II. pld. 13.592
td 175

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1961

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 77. ÉVF. 1. SZÁM 1—128. l. BUDAPEST, JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, JÓBORU MAGDA, KOVÁCS MÁTÉ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, SZEKERES PÁL, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai : KOVÁCS MÁTÉ tanszékvezető egyetemi tanár, BALÁZS SÁNDOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, SZABOLCSKA FERENC, az Országos Műszak. Könyvtár osztályvezetője, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, BIRÓ Ferenc, tudi könyvtáros, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FABÓ IRMA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, ifj. KOZOCSA SÁNDOR, önálló tud. kutató, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtar munkatársa, HARASZTHY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, HODINKA LÁSZLÓ, a budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, MIKÓ LAJOSNÉ, a budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BARTA GÁBOR, a Szabványügyi Hivatal osztályvezetője, SALLAI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, KERESZTÚRY DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DÖRNYEI SÁNDORNÉ, az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ munkatársa, P. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MÓRA LÁSZLÓ, a budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, FUTALA TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, F. WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, TAKÁCS JÓZSEF, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az, Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, DÁNIEL GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA, a budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, TOMBOR Tibor, az Országos Széchényi Könvytár osztályvezetője, HERNÁDY Ferenc, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség : Budapest, VIII., Muzeum körút 14—16. Telefon : 134—400

Előfizethető : a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámla szám : egyéni előfizetésnél 61 257, közületi 61 066 (vagy átutalás az M. N. B. 8. sz. folyószámlájára.)

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKABIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

LXXVII. ÉVFOLYAM
1961

8387

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc : A szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása az iparban 44
Bikácsi Lászlóné : A gyermekkönyvállomány vizsgálata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban 264
Csapodi Csaba : Mikor pusztult el Mátyás király **könyvtára?** 399
Csapodiné Gárdonyi Klára : A Corvina egy Petrarca—Dante kódexe a párizsi Bibliothèque Nationale-ban 239
Czeglédy Sándor : A Battyhány-kódex és az Óvári graduál közös leírója 247
Dube, Werner : Die Deutsche Staatsbibliothek zu Berlin 1661—1961 225
Kovács Máté : A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában Különszám 7
Kovács Máté : A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában (III. közlemény) 1
Kőhalmi Béla : A bibliográfia rangemelése 129
Kőhalmi Béla : A tudomány és az emberiség jövőjének programja. Az SzKP XXII. Kongresszusa alkalmából 359
Lázár Péter : A hazai könyvtártudományi kutatás helyzete és értékelése ..... Különszám 35
A Magyar Könyvszemle 357
Mészáros István : Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből 371
Molnár József : A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására a XVI. században 1527—1576 között 422
Sebestyén Géza : A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve Különszám 75
D. Szemző Piroska : Heckenast Gusztáv, a zenei kiadó (Liszt Ferenctől Volkmann Róbertig) 432
Szigeti Kilián : A Szelepchényi-kódex 363
S. Vincze Edit : A Népszava történetéhez (1889—1896) 148

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Bíró Ferenc : A XVIII. század végi magyar lesekabinétek történetéhez 81
Borbély Andor : Az esztergomi ,,Bibliotheca" Fugger-gyűjteményének eredete 469
Borsa Gedeon : Adalékok a ,,Hungern Chronica" 1534. évi kiadásának történetéhez 286
Csatkai Endre : Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről 178
Donáth Regina : Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzura viszonyához a XVIII. század végén 489
Dumitrescu, Dinu A. : Deux hungarica inconnus 469
Dümmerth Dezső : Régi pesti könyvek és könyvtulajdonosok 175
Eckhardt Sándor : Balassiana 466
Esze Tamás : Egy lengyel királyi tanácsos levele. Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához 482
Fabó Irma : Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához 83
Fejős Imre : Az Országgyűlési Ifjúság Társalkodási Egyesületének Könyvtára 319
Gulyás Pál : Régi könyveink történetéhez 478
Herepei János : Miképpen kerülte el a gyulafehérvári bibliothékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást? 170
Herepei János : Újabb megjegyzések a felenyedi papirosmalom történetéhez 295
Jakó Zsigmond : Heltai Gáspár papírmalma 290
Jakó Zsigmond : Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez 60
Jenei Ferenc : Ferenczffy Lőrinc nyomdájának történetéhez 297
Keresztury Mária : Arany ,,Népnevelési ügyben" című cikkéről 497

Kókay György : Sándor István irodalmi és bibliográfiai munkásságához 314
Kozocsa Sándor, ifj. : Ki „A sánta ördög" első magyar fordítója? 87
K. Markovits Györgyi : Henri Barbusse előszava a betiltott kommunista daloskönyvben 1926-ban 499
Nagy Dezső : Egy földmunkás egylet könyvtára 1894-ben 321
Scher Tibor : A Kairói Geniza Magyarországon található anyaga 280
Soltész Zoltánné : Impressum nélküli régi magyar nyomtatványok meghatározása 66
Szabadi Sándor : A kecskeméti református egyház könyvtára 308
Szenes Lajos : Adalék Mónus Imre: A győri nyomdászok könyvtárának története c. cikkéhez 324
Takács Béla : A második sárospataki nyomda leltára 1820-ból 172
Tiborc Zsigmond : Az első „Világosság" 499
Trócsányi Zoltán : Két kiadás és könyvmeghatározás 475
Vértesy Miklós : Titkos írás egy Corvinában 167

FIGYELŐ

Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc : A nem hagyományos dokumentumfajták kezelése és szerepe a műszaki könyvtárakban 185
Barabási Rezső : Első lépések a tömör raktározás hazai megvalósítása útján 180
Barabási Rezső : A mikromásolás néhány újabb lehetősége 505
Barta Gábor : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású szabványajánlása 108
Borsa Gedeon—Dörnyei Sándor : A régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiája 516
Csapodiné Gárdonyi Klára : Egy újabb, ismeretlen Corvina-kódex feltűnése az amerikai könyvpiacon 105
Dezső László : A cirillbetűs címek átírásának néhány kérdése 198
Dezső László : A fehérorosz és makedon címek átírásáról 520
Gombocz István : Német konferencia a könyvtártudomány tárgyáról és feladatairól 332
Haraszty Gyula : A devizaigényes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága 91
Hodinka László—Mikó Lajosné : Raktározás, használat és feltárás a két budapesti műszaki egyetem tanszéki könyvtáraiban 99
Kiss Jenő : 10 éves „A Könyvtáros" 326
Kozocsa Sándor : A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdettől napjainkig 190
Molnár Nándor : Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához 196
Sz. Németh Mária : A külföldi folyóiratok központi címjegyzékével (KFKC) kapcsolatos munkák jelenlegi helyzete 329
Pethes Iván : A zeneművek címleírásának nemzetközi szabályzata 335
Radó György : A régi kéziratok jereváni kutatóintézetének gyűjteményei: a Matenadaran 187
Rózsa György : Törekvések új bibliográfiaszerkesztési módszerek kialakítására 503
Strempel, G. : A Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára 333
Székely Sándor : Magyar—német dokumentációs tapasztalatcsere 519
Szentmihályi János : Két egyetemi jegyzet margójára 88
Hírek 109, 204, 337, 522

SZEMLE

Alexander von Humboldt in der russischen Literatur (Ism. *Tardy Lajos)* 219
Ankwicz-Kleehoven, Hans: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinianus (Ism. *Csapodi Csaba)* 530
Áreset II. (Ism. Dán Róbert*)* 218
Árpád-kori és Anjou-kori levelek (Ism. *Berténvi Iván)* 354
Az ateizmus kérdésének újabb irodalma (Ism. *Vértesy Miklós)* 527
Avramescu, Aurel—Cândea, Virgil: Introducere în documentarea ştiinţifică (Ism. *Rózsa György)* 216
Baader, Peter: Standortbezeichnung in Bibliotheken (Ism. *L. Mesterházi-Nagy Márta)* 220
Bak János: A magyar könyvkiadás 1945—1959 (Ism. *Nagydiósi Gézáné)* 349
Barta Gábor: A könyvtári munka szabványai (Ism. *Moravek Endre*) 529

Bartha Dénes—Somfai László: Haydn als Opernkapellmeister (Ism. *K. I.*) 356
Bassi, Stelio: Lezioni di bibliologia. I. Bibliologia tecnica (Ism. *H. F.*) 125
Bélley Pál—Ferenczyné Wendelin Lidia: A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956—1957 (Ism. *Durzsa Sándor*) 351
Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában (Ism. *Keresztúry Dezső*) 211
Bibliografija knjiga i periodičnih izdanja štampanih u Hercegovini (Ism. *Dániel György*) 531
Bibliography of Chechoslovak Legal Literature (Ism. *Takács József*) 119
Budapest szocialista fejlődése 1945—1959. (Ism. *Kőhalmi Béla*) 210
A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai (Ism. *Futala Tibor*) 115
A budapesti könyvtártörténet újabb irodalma (Ism. *Dümmerth Dezső*) 525
Bücher zum Bibliothekswesen (Ism. *Simon Mária Anna*) 343
Cândea, Virgil—Leibovici, Josephine: Ghid de documentare în ştiinţele medicale (Ism. *Dörnyei Sándorné*) 217
Coates, E. J.: Subject catalogues: headings and structure (Ism. *Németh Zsófia*) .. 342
Dizionario biografico degli italiani (Ism. *Tombor Tibor*) 354
Galvin, Hoyt R.—Buren, Martin van: Le bâtiment d'une petite bibliothèque publique (Ism. *Tombor Tibor*) 124
Gelehrten- und Schriftstellernachlässe in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. *Csapodiné Gárdonyi Klára*) 123
Gerszti Teréz: A magyar kőrajzolás története a XIX. században (Ism. *D. Szemző Piroska*) 214
Három újabb szlovák ősnyomtatványkatalógus (Ism. *Borsa Gedeon*) 120
Index Translationum. Vol. 12. (Ism. *Gombocz István*) 530
Inosztrannüe periodicseszkie izdanija po bibliografii i bibliotekovedeniju, imejuscsieszja v bibliotekah Moszkvü i Leningrada (Ism. *F. Wendelin Lidia*) 118
Isztoricseszkij ocserk i obzor fondov Rukopisznogo otdela Biblioteki Akademii Nauk (Ism. *Weger Imre*) 117
Kićović, Miras: Istorija Narodne Biblioteke u Beogradu (Ism. *Dániel György*) 352
Kirpicseva, I. K.: Bibliografija v pomoscs' naucsnoj rabote (Ism. *Weger Imre*) 126
Kniewald, Dragutin: Sitnoslikar Dubrovcanin Feliks Petančič (Ism. *Csapodi Csaba*) 121
Kósa Győző: Folyóiratok könyvtári leltározása (Ism. *Nagydiósi Gézáné*) 342
Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke — A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével kitüntetett Országos Műszaki Könyvtár folyóiratkatalógusa 1945—1959 (Ism. *Dezsényi Béla*) 341
Lauche, Rudolf: Internationales Handbuch der Bibliographien des Landbaues (Ism. *Rózsa György*) 353
Liebich, Werner: Anwendungsmöglichkeiten der Vertikalablage (Ism. *L. Mesterházi-Nagy Márta*) 122
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (Ism. *Walleshausen Gyula*) 528
A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Ism. *K. D.*) 114
Móra László: Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához (Ism. *Havasi Zoltán*) 215
Nasi, Franco: 100 anni di quotidiani milanesi (Ism. *Hernády Ferenc*) 532
Az Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1959 (Ism. *Hodinka László*) 346
Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai az 1957—1960. években (Ism. *Tóth András*) 348
Rózsa György: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban (Ism. *Gombocz István*) 125
Ryszkiewicz, Andrzej: Exlibris Polski (Ism. *Galambos Ferenc*) 119
Spinetti, Silvano G.: Bibliografia degli esuli politici sotto il fascismo (Ism. *Hernády Ferenc*) 220
Tanszéki könyvtárosok tanfolyama (Ism. *Móra László*) 114
Új feladatok, új utak előtt a „Könyvtári Figyelő" (Ism. *Tombor Tibor*) 213
Vukovič, Milan T.: Mali knjižarski leksikon (Ism. *Dániel György*) 122
Wilpert, Gero: Sachwörterbuch der Literatur (Ism. *Kőhalmi Béla*) 218
Hazai könyvtártudományi irodalom (Összeáll. *H. Izsó Livia*) 127, 221

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

62.54550 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

KOVÁCS MÁTÉ

A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában

(Harmadik közlemény)

IV. AZ ÚJ MAGYAR KÖNYVTÁRKULTÚRA

1. A kiadványok, elsősorban a könyvek és folyóiratok túlnyomó többsége különféle könyvgyűjteményekben: *közkönyvtárakban*[47] és *házi könyvtárakban*[48] halmozódik fel. A felhalmozódás ténye önmagában véve természetesen nem új jelenség, nem most, a szocializmus viszonyai között alakult ki. Az írásműnek gyűjteményekben való felhalmozása, többé-kevésbé áttekinthető szervezetben való összefogása, valamint szűkebb-tágabb körben való hozzáférhetővé tétele már a kéziratosság kezdetei óta olyan szükségszerű folyamat, amely mindenkor az adott társadalmi rendszerek szükségleteit követi. Az új társadalom és az új könyvtárkultúra újszerű összefüggéseire utal azonban az a mód, ahogy ez a folyamat a most kialakuló szocialista társadalom viszonyai között végbemegy. A kiadványok felhalmozódásának üteme és megoszlása a házi könyvgyűjtemények és a közkönyvtárak között a szocialista könyv- és könyvtárkultúra sajátos törvényszerűségeit villantja meg. Éppen ezért ezeket — ha csak vázlatosan is — de előljáróban sorjában szemügyre kell venni.

A szocialista tervgazdálkodásból következik két alapvető művelődéspolitikai követelmény. Az egyik, hogy az új könyv- és könyvtárkultúra egyes folyamatai, intézményei és termékei egymással párhuzamosan és összehangoltan fejlődjenek. A másik, hogy az új könyvtárkultúra két fő területe: a közkönyvtár és házi könyvtár arányosan és tervszerűen kiegészítse és kölcsönösen támogassa egymást. Az egyik is, a másik is annál is inkább elengedhetetlen, mert egyenlőtlen fejlődésük, pl. az egyik vagy a másik előreugrása vagy visszamaradása végső kihatásaiban az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat egészének egyensúlyát zavarja, s a szocialista társadalom arányos fejlődését is akadályozza.

A szocialista társadalomépítés és kulturális forradalom kezdeti, alapozó másfél évtizedében a tervszerű, arányos fejlődés e fontos követelményei még nem érvényesülhettek következetesen. A fejlődés első szakaszában azért, mert ekkor még a szocialista könyv- és könyvtárkultúra egyes jelzett jövőbe mutató kezdeményezéseitől eltekintve a könyvkiadás, nyomdászat, papírellátás és könyvkereskedelem is, de a könyvtárügy is átmenetileg a háborús pusztulás-

[47] A könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. sz. tvr. 1. §-ának 3. bekezdése szerint közkönyvtáraknak minősülnek az állami szervek és vállalatok, a szakszervezetek és egyéb tömegszervezetek, valamint a szövetkezetek könyvtárai. A közkönyvtár szót itt is ebben az értelemben használjuk.

[48] Házi könyvtáron a személyi tulajdonban levő könyvgyűjteményeket értjük, nagyságra való tekintet nélkül. Ezeket korábban magánkönyvtáraknak nevezték. Az új elnevezés jobban kifejezi a dolgozó ember és családja, valamint a személyi tulajdonban levő könyvgyűjtemény viszonyát.

ból újjáéledt kapitalizmus viszonyai szerint alakult. A könyvkultúra és a könyvtárkultúra tervszerű összehangolására kísérlet ekkor még csak viszonylag kis területen, egyes állami és pártkiadók tevékenységének és az újonnan szervezett falusi és szakszervezeti könyvtárak fejlesztésének bizonyos mérvű összeegyeztetésével történhetett. Mint láttuk, a kiadók nagyobb része ekkor még nem elsősorban művelődéspolitikai célkitűzéseket, hanem jobbára pillanatnyi üzleti meggondolásokat követett. A közkönyvtárak java része pedig az ország akkori rendkívül nehéz gazdasági helyzetében ezekben az években nem rendelkezett elegendő anyagi fedezettel ahhoz, hogy a megjelent kiadványoknak azt a részét, ami a gyűjtőkörébe tartozott, rendszeresen beszerezhesse.

Ennek a helyzetnek a könyv- és könyvtárkultúra fejlődésében szükségképpen aránytalanságokra, sőt ellentmondásokra kellett vezetnie. A könyvkiadás, nyomdászat és könyvkereskedelem viszonylag gyorsabban érte el, sőt haladta túl a második világháború előtti szinvonalat. A közkönyvtárak pedig éveken át megközelítően sem tudtak lépést tartani a gyorsan növekvő könyvkiadással. Így a kiadványok túlnyomó többsége egyéni vásárlókhoz, a házi könyvgyűjteményekbe került.[49]

A fejlődés második szakaszában a könyvkultúra és a könyvtárkultúra, a közkönyvtárak és házi könyvtárak fejlődése is helyesebb arányokat mutat. A kulturális forradalom kibontakozása során a művelődéspolitikai gondoskodás fokozatosan kiterjed a könyvtárakra, elsősorban a közművelődési könyvtárakra, de az általános tudományos könyvtárakra és szakkönyvtárakra is. Az első ötéves tervben nemcsak a különféle közkönyvtárak száma növekszik ugrásszerűen, hanem a könyvtárak állománya is rohamosan gyarapszik. Mindaddig emelkedő irányzatot mutat, amíg a termelési tervek túlfeszítése nyomán bekövetkező gazdasági és politikai nehézségek újból a könyvtárak beszerzési keretének nagyobb mérvű szűkítésére nem kényszerítik népgazdaságunkat.

E nehéz években kerül legalább is látszólag egymással szembe a házi könyvtár és a közkönyvtár érdeke. Mégpedig nem művelődéspolitikai, hanem általános politikai és gazdaságpolitikai meggondolásokból: az egyéni szükségletek fokozottabb kielégítését és az egyéni vásárlóalap árufedezetének biztosítását célzó törekvések és intézkedések során. Ezt azért kell itt nyomatékosan hangsúlyozni, mert ez az átmeneti kényszerhelyzet nem egy vonatkozásban máig is ható hibás művelődéspolitikai szemlélet forrásává vált. Még most, a fejlődés harmadik szakaszában is megnyilvánul egyfelől abban, hogy könyvkiadásunk és könyvterjesztésünk legfőbb feladatának általánosságban most is az egyéni vásárlók szükségleteinek kielégítését, tehát a házi könyvgyűjtemények gyarapítását tartja. Jól érzékelteti ezt egyebek között az a megelégedés, amellyel az egyéni és közületi vásárlás egymáshoz viszonyított arányát a különböző beszámolók még legújabban is értékelik.[50]

Más oldalról ide vezethető vissza könyvtárkultúránk egyik legfőbb hiányossága is. Az, hogy nálunk a közművelődési és iskolai könyvtárak könyvállománya az ország egész lakosságához, de a beiratkozott, illetőleg ellátandó olvasók számához viszonyítva is, jóval alacsonyabb, mint a szomszédos

[49] Az akkori viszonyok részletesebb ismertetését l. az I. és II. fejezetben.

[50] PÁLOS Endre: *Könyvkiadásunk fejlődése és feladatai.* Tájékoztató. 1960. szept. KÖPECZI Béla: *Könyv és televízió.* Élet és Irodalom. 1960. 5. sz.

szocialista országokban.[51] Sőt jórészt az is ebben leli magyarázatát, hogy e hiányok kiküszöbölése a könyvtárügy állami irányítóinak és a könyvtárosok erőfeszítéseinek ellenére is, még mindig lassúbb ütemben halad, mint amennyire arra kulturális forradalmunk célkitűzéseinek mielőbbi negvalósítása érdekében valóban szükség volna. Nyilván megnyugtatóan hatott az intézkedők szemében az a körülmény, hogy az egyéni könyvvásárlás városon és falun egyaránt évről évre erőteljesen emelkedett. Ugy tűnt tehát, hogy a szocalista művelődéspolitika célkitűzéseit szolgáló legfontosabb szépirodalmi vagy ismeretközlő kiadványok zöme ily módon rendszeresen és széles körben eljuthat mindenhová, ahol azokra a szocialista tudat megerősítése, az általános műveltségi szinvonal emelése vagy a társadalmilag fontos munkák támogatása érdekében szükség lehet. S ez még csak nem is terheli az állami költségvetést. Fedezetet talál az állandóan növekvő egyéni vásárlóalap művelődésre fordított s évről évre számottevő mértékben emelkedő hányadában.

Holott ez a szemlélet, a közkönyvtár és a házi könyvtár társadalmi szerepének ismeretében, a kiadvány közkönyvtári, illetőleg házikönyvtári lehetőségeinek és hatásfokának számbavétele esetén nyilvánvalóan téves. Kétségtelen ugyan, hogy a szocialista könyvtárkultúrában a közkönyvtár és házi könyvtár átmeneti zavarok leszámításával sem elvileg, sem a gyakorlatban nem kerülhet ellentétbe egymással, az ellátottság sorrendje mégsem lehet közömbös. A fontosság sorrendjét az dönti el, s ennek megfelelően az ellátottság mérvét is az határozza meg, hogy a szocialista közösség szemszögéből melyik a nagyobb jelentőségű, a közérdeket melyik szolgálja közvetlenebbül és nagyobb hatásfokkal.

A közkönyvtárak feladata valamely szűkebb vagy tágabb közösség: lakóhely vagy munkahely, életkor vagy érdeklődési irány szerint csoportosuló olvasótábor szükségleteinek számbavétele, igényeinek felkeltése, kielégítése és továbbfejlesztése. Benne a kiadványok, sőt nemcsak a saját állományához tartozó kiadványok, elvben is, gyakorlatban is mindenki számára hozzáférhetőek.

A házi könyvtár feladata viszont a gyűjtő, valamint a családja, esetleg barátai és ismerősei, tehát mindenképpen egy szűkebb kör szükségleteiről és igényeiről való gondoskodás. A gyűjtemény méreteit és összetételét a gyűjtő vagy e szűkebb közösség társadalmi helyzete és sajátos érdeklődése határozza meg. Állománya elvben is, gyakorlatban is általában csak e szűkebb kör tagjai számára hozzáférhető, akik viszont a gyűjteményt vagy annak egyes részeit rendszerint intenzíven használják. Létét a gyűjtő-olvasó és a mű e szoros személyes kapcsolata indokolja és magyarázza.

A kétféle könyvtártípus adottságainak, közösségi szerepének és lehetőségeinek e vázlatos számbavétele is jelzi, hogy a társadalom a maga könyvtári szükségleteinek és igényeinek kielégítését elsősorban a közkönyvtárakban biztosíthatja. Az írásművekbe foglalt művelődési értékek széleskörű társadalmi felhasználásának sokféle lehetőségeit a társadalom egésze számára legteljesebb mértékben a közkönyvtárak nyújthatják. A házi könyvtárak hivatása a közkönyvtárak szolgáltatásainak kiegészítése, az általános könyvtári

[51] *Nemzetközi Statisztikai Évkönyv, 1929—57.* Bp. 1959. 250—252. l. *Statistics on libraries.* Paris. 1959. Unesco. Sallai István: *A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban.* Magy. Könyvszle. 1958. 241—242. l.

szükségleteken túlmenő sajátos személyi és családi igények kielégítése, e különleges igényeket szolgáló művek korlátlan használatának lehetővé tétele.

Ebből az összefüggésből két olyan alapvető megállapítást kell leszűrni, amelyeknek a gyakorlatban való érvényrejuttatása szocialista művelődéspolitikánk eredményességének is fontos előfeltétele. Az egyik, hogy a közkönyvtár és házi könyvtár valóban a szocialista könyvtárkultúra egymást kölcsönösen feltételező és kiegészítő szerves alkotórésze. Összehangolt, arányos fejlesztésükről tehát szocialista könyvtárpolitikánknak tudatosan, tervszerűen és együttesen kell gondoskodnia. A másik, hogy a szocialista könyvtárkultúra körén belül fontossági sorrendben közkönyvtáraink megelőzik a házi könyvtárakat. Kiadványokkal való ellátásukat tehát megkülönböztetett gondossággal és oly mértékben kell könyvkiadásunknak és könyvterjesztésünknek biztosítania, hogy a szocialista társadalomépítés szempontjából minden valóban lényeges, időszerű és közérdekű írásmű necsak megjelenjék, hanem el is jusson minden olyan közkönyvtárunk állományába, ahol azt a társadalmi gyakorlat megalapozottan megkívánhatja.[52]

Ez idő szerint arról, hogy a közkönyvtárak és házi könyvgyűjtemények milyen arányban részesednek kiadványtermésünkből, pontos adatok hiányában nehéz közvetlenül képet alkotni. Művelődésügyi statisztikánk a maga korszerű rendszerét természetszerűen csak fokozatosan, csak szocialista társadalmunk kulturális életének forradalmi átalakulása nyomán és egyik eredményeként alakíthatja ki. S ezt is jórészt csak majd ezután. Addig a kulturális életnek egyes, éppen legújabban fontossá vált területein megközelítő vagy közvetett adatokra vagyunk és leszünk utalva.[53]

A közkönyvtárak és házi könyvgyűjtemények gyarapodásának arányáról jelenleg országosan a közületi[54] és egyéni könyvvásárlás adatai nyújtanak megközelítő tájékoztatást. A könyvgyűjtő olvasótábor megoszlásáról és az egyes társadalmi osztályok és rétegek könyvvásárlásáról pedig néhány reprezentatív statisztikai felmérés adatai adnak útbaigazítást.

A könyveladás adatai a legutóbbi évtizedben, az állami könyvterjesztés egységes megszervezése óta a következők[55]:

[52] Helyesen hangsúlyozta a közkönyvtárak könyvellátásának fontosságát *A könyvterjesztés alapismeretei* (Bp. 1959. 340—356. l.) c. munka.

[53] Nem szorul bővebb kifejtésre, hogy a kulturális forradalom eredményeként máris átalakult és előreláthatóan még további átalakuláson átmenő kulturális életünk új jelenségei és folyamatai a művelődési statisztika gyökeresen új rendszerének kifejlesztését teszik szükségessé. Az írás- és olvasás ismerete, az iskolai végzettség számbavétele, valamint a művelődési intézmények (pl. könyvkiadás, könyvterjesztés, sajtó és könyvtárak, múzeumok és kiállítások, színházak, mozik és hangversenyek, rádió és televízió stb.) tevékenysége mellett feltétlenül szükség van a művelődési értékek társadalmi felhasználásának, főként egyes most fontossá váló folyamatainak (pl. olvasás, házi könyvtár, könyvvásárlás, időszaki lapelőfizetés és vásárlás, múzeum-, színház-, mozilátogatás stb.) rendszeres statisztikai adatgyűjtésére is, mert társadalmunk kulturális életének egészére, s ebben az egyes osztályok és rétegek részvételére csak így szerezhetünk megbízható tájékoztatást.

[54] A közületek könyvvásárlása a közkönyvtárak beszerzésein kívül magában foglalja a többi állami és tömegszervezeti szerv könyvvásárlását is. Minthogy azonban a közületi könyvvásárlások túlnyomó többségét a könyvtárak beszerzése teszi ki, ezért a többit itt most elhanyagolhatónak tekintettük.

[55] Szabó Endre: *A könyvterjesztés fejlődése*. Statisztikai Szemle. 1959. 12. sz. 1235—1236. l.

Év	Eladott kiadványok értéke millió Ft	Közületi vásárlás		Egyéni vásárlás		Kivitel	
		millió Ft	%	millió Ft	%	Milió Ft	%
1951	143	64	44,7	70	49,0	9	6,3
1952	161	71	44,1	85	52,8	5	3,1
1953	167	87	52,1	74	44,3	6	3,6
1954	185	82	44,3	97	52,4	5	3,3
1955	217	65	29,9	144	66,4	8	3,7
1956	238	57	23,9	177	74,4	4	1,7
1957	310	47	15,2	251	80,9	12	3,9
1958	381	77	20,2	293	76,9	11	2,9
1959	452	86	19,0	353	78,0	13	3,0

Ezekből az adatsorokból egyebek mellett három alapvető művelődéspolitikai megállapítás következik. Az első: a közkönyvtárak és házi könyvtárak részesedése az első ötéves terv éveiben általában a kiadványtermés fele körül, pontosabban 44,1—52,8% között mozgott. Ez a megoszlás megfelelt az olvasók valóságos igényeinek, a szocialista művelődéspolitika célkitűzéseinek, a kétféle könyvtártípus társadalmi fontosságának és kölcsönös egymásrautaltságának. Az akkor felmerülő nehézségeket nem a közkönyvtár és házi könyvtár részesedési aránya okozta, hanem az, hogy a könyvkiadás terjedelme a szükségletekhez képest egészében véve is viszonylag szűkre szabott volt, és minőségében sem mindenben azt nyújtotta, amire valóban szükség lett volna. A második: a szocializmus megalapozásának kezdeti szakaszában kialakult részesedési arány eltolódása elsősorban gazdasági okokból 1955-ben kezdődött. Szélső határait 1957-ben érte el. Azóta a részesedési arány számottevő mértékben javult, de a közületek részesedése a valóságos szükségletekhez képest még mindig szembetűnően alacsony. A harmadik: az egyéni vásárlások növekedése összegszerűen is, részesedési hányadát illetően is, ugrásszerűen 1955-ben indult meg. Azóta összegszerűségében évről évre jelentős mértékben emelkedik. Mindez együttesen azt eredményezte, hogy 1951-1959 között, amíg a könyvkiadás egészében véve megháromszorozódott, addig az egyéni vásárlás, tehát a házi könyvgyűjtemények gyarapítása megötszöröződött. Ugyanakkor a közületi vásárlások összege, tehát a közkönyvtárak gyarapításának mértéke ezekhez képest messze elmaradt. Még az 1959. évi viszonylag kedvező vásárlási keret is, ami 86 millió Ft-ot tett ki, alatta marad a korábbi legkedvezőbb esztendő, 1953 87 millió Ft-os vásárlásának. Holott arányos fejlesztés esetén ma már megközelítően ennek mintegy a háromszorosánál kellene tartania.

Teljes mértékben alátámasztják ezt azok az adatok, amelyek arról adnak tájékoztatást, hogy az olvasott kiadványok milyen könyvtárból származnak. A különböző foglalkozási ágak kulturális ellátottságáról 1954-ben készült felmérések összesítéséből pl. az tűnik ki, hogy az olvasni szeretők olvasmányaiknak mintegy a feléhez a közkönyvtárak állományából jutnak hozzá, a másik fele pedig a saját könyveik, ill. mások könyvei közül kerül ki[56]:

[56] Szabó Endre: *A könyvterjesztés fejlődése*. Statisztikai Szemle. 1959. 12. sz. 1236 l.

Az olvasók csoportjai	Az olvasmányok közül		
	közkönyvtári	saját	egyéb
	könyv		
	%	%	%
Értelmiségiek, alkalmazottak stb.	41	38	21
Munkások	46	33	21
Parasztok	50	30	20

Kétségtelen, hogy a kulturális színvonal emelkedésével a könyvtári könyvek használata kissé csökken. Az olvasmányok között a munkásoknál pl. 46, az értelmiségieknél 41% a könyvtári könyv, a parasztok 50%-ával szemben. És megfordítva ugyanakkor bizonyos mértékig emelkedik a saját vagy egyéb nem könyvtári könyv használata. Az értelmiségieknél pl. 38 + 21 = 59, a munkások esetében 33 + 21 = 54, a parasztok 30 + 20 = 50%-ával szemben. Lehetséges az is, hogy a felmérés óta éppen az egyéni könyvvásárlások ugrásszerű növekedése következményeként az olvasótábor egyes fejlettebb rétegeinek az olvasmányai között ma már valamivel nagyobb szerepet tölt be a saját könyv, mint 5-6 évvel korábban. Ezt azonban bőven ellensúlyozza az a több mint félmillió új könyvtári olvasó, akik azóta jelentkeztek olvasnivalóért a közkönyvtárakban, s akik, különösen a termelőszövetkezeti parasztok és a tanulók, legalábbis fejlődésük első szakaszában olvasmányaik nagyobb részét továbbra is a közkönyvtárakból veszik ki. Megalapozottnak tekinthető tehát az, hogy olvasóink olvasmányai országosan is ma is megközelítően fele-fele arányban oszlanak meg a közkönyvtárak és a házi könyvtárak között. Erre vall többek között az is, hogy a közkönyvtárak könyvállománya az igényekhez képest évek óta és az újabb kiegészítések, felfrissítések ellenére is kevés. Világos jeléül annak, hogy a kiadványtermés egyötödével nem, vagy csak nehézségekkel lehet kielégíteni az olvasmányigénynek mintegy kétötödét-felét.

Nyilvánvaló tehát, hogy ez a kényszerhelyzetből fakadó szemlélet kulturális forradalmunk alapvető célkitűzéseinek sérelme nélkül tovább nem tartható fenn. Nemcsak azért, mert az eltelt évtized során, különösen pedig a legutóbbi években közkönyvtárainkkal szemben az igények jelentős mértékben növekedtek, évről évre szélesedő olvasótáboruk ma már jóval többet, jobbat, változatosabbat vár tőlük, mint korábban bármikor, hanem azért is, mert a szocialista társadalomépítés alapelveivel elvileg nem egyeztethető össze az, hogy kiadványtermelésünknek csak alig egyötöde kerüljön közkönyvtárakba: váljék korlátozás nélkül a közösségévé. Nem az a hiba, hogy az egyéni könyvvásárlás gyorsan nőtt. Sőt ennek gyors növekedése és várható további emelkedése igen örvendetes: kulturális forradalmunk egyik kiemelkedő eredménye. Hanem az, hogy közkönyvtáraink állományának fejlesztése nincs arányban a szükségletekkel. Ez pedig könyv- és könyvtárkultúránk fejlődésének egyensúlyát zavarja, sőt szocialista művelődéspolitikánk alapvető célkitűzéseinek megvalósulását több vonatkozásban is hátráltatja.[57]

[57] A közkönyvtárak elsődlegességének fontosságát különös hangsúllyal emelte ki Lenin. Lásd V. E. Vaszilcsenko: *A szovjet könyvtárügy története*. Bp. 1959. OSZK. 11. l.

Végül az egyéni könyvvásárlások, a házi könyvgyűjtemények alakulása, mint fontos könyvtárpolitikai problémakör külön is és komoly figyelmet érdemel. Nemcsak azért, mert ez idő szerint ezekben halmozódik fel a hazai kiadványok mintegy négyötöd része, hanem azért is, mert a házi könyvtárak az új korszerű kiadványok felhalmozódásával új könyvtárkultúránk egyre fontosabb részeivé válnak, az új szocialista ember olvasmányszükségleteinek kielégítésében a közkönyvtár mellett egyre jelentősebb szerepet töltenek be.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Kereskedelemgazdaságtani Tanszéke Piackutató Szolgálatának adataiból[58] kitűnik, hogy jelenleg az összlakosságnak általában mintegy 40,5%-a szokott sokat és rendszeresen olvasni, 50,7%-a pedig szabad idejének csak viszonylag kisebb részét fordítja olvasásra. Nem tanúsít érdeklődést az olvasmányok iránt 8,8%. A nem olvasók aránya azonban csökkenőben van. Bizonyítja ezt, hogy a húsz éven aluliaknak már 97%-a olvas több-kevesebb rendszerességgel. Ez az az állandóan növekvő társadalmi szükséglet, amin egész könyv- és könyvtárkultúránk alapszik, s aminek emelkedésétől függően továbbfejlődik.

Az olvasást kedvelők jelentős része egyben többé-kevésbé rendszeres könyvvásárló is. A megkérdezetteknek csak elenyésző kis töredéke (1,5%-a) nem gyűjt könyveket. Sőt az egészen kicsi, 10 köteten aluli gyűjteménnyel rendelkezők aránya is alacsony, mindössze 2,6%. A túlnyomó többségnek a könyvgyűjteménye meghaladja az 50 kötetet. Mint az alábbi kimutatásból is látszik, a könyvgyűjtemények között az 50—100 kötetes és a 100—200 kötetes kisebb házi könyvtárak megközelítően 20—20%-ot, a 200—500 kötetes közepes könyvtárak csaknem 25%-ot, az 500 köteten felüli nagyobb házi könyvtárak pedig több mint 15%-ot tesznek ki.

A könyvtár nagysága (kötetben)	Budapesten %	Vidéken %	Összesen %
Nincs könyvtára	1,4	1,7	1,5
10 köteten aluli	1,4	4,3	2,6
10— 50	15,4	19,3	16,8
50—100	17,0	22,7	19,3
100—200	21,0	17,9	19,8
200—500	24,1	23,9	24,1
500 köteten felüli	19,0	9,8	15,4
Nem válaszolt	0,7	0,4	0,5

A házi könyvtárak gyarapításának mértékéről is megközelítő útbaigazítást adnak a családok könyvvel kapcsolatos kiadásai. 1958-ban pl. az egyéni könyvvásárlás összege 304 millió Ft volt. Ebből egy-egy lakosra valamivel több mint 30 Ft, egy családra csaknem 100 Ft jutott. Ez az országos átlag az egyes társadalmi osztályok, illetőleg rétegek szerint s azon belül családonként és fejenként a következőképpen tagolódott:

[58] A Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága kívánságára a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Kereskedelemgazdaságtani Tanszékének Piackutató Szolgálata által az 1959. év október—november hónapjaiban lebonyolított piackutatás eredménye (Kézirat). A felmérés adataiból részleteket közöl: Köpeczi Béla: *Könyv és televízió.* Élet és Irodalom. 1960. 5. sz. és D. T.: *Könyvtár a lakásban.* Esti Hírlap. 1960. július 16. c. cikkében.

Osztály, ill. réteg	Egy főre Ft	Egy családra Ft	Átlagos gyarapodás db könyv
Értelmiségiek, vezető tisztviselők	54	200	12
Beosztott tisztviselők ...	39	125	7
Munkások	16	55	3
Termelőszövetkezeti parasztok	4	14	1
Egyénileg dolgozó parasztok	3	11	1

Azóta az egyéni könyvvásárlás összege jelentős mértékben tovább emelkedett. Az egy-egy lakosra jutó s könyvbeszerzésre fordított kiadás 1959-ben meghaladta a 45 Ft-ot. Ebből a kiadványok jelenlegi átlagos ára szerint mintegy 3 db könyvet lehet venni. A munkások könyvvásárlása valamivel több mint a fele az országos átlagnak. A parasztoké az átlag 10%-a körül, az értelmiségieké és vezető tisztviselőké az átlag másfélszerese körül mozog. Fontos művelődéspolitikai feladat, hogy a fejlődés következő szakaszában a munkások és parasztok könyvvásárlása jobban megközelítse az országos átlagot. A munkásoknak és parasztoknak a közkönyvtárakba való fokozottabb bekapcsolásával párhuzamosan a munkás- és parasztcsaládok házi könyvtárai is a mainál nagyobb mértékben gyarapodjanak.

2. *Közkönyvtáraink* másfél évtizedes fejlődése két — legalábbis látszatra — egymásnak ellentmondó megitélésre ad lehetőséget. Az egyik, hogy közkönyvtáraink rendszere s ezen belül a könyvtárfajták többsége ez idő alatt a korábbi állapothoz képest mennyiség és minőség tekintetében egyaránt szembetűnő fejlődést ért el. A másik, hogy közkönyvtáraink kiemelkedő fejlődésük ellenére sem tudják ma még az új magyar társadalom szükségleteit, velük szemben támasztott igényeit a kívánatos mértékben kielégíteni. Ez a kettősség, ma még az új magyar könyvtárkultúra jellemző sajátossága. Vizsgálódásunk éppen azt tűzte egyik feladatául, hogy szocialista könyvtárkultúránk kettős arculatát megvilágítsa, ennek belső összefüggéseit a fejlődés kezdeti adottságainak, főbb mozzanatainak és eredményeinek, mai színvonalának és további lehetőségeinek összevetésével feltárja.

A legutóbbi országos statisztikai adatfelvétel szerint Magyarországon összesen 18 777 közkönyvtár működött.[59] Ezekben összesen 39,4 millió különféle dokumentum volt, amiből 2 187 791 beiratkozott olvasó 25,8 millió kötetet kölcsönzött s helyben még további 3 millió kötetet olvasott, összesen tehát 28,8 millió kötetet használt. A könyvtárakban összesen 2,680 főfoglalkozású és 891 mellékfoglalkozású alkalmazott, ezen kívül 11 833 tiszteletdíjas könyvtáros és több ezer önkéntes társadalmi munkás könyvtáros dolgozott. S azóta az utóbbi két évben a könyvtárak száma is, még inkább a könyvtárak állománya, az olvasók és a használt kötetek száma is jelentős mértékben emelkedett. A másfél évtizedes fejlődés eredménye és üteme tehát számszerűen is kiemelkedő.

[59] Danyi Dezső—Ekés Mihályné—Sallai István: *A magyar könyvtárak statisztikai adatai.* (Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján.) (Kézirat) — Egyes könyvtártípusok (pl. iskolai, szövetkezeti és kisebb szakkönyvtárak) adatnyilvántartása, főként az olvasók számáról, nem pontos. Valójában jóval több olvasójuk van, mint amennyit nyilvántartanak.

Különösen szembetűnő könyvtáraink fejlődése, ha ezeket az eredményeket a kiindulási állapottal, a két világháború közötti színvonallal vetjük össze. A második világháború előtt az országban 1008 tudományos és szakkönyvtárat, nagyobb közművelődési és iskolai könyvtárat tartottak nyilván, együttesen mintegy 11 milliónyi állománnyal.[60] A harmincas évek végéig a falvakon 1629 népkönyvtárt és 1227 gazdakönyvtárt létesítettek, összesen alig több mint félmillió kötettel.[61] Az ipari munkásság számára mintegy 250—300 szakszervezeti, szociáldemokrata párti, gyári üzemi és más egyesületi munkáskönyvtárat tartottak fenn.[62] Az akkori nyilvántartásokban nem szereplő kisebb iskolai és egyesületi (olvasóegyleti, ipartestületi, kaszinói és egyéb egyleti) könyvtárakon kívül tehát összesen valamivel több, mint 4000 könyvtár működött, megközelítően 12 millió dokumentummal. Másfél évtized alatt tehát a könyvtárak száma is, a könyvtárak állománya is — még az akkori nyilvántartásokból kimaradt legkisebb könyvtárak számításba vételével is — mintegy háromszorosára növekedett. Ez egymagában is a magyar könyvtárügy gyors és erőteljes fejlődését tanúsítja.

Más megvilágításba kerülnek azonban a fejlődés eredményei, ha azokat nem a két világháború közötti világviszonylatban igen elmaradott állapothoz, hanem az új magyar társadalom valóságos szükségleteihez, a lakosság közkönyvtári ellátottságának mértékéhez viszonyítjuk. Ez idő szerint közkönyvtárainkban az olvasók száma, az iskolai, szövetkezeti és kisebb szakkönyvtárakéval együtt, megközelítően 2,5 millió körül mozog. Vagyis jelenleg a lakosság 9 milliót megközelítő írni-olvasni tudó részének mintegy 28%-a közkönyvtári olvasó.[63] Ez azonban még mindig nem tekinthető kielégítőnek, mert a családoknak hozzávetőlegesen több mint egyharmada még mindig nem, vagy nem kellően (pl. csak az iskolás gyermekeken keresztül) kapcsolódott be az új magyar könyvtári rendszer szolgáltatásaiba. Pedig az új magyar társadalom politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének egyik alapvető művelődéspolitikai követelménye, hogy minden család legalább egy tagja révén mielőbb részesévé váljék a magyar könyvtári rendszer korszerű szolgáltatásainak, a politikai nevelést, az általános műveltségi színvonal emelését, valamint a termelést és más társadalmilag szükséges és fontos munkákat támogató hatásának.

Hogy ez a könyvtárpolitikai célkitűzés valóban a társadalom tényleges szükségleteiből fakad, s nem üres kitalálás vagy megalapozatlan követelés, azt mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a falvakban és tanyákon, üzemekben és intézményekben, szövetkezetekben és iskolákban máris eléri, sőt túl is haladja a könyvtárak igénybevétele ezt a mértéket mindenhol, ahol a közkönyvtár korszerű és a feladathoz mért elegendő állománnyal, alkalmas berendezéssel, célszerű szervezettel és módszerekkel igyekszik ellátni feladatkörét. Egyebek közt pl. a művelődési autók máris nagyobb hányadát látják el

[60] *Magyar Minerva.* VI. kötet. Bp. 1932.

[61] Bisztray Gyula: *Falusi népkönyvtárak.* Magy. Könyvszle. 1937. 2. sz.

[62] Szilágyi János: *A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között* (Kézirat).

[63] Az olvasók aránya személy szerint valamivel alacsonyabb, tekintettel arra, hogy az olvasók egy kisebb része egyszerre két vagy több könyvtárba is beiratkozik, ha arra szüksége és lehetősége van. Sokszorosan pótolja azonban az így adódó csökkenést az a körülmény, hogy a közkönyvtárból kölcsönvett könyveket a családnak rendszerint több tagja is elolvassa, így a közkönyvtárak hatása a társadalomban jóval szélesebb körű a beiratkozottak számánál.

a működési területükön élő lakosságnak, mint a községi közművelődési könyvtárak, mert változatosabb a könyvállományuk és azt közelebb viszik az olvasóhoz, mint az állandó helyhez kötött falusi könyvtárak. A városi fiókkönyvtárak vagy a műhely-, akna-, szállás-, ill. diákotthoni könyvtárak hatásfoka is azért növekszik, mert az olvasói igények kielégítését közvetlenebbül szolgálhatják.[64]

Társadalmunk valóságos közkönyvtári szükségleteinek fejlődése és könyvtári rendszerünk mai teljesítőképessége között tehát ma még jelentős különbség van. Ez onnan ered, hogy közkönyvtáraink rendszere, egészében véve is, egyes könyvtártípusok (pl. közművelődési, gyermek- és ifjúsági, valamint iskolai könyvtárak stb.) pedig különösen is elmaradtak a valóságos szükségletekhez és igényekhez képest. Ritkábban már a könyvtárak száma (pl. fiókkönyvtárak, mozgókönyvtárak, gyermek- és ifjúsági könyvtárak stb.) sem elegendő. Főként azonban a könyvtárak állománya, elhelyezése, felszerelése, valamint a könyvtárosok száma az, ami a másfél évtizedes fejlődés jelentős eredményei ellenére is rendszerint alatta marad annak a színvonalnak, amit közkönyvtáraink társadalmi szerepe és művelődéspolitikai jelentősége feltétlenül megkívánna. Végeredményben tehát társadalmunk közkönyvtárak iránti szükségleteinek és igényeinek viszonylag gyors növekedése és ezzel szemben a könyvtárak fejlődésének viszonylagos visszamaradása az oka és magyarázata annak a kettősségnek, amit az új magyar könyvtárkultúra egyik legfontosabb jellemző jegyeként meg kell állapítanunk.

Az összefüggések ismeretében magától értetődik, hogy ez a viszonylagos visszamaradás a hazai könyvtárügy sajátos adottságainak, főként a kapitalista örökség alacsony színvonalának, az elszenvedett jelentős háborús károknak, valamint az újjáépítés aránylag lassú és ingadozó ütemének a szükségszerű következménye. Ennek mielőbbi kiküszöbölése annál fontosabb, mert e viszonylagos visszamaradás hovatovább abszolut elmaradássá válik.

A könyv- és könyvtárkultúra egészén belül a többi területhez képest a könyvtárügy volt a legfejletlenebb, a polgári kapitalista örökség itt volt a legelmaradottabb, s következményeiben a háborús pusztítások is itt váltak a legtovább érezhetővé, a dolog természeténél fogva a legnehezebben és leglassabban pótolhatóvá. A két világháború között, sőt ezt megelőzően a dualizmus korszakában is, a hazai könyvtárügy a művelődés más területeihez viszonyítva is, a könyvtárkultúra akkori világszínvonalához képest is közismerten rendkívül elhanyagolt állapotban volt. Szabó Ervin és munkatársai tevékenységén, valamint a Magyar Tanácsköztársaság célkitűzésein és jövőbe mutató kezdeményezésein kívül korszerű könyvtárpolitikai törekvéseket és eredményeket alig mutathat fel.[65] Nemcsak az hátráltatta a hazai polgári könyvtárkultúra korszerű fejlődését, hogy a társadalom polgári átalakulása viszonylag későn indult meg, s az 1848-49-es forradalom és szabadságharc bukása után csak felemás módon, a nemesi érdekekkel és feudális kötöttségekkel egybefonódva ment végbe, hanem az is, hogy a könyvtárügy a hazai kapitalista társadalom művelődéspolitikájában a kulturális élet más területei-

[64] Kovács Máté: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1954. Debrecen, 1955. Berza László: *Tanyai könyvtáraink helyzete.* A Könyvtáros. 1954. 10. sz.

[65] Szabó *Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900—1918.* Bp. 1959. Kőhalmi Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp. 1959.

hez képest sohasem játszott jelentősebb szerepet. De különösen nem tekintette sürgősnek és fontosnak a könyvtárügy korszerű fejlesztését az ellenforradalmi korszak művelődéspolitikája a két világháború között, amikor a polgári demokratikus könyvtárpolitikai célkitűzéseket és eredményeket is veszélyeseknek tartották. Ez a polgári demokratikus mértékkel mérve is reakciós művelődési politika úgy igyekezett az egyes könyvtártípusokat kialakítani és telepíteni és olyan könyvállománnyal próbálta azokat megtölteni, ami a nemesi-polgári uralkodó osztályok érdekeinek a leginkább megfelelt. Ez az ellenforradalmi politikai és könyvtárpolitikai szemlélet az alapvető oka annak, hogy a magyar kapitalista könyvtárkultúra nemcsak a legfejlettebb nyugati polgári demokráciákéhoz viszonyítva, hanem egyes fejlettebb szomszédainkéhoz, pl. Ausztriáéhoz és Csehszlovákiáéhoz viszonyítva is erősen elmaradott volt. Közvetlenül a második világháború előtt még fokozottabban fennállottak azok a szembeszökő hiányosságok, amelyeket Szabó Ervin a magyar és külföldi, főként osztrák könyvtárügy beható összehasonlítása során három évtizeddel korábban megállapított[66], amelyeknek mielőbbi kiküszöbölését annyi meggyőző erővel sürgette, de amelyeknek felszámolására csak a második világháború után, csak a mi gyökeresen új társadalmi viszonyaink között kerülhetett sor.

A második világháború és a fasizmus pusztításai még ezt a viszonylag elmaradott kapitalista örökséget is erősen megrongálták. Különösen a kisebb könyvtáraink: falusi népkönyvtárak, szakszervezeti és gyári munkáskönyvtárak, valamint az iskolai könyvtárak szóródtak szét és tüntek el tömegesen és nyomtalanul. De a tudományos és szakkönyvtárak számottevő része is jelentős háborús veszteségeket szenvedett. Ez az oka, hogy a második világháború befejezése után könyvtáraink legnagyobb részét, főként a szakszervezeti, iskolai és falusi népkönyvtárainkat csaknem teljes egészükben újonnan kellett létrehozni.

De még ezeknél is mélyrehatóbban meghatározta az új magyar könyvtárkultúra kialakulását, fejlődésének ütemét és színvonalát az a körülmény, hogy a könyvtárak újjászervezése és korszerű kifejlesztése a második világháború befejezése után viszonylag későn indult meg, s az alapvető termelési: ipari és mezőgazdasági, közlekedési és kereskedelmi kérdések rendezése és halasztathatatlan művelődési: oktatási, tudományos, irodalmi és művészeti problémák megoldása mögött éveken át csak lassú ütemben haladt.[67] Tetézte ezt még az is, hogy eleinte, a koaliciós kormányzás időszakában a könyvtárpolitikai célkitűzések és törekvések sem lehettek egyértelműek. Így egy ideig a felhasználható anyagi és szellemi erők is megoszlottak. Az erőfeszítések nagyobb része a fejlődésnek ebben az első szakaszában (1945-1949) a korábbi állapot helyreállítását, esetleg némi átalakítást, vagy jobb esetben egyes fejlettebb polgári demokratikus könyvtárpolitikai törekvések megvalósítását, ill. egyes korszerű eredmények meghonosítását tűzte ki célul, készítette elő és indította meg. A szocialista kulturális forradalom célkitűzéseit elősegítő alapvető könyvtárpolitikai reformok kidolgozását és megvalósítását pl. a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére megindított s 1000 falusi népkönyvtár létesítését

[66] Szabó Ervin: *Az egyetemi Könyvtárról.* Huszadik Század. 1907. ua. *Emlékirat Községi Nyilvános Könyvtár létesítéséről Budapesten* Bp. 1910.

[67] Sebestyén Géza: *Falusi könyvtáraink.* Uj Szántás. 1947. 2. sz. Szathmáry Lajos: *Nepkönyvtáraink.* Uj Szántás. 1947. 2. sz.

célul kitűző falusi népkönyvtári mozgalmat, a szakszervezeti könyvtárak újjászervezését és kifejlesztését, a körzeti könyvtári rendszer kiépítését ekkor még az erőforrásoknak csak kisebb része szolgálta. Ráadásul az új magyar könyvtárkultúra fejlődésének ez a kezdeti szakasza más területekhez viszonyítva túlságosan hosszúra nyúlt. Ugyanakkor az újjáépítés és az újjászervezés üteme aránylag lassú volt és a szocialista könyvtárkultúra új formái sem jelentkeztek és érvényesültek elég súllyal és határozottsággal. Mindezek együttesen szükségszerűen azt eredményezték, hogy a másfél évtized első harmadában a könyvtárügy viszonylagos visszamaradása nem csökkent, sőt a kulturális élet más folyamatainak (irodalom, művészetek, tudományok, iskolázás vagy könyvkiadás, könyvterjesztés stb.) meggyorsult forradalmi átalakulása következtében átmenetileg még fokozódott is.

Ha késéssel is, alapvető fordulat következett be a fejlődés második szakaszában (1949-1956), amikor szocialista művelődéspolitikánk érdeklődése és gondoskodása a könyvtárakra is kiterjedt. A változást a könyvtárügy fejlesztéséről hozott 1952-es minisztertanácsi határozat előkészítése és kiadása jelzi[68]. Ennek legfőbb jelentősége abban van, hogy először fogalmazta meg a szocialista könyvtárpolitika célkitűzéseit és rögzítette az új magyar szocialista könyvtárkultúra kialakításának szervezeti, anyagi és személyi feltételeit. Előtérbe helyezte a szocialista pártosság követelményeit és ennek előfeltételeit. Egészében véve első jelentős lépés volt a magyar könyvtárügy egységének megteremtéséhez, valamint a felsőbb irányítás, felügyelet és szakfelügyelet fokozatos rendszeresítéséhez. E határozat maradandó eredménye, hogy az ország közigazgatási rendszerének alapulvételével létrehozta a megyei és járási könyvtárakat, és megindította a megyei, ill. járási könyvtári hálózatok kialakítását. Emellett kiemelte az általános és középiskolai könyvtárak, valamint az üzemi és intézeti szakkönyvtárak fejlesztésének fontosságát. Előírta a könyvtári létszámnormák kidolgozását. Elrendelte a könyvtárellátó felállítását az Állami Könyvterjesztő Vállalat keretében. Végül intézkedett arról, hogy a nagy szakmai tapasztalatokkal rendelkező tudományos nagy könyvtáraink intézményes formában adjanak módszertani segítséget a kisebb, újonnan szervezett városi, községi, szakszervezeti és szövetkezeti könyvtáraknak.

A határozatba foglalt alapvetően új s lényegében helyes könyvtárpolitikai célkitűzések megvalósítását azonban megnehezítették, sőt egyes esetekben meg is akasztották a két év múlva jelentkező politikai és gazdasági zavarok, aminek kihatásai több vonatkozásban is rendkívül hátrányosnak bizonyultak. Mindenekelőtt abban, hogy az országos politika akkori ellentmondásai és bizonytalanságai a könyvtárpolitikai szemléletben is szükségképpen megmutatkoztak, és a könyvtárügyben is több tekintetben nem kívánatos szemléleti ingadozásokra vezettek. Másodsorban abban, hogy az akkori átmeneti gazdasági nehézségek a könyvtárügyben is elkerülhetetlenül és mélyrehatóan éreztették hatásukat. Az akkori kényszerű költségkeret- és létszámcsökkentések az állami és más közületi háztartásra támaszkodó könyvtárügyet természetszerűen fokozottabban sújtották, mint pl. a könyvkultúra termelő

[68] *A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2042 (13) 1952. sz. határozata a könyvtárügy fejlesztéséről.* Könyvbarát. 1952. 6. sz., Szabad Nép. 1952. 105. sz. — *A népművelési miniszter 8720 — 2 — 33/1952. Np. M. sz. utasítása a könyvtárügy fejlesztéséről szóló 2042 (13) 1952. sz. minisztertanácsi határozat végrehajtására.*

jellegű területeit: a könyvkiadást, nyomdászatot, papírgyártást vagy könyvterjesztést. E korlátozások évekre megakasztották pl. az egyes könyvtártípusok (járási, városi könyvtárak, gyermek- és ifjúsági, valamint iskolai könyvtárak) ill. hálózatok tervezett kiépítését, a könyvtárak elhelyezésének és felszerelésének előirányzott korszerűsítését. Erősen megszorították a könyvtári állomány fejlesztését, így az állománygyarapítás kulturális életünk egészének hátrányára ettől kezdve nem tarthatott lépést az olvasói igények állandó növekedésével. De megnehezült a könyvtárosok létszámának szükséges mértékű növelése is, jóllehet a könyvtárak igénybevétele tovább nőtt, s ez a könyvtárak munkaerőszükségletét évről évre tovább emelte. Végezetül hátrányos volt ez azért is, mert e kényszerű és átmenetinek mutatkozó korlátozások több tekintetben és tartósan befolyásolták művelődéspolitikai szemléletünket is. A kulturális élet egyes területei között ekkor szükségből kialakult arányok — mint azt pl. a könyvtermés elosztásának arányainál is láttuk — később is nem egy esetben megmaradtak. Az átmeneti arányok akkor is tovább élnek, amikor az azokat létrehozó szükségállapot már régen megszűnt. Pedig nyilvánvaló, hogy az ilyen szemléleti kötöttségek komoly akadályai a könyv- és könyvtárkultúra arányos és egészséges fejlődésének, s azokat az azóta megváltozott társadalmi valóság behatóbb elemzése és eredményei alapján mielőbb helyesbíteni kell. Ma már megállapítható, hogy egészében véve ez az átmeneti megtorpanás, sőt visszaesés az egyébként is megkésve fejlődésnek induló könyvtárainkat fejletlenebb állapotban találta és a dolog természeténél fogva anyagi létalapjukban mélyebben érintette, mint a művelődés egyéb intézményeit. Ezért következményeiben is tartósabbnak, egyes vonatkozásaiban máig hatónak bizonyult, és az ebből adódó lemaradások teljes kiküszöböléséhez újabb világos elvi állásfoglalásokra és célkitűzésekre, valamint még további, tervszerű erőfeszítésekre és anyagi áldozatokra lesz szükség.

Könyvtárkultúránk e hullámvölgyből csak a fejlődés harmadik szakaszában, tehát 1957-től kezdett kiemelkedni. A fejlődés e második, ezúttal tartósan felfelé ívelő szakaszát a könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet és a végrehajtásáról kiadott 1.018/1956. (III. 9.) számú minisztertanácsi határozat alapozta meg.[69]

Mint látható, maga az új jogszabály, szocialista könyvtárpolitikánk és könyvtárkultúránk e második, még jelentősebb alapvetése, még a politikai és gazdasági zavarok kellős közepén elkészült. Világos bizonyítékául annak, hogy könyvtárügyünk forradalmi átalakulása a helyesen megtalált úton a felmerülő nehézségek ellenére is erőteljesen továbbfolytatódott s a nehézségek nem magában a könyvtárügyben támadtak. Még inkább aláhúzza ezt az a tény, hogy a legutóbbi évek fejlődése teljes egészében az ekkor lerögzített könyvtárpolitikai célkitűzéseket követi, az ekkor meghatározott irányelveken alapszik.

Az új könyvtárügyi jogszabályokban lerögzített vagy azok alapján létrejövő eredmények közül több már eddig is szocialista könyvtárkultúránk legújabb fejlődése és továbbfejlődése szempontjából alapvető jelentőségűnek

[69] *A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5 számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. — A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1018/1956. (III. 9.) sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.* Magyar Közlöny. 1956. 19. sz. — Kovács Máté: *A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége.* Magy. Könyvszle. 1956. 3. sz.

bizonyult. Ezek között első helyen érdemel említést a könyvtárak és a könyvtárügy helyének, szerepének és jelentőségének világos meghatározása a szocialista társadalom életében, különösen a szocialista művelődéspolitikában.[70] Nem kevésbé fontos, hogy a történeti fejlődés adottságainak és társadalmunk várható szükségleteinek alapulvételével létrejött a magyar könyvtárak egységes, korszerű rendszere.[71] Ezen belül megtörtént a szükséges könyvtártípusok meghatározása (nemzeti könyvtár, általános tudományos és tudományos szakkönyvtár, közművelődési könyvtár, végül iskolai könyvtár), a könyvtári hálózatok kialakítása, valamint a könyvtári gyűjtőkörök legalább főbb vonalakban való elhatárolása és összeegyeztetése[72] stb. Szorosan kapcsolódik az új szervezeti keretekhez a könyvtári munka korszerű céljának és tartalmának körülhatárolása az állománygyarapítás és -védelem, a feldolgozás és olvasószolgálat, továbbá a tájékoztató, bibliográfiai és dokumentációs tevékenység stb. területén. Végül máris kialakult és alkalmasan továbbfejleszthetőnek igérkezik a felsőbb irányítás rendszere. A felügyelet és főfelügyelet végzésére a fenntartó szerv, ill. annak felügyeleti szerve, a szakfelügyelet ellátására pedig országosan és egységesen a művelődési miniszter kapott széleskörű felhatalmazást. Az állami irányítás kiépítése mellett azonban minden fokon egyre fontosabb szerepet tölt be a szakmai önigazgatás is. Ez országos szinten az Országos Könyvtárügyi Tanács és szakbizottságai működésében[73], továbbmenően pedig a hálózati tanácsok vagy területi bizottságok munkájában valósul meg. Ez a szerencsés megoldás máris lehetővé teszi és továbbfejlesztése esetén még inkább elősegíti, hogy könyvtárpolitikánkban a szükséges mértékig érvényesüljenek és egymást helyesen kiegyensúlyozzák a könyvtári szolgáltatásokat felhasználók kívánalmai, a könyvtárügy egységének érdekei és a könyvtárak sajátos szakmai követelményei.

Ezt az elgondolást, amely szerencsésen egyesíti magában a polgári hagyaték most is használható értékeit, az addig elért fejlődés új eredményeit és a szocialista továbbfejlődés lehetőségeit, a gyakorlat teljes egészében igazolta. Világos bizonyítékául annak, hogy e jogszabályokban testet öltött könyvtárpolitikai szemlélet a kulturális forradalomban kibontakozó hazai valóságot ragadta meg előzményeivel és továbbalakulásának lehetőségeivel egyetemben. E jogszabályokban a döntő pillanatban olyan keretet nyert könyvtárkultúránk, amelyben szerves egységbe forrhattak össze történeti értékű könyvtári gyűjteményeink és az évtizedeken át kiformálódott könyvtárosi szaktudás, valamint a bátran újat kezdeményező forradalmi erő jelent kiformáló tényei és a jövő további alkotó munkára ösztönző távlatai.

A legutóbbi évek fejlődése lényegében az itt megfogalmazott célkitűzések és az itt körvonalazott lehetőségek fokozatos valóraváltása, ill. az itt lerakott alapok szerves továbbépítése társadalmi fejlődésünk új követelményeinek megfelelően. A legújabb erdmények közül első helyen kell kiemelni a közművelődési könyvtári szolgáltatások erőteljes fokozását, főként a járási

[70] Kovács Máté: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. Debrecen. 1955.

[71] Kovács Máté: *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései.* Uo. 1953. Debrecen. 1954.

[72] *A művelődési miniszter 164/1958. (M. K. 15.) M. M. sz. utasítása az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárakról.*

[73] Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései.* Magy. Könyvszle. 1957. 4. sz.

és városi hálózatok kiépítését, a művelődési autók beállítását, a tanácsi könyvtárak egy részének községesítését, a szakszervezeti könyvtárak szervezetének és munkájának megjavítását és a termelőszövetkezeti könyvtárak szervezését, továbbá a könyvtári állományok jelentős fejlesztését, valamint a könyv- és könyvtárpropaganda megélénkülését. Párhuzamosan haladt ezekkel a tudományos és szakkönyvtári hálózatok megszilárdulása és kiépítésének folytatása, a tudományági és helyi jellegű szakkönyvtárak erőteljes fejlesztése, a hiányzó hálózatok közül az orvostudományi könyvtári hálózat szervezeti kereteinek kialakítása és egyes újabb hálózatok (pl. államigazgatási, statisztikai) előkészítésének megindítása. Szorosan kapcsolódik hozzájuk nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár elvszerű újjászervezése, valamint az Országos Pedagógiai Könyvtár létrehozása és a gondozására bízott iskolai könyvtári hálózat kialakításának sikeres megkezdése. Szervesen kiegészíti ezeket az egyes könyvtártípusok és hálózatok pl. közművelődési és szakkönyvtári, valamint területi és szakszervezeti könyvtárak rendszeres együttműködésének megalapozása, valamint a könyvtári munka korszerűsítésére pl. az állománygyarapítás tervszerűbbé tételére és fokozására, a központi katalogizálás és gépesítés előkészítésére, a módszertani munka és a mikrofilmezés kibővítésére irányuló kezdeményezések támogatása. E néhány év alatt elért eredmények is, de a kidolgozás alatt álló elvi, szervezeti és tartalmi kérdések is a könyvtárak kezdeményező kedvére, az állami felügyelet és szakfelügyelet irányító és ellenőrző munkájának a fokozatos javulására, valamint az Országos Könyvtárügyi Tanács és szakbizottságai munkájának termékenységére, nem utolsó sorban ezek egymást kölcsönösen ösztönző sikeres együttműködésére mutatnak.

Könyvtári rendszerünk egészéről és benne az egyes könyvtártípusok helyéről, átfogó képet az 1957. december 31-i állapot szerint elvégzett felmérés, ill. az iskolai hálózatról akkor készült adatok becslés útján történt helyesbítése ad. (L. A könyvtárak adatai c. táblázatot.)[74]

Az országos adatfelvétel[75] eredményeinek együttes vizsgálata több vonatkozásban is hasznosnak ígérkezik. Mindenekelőtt megmutatja, hogy a könyvtárak száma és állománya hogyan oszlik meg a könyvtárak öt fő csoportja között. Ezt követően rávilágít arra is, hogy mekkora az egyes csoportba tartozó könyvtárak igénybevétele. Tehát párhuzamba állíthatók az alapvető tényezők és jelenségek: az állomány, az olvasók és a használat.

[74] Danyi Dezső—Ekés Mihályné—Sallai István: *A magyar könyvtárak statisztikai adatai.* (Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján.) (Kézirat az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központja irattárában.) — Az újabb adatokat l. az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központjának összeállításában: *Közművelődési könyvtárak fejlődése 1959-ben.*

Egyes adatokat közöl: *A Könyvtáros* 1960. 7. és 8. sz., valamint a *Magyarország művelődési viszonyai 1945—1958.* c. kiadvány is. A fejlődés első évtizedéről összefoglalást ad: Haraszthy Gyula: *A magyar könyvtárügy tíz éve.* A Könyv. 1955. sz.

[75] Az adatfelvétel óta a könyvtárak száma is, az állomány és az olvasók száma is, de a használat mértéke is jelentősen növekedett. Az ezekről összeállított újabb adatok azonban nem egy időben és nem azonos szempontok szerint készültek, így összehasonlításuk nem járna eredménnyel. Az egyes könyvtári típusok ismertetésénél azonban majd ezekre is kitérünk. Könyvtári rendszerünk országos áttekintése ez idő szerint tehát csak az 1957. évi adatfelvétel alapján lehetséges. Egyébként a könyvtárstatisztika alapvető elvi kérdései, főként a gyűjtendő adatok és azok csoportosításának meghatározása a szocialista könyvtárpolitika követelményei szerint éppen úgy tisztázásra szorulnak, mint a könyvkiadási és könyvterjesztési statisztikáé.

d) A KÖNYVTÁRAK ADATAI

Könyvtárak típusai	Száma	Állománya	Olvasók száma	Helybenolvasás (kötet)	Kölcsönzés (kötet)
1. *Nemzeti könyvtár*	1	3 723 782	3 233	384 847	17 237
2. *Tudományos és szakkönyvtárak:*					
a) Akadémiai hálózat .	36	1 432 005	4 312	159 985	55 620
b) Tudományegyetemi hálózat	193	4 415 929	22 578	768 884	360 139
c) Műszaki felsőoktatási hálózat	152	1 345 836	12 670	163 081	120 299
d) Műszaki termelési hálózat	1 037	7 440 662	60 927	435 950	715 498
e) Mezőgazdasági hálózat	141	842 307	11 376	115 024	171 234
f) Orvostudományi hálózat	248	778 295	5 419	234 021	189 530
g) Múzeumi hálózat ...	61	612 250	1 263	30 218	11 709
h) Művészeti hálózat...	29	487 327	2 871	29 765	64 994
i) Kisebb hálózatok és egyéb szakkönyvtárak	331	2 170 081	12 351	140 943	207 148
3. *Közművelődési hálózatok:*					
a) Megyei hálózatok ...	4 229	5 705 190	768 809	525 370	15 837 499
b) Szakszervezeti hálózatok	4 557	3 712 331	703 770	—	5 107 745
c) Szövetkezeti hálózatok	652	120 110	25 372	—	92 489
4. *Iskolai könyvtárak*	6 982	4 618 191	543 973	—	2 696 482
5. *Egyéb könyvtárak:*					
a) Egyházi könyvtárak	30	1 772 254	5 409	40 977	55 685
b) Más könyvtárak	98	224 340	11 841	130 064	191 808
Együtt	18 777	39 064 220	2 187 791	3 064 220	25 802 998

Mint látható, a könyvtárak fele közművelődési könyvtár, több mint egyharmada iskolai könyvtár, s nem egészen egyhatoda tudományos, ill. szakkönyvtár. Az állománynak csaknem 10%-a a nemzeti könyvtárban, valamivel kevesebb, mint a fele a tudományos és a szakkönyvtárakban, egynegyede a közművelődési könyvtárakban, valamivel több, mint 10%-a az iskolai könyvtárakban, végül mintegy 5%-a egyházi és más jogi személyek könyvtáraiban található. Az olvasók száma és a könyvtári forgalom viszont éppen ellenkezően alakult. Az olvasók mintegy kétharmada a közművelődési könyvtárakat használja, ahol az összes könyvtári forgalomnak valamivel több mint 80%-a bonyolódik le. A tudományos és szakkönyvtárak a könyvkölcsönzésben csak mintegy 6%-kal részesülnek, viszont a helybenolvasás háromnegyed részét ezek a könyvtárak teszik lehetővé. Az iskolai könyvtárakban az állomány is, a forgalom is viszonylag alacsony, nyilván azért, mert csak a tanulók kisebb része, mintegy negyede-harmada használja őket.

Kétségtelen ugyan, hogy az olvasók száma, az állomány és a forgalom összefüggései az egyes könyvtártípusok sajátos feladatkörének és adottságainak megfelelően szükségképpen másként alakulnak a közművelődési és iskolai könyvtárakban, mint a tudományos és szakkönyvtárakban, mégis már

A MAGYAR KÖNYVTÁRAK ORSZÁGOS RENDSZERE

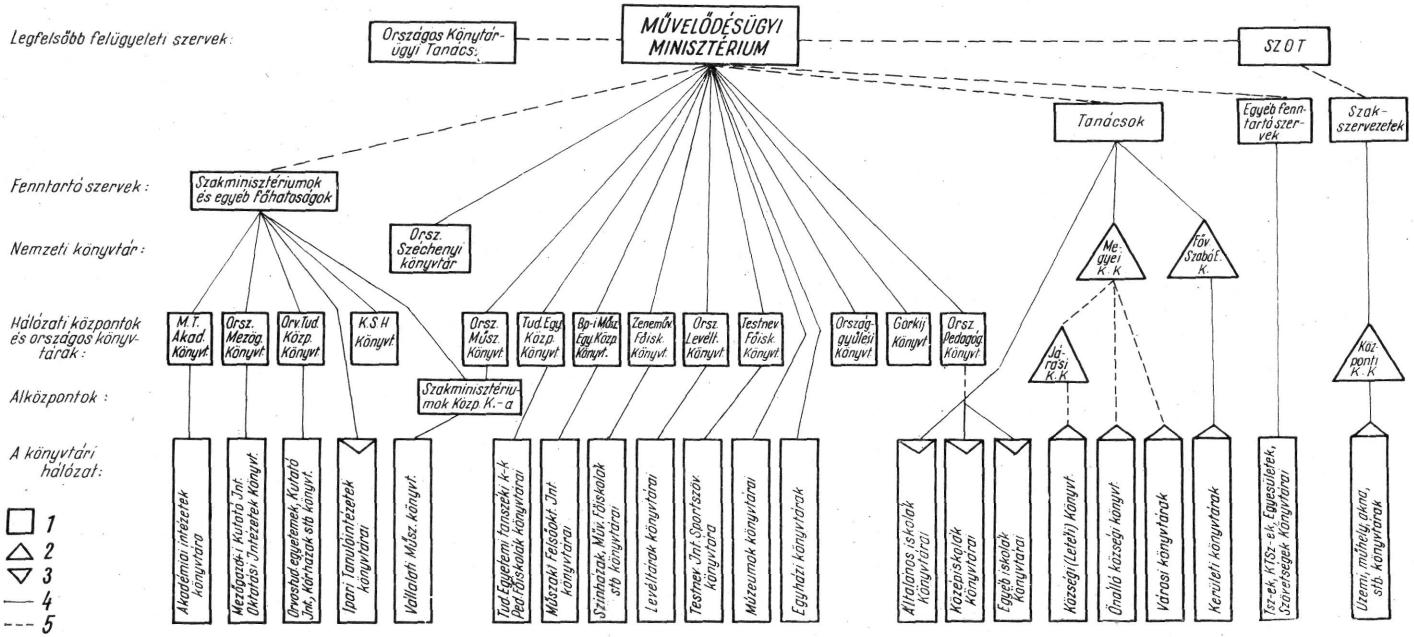

6. ábra

JELMAGYARÁZAT:

1. Hálózati központok. Országos könyvtárak; 2. Közművelődési könyvtárak; 3, Iskolai könyvtárak 4. Felügyelet; 5. Szakfelügyelet
(Készült az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja vázlatának felhasználásával.)

ez az adatsor is hasznos könyvtárpolitikai útbaigazításokat adhat az egyes könyvtártípusok és hálózatok eddigi fejlődésének értékeléséhez, könyvtári rendszerünkben elfoglalt helyének mérlegeléséhez, valamint a továbbfejlesztés arányainak és ütemének megállapításához.

Még többet mondanak és sürgős könyvtárpolitikai állásfoglalásokra, sőt intézkedésekre sarkallnak egyes további adatok és ezek viszonyításai. Különösen akkor, ha sikerül azokat a korábbi évek és a legutóbbi két esztendő adataival összevetni s így a fejlődés menetébe szervesen beilleszteni. A felmérés adatainak elemzése során legelőször a területi eloszlás aránytalanságai ütköznek ki. A város és a falu könyvtárakkal való ellátottságának jelentős különbségére figyelmeztet pl. az, hogy 1000 lakosra a városokban 3428, a falvakban pedig csak 926, tehát három és félszer kevesebb közkönyvtári könyv és egyéb dokumentum jut. Ennek szükségszerű következménye, hogy 1000 lakosra városainkban 3679, a községekben pedig ennek alig a fele, 1757 kölcsönzés jutott. De az állomány és a forgalom adatainak összevetése egyúttal azt is mutatja, hogy a községekben csaknem még egyszer olyan gyorsan forog a könyvtári könyv, mint a városokban. Nyilván azért, mert viszonylag kevés a könyv és a szükségletet ezzel a kevés könyvvel kell kielégíteni. Kitűnik az is, hogy ez idő szerint még a vidéki lakosság könyvtári ellátottsága sem egyenletes. Egyes megyékben az 1000 lakosra eső közkönyvtári könyvállomány csak mintegy harmada-fele a jobban ellátott megyékének. Hajdúban pl. 811, Szabolcsban 970, Komáromban pedig 2,784, Győrben 2,639 könyv jutott 1000 lakosra. Természetesen a kölcsönzések is ennek megfelelően alakultak. Szabolcsban 1000 lakos mindössze 1724, Hajdúban 1882, Komáromban pedig már 2786, Győrben 2307 kötetet használt.

Fontos könyvtárpolitikai tanulságokra késztet a könyvtárak nagyságának, valamint az olvasók számának és a használat mértékének az összevetése is. A felmérés adatai szerint az összes könyvtárak pontosan kétharmada 500 kötetnél kisebb. Ilyen a közművelődési könyvtárak 70,8%-a, az iskolai könyvtárak 70,9%-a és a szakkönyvtárak 30,9%-a. Ez a megoszlás önmagában véve is igen kedvezőtlen. Még kedvezőtlenebb azonban, hogy e legkisebb könyvtárak állománya átlagban is igen alacsony, mindössze 230 könyv. Ebből adódik, hogy ezekben az összállománynak csak 7,3%-a van. Viszont az összes olvasóknak csaknem harmada (29,5%-a) itt található és az összforgalomnak mintegy hatoda (17%-a) ide esik. Könyvtári olvasóink csaknem harmada tehát azért olvas fele annyit, mint amennyire már mai körülményeink között is igénye volna, mert az összes könyvtáraink kétharmadát kitevő legkisebb könyvtárainkban nincs elegendő könyv, amit olvashatna.

Meggyőzően alátámasztják ezt a nagyobb, könyvvel viszonylag jobban ellátott könyvtárak adatai. Az 1001—5000 kötetes könyvtárakat pl. az összolvasók 25%-a használja. De mert ezekben az összállomány 13,8%-a található, vagyis a választék már csaknem kétszer akkora, mint a legkisebb könyvtárakban, a forgalom aránya is jóval magasabb, 21%, ami megközelítően 50%-kal haladja meg a legkisebb könyvtárak egy olvasóra eső forgalmát.

Még világosabban aláhúzzák a könyvtárak elegendő és változatos állománnyal való ellátottságának fontosságát közepes nagyságú könyvtáraink adatai. A 10 000—50 000 kötetes könyvtárainkban az olvasók és az állomány aránya már egészen közel esik egymáshoz. Itt az összolvasók 15,6%-a számára az összállomány 14,9%-a válik hozzáférhetővé. Ennek egyenes következménye, hogy az összforgalom csaknem 25%-a itt bonyolódik le. Mindezek-

nek megfelelően az egy olvasóra eső évi könyvhasználat számszerűen a legkisebb könyvtárakban 10, az 1001—5000 kötetesekben 15, a 10 001—50 000 kötetesekben pedig 26. Megalapozott tehát szocialista könyvtárpolitikánknak az a célkitűzése és törekvése, hogy egyik legfőbb feladatának, a kis könyvtárak korszerű megoldások útján való (letéti, mozgókönyvtár stb.) gyors és erőteljes fejlesztését tekinti, mert így a ma még könyvtári szempontból is rosszul ellátott városi peremterületek, kisebb községek, tanyaközpontok, lakóinak, kisebb üzemek dolgozóinak és kisebb iskolák tanulóinak művelődési lehetőségeit bővíti, s ezzel az összlakosság mintegy felének művelődését a könyvtárakon keresztül is igyekszik közelebb vinni a lakosság másik felének már elért magasabb színvonalához.

Más oldalról támasztják ezt alá és egyben további tanulságokkal is járnak az állománygyarapodás adatai. Közkönyvtáraink 1957-ben mintegy másfél millió dokumentummal gyarapodtak. Ebből könyv 906,632, hírlap-folyóirat kötet 129,332, szabadalom 247,939, aprónyomtatvány 134,989, mikrofilm 15 267, egyéb 100 596. Ha azóta a könyvtárakba bekerülő kiadványok évi mennyisége mintegy 20—25%-kal növekedett is, a könyvtárak évi 28,8 millió forgalmához képest az új, leginkább vonzó könyvmennyiség még mindig feltűnően alacsony. Különösen kevés az új könyv a kis könyvtárakban. Az 1957. évi 1 534 735 db gyarapodásból, pl. az 500 kötetnél kisebb állományú 12 471 könyvtár 26 393, a 501—1000 kötetet tartalmazó 2965 könyvtár 28 703 db könyvvel gyarapodott. Vagyis az összes olvasók mintegy fele számára a könyvtárak több, mint 80%-ában az új könyveknek csak alig több mint 6%-a vált hozzáférhetővé. Ha azóta ezeknek a könyvtáraknak a gyarapítása számottevő mértékben javult is, a könyvekkel való ellátottságot itt még mindig nem lehet megnyugtatónak tekinteni.

Az állomány, az olvasók és a használat alapvető összefüggésein kívül természetesen még számos más megoldatlan kérdés is fékezi könyvtárkultúránk fejlődését. A felmérés is rávilágít egyebek között a könyvtárak elhelyezése és a felszerelés terén mutatkozó hiányosságokra, különösen a raktári és olvasótermi férőhelyek elégtelenségére, az állományvédelem és karbantartás (köttetés) elhanyagolt voltára, vagy a könyvtárosok és más könyvtári dolgozók viszonylag alacsony létszámára. A másfél évtized kiugró eredményei mellett előtűnnek azok a nehézségek és hiányosságok is, amelyek a növekedés csaknem elmaradhatatlan velejárói, amiket gondosan számba kell venni és a következő években a fejlesztési előirányzatok alapjává kell tenni. Az eredmények és a további szükségletek terén is közelebb jutunk a valósághoz, ha az összképen belül legalább a könyvtárak legfontosabb típusait, ill. csoportjait külön is szemügyre vesszük és

a nemzeti könyvtár,
az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak,
a közművelődési könyvtárak,
az iskolai könyvtárak és
az egyéb (egyházi és egyesületi) könyvtárak fejlődésének főbb eredményeit és fontosabb problémáit külön-külön is igyekszünk felvázolni.

3. *Nemzeti* könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár főfeladata megalapítása (1802) óta a Magyarországon kiadott összes kiadványok, valamint a külföldön magyar nyelven vagy magyar szerzőktől fordításban, ill. idegen nyelven megjelent, de magyar vonatkozású kiadványok gyűjtése, megőrzése, könyvtári feldolgozása és hozzáférhetővé tétele. A Könyvtár

azonban ezt a hungarica jellegű gyűjtőkört elvileg sem mindig értelmezte következetesen, de mostoha viszonyai közepette a gyakorlatban sem voltak meg e feladat korszerű ellátásának a feltételei (beszerzési hitelkeret stb.). Ezért különösen a múlt századi hazai és a külföldön megjelent kiadványanyag begyűjtését csak jelentős hiányokkal végezhette. Mindazonáltal másfél százados működése során nemzeti művelődésünk hatalmas kincsestárává s a hazai tudományos kutatás egyik fontos műhelyévé vált, amiben — szerencsére — a két világháború sem okozott számottevő károsodást.

A könyvtárnak tehát — gyűjteményei sokfélesége és értéke, könyvtárosainak szakmai felkészültsége és tapasztalatai révén — megvoltak az adottságai arra, hogy a magyar könyvtárak kialakulóban levő új rendszerében vállalja és betöltse az új szocialista nemzeti könyvtár szerepét. Megvoltak az előfeltételei ahhoz, hogy feladatkörének korszerű kidolgozásával, szervezetének és munkájának modernizálásával élére álljon a fejlődésnek: példát adjon többi tudományos könyvtárainknak és hathatós módszertani segítséget nyújtson az éppen kibontakozó közművelődési könyvtári mozgalomnak. A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai célkitűzéseinek és a Szovjetunió könyvtárpolitikájának és könyvtári tapasztalatainak tanulmányozása egyben a születőben levő új magyar könyvtári szükségletek elemzéséhez jó indításokat és iránymutatásokat adhatott volna.

Az indítások és iránymutatások azonban jórészt nem a könyvtáron belül érlelődtek ki, hanem kívülről és felülről jöttek. Nemzeti könyvtárunk megújulása nem a szocialista nemzeti könyvtár korszerű feladatainak felismeréséből és önkéntes vállalásából fakadt, hanem azt a szocialista kulturális forradalom ereje, ezen belül új könyvtárpolitikánk lendülete hárította rá.[76] Ez az alapvető oka annak, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1945—1957 között többnyire nem egyik kezdeményezője, hanem inkább csak követője volt új könyvtárkultúránk fejlődésének. S ez nemcsak befelé, a könyvtár fejlődésében, hanem annak kulcshelyzeténél fogva szükségképpen az egész magyar könyvtárügyben is hátrányosan éreztette hatását.

Döntő változást a Könyvtár fejlődésében az 1952-es minisztertanácsi határozat hozott, amely erősen kibővítette feladatkörét. A megszüntetett Országos Könyvtári Központtól átvette a nemzetközi kiadványcserét, a könyvtárközi kölcsönzést, az Országos Könyv-, ill. Folyóiratkatalógusokat. A Népkönyvtári Központ megszünése után (1954) ide került az államosítások idején nemzeti tulajdonba vett 4—5 milliónyi könyv- és folyóirat, valamint a könyvtári fölöspéldányok begyűjtésének, tervszerű elosztásának a feladata is. Új feladatként hárult reá a könyvtárak bibliográfiai munkájának országos koordinálása, a közművelődési és tudományos könyvtárak módszertani segítése, a mikrofilmezés országos összehangolása. A kötelespéldányok beszolgáltatásáról kiadott új kormányrendelet[77] a könyvtári kötelespéldányok begyűjtését és szétosztását ruházta rá. Az 1956. évi 5. sz. tvr. ill. a végrehajtására kiadott minisztertanácsi határozat 18. pontja mindezt újból lerögzíti s

[76] L. Az Országos Széchényi Könyvtár 1952. évi és 1957. évi módszertani felülvizsgálatának jegyzőkönyvét.

[77] Az 1951. év végén megjelenő 213/1951 (XII. 18.) M. T. sz. rendelet, amely a kötelespéldányok számát 7-ről 12-re emelte. Ma a könyvtári kötelespéldányok száma 16. Ebből 2 teljes példány az OSZK-t, 1—1 a Debreceni Egyetemi Könyvtárt és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárát illeti. Válogató joga van 8 nagy könyvtárunknak. A fennmaradó példányok a nemzetközi kiadványcsere céljait szolgálják.

ezeken túlmenően rábízza a nemzeti bibliográfiák, valamint a folyóiratcikkek repertóriumának készítését és kiadását, országos könyvalap létesítését, a történeti értékű kiadványok külföldre való kivitelének engedélyezését stb. Ezeken kívül a könyvtár szervezetéhez kapcsolódott 3 műemlékjellegű vidéki könyvtár is, éspedig a Keszthelyi Helikon Könyvtár (1948), továbbá a gyöngyösi és zirci volt szerzetesi könyvtárak (1953).

A kulturális forradalom alapozó éveiben tehát gyors egymásutánban számos új és nagy jelentőségű könyvtárügyi feladat sorakozott a könyvtár eredeti nemzeti könyvtári feladatai mellé. Olyan országos könyvtárügyi feladatok, amelyeknek az eddigiekkel együttesen, azokkal szervesen összehangoltan, szükségképpen új típusú szocialista nemzeti könyvtár kialakulására kellett vezetniök, s amelyek elkerülhetetlenül az új magyar könyvtári rendszer egyik fontos központjává tehették nemzeti könyvtárunkat.

A könyvtár életének adatai számszerűen tükrözik is ezt az ugrásszerű fejlődést. Mint az alábbi táblázat mutatja, két évtized alatt az állomány egésze, az évi gyarapodás mértéke, a látogatás és a használat üteme is többszörösére növekedett:

Megnevezés	1938	1948	1958	1959
Állomány	1 837 000	2 290 000	3 693 050	3 796 400
Évi gyarapodás	39 904	61 610	131 563	134 758
Használt dokumentum	69 004	64 770	506 809	640 533

Az ugrásszerű mennyiségi növekedéssel azonban nem járt mindig együtt a minőségi átalakulás megfelelő mértéke is. Még pedig azért nem, mert ezekre az új könyvtárpolitikai és könyvtárügyi feladatokra a könyvtár akkor nem volt kellően felkészülve. Általában erősen kötötték másfél százados hagyományai és megszokásai. Fékezte a fejlődést az akkori vezetés álforradalmi szemlélete, főként a jövendő szükségleteit és lehetőségeit bátran előrelátó könyvtárpolitikai elgondolások hiánya és ennek következményei: a szervezetlenség és bizonytalanság. Erősen gátolták mostoha körülményei, főként a helyhiány, a felszerelések korszerűtlensége, elégtelen létszáma és költségkeretei stb. S nem utolsó sorban érezhetően zavarták az új viszonyoknak megfelelő nemzeti könyvtár mielőbbi kialakulását az akkori általános politikai és gazdasági nehézségek, ingadozások is. E belső és külső ellentmondások együttes következménye, hogy nemzeti könyvtárunk egyes részlegei, pl. a módszertani munka, a kötelespéldány, a könyvelosztás, a nemzetközi kiadványcsere, egyes könyvtári osztályok és tárak stb. viszonylagos jó fejlődése ellenére is az időszak nagyobb részében a maga megoldatlan problémáival: tisztázatlan feladatkörével és szétesö szervezetével, valamint költségvetési és létszám gondjaival erősen megnehezítette új szocialista könyvtárkultúránk kibontakozását.[78]

Csak a legutóbbi évek, főként az 1957. évi módszertani felülvizsgálat óta, a vezető könyvtárosok együttes erőfeszítéseinek és az Országos Könyvtárügyi Tanács útmutatásainak segítségével indulhatott meg azon az úton,

[78] V. Waldapfel Eszter: *Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. Dezsényi Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára.* Uo. J. Hajdu Helga: *A kézirattár állományának gyarapodása a felszabadulás óta.* Uo.

amely a szocialista nemzeti könyvtár feladatkörének, szervezeti felépítésének és munkamódszereinek a kialakításához elvezethet. Azóta elvszerűen kialakult a könyvtár új szervezete. Jelentősen javultak költségvetési és létszámviszonyai. Kedvező döntés történt a könyvtár egyik legégetőbb problémájának: a helyhiánynak a kiküszöbölésére is. Nemzeti könyvtárunk a budai várpalota egyik különálló szárnyába, a Corvina hajdani helyének a közvetlen közelébe kerül. Így most már — hosszas vajúdás után — megvannak az előfeltételek ahhoz, hogy nemzeti könyvtárunk fokozatosan betölthesse hivatását könyvtáraink új rendszerében.[79]

4. *Általános tudományos és tudományos szakkönyvtáraink* — az Országos Széchényi Könyvtár mellett — a legvilágosabban tükrözik azt, hogy a régi és az új: a polgári örökség értékei és a szocialista kulturális forradalom követelményei hogyan olvadnak új, korszerű magasabb egységbe. Egyes könyvtárak — és éppen a legjelentősebbek, pl. az Akadémiai Könyvtár és az egyetemi könyvtárak — már évszázadok vagy évtizedek óta működnek. Feladatkörüket, szervezetüket, állományukat és munkamódszereiket a kapitalista társadalom adottságai és szükségletei szerint alakították ki. Most egyszerre szembetalálták magukat a szocialista társadalom új követelményeivel. Néhány év leforgása alatt el kellett érniök, hogy a feladatkörüket, szervezetüket és munkamódszereiket az új szükségleteknek megfelelően gyökeresen átformálják, a kulturális forradalmat a maguk szűkebb területén megindítsák. Más könyvtáraknak — főként a hálózati központ szerepének betöltésére hivatott nagy vagy gyorsan megnagyobbodó szakkönyvtáraknak, pl. a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának, az Országos Mezőgazdasági Könyvtárnak, vagy az Országos Pedagógiai Könyvtárnak — valamely addig alig számottevő könyvgyűjteményből kellett rövid néhány év alatt országos jelentőségű könyvtárrá fejlődniük. Mindkét útnak megvoltak a maga sajátos nehézségei, buktatói, amit lehetőség szerint egyformán le kellett küzdeni. A különböző előfeltételek és lehetőségek ismeretében nem lehet tehát meglepő, hogy általános és tudományos szakkönyvtáraink és hálózataik szocialista fejlődése nem azonos ütemben történt s a fejlődésnek ma is különböző fokán tartanak.

Az előhaladásnak vagy a visszamaradásnak mindig legbiztosabb mértéke volt s ma is az, hogy a könyvtárnak mennyire sikerült tisztáznia a maga új feladatkörét, hol tart az új feladatkör ellátásához legalkalmasabb szervezet és munkamódszerek kialakításában és feladatait milyen eredménnyel végzi. Egy szóval: a maga sajátos hivatását mekkora hatékonysággal és a tudatosság milyen fokán tölti be könyvtáraink rendszerében. Természetesen ez nemcsak a tudományos és szakkönyvtárak szocialista fejlődésének a mértéke, hanem valójában valamennyi könyvtáré, de a dolog természeténél fogva ez a tudományos és szakkönyvtárak, valamint a nemzeti könyvtár esetében szükségképpen különös súllyal jelentkezik, mert itt az egyes könyvtáraknak és hálózataiknak sajátos adottságaiknak megfelelően egyedi megoldásokat kell kiformálniuk. Míg a közművelődési vagy iskolai könyvtárak egymás elvi eredményeit és gyakorlati tapasztalatait feladataik közeli rokonsága következtében közvetlenül is jobban hasznosíthatják.

[79] Sebestyén Géza—Farkas László: *Uj Nemzeti Könyvtárunk a Várban.* Magy. Könyvszle. 1960. 2. sz. *Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. évi beszámolója.* OSZK Évkönyve, 1958. *Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtára. Keszthely.* Bp. 1959. Bán Imre: *Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára.* Magy. Könyvszle. 1955. 1—2. sz.

Az átalakulást a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, néhány vidéki egyetemi könyvtár[80] és nagy szakkönyvtár[81] kezdeményezte. A vidéki egyetemi könyvtárakat, így a debrecenit és a szegedit kevésbé kötötte a hagyomány és jobban ösztökélték a nagyfokú elmaradottság felszámolására irányuló törekvések. A szakkönyvtárakat, köztük elsősorban az Országos Műszaki Könyvtárat pedig új megoldások keresésére késztette a gyakorlat, főként az első ötéves tervben fellendülő ipari termelés megnövekedett könyvtári és dokumentációs szükséglete. Hamarosan s több-kevesebb tudatossággal a fejlődés útjára tért minden számottevő tudományos és szakkönyvtárunk. Úgyhogy az első ötéves terv éveiben tudományos és szakkönyvtáraink korszerűsödése — ha nem is azonos ütemben — de mindenütt megindult.

Következményeiben alapvető jelentőségű volt általános és tudományos szakkönyvtáraink fejlődésében az 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet, ill. a végrehajtásáról kiadott minisztertanácsi határozat, ami a könyvtárügy e területén is elsőnek fogta össze elvszerűen és szabályozta egységesen az esedékes átalakulást. A jelentősége különösen négy vonatkozásban emelkedik ki.

Mindenekelőtt világosan meghatározta szocialista társadalmunknak azokat az életfolyamatait (pl. tudományos kutatás, felsőfokú szakemberképzés, ipari és mezőgazdasági termelés, egészségügy stb.) amelyeknek állandóan növekvő könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs szükségleteit elsősorban, rendszeresen és mai színvonalon kell kielégíteni. Ezzel egyben megállapította a legfontosabb könyvtári feladatköröket is, ami nem lehet más, mint a társadalmi gyakorlat e legfontosabb folyamatainak korszerű könyvtári és dokumentációs szolgáltatásokkal való minél hatékonyabb támogatása.

A könyvtári hálózatok létrehozásával kialakította azt a szervezetet, amely lehetővé teszi az azonos feladatkörű könyvtárak intézményes együttműködését és kölcsönös támogatását. A hálózat nagy előnye, hogy a fejlettség kellő fokán egyszerre érvényesülhetnek benne a centralizálás és decentralizálás előnyei. Egymást támogathatja benne a nagyobb tapasztalattal bíró, szélesebb látókörű központi irányítás, és a könyvtári szolgáltatások közvetlen felhasználása, pl. a kutatók, oktatók, a termelés irányítói körében. A hálózat a különböző nagyságú és különböző helyen működő könyvtárak egy szervezetbe való összekapcsolásával egyformán biztosíthatja magának a nagyüzemi és kisüzemi szervezeti formák előnyeit. Éppen ezért mindenütt, ahol odaadással és hozzáértéssel munkálkodnak a kiépítésén, máris eredményesnek mutatkozik. Az egyes hálózatok keretében egyesültek a könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs tevékenységek is. Ezzel lehetővé vált, hogy a társadalmi gyakorlat legfontosabb folyamatai minden olyan szolgáltatást egymással elvszerűen koordináltan kaphassanak meg, ami az írásos-nyomtatásos közlésmóddal függ össze. Ily módon a feladatkör ellátásához szükséges írásművek, ill. kiadványok begyűjtése, könyvtári feldolgozása, megőrzése és hozzáférhetővé tétele, valamint az idetartozó művek rendszerezése és tartalmi feltárása szervesen kapcsolódhat egymáshoz és kölcsönösen támogathatja egymást.

[80] L. a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1950—54. évi munkaterveit. Továbbá: Kovács Máté: *A Debreceni Egyetemi Könyvtár a szocialista fejlődés útján.* Könyvbarát. 1952. 10. sz. Csűry István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése.* Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1953. 2. rész. Debrecen, 1954. Csűry István: *A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései.* Magy. Könyvszle. 1957. 1. sz.

[81] *Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve.* Bp. 1958. 78—125. l.

Végül a feladatkörök körvonalazása, valamint a szervezeti keretek és kapcsolatok rendszerbefoglalása biztos alapot adott a tudományos és szakkönyvtárak egyik legnehezebb problémájának megoldására: a gyűjtőkörök elhatárolására is.[82] A gyűjtőkörök új rendje kiküszöböli a feleslegesen párhuzamos beszerzéseket, ugyanakkor elkerüli a szükségtelen merev megszorításokat is. A hálózat a feladatkörének ellátásához szükséges műveket meghatározott költségvetési keretben korlátozás nélkül beszerezheti. A gyűjtőkör e rugalmas, a valósághoz alkalmazkodó rendezésének jó próbája a legfontosabb és legkényesebb terület: a külföldi kiadványok beszerzésének alakulása. A könyvtárak külföldi könyvbeszerzése egy nemrég elkészült felmérés[83] szerint évenként megközelítőleg 40 000 mű. Ennek túlnyomó többsége, csaknem 80%-a csak egy példányban érkezik az országba. Két példányban kerül könyvtárainkba 11,4%, háromban 4%, négyben 1,8%, öt vagy ennél több példányban 3,3%. Ez a megoszlás nagyban és egészben ésszerű gyarapítási politikára vall. Ha az egyes hálózatok között, még inkább az egyes hálózatokon belül a gyűjtőkör kérdései még további egyeztetést kívánnak is, az alap kétségtelenül helyesnek bizonyult. A gyűjtőkör elhatárolása és következetes megtartása egyebek között az egyik nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy könyvtáraink most kialakuló új együttese valóban rendszer legyen.

Tudományos és szakkönyvtáraink általában éltek ezekkel a könyvtári törvényben megadott könyvtárpolitikai iránymutatásokkal és számukra biztosított lehetőségekkel. A legutóbbi évek során túlnyomó többségük, csaknem 90%-uk a kijelölt 14 hálózatba szerveződött. E hálózatok fontossága és fejlettségi foka természetesen nem egyforma. Nagy jelentőségű, milliós állománynyal rendelkező, széles olvasótábort ellátó 10 nagy hálózatunk mellett van 4 közepes vagy kis hálózatunk is. A feladatkörüket beható elemzések alapján tisztázó, szervezetüket jól kiépítő, könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatásaikat korszerűen kifejlesztő hálózatok mellett vannak egyik vagy másik vonatkozásban elmaradt, vagy általánosságban is a fejlődés kezdeti szakaszában tartó hálózatok is. Egészben véve azonban az alapvetés helyesnek bizonyult, az eredmények már eddig is számottevőek, s mindez jó alapot ad ahhoz, hogy tudományos és szakkönyvtáraink a továbbiakban úgy fejlődhessenek, ahogy azt szocialista társadalmunknak termelési, oktatási, kutatási és más fontos szükségletei valóban megkívánják.

A legnagyobb hálózatok fejlődéséről és jelenlegi állapotáról a következő néhány összefoglaló adat nyújt vázlatos tájékoztatást.

Az *akadémiai* hálózatban a mintegy 1 400 000 kötetnyi összállományból a Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtárában (alapítási éve: 1826) található 870 000, a 38 akadémiai intézet könyvtárában van 530 000 dokumentum. A Központi Könyvtár állományából könyv- és folyóirat 670 000, kézirattári egység 200 000. A jelenleg járó különféle tudományos folyóiratainak száma megközelíti a 4000-et. A Központi Könyvtár egyben országos szakkönyvtár is az ókori történelem, klasszika-filológia, világirodalom története, orientalisztika és nyelvtudomány köréből. A hálózati könyvtárak közül természettudományi 26, társadalomtudományi 10, vegyes jellegű 2. Kiemel-

[82] L. a 72. sz. jegyzetet.

[83] Haraszthy Gyula: *A külföldi könyvek központi feldolgozásának néhány kérdése.* Előterjesztése az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökségének 1960. szept. 10-i ülésére.

kedik közülük az Eötvös könyvtár 106 000, a Történettudományi Intézet könyvtára 65 780 és a Földrajztudományi Kutató Csoport könyvtára 47 500 dokumentummal. Az akadémiai központi könyvtár és a hálózat egyik legfontosabb feladata a külföldi tudományos kiadványok gyűjtése. Ezek jelentős része a nemzetközi cserekapcsolatok útján kerül a könyvtárakba. 1959-ben 86 ország 1700 intézményével állott cserekapcsolatban. Egy év alatt 8876 kötet könyvet kaptak külföldről, és 3998 kötetet küldtek külföldre. Ugyanakkor 6195 folyóiratszámot juttattak ki és 3952 folyóiratszámot kaptak cserébe. A hálózat keretei kialakultak, de teljes kifejlesztése még a jövő feladata.[84]

Tudományegyetemi könyvtáraink öt önálló, de egymással szorosabban együttműködő hálózatot alkotnak, éspedig: a budapesti, debreceni, pécsi, szegedi tudományegyetem és a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtári hálózatát. Legrégibb, állománya nagyságát és értékét tekintve legjelentékenyebb a Budapesti Egyetemi Könyvtár (alapítási éve: 1635). Egyben országos szakkönyvtár is a filozófia, a középkori és újkori történelem, a vallás- és egyháztörténet, az antiklerikális irodalom, továbbá a germanisztika, szlavisztika és anglisztika, valamint a földrajztudományok köréből. A legutóbbi évtized során gyors fejlődésnek indult a debreceni (alapítási éve: 1916) a szegedi (alapítási éve: 1921) és a pécsi (alapítási éve: 1774) tudományegyetem könyvtára és hálózata is. A szorosan vett egyetemi könyvtári feladatokon túlmenően, mindhárom az ország egy-egy nagyobb tájegységének (Tiszántúl, Délalföld, Dunántúl) tudományos tájkönyvtára is. A Debreceni Egyetemi Könyvtár ezenkívül 1952 óta teljes kötelespéldányt is kap, amit főként könyvtárközi kölcsönzésre használ. A legfiatalabb tudományegyetemi könyvtár a Közgazdaságtudományi Egyetemé, amely egyben a közgazdaságtudományok szakkönyvtára és a közgazdasági dokumentációt is végzi. A vidéki tudományegyetemi hálózatokba beletartozik a székhelyükön vagy a közelükben működő pedagógiai főiskolák könyvtára is. Az összekapcsolást a feladatkörök közeli rokonsága indokolja. Mindeddig azonban ez a rendelkezés nem valósult meg. Nyilván azért, mert eddig maga a szorosan vett egyetemi hálózat kialakítása sem haladt mindenütt kellő ütemben. Éppen nagyobb tudományegyetemeinken okoz nehézségeket az intézeti (tanszéki és más) könyvtárak nagyobb száma, ezek viszonylag gazdagabb és jobban használt állománya. Itt a hálózati feladatoknak ma még csak egy része (pl. külföldi kiadványok központi beszerzése és feldolgozása, egyetemi központi katalógus, figyelőszolgálat, módszertani irányítás stb.) valósul meg. Más része (pl. a hazai kiadványok központi beszerzése és feldolgozása, fölöspéldányok kivonása stb.) jelenleg még megoldatlan s az adott viszonyok között nehezen végrehajtható feladat. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az elkövetkező években a tudományegyetemek könyvtárügyében is egyik fontos feladat a feladatkörök tisztázása, valamint a korszerű szervezeti formák: a hálózatok minél teljesebb kiépítése, a hálózati munka minél korszerűbb kifejlesztése.[85] Erre az egyetemeknek is, a központi könyvtáraknak is az eddiginél több figyelmet és erőt kell fordítaniuk.

[84] *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1826—1961.* Bp. 1960.

[85] *Az oktatásügyi miniszter 16/1956. (O. K. 4.) O. M. sz. utasítása az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatáról.* Okt. ügyi Közl. 1956. febr. 9. Haraszthy Gyula: *A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára.* Könyvtárügyi Szle. 1951. 3—4. sz Kovács Máté: *Egyetem és könyvtár együttműködése Debrecenben.* Felsőokt. Szle. 1954.

Az öt tudományegyetemi központi könyvtár és hálózat legfontosabb adatai az 1958. évi felmérés szerint a következők:[86]

Tudományegyetem	A központi könyvtár			A hálózat könyvtárai		
	állománya	látogatói	forgalma (kötet)	száma	állománya	évi gyarapodás (kötet)
Budapest ..	1 033 130	79 393	178 708	78	600 000	16 000
Debrecen ..	1 103 038	142 929	298 360	25	155 000	16 000
Szeged	549 716	84 057	221 178	68	300 000	13 000
Pécs	226 851	47 076	121 659	42	102 000	2 777
Közg. tud. Egyetem.	274 211	125 832	280 693	25	58 000	3 372

Műszaki szakkönyvtárainkat két nagy hálózat, éspedig a Műszaki felsőoktatási és a Műszaki termelési könyvtári hálózat fogja össze. A két műszaki hálózat kialakulása és fenntartása egyrészt történeti adottság, másrészt gyakorlati szükségesség. A műszaki felsőoktatás is, az ipari termelés és kutató munka is mennyiségileg úgy megnövekedett, egyiknek is, a másiknak is a könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs szükségletei annyira sajátosan alakulnak, hogy célszerűbb volt a műszaki könyvtárak két csoportját két szervezetbe összekapcsolni. Természetesen azzal, hogy a két rokon hálózat a közös ügyeket (állománygyarapítás, bibliográfiai és dokumentációs munka stb.) rendszeres és szoros együttműködéssel egyeztesse.

A Műszaki felsőoktatási könyvtári hálózat a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának (alapítási éve: 1846) irányításával egyesíti magában az összes műszaki felsőoktatási intézmények egyetemi, kari, tanszéki, diákotthoni stb. könyvtárait. Itt helyesen valósult meg az az elgondolás, ami egy félszázaddal korábban a budapesti és vidéki egyetemi könyvtárak szervezeti összekapcsolásának és együttműködésének kialakulására irányult, de az akkori viszonyok között csak terv maradt.[87] Ez annál is inkább indokolt, mert a két világháború közötti állapothoz képest a műszaki felsőoktatás oktatóinak és hallgatóinak száma is, könyvtári szükségletei is ugrásszerűen megnövekedtek. Az 1937/38. tanévben pl. mindössze 452 műegyetemi oktatót és 2328 hallgatót tartottak nyilván. Két évtized múlva, 1958/59-ben a műszaki egyetemi oktatók száma 1145, a hallgatóké pedig 9687. De nemcsak a hallgatók száma, hanem időközben az egyes használók igényei is növekedtek.

---

1. sz. Hencz Aurél: *A Szegedi Egyetemi Könyvtár a tudományos élet szolgálatában.* Felsőokt. Szle. 1954. Mátrai László: *Egyetemi könyvtárak helyzete és feladatai.* Felsőokt. Szle. 1956. 2. sz. Kovács Máté: *Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kapcsolatai.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1956. I. köt. Uhlmann Aladár: *A Miskolci Egyetemi Könyvtár az egyetemi könyvtárügy keretében.* Felsőokt. Szle. 1957. 3. sz. Csűry István: *A Debreceni Egyetemi Könyvtár néhány problémája.* Felsőokt. Szle. 1958. 2. sz. Móra László: *Az egyetemi intézeti könyvtárak helyzete és feladatai.* Felsőokt. Szle. 1959. 4. sz. Mátrai László: *Az egyetemi könyvtár és a tudományos kutatás.* Felsőokt. Szle. 1960. 4. sz. Csűry István: *Egyetemi könyvtáraink néhány időszerű problémája.* Uo. 1960. 9. sz.

[86] *Egyetemi és főiskolai könyvtárak fontosabb adatai.* Országos Széchényi Könyvtár Könyvtudományi és Módszertani Központ összeállítása. Bp. 1959 (Sokszorosítás). A tudományegyetemi könyvtárak korábbi és egyéb adatait l. e könyvtárak évi beszámolójelentéseiben.

[87] Kudora Károly: *Könyvtárpolitika és az új egyetemek.* Bp. 1912.

Ezt a négy műegyetem több mint másfél száz könyvtára egységes szervezettel igyekszik kielégíteni. Megalapozza és megkönnyíti ezt a hálózat állományának gyorsütemű központi katalogizálása, ami az egyetem és a központi könyvtár együttes erőfeszítésének az eredménye.[88] A központi könyvtár egyben a matematika, fizika és kémia országos szakkönyvtára is.

A Műszaki termelési hálózatban kiemelkedő eredmény az Országos Műszaki Könyvtár (alapítási éve: 1883) korszerű elhelyezése és nagyarányú kifejlesztése, a mintegy ezer üzemi szakkönyvtár és üzemi dokumentációs részleg összefogása, valamint a központi műszaki dokumentáció megszervezése és korszerű kialakítása.[89] A központi könyvtár olvasóforgalma az alábbi adatok szerint gyorsan emelkedett:

Év	Állomány (könyv és folyóirat)	Helybenolvasás	Kölcsönzés
		kötet	
1935	50 539	49 760	4 609
1949	51 038	48 564	2 497
1952	111 950	104 004	28 626
1959	217 835	208 539	46 714

Ezek a számok az ipari kutatás és termelés szakirodalmi igényeinek erős növekedését mutatják. Teljesen alátámasztják ezt az üzemi műszaki szakkönyvtárak és a műszaki dokumentáció fejlődésének adatai. Az ipari üzemek államosításával párhuzamosan 1949/50-ben mintegy 130 műszaki szakkönyvtár kezdte meg működését. Számuk 1959-ig csaknem ezerre emelkedett. Az ipari termelő és kutató munkában elfoglalt helyükről és jelentőségükről állományuk és forgalmuk adatai tanúskodnak.[90]

Év	Állomány	Helyben olvasott	Kölcsönzött
		dokumentum	
1957	2 033 140	312 454	661 845
1959	2 203 107	651 552	980 375

A könyvtárak száma 1959-ben az üzemek összevonása következtében 903-ra csökkent. A beiratkozott olvasók száma együttesen 82 304 volt. A könyvtárakban összesen 313 főfoglalkozású könyvtáros, dokumentalista és fordító, valamint 838 nem főfoglalkozású munkaerő dolgozott.

A műszaki dokumentáció a mezőgazdasági, orvostudományi, közgazdasági és könyvtári dokumentációval együtt 1949-ben indult meg a 4118 (1949)/136. Korm. rendelet előírásainak megfelelően. Azóta sok irányban kifejlesz-

[88] Móra László: *A Budapesti Műszaki Egyetem tanszéki és intézeti könyvtárainak központi feldolgozása.* Felsőokt. Szle. 1958. 7—8. sz.

[89] A fejlődésről részletes összefoglalást ad az *Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve.* 1883—1958. Bp. 1958. 78—137. l. L. továbbá: Jánszky Lajos: *A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon.* Magy. Könyvszle. 1956. 2. sz. Polzovics Iván: *Új irányelvek a dokumentáció gyakorlatában.* Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve. 1883—1958. Bp. 1958. Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: *A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatai.* Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz.

[90] Az Országos Műszaki Könyvtár előterjesztése az Országos Könyvtárügyi Tanács ülésére a műszaki szakkönyvtárak munkájáról.

tette és magas színvonalra emelte munkáját. A Műszaki Lapszemle az ipar fontosabb ágainak megfelelően 13 sorozatban jelenik meg. Megszervezte egyebek között a figyelőszolgálatot, a témafigyelőszolgálatot, a külföldi folyóiratok tartalomjegyzékének fordítási szolgálatát. A Műszaki termelési könyvtári hálózat tehát az új magyar könyvtárügy korszerű fejlődésének az élvonalában halad. Országunk iparának gyors fejlődése és előirányzott távlati továbbfejlesztése azonban ennél is több és hatékonyabb könyvtári és dokumentációs támogatást kíván. Erre vall az a vita, ami a sajtóban e kérdésről 1960 májusában—júliusában folyt.[91]

A *mezőgazdasági és erdészeti* hálózatban az Országos Mezőgazdasági Könyvtár (1951) vezetésével egy szervezeti keretbe tömörültek egyfelől az agrárfelsőoktatási intézmények (egyetemek és főiskolák) könyvtárai, másfelől pedig a mezőgazdasági kutatóintézetek könyvtárai. A hálózatba tartozó könyvtárak száma a két műszaki könyvtári hálózathoz viszonyítva ez idő szerint nem nagy. Összesen 7 felsőoktatási intézmény és 34 kutatóintézet mintegy 140 könyvtárát foglalja magában. A különbség oka nyilván az, hogy a mezőgazdaság a maga termelői gyakorlatában ma még általánosságban sokkal kevésbé veszi igénybe a korszerű könyvtári és dokumentációs szolgáltatásokat, mint az ipari termelés. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének, a nagyüzemi termelés korszerű formái kialakításának viszonylagos visszamaradása szükségképpen maga után vonta a mezőgazdasági termelő üzemi szakkönyvtárak kérdésének megoldatlanságát is. A könyvtári törvény előkészítése idején eredetileg a mezőgazdaság könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs szükségleteinek ellátására is két hálózat — egy oktatási és egy termelési — terve merült fel. Akkor nem annyira elvi, könyvtárpolitikai megfontolások alapján, mint elsősorban a termelőüzemi szakkönyvtárak hiánya miatt az összes mezőgazdasági szakkönyvtárak egy hálózatba kerültek. A termelőüzemi szakkönyvtárak kérdése azonban máig sem oldódott meg. Végeredményben az dönti majd el, hogy a mezőgazdaságnak a fejlődés későbbi magasabb fokán: az üzemek összevonása, a termelés szakosítása és belterjesebbé tétele, a tudományos alapokon való gazdálkodás általánosabbá válása stb. után ugyanúgy szüksége lesz-e a termelés helyén a szakkönyvtári és dokumentációs szolgáltatásokra, mint az iparnak, vagy pedig megelégedhet a központi könyvtár, ill. az egyes szakági oktatási vagy kísérleti intézmények szolgáltatásaival. Minthogy általános követelmény, hogy a könyvtár a felhasználókhoz minél közelebb kerüljön, ezért valószínű, hogy a fejlődés magasabb fokán a szakkönyvtárak megfelelő fajtái a mezőgazdasági üzemekben is kialakulnak.

Mindenesetre jelentős eredmény, hogy a hálózat könyvtári valamint fejlett bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatásai máris jó segítséget nyújtanak a mezőgazdasági szakoktatásnak, kutatásnak és termelésnek közvetlenül is, továbbá a közművelődési könytárakon keresztül is A feladatok és a megoldások megindult tudatos vizsgálata pedig egyik legfontosabb előfeltétele a továbbfejlődésnek.[92]

[91] A *Népszabadság*ban 1960. május 22—július 23. között. A vita összefoglalása a július 23-i számban.

[92] Gallai Ervin: *A tudományos szakkönyvtár a mezőgazdaság szolgálatában.* Bp. 1959. Pataky Ernő: *A mezőgazdasági dokumentáció elméleti kérdései.* Bp. 1958. Tordayné Páter Erzsébet: *Tízéves a mezőgazdasági dokumentáció.* Magy. Könyvszle. 1958. 3. sz.

Hosszú vajudás után az *orvostudományi* hálózat is megalakult.[93] Egyesíti magában az orvostudományi és egészségügyi oktató, kutató és gyógyító intézmények szakkönyvtárait és az orvostudományi dokumentációs központot. A hálózat jogi kereteinek kialakításától természetesen még hosszú az út a gyakorlati megvalósításig. Mindenesetre most már megnyílt a lehetőség arra, hogy az orvostudomány és egészségügy szakkönyvtári és dokumentációs szolgáltatásai mielőbb felzárkózzanak az ország könyvtárügyének általános színvonalához.

Egyes kisebb hálózatokban, mint a *múzeumi*, a *művészeti*, a *levéltári* és a *testnevelési* könyvtári hálózatban nemcsak az állomány és a forgalom kisebb, mint a nagy hálózatokban, hanem a nagy hálózatokhoz képest a korszerű szervezeti formák és munkamódszerek kialakításában is elmaradtak. Ezek egyelőre inkább csak keretek, amelyek elősegíthetik azt, hogy egy-egy szűkebb terület különleges könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatásai az előfeltételek fokozatos megteremtésével tervszerűen kialakuljanak.

Három országos könyvtárunk: az Országgyűlési Könyvtár, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára[94] és a Gorkij Könyvtár hálózati kapcsolatok nélkül működik. Az Országgyűlési Könyvtár (alapítási éve: 1866) az újkori történelem, állam-és jogtudomány és államigazgatás országos szakkönyvtára is. 1959-ben állománya 376 826, forgalma pedig 140 000 dokumentum. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára (alapítási éve: 1871) statisztikai szakkönyvtár. Emellett teljes jogú kötelespéldányt gyűjtő könyvtár. Állománya 1959 végén 310.000 kötet. Évi forgalma 91.000 kötet. A Gorkij-könyvtár elsősorban az orosz nyelvű kiadványok gyűjtőhelye, de más idegen nyelvű dokumentumokat is gyűjt. Állománya 1959-ben 130 000 kötet, forgalma pedig 155 000 kötet volt. Az Országgyűlési Könyvtár az államigazgatási könyvtári hálózat, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára pedig a statisztikai könyvtári hálózat tervét készíti elő.

Két országos szakkönyvtár: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Országos Pedagógiai Könyvtár tudományos tevékenységén kívül egyben a főváros közművelődési, ill. az iskolai könyvtárhálózat központi könyvtára is. Ebben az összefüggésben a továbbiakban esik majd róluk szó.

Végül a tudományos kutatás, főként a történeti jellegű kutató munkák szempontjából fontos a 30 különféle *egyházi* könyvtár állapota is. Állományuk csaknem 1,8 millió. Jelentős részben fontos dokumentumokat őriznek. Szükség esetén az eddigi támogatás kiterjesztésével és növelésével is biztosítani kell, hogy e nagyértékű forrásanyag korszerűen karbantartható és a kutatás számára zavartalanul hozzáférhető legyen.[95]

5. *Közművelődési* könyvtáraink két nagy csoportja: a területi (tanácsi) és a tömegszervezeti (szakszervezeti, szövetkezeti) kölcsönösen kiegészíti és támogatja egymást. Az első a lakóhelyen, a második a munkahelyen igyekszik társadalmunk minél szélesebb tömegeinek közkönyvtári szükségleteit felmérni, olvasási igényeit felkelteni és kielégíteni. Egyik is, másik is, fontos szerepet tölt be az új magyar társadalom kulturális életében, különösen a munkások

[93] *Az egészségügyi miniszter 24/1960. (Eü. K. 13) Eü. M. sz. utasítása az orvostudományi könyvtári hálózatról.* Egészségügyi Közl. 1960. 13. sz. Gortvai György.: *Az orvos dokumentáció kérdései.* Bp. 1960.

[94] *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának Évkönyve.* Bp. 1958.

[95] Ujszászy Kálmán: *A sárospataki Nagykönyvtár.* Borsodi Szle. 1959. 3. sz.

és parasztok politikai nevelésében, általános és szakműveltségének kiszélesítésében és elmélyítésében.

Mindkettőnek megvannak a maga történeti előzményei, amelyek a mai méretek mellett már eltörpülnek ugyan, a maguk idejében és helyén azonban jelentősek voltak. Az osztálytársadalom viszonyai közt mindkettő előzményei, eredete, célja és tartalma szerint két élesen elhatárolható csoportba tartozott. A munkásság, ill. a parasztság mozgalmaiból fakadtak a szakszervezeti és szociáldemokrata párti könyvrárak,[96] ill. a falusi olvasókörök könyvtárai.[97] Az uralkodó osztályok hivatalos állami és egyházi szervei s maguk a tőkések vagy tőkés vállalatok létesítették a városi közművelődési és a falusi népkönyvtárakat,[98] ill. a gyári munkáskönyvtárakat, meg a különféle egyházi szervek, ill. egyletek, munkás- vagy népkönyvtárait.[99] Ez a helyzet arra vezetett, hogy a munkásság, még kevésbé a parasztság nem tudott annyi munkás-, ill. népkönyvtárt létrehozni, ami a dolgozók széles tömegeinek olvasási igényeit kielégíthette és továbbfejleszthette volna. A hivatalosan megszervezett népkönyvtárak és gazdakönyvtárak, gyári munkáskönyvtárak és városi közművelődési könyvtárak könyvállománya pedig túlnyomó többségében az uralkodó tőkés osztályok érdekeit szolgálta, így ezeket a dolgozó tömegek nem tekinthették a magukénak: csak kevesen és azok is csak kevéssé használták őket. Szabó Ervin találó megállapítása szerint nyilván „irodalmi népkonyha jellegük" riasztotta el az olvasókat.[100]

Az alapvető fordulat a közművelődési könyvtárügyben szükségképpen csak akkor következett be, amikor az osztálytársadalom viszonyainak felszámolása során a társadalom erőforrásai egyesültek, s a közművelődési könyvtárügy korszerű kifejlesztése érdekében a dolgozó tömegek mozgalmi ereje és a szocialista állam hatalma egymással szövetkezett. E két fő erőforrás szoros szövetsége és kölcsönös támogatása magyarázza meg azokat a gyors egymásutánban létrejött, mennyiség és minőség tekintetében egyaránt alapvető és kiemelkedő eredményeket, amelyek az új magyar közművelődési könyvtárügy hősi korszakát jellemzik.

A *közművelődési* könyvtárak fejlődésének első szakaszában még volt bizonyos kettősség: a társadalom erői akkor még megoszlottak. Az állami szervek munkája elsősorban a körzeti és letéti könyvtárak szervezésére,[101]

[96] Szilágyi János: *A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között.* Bp. 1961. Nyilas Márta: *A budapesti nyomdászkönyvtár.* Magy. Könyvszle. 1959. 2. sz. Mónus Imre: *A győri nyomdászok könyvtárának története.* Magy. Könyvszle. 1960. 3. sz.

[97] Kiss Jenő: *Az agrárszocialista olvasókörök történetéből (1867—1914),* Magy. Könyvszle. 1959. 2. sz. L. még a *Művelt Nép* 1953—54. évfolyamaiban folyó vitát az agrárszocialista olvasókörökről.

[98] Szabó Ervin: *Általános irányelvek népkönyvtáraink könyveinek megválogatására.* Népmívelés. 1907. 9—10. sz. . Gulyás Pál: *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése.* Bp. 1909. Szabó Ervin: *Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése* (Könyvkritika). Népmívelés. 1910.

[99] *Szabadidő tevékenység a magyar gyáriparban.* A balatonöszödi szabadidő-értekezleten elhangzott beszámoló-előadások. Szerk.: Fluck András. Bp. 1941. *A szabadidőmunka időszerű kérdései.* A parádi szabadidő-értekezleten elhangzott előadások. Szerk.: Fluck András. Bp. 1943. *A Magyar Gyáriparosok Szövetsége kebelében működő Gyári Szabadidő Szervezetek Központja 1943—44. évi beszámolója.* Bp. 1944.

[100] Szabó Ervin: *Emlékirat Községi Nyilvános Könyvtár létesítéséről Budapesten.* Bp. 1910. *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900—1918.* Bp. 1959. 227—229. l.

[101] L. Sebestyén Géza és Szathmáry Lajos idézett cikkeit az *Uj Szántás.* 1947. 2. sz.-ban.

a mozgalmi lendület pedig egyfelől a népkönyvtárak[102] és másfelől a szakszervezeti könyvtárak[103] gyors létrehozására irányult. Az erők megoszlása a forradalmi átalakulás alapozó éveiben rendkívül gyors ütemű, de több vonatkozásban is erősen tervszerűtlen fejlődésre vezetett. Rövid néhány év alatt több ezer területi és szakszervezeti könyvtár keletkezett, amelyeknek a politikai szakmai irányítása megoldatlan volt. A szocialista művelődés fejlődésének s ezen belül a közművelődési könyvtárügy egységének biztosítása ezen a területen is elengedhetetlenné tette a könyvtárpolitikai célkitűzések egyeztetését, az erőforrások összefogását, a szervezeti kereteknek s a bennük folyó munka tartalmának korszerű kialakítását is. A minisztertanács már említett 1952-es, valamint a SZOT 1951-es és 1955-ös határozata éppen ezt a könyvtárpolitikai alapvetést volt hivatott megadni. A következő évek eredményei e határozatok egyenes következményei. Azóta s az ezekben megszabott célkitűzéseknek megfelelően az ott lerögzített keretekben közművelődési könyvtáraink mindkét csoportja megszilárdult. Alig egy évtized alatt dolgozó népünk politikai, szakmai nevelésének és önképzésének valóban nélkülözhetetlen intézményeivé váltak.

Területi (tanácsi) közművelődési könyvtáraink 19 *megyei* hálózatban és a *fővárosi* hálózatban összefogva ma már az ország egész területét behálózzák. Annak ellenére azonban, hogy minden községben van könyvtár, e hálózatok kiépítése korántsem fejeződött be. Két további fontos feladat áll előttünk. Egyik az, hogy a meglevő könyvtárak minőségét fokozzák: állományát növeljék, elhelyezését és felszerelését korszerűsítsék, munkáját javítsák. A másik pedig az, hogy a ma még hiányosan ellátott vagy teljesen ellátatlan területeket: a városi és községi peremterületeket és tanyaközpontokat a könyvtári szolgáltatásokba fiókkönyvtárak, letéti könyvtárak szervezésével és mozgókönyvtárak rendszeresítésével bekapcsolják. A hálózatok sűrítése, s ezzel a könyv még közelebb juttatása az olvasóhoz, valamint a könyvtárak minőségének az emelése az a két központi feladat, aminek az elkövetkező években a hálózatok egész tevékenységét meg kell határoznia.

A területi (tanácsi) könyvtárak fejlődésének ütemét a legutóbbi évtizedben az alábbi néhány év adatai világítják meg:[104]

Év	A könyvtárak		Az olvasók száma	Kölcsönzések
	száma	állománya		
1950	1 739	1 115 000	224 000	4 300 000
1952	3 417	2 215 000	424 000	7 482 000
1954	4 333	3 258 400	717 400	15 225 200
1957	4 229	5 705 200	768 800	15 837 500
1959	4 620	5 598 500	855 900	19 519 400

[102] *A népkönyvtárakért.* Szabad Nép. 1947. 15. sz. Siklós András: *Országos mozgalom indul könyvtárak szervezésére.* Pártmunka. 1947. 1. sz.

[103] *Kultúrkrónika.* Szabadság. 1946. 114. sz. *Olvasómozgalmat indított a Szakszervezeti Tanács kultúrosztálya.* Világosság. 1949. 243. sz. Katona Klára: *Hogyan lesz milliók barátja a könyv.* Népszava. 1950. 22. sz. *Üzemi könyvtárainkról.* Szabad Nép. 1950. 99. sz.

[104] *Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1958.* Danyi Dezső—Ekés Mihályné—Sallai István idézett munkája és az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központjának az 1959. évre vonatkozó adatai alapján.

Mint látható, 1950-től 1952-ig a könyvtárak száma és állománya megkétszereződött, az olvasók és a kölcsönzők számának emelkedése sem sokkal maradt ennek alatta. 1952—1954 között viszont megfordítva, a könyvtárak száma és állománya növekedett lassabban, csak mintegy harmadával, a kölcsönzések száma éppen, de az olvasók száma is majdnem megkétszereződött. 1954—1957-ben a fejlődés az állomány kivételével megtorpant, s újabb lendületet csak a legutóbbi években vett.

A *megyei* hálózatok a megye területén már működő városi, körzeti és letéti könyvtárak egységes szervezeti keretbe való foglalásával és a hiányzó járási, községi, letéti és fiókkönyvtárak fokozatos megszervezésével jöttek létre. A szervezeti keretek 1952-ben gyors lendülettel alakultak ki. A következő években viszonylag lassabban haladt előre. Újabb kibővülése a legutóbbi években a fiók- és mozgókönyvtárak[105] (művelődési autók) megszervezésének megindításával vette kezdetét. Számszerűen ez így alakult:

A könyvtár jellege	1949	1950	1952	1954	1957	1959
Megyei könyvtár	—	—	19	19	19	19
Körzeti könyvtár	10	22	—	—	—	—
Járási könyvtár	—	—	45	82	94	107
Városi könyvtár	56	56	15	17	17	16
Népkönyvtár	4 71	1 632	3 296	4 173	3 690	3 871
Fiókkönyvtár					409	565
Összesen:	5 37	1 710	3 375	4 291	4 229	4 578

A fejlődés mennyiségi mutatói mellett azonban ki kell emelni azt is, hogy ezt a szervezeti keretet minőségben is évről-évre javuló munka tölti ki. A könyvtárak könyvállománya, ha ma még mennyiségében nem is elegendő, tárgyköri megoszlása és színvonala tekintetében évről-évre alkalmasabb arra, hogy az olvasási kedvet növelje.[106] A korszerű közművelődési könyvtárpolitikai szemlélet és munkamódszerek fokozatosan kialakultak s a könyvtárak gyakorlatát egyre inkább tudatossá, rendszeressé és eredményessé teszik. A könyvtárak és a könyvtárosok munkájának tartalmi kérdései és az alkalmasnak látszó megoldási kísérletek és eredmények a szakirodalomban is, főként a megyei könyvtárak különféle módszertani kiadványaiban egyre nagyobb súllyal jelentkeznek. Jelentős eredmény, hogy a könyvtári gyakorlat javuló ellátása mellett s annak támogatása érdekében számos megyei könyvtár elméleti vagy történeti könyvtártudományi kutató munkát is végez. S nem egy közülük máris a városa kulturális életének egyik gócpontjává vált.[107]

[105] Szöllőssy Kálmán: *A peremkerületek könyvtári ellátása.* A Könyvtáros. 1960. 10. sz.

[106] Sallai István: *A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban.* Magy. Könyvszle. 1958. 3. sz.

[107] L. pl. Páldy Róbert: *A tudományos munka kialakítása a Veszprémi Megyei Könyvtárban.* Magy. Könyvszle. 1958. 3. sz. Nagy László: *A Veszprém-megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820—1956.* Veszprém, 1957. Kellner Béla: *A somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája.* Kaposvár, 1957. *Vasi élet es irodalom.* (Sajtó alá rendezte Kuntár Lajos.) Heltai Nándor: *A nyomtatott betű útja Kecskeméten.* Kecskemét, 1958. Joós Ferenc—Fenyvessiné Gohér Anna: *Az első kecskeméti könyvnyomda*

Külön helyet foglalt el a területi közművelődési könyvtárak között a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* (1893) és hálózata (1913). A hálózat központi könyvtára a társadalomtudomány (szociológia) országos szakkönyvtára. Állománya meghaladja a félmillió kötetet. Sokoldalú és termékeny bibliográfiai tevékenységet folytat és hatékony módszertani munkát végez. A fővárosi hálózat két vonatkozásban ért el jelentős eredményt. Az egyik, hogy az új kerületi könyvtárak túlnyomó többségét a főváros külső, munkáslakta kerületeibe telepítette. A másik, hogy az olvasók számát egy évtized alatt ötszörösére, a forgalmat pedig csaknem négyszeresére emelte. Ma már több mint 125 000 olvasó, csaknem 4,4 millió kötetet használ a könyvtár állományából. A kerületi könyvtárak két évtizedes fejlődésének legjelentősebb adatai a következők:[108]

Év	Kerületi könyvtárak száma	Állománya (kötet)	Évi gyarapodás (kötet)	Olvasók száma	Forgalom (kötet)
1938	13	238 687	31 804	19 624	1 010 539
1948	19	249 778	41 464	24 942	1 202 117
1957	42	829 493	81 255	112 904	2 984 501
1959	42	968 254	123 894	126 477	4 372 352

A *szakszervezeti* könyvtár a munkásmozgalomban hosszú évtizedeken át a munkásság egyik fontos nevelője, világnézeti fejlődésének és önképzésének egyik legjobb segítője volt. Alapvetően megváltozott társadalmi viszonyok között, méreteiben a réginek sokszorosára növekedve az új szakszervezeti könyvtár is az.[109] Sőt azzal, hogy ma már csaknem mindenütt a munkahelyen működik, s rendszerint több és jobb könyvet tartalmaz, hatásfoka mennyiségben és minőségben megnövekedett és még tovább növekedhet is. A szakszervezeti könyvtári hálózatok korszerű kifejlesztését tehát nemcsak megbecsülést érdemlő hagyományok, hanem a szocialista társadalom mai szükségletei is indokolják, sőt meg is kívánják.

Az ipari üzemek államosítása után fellendülő szakszervezeti könyvtári mozgalomban a fordulópontot a SZOT 1951. évi határozata hozta.[110] Ez összegezte az addig elért eredményeket s irányt szabott a további fejlődésnek. A könyvtárat és az olvasó mozgalmat alapvető fontosságúnak nyilvánította a dolgozók általános műveltségi színvonalának emelésében, politikai nevelésében, szakismereteinek bővítésében egyaránt. Meghatározta az állomány összetételének arányát (60% szépirodalom, 30% ideológiai és ismeretterjesztő kiadvány és 10% szakkönyv). Külön kiemelte az új és klasszikus szépirodalom, valamint az ifjúsági irodalom fontosságát. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy

története és kiadványainak bibliográfiája. Kecskemét, 1959. *Tízéves a könyvtári hálózat.* Veszprém, 1959. Szakács Sándor: *Az állami közművelődési könyvtárak tíz éve Komárom megyében. 1949—1959.* Tatabánya, 1959. — stb.

[108] *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. 1949—1954.* Bp. 1955. — *1955.* Bp. 1957. — *1956—57.* Bp. 1958.

[109] *A szakszervezetek kulturális nevelő munkájáról:* Szakszervezetek Orsz. Tan. Közl. 1956. 31. sz. Kiss István: *Nevelő munka szakszervezeti könyvtárainkban.* Munka. 1958. 12. sz.

[110] A Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnökségének határozata az üzemi könyvtárak munkájáról. Könyvbarát. 1951. 2. sz.

a könyvet minél közelebb kell vinni a dolgozókhoz, ezért az üzemi központi könyvtár fejlesztése mellett minél több műhely-, akna-, szállás- és vándorkönyvtárat kell létrehozni. Aláhúzta a könyv és könyvtár propagálásának jelentőségét, a könyvtáros kiválasztásának, politikai és szakmai képzésének fontosságát, a könyvtári munka helyes módszereinek kialakítását. Egyben mintegy 25—30 mintakönyvtár mielőbbi megszervezését írta elő.

A határozat nyomán még jobban fellendült és kiterebélyesedett könyvtári mozgalmat a SZOT 1955. évi második határozata[111] fogta össze szakszervezetenként megszervezendő hálózatokba. A könyvtárak számának további emelése helyett a korszerű könyvtári szervezeti keretek kiépítése, a központi könyvtárak megerősítése és a könyvtári munka minőségének emelése került előtérbe. Az olvasótábor további kiszélesítése érdekében intézkedik az ifjúsági és gyermekrészlegek létesítéséről, a dolgozók családtagjainak fokozottabb bevonásáról és lehetővé teszi a szakszervezeti könyvtárak használatát a terület lakói számára is.[112]

E határozatok nyomán a szakszervezeti könyvtárak rendszere országosan kiépült. A hálózatok sorra megszerveződtek. A megyei székhelyeken mint területi központok kialakultak a SzMT könyvtárak. A mennyiségi adatok ugyan lényegesen nem változtak, de a minőségi javulás így is számottevő. Emelkedett a könyvtárak állománya, az olvasók és a kölcsönzések száma. De még mindig sokat kell fejlődniök ahhoz, hogy a bennük rejlő lehetőségeket hatékonyabban kihasználják. Ma még különösen az egy olvasóra jutó kölcsönzések száma alacsony. Az olvasók számát is, a kölcsönzések számát is erőteljesen emelni lehet és kell.

A számok tükrében a következő fontosabb adatsorok adnak képet a legutóbbi évtizedben bekövetkezett fejlődés főbb mozzanatairól:

Év	A könyvtárak		Az olvasók száma	Kölcsönzések (kötet)
	száma	állománya (kötet)		
1950	2 594	1 131 000	178 000	. . .
1953	6 500	3 227 000	505 000	5 183 000
1955	6 244	4 055 600	543 500	7 705 000
1957	4 557	3 712 000	704 000	5 108 000
1959	6 540	4 492 000	817 500	6 516 000

Mind a területi, mind a szakszervezeti hálózatban megoldatlan a *gyermek- és ifjúsági* könyvtárak problémája. A szakszervezeti hálózatban viszonylag kevés a gyermek és ifjú olvasó, pedig a SZOT határozatok ismételten kiemelik a gyermekek és az ifjúság nevelésének a kérdését. A területi könyvtárakban pedig éppen ellenkezőleg az adottságokhoz mérten sok a gyermekolvasó. Az olvasók közül 6—14 éves a fővárosban 25,7%, a megyei könyvtárakban 31,3%, a községekben 50%. A 14—18 éves olvasók aránya pedig 12—19% között mozog. A csökkenés mutatja, hogy a fiatalok több mint fele az általános iskola befejezése után elszakad a könyvtártól. Egyebek között nyilván azért is, mert a könyvtár ma még nem tudja megteremteni az olvasás

[111] *A Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnökségének határozata az üzemi szakszervezeti könyvtárak munkájáról.* A Könyv. 1955. 4. sz.

[112] (Tóth Árpád): *A szakszervezeti könyvtármunka.* Bp. 1957.

feltételeit. Ma még a könyvállománynak csak kis része, mindössze 14,7%-a gyermek- és ifjúsági irodalom és jelenleg csak 56 közművelődési könyvtárunkban van külön gyermekkönytári részleg.[113] A gyermek- és ifjúsági könyvtárak és részlegek korszerű kifejlesztése mindkét hálózatban alapvető könyvtárpolitikai követelmény. Ezt a gyermekek és az ifjúság művelődése és az új olvasótábor nevelése egyformán megköveteli.

Az új feladatok közül közös gondja mindkét hálózatnak a társadalom életébe való fokozottabb bekapcsolódás, pl. az illetékes művelődési otthonnal való szorosabb együttműködés, s ha lehet, az otthonban való elhelyezkedés,[114] ill. a termelési kultúra hatékonyabb támogatása, főként a szakirodalom hatékonyabb terjesztésével. Ez szükségessé teszi egyfelől, hogy a saját állományukban emeljék a szakkönyvek arányát, másfelől, pedig azt, hogy a közművelődési könyvtárak könyvtárközi kölcsönzés útján fokozottabban vegyék igénybe a szakkönyvtárak állományát. Végül még az eddiginél is jobban ki kell építeni a két nagy közművelődési hálózat együttműködését, hogy a közös célt egyeztetett erőfeszítésekkel jobban szolgálhassák.[115] A területi hálózatok sajátos külön feladata ezek mellett, pl. a falusi letéti könyvtárak községesítése, és a művelődési autók számának növelése.[116] Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy közművelődési könyvtáraink nemcsak vállalják, hanem meg is tudják oldani ezeket a növekedésből fakadó új feladatokat.

A *szövetkezeti* könyvtárak a kisipari, ill. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak közművelődési igényeit hivatottak kielégíteni. Eddig a közművelődési könyvtárak másik két csoportjához képest viszonylag kis számúak voltak. A legutóbbi években azonban a termelőszövetkezeti mozgalom fellendülése és a termelőszövetkezeti parasztság művelődési vágya egyre-másra hozza létre a termelőszövetkezeti könyvtárakat. A közel jövő egyik fontos könyvtárpolitikai feladata lesz a termelőszövetkezeti és a területi közművelődési könyvtárak együttműködésének vagy összevonásának a tisztázása. Ezt azonban csak a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével, a mezőgazdasági dolgozók közművelődési és szakkönyvtári szükségleteinek számbavételével lehet megoldani.

6. Az *iskolai* könyvtárak fontos láncszemei egész könyvtári rendszerünknek. Ennek ellenére egészen a legutóbbi évekig meglehetősen háttérbe szorultak. Pedig nemcsak azért érdemelnek az eddiginél fokozottabb figyelmet és gondoskodást, mert az iskola oktató-nevelő munkájának máris fontos segítői és a jövőben előreláthatóan még inkább azzá lehetnek, hanem azért is, mert az iskolai könyvtárak a majdani könyvtári olvasók nevelőivé: a jó olvasmányok megkedveltetőivé, az olvasás helyes módjainak megismertetőivé és a rendszeres olvasás mindennapi szokássá fejlesztőivé válhatnak. Egész könyv- és könyvtárkultúránk további alakulását nagy mértékben befolyásolja az, hogy iskolai könyvtáraink a közművelődésiekkel karöltve mennyire tudják az olvasást a felnövő nemzedékek elmaradhatatlan életgyakorlatává fejleszteni.

[113] Rácz Aranka: *Gyermekkönyvtáraink helyzete.* Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz.
[114] Szekeres Pál: *Két szomszédvár.* Népművelés. 1959. 5. sz. — L. a művelődési otthonok és a könyvtárak együttműködéséről kibontakozó vitát a *Népművelés* ezt követő számaiban.
[115] Kiss István: *Az állami és szakszervezeti könyvtárak együttműködése.* Munka. 1959. 4. sz.
[116] Tóthpál József: *Művelődési autó Csongrád megye tanyavilágában.* Népművelés. 1959. 2. sz.

Az a tény, hogy főként az általános iskolai tanulóknak mintegy a fele tanulmányai befejeztével nemcsak az iskolai könyvtártól válik meg, hanem — legalább is egy időre — még a közművelődési könyvtárból is kimarad, arra vall, hogy ma még könyvtáraink nem tudják e fontos nevelő feladatukat teljesíteni. Ez annál hátrányosabb, mert ma még éppen a munkás és paraszt családok gyermekei, különösen a városi peremterületeken, a kis falvakban és a tanyákon a családi körben nem juthatnak hozzá elegendő és megfelelő olvasmányhoz. Igy a fejlődésükhöz ebben a vonatkozásban sincsenek még meg az egyenlő feltételek, amikre pedig nemcsak joguk, hanem igényük is van. De az iskolai könyvtárak gyors és nagyarányú kifejlesztése nélkülözhetetlen követelménye magának az iskolai oktató-nevelő munkának is. Különösen most, oktatási rendszerünk korszerű továbbfejlesztése idején, amikor a tantervi anyag elkerülhetetlen szűkítése után csak a rendszeres olvasás útján, valamint az oktatófilmek és hangfelvételek fokozottabb felhasználásával lehet biztosítani a tanulók műveltségének kiszélesítését és elmélyítését. Ez egyben felkészítés arra is, hogy felnőtt korukban is fokozottabban éljenek a modern kulturális élet e lehetőségeivel.

Az ország 6322 általános és 435 középiskolájába évente 1 400 000, illetve 250 000, összesen jóval több, mint másfélmillió tanuló jár, akiknek a nevelésében 55 000, ill. 8400, együttesen 63 400 nevelő vesz részt. Ehhez kell még számítani mintegy 100 ipari tanuló iskolát, több mint 125 000 tanulóval.

Jelenleg sem a tanulók, sem a nevelők könyvtári ellátottsága nem tekinthető megoldottnak. 278 általános iskolában (4%) egyáltalán nincs könyvtár, 2796 iskolában (44%) pedig a könyvtár nem éri el a 100 kötetet. Általános iskoláinknak tehát mintegy a felében kevés a könyv. Világosan jelzi ezt, hogy az iskolai könyvtárak mintegy 70%-a 500 kötetesnél kisebb és országos átlagban is 100 tanulóra csak 75 kötet könyv jut. A kölcsönzött kötetek száma megközelíti az 1 700 000-et. Egy tanulóra átlagban 1,2 kölcsönzés esik. Az általános iskolai tanulóknak csak mintegy negyede használja az ifjúsági könyvtárat.

Középiskoláink könyvtárai valamivel jobb helyzetben vannak. Egy tanulóra 4,5 kötet jut. Ebből kötelező olvasmány megközelítően tanulónként 1 kötet. A kölcsönzések száma évente 450 000 kötet körül mozog. Egy tanulóra átlag mintegy 2,5 kötet kölcsönzése jut. A tapasztalatok szerint a tanulóknak csak kb. egyharmada az iskolai könyvtár olvasója.

Nem kevésbé fontos azonban a nevelői (tanári) könyvtárak helyzete sem. Hiszen az iskolai oktatás és nevelés egyik alapvető feltétele a nevelő korszerű felkészültsége. Ehhez pedig nélkülözhetetlen a jó könyv, a tanári könyvtár és egy olyan jól működő könyvtári hálózat, amely az oktató vagy kutató munkához szükséges kiadványokat könyvtárközi kölcsönzés útján bármelyik iskolához gyorsan eljuttatja.

Az iskolai könyvtárak viszonylagos elmaradottságának felszámolása csak a legutóbbi években kezdődhetett meg. Az 1956. évi 5. sz. tvr., ill. azzal kapcsolatos minisztertanácsi határozat rendelkezéseinek megfelelően a művelődési minisztériumi és a fővárosi pedagógiai szakkönyvtár összevonásával 1958-ban megalakult az Országos Pedagógiai Könyvtár kettős fő feladattal. Egyfelől országos pedagógiai szakkönyvtár, több mint 200 000 kötet állománnyal. Másfelől az ország egyik legnagyobb hálózatának, az iskolai hálózatnak módszertani központja. Mindkét vonatkozásban eredményesen munkához is

látott. Máris javult az iskolai könyvtárak könyvellátása. Megindult a hálózati módszertani munka. Gyorsan megszervezte az iskolai könyvtárak szakfelügyeletét és megjelenteti a hálózat módszertani folyóiratát. Elkészítette az iskolai könyvtárak Egységes Kezelési Szabályzatát.[117] Megkezdődött az iskolai és a közművelődési könyvtárak munkájának összehangolása. Megvannak most már a legszükségesebb előfeltételek ahhoz, hogy kellő támogatás esetén a fejlődés általános színvonalát könyvtári rendszerünk e legelhanyagoltabb területe is megközelítse.[118]

Szocialista könyvtárkultúránk egészében véve helyesnek bizonyult könyvtárpolitikai szemlélet és célkitűzések alapján indult fejlődésnek. Ha az átalakulás hevében voltak is benne elmaradások vagy túlzások, s itt-ott torzulások is, a fejlődése máris rendkívüli mennyiségi gyarapodást és alapvetően új minőségi eredményeket hozott: az elmaradott polgári színvonalról valóban a szocialista fejlődés élvonalának a közelébe jutott. Szervezeti keretei szilárdan kialakultak s az elkövetkező években előreláthatóan majd csak kisebb kiegészítéseket igényelnek. Alkalmasak arra, hogy a következő évtizedben könyvtárkultúránk tartalmában és módszereiben új társadalmunk állandóan növekvő szükségletei szerint tervszerűen továbbfejlődjék[119] s a maga hivatását a szocialista társadalomépítésben hatékonyan betölthesse.

Három nézőpontból, három keresztmetszetben igyekeztünk átpillantani azokat a jelenségeket és folyamatokat, termékeket és intézményeket, amelyek az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggésben társadalmunk gyakorlatában az elmúlt másfél évtizedben létrejöttek. A társadalmi alapok és összefüggések, a könyvkultúra és a könytárkultúra körének vázolt legfontosabb mozzanatai és legfőbb adatai[120] mint az egész leglényegesebb részei áttekintést adnak egyben az egész alakulásáról is. Az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat a maga egészében azonban olyan sokrétű és szerteágazó, olyan sokféle jelenség és folyamat, termék és intézmény bonyolult szövevénye, hogy e három lényeges nézőpontból s e három összefüggésben szükségképpen nem lehetett teljes egészében átfogni. Hasonló figyelmet igényel és érdemel pl. e társadalmi gyakorlat ama jelenségeinek és folyamatainak, termékeinek és intézményeinek a vizsgálata, amelyek az

[117] *Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója.* 1959. 2. sz. Kovács Máté: *Az oktatási reform és a könyvtárak.* A Könyvtáros. 1961. 1. sz;

[118] Waldapfel Eszter: *Az iskolai könyvtár szerepe az iskola oktató-nevelő tevékenységében.* Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója. 1959. 1. sz.

[119] A továbbfejlesztés irányelveit és előzetes előirányzatát l. *A könyvtárügy második ötéves tervének irányelvei.* A Könyvtáros. 1960. 6. sz. *Több papír: több könyv a második ötéves tervben.* Élet és Irod. 1959. 41. sz. *Uj olvasók millióira épül könyvkiadásunk ötéves terve.* Népszava. 1960. febr. 10.

[120] A tanulmány keretei nem tették lehetővé, hogy az új magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének dokumentumairól redszeres áttekintést adjunk. A bibliográfiai hivatkozások csak a szóbanforgó kérdéssel szorosan összefüggő dokumentumok adatait tartalmazzák. Sajnos a szakirodalom bibliográfiája még nem készült el. De a leglényegesebb része megtalálható a következő helyeken:

Magyar Folyóiratok Repertóriuma (1946—). A magyar népművelés tíz éve. (1945—54). Válogatott bibliográfia. Bp. 1956. A Magyar Könyvszemle Szemle rovatában és Hazai könyvtártudományi irodalom c. összeállításaiban. A Könyvtáros Új szakmai kiadványok c. állandó rovatában. Magyar Grafika és Papíriparban. Jó segítséget nyújt még: az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központjának katalógusa és Budapest bibliográfiájának cédulaanyaga, amit a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár Budapest Gyűjteményének munkaközössége állít össze.

írásművek, ill. kiadványok *rendszerezésével* és *tartalmának feltárásával* kapcsolatban jönnek létre. Nem kevésbé fontos annak a *szaktudományi kutatásnak* történeti alakulása, jelenlegi állapota és további fejlődése sem, amely az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat fejlődéstörténetét, jelenlegi helyzetét, valamint továbbfejlődésének főbb tendenciáit és lehetőségeit hivatott vizsgálni és az eredményeit korszerű *ismeretrendszerbe* foglalni. Számos jelentős eredményre vezethet az is, ha az egész terület szakember szükségletét és szakemberekkel való ellátottságát, valamint a *szakképzés* és *továbbképzés* különféle fokozatainak fejlődését, mai helyzetét, további követelményeit és lehetőségei állítjuk párhuzamba egymással. Annál is inkább, mert a *bibliográfia, dokumentáció* és *recenzió*, továbbá a *szakkutatás* és a *szakképzés* az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő gyakorlatnak olyan sajátos megjelenési formái, amelyek az egészen belül viszonylagosan önállóak, de amelyek az egésszel állandó, szoros és kölcsönös egymásrahatásban alakulnak ki. Így a vizsgálatukból származó eredmények nemcsak az egyes részekre jellemzőek, hanem az egész gyakorlatot is más keresztmetszetekben, ill. újabb összefüggésekben világítják meg. Az új magyar könyv- és könyvtárkultúráról e bemutatott első vázlaton túlmenő teljesebb képet tehát csak akkor nyerhetünk, ha társadalmunknak ezt a szövevényes gyakorlatát az összes lényeges nézőpontból, valamennyi fontos keresztmetszetben és összefüggéseiben is áttekinthetjük.

MÁTÉ KOVÁCS

LE LIVRE HONGROIS ET LES BIBLIOTHÈQUES HONGROISES DANS LA PÉRIODE INITIALE DU SOCIALISME (1945—1959)

Le livre hongrois et les bibliothèques hongroises ont subi depuis la seconde guerre mondiale, et surtout au cours de ces dernières années, des changements considérables. Il s'est opéré une transformation fondamentale dans le domaine de l'édition, de la presse, de l'imprimerie, de la fabrication du papier, de l'art du livre, du commerce des livres et des journaux, ainsi que dans les buts, l'organisation et les fonctions des bibliothèques. L'édition et les bibliothèques de l'époque capitaliste ont graduellement cédé la place à l'édition socialiste et aux bibliothèques socialistes dont le développement aboutit à un essor culturel remarquable.

L'analyse scientifique moderne de ce problème exige la reconnaissance de deux faits fondamentaux: 1. que la production et l'emploi des livres et le développement des bibliothèques constituent un processus social cohérant qui se distingue de tout autre processus de la société 2. étant une extérioration sociale, ils sont en rapport dialectique avec presque toutes les autres extériorations de la société, en particulier avec la vie politique et culturelle et le développement économique et technique. Le livre et les bibliothèques ont eux-même, nécessairement, une influence sur l'évolution de la société qui les a fait

Pour élucider le développement de la production et de l'emploi des livres et le développement des bibliothèques dans la Hongrie actuelle, il faut esquisser: 1. les faits et les mouvements les plus considérables des infrastructures, des rapports et des conséquences soxiaux;2. les données, les questions et les résultats de la production et de l'emploi des livres et du développement des bibliothèques dans le socialisme.

Les *infrastructures sociales et les contextes sociaux* s'expliquent par des conditions de classes. L'évolution de la société hongroise au XXe siècle a été déterminée par la lutte de trois classes sociales: 1. celle des propriétaires fonciers, grand capitalistes, bourgeoisie capitaliste et paysans riches: 2. celle de la bourgeoisie radicale et des intellectuels s'opposant tous les deux aux premiers: 3. celle des ouvriers, paysans et intellectuels révolutionnaires. Cette lutte avait abouti au résultat que la classe des ouvriers, des paysans et des

intellectuels revolutionnaires emmancha solidement la direction politique, économique et culturelle du pays, d'abord transitoirement, par le gouvernement de la République des Conseils en 1919, puis définitivement après la seconde guerre mondiale.

A côté de la structure et des forces de classe il ne faut pas passer sous silence les conditions démographiques, économiques et culturelles du pays, surtout l'impulsion de l'industrialisation, de l'accroissement du revenu national, des salaires et traitements, du progès culturel, de la position sociale des femmes, la réduction des heures de travail, etc. Il y avait en même temps des éléments rétrogressifs, comme p. e. les conditions d'agglomération, le retard dans la transformation socialiste de l'agriculture, un certain ralentissement de la diffusion culturelle, etc.

Les phases du développement de la production et de l'emploi des livres et de l'évolution des bibliothèques en Hongrie ont marqué à cette époque le pas avec le développement de toute la société. On peut y distinguer trois périodes. Dans les premiers quatre ans (1946—1949) après la seconde guerre mondiale sous le régime de coalition, les résultats les plus importants furent la liquidation des restes du régime féodal, la réalisation des réformes démocratiques bourgeoises et les travaux de reconstruction pour réparer les dommages de guerre. A cette époque, l'édition, l'imprimerie et le commerce du livre ont déjà dépassé sous certains aspects le niveau d'avant-guerre. Pendant la deuxième période comprenant les années 1949—1956, c'étaient l'établissement de l'unité des travailleurs l'accomplissement heureux du plan triennal, la préparation de la planification quinquennale, la nationalisation des usines et des entreprises et l'organisation centrale de la direction de la vie culturelle qui marquaient la voie du progrès général. Par la nationalisation de l'édition, du commerce du livre, de l'imprimerie et de l'industrie du papier et par la réorganisation des bibliothèques fut posée à cette époque la première pierre du socialisme dans le domaine de la civilisation écrite. Cependant, dans la deuxième moitié de cette période, les difficultés politiques et économiques survenues par suite de la négligence des dirigeants d'alors ont abouti à une crise contre-révolutionnaire à la fin de l'année 1956. Dans la troisième période (à partir de 1957), la classe ouvrière s'est ressaisi du pouvoir, ainsi que de la direction économique et culturelle du pays. Depuis ce temps, le développement de la production des livres et l'évolution des bibliothèques suivent sans encombre la voie du socialisme.

En 1938, il y avait *en Hongrie* 101 maisons d'édition, 947 imprimeries et 528 librairies, dont une partie a subi une perte considérable pendant la seconde guerre mondiale. Lors de la nationalisation (de 1948 à 1952) ces entreprises ont passé à la gestion de l'État. La réorganisation de *l'édition* s'effectua graduellement. Parallèlement à la nationalisation des grosses entreprises, cinq grandes maisons d'éditions ont été créées. Plus tard elles furent spécialisées selon le caractère des livres qu'elles publiaient et, concernant leur administration, elles furent rattachées — chacune selon sa spécialité — à une autorité centrale (ministère etc.), qu'elles devaient servir. (1950). Ce fut d'abord le Conseil d'édition (1953), puis la Direction générale de l'édition (1953) qui furent chargés de la coordination centrale de l'édition et de la surveillance du commerce des livres. Plus tard cette organisation a souffert de petits changements. Avec le temps, le besoin se fit sentir de créer de nouvelles maisons, comme p. e. les éditions „Corvina" chargées d'éditer en langues étrangères les ouvrages hongrois, ou „Magyar Helikon" pour l'édition des livres de bibliophilie, etc.

En 1948, 18 *imprimeries* ayant chacune plus de 100 travailleurs ont passé à la gestion de l'État, et le nombre des imprimeries moyennes ou petites nationalisées en 1949 fut environ 700. Aujourd'hui, il fonctionne dans le pays 58 entreprises graphiques installées à 95 localités. Par suite de la centralisation rationelle des entreprises, de la spécialisation des imprimeries et de l'organisation socialiste du travail l'accroissement de la production effective des livres et de la productivité des imprimeries surpasse dans une large mesure celui du capitalisme. La qualité des publications s'est également améliorée.

Dans la production des livres, le manque de *papier* se faisait toujours sentir en Hongrie. Pendant les premiers dix ans succédant à la nationalisation de l'industrie du papier (1948—1949), la production de cellulose quadrupla et celle du papier s'augmenta de 50%. A l'heure actuelle même nous sommes contraints d'importer de l'étranger le tiers de notre provision de papier. Ce problème ne sera résolu qu'au cours du deuxième plan quinquennal.

Après la nationalisation, la réorganisation du commerce *des livres* — suivant les principes socialistes — s'est révelée également nécessaire. L'Entreprise Nationale pour le commerce des livres (1951) assura d'abord l'unité du système. Par la suite ont été créées des librairies modernes générales et spécialisées, tandisque les librairies ambu-

lantes furent chargées de fournir des livres et d'autres publications aux villages et aux coopératives de productions agricoles. La Messagerie nationale des coopératives agricoles établie en 1957 et l'entreprise commerciale „Magyar Könyv" (Livre hongrois) permettaient à la population rurale d'acheter des livres par l'intermédiaire des commis voyageurs. L'importation et l'exportation des livres relève de l'entreprise „Kultúra". Les besoins des bibliothèques sont couverts par des librairies spéciales. En 1957, les 306 différentes librairies fonctionnant en Hongrie furent assistées de dépositaires dans 3900 entreprises, bureaux et institutions et dans 3500 coopératives agricoles. En 1949 la valeur des livres vendus par le réseau du colportage a atteint 452 million de florins: le prix des livres achetés par tête d'habitant se monta à 45 florins. 19% des publications vendues ont été achetées par des bibliothèques et 81% par des personnes privées. Les achats de la population rurale représentaient presque le quart (22,6%) du total en 1959.

En ce qui concerne *l'édition* hongroise au cours des 15 dernières années, le nombre des ouvrages édités sauta au double et le tirage au triple.

Plus que la moitié des publications littéraires et les trois quarts du tirage sont des romans et nouvelles. Parmi les écrivains classiques hongrois, ce sont Zsigmond *Móricz*, Mór *Jókai*, Kálmán *Mikszáth* qui marchent en tête, le tirage de leurs ouvrages ayant surpassé deux millions. Les écrivains modernes sont en premier lieu représentés par les oeuvres de Béla *Illés*, Ernő *Urbán*, Péter *Veres* et Gyula *Illyés*. Quant aux écrivains étrangers, ce sont les ouvrages de *Gorki*, de *Mark Twain* et de Jack *London* qui ont le plus fort tirage.

La littérature pour la jeunesse n'est pas moins développée. On en imprime quatorze fois autant qu'en 1938.

Les publications scientifiques, vulgarisatrices et spéciales — et surtout leur tirage — ont atteint de 1950 à 1952 le maximum de leur développement. Plus tard, par suite des difficultés politiques et économiques, ce développement s'arrêta pour reprendre son essor à partir de 1958.

En passant en revue les *traductions* hongroises, on peut constater que presque deux tiers de celles-ci ont été traduits d'ouvrages d'origine des pays socialistes, et ce n'est qu'un tiers qui avait paru en langue originale dans les pays capitalistes. Le nombre des ouvrages traduits du russe ou des langues des peuples de l'Union Soviétique est environ 7600, celui des traductions des ouvrages écrits dans les pays de démocratie populaire a dépassé mille. Le nombre des publications traduits d'autres langues ou d'origine d'autres pays est à peu près 4800.

Depuis la nationalisation, le nombre *des journaux et des périodiques* va sans cesse en s'augmentant. Le développement des périodiques est parallèle — au moins en grandes lignes — à celui des livres. Quatre journaux centraux et 18 journaux départementeaux paraissent actuellement en Hongrie en 1 250 000 d'exemplaires environ. On publie 64 revues hebdomadaires en plus de 3 millions d'exemplaires. La distribution des périodiques fut complètement réorganisée. A peu près un tiers du tirage des publications périodiques est consommé par la capitale et deux tiers vont à la province. 350 journaux et périodiques (environ 15 millions d'exemplaires) sont expédiés par an à l'étranger.

La majorité des publications — livres et périodiques — est recueillie par les *bibliothèques publiques et les personnes privées*. La proportion de l'accroissement des collections des bibliothèques publiques et des bibliothèques privées n'était pas constante. Un des caractéristique de la période du premier plan quinquennal est l'accroissement rapide du nombre des bibliothèques, de la quantité de leur fonds. Les difficultés économiques et politiques avaient cependant leur effet défavorable aussi sur les acquisitions des bibliothèques dont l'accroissement fut transitoirement arrêté. Alors, les achats de livres par des particuliers passèrent au premier plan. Depuis, la situation s'est améliorée en faveur des bibliothèques, mais les fonds des bibliothèques publiques ne répond pas aux besoins croissants des lecteurs.

Nos *bibliothèques publiques* sont arrivées pendant les 15 années écoulées à un degré élevé du développement. Selon les dernières données statistiques, il y a en Hongrie 18 777 bibliothèques publiques possédant au total 39,4 millions de documents. 2 187 791 lecteurs ont empruntés 25,8 millions de volumes et lu sur place 3 millions de volumes. Le nombre total d'employés à plein temps dans les bibliothèques est 2 680 et à temps partiel 891. 11 833 personnes sont admises au surnumérariat et des milliers de travailleurs dits sociaux prennent part aux travaux des bibliothèques. Le nombre des bibliothèques a augmenté au triple après la seconde guerre mondiale. Malgré ces faits, vu le besoins culturels croissants de la société socialiste, le développement des bibliothèques ne semble pas être

suffisant en Hongrie. Nos bibliothèques publiques ont encore beaucoup de tâche à accomplir pour répondre aux besoins des lecteurs. Il faut augmenter le nombre des bibliothèques, accroître leurs collections et moderniser leur installation.

Les insuffisances — qui ne sont d'ailleurs que relatives — sont les héritages du régime capitaliste, des dommages de guerre et de la vitesse relativement petite des travaux de reconstruction.

Après la seconde guerre mondiale, la réorganisation et la modernisation des bibliothèques ont commencé relativement tard. Le décret-loi de 1952 a apporté un changement décisif dans la vie des bibliothèques hongroises. Ce fut ce décret qui fixa le premier les buts des bibliothèques socialistes et assura en même temps les conditions de réorganisation des bibliothèques, les moyens pécuniaires et le personnel nécessaire. L'établissement des bibliothèques départementales et cantonales, la création des réseaux de bibliothèques sont dus à ce décret, qui souligne aussi l'importance du développement des bibliothèques d'usine et d'institut. Il ordonne que les bibliothèques scientifiques donnent des aides méthodiques aux bibliothèques populaires. La réalisation systématique de ces buts a été empêchée en partie par la crise politique et économique survenue deux ans après la publication du décret. Au fond, nos bibliothèques ne prenaient un essor véritable qu'a partir de 1957. La troisième période du développement des bibliothèques hongroises est marquée par le décret-loi ministériel No 5 de 1956. Sur les dispositions de ce décret naquit le système moderne des bibliothèques, furent déterminées les diverses catégories (bibliothèques nationales, bibliothèques scientifiques, bibliothèques spécialisées, bibliothèques publiques et scolaires), créés les divers réseaux de bibliothèques et furent fixés leur domaines et la surveillance de chacune de ces catégories.

Les buts que nous avons indiqués ci-dessus se sont révélés réels. Les services des bibliothèques publiques augmentaient, les réseaux cantonaux et municipaux commençaient à fonctionner, les bibliothèques ambulantes se mettaient en route, le travail et l'organisation des bibliothèques syndicales s'amélioraient. Notre bibliothèque nationale, la Bibliothèque Nationale Széchényi fut réorganisée, une institution nouvelle, la Bibliothèque centrale pédagogique ouvrit ses portes et on commença à établir le réseau des bibliothèques scolaires. Les nouvelles catégories et les nouveaux réseaux de bibliothèques se mettaient à collaborer systématiquement. La modernisation du travail bibliothéconomique et l'élargissement des travaux méthodiques prirent également leur commencement. Tous ces résultats sont dus aux initiatives des bibliothèques, à l'amélioration de la surveillance gouvernementale et syndicale, ainsi qu'au travail des comités spéciales du Conseil nationales des bibliothèques.

Les données statistiques concernant les bibliothèques hongroises —groupées par des categories et réseaux de bibliothèques — ont été recueillies le 31 décembre 1957.

Comme il est démontré par ce tableau, la moitié de nos bibliothèques sont des bibliothèques publiques, plus d'un tiers des bibliothèques scolaires et à peu près un sixième des bibliothèques scientifiques ou spécialisées. 10% du fonds total sont conservés à la bibliothèque nationale, presque la moitié dans les bibliothèques scientifiques et spécialisées, un quart dans les bibliothèques publiques, 10% dans les bibliothèques scolaires et 5% dans d'autres bibliothèques.

Par contre, plus de deux tiers des lecteurs utilisent les livres des bibliothèques publiques. C'est ici que se fait les 80% des prêts. Mais la lecture sur place s'effectue en premier lieu dans les bibliothèques scientifiques et spécialisées.

Pour préciser les résultats obtenus et afin de pouvoir tenir compte des besoins futurs, il est important d'examiner à part le progrès fait par chacune des catégories de bibliothèques et d'analyser les problèmes de leur développement.

Les tâches de la *bibliothèque nationale* — Bibliothèque Nationale Széchényi — on été élargies par le decret de 1952. Les tâches nouvelles dont elle fut chargée sont: service centrale des échanges internationaux de publications, prêt interbibliothèque, direction centrale du catalogage des livres et des périodiques, distribution systématique des publications dont elle dispose par suite de la nationalisation et des exemplaires en surnombre des bibliothèques, la coordination centrale du travail bibliographique, assistance à donner aux bibliothèques publiques et scientifiques concernant les méthodes de travail et la coordination de la microcinématographie du pays.

La collection des exemplaires provenant du dépôt légal et leur distribution parmi les bibliothèques est devenue également la tâche de la bibliothèque nationale. Le décret ministériel de 1956 lui confia la rédaction de la bibliographie nationale, ainsi que celle de la bibliographie des articles de périodiques. Au cours des dernières années la bibliothèque fut réorganisée, le nombre du personnel a augmenté. Le problème du man q

de localités y est également en voie de résolution: une aile de l'ancien palais royal l'abritera, après sa reconstruction.

L'initiative de la transformation socialiste des *bibliothèques scientifiques et spécialisées* a été prise en premier lieu par des bibliothèques spécialisées. Leur développement fut assuré par le décret ministériel de 1956 qui détermina leurs tâches principales et, en établissant des réseaux, favorisa la collaboration de ces bibliothèques. Les fonctions bibliothéconomiques, bibliographiques et de documentation ont été centralisées dans le cadre des réseaux. L'un des problèmes les plus importantes — la détermination des domaines de chaque bibliothèque — fut résolu. La majorité de nos bibliothèques scientifiques et spécialisées (à peu près 90%) appartiennent aujourd'hui à un des réseaux.

Parmi les réseaux de bibliothèques, c'est le réseau de l'*Académie des Sciences* qui est un des plus importants. Le fonds total de ce réseau s'élève à 1 400 000 volumes dont 870 000 volumes se trouvent à la bibliothèque centrale et 530 000 volumes dans les 38 bibliothèques des instituts de l'Academie. Ces bibliothèques étaient en 1959 en relation d'échange avec 1700 institutions de 86 pays.

Nos *bibliothèques universitaires* sont groupées en cinq réseaux qui sont en collaboration continue. Le plus ancien est le réseau de la Bibliothèque universitaire de Budapest qui possède plus de 1 600 000 volumes y compris les fonds des 78 bibliothèques appartenant au réseau. Parmi les trois bibliothèques universitaires de la province, c'est la Bibliothèque Universitaire de Debrecen, possédant 1 300 000 volumes, qui est la plus importante. Les publications parues en Hongrie lui parviennent au titre du dépôt légal. Le fonds de la Bibliothèque Universitaire de Szeged s'élève 800 000 volumes, celui de la Bibliothèque de l'Université d'Economie politique dispose de 274 000 volumes.

Nos bibliothèques spécialisées *techniques* appartiennent au réseau d'enseignement supérieur technique et au réseau de la production technique. Le premier, dont le centre est la bibliothèque centrale de l'Université Technique, comprend les bibliothèques des instituts, des facultés et des chaires des universités techniques, des maisons d'étudiants, etc. Les besoins du personnel enseignant et des étudiants sont donc couverts par les 150 bibliothèques des quatre universités techniques. Quant au réseau de la production technique, on peut y souligner le développement de la Bibliothèque Centrale Technique, la collaboration d'un millier de bibliothèques spécialisées et de sections de documentation, ainsi que l'organisation centrale et moderne de la documentation. La publication de la „Revue des revues techniques", le service de recherche et le service de recherche à thèmes ainsi que le service de la traduction des tables des matières des périodiques spéciaux étrangers méritent aussi d'être mentionnés.

Au *réseau d'agriculture et forestier* appartiennent, outre la Bibliothèque Centrale d'Agriculture faisant fonction de centre du réseau, les bibliothèques des institutions d'enseignement supérieur d'agriculture et des instituts de recherche agricole (au total 140 bibliothèques). Le service bibliographique et de documentation s'y fait à un niveau élevé.

Le réseau nouvellement créé des bibliothèques *médicales* comprend les bibliothèques spécialisées des sciences médicales, des instituts d'hygiène et de recherche médicale, des établissements sanitaires, ainsi que le Centre de Documentation Médicale.

Trois grandes bibliothèques: la Bibliothèque du Parlament, la Bibliothèque du Bureau Centrale de Statistique et la Bibliothèque Gorki fonctionnent sans réseau.

Au point de vue de la recherche scientifique les 30 bibliothèques ecclésiastiques ne sont pas non plus sans intérêt: à peu près 1,8 million de documents importants sont gardés par ces bibliothèques.

Les deux grands groupes de nos *bibliothèques publiques ;* celui des bibliothèques territoriales (de conseil) et celui des bibliothèques syndicales et coopératives se complètent et s'aident les uns les autres.

Dans le développement des bibliothèques publiques, la décret de 1952, ainsi que les résolutions de 1951 et 1955 du Conseil Central des Syndicats ont joué un rôle important: ils les avaient mis sur la route du développement moderne.

Nos bibliothèques territoriales (de conseil) comprenant 19 réseaux départementaux et le réseau de la capitale étendent leurs fonctions sur le pays entier. Leur organisation n'est pas encore achevée. Les tâches les plus importantes dont elles sont chargées sont les suivantes: perfectionner les services des bibliothèques, augmenter leur fonds et fournir des livres aux habitants des banlieux et des centres d'agglomérations disséminées. En 1959, les 4620 bibliothèques territoriales (de conseil) possédaient au total 5,6 millions de volumes, le nombre des lecteurs fut environ 900 000, le nombre des prêts 20 millions.

Les réseaux départementaux comptent 19 bibliothèques départementales, 107 cantonales, 16 municipales, 3871 bibliothèques populaires et 565 filiales: au total 4578 bibliothèques.

Le réseau de la *Bibliothèque municipale Szabó Ervin* possède un fonds de plus de demi millions de volumes. Les travaux bibliographiques y sont multiples et féconds, le travail méthodique très efficace. Un résultat obtenu et digne d'être mentionné est que les banlieux de la capitale peuvent bénéficier des bienfaits des bibliothèques, étant donné qu'une grande partie de celles-ci fonctionne à ces endroits. Au cours des 10 années dernières, le nombre des lecteurs s'est élevé au quintuple, et celui du prêt au quadruple.

Le développement des bibliothèques *syndicales*, après des dizaines d'années d'existance, commence à cette époque, parallèlement à la nationalisation de l'industrie. Il fut accéléré par la résolution de 1951 du Conseil Central des Syndicats. Suivant les dispositions de 1955, les réseaux des bibliothèques syndicales ont été établi. En 1959, ils comportent 6540 bibliothèques et possède au total 4,5 millions de volumes. Le nombre des volumes utilisés par 800 000 lecteurs était 6,5 millions.

Les collections des *bibliothèques enfantines* et des bibliothèques de la jeunesse n'atteignent pas le niveau des autres bibliothèques. Dans les bibliothèques territoriales publiques, 25 à 50% des lecteurs sont des jeunes gens agés de 6—14 ans. Par contre, 15% seulement du fonds sont composés de littérature pour la jeunesse. Les bibliothèques scolaires ne disposent en général que de peu de livres. Aussi le matériel des bibliothèques scolaires n'est il utilisé que par le quart ou le tiers des écoliers. La tâche la plus urgente de la nouvelle direction des bibliothèques hongroises consiste à couvrir les besoins des écoles.

Nous nous sommes efforcés d'élucider le développement du livre et des bibliothèques en Hongrie sous trois aspects: d'abord sous l'aspects des bases et des rapports sociaux, puis sous celui des livres et en dernier lieu sous celui des bibliothèques. L'image donnée est assez multiple, mais — naturellement — peu complète. Il ne pourra être complète que par l'analyse complémentaire des disciplines voisines, comme p. e. de la bibliographie, de la documentation, des recherches bibliothéconomiques et de la formation professionnelle des bibliothécaires qui font partie intégrale de la civilisation écrite développée en unité étroite.

BALÁZS SÁNDOR—SZABOLCSKA FERENC

A szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása az iparban

A szakirodalmi tájékoztatásnak, ezen belül pedig a műszaki könyvtáraknak és a műszaki dokumentációnak világszerte egyik legnagyobb problémája az, hogy milyen mértékben és miként jutnak el szolgáltatásai az érdekeltekhez, hogyan veszik igénybe azokat a termelésben és kutatásban dolgozó szakemberek. Dan FINK például, aki hosszú időn át a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) alelnöke volt, nyugalomba vonulásakor kibocsátott „végakaratában" is azt tartotta szükségesnek hangsúlyozni, hogy a dokumentáció legfontosabb feladata tájékoztatásai hasznosításának és terjesztésének figyelemmel kísérése és fokozása.[1] A szocialista országokban a műszaki könyvtárak és a műszaki dokumentáció központosított jellege és hálózati rendszere miatt a szakirodalmi tájékoztatás terjesztésének és felhasználásának jóval nagyobbak a lehetőségei, éppen ezért ennek a munkának állandó értékelése, támogatása és fokozása elsőrendű érdeke és feladata mindazoknak, akik iparunk műszaki fejlődésével foglalkoznak. Ezen a téren igen sok a tennivalónk, ezt a munkát soha nem lehet befejezni, s éppen ezért jelen tanulmány sem tekintheti céljának a helyzet teljes bemutatását, csupán a jelen legfontosabb tapasztalatait kívánja szélesebb körben ismertetni.

A szakkönyvtárak és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása több irányban is mérhető, ill. értékelhető. Vizsgálatunk ennek megfelelően kiterjed arra, hogy a műszaki könyvtárak milyen eredménnyel *terjesztik* az iparban a szakirodalom különféle dokumentumait, s hogy a műszaki dokumentáció szolgáltatásai milyen mértékben terjednek el a különféle üzemekben, tervező- és kutatóintézetekben. Végül pedig több mint ezer ipari szakember véleménye alapján megvizsgáljuk, hogy az érdekeltek milyen mértékben *használják* a rendelkezésükre álló szakirodalmat és a dokumentációs szolgáltatásokat.

A műszaki irodalom közvetlen könyvtári terjesztése

Ha a szakirodalomnak az iparban való felhasználásáról beszélünk, akkor abból kell kiindulnunk, hogy hogyan és milyen mértékben jut el az irodalom az érdekeltekhez.

Az elmúlt 15 év ezen a téren is nagy fejlődést hozott. Ma már közel 1000 ipari üzemben, termelő- és kutatóintézetben működik műszaki könyvtár, tehát ezeken a helyeken az érdekelt szakemberek a *helyszínen* juthatnak hozzá

[1] FINK, Dan: *„Last will" to FID members.* Rev. Doc. 1959. dec. 86. l.

a szakirodalomhoz. E vállalatok összdolgozóinak száma közel 1 millió, s ebből kb. 88 ezer a műszakiak (mérnökök és technikusok) száma. Ennyi tehát a műszaki termelési könyvtári hálózat potenciális olvasóinak száma is. Ha a nyilvántartott 903 műszaki könyvtár rendszeres olvasóit (82—83 ezer) ehhez a számhoz viszonyítjuk; akkor megállapíthatjuk, hogy

a műszakiaknak kb. 60%-a

az egyéb ipari dolgozóknak (elsősorban fizikai dolgozóknak) viszont csak 4%-a veszi igénybe rendszeresen a vállalati műszaki könyvtárakban található szakirodalmat.[2] (A műszaki irodalom olvasottsága ennél természetesen nagyobb, hiszen — mint később látni fogjuk — igen sokan olvassák más könyvtárak anyagát is, sokan pedig megvásárolják a munkájukhoz szükséges szakirodalmat.) Mégis ebből az adatból kitűnik, hogy az ipar összdolgozóinak számottevő része még nem él azzal a lehetőséggel, amit a műszaki könyvtárak kialakult hálózata helyileg kínál részére.

A technika gyors ütemű fejlődésének eredményei napjainkban egyre inkább a frissebb jellegű publikációkban jelennek meg, s a könyvek mellett mind fontosabbá válnak a folyóiratcikkek, kongresszusi beszámolók, kutatói jelentések, disszertációk, prospektusok és még egyéb olyan dokumentumok, amelyek nemcsak lezárt kutatási és termelési eredményekről számolnak be, hanem ún. „félkész" kísérletekről, részeredményekről stb. is. Ez világszerte megnyilvánul az érdekelt szakemberek igényeiben is.[3] Hazánkban szintén érezhető már ez az irányzat, amit igazol az a tény is, hogy 1959-ben az említett olvasók a vállalati műszaki könyvtárakból helybenolvasás és kölcsönzés formájában összesen

591 316 kötet könyvet
918 106 folyóiratot és
125 505 egyéb dokumentumot (szabadalmat, prospektust stb.) tanulmányoztak. Ez a tény viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a lehető legrövidebb időn belül meg kell oldani ezeknek a nem könyv és folyóirat jellegű kiadványtípusoknak a szervezett gyűjtését és megfelelő terjesztését az érdekeltek körében.

A műszaki irodalomnak az ipar szakemberei körében való közvetlen könyvtári terjesztése terén nagy eredményeket értünk el, de még nem használtunk ki minden lehetőséget. A vállalati műszaki könyvtárakban beszerzett szakirodalom még csak az érdekeltek bizonyos rész-köreinek használatán át válik „anyagi erő"-vé, a termelés és a műszaki fejlesztés feladatait megoldó segítővé. A könyvtárak olvasóinak körét tovább kell szélesíteni, és a felvilágosító munka további fokozásával kell propagálni a szakirodalmat, hogy a műszaki könyvtárak anyagát minél többen tanulmányozzák és használják munkájukban. A szovjet műszaki könyvtárak ezen a téren is jó példákkal szolgálnak részünkre.

[2] Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: *A műszaki könyvtárhálózat 1959-ben.* Műszaki Könyvt. Tájékozt. 1960. 4. sz. 1—10. l.

[3] Warheit, I. A.: *The research report and modern librarianship.* Rev. Doc. 1959. 2. sz. 33—35. l.

A műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése

A különféle műszaki könyvtárakba beérkező szakirodalom bármilyen gyorsan és bármilyen sok kézen is megy keresztül, mégsem juthat el mindazokhoz, akiket érdekel. A műszaki dokumentáció feladata, hogy az értékes dokumentumokat beszerzésük után rendezze és válogassa, osztályozza és feltárja, majd eljuttassa az ipar szakembereihez.

A világon évente kb. 20 000 műszaki könyv, 200 000 szabadalmi leírás és kb. 2 000 000 műszaki folyóiratcikk jelenik meg.[4] Többek között ebből a rengetegből kell kiválasztani azt, amit a dokumentáció fontosnak tart ismertetni és eljuttatni az ipar érdekelt dolgozóihoz. A magyar műszaki dokumentáció 1959. évi „termelése" azt mutatja, hogy ennek a feladatnak a következő eredménnyel tettünk eleget: Az Országos Műszaki Könyvtárral együtt kb. 70 intézmény végez aktív (szolgáltatások formájában is megjelenő) dokumentációs munkát, s ezek együttesen (kerek számokban) 80 000 referátumot és 52 000 címfordítást készítettek. Mennyiségileg ez a munka még korántsem kielégítő, mint ahogy ezt a *Népszabadság* hasábjain 1960 május-júliusában lezajlott műszaki fejlesztési vita több résztvevője is leszögezte.[5] Annál is inkább nem, mert a különböző helyeken készült címfordítások és referátumok még gyakran azonos dokumentumokat tárnak fel, azaz elképzelhető, hogy egy folyóiratcikkről 4—5 helyen is készítenek magyar nyelvű ismertetőket. Ezt a párhuzamosságot teljesen soha nem lehet megszüntetni, de megfelelő keretek közé szorítása is csak akkor válik lehetővé, ha a hat ipari tárca területére kiterjedő dokumentációs tevékenységet végző Országos Műszaki Könyvtár megfelelő jogkört kap a különféle szolgáltatások összehangolására.

A dokumentáció „alapanyagát" jelentő címfordításokat és referátumokat tartalmazó központi kiadványok (pl. az OMK 13 iparági sorozatban megjelenő Műszaki Lapszemléi és az ún. alközpontok hasonló jellegű referáló lapjai stb.) általában és majdnem kizárólag csak közületi előfizetők címére járnak. A vállalatok dokumentációs kiadványaikat (kb. 50—60) viszont elsősorban az egyes üzemekben, tervező- és kutatóintézeteken belül terjesztik, így azok igénybevétele (tanulmányozása) csak az olvasók oldaláról elemezhető, mint ahogy a későbbiek folyamán látni fogjuk. Általános következtetésként azonban már itt megállapíthatjuk, hogy a központi dokumentációs szolgáltatásokat a vállalatok nem veszik kellő mértékben igénybe. Pl. az OMK említett 13 referáló lapját összesen 4910 példányban fizetik csak elő az üzemek, tervező- és kutatóintézetek. Az egyes iparági sorozatok a 162 (Papír- és nyomdaipar, faipar) és a 671 (Gépészet) előfizetett példányszám — határok között mozognak.

A műszaki dokumentáció munkájáról, a feltárás mennyisége és a kiadványok terjesztése szempontjából, tehát az alábbi két összefoglaló jellegű megállapítást tehetjük:

1. A feltáró munkát mennyiségileg fokoznunk kell, hogy a műszaki fejlesztéshez szükséges külföldi eredményeket teljesebben tudjuk közvetíteni az érdekelt szakemberek részére. A világon megjelenő 50 000 műszaki lapból például a szakirodalom 6—8000 folyóirat rendszeres figyelemmel kísérését

[4] Langguth, H.: *Die Dokumentation, ein Mittel zur Erhöhung der Produktivität des technisch-wissenschaftlichen Mitarbeiters.* Technik. 1958. aug. 563—565. l.

[5] Buzási János: *A Népszabadság műszaki fejlesztési vitájának néhány tanulsága.* Népszabadság. 1960. júl. 23. 3. l.

mindenképpen fontosnak tartja az ipar szempontjából.[6] Ezzel szemben Magyarországon csak 3574 féle műszaki lap érkezik előfizetés útján, s a műszaki dokumentáció ebből is csupán 1300 —1400 lap cikkeit ismerteti és kivonatolja.[7]

2. A feltárt tájékoztatási anyagot (referátumokat stb.) tartalmazó dokumentációs kiadványokat az érdekelt ipari vállalatok nem veszik kellőképpen igénybe. A terjesztést az érdekelt ipari vezetők meggyőzése és megnyerése útján nagymértékben fokozni kell. Ez vonatkozik a vállalatok saját kiadványainak *elsődleges*, helyi terjesztésére is, de még inkább az OMK központi és az ipari tárcák alközponti szolgáltatásainak *másodlagos*[8] terjesztésére. (Az utóbbiaknak ma még nagyobb a jelentősége hazánkban, hiszen önálló dokumentációs munka csak az ipar 8—10 százalékában folyik.)

Főleg a fenti két okra vezethető vissza az a külföldön is általános panasz[9], hogy a műszakiak — akiknek elsősorban van szükségük a technika eredményeinek ismeretére és átvételére — nem kísérik kellő figyelemmel és nem tanulmányozzák rendszeresen a dokumentációs szolgáltatásokat.

A felhasználás vizsgálatának módszerei

A szakirodalom és a műszaki dokumentációs szolgáltatások felhasználásának áttekintése és elemzése nagy általánosságban véve, három főbb módszerrel lehetséges:

A) A *legközvetlenebb*, ha a tényleges gazdaságosságot mutatjuk ki, azaz azt bizonyítjuk be, hogy az ipar szakemberei a műszaki könyvtárakból vett szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásai alapján ilyen és ilyen újításokat, találmányokat nyújtottak be, ilyen és ilyen új technológiai eljárások vagy új gyártmányok bevezetését javasolták, amelyeknek megvalósítása és bevezetése népgazdaságunknak ennyi és ennyi forint megtakarítást jelentett és jelent. Ilyen próbálkozás már több ízben történt, pl. 1953-ban, amikor 80 vállalati műszaki könyvtár jelentésének összesítése azt mutatta, hogy „a szakirodalom alapján elkészült újítások. . . évi 30 millió forint megtakarítást jelentettek népgazdaságunknak".[10] Az ilyen jellegű összeállítások a legmozgósítóbb erejűek, de mindig csak részleges és nem teljesen megbízható eredményekhez vezethetnek, mivel a műszakiak legnagyobb része megtakarítást célzó javaslatainál nem hivatkozik a felhasznált szakirodalomra. Emiatt a szakirodalom legközvetlenebb felhasználásának kimutatása úgyszólván leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, és csak egy-egy egyedi példán keresztül világítható meg.

B) Bizonyos *elméleti következtetésekkel* is bizonyíthatjuk a műszaki irodalom és a műszaki dokumentáció felhasználásának eredményeit. Ilyen módszerrel már csak közvetettebb eredményekre juthatunk, amelyek azonban szintén

[6] Siemens, A.: *Über das Informationsgefüge eines Grossbetriebes.* Nachr. f. Dok. 1956. dec. 173—177. l.

[7] Balázs Sándor: *A műszaki ismeretközlés külföldi folyóiratbázisa Magyarországon.* Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1960. 103—120. l.

[8] Hetrick, J. M.: *The distribution function in documentation.* Special Libr. 1959. máj. jún. 193—195. l.

[9] Codlin, E. M.: *Information and the technologist.* Aslib Proceed. 1960. 3. sz. 91—100. l.

[10] Balázs Sándor: *A szakkönyvtáros munkaverseny eredményei.* Műsz. Könyvt. Tájékozt. 1954. 1. sz. 6—8. l.

igen hasznosak lehetnek. Ilyen módszerrel mutatható ki pl. (kénytelenek vagyunk külföldi példára hivatkozni, mert hasonló magyar következtetés nem áll rendelkezésünkre), hogy ha a Csehszlovákiában foglalkoztatott 150 000 tudományos dolgozó munkaidejének 10 százalékát takarítja meg a dokumentáció, akkor ez 15 000 képzett munkaerőt jelent. A hálózat munkájának fokozása évi 1%-os emelkedést jelent a termelékenységben és 3%-os megtakarítást az általános kiadásokban.[11]

C) A legáltalánosabb módszer, amikor az *olvasók véleményét* összegyűjtve vonunk le következtetéseket arról, hogy miként használják a szakirodalmat és a műszaki dokumentáció szolgáltatásait. Természetesen ezen az úton csak ún. „reprezentatív" felmérések végezhetők, amelyek nem terjedhetnek ki az ipar összes dolgozóira, a műszaki termelési könyvtári hálózat minden potenciális olvasójára (erre nincs is szükség), de a tényleges olvasóknak is csak bizonyos köreire.

Az első két vizsgálati módszer inkább az üzemek, tervező- és kutatóintézetek, valamint egyéb ipari intézmények szempontjából vizsgálja a szakirodalom felhasználásának kérdését, a harmadik inkább az érdekelt szakemberek oldaláról. A továbbiakban ez utóbbi módszer alapján mutatjuk be, hogy milyen eredménnyel hatol be a műszaki irodalom az iparba.

1200 olvasói kérdőív

Az Országos Műszaki Könyvtár módszertani osztálya 1960 júniusában az ipari minisztériumok könyvtári hálózati alközpontjaival egyetértésben olvasói (egyéni) kérdőívet szerkesztett, s ezzel — ezen a területen először — széleskörű vizsgálatba kezdett, melynek célja annak megállapítása volt, hogy az iparban dolgozó szakemberek milyen mértékig foglalkoznak a szakirodalom és a műszaki dokumentáció tanulmányozásával, és miként hasznosítják az abban foglalt műszaki ismereteket. A kérdőív öt főcsoportba osztva 2 oldalon 23 kérdést tartalmazott az alábbi minta szerint:

Olvasói (egyéni) kérdőív

Munkahely neve: .....
A kérdőívet kitöltő
munkahelyi beosztása: .....
végzettsége (szak megjelöléssel): .....
nyelvtudása: .....
életkora: .....

Olvas-e szakirodalmat:
rendszeresen — alkalmilag — nem
Milyen nyelven olvas szakirodalmat?
csak magyarul — oroszul — németül — angolul — franciául — egyéb
Milyen szakirodalmi kiadványokat olvas?
könyvet — folyóiratot — szabadalmat — egyebet

Honnan szerzi be a szakirodalmat?
munkahelye műszaki könyvtárából — az Országos Műszaki Könyvtárból — egyéb műszaki könyvtárból — vétel vagy előfizetés útján — munkatársaktól
Hol olvas?
munkahelye műszaki könyvtárában — munkahelyén — az Országos Műszaki Könyvtárban — egyéb könyvtárban — otthon — egyéb helyen
Havonta hány órát foglalkozik a szakirodalom tanulmányozásával?
1—5 órát — 5—10 órát — 10—20 órát — 20—30 órát — 30 óránál többet

[11] Spirit, Jiř: *Die ökonomische Bedeutung der Dokumentationsabteilungen.* Dokumentation, 1955. nov. 114—117. l.

Tanulmányozza-e a dokumentációs szolgáltatásokat? Igen — nem
Ha igen, melyeket?
Saját vállalata dokumentációs kiadványát: rendszeresen — alkalmilag — nem
OMK figyelőszolgálat: rendszeresen — alkalmilag — nem
OMK témafigyelés: rendszeresen — alkalmilag — nem
fordítások: rendszeresen — alkalmilag — nem
alközponti dokumentációs kiadványok: rendszeresen — alkalmilag — nem
külföldi dokumentációs kiadványok: rendszeresen — alkalmilag — nem
egyéb vállalati műszaki könyvtárak kiadványai: rendszeresen — alkalmilag — nem
Hogyan hasznosítja az olvasott szakirodalmat?
napi munkájában — újításainál — kutatásaiban — továbbképzésében — saját cikkeinek megírásánál

1960 első negyedévében hány könyvet, folyóiratcikket vagy egyéb kiadványt olvasott? .....
Mi hívta fel a figyelmét az olvasott kiadványokra?
vállalatának műszaki könyvtárosa vagy dokumentalistája — kollégák — külső személyek — folyóirat vagy könyv hivatkozása — lapszemlék (referáló lapok) — egyéb dokumentációs kiadványok
Ha senki vagy semmi nem hívta fel a figyelmét, akkor
az irodalom folyamatos tanulmányozása — vagy véletlen útján talált-e rá?

A felmérés következő eldöntendő kérdése volt, hogy hány példányban szükséges és lehetséges a kérdőívek szétosztása, kitöltetése és begyűjtése. Tekintettel néhány hasonló külföldi vizsgálat tapasztalataira (pl. az angol Szakkönyvtárak és Információs Irodák Szövetségének — ASLIB — 1959. évi scarboroughi konferenciáján megtárgyalt hasonló jelentésre[12], amely 1082 mérnök és technikus véleményét összegezi) és 120 egybehívott magyar könyvtáros véleményére, végülis az a határozat született, hogy ez az első próbálkozás *1200 ipari szakember* vonatkozó véleményét lesz hivatva megvizsgálni és összegezni.

A továbbiakban tehát már 1200 ipari szakember szemszögéből vizsgáljuk a szakirodalom és a műszaki dokumentáció felhasználásának kérdéseit. Mielőtt azonban erre rátérnénk, röviden be kell mutatnunk az adatszolgáltatókat. A megkérdezettek közül

293 különböző ipari tervező- és kutatóintézetekben,
836 különböző ipari üzemekben,
71 különböző egyéb ipari szerveknél, intézményeknél dolgozik. Beosztásuk alapján (l. 1. sz. táblázat) elsősorban a műszaki értelmiséget képviselik. Ez a jelenség a vállalati szakkönyvtárak olvasóinak összetételét is híven

1. *táblázat*

Beosztás	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Főmérnök, igazgató	8	19	3	30
Osztályvezető	43	101	6	150
Csoportvezető	7	91	3	101
Beosztott mérnök	196	243	40	479
Művezető	2	59	—	61
Technikus	15	111	—	126
Egyéb műszaki	10	38	17	65
Szakmunkás	6	104	—	110
Egyéb	6	70	2	78
Összesen	293	836	71	1200

[12] SCOTT, Christopher: *Technical information in industry: how it is used.* Aslib Proceed. 1959. dec. 318—326. l.

tükrözi, ami természetes is, hiszen például a műszaki dokumentáció szolgáltatásai úgyszólván kizárólag ehhez a réteghez szólnak. Még nyilvánvalóbbá válik ez a jelenlegi helyzetet (és egyben hiányosságait) is kifejező tény, ha a megkérdezettek iskolai végzettségére vetünk egy pillantást. (L. 2. sz. táblázat.)

2. *sz. táblázat*

Végzettség	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Műszaki egyetem	239	366	54	659
Tudományegyetem	18	38	3	59
Főiskola	4	24	3	31
Technikum	21	213	6	240
Érettségi	7	45	4	56
Szakmunkás képesítés ...	4	102	1	107
4 középisk.	—	18	—	18
Ált. iskola	—	30	—	30
Összesen	293	836	71	1200

A megkérdezettek túlnyomó részét a műszaki egyetemet végzett mérnökök (55%) és a technikumot végzett technikusok (20%) teszik ki. A beérkezett vélemények értékelésénél erre a szempontra mindig tekintettel kell lennünk.

A személyi adatok áttekintésénél legérdekesebb az adatszolgáltatók nyelvtudása. Ez egyszer összefoglalható aszerint, hogy az 1200 megkérdezett nyelvtudása hány idegen nyelvre terjed ki. (L. a 3. sz. táblázatot.)

3. *táblázat*

	Tervező- és kutató-intézetiek	Üzemiek	Egyéb intézményi dolgozók	Összesen
Csak magyarul tud	15,0	48,2	40,8	39,6
1 idegen nyelvet tud	25,3	27,8	29,6	27,5
2 idegen nyelvet tud	32,8	14,9	16,9	19,4
3 idegen nyelvet tud	17,7	7,2	11,3	10,0
4 vagy 4-nél több idegen nyelvet tud	8,2	1,9	1,4	3,5

Az 1200 ipari adatszolgáltató 39,6%-a tehát egy idegen nyelvet sem tud. Ez a tény már egymagában is megindokolja a műszaki dokumentáció szükségességét, illetve annak egyik fő feladatát. A külföldi szakirodalom az érdekeltek több mint egyharmada részére csakis a műszaki dokumentáció különféle szolgáltatásain (kivonatok, fordítások stb.) keresztül válhat megismerhetővé. Nyelvtudás szempontjából egyébként a legkedvezőbb a helyzet a tervező- és kutatóintézetekben, ahol — kimutatásunk szerint — a legtöbb műszaki két idegen nyelvet ismer.

Fenti megállapításaink az iparban dolgozók nyelvtudására egyébként majdnem teljesen megegyeznek annak a vizsgálatnak az eredményeivel, amit

SZÉCHENYI KÖNYVTÁR

a Központi Statisztikai Hivatal 1957 végén hajtott végre 2 652 mérnökre és 2 447 technikusra kiterjedően.[13] A két adatszolgáltatásban:

	Saját adat (1200 szakember)	KSH adat (2652 mérnök)
Csak magyarul tud	39,6	39,6
1 idegen nyelvet tud	27,5	31,0
2 idegen nyelvet tud	19,4	17,9
3 idegen nyelvet tud	10,0	8,3
4 vagy 4-nél több idegen nyelvet tud	3,5	3,2

Az olvasók, illetve érdekelt szakemberek nyelvtudása másodszor aszerint is elemezhető, hogy milyen nyelveket ismernek. A nyelvek sorrendje aszerint, hogy az 1200 megkérdezettből hányan beszélik, százalékosan a következőképpen alakul: német — 54,4%, angol — 26,8%, francia — 13,8%, orosz — 13,1%. Az egyéb nyelveket beszélők számaránya az 1—2% körül marad. (Részletesen l. a 4. sz. táblázatot.)

4. *táblázat*

Nyelv	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Német	220	397	37	654
Angol	153	152	17	322
Francia	83	74	9	166
Orosz	51	99	7	157
Olasz	12	10	—	22
Egyéb	19	52	4	75

A műszaki irodalmat használó szakemberek — életkoruk szerint — a következőképpen oszlanak meg:

20 éven aluliak: 0,5 %	40-50 év között: 14,7 %
20-30 év között: 31,3 %	50-60 év között: 9,0 %
30-40 év között: 42,6 %	60 év felettiek: 1,9 %

Milyen szakirodalmat olvasnak?

Az adatszolgáltatás során kapott válaszokból arra vonatkozóan nem kapunk pontos képet, hogy a dolgozók hány százaléka nem olvas szakirodalmat. Csak azt tudjuk kimutatni, hogy azok közül, akik figyelemmel kísérik a hozzáférhető szakirodalmat, hány százalék a *rendszeres* és hány az *alkalmi* jellegű olvasó. Az erre vonatkozó közlésekből az alábbiak állapíthatók meg:

a kutató- és tervezőintézetekben a szakemberek 91%-a rendszeresen, 9%-a pedig csak alkalmilag tanulmányozza a szakirodalmat;

az üzemekben az olvasók 52%-a tekinthető állandó olvasónak, 48%-a pedig csak esetenkénti érdeklődőnek;

[13] *A mérnökök és technikusok társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete.* Bp. Központi Statisztikai Hivatal, 1959. 21—26. l. (Statisztikai időszaki közlemények 20.

az egyéb ipari intézményeknél az érdekeltek 72%-a rendszeresen olvassa a könyvtárak állományát, 28%-a még nem.

A fenti csoportonkénti megoszlást összesítve azt állapíthatjuk meg, hogy az ipari szakkönyvtárak olvasói közül 63% munkájához állandóan szükségesnek tartja a műszaki irodalom figyelemmel kísérését, 37%-a viszont csak alkalmilag fordul a legújabb műszaki eredményeket tartalmazó dokumentumokhoz.

Nyelvtudásukat az ipar érdekelt szakemberei nem minden tekintetben használják a műszaki irodalom tanulmányozásánál. Ez természetesen több okra vezethető vissza, amelyeknek elemzését most nem tartjuk feladatunknak. (Mindenesetre fontos központi feladat jelentkezik itt, elsősorban pl. a kevésbé ismert idegen nyelveket beszélő műszakiaknak a dokumentációs feltáró munkába való bevonása terén.) A szakirodalom tanulmányozására használt nyelveket vizsgálva arra következtethetünk, hogy az össz-olvasók

53,5 %-a olvas német nyelvű szakirodalmat,
28,8 %-a angol nyelvű szakirodalmat,
12,3 %-a francia,
11,3 %-a orosz,
4,0 %-a pedig egyéb idegen nyelvű szakirodalmat

(Ez a megállapítás az 1200 adatszolgáltató véleménye, és nem zárja ki, hogy az adott helyeken és időben esetleg ettől erősen különböző következtetéseket vonjanak le.[14])

Igen érdekes megállapításokat tehetünk azzal kapcsolatban is, hogy az olvasók milyen sorrendben keresik az egyes kiadványtípusokat. (L. 5. sz. táblázat.)

5. táblázat

Kiadványfajta	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben	Egyéb intézményeknél	Összesen
Könyv	94,8	83,0	88,7	86,2
Folyóirat	100,0	87,3	95,7	90,9
Szabadalom	25,9	16,0	16,9	18,5
Egyéb dokumentum-típusok	5,1	14,9	11,3	12,3

Mint ebből láthatjuk, a műszaki irodalom tanulmányozásánál az ipari szakemberek már mindenütt a folyóiratcikkeket részesítik előnyben a könyvvel szemben, 16—26%-ban keresik a szabadalmi leírásokat és 5—15 százalékban az egyéb jellegű dokumentumokat. Ez a tény tervszerűen kell, hogy befolyásolja a műszaki könyvtárak állománygyarapítási politikáját, annál is inkább, mivel ez e jelenség hazánkban is, világszerte is[15] egyre erőteljesebben mutatkozik meg. Minden jel arra mutat, hogy a jövőben még tovább fog emelkedni a különböző kutatói jelentések, kongresszusi beszámolók, szabadalmak, tapasztalatcsere beszámolók, prospektusok stb. keresettsége.

[14] Balázs Sándor—Terebessy Ákos: *Érdekes arányszámok. A szakfolyóiratok beszerzésének és olvasottságának elemzése.* Műsz. Könyvt. Tájékozt. 1959. 1. sz. 5—13. l.
[15] *Availability of scientific information.* Nature. 1959. jan. 17. 135—137. l.

A műszaki irodalom terjesztési sorrendje

A műszaki irodalomból „élő" szakemberek különböző forrásokból juthatnak hozzá az őket érdeklő dokumentumokhoz. Vizsgálatunk során megállapítottuk, hogy mindazok, akik általában tanulmányozzák a szakirodalmat, azok úgyszólván teljes számban látogatják a helyi műszaki könyvtárakat (természetesen azoknál a vállalatoknál, ahol ilyen van). A vállalati műszaki könyvtárakat tehát már joggal nevezhetjük a *szakirodalom elsődleges terjesztő állomásainak*. Ezután az érdeklődők a következő sorrendben jutnak hozzá más forrásokból a szakirodalomhoz:

vétel (előfizetés) útján,
az Országos Műszaki Könyvtárban helybenolvasás és kölcsönzés útján, előfizetéssel,
egyéb műszaki könyvtáraktól (p. Bp. Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, egyéb vállalatok azonos tárgykörű anyaga. . .),
munkatársaktól kölcsönözve

(Részletesen l. a következő, 6. sz. táblázatot.)

6. *táblázat*

Honnan?	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben	Egyéb intézményeknél	Összesen
Munkahelye könyvtárából	100,0	95,4	90,4	96,4
Orsz. Műszaki Könyvtárból	36,1	20,7	17,8	24,3
Egyéb műszaki könyvtárakból	31,7	14,3	21,9	19,1
Vétel útján	31,0	37,5	45,2	36,5
Előfizetéssel	17,0	24,7	20,5	22,6
Munkatársaktól	11,6	15,0	15,0	14,2

A szakirodalomhoz való „hozzájutás" tekintetében a változás óriási. Elég csupán arra az egyetlen tényre utalnunk, hogy 15 évvel ezelőtt (vagy régebben) egy hasonló vizsgálat legfeljebb kb. 1—2 százalékos igénykielégítést jelenthetett volna a helyi műszaki könyvtárakból. (Mert ilyenek alig voltak.) Ma pedig már az a helyzet, hogy aki ténylegesen napi munkájához rendszeresen használja a szakirodalmat, az úgyszólván mindig olvasója a vállalatok saját könyvtárainak is.[16] Jellemző összehasonlításként közölhetjük, hogy a már említett hasonló angliai felmérés elemzéséből az derül ki, hogy a szakirodalom után érdeklődő angol szakembereknek csupán 25%-a keresi fel saját vállalata szakkönyvtárát, és pedig nyilvánvalóan azért, mert igen sok helyen még mindig egyáltalán nincs helyi műszaki könyvtár.[17]

A következő kérdés az, hogy hol olvassák a szakirodalmat az érdekelt ipari dolgozók. A megkérdezett 1200 műszaki és egyéb beosztású és képzettségű dolgozó válasza igen érdekes képet mutat. (L. 7. sz. táblázat.)

[16] Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: *A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól*. Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz. 16—22. l.
[17] L. 12. sz. jegyzet.

7. *táblázat*

Hol olvas	A tervező- és kutatóintézeti dolgozó	Az üzemi dolgozó	Egyéb intézmények munkatársai	Összesen
Munkahelye könyvtárában	57,6	21,5	25,3	30,5
Munkahelyén	61,1	51,6	43,6	53,5
Az OMK-ban	20,1	11,0	9,8	13,1
Egyéb könyvtárakban ...	14,6	4,4	4,2	6,9
Otthon	86,4	89,1	85,9	88,2
Másutt	6,5	7,3	11,2	7,3

Ez a kimutatás (több előzőhöz hasonlóan) azt tükrözi, hogy az adatszolgáltatók legnagyobb része a feltett kérdésre — jelen esetben a „Hol olvas"-ra — több választ is adott. Az ilyen formán kialakult százalékos sorrend szerint az érdeklődők leginkább otthon olvasnak, s ez a műszaki könyvtárak kölcsönzési munkájának fontosságára utal. De ugyanakkor több összefüggésben rámutat egy sajnálatos körülményre is. A vállalati műszaki könyvtárak azért nem foglalják el az őket méltán megillető második helyet abban a sorrendben, amely a legnyugodtabb olvasási lehetőséget biztosítja — az otthon kényelme és zavartalansága után —, mert még mindig csak a vállalati könyvtárak 4,3 százalékának van külön olvasóterme, és csupán további 30 százaléknál van valamilyen helybenolvasási lehetőség.[18]

A szakirodalom tanulmányozásának időhatárai

A műszaki könyvtárügy, a műszaki dokumentáció, de az ipar fejlődése szempontjából is igen fontos és lényeges kérdés az, hogy a szakemberek *mennyi időt* tudnak a számukra szakmailag értékes dokumentumok tanulmányozására fordítani. A helyzet természetesen nem egységes, bizonyos keretek között azonban mégis érdekes és általános jellegű megállapításokat tehetünk. A következő 8. sz. táblázat áttekintése útján megtudhatjuk, hogy a különböző helyeken (tervező- és kutatóintézetekben, üzemekben, egyéb ipari intézményeknél) dolgozó szakemberek — százalékosan — havonta hány órán keresztül olvassák a szakirodalmat.

8. *táblázat*

A szakirodalomra fordított órák száma havonta	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
1—5	5,5	14,4	9,9	11,9
5—10	13,0	28,3	32,4	24,8
10—20	30,0	28,1	28,1	28,6
20—30	21,8	16,7	25,4	18,5
30—	29,7	12,5	4,2	16,2

[18] Szabolcska Ferenc: *A magyar műszaki könyvtárak munkája és jövő feladatai* Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1960. 51—100. l.

Kimutatásunk szerint a tervező- és kutatóintézetekben dolgozó szakemberek olvasnak a legtöbbet. Közel egyharmad részük havonta 30, vagy ennél több órán át forgatja a különböző szakkönyveket és szakfolyóiratokat stb., ami más szóval azt jelenti, hogy naponta átlagban legalább egy órát foglalkozik a szakirodalommal. Az üzemekben már kedvezőtlenebb a helyzet, itt a legtöbben havonta 5—10 órát tudnak csak a szakirodalom tanulmányozására fordítani.

A dokumentációs szolgáltatások felhasználása

A műszaki dokumentációs szolgáltatások terjesztésének tárgyalásakor már elmondtuk, hogy a központi szolgáltatások hogyan és milyen példányszámban jutnak el az ipar különböző vállalataihoz. Ha ugyanezt a kérdést az olvasók szempontjából vizsgáljuk, akkor már arra kapunk választ, hogy az ipar milyen mértékig él a felkínált lehetőségekkel, azaz a különböző munkaterületeken dolgozó szakemberek milyen mértékben használják a dokumentáció különféle szolgáltatásait.

Elöljáróban összegezve a kapott véleményeket, a következő megállapítást tehetjük:

a tervező- és kutatóintézetek szakirodalmat tanulmányozó munkatársainak 70,6 százaléka használja a műszaki dokumentáció szolgáltatásait, 29,4 százaléka nem;

az üzemi műszaki könyvtárak olvasóinál a helyzet kedvezőtlenebb, csak 54,1 százalékuk veszi igénybe a dokumentációs kiadványokat, 45,9 százalékuk nem;

az egyéb ipari intézményeknél a szakemberek 57,7 százaléka ismeri és használja a műszaki dokumentáció szolgáltatásait, 42,3 százalék nem.

Az általános megállapítás után külön-külön meg kell néznünk azt is, hogy a különféle dokumentációs szolgáltatásokat az érdekelt szakemberek hány százaléka veszi igénybe, mégpedig az eddig alkalmazott hármas — munkahely szerinti — felosztásban. (L. a 9. sz. táblázatot.)

A műszaki dokumentáció felhasználását mutató táblázatból a különféle szolgáltatások keresettségének sorrendje is összeállítható. Eszerint általában — de olvasó-kategóriánként változóan — a szakemberek a következő sorrendben veszik igénybe a műszaki dokumentációt:

1. 51,4 százalékban az OMK Műszaki Lapszemléit,
2. 50,0 százalékban a különféle dokumentumok fordításait,
3. 49,8 százalékban saját vállalatuk hasonló kiadványait,
4. 35,5 százalékban az OMK témafigyelő szolgálatát,
5. 30,3 százalékban az OMK figyelőszolgálatát,
6. 29,5 százalékban a külföldi referáló lapokat,
7. 21,3 százalékban a rokon vállalatok kiadványait,
8. 21,1 százalékban a műszaki termelési hálózat alközpontjainak dokumentációs szolgáltatásait.

Ez a sorrend nincs tekintettel arra, hogy az egyes szolgáltatás típusokat rendszeresen vagy csak alkalmilag veszik-e igénybe az érdekeltek. Ha ezt is

9. *táblázat*

A dokumentációs szolgáltatások fajtái	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Saját dokumentációs kiadványok				
rendszeresen	44,3	28,2	28,2	32,1
alkalmilag	19,8	17,3	14,1	17,7
nem	35,9	54,5	57,7	50,2
OMK lapszemle				
rendszeresen	32,7	27,6	35,2	29,2
alkalmilag	27,7	17,9	32,4	21,2
nem	39,6	54,5	32,4	49,6
OMK figyelőszolgálat				
rendszeresen	14,4	14,6	8,5	14,2
alkalmilag	19,7	14,6	18,3	16,1
nem	65,9	70,8	73,2	69,7
OMK témafigyelés				
rendszeresen	23,6	19,8	11,3	20,3
alkalmilag	19,1	14,0	14,1	15,2
nem	57,3	66,2	74,6	64,5
Fordítások				
rendszeresen	17,0	17,5	19,7	17,5
alkalmilag	36,6	31,4	28,2	32,5
nem	46,4	51,1	52,1	50,0
Alközponti kiadványok				
rendszeresen	7,8	8,1	5,7	7,8
alkalmilag	14,7	13,0	11,2	13,3
nem	77,5	78,9	83,1	78,9
Külföldi dokumentációs kiadványok				
rendszeresen	11,3	5,1	12,7	7,1
alkalmilag	23,2	21,9	25,3	22,4
nem	67,5	73,0	62,0	70,5
Egyéb vállalati műszaki könyvtárak kiadványai				
rendszeresen	4,1	3,6	—	3,5
alkalmilag	17,4	17,3	23,9	17,8
nem	78,5	79,1	76,1	78,7

figyelembe vesszük, akkor a sorrend megváltozik, és azt tapasztalhatjuk, hogy a műszaki dokumentáció legrendszeresebben használt típusát az egyes vállalatok saját kiadványai képezik, mert — mint láthattuk — ezeket olvassák legtöbben rendszeresen. (Ez eléggé magától értetődő is, hiszen itt készülnek a legjobban „testre szabott", azaz a munkához legszükségesebb dokumentumismertetések. Éppen ezért nyilvánvaló, hogy a saját kiadványok használata ennél jóval nagyobb arányú is lenne, ha nemcsak a vállalatok egy részénél tartanák szükségesnek ilyen dokumentációs kiadványok összeállítását.)

A terjesztés és a használat között igen szoros összefüggés áll fenn. Nem kétséges, hogy a különböző típusú dokumentációs szolgáltatások erőteljes propagandája és fokozott eljuttatása — minél nagyobb példányszámban — az ipar érdekelt vállalataihoz, tovább fogja növelni ezek igénybevételét, olvasói használatát is. A cél pontosan ez: elemezve az igényeket és a terjesztési lehetőségeket, növelni kell a műszaki dokumentáció „termékeinek" használatát az ipar egész területén. A feladat igen nagy. A műszaki könyvtárügy és az ipar illetékes vezető szervei éppen ezért foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy a második ötéves terv során a nagyobb üzemekben fokozatosan ún.

műszaki tájékoztató irodákat (osztályokat, csoportokat, részlegeket stb.) létesítenek, amelyeknek — többek között — elsődleges feladatuk lesz éppen a központi, alközponti és helyi dokumentációs szolgáltatások eljuttatása az *összes* érdekeltekhez. A Szovjetunió ipari vállalataiban már működő „műszaki tájékoztató irodák" fontos és széleskörű tevékenységének szintén jelentős részét teszi ki a megfelelő tájékoztatási — s ezen belül dokumentációs — anyagok terjesztése.[19]

A szakirodalom felhasználása

A műszaki irodalom tanulmányozása nem öncél. A benne rejlő ismereteket, tájékoztatásokat a szakemberek *felhasználják* különböző feladataik megoldásánál, termelő és kutató munkájukban. Éppen ezért ennek a kérdésnek vizsgálatánál már tulajdonképpen a műszaki könyvtárak és a műszaki dokumentáció gazdaságosságának határát súroljuk.

1200 szakember véleményét gyűjtöttük össze erre vonatkozóan is, megkérdezve tőlük azt, hogy a szakirodalmat és a műszaki dokumentáció szolgáltatásait felhasználják-e napi munkájukban, újításaiknál, kutatásaikban, továbbképzésükben vagy saját szakirodalmi működésüknél (cikkeik, tanulmányaik megírásánál). Természetesen a megkérdezettek majdnem teljes mértékben több olyan területet is megjelöltek, ahol értékesítik az olvasott szakirodalmat. (A válaszok százalékos összesítését l. a 10. sz. táblázaton.)

10. *táblázat*

A felhasználás módja	a kutatóintézeti, az üzemi és egyéb szakembereknél %			Összesen
Napi munkájában	86,3	84,3	84,6	84,8
Újításainál	11,6	32,0	12,6	25,9
Kutatásaiban	46,1	15,4	7,0	22,4
Továbbképzésében	67,6	65,4	74,6	66,5
Saját cikkeiben	36,8	11,0	19,7	17,8

Ebből kitűnik, hogy a műszaki irodalmat az olvasók 84,8 százaléka napi munkájában értékesíti, 25,9 százaléka újításainál, 22,4 százaléka pedig kutatásainál is. E tények szerint a szakirodalomban rejlő ismeretek valóban belekerülnek a magyar ipar vérkeringésébe, és ott ténylegesen hozzájárulnak a legfontosabb feladathoz: a műszaki fejlesztéshez.

A szakirodalom „fogyasztói" és tájékozódásuk

A szakemberek irodalmi igényeit mennyiségileg elemezve a különböző munkahelyek dolgozói — negyedévenkénti dokumentum „fogyasztásukat" tekintve — az alábbi sorrendben következnek egymás után:

tervező- és kutatóintézetek munkatársai: 42,8 dokumentum,
üzemi szakemberek ..... 23,8 dokumentum,
egyéb ipari intézmények dolgozói ..... 16,2 dokumentum.

[19] Szandakov, V.: *Propagandiruem peredovüe metodü proizvodsztva.* Bibliotekar, 1959. 8. sz. 10—11. l.

Az adatszolgáltatók számához viszonyítva ez azt jelenti, hogy az érdekeltek negyedévenként és fejenként átlag 28 dokumentumot (könyvet, folyóiratcikket, fordítást, szabadalmat stb.) tanulmányoznak át.

A kérdőívnek arra a pontjára, hogy „Mi hívta fel figyelmét az olvasott műszaki kiadványokra?" egy-egy adatszolgáltató több választ is adott, s ennek megfelelően a szakirodalmi tájékoztatással foglalkozó személyek és intézmények a következő sorrendben (eredménnyel) dolgoznak:

1. egy-egy vállalat műszaki könyvtárosa vagy dokumentalistája (728)
2. folyóirat vagy könyv hivatkozása (409)
3. lapszemlék, referáló lapok (374)
4. kollégák (242)
5. egyéb dokumentációs kiadványok (124)
6. vállalatán kívüli személyek (65).

Ezenkívül igen sokan (379) a szakirodalom folyamatos tanulmányozása, a könyvtárak állományának állandó figyelemmel kísérése révén találták meg az őket érdeklő dokumentumokat.

*

A szakirodalom és a műszaki dokumentációs szolgáltatások terjesztésének és felhasználásának problematikájához még igen sok olyan részletkérdés tartozik, amelyekkel beszámoló ismertetésünk már nem tudott foglalkozni. Reméljük azonban, hogy az előadottak így is meggyőznek mindenkit arról, hogy a műszaki könyvtárak és a műszaki dokumentáció igen fontos szerepet játszik az *ipar fejlődése* és *a szakemberek műszaki kultúrájának emelése* terén.

Az eddig végzett munkával ennek ellenére sem lehetünk teljesen megelégedettek. A második ötéves terv során minden eszközzel *fokoznunk kell* a szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztését, a különféle dokumentumok hozzáférhetőségét, a szakemberek fokozott bekapcsolását a műszaki irodalom rendszeres tanulmányozásába. Végül, ami a legfontosabb, elő kell segítenünk, hogy a műszaki dokumentációban feltárt és a szakirodalomban jelentkező legújabb műszaki eredményeket az iparban dolgozó szakembereken keresztül vállalataink valóban fel is használják a termelés, a gyártmányfejlesztés, a kutatás és a műszaki fejlesztés területén.

S. BALÁZS—F. SZABOLCSKA: DISSEMINATION AND UTILIZATION OF SPECIAL LITERATURE AND TECHNICAL DOCUMENTATION IN THE INDUSTRY

Technical literature is disseminated now by more than 900 technical libraries in Hungary. These special libraries are frequented by 60% of the engineers and technicians and 4% of the other industrial workers belonging to the maintaining industrial enterprises. The technical documentation is developing in parallel with this network of industrial libraries. Their common centre, the Hungarian Central Technical Library publishes abstracting periodicals in 13 series, with 4910 copies in all. The primary dissemination of local publications and the secondary circulation of the central services must be increased, together with extending the basis of technical documentation.

The utilization of technical literature and documentation can be scrutinized with various methods. Authors in the methodological department of the Hungarian Central

Technical Library collected the opinions of 1200 specialists (engineers and technicians) for this purpose. Accordingly 39,6% of the above mentioned readers understand only Hungarian, 31% can read one, 17,9% two, 8,3% three and 3,2% four or more foreign languages. The best known languages are German (54,4%), English (26,8%), French (13,8%) and Russian (13,1%)

63% of the readers study the scientific-technical literature regularly and 37% only occasionally. Technicians read mostly the articles in technical periodicals, next come books, then other documents: translations, patent and standard specifications, trade catalogues etc. (Demands for the latter types of documents are continuously increasing.)

The „primary stations of dissemination" are the local libraries of industrial enterprises. Next in sequence the specialists concerned use the following sources: purchase, Hungarian Central Technical Library, subscription, other technical libraries, colleagues. They read chiefly at home and at the site of their work. Exploitation of the local technical libraries for this purpose is very limited as only 30% of them possess premises for reading.

The periods during which engineers and technicians study the literature (incl. documentation) of interest to them are monthly 1—5 hours (11,9%), 5—10 hours (24,8%), 10—20 hours (28,6%), 20—30 hours (18,5%), over 30 hours (16,2%).

As to the utilization of the services of technical documentation the situation is more unfavourable. From the persons interested only 70% in the research institutes, 54% in the factories and 57% in other industrial establishments make use of the services of technical documentation. Among these most of readers search through the abstracting journals of the Hungarian Central Technical Library. Then the translations and the local „tailor made" publications come in the order of „pretium affectionis".

The tasks of dissemination and utilization are making urgent demands for the establishment of „technical information bureaux" step by step. One of the most important primary duties of these bureaux is to promote the utilization of the services of technical documentation.

The direct use of special literature in the industry is proved by the fact that the readers of technical libraries — who „consume" generally 28 documents in a quarter — utilize the informations read mostly during their daily work.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Újabb adatok a Kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez. Már csaknem félszázada Czóbel Ernő, majd jóval később tőle függetlenül Gulyás Pál is, egyező érveléssel bizonyította, hogy a könyvnyomtatás tényleges meghonosítója Kolozsvárt nem Heltai Gáspár, hanem Hoffgreff György volt.[1] Heltai csupán az első kolozsvári nyomtatványnak tekinthető *Ritus explorandae veritatis* (1550) megjelenése után szegődött társul az alig néhány hónapos vállalkozáshoz. Amennyire ismeretes a szakirodalomban Heltai élete, írói és könyvkiadói tevékenysége, annyira homályos, sőt egyenesen rejtélyes Hoffgreff kolozsvári működése. Azt sem tudjuk bizonyosan, hogy honnan került ide, milyen kapcsolatban állott Heltaival, és mi volt nyomtalan eltűnésének tényleges oka. Az alábbi sorok czeknek a kérdéseknek a megoldásához szeretnék közelebb segíteni a kutatást.

Az eddigi vélemények megyegyeznek abban, hogy Hoffgreff Németországból, hihetőleg Wittenbergből jöhetett Kolozsvárra. Idekerülését általában Heltai wittenbergi összeköttetéseivel szokták kapcsolatba hozni.[2] Ezzel a jelenleg is általánosan vallott nézettel szemben már Czóbel felhívta a figyelmet arra a bizalmasnak látszó kapcsolatra, amely — a Honterus halálára iratott epigramma tanúsága szerint — Hoffgreff, valamint az erdélyi szászok humanista és nyomdász reformátora között fennállhatott.[3] Czóbel alapos kis közleménye azonban — sajnos — elkerülte a későbbi magyarországi kutatók figyelmét, és így Végh Ferencnek e folyóirat hasábjain nemrégen valósággal újra fel kellett fedeznie Hoffgreff brassói összeköttetéseit.[4]

Valóban feltételezhető tehát, hogy Hoffgreff, legalábbis Kolozsvárt közvetlenül megelőzően, Brassóban tartózkodott és korábban valami kapcsolata volt az erdélyi nyomdászat akkori központjának tekinthető Honterus-műhellyel. Másrészt azonban, a kolozsvári kiadványok nyomdadíszeinek bizonysága alapján, kétségtelen ténynek kell tekintenünk azt, hogy az új műhely és a wittenbergi Lufft-nyomda között összeköttetés állott fenn.[5] A kérdés természetesen az, hogy ez a kapcsolat csak úgy magyarázható-e meg, ha feltételezzük, hogy Hoffgreff németországi eredetű és Wittenbergben tanult nyomdász volt. Nézetünk szerint erre a feltételezésre nincs feltétlenül szükség, amikor

[1] Czóbel Ernő: *A Heltai-nyomda alapításáról.* Erdélyi Múzeum. 1913. 249. l. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 72—74. l.

[2] Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története.* Kolozsvár, 1896. 8. l. Gulyás, i. m. 74. — Fitz József: *A magyar könyv története.* Bp. 1959. 120. l.

[3] Czóbel, i. m., 250. l.

[4] *Hoffgreff György életéhez.* Magy. Könyvszle. 1957. 154—155. l. Ennek nyomán halad Bóta László: *Tinódi Cronicájának új hasonmás kiadásához.* Bp. 1959. írt bevezetőjében.

[5] Soltész Zoltánné: A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek. Művészettört. Ért. 1957. 141—160. l.

egyéb írásos adatok úgyis bizonyítják mind HELTAInak, mind pedig az egész erdélyi nyomdászatnak és könyvkereskedelemnek a szoros kapcsolatát Wittenberggel a XVI. század közepén. Magunk sem ismerjük HOFFGREFF származási helyét. Nem állítjuk azt sem, hogy e név kizárólagosan erdélyi szász volna és nem fordulhatna elő Németországban, esetleg éppen Wittenbergben is. Úgy véljük azonban, hogy a magyar könyvtörténeti kutatásnak mérlegelnie kellene azt a lehetőséget, hogy HOFFGREFF György nem németországi jövevény, hanem erdélyi szász volt. Ez a feltételezés ugyanis történeti adatokkal megalapozható, míg az előbbi merő ötlet, mely HONTERUS nyomdaalapításának analógiájára kívánja elképzeltetni a kolozsvári könyvkiadás kezdeteit.

Ismeretes, hogy a „gerébség" (grebionatus, Grävenamt) sajátos intézménye volt az erdélyi szászságnak.[6] A HOFFGREB—HOFFGRÄV—HOFFGREFF családnév kialakulásának és elterjedésének tehát minden előfeltétele megvolt a szász lakosság körében. Valóban e szó megtalálható az erdélyi szász területeken és különösen Beszterce vidékén családnévként, valamint „udvarbíró" (Hoffgraef = Hoffrichter) jelentéssel közszóként is.[7] Sőt ma is élnek ilyen nevű szász családok Erdélyben. Neve után ítélve tehát, HOFFGREFF nyugodtan tekinthető erdélyi szásznak.

Hasonló eredményre jutunk, ha átvizsgáljuk a nagyobb erdélyi városok polgárainak névsorait. Brassó, Beszterce,[8] sőt Kolozsvár lakói között szintén találni a XVI. század közepén HOFFGREFF nevű családokat. Szempontunkból azonban jelenleg csupán annak van különösebb jelentősége, hogy Brassóban már jóval HOFFGREFF György feltételezett bevándorlása (1547) előtt,[9] Kolozsvárott pedig HOFFGREFF nyomtalan eltűnése (1559) után is fordulnak elő ilyen nevű személyek.[10] Ezeket tudva, bizonyára valószínűbbnek kell minősítenünk azt a feltevést, hogy HOFFGREFF valamelyik másik erdélyi városból, hihetőleg Brassóból, került Kolozsvárra, nem pedig Németországból.

Természetesen HOFFGREFF mindezek ellenére lehetett Wittenbergben tanult nyomdász, aki a kolozsvári officinában HELTAI oldalán a tipográfiai szakismereteket képviselte. A kolozsvári városi számadáskönyveknek egy újabban előkerült adata mintha azt sejtetné, hogy a HOFFGREFF, illetve HELTAI szerepéről kialakult elképzeléseinket előbb-utóbb szintén felül kell vizsgálnunk. A város 1557. évi készpénzkiadásai között ugyanis előfordul egy különben nem teljesen világos tétel, amely szerint bizonyos KEWNYOMTATHO Jánosnak fizettek a CSÁKY Mihály kancellár számára végzett munkájáért.[11] Ismeretes, hogy a kolozsvári nyomda ebben az időben egyedül HOFFGREFF kezében volt, és éppencsak hogy vegetált. Felmerül tehát a kérdés, hogy ha HOFFGREFF elsősorban

[6] MÜLLER, Georg: *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes.* Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien. 6. (Hermannstadt), 1931.

[7] *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* 1905 (XXXIII). 110. l. — A HOFFGREFF családnév erdélyi elterjedésével kapcsolatosan értékes adatokat kaptam dr. Gustav GÜNDISCH akadémiai tudományos kutatótól (Nagyszeben); ugyanő szíves volt a készülő szász nyelvjárási szótár anyaggyűjtését is ebből a célból átnézni. Közlése szerint a szótár munkatársai e családnevet jellegzetesen erdélyi szásznak tartják. A név egyik korai (1435) előfordulására l. ZIMMERMANN—WERNER—GÜNDISCH, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Hermannstadt, 1937. IV. 577. l.

[8] Beszterce város lvt. a kolozsvári Állami Levéltárban. Adóösszeírások, IV/a. nr. 9. 1543: pag. 6,28, 48, 52; 1552: pag. 368, 373.

[9] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt.* Kronstadt, 1889—1903. II. 282 (1532), 350 (1534), 387—8 (1535), 419, 449 (1535), 610 (1539), III. 206 (1542), 235 (1543), 523 (1549), 638 (1475—1487), 805 (1498) stb.

[10] Kolozsvár város lvt. a kolozsvári Állami Levéltárban. Protocolla iudiciaria II/1. pag. 134 (1563), II/2. pag. 14, 95 (1564).

[11] „Joanni Kewnyomtatho dominus Hyeronimus Eppel pro preparacione wlgo thanywthok (!?) Michaelis Chyaky solvit den. 50. "Kolozsvár város lvt. Számadáskönyvek, 1. csomó, V. köteg, pag. 65.

tipográfus volt, ilyen viszonylag nehéz körülmények között, ilyen kisméretű kiadói tevékenység mellett miért terhelte nyomdáját üzemvezető szakember tartásának költségével? Az ugyanis aligha vitatható, hogy a számadásban említett KEWNYOMTATHO János nem tekinthető olyan egyszerű „nyomtató szolgá"-nak, mint akiknek a felületes munkájáról HELTAI később a sajtóhibákkal kapcsolatosan olyan lesújtóan szólott.[12] Számtalan adattal bizonyítható, hogy a város a fejedelmi udvarból érkező megbízatások felől nem is tárgyalt másokkal, mint a céhek vezetőivel, egyes munkahelyek tulajdonosaival, vagy azok tényleges munkavezetőivel. Különben a XVI. századi kolozsvári névadási gyakorlat szintén amellett szól, hogy a tipográfia vezetőjének azt tekintsük, akit a lakosság — foglalkozása után — „könyvnyomtató"-nak nevezett el. Nem véletlen tehát, hogy ezzel a ragadványnévvel sem HELTAI, sem pedig HOFFGREFF nem fordul elő a forrásokban. Ha pedig az említett KEWNYOMTATHO Jánosban a kolozsvári officina nyomdavezetőjét láthatnók, akkor HOFFGREFFet nyilván inkább HELTAIhoz hasonló vállalkozó polgárnak kellene átminősítenünk. Egyébként ugyanígy vélekedett HOFFGREFF felől CZÓBEL is.[13]

Mindezzel természetesen nem a nyomdászati szakismereteket akarjuk HOFFGREFFtől elvitatni. Csupán annak lehetőségét vetjük fel, hogy a kolozsvári nyomdászat születésénél HOFFGREFF mellett még más tipográfus szakemberrel is lehet, sőt egyenesen kell számolni.

Ki lehetett azonban a kolozsvári nyomda tényleges tipográfusa, ha HOFFGREFFet nem tekinthetnők tovább annak Egy ideig — nézetünk szerint — KEWNYOMTATHO János lehetett az. Az ő személyét azonban még a HOFFGREFFénél is sűrűbb homály borítja. Ha viszont később minden kétséget kizáró módon bizonyítható lenne, hogy KEWNYOMTATHO János egy személy azzal a SCHESSPURGER Jánossal, akit HELTAI 1563-ban, papírmalma létesítésekor, szakértőjeként Krakkóba küldött, mindjárt biztosabban ítélhetnénk HOFFGREFFnek a kolozsvári nyomdászat bölcsőjénél játszott szerepe felől.[14] Ez ugyanis azt jelentené, hogy a HOFFGREFF—HELTAI nyomda tényleges tipográfus szakemberei — legalábbis 1557—1587 között — a SCHESSPURGER-család tagjai közül kerültek ki. SCHESSPURGER János 1563. évi szereplése id. HELTAI Gáspár, valamint SCHESSPURGER Gáspár üzemvezetői működése mind HELTAI özvegye, mind pedig ifj. HELTAI Gáspár oldalán így is azt sejteti, hogy szoros érdekközösség és hosszú múltra tekintő kapcsolat fűzte össze a kolozsvári officinát birtokló HELTAIt és az ott tipografuskodó, könyvkereskedéssel foglalkozó SCHESSPURGER-család tagjait.[15] A SCHESSPURGEREK — segesvári származásukra utaló nevük ellenére — a XVI. század közepétől fogva már gyökeres kolozsvári polgároknak számítottak. Talán a könyvek körül való forgolódással is magyarázható, hogy ebből a családból került a XVII. század elején Kolozsvár legkorábbi krónikása: SEGESVÁRI Bálint.[16] A HELTAIak és a SCHESSPURGEREk üzleti kapcsolatain kívül egyelőre még csak annyi bizonyítható, hogy 1563-ban fejedelmi privilégiummal HELTAI oldalán könyvkereskedést kezdő Johannes SCHESSPURGER azonos személy a forrásokban többször említett Johannes SCHUTHal és Johannes BIBLIOPOLAval.[17] SCHESS-

[12] GULYÁS, i. m. 89. l.

[13] I. m. 250. l.

[14] FISCHER, Georg: *Geschichte des Bistrizer ev. Gymnasiums A. B. bis zum Jahre 1762.* Programm des evang. Obergymnasiums A. B. zu Bistritz (Siebenburgen). Bistritz, 1896. 81. 83. l.

[15] GULYÁS, i. m. 102. l. — JAKAB Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez.* Bp. 1888. II. 143. l. SEGESVÁRI Domonkos végrendeletét is HELTAIval foglaltatta írásba. PIRNÁT Antal—VÉGH Ferenc: *Uj adatok Heltai Gáspárról.* Irod. tört. Közl. 1956. 72. l.

[16] *Erdélyi Történelmi Adatok.* Kolozsvár, 1862. IV. 159—218. l.

[17] IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon.* Magy. Könyvszle. 1930. 297. l. — STORCH Friedrich: *Ueber den Einfluss der reformatorischen*

PURGER János bizalmas segítőtársa volt ebben az időben HELTAInak.[18] Bizonyára HELTAI nagy kiadói terveit is szolgálta, s talán egyenesen az ő közbenjárására látott napvilágot a könyvkereskedéssel kapcsolatosan előbb említett fejedelmi privilégium. Ez az 1563. július 12-én kelt fejedelmi kiváltságlevél ugyanis a külföldieknek megtiltotta a könyvekkel való kereskedést Erdély területén, miután erre a kolozsvári SCHESSPURGER (másként SCHUTH) János és FALK Ambrus, valamint HONTERUS Calixtus brassói nyomdász nyert kizárólagos jogosítványt.[19] Jóllehet KEWNYOMTATHO János és SCHESSPURGER János azonosítására még nem került elő biztos adat, annyi máris kétségtelennek vehető, hogy a SCHESSPURGER-család tagjainak az eddiginél nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk a kolozsvári könyvkiadás és könyvkereskedelem első korszakában.

HOFFGREFF és HELTAI kapcsolataira térve át, VÉGHgel ellentétben, nehezen elképzelhetőnek tartjuk, hogy a város szellemi életét irányító plébánosnak, aki akkor HELTAI volt, ne lett volna valamilyen szerepe a nyomda Kolozsvárra kerülésében. Kolozsvárt ezekben az években senkinek sem fűződött nagyobb érdeke ahhoz, hogy könyvkiadási lehetőséghez jusson, mint HELTAInak, a litterátor hajlandóságú plébánosnak. A szászok elkülönülése (1547) óta ugyanis HELTAI nem számíthatott a brassói sajtóra abban a heves szellemi küzdelemben, amelyet a magyar lakosság körében a lutheranizmus rovására előtörő szakramentáriusokkal szemben folytatott.[20] HOFFGREFFet tehát HELTAI hívhatta Kolozsvárra és ő egyengethette itt az új vállalkozás útját. HOFFGREFF előbb a saját lábán próbált megállani. Amikor azonban mindjárt az első kiadványa után kiderült, hogy számítása nem vált be, HELTAI siethetett 400 forinttal a segítségére, csakhogy itt tartsa a nyomdát. HELTAI számára ezt a nyílt kiállást a nyomda mellett — CZÓBEL szerint — az 1550 júniusában hozott és a lutheránizmusnak kedvező, új vallási törvények szintén megkönnyíthették.[21] Ekkor köthette HOFFGREFF és HELTAI azt az alább idézendő megállapodást, amelynek értelmében a nyomda 4-400 forint fele-fele értékben közös tulajdonukká vált. Ez az egyezség és talán a nyomda feleértékét is felülhaladó újabb befektetései adhattak módot az élénk üzleti érzékkel rendelkező HELTAI számára, hogy 1553 végén vagy a következő esztendő elején, HOFFGREFFel összekülönbözve, a nyomdára rátegye a kezét. HELTAInak ez a birtoklása hihetőleg eleve is csak arra az időre szólhatott, amíg társa annyit letörleszt az adósságaiból, hogy a két fél részesedése a vállalkozásban ismét egyenlő lesz. A nyomda visszaadása után HELTAI ugyan tartózkodott a szellemi együttműködéstől, ez azonban — úgy látszik — nem jelenthette egyben az anyagi kapcsolatok megszakítását.[22] HOFFGREFF valószínűleg nem tudta teljesen

---

Bestrebungen des XVI. Jahrhunderts auf die Entwickelung und Bildung der Schulen. Programm des evang. Gymnasiums zu Bistritz in Siebenbürgen. Bistritz, 1862. 37. l. FISCHER, i. m. 82.

[18] FISCHER, i. m. 81. l.

[19] IVÁNYI, i. m. 297. l. — FISCHER, i. m. 82. l.

[20] RÉVÉSZ Imre: *Magyar református egyháztörténet.* Debrecen, 1938. 86. l.

[21] I. m., 251. l.

[22] Kettőjük tartós kapcsolatát látszik bizonyítani, hogy a pereskedő kolozsváriak később is HELTAIt kérték annak eldöntésére, hogy egy írás HOFFGREFFÉ-e vagy sem. Ha HELTAI csak 1550—1553 között állott volna kapcsolatban HOFFGREFFel és ezután nem érintkeztek volna egymással, aligha ismerte volna fel még 1567-ben is teljes határozottsággal egykori társának kézirását. HELTAInak a kolozsvári bírák előtt tett érdekes „írásszakértői" véleménye így hangzik: „Dominus Casparus Heltus ad fidem et conscientiam fassus est, quod antehac menses circiter duos ad eum venisset Gregorius Thakach offerens ei quemdam libellum et petens testem, ut cognosceret si unum eundem chirographum seu manuscriptum contineret. Ac testis perlectis libellis seu litteris cognovisset et etiam Gregorio redicasset scripturam esse Georfii Hoffgreph, verum, in libello eo quidam articulus existens diverso calamo et diverso atramento esset scriptus, quamvis characteres non discreparent." Kolozsvár város lvt. Protocolla iudiciaria III/1. 76/a.

visszafizetni a HELTAItól kapott pénzt, s ezért maradhatott első megállapodásuk 1554—1559 között is érvényben. Ennek az alapján juthatott a nyomda HOFFGREFF halála után most már végérvényesen HELTAI tulajdonába. Aligha képzelhető ugyanis el, hogy a két haragos 1554 után, vagy éppen HOFFGREFF halálos ágyán kötött volna ilyen, HELTAInak kedvező megállapodást.

A két fél közötti megegyezésről HOFFGREFF özvegyének abból az 1563—1564 körül kelt keresetleveléből tudható meg egy s más, amely újabban került elő — sajnos megcsonkultan.[23] Amint e beadványból kitűnik, HELTAInak jól megalapozott jussa lehetett a nyomdához, ha HOFFGREFF özvegye ura halála után birtokba engedte őt, mielőtt a felerészéért járó 400 forintot megkapta volna. Sőt az özvegy 400 forintos követelése sem lehetett teljesen támadhatatlan — talán éppen HELTAI újabb beruházásai következtében. Különben miért várt volna rá öt esztendőn át viszonylag türelmesen. Egyébként nehéz volna azt is megmagyarázni, hogyan mulaszthatta el HELTAI tartozása megfizetését ilyen hosszú időn keresztül, amikor pedig már újabb jelentős összegeket fektetett a nyomdába a betűkészlet felújítása és papírmalom létesítése által. HOFFGREFF és HELTAI kapcsolata bonyolult üzleti összeköttetés volt, melynek részleteit aligha fogjuk valaha is megismerni. Ebből az újabban előkerült adatból azonban annyi mindenesetre következtethető, hogy HELTAI sem 1553-ban, sem pedig 1559 után nem elbirtokolta a nyomdát, hanem csupán üzlettársi jogait érvényesítette.

A fentiekből és a kolozsvári városi levéltár egyéb adataiból most már kétségtelen, hogy HOFFGREFF kolozsvári működésének a halál vetett véget. Könyvkiadói tevékenységének anyagi mérlege ma már nem állítható össze. Az ő idejében a kolozsvári nyomda kétségtelenül korántsem hajthatott akkora jövedelmet, mint HELTAI későbbi működése során. Ennek ellenére köztiszteletben álló polgárként,[24] tisztességesen megélhetett belőle még abban az esetben is, ha a nyereségből társának szintén kellett juttatnia. Ezért venné szívesen vissza a műhelyt az özvegy — amint ezt idézett beadványából láthattuk. HOFFGREFF azonban Kolozsvárnak nem csupán első nyomdatulajdonosa, hanem — úgy látszik — az első könyvkereskedője is volt. Sőt talán eredetileg elsősorban éppen ez lehetett. Üzleti összeköttetésben állott az ismert wittenbergi kiadóval, Christoph SCHRAMMmal. SCHRAMM az ötvenes évek folyamán, SZENER Mátyás nevű megbízottja útján, hitelben is szállított külföldi újdonságaival *(antiquorum classicorum et approbatorum auctorum sacros pariter et prophanos libros)* teljesen meghódította az erdélyi könyvpiacot. Éppen

— Semmiképpen sem oszthatjuk BÓTA Lászlónak azt a véleményét (i. m., 20—21 l.) hogy a HOFFGREFF és HELTAI közötti, alább idézendő megállapodás a felek összekülönbözésekor, tehát 1553—1554-ben jött létre. Nézetünk szerint HOFFGREFF özvegye keresetlevelében a férje és HELTAI között együttműködésük legkezdetén, tehát 1550-ben kötött egyezségre utal.

[23] PIRNÁT—VÉGH, *i. m.*, 72—73. l. — E közléssel ellentétben fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a megcsonkult szöveg nem HOFFGREFFNÉ vallomása, hanem keresetlevelének töredéke. Ennek következtében HOFFGREFFNÉnek az 1574. nov. 28-án kelt fogalmazványához felhasznált beadványa mindenképpen évekkel korábban íródhatott. A töredék kelte aszerint tehető 1570-re vagy 1563-ra, hogy az egyik helyet (. . . mywel hogy 12 eztendeigh el az Njomtato zerzam wtan . . .) miként olvassuk. A közlés *12* olvasata ugyanis nem bizonyos és *et* (öt)-nek is vehető. Nehezen képzelhető el, hogy HOFFGREFF özvegye csak 12 év múlva állott volna elő a nyomdához való jussa érvényesítésével. Az sem tévesztendő szem elől, hogy HOFFGREFF özvegyének életére csupán a hatvanas évek derekáig rendelkezünk adatokkal. Számolni lehet tehát azzal, hogy az özvegy 1570-ben már meg is halt. E meggondolások alapján magunk inkább 1563—1564-re tennők a keresetlevél keltét.

[24] Kolozsvár város lvt. Protocolla iudiciaria III/1 pag. 77.

[25] TEUTSCH, Friedrich; *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen.* Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels VI (1881), 13, 59—65. l.

SCHRAMM ellen irányult JÁNOS ZSIGMONDnak az az idézett 1563. évi rendelete, amellyel a helyi érdekeltek a külföldieket eltiltatták a könyvekkel való kereskedéstől. Halálakor HOFFGREFF 75 aranyforinttal tartozott SCHRAMMnak, aki 1562 tavaszán Simon nevű alkalmazottja útján igyekezett az özvegyen behajtani férje adósságát. HOFFGREFFNÉ azonban 1562. május 23-án a város bírája előtt eskü alatt kijelentette, hogy mivel sem készpénze, sem pedig arany és ezüst marhája nincsen, SCHRAMMot csak kolozsvári szokás szerint, azaz egyéb ingóságokkal, áruval (talán férje kiadványaival?) tudta kielégíteni *(satisfactionem rebus et mercibus iuxta legem et consuetudinem civitatis obtulit)*.[26] HOFFGREFF özvegyének megromlott anyagi helyzetére mutat az is, hogy 1560—1564 között — amint egy per adataiból is kihámozható — gyöngyfűzéssel és pártakészítéssel is foglalkozott *(ipsa relicat Hoffgreff unam gemmatam coronam parasset)*.[27] Szegénynek azonban ennek ellenére sem tekinthetjük az özvegyet, hiszen még mindig gondolhatott a nyomda visszaváltására és az üzlet folytatására.

Miután tisztáztuk, hogy HOFFGREFF azért tűnt el a kolozsvári nyomdászat történetéből, mert 1559-ben, vagy a megelőző év végén meghalt, el kell oszlatnunk azt a bizonytalanságot is, amely HELTAI halálának az időpontját illetően a szakirodalomban mindmáig uralkodik. Jóllehet HELTAI halálát már SZABÓ Károly 1574-re tette, ZOVÁNYI 1574—1575 között ingadozik, GULYÁS inkább 1575 felé hajlik, FITZ pedig nem nyilvánít határozott véleményt ebben a kérdésben.[28] Szintén Kolozsvár város levéltárából került elő újabban olyan adat, amely szerint HELTAI Gáspár halála idejét 1574 nyarra vagy ősz elejére kell tennünk.[29]

Végül a HELTAIval kapcsolatos irodalomból azt a SZABÓ Károlytól elindított és napjainkig tovább élő állítást kell kigyomlálnunk, mintha ő *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialogus*-át (1552) megküldte volna JÁNOS ZSIGMONDnak.[30] Erre bizonyítékul a fejedelemnek azt a sajátkezű névaláírását szokták idézni, mely e könyvnek a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött és a volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárából származó példányában olvasható. A címlapon kétszer is megismételt *Johannes electus rex Hungariae* szövegű bejegyzés azonban minden kétséget kizáróan későbbi időből származó, egyszerű tollpróba. Az egyik éppen a XVII. század közepéről való lehet; de a XVI. század végére tehető, primitiv írású, régebbi rájegyzés sem azonosítható JÁNOS ZSIGMOND jellegzetes aláírásával. Ennek következtében GULYÁSnak az aláírásra alapozott nyomdatörténeti következtetései sem tarthatók fenn többé.[31]

JAKÓ ZSIGMOND

[26] Kolozsvár város lvt. Protocolla iudiciaria II/1. pag. 5. — Liber civitatis pag. 48.
[27] Kolozsvár város lvt. Protocolla iudiciaria II/2. pag. 14.
[28] GULYÁS, *i. m.*, l. 93, 261 (58—59. jegyzet). — FITZ, *i. m.* 122. l.
[29] PIRNÁT—VÉGH, *i. m.*, 73—74. l. — Kolozsvár város lvt. Decreta centumvirorum 1569—1584. pag. 104/b.
[30] R. M. K. I. 29. sz. A tévedést tovább öregbíti SZÉKELY Erzsébet azzal, hogy — bizonyára STOLL kiadványa nyomán — a gyulafehérvári példány címlapját teszi közzé azzal a megjegyzéssel, hogy „a címlapon lévő bejegyzés szerint a példány SZAPOLYAI János (!) királyé volt". *Heltai Gáspár válogatott munkái*. Bukarest, (1957). 72—73. lap közötti hasonmás.
[31] GULYÁS, *i. m.*, 77. l.

Impressum nélküli régi magyar nyomtatványok meghatározása. Az impressum nélkül közreadott, vagy hiányosan fennmaradt régi magyar nyomtatványok meghatározása több tudományág művelőit foglalkoztató, bonyolult feladat. SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár* című bibliográfiájának[1] megjelenése óta irodalom- nyelv- és nyomdászattörténészek számos olyan nyomtatvány megjelenési körülményeire derítettek fényt, melyben sem a megjelenés helye, sem a nyomdász neve nincs kitéve, bibliográfiáink azonban még ma is szép számmal tartanak nyilván meghatározatlan régi magyar nyomtatványokat. A generációk óta folyó kutatások során magától értetődően nemcsak a meghatározandó nyomtatványok száma csökkent, hanem fokozatosan tökéletesedtek a vizsgálati módszerek is. Arra a fontos szempontra, hogy a régi nyomtatványok meghatározása sokoldalú, komplex vizsgálatot igényel, TRÓCSÁNYI Zoltán hívta fel a figyelmet.[2] A könyvészeti kutatások módszereinek fejlődése részben abban jelentkezett, hogy a régebben leggyakrabban alkalmazott betűtípus-összevetés mellett egyre jobban előtérbe kerültek a korábban kevés figyelemre méltatott vizsgálati módszerek; ennek illusztrálására elég a nyelv- és helyesírástörténeti kutatások eredményeire[3] vagy a papiros eredetéből levonható következtetések egyre gyakoribb felhasználására hivatkoznunk. Egyidejüleg azonban a meghatározásoknál alig nélkülözhető tipológiai és tipográfiai összehasonlítás módszerei is lényegesen tökéletesedtek.

A betűtípusok összehasonlítása a HAEBLER-féle *Typenrepertorium*[4] elveinek alkalmazása révén a kutató egyéni képességeitől, szubjektív ítéletétől függetlenebbé és egzaktabbá vált. A HAEBLER-féle *Typenrepertorium*, mely az ősnyomtatvány-kor betűtípusait és könyvdíszeit lemérhető, tehát objektív anyagi tényezők alapján rendszerezi, csupán a XV. századi nyomtatványok meghatározásához készült, módszertani újításai azonban alkalmazhatók a későbbi századokban megjelent könyvek vizsgálatánál is. Különösen gyors és többnyire megbízható eredményhez vezet a könyvdíszként alkalmazott fametszetek, nyomdai díszek útmutatásának hasznosítása a régi nyomtatványok meghatározásánál. Nyilvánvaló, hogy a tipológiai vizsgálathoz hasonlóan a könyvdíszek segítségével történő könyvmeghatározásnál is számolni kell azzal a körülménnyel, hogy a nyomdai felszerelés vagy annak egyes része üzleti, vagy baráti kapcsolat révén gazdát cserélhetett s így ugyanazok a betűtípusok, illetőleg fametszetek esetleg pár éven belül más nyomdász kiadványaiba is bekerülhettek. Hasonló nehézségek azonban bármely más vizsgálati módszer alkalmazásánál is adódnak. A nyomtatvány nyelvi és helyesírási sajátosságai például több esetben nemcsak a nyomdász, hanem a szerző vagy a kinyomtatáshoz

[1] SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár I—III.* Bp. 1879—1898.

[2] TRÓCSÁNYI Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok meghatározása. Könyvgyűjtők Évkönyve 1919-re.* Szerk. KŐHALMI Béla. Bp. 1919. 14—23. l. — A tanulmány részletesen ismerteti az impressum nélkül közreadott nyomtatványok meghatározásánál útbaigazítást nyújtó lehetőségeket. Eszerint a nyomtatvány szövegéből — előszavából, ajánlásából — a szerző vagy a korrektor személyi kapcsolataiból levonható tanulságokon kívül a nyelvi, helyesírási, tipológiai és nyomdatechnikai sajátosságok, a kötés stílusa, a kötéstáblából kikerülő töredékek és a papiros eredete adhat útbaigazítást a régi könyvek meghatározásához. Ugyanebben a tárgyban l. még: TRÓCSÁNYI Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok meghatározása.* Könyvtári előadások. Bp. 1937. (Kéziratként) VIII. fejezet.

[3] TRÓCSÁNYI Zoltán: *A XVI. századbeli nyomtatványok e-jelölései.* Nyelvtudományi Közlemények XXXVIII. Bp. 1908. 1—62. l. — Ua.: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.* A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 10. Bp. 1935. 1—42. l. — VÉRTES O. András: *Az u és v hangok jelöléstörténetéhez.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 44. Bp. 1939. — TRÓCSÁNYI Zoltán: *XVI. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása.* Magy. Könyvszle. 1940. 70—72. l. — Ua.: *A kisbetűk a régi magyar nyomdászatban.* Magy. Könyvszle. 1955. 212—221. l. — Ua.: *Impressum nélküli nyomtatványok és töredékek meghatározása.* Filológiai Közlöny. 1959. 1—2. 21—30. l.

[4] HAEBLER, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke.* I—V. Halle a. S. Leipzig, 1905—1924.

készített kézirat másolójának nyelvi és helyesírási elveit is tükrözhetik.[5] A papiros vagy a könyv kötésének eredete még ritkább esetben ad önmagában biztos útbaigazítást a nyomtatvány megjelenési helyére vonatkozólag, mert ugyanazt a papirosfajtát gyakran több nyomdában is használták, s az sem bizonyos, hogy a vizsgált könyv kötése a nyomdáéval azonos helyen készült. Egyik vizsgálati módszer tanulságai sem elégségesek önmagukban a nyomtatvány megjelenési körülményeinek megállapításához. Megnyugtató eredmény eléréséhez komplex vizsgálatokat vagy legalább ellenőrző betűtípus-összevetést kell végezni.

A XVI. századi nyomdák illusztrációinak, könyvdíszeinek szisztematikus feldolgozása után már elég világosan elhatárolhatók korabeli könyvsajtóink fametszetei.[6] Ismeretesek az egyes nyomdák sajátos, más sajtó nyomtatványaiban fel nem lelhető könyvdíszei, melyek az impressum nélkül kiadott nyomtatványok meghatározásánál biztos útbaigazítást adhatnak, továbbá azok a kliséről készült iniciálék és záródíszek, melyeket hazai és külföldi könyvnyomtatók teljesen azonos formában alkalmaztak. A könyvdíszek ilyen rendszerezése óta a legtöbb XVI. századi nyomtatvány esetében egy-két iniciálé vagy záródísz már megbízható kiinduló pontot ad a nyomda meghatározásához.

Korábbi három dolgozatunkban több meghatározatlan vagy fiktív impressummal közzétett nyomtatvány vizsgálatával hívtuk fel a figyelmet a metszetek segítségével történő könyvmeghatározás lehetőségeire.[7] Ez alkalommal ismét néhány olyan régi magyar nyomtatványt ismertetünk, melyeknél ugyancsak a könyvdíszek adtak útbaigazítást a könyv megjelenési helyének, nyomdászának megállapításához:

1. Bornemisza Miklós Eleazar papról szóló bibliai verses elbeszélésének két kiadása ismeretes.[8] Az egyik kiadás a kolofon adatai szerint 1605-ben, Debrecenben jelent meg (Szabó I. 396.), a másik, nyilvánvalóan korábbi kiadás a kinyomtatás helyéről, idejéről semmiféle adatot nem tartalmaz. Szabó Károly bibliográfiája szerint (Szabó I. 356.) ez a kiadás a XVI. század végén Bártfán jelenhetett meg. Szabó véleményét átvéve, valószínű bártfai nyomtatványnak említi e kiadást Szinnyei József: *Magyar írók* című munkája[9] s Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete* is.[10] A *Régi Magyar Költők Tárá*-nak Dézsi Lajos szerkesztésében megjelent VIII. kötete felhívja ugyan a figyelmet arra, hogy „Kardos Lajos szerint a két kiadás nyomása, betűi s egész kiállítása megegyezik egymással", mindebből azonban csupán azt a következtetést vonja le, hogy a hely és év nélkül közreadott kiadás és az 1605. évi debreceni kiadás megjelenése között csupán pár év különbség lehet.[11]

A nyomtatvány két könyvdísze alapján — a második kiadással való összevetés nélkül is — azonnal megállapítható, hogy ez az impressum nélkül közreadott kiadás (1. kép) nem Bártfán, hanem Debrecenben készült. Az első lapot díszítő M iniciálét sem

[5] Trócsányi: *Impressum nélküli nyomtatványok* . . . 27—28. l.

[6] A XVI. századi könyvdíszek rendszerezését l. Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1960. Katalógus.

[7] Soltész Zoltánné: *A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei.* Magy. Könyvszle. 1956. 234—235. l. — Ua.: *Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok.* Magy. Könyvszle. 1957. 49—52. l. — Ua.: *Hans Sebald Beham metszeteinek útmutatása egy XVI. századi csonka perikópás könyv meghatározásánál.* Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1959.

[8] A mű címe: *HISTORIA Mikeppen az Szent Eleazar Pap Antiochus Kiraly alat az Istennek törvenyenek meg tartasaert Martyromsagot szenvedet, az ü felesegevel es het fiaival egyetemben, az mint meg Vagyon irvan Machab : 6. es 7. reszeben.*

[9] Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* I. Bp. 1891. 1230 h.

[10] Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete.* II. Bp. 1930. 302. l.

[11] *Régi Magyar Költők Tára.* VIII. XVI. századbeli magyar költők művei. VII. Közzéteszi: Dézsi Lajos. Bp. 1930. 449—450. l.

V. S. S.
270.

HISTORIA

Mikeppen az Szent Eleazar Pap Antiochus Kiraly alat, az Istennek törvenyenek meg tartasaert Martyromsagot ſenvedet, az ů felesegevel es het fiaival egyetemben, az mint meg Vagyon irvan Machab: 6. es 7. reszeben.

Enekbe ſöröztetet: Bornemiſa Miklos altal.

Nota: Nagy banatban David &c.

MAydan nektek mondok jeles nagy csudat, az ſent Bibliabol ſep Hiſtoriat, Eleazar Papnak ſörnyů halalat, Het ſep fiainak igaz vallaſat.

Antiochus Kiraly az Egiptomban, Uralkodik vala Kiralyſagaban, dicsekedik vala gazdagſagaban, Iſraël nepere ſok töreſeben.

Roppant nagy ſereggel föl keſůlt vala, Iſraël Orſagat rabollya vala, Ieruſalemben ů hogy be ment vala, Salamon templomat dullattya vala.

Tön nagy puſtaſagot az ſent Templomba, Oltarit le töre igen dulata, Iſtennek Templomat igen csufola, az Iſraël nepet igen karomla.

Igen ſok predait örůli vala, Illy nagy tekozlaſtul kevely lőt vala, oſtorul hogy Iſten bocsatta vala, Iſraël nepere nem veli vala.

Rettenetes kepen ezt hadgya vala, Iſraël nepere parancsol vala, decretomaba is ki atta vala, hogy Iſten törvenyet elhattak vala.

A. Illy

1500

1. kép

GUTGESELL Dávid, sem Klösz Jakab bártfai nyomdász nem használta. Ez a stilizált leveleket és tréfás manót ábrázoló iniciálé ahhoz a reneszánsz iniciálé-készlethez tartozik, melyet HOFFHALTER Rudolf szerzett be a debreceni nyomda számára. HOFFHALTER FÉLEGYHÁZI Tamás *Ujtestamentum* fordításának 1586. évi első kiadásában ugyanezt az iniciálét s a készlet számos más darabját felhasználta. A debreceni nyomda későbbi XVI. századi vezetői is szívesen díszítették kiadványaikat ezekkel az iniciálékkal;[12] más korabeli magyar könyvsajtó felszerelésében viszont hasonló iniciálé sem volt. A verses elbeszélést lezáró, leginkább tulipánhoz hasonlítható záródíszt (kb. 20×35 mm) sem használták XVI. századvégi bártfai nyomdászaink; debreceni nyomtatványokban azonban igen gyakran elénk kerül ez a kis dísz[13].

A könydíszekhez hasonlóan a nyomtatványban felhasznált betűtípusok is kimutathatók korabeli debreceni kiadványokban:

A_{1a} levél 1. sorának típusa	= Szabó I. 280. címlap 3. sorának típusával,
A_{1a} levél 2. sorának típusa	= Szabó I. 251. címlap 2. sorának típusával,
A_{1a} levél 3—7. és 9. sorának típusa	= Szabó I. 280. szövegtípusával,
A_{1a} levél 8. sorának típusa	= Szabó I. 362. és 363. szövegtípusával,
a szövegtípus	= Szabó I. 282. szövegtípusával.

A könyvdíszek és betűtípusok összevetése tehát egyértelműen arról tanuskodik hogy nyomtatványunk Debrecenben készült. Nem mond ellent e megállapításnak a papiros eredete sem: vízjegye ovális keretben patkón nyugvó görög keresztet ábrázol.[14] Hasonló vízjegyű, tehát kétségkívül azonos eredetű papiroson készült ILOSVAI Péter Nagy Sándor históriájának ugyancsak Debrecenben nyomtatott negyedik kiadása (SZABÓ I. 362).

Nyomtatványunk megjelenési idejének meghatározásához VÉRTES O. András helyesírástörténeti megfigyelései adnak útbaigazítást. VÉRTES szerint az u és v hangok következetes megkülönböztetésében jelentkező ortográfiai újítást nálunk LIPSIAI RHEDA Pál vezette be a debreceni nyomdában.[15] A két hang jelölésének mai módját a XVI. század végén egyedül a RHEDA-nyomda alkalmazta. Nyomtatványunkban az u és v hang megkülönböztetése következetes. A többi betűtől eltérő, nagy U pedig pontosan megegyezik a RHEDA-nyomtatványok — nyilvánvalóan az újítás bevezetésekor készült — sajátos U betűjével. A tipológiai és a helyesírási vizsgálat egymást megerősítő eredményei szerint tehát BORNEMISZA Miklós Eleazar pap történetét előadó verses elbeszélésének impressum nélkül közreadott kiadása nem Bártfán, hanem Debrecenben, LIPSIAI RHEDA Pál nyomdájában — valószínüleg 1596—1600 között — jelent meg.

Az u és v hangok jelöléséből levonható következtetések alapján VÉRTES több régi magyar nyomtatvány korábbi meghatározását korrigálta. Minthogy az impressum nélkül közreadott debreceni nyomtatványok datálásánál több izben hasznosítani fogjuk e helyesírási sajátosság tanulságait, érdemes legalább egy-két nyomtatványnál össze-

[12] Ilyen típusú iniciálékkal díszített debreceni nyomtatványok: SZABÓ I. 220, SZABÓ I. 253, SZABÓ I. 290, SZABÓ I. 301, SZABÓ I. 356, SZABÓ I. 362, SZABÓ I. 365, SZABÓ II. 219.

[13] Ugyanez a fametszet díszíti az alábbi debreceni nyomtatványokat: SZABÓ I. 202, 219, SZABÓ I. 218.**$_{4a}$, SZABÓ I. 220. [3b], SZABÓ I. 221. 249, SZABÓ I. 232. 2b, SZABÓ I. 240. címlap, SZABÓ I. 251. C_{2a}, SZABÓ I. 291. (:)$_{4a}$, SZABÓ I. 301. 248b, SZABÓ I. 356. A_{6a}, SZABÓ I. 361. címlap, SZABÓ II. 248. címlap stb.

[14] G. M. BRIQUET: *Les filigranes* (Genève, 1907) című vízjegy-lexikona ugyanezt a vízjegyet nem említi; a vízjegyünkhöz leghasonlóbb típus (Briquet 1491) lengyelországi papiros vízjegye.

[15] VÉRTES i. m. 21.

vetni a helyesírási és a tipológiai vizsgálat alapján történő könyvmeghatározás eredményeit. VÉRTES szerint ILOSVAI Péter Nagy Sándor históriájának Szabó Károly által bártfai nyomtatványnak vélt kiadása (SZABÓ I. 362) Debrecenben, RHEDA Pál nyomdájában jelenhetett meg.[16] A kis nyomtatványt hat fametszet díszíti: egy záródísz és 5 iniciálé. Az iniciálék közül az A_{1a} levél 30×30 mm. nagyságú I kezdője abból a reneszánsz iniciálékészletből való, mellyel — mint az előző nyomtatvánnyal kapcsolatban is említettük — HOFFHALTER Rudolf idejében gyarapodott a debreceni nyomda felszerelése. A másik négy iniciálé — méretük kb. 18×18 mm — Komlós András debreceni nyomdász stilizált virágokkal díszített iniciálé-készletéből való.[17] Mindkét készlet iniciáléit a XVI. század utolsó éveiben is használta a debreceni nyomda.[18] A história utolsó levelén levő záródísz számos debreceni nyomtatványban kimutatható,[19] más XVI. századi magyarországi könyvsajtó felszerelésében viszont nem volt meg.

A betűtípusok összevetése:

A_{1a} levél 1. sorának típusa	= Szabó I. 280. címlap 1. sorának típusával,
A_{1a} levél 2—5. sorának típusa	= Szabó I. 280. szövegtípusával,
A_{1a} levél 6. sorának típusa	= Szabó I. 282. szövegtípusával,
A_{1a} levél 8—11. sorának típusa	= Szabó I. 269. szövegtípusával,
szövegtípus	= Szabó I. 363. szövegtípusával.

Hasonló eredményre vezet ILOSVAI Péter impressum nélkül közreadott Ptolomaeus-kiadásának (SZABÓ I. 363., 2. kép) vizsgálata, mely VÉRTES szerint 1596-ban vagy azután Debrecenben készülhetett.[20] A nyomtatvány fametszeteit kizárólag a debreceni nyomdában használták. Az A_{1a} levél S iniciáléja KOMLÓS András növényekkel és köztük megbujó állatokkal díszített, kb. 28×28 mm nagyságú iniciáléiből való;[21] a B_{1a} levél P iniciáléja pedig HOFFHALTER Rudolf debreceni reneszánsz iniciálé-sorozatának (méret kb. 30×30 mm) tartozéka.[22] Az utolsó levél záródísze évtizedeken át használt debreceni könyvdísz.[23]

A betűtípusok összevetése:

A_{1a} levél 1. sorának típusa	= Szabó I. 280. címlap 3. sorának típusával,
A_{1a} levél 2. sorának típusa	= Szabó I. 251. címlap 2. sorának típusával,
A_{1a} levél 3. sorának típusa	= Szabó I. 280. címlap 4. sorának típusával,
A_{1a} levél 4. sorának típusa	= Szabó I. 251. címlap 3—5. sorának típusával,
A_{1a} levél 5—6. sorának típusa	= Szabó I. 282. szövegtípusával,
szövegtípus	= Szabó I. 362. szövegtípusával.

[16] Uo. 5.

[17] Ugyanezzel az iniciálé-típussal díszített KOMLÓS-nyomtatványok: SZABÓ I. 101, SZABÓ I. 117, SZABÓ I. 127.

[18] Az első készlet iniciáléit l. SZABÓ I. 290. címlap verzó, SZABÓ I. 301 a_{2a}.— A második iniciálékészlet metszeteivel díszített századvégi nyomtatványok: SZABÓ I. 280. A 1b, SZABÓ I. 290. E_{4b}.

[19] SZABÓ I. 206. címlap, SZABÓ I. 218 $**_{3b}$ SZABÓ I. 221. 540, SZABÓ I. 253. címlap, SZABÓ I. 301. $**_{4b}$, SZABÓ I. 313. címlap, SZABÓ II. 219 C_{2a} stb.

[20] VÉRTES i. m. 6.

[21] Ugyanez az iniciálé díszíti VALKAI András Bánk bán históriájának 1574. évi debreceni Komlós-kiadását (A_{2a} lev.), valamint a következő később megjelent debreceni nyomtatványokat: SZABÓ I. 328. A_{1a}, SZABÓ I. 334. A_{1a}, SZABÓ I. 368. A_{1a}

[22] Az iniciálékészlet többi darabja a 12. jegyzetben felsorolt nyomtatványokban szerepel.

[23] A következő debreceni nyomtatványokat díszíti: SZABÓ I. 123. S_{2b}, SZABÓ I. 152. címlap, SZABÓ I. 163. 501, SZABÓ I. 186. I_{6b}, SZABÓ I. 190. B_{4a}, SZABÓ I. 192. címlap, SZABÓ I. 194. B_{4b}, SZABÓ I. 237. C_{8b}.

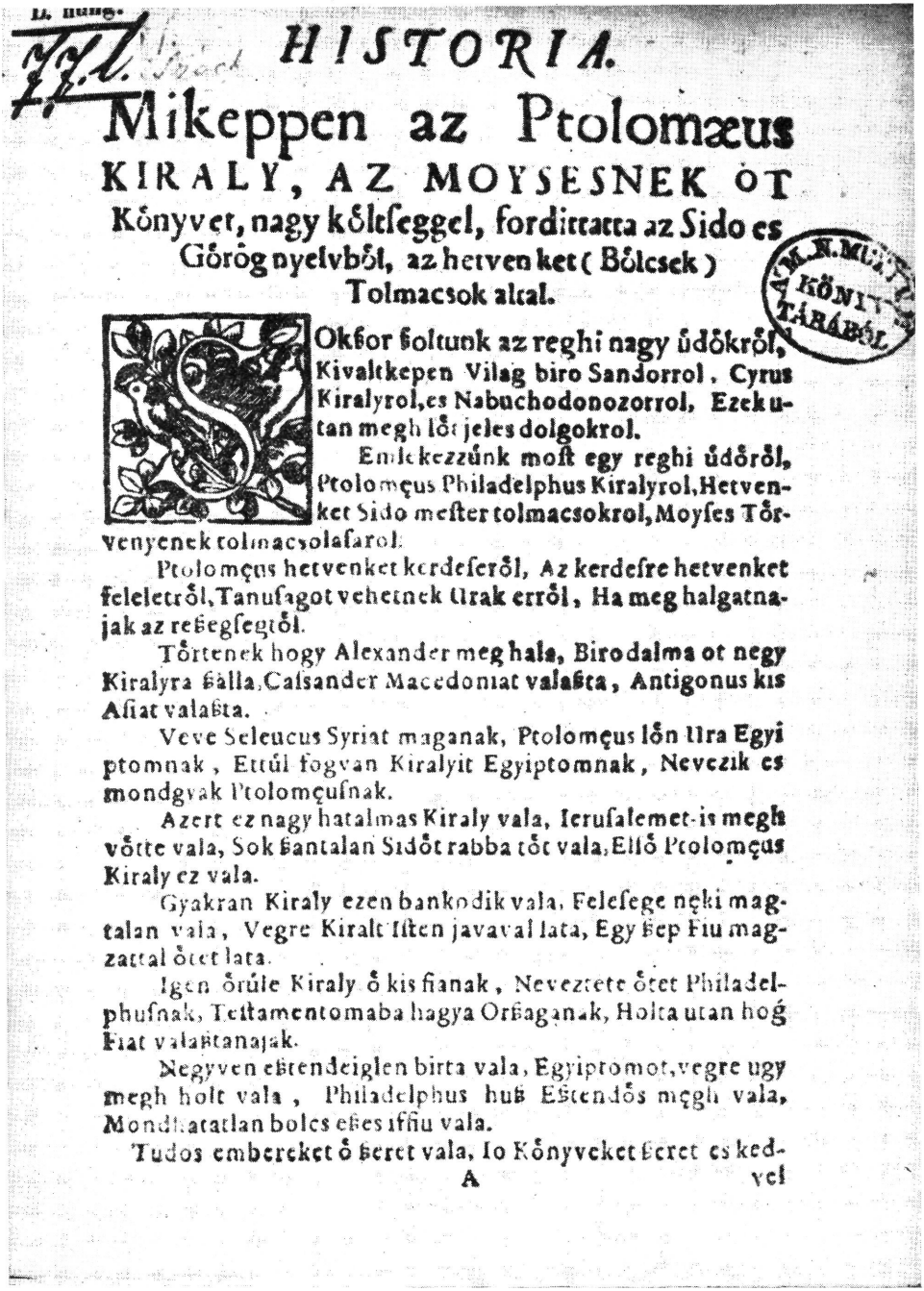

HISTORIA.

Mikeppen az Ptolomæus
KIRALY, AZ MOYSESNEK ÖT
Könyvet, nagy költeſſeggel, fordittatta az Sido es
Görög nyelvből, az hetven ket (Bölcsek)
Tolmacsok altal.

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBÓL

Okſor ſoltunk az reghi nagy ůdökről, Kivaltkepen Vilag biro Sandorrol. Cyrus Kiralyrol, es Nabuchodonozorrol, Ezek utan megh lőt jeles dolgokrol.

Emlekezzünk moſt egy reghi ůdőről, Ptolomęus Philadelphus Kiralyrol, Hetvenket Sido meſter tolmacsokrol, Moyſes Törvenyenek tolmacsolaſarol.

Ptolomęus hetvenket kerdeſeről, Az kerdeſre hetvenket feleletről, Tanuſagot vehetnek Urak erről, Ha meg halgatnajak az reſegſegtől.

Törtenek hogy Alexander meg hala, Birodalma ot negy Kiralyra ſalla, Caſsander Macedoniat valaſta, Antigonus kis Aſiat valaſta.

Veve Seleucus Syriat maganak, Ptolomęus lőn Ura Egyiptomnak, Ettől fogvan Kiralyit Egyiptomnak, Nevezik es mondgyak Ptolomęuſnak.

Azert ez nagy hatalmas Kiraly vala, Ieruſalemet-is megh vőtte vala, Sok ſantalan Sidőt rabba tőt vala, Első Ptolomęus Kiraly ez vala.

Gyakran Kiraly ezen bankodik vala, Feleſege nęki magtalan vala, Vegre Kiralt Iſten javaval lata, Egy Fiu magzattal őtet lata.

Igen őrůle Kiraly ő kis fianak, Neveztete őtet Philadelphuſnak, Teſtamentomaba hagya Orſaganak, Holta utan hog Fiat valaſtanajak.

Negyven eſtendeiglen birta vala, Egyiptomot, vegre ugy megh holt vala, Philadelphus hus Eſtendős męgh vala, Mondhatatlan bolcs eſes iffiu vala.

Tudos embereket ő ſeret vala, Io Könyveket ſeret es kedvel

A

2. *kép*

Úgy véljük, e két példa is meggyőzően tanúsítja, hogy az u és v hangok jelöléséből levonható tanulságok eredményesen hasznosíthatók az impressum nélkül megjelentetett régi magyar nyomtatványok meghatározásánál.

2. Decsi Gáspár Dávid király és Bethsabe történetét elbeszélő históriájának három XVI. századi kiadását tartja nyilván a bibliográfia. Az 1579-ben Tolnán írt históriás ének egyetlen impressummal ellátott kiadása 1592-ben Siczen (Németlövő) Manlius János nyomdájában jelent meg. Ebből a kiadásból ma már egyetlen példány sem ismeretes. A másik két kiadás a megjelenés körülményeiről semmiféle adatot nem tartalmaz. A Szabó Károly bibliográfiájában RMK. I. 357. számon ismertetett kiadás a könyvdíszek tanúsága szerint Kolozsvárott jelent meg.[24] A harmadik kiadás (Szabó I. 358., 3. kép) minden valószínűség szerint debreceni nyomtatvány. Egyetlen izléses iniciáléja (A_{1a} levél) csakis a Hoffhalter Rudolf idejében beszerzett debreceni reneszánsz iniciálékészlet darabja lehet, más XVI. századi debreceni nyomtatványban való alkalmazásáról azonban ezideig nincs tudomásunk. A mű utolsó levelén levő kliséről készült záródísz több debreceni nyomtatványban azonos formában előfordul.[25]

A betűtípusok összevetése:

A_{1a} levél 1. sorának típusa	= Szabó I. 221. 2. lap 1. sorának típusával,
A_{1a} levél 2—4. sorának típusa	= Szabó I. 280. szövegtípusával,
szövegtípus	= Szabó I. 282. szövegtípusával,
A_{4a} levél M kezdője	= Szabó I. 280. címlap 1. sorának típusával.

A nyomtatvány valamennyi betűtípusa megegyezik a debreceni nyomda betűtípusaival s így nyilvánvaló, hogy ez a kis füzet is Debrecenben jelent meg. Kinyomtatásának ideje az u és v hangok következetes jelölése alapján Rheda Pál működésének első éveire — 1596—1600-ra — tehető.

3. A *Salamon és Markalf* címen ismert, Európa-szerte rendkívül népszerű népkönyv Magyarországon is több kiadást ért meg a XVI. század folyamán. Szabó Károly bibliográfiája a történet négy kiadását említi;[26] később előkerült nyomtatványok alapján az a vélemény alakult ki, hogy az 1577. évben keltezett fametszettel díszített példányok két különböző kolozsvári kiadásból valók.[27] E megállapítás ismeretében a népkönyv szövegét közreadó Dézsi Lajos az alábbi öt kiadást különböztette meg: 1. az 1577 körül megjelent esztergomi példány, 2. a Cornides-könyvtárban egykor meglevő 1585. évi kolozsvári kiadás (Szabó I. 216), 3. a hely és év nélkül közreadott, XVI. századi kiadás (Szabó I. 365), 4. a Manlius-nyomda 1591-ben Monyorókeréken megjelentetett kiadása (Szabó I. 247), 5. az egykori Erdélyi Múzeum régen első kiadásnak tartott, fametszetes címlappal díszített példánya.[28] Az impressum nélkül közreadott kiadás (Szabó I. 365., 4. kép) meghatározására eddig nem történt kísérlet.

E kiadás vizsgálata során legelőször is az tűnik szembe, hogy annak szövege sem az 1577. évi első kiadás (Szabó I. 133.), sem az 1591. évi Manlius-féle kiadás (Szabó I. 247.) szövegével nem egyezik meg pontosan. Néhány lényegesebb eltérés:

[24] Soltész Zoltánné: *Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok.* Magy. Könyvszle. 1957. 50. l.

[25] Szabó I. 202. Mm_{1a}, Szabó I. 218. II. rész címlap, Szabó I. 220. címlap.

[26] Szabó I. 133, Szabó I. 216, Szabó I. 247, Szabó I. 365.

[27] Ferenczi Zoltán: *A „Salamon és Markalf" című népkönyv kiadásairól.* Magy. Könyvszle, 1896. 52—60. l. — Kanyaró Ferenc: *„Salamon és Markalf" legelső kiadása.* Magy. Könyvszle. 1896. 269—275. l.

[28] Ismeretes végül a Tiszántúli Református Egyházkerület debreceni Nagykönyvtárában levő csonka példány. *Régi Magyar Költők Tára* VIII. Bp. 1930. 482. l.

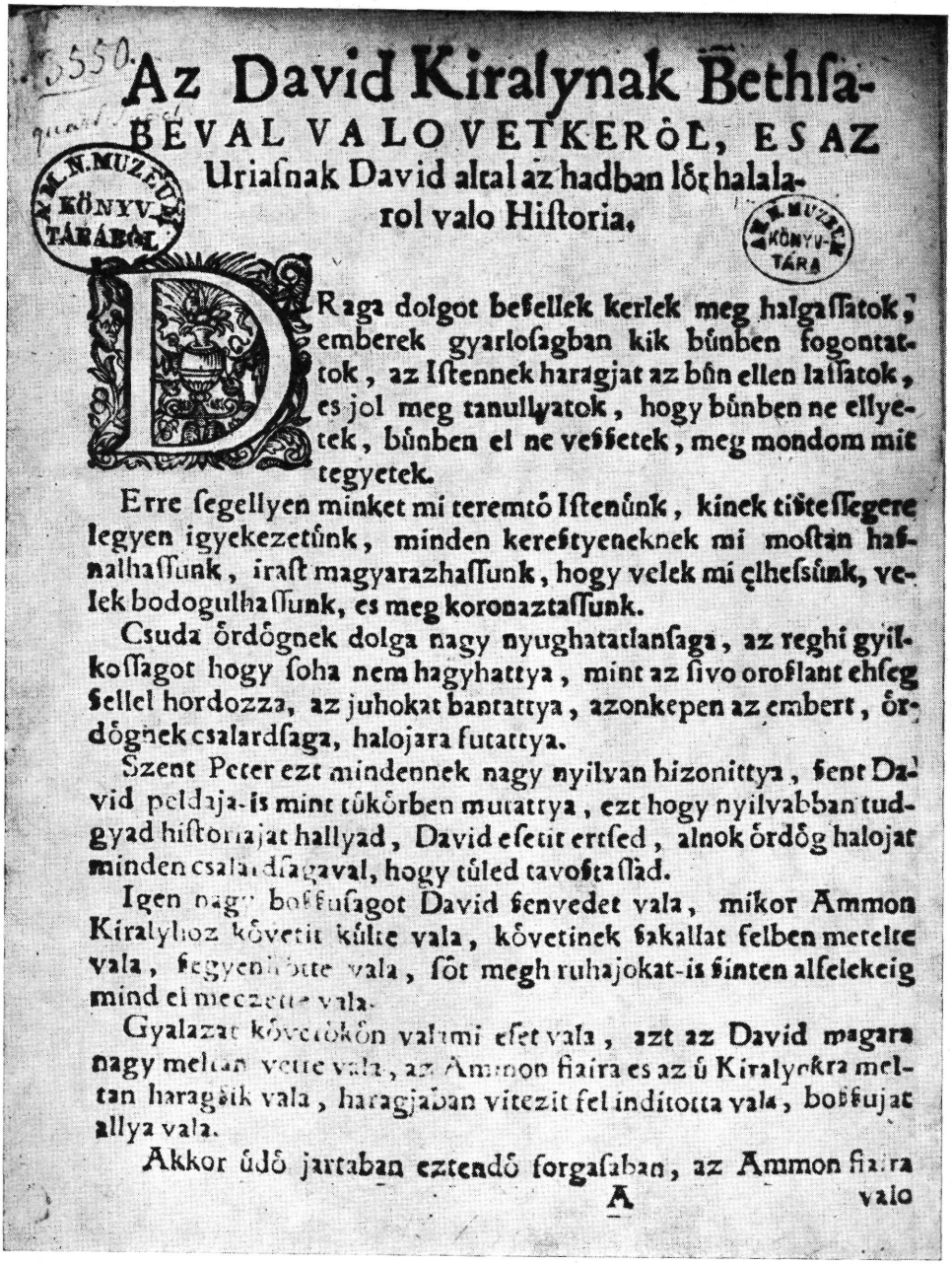

Az David Kiralynak Bethſabéval valo vetkeröl, es az Uriaſnak David altal az hadban lött halalarol valo Hiſtoria.

3550.
M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRÁBÓL
M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA

DRaga dolgot beſellek kerlek meg halgaſſatok, emberek gyarloſagban kik bûnben fogontattok, az Iſtennek haragjat az bûn ellen laſſatok, es jol meg tanullyatok, hogy bûnben ne ellyetek, bûnben el ne veſſetek, meg mondom mit tegyetek.

Erre ſegellyen minket mi teremtô Iſtenünk, kinek tiſteſſegere legyen igyekezetünk, minden kereſtyeneknek mi moſtan haſnalhaſſunk, iraſt magyarazhaſſunk, hogy velek mi çlheſsünk, velek bodogulhaſſunk, es meg koronaztaſſunk.

Csuda ôrdôgnek dolga nagy nyughatatlanſaga, az reghi gyilkoſſagot hogy ſoha nem hagyhattya, mint az ſivo oroſlant ehſeg ſellel hordozza, az juhokat bantattya, azonkepen az embert, ôrdôgnek csalardſaga, halojara futattya.

Szent Peter ezt mindennek nagy nyilvan bizonittya, ſent David peldaja-is mint tûkôrben mutattya, ezt hogy nyilvabban tudgyad hiſtoriajat hallyad, David eſetit ertſed, alnok ôrdôg halojat minden csalardſagaval, hogy tûled tavoſtaſſad.

Igen nagy boſſuſagot David ſenvedet vala, mikor Ammon Kiralyhoz kôvetit kûlte vala, kôvetinek ſakallat felben metelte vala, fegyenlôtte vala, ſôt megh ruhajokat-is ſinten alſelekeig mind el meczette vala.

Gyalazat kôvetiknek valami eſet vala, azt az David magara nagy meltan vette vala, az Ammon fiaira es az ú Kiralyokra meltan haragſik vala, haragjaban vitezit fel inditotta vala, boſſujat allya vala.

Akkor ûdô jartaban eztendô forgaſaban, az Ammon fiaira

A valo

3. kép

Szabó I. 365.	Szabó I. 133.	Szabó I. 247.
Az ki hitvan enekes kezdgye az el elől. (A_{3a} lev.)	A ki hituán énekes kezgye ez elől. (B_{1a} lev.)	A ki hituan enekes ez kezgye el iſmet elől. (A_{4b} lev.)
Az kinek pokol ßomßedgya vagyon, ő maga dicsiri magat, ha mas ember el felejtene is ôtet. (A_{3a} lev.)	Az kinec pokol ßomßédgya vagyon, ômaga dicziri magát. (B_{1b} lev.)	A kinek pokol ſzomſzedgya vagion ő maga dichiri magat, ha mas ember el feleyti ôtet. (A_{5a} lev.)
Az jo Aßßonyi allat, es az ő ßepſege gyönyörűſegere vagyon az ő Uranak. (A_{3b} lev.)	Az io Aßßonyállat, ßép ékeſségére és gyönyörűſségére vagyon az ő Vránac. (B_{1b} lev.)	Az io Aſzſzonyallat, es a' ſzep ękeſſegere es gyönyörűſegere vagion az ő Vranak. (A_{5a} lev.)

Fenti szövegösszevetésekből arra következtethetünk, hogy az impressum nélkül közreadott kiadás sem az 1577. évi kolozsvári, sem az 1591-ben Monyorókeréken megjelent MANLIUS-féle kiadás alapján nem készülhetett. Nyomdásza vagy az 1585. évi elveszett kolozsvári kiadást (SZABÓ I. 216), vagy esetleg azt az ugyancsak kolozsvári kiadást használhatta mintaképül, melynek egy példánya az egykori Erdélyi Múzeumban maradt fenn.

A nyomtatvány tipográfiai kiállítása a debreceni nyomdára vall. Az első levélen levő S iniciálé (30×30 mm) annak a reneszánsz iniciálé-készletnek darabja, melyet HOFFHALTER Rudolf szerzett be, de a későbbi debreceni nyomdászok is szívesen alkalmaztak.[29] Hasonló jellegű iniciálé más XVI. századi magyarországi könyvsajtó készletében nem volt. Ugyanilyen egyértelmű az A_{2a} levél tölgyfaággal díszített M iniciáléjának (28×28 mm) útbaigazítása. Ezt a metszetet — a készlet egyéb iniciáléival együtt — KOMLÓS András működésétől kezdve az egész XVI. században használta a debreceni nyomda.[30]

A betűtípusok összevetése:

A_{1a} levél 1. sorának típusa	= Szabó I. 280. címlap 1. sorának típusával,
A_{1a} levél 2. sorának típusa	= Szabó I. 280. címlap 2. sorának típusával,
A_{1a} levél 3—4. sorának típusa és a szövegtípus	= Szabó I. 280. címlap 5—8. sorának típusával,
A_{1a} levél 5. sorának típusa	= Szabó I. 282. szövegtípusával,
A_{1a} levél 6. sorának típusa	= Szabó I. 362. és 363. szövegtípusával.

Az évtizedeken át használt betűtípusok és könyvdíszek alapján a kis füzet kinyomtatásának ideje nem állapítható meg; az u és v hangok következetes jelöléséből azonban arra következtethetünk, hogy a kedvelt históriának ez a debreceni kiadása — több más hasonló tárgyú és kiállítású olcsó füzettel együtt — 1596 után, LIPSIAI RHEDA Pál idejében jelenhetett meg.

[29] Az azonos készlethez tartozó inciálékkal díszített debreceni nyomtatványokat l. a 12. jegyzetben.

[30] Ugyanez az iniciálé díszíti a következő debreceni nyomtatványokat: SZABÓ I. 109. A_{1b}, SZABÓ I. 116. B_{3a}, SZABÓ I. 194. A_{1b}

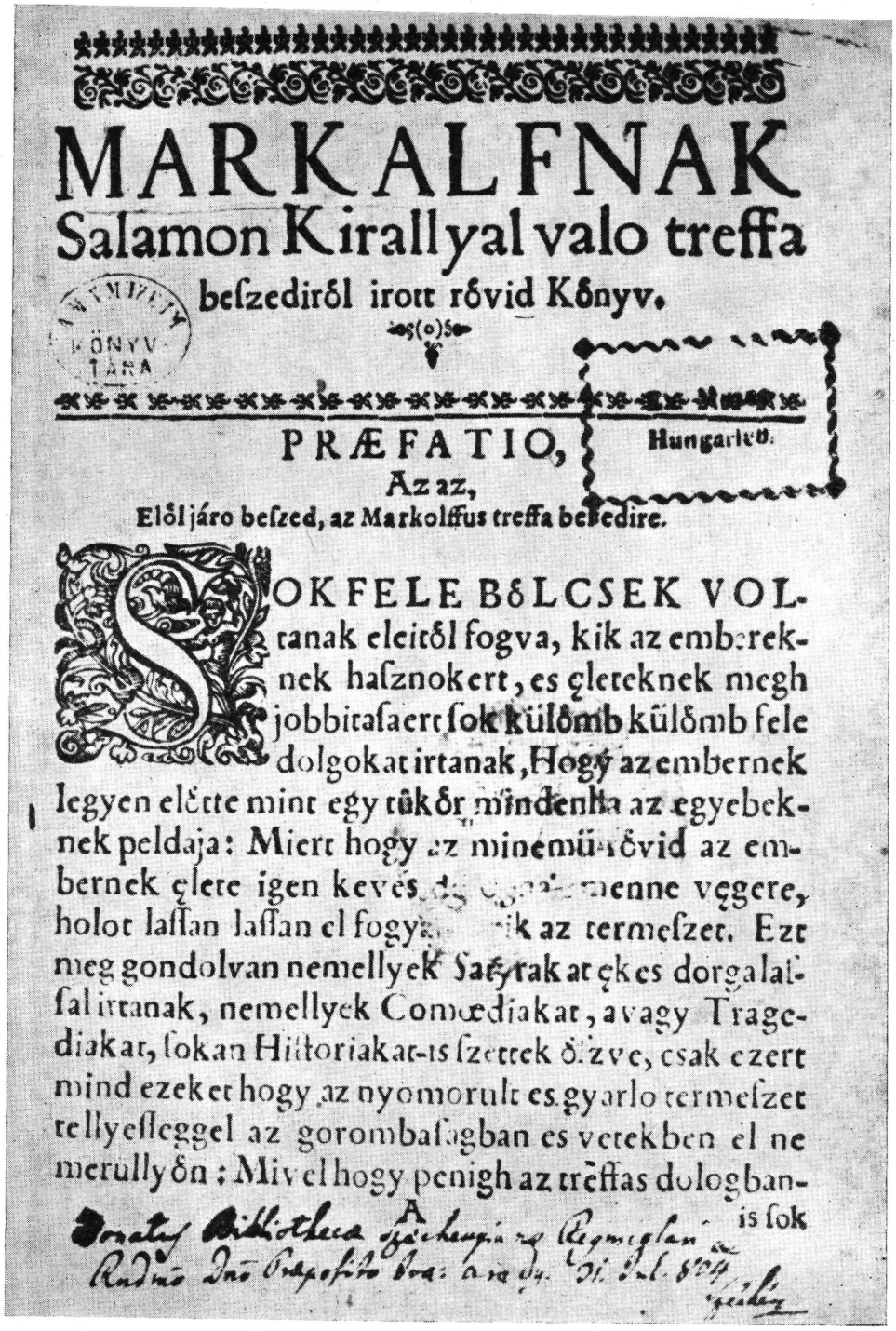

MARKALFNAK
Salamon Kirallyal valo treffa
beſzediről irott rővid Kőnyv.

PRÆFATIO,
Az az,
Elől járo beſzed, az Markolffus treffa beſzedire.

SOKFELE BőLCSEK VOLtanak eleitől fogva, kik az embereknek haſznokert, es ęleteknek megh jobbitaſaert ſok külőmb külőmb fele dolgokat irtanak, Hogy az embernek legyen előtte mint egy tükőr mindenha az egyebeknek peldaja: Miert hogy az minemü rővid az embernek ęlete igen keves [illegible] menne vęgere, holot laſſan laſſan el fogy[illegible]ik az termeſzet. Ezt meg gondolvan nemellyek Satyrakat ękes dorgalaſſal irtanak, nemellyek Comœdiakat, avagy Tragediakat, ſokan Hiſtoriakat-is ſzettek őſzve, csak ezert mind ezeket hogy az nyomorult es gyarlo termeſzet tellyeſſeggel az gorombaſagban es vetekben el ne merullyőn: Mivel hogy penigh az treffas dologban-

A is ſok

4. kép

A XVI. század végén nyomtatott népszerű füzetekkel mutat azonos vonásokat Pólyi István Iovenianus császárról szóló énekének impressum nélkül közreadott kiadása (Szabó I. 368), melyről Toldy,[31] majd Szabó Károly is megállapította, hogy az Rheda Pál nyomdájában — valószínüleg még a XVI. század utolsó éveiben — jelent meg. A meghatározás helyességének igazolására közöljük a bizonyítékokat: az A_{1a} levél S iniciáléja a Komlós András idejében beszerzett iniciálékészletből való. Ugyanezzel a 29×29 mm nagyságú, két madárral díszített iniciáléval adta közre Komlós Valkai András Bánk bán históriájának 1574. évi kiadását (Szabó I. 110.). Később is főleg a szerényebb kiállítású, népszerű kiadványaiban használta a debreceni nyomda ezt a metszetét.[32]

A betűtípusok összevetése:

A_{1a} levél 1. és 3—7 sorának típusa	= Szabó I. 280. szövegtípusával,
A_{1a} levél 2. sorának típusa	= Szabó I. 280. címlap 2. sor típusával,
A_{1a} levél 8. sor és szövegtípus	= Szabó I. 282. címlap 5—8. sor típusával,
A_{1a} levél 9. sor típusa	= Szabó I. 362. és 363. szövegtípusával.

4—5. Aeneas Sylvius Piccolomini Európa-szerte kedvelt *Eurialus és Lucretia históriájának* magyar nyelvű átdolgozása az 1592. évi kolozsvári kiadáson kívül két impressum nélkül közreadott s egy ma már csak töredékben ismert (Orsz. Széchényi Könyvtár, RMK. I. 359a) XVI. századi kiadásban jelent meg.[33] Szabó Károly bibliográfiája csupán három kiadásról emlékezik meg (Szabó I. 259, Szabó I. 360, Szabó I. 361.), de az I. 360. számon leírt kiadásról (5. kép) azt is megjegyzi, hogy az az 1592. évi kolozsvári kiadásnál korábban nyomtatódott. Szembetűnő, hogy ez a kiadás sokkal igénytelenebb, gondatlanabb kiállításban jelent meg, mint a kolozsvári. Címlapja nincsen, az egész történetet egyetlen kis fametszet, a szövegkezdő S iniciálé díszíti. Ugyanezt a fametszetet s az azonos készlethez tartozó többi iniciálét (méretük 19×19 mm) Komlós András működésétől kezdve az egész XVI. század folyamán sokat használta a debreceni nyomda.[34]

A betűtípusok összevetése:

A_{1a} levél 1—2. sorának típusa	= Szabó I. 282. címlap 2. sorának típusával,
A_{1a} levél 3—4. sorának típusa	= Szabó I. 280. impressumának típusával,
A_{1a} levél 5—7. sorának típusa	= Szabó I. 280. szövegtípusával,
szövegtípus	= Szabó I. 282. szövegtípusával.

Az iniciálé és a betűtípusok tanúsága szerint tehát a Szabó I. 360. kiadás Debrecenben készült. Nem mond ellent e megállapításnak az a körülmény sem, hogy a nyomtatvány papirosának vízjegye a kolozsvári címert ábrázolja,[35] mert ugyanezt a kolozsvári

[31] Toldy Ferenc: *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig.* Pest, 1867. 117—118. l.

[32] Szabó I. 328. A_{1a}, Szabó I. 363. A_{1a}

[33] J. Mišianik—Eckhardt S.—Klaniczay T.: *Balassi Bálint szép magyar komédiája. — A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei.* (Irodalomtörténeti Füzetek 25.) Bp, 1959. 19. l.

[34] Azonos iniciáléval díszített debreceni nyomtatványok: Szabó I. 103. A_{2a}, Szabó, I. 218. II. rész 124a.

[35] A vízjegyet közli Bogdán István: *Az első magyar papírmalmok* (Adalék a XV—XVI. századi magyar papírkészítés történetéhez. Papíripar és Magyar Grafika. III. 1959. 70. 7. ábra) című munkája.

IGEN SZEP HISTORIA
Sigmond Czaſzarnak ideie-
*ben löt Dolog, Az nemes ket ßemelyröl, Euriaruſ-
roles Lucrecyarol, es azoknak egi mashoz valo*
Szerelmekrôl, s- Lucrecyanak halalarol, Eu-
ryalushoz valo ßerelmenek myatta mint
lôt halala.

PRIMA PARS.

M. TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRA

SOK erôs firfiak bôlczek es kiraliok ßerelem myat veßtek, ifiak ßep leaniok merges nilai miat meg emeßtettek, orßagok puſtultak varoſok es varak mind fôldig le tôrettek.

Pariſnac ôrôme Priamus kiralnak birodalmat el veßte, Troyat el tôrete Hectort le vagata Kiraltis meg ôlete, ilien orßagoknak minden tartomanyat ellenſeg kezeben eite.

Egi pogan aßßoni Samſomnak elmeiet oly igen meg vakita, Az ů mondhatatlan ereiet el veßte ßemeit ki toliata, ô magatis vegre poganiockal ôßße az fôld ala borita.

Szent Dauidnak fia bôlcz Salamon kirali Iſtennel kedues vala, de Faraho kirali leani ßerelme miat baluant imada Minden fele rendbē az vak ßerelēnek vagiō ili nag̃ bātaſa.

Sokakrol ßolhatnek kiknec peldaiokrol lehetne tôb beßedē, de kiualkeppē czak ket ifiu ßerelmenek ßerenczeiet eneklem, kiknec merges voltat igen meg mutattya az kegyetlen ßerelem.

Eggik Euryalus maſik Lucretia mind az kettô ßep vala, telhetetlenkepen ketten ôk egi maſra fel geriettenek vala, kinek ßebes tůze myat vegezetre az eggik meg holt vala.

A Azert

4. 7. 10

5. kép

papirost a debreceni nyomda impressummal ellátott kiadványaiban is több ízben felhasználta.[36]

Ugyancsak Debrecenben jelent meg az *Eurialus és Lucretia história* másik, impressum nélkül közreadott kiadása (Szabó I. 361., 6. kép). Ez a kis füzet igényesebb kiállításban, címlappal került forgalomba, a kolozsvári kiadás vonzó címlapdíszéhez hasonló illusztrációt azonban ebben a kiadásban sem alkalmazott a nyomda. A címlap két szerény dísze közül az egyik körzetekkel készült: ugyanezekből a körzetekből Hoffhalter Rudolf idejében Félegyházi Tamás: *A keresztyéni igaz hitnek részeiről való tanítás* című munkájának 1580. évi kiadásában (Szabó I. 163) keretdíszt, Hunyadi Ferenc trójai históriájának 1582-ben megjelent kiadásában (Szabó I. 191.) pedig hasonló címlapdíszt állított össze a debreceni nyomda. A címlapon levő, tulipánhoz hasonló zárómetszet több debreceni nyomtatványban kimutatható.[37] Még könnyebben felismerhető debreceni könyvdísz a szövegkezdő S iniciálé (28×28 mm), melyet Komlós András működésétől kezdve — a készlet egyéb metszeteivel együtt — gyakran felhasznált a könyvdíszekben nem túlságosan bővelkedő debreceni nyomda.[38]

A betűtípusok összevetése:

Címlap 1. sorának típusa	= Szabó I. 218. címlap 1. sorának típusával,
Címlap 2—3. és 9. sorának típusa	= Szabó I. 163. ajánlás 1. sorának típusával,
Címlap 4—5. sorának típusa	= Szabó I. 163-ban a kérdéseket szedték ezzel a típussal,
Címlap 6—8. sorának típusa	= Szabó I. 163-ban az ajánlást szedték ezzel a típussal.

Az *Eurialus és Lucretia história* két impressum nélküli, XVI. századi kiadása tehát Debrecenben jelent meg. Mindkét kiadás a század utolsó negyedéből való, mert a történet magyar versekbe foglalásával 1577-ben készült el a Pataki Névtelen-ként nyilvántartott ismeretlen fordító.[39] Helyesírási sajátosságaik alapján az is megállapítható, hogy mindkét nyomtatvány 1596 előtt jelent meg. Az u és v hangot egyik sem jelöli következetesen s Lipsiai Rheda gyakorlatával ellentétben a tš hangot is még cz jelzi.[40] A két kiadás szövegében lényegesebb eltérés nincsen, de a Szabó I. 360. alatt ismertetett kiadás szövege romlottabbnak tűnik. Jóval több olvasási, illetőleg szedési hibát tartalmaz, s különösen az utolsó leveleken sok rövidítés található. Az utolsó lapon már a szakaszos szedéstől is eltért a nyomda, csakhogy a megkezdett íven befejeződjék a történet. A címlap nélküli, igénytelenebb kiállítás, a szövegromlás és a rövidítések halmozása egyaránt arra vall, hogy a Szabó I. 360. alatt ismertetett kiadás nem lehet az *Eurialus és Lucretia história* első magyar nyelvű kiadása, hanem a gondosabb szedésű, címlappal közreadott kiadás (Szabó I. 361.) utánnyomata.

A két kiadás megjelenési idejére vonatkozólag nincsenek adataink. Nem ad útbaigazítást a Szabó I. 361. kiadás — *Bánat keserűség nótájára* — nótajelzése sem, mert a kérdéses nóta keletkezési idejét nem ismerjük. Csupán annyit tudunk, hogy az 1593-ban megjelent bártfai énekeskönyv nótajelzése ugyanerre a nótára hivatkozik.[41] Aligha

[36] Azonos vízjegyű kolozsvári papiroson készültek az Országos Széchényi Könyvtár alábbi régi magyar nyomtatványai: Szabó I. 202, Szabó I. 221. (1. péld.), Szabó I. 244, Szabó II. 181. (Todoreszku példány).

[37] Ugyanez a metszet díszíti a 13. jegyzetben felsorolt debreceni nyomtatványokat.

[38] Azonos inciáléval díszített debreceni nyomtatványok: Szabó I. 110. A_{2a}, Szabó I. 328. A_{1a}, Szabó I. 334. A_{1a}, Szabó I. 363. A_{1a}, Szabó I. 368. A_{1a}

[39] Pintér i. m. II. köt. 370—372.

[40] Vértes i. m. 7.

[41] Stoll Béla szíves közlése.

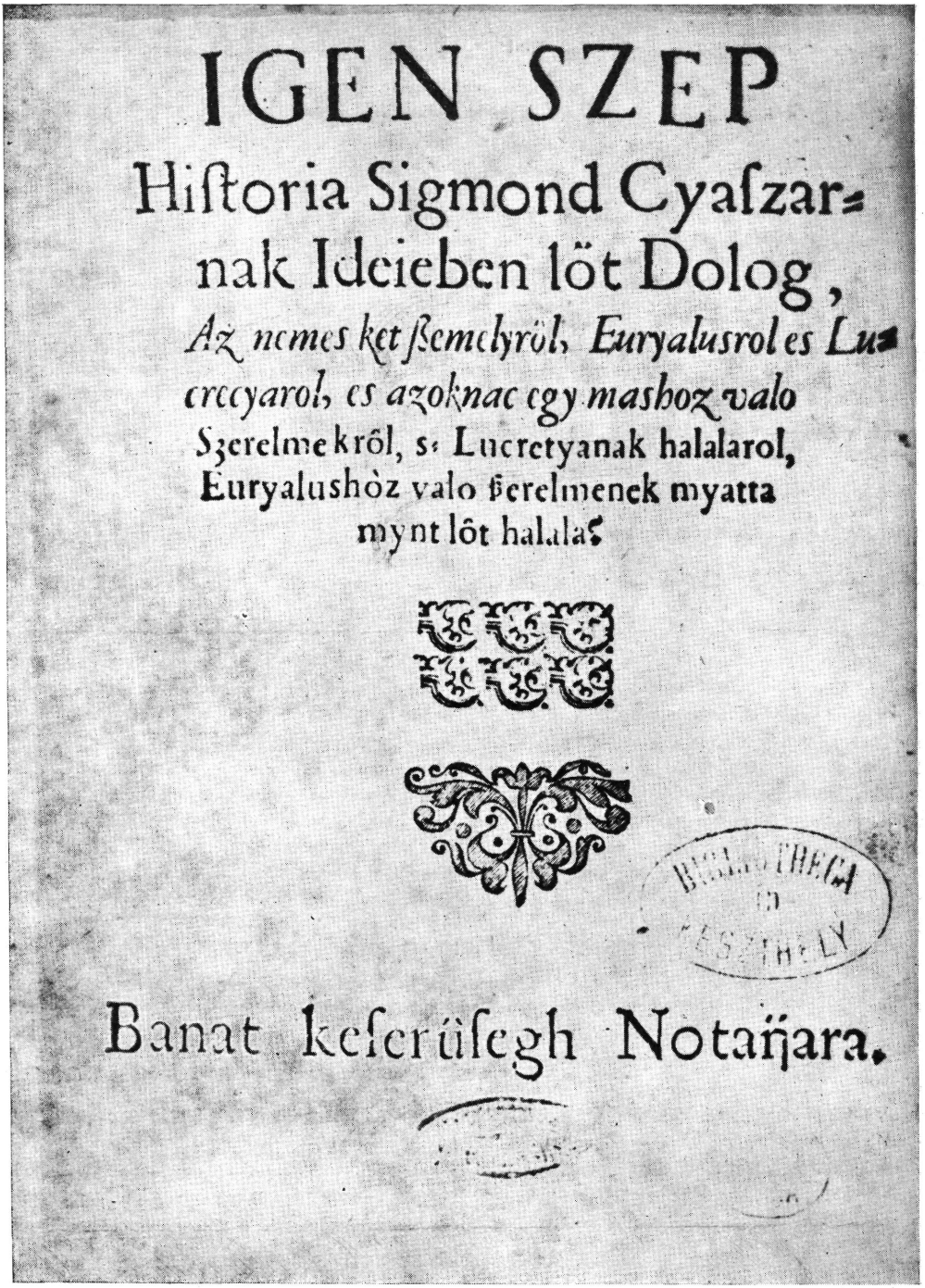

IGEN SZEP

Hiſtoria Sigmond Cyaſzar-

nak Ideieben lôt Dolog,

Az nemes ket ſzemelyrôl, Euryalusrol es Lu-

crecyarol, es azoknac egy mashoz valo

Szerelmekrôl, s. Lucretyanak halalarol,

Euryalushòz valo ſzerelmenek myatta

mynt lôt halala.

Banat keſerûſegh Notaňara.

6. kép

lehet kétséges azonban, hogy az *Eurialus és Lucretia história* első kiadása (SZABÓ I. 361.) közvetlenül a széphistória magyar átdolgozásának elkészülése, azaz nem sokkal 1577 után jelenhetett meg. A széphistória külföldi népszerűségét ismerve mind a fordítást készítő PATAKI NÉVTELEN, mind a mű kiadására vállalkozó nyomda biztos lehetett a mű sikerében. A hasonló jellegű széphistóriák, szórakoztató olvasmányok rendszerint olyan érdeklődésre találtak, hogy ugyanaz a történet néhány évtized alatt két-három kiadásban megjelent. Az *Eurialus és Lucretia historia* négy ismert XVI. századi kiadásából feltételezhető, hogy a kedvelt történet második kiadására hamarosan sor került. A két impressum nélküli kiadás szövegegyezése is arról tanúskodik, hogy a második debreceni kiadás (SZABÓ I. 360.) még az 1592-ben megjelent kolozsvári kiadás előtt került forgalomba.[42]

6. SZABÓ Károly bibliográfiája (SZABÓ I. 359.) meghatározatlan XVI. századi nyomtatványként tartja nyilván az *Egy szép ének, miképpen az Ur Isten megáldja azokat minden jóval, akik ötet félik* című, negyedrétű, hat számozatlan levélből álló kis füzetet, holott az kétségkívül Kolozsvárott jelent meg. A kis munka utolsó levelét (B_{2b}) az a 18×20 mm nagyságú kolozsvári zárómetszet díszíti, melyet a HELTAI-műhely több impressummal ellátott kiadványában is alkalmazott.[43] A nyomtatvány szövege gyakran használt kolozsvári betűtípussal nyomtatódott. Ugyanezzel a típussal szedték BOGÁTHI FAZEKAS Miklós: *A nagy Castriot Györgynek . . . históriája* című munkájának 1592. évi kolozsvári kiadásában a címlap 2—5. sorát. A záródíszen és a betűtípuson kívül a kis füzet papirosa is a nyomtatvány kolozsvári eredetéről tanúskodik: vízjegye Kolozsvár címerét ábrázolja.[44] Ugyanezen a papiroson készült a BOGÁTHI história említett kolozsvári kiadása.

A nyomtatvány megjelenési idejére a hosszabb időn át használt könyvdísz, betű, típus és a papiros nem ad útmutatást. Éppen ezért érdemel figyelmet az a körülmény, hogy a kis füzet ma ismert egyetlen példánya — a RÁDAY-könyvtárban — tizenhárom más kolozsvári nyomtatvánnyal egybekötve maradt fenn. A kötet valamennyi tagja a XVI. században jelent meg: a legkorábbi datált nyomtatvány 1580-ból, a legkésőbbi 1592-ből való. Valószínű tehát, hogy nyomtatványunk is ebben az időpontban került ki a nyomdából. Megerősíti feltevésünket a bibliai verses elbeszélés másik, ugyancsak impressum nélkül közreadott kiadása. Ezt az igénytelen kis füzetet SZABÓ Károly bibliográfiája debreceni nyomtatványként tartja nyilván (SZABÓ I. 327.). Az A_{1a} levél A iniciáléja (19×19 mm) és a betűtípusok valóban a debreceni nyomda felszereléséből valók; az u és v hang következetes jelölése pedig arról tanúskodik, hogy ez a kiadás LIPSIAI RHEDA Pál idejében, azaz 1596 után jelent meg.

*

Az elmondottakban hat impressum nélkül közreadott régi magyar nyomtatvány megjelenési adatainak tisztázásával s néhány korábbi meghatározás helyességének bizonyításával, megerősítésével foglalkoztunk. A meghatározásoknál a könyvdíszekből levonható tanulságokból indultunk ki, s az így nyert eredményt ellenőriztük, illetőleg egészítettük ki a betűtípusok, a papiros, a szöveg és a helyesírási sajátosságok vizsgálatából adódó megfigyeléseinkkel. Munkánkban kettős cél vezetett: újabb könyvészeti megállapításaink közzététele mellett konkrét példákon igyekeztünk bemutatni azokat a lehetőségeket, melyek megkönnyíthetik a régi könyvekkel foglalkozók — irodalomtörténészek, nyelvészek, bibliográfusok és könyvtárosok — munkáját az impressum nélkül közreadott nyomtatványok meghatározásánál. SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

[42] Ugyanezt állítja SZABÓ Károly is (Szabó I. 360).

[43] SZABÓ I. 241. D_{1b}, SZABÓ I. 257. D_{2b}, SZABÓ I. 258. címlap, SZABÓ II. 202. címlap, SZABÓ II. 206. címlap.

[44] A vízjegy képét közli BOGDÁN i. m. 70 l. 7. ábra.

A XVIII. századvégi magyar lesekabinétek történetéhez. Léces Károly *A pesti magyar olvasókabinet megalapítása és könyvállománya* c. tanulmányában[1] megállapította, hogy 1790 körül „csak két olyan olvasókabinetet ismerünk az országban, amelyek jellegüket tekintve magyarok voltak. Közülük az egyik Győrött, a másik Pesten működött." Ehhez kapcsolódva előbb egy olyan lesekabinet alapítási kísérlethez kívánunk néhány adatot közölni, amelynek további sorsa ugyan még tisztázatlan, de az alapító szándéka a győri Müller Ferenc és a pesti Mossótzi Institoris Gábor törekvéseivel lényegileg rokon.

Németi Mihály neve már ismert a szakirodalomban.[2] Az első s eddig talán egyetlen forrás működéséhez Péczeli József komáromi író és prédikátor *Mindenes Gyűjtemény* c. folyóirata. Itt olvashatunk híradást arról, hogy Sopronban „odavaló becsületes Könyvkötő, Németi Mihály úr, Olvasó Kabinétet kezd állítani" és „uj Magyar Könyvek" iránt érdeklődik.[3]

Péczeli József iratai között megtalálható 1790. febr. 2-i keltezéssel az ekkor Sopronban tanuló Kis Jánosnak az a levele, amelyben bőven esik szó a Németi-féle vállalkozásról.[4] Minden valószínűség szerint ez volt az imént említett *Mindenes Gyűjtemény*beli tájékoztatásnak is a forrása. A levélrészletek életszerűbben tárják fel a fiatal soproni könyvkötő küzdelmét, mint a — részben puszta híradásra rövidített, részben általánosabb buzdításra szánt — Péczeli-cikk.

„. . . Még eggy kis újsággal kivánok kedveskedni Tiszt. Uramnak. Az eggyik itt való könyv kötő Némethi Mihály Ur meg igérte, hogy Sz. György napkor magyar lesekapinétet [sic!] fog fel-állitani. Ura leszsz e szavának, bizonyosan nem tudom, azt tudom hogy én és az én két legjobb barátim Németh László Potyondi László minden tölünk kitelhető módon, s még a mennyire szegénységünk engedi, pénzel is készek vagyunk ezen szándékát előbb segiteni. Oh be szeretném! oh melly igen szükséges volna!!! — . . ."

„. . . Mikor már egészen meg irtam Levelemet, akkor jutott eszembe, hogy jó volna Némethy Mihály Urral szollanom. S különös örömmel értettem tőle újra nem csak az előbbi fogadásának meg-erősitését, hanem ezen szándékának végbevitelében való szives igyekezetét is. — Annak előtte is volt már ez a feltétele, de minekutánna a Mindenes Gyüjteményben való serkentést neki megmutattuk, egészen felgerjesztetett arra, hogy Nemzete hasznára s nyelvének dicsőségére Magyar Lésekabinétot állitson fel.

De sok nehézségek vagynak előtte, mellek őtet meg-akadályoztathatnák, s amelyek eránt igen kért, hogy Tiszt. Uram tanácsát kikérném.

1. Nem tudja millyen magyar könyvek vagynak, Catalogust sehol sem kaphat. — Meg akarna pedig többnyire minden Magyar Könyveket (ollyikból több nyomtatványokat is) szerezni, a kik mostanába jöttek s ezután jőnek ki.

2. Nem tudja, honnét hozassa őket. — Ahol esmérősei vagynak, rész szerént éppen nem kaphatja, rész szerént sokkal drágábban, mint a nyomtatás helyén vagy közel ahoz. Ilyen helyeken pedig még senkivel nincs elegendő esméretsége, mert még ifju ember, noha mind mesterségét jól érti, mind tehetsége elegendő vagyon. Szüksége van tehát olyan emberre, a ki minden kivánható magyar könyveket, mikor szükségesek volnának illendő árért meg küldené hozzá. — Ezekre nézve nagy alázatossággal kérem Tiszt. Uramat, méltóztassék bennünket okos tanátsával megörvendeztetni, s röviden megirni: mitsoda városokban, vagy mitsoda könyvekben lehet Magyar Könyvek catalogusát találni, hogy

[1] Magy Könyvszle. 1959. 345—355. l.

[2] Vö. Szemző Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei*. Magy. Könyvszle. 1939. 165—175. l. és Csatkai Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők*. Magy. Könyvszle. 1939. 54—61. l.

[3] *Mindenes Gyűjtemény*. 1790. III. 247—248. l.

[4] MTA Kézirattára. *Péczeli József levelezése*. 148. 4.—r.

juthatna leg kevesebb költséggel hozzájuk, egy szóval hogyan fogjon ezen dolgokhoz, hogy mind magának, a mennyire lehet a legkevesebb költségbe kerüljen, mind az olvasóknak kedvek szerént járjon. —

Tiszt. Uramnak nyelvünkhöz való forró szeretete s embereket szerető szive a legédesebb reménységgel biztat bennünket . . ."

2. Néhány apróbb, a Németi-féle vállalkozást érzékletes közelségbe hozó tény közlésén túl a legtöbbet egy korabeli magyar olvasókabinét megalakítása előtt álló szervezési nehézségekről mond nekünk ez a levél. De ezen túlmenően hangsúlyozottabbá teszi azt a szerepet is, amelyet a *Mindenes Gyűjtemény* és vezető írója Péczeli József játszott — buzdító, népszerűsítő és hasznos tanácsokat tartalmazó cikkeivel — a korabeli *magyar* lesekabinétek életében. A „Mindenes Gyüjteményben való serkentés" új lendületet adott az önmagában tanácstalanul csüggedő Némethnek. Nem véletlen, hogy ebben az ügyben a soproni kispapok éppen őhozzá fordultak tanácsért. A szakirodalomban már közismert tény, hogy részletes útmutatást tartalmazó cikkel segíti a kor első ténylegesen működő magyar lesekabinetjét, Müller Ferenc győri vállalkozását.[5]

A pesti Mossótzi Institoris Gáborral való kapcsolata eddig is jogos hipotéziseken alapult. Léces Károly tételezi fel idézett cikkében, hogy „Institorisnak sugalmazója valószínűleg a *Komáromi Tudós Társaság* lehetett".[6] Újabban előkerült adatunk bebizonyítja e kapcsolat tényleges meglétét, sőt közvetlen voltát. Gróf Teleki Józsefnek 1792. június 28-án Péczelihez írott levelében a következőket olvasahatjuk:

„Jelentette magát nállam Institoris Ur, de meg vallom nem tudom ha vagynak e ő kinél azok a tulajdonságok a melyek egy Lesen Kabinét fel állitójában kivántatnak. En azonban ha az ő Kme hasznos Tzéllyának elé mozditására valamit tulajdonithatok, örömömnek fogom tartani."[7]

A levélrészlet elég világosan megengedi a következtetést: Péczeli *ajánlotta* Institorist az akkor éppen Pesten tartózkodó pártfogójának, Telekinek. A hazai protestantizmus világi vezetője — személyes ellenszenve ellenére — minden valószínűség szerint nagy szerepet játszott abban, hogy Institoris megtelepedhetett Pesten.

Az eddigiek figyelembevételével és néhány sajátosan összejátszó adat összevetésével kínálkozik egy feltételezés a Péczeli—Institoris kapcsolat újabb szemponttal való bővítésére. Péczeli halála (1792. dec. 4.) után felesége kiadta férje tekintélyes könyvtárának katalógusát (1793). Gulyás Pál állapítja meg — ismertetvén e katalógust —, hogy az *nem említ magyar könyvet*.[8] A Léces Károly által megtalált Institoris-féle könyvjegyzékben viszont elég tekintélyes számmal szerepelnek „Erköltsi könyvek" és „Prédikációs könyvek", amelyekről Institoris állapítja meg, hogy nem is nagyon illenek a lesekabinétbe.[9] A két tényt összevetve, van némi alapunk annak a feltételezésére, hogy Institoris egyik forrása olvasókabinétje könyvanyagának összeállításánál Péczeli könyvtára lehetett. Vajon mi az oka annak, hogy Péczeli ilyen buzgón karolta fel a magyar lesekabinétek ügyét?

Péczeli Józsefet az 1780-as évek második felében kortársai a legnagyobb magyar írónak gondolták.[10] A hazafias jozefinista értelmiségnek ez a sajátos képviselője azonban

[5] *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 135—137. l.

[6] Léces i. m. *A Mindenes Gyűjtemény* 1789. II. 136. lapján található utalást („Itt Komáromban is most szándékozik egy érdemes Hazafi hasonlót állítani.") hozza kapcsolatba a Komárom megyei Bodókról induló Institorissal.

[7] MTA Kézirattára. *Péczeli József levelezése*. 148. 4-r.

[8] Gulyás Pál: *Egy XVIII. századi magyar író könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1901. 220. l.

[9] Idézi Léces i. m. 351.

[10] Kazinczy írja róla a *Pályám emlékezetében* : „Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga köztünk." *Kazinczy Ferenc művei*. III. 102. l. (N. Könyvt. 1879.)

inkább mint „született nyelvünk oszlopa" érdemelte ki az általános megbecsülést és nem mint alkotó. A jobbára általa írt *Mindenes Gyűjtemény* egyik központi motívuma a nyelvkérdés. Nyelvi programjának legfontosabb mozzanata a magyar nyelv magyarországi helyzetének megszilárdítása mind a némettel, mind a latinnal szemben. Folyóiratának hasábjain (de más területen folytatott működésében is) ennek gyakorlati, technikai problémáit igyekszik megoldani. Széleskörű munkájának egyik jelentős problémaköre a lesekabinétekkel kapcsolatos. A legszélesebb közönséggel *magyar* könyveket akar olvastatni. Mindebből érthető, hogy a Magyarországon működő lesekabinétek közül *kizárólag a magyar* lesekabinéteket támogatja (Mossótzi—Institorist, Müllert és a levélrészlet alapján szintén nemzeti célú Németit). A *Mindenes Gyűjtemény* egyik cikke mutatja, hogy Péczelinél ez *tudatos*:

„Valamíg jó és tehetős Hazafijak, Kalmárok, Könykötők, vagy mások, ezt nagyobb Városainkban el nem kezdik, addig nehezen fog bóldogulni Literaturánk: mert ha a' Német Könyv-árusokhoz bé-adattatnak is a' Magyar Könyvek, tsak nem ugy járnak ott, mint azok a' tévelygő falusi borjúk, a' kik Város gulyájába botorkáznak."[11]

A haladást 1789—1790-ben *már* a magyar lesekabinétek jelentik a némettel szemben. Péczeli József egyik történeti érdeme, hogy ezt gondolatilag felfogta, és a magyar lesekabinéteket gyakorlatilag is támogatta.

Biró Ferenc

Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához. Fitz József *A nyomdászattörténet korszakai* c. tanulmányában[1] említi, hogy a XIX. században a nyomdászat általános fejlődésének terén „magyarok is közreműködtek . . . Sikertelenül a félreismert lángész, bonyhádi Kliegl József magyar testőrtiszt, mérnök, festőművész és feltaláló, aki már az 1840-es pozsonyi diétán bemutatta úttörő billentyűs szedőgépét, de támogatás hiányában sem ezt, sem egyéb akkor hallatlan találmányát (búvárhajó, sínlerakó vasút, hangjegyző gép stb.) nem tudta érvényesíteni. Negyven-ötven évvel később Amerikából kaptuk a linotype-ot meg a monotype-ot . . ."

Pap Jánosnak a Magyar Tudományos Akadémia technikatörténeti pályázatán dícséretet nyert és az *Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyvében* közzétett munkája[2] megkísérli, hogy az elmúlt mintegy százhúsz év folyamán megjelent különböző megnyilatkozások és kutatásai alapján összefoglalja, ami Klieglről és találmányairól megtudható. Bevezetőben indokolja a „szükségszerűséget", amely a XIX. század első felében a történeti-társadalmi és gazdasági fejlődés során a nyomdaiparban sürgetően kívánta meg a szedés és szétrakás meggyorsítását, hogy kihasználhassa az új nyomási technikákat. Kliegl szedő- és osztógépéről nem jelent meg szerkezeti részleteket tartalmazó leírás — hiszen a feltalálót senki és semmi sem védte, nyeresége tehát a tanulmánynak, hogy közli néhány korabeli szedőgép fényképét és Kliegl gépének klaviatúráját egyetlen fennmaradt saját rajzán. Kliegl találmányainak sorsát nyomon követve inkább azok kifejlődésének adatai és visszhangjuk (s egyben a tanulmány bibliográfiája) egészíthető ki egykorú megnyilatkozásokkal, hogy még jobban érzékeltessük eszméinek úttörő voltát.

Kliegl unokaöccse (húgának fia) Kászonyi Dániel, Kossuth lelkes híve és ügynöke (az emigrációból hazatérve később, a nyolcvanas évek elején, a *Népszava* szerkesztője)

[11] *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 118—119. l.

[1] Magy. Könyvszle. 1958 1—9. l.

[2] Kézirat. Bp., 1958. 247—273. l: *A nyomdászat magyar úttörője. Kliegl József és szedőgépe.*

még KLIEGL életében adta ki németül emlékezéseit.[3] Többször említi nagybátyját, akit tehetséges költőnek és muzsikusnak, elég jó festőnek, ritka mechanikai zseninek és — túlságosan is becsületes embernek jellemez, aki két emberöltővel megelőzte korát és még többel a magyarországi viszonyokat. 1835. április 6-án emlékszik meg a szedőgépről, mellyel a szedő majd a felolvasás sebességét követheti; KLIEGL később maga közli, hogy 1834-ben szerkesztette gépének első mintáját, szegényesen, papírlemezből és fából.

Maga KLIEGL 1840-ben lép először a sajtóban a nyilvánosság elé. Először a Pesten megjelenő *Társalkodó* ad hírt (márc. 14-én)[4] „A gyors betűszedő és betűosztó-műszer ügyében" arról, hogy „Nemzeti Casinónkba Pesten aláírás végett felszólítás érkezett magától az erőmű-feltalálótul, aki 300 részvénynek 10 ezüst forintjával történendő elkelése után mind a két gépfölállítás költségeit födöztetve gondolja . . . a harmadik gép eladatásakor az addig csak kölcsönpénznek tekintett részvényértéket haladéktalanul visszafizetendi . . ." Ezután szinte egyidejűen (márc. 18, ill. 22. és 26.) hozza a *Társalkodó*[5] és a *Honművész*[6] KLIEGL saját cikkét: „Rajzterve a gyors betűszedő és osztóműszernek", illetve „Programmja egy typographiai gyorsszedő és szétrakó gépnek". Közli, hogy felvilágosításai és találmányainak saját lakásán: „Pozsonyban Dombutca (Berglgasse), az academiai épület mögött, 135. sz. alatt, 1sö emeletben" látható mintái már most „minden értelmes és elfogulatlan vizsgálót meggyőzendnek afelől, hogy feltalálójok azt, amit célba vett és ígér, kellő segedelem és gépeinek szükséges tökéletesbítése mellett, a legmeglepőbb s a nyilvánosságra, literaturára, műveltségre s az ezektől függő összes társasági viszonyokra nézve rendkívül fontos mértékben valóban létesítendi is." Összehasonlítási alapul egy 16 000 típusból álló cicero-ívet vesz: ennek szedésével akkor 15—20 órát, szétrakásával legalább 6 órát töltött a szedő, aki „napjában csak [!] 10 órát dolgozik"; a szedőgép akkori állapotában 3 óra alatt állíthat össze egy ívet, de ezt a gyorsaságot a gyakorlott szedő virtuozitása négyszer-ötször ennyire is emelheti; a szétrakógép naponta 2½ szedőt takarít meg, de tökéletesbítve többszörösen is dolgozhat és 5—10 szedő munkáját is elvégezheti.

„. . . Igen jól tudja a feltaláló, hogy mindez sokak előtt hihetetlennek, kivihetetlennek fog tetszeni; nem is lehet különben, míg az ember azon conceptiojában egyszerű, de részleteiben ezerfelé ágazó gépezetet, mely által e kivitel lehetséges, legalább főbb működésiben nem látta s az eredményekről saját tapasztalás után meg nem győződött. Részérül csak azt nyilvánítja még alulírt, hogy a könyvnyomtatásnak semmi föltételeit sem mellőzte el gépterveiben és számolásiban, s hogy e részben Haspe Buchdruckerkunstja szolgált vezérfonalául. Hat évi fáradságos és nem kevés áldozatokkal párosult munkájába került e közhasznú s előre felszámíthatatlan következésű terveinek annyira létesítése, mennyire azt mostani mintagépeiben mintegy körrajzban vagy puszta vázolatban láthatni . . . Hozzávető számolás szerint egy tökéletes, egyszerű szétrakó-gép kerülne a vevőnek 400, kettős ugyanolyan 5—600, hármas 6—700, négyes 7—800 pengő forintjába; egy egyszerű gyors-szedőgép pedig (mely 4féle nagyságú tipusokat szed) mintegy 1500—2000 pgő ftjába . . . Ügyes kézművesek segítsége mellett e [szétrakó] gép három hónap alatt teljesen előállíttathatnék . . ."

A kellő segítséghez, mint ismeretes, a Magyar Tudós Társaság pártoló jelentése[7] sem segíti hozzá s így 1842. márciusában az osztógépnek csak részleges előrehaladásáról

[3] *Ungarn's vier Zeitalter. Erlebnisse und Lebensansichten eines Mitspielers vor während und nach der ungarischen Revolution in Ungarn und im Auslande.* Leipzig, Verlag von Ch. E. Kollmann, 1868. 1—4. Bd. (Idézetek saját fordításomban. F. I.)

[4] *Társalkodó.* 1840. márc. 14. 22. sz.

[5] *Társalkodó.* 1840. márc. 18. 23. sz.

[6] *Honművész.* 1840. márc. 22. 24. sz.; márc. 26. 25. sz.

[7] *Magyar Tudós Társ. Évk.* V. k. 1838—40. Budán, 1842. 41. l. Kisgyűlések: (1840. június 15-i ülés.)

tudósíthat,[8] hiszen „a fát sem vághatni le egy csapással". Pedig „legkisebb számítás szerint a nyereség naponkint 12—16 ember, azaz szedő, kiknek díja évenkint egyesleg, ha többre nem, legalább 1000 v. ftra megy." Ugyanekkor nyilatkozik YOUNG találmányáról:

„. . .Támadhatott ugyanis már azon gondolat, hogy miután Young angolhonban egy szedőgépet csakugyan előállított, fölöslegessé vált az enyimnek elkészítését óhajtani s eszközölni . . . Young felléptében semmi okot nem látok az én tervem szerinti szedőgép készítésétől elállni; mert habár Young gépe az én rendszeremen alapult, mégsem bír azon szerkezettel, amelyet én az enyémnek adandok. Dingler polytechnicai időszakirata szerint valósítva van ugyan a rendszer, de a gépnek könyvműhelybeli kívánt haszonvehetőségére még sok kívántatik. Egyéb folyóiratok is csak egyszerűen jelentik, működése mibenlétének részletes ismertetése nélkül. Vajjon miért így? kérdezem. Youngnak volt reáfordítható 60,000 ftja; ez adá meg neki az elsőséget. Ő, gazdag kézzel, rögtön valósíthatá a rendszert, melynek első mintáját én szegény papírlemezből és fából inségesen készítve 1834 óta a padláson hevertettem."

(YOUNG és DELCAMBRE gépén szedték Londonban 1842-ben a *Family Herald*-ot[9]; ennek szerkezetéről is csak a — KLIEGLéhez hasonló — elv ismeretes, de kiszolgálásához eleinte 7, s még sokkal később is 3 személy kellett, míg KLIEGL osztógépét óramű-hajtásra tervezi egy segéderő időnkénti igénybevételével és szedőgépénél is csak ugyanezen segéderőre volna szükség egyetlen szedőn kívül.)

1847-ben — tehát hét évvel az akadémiai bizottság jelentése után, mely szerint KLIEGL gépei 160 000 forint kamatát hajtanák, a könyvkiadási költségeket egyharmadra csökkentenék, s így a népoktatás és a hasznos eszmék terjesztésére korszakalkotó hatást gyakorolnának — KÁSZONYI Dániel újból azon kesereg, hogy nagybátyja oly közhasznú gépeivel „hiába próbálkozott itthon, hogy az érdeklődést iránt felkeltse, munkáját közönséges kézművesmunkának tekintették, a legtöbben fel sem fogták, de a könyvnyomtatók és még inkább a szedők ellenségei voltak . . ." Ugyanezen év augusztusában a *Jelenkor* pozsonyi levelezője beszámol arról, hogy[10]

„két és fél év előtt a bold. nádor közbenjárására udvari biztosság [elnöke gr. Török Bálint] a bécsi polytechnicumi tanár Hönig közbenjárásával megvizsgálta a gépek mintájának kísérleteit, akkor a király 6000 pft-ot rendelt magánpénztárából havi 200 részletekben (ez fél év előtt megszünt). Ebből a segélyből Kliegl az osztógépet nagyrészt átdolgozta, miután a betűk 36 foknyi hajlatnál is, alkalmasint galvanicus behatásnál fogva, némelykor elkésni tapasztaltattak. Az osztógép jelenleg kész a betű szekrények osztályosításáig, ami csak a betűmértéknek a szedőgép által feltételezett meghatározása után teljesíthető. — A szedőgép az apró alphabet betűivel rendeltetésének már valósággal megfelel. A rendszer már addig van kifejtve, miszerint billentyűkkel több betűk egyszerre s így szótagok sőt egész szócskák e g y billentéssel szedethetnek ki. Teljes használhatóságára nincs egyéb hátra, mint hogy az a nagy alphabetre, pontozó jegyekre s netán számokra is alkalmaztassék, mire nézve már az alkotó részek ki vannak dolgozva. . . A gép jelen állapotában már kb. 5-6 szedőt pótol. . ."

de sajnos KLIEGL „kiesett a divatból" és újból kétségbeejtő helyzetben van . . .

A szabadságharc bukásának örvénye elsodorta KLIEGLnek azt az érvényesülési lehetőségét is, amelynek eszméjét TÁNCSICS Mihály vetette fel 1848 tavaszán a *Munkások Ujságá*ban[11]: amikor „kézművesek iskolájának" — politechnikumnak — létesítését sürgeti ismételten, akkor tanítóul KLIEGL „művészünket" ajánlja oda, „hol hazánk gép művészetét fogjuk megalapítani s nagyszerűvé kifejleszteni". Mert TÁNCSICS szerint

[8] *Regélő Pesti Divatlap*. 1842. ápr. 7. 28. sz.; ápr. 24. 33. sz. (Kiadja GARAY János.) KLIEGL tudósításai Pozsonyból, az első márc. 7-ről.
[9] *Encyclopaedia Britannica* 11. kiad. 1911. 27. k. 545—6. l.
[10] *Jelenkor*. 1847. aug. 8. 63. sz.
[11] *Munkások Ujsága*. 1848. máj. 21. 8. sz. 118. l.; jún. 4. 10. sz. 154. l.

Kliegl „ezen művészeknek" — ti. a csudálatos műveket készítő mesteremberekne k — „egyik legjelesebbike, kire Magyarország büszke lehet, mert oly műveket készít, milyekről senki egész Európában még nem is álmodott. E férfiúnak műveit más országok kormányai drága pénzen megfizették volna, magát is híták, hogy menjen hozzájuk, ahol csudálatos eszéért nagyra fogják becsülni, az élet szükségeivel nem kell küzködni: de kebelében lángoló hazaszeretet ég, semmi áron nem hagyta ide kedves hazáját; inkább kész minden szűkölködést tűrni, csakhogy bámulandó műveivel nemzetünknek dicsőségére szolgáljon. — Holmi aprólékos alamizsnán kívül nem pártolák őt gazdagaink: de amit a gazdagok elmulasztottak, mi összes munkások ki fogjuk pótolni, mert mindenütt bebizonyul,hogy a munkásosztályokban rejlik az erő; ezek csekély fillérei, szorgalmuk, elszántságuk által kezdenek a világi nagy eseményeknek irányt adni."

Az ifjúság is felbuzdult 1848-ban: a Nemzeti Kör utódának, az Egyenlőségi Társulatnak augusztus 13-i ülésén Horárik indítványára elhatározták Kliegl József szedőgéptalálmányának támogatását: új Kliegl-könyvet akartak kiadni, sőt az aug. 20.-i ülésen ezt a tervet időszakos kiadvánnyá óhajtották kifejleszteni „Egyenlőségi Lapok" címmel. [12] E szép terv is semmivé lett . . .

A szedő- és osztógép korántsem egyedüli találmánya, de egész életét végigkísérő vezéreszméje és főműve Kliegl nek. Többi találmánya is a Kászonyi által sokat ostorozott közállapotoknak, Magyarország társadalmi és gazdasági elmaradottságának, a minden haladást közönybe fullasztó arisztokrata uralomnak esett áldozatául. Említsük csak meg, hogy már 1835-ben közölte búvárhajó-tervét közönyös arisztokratáink valamelyikével, de túlcsigázott képzelődéseivel elutasították: 1857-ben írja azután a *Vasárnapi Ujság*, hogy „taval más nemzetbeliek roppant zajt ütöttek ilyen hajó próbatételével". S emlékeztessünk arra, hogy vasúti találmányaival már 1845. dec. 20-án foglalkozik „Vaspályareform" címen Ney tollából az *Életképek*:[13] közli, hogy a találmány vonatkozik a vaspálya építési módjára, a gőzmozdony alkotására, az utaskocsik átalakítására; az erőnek tetemes része, a költségeknek legalább fele megkíméltetik. — Mozdonya feleslegessé tette volna a roppant költségekkel járó talajegyengetést, mert kis kanyarulatokban is járhat, hegynek le pedig 1 : 4-hezi meredekségben is képes bármely ponton és pillanatban megállni, nem kell 400 mázsás gőzkocsi, csak 150 mázsás, mert Kliegl szerszáma a gőzkocsit a sínhez erősen odanyomja. Erről cikkezik a *Munkások Ujsága* is „Kell-e száz millió forint?" címen 1848. aug. 20-án[14]. Felhívja a figyelmet Kliegl könyvére az egysínrendű vaspályáról, (ára egy tizes), azután — mint Petőfi — elmondja, hogy Kliegl kínálta e találmányát Széchenyinek, de az meg sem vizsgálta, majd így folytatja:

„Minden bolondbul csinálhatott a király nemes embert, száz ostoba nemesből száz grófot, mert az csak egy szavába került, de egy millió grófbul sem csinálhatott egyetlen föllelőt sem. Egy föllelő ritkább és drágább kincs és hasznosabb polgár mint ezer gróf. És mégis Klieglnek, a föllelőnek 100 milliót érő találmányát az a híres Szécsényi nemcsak nem pártolja, hanem meg sem vizsgálja, mert arra nincs pénz; de van ám pecsovicsokra, minő gróf Zicsi Ferenc!"

Ezután még 1857-ben is csak ott tartott az ügy, hogy Dienes Lajos a *Vasárnapi Ujság*ban[15] idézi Kieglt, aki szerint mintegy 2000 ft költséggel szemmel látható meggyőződést lehetne szerezni vasúti találmányainak életrevalóságáról . . .

[12] Dezsényi Béla: *A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hirlapi mozgalmaiban*. Irod. tört. Közl. 1953. 201. l.

[13] *Életképek*. 1845. II. 25. sz. 805—807. l.

[14] *Munkások Ujsága*. 1848. aug. 20. 23. sz. 330. l. Tót Móric (Táncsics M.)

[15] *Vasárnapi Ujság*. 1857. 5. sz. Dienes Lajos cikke Kliegl József arcképével. — Kliegl ről egyebütt (a Papp Jánosnál említetteken kívül): *Nyomdászati Lexikon*, szerk. Bíró Miklós, Kertész Árpád,Novák László. Bp., 1936. 137. l. Szinnyei József: *Magyar*

KLIEGL József életrajzi adataihoz még hozzátehetjük, hogy 10 gyermeke közül hét nevelkedett fel, s korán elözvegyülvén, a négy kisebbet mintegy 1845-től legidősebb leánya, Laura (SCHULZ Róbertné) nevelte Pozsony megyei bérletén[16]. E leányánál élt később Bazinban KLIEGL 1861—62-ben, sőt feltehetőleg 1860-ban is.

FABÓ IRMA

Ki „A sánta ördög" első magyar fordítója? 1803-ban az EGGENBERGER-cég, mint „elmefuttató könyv"-et adta ki LE SAGE *Le Diable boiteux* c. regényének első magyar nyelvű fordítását *A sánta ördög* címmel, mely „az olvasást kedvellőknek Frantzia nyelvből Magyarra fordíttatott". A címlap sem LE SAGE, sem a fordító nevét nem tünteti fel. A bevezetésben SCHÉDIUS Lajos (Pestenn, karátson hav. 15. nap. 1802.) azt írja, hogy a legjobb francia művek „közzé pedig méltán lehet számlálni ama nagy eszü és elmés Frantzia Irónak Le Sage gunyoló Románjait, úgymint: Le Diable boiteux, Gilblas de Santillana, Gusman d'Alfarache, Estevanille Gonzales, le Bachelier de Salamanca". Majd megjegyzi, hogy „ezekből a' Fordító Úr a' Sánta ördögöt, kinek egész intézete 's foglalatja a' mostani világ'járását-is illeti, választotta, hogy azt Magyar öltözetben az olvasásban gyönyörködő közönség eleibe botsássa". SCHÉDIUS megjegyzése a „Fordító Úr"-ról senkit sem hozott zavarba. PETRIK Géza []-ben ugyan, de SCHÉDIUS Lajost teszi meg a mű fordítójának.[1]

SZINNYEI József már teljes határozottsággal SCHÉDIUSnak tulajdonítja a fordítást[2] („Le Sage munkája Schédius által fordítva") és SCHÉDIUS műveinek gyűjteményes felsorolásába illeszti, mint annak 18. önálló tételét.[3] S teszi ezt az a SZINNYEI, aki alig néhány évvel előbb, amikor a *Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertóriumá*ban feldolgozta a Zeitschrift von und für Ungárn c. Pesten megjelenő folyóirat cikkanyagát, ha jól megnézi az egyes cikkeket, akkor a Zeitschrift 1803-ban megjelent IV. kötete 310. lapján olvashatta volna a következőket: „Die Uebersetzung, die wir dem durch mehrere Schriften schon rühmlich bekannten Hrn. Doktor Paul Rath verdanken." Világos, hogy RÁTH Pál a fordító, akinek személyéről SZINNYEI nem tud közelebbit, tehát nyilvánvaló: PETRIK hibás adatát vette át kritika nélkül. SCHÉDIUS LAJOS életrajzírója nem említi a „fordítást", de a könyv előszaváról sem tud, igaz, hogy hősével elsősorban mint „német—magyar kultúrközvetítő"-vel foglalkozik.[4] Egyébként megjegyzendő, hogy a színész RÁTH Pálnak ilyen jellegű fordítását sem SZINNYEI *Magyar Irók*-ja sem ERŐDI Jenő *Magyar Színészeti Lexikon*-a nem ismeri.[5]

IFJ. KOZOCSA SÁNDOR

írók élete és munkái. 6. k. Bp., 1899. PONORI THEWREWK József: *Magyarok születésnapjai.* Pozsony, 1846. 126. l. *Pest-Ofner Sonntagsblatt* 1856. 219. sz. *Blätter für Musik,* von Zellner, Wien 1856. 78. sz. *Presse,* Wien, 1856. 449. sz.

[16] KÁSZONYI i, m. nyomán. — Egyébként KLIEGL önarcképe a Nagytétényi Kastélymúzeumban, KÖLCSEYt ábrázoló festménye pedig a Történeti Múzeumban található.

[1] *Magyarország Bibliographiája 1712—1860.* II. köt. Bp. 1890. 582. l.

[2] *Magyar Irók.* XII. köt. 340—341. h.

[3] Az OSZK katalógusa is SCHÉDIUS Lajos fordításaként tartja nyilván!

[4] DOROMBY Karola: *Schédius Lajos mint német—magyar kultúrközvetítő.* Bp. 1933, Pfeifer Ferdinánd. 116 l. [Német Philologiai Dolgozatok. LVI.]

[5] KONT Ignác: *Bibliographie Française de Hongrie* /1521—1910/ című művében /Paris 1913/ sem SCHÉDIUS Lajosnál, sem RÁTH Pálnál nem említi.

FIGYELŐ

Két egyetemi jegyzet margójára. Tizenegy esztendőn át oktatott Kőhalmi Béla az egyetemen és ennek az oktatómunkának zömét a bibliográfia tanítása képezte. Csendes, egyenletes munka volt ez, annak ellenére, hogy itt nem az volt a feladat; továbbhaladni valamely kitaposott úton, vagy kipróbált módszereket egyszerűen alkalmazni. A bibliográfia egyetemi oktatása és egyáltalán a könyvtártudományi ismeretek egyetemi tanítása nem rendelkezik hazánkban gazdag hagyományokkal. A múltban két egyetemünkön csekély óraszámmal magántanári kollégium tárgya volt a bibliográfia.

Kőhalmi Bélára hárult a feladat, hogy a bibliográfia egyetemi oktatásának módszereit kidolgozza, meghatározza azt az ismeretanyagot, melynek megismertetése és megismerése az egyetemi könyvtárosképzés céljait a legjobban szolgálja.

E feladatot Kőhalmi Béla úttörőként, a marxizmus—leninizmus tanításainak alkotó módon való alkalmazásával oldotta meg. Tudása, gazdag gyakorlati tapasztalatai, az ügy iránt érzett lelkesedése, elmélyedni szerető szelleme tették ezt lehetővé. Szinte meghökkentő jelenség, hogy ez a tevékenység az egyetem falain kívül eddig alig talált visszhangra. Úgy érezzük, hogy most, amikor időszerűvé vált a tanulságok levonása, legfőbb ideje — ha futólagosan is —, de elemezni a módszert, melynek segítségével Kőhalmi Béla annyi éven át a reá háruló feladatokat megoldotta.

Az elemzésnek legegyszerűbb módját választjuk. Az egyetemi előadások vázlatát képező két egyetemi jegyzet néhány jellemző tulajdonságát igyekszünk felvázolni, mintegy széljegyzetekkel kísérve azokat.

A kiindulás. Ez természetesen nem is lehet más, mint a bibliográfia fogalmának marxista szemléletű tisztázása. Kőhalmi Béla nem elégszik meg azzal, hogy elfogadja a marxizmus alapján álló bibliográfusok közkeletű megállapítását, mely szerint a bibliográfiát az írásművek társadalmi hasznosításának eszközévé kell tenni, hanem a bibliográfia feltáró kritikai feladatait vizsgálja elsősorban.

Gondos elemzés alapján jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy „a bibliográfia segédtudomány, de az összes tudományok segédtudománya".

Ez a megállapítás számunkra — különösen ha ismerjük Kőhalmi Béla okfejtését —, szinte magától értetődőnek tűnik és nem is gondolunk arra, hogy ő volt az első, aki ilyen világos megfogalmazásban elénk tárta ezt a gondolatot. A bibliográfia általános segédtudomány jellegének felismerése egyenes úton vezet el a bibliográfiának a felépítményen belül elfoglalt helyének meghatározásához is.

Ez a felfogás szinte szükségszerűen együtt jár azzal is, hogy Kőhalmi Béla a bibliográfiai tevékenységet elsősorban annak történetén keresztül vizsgálja.

A bibliográfia, a bibliográfia elméletének, a bibliográfiai műfajok kialakulásának és továbbfejlődésének története tehát az oktatás középpontjába került. Ezzel a bibliográfia oktatásának olyan módját valósította meg, mely egyedülálló a bibliográfiai oktatás gyakorlatában.

A források. Magát az oktatáshoz szükséges anyagot korántsem kapta készen Kőhalmi professzor. A használatban levő bibliográfiai tankönyvek és kézikönyvek szinte kivétel nélkül nem egyebek a fontosabb bibliográfiák bizonyos vezérelvek szerint rendezett enumeratív felsorolásánál. Még a Szovjetunióban és a népi demokráciákban megjelent tankönyvek (Ejhengol'c: *Obssaja bibliografija*, Denisz'ev munkája, Fleischhack—Rickert—Reichardt bevezetése stb.) módszere is a tárgyszerinti csoportosításon belüli felsorolás.

A bibliográfia történetének valamely nagy pozitivista szintézise bizonyára igen értékes anyagot szolgáltathatott volna az előadásokhoz. Ez sem állott rendelkezésre. A bibliográfiai szakirodalom egyik standard munkájának tartott Schneider—féle *Handbuch* mindössze 35 oldal terjedelemben igyekszik összefoglalni a bibliográfia történetét. Sokáig ezt tartották a legalaposabb bibliográfia-történeti összefoglalásnak! Kőhalmi Béla már éveken keresztül tartotta történelmi alapozású előadásait, amikor 1956-ban megjelent L. N. Malclès szintén nem nagyterjedelmű bibliográfia-történeti összefoglalása. És milyen megnyugtató lehetett Kőhalmi Béla számára, hogy azt átvizsgálva megállapíthatta; az abban ismertetett adatok eddig sem kerülték el figyelmét. Kétségtelen azonban, hogy az olyan nagyjelentőségű bibliográfia-történeti részlettanulmányok, mint Besterman-nak a korai bibliográfiákról szóló műve jelentős adatanyagot szolgáltattak előadásaihoz.

Az anyaggyűjtés tekintetében tehát úgyszólván teljesen saját tevékenységére volt utalva. Elfelejtett bibliográfiák százainak címét kellett kinyomoznia, az előkerült műveket gondosan elemeznie, tanulmányoznia. Bátran elmondhatjuk: a bibliográfia művelői közül ő nyúlt legbátrabban az elsődleges forrásokhoz.

A módszer. Mindazok, akik érezték, hogy a bibliográfia problémái, annak történetén keresztül közelíthetők meg a legjobban, magának a bibliográfia történetének rekonstruálása érdekében keveset tettek.

A felismerés maga is többnyire bátortalanul jelentkezik. Victor Zoltowski mutatja ki a polgári szerzők közül talán elsőnek, hogy a bibliográfia alkalmas az emberiség szellemi és művészi termelése egyes ciklusainak felfedésére. Nem véletlen, hogy Kőhalmi Béla kedvenc szerzői közé tartozik Wilhelm Fuchs, a jogtudomány bibliográfiájának legkiválóbb művelője, az egyetlen talán, aki bibliográfiai összefoglalásának történeti alapozást ad és aki szellemes áttekintést nyújt a jogtudományi bibliográfia történetéről.

A tudománytörténetnek a bibliográfiával való összefonódottsága előadásainak vezérgondolata volt. E tekintetben a történész-bibliográfus Charles-Victor Langlois-t vallotta mesterének. A könyvtáros tanszékek 1958. évi prágai nemzetközi konferenciáján is e kapcsolatok feltárásának termékeny voltára mutatott rá. Előadásaiban elemzését adta a tudománytörténetírás három formájának: a historiográfiainak, az elmélettörténetinek és a tudomány élő, változó anyaga, mozgásformájával foglalkozó (pl. földmívelés) történetírásnak. A tudománytörténet csontvázát alkotó retrospektív szakbibliográfiának tehát — tanítása szerint — egybe kell foglalnia mind a három módszert követő irodalmat. Ezzel a látásmóddal megszüntette a bibliográfia-oktatás monotonságát.

A tudománytörténeti összefoglalás szerzője mindig ki van téve a kísértésnek, a tudományág történetét úgy megírni, hogy kizárólag a tudományág fejlődését jellemző jegyeket, forma- és stílusváltozásokat vegye tekintetbe. Schneider és főleg Malclès bibliográfia-történeti szemlélete legalábbis erre utal. A bibliográfiaírás egyes korszakait magukat a bibliográfiákat jellemző jegyek alapján jelölik: a XVI. század a bibliográfia tudóskorszaka (L'époque savante), a XVII. század a történeti korszak (L'époque hitorique) a XVIII. század a történeti és tudományos korszak (L'époque historique et scientifique),

a XIX. század a kisipari korszak (L'époque artisanale), végül korunk a bibliográfia technikai korszaka (L'époque technique). Kétségtelen, hogy ez a periodizáció, ha az egyes korszakokban létrejött bibliográfiák tartalmát, szerkesztési módját, megjelennési formáit vesszük elsősorban tekintetbe, a tényleges helyzetet jól ismerteti.

Kőhalmi Béla periodizációja szükségszerűen más, még pedig olyan, hogy azt elsősorban a társadalmi formák változása határozza meg, és ezen belül jutnak kifejezésre az egyes korszakok bibliográfiai termését jellemző jegyek. A Kőhalmi-féle periodizáció tehát a következő: a bibliográfia a könyvnyomtatás első másfél századában; a bibliográfia a könyvnyomtatás első másfél századában; a bibliográfia a feudalizmus felbomlása szakaszában; a bibliográfia a feudális reakció és a francia polgári forradalom szakaszában; a bibliográfia a kapitalizmus kibontakozása szakaszában; a történettudományi kutatás hatalmas kibontakozása a XIX. század első kétharmadában és a bibliográfia stb. A periodizáció tehát történeti és nem bibliográfiai kategóriák alapján valósul itt meg.

Az anyag válogatásán, időrendi ütemének megállapításán kívül a módszerhez tartozik a műhely megismertetése is. Kőhalmi a bibliográfiát a tudományos kutatás „műszerének" — és nem eszközének tekinti. A „műszer" helyes használatának megismertetése az oktatás gyakorlati oldalát jelenti.

Ezt a feladatot is merőben új, az irodalom társadalmi hasznosítását elősegítő módszerek alkalmazása révén oldja meg. A szokásos enumeratív módszerrel szakítva a jegyzet első kötete, miután társadalmi összefüggéseiben feltárta a bibliográfia fejlődésének főbb vonásait, a bibliográfiák elemzésének módszertanával ismerteti meg a hallgatót. Eltekintve attól, hogy irodalmi források e kérdések felvetésénél sem állottak rendelkezésre, az elmeleti megalapozottságon kívül ezzel is a szó legszorosabb értelmében gyakorlatiassá teszi a bibliográfia oktatását. A jegyzetnek ebben a módszertani részében nem a bibliográfiai tevékenység elemzése, hanem az egyes bibliográfiai műfajok *felhasználásának* kérdése áll a mondanivaló központjában. Az ajánlott feladatok és gyakorlatok tematikája mutatja legvilágosabban, merrefelé kívánja irányítani hallgatóit Kőhalmi Béla.

A jegyzet első részének függelékei, a második rész első fejezete — „Bevezetés a szakbibliográfiák elemzésének módszertanához" — valamint a rendkívül szellemes „Összehasonlító táblázat a retrospektív nemzeti bibliográfia módszertanához" tulajdonképpen előkészítője a gyakorlati célokat szolgáló szakbibliográfiai ismereteknek. A gyakorlati ismeretek előkészítésének ez a módszere is új és valamennyi külföldi tankönyvnél gazdagabb anyagra támaszkodik.

A módszer ismertetése csak vázlatos lehetett. Célja érzékeltetni annak újszerűségét, a szemlélet és módszer egységét.

A hiányok. Bármily gazdag a két jegyzet anyaga, bármennyire is érvényesül azokban a korszerű szemlélet, bármennyire következetes és célratörő az alkalmazott módszer — a két jegyzet mégis csak ideiglenes rögzítése egy nagyszabású mondanivalónak. Természetes tehát, hogy helyenként zsúfolt, helyenként vázlatos. Hozzá kell tennem azonban, hogy előadásai — könyvbemutatásai — már évek óta meghaladták a jegyzetben elemzett irodalmat.

Egy dolog azonban bizonyosnak látszik. Kőhalmi Béla számára a nyugdíjazás nem jelent nyugalombavonulást.

Szentmihályi János

A devizaigényes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztálya — az Országos Könyvtárügyi Tanáccsal egyetértésben — az utóbbi év folyamán napirendre tűzte a külföldi könyvek központi feldolgozásának s a vele kapcsolatos országos gyarapodási jegyzékek kiadásának megvalósítását,[1] sőt e lényeges és központi feladatokat könyvtárügyünk második ötéves tervének irányelveibe[2] is beépítette. Feladatul tűzte ki annak biztosítását, hogy az országos központi katalógusba (ezután: KK) a hazánkba érkező valamennyi külföldi könyv részint *bejelentés*, részint *központi feldolgozás* útján a beérkezés után nyomban bekerüljön, továbbá azt, hogy ezen az alapon folyamatosan megjelenjenek az országos gyarapodási jegyzékek.

A gyakorlati megvalósítás lehetőségeinek elemzése során kitűnt, hogy a külföldi könyvek központi feldolgozása, s az országos gyarapodási jegyzékek kiadása igen komplex, szervezési és anyagi szempontból is bonyolult feladat, amit legjobb lépcsőzetesen, több ütemre felosztva megvalósítani. Egyetlen szakértő sem tagadta, hogy *elvileg* a maximális megoldás (*valamennyi* külföldről beérkező könyv központi katalogizálása, az igénylő könyvtárak *teljes* kielégítése katalóguscédulákkal, az Országos Széchényi Könyvtár KK-ának *maradéktalan* ellátása a külföldi könyvek céduláival, *teljesértékű* országos gyarapodási jegyzékek közrebocsátása) lenne eszményi — de abban több-kevesebb eltéréssel mindenki megegyezett, hogy ez a *végső cél* csak évek munkája után realizálható. Jelenleg jóval szerényebb — de még mindig igen jelentős — célkitűzéssel és feladat-tervvel foghatunk a munkához. Legjobb könyvtári szakértőink, illetékes könyv) tárügyi irányító szerveink (a MM Könyvtári osztálya, az OKT kibővített elnökségi üléseegyaránt azon a véleményen voltak, hogy 1961 folyamán (törekedve a fokozatos teljességre) a következő célok megvalósítását tűzhetjük ki magunk elé:

1. a devizaigényes (nyugati) könyvek központi katalogizálását,

2. e központi katalogizálás eredményeképpen a KK ellátását a megfelelő cédulákkal,

3. ugyancsak a központi katalogizálás s a különféle könyvtárak bejelentései alapján az országos gyarapodási jegyzékek szerkesztését és kiadását,

4. a megjelenő gyarapodási jegyzékek elemzése útján könyvtáraink szerzeményezési politikájának és gyakorlatának helyesebb egyeztetését, a gyüjtőkörök finomabb elhatárolását, a devizagazdálkodás tervszerűbbé tételét.

A következő évek munkája lesz hivatva megtenni a soronkövetkező lépéseket, éspedig:

mindenekelőtt a szocialista szektorból származó monográfiák központi katalogizálását (ez a jelen pillanatban a beszerzés decentralizáltsága miatt, igen sajnálatos módon nem hajtható végre),

e fontos művek központi feldolgozása révén a KK további teljessé tételét,

megfelelő, korszerű sokszorosító eljárás segítségével a katalóguscédula-sokszorosítás megindítását.

Az egyelőre szerényebb célokat kitűző munka részleteinek kidolgozása megindult, sőt időközben lényeges előrehaladást is tett. A tervezés munkáját azonban lépten-nyomon megnehezítette az, hogy a külföldi (devizaigényes) import-könyvek országos (központi) statisztikája nem állt rendelkezésünkre. Az importot végző Kultúra külkereskedelmi vállalat, s az országba érkezett könyveket szétosztó ÁKV Könyvtárellátó osztálya

[1] E rövid cikknek jelenleg nem feladata erről a kérdésről, annak külföldi és belföldi helyzetéről, a megoldási lehetőségekről beszámolni. Egy későbbi időpontban remélhetőleg lesz alkalmunk feltárni folyóiratunk hasábjain a szóban forgó kérdés-komplexumot.

[2] *A Könyvtáros*. 1960. 6. sz.

ugyan bocsátott rendelkezésünkre statisztikai adatokat, de ezek a statisztikák természetesen a szóban forgó kereskedelmi vállalatok céljait szolgálták, s nem könyvtári hasznosításra készültek. Világossá vált, hogy csak abban az esetben tudunk tervet és költségvetést összeállítani, ha a magyarországi könyvtárak által a Kultúrához beküldött könyvrendelőlapok alapján megérkezett külföldi művek legfontosabb adatait elemezzük, összesítjük és értékeljük. Ismét a könytári kooperáció sietett segítségünkre, hogy ezt a fontos munkát el tudjuk végezni.[3]

Kiindulási alapunk az volt, hogy a rendelkezésre álló *legújabb (tehát 1959-ben megérkezett)* devizaigényes külföldi monográfikus művek céduláit elemezve és adataikat összesítve vonjunk le megfelelő könyvtári jellegű következtetéseket elsősorban a központi feldolgozásra, de másodsorban szerzeményezésünkre vonatkozóan is. Az utóbbi szempont — célkitűzésünknek megfelelően — háttérbe szorult az első mögött, s így a legtöbb esetben nem tartalmi, hanem csupán mennyiségi szempontokra tudtunk figyelni. Azonban az itt bemutatásra kerülő adatok ennek ellenére is a feldolgozásra vonatkozó következtetések levonása mellett, alkalmasak lesznek részint a KK néhány problémájának megvilágítására, részint könyvbeszerzésünk egy-két irányvonalának jellemzésére.

Az elemzés[5] a következő szempontokat vette figyelembe:

1. Külön figyelt a művek és a művekhez (féleségekhez) tartozó példányok számára.

2. A műveken és a példányokon belül kettős keresztmetszet szerint dolgozott:

a) átfogó szakcsoportok (társadalomtudományi, természettudományi, műszaki, orvostudományi, mezőgazdasági, vegyes művek) szerint,

b) nyelvek (angol, német, francia, olasz, spanyol, egyéb) szerint.

3. Megállapította, hogy az ÁKV az összetartozó példányokat (példányt) egyszerre vagy több alkalommal küldte-e ki a könyvtárak számára (három napon belüli kiküldést — a feldolgozás ritmusának szempontjából — egyetlen alkalomnak számítva).

4. Megállapította, hogy a kiküldött könyvek milyen típusú könyvtár birtokába jutottak. Három típust különböztetett meg:

I. típus : nagykönyvtárak, melyek 1959-ben — amennyiben hálózati központok — nem végeztek központi katalogizálást a hálózati könyvtárak számára. Ebbe a csoportba tartozik az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, az Országos Pedagógiai Könyvtár, az Országgyűlési Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Állami Gorkij Könyvtár.

[3] A MM Könyvtári osztályán kívül elsősorban az anyagi bázist biztosító Országos Műszaki Könyvtár vezetőségének s a statisztikai munkát végző OSzK Központi katalógus osztály munkatársainak mondok ezen az úton is köszönetet segítségükért.

[4] Köszönettel tartozom a Könyvtárellátó szakkönyvtári csoportjának, illetve Ubornyák elvtársnak, hogy volt szíves rendelkezésre bocsátani az 1959. évi rendelőcédulákat. Ugyancsak ő hívta fel a figyelmemet tapasztalatai alapján arra az általunk, könyvtárosok által is ismert tényre, hogy *egyetlen* év beszerzései nem jogosíthatnak fel bennünket százszázalékos következtetések levonására akár a katalogizálás, akár a szerzeményezés területén. A különféle időpontokban befutó rendelések kielégítése nem egy naptári évben történik. Amikor tehát hangsúlyozzuk ezt, s nem óhajtunk adatainknak szászszázalékos érvényességet tulajdonítani, a nagy számok törvénye alapján elemzésünk mégis helytálló lehet. Sem anyagi, sem munkaidő lehetőségünk nem volt három év importjának elemzésére.

[5] Lehetőségünk és időnk 18 200 rendelőcédula (A—K betűk) adatainak elemzésére volt. Ez az 1959. évi devizaigényes könyvimport — ami természetesen közkönyvtárakba jutott — mintegy 50%-át jelentette. A munka közben végzett kísérleteink azt bizonyították, hogy már 5000 könyv cédulájának elemzése is hasonló százalékszámokat eredményezett. A nagy számok törvénye tehát már jóval kisebb példányszámnál is érvényesült, de megnyugtató eredmény elérése céljából munkánkat ki kellett terjesztenünk,

A tervbe vett központi jellegű szolgáltatások szempontjából ezeket az országos jellegű nagy könyvtárakat az jellemzi, hogy feldolgozási munkamódszereik fejlettek, a KK számára hiánytalanul jelentik az új külföldi beszerzéseket, valamilyen gépi sokszorosító eljárással sokszorosítják igen differenciált katalógushálózatuk számára a szükséges cédulákat, s egyetlen kivételtől eltekintve rendszeresen kiadják új gyarapodásaik jegyzékét.

Ahol hálózati könyvtárak tartoznak a központi könyvtárhoz (MTAK, OMK, OMgK) s a hálózati könyvtárak jelentős külföldi könyvimportban részesülnek, e könyvtárak számára fontos lenne a központi cédula-ellátás is. (l. pl. az OMK mintegy 1000 szakkönyvtárra tehető hálózatát).

II. típus : az egyetemi és főiskolai könyvtárak közül azok, melyek 1959-ben központilag dolgozták fel[6] a devizaigényes külföldi könyvanyagot.

Ebbe a csoportba tartozik csaknem minden egyetemi és főiskolai könyvtárunk, néhány orvosi egyetemi könyvtár (Budapest, Debrecen) kivételével.

A központi szolgáltatások szempontjából ez a II. számú csoport a legfejlettebb: saját területén mindegyik megvalósította a központi feldolgozást és a központi cédula-ellátást. E mellett ugyanazok a vonások jellemzik itt szóba jövő funkcióikat, mint az I. csoportéit (fejlett munkamódszerek, jelentés a KK számára, gépi sokszorosítás, egyetlen jelentős kivételtől eltekintve itt is megjelennek a különféle gyarapodási jegyzékek).

III. típus : ide sorolható minden olyan szakkönyvtár[7], mely nem tartozik az I. és II. csoportba, tehát a hálózati központjuk nem valósította még meg a központi feldolgozást. Ezek a könyvtárak — kevés kivételtől eltekintve — ún. „kiskönyvtárak" (kutató intézeti, üzemi, vállalati szakkönyvtárak, egyetemi intézeti és klinikai könyvtárak).

Nem kell különösen indokolni, hogy ez az igen népes csoport a leginkább ráutalt a központi feldolgozásra, s a kutatómunka, a termelés és az oktatás érdeke, hogy e könyvtárak külföldi könyvbeszerzései be legyenek jelentve a KK-ba és napvilágot lássanak központi gyarapodási jegyzékekben.

Általában e csoport jellemzői az általunk vizsgált területeken inkább negatívok: a katalogizáló munka színvonala igen sok helyen nem kielégítő annak következtében, hogy sok kiskönyvtárban nem dolgozik főhivatású és szakképzett könyvtáros, az 1600 könyvtárból alig néhány könyvtár jelent rendszeresen a KK számára,[8] új beszerzéseik legnagyobbrészt nem jelennek meg gyarapodási jegyzékekben, sokszorosító bázisuk vagy nincs, vagy szükségtelen is számukra.

5. Az országba érkező devizaigényes könyvek hozzáférhetősége szempontjából arra is figyelnie kellett az elemzésnek, hogy milyen arányban kerültek külföldi könyvek *kizárólag* a III. csoportba sorolt szakkönyvtárakba: ezek a könyvek ugyanis — mivel nem szerepelnek a KK-ban — egy igen szűk olvasókörön túl szinte elveszettnek mondhatók a széleskörű felhasználás (pl. könyvtárközi kölcsönzés, foto- vagy mikromásolatok stb). számára.

6. Utolsó — de nem lényegtelen — szempontként szükséges volt figyelni azt is, hogy az egyes művek hány példányban érkeztek be az országba, illetve kerültek el a könyvtárakhoz.

[6] *Egyetemi és főiskolai könyvtárak fontosabb adatai.* Bp., 1959. (Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Módszertani osztály). 10. sz. táblázat.

[7] 2200 szakkönyvtárat véve figyelembe, az I. csoportba tartozik a 8 országos nagykönyvtár, a II. csoportba mintegy 600 egyetemi és főiskolai könyvtár, a III. csoportba pedig kb. 1600 szakkönyvtár, az ún. „kiskönyvtárak" zöme.

[8] Az OSzK Központi katalógus osztályának közlése.

Az elemző munka eredményeképpen a következő adatokat kaptuk:

A) *A művekre vonatkozó kimutatás*

Szakcsoport	Angol	Német	Francia	Olasz	Spanyol	Egyéb	Összesen
Társad. tud.	1811	1849	1129	254	70	111	5224
Természettud.	1469	753	261	20	11	10	2524
Műszaki tud.	1061	1422	153	10	1	7	2654
Orvosi tud.	622	651	93	7	—	3	1376
Mezőgazdaság	231	231	35	11	—	1	509
Vegyes művek	70	46	25	11	1	6	159
Összesítés	5264	4952	1696	313	83	138	12446

B) Példányokra vonatkozó kimutatás

Szakcsoport	Angol	Német	Francia	Olasz	Spanyol	Egyéb	Összesen	Szétküldési alkalom
Társad. tud.	2076	2350	1275	286	70	119	6176	5988
Term. tud.	2484	1575	325	22	11	17	4434	3924
Műszaki tud.	1614	2525	180	14	1	8	4342	4017
Orvostud.	887	1190	189	7	—	3	2276	1897
Mezőgazd.	303	360	43	11	—	1	718	677
Vegyes m.	120	83	29	13	1	8	254	234
Összesen	7484	8083	2041	353	83	156	18 200	16 737

C) *Százalékos kimutatás a nyelvi megoszlásra*

Nyelv	Mű, %	Példány, %
Angol	42,4	41,1
Német	39,8	44,4
Francia	13,6	11,2
Olasz	2,5	1,9
Spanyol	0,6	0,5
Egyéb	1,1	0,9

D) *Százalékos kimutatás a szakcsoportok szerinti megoszlásra*

Szakcsoport	Mű, %	Példány, %
Társad. tud.	42	33,9
Természettud.	20,2	24,4
Műszaki tud.	21,3	23,9
Orvosi tud.	11,1	12,5
Mezőgazdaság	4,1	3,9
Vegyes művek	1,3	1,4

E) *A példányok könyvtártípusonkénti megoszlása szám és százalék szerint**

Szakcsoport	I. típus (nagykönyvtárak)		II. típus (egyet. kvtárak)		III. típus (kiskvt.)	
	példány	%	példány	%	példány	%
Társad. tud.	2492	40,4	2230	36,1	1454	23,5
Term. tud.	468	10,6	1420	32	2546	57,4
Műszaki tud.	499	11,5	1034	23,8	2809	64,7
Orvostud.	64	2,8	438	14,9	1774	82,3
Mezőgazdaság	124	17,3	177	24,6	417	58,1
Vegyes m.	94	37	75	29,5	85	33,5
Összesen	3741	20,5	5374	29,5	9085	50

* A százalékos összesítés végeredménye e táblázatban természetesen nem a függőleges, hanem a vízszintes sorok szerint alakul.

F) *Kizárólag a III. típusú könyvtárakba került példányok száma*

Szakcsoport	Példányok száma	% az összpéldányhoz (18 200) viszonyítva
Társad. tud.	1026	16,6
Természettud.	1138	25,7
Műszaki tud.	1806	41,6
Orvosi tud.	985	43,3
Mezőgazdaság	244	34
Vegyes művek	50	19,7
Összesítés	5249	28,9*

* Az összesítés % száma itt sem összesítés, hanem viszonyítás.

G) *A művek példányonkénti megoszlása*

Szakcsoport	az elemzett mű beérkezett azonos példányban									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Társad. tud.	4595	456	117	34	12	3	1	—	—	—
Természettud.	1781	353	153	91	52	22	22	13	12	5
Műszaki tud.	1960	341	142	77	49	30	16	5	7	8
Orvostud.	1005	184	86	38	18	16	5	8	6	3
Mezőgazd.	387	84	20	10	5	2	1	—	—	—
Vegyes m.	108	35	6	3	1	1	2	2	—	1
Összesen	9836	1453	524	253	137	74	47	28	25	17

(folytatás):

Szakcsoport	az elemzett mű beérkezett azonos példányban										
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	28
Társad. tud.	—	2	1	1	1	—	—	—	—	1	—
Természettud.	6	3	1	3	3	—	1	—	—	2	1
Műszaki tud.	4	4	3	2	4	—	—	2	—	—	—
Orvostud.	2	—	2	—	1	—	—	1	—	1	—
Mezőgazd.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vegyes m.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	12	9	7	6	9	—	1	3	—	4	1

H) A G) jelű táblázat adatainak százalékos kimutatása

1 példányban érkezett a művek		79 %-a
2	„	11,7%-a
3	„	4,2%-a
4	„	2 %-a
5	„	1,1%-a
6—28	„	2 %-a

Szakonkénti százalékos megoszlás

Szakcsoport	1 pld.-ban érk. művek, %	2, vagy 2-nél több pld. ban érk. művek, %
Társad. tud.	88	12
Természettud.	70,5	29,5
Műszaki tud.	73,8	26,2
Orvosi tud.	73	27
Mezőgazdaság	75,7	24,3
Vegyes művek	67,9	32,1

Bár a táblázatok adatai és százalékszámai jórészt nem szorulnak magyarázatra, a tervezett központi feladatokra és — amennyiben lehetséges — a szerzeményezésre vonatkozóan szükséges néhány tanulságot levonnunk.

1. *Az A—D jelű táblázatokhoz.*

Az egy éven belüli könyvimport adatai aszerint a művek és a példányok aránya 1 : 1,46-hoz, tehát kerek számokban fogalmazva, egy műre átlagosan másfél azonos példány jut.

A társadalomtudományi beszerzés — ha a *műveket* vesszük figyelembe — nem jár messze az *egész* beszerzési volumen felétől. Ha a beérkezett és szétosztott *példányokat* tekintjük, akkor a társadalomtudományi beszerzések az egész szerzeményezés $^1/_3$ részét teszik ki, a természettudományi és alkalmazott természettudományi szerzeményezés $^2/_3$ részével (64,7%) szemben. Világos ebből, hogy a társadalomtudományi szerzeményezés területén — amint ezt a G) és H) jelű táblázatok is illusztrálják — aránylag csekély az átfedés. A szerzeményezési egyeztető bizottságok működésének általánossá tételével a ma még itt-ott jelentkező, feleslegnek bizonyuló átfedéseket ki lehetne küszöbölni. Termé-

szetesen ez nem azt jelenti, hogy azok a fontos társadalomtudományi művek, melyek lényeges tudományos vagy társadalmi szükségletet elégítenek ki, ne jöjjenek be több példányban az országba.

Még óvatosabbnak kell lennünk a természettudományok és a műszaki tudományok területén, ahol részben a könyvtárak nagy száma és területi decentralizáltsága, részben a könyvek nemegyszer szinte munkaeszköz-jellege miatt a többes beszerzések indokoltabbak, mint a társadalmi tudományok területén. A D) jelű táblázat fordított tendenciájú százalékszámai a mű ~ példány viszonylatban jól dokumentálják ezt a megállapítást.

Ami a devizaigényes könyvek nyelvi megoszlását illeti, az angol és a német nyelvű művek beszerzése erőteljesen kiemelkedik. A német szakirodalom beszerzése különösen a technika területén került előtérbe, míg a francia nyelvű könyvek döntő többsége a társadalomtudományi területre esik.

A nyelvi megoszlás különben pontos feleletet ad arra is, hogy a tervezett központi feldolgozás könyvtáros személyzetével szemben milyen nyelvi igényeket támasszunk.

A központi feldolgozás munkamenetét illetően leglényegesebb tanulság a „szóródási mutató". Ugyanis az ÁKV a 18 200 művet 16 737 alkalommal küldte ki a rendelő könyvtárak számára. Ez a „szóródás" azt jelenti, hogy egyszerre csupán 1,09 azonos példány került az ÁKV futószalagjára. Ez a tény a központi feldolgozás munkamenetét megnehezíti.

2. *Az E—F jelű táblázatokhoz:*

Itt igen érdekes tendenciákat figyelhetünk meg.

A társadalomtudományi beszerzések területén a súlypont az I. csoportra, az országos nagykönyvtárakra esik. Valamivel kisebb az egyetemi könyvtári hálózatok részesedése s legcsekélyebb — 23,5% — a III. csoportba sorolt kiskönyvtáraké. Véleményünk szerint ez a megoszlás egészséges arányokra vall, mert a társadalomtudományi kutatási bázisok kiépítésénél fokozottabb jelentősége van a nagy és differenciált gyűjteményeknek, mint a kis szakkönyvtáraknak.

Ellenkező irányzatot figyelhetünk meg a természettudományoknál, a technikánál és a mezőgazdaságnál. Ezeknél a tudománycsoportoknál az I. csoport részesedése igen csekélynek mondható (10,6, 11,5, illetve 17,3%). Nagyobb és jelentősebb az egyetemi és főiskolai könyvtári hálózatok részesedése e területeken, különösen a természettudományi és műszaki egyetemi intézeti könyvtárak beszerzései révén. Mindhárom területen azonban a III. csoportba sorolt, döntő többségükben *kis szakkönyvtáraké a vezető szerep*, sőt műszaki vonalon az egész külföldi könyvbeszerzés kétharmad része az ő kezükben van!

Az orvosi tudományoknál még fokozottabban kell ezt a következtetést levonnunk. Itt azonban szükséges megjegyezni, hogy az I. és II. csoport részesedése a III. csoport hátrányára növekedni fog, ha az orvos-egészségügyi hálózat több vonalon — például mindenekelőtt a budapesti Orvosegyetem intézetei és klinikái viszonylatában — megvalósítja a KK-nak való bejelentést. Azonban még ezzel a várható korrekcióval is teljesen azonos kép fog kibontakozni ezen a területen is, mint az előbbi szakcsoportnál, annál is inkább, mert a megyei kórházak könyvtárai — amint ezt elemzés közben tapasztaltuk — igen jelentős szerepet visznek az orvostudományi szakirodalom beszerzése terén.[9]

[9] Meg kell jegyeznünk, hogy a Kultúra-cédulák elemzése közben igen gyakran megfigyelhettük, hogy orvosi területen jut legnagyobb számban devizaigényes külföldi mű magánkézbe vagy ÁKV-boltokba (5-ös számú könyvesbolt, Semmelweis-könyvkereskedés). Ezeket a fontos kézikönyveket — a KK tanusága szerint — közületek, közkönyvtárak egyáltalában nem rendelték meg, vagy a KK-ba nincsenek bejelentve; pl. R. L. Cecil—R. F. Loeb: *Textbook of medicine*. London, 1959.; Hess: *Allgemeine Tiefenpsychologie*; vagy Franconi—Wallgren: *Lehrbuch der Pädiatrie*. E mű 4 példányából 3 az 5. sz. Idegen nyelvű könyvesboltba, 1 pedig a 19-es Semmelweis könyvesboltba érkezett be. További útjuk ismeretlen számunkra. Mindenesetre az utóbbi mű

A központi funkciók szempontjából folytatott elemzésünk igen lényeges tételeihez jutunk most el. Ha az I. és II. kategória adatait összesítjük (ehhez minden jogunk megvan, hiszen e két kategória könyvtárai lényegében magukban foglalják a tudományos nagykönyvtárakat, az országos szakkönyvtárakat és az egyetemi könyvtárakat hálózati könyvtáraikkal együtt) — akkor a következő eredményre jutunk:

Az I. és II. kategória könyvtárai kezükben tartják a társadalomtudományi beszerzés 76,5%-át, a természettudományinak 42,6%-át, a műszaki szerzeményezés 35,3%-át, az orvosi 17,7%-át, a mezőgazdasági beszerzések 41,9%-át, az általános (összefoglaló jellegű) tájékoztató művek szerzeményezésének 66,5%-át. *Kereken és összefoglalóan: az I. és II. típusú tudományos és szakkönyvtáraink a devizaigényes könyvbeszerzés 50%-át tartják kézben.*

Értékesnek vélhetjük ezt az eredményt akkor, ha meg vagyunk elégedve azzal, hogy a külföldről beszerzett szakkönyvek *fele* igen jó színvonalon feldolgozásra kerül, általában differenciált katalógusok[10] tárják fel a kutatók számára, s a beszerzések *fele* az OSZK központi katalógusa útján hozzáférhetővé válik nemcsak a szűkebb terület beavatottjai, hanem a széleskörű nyilvánosság számára is.[11]

A korszerű szocialista könyvtári munka azonban nem épülhet fel sem véletlenekre (mi kerül be a KK-ba és mi nem), sem ötven százalékos megoldási módszerekre. A kutatómunka, a termelés, az oktatás könyvtári igénye sokkal többet vár és követel könyvtáraink és könyvtárügyünk teljesítőképességétől, mint félmegoldásokat, népgazdaságunk igen jelentékeny devizaráfordítása is szükségszerűen előírja a közkönyvtárakba kerülő könyvek és folyóiratok teljesértékű kihasználását.

Az *F* jelű táblázat még egy igen érdekes és fontos adatot nyújt számunkra: ebből kiderül, hogy évi átlagban a devizaigényes külföldi beszerzések 29%-a kizárólag a III. kategóriájú, tehát általában a KK-nak *nem jelentő* szakkönyvtárakba kerül, s ennek következtében csaknem elvész a széleskörű nyilvánosság számára (mondani sem kell, hogy ezek a könyvtárak egy-két, igen szűkkörű kutatógárdának kiadott szerzeményezési jegyzéktől eltekintve, gyarapodásukról nem számolnak be potenciális olvasótáboruk számára). Még fontosabb ez a megállapításunk akkor, ha figyelembe vesszük az egyes szakcsoportokon belüli százalékos megoszlást. Kiderül, hogy a természettudományi külföldi

---

egy példányát a Pécsi EK bejelentette a KK számára. — Amennyire örvendetes, hogy ezek a művek orvosaink magánkönyvtárába kerültek, annyira fontos lenne az is, hogy közkönyvtáraink is megrendeljék azokat, s bejelentsék őket a KK számára.

[10] Ebből a szempontból a számszerűségnél jelentékenyen kedvezőtlenebb a helyzet, mert a probléma alapos ismerői (Csűry István, Domanovszky Ákos), szerint az egyetemi intézeti könyvtárak — bár kifogástalan katalóguscédulák birtokába jutnak a központi könyvtár feldolgozó tevékenysége révén — nem mindig használják fel ezeket a katalóguscédulákat és nem szervezik meg minden esetben még a legszükségesebb katalógusaikat sem.

[11] Igen érdekes és megnyugtató, hogy egy egészen más módszerrel folytatott vizsgálat nemcsak elvileg, de számszerűség szempontjából is csaknem azonos eredményre jutott. Sz. Németh Mária az OKT 1960 febr. 24-i ülésén előadott referátumában (*A központi katalógusok helyzete és problémái Magyarországon.* Bp. 1960. OKT soksz. 14 l.) rámutatott arra, hogy a Kultúra megrendelő-lapok kémpróbaszerű ellenőrző elemzése a KK-ban a következő eredménnyel járt: a megvizsgált 2000 könyv-megrendelőlapból 40% a bejelentő könyvtárakra, 60% pedig a KK számára *nem* jelentő könyvtárakra jutott. A mi vizsgálódásunk szerint 50% esik a III. típusú könyvtárakra. Ez nagyjából azonos a „nem-jelentő" kategóriával; néhány említésre méltó kivétel (pl. Budapesti Orvosegyetemi Könyvtár, MTA Eötvös Könyvtára, MTA Nyelvtudományi Intézetének könyvtára, MTA Jog- és Államtudományi Intézetének könyvtára) — ezeket mi a III. kategóriába voltunk kénytelenek sorolni — a 40 és 50%-os arányt egészen közel hozza egymáshoz. — Fenti adatok pontos megállapítását Balla Miklósnénak, az OSzK KK-osztály csoportvezetőjének köszönöm.

könyvbeszerzés 25.7 %-a, a műszaki beszerzés 41.6 %-a, az orvosi beszerzés 43.3 %-a végül a mezőgazdasági szerzeményezés 34%-a került 1959 folyamán a KK-nak *nem jelentő* szakkönyvtárakba. Hogy ez a csaknem „rejtett" könyvkincs mit jelent a kutatás és a termelés szempontjából, felesleges tovább részletezni.

3. *A G—H jelű táblázatokhoz:*

E táblázatok adatai szintén figyelmet érdemelnek, bár itt határozottan hangsúlyoznunk kell, hogy a következő évekre áthúzódó rendelések a többes példányok számát az egyetlen példányban érkezettek rovására növelni fogja, s így a központi feldolgozás *gazdaságossága* jóval kedvezőbben alakul, mint 1959. évi kimutatásunk sejteni engedi.[12]

Még e korrekciós lehetőségeket is figyelmen kívül hagyva, világos, hogy a művek 21%-a két vagy több példányban érkezik be könyvtárainkba; az összátlagokon belül — mint ezt jeleztük — a társadalomtudományi művek érkeznek legnagyobb számban egy példányban (88%). A természettudományi, műszaki, orvosi, mezőgazdasági és általános műveknél sokkal nagyobb az ismétlődés (25—30%). Világos, hogy e szakcsoportokon belül leggazdaságosabb a könyvek központi feldolgozása. A hármas példányú beszerzéstől kezdve már egy év keretén belül is a természettudományi és műszaki könyvek veszik át a vezető szerepet, jóllehet ezek az első és második példánynál még elmaradnak a társadalomtudományi beszerzések mögött.

A központi feldolgozás, illetve katalóguscédula-ellátás szempontjából — a munkaökonómiát tekintve — a 21%-ot kitevő kettes vagy többes példányok feldolgozása mondható rentábilisnak, kivált, ha meggondoljuk, hogy a következő évben az egyes példányok több százalékos csökkenésével s a kettes vagy többes példányok néhány százalékos emelkedésével kell számolnunk.

Fejtegetésünk végére értünk. E szerény elemzés néhány adattal kívánt hozzájárulni szerzeményezési gyakorlatunk jelenlegi képéhez *általában*, s a tervezett központi funkciók megvalósításához *különösképpen*. Egyet nem szabad felednünk: a vázolt kép nem teljes értékű, mert adatok híján ezúttal még nem tartalmazhatta a szocialista szektorból származó igen fontos könyvanyagra vonatkozó hasonló részletességű adatokat.

HARASZTHY GYULA

Raktározás, használat és feltárás a két budapesti műszaki egyetem tanszéki könyvtáraiban. Könyvtári törvényünknek vitathatatlanul legjelentősebb intézkedése a könyvtári hálózati rendszer megalapozása volt. A megadott elvi alapokon az új rendszer egyre izmosodik. Az adott keretek nem egyformák, a fejlődés is különböző fokú. A hálózati központok együttműködésének már szép példái alakultak ki. Az elvi kérdéseket illetően sokat jelentett és határozatainak végrehajtásával még nagyobb lendületet adott a hálózati ügynek az 1959 decemberében Szegeden az egyetemi és főiskolai könyvtárosok problémáit tárgyaló ankét.

Cikkünkben a legnagyobb egyetemi hálózat, a műszaki felsőoktatási hálózat egyes problémáit érintjük. A budapesti Műszaki Egyetem 60 és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem 39, összesen 99 tanszéki könyvtárának szervezeti kérdéseiről, a tanszéki állomány mennyiségi adatairól és megoszlásáról már jelentek meg kisebb közlemények. Tájékoztatást kapott a könyvtári közvélemény arról a munkáról is, melynek során a hálózat központja, a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára a tanszéki könyvtárak

[12] Ez az egyetlen rovatunk, ahol a nagy számok törvénye — több évi gyakorlat adatainak híján — nem érvényesülhetett, hiszen itt nem arányokat, hanem abszolút számokat kellene ismertetnünk.

folyamatos új beszerzéseinek és régebbi könyveinek teljes címanyagát beillesztette saját katalógusába. Ez így a teljes műszaki egyetemi központi címjegyzék igényével az eleinte elzárkózó tanszékek és a szélesebb műszaki tudományos közvélemény előtt is egyre megbecsültebb kutatási segédeszköz lett. (Lásd MÓRA László cikkeit a *Felsőoktatási Szemle* és a *Könyvtáros* utóbbi évfolyamaiban.)

Az 1959. év elején a hálózati központ új tanszéki csoportja a megelőző évek esetenkénti helyszíni látogatásait tervszerűekké tette és módszeres tartalommal töltötte meg. Addig csak az 1957. évvégi állapotot feltüntető statisztikai adatszolgáltatás állt a központ rendelkezésére a hálózati egységek könyvtárairól. Ezekben azonban a tanszékek csak mennyiségi adatokat adtak meg, és azok hitelességét nem ellenőrizte senki. A kezdetben idegenkedéssel fogadott helyszíni látogatások és tanácsadások módot adtak arra, hogy a központ megismerje a tanszéki könyvtárak valóságos helyzetét és megkezdje a központ és hálózati egységei élőbb kapcsolatának kiépítését. A helyszíni látogatások nyomán a csoport részletes kataszter készítését kezdte el a tanszéki könyvtárak helyzetéről. Az említett régi és bizonytalan hitelű statisztikai adatok és a csak lassan kiépülő kataszter-nyilvántartás mellett szükségessé vált a teljes adatgyűjtés is. Ezért az 1960. január 1-i helyzetnek megfelelően az összes tanszékeknek egy 20 kérdést megválaszoló helyzetjelentést is kellett adniuk könyvtáraikról. Mindezek alapján a központ már olyan, jórészt hitelesnek mondható képpel rendelkezik hálózati egységeinek helyzetéről, melynek birtokában egyrészt céltudatosabban differenciálhatta a tanszékekkel kapcsolatos feladatait, másrészt általános érdekű elemzéseinek eredményeit is közölheti a könyvtári nyilvánossággal. Nem közömbös ugyanis, hogy ezt az utóbbi évekig szinte csak mennyiségileg ismert, a központi címjegyzékbe csak legújabban bekerülő, mindmáig valósággal rejtve maradt nagy és értékes könyvanyagot kik gondozzák, hogyan raktározzák, kezelik, mennyire van feltárva, kik és hogyan használják.

Nem látszik feleslegesnek megemlíteni a szóban forgó állomány nagyságát: 1960. január 1-ével a budapesti Műszaki Egyetem 60 tanszékének 113 417 kötet könyve és 28 852 kötet folyóirata, az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem 39 tanszékének pedig 104 102 kötet könyve és 16 381 kötet folyóirata volt; a két egyetem összesen 99 tanszékén tehát együtt 217 519 könyv és 45 233 kötet folyóirat szolgálta a műszaki felsőoktatást. A központi könyvtár 1959 folyamán már elérte azt, hogy az előző évek rendezetlen helyzetével szemben minden tanszékvezető felelős könyvtárkezelőt bízott meg, mégpedig további lépésként már nem is csak adminisztrátort, hanem egyre inkább az oktatószemélyzet erre legalkalmasabb tagját. A helyzetet az alábbi táblázat mutatja:

Kar neve	Tanszékek száma	Főfogl. kvt.	Több okt. + adm.	Docens + adm.	Adj. + adm.	Tanárs. + adm.	Más okt. + adm.	Okt. + 2 adm.	egyedül: Több okt.	egyedül: Adj.	egyedül: Ts.	egyedül: Más okt.	egyedül: Adm.
Műszaki Egy.													
Gépészkar	26	—	1	2	7	8	2	2	—	1	1	—	2
Vegyészkar	14	—	1	—	4	4	4	—	—	—	—	—	1
Villamoskar	16	—	1	1	5	6	1	—	—	—	—	2	—
Központi tsz.	4	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	1	—
Ép. Ip. Egy.													
Építészkar	11	1	1	1	1	1	2	—	1	—	—	—	3
Mérnökkar	17	—	—	2	4	7	2	—	1	—	1	—	—
Közlek. kar	8	1	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	2
Központi tsz.	3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1
Összesen	99	2	4	6	23	32	11	2	2	1	3	4	9

Ebből az a megnyugtatónak mondható helyzet tetszik ki, hogy a 2 főfoglalkozású tanszéki könyvtároson kívül (közlekedési mérnökkari könyvtár 16 638, ill. építészettörténeti tanszéki könyvtár 10 549 kötet könyvvel) 4 tanszéken az adminisztrátoron kívül több oktató is foglalkozik felelősen a tanszék könyvtárának ügyeivel, mégpedig egy külön az állománygyarapítás kérdéseivel. 72 tanszéken egy oktató az adminisztrátor segítségével kezeli a könyvtárat. Két tanszéken az oktatónak két adminisztrátora is van: e tanszékek két-két kisebb tanszék összeolvadásából keletkeztek az utóbbi időkben, és a részlegek külön elhelyezésben maradtak. Kevésbé helyes azonban, hogy 10 tanszéken oktató végzi az adminisztrációs munkát is, 9 tanszéken pedig még ma is a régi helyzet áll fenn azaz csak adminisztrátor intézi a tanszéki könyvtár elvi, beszerzési és egyéb ügyeit is.

A tanszéki könyvtárak anyagának elhelyezését az alábbiakban szemléltetjük:

Kar neve	Tanszékek száma	Szekrényekben	Szabad polcokon	Mindkettőn
Gépészkar	26	5	1	20
Vegyészkar	14	13	—	1
Villamoskar	16	14	—	2
Központi tanszékek	4	4	—	—
Építészkar	11	9	—	2
Mérnökkar	17	15	—	2
Közlekedési mérnökkar	8	7	—	1
Ép. közp. tanszékek	3	2	—	1
Összesen	99	69	1	29

A 69, zárható szekrényekben elhelyezett tanszéki könyvanyag helyzete biztonságosnak mondható. Az ábrázoló geometria tanszék az egyetlen, mely csak polcokon tartja anyagát. 29 tanszék, az összesnek majdnem harmada vegyesen, azaz a szekrényeken kívül a tanszék különböző helyiségeiben elhelyezett szabad polcokon is. Ez az utóbbi helyzet természetesen aggályos az anyag biztonsága szempontjából. Az egyes helyiségekben egyidejű ellenőrzés nem lehetséges, a tanszékek személyi forgalma pedig nagy. Így van alapja azoknak az észrevételeknek, melyek a Központi Könyvtárban a tanszéki könyvtárkezelők részére 1959-ben tartott együttes konferencián eléggé élesen elhangzottak a felelősség kérdéséről. A teljesen zárt szekrények ellen viszont több, sokszor a késő éjszakáig tudományos munkába elmerült oktató tett panaszt és szabad polcok bevezetését követelte.

A tanszékeken raktározásra használt polcfolyóméter-mennyiség adatai a következők:

Gépészkar	26	tanszékének	1852	folyóméter
Vegyészkar	14	„	1557	„
Villamoskar	16	„	726	„
Központi tanszékek	4	„	286	„
Építészkar	11	„	1025	„
Mérnökkar	17	„	1065	„
Közlekedési mérnökkar	8	„	571	„
Ép. közp. tanszékek	3	„	194	„
Összesen	99	tanszéknek	7276	folyóméter

A polcfolyóméter-mennyiség összevetve a 262 752 kötetnyi tanszéki állománnyal, folyóméterenként 36 könyvet mutat. A két egyetem egymás közti helyzete eléggé arányos (142 269 kötetre 4421 fm, illetve 120 483 kötetre 2855 fm), kissé az Építőipari Egyetem hátrányára. A karok közötti arányok egybevetése azt mutatja, hogy a tíz évvel ezelőtt megszervezett villamosmérnöki kar van a leghátrányosabb helyzetben. A várható gyarapodás jövőbeli elhelyezése nem lesz könnyű dolog. Üres polcanyaga ugyanis elenyészően kevés tanszéknek van. A polcmennyiség korlátozott lehetőségek közé szorított növelése mellett szükségesnek fog mutatkozni a tanszékek túlnyomó többségénél a meglevő anyag átvizsgálása és selejtezése. Megjegyezzük, hogy a tanszéki könyvanyag összetételének, állománygyarapításuk tervszerűségének kérdésével eddig tudtunkkal elméletben és gyakorlatban alig foglalkoztak. A Műszaki Egyetem Központi Könyvtára 1960—1965. évekre választott tudományos témái között azonban már szerepel ez a kérdés. A Központi Könyvtár eddig, még a közelmúltban is, statikus egységnek tekintette a tanszéki könyvtárak állományát. Az 1960-ban e tárgyban tartott viták és elemzések során azonban megszilárdult az ezzel éppen ellentétes elvi álláspont, az ti., hogy a tanszéki könyvanyagnak nem szabad statikusnak lennie. A helyhiány tehát csak siettetni fogja a nagymérvű és véleményünk szerint kívánatos és szükséges tanszéki könyvselejtezéseket. A Központi Könyvtár felkészült erre, szorgalmazza és végzi a tanszéki selejtezések konkrét segítését, részletes szabályzatot is készített erre. A tanszéken feleslegesnek bizonyuló, alig használt holt anyag egy részét a Központi Könyvtár saját állományába, más részét duplumtárába veszi át, esetleg a hálózat vidéki könyvtáraihoz irányítja, végső esetben az OSZK Könyvelosztójának adja át. Minden ilyen változás persze nem jelentéktelen munkát jelent a központban a címjegyzék helyesbítésében is: a tanszékről elkerült könyvet törölni kell, illetve be kell vezetni a szóban forgó selejtezett könyv új tartózkodási helyét. Lényeges adminisztratív eljárások is szükségesek a tanszéki selejtezések nyomán, így a tanszéki leltári törlések és az új átvevőnek a gazdasági hivatalok által a juttatott könyv árával való megterhelése könyvjóváírás útján.

A 99 tanszéki könyvtár raktározási rendjét és alkalmazott raktári jelzéseit a következő táblázat szemlélteti:

Kar neve	Tanszékek száma	Raktári rend				Raktári jelzet			
		szak	nagyság	lelt. sz.	Egyéb	betű	szám	mindkettő	egyéb
Gépészkar	26	13	1	7	5	1	14	8	3
Vegyészkar	14	8	—	5	1	1	6	7	—
Villamoskar	16	7	—	5	4	—	9	7	—
Központi tanszékek	4	3	—	1	—	2	1	1	—
Építészkar	11	8	1	2	—	1	3	5	2
Mérnökkar	17	10	1	4	2	2	9	4	2
Közlekedési mérnökkar	8	3	1	2	2	—	5	2	1
Ép. közp. tanszékek	3	2	—	1	—	—	1	1	1
Összesen	99	54	4	27	14	7	48	35	9

A tanszékek túlnyomó része tehát szak szerint raktároz és csak számjelzést alkalmaz. Elég sok a leltári szám sorrendjében raktározó tanszék, bár el kell ismernünk, hogy ezek száma az Építőipari Egyetemen jelentékenyen kisebb. Ez utóbbi raktározási mód azt jelenti, hogy nem használják ki eléggé a helyet, beérkezés szerint raknak egymás mellé kis és nagy könyveket. Különös az, hogy néhány aránylag nagy állománnyal bíró tanszék is így raktároz, pl. a geodézia tanszék 5399, a gépelemek tanszék 3651 vagy az

ipari és mezőgazdasági épülettervezési tanszék 3148 kötettel. A keresés szempontjából persze közömbös a raktározás ilyen vagy más módja, hiszen ha a jelzet rá van írva a tanszéki katalóguskartonra, könnyen meg lehet találni a keresett könyvet nagyobb könyvanyagban is. A legtermészetesebb az lenne, hogy a szakrend szerint raktározó könyvtárak betű és számjelzést használjanak. Érdekes, hogy 36 tanszék mégsem így tesz: 6 csak betűt, 22 csak számot használ, 8 pedig semmi jelzést nem alkalmaz. Ez utóbbiak között nagy kötetszámú könyvtárak is vannak, így az út-, vasútépítés és közlekedésügyi tanszék 3371 és a közlekedésüzemi tanszék 1428 kötettel. Ha ezek csak egy könyvet is rosszul osztanak vissza, az jelzés hiányában könnyen elkeveredhetik. Az egyéb módon raktározó tanszékek részben nyelv, részben betűrend szerint raktároznak. A jelzések táblázatának egyéb rovatában a jelzés nélküliek szerepelnek. A csak betűjelzéses tanszékek mind szakrend szerint raktároznak.

A nyugodt tanszéki kutatómunkát a külön olvasóhelyiségek biztosítják. A helyzet ezen a téren a következő:

Kar neve	Tanszékek száma	Olvasószobák száma	Férőhelyek száma
Gépészkar	26	5	49
Vegyészkar	14	6	65
Villamoskar	16	2	19
Központi tanszékek	4	2	35
Építészkar	11	5	95
Mérnökkar	17	1	10
Közlekedési mérnökkar	8	1	50
Ép. közp. tanszékek	3	1	20
Összesen	99	23	343

A legjobb a helyzet a vegyészkaron, a legrosszabb a két legnagyobb karon, a gépész- és a mérnökkaron. Sajnálatos, hogy pl. a közel 7000 kötetes gépgyártástechnológiai tanszéknek nincsen, míg 4 kis tanszéknek van külön olvasóhelyisége. A villamoskaron a 16 tanszékből csak 2 tanszéknek van külön helyisége, ebből is az egyiknek alig néhány száz könyve van, jóval nagyobb, több ezer kötetszámú tanszékeknek pedig nincs. A mérnökkaron sajnálatos módon a 17 tanszékből csak egynek van külön olvasója, de pl. a nagy geodézia tanszéknek és még több 3000 köteten felüli könyvtárral biró nagyobb tanszéknek nincsen.

A tanszéki könyvkölcsönzés, a könyvek használatának helyzete az alábbi:

Kar neve	Tanszékek száma	Csak saját tanszéknek	Más tanszéknek is	Külsőknek		Hallg. is
				helyben	haza	
Gépészkar	26	5	3	1	12	5
Vegyészkar	14	1	1	—	10	2
Villamoskar	16	1	5	—	9	1
Közp. tanszékek	4	—	1	—	—	3
Építészkar	11	—	4	—	—	7
Mérnökkar	17	1	4	—	6	6
Közlekedési mérnökkar	8	1	1	—	—	6
Ép. közp. tanszékek	3	1	1	—	1	—
Összesen	99	10	20	1	38	30

A könyvek használata tekintetében a legörvendetesebb a helyzet. Jólesően állapíthatjuk meg, hogy a két budapesti Műszaki Egyetem oktatói már messze túljutottak a pár évvel ezelőtti általánosan jellemző elzárkózottságon és tanszéki szűkkeblűségen. Jelentős része van persze ebben a központi címjegyzéknek, mely a tanszéki könyveket is bevonta a kutatás eleven és széleskörű vérkeringésébe. Az ennek nyomán jelentkező kölcsönzési kérések kényszerítően járultak hozzá az elzárkózás feloldásához. 30 tanszék csak az egyetemen belül kölcsönöz, ezzel szemben 38 ad ki könyvet külső személyeknek vagy szerveknek is. Igaz ugyan, hogy ezek jórésze csak kivételes mérlegelés és tanszékvezetői hozzájárulás alapján kölcsönöz, akkor is főleg a tanszékkel tudományos kapcsolatban álló személyeknek és szerveknek, tehát korántsem korlátlan a könyvek használatának lehetősége. Nemrégen még kifejezett egyetemi rendelkezés tiltotta a tanszéki könyveknek a hallgatók kezébe adását, ma pedig már 30 tanszék kölcsönöz hallgatóknak is. Így a közlekedési kar összesen 8 tanszékéből 6, még a szolnoki hagyományok alapján, ahol a hallgatóságnak az akkor szervezett tanszéki együttesekbe való bekapcsolása nagy nevelői céltudatossággal történt.

A Központi Könyvtárnak 1959 folyamán sikerült fotolaboratóriumát egy mikrofilmfelvevő automatagéppel és egy xerox másoló berendezéssel bővítenie. Ily módon lehetőség nyílt arra, hogy a könyvekből mikrofilmet, a folyóiratok cikkeiről pedig xerox másolatot adjon ki a Központi Könyvtár. A tanszéki könyveknek és folyóiratoknak így már nem is kell elhagyniuk az egyetem területét kölcsönzési kérés esetén sem. Ez az újítás megnyugtató hatással volt az aggályoskodó, elzárkózó tanszékekre és hozzájárult a kölcsönzés kiszélesítéséhez. Kívánatos lenne az eddigi eredmények ellenére, ha a még ma is elzárkózó és a kölcsönzést csak az egyetemre korlátozó tanszékek mielőbb feladnák korszerűtlen álláspontjukat.

A tanszéki anyag feltárását a katalógusok helyzete világítja meg. Itt az alábbi kép mutatkozik:

Kar neve	Tanszékek száma	Szakrendi	Betűrendes	Mindkettő	Egyéb	Szak v. betű + egyéb	Semmi	Központi kartonokat használja
Gépészkar	26	2	6	11	1	2	4	20
Vegyészkar	14	1	4	6	—	1	2	8
Villamoskar	16	—	12	1	—	—	3	8
Központi tanszékek	4	1	1	1	—	—	1	2
Építészkar	11	1	3	6	—	—	1	9
Mérnökkar	17	2	2	7	1	2	3	8
Közlekedési mérnökkar	8	1	4	1	—	2	—	6
Ép. közp. tanszékek	3	—	2	1	—	—	—	2
Összesen	99	8	34	34	2	7	14	63

A katalógusok használatának kérdése a tanszékeken ugyancsak kielégítőnek mondható. A csak betűrendes, valamint a betűrendes és szakkatalógust használók száma véletlenül egyformán 34, aránylag elég magas szám. 7 tanszék még másfajtát is használ az említetteken felül. Összesen 85 tanszék használ tehát katalógust. A katalógust nem használó 14 tanszéknek általában csekély könyvállománya van. Két tanszéknél azonban a kötetszám mégis elég magas ahhoz, hogy már ne nélkülözze a katalógust: a villamosmérnöki kari mechanika tanszék 1948 és az épületszerkezetek tanszék 2828 kötettel. Ez utóbbinál megemlítjük azonban, hogy a könyvtárat hosszú évek óta példátlan könyvszeretettel kezeli a tanszék egyik kiváló idősebb docense, aki minden könyvet behúnyt szemmel is meg-

talál. Mégis vitatható értékűnek kell mondanunk a személyhez kötött könyvtárkezelést. Szakkatalógust 42 tanszék használ. Több tanszék saját szakrendszert készített, a profiljának megfelelő részletezéssel. Érdemes felfigyelni arra, hogy 8 tanszék csak szakkatalógust használ, betűrendes katalógusnak nem látja szükségét. A Központi Könyvtár a tanszéki beszerzések bemutatása, azoknak a központi címjegyzékbe való beiktatása után minden könyvről megfelelő számú adréma-katalóguskarton levonatot küld a tanszékeknek. A táblázatban feltüntetett 63 tanszéken kívül a további 36 tanszék is átveszi ezeket, de nem használja fel. Ez utóbbiak egy része kisebb kötetszámú tanszék, és avval érvel, hogy ha kötetszámuk felnövekszik, majd használni is fogják őket, addig azonban csak gyűjtik. De máris akadnak nagy kötetszámú tanszékek is a katalóguscédulákat fel nem használó tanszékek között, így a geodézia tanszék 5399, a műszaki mechanika tanszék 3861 vagy a fizikai tanszék 3141 kötettel és még több hasonló nagyságú. Ez nagyon helytelen, mert így sok munka és fáradság megy kárba. A táblázat szerint egyébként minden karon több a katalógussal dolgozó tanszék, mint ahány a Központi Könyvtár kartonjait használja. Ennek pedig az a magyarázata, hogy jelentős azon tanszékek száma, melyek régebbről megszokott kisüzemi módszereikhez ragaszkodnak még ma is, és inkább maguk készítenek nehéz gépelő munkával saját katalóguskartonokat. Meg kell tehát állapítanunk, hogy a Központi Könyvtárnak még sok felvilágosító munkát kell végeznie a tanszékeken, hogy a központilag készített katalóguskartonok általánosabb használatát elérje.

A bemutatott táblázatok és az ezek alapján végzett elemzések változatos módszertani képet mutatnak. A 99 tanszék hosszan elnyúló mezőnyhöz hasonlítható; az élenjárók és a hátul haladók között nagy a távolság. Az egységesítés munkájának gátat szabnak egyes megfontolást érdemlő helyi szempontok, sőt a helyenként igen erős tanszéki hagyomány is. Egy lényeges vonatkozásban, a tanszéki könyvleltározásban azonban már elítélendő mértékben kell az egységességet hiányolnunk. Ez, sajnos, az állami tulajdont képező nagy értékű tanszéki könyvállomány pontos és megnyugtató nyilvántartását teszi vitássá.

Mindezek alapján, a fenti felmérések és elemzések birtokában a Központi Könyvtárra a következő főbb új tervek megvalósítása vár a közeli jövőben: ügyviteli szabályzat kiadása a hálózat számára, tanfolyam a tanszéki könyvtárfelelősök részére, a tanszékek egymás közötti könyvtári tapasztalatcseréinek megszervezése, a selejtezések szervezetté tétele és tervszerű irányítása, esetleg a két egyetem csaknem száz tanszékén a tanszéki könyv- és folyóiratleltározás újjászervezése vagy központosítása. Mindezek elő fogják segíteni a kettős cél együttes megvalósítását: a Központi Könyvtár hálózati központként való fokozatos megerősödését és ugyanakkor a tanszéki könyvtárak munkájának gyorsütemű korszerűsítését.

HODINKA LÁSZLÓ—MIKÓ LAJOSNÉ

Egy újabb, ismeretlen Corvin-kódex feltűnése az amerikai könyvpiacon. BONFINI a magyarok történetéről írott művében említi egy munkáját,[1] amely a CORVIN-, ill. HUNYADI-ház eredetéről szól. FÓGEL József az elveszett vagy lappangó Corvinák jegyzékében 25. sz. alatt sorolja fel ezt a művet.[2] Minthogy BONFINInek ilyen

[1] FÓGEL—IVÁNYI—JUHÁSZ: *Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum Decades.* Tomus IV. pars I. Bp. 1941. 143. l.: Paucis ante diebus Antonius Bonfinis . . . Rhetiam venit, ubi cum regem et Beatricem adivisset varia librorum, quae nuper ediderat, volumina detulit. Tria regi dicaverat: Hermogenem et Herodianum . . . atque brevem de Corvine domus origine libellum. (Decas IV. liber VII.)

[2] *Bibliotheca Corvina*, Bp. 1927. 80. l.

című önálló munkáját sem kéziratban, sem nyomtatásban nem ismerjük,[3] annál érdekesebb most annak az újabb Corvin-kódexnek feltűnése Amerikában, amely minden valószínűség szerint ezt a művet is tartalmazza.

1958 novemberében levél érkezett az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóságához egy Izraelbe kivándorolt volt budapesti antikváriustól, amelyben többek között szó van egy, a levélíró által felfedezett, de jelenleg ismeretlen helyen levő Corvináról. Az általa — nyilván még Magyarországon — hosszabb időn át tanulmányozott kódexről többek között a következőket írja: „... azt hiszem, hogy módomban van megszerezni a régi, svájci tulajdonosától ... a Korvina fedelének (eredeti, egykorú budai kötés) és az egyik lapjának a fotokópiáját, nemkülönben a részletes bibliográfiai adatait ... és felfedeztetésének érdekes körülményeit is. A híre azért nem bukkant fel, mert úgy gondolom, hogy a jelenlegi tulajdonosa nem is sejti, hogy milyen kincs birtokában van." A Corvina részletes, több száz oldalra terjedő tartalmára is tudna felvilágosítást nyújtani — írja továbbá —, és véleménye szerint ez a Corvina tartalmánál fogva talán a legérdekesebbek közé tartozik, mert egyik része a HUNYADI-ház történetéről szól.

Az Országos Széchényi Könyvtár vezetősége e levélre adott válaszában kifejezésre juttatta abbeli hajlandóságát, hogy ha a levél írója minket a kódex nyomára vezet, a Corvina megszerzése érdekében anyagi áldozatra is hajlandó lenne. 1959 szeptemberében újabb levelet kaptunk Izraelből, amelyben a volt budapesti antikvárius azt írja, hogy időközben többszöri levélváltást folytatott a Corvina régi tulajdonosával, akinek nevét azonban nem közölte velünk, csupán annyit árult el róla, hogy magyar származású és jelenleg Svájcban él. Azt is megírta, hogy ő és az ismeretlen volt Corvina-tulajdonos Londonban együtt akarták a kódexet értékesíteni; 10.000 dolláros ajánlatot kaptak, de az antikvárius tanácsára mégis inkább Amerikába küldték a tulajdonos egy ismerősének, aki néhány hét mulva hirtelen meghalt. Özvegye tudott a Corvináról, de fogalma sem volt, kinek adhatta el a férje. A levélíró ebben a levelében ismételten felajánlotta, — hogy bizonyos ellenszolgáltatások fejében — elküldi a Corvina kötésének fényképét, részletes bibliográfiai leírását, közli velünk rövid tartalmát és megtalálásának körülményeit is. Könyvtárunk válaszában ragaszkodott ahhoz, hogy előbb szeretnénk meggyőződni a Corvina hitelességéről, tehát küldje el előbb az antikvárius az adatokat.

Erre a levélre azt a választ kaptuk, hogy az antikváriusnak fogalma sincs arról, hogy a Corvina jelenleg hol van, de úgy emlékszik, hogy az JOB olasz illuminátor munkája. Ez az utóbbi adat volt végül is az, ami először nyomra vezetett. Kézirattárunkban ugyanis éppen e levélváltással egyidejűleg folyt az antikvár-katalógusok cédulázása hungaricakéziratok szenpontjából, és ugyanekkor készült e sorok írójának tanulmánya a Corvina scriptorairól.

Az *American Book Prices Current* 1952—1953. évi II. kötetének átnézése közben feltűnt, hogy az egyik kódexnél, amely a leírás szerint II. PIUS pápa (Aeneas Sylvius Piccolomini) műveit tartalmazta, scriptorként Leonardus JOB volt említve.[4]

Minthogy már ismerünk egy Leonardus JOB által másolt Corvinát (BESSARION: *De ea parte evangelii* ... etc., Bp. OSZK Kézirattára, Clmae 438.), figyelmünk e kódexre terelődött, sőt levélben kerestük fel az amerikai árverező céget (PARKE-BERNET Galleries Inc.), amelyben a kódex jelenlegi tulajdonosa iránt érdeklődtünk. A cég válaszából meg-

[3] A III. Decas IX. könyvének — amely MÁTYÁS királlyá választását mondja el — végén van egy rész, amely a CORVIN-, ill. HUNYADI-család történetéről szól. Vö. az idézett BONFINI kritikai kiadás III. kötete 219—225. lapjaival.

[4] 585. l.: Aeneas Sylvius (Pius II.) Illuminated Ms of his Writings, 327 leaves, vellum, 11 ¼ be 8 inches, in contemp lea over wooden bds, wits 4 metal clasps. Sgd by the italian calligrapher on verso 44 and verso 332, „Leonardus Job". Italy, 1464—65

tudtuk, hogy a kódexet a LATHROP C. HARPER Inc. New York-i cég vásárolta meg. Ide is írtunk, de válasz nem érkezett.

Ekkor egy újabb szerencsés véletlen a kérdést megoldáshoz segítette: egy amerikai magyar Corvina-kutató levélben érdeklődött nálunk, hogy mit tudunk arról a Leonardus JOB nevű scriptorról, aki egy eddig a Corvina-irodalomban nem szereplő kódexet másolt, amelynek tartalma II. PIUS összegyűjtött írásai és a HUNYADI-család története. E levélre válaszolva közöltük az általunk már ismert adatokat a scriptorról s egyben kértük a kódexről a PARKE—BERNET Galleries árverési katalógusában[5] közölt pontos leírást. Ez rövidesen meg is érkezett (mégpedig a vonatkozó részek xerox-másolatban), s ennek alapján kiderült, hogy ugyanarról a kódexről lehet csak szó, amelyről az Izraelbe kivándorolt budapesti antikváriustól értesültünk először. Az árverési katalógus hiteles Corvinaként írja le a kódexet, noha a benne levő címer át van festve. Az amerikai Corvina-kutató szerint az újabb címer minden valószínűség szerint Lobkovicz Bohuslav címere.

Az árverési katalógus a kódexről, amelyet 1952. dec. 9-én árvereztek New Yorkban, A signed Corvinus codex címen az alábbi leírást adja:„183. Corvinus codex Pius II. pope (Enea Silvio de Piccolomini), Collected writings. Illuminated manuscript on vellum. 327 leaves. Written in a fine humanistic hand, 31 lines to the page. First page within a beautiful Renaissance border of interlacing vine-tendrils in green, blue, vermillion, and burnished gold, in lower part of the border the painted coat of arms enclosed in a laurel wreath, also a large ornamental initial „P" in burnished gold on colored ground. There are in addition over 60 large initials, most of them in burnished gold on a colored ground of interlaced white stemwork. Small folio (11¼ by 8 inches), contemporary brown leather on wooden boards, worn, on the sides several concentric frames formed by blind fillets and pattern of interlaced ropework. Four clasps and catches (two in front, one on top, one at the bottom). (Baltimore Private Collector) (Italy 1464—5.)"

Továbbá megtudjuk még a katalógusból, hogy a kódexmásoló Leonardus JOB a kódex két lapján (f 44^{v} és 332^{v}) megnevezi magát, hogy a kódex tartalma AENAS SYLVIUS 1460 és 1464 között írott levelei, valamint a HUNYADI-ház története. A leírás mellett megkaptuk a kódex első lapjának fénykép-, ill. xeroxmásolatát is, amit a katalógus mellékletként közöl. A kódex szövege II. PIUSnak a török császárhoz, II. MOHAMMEDhez intézett és a maga korában közismert levelével kezdődik, amelyben a pápa felszólította a címzettet, hogy térjen a keresztény hitre, így akarván megszüntetni az Európa népeit fenyegető veszedelmet.

Minthogy vannak összefüggések a II. PIUS által képviselt politikai irányzat és a HUNYADI-ház, ill. Magyarország története között, érthető logikai összefüggésben került együvé a kódexben található kétféle mű: a pápa levelei és MÁTYÁS király családjának története.

Egyelőre nem kívánunk további találgatásokba bocsátkozni a kódex tartalmát és hitelességének bizonyítékait illetően addig, amíg — amint erre komoly kilátásunk is van — sikerül megszerezni a jelenlegi tulajdonos címét és a kódex teljes mikrofilmjét.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

[5] Rare Books and Manuscripts, Public Auction Sale Tuesday and Wednesday December 9 at 1 : 45 and 8 p. m. December 10 at 8 p. m., New York, Parke-Bernet Galleries Inc., 1952. 43—46. No. 183. illust. 43—44. l.

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású szabványajánlása. Az ISO/TC 46 — a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottsága — a következő nemzetközi szabványajánlást dolgozta ki: ISO Recommandation No. 77. *Références Bibliographiques, Éléments Essentiels*, 1958. 7 p.

E munka előzményei még 1947-re nyúlnak vissza. Ekkor nyújtotta be az első szövegjavaslatot a bizottság titkári teendőit ellátó Holland Szabványügyi Intézet. A javaslat tárgyalására 1948-ban került sor Hágában, majd 1951-ben Rómában, ahol úgy határoztak, hogy a témát két részre bontva dolgozzák fel. Az idők során — az újabb hozzászólásoknak megfelelő módosításokkal — 3 tervezet is készült. A tervezet legutóbb 1958 szeptemberében, Hágában az ISO/TC 46 VII. teljes ülésén került tárgyalásra, és hosszas vita után elfogadásra (l. Magy. Könyvszle. 75. évf. 1. sz. 119—122 l.). A tervezetet a bizottság 37 közreműködő tagja közül 19 elfogadta, köztük Magyarország is. A szabványtervezet elfogadása körül a legtöbb vitát az okozta, hogy a titkárság a bibliográfiai hivatkozás szabályait két részben — a rövidített és teljes hivatkozás tekintetében — dolgozta ki, melyet az elfogadás sorrendjének megfelelően, két kiadványban kívánnak közzétenni. Több javaslat, köztük a magyar hozzászólás is arra irányult, hogy a rövidített és teljes hivatkozás párhuzamosan egy nemzetközi szabványajánlásban kerüljön kiadásra. Ez a kívánság végül is kompromisszumhoz vezetett, mely szerint a később kiadásra kerülő teljes hivatkozás tartalmazza a korábban kiadott és a rövidített hivatkozásra vonatkozó szabályokat, az ISO R 77. szerint.

Az ISO R 77. szabványajánlás tíz szakaszból és részletes példatárból áll. A bevezető hatálypont szerint az ISO-ajánlás csak azokat az adatokat tartalmazza, amelyek bármilyen bibliográfiai hivatkozás esetén *lényegesnek* tekintendők. Felsorolja a hivatkozás elemeit a könyvek, folyóiratok, gyűjtemények és folyóiratcikkek tekintetében. Az adatok közlésének sorrendjét is — a folyóiratcikkek egyes adatainak kivételével — kötelezően írja elő. A szerzők nevének közlése tekintetében a nemzetközi szabványajánlás úgy intézkedik, hogy két szerzőnél mindkét nevet kell közölni, három vagy több szerző esetében csupán az elsőt kell feltüntetni, utána írva az „et alii" szavakat. A szerzőkre vonatkozó előírások között említi, hogy az utónevet és egyéb meghatározó elemeket úgy kell feltüntetni, ahogyan az a hivatkozott műben szerepel. Megengedi a hivatali állás vagy rang feltüntetését is, ha az a szerző azonosítását elősegíti. A mű címét eredeti formában kell közölni, esetleg transzliterálva. Folyóiratok címeit az ISO R 4. (International Code for the Abbreviation of Titles of Periodicals) szerint kell rövidíteni. A mű létrejöttében közreműködő bármely személy (fordító, illusztrátor) nevét a cím után lehet közölni, ha ez az azonosítás megkönnyítését elősegíti. A továbbiakban előírásokat tartalmaz a kiadás időpontjának közlésére, az esetleges rövidítések feloldására és a tipográfiára. A szöveg végén közölt példatár hasznosan egészíti ki a nemzetközi szabványajánlás előírásait.

A vonatkozó magyar szabvány, az MSZ 3497—59 *Bibliográfiai hivatkozás*, lényegében megfelel az ISO R 77. előírásainak, annál részletesebb is, mert a rövidített és teljes hivatkozás adatait is tartalmazza.

BARTA GÁBOR

HÍREK

A magyar könyv tizenöt éve. (1945—1960). Kiállítás a Nemzeti Múzeum Dísztermében. A kiállítás az utolsó 15 év könyvkiadását, könyvtárügyét és könyvkereskedelmét volt hivatva bemutatni. Azt a fejlődést, mely a felszabadult ország eredményeivel egy ütemben alakult ki. Hatalmas munka, sok félresiklás és sok rész siker után jutottunk el a mai színvonalra, ahonnan szükséges hátrapillantanunk, hogy szemügyre véve az eddig megtett utat, levonva a tanulságokat, felkészüljünk az előttünk álló feladatokra.

A kiállítás címe a tizenötéves fejlődés történeti bemutatását ígéri. Maga a kiállítás ezzel szemben az ünnepi, ún. reprezentatív kiállítások sorába tartozik, tehát a háttér megmutatása nélkül csak az eredményeket dokumentálja. Nem fejlődésében ábrázolja a magyar könyv útját, a reflektorfény csak a csúcsokra irányul, maga az út homályban marad.

A kiállítás így is maradandó élményt nyújt, minden látogatónak. A tudománynak szinte minden területét átfogó művek, a szépirodalmi könyvek imponáló sokasága, a könyvek szép külalakja, a beszédes statisztikai adatok mind a magyar nép teremtő erejét dicsérik és a szocializmust építő ország nagy sikereinek és fölényének bizonyítékai. Néhány nagyon ügyes fogást is szerencsés kézzel alkalmaztak a rendezők. Pl. a „beszélő asztalok" felüdítik a vizuális befogadástól elfáradt látogatókat, ugyanakkor emberközelségbe hozzák a könyvek címlapjáról ismert óriásokat, *Lenint*, *Móriczot*, *Gorkijt* stb. Kár, hogy a történeti bemutatással adós maradt a kiállítás. Az eredmények annál nagyobbnak látszanának, ha a látogató képet kapna arról, hogy milyen mélyről indultunk a felszabadulás után, mennyi hősi erőfeszítésbe került, míg idáig jutottunk, mennyi munkát fektettek be a könyvkiadók, a nyomdák, a könyvkereskedések, a könyvtárak dolgozói a magyar könyvnek a világszínvonalra való felemeléséért. Ez hasznos lett volna a szakembereknek, a nem szakembereknek pedig érdekes és tanulságos.

A kiállítás — a három bemutatott területnek megfelelően — három részre tagolódik. A terem közepén kaptak helyet a könyvkiadás eredményeit bemutató könyvállványok és tablók, a terem egyik végében a könyvkereskedelmi, másik végében a könyvtárügyi rész helyezkedik el. A kiállítás ilyetén elhelyezése valószínűleg abból az elgondolásból fakadt, hogy a könyvkiadás a forrása úgy a magyar könyvkereskedelemnek, mint a könyvtárügynek. Ami a könyvkereskedelmet illeti, az elgondolás helyes. Egy ország könyvkereskedelme nagymértékben függ a könyvkiadás színvonalától. A könyvtárak esetében ez már nem áll. A magyar könyvtárak nemcsak hazai kiadású könyvvel dolgoznak. A közművelődési könyvtárakban ugyan zömmel magyar könyvek vannak s jó munkájuk nem képzelhető el jó minőségű és nagy mennyiségű hazai kiadású könyv nélkül, de pl. a megyei könyvtárakban is egyre nagyobb szerepet kapnak a külföldön megjelent kiadványok. A tudományos és szakkönyvtárak állományának és új gyarapodásának túlnyomó többsége más országokban jelent meg. A tudomány és a termelés érdeke megköveteli, hogy a könyvtárak ne csak a magyar, hanem az egész világ könyvterméséből válogassanak. Helytelen egyenlőségjelet tenni a könyvkereskedelem és a könyvtárügy közé azért is, mert a könyvkereskedés — ha kulturális termékeket közvetít is — valójában mégis csak kereskedelmi szerv, ahol a könyv árucikk, míg a könyvtár a könyveket megsokszorozza. Statisztikai adatok szerint a kiadott könyveknek csak mintegy 20%-a kerül a könyvtárakba. Azonban ez a 20% a legóvatosabb számítások szerint is egy esztendő alatt legalább ötször megfordul az olvasóknál. Ha tehát egy 10 000-es példányszámban megjelent könyvből 2 000 kerül a könyvtárakba s itt egy év alatt 10 000 olvasóhoz jut el, újabb kiadása

kerül a közönség kezébe. Ezeket nem kicsinyes hiúság mondatta velünk. Most, amikor harcot folytatunk a könyvtárak társadalmi elismertetéséért, amikor a könyvtárosokról alkotott helytelen szemléletet meg akarjuk változtatni, nem szabad ilyen hibákat elkövetnünk. A látogató — akit meg akarunk győzni a könyvtárak fontosságáról — a kiállítás megtekintése után azt a következtetést vonja le, hogy a könyvkiadásnak két azonos értékű közvetítő szerve van: a könyvkereskedelem és a könyvtárügy. Mindezek arra mutatnak, hogy nem volt helyes a könyvtárügyi kiállítást a könyvkiadás és könyvkereskedelem eredményeinek bemutatásával együtt megrendezni. Igazolja ezt az is, hogy a könyvtárügyi rész — a legátgondoltabb, legügyesebben rendezett szektor — teljesen különálló kiállítás.

A kiállítás hibái ellenére is nagyon hasznos volt, jó propagandája a magyar könyvnek. Hogy mégis a hibáit és következetlenségeit emeltük ki elsősorban, ezzel a fogalmak tisztázását szerettük volna elősegíteni.

Sallai István

Karl d'Ester, a modern sajtótörténet és sajtótudomány egyik megalapítója, május 31-én, 79 éves korában meghalt. A Magyar Könyvszemléhez az elhunyt müncheni professzort az alkalmi munkatárs kapcsolata fűzte: egyik terjedelmes könyvének, a Neuwiedben 1787-ben indult *Halottak beszélgetései (Gespräche der Todten)* című újság történetének előmunkálatai során rámutatott, hogy a német—francia határ közelében kiadott és egész Európában népszerű felvilágosult sajtóterméknek Magyarországon három német változata, meg egy magyar és egy latin fordítása jelent meg. Kutatásainak ezt a részeredményét a Magyar Könyvszemle 1926. évi kötetében írta meg. A fordításokon túlmenően a „halottak beszélgetéseit" mint műfajt, felhasználták a korai magyar újságírók — elsősorban Szacsvay Sándor, a bécsi *Magyar Kurir* (1787—1834) szerkesztője — arra is, hogy burkolt formában fejezzék ki benne azt a merészebb mondanivalót (főleg a francia forradalom éveiben), amelyet „közérthetően" fogalmazva még a II. József alatt enyhébbé vált cenzúra sem engedett volna közölni.

D'Ester emléke mellett meg kell állnunk egy pillanatra.

D. B.

Keszthelyen a volt Festetics kastély könyvtári szárnyának egyik szépen helyreállított helyiségében kiállítást rendezett az Országos Széchényi Könyvtár a Balatoni Intéző Bizottság támogatásával „Keszthely a felvilágosodás korában" címmel. A kiállítás a Balaton-part egyetlen várostelepülésének fénykorára irányítja a látogatók figyelmét. Azzal, hogy kiemeli pályájának és életművének haladó vonásait, emléket állít a Festetics-család legnagyobb fiának, Györgynek is.

A felvilágosodás és a nemzeti reform szelleme hatotta át a fiatal huszártisztet, amikor néhány társával — köztük a Martinovics-perben halálra ítélt Latzkovics Jánossal — magyar tisztikart, vezényleti nyelvet és azt követelte a Monarchia magyar csapatai számára, hogy béke idején ne lehessen őket az ország határain kívülre vinni. Letartóztatták. Katonai pályája megszakadt. Visszavonult Keszthelyre, és azt a munkakört választotta, amelyre a megerősödő Habsburg abszolutizmus lehetőséget adott: gazdaságát művelte és a magyar irodalmat ápolta. A kiállítás egyik része Festetics egykorú szép arcképe körül ennek a fejlődésmenetnek dokumentumait csoportosítja.

Munkájában azt a nagy nemzeti hagyományt juttatta érvényre Festetics György, amelyet a család, kezdetben a maga tekintélyének erősítésére, igyekezett saját hagyományává tenni. A Zrinyiek egykori birtokainak új tulajdonosai szívesen hivatkoztak a birtoklásban elődeiknek tekintélyére és érdemeire, különösen akkor, amikor a monarchikus hazafiságot ünneplő propaganda a szigetvári hőst a kimagasló monarchikus hősök közé emelve magasztalta. A Habsburg-gyarmatosítással szembeforduló nemzeti mozgalom persze inkább a másik, az udvar előtt nem éppen rokonszenves Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér, a nemzeti függetlenség harcosa felé fordult. Festetics Györgyben is a költő Zrinyi méltó utódát látták és ünnepelték a körülötte csoportosuló nemzeti érzésű írók. A kiállítás tengelyében elhelyezett másik dokumentum-csoport ezt a fejlődésmenetet jeleníti meg, közepén a költő Zrínyinek egy, a Festetics-család birtokában volt arcképével, amelyre azonban a szigetvári hős nevét és adatait festették.

A kiállítás egyébként a felvilágosodáskori Keszthely két egymással szorosan összefüggő, országos jelentőségű és sikerű vállalkozásának emlékeit mutatja be. Egyfelől a gazdasági reformok szellemi előfeltételeit megteremtő Georgikont, a konti-

nens első átgondoltan megszervezett mezőgazdasági iskolarendszerét, tanáraival, ezek műveivel, az iskola életét felidéző dokumentumokkal. Másfelől az irodalmi ébredés, a nyelvújítási harcok, a felvilágosodott nemesi és népi mozgalmak első eredményeit: a keszthelyi Helikonban egybegyűjtött írók műveit, kéziratait, arcképeit; BATSÁNYIT és a Főnix gályát mint a megújhodás jelképét ünneplő költői kart, CSOKONAIT, PÁLÓCZI HORVÁTHOT, KISST, BERZSENYIT, KISFALUDY SÁNDORT, KAZINCZYT és a körülöttük csoportosuló írókat. A kiállítás sok érdekes adalékot tárt fel, s figyelmeztet arra, hogy a felvilágosodáskori Keszthely általános nemzeti jelentőségét nagyobbra kell értékelnünk s alaposabban meg kell vizsgálnunk, mint eddig.

K. D.

Orvostudományi dokumentáció Romániában Dr. Dumitru NANU, a bukaresti Orvostudományi Dokumentációs Központ igazgatója szeptember 26-án meglátogatta az Országos Orvostudományi Könyvtárt és Dokumentációs Központot, megtekintette az intézetet, majd beszámolót tartott saját munkájukról.

Elmondotta, hogy intézetük 1953-ban létesült mint az Egészségügyi Minisztérium szerve. A Központ ma már egész sor országos feladatot lát el, s könyvtára igen nagy olvasóforgalmat bonyolít le. A könyvtárat 1953-ban kezdték gyűjteni, csak 1950 után megjelent művek találhatók az állományban. A könyvek száma jelenleg mintegy 30 000 kötet, a kurrens folyóiratok száma pedig 1800. Az olvasótermet naponta 3—400 orvos látogatja. A többes példányokból külön kölcsönzőanyagot létesítettek, s ebből bárkinek kölcsönöznek hosszabb időre is.

Dokumentációs részlegük 300 bel- és külföldi folyóirat teljes cikkanyagát tárja fel. Az egyes közlemények címleírását egyrészt beosztják az intézet központi katalógusába, másrészt dokumentációs kiadvány formájában eljuttatják a hálózatukhoz tartozó könyvtárakhoz, valamint más érdeklődőkhöz. A központi katalógus jelenleg kb. 2 millió katalóguscédulát tartalmaz, s betűrendes és decimális szakkatalógusból áll. A könyvtártól irodalmi tájékoztatást kérőket ennek a katalógusnak a segítségével tudják kielégíteni. (Írásbeli irodalomösszeállítást csak díjazás ellenében vállalnak.)

A dokumentációs kiadvány, a *Buletin Bibliografic Medical* eddig kéthavonként jelent meg, 1960-ban azonban már havonként adják ki. Tartalmazza a Központ új könyvszerzeményeinek címleírásait, majd az említett 300 folyóirat cikkanyagának leírását, az elkészült fordítások, valamint a Központba beérkezett legújabb folyóiratszámok jegyzékét. A folyóiratcikkek címleírásait az egyes könyvtárak kivágják, felragasztják, s ebből saját katalógusukat fejlesztik. A kiadványban ugyanis azokat a folyóiratokat tárják fel, amelyek a hálózat könyvtáraiba járnak. Másik dokumentációs kiadványuk az *Information Médicale Roumaine* című francia nyelvű referáló szemle, amelyet az Editura Medicală kiadóval közösen adnak ki. Ez a román orvostudományi szakirodalom legjelentősebb műveit referálja a külföld számára. Ezzel a szemlével igen kiterjedt cserét bonyolítanak le, 90 ország 700 intézményével állnak cserekapcsolatban.

A román Orvostudományi Dokumentációs Központ az Egészségügyi Minisztériumhoz tartozó intézmények könyvtárainak a központja. A hálózatba egyelőre csak 70 könyvtárat szerveztek be. Ezek kutatóintézeti, városi és gyógyintézeti könyvtárak. Romániában a tartományi székhelyeken és a nagyobb ipari városokban önálló orvosi könyvtárakat létesítettek. Ezek a helyi tanácsok egészségügyi osztályaihoz tartoznak közvetlenül, szakmai központjuk azonban az Orvostudományi Dokumentációs Központ. A Központ a hálózaton belül megvalósította a valutás külföldi könyvek központi beszerzését és feldolgozását. A városi orvosi könyvtárak csak néhány éves múltra tekinthetnek vissza, s a fejlődés különböző fokán állanak. Az egyik legjobban működő ilyen könyvtár a nagyszebeni, amelyet naponta 70—80 orvos keres fel (a városban mintegy 200 orvos van).

Az Orvostudományi Dokumentációs Központ kisfilmeket is készít. A tudományos és oktató kisfilmek dramaturgiai és felvételezési munkái a Központ keretében folynak, az állami filmgyár veszi fel a hangot és készíti a kópiákat. Az elmúlt két és fél év alatt 30 kisfilmet gyártottak, s a legutóbbi prágai nemzetközi kisfilm-fesztiválon elismerést szereztek.

DÖRNYEI SÁNDORNÉ

Finnugor kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban Az országos Széchényi Könyvtár rendkívül szemléletes és színes kiállítással hívta fel az olvasók és az érdeklődők figyelmét a finnugor kong-

resszus jelentőségére, és egyidejűleg a rendelkezésre álló keretek között igyekezett hű képet adni a finnugor nyelvészet magyarországi történetéről és a finnugor népek jelenlegi életéről.

A kiállítás három részre tagozódik. Az előtérben elhelyezett tárlókban a magyarországi finnugor nyelvészet történetének kimagasló alkotásai, Reguly, Sajnovics, Gyarmathi, Fischer művei láthatók. A kiállított könyvek valóban a tudomány legértékesebb haladó hagyományait tartalmazzák, mindössze talán az 1883-ban Helsinkiben megalakult Finnugor Társaság folyóirata hiányzik a művek közül. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy periodikákkal amúgy is kissé mostohán bántak az egyébként kitűnően összeállított kiállítás tervezői. Sem a *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, sem a *Finnisch-ugrische Forschungen* nem szerepel a kiállított művek között, hogy csak a fontosabb címeket említsük.

A falon táblázatok és képek segítségével elénk varázsolták a finnugor népek életét, múltját és azokat a helyeket, ahol e népek ma is laknak. A képek összeállítása igen sikerültnek mondható. Érdekes ellentétet mutatnak egymás mellett az ősi tájak, a liv dünák és a finn tavak, valamint mellettük a mai életet kifejező képek, a hatalmas, modern gyárak és épületek, a mai Tallinn és Helsinki néhány jellegzetes épülete, új üzeme.

Rendkívül érdekesek és a laikusok számára tanulságosak a finnugor népek családját, jelenlegi lélekszámát és elhelyezkedését ábrázoló táblák. Kétségtelen, hogy esztétikailag mutatósabb a rokon tablókat egymástól elválasztani, didaktikailag azonban helyesebb lett volna, ha ezeket a szemléltető tablókat egymás mellett helyezik el, mivel ez megkönnyítette volna a néző számára a tájékozódást.

A kiállított könyvanyag az egyes népekre vonatkozó legfontosabb alapvető munkákat tartalmazza. Helyes volt a kiállítók azon törekvése, hogy elsősorban a legújabb, legfrissebb anyagot mutassák be a közönségnek. A könyvek azt bizonyítják, hogy a Szovjetunióban és Magyarországon is mennyire fejlődött a finnugor nyelvészet.

Új nyelvkönyvek, összehasonlító szótárak, a népköltészet legszebb emlékei értéküknek megfelelő köntösben jelentek meg a tárlókban. Jó ötlet volt a kiállítók részéről, hogy az egyes népművészeti tárgyakat — köztük a Kalevala híres hangszerét, a kantelét is — a könyvek közé helyezték.

P. Lakatos Éva

Az orvosi irodalom nemzetközi cseréje. Az Országos Orvostudományi Könyvtár megalakulása óta magyar szempontból is jelentőséggel bír az a nagyszabású nemzetközi akció, melyet az Egészségügyi Világszervezet (Genf) az orvosi irodalom duplumcseréje érdekében 1960 elején kezdeményezett. Az akció célja a világ orvosi könyvtáraiban elfekvő felesleges könyvek és folyóiratduplumok eljuttatása azokba a könyvtárakba, ahol ezek hiányoznak. Az Egészségügyi Világszervezet szerepe a cseretársak összehozása, amit úgy lát el, hogy a folyóiratduplumokról az akcióban részt vevő könyvtáraktól egységes rendszerű cédulákon bejelentéseket kér, ezeket központi nyilvántartásban rendezi, az ajánlatokat az ugyancsak bejelentett hiányokkal összeveti, és a kérő könyvtárakat értesíti arról, hogy hiányaikat mely könyvtáraktól kérjék be közvetlen úton. Könyvek esetében sokszorosított jegyzékek készülnek és terjesztetnek, ezekből ugyancsak kiderül, hogy a hiányzó műveket mely könyvtáraktól lehet közvetlenül bekérni. Az akció iránt érdeklődő könyvtárak számára a Világszervezet az általuk megjelölt példányszámban küldi el a cédulák, illetve jegyzékek stencilezésére szolgáló iveket.

Az Egészségügyi Világszervezet arra kéri tagállamait, hogy mielőtt bekapcsolódnának, előbb az országokon belül bonyolítsák le a fölöspéldányok cseréjét. A Nemzetközi Csereszolgálat (OSZK) mint magyar csereközpont ennek érdekében kezdeményező lépéseket tett. Most viszont az Országos Orvostudományi Könyvtárra vár az a feladat, hogy az új hálózaton belül a duplumcserét megszervezze, majd a magyar orvosi könyvtárakat a Nemzetközi Csereszolgálaton keresztül a sok eredménnyel kecsegtető nemzetközi akcióba bekapcsolja.

Ujabb nemzetközi regionális szakmai összejövetelek. 1959. decemberében az UNESCO Beirutban rendezett könyvtárfejlesztési értekezletet az arab országok számára, 1960 szeptemberében támogatta a Budapesten rendezett európai kiadványcserekonferenciát. 1960 októberében és novemberében két további nemzetközi szakmai összejövetelre került sor az UNESCO ösztönzésére és támogatásával: Delhiben, ahol Afganisztán, Burma, Ceylon India, Irán, Nepal, Pakisztán és Thaiföld könyvtárosai vitatták meg közművelődési és egyetemi könyvtáraik helyzetét, valamint Mexikóban, ahol a latin-amerikai

országok könyvtárosdelegációi gyűltek össze. Ezen az utóbbi konferencián többek között az egységes közép-amerikai bibliográfia kérdését, a bibliográfiai munka egyes országokban elért jelenlegi színvonalát, valamint a latin-amerikai országok közötti kiadványcsere időszerű problémáit vitatták meg.

Tűzpróba a New York Public Library-ben. Annak az általánosan elterjedt felfogásnak az ellenőrzésére, hogy a könyvek nem gyúlékonyak, nagyszabású tűzpróbát tartottak New York város közművelődési könyvtárában. Az első kísérletnek az volt a célja, hogy kipróbálják az önműködő locsolóberendezést. Egy gyűrött papírcsomókkal tömött, fából való könyvkocsit meggyújtva toltak be egy 14 000 kötetes, vaspolcos, négyemeletes könyvraktárba. Az öt perc alatt keletkezett hő bekapcsolta a berendezést, amely további 10 perc alatt a tüzet eloltotta. A könyvek vizsgálata kimutatta, hogy csak a tűz fészkéhez közeleső darabok mentek főleg a víztől annyira tönkre, hogy helyreállíthatóságuk kétségessé vált. Még mindig olvashatók voltak és a filmrevételüknek sem volt akadálya. Hasonló módon végezték a második kísérletet, ekkor azonban az önműködő locsolóberendezést kikapcsolták. Néhány perc múlva a tűz átcsapott a szinteken, kilenc perc után a negyedik szinten 1400 fok volt a hőmérséklet, a vaspolcok elkezdtek olvadni. Ekkor indították az oltást erős sugarú vízifecskendőkkel, amely számos könyvet szétdarabolt. Ennél a kísérletnél a könyveknek mintegy 90%-a teljesen elpusztult. A kísérletek során készített feljegyzések és filmek alapján részletes szakvéleményt dolgoznak ki.

GOMBOCZ ISTVÁN

Román könyvkiállítás Az 1960. évben rendezett francia és német könyvkiállítások után a magyar kulturális élet jelentős eseménye volt a Műcsarnokban augusztus 22-én megnyílt román könyvbemutató.

Közvetlen szomszédunk, a Román Népköztársaság sokkal mélyebb pontról, a néprétegek kulturálatlanságának sokkal nagyobb terhét hordozva indította el 1945-ben azt a szellemi fejlődést, amelynek jelenét az ország könyvkiadásának mai helyzete eléggé pontosan és körülhatárolhatóan tükrözi. Nem véletlen tehát, hogy a kiállításon a tárlók fölött mindenütt táblák: számok, grafikonok beszélnek arról, hogy az utolsó 15 évben mennyi és milyen könyv jelent meg Romániában. Ezek a feliratok talán nem is tévesztették el céljukat: a látogatók figyelmét a kiállítás anyagán túl arra is ráirányították, hogy e könyveknek sok százezer példánya mennyi kultúrát és szépséget adott milliók kezébe.

A számadatok mellett természetesen a könyvkiadás differenciáltsága (Romániában 14 kiadó működik) és hangsúlyos területei a legszembeszökőbbek. Az irodalomban a román klasszikusok (EMINESCU, CARAGIALE) nagymérvű terjesztését és közkinccsé tételét tették elsőrendű feladattá az irodalmi kiadók. Emellett: sok tárló a kortársak (SADOVEANU, ARGHEZI), köztük romániai magyar írók (SZEMLÉR Ferenc, SÜTŐ András stb.) műveiből ad válogatást, ami az irodalmi könyvkiadás sokrétűségét és jelentőségét mutatja. A magyar irodalom is szépszámmal szerepel a román könyvek között: KATONA *Bánk bánj*ától egészen napjaink irodalmi termé-séig. A külföldi irodalmak terjesztéséről talán az az adat tanúskodik legjobban, hogy az UNESCO fordítási statisztikájában Románia a 8-ik helyen áll.

A kiállított könyvanyag tetemes részét a tudományos kiadók szolgáltatták, ami mutatja, hogy ebben az országban a kulturális fejlődés jelentős és elmélyült tudományos életet teremtett, amelynek vetületeként az orvosi és műszaki könyvkiadás is értékes.

A kiadványok kiviteli színvonala abban mérhető le talán legjobban, hogy az 1959-es lipcsei Nemzetközi Könyvkiállításon a román kiadók 19 arany-, ezüst- és bronzérmet szereztek.

A Műcsarnokban bemutatott könyvek a román szellemi élettel ismertettek, de egyben a szomszéd ország kultúrájának nagyobb tiszteletével és megbecsülésével távoztak a látogatók a kiállításról.

F. M.

SZEMLE

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1826—1961. Bp., 1960, Akad. Kiadó. 109, [3] l., 1 t.

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára 135 éves. Az Akadémiai Kiadó szép kiadványa főként ezt az évfordulót ünnepli. Jó alkalmat nyújt azonban arra is, hogy az elmúlt másfél évtized folyamán teljesen megújult, újra nagy feladataira eszmélt és virágzó fejlődésnek indult könyvtár áttekintse múltjának nem egyszer viharos árapályát, jelenének szép eredményeit és jövő fejlődésének feladatait. A könyvtár állománya jelenleg mintegy 670 000 kötet könyv és periodika és 200 000 kézirattári egység. Az állomány nagyságát tekintve is hazánk egyik legfontosabb gyűjteménye. Értékét csak növeli az a körülmény, hogy igen jelentős könyvtári anyagot őriz olyan körökből, amelyeknek nemzeti ereklye-értéke rendkívüli, vagy amelyeknek szaktudományi értéke különösen figyelemre méltó. Munkájának jelentőségét az is növeli, hogy egyik központi intézménye az ország egész tudományos életét irányító Magyar Tudományos Akadémiának, hogy irányítója az akadémiai intézetek hálózatának (38 könyvtár, mintegy félmillió kötet összállománnyal), hogy minden könyvtárunk közül legkiterjedtebb és legélénkebb nemzetközi cserekapcsolatot bonyolít le (86 ország több mint 1700 intézményével). De az Akadémiai Könyvtár beilleszkedett az országos könyvtárszervezetbe is, nem pusztán akadémiai intézmény, hanem az akadémiai feladatok teljes vállalása mellett fontos szerepet játszik az országos könyvtárhálózatban, sőt, igen figyelemre méltó munkát végez a maga jellegének megfelelő nemzetközi szervezetekben is.

A könyv, amelyet Rózsa György igazgató irányításával a könyvtár vezető dolgozói szerkesztettek, először egy igen sikerült tömör áttekintést nyújt a könyvtár történetéről, feladatköréről, és az Akadémiához fűződő kapcsolatairól; a második fejezetben világos áttekintést ad a könyvtár használatáról (olvasótermek, kölcsönzés, katalógusok, tájékoztató szolgálat, gyűjtemények); a harmadik fejezet a könyvtár cserekapcsolatainak legfontosabb adatait közli; a negyedik fejezet az akadémiai könyvtárhálózat felépítését ismerteti. Az okosan és tömören fogalmazott szövegrészt a további tájékozódást szolgáló gondosan válogatott bibliográfia és a könyvtár kiadásában megjelent munkák jegyzéke egészíti ki.

A könyv második, ugyancsak igen gondosan és körültekintő figyelemmel szerkesztett részében képek sorozata mutatja be a könyvtár legfontosabb támogatóit, régi munkatársait, helyiségeit, munkaeszközeit és gyűjteményeinek kimagasló értékű darabjait.

K. D.

Tanszéki könyvtárosok tanfolyama. (Szerk. Uhlmann Aladár). Miskolc, 1960. 2, 48 l. (Nehézipari Műszaki Egyetem Központi könyvtárának könyvtárosi tanfolyama. 2.)

Az egyetemi könyvtárak hivatása, hogy az egyetemen folyó oktató, nevelő és kutatómunkát szakirodalommal támogassák. A szakirodalom összegyűjtése hatalmas feladat, és ezt csak az egyetemek központi könyvtárai és a tanszéki könyvtárak szoros együttműködésben oldhatják meg sikeresen. A tanszékek nagymennyiségű értékes szakanyagát 90%-ban oktatók (adjunktus, tanársegéd) és adminisztrátorok kezelik, akik a könyvtárosi munkát mellékfoglalkozásként végzik. E tanszéki könyvtárosok szakképzése egyetemi könyvtárügyünk egyik sarkalatos pontja. A legkitűnőbben szervezett könyvtári rendszer is csődöt mond, ha a könyvtárosok nincsenek felkészülve a rendszer gyakorlati keresztülvitelére.

A külföldi szakirodalom a tanszéki könyvtárosképzés két fő válfaját ismeri: kiképzés az egyetemi könyvtárban, és a szakismeretek elsajátítása tanfolyamok útján. Az egyetemi könyvtárban történő szakképzés — bár hatékonysága vitathatatlan — számos nehézségbe ütközik, nálunk járhatóbb út a másik: a tanszéki könyvtárosok tanfolyamokon való előkészítése és továbbképzése. Ezen a téren több egészséges kezdeményezés történt, közülük az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtára 1953-ban rendezett tanfolyamát időben és színvonalban egyaránt elsőnek tekintjük. A tanfolyamok előadásait — sajnos — nem adták közre. Így hasznos vállalkozásnak számít a műszaki felsőoktatási könyvtárhálózat központjának rendezésében a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen megtartott tanszéki könyvtárostanfolyam anyagának publikálása.

Az egyetemi jegyzetek mintáját követő kiadvány az előadók óravázlatai alapján készült. Szerkesztésénél is érvényesült a tanfolyam szervezőinek alapelve: csak azt tanítani, amire a tanszéken szükség van. Az állománygyarapításról és állományvédelemről szóló fejezet lényegében működési szabályzat és ügyrend a tanszéki könyvtárosok számára. A könyvek feldolgozását tárgyaló rész tömören ismerteti a címleírás és a szakozás legfőbb irányelveit. Mivel az egyetemi könyvtár központilag dolgozza fel a tanszékek könyveit, elegendő, ha a tanszéki könyvtárosok e téren passzív szaktudással rendelkezve ismerik a címleírási szabályokat, és a jelzeteket, rövidítéseket stb. megértik. Műszaki egyetemek tanszékein igen fontos kérdés az ipari kutatás legújabb eljárásainak, technológiájának az ismerete. E felismerésből kiindulva a kiadvány nagy súlyt fektet a műszaki dokumentáció kérdéseire. A terjedelem szabta határokon belül igyekszik az irodalomkutatás és bibliográfia lényegét részletesen kifejteni. A folyóiratok nyilvántartását és kezelését röviden tárgyalja, az ismertetett elvek részben túlhaladottak — ez a kiadvány legkevésbé sikerült része.

A jegyzetben módszertani szempontból érdekes részletekkel is találkozunk. Ilyen például az irodalomfeltárás mozgásformáinak, a dokumentáció és a bibliográfiák megjelenésének, a szerzeményezés és feldolgozás időeltolódásának, a műfajok szerinti feltárás sebességének és mélységének újszerű, az összefüggéseket jól szemléltető grafikus ábrázolása.

Nem feladatunk és méltányos sem volna, hogy egyik legfiatalabb egyetemi könyvtárunk újfajta kezdeményezését a maximalizmus nézőpontjából bíráljuk. A kiadvány hiányosságai ellenére is jó segédeszköz a tanszéki könyvtárosok receptív tanulásához.

MÓRA LÁSZLÓ

Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai. 1—10. füzet. Bp. 1958—1959.

Tudományos intézetek, intézmények régi szokása ez: összegyűjteni a közös műhelyben készült, esetleg a közös műhellyel valamiféle kapcsolatban álló — gyakran már másutt publikált — dolgozatokat, és az illető intézmény, intézet nevét magában hordozó sorozatcím alatt közölni őket. Nem kétséges, hogy amikor napjainkban ez a régi szokás többhelyütt feléledt, e sorozatokkal szemben a valóban haladó hagyomány szigorú követelményeivel kell fellépnünk, sőt, mivel korunk tudományos élete messzemenően differenciálódott, az intézmény rendeltetésével egybehangzó tervszerűségnek még szigorúbb feltételeit szabjuk meg velük kapcsolatban.

A Budapesti Egyetemi Könyvtárra egyetemi jellegénél, tudományos könyvtári voltánál és gyűjteményeinél, valamint történeténél fogva egyetemi oktatásunk és tudományos életünk mai szervezetében szövevényes, gyakran összefüggő feladatok háramlanak. Ezek közül a legfőbbek az alábbiakban foglalhatók össze: 1. az Eötvös L. Tudományegyetem oktatási munkájának, 2. a tudományos, főként történeti-filológiai kutatásoknak könyvtári szolgálata, 3. az előbbi elsődleges könyvtári feladatok minél tökéletesebb teljesítését előmozdító, de emellett az egész magyar könyvtárügyet is támogató könyvtártani-könyvtárelméleti kutatások művelése, végül 4. a megelőző három feladat tudatosabbá tétele meghatározott történeti vizsgálódások által. Így tehát az ismertetendő sorozat — mint sorozat — értékét a kiadványok egyedi értéke mellett az szabja meg, hogy a könyvtár felsorolt feladatai kitapinthatók-e a sorozat egészében és egyes füzeteiben.

A Budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményeinek gyarapításával és feltárásával, valamint bibliográfiai munkásságával (Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára) jelentős segítséget ad az egyetemi képzés színvonalasabbá tételéhez és a tudományos kutatás felé való részleges kiterjesztéséhez. A sorozaton belül — más formában — ezt a gondoskodást képviseli PAJKOSSY György — TÓTH András — VÉRTESY Miklós: *Tájékoztató tanszéki könyv-*

tárosok számára (Bp. 1958, Felsőoktatási Jegyzetellátó soksz. 78 l.) c. összeállítása. E munkának legfőbb érdeme az, hogy valóban a tanszéki könyvtárosok számára készült, amit az összeállításnál követett módszer bizonyít a legjobban: ahol elengedhetetlen követelményekről van szó, ott részletez és magyaráz, ahol csak kívánalmakról, ott mindössze jelez. Így bőven tárgyalják a szerzeményezést, közlik a katalogizálás és az állományvédelem minimumát, de pl. a szakozásra már inkább csak elvi magyarázattal szolgálnak. A könyv előszavában kimondja, hogy nem akar maximalista lenni, s ezt a célkitűzést jó pedagógiai érzékkel végre is hajtja, s tulajdonképpen ezért vált az intézeti könyvtárosok nélkülözhetetlen segédeszközévé. Hogy mégsem ajánlható minden más hálózat számára, az okozza, hogy — igen helyesen — az egység fenntartása érdekében előírásaiban tartja magát a Budapesti Egyetemi Könyvtár sajátosságaihoz.

Mindennek ellenére — tekintve a sorozat túlnyomó részének tudományos jellegét — használati volta miatt nem ebben a sorozatban kellett volna megjelentetni. Az egyetemi oktatás előmozdításának feladatköréből ehelyütt egészen más eredményeket szeretnénk látni, pl. az egyetemi hallgatóval mint olvasóval végzett kutatások és felmérések eredményeit, az intézeti könyvtárak és a központi könyvtár kapcsolatának felderítését, az egyetemet szolgáló bibliográfiák elvi problémáit, hogy csak néhányat említsünk, hangsúlyozva: e téren szinte korlátlan lehetőségek nyílnak a kutató könyvtáros előtt, s világszerte már most is jelentős vizsgálódások folynak ebben az irányban.

Ugyanígy nem kívánkozik ide Tóth András: *Tanácsköztársasági nyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban* (Bp. 1959. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 19 l.) c. összeállítása sem, amely a feladatok között másodikul jelzett tudományos kutatás segítését lenne hivatva itt szimbolizálni. Ismét hangsúlyozzuk: korántsem a kiadvány létjogosultságát vonjuk kétségbe, sőt ellenkezőleg, szerencsésen egészíti ki nem nagyszámú, de lényeges dokumentummal az Országgyűlési Könyvtár kiadványait, azonban gyűjteményei feltárására a Budapesti Egyetemi Könyvtár külön sorozatot is indíthatna.

A könyvtári gyakorlat egyéb kérdései már sokkal erősebb visszhangra találnak a Budapesti Egyetemi Könyvtár tudományos törekvéseiben, s már eddig is néhány országos jelentőségű hozzászólássá érlelődtek. Ilyen Domanovszky Ákos két dolgozata *(Nagybetű-használat a címleírásban.* Bp. 1958. 12 l. — *A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző.* Bp. 1959. 74 l.) címfelvételi kérdésekben, amelyekről — mivel külön ismertetés jelenik meg róluk a Magyar Könyvszemlében — itt csak a teljesség kedvéért emlékezünk meg, valamint Szentmihályi János: *A hungaricabibliográfia néhány problémája* (Bp. 1958. 11 l.) c. dolgozata. A kérdés történelmi áttekintése és más nemzeti bibliográfiák vizsgálata nyomán Szentmihályi arra a megállapításra jut, hogy szükség van egyrészt a hungaricum fogalmának tisztázására, másrészt — mindjárt megkísérelve a meghatározást — javaslatot tesz a külföldi magyar nyelvű irodalomnak a Magyar Nemzeti Bibliográfiába való utalására, az „elsődleges hungaricumok", azaz a magyar szerzőjű külföldön megjelent idegen nyelvű munkák, valamint a „másodlagos hungaricumok", azaz a magyar vonatkozású idegen nyelvű munkák csoportonként másmás módszerű gyűjtésére. Azt hisszük — bár Szentmihályi következtetéseivel lényegében egyetértünk —, elsősorban bizonyos terminológiai tisztázódást kellene ebben a vonatkozásban elérnünk; ez lényegesen egyszerűsítene a problematikán. Röviden szolgálunk ilyennel: területi hungaricum minden, ami Magyarországon megjelenik; ami másutt jelenik meg magyar nyelven, nyelvi hungaricum; ami magyar szerzőktől jelenik meg külföldön és idegen nyelven, szerzői hungaricum; ami idegen nyelvű és szerzőjű, külföldön jelenik meg, de magyar vonatkozású, tárgyi hungaricum. Úgy gondoljuk, hogy e terminológia alkalmazása egyértelművé és áttekinthetővé tenné e téren a szakirodalmat, s megóvna bennünket a hosszú körülírásoktól.

A sorozatban megjelent dolgozatok közül legtöbb történeti vonatkozású. A Budapesti Tudományegyetem Könyvtárában igen intenzív és jól átgondolt, irányaiban helytálló történeti kutatómunka folyik, amely — úgy látszik — céljául tűzte ki a könyvtár egész történetének viszonylag rövid időn belüli megírását. Arra vonatkozóan, hogy miképpen értelmezik a könyvtörténetet, a sorozat első füzetében az ez irányú munkálatok legtevékenyebb tagja, Tóth András nyilatkozik. Megemlíti, hogy bár ebben a kérdésben nem egységesek a vélemények, Georg Leyh elfogadható alapot szolgáltat a könyvtártörténetek megírásához, ha a szocialista országokban kialakult, főképpen a könyvtárak társadalmi szerepét hangsúlyozó nézeteket is figyelembe veszik. Bár ez a felfogás még némiképp ekletikus, nem lehet tőle eltagadni, hogy bővebb kidolgozásában lehetőséget teremt Magyaror-

ságon a könyvtártörténet marxista elveinek kialakítására. E munka elvégzése elég sürgető, és talán éppen a Budapesti Egyetemi Könyvtár — mint a könyvtártörténeti búvárkodásokban élenjáró intézmény — számára az, mivel feltehetően ők jutnak el majd legelőször egy szintézis megírásának lehetőségeihez, ha már a résztanulmányok felölelik a könyvtár egész történetét.

A munkálatok jelenleg három irányban folynak. A középső és fő helyet Tóth András munkái (*Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet* 1849—1876. Bp. 1957. 459—493. l. — *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatása alatt* Bp. 1959. 15 l.) foglalják el, aki a közvetlenül könyvtári, valamint az egyetemi és a könyvtári eseménytörténet sodrához igazodva, azt vizsgálva, járulékosan felderíti az Egyetemi Könyvtár helyét a társadalom fejlődésében, s megjelöli mind külső (társadalmi), mind belső (munkamódszerek, olvasók stb.) vonatkozásban azokat az irányokat, amelyekben kutatásait tovább kell majd mélyíteni és folytatni. E sorozatban megjelent mindkét dolgozatának magas színvonala következtében sajnálnunk kell, hogy korábbi ilyen tárgyú dolgozatait még nem ölelte fel ez a sorozat.

Tóth András munkássága mellett Szalatnai Rezső: *Kempelen Farkas és az Egyetem átköltözése Budára* (Bp. 1959. 23 l.) c. tanulmánya arra enged következtetni, hogy a könyvtártörténeti vizsgálatokat kiterjesztik egy kívülről befelé irányuló vizsgálódásra is, amely a könyvtárat egy nagyobb egész, az egyetem, az ország felől szemléli elsősorban, s így lehetőséget ad a különböző társadalmi, kulturális, személyi kapcsolatok, kölcsönhatások még szervesebb feltárására. A harmadik — fontos és időszerű — aspektust Pálvölgyi Endre: *Tárgyszókatalógus terve az Egyetemi Könyvtárban 1779—1845.* (Bp. 1959. 81.) c. dolgozata képviseli, amelyet — reméljük — a könyvtár „szakmai" életének feltárása és minél teljesebb megismerése érdekében még további publikációk követnek.

A történeti dolgozatok mindegyike új adatfeltáráson, főképpen a Budapesti Egyetemi Könyvtár irattárának és levéltári anyagoknak feltárásán alapszik, s így megbízható kiindulópontul szolgál valamennyi a már említett szintézis létrejötténél. Érdekes, hogy a Budapesti Egyetemi Könyvtár régi-régi módszereiről, munkájáról már eddig is többet tudunk, mint a jelenlegiekről. Reméljük, hogy a könyvtár történeti kutatásainak ez az első alkalmazott tanulsága serkentőleg fog hatni a jelenleg még nem nagyon ápolt — talán nevezhetni így — „gyakorlatelméleti" stúdiumok megindulására, s a következő tíz füzet ismertetésénél majd maradéktalanul lehet jelenteni: a Budapesti Egyetemi Könyvtár tudományos munkája minden vonatkozásban tükrözi a könyvtár feladatait.

Futala Tibor

Isztoricseszkij ocserk i obzor fondov Rukopisznogo otdela Biblioteki Akademii Nauk (Otv. red.: V. P. Adrianova-Peretc.) 1—2. vüp. Moszkva—Leningrad. 1956—1958. Izd. ANSZSZSZR.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Könyvtárának kéziratgyűjteménye az állomány legrégibb részét alkotja. A kiadvány bemutatja ezt a gyűjteményt, és ismerteti kialakulásának történetét. Műfaja a kritikai történeti szemle. Periodizációja az állomány kialakulásának sorrendjét követi: így tehát a legrégibb rész — Péter cár gyűjteménye — úgyszólván csak XVII—XVIII. századi kéziratokból áll. A régi, VIII—X. századi kéziratokról csak akkor esik szó, amikor azok az állományba kerültek. Könyvtártörténeti szempontból azonban ez a megoldás a helyes.

Az *első kötet* a XVIII. századi anyaggal foglalkozik, ami lényegében I. Péter cár és Alekszej cárevics gyűjteménye volt. Kialakulásának, összetételének vizsgálata a Könyvtár legrégibb történetére vet fényt. Az egyes kéziratok hovátartozásának megállapítása nehéz feladat volt. Kétségtelenül komoly segítséget nyújtottak e téren az átadási leltárak, amelyeket terjedelmes, közel 200 nyomtatott lapnyi mellékletben a szerzők közzé is tesznek. Két leltár készült: az egyik 1725-ben közvetlenül a cár halála után, a másik később, 1728-ban. Türelmes kutatómunkával kellett megállapítani, hogy a szűkszavú orosz nyelvű tételek mögött melyik kézirat rejlik.

A *második kötet* a kéziratgyűjtemény XIX—XX. századi történetével foglalkozik. Az új korszak kezdetét a kézirattárnak 1901-ben — a Könyvtár I. osztályaként — való önállósulása is jelzi.

A bevezető tanulmány a kézirattár történetét foglalja össze megalakulásától 1954-ig. A továbbiakban az egyes szakaszok abban a sorrendben tárgyalják a gyűjteményeket, amint azok a kéziratár állományába kerültek. Közel 50 gyűjteménnyel kapcsolatban ismerkedünk meg a gyűjtőkkel, a gyűjtemények kialakulásának, fejlődésének történetével, érté-

kesebb darabjaival, megtudjuk miként kerültek a könyvtár állományába. Az állomány ismertetése általában csak a főbb csoportokra szorítkozik, mivel részletes leírásuk már megtörtént. Viszont igen jelentős az a törekvés, amely az egyes, más könyvtárakba, közgyűjteményekbe került darabok sorsát, hollétét kutatja.

A két utolsó fejezet — a nyugati nyelvű és a görög kéziratok tárgyalása — már részletesebb, mert ennek itt közlik első alaposabb ismertetését. Részletesen foglalkoznak azokkal a művekkel, amelyeknek orosz vonatkozásaik is vannak.

Igen értékes a kötet befejező tanulmánya az orosz vízjegyekről. Alapjául P. A. KARATOV gyűjteménye szolgál, amit a Könyvtár 1946-ban szerzett meg és dolgozott fel. Foglalkozik a XVIII—XIX. századi papírgyárakkal, rendszerezi a vízjegyeket mind betűjeleik, mind pedig az egyes gyárak szerint.

Mindkét kötethez részletes mutatók készültek.

A kiadvány azt a célt tűzte maga elé, hogy az olvasó fogalmat alkothasson belőle magának a Szovjet Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratállományáról és az állomány kialakulásáról. A fentiek azonban azt mutatják, hogy ennél sokkal többet ért el: értékes anyagot ad a tervbe vett további feltáró munkához.

WEGER IMRE

Inosztrannüe periodicseszkie izdanija po bibliografii i bibliotekovedeniju, imejuscsieszja v bibliotekah Moszkvü i Leningrada. Szvodnüj katalog. (Szeredina 17. v.—1955. g.) (Szoszt. R. G. GITMAN, E. I. KALMANOVSZKAJA.) Moszkva, 1959, Knizsnaja Palata. 169 l.

A szaktudományok fejlődésével és differenciálódásával csaknem egyenlő ütemben szélesedő szakkönyvtári hálózat használhatóságának biztosítása ma már szinte nélkülözhetetlenné teszi a központi katalógusokat mind a könyvek, mind pedig a folyóiratok vonatkozásában. A Szovjetunió Össz-szövetségi Könyvpalotája és a Külföldi Irodalom Állami Könyvtára ezt szem előtt tartva indította meg a központi katalógus nyomtatott formában való kiadását, mely sorozatnak elsőként megjelent kötete az előttünk levő mű. A tervezett sorozat tudományágak szerint tagolódik részmunkákra: az egyes kötetek az adott tudományág külföldi irodalmának a Szovjetunió könyvtáraiban fellelhető alkotásait regisztrálják.

A könyvtártudomány és a bibliográfia elméletére vonatkozó, ill. ez utóbbi műfajába tartozó külföldi periodikákat feltáró első részkatalógus a címben foglalt tárgykörnél lényegesen többet nyújt. Ez a gyűjtőköri többlet — ami a bibliográfiákban általában pozitivumot jelent — ebben az esetben, sok tekintetben vitatható. Az összeállítás ugyanis — mint a bevezetés leszögezi — az alábbi kategóriákra terjed ki: 1. könyvtártudomány, 2. a bibliográfia és dokumentáció elmélete, 3. az összes tudományágak kurrens bibliográfiai és referáló folyóiratai. Ez utóbbi csoportban tehát helyet találnak a szaktudományok körébe tartozó olyan speciális kiadványok, mint pl. a Strassburgban megjelenő *Indogermanisches Jahrbuch*, a berlini *Technisches Zentralblatt* vagy a *Japanese Journal of Engineering Abstracts* (Tokyo) stb. Ezek a periodikák feltehetőleg elsősorban a szaktudósok (s csak kisebb mértékben a könyvtárosok és bibliográfusok) érdeklődésére tarthatnak számot, akik viszont, valószínűleg a központi katalógussorozat megfelelő (nyelvészeti, műszaki stb.) szakkötete alapján fognak tájékozódni, és nem a könyvtártudományi periodikák között keresik az őket érintő irodalmat. A gyűjtőkör határterületeinek bizonyos tisztázatlansága megnyilvánul még a könyvtártudomány tárgykörébe tartozó periodikák szelektálásában is. Az összeállítás elvben mellőzi a könyvtárak évi jelentéseit, az egyes tudományágak eredményeit összefoglaló jelentéseket, a könyvkiadói és könyvkereskedői újságokat és katalógusokat, az egyetemekre benyújtott disszertációk éves resumé-köteteit, valamint a könyvtárak újszerzeményi jegyzékeit. E korlátozás ellenére azonban, mint a bevezető is utal rá, az olyan jelentősebb kiadványok, mint pl. az amerikai kiadók sajtóorgánuma, a *Publisher's Weekly* vagy az angol *Publisher' Circular*, helyet kapnak a bibliográfiában. Ugyanígy találhatunk kivételeket a többi mellőzött kiadványfajta esetében is, a szelekció mérvének meghatározása tehát nem mindig egyértelmű.

A bibliográfia címanyagát betűrendben közli, előbb a cirill-, majd a latinbetűs abc-t alkalmazva. Minden periodika címe eredeti nyelven szerepel, többnyelvű címek esetében általában az első címen, a többi cím a leírás főhelyére utal. (Sajnos nem minden esetben, így pl. hiába keressük KOZOCSA S.—RADÓ GY.: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiáját* a mű orosz címénél.) A címen kívül csak a kiadás helye van rövidített formában jelölve, továbbá — ugyancsak rövidítve (a rövidítéseket bevezetőben táblázat oldja

fel) a lelőhelyek és az ott őrzött évfolyamok.

A teljességre törekvő összeállítás szerkesztői anyaggyűjtésüket valószínűleg a könyvtárak katalógusai és nem autopszia alapján végezték. Erre enged következtetni a műben szereplő magyar anyag helyesírásának félreérthetősége és pontatlansága (pl. 126. l.: „Szemle. Kiadjo az allanses jogtudomanyi intezet dokumentacios osztalja."), valamint a nyelv gyenge ismeretéből következő rosszul alkalmazott rövidítések (98. l.: „Magyar Könyveszet... A magyar orszagi nyomdak és egyél sokszorositovállalatok. Bp."). Ezek a sajnálatos hibák elsősorban a magyar anyag leírásában szembetűnőek, a nyugati nyelvek esetében a címleírások általában pontosak.

A bibliográfia második részét a topográfiai mutatóval egybekapcsolt betűrendes tárgymutató alkotja. Ez a 25 oldalas, részletes összeállítás a betűrendes részben leírt periodika-anyagot rövidített formában közli a tárgyszavak, ezen belül pedig a megjelenés helye (országnév) szerint. E mutató a címjegyzék használata szempontjából nélkülözhetetlen, és nagymértékben pótol egy részletes központi szakkatalógust.

A címjegyzék 19 moszkvai és 9 leningrádi könyvtár anyagát dolgozza fel, így mintegy 1400 külföldi periodika adatait regisztrálja. Megjelenését a szovjet kutatók és könyvtárosok valószínűleg örömmel üdvözlik, és remélhetőleg a sorozat további, igen hasznosnak ígérkező kötetei már nélkülözni fogják az első próbálkozás és útkeresés hiányosságait.

F. Wendelin Lidia

Ryszkiewicz, Andrzej: Exlibris Polski. Warszawa, 1959, Wydawnictwo Artystyczno Graficzne RSW. „Prasa" 149 (1) l., 10 t.

Ryszkiewicz a XVIII. és XIX. század lengyel exlibrisének rövid történeti áttekintése után a mai lengyel exlibris bemutatására vállalkozott bő illusztrációs anyaggal ellátott, jól megírt könyvében. Kár, hogy a munka nyomdai kiállítása kissé régies, és tipográfiája harminc—negyven év előtti utat követ.

A XVIII. és XIX. századbeli lengyel exlibris a többi európai exlibris fejlődésének útját futotta be. A heraldikus exlibris helyébe a szabad kompozíciójú grafikai lap lépett, ahol a rajz az exlibris tulajdonosának egyéniségére, foglalkozására, kedvteléseire utal. Stílusban a barokkot itt is csak nehezen szorították ki az utána jövő, rövidebb életű és kisebb jelentőségű stíluskorszakok. A XIX. század elején Lengyelországban is nagy divat a tipográfiai exlibris; térhódítását elsősorban olcsóságának köszönhette. E lapok azonban nem annyira a grafika, mint inkább a „nyomdai cifra" történetéhez nyújthatnak tanulságos adatokat. A szecesszió eluralkodását a századvégi és a XX. század eleji lengyel exlibrisen — akár a magyar exlibrisen — Bécs közelsége magyarázza meg.

A mai lengyel exlibrisről Ryszkiewicz nem összefüggő, történeti és stílusfejlődési tanulmányban ad képet, hanem a kiemelkedő művészeket sorakoztatja fel rövid életrajzokban és jellemző grafikai lapokkal. E módszer mély betekintést enged ugyan az egyes exlibrisművészek egyéniségébe, alkotásmódjába, de a mai lengyel exlibris szintézisének a kialakítását megnehezíti.

A mai lengyel exlibrisművészetben a fametszeté a vezető szerep. A lengyel fametszők a mai európai grafika élvonalához tartoznak, és ha az absztrakt irányzatok teljes formabontó törekvéseinek nem is hódolnak be maradéktalanul, hatásuk az egész európai grafikában — elsősorban az ugyancsak kiváló holland és belga fametszők munkáiban — is kimutatható.

Galambos Ferenc

Bibliography of Czechoslovak Legal Literature. 1945—1958. Prepared under the auspices of the International Association of Legal Science in co-operation with the International Commitee for Social Sciences Documentation and with the aid of Unesco. Prague, 1959. Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences. 261 l.

A Cseszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete kiadta a felszabadulástól az 1958. esztendő végéig terjedő 14 év válogatott jogi bibliográfiáját.

A több mint 16 ív terjedelmű kötet a szocialista csehszlovák jogi irodalomba, különösen a külföldi jogászok számára ad kitűnő betekintést. Ezt célozza elsősorban a bibliográfia egész szerkezete és a szelektálásnak is ez a vezető szempontja. Címén túlmenően nem is csak bibliográfiai adatok közlésére szorítkozik, hanem a jogtudomány valamennyi területéről tájékoztat a legjobb csehszlovák jogi szerzők tollából kikerült tanulmányokkal.

A bibliográfia technikai segédeszközei: a szerzők bemutatása, a bevezető fejezetek és az összeállító szerkesztők névsorának közlése útján, a rövidítések jegyzéke és az idézett folyóiratok és gyűjtemények

címleírási adatai. Ezután következik a szerkesztői bevezető, amely a bibliográfia céljainak, szerkezetének és a kitűzött feladatoknak ismertetését adja, s amelyet KNAPP Viktor, a Jogtudományi Intézet igazgatója és PROCHÁZKA Vladimir akadémikus, jogászprofesszorok írtak.

Maga a bibliográfia tárgyi részében először a csehszlovák jog egészére vonatkozó irodalmat közli. Ezt a fejezetet KRYŠTŮFEK Zdeněknek, a Jogtudományi Intézet tudományos munkatársának, a csehszlovák jog alaki forrásairól írt tanulmánya követi. A bibliográfia további szerkezetét az jellemzi, hogy az egyes jogágazatokat, amelyek kis eltéréstől eltekintve megfelelnek a szocialista országokban általában elfogadott jogágazati bontási rendnek, egy-egy tömör, de mind az elméleti kérdéseket, mind az illető jogágazat történetét röviden összefoglaló tanulmány vezeti be. A csehszlovák jog egész területét 16 önálló ágra osztja. A jogtudomány csehszlovák művelőinek kiváló képviselői kellő biztosítékot nyújtanak annak a nehéz feladatnak a megoldására, hogy a bibliográfiai kézikönyv egészének kis terjedelme miatt rendkívül szűk keretek közé szorított jogágazati bevezetők tömören összefoglalják az elméleti szempontból legfontosabb kérdéseket és az illető jogág történeti fejlődését is, kiemelve mindenhol azt az alapvető és mélyreható változást, amelyet Csehszlovákia 1945-ben történt felszabadítása és a szocialista jog kialakulása jelentett. A bevezetők, különösen szlovákiai vonatkozásban utalnak az akkori magyar jogra, amely Szlovákiában is életben volt számos jogterületen (különösen a polgári jogban). A cseh jog alakulására annak idején viszont az osztrák jognak volt jelentős befolyása, hagyományai révén. A jogtörténeti háttér vázolása mellett válik még jelentősebbé az az alapvető változás és hatalmas lendület, amelyet az egységes csehszlovák jog tett meg a bibliográfiában dokumentált 14 esztendő alatt.

Az elméleti és történeti kérdések bemutatásán túl a bevezetők mindenhol hivatkoznak az alapvető jogszabályokra is, s ezáltal megadják az eligazítást az egyes jogágazatok után érdeklődők számára, a további elemzésekre, az elmélyültebb kutatásra is.

Az egyes jogágazatokon belül a bevezetőket maga a szorosabban értelmezett bibliográfiai rész követi. Ennek taglalása praktikus szempontokat szolgál, s rugalmasan igazodik a figyelt anyaghoz, a tárgyra vonatkozó jogi irodalomhoz. A bibliográfiai rész fejezetei ezért nem egységes címeket viselnek. Egyes jogágazatoknál csupán könyvekre és cikkekre oszlik, máshol „szövegkönyvek", „tankönyvek", „szöveggyűjtemények", „kommentárok", „jogszabályszövegek" című fejezeteket is találunk.

A szelektív bibliográfiák gondolata különösen a szocialista országokban kultiválta. Feltétlenül helyes, hiszen az egész jogi irodalomra vonatkozó retrospektív összeállítás másként szinte elképzelhetetlen lenne rendkívül nagy terjedelme és nagy költségkihatásai miatt, de ezen túlmenően azért is, mert a jogfejlődés megyorsított üteme mellett nemcsak a tételes jogszabályok, hanem a jogi irodalom nagy része is rövid idő alatt elavulttá válik. Ez és az ilyen természetű bibliográfiák kétségtelenül nagy szolgálatot tesznek s különösen — amint ez a bibliográfia is utal erre bevezetőjében — a külföldi jogászok számára nyújtanak segítséget. Természetesen annak az országnak, amely a bibliográfia útján ismerteti egy-egy szaktudomány termését — szintén érdeke, hogy irodalma nemzetközi vonatkozásokban is ismertté váljék. Óhatatlan azonban, hogy az említett szempontok szolgálata mellett hátrányokkal is járjon a bibliográfia anyagának erős szelektálása. Egy-egy jogágazat elméleti-történeti bevezetője 3—8 oldalt foglal magában, ami mintegy felét teszi ki az egy jogágazatra fordítható terjedelemnek, míg a másik fele jut az irodalom ismertetésének. Ilyen terjedelem mellett tehát csak ízelítőt kaphatunk a csehszlovák jogi irodalomból (így pl. olyan jelentős jogterület, mint a munkajog, nem egészen 9 oldalnyi terjedelemben közli a bibliográfiát, az államtudomány története pedig nem egészen 3 oldalon, annak ellenére, hogy 2—3 oldalas cikkek is szerepelnek benne).

Örömmel kell üdvözölnünk a csehszlovák jogi irodalom retrospektív bibliográfiáját, amely minden külföldi jogász számára nagy szolgálatot tesz, s egyúttal meg kell jegyeznünk, hogy nagyon fontos lenne a jó példa követése, egy 15 éves magyar szelektív bibliográfia kiadása.

TAKÁCS JÓZSEF

Három ujabb szlovákiai ősnyomtatvány-katalógus. Imrich KOTVAN, a pozsonyi Egyetemi könyvtár munkatársa a közelmúltban újabb három katalógussal gazdagította ismereteinket a szlovákiai könyvtárak ősnyomtatványállományáról.

Ezek közül a megjelenés sorrendjében első a pozsonyi káptalani könyvtár XV.

századi nyomtatványait ismertető jegyzék. *(Inkunábuly kapitulnej knižninice v Bratislave. — Incunabula bibliothecae capituli Bratislavensis.* Martin, 1959. 73 l., 2 t.). Ezzel a szerző által korábban közreadott másik négy katalógussal együtt, amelyek az Egyetemi Könyvtár, a Városi Tudományos Könyvtár, a Liceumi Könyvtár és a Matica Slovenska Fiókkönyvtára állományáról készültek, most már teljes áttekintésünk van a Pozsonyban őrzött ősnyomtatványok fölött. A jegyzék a káptalani könyvtárból 78 tételben 81 példányt ismertet, közöttük Temesvári Pelbárt két kiadását (RMK. III. 76. és 160. — Ez utóbbinál meg kell jegyeznünk, hogy a HAIN által 12564. szám alatt leírt kiadás, amint ezt már SZABÓ Károly is megállapította, 1509. évben készült, így nem minősíthető ősnyomtatványnak.) A volt tulajdonosok érdekes sora közül ki kell emelni MONOSZLAI Andrást. Figyelemre méltó az a bejegyzés is, amely szerint — amennyiben a bizonytalan olvasatnak hinni lehet — PAPOCZI Imre REUCHLIN egyik munkáját Esztergomban vette 1499. III. 28-án. Találunk itt még könyvet, amely eredetileg az esztergomi bazilika SZT. JAKAB oltár-alapítványé volt stb.

KOTVAN következő katalógusa a késmárki líceumi könyvtár ősnyomtatványait tárja fel. *(Inkunábuly lyceálnej knižnice v Kežmarku. — Incunabula bibliothecae lycaei Kesmarkiensis.* Bratislava, 1959. 48 l., 2 t.) KUDORA Károly 1884-ben kiadott nyomtatott katalógusában a könyvtár 14 ősnyomtatványáról számolt be, amelyből ma mindössze kettő található csak meg. A most 43 bibliográfiai tételt számláló gyűjtemény (44 példánnyal) zömét JÓNY Tódor 1887-ben tett és 36 ősnyomtatványból álló hagyatéka képezi. Csaknem természetes, hogy itt is találunk magyar vonatkozású kiadványt: Georgius de HUNGARIA művét a törökről (RMK. III. 83.). A volt tulajdonosok jegyzékéből számunkra a legérdekesebb az igen szoros magyar kapcsolatairól ismert Paulus CROSNENSIS krakkói humanista, akinek egy HORATIUS-kötetét őrzi a késmárki könyvtár. (Szóvá tehető, hogy a 35. tétel felvétele „Planctus" rendszó alatt vitatható: a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* a 9664. szám alatt Johannes FABRI munkájaként tartja nyilván ezt a művet.)

A harmadik kiadvány, amely éppen a szerző 50. születésnapjára jelent meg, a pozsonyi Egyetemi Könyvtár ősnyomtatványait tartalmazza. *(Inkunábuly univerzitnej knižnice v Bratislave. — Incunabula bibliothecae universitatis Bratislavensis.* Bratislava, 1960. 328 l., 16 t.). E gyűjteményről már jelent meg ismertetés két kis füzetben, azonban két betűrendben és a proveniencia megjelölése nélkül. A mostani katalógus 437 bibliográfiai tételben 465 példányt sorol fel. (A korábbi jegyzékekből kimaradt hét, mert XVI. századi nyomtatványnak bizonyult, viszont 11 új ősnyomtatvánnyal gazdagodott a legutóbbi években a gyűjtemény.) A könyvtár magyar vonatkozású ősnyomtatványairól már jelent meg ismertetés e folyóirat hasábjain (1958 : 204—5), ezt még azzal lehet kiegészíteni, hogy a mostani kötet reprodukcióit között szerepel az 1498. évi esztergomi misekönyv (RMK. III. 46.) címlapja is. (TEMESVÁRI Pelbárt beszédeinek egyik XVI. századi kiadása = RMK III. 94., azonban még most is szerepel az ősnyomtatványok között.)

Az új, összevont kiadás legfőbb értéke az egységes betűrenden és mutatókon kívül a korábbi tulajdonosokról szóló kéziratos bejegyzések publikálása. Miután kevés kivétellel valamennyi ősnyomtatvány a szerzetesrendeknek Szlovákiában 1950-ben történt feloszlatása után került a könyvtárba, a volt tulajdonosok jegyzéke olyan rendkívül sok érdekes magyar vonatkozású adatot tartalmaz, hogy annak felsorolását meg sem kíséreljük.

Mindhárom katalógus szerkesztési elve nagyjából megegyezik a szerző korábban megjelentetett hasonló kiadványaival, vagyis a betűrendes jegyzék bibliográfiai utalásokat tartalmaz a legjobb leírásokra, és ismerteti a példányokat provenienciájukkal együtt. Ezt követi a nyomdászok és kiadók betűrendes, a nyomtatványok kronologikus, majd megjelenés helye szerinti jegyzéke. Pontos mutató készült a fontosabb bibliográfiai források, a helyrajzi számok (a korábbi katalógus tételei) szerint. A kiadványokat a proveniencia-mutató, a képek jegyzéke és a reprodukciós táblák zárják le. Az ismertetett kiadványok értékét emeli a szlovák, orosz, angol és német nyelvű bevezetés az egyes ősnyomtatvány-gyűjtemények ismertetésével, amely rövid történeti áttekintést is nyújt.

BORSA GEDEON

Kniewald, Dragutin: Sitnoslikar Dubrovcanin Feliks Petančić. Der Miniaturmaler Felix Ragusanus Petantius. Zagreb, 1958. (Posebni otisak iz Tkalčićevog Zbornika II. 55—92. l. 5. t.)

Felix PETANTIUS Ragusanus személye régóta ismert a magyar kutatás előtt.

BÁNFI Florio, KARDOS Tibor és BERKOVICS Ilona kutatásaiból tudjuk, hogy MÁTYÁS király miniátor-műhelyének vezetője és ULÁSZLÓ diplomatája, a három törökellenes röpirat *(Quibus itineris Turci sint aggrediendi,*[1] *Historia Turcica, Genealogia Turcorum imperatorum)* szerzője ugyanaz a személy. KNIEWALD véleménye ebben a tekintetben teljesen megegyezik a magyar kutatókéval. Abban is osztja BERKOVICS Ilona álláspontját, hogy a *Historia* és a *Genealogia* kódexeinek nemcsak szerzője, hanem miniátora is maga PETANTIUS, bár MÁTYÁS halála után nem működött a miniátor-műhelyben, HEVESY és HOFFMANN Edit Johannes Antonius CATTANEOra vonatkozó kombinációját KNIEWALD is elveti. Szerző véleménye csak abban tér el BERKOVICS megállapításától, hogy szerinte a *Historiát* PETANTIUS nem 1512—16 közt, hanem még 1502-ben készítette, s befejezetlenségének oka nem a szerző halála, hanem az 1502-i békekötés, ami fölöslegessé tette PETANTIUS munkáját, aki a törökellenes nagy európai vállalkozás előkészítésének támogatására fogott tollat. KNIEWALD kiemeli PETANTIUSnak portréfestésre való hajlamát és ebből arra következtet, hogy benne kell keresnünk annak az „itáliai festőnek" személyét, akit Marino SANUTO szerint II. ULÁSZLÓ Franciaországba küldött, hogy menyasszonya arcképét elkészítse és Budára hozza.

KNIEWALD kodikológiai munkássága évtizedek óta számos értékes gyarapodást hozott a magyar tudomány számára. Az a szoros kapcsolat, ami a magyar középkort és humanizmust a horvát—dalmát kultúrával összeköti, érthetővé teszi, hogy lépten-nyomon a közös forrásanyag egymást egyformán érintő problémáival állunk szemben. KNIEWALDnak pedig egy hosszú élet eredményes tudományos munkássága során mindig külön nagy előnye és érdeme volt a magyar nyelv és szakirodalom teljes ismerete is. Csak sajnálhatjuk tehát, hogy újabb munkái csak rövid német vagy francia kivonatokban hozzáférhetők a magyar tudomány számára, pedig megérdemelnék, hogy teljes szövegükben magyar nyelven is napvilágot lássanak nálunk.

CSAPODI CSABA

[1] Petančićnak ezt a munkáját KNIEWALD nemrég adta ki horvát fordításban, kritikai jegyzetekkel kísérve: *Felix Petančić o putevima kojima valja napasti turke.* (Klny. a Vesnik Vojnog Muzeja. Beograd. 1958. évi kötetéből.)

Vukovič T., Milan: Mali knjižarski leksikon Beograd, 1959. 791 l.

A szerző könyvkereskedő, aki felismerte szakmája igényeit és nehézségeit. Ez késztette arra, hogy könyvét megírja. Feladata nem volt könnyű, az eddig megjelent jugoszláv kritikák mégis azt bizonyítják, hogy ez az első kísérlet is jelentős munkának tekinthető.

A könyv tartalma a következő: előszó, valamint a könyvben előforduló rövidítések magyarázata. Első rész: Jugoszláv írók. Itt a szerző betűrendben felsorolja a jelentősebb jugoszláv írókat. Nevük után a személyi adataikat, majd megjelent műveik címét közli, az utóbbiaknak azonban csak az első kiadását. Második rész: ebben a világirodalom legjelentősebb íróit és alkotásaikat ismerteti, tekintet nélkül arra, hogy műveik megjelentek-e valamelyik délszláv nyelven. Ezeket a leírásokat a szerző igen rövidre szabja: ennek jellemzésére idézem azt, amit ADY Endréről ír: „Magyar költő, 1877—1919. Költeményei: Vér és arany, 1907; Szeretném, ha szeretnének, 1909; Ki látott engem, 1914; (összesen 11 kötet vers). Esszék, elbeszélések, cikkek 5 kötetben." A harmadik rész az egyes írók összes, illetve gyűjteményes irodalmi kiadásait ismerteti. Előbb a jugoszláviai, majd a külföldi írókat veszi sorra. A negyedik rész a jugoszláv könyvkiadókat ismerteti. Először az 1948-ig ismert kiadókat, majd az 1948 utániakat sorolja fel. Az ötödik rész két csoportra tagozódik, az első csoportban a szerző elmondja, hogy a jugoszláv könyvkereskedők hogyan szakozzák a könyveket, a másodikban a könyvtári szakozást írja le. A hatodik rész az irodalmi díjakat ismerteti három csoportban: a jugoszlávok, valamint a többi országok díjait és a nemzetközi irodalmi díjakat. A hetedik rész az ismertetett mű bibliográfiáját adja. A nyolcadik rész különböző kiegészítéseket tartalmaz.

A lexikon a jugoszláv szépirodalmi ismereteknek vitathatatlanul nagyon hasznos tájékoztató kézikönyve.

DÁNIEL GYÖRGY

Liebich, Werner: Anwendungsmöglichkeiten der Vertikalablage. Köln, 1959, Greven Verl. 90 l. (Arbeiten aus dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen. Heft 18.)

A szerző célja, hogy a könyvtárosokkal megismertesse azokat az amerikai és angol eredményeket, amelyeket e külföldi

államokban a különgyűjtemények körébe tartozó kisnyomtatványok s egyéb nemkötött könyvtári anyag tárolása, feldolgozása és feltárása terén elértek. A dolgozat írója nemcsak pusztán leíró összefoglalását adja a részletkérdéseknek, hanem mindig a német könyvtári viszonyokkal összefüggésben, a bevezethető gyakorlat szempontjából vizsgálja azokat.

Az utóbbi 100 évben a technikai haladás, új tudományok születése és új tudományos módszerek kialakulása új kiadványfajták létrejöttét eredményezte. Az olvasók részéről az igény iránt uk hamarosan jelentkezett, s az amerikai és angol könyvtárak igyekeztek eleget tenni ennek, így pl. a Harvard Egyetem könyvtárának állományában 1860-ban már 50 000 brosura és régi amerikai röplap volt. Az amerikai egyetemi és főiskolai könyvtárak már a múlt század második felében, főként pedig a XX. sz. eleje óta gyűjtik a szociológiai, állam-, gazdaság- és neveléstudományi nem-könyv jellegű kiadványokat is. A közművelődési könyvtárak statisztikákat, reklámanyagot, cégprospektusokat, újságkivágatokat gyűjtenek, így pl. Newark-ban a Public Library a 40-es években 75 000 brosurával és 1 millió képpel rendelkezett. Hasonlóan többmilliós állományra tettek szert a nagy újságok, pl. A *New York Times*, stb. könyvtárai az újságkivágatokból.

Az ilyen hatalmas gyűjtemények régi könyvtári módszerekkel való feldolgozása, katalogizálása lehetetlen lett volna, amellett pedig az egyes brosurák efemer jellege is feleslegessé tette a részletes feldolgozást. Ezért a könyvtárosok olyan módszerekhez folyamodtak, mellyekkel helyettesíthették a részletes katalogizálást és az anyag raktári elhelyezése bizonyos indexek segítségével elegendőnek bizonyult a feltáráshoz.

Liebich szerint a könyvtári anyag raktári elhelyezése kétféle lehet: *horizontális*, tehát fektetve, főként nagyméretű metszetek, térképek részére és *vertikális*, amelynél a dokumentumok egymás mellett, vagy egymás mögött sorakoznak. Ennek négy formája lehetséges:

1. az ún. *Stehablage* (álló raktározás), az a mód, ahogy a könyvek a polcon egymás mellett állnak;

2. az ún. *Steilablage* (vertikális raktározás), ahol a dokumentumokat fémszekrények nagyméretű fiókjaiban egymás mögötti mappákban tárolják;

3. az ún. *Hängeablage* (függő raktározás). Az előzőből alakult ki, s főként a német ipar gyártja. A mappák kétoldalt síneken, egy keretre rögzítve függnek;

4. az ún. *Lateralablage* (laterális raktározás), amely a függő megoldás leszármazottja. A mappákat egy vagy két sínre rögzítik.

A szerző áttekintően összefoglalja mindegyik tárolási mód előnyeit és hátrányait, majd áttér a különböző dokumentumfajták és azok raktározási problémáinak ismertetésére. Szerinte a brosurákat — cégprospektusokat és kutatási jelentéseket —, kivágatokat — újságkivágatokat és fényképeket —, valamint egyéb hasonló anyagot a 2. és 3. pontban ismertetett módon lehet tárolni.

A különgyűjtemények feldolgozása és feltárása lényegesen egyszerűbb a könyvekénél, mert bizonyos munkafolyamatok teljesen elesnek, pl. kötés, mások pedig lényegesen egyszerűsítettek, pl. katalogizálás, osztályozás. A szerző szerint az anyagot numerus kurrensben nem előnyös tárolni, inkább ajánlja a tárgy szerintit. Itt leginkább a tárgyszavas raktározás jöhet számításba, amelyet a különböző vertikális tárolási módoknál jól lehet alkalmazni. A dokumentumot tartalmazó mappára vagy borítóra, ill. egy-egy „fül"-re felírhatók a tárgyszavak, s így katalógus nélkül az anyag könnyen megtalálható. Mindenesetre célszerű, ha a tárgyszavakról index készül. Egyébként a cégprospektusoknál a cégek alfabetikus sorrendjében való raktározást ajánlja.

Ismerteti azokat az amerikai és angol kiadványokat, amelyek hetenként, ill. havonként közlik a különgyűjteményekbe tartozó új brosurák címleírásait, majd kiemeli az egyszerűsített kölcsönzéssel járó előnyöket, valamint a folyamatos revízió és a vele kapcsolatos selejtezés szempontjait.

A logikusan, jól felépített dolgozat levonja a felhasznált irodalom tanulságait és ismerteti a német gyakorlatot. Közli a kérdés közel másfélszáz tételből álló bibliográfiáját, valamint a különböző fémszekrényeket gyártó cégek jegyzékét és gyártmányaik fényképét.

L. Mesterházi-Nagy Márta

Gelehrten- und Schriftstellernachlässe in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik. Teil 1. Die Nachlässe in den wissenschaftlichen Allgemeinbibliotheken. Berlin, 1959. 103 l. Az Institut für Bibliothekswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin kiadványa.

A *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1959. évi első számában O. Wenig egy tanul-

mányban előre jelezte fenti jegyzék közeli megjelenését. Bár különösen irodalmi, irodalomtörténeti vonatkozásban jóval nagyobb eredményre számíthatunk, ha majd a kiadvány második része is — amely a városi, intézeti és szakkönyvtárakban található hagyatékokat fogja ismertetni — megjelenik, ebből a most kiadott jegyzékből is több tanulságot vonhatunk le a magunk számára.

Ma már szinte általánosnak mondható jelenség, hogy az egyes népek és országok a múltból fennmaradt különböző jellegű dokumentumaik központi nyilvántartására törekszenek. A központi könyv-, hírlap- stb. címjegyzékek mellett, a tudományos munka gazdaságossága szempontjából szinte nagyobb jelentőségűek azok a bibliográfiai segédeszközök, amelyek kéziratban fennmaradt anyagról adnak tájékoztatást: akár egy-egy kéziratgyűjtemény teljes, részletes leírását, akár egy-egy ország kéziratgyűjteményeinek különleges szempontú ismertetését tartalmazzák.

Ahhoz, hogy egy ilyen kiadvány, mint a német tudományos könyvtárakban található hagyatékokról kiadott jegyzék létrejöhessen, nagyfokú szervezettség és a megfelelő állami szervek megértő támogatása és segítsége szükséges. A Német Demokratikus Köztársaságban 1955-ben a Deutsche Staatsbibliothek-ban tartott könyvtáros konferencia hozta azt a határozatot, amelynek eredményeképpen a konferencián résztvevő könyvtárak megkezdték az általuk ismert, ill. állományukba tartozó kézirati hagyatékok bejelentését a Deutsche Staatsbibliothek-nak. 1958-ban a Verein Deutscher Bibliothekare munkaközössége határozatot hozott, amelynek alapján meg lehetett kezdeni a bejelentett hagyatékok szisztematikus értékelését. Ellentétben a már említett, a *Zentralblatt*-ban megjelent tanulmányban közölt elvvel, jelen jegyzék összeállítása végülis nem a hagyatékot őrző könyvtárak, hanem a hagyatékok egykori tulajdonosai nevének betűrendjében tárja fel az anyagot. Az egymást betűrendben követő nevek sorszámmal vannak ellátva; a névjegyzék után a lelőhelyek felsorolása következik, mindegyiknél számszerinti utalással az ott található hagyatékokra.

Az egyes neveknél az illető hagyatékra vonatkozó leglényegesebb adatokat találjuk meg: születési és halálozási évet, foglalkozást és az anyagnak csupán legszorosabb tárgyi felsorolását, pl.: 23 csomag, benne képek, levelek, okmányok, fényképek vagy: 8 kötet, 1 doboz, benne följegyzések vázlatok, levelek, rajzok. Az anyag rövid felsorolását követi a lelőhely, ill. a lelőhelyek pontos megjelölése, a jelzettel együtt.

A kiadvány szerkesztői a német tudományos könyvtárak hagyatékanyagát egészen tág értelemben dolgozták fel: a szereplő nevek között a kulturális élet legkülönbözőbb területei, ill. a legkülönbözőbb foglalkozási ágak fordulnak elő: irodalomtörténész, könyvtáros, nyelvész, archaeológus, diplomata, közgazdász, teológus, politikai író, jogász, geológus, orvos, színész, filozófus, pedagógus stb.

A felsorolt 710 név között első látásra is akad olyan, akinek hagyatékában magyar vonatkozású dokumentumokra találhatnánk: Lehmann Lili operaénekesnő, Lendvai Ernő karmester, zeneszerző és pedagógus és a zeneművészek között nem utolsó sorban Liszt Ferenc; Malwida von Meysenbug emlékiratíró a XIX. század második felében kapcsolatban állt az angliai magyar emigránsokkal.

A kis kötetet rövid bibliográfia zárja be, amely az egyes hagyatéklelőhelyek legfontosabb irodalmát közli.

Csapodiné Gárdonyi Klára

Galvin, Hoyt R.—Van Buren, Martin: Le bâtiment d'une petite bibliothèque publique. Paris, 1959. UNESCO. 150 l.

Az UNESCO közművelődési könyvtári sorozata (Manuels de l'UNESCO à l'usage des bibliothèques publiques) tizedik köteteként hézagpótló és egyben érdekes kézikönyv jelent meg, mely a kisebb közművelődési könyvtárak összes fontosabb építkezési és berendezési kérdéseit öleli fel.

A könyvtárak építésével és berendezésével foglalkozó szakmai irodalom ma már igen sokrétű, a közlemények azonban a legtöbb esetben csak egy adott könyvtár építését ismertetik, vagy csupán részkérdést érintenek. A legtöbb tanulmány angol nyelvű. Általános hiányosságuk, hogy főleg helyi viszonyok, illetve sajátosságok ismertetésére törekszenek, elvi útmutatásokat nem vagy alig adnak. Általános érvényű, kisebb közművelődési könyvtárakra vonatkozó, a „nemzetközi" elveket és gyakorlatot összefoglaló építési és berendezési kézikönyv eddig nem állt a könyvtárosok s az építészek rendelkezésére. Werner Mevissen *Büchereibau—Public library building* című nagyszerű munkája, mely Essenben 1958-ban jelent

meg, a kisebb közművelődési könyvtárakkal csak egy fejezetben foglalkozik. Az UNESCO éppen ezt az égető hiányt pótolta GALVIN és VAN BUREN könyvének egyidejű angol, francia és spanyol nyelvű kiadásával.

Hoyt R. GALVIN könyvtáros, Martin VAN BUREN pedig könyvtári építkezésekben szakértő építész. A két jeles szerző, számos jelentős könyvtár tervezője, azonban nemcsak általános érvényű elveket ismertet, de a kipróbált hiteles gyakorlatot is közvetíti. Kézikönyvükben a szerzők az egyes könyvtári feladatok s a szükséges területek funkcionális összefüggéseit, az építkezéssel és berendezéssel kapcsolatos könyvtárosi program kialakításának módszereit is részletesen elemzik. Megvizsgálják az elhelyezés (területkiválasztás stb.) igényeit, az épület méreteit, az építkezés költségeit, anyagait, a korszerű bútorzat és berendezés megrendelésének elveit. Néhány kitűnő alaprajz és számos szép könyvtári felvétel gazdagítja a kötetet, mely igen sokrétű, hasznos és végre hiteles adatokat közöl nemcsak a kisebb közművelődési könyvtárak területi igényeire, de raktározásukra, szabadpolc rendszerükre vonatkozóan is. Számos lényeges megállapítása közül itt csak néhány fontosabbra és talán érdekesre mutathatunk rá. A modern közművelődési könyvtár ma már sehol sem képzelhető el szabadpolc nélkül. A könyvtár területi igénye tehát éppen a szabadpolc miatt szükségszerűen megnő, egy 10 000 lakosú helység könyvtára legalább 560 m² területet igényel. Ezer lakosonként legalább 5, legfeljebb 10 helybenolvasási helyet kell biztosítani. Egy helybenolvasó könyvtárlátogatóra 2,25—2,75 m² jut. Az építkezés költségeiből 60—65% magára az épületre, 7—11% a villamos berendezésekre, 10—14% a fűtésre és szellőztetésre jut. Az összes költségek kb. 10—15%-át bútorokra (berendezésre) fordítják.

A szerzők nagy jelentőséget tulajdonítanak a mesterséges világítás kérdéseinek és szinte „forradalmi" megállapítást tesznek: az olvasótermek asztallapjára mérten 480—590 luxban jelölik meg a megvilágítás erősségét. Az erős mesterséges fény világszerte „betör" a könyvtárakba. Kívánatosnak látszik, hogy a vonatkozó hazai szabványokon alapuló, sok tekintetben elavult gyakorlat lépést tartson ezen a téren is az általános fejlődéssel, és a világítástechnikusok könyvtáraink olvasótermeiben legalább 300—350 luxot biztosítsanak az olvasóknak.

TOMBOR TIBOR

Stelio Bassi: Lezioni di bibliologia. I. Bibliologia tecnica. Torino, 1958. G. Giappicchelli. 129, 2 l.

BASSI három kötetre tervezett munkájának első kötete a gyakorlati könyvtártannal foglalkozik, a szerzőnek a torinói egyetemen tartott előadásai alapján. Az első rész a könyvtörténeti alapismeretek összefoglalása után részletesen ismerteti a modern nyomdászati és fotomechanikus sokszorosító eljárásokat. A második rész a bibliográfiák és a katalógusok elméleti és gyakorlati problémáit tárgyalja, kitérve az olasz sajátságokra, pl. a vatikáni könyvtár sajátos címleírási szabályaira. A betűrendes és a DEWEY-féle osztályozáson alapuló szakkatalógus tárgyalása mellett behatóan elemzi BASSI a tárgyszókatalógust és kérdéseit mint az olasz könyvtárügy napirenden levő fontos feladatainak egyikét.

Modern szemléletről tanúskodik és hasznos szempontokat nyújt a harmadik rész. Ebben a legújabb könyvtártechnikai kívánalmaknak megfelelően foglalja össze BASSI a könyvtárak technikai berendezésének elveit. Itt tér ki, történeti visszapillantást nyújtva, a könyvtárak nyilvános használatának és társadalmi funkciójának kérdéseire. A kötet utolsó része világos áttekintést ad az olasz könyvtárügy szervezetéről, a bibliográfiai főfelügyelőségek feladatairól és a különböző — állami, városi, közületi és testületi — könyvtárakról.

BASSI kézikönyve figyelmet érdemlő munka, méltó utóda Tommaso GAR *Letture di bibliologiá*jának (1868). Érdeklődéssel tekintünk a második és harmadik kötet elé, amely a kézirat- és ősnyomtatványtant, a kritikai kiadások elméletét, illetve a kézirat-, nyomdászat-, kiadás-, könyvtár- és könyvtártudománytörténetet foglalja majd össze.

H. F.

Rózsa György: A magyar társadalomtudományok az Unesco kiadványaiban. Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'Unesco. Bp., 1960. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai. 20. sz. 19 l.

Régi fájdalma a magyar tudományos életnek, hogy a nemzetközi repertóriumokban, reference kiadványokban, nemzetközi összefoglaló kézikönyvekben a megfelelő magyar tudományág magyar eredményei, intézményei vagy kiadványai nem szerepelnek sem mennyiségi sem minőségi szempontból olyan színvonalon és mérték-

ben, ahogy azt a magyar tudományos élet fejlettsége megérdemelné. Rózsa György rövid, de néhány korábbi hasonló vállalkozástól eltekintve, úttörő jelentőségű tanulmánya éppen ezt a kérdést feszegeti. A nemzetközi tájékoztatást nyújtó kiadványok sokaságából kiválasztott egy lényeges kategóriát, az UNESCO társadalomtudományi kiadványait és azok fontosabb tételein végighaladva adatokat közöl a magyar részek arányairól, sőt ezeket össze is hasonlítja más szocialista országokkal kapcsolatos részek minőségével és méreteivel. A gondos elemzés után világosan összegezi a tapasztalatokat, megállapítja, hogy az összkép magyar szempontból meglehetősen negatív, rámutat ennek okaira és megjelöli a követendő utat.

Ami az egyes kiadványok magyar részeinek elemzéseit illeti, ezek mind hűen tükrözik a helyzetet. Talán csak a *Catalogue des sources de documentation juridique dans le monde* c. kiadvány érdemelt volna — bőséges magyar fejezetére való tekintettel — pozitívabb értékelést az elemző II. részben is. Esetleg mellőzhetők lettek volna az 1954 előtt megjelent kiadványok.

A negatív eredmény legfőbb okaként helyesen mutat rá a szerző a magyar adatszolgáltatási készség és szervezettség hiányaira, hiszen ahol (közgazdaság, jogtudomány, könyvtárügy) az együttműködés az utóbbi években biztosítva volt, a magyar vonatkozású anyag megfelelő mértékű és minőségű. Teljes mértékben csatlakozunk tehát a szerző azon javaslatához, mely a hazai anyagszolgáltatás megszervezésére és az illetékes magyar intézmények bekapcsolására irányul és reméljük, hogy az ezen a téren már megindult adatgyűjtést megfelelő intézkedések fogják követni.

Rózsa György értékes tanulmánya azért is üdvözölhető, mert lelkiismeretébresztővé válhat más szakterületeken is. A magyar tudomány és kulturális élet szereplése a nemzetközi tájékoztató irodalomban általánosságban és részleteiben vizsgálatra szorul, a tanulmány ezek megindulását is ösztönözheti. Csak helyeselhetjük ugyanis a szerző azon megállapításait, melyekkel rámutat a magyar eredmények megfelelő szerepeltetésének nagy tudományos és kultúrpolitikai fontosságára.

Gombocz István

Kirpicseva. I(raida) K(onstantinovna): Bibliografia v pomoscs' naucsnoj rabote. Metodicseszkoe i szpravocsnoe poszobie. Leningrad, 1958, B-ka im. Szaltükova-Scsedrina, 480 l.

A kezdő tudományos kutatónak kettős problémája van: hol keresse anyagát és hogyan dolgozza azt fel. A szerző (aki a pedagógiai tudományok bibliográfia-szakos kandidátusa és a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár dolgozója), többéves munkával összeállított könyve főként az első problémára ad választ. *Kritikai bibliográfiai szemlét* nyújt az irodalomkutatás forrásairól. Az előszó — P. N. Berkov tollából — és az első fejezet (35—96. lap) érinti ugyan a kérdés *módszertani* oldalát is, de a hangsúly mégis a különböző bibliográfiák ismertetésén van. Az első fejezet rámutat a bibliográfia szerepére, tárgyalja műfajait fejlődését, technikáját ismerteti a könyvtári szolgáltatásokat, a katalógusokat, a címleírás módját. Jótanácsokat ad az összegyűjtött anyag rendszerezésére, a kézirat elkészítésére, az idézésre stb.

A második fejezet (99—216. lap) a *lajstromozó*, a harmadik (217—428. lap) a szakbibliográfiát tárgyalja. Az egyes fejezetek további szerkezete tárgyi, ezen belül műfaji s ismét ezen belül fordított időrendi. A lajstromozó bibliográfiánál természetesen különválik az orosz-szovjet és a külföldi anyag. Itt az egyes országok felsorolásánál, — minden bizonnyal a nyelvi nehézségek miatt — a magyar bibliográfiák hiányoznak.

A *szakbibliográfiák* területén a természettudományok és a társadalomtudományok terjedelem-aránya azonos ugyan, de a társadalomtudományi rész jóval bontottabb.

A két kritikai bibliográfiai fejezet *folyamatos szövegben* közli anyagát, a pontos bibliográfiai adatok a néha féloldalnyi terjedelmű *lábjegyzetek*be kerülnek. Ezzel a megoldással a könyv párhuzamosan ad kritikai szemlét és tételeket felsoroló bibliográfiát, és lehetővé teszi az indexből és a táblázatokból az egyértelmű visszautalást. Tipográfiai szempontból talán kifogásolható, hogy a bibliográfiai részben sem félkövér, sem kurzív típust nem használ, noha az jobban vezetné a szemet.

Igen szemléletes és módszertanilag kiváló az a *táblázatos megoldás*, amellyel egy bizonyos szakterület korszakaira, illetve egy kiadványfajta tartalmára vonatkozó adatokat foglalja össze. Egyetlen pillantással megállapíthatjuk például, hogy az orosz pedagógiai szakirodalom 1860-as éveinek anyaga Mezsov bibliográfiájában található, amit a könyv 278. lapján ismertet a szerző részletesen. Vagy például, hogy az 1879 és 1887 között megjelent orosz könyvek nemzeti bibliográfiájául Glazunov katalógusának 3—5. pótkötete szolgálhat.

Igen jó szolgálatot tesz a *név és címmutató* (429—475. lap), amely két — egy orosz és egy latin — betűrendben közli a tárgyalt bibliográfiai forrásokat szerzőik, összeállítóik neve és a mű címe szerint. Az impozáns, több mint 1300 tételnyi anyag puszta végiglapozása is kellőképpen dokumentálja, milyen tartalmas, jelentős munkával állunk szemben. WEGER IMRE

Hazai könyvtártudományi irodalom 1960. harmadik negyedévében.

(ARDÓ Mária—IMRE Katalin—RÁCZ Aranka): *Könyvbarát különpróba.* [Borító]: VADÁSZ György. Bp. 1960, Móra Kiadó. 60 l.

[Biblia. Uj Testamentum.] Vy Testamentu Magar nelwben, mellett az Görög, es Diak nelwből vyonnan fordytank, az Magar nipnek Keresztén hűtben valo ippűlisire. [Ford] (Sylvester Janos. [Sárvár-] Vyszigethben [Nádasdy Tamás költségén] Abadi Benedek nomtatta vala 1541. *esztendőben.)* (Facs. kiad. [Sajtó alá rend. és] a kísérő tanulmányt írta VARJAS Béla. Kötésterv: SASVÁRI [illegible]ső.) Bp. 1960, Akad. Kiadó. [4], 207,], 158, [14] lev., 1 mell.: 46 l., 19 ill. | Bibliotheca Hungarica antiqua 1. |

(Debrecen. Magyar Tudományos Akadémia Atommag Kutató Intézete.) Az intézetből 1959*-ben megjelent közlemények bibliográfiája.* Debrecen, 1960. 64 l. | Klny. az Atomki Közleményekből. |

GERSZI Teréz: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században.* A katalógust [és a bibliográfiát] összeáll. [a szerző] és G. WILHELMB Gizella. Bp. 1960, Akad. Kiadó. 316 l., ill. Bibliogr. 120—217. l.

(HEGEDÜS Magda): *Az O[rszágos] M[űszaki] K[önyvtár]-ban készült műszaki irodalomkutatások jegyzéke* (1957—1959) [Kiad. az] OMK Műszaki Dokumentációs Osztály[a]. Bp. 1960. 69 l.

Az irodalmi modernizmus kérdéséről. Válogatott cikkbibliográfia. 2. r. Összeáll. DÉR Endre. (Lezárva: 1959. dec. 4.) Szeged, 1960. 11 l. — | [Szeged.] Egyetemi Könyvtár. A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 45. |

Iskolai könyvtárosok tájékoztatója. [Kiad. az] Országos Pedagógiai Könyvtár. Bp. 1960, Tankönyvkiadó. 25 l.

A könyvtárakban folyó tudományos kutatótevékenység helyzete. Az 1959. február—március adatgyűjtés feldolgozásának összefoglaló eredményei. [Összeáll. és kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Könyvtártudományi Osztály (LÁZÁR Péter) [irányításával]. Bp. 1959 [1960]. 28 l., 4. t.

A könyvtárügy második ötéves tervének irányelvei. Bp. 1960, Egyet. ny. 7 l. Kl| ny. A Könyvtárosból. |

(KÖPECZI Béla—KOVÁCS Máté—BARABÁSI Rezső): *A magyar könyv tizenöt éve.* | 1945—1960 | A Nemzeti Múzeum dísztermében | 1960. szept. 10.—okt. 9.| rendezett kiállítás alkalmából kiad. a Művelődésügyi Minisztérium. Bp. (1960). 23 l., 15 t.

LŐRINCZ Zsuzsa, B.: *A magyar külügyminisztérium levéltára. 1. r.* | 1918—1945. — 1912—1948. | Repertórium. Bp. 1959 [1960], LOK. 250 l. | Levéltári leltárak. |

Magyar pedagógiai irodalom. 1959. Névés szakmutató. (Fel. szerk. ZIBOLEN Endre) Bp. 1960. 61 l. | Az Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványai. |

A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának bibliográfiája. [Kiad. az] MSzMP K. B. Párttörténeti Intézete. Bp. 1960, Franklin ny. 35 l.

[MTA Könyvtár.] A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 1826—1961. (Szerk.: RÓZSA György irányításával CSAPODI Csaba, MORAVEK Endre stb. Képszerk.: TŐKÉS László.) Bp. (1960), Akad. Kiad. 109 l., 1 térk. Bibliogr. 50—54. l.

Mutatók. Összeáll. az Akadémiai Kiadó szerkesztőségének munkaközössége DIENES Gedeon vezetésével. Bp. 1960, Akad. Kiadó. 36 l. | Szerkesztési irányelvek. |

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség távlati programja. FID 325. | Outlins of Federation for Documentation.| | Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja és az Országos Dokumentációs Bizottság. | Bp. 1960. 60 l. | Külföldi könyvtári szakirodalom 6. |

Országos Széchényi Könyvtár. Az — francia nyelvű kötetes kéziratainak katalógusa. Catalogue des volumes manuscrits français. J. HAJDU Helga közreműködésével összeáll. CZ. MUSZTÁCS Ágnes. Bp. 1960. 107 l. | Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 52. |

Országos Széchényi Könyvtár. Az — kiadásában megjelent művek jegyzéke. Liste des ouvrages publiés par la Bibliothèque Nationale Széchényi. Bp. 1960, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 25 l.

(RÉNYI-VÁMOS Ferenc): *A magyar urológiai irodalom bibliográfiája.* Bp. 1959

[1960], Orvostud. Dok. Közp. 286 l. | Szociális témabibliográfia 5—10. |

SÁRKÖZI Péter: *A mezőgazdasági szakirodalom rövid áttekintése.* | Segédanyag a tiszteletdíjas falusi könyvtárosok 1960. évi nyári tanfolyamához. | Bp. 1960, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 37 l. | A könyvtárosképzés füzetei. |

STAUD Géza: *Magyar színészeti szakkönyvek bibliográfiája.* 1945—1960. Bp. 1960, Színháztudományi Intézet, Országos Színháztörténeti Múzeum. 91 l. | Színháztörténeti füzetek 36. |

SZABÓ György: *Világirodalmi tanulmányok.* 1958. [Bibliográfia.] Bp. 1960, Akad. ny. 81—115. l. | Klny. a Világirodalmi Figyelőből. |

A Szovjetunióban megjelenő fontosabb orvosi folyóiratok rövid ismertetése. [Kiad. a] Magyar Szovjet Baráti Társaság Orvosi Szakosztálya. [Bp. 1960.] 18 l.

Összeáll.: H. Izsó Lívia

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Pataki Ferenc
A kézirat beérkezett: 1960. X. 15. — Példányszám: 950 — Terjedelem: 11·25 (A/5) papírív

61.52450 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában (III. közlemény) — Le livre hongrois et les bibliothèques hongroises pendant la période initiale du socialisme (1945—1954) 1
Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: A szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása az iparban — Dissemination and utilization of special literature and technical documentation in the industry 44

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Jakó Zsigmond: Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez 60
Soltész Zoltánné: Impresszum nélküli régi magyar nyomtatványok meghatározása 66
Biró Ferenc: A XVIII. századvégi magyar lesekabinétek történetéhez 81
Fabó Irma: Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához 83
ifj. Kozocsa Sándor: Ki a „A sánta ördög" első magyar fordítója? 87

FIGYELŐ

Szentmihályi János: Két egyetemi jegyzet margójára 88
Haraszthy Gyula: A devizaigényes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága 91
Hodinka László—Mikó Lajosné: Raktározás, használat és feltárás a két budapesti műszaki egyetem tanszéki könyvtáraiban 99
Csapodiné Gárdonyi Klára: Egy újabb, ismeretlen Corvin-kódex feltűnése az amerikai könyvpiacon 105
Barta Gábor: A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású szabványajánlása 108
Hírek: A magyar könyv tizenöt éve *(Sallai István)* — Karl d'Ester *(D. B.)* — Keszthelyi kiállítás *(Keresztúry Dezső)* — Orvostudományi Dokumentáció Romániában *(Dörnyei Sándorné)* — Finnugor kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban *(P. Lakatos Éva)* — Az orvosi irodalom nemzetközi cseréje — Újabb nemzetközi regionális szakmai összejövetelek — Tűzpróba a New York Public Library-ban *(Gombocz István)* — Román könyvkiállítás *(F. M.)* 109

SZEMLE

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára *(K. D.)* 114
Tanszéki könyvtárosok tanfolyama (Ism. *Móra László)* 114
A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai (Ism. *Futala Tibor)* 115
Isztoricseszkij ocserk i obzor fondov Rukopisznogo otdela Biblioteki Akademii Nauk (Ism. *Weger Imre)* 117
Inosztrannüe periodicseszkie izdánija po bibliografii i bibliotekovedeniju, imejuscsieszja v bibliotekah Moszkvü i Leningrada (Ism. *F. Wendelin Lidia)* .. 118
Andrzej Ryszkiewicz: Exlibris Polski (Ism. *Galambos Ferenc)* 119
Bibliography of Czechoslovak Legal Literature (Ism. *Takács József)* 119
Három ujabb szlovákiai ősnyomtatványkatalógus *(Ism. Borsa Gedeon)* 121
Dragutin Kniewald: Sitnoslikar Dubrovcanin Feliks Petančič (Ism. *Csapodi Csaba)* 122
Milan T. Vukovíc: Mali knjižarski leksikon (Ism. *Dániel György)* 122
Werner Liebich: Anwendungsmöglichkeiten der Vertikalablage (Ism. *L. Mesterházi-Nagy Márta:* 123
Gelehrten- und Schriftstellernachlässe in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. *Csapodiné Gárdonyi Klára)* 124
Hoyt R. Galvin—Martin van Buren: Le bâtiment d'une petite bibliothèque publique (Ism. *Tombor Tibor)* 124
Stelio Bassi: Lezioni di bibliologia. I. Bibliologia tecnica (Ism. *Hernády Ferenc)* ... 125
Rózsa György: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban (Ism. *Gombocz István)* 125
I. K. Kirpicseva: Bibliografija v pomosc's' naucsnoj rabote (Ism. *Weger Imre)* .. 126
Hazai könyvtártudományi irodalom (Összeáll. *H. Izsó Lívia)* 127

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLES DES MATIÈRES

M. Kovács: Le livre hongrois et les bibliothèques hongroises pendant la période initiale du socialisme 1945—1960. (III. Suite) (Résumé en français) 1
S. Balázs—F. Szabolcska: La propagation et l'utilisation des services de la documentation technique et de la littérature spéciale dans le domaine de l'industrie (Résumé en anglais) 44

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Zs. Jakó: Nouveaux documents sur l'origine de l'imprimerie Heltai de Kolozsvár 60
Z. Soltész: Identification des livres hongrois du XVIe et XVIIe siècle 66
F. Biró: Contributions à l'histoire des „cabinets de lecture" hongrois à la fin du 18e siècle 81
I. Fabó: Quelques éléments complémentaires à la biographie de József Kliegl 83
S. Kozocsa: Le premier traducteur hongrois du „Diable boiteux" 87

CHRONIQUES BIBLIOTHÉCONOMIQUES

J. Szentmihályi: En marge de deux notes universitaires (Le cours de bibliographie de Béla Kőhalmi) 88
Gy. Haraszthy: Quelques observations sur les acquisitions exigeant des devises étrangères 91
L. Hodinka—M. Mikó: Emmagasinage, utilisation et dépouillement des livres dans les bibliothèques de chaire de deux universités de Budapest 99
K. Csapodi: L'apparition dans le commerce americain d'un manuscrit du Moyen Age jusqu'ici inconnu faisant partie de la Bibliotheca Corvina 105
G. Barta: Une nouvelle recommandation bibliothéconomique de l'Organisation Internationale de Normalisation (ISO) 108
Nouvelles: Les quinze dernière années du livre hongrois *(Sallai István)* Karl d'Ester *(B. D.)* — Exposition de livres à Keszthely *(D. Keresztúry)* — Documentation médicale en Roumanie *(H. S. Dörnyei)* — Exposition finno-ougrienne à la Bibliothèque nationale Széchényi *(É. P. Lakatos)* — Échanges internationaux de publications médicales — Nouvelles réunions internationales régionales — Épreuve du feu à la New York Public Library *(I. Gombocz)* — Une exposition de livres roumains *(M. F.)* 109

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára *(K. D.)* 114
Tanszéki könyvtárosok tanfolyama *(L. Móra)* 114
Les publications de la Bibliothèque de l'Université de Budapest *(T. Futala)* 115
Istoričeskij očerk i obzor fondov Rukopisnogo otdela Biblioteki Akademii Nauk *(I. Weger)* 117
Inostrannye periodičeskie izdanija po bibliografii i bibliotekovedeniju, imejuščiesja v bibliotekah Moskvy i Leningrada *(L. F. Wendelin)* 118
Andrzej Ryszkiewicz: Exlibris Polski *(F. Galambos)* 119
Bibliography of Czehoslovak Legal Literature *(J. Takács)* 119
Trois nouveaux catalogues d'incunables en Slovaquie *(G. Borsa)* 121
Dragutin Kniewald: Sitnoslikar Dubrovcanin Feliks Petančič *(Cs. Csapodi)* 122
Milan T. Vukovic: Mali knjižarski leksikon *(Gy. Dániel)* 122
Werner Liebich: Anwendungsmöglichkeiten der Vertikalablage *(L. M. Mesterházi-Nagy)* 123
Gelehrten- und Schriftstellernachlässe in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik *(K. Csapodi)* 124
Hoyt R. Galvin—Martin van Buren: Le bâtiment d'une petite bibliothèque publique *(T. Tombor)* 124
Stelio Bassi: Lezioni di bibliologia. I. Bibliologia tecnica *(F. Hernády)* 125
Gy. Rózsa: Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO *(I. Gombocz)* 125
I. K. Kirpicseva: Bibliografiája v pomosc' naucsnoj rabote *(I. Weger)* 126
Nouvelles publications bibliothéconomiques. *(L. H. Izsó)* 127

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1961

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 77. ÉVF. 2. SZÁM 129—222. I. BUDAPEST, ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, JÓBORU MAGDA, KOVÁCS MÁTÉ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, SZEKERES PÁL, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KŐHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, S. VINCZE EDIT, a történettudományok kandidátusa, az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, HEREPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, TAKÁCS BÉLA könyvtáros, DÜMMERTH DEZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum főigazgatója, BALÁZS SÁNDOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, SZABOLCSKA FERENC, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, BARABÁSI REZSŐ, az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója, RADÓ GYÖRGY tudományos kutató, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MOLNÁR NÁNDOR tudományos kutató, DEZSŐ LÁSZLÓ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, BECK OSZKÁR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, V. WALDAPFEL ESZTER, a történettudományok kandidátusa, az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KERESZTÚRY DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HAVASI ZOLTÁN, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, DÖRNYEI SÁNDORNÉ, az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TARDY LAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, HERNÁDY FERENC, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni előfizetésnél 61 257, közületi: 61 066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlára).

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

KŐHALMI BÉLA

A bibliográfia rangemelése

— Szemle irodalomtudományi bibliográfiák felett —

I.

Nagyobb nyilvánosság előtt ritkán esik szó a bibliográfiáról, pedig ennek problémái a mi társadalmunkban olyannyira aktuális tudományszervezés kérdéseitől nem választhatók el. Izgalmas vállalkozás volna azokkal a válságjelenségekkel foglalkozni, amelyek az irodalom áradása következtében a rendező, egybehangoló, az áttekintés megkönnyítésére hivatott bibliográfiára is jellemzők. Mert nemcsak az irodalom áradásáról kell beszélnünk, hanem a bibliográfiák áradásáról is, hiszen a lezárt és önálló alakban vagy folyóiratokban „rejtett" alakban megjelenő bibliográfiák évente száz és ezer számra jelennek meg, s ezek a bibliográfiák a *„ki nem használt tudás"* fenyegetésével nyugtalanítják a szaktudósok biztonságérzetét.

Ma minden nagyobb összefoglaló szakbibliográfia, minden bibliográfiai apparátussal rendelkező nagy alapvető kézikönyv, minden — a kezdő kutató számára készült — kalauznak szánt bibliográfia előszava azzal a panasszal kezdi, hogy szaktudománya területén a helyzet nyomasztó. A tavaly megjelent *Bücherkunde für Germanistik* [1] c. fiatal kutatók számára készült bibliográfia is ezzel kezdi: felpanaszolja, hogy az áttekintést nyújtó, összefoglaló *Jahresbericht*-ek megjelenése évtizedek óta akadozik, a német irodalom monumentális bibliográfiájának, a *Goedeke*-nek új kiadása vontatottan halad előre, „kisebb terjedelmű segédeszköz szerkesztésére nem akad vállalkozó".[1] Ám ez a kalauz is közel kétezer címet tár a kezdő elé, s amialatt a könyve készült, megjelenik PYRITZ—RAABE nagy *Goethe*- és VULPIUS nagy *Schiller-bibliográfiája.*

Hasonló a helyzet más tudományok területén is. Érdemes volna elemezni a szaktudósok panaszait, akik már nem képesek arra, hogy megvizsgálják a saját feladatuk körén kívül eső eredményeket a szomszéd tudományok területén, noha vizsgálódásaik számára létfontosságúak. Szakfolyóiratok figyelése, szakbibliográfiák tanulmányozása, a referáló folyóiratok testes köteteinek elolvasása kutatásra fordítható idejük javarészét falja fel. Kényszerűségből szűk kutatói területen mozognak. A határterületeket kellene figyelniök, de az itt jelentkező eredményeket is csak a maguk elé tűzött feladat szempontjából használják fel, pedig ezek az eredmények új tudományágak keletkezését készítik elő. Így áll elő az a helyzet, hogy *„egyre kevesebbről egyre többet tudunk."* És noha ez a megállapítás olyan tudós magatartást jellemez, amely részlet-

[1] Johannes HANSEL, e bibliográfia szerkesztője nem vett tudomást Josef KÖRNER *Bibliographisches Handbuch des deutschen Schrifttums* (1949) c. munkájáról, amely ugyan nem helyettesíti *Goedeké*t, de hiányait pótolja, és 1830-tól 1940-ig ad annyiraamennyire kielégítő áttekintést.

kutatások tekintetében jelentős eredményeket mutathat fel, mégis panasz, mert benne van a szintézis, az összefoglalás hiányának felvetése. HARMATTA professzor vetette fel a moszkvai orientalisztikai kongresszusról szóló beszámolójában, hogy a kongresszusok feladata volna áttekintést adni a tudományuk területén folyó kutatások mai állásáról. Hasonló panasz elhangozhatott volna a Modern Nyelvek és Irodalmak Nemzetközi Egyesülete által 1957 nyarán Heidelbergben megtartott VII. Kongresszus után is, amelyen 73 irodalomesztétikus és nyelvész 13 ország képviseletében stílus- és formaproblémákkal foglalkozott. Az erről a kongresszusról 1959-ben megjelent 510 lapos, lexikon formájú testes kötetben *(Stil- und Formprobleme in der Literatur)* [2] hiába keresünk bármiféle összefoglalót; csak az elhangzott előadások korszakonkénti csoportosítását feltüntető tartalomjegyzék — élén az elvi és módszertani előadásokkal — ad hozzávetőleges képet arról, milyen témák foglalkoztatják a nyugati világirodalom tudósait. A *Science in progress, Progrès dans la science, Forschungsberichte* s hasonló című bibliográfiák vállalták valaha, és elvétve vállalják még ma is ezt a feladatot, de egyre ritkulnak, vagy egyre késedelmesebbek.

A tudósok panaszaival egyre sűrűbben foglalkoznak maguk a bibliográfusok is a dokumentáció szakfolyóirataiban. Könnyű ezeket csokorba gyűjteni. Előre kell bocsátanom, hogy mindvégig a szakbibliográfiáról beszélek. Amióta a bibliográfia — különösen a század eleje óta — iparszerű vonásokat vett fel, egyre több köztük a monoton jegyzék. Nagy és szorgalmas munkával hatalmas védőgátakat építenek az irodalom özönvize ellen, de mesterséges tavaikkal nem tudják megakadályozni az irodalom elsekélyesedését, amelyre már HARNACK figyelmeztette a tudomány jövőjéért aggódókat. Bibliográfusaink nem rostálnak, nem értékelnek, határtalan gyűjtőszenvedéllyel, — valóságos „Konzervierungspanik" megszállottjaiként hordják egybe mindazt, amit bárhol találnak. Csak a könyvek és folyóiratcikkek *közelébe* viszik el a kutatót, de nem alkalmazkodnak a kutató különleges igényeihez. Nem adják tükrét a kutatás mai állásának, az *„état présent"*-nak, nem figyelmeztetnek a problémákat felvető tanulmányra vagy monográfiára, elfelejtik, hogy az irodalomtörténet nem csak a művek, sokkal inkább az eszmék, elméletek története. A vitakérdéseket nem veszik észre, nem szembesítik az egymással vitatkozókat. A bibliográfusok — így — szinte maguk mélyítik el azt az árkot, amely a merőben csak rutinnal és a szabványok pontos betartásával készült bibliográfiát az alkotó vizsgálódástól, a megjelenítő ábrázolástól — a tudomány legmagasabb teljesítményétől elválasztja.

Éppen egy könyvtáros — Georg LEYH, [3] a német könyvtárosok great old man-je — figyelmezteti a könyvtáros-bibliográfusokat, hogy a megszokottá vált rutinmunkával készült „minden bibliográfia és forrásgyűjtemény csak segédmunka, s itt nem használ a tiltakozás. Az ábrázolás összefoglaló formája nélkül nincs tudományos hagyományozódás". És ez a figyelmeztetés szól a szerkesztésben a bibliográfusokkal együttműködő tudósoknak is. A kutatás mai helyzete magas igényeket támaszt velük szemben. A részletkutatás igényeit figyelembe vevő, a vitatkozókat szembesítő, a lényeges kérdésekre ügyelő bibliográfia, a teljesség mániájával leszámoló bibliográfia értékben, jelentőségben megközelítheti az alkotó munkát, ha a bibliográfus a szaktudomány fegyverzetével rendelkezik, ha valóban elemző, ha nem csak magyarázó, de valóban kritikai is. Ha annotál, ha egyes címeket megbecsül és kiemel, és annotációi atmoszférát teremtenek a könyvek címei körül, ha valóban a

kutatás krónikája és áttekintést ad, ha a részletek iránt *érzékeny műszere* a kutatásnak. Ha olyan érzékeny műszer, mint egy spektrofotométer. Sietek a rámutatással: vannak ilyen érzékeny műszerek, — a bibliográfiák között is, ha a számuk még nem is nagy —, de ezek többségükben már nem egy ember erőfeszítései. Kollektív munka eredményei, és már nem könyvcím-metropolisok. (A spektrofotométerek és más hasonló mai műszerek is kollektív munka eredményei.) Ezek a tudományos nyersanyag mai szétszórtsága idején — amikor a részletkutatások hiánytalan követése az egyedi kutató számára már nem lehetséges — számolnak a vitapontok iránt érdeklődő kutató igényeivel. Ilyen bibliográfiákra szeretném itt felhívni a figyelmet. Szinte kivétel nélkül az utóbbi évek termékei.

Amit a követelmények között felsoroltam, mindezt a sokat egyetlen egy fajtája a bibliográfiának nem egyesítheti magában. Ezeknek új műfajok vagy az ősműfajok átalakítása felelhet csak meg.

Az új igényekhez való alkalmazkodás jelentkezik pl. olyan régen bevált fajtájában a bibliográfiának, mint az *irodalmi szemle* vagy *beszámoló*. A szemle, a beszámoló egy rövidebb vagy hosszabb korszak irodalmáról, egy tudományban vagy csak egy tudományágazatban elért eredményekről, elméletek alkotóiról. Ősformája irodalomtörténetírásunk kezdetén a régi könyvek ajánlásában vagy előszavában megjelenő irodalmi áttekintés, az elődökkel való kapcsolat keresése. XIX. századi formája a már említett *Jahresbericht, Years work* címkezdettel ismerős áttekintés. Műfaji szempontból az már mellékes itt, hogy ezek a beszámolók a kutatás elaprózódása folytán a szakemberek egyre nagyobb számának közreműködését kívánják. Ez tudományszervezési kérdés. Az irodalmi szemle műfaján ma új vonás jelentkezik: megjelenik a *nagy téma*: egy hosszabb időszak, egy „nagy" század irodalma feletti áttekintés; egy írói csoport magatartása egy történelmi helyzetben; egy nagy egyéniség, egy szellemóriás inspirációinak, szellemi fejlődésének vizsgálata a vállalkozás tárgya. De bármelyik is ezek közül: a kort jellemző filozófiai és irodalomtudományi témák a dominálók bennük és nem a kronológia.

II.

A „nagy téma"

Ernst Moritz MANASSE *Bücher über Platon* [4] című 1957-ben megjelent szemléje a PLATÓN-kutatás utolsó évtizedében felmerült viták központjába viszi az olvasót. Tizenhárom — 1945 és 1955 között megjelent — tanulmány, köztük kétkötetes vagy 300—400 lapos német monográfiáról ad beszámolót, s ezek — nem nagy számuk ellenére is — pontosan megmutatják, hol tart ma a PLATÓN-megértés a nyugati filozófusok körében. MANASSE beszámolósorozatra készül, terve szerint a német tanulmányok után angol és francia művek is sorra kerülnek. Noha kritikai szemle, finoman megvont határvonallal gyengíti le a kritika kontúrját. Ezt írja: „Aki ilyen szemlét ír, nem állhat ki pártok felett álló bíróként. Ilyen szerep filozófiailag lehetetlen. A bíráló munka egy formája annak a fáradozásnak, hogy egy adekvát PLATÓN-megértést érjünk el. És ebben a fáradozásban a bíráló egészen az ellentmondásig egynek érzi magát az általa megbírált művek szerzőivel." Ilyen óvatosan csak

az a bíráló szokott beszélni a munkájáról, aki maga is résztvett a vitában, s aki az *üldözendő szerénységnek* azt a bűnét is elköveti, hogy saját tanulmányát kirekeszti a vitából.

Kritikai szemléletének bizonyságát adja MANASSE akkor, amikor a tanulmányírókat három csoportba osztja. Az első csoportba sorolta azokat, akik a klasszikus filológia táborából jöttek, amire abból következtet, hogy — közülük többen — tanúságot tesznek arról, hogy WILAMOWITZ—MOELLENDORFF nagy PLATÓN-műve nagy hatással volt rájuk. A második csoportba azokat sorolta, akik egy új PLATÓN-megértést készítettek elő éspedig a klaszszikus filológia új feladataival kapcsolatban. Ez a filozófiai újraeszmélés jelentkezik abban az irányzatban, amelyet a 20-as években bizonyos jogosultsággal egzisztencialista filozófiának nevezhetünk (JASPERS, HEIDEGGER és tanítványaik). A harmadik csoportba azokat, akik más tudományos vagy filozófiai tradícióhoz kapcsolódnak éspedig mint egyének és nem egy iskola vagy szellemi közösség képviselői. Külön vette a nehezen besorolható műveket, ezek — ha valaki mindenképpen be akarja őket sorolni — besorolhatók a három csoport valamelyikébe. A csoportosítás maga egy formája a tájékoztatásnak; arra szolgál, hogy az olvasó eligazodjék a vitapartnerek között, elárul egyet-mást a vitatkozók társadalmi hátteréről, és ez fontos adat, LENIN ezt követelia bibliográfiától. Erős kritikai fegyverzetről tanúskodik MANASSÉ excursiója az első világháború utáni PLATÓN-irodalom előzményeiről; hogyan lesz PLATÓN NIETZSCHÉN keresztül eleven hatalom a német szellemi életben, hogy lett később jelentősége annak is, hogy PLATÓNT az új-kantiánusok KANT előfutárjaként vállalták, és hozzáteszi, hogy ma már senki nem tartja szükségesnek, hogy az új-kantiánusok PLATÓN-magyarázatával vitázzék. Ismerteti a GEORGE-kör vitáját a NIETZSCHE-adta PLATÓN-képpel, hogy gúnyolódtak GEORGE tanítványai WILAMOWITZ—MOELLENDORFF *Platón életrajza* fölött, élesen látva a WILAMOWITZ által képviselt historizmus megértő képességének határait. Mégis az történt — írja MANASSE — hogy WILAMOWITZ fontos eredményei közül nem egy összeolvadt a GEORGE-körtől eredő PLATÓN-képpel. (MANASSE WILAMOWITZnak a *Hetedik Levél* valódisága melletti sikeres síkraszállását említi.)

A nagy téma: egy jelentős író, egy kiemelkedő szellem fejlődésének vizsgálata, inspirációi forrásainak kutatása szükségképpen nagy irodalom felhasználásával, évtizedeken át folyó viták eredményeinek felülvizsgálásával jár együtt. A vizsgálat nem érheti be egyedül a szövegmagyarázattal. A kép kialakításához számba kell venni a társadalmi háttér ezernyi vontkozásait, mindazt, ami a rokontudományok irodalmából felhasználható. Az új ábrázolásba beleolvad a felhasznált irodalom kritikája. Előáll egy elegyes formája a monográfiának: az előadás és a kritikai irodalmi szemle. Ilyen elegyes formája a bibliográfiát nemcsak felhasználó, de valósággal kiélő monográfiának Paul RENUCCInak, a strassburgi egyetem professzorának 1954-ben megjelent műve: *Dante disciple et juge du monde Gréco-Latin.* [5] RENUCCI a dantológia hatalmas bibliográfiai apparátusára támaszkodik. Nagy szó ez, mert a DANTE-bibliográfiának csak egyik — nem is legterjedelmesebb — forrása, a MAZZI és PASSERINI-féle, amely tíz év DANTE-irodalmát adja a múlt század végéről, egymaga 4390 címet tartalmaz. E fölött a kétségbeejtő bőség felett RENUCCI maga is évődik. Elmondja, hogy az irodalomban való böngészés közben rábukkant arra, hogy a Paradicsom XXI. énekének 121—123. sz. terzinája, a Pietro PECCATORE-tól szóló (BABITS Mihály fordításában így hangzik:

Damjáni Péter voltam e tanyában;
és Bűnös Péter az Adria mellett,
Miasszonyunknak híres otthonában.)

vagy húszféle magyarázatot kapott, s így elképzelhető, hogy a válaszok és viszonválaszok erről a *három sorról* tekintélyes repertóriumot tesznek ki, márpedig ezek nem is a legvitatottabb verssorok.

RENUCCI maga is növeli a DANTE-bibliográfiák számát. Nem csak úgy, hogy könyve végén 600 tételt tartalmazó bibliográfiáját adja az idézett, tehát felhasznált irodalomnak, de ezt megtetézi még a fejezetekhez tartozó vitairodalommal is, amelyet nem foglalt jegyzékbe. RENUCCI tanulmánya szinte teljességgel felmarkolja DANTE klasszikus inspirációjának motívumait, a DANTÉ-t magyarázó párbeszédek tartalmát, és a száz év óta máig tartó vitatkozást tükrözi a témák és vitapontok szerint tagolt bibliográfia.

Könyve első részében összefoglalását adja annak, hogyan alakult ki tanítómestereinek, a műveknek, vándorlása és száműzetése évei alatt folytatott studiumainak alapján DANTE klasszikus műveltsége, a második részben szintézisét adja annak, hogyan magyarázta DANTE a görög—latin világot, hogyan öltött ez a magyarázat költői formát műveiben, főleg az *Isteni Színjáték*-ban. Arra törekedett, hogy az egyetemes történelemről szóló tanításból, amelyet a *Divina Commedia* magában foglal, kiemelje azt, ami az antik pogányságból való. Nem azért, hogy seregszemléjét adja a témáknak, hanem hogy végleg megállapítsa: DANTE OROSIUS és SZENT ÁGOSTON után *új magyarázatát* akarta adni az antik világnak, új értékrendjét: a humanizmusét, úgy, ahogy a *De Civitate Dei* előkészítője lett a középkor szellemi és erkölcsi rendjének. „Csodálatos és szinte hihetetlennek látszik — írja RENUCCI —, de a hatalmas DANTE irodalomban ilyen szintézis nem található. Erről a nagy témáról csak rövid értekezések és előadások jelentek meg, amelyek legfeljebb csak rezüméjét adják az idetartozó főbb problémáknak." RENUCCI könyve már készen volt, amikor kezébe került Augustin RENAUDET nagy (576 lapos) 1951-ben megjelent *Dante humaniste*-je. Ezzel — és ez nagy kára művének — már nem foglalkozhatott. RENUCCI csak annyit mond róla, hogy RENAUDET a keresztény humanistát látja DANTE-ban, s az ő — más perspektívából megrajzolt — DANTE-képe amazétól szembetűnően különbözik. A két mű szembesítése a dantológia jövőbeli feladata. A bibliográfus tiszte rámutatni arra, hogy RENUCCI a DANTE-kép megalkotásával együtt összefogalását adja több mint fél évszázad DANTE-irodalmában lezajlott vitáknak. A feladat köre olyan nagy, hogy előadása symposiuma lett a DANTE-irodalom nagy és kis témáinak. RENUCCI bevallja, azt hitte — munkájára való felkészülése közben —, hogy elkerülheti, hogy belemerüljön a DANTE-irodalom óceánjába, amelybe negyedszázad óta évente legalább 3—400 újabb DANTE-tanulmány szóáradata ömlik. Be kellett látnia, hogy ezt nem teheti meg. Hogyan is támaszthatta volna alá az általa elfogadott magyarázatokat a megszemélyesített „Filozófia" és a Donna Gentile problémájában; olyan kérdésben, hogy mint tükröződik a középkori kultúra vagy százada katolikus filozófusai, AQUINÓI TAMÁS, BONAVENTURA hatása DANTE világképében; olyan kérdésben, hogy volt-e ős-Commédia; olvasta-e DANTE ARISTOTELES *Politica*-ját és *Poetica*-ját; mi köze az Inferno erkölcsi rendjének az aristotelesi erkölcshöz; mikor kezdett bele a *Commedia* írásába, mik a *De Monarchia* forrásai, és hogyan adjon „végleges" magyarázatot a dantológia egyik főtémája, VERGILIUS szimbolikus személye kérdésében, ha

nem bizonyít, ha a múlt és jelenbeli dantológusokkal szemben nem igazolja magát. RENUCCI, aki bejárta a szövegmagyarázatok labirintusát, fonalat ad a DANTE korában kutató kezébe, és ez megbecsülendő teljesítmény. Más kérdés: elvégezheti-e egyetlen egy kutató ilyen nagy tömegű irodalom kritikai rostálását megbízható módon. A dantológia feladata számonkérni RENUCCI-tól, hogy nem használta fel bőségesebben a DANTE kora vallási mezbe öltözött társadalmi harcairól szóló irodalmat, hiszen DANTE katedrálisa a bűnös egyházat keményen bíráló eretnekek szavától visszhangos.

Amerikai egyetemek irodalom-professzorai D. C. CABEEN professzor vezetésével a francia irodalom kritikai bibliográfiájának megalkotására vállalkoztak oly módon, hogy a francia irodalom történetét korszakokra osztva az egyes korszakok irodalmának kritikai áttekintését egy-egy professzori munkaközösség vállalta. A még befejezetlen bibliográfia-sorozatból 1947-től máig három kötet jelent meg. Az első a középkori francia irodalom, a második a XVI. század francia irodalmának kritikai bibliográfiája. A XVII. század irodalmáról szóló kötet még nem jelent meg. A sorozat közös címe: *A critical bibliography of French literature.* [6]

A sorozat második kötetével, a XVI. századot tárgyalóval fogok foglalkozni azért, mert egyidőben került kezembe egy ugyancsak e század francia irodalmával foglalkozó régi típusú bibliográfia, Alexandre CIORANESCO *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle* [7] c. műve (1959), s így alkalom adódik tanulságos egybevetésre. Tanulmányom szerkezetébe ugyan a CABEEN-féle bibliográfia illik bele, nemcsak azért, mert valóban kritikai bibliográfia; főként azért, mert egy nagy, jól egybehangolt kollektíva munkája eredményeként a bibliográfia új vonásai jelentkeznek benne. Ahhoz azonban, hogy kiemelhessem a CABEEN-féle munkaközösség bibliográfiájának vonzó tulajdonságait, foglalkoznom kell CIORANESCO bibliográfiájával. Mind a kettő beszámol arról, amit a francia irodalom nagy századáról — a „francia reneszánsz" századáról — szinte napjainkig terjedően publikáltak, de összehasonlításuk felveti a kérdést: e két „working bibliography", e két valóban jó munkaeszköz közül — melyik kedvesebb a mai kutatónak?

CIORANESCO — egy *Ariosto Franciaországban* c. mű szerzője — bibliográfiája a bevált régi LANSON-típusú bibliográfia azzal a többlettel, hogy LANSON szakcsoportosítását tovább finomítva egyetlen egy század irodalma felett ad áttekintést. A LANSON-típusú bibliográfiába minden olyan forrás és feldolgozás belekerül, amely a történelmi környezetről alkotandó körképet hasznosan kiegészítheti: az udvar, a diplomácia, az intellektuális élet központjai — a szalonok, akadémiák, Páris — a nők, az oktatásügy, a külfölddel való kapcsolat irodalma. L. SAULNIER, a Sorbonne tanára bocsátotta útjára CIORANESCO bibliográfiáját, s bevezető írásában elmondja, hogy az volt a cél: feltárni a kutatás számára minden zugot; felvonultatni minden eseményt és személyiséget, bemutatni az egész társadalmi hátteret. Mit vegyen fel a bibliográfus? — kérdi. A XVI. század kutatóját érdekelheti egy elemi számtankönyv, a XX. sz. kutatóját már nem. A XVI. század humanistái nem ismerték a tudományos területek határait; egybefogták a tudományokat, étvágyuk általános volt. Ide vette tehát ERASMUST is, mert a XVI. sz. francia kultúra iránt érdeklődő nem mellőzheti. A század nagyjairól mindent együtt talál a kutató, amit a kiadott és felkutatott forrásanyag és irodalom 1950-ig feltárt. Ha MONTAIGNE-ról van szó, családja, jelleme, otthona, egészsége, utazásai, bírói és politikai tevékenysége, barátai, az antikvitás iránti

érdeklődése irodalmát, a műveit, filozófiai, pedagógiai, orvosi nézeteit, nyelvét, stílusát, hatásait elemző írásokat, mind mind összefogja.

MONTAIGNE-ről 731, RABELAIS-ről 856, RONSARD-ról 655 tételt talál benne kutató az egész bibliográfia 22 000-re menő tételéből. A nagy áttekintást igénylő, a visszakereső, a hiteles szövegű forrásra visszalapozni kívánó kutató számára nélkülözhetetlen segédeszköz, de vajon nem zavarja-e ez a *bőség* a még tisztázatlan problémák iránt érdeklődő kutatót?

Állítsuk ezzel szembe a CABEEN-féle munkaközösség kritikai bibliográfiáját a XVI. század francia irodalmáról. A két szerkesztőn (CABEEN és SCHUTZ) kívül 26 amerikai egyetem 36 professzora szerződött itt az együttes munkára. Valamennyien „seizièmiste"-ek. Nekik is módjukban állott volna az affajta teljesség elérése, amit CIORANESCO megközelített, — hiszen 550 periodikát és forrásgyűjteményt dolgoztak fel, de nem törekedtek erre: a legjobb tanulmányokban rejtőző értékeket hozták felszínre, s hogy erről meggyőzzék a kutatót, hogy a kutató ne kényszerüljön minősítő indikációk hiányában bizonytalan módon választani, kritikájukat 12—25 soros annotációkban formálták meg. Csak azt az információs anyagot vették fel, ami — ítéletük szerint — fontos lehet a specialista számára, és következetesen rámutattak arra — bármely korbeli adatról legyen is szó —, ami maradandó értékű.

Az együttes munkájának jelentőségét tehát az annotációk adják meg, és itt érdemes egy percnyit időzni. Az annotációk bizonyságot adnak arról, hogy a válogatás az irodalomban felvetett problémák *vitaanyagára* helyezi a súlyt. Nyolc tanulmány annotációja foglalkozik a platóni ideáknak a Pléiade-költőire gyakorolt hatásával. A tanulmányok hosszú sorát elemzi, hogy eligazodjunk abban az idestova félszázados vitában, amely LA BOÉTIE *Discours de la servitude volontaire ou Contr'un* szerzősége és az elveszett eredeti és MONTAIGNE-nek tulajdonított interpoláció körül kerekedett. Az antik örökség hatásának egy kutatója felveti a kérdést: Tudott-e RONSARD görögül? A kérdés feltevője (ÉTIENNE) úgy válaszolt, hogy „nem". Egy nyolc évvel később megjelent tanulmány (James HUTTON-é) lerombolja ÉTIENNE álláspontját. Az annotáció így tájékoztat erről a tanulmányról: „Forrásokon alapuló csodálatos rekonstrukció: körültekintő és metszően éles: mintájául szolgálhat mindazoknak, akik egy költő munkáját ihletük forrásanyaga alapján vizsgálják." Az annotációk felelnek egymásnak. A címek körül atmoszféra támad, egy átforrósodó szemináriumi beszélgetés résztvevői vagyunk. Akad ezekben a csattanós elevenségű párbeszédekben leleplezés is. Gustave CHARLIER *Ronsard au XX siècle avant Sainte-Beuve* c. tanulmányában megírja, hogy Violet le DUC egy 1822-ben megjelent munkájában újra felfedezte és hirdette RONSARD nagyságát. SAINTE-BEUVE, aki ezt a tanulmányt ismerte, nem említi soha, hogy a maga számára biztosítsa az újrafelfedezés érdemét. Az annotáció így ítéli meg ezt a közlést: „*meggyőző*".

A kutató arról a pontról akar elindulni és onnan tovább jutni, ahová az előtte járó kutatók eljutottak. A nagy életekről, jelentős egyéniségekről szóló irodalomban így tíz-húsz évenként szinte szabályosan jelentkeznek a kutatástörténeti összefoglalók. Rövid állomások ezek, de a kutatónak érdemes kiszállni, megállni, tájékozódni. A RABELAIS-kutatás többszázados munkájából *hét* ilyen szemlét elemez a CABEEN-féle együttes bibliográfiája. Kritikáját adják a kritikának.

A kutatási főtémák szerint fejezetekre osztott bibliográfiához bő és gondos index készült, szótárszerűen vegyesen tartalmazva névmutatót, tárgy-

szavakat, földrajzi neveket, intézmények neveit. A század költőinek és íróinak névmutatóját olyan bontásban kapjuk, hogy könnyen rálapozhatunk pl. a bibliográfiai jellegű vagy a műveket elemző tanulmányokra, a kutatástörténeti szemlékre vagy a centenáriumok gyűjteményes anyagára.

A CABEEN-féle bibliográfia szerkesztésének technikájáról érdemes néhány szót mondani: angol, francia, német, olasz, latin és kis mértékben holland irodalmat talál benne a kutató. A válogatás és az annotációk megírása feladatát az együttes tudósai fejezetenként egymás között készültségük alapján osztották fel, de ítéleteiket nem légüres térben hozták meg. Nézeteltérés esetében a szerkesztőket konzultálták. Egymásnak ellentmondó megállapításokra nem akadtam. Úgy vélem, elgondolkoztató ez a sikeres együttműködés.[2] Vajon a mi reformkori nemzedékünk nem érdemelne-e meg egy kritikai bibliográfiát?

Maurice BOUCHER, a Sorbonne professzora szemlét tart 1959-ben megjelent könyvében *(La révolution de 1789 par les écrivains allemands, ses contemporains)* [8] afölött, hogyan ítélték meg a nagy német klasszikusok és a klasszikus filozófia nagyjai, a nagy francia polgári forradalom kortársai, KLOPSTOCK, WIELAND, HERDER, SCHILLER, KANT, FICHTE és GOETHE a forradalmat. A téma fontos és izgalmas ma is. A német klasszikusok forradalom alatti magatartása testes monográfiákban tornyozódott már fel, de a tanulmány — nagyon helyesen — erős válogatással azokra a jelentősebb művekre támaszkodik, amelyek csak ezzel a kérdéseel foglalkoztak, de visszamegy a forrásokra, a klasszikusok írásaiban, naplóiban, leveleiben megnyilvánuló tépelődések dokumentumaira. A forradalom drámai eseményeire pontosan reagáló imaginárius filmet kapunk. Eseményről eseményre változó arckép-sorozatot kapunk, s az arcokon kirajzolódik a történelmi szkepszis. Hajlandók voltak elfogadni a forradalomnak az egész emberiség jövője szempontjából fontos tartalmát, de hogyan lesznek mégis ezek — a nagyok — a kétségbeesés martalékai, és hogyan bontakozik ki ebből a kétségbeesésből a remény, hogy a forradalom mégis jó gyümölcsöket terem az egész emberiség számára. BOUCHER szemléje (vue d' ensemble-je) nem láttatja szembetűnően a bibliográfiai csontvázat, amelyre a hús-vér mondanivaló került — 13 monográfiára és 50, a klasszikusok magatartásáról árulkodó eredeti iratokra támaszkodik —, de teljességgel betölti a bibliográfia funkcióját.

Egy nagy francia kritikus utóéletével és személyével foglalkozik Jean BONNEROT, a párizsi egyetem könyvtárának igazgatója *Un demi-siècle d'études sur Sainte-Beuve* [9] c. munkájában, amelyről azt mondja, hogy retrospektív bibliográfia is, de egyben tükre a SAINTE-BEUVE kutatás mai állásának. 1904—1954 között megjelent 900 publikációt elemez nem a szokott módon, annotációkkal kísért könyv- és folyóiratcímeket felvonultatva, hanem beszél-

[2] Nem egyedülálló példáról van itt szó. Amerikában és másutt mind sűrűbben akadhatunk az együttműködés ilyen bizonyítékaira. A Modern Languages Association of America megbízásából Thomas M. RAYSOR professzor dolgozta ki egy hosszútávú bibliográfiai sorozat tervét. 1956—1957-ben meg is jelent két kötetben egy olvasmányosan megírt kritikai bibliográfia az angol romantikus és esszéírók munkásságáról. A sorozat a magasabb egyetemi fokozatot elérni kívánók számára készült, ez okból itt nem ismertetem. Kár, hogy szerkesztés, bibliográfiai gondozottság tekintetében — különösen ami az apparátus szinte teljes hiányát illeti — nem közelíti meg a CABEEN-együttes bibliográfiájának színvonalát. Tudós kollektíva gyümölcsöző és példamutató együttműködése a Szovjetunióban vált rendszeressé. A VINITI, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tájékoztató Intézetének kiadásában megjelenő lapszemle-sorozat referátumait akadémikusok, a tudományok doktorai és kandidátusai írják.

getés formájában. Elemez, kritizál, adataival egészíti ki a megbírált szerzők tanulmányait, és társalgás közben — zárójelben — megemlíti a bibliográfiai adatokat. Pillanatra nem véti el azt a célt, hogy a SAINTE-BEUVE kutatás állásáról adjon helyzetképet. Egy bírálója megjegyzi, hogy ez a módszere a megszokott bibliográfiák fölébe helyezi BONNEROT munkáját. Otthonosan mozog SAINTE-BEUVE világában és kortársai körében. Mintha maga köré gyűjtötte volna a nagy kritikus barátait és ellenségeit, tisztelőit, bírálóit, beleértve a SAINTE-BEUVE magánélete iránt érdeklődő kíváncsiakat. Aki találkozni akar a múlt század közepe francia irodalmi életének személyiségeivel, itt együtt fogja találni őket. Minden érdekli, ami SAINTE-BEUVE-vel összefügg: a fejezeteket is így aprózza el. Századunk első felének SAINTE-BEUVE kiadásai kiadástörténeti elemzésével kezdi (megkapjuk benne *Livre d'amours*-ja kiadástörténetének és a tilalmi időt nem tisztelő két kiadó egymás ellen indított perének történetét), folytatja az egyes művei körüli vitákkal, a történész, a politikus SAINTE-BEUVE körüliekkel. Fejezetet kapnak a barátok, az ellenségek, az életrajzát gondozók és kiegészítők, a munkamódszerét elemzők is. A részletkutatót kézen fogva vezeti a forráshoz. Figyelmes mentora és védangyala a kutatónak, megmondja, melyik közlemény mit ér, hol hagyja cserben a keresőt. Fejezetei élére rövid bevezetést illesztett, itt is beáll a vitatkozók közé; az olvasó érzi, hogy BONNEROT személyes ügyének tekinti, hogy SAINTE-BEUVE-ről helyes vélemény alakuljon ki. Igazi SAINTE-BEUVE tanítványnak bizonyul. Szenvedélyes és olvasmányos. Munkamódszere nem egyeztethető össze a szabály szigorával, hajlékonysága, finomsága kitér minden rendszerezés elől, akár választott mesteréé.

III.

Személyi bibliográfia és életrajzi adattár

Látszólag problémátlan jelenség a bibliográfiák tömegében a *személyi bibliográfia*. Problémátlan abban a szokványos szerkezetben, ahogy Emlékkönyvekben, Festschriftekben találkozunk velük. Százával jelennek meg évente. ARNIM, M. *Internationale Personalbibliographie*-jának (1944—1952) második kiadása száznegyven év terméséből merítve kb. 30 000 bibliográfiát ragad ki, pedig „nemzetközi"-nek jelzett munkája erősen német érdeklődésű. Többségük a rutinmunka bélyegét viseli, és ez megbocsáthatónak látszik; ünnepi évforduló alkalmára készültek, az író vagy tudós irodalmi utóéletének előlegeként. Kérdőjelek meredeznek az értékelő elé azonban akkor, ha meg akarja vizsgálni: vajon a többi, a nem alkalomra készült személyi bibliográfia egy-egy lezárt élet, egy nagy egyéniség életmunkájáról eléggé érzékeny műszere-e a kutatásnak; beérheti-e egy feliratos kőoszlop vagy emléktábla szerepével?

Önéletrajz, életrajz, napló, levelezés, kronológia — a művek kronológiája is — és személyi bibliográfia párhuzamosan léteznek; egymás mellett mennek el, és nem vesznek egymásról tudomást. Jól van-e így? Egy jelentős személyiség eredményeit, sikereit, kísérleteit és kudarcát feltáró bibliográfiával szemben igényesebbeknek kellene lennünk. A források adatait, a kronológiát, az életrajz egymásutánját, a hátteret a kortársakkal szállítja a historikus, az önéletrajzot — ha ritkábban is — szállítja az író vagy tudós. Mindezek *együtt* kell hogy érdekeljék a bibliográfust is, beletartoznak abba a szőttesbe, mely együttvéve az írót, életművét, a kritikát és a kortársakat mintázza. Hasznos műszer a

személyi bibliográfia, ha az író utóélete egy szakaszában a bibliográfus az íróra vonatkozó kutatásnak az „état présent"-ját szolgáltatja. Ez még mindig nem jelenti, hogy fény derül az író személyisége kialakulásának történetére, amelyre ugyan csak a vallomást tevő író felelhet meg hitelesen, de ha az író erről nem vallott, vizsgálata a filológia feladata. Nem kétséges, hogy a kutatást éppen ez érdekli. És mert vajmi ritkán fordul elő, hogy az író ezekre a titkokra nem annyira a filológia iránti előzékenységből, mint inkább a vallomás kényszeréből maga derít fényt művészien megformált önéletrajzában, a filológus feladata megállapítani az író személyisége kialakításának állomásait. Hogy milyen önéletrajzokra gondolhatunk ilyen esetben, arra Roy PASCAL birminghami professzor felelt meg a Modern Nyelvek és Irodalmak Nemzetközi Egyesületének 1957-ben Heidelbergben megtartott nemzetközi kongresszusán.[3] Igazi önéletrajzra, melynek központja az Én sajátos kialakítása, amelyben az író a vele történt eseményeket nem azért beszéli el, mert megtörténtek, hanem azért, mert hozzájárultak személyisége kialakításához. Ezzel pedig együttjár az élmények hangsúlyozott kiválasztása. A választás ez esetben egészen más, mint mondjuk a történésznél. A kiválasztást meghatározza az a tény, hogy az író, teljesítményei alapján úgy hiszi, saját maga megformálásának útján elérkezett olyan magaslatra, ahonnan kísérleteit, útvesztéseit áttekintheti. Az önmagát magyarázó író önéletrajza ritka jelenség: REMBRANDT — mondja Roy PASCAL — 62-szer festette le magát, alkotása éveiben egy-egy évben többször is. Az önéletrajzíró ezt nem teheti meg. Az igazi önéletrajzok ritkasága folytán nem kívánhatjuk a bibliográfusoktól, hogy olyan kérdésekre is feleletet tartsanak készen a kutató számára, amelyekre csak az író tud felelni, ha ehhez kedve van; a költői én sajátos fejlődésének elemzése tehát megmarad a filológia játékterének. De ha a filológia iránt mégis előzékeny akar lenni a személyi bibliográfia szerkesztője — és ezt az előzékenységet akarjuk kicsikarni a bibliográfusoktól —, módjában van megtenni más szolgáltatásokkal. El kell érni, hogy a személyi bibliográfia címfelsorolásai élettel, az író életével, kortársai, barátai némely jellemző adatával és a korszakra rávilágító adatokkal telítődjenek. Az életrajzi adatok — a levelezésekben, a naplóban, jegyzetfüzetekben találtak is — ékelődjenek bele a címeket követő annotációkba, a művek és kiadásaik keletkezésének történetébe. Az emlékezésekben és a levelezésben említett kortársak nevei is belekívánkoznak az annotációkba, az író körét alkotó, nem mindig jelentős személyek együttese érdekli a kutatót. A levelek címzettjeinek életrajzi adatai sok kereséstől mentesítik a búvárkodót stb. Ha nagy és nehezen elérhető — szinte egy korszak történeti valóságának megjelenítésével felérő — teljesítmény egy nagy egyéniség életrajza a történelmi környezetben, — segítse ezt elő a bibliográfia minden eszközzel.

A személyi bibliográfiának mint műszernek azt kell elérnie, hogy ne járulékos kiegészítője legyen egy nagy író vagy jelentős tudós születése évfordulójára megjelent tanulmánykötetnek, hanem kiindulása, serkentője új kutatásoknak. Ne féljen a bibliográfus attól, hogy csökkenti a filológia játékterét. Ez a „csökkentés" csak látszólagos.

Ilyen követelmények szemszögéből szeretnék szemlét tartani néhány, az utóbbi években megjelent személyi bibliográfia felett.

A nagy életművek szerteágazó irodalmát úgy összefoglalni bibliográfiában, hogy az megmutassa a kutatás útját, a szövegek történetét, az író meg-

[3] Autobiography as an Art form = Stil- und Formprobleme. 1959. 114—119. l.

értésének alakulását, problémákra irányítsa a figyelmet, és helyzetképét is adja a kutatás jelen állásainak, kétségtelenül nehéz bibliográfiai feladat. Hans PYRITZ és RAABE 1955 óta megjelenő nagy *Goethe bibliográfiája* [10] ilyen célokat kitűző vállalkozás. Nem kis feladat az aggasztóan növekvő számú monológia-jellegű ábrázolások egymásmellettiségéből kialakítani egy „kerekasztal" mellett elhangzó tervszerűen előrehaladó társalgást.

Érdemes megnézni közelebbről, hogyan birkózott PYRITZ a munkája közben felmerült problémákkal, hiszen nálunk is készül egy PETŐFI bibliográfia, és nagyságban ez is megközelítheti a GOETHE-Corpust. PYRITZ felelősségét növelte, hogy a szükség követelte ki megjelenését. Amíg az övé elkészül, nincs a mai kutatás igényeit kielégítő GOETHE-bibliográfia. A német irodalom kutatója soha nem mulasztja el, hogy kegyelettel meg ne emlékezzék GOEDEKE *Grundriss*-ének kicsorduló bőségéről, de ez a bőség riasztó. Negyedik — a GOETHE irodalmát tartalmazó — kötetének harmadik és utolsó kiadása az elhúnyt Karl KIPKA szerkesztésében közel 2000 oldalon 1912-ig terjedő Goethe-irodalmat regisztrál. A gyűjtés folytatása a törzsanyagot meg fogja haladni. És ha valaha elkészül, a kutató a szükséges információt csak a még hozzájáruló legalább három kötetre tehető anyagból keresheti ki. KIPKA Goedeke-je után Josef KÖRNER adott *Handbuch*-jában egy 1952-ig terjedő összefoglalást, de ez minden tudós vonása ellenére nem éri el a kutatót kielégítő műszer rangját. Hans PYRITZ bibliográfiája — ha elkészül — egy kötetben körülbelül 700 oldalon adja az egész GOETHE-irodalmat kezdettől 1954 végéig. Ez a vállalkozás az egész eddigi bibliográfiai helyzetkép teljes felszámolását követelte. A szakítást olyan bibliográfiai gyakorlattal, amely elméleti fenntartásaiban helyesnek mutatkozott, de ezeket nem valósította meg. A KIPKA kötetét kiadó Goedeke-szerkesztőség minden elméleti fenntartása ellenére megkülönböztetés nélkül *minden elérhető anyagot* felvett. Az első KIPKA-kötet megjelenésekor (1910) is kiderült, hogy tárgyi haszna nem volt: a didaktikus és propagandisztikus írások eltemették a produktív kutatások irodalmát. A kegyeleti szempontokat félre kellett tolni a tárgyak csoportosításában is. GOEDEKE sematizmusa még a pozitivista GOETHE-irodalom csoportosítására sem volt jó, hát még a mai differenciált, komplikált GOETHE-képet tükröző modern kutatásra. PYRITZ megfelelőbb alaprajzot készített, alkalmasat arra, hogy a vonatkozások gazdag játékát rendbe tehesse. Így lett egy formátlan inventáriumból *a megvitatásra érdemes eredményeket* tartalmazó írások bibliográfiája.

Ritka jelenség — még ha tudós készíti is a bibliográfiát —, ha tisztán látja az általa készített, lényegében szintén a hagyományos módszerekkel élő bibliográfia korlátait. „A pozitivista vizsgálódó szemében — írja előszavában PYRITZ — Goethe élete folyása, világképe, életműve tények összessége. A mai kutatás a kifejlődő egész alakot kutatja, akiben *minden mindennel összefügg*. A mai Goethe-irodalom mint valami hatalmas háló ráborítva Goethe lényének egész alakjára, leképezi alakulása törvényeit, kibontakoztatja ennek menetét, s eközben minden téma (az is, amit a kutató elkülönítve tárgyal) minden más témával érintkezik. Goethét totalitásban ábrázolni, és a Goethe-irodalmat szakrendben felvonultatni, mind a kettő ugyanabba az aprioriba torkollik, vagyis abba a vállalkozásba, egy test szerkezetét és mozgását *lineáris* eszközökkel tenni láthatóvá." A sokoldalú, több síkon mozgó, többdimenziós kapcsolatok tükröztetését — a tárgycsoportosítás hagyományos módszereivel megoldani nem lehet. A bibliográfia szerkesztésének terve tehát szükségmegoldás. PYRITZ ezen a nehézségen úgy igyekezett túljutni, hogy a fejezetek élére számos utalás-

sal összefoglaló megjegyzéseket illesztett, hogy a kisegítő tényked ésnek ezzel a szövedékével legalább részben helyreállítsa a többoldalú kapcsolatokat. A magát a kutató lelkiállapotába beleélő, a kutató várható türelmetlenségével számot vető bibliográfus védekezése az, amikor azt mondja: „Senki nem várhatja, hogy valamely Stichwort alatt mindent együtt talál". Jobban kezére adni a filológusnak az alkotó ábrázoláshoz szükséges nyersanyagot a bibliográfia hagyományos módszereivel már nem lehet; ennyit azonban meg kell követelnünk a bibliográfustól: a többi: a szomszédos területeket bejáró átfogó vizsgálódás, a gyökerek összefonódásának szemléltetése, végére járni a problémák elágazódásának, mindez megmarad a filológia játékterének.

Szándékosan időztem hosszabban a PYRITZ—RAABE-féle *Goethe-bibliográfiánál*. Szerkezeténél és a belőle táplálkozó meggondolásoknál fogva minden okunk megvolt erre. Különleges értéke, érzékeny műszer-volta szembetűnő, ha összehasonlítjuk a SCHILLER-év alkalmából vele egy időben készült, közel hatszáz oldalas *Schiller-bibliográfiával*, az iparszerű bibliográfiának cím-metropolisával. Wolfgang VULPIUS *Schiller-bibliográfiája* [11] mindenki számára szállít muníciót: „a kultúrpolitikus, az oktató, a dramaturg, a publicista számára", és kritikátlan teljességre törekvésében odáig ment, hogy a SCHILLER-paródiákat is felvette, hogy megmutassa: „Schiller a legtöbbet parodizált német költő".

Fontosabbnak vélem, hogy személyekről szóló olyan könyvészetekről beszéljek, amelyek készítőit valamilyen „*engagement*" köt választott tárgyukhoz vagy kutatási témájukhoz, tömjénhordozói egy író vagy költő emlékének szánt áldozati szertartásnak, vagy maguk is szenvedélyes résztvevői egy évtizedek óta folyó nemzetközi társalgásnak, vitának, de semmiképpen nem egyszerűen csak józan címszerkesztők. Az előbbi válfajhoz tartozik Geoffrey KEYNES-nek, William BLAKE neves bibliográfusának és — bármily különösen hangozzék is — egy bájos Jane AUSTEN-bibliográfia szerzőjének — közel háromszáz oldalas bibliográfiája a XVII. század papköltőjéről, John DONNE-ról, akit szeretettel tolmácsoltak magyarra műfordítóink. KEYNES két évvel ezelőtt megjelent bibliográfiája *(A bibliography of John Donne, dean of SaintPaul's)* [12] már harmadik kiadásban lát napvilágot. Szerkesztőjének szívbéli elkötelezettségéről árulkodik már a könyv rendkívülien gondos, ízléses külseje, az illusztrációk gazdagsága (a költő miniatűr portréja, pecsétjének, kézírásának, könyvei címlapjainak hasonmáskiadásai). Még a XVII. század Angliája irodalmában is izgalmas feladat egy író könyvészeti adatainak összegyűjtése, különösen akkor, ha — mint DONNE esetében — a költőnek egyetlen eredeti kézirata sem maradt fenn, de írásai tekintélyes számú másolt kéziratkollekcióban forogtak közkézen. A kutatómunka regényességéhez az is hozzátartozik, hogy csak igen kevés verse jelent meg életében. Valamikor gondolt kiadásukra. Egy sokat idézett levelében Henry GOODESE-hez így írt erről: „. . . Valamit még el kell hogy mondjak Néked, de olyan halkan, hogy nem szeretném, ha magam is meghallanám; olyan halkan, hogy a Múzsám se hallaná meg, ha itt volna a szobámban Veled, amíg ezt a levelet írom. Arra kényszerülök, hogy kiadjam verseimet . . ." De nincs bizonyíték arra, hogy szándékát megvalósította volna, s így másokra maradt a versek összegyűjtése és kinyomatása a költő halála után. Az ok, amiért John DONNE csak nagyon halkan vallotta be magának és barátjának, hogy ki akarja adni a verseit, csak nagyon hosszú idő után vált érthetővé. A XVII. században egy életrajzíró nyomán még foglalkoztak vele, kortársa Ben JONSON sokat sejtetően írja róla, hogy „*bizonyos* dolgokban a világ első poétája", aki „belehalt volna abba, ha nem értik meg". DRYDEN a legszelleme-

sebb angol költőnek nevezi, de mindez nem használt hírének. A XVIII. században szinte teljesen elhanyagolták költészetét. Valójában a XIX. században fedezik fel, és századunk adott költészetének olvasóközönséget. KEYNES bibliográfiájában az 1900 óta egyre növekvő irodalom tükrözi ezt az érdeklődést. Szólt ez az érdeklődés a költő önmagához való könyörtelen őszinteségének, perzselő forróságú anatómiai szemléletű erotikájának, istenes versei világias bűnbánatának. A XX. század angol lírájába is beleillett mindez: katedrálisok félhomálya, mely költészetét átlengi, merész önhittsége is, melynek apró villámai átcikáznak homályos gondolatai szövedékén.

KEYNES bibliográfiája annyit csempész bele DONNE életrajzából, annyi adatot a költő környezetének jellemzéséhez: könyvtárának és a neki dedikált könyvek jegyzékéből, ikonográfiájából, kortársak írásaiból vett idézetekből, hogy a költő két szakaszra — egy romantikus szerelem korszakára és egyházi pályafutására törött élete darabjaiból teljes kép alakuljon ki. A bibliográfus így — anélkül, hogy túlságosan belemélyedne a filológusok vitájába — észrevétlenül munkatársa lesz elkövetkező vizsgálódásoknak.

Az irodalomtörténetnek tehető legértékesebb szolgálatok egyike, ami a bibliográfustól, különösen a személyi biliográfia szerkesztőjétől elvárható, a művek kiadása történetének, az író és kiadó kapcsolatának felderítése. Ez a feladat lépten-nyomon a bibliográfus elé kerül, amikor az első és következő kiadásokkal, a variánsokkal kerül szembe, s a változtatások kinyomozására kényszerül, amiket vajmi ritkán az író skrupulusai, gyakrabban egy „felsőség", a *közönség* nevében kinyilvánított kiadói verdikt erőszakolt ki. Lehet ezt a feladatkört az irodalomtörténet játékteréhez tartozónak is tekinteni, az értékesíthető adatok sok esetben kibányászhatók a levelezésekből, mégis azt hiszem, hogy legsajátabb területe a bibliográfiának, hiszen szoros a kapcsolata a könyv természetrajzával és sorsával. Sajátságos, hogy ezt a feladatot a bibliográfusok vajmi ritkán vállalják. Richard Little PURDY professzor 1954-ben az Oxford University Press kiadásában megjelent közel 400 lapos *Thomas Hardy-bibliográfiája* [13] alkalmas arra, hogy ilyen feladat elvégzéséhez mintául szolgáljon. Száraz feladatnak látszik; a kikerekedett mű mégis olvasmányos; ez is sokat árul el abból, hogy szerkesztője Thomas HARDY géniuszának elkötelezettje. A tárgyválasztás — ha egyáltalában szó lehet választásról — szerencsés. HARDY a „viktoriánus józanság" képviselője az irodalomban, aki idős korára elérte, hogy a korszak ünnepelt írója lett, szívós és csendes harcot viselt kiadók, lektorok, folyóiratok, magazinok szerkesztőivel írásainak merész részletei védelmében. Milyen hatalom volt az irodalom e sáfárainak kezében, és milyen szívósnak kellett lennie a velük birkózó talentumnak! A fedezék mögötti védekezés egy neme volt az is, hogy első műveiket az írók akkori szokása szerint névtelenül jelentették meg. HARDYnak is csak harmadik regénye *(A pair of Blue Eyes)* jelenik meg a neve alatt. A kritika kedvezően fogadja, de a kiadói siker elmarad, s ezzel meg is szakad első kiadójával való kapcsolata. Negyedik regénye *(Far from the Madding Crowd)* a THACKERAY nevével indult *Cornhill Magazine*-ben folytatásokban újra névtelenül jelenik meg. A *Spectator* 1874. januári számában ezt írja a „névtelen" szerzőről: „Ha a regény szerzője nem George Eliot, akkor új csillag tűnt fel a regényirodalomban". A lap következő száma már felfedi a szerző kilétét. De hogyan fest ennek az írói rangnak a tisztelete a gyakorlatban? Leslie STEPHEN, a *Cornhill* szerkesztője, az irodalomtörténész, egy hatalmas életrajzi lexikon, a *Dictionary of National Biography* szerkesztője, HARDY leggyengédebb kritikusa, több ízben javasol „enyhítése-

ket" a regény szereplői szerelmi kapcsolatainak rajzában. Szégyenli ugyan, de ahogy írja: ilyen vacak engedményeket „szükségesnek vél" a „popular stupidity" javára. Ahogy a regény folytatásai sorra következnek, egy későbbi levelében újra biztosítja HARDYt, hogy a „javításokat" nem mint kritikus, hanem mint szerkesztő javasolja egy „stupid" közönség érdekében. Legtökéletesebb — magyarra is lefordított — regényét *(The Return of the Native* — „Otthon a szülőföldön") ugyancsak a *Cornhill*-nek ajánlja fel, de a magazin kiadói elveit hűségesen képviselő Leslie STEPHEN egy képes családi lap számára veszélyesnek ítéli a regény három szereplője kapcsolatának őszinte ábrázolását, és lemond a regény közléséről.

Angol írók számára, ha nézeteltérésük támadt a szigetország kiadóival, nyitva állott az amerikai piac, de a kiadói cenzúra itt sem volt megértőbb. Utolsó regényének *(Jude, the Obscure)* közlésére az amerikai *Harper Magazine*-nal szerződött le. A gyengéden bőkezű feltételeknek engedve HARDY azt ígérte a kiadónak, hogy a mese cselekvénye nem fogja érzékenységében megbántani a legkényesebb leányzót sem. Munkája előrehaladásával azonban aggodalmai támadtak; írás közben tilosba tévedt, és kiadójához írt levelében a szerződés felbontását kérte. A *Harper* szerkesztője kérésére HARDY mégis beleegyezett némely valláserkölcsi szempontból történő csonkításba. HARDY levelére a *Harper* szerkesztője is mentegetőzve válaszolt, nem az ő, hanem az olvasók puritanizmusára hivatkozott: „A mi magazinunk — írja HARDYnak — nem közölhet olyan írást, amit családi körben nem lehetne hangosan felolvasni." A kritika Amerikában is, Angliában is összevonta szemöldökét. HARDY erre abbahagyja a regényírást. Arra kérte a kiadót, vonja ki könyvét a forgalomból. Egy korábban írt regényén kívül HARDY több regényt már nem publikált, nem is írt, csak drámát, szatírát, rövid elbeszéléseket és főleg verseket. Visszafojtott zeneiségű, keserű verseket.

Élnem kellett ezekkel a példákkal, hogy szemléltessem: a szövegmagyarázónak, az irodalomtörténésznek szüksége van ilyen jellegű adatokra, s hogy az az apparátus, amely ezek együtteséből kialakul, nemes anyag, mégsem fér be teljes egészében az életrajzba. Ez tehát a megjelenítő ábrázoláshoz, a biográfiához szorosan csatlakozó, ezt rangban megközelítő bibliográfia sajátos területe. PURDY professzor bibliográfiája más tekintetben is tartogat meglepetéseket. Aprólékos leírásaiban — a kötésről sem feledkezve meg — az ősnyomtatványok leírására emlékeztetően elevenedik meg a könyv teste. A szövegmagyarázónak úgy jár a kezére, hogy szinte lapról lapra menve elemzi a művek fennmaradt kéziratait, feljegyzi az utólagos bejegyzéseket, és így jár el a különböző későbbi kiadások ismertetésénél is. PURDY bibliográfiája — gazdag egyoldalúsággal — csak a művek keletkezése történetével és sorsával foglalkozik, a recenziókat számon tartja, de a HARDYról szóló irodalmat már nem tartalmazza.

A személyi bibliográfiák hasznát és jelentőségét nehéz eltúlozni. Egy jelentékeny író igazi megértése aligha képzelhető el a kutatás összképének ismerete nélkül; ilyen összefoglaló kép pedig csak bibliográfia segítségével alkotható meg. A szolgálat különösen értékes, ha az írót a politika hullámverése gondosan kibélelt, párnázott környezetéből idegen országokba sodorja, s a vendéglátók hazájában kénytelen-kelletlen szerepet is vállal, hite szerint küldetéshez hasonlót. Thomas MANN sorsa ez. Münchenben lesz Nobel-díjas, utána kalandos élet következik: emigráns élet Dél-Franciaországban, Svájcban, Amerika keleti és nyugati partján, végül megpihenés és végleges megpihenés Svájcban. Egy amerikai professzor, Klaus W. JONAS bibliográfiája *(Fifty Years*

of Thomas Mann studies, 1955) [14] ilyen módon világrészek irodalmából kellett hogy összegyűjtse az író külföldön megjelent írásait, előadásait, megmutatva, kik és hányan magyarázzák tizenkilenc nyelven Thomas MANN életművét, felsorolva 66 irodalomtörténeti kézikönyvet, azt is megmutatva, hogyan gondozza az író hagyatékát négy ország irodalmi múzeuma. Amerika érdeklődése 900 tanulmánnyal, 100-nál több disszertációval figyelmet érdemel. A *Buddenbrook ház* megjelenésétől a *Der Erwählte* megjelenéséig eltelt öt évtized Thomas MANN tanulmányait, cikkeit és életrajzi kísérleteit találjuk JONAS bibliográfiájában gondos, áttekinthető csoportosításban. Igaz, nem annotálva, nem kritikai megjegyzések kíséretében, bibliográfiája tehát nem szól bele a napjainkban is folyó vitába; ezt a feladatot egy készülő bibliográfiában a jövő számára tartogatja, de többet is ad a nyomtatásban megjelent írásoknál: a XVII. fejezet a Thomas MANNról Amerikában és Nyugat-Németországban *készülő* tanulmányokról is beszámol; előszavában pedig felsorolja, milyen — nyomtatásban meg nem jelent — előadások hangzottak el a Princeton Egyetem egy symposiumán a *Doctor Faustus*ról. Bibliográfiában mindez szokatlan többlet. JONAS professzor bibliográfiája Thomas MANN halála évében, de még az író útrabocsátó szavaival látott napvilágot. Mért ne adjam a munkához „placet"-omat — írja előszavában Thomas MANN —, „ha már a szeszélyes természet megengedte, hogy beletartósodjak az utókorba, és magam számára is történeti legyek". JONAS bibliográfiáját kiegészíti Hans BÜRGIN 1959-ben megjelent, sok ország bibliográfusának és könyvtárosának együttműködésével létrejött 300 oldalas bibliográfiája [15]. Nem az irodalmat, hanem Thomas MANN műveit, műveinek kiadásait, a gyűjteményes kötetek tartalmát regisztrálja, beleértve külföldi évei alatt a sajtóban megjelent nyilatkozatait, nyílt leveleit, válaszát támadásokra, a keletkezés dátumával, előszavait, a művek fordításait, a hanglemezeket is. A Thomas MANN-kutatás e két bibliográfián kívül még több más bibliográfus-elől munkájára is támaszkodhatik; a hiányzó kritikai bibliográfiát azonban JONAS készülő munkája ígéri.

Különböző alaprajzú és módszerű személyi bibliográfiákat állítottunk egymás mellé. Az a megfigyelésünk, hogy a nagy írók, nagy életművek és irodalmuk bemutatása is többnyire egyéni teljesítmény formájában jelentkezik, pedig a feladat alig kisebb, mintha pl. száz év nemzeti irodalomkutatásának beszámolója volna a kitűzött cél. A szerteágazó, több sikon mozgó kutatás, a viták eredményeinek összefoglalása meghaladja egy ember teljesítőképességét, különösen akkor, ha a szerkesztő-bibliográfus állásfoglalása nemcsak a rostálásban, a lényegesen újat és megmaradót nyújtó tanulmányok kiválogatásában áll, hanem ha az annotációk képében jelentkező miniatűr recenziókban, részletkérdésekben is be kell igazolnia a vitára, a döntésre való felkészültségét. Ilyen feladatot csak munkaközösség vállalhat. A hagyományos bibliográfiai módszerek olyan finomítása, amelyet PYRITZ—RAABE *Goethe-bibliográfiája* szerkesztésében láttunk, nem pótolja a kutató idejét kímélő tömör annotációkat s az ismertetett tanulmányokból éles szemmel kiemelt fontos idézeteket. Marad végül annak az igénynek fenntartása, hogy a személyi bibliográfia egyesítse a címanyag hátteréül az életrajzi, önéletrajzi, kronológiai adatokat, a kortársakkal való kapcsolatokét is, és végül a művek kiadásának történetét is, ha nem is olyan végletes alapossággal, mint PURDY professzor *Hardy-bibliográfiája*.

Hogy végleg meggyőzzem az olvasót az annotációk formájában alkalmazott kritika szükségességéről nemcsak nagy életművek terjedelmes irodalma esetében, felemlítem az egyik legújabb Franz KAFKA bibliográfia példáját [16].

KAFKA 1924-ben halt meg Bécsben, s ekkor — leszámítva egy kicsi, de jelentékeny írókból álló baráti kört — szinte teljesen ismeretlen volt. Amíg élt, műveiből nem sokat adott át a nyilvánosságnak, legfontosabb, terjedelemre is nagy regényeiről (*Amerika*, *Der Prozess*, *Das Schloss*) legbensőbb barátjai előtt is hallgatott. Tragikusan vonzó rejtélye az irodalomtörténetnek, hogy egy szerző, aki *Naplója* tanúsága szerint csak az irodalomnak és az irodalomért élt, csak húzódozva tette közzé még kisebb munkáit is, és három — igaz, hogy részben befejezetlen — nagy művét szinte megsemmisültnek kívánta tekinteni. Halála után sorra jelentek meg barátja, Max BROD gondozásában művei, de már nem német nyelvterületen — a nácizmus ennek gátat szabott —, hanem Amerikában, Angliában, Franciaországban. 1950 után önéletrajzi dokumentumok is megjelentek: *Naplói*; a *Levelek Milena*hoz; *Apjához írt levele*; *Janouch beszélgetése Kafkával*. De sem ezek a dokumentumok, sem az azóta feltornyozódott irodalom nem derített fényt sem a rejtélyre, de az egész életmű értelmére sem, — állapítja meg UYTERSPROT, a Rudolf HAMMERLE által 1958-ban kiadott *Kafka-bibliográfia* egyik előszavában. A KAFKA-divat külföldön keletkezett, a vita lelkes szóvivői KAFKA nevét az európai prózaköltők élvonalába vitték, de helyét — megértés hiányában — nem határozták meg. 1948-ban neve ugyan Nyugat-Németországban már ismert volt, de műveit csak kevesen ismerték. Csak a FISCHER-féle összkiadás változtatott ezen a helyzeten. Segített ebben az is, hogy két regénye dramatizált alakban bejárta a német színpadokat, s az egyik drámából (a *Der Prozess*ből) operaszöveg is készült; von EINEM zenésítette meg. A KAFKA megértést sem a széplelkek, se gondolatrendszerének, se stílusának elemzői nem vitték előbbre. A KAFKÁT olvasó Albert EINSTEIN irónikus megjegyzése: „az emberi elme nem eléggé komplikált" jól jellemzi a helyzetet. Nos, a „kísérleti irodalom", napjaink vitáinak témája, kétségtelenül megváltoztatta századunk szépirodalmának struktúráját és stílusát, s az írók e csoportjába sorolódik JOYCE, PROUST, GIDE, Robert MUSIL, Herman BROCH, — sőt Thomas MANN társaságában Franz KAFKA is. Nem „a világot időn és téren kívül álló pontról szemlélő", a földi élet teljes értelmetlenségét hirdető KAFKA-megértése érdekében, hanem a kísérleti irodalom nagy témája érdekében kell megállapítanom: ilyen — merőben csak címanyaggal dolgozó — bibliográfia, amely teológusok, egzisztencialisták, metafizikusok és pszichoanalitikusok írásait gyűjti egybe kritika nélkül, csak a zűrzavart fokozza. Az a tény, hogy KAFKA írásaiban a határozatlanság nagymértékben van jelen, a kritika közbelépését kívánja, és ez áll a kísérleti irodalomra általában is.

IV.

Abból indultunk ki, hogy a kutatás jellege megváltozott, GOETHE sem álmodhatta a tudományos eredményeknek azt a polifóniáját, amely különösen a századforduló óta tudatunkra tört. A részletkutatások követése a specializálódás következtében egyre lehetetlenebbé válik, s egyre több időt rabol el a fontos információt tartalmazó irodalom kiválasztása a különböző repertóriumok tömkelegéből.

Abból a tényből, hogy a kutatás mind több szomszédos területet von be vizsgálódása körébe, a bibliográfus nem vonta le a szükséges következtetéseket: nem gyűjti be az információkat a számbajöhető tudományos területekről. Nem ügyel arra a jelenségre, hogy a régi tudományok új tudományos tartományokkal

bővülnek, s hogy ez új területeken elért eredmények és az ott alkalmazott módszerek új irányt adnak az aktuális kutatásnak, hogy napjaink tudományos eredményei szomszédos tudományok módszereivel összefonódó kutatások eredményei, néha messze esőkkel.

Mind e jelenségek: a részletkutatások áttekinthetetlensége, az „egyre kevesebbről való egyre több tudás", a kutatások összefonódása, a nagy témáknál mindennek összefüggése mindennel, a határterületeken mutatkozó eredmények felhasználásának követelő szüksége, az új tudományos területek figyelése sürgetővé teszi az áttekintést, az összefoglaló beszámolókat, időnként a szintézist.

A bibliográfiának — valamennyi tudomány segédtudományának — alkalmazkodnia kell a kutatás új igényeihez. Nem rekedhet meg elavultnak tekinthető hagyományoknál. A nagy és hasznos inventáriumok, a nélkülözhetetlen munkaeszközök, a *Potthast*, az *Ueberweg*, a *Goedeke*, a *Marouzeau*, *Lambrino* jellegű nagy teljesítmények értéke és nélkülözhetetlensége változatlan, de ezek mellé oda kell állítanunk a kutatás mai állásáról, „état présent"-járól beszámoló kritikai bibliográfiákat, hogy a kutatás a jövőben egy már elért magaslatról indulhasson tovább.

A bibliográfus, ha szorosabb kapcsolatot tart fenn a kutató munkával, mint „a helyzet tanácsadója", mint aki korábban lezajlott viták eredményeiről pontos adatokkal tud szolgálni, résztvevője lehet a vita folytatásának, részesévé az alkotó munkának. Az idő, a tempó bizonyára lényegesen lassúbb a humán tudományokban folyó kutatásoknál, de itt sem közömbös valami; a bibliográfus igazodjék a kutatás eleven áramához, vegye át annak ütemét, viták előkészítője legyen inkább, mint bibliográfiai emlékművek alkotója.

Hiba volna ragaszkodni megmerevedett hagyományos formákhoz. Nemcsak a kritika követelménye lessingi hagyomány, lessingi tanítás az is, hogy a formát a feladathoz, a mondanivalóhoz kell hozzáalakítani. A kísérletezést kár volna a valamikor bevált formák szétrombolásainak elrágalmazni: új állomások ezek a műfajok fejlődésének útján. Jó hagyományokat fejleszteni alig lehet másként, mint kísérletezés útján. A bibliográfia területén, sajnos, ritkán kerül erre sor. A jól gondozott tudományos területeken egymás mellett kell hogy éljen a bibliográfiai tájékoztatás három műszere: az átfogó jellegű, egyszerű repertórium, a tartalmi kivonatokat szolgáltató referáló folyóirat s a kritikai áttekintést nyújtó beszámoló, a „Forschungsbericht", az irodalmi szemle, a viták összefoglalója. Ez utóbbiakon van a hangsúly. A nagy témák (a PLATÓN-megértés, DANTE klasszikus inspirációi, a reneszánsz, a GOETHE-kép kialakítása), amelyeket minden nemzedék újból megvitat, ebbe a műfajba tartoznak. Ilyen vállalkozásoknál látszik kívánatosnak jól összehangolt munkaközösségek munkája: irodalomtörténész—bibliográfusoké. A magyar reneszánsz vagy BALASSI is megérdemelne egy-egy kritikai bibliográfiát.

A TANULMÁNYBAN ELEMZETT MŰVEK (AZ EMLÍTÉS SORRENDJÉBEN)

1. HANSEL, Johannes: *Bücherkunde für Germanistik*. Berlin, Erich Schmidt, 1959. 233 l.
2. *Stil- und Formprobleme in der Literatur*. Vortäge des VII. Kongresses für moderne Sprachen u. Literaturen in Heidelberg (1957). Heidelberg, Carl Winter, 1959. 524 l.
3. LEYH, Georg: *Bibliographisches*. Festschrift Joris Vorstius. Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Lpz. Harrassowitz, 1954. 78—85. l.
4. MANASSE, Ernst Moritz: *Bücher über Platon*. Tübingen, Mohr, 1957. 61 l. (Philos. Rschau: Sonderheft 5. Jg. 1957. Beiheft 1.)

5. Renucci, Paul: *Dante disciple et juge du monde Gréco-Latin.* Paris, Les Belles Lettres, 1954. 486 l.
6. Cabeen, D. C.: (Gen. ed.) *A critical bibliography of French literature.* Syracuse, Univ. Pr. 1947. Vol. 1. The medieval period. Ed. by Urban T. Holmes jr 1947. Vol. 2. The sixteenth century. Ed. Alex. Schutz 1956. XXXII. 365 l. Vol. 3. The seventeenth century. Drama. (Nem jelent meg.) Vol. 4. The eighteenth century. Ed. G. R. Havens, D. F. Bond 1951. XXX, 411 l.
7. Cioranesco, Alexandre: *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle.* Coll. de V. I. Saulnier. Paris, Klincksieck, 1959. XIV, 2, 745 l.
8. Boucher, Maurice: *La révolution de 1789 vue par les écrivains allemands, ses contemporains.* Paris, Didier, 1954. 187 l.
9. Bonnerot, Jean: *Un demi-siècle d'études sur Sainte-Beuve, 1904—1954.* Paris, Les Belles Lettres, 1957. 179 l.
10. Pyritz, Hans: *Goethe-Bibliographie.* Unter Mitarb. v. P. Raabe. Heidelberg, Winter, 1955—
11. Vulpius, Wolfgang: *Schiller-Bibliographie, 1893—1958.* Weimar, Arion, 1959. XVIII, 569 l.
12. Keynes, Geoffrey: *A bibliography of John Donne, dean of Saint Paul's.* 3. ed. Cambridge, Univ. Pr. 1958. XVIII, 2, 285 l.
13. Purdy, Rich. Little: *Thomas Hardy.* A bibliographical study. New York, Oxford Univ. Pr. 1954. XII, 388 l. 7 t.
14. Jonas, Klaus W.: *Fifty years of Thomas Mann studies.* A bibliography of criticism. Minneapolis, Univ. Pr. 1955. XXII, 217 l.
15. Bürgin, Hans: *Das Werk Thomas Manns.* Eine Bibliographie unter Mitarbeit von W. A. Reichart u. E. Neumann. Frankfurt a. M. Fischer, 1959. 319 l.
16. Hammerle, Rudolf: *Franz Kafka.* Eine Bibliographie. München, Lerche, 1958. 140 l.

B. KŐHALMI: NEW VIEWPOINTS IN BIBLIOGRAPHICAL LITERATURE

The author analyses fourteen bibliographies in the field of literary scholarship that were published over the last 5-6 years and draws his conclusions. The bibliographies in question come from the English, French and German language territories; their bibliographical descriptions are found in a list at the end of the study, in the order of reference to them in the article. The principles underlying the study can be summarised as follows:

For years the growth of literature of secondary importance has been a recurrent topic, but mention should also be made of the flood of bibliographies that have been published, because to the researcher they involve the threat of „unexploited sources of knowledge". According to the author the subject bibliographies, with which the study is concerned, are predominantly monotonous lists, not infrequently "storehouses of mere titles" that do not comply with modern research requirements. The annual reviews, such as *The Year's Work*, the *Forschungsberichte* and the like, which not so long ago appeared regularly, are not published any longer in some branches of knowledge.

Research work in our days is too much concerned with details, finding its outlet in the discussion of questions of a secondary importance. The scholar is compelled to give his attention to results of research work on the boundary-line of the disciplines. Classical branches of knowledge area enlarged by new fields, and the results achieved, as well as the methods applied render research increasingly difficult. The results and achievements to be recorded are scattered and, therefore, call for synthesis, for the summarising of disputes that sometimes have been going on over decades; they demand the clarifying of the "état présent", of the position today! It leaves no doubt that the great, comprehensive bibliographies of the Lanson, Goedeke, Potthast, Marouzeau, Lambrino type are indispensable. But, in addition, *sensitive tools* and not mere auxiliary work instruments are required. This means that severe discrimination must be made as to what a bibliography should contain and that the bibliographer must be made conscious of the fact that it is not enough if only the essentially new titles or documents with recent data are included in his bibliography; besides, concise, brief annotations summarising the results of the disputes in literature are required, which provide the basis for further research work or for the new synthesis, and thus make the bibliography an effective tool for creative work. The author holds that in the case of the more important problems such a task can be performed only if scientists join forces.

The author analyses two different types of bibliographies.

The first category covers the new form of the *literary survey*, the *Forschungsbericht* with the difference that there appears the *"big theme"* which will captivate generations of scholars. Examples: Summary of the disputes regarding the literature and authors of a "great century" over the last decades (e. g. French literature in the 16th century); the concept of a great philosopher in recent literature (*e. g.* approach to PLATON today); the classical sources of inspiration to a master-mind (*e. g.* DANTE's world concept and classical erudition); the position of the great German classics on the great French bourgeois revolution (*e. g.* GOETHE, HERDER, SCHILLER etc.); the activity of a great critic as reflected in the literature of the last fifty years (*e. g.* SAINTE-BEUVE).

The *personal bibliographies* fall into the second category of which the study analyses a few that appeared lately. The author holds that in their majority these personal bibliographies are monotonous reiterations of data: beyond listing the works of the authors concerned and the literature about them, these bibliographies do not mention social background, environment or the author's relations to his contemporaries. Bibliography, biography, cronology, diaries, correspondence, history of editing are all dealt with parallelly although this information could be united and so presented in the bibliography, without weakening the effect of philological approach. One or another of the analysed bibliographies reveals that the bibliographer had a sentimental attachment to the person he selected; the author is of the opinion that these are the good, attractive bibliographies which make reading them enjoyable, and as examples he quotes *John Donne* by Geoffrey KEYNES, and *Thomas Hardy* by R. L. PURDY. The personal bibliographies should be formulated in keeping with the viewpoints deemed important by philology, which is to investigate the unfolding character as a whole.

S. VINCZE EDIT

A Népszava történetéhez (1889-1896)

A marxista sajtótörténeti irodalom mindmáig adós a magyarországi munkássajtó történetének feldolgozásával. Pedig a munkáslapok keletkezésével, szerkesztőgárdájának kialakulásával, változásaival, a szerkesztés technikai problémáival foglalkozó cikkek, vagy a lapok tartalmát, eszmei—politikai fejlődését marxista módon elemző tanulmányok egyaránt felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtanának a munkásmozgalom történetével foglalkozó kutatóknak, olvasóknak.

A kezdeti idők szocialista munkásmozgalmának kutatója azonban ma még csak a szociáldemokrata szerzők visszaemlékezés jellegű cikkeire, összefoglaló tanulmányaira támaszkodhat, amelyeknek csupán forrásértékük jelentős.[1] Részben az uralkodó osztályokkal vívott állandó harc, részben a szociáldemokrata párton belül a vezetésért folyó heves küzdelem, részben pedig maguknak a szerzőknek eszmei—politikai platformja, pártállása is megakadályozta, hogy ezek a cikkek, összefoglalók minden fontos adatot magukba foglaljanak, az események okait, összefüggéseit a valóságnak megfelelően ábrázolják. A cikkek adatait kritikával kell használnunk, s ki kell egészítenünk hiteles levéltári adatokkal.

Az itt következő tanulmány a *Népszava* történetének egyik jelentős korszakával foglalkozik. Az 1889 szeptemberétől 1896 végéig terjedő időszak a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának és első éveinek szakasza. A szociáldemokrata párt megalakulásával a magyarországi proletariátus marxista alapon álló munkáspártja jött létre. Tevékenységének első tíz évében fejlődött a szocialista mozgalom tömegmozgalommá Magyarországon: a szocialista tanítások az ipari és bányamunkások, valamint a mezőgazdasági proletárok öntudatos rétegeinek világnézetévé és politikai iránytűjévé váltak. Ebben az időszakban vívták meg első nagy küzdelmüket a proletariátus forradalmi és megalkuvó erői a munkáspárt vezetéséért, ekkor alakult ki a szociáldemokrata párt eszmei—politikai arculata.

[1] A kilencvenes évek *Népszavá*jának történetével a következő fontosabb cikkek, tanulmányok foglalkoznak: -n-: *1873—1898.* Népszava. 1897. december 24. *Pártlapjaink elhalt szerkesztői.* Uo. Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje. A mi jubileumunk. Följegyzések a magyar munkásmozgalom történetéből.* Népszava. 1912. december 25. Jászai Samu: *A Népszava régi műhelyei. Elmúlt időkből. I.* Népszava. 1915. április 1. Rm. [Révész Mihály]: *Negyven esztendő klisékben.* Népszava Naptár. 1915. Kiss Adolf: *Elkésett levél. Visszaemlékezés a Népszava régi esztendőire.* Népszava. 1922. május 7. Révész Mihály: *A Népszava története.* Bp. 1930. Második kiadás: Bp. [1946]. Révész Mihály: *A Népszava ötven évvel ezelőtt.* Népszava. 1940. december 25.

A párt orgánumai nemcsak tükrözték a munkásmozgalomban beálló változásokat, hanem maguk is tevékeny részesei voltak azoknak: a lapok elősegítették a proletariátus tömegeinek szervezését, nevelését, részt vettek a forradalmi és a megalkuvó irányzatok közötti harcban, elősegítették vagy akadályozták a forradalmi marxizmus tanításainak magyarországi elterjedését.

A tárgyalt időszak kezdetét a II. Internacionálé megalakulása és az annak tanulságait gyümölcsöztető 1889. szeptember 15-i pozsonyi szociáldemokrata pártértekezlet jelenti. Ekkor került új vezetőség a Magyarországi Általános Munkáspárt élére, amely az addigi opportunista politikával szemben a II. Internacionálé marxista határozatai alapján a szocialista tömegmozgalom megteremtését jelölte meg a párt főfeladatának. A mozgalom vezetői tisztában voltak az agitáció és a propaganda szerepével a tömegmozgalom megteremtésében, tudták, hogy a munkából a pártsajtónak derekasan ki kell vennie részét. Már a pozsonyi értekezlet kimondotta: „...az agitáció egyik főszervének a *lapnak* kell lennie, a lapot reorganizálni kell, fel kell frissíteni, szerkesztőjét önállósítani kell, egyszóval a pártlapot mindenképpen alkalmassá kell tenni arra, hogy a szociáldemokrata igazságokat hirdethesse."[2]

Hogyan töltötték be feladatukat a pártlapok, a hetenként egyszer megjelenő *Népszava* és az *Arbeiter Wochen-Chronik*, a múlt század nyolcvanas éveiben?

Az Általános Munkáspárt a nyolcvanas években nem tett meg mindent a proletariátus szervezésének útjában álló akadályok leküzdése és a marxista tanítások elterjesztése érdekében. A párt ideológiája alig emelkedett túl a kispolgári demokrata nézeteken, bár azok keveredtek a marxizmus és a lassalleánizmus tanításaival. A pártlapok hasábjain is ez a keverék-ideológia tükröződött. Joggal állapította meg a pozsonyi értekezlet, hogy a pártlap „...minden előbb lehet, mint szociáldemokrata közlöny."[3] A vezércikkek töltelékszámba mentek, a cikkek általában alacsony fokon szálltak vitába a polgári lapokkal, a híranyagot más lapokból ollózta ki a szerkesztő, s a négy oldalas lap utolsó másfél oldalát a párttal szoros kapcsolatban álló munkásintézmény, az Általános Munkásbetegsegélyző- és Rokkantpénztár heti közleményei foglalták le.[4]

A pártlapok szinvonaltalanságának okait részben a szerkesztő személyében, részben azonban a lapok előállításának nehéz körülményeiben kell keresnünk. Bár a pártlapokon szerkesztőként és kiadóként Ferenczy József neve szerepelt, a lapokat ténylegesen nem ő, hanem Ihrlinger Antal, az Általános Munkáspárt elnökhelyettese szerkesztette és adta ki. A nyolcvanas évek elején — szinte egyidőben az osztrák kormánnyal — a magyar kormány is hajszát indított az anarchisták, s annak ürügye alatt a szocialisták ellen is. A rendőrség zaklatása arra indította a párt vezetőségét, hogy elhallgassa a pártlapok szerkesztőjének, kiadójának valódi nevét. A nyolcvanas évek közepétől a lapok már nem is a „Magyarországi Általános Munkáspárt központi közlönye"-ként, hanem egyszerűen „Társadalmi és közgazdasági néplap" alcímmel jelentek meg, nehogy az esetleges sajtóperek alkalmával a lapokért

[2] Révész Mihály: *A Népszava ötven évvel ezelőtt.* I. h.

[3] Fővárosi Levéltár (továbbiakban Főv. Lt.) Rendőrfőkapitányi elnöki reservált iratok (továbbiakban Rendőrfőkapit. eln. res.) 1889—274.

[4] Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje.* I. h.

anyagilag a pártot is felelőssé lehessen tenni. A hatósági zaklatások indokolták Ihrlinger Antal szerkesztő nevének eltitkolását is. Ihrlinger a nyolcvanas években az Általános Munkáspárt helyettes elnöke, s e funkcióban a párt tényleges irányítója volt. Ferenczy József viszont mellékes pártfunkciót töltött be, letartóztatása egy sajtóper esetében nem jelentett akkora veszteséget a pártnak, mintha Ihrlingert akadályozzák meg a pártvezetés és a lapszerkesztés munkájában.

Az Általános Munkáspárt ideológiai irányvonalának kialakításában Ihrlinger lassalleánus-polgári demokrata nézetei döntő szerepet játszottak: természetes volt, hogy ez az álláspont tükröződött a pártlapok hasábjain is. Kétségtelen, hogy a párt és a pártlapok hibás nézeteiért súllyal Ihrlingert terhelte a felelősség.

Hogy a *Népszava* és az *Arbeiter Wochen-Chronik* még csak ezeket a hibás nézeteket sem képviselte a kellő színvonalon, abban elsősorban a pártlapok előállításának nehéz körülményei játszottak szerepet. Az Általános Munkáspárt — objektív okok, de a párt hibás politikájának következtében is — nem rendelkezett kellő anyagi erőkkel. A pártnyomda fenntartásában csak az Általános Munkásbetegsegélyző- és Rokkantpénztár anyagi erejére tudott támaszkodni, amely azonban szintén nem volt elegendő. Hogy a pénztár és a párt közötti szoros anyagi kapcsolat titokban maradjon, s így a betegpénztár legalitását ne fenyegesse veszély, a pénztár csak hivatalosan elkönyvelhető tételek alatt nyújthatott segélyt. A pártnyomdában készültek a betegpénztár kimutatásai, hirdetményei, a pártlapokban közölték a heti jelentéseket. Mindezekért a pénztár a szokásosnál jóval nagyobb összeget fizetett ugyan, cserébe azonban a betegpénztár biztosítottjai ingyen kapták a pártlapokat.[5]

A pártnyomda alaptőkéjét is a betegpénztár állította elő: hivatalosan ez a csekély — 1700 forintnyi — összeg kölcsöntőkeként szerepelt. A nyomdát a hatóságoknál „Ihrlinger Antal és Társai" néven, magánvállalkozásként jelentették be, — Ihrlinger nyomdatulajdonosi megnevezése ugyanis hivatalosan nem volt kapcsolatba hozható politikai tevékenységével. Ihrlinger és társai (Ferenczy, Junek) írást adtak a betegpénztárnak, illetve a pártvezetőségnek, hogy az alapítási költségekhez nem járultak hozzá, így a pártnyomdára sem ők, sem örököseik igényt nem tarthatnak.[6]

A pártnyomda a nyolcvanas években a Dob utca 75. sz. alatt, a betegpénztár székházának pincéjében működött igen szegényes viszonyok között. A lapokat egy rozoga, kézzel hajtható gyorssajtóval állították elő. A nyomdai személyzet a szerkesztőn kívül két szedőből állt, akik a műhely takarításától kezdve a sajtó forgatásáig minden munkát elláttak. Igen gyakran előfordult, hogy Ihrlinger és a pártvezetőség más tagjai — akik nappal a betegpénztárban vagy más munkahelyeken dolgoztak, éjjel cikkeiket, agitációs beszédeiket írták — maguk álltak oda a géphez, hogy a lapok megjelenhessenek reggelre. Ihrlinger szerkesztő, újságíró, korrektor, szedő, gépmunkás is volt egy személyben, sőt ő volt a pártnyomda műszaki és üzletvezetője is.[7]

Mindezekből kitűnik, hogy a pozsonyi értekezlet helyesen állította a központba a pártlapok reorganizálásának feladatát. Ihrlinger Antal azonban — s ez a II. Internacionálé alakuló kongresszusa után azonnal kitűnt

[5] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—325.
[6] Uo.
[7] Uo., továbbá: Jászai Samu: *A Népszava régi műhelyei.* I. h.

— nem volt képes hibái kijavítására. A pozsonyi értekezlet ezért azt javasolta, hogy váltsák le a pártban viselt funkcióiról, vegyék el tőle a pártlapok szerkesztését, és csak mint üzletvezető működjön tovább a nyomdában.[8]

A pozsonyi értekezlet javaslataival a pártvezetőség szeptember 21-én foglalkozott. Ekkor váltották le IHRLINGERT szerkesztői posztjáról, és a lapok élére egy igen tehetséges, fiatal szociáldemokratát állítottak, STERN Simont, aki a radikális szocialista irányzatnak volt a híve, s egyik következetes bírálója a párt opportunista politikájának. Ugyanakkor a pártvezetőség azt is elhatározta, hogy minél előbb hozzálát a nyomda fejlesztéséhez, s ahogy lehet, növeli a lapok terjedelmét.[9]

Bár a pártlapokon ezt nem jelezték, STERN Simon hamarosan át is vette a lapok szerkesztését. A pártvezetésben beállt változás igen gyorsan tükröződött a sajtó hasábjain. 1889. október 27-től kezdve a pártlapok megnagyobbított formában jelentek meg, habár még mindig csak 4 oldal terjedelemben. Feltűnő volt a lapok hangváltozása: a kispolgári demokrata nézetek, sablonos közlemények helyét öntudatos hangú cikkek, felhívások foglalták el.[10]

A pártlapok híven tükrözték és segítették az új pártvezetőség munkáját, a szocialista tömegmozgalom megteremtését. A lapok a munkásosztály alapvető problémáival foglalkoztak, tudósításokat közöltek egy-egy gyárban, műhelyben uralkodó munkaviszonyokról, megszólaltatták az egyszerű munkásokat. A szerkesztőség új rovatokat nyitott: „Munkások panaszai", „Vidéki tudósítások", „A gyárfelügyelő" címmel. A *Népszava* és az *Arbeiter Wochen-Chronik* minden száma arra ösztönözte a proletárokat, hogy a lapokat sajátjuknak tekintsék, keressék fel leveleikkel, óhajaikkal. A szerkesztőség arra törekedett, hogy a lap eljusson minden műhelybe, gyárba, eljusson vidékre, nemcsak a munkásokhoz, hanem a földművelő proletárok kezébe is.

A felhívások nem találtak süket fülekre. A *Népszava* és német nyelvű testvérlapja hétről hétre színes, tanulságos leveleket kapott, amelyek a gyárak, műhelyek életével foglalkoztak. A vidéki munkáslevelek beszámoltak a munkásmozgalom vidéki fejlődéséről, a hatósági önkényről. Lassanként valóságos munkáslevelező gárda alakult ki a pártlapok körül.

A *Népszava* és testvérlapja kivette részét a szocialista tanítások terjesztésének munkájából is. Cikkei népszerű nyelven magyarázták meg a munkásoknak kizsákmányoltságuk valódi okait, a munkásosztály feladatait, a szociáldemokrácia céljait. Sokat foglalkozott a pártsajtó a magyarországi politikai viszonyokkal, leleplezte a polgári pártok és a kormány valódi szándékait. Hírt adott a szakszervezetek megalakulásáról, életéről, a gazdasági jellegű mozgalmakról, foglalkozott a nemzetközi munkásmozgalom helyzetével, tapasztalataival.

A pártvezetőség azonban nem elégedett meg a lapok terjedelmének növelésével. Rövidesen kísérletet tett napilap létrehozására, ez azonban nyilvánvalóan korai volt még: az anyagi feltételeket nem tudták biztosítani.[11]

[8] Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—274.

[9] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—299.

[10] Hogy a régi és az új lapok között milyen lényeges volt a különbség, azt bizonyítja az a tény, hogy a lapok gyors fejlődésére, osztályharcos mondanivalójára a rendőrség is azonnal felfigyelt. Lásd: Országos Levéltár (továbbiakban OL.) Belügyminisztériumi elnöki reservált iratok (továbbiakban: BM. eln. res.) 1890—270. (németül).

[11] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1889—326. T—s Á—s: *Munkások napilapja.* Typographia. 1890. február 7.

Valószínű, hogy a napilap előkészítő munkálatai közben került sor a *Népszava* üzleti könyveinek felülvizsgálatára, amelyet IHRLINGER Antal kezelt. A vizsgálat kb. 2000 forint hiányt mutatott ki (az egész nyomda értéke nem haladta meg a 3000 forintot), amelynek elsikkasztásával az új pártvezetőség IHRLINGER Antalt vádolta. Hogy ez a vád mennyiben felelt meg a valóságnak, ma már nehéz eldönteni: a pártvezetőség feljelentése nyomán megindult hatósági vizsgálat IHRLINGER Antal halála miatt nem fejeződhetett be.[12]

1890 márciusában azonban — hűtlen pénzkezelés indokával — elvették a nyomdát is IHRLINGERtől, s FERENCZY József nevére íratták át. FERENCZY ezentúl a lapokon mint nyomdatulajdonos és lapszerkesztő szerepelt, a kiadó pedig RADÓ Ignác, a betegpénztár alkalmazottja, a párt anyagi ügyeinek egyik kezelője lett.[13]

1890 januárjában — pár hónapi eredményes, színvonalas tevékenység után — meghalt STERN Simon, a pártlapok szerkesztője. Halálával nagy veszteség érte a pártot: STERN Simon a korabeli szocialista vezetőgárda egyik legtehetségesebb tagja volt. A pártlapok élére új, megfelelő szerkesztőket kellett találni, olyanokat, akik színvonalasan tudják ellátni a pártsajtóval járó munkát. Hogy a pártvezetőség milyen nagy jelentőséget tulajdonított a pártlapoknak, mutatja az a tény, hogy a német nyelvű lap élére ENGELMANN Pál, az Általános Munkáspárt vezetője került, aki bár magyar származású vasmunkás volt, a német nyelvben volt járatosabb. ENGELMANN Pál az akkori idők legképzettebb magyar szocialistáinak egyike: ENGELS odaadó híve, élvezte BEBEL és LIEBKNECHT bizalmát. ENGELMANN méltó vezetője volt a pártnak, nagy lelkesedése, munkabírása lehetővé tette, hogy a német nyelvű pártlap szerkesztését is színvonalasan lássa el.

A *Népszava* szerkesztése szintén megfelelő ember: KÜRSCHNER Jakab kezébe került. KÜRSCHNER a betegpénztár irányítói közé tartozott, s a nyolcvanas évek elejétől tagja volt az Általános Munkáspárt vezetőségének is. KÜRSCHNER volt szinte az egyetlen a régi vezetőségi tagok közül, aki őszintén szakított a párt régi hibáival, szívvel-lélekkel részt vett a szocialista tömegpárt kikovácsolásának nehéz munkájában.

A szerkesztők mellett a pártlapoknál ebben az időben már több szociáldemokrata működött. A *Népszavá*nak igen aktív cikkírója volt KISS Adolf, a betegpénztár vezetőségi tagja.[14] A vezércikkek közül igen sok az ő tollából származott; egyéb cikkeit „-a" jelzéssel adta közre. JÁSZAI Samu, a magyarországi szakszervezeti mozgalom egyik megteremtője főképpen a szakszervezetek jelentőségéről írt J. S. vagy j. aláírással.

A párt megnövekedett tömegbefolyása jótékonyan hatott a pártlapok fejlődésére, anyagi megerősödésére is. Szaporodott a párt tagjainak száma, nőtt a pártlapok olvasóinak tábora, lehetővé vált, hogy a párt és a betegpénztár között kialakult szoros kapcsolaton lazítsanak. A párt és a betegpénztár kapcsolatainak megváltoztatása azonban nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is vált. A kormány 1890-ben terjesztette elő királyi jóváhagyásra a betegsegélyezésről készült törvényjavaslatot, amelynek egyik burkolt célja a betegpénztár megrendszabályozása, a szocialista mozgalomtól való elvá-

[12] Népszava, 1890. június 29. *Elvtársainkhoz.* Népszava. 1890. szeptember 21. *Társadalmi szemle rovat.* Népszava. 1890. október 19. *Társadalmi szemle rovat.* Népszava. 1890. november 30. *Nyilatkozat.* — IHRLINGER 1890. október 30-án halt meg.

[13] *Népszava.* 1890. március 16. *Hírek* rovat.

[14] OL. BM. eln. res. 1892—903.

lasztása és ezzel a párt anyagi erejének csökkentése volt. Hogy a párt és a betegpéntár szoros kapcsolata kevésbé legyen szembeötlő, 1890 április 6-tól kezdve a betegpénztár heti közleményei nem jelentek meg a pártlapokban, hanem külön füzetekben adták ki azokat. A betegpéntár tagjai ettől kezdve már nem kapták ingyen a lapot: ezúton is növekedett az előfizetők száma.[15]

A pártvezetőség rövidesen hozzálátott, hogy megszerezze a pártnyomda megnagyobbításához s a lapok fenntartásához még hiányzó anyagi fedezetet. Az 1890. október 12-i gyűlés elhatározta, hogy a nyomdát 20 forintos részvények kibocsátásával szövetkezeti nyomdává változtatják át, s ezúton tesznek szert nagyobb forgótőkére.[16] Hogy a szövetkezeti nyomda létrejött-e rövidesen az október 12-i gyűlés után, erre a források nem adnak felvilágosítást. A pártnyomda gyors fejlődése és a *Népszava* egy 1891. februári közleménye azonban arra engednek következtetni, hogy a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet már 1890 őszén létrejött.[17]

Valószínűleg a részvények kibocsátása nyomán befolyt összegek tették lehetővé a nyomda fejlesztését. 1890-ben a nyomda már 6—7 főnyi személyzettel és két gyorssajtóval dolgozott. A második gyorssajtó beállítására azért volt szükség, mert ekkor már nemcsak a pártlapokat és a betegpénztár nyomtatványait, hanem a szaklapokat is a párt nyomdájában állították elő.[18]

A pártlapok életében a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alakuló kongresszusa hozott újabb változást. A kongresszus — hivatkozva arra, hogy a pártlapokat hetenkint többször kívánják a jövőben megjelentetni — a német nyelvű lap címét *Arbeiter Wochen-Chronik*-ról *Arbeiterpressé*-re változtatta. A névváltozásnak azonban a bevallott mellett más célja is volt. Az *Arbeiter Wochen-Chronik* ki volt tiltva Bécsből: a pártvezetőség azt remélte, hogy az új néven megjelenő lap — legalábbis egy időre — terjeszthető lesz külföldön is.[19]

A magyarországi munkásmozgalomnak a kongresszust követő nagy fellendülése szükségessé és egyben lehetővé tette a pártlapok kibővítését. 1891. január 1-től a lapok már nem négy nagy, hanem nyolc kisebb oldalon jelentek meg. Január 18-án hivatalosan is megkezdte működését a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet. Január 23-tól kezdve lekerül a lapokról a „Ferenczy József nyomda" jelzés, helyét a szövetkezeti nyomda neve foglalja el.[20] A szövetkezet fejlődését mutatja, hogy rövidesen újabb 400 db 25 forintos részvény kibocsátására került sor.[21]

[15] *Népszava*. 1890. április 6.

[16] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1890—325.

[17] *Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet*. Népszava. 1891. február 20.

[18] Jászai Samu: *A Népszava régi műhelyei*. I. h.

[19] A lap címének megváltoztatását ez utóbbi indoklással már egy 1890. októberi pártvezetőségi ülésen elhatározták. (Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1890—323.) A hatóságok éberségét azonban nem sikerült kijátszani, röviddel a névváltoztatás után az *Arbeiterpressét* is kitiltották Bécsből. (Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—433.)

[20] *Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet*. Népszava. 1891. január 23.

[21] *Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet*. Népszava. 1891. február 20. A rendőrség 1892 június 4-i jelentése — amely a szövetkezet megalakulásáról és működéséről nem tartalmaz részletesebb adatokat — megemlíti, hogy a pártvezetőség 120 db 25 forintos részvényt vett át, amelyet a cégbíróságnál a Ferenczy cégre ruháztak át. Eszerint a volt pártnyomda a szövetkezet egyik legnagyobb részvényesévé vált. A manőverre a párt vagyonának biztosítása végett volt szükség. (Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—374.)

1891 tavaszán az éppenhogy megerősödött *Népszava* a hatósági támadások kereszttüzébe került. A szociáldemokrata párt alakuló kongresszusa után a szocializmus eszméi gyorsan terjedtek a falvakban, egyre-másra alakultak meg az agrárproletáriátus szervezetei, különösen a Viharsarok megyéiben. A szocializmus eszméinek terjesztésében a *Népszava* jelentős szerepet játszott. A pártlapok a kongresszus óta igen gyakran foglalkoztak a mezőgazdasági proletárok problémáival, harcoltak érdekeikért. Hogy a lap minél szélesebb körben elterjedjen, a pártvezetőség több példányban ingyen küldte szét a falvakba a *Népszava* példányait.[22]

A szocialista mozgalom kibontakozása csakhamar az osztályharc fokozódásához vezetett, különösen a Viharsarokban, ahol a szocialista tanítások a legtermékenyebb talajba hullottak. Orosháza, Békéscsaba, Battonya jelzik a parasztság egyre élesedő harcának kiemelkedő állomásait. Az 1891. évi tavaszi agrármegmozdulások a nagybirtokos arisztokráciát félelemmel töltötték el: a szocialista mozgalom megsemmisítése érdekében az erőszak eszközéhez nyúltak. A hatósági fellépések eleinte a helyi mozgalmak megfékezésére irányultak, a figyelem azonban csakhamar a szociáldemokrata párt budapesti központja, a betegpénztár és nem utolsó sorban a pártlapok szerkesztősége felé fordult. 1891. május 6-án — tehát öt nappal az első megmozdulás után — a belügyminiszter átiratot küldött az igazságügyminiszterhez, amelyben a pártlapok tartalmának gondos figyelését rendelte el, és alkalom szerint a megtorló eljárás azonnali megindítását szorgalmazta. Május 9-én a belügyminiszter előterjesztést készített a minisztertanács számára, amelyben azt javasolta, hogy tiltsák meg a *Népszava* postai terjesztését a „magyar szent korona országaiban".[23] A helyi hatóságok szintén a *Népszava* terjesztésének megakadályozására tettek intézkedéseket. Megszüntették a pártlapok árusítását, azokat, akiknek a címére lapok érkeztek, a főszolgabírák maguk elé rendelték és megfenyegették. Később a postahivatalok egyszerűen megtagadták a *Népszava* kézbesítését, az érdeklődőknek pedig azt felelték, hogy a lap már régen megszűnt.[24]

A pártvezetőség azonban bátran felvette a harcot: gondoskodott arról, hogy a pártsajtó továbbra is eljusson a Békés megyei községekbe. A lap terjesztésének módjáról Engelmann Pál egyik levele ad felvilágosítást, amelyet az orosházi munkáskör egyik vezetőjéhez írt. Engelmann azt kérte, hogy az orosháziak küldjenek be a szerkesztőségbe 70—80 címet. „Minden cím alá küldünk egy lapot — írja — egyelőre hitelbe, az árát majd azután beküldhetik értük. Gondoskodniok kell azonban, hogy minden egyes lapnak legyen 3—4 olvasója, s ezek együttesen fizethetik a lap árát, ami nagyon csekély költséget okoz egynek-egynek."[25] Az orosházi járási főszolgabíró már 1891 júniusában jelentette a főispánnak, hogy az orosháziak „. . . a „Népszava" c. lapra 4—5-en összeállva előfizetnek, s a lapot áhitatos buzgalommal olvassák és hírét terjesztik."[26]

[22] OL. BM. eln. res. 1891—433.

[23] OL. BM. eln. res. 1891—404. és 433.

[24] OL. Szocialista mozgalmak. Békés megyei főispáni bizalmas. 1891—261. Szentesi Áll. Lt. Csongrád megyei főisp. ált. 1891—209. Népszava. 1891. június 12. *Békésmegyei dolgok*. Népszava. 1891. október 23. *Társadalmi szemle* rovat.

[25] OL. BM. eln. 1891—652. Engelmann Pál levele Vági Györgynek 1891. június 9-én.

[26] Gyulai Áll. Lt. Békés megyei főisp. biz. 1891—261. (336).

Minthogy a lap postai terjesztése útjába a hatósági önkény helyenként súlyos akadályokat gördített, előfordult, hogy a lapot a Pesten járó mezőgazdasági munkásokkal küldték.[27] A pártlap hatásáról tanúskodik az orosházi járási szolgabíró jelentése: „... a nyomozás alkalmával különösen az lepett meg, hogy egyesek a Népszava... iránt rajongó ragaszkodást tanúsítanak, — s volt olyan munkás, aki jegyzőkönyvileg kijelentette, hogy kész volna a Népszavát az élete árán is megmenteni, ha felmerülne annak szüksége."[28]

A szociáldemokrata párt vezetősége tisztában volt azzal, hogy az egyre nagyobb jelentőségű agrárproletár- és szegényparaszt-mozgalommal egyelőre csak a pártsajtó útján teremthet kapcsolatot. Minél előbb szükség lett volna politikai napilapra, amely naponta tudósíthatja a szociáldemokratákat a politikai eseményekről. Már április folyamán napilap megteremtéséről tárgyalt a pártvezetőség. Csillag Zsigmond, a betegpénztár vezető főorvosa, a pártvezetőség tagja vállalkozott arra, hogy előteremti a lap alapításához szükséges alaptőkét, amelyet a pártnak részletekben kellett volna visszafizetnie.[29]

A szervezett munkásság támogatta a pártvezetőséget: a június 14-én tartott munkásgyűlés tizes bizottságot választott a lap létrehozásának előkészítésére. A bizottság rövidesen össze is ült, hogy megbeszélje a teendőket. A párt ereje azonban még mindig nem volt elegendő egy napilap fenntartására, az időközben bekövetkezett események pedig lehetetlenné tették, hogy a párt a betegpénztár erejét vegye igénybe.[30]

1891 tavaszán az országgyűlés elfogadta a betegsegélyezésről szóló törvényjavaslatot. (1891. XIV. t. c.) A törvény elfogadása olyan időben került napirendre, amikor a szociáldemokrata párt és a vele szorosan összefonódott betegpénztár ellen a viharsarki agrármozgalmak miatt amúgy is koncentrált támadás folyt. A támadással a kormánynak az volt a szándéka, hogy a viharsarki eseményekért a betegpénztár vezetőit tegye felelőssé — Csillag Zsigmondot, Kürschner Jakabot, Kiss Adolfot és másokat —, s így eltávolíthassa őket a betegpénztár éléről. Miután a törvény amúgy is követelte a magánjellegű betegpénztárak alapszabályainak módosítását: a szocialista vezetők eltávolítása és a munkásönkormányzat megszüntetése együtt meghozhatta volna a kívánt eredményt: a betegpénztár és a szocialista mozgalom elkülönítését és ezzel a párt gyengítését.

Valószínűleg a betegpénztár és a párt kapcsolatát feszegető hírlapi támadások elhárítása követelte meg, hogy a párt a napilap létrehozására felajánlott kölcsönösszeget visszautasítsa, hiszen ennek jó része a betegpénztár anyagi tartalékaiból került volna ki. A feltevést még valószínűbbé teszi az a tény, hogy a fővárosi tanács a belügyminisztérium utasítására 1891 nyarán és őszén több ízben megvizsgálta a betegpénztár üzleti könyveit, hogy nyomára jöjjön azoknak az összegeknek, amelyekkel a pénztár a pártot dotálta. A vizsgálat eredménytelen maradt, a párt viszont nem juthatott hozzá a napilap megteremtéséhez szükséges alaptőkéhez.

A hatósági támadás a betegpénztár és a pártvezetőség mellett a *Népszavát* is sújtotta. 1891 nyarán sajtópert indítottak a lap, illetve annak szer-

[27] Uo. 442. sz.
[28] Uo. 626. sz.
[29] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—154.
[30] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—194. Népszava. 1891. június 19. *Az általános munkásgyűlésről* és *Különfélék rovat.* Népszava. 1891. november 27. *Gyűlési tudósítások.*

kesztője, Radó Ignác ellen. A sajtóper célzatossága a vád megfogalmazásából tűnik ki: most került sor sajtóper indítására amiatt, mert a *Népszava* 1891 januárjában néhány, a vasárnapi munkaszünettel kapcsolatos cikkben politikai jellegű megállapításokat tett, noha a sajtótörvény értelmében a lapnak nem volt szabad megfelelő kaució letétele nélkül politikával foglalkoznia. A budapesti királyi törvényszék büntető osztálya a cikkek miatt Radó Ignácot 2 havi fogházra és 20 forint pénzbüntetésre ítélte. A per a nyilvánosság előtt egyben bizonyítékul is kívánt szolgálni a betegpénztár és a párt szoros kapcsolatára, hiszen Radó a betegpénztárnak volt tisztviselője.[31]

A szociáldemokrata párt vezetősége ezek után maga látott hozzá a párt és a betegpénztár szervezeti kapcsolatainak megszüntetéséhez. Első lépésként a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet helyiségét változtatták meg: augusztus 15-én a nyomda elköltözött a betegpénztár székházából és a VI. kerület Kemnitzer utca 6-ban (a Teréz körút sarkán) bérelt helyiségben működött tovább.[32]

A párt és a betegpénztár elkülönítésében a következő lépés a betegpénztár választmányának szeptember 16-i határozata volt. A választmány kötelezte a pénztár tisztviselőit, hogy a szociáldemokrata agitációtól, a nyílvános politikai szerepléstől a betegpénztár védelmében tartsák magukat távol. E határozat értelmében a pénztár funkcionáriusai lemondtak a pártban viselt tisztségeikről, s kiléptek a pártvezetőségből is. Minthogy azonban a fiatal mozgalom még nem tudta teljesen nélkülözni a betegpénztár tisztviselőit, úgy döntöttek, hogy a kevésbé szembeötlő posztokon maradjanak meg a régi funkcionáriusok. Ez az oka annak, hogy a szeptember 16-i határozat a pártlapok életében nem követelt nagyobb változást. Radó Ignácot, aki mint felelős szerkesztő és kiadó a lapoknál exponált pozíciót töltött be, leváltották, s funkcióját Gion Jánosra, a pártvezetőség tagjára, a radikális szocialista eszmék kiváló agitátorára ruházták. A *Népszavát* továbbra is Kürschner Jakab szerkesztette, Kiss Adolf helyére azonban Mezőfi Vilmos, egy tehetséges, fiatal újságíró került. Radó Ignác, Ferenczy József és Reisch Ferenc továbbra is a pártlapok és a párt vagyonát kezelték: az ő munkájuk nem folyt a nyilvánosság előtt.[33] Mint a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet 1892. február 14-én tartott első rendes közgyűlésének anyaga is bizonyítja, a szövetkezet igazgatóságában és felügyelőbizottságában továbbra is jelentős szerepet töltöttek be a betegpénztár tisztviselői.[34]

Az 1891. szeptember 16-a után a párt élére kerülő új vezetőség sikerrel oldotta meg a proletariátus szervezése, nevelése, a politikai és gazdasági részharcok vezetése terén reá háramló feladatokat. Harcát támogatták a pártlapok, amelyeknek főképpen a vidék és a fővárosi pártközpont kapcsolatainak megszilárdításában volt jelentős szerepük. A pártvezetőség munkáját azonban rövidesen megakasztotta a párt vezetőszerveiben kibontakozó viszály, amely a pártlapok, a pártnyomda életében is jelentős változásokat okozott.

[31] Népszava. 1891. augusztus 14. *Szemle rovat*. Népszava. 1891. október 9. *Társadalmi szemle* rovat. OL. M. kir. Curia, 1892. VII—2170. (4298) A büntetést a tábla 1892 februárjában a felére csökkentette, amit a Curia jóvá is hagyott.

[32] *Népszava*. 1891. augusztus 7. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—312. Jászai Samu visszaemlékezésében (i. h.) a nyomda átköltöztetése téves adattal szerepel.

[33] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—312.

[34] Népszava. 1892. február 19. *Gyűlési tudósítások* rovat.

A betegpénztári tisztviselőgárda tagjainak a pártvezetésre befolyással rendelkező csoportja egyre inkább fékező szerepet töltött be a pártvezetésben. Az új, zömében radikális érzületű szociáldemokratákból álló pártvezetőség tehát arra kényszerült, hogy fellépjen e régi gárda ellen, és a pártfunkciókat új, fiatal, forradalmi erőkkel töltse be. E kádernevelő munka során hívta Budapestre a pártvezetőség CSEBRENYÁK Józsefet is, a fiatal, tehetséges szociáldemokrata publicistát, és helyezte el a *Népszava* szerkesztőségében.[35]

A régi gárda visszaszorítása, az új, fiatal erők térhódítása elégedetlenséget váltott ki a betegpénztáriak soraiban. Részben elvi, részben azonban személyi megfontolásból ez az elégedetlen csoport küzdelmet indított a radikális pártvezetőség megbuktatásáért, a vezető pozíciók visszaszerzéséért. Minthogy ebben az időben ENGELMANN Pál volt a szociáldemokrata párt vezetője, a támadás éle személye ellen irányult.

Az elégedetlenség a betegpénztáriak befolyása alatt álló szövetkezeti nyomdából indult ki. 1892 júliusának elején a nyomda munkásai sztrájkba léptek. Bérük felemelését és a fegyelmezetlensége miatt elbocsátott műszaki vezető, BAUER Imre visszavételét követelték. A békéltető bizottság vitáin azonban kiderült, hogy nem béremelés, nem BAUER visszavétele, hanem ENGELMANN diszkreditálása, a radikális pártvezetőség megbuktatása a cél.

A radikális szocialisták és a kispolgári reformisták egymással vívott harcában jelentős helyet foglalt el a pártlapok birtoklásáért folyó küzdelem. A szociáldemokrata párt tevékenységének központjában ebben az időben a munkások felvilágosítása, szervezése állott. A felvilágosító munka eszközeit — a pártsajtót, a nyomdát — csak azok használhatták, akik a megfelelő apparátus és anyagi eszközök birtokában voltak. A szervezőmunka sikere — bár kisebb mértékben, mint az agitáció és a propaganda — szintén a pártsajtó birtoklásán múlott: gyűlések összehívása, a kapcsolat megteremtése és fenntartása a vidéki munkásokkal, az agrárproletáriatus és a szegényparasztság szervezeteivel szintén lehetetlen volt pártlapok, szerkesztőség nélkül. A vidéki szervezetek szükségszerűen azzal a pártvezetőséggel álltak kapcsolatban, amely kiadta a lapot, azzal leveleztek, annak küldték be jelentéseiket, attól várták a vezérelveket munkájukhoz. S végül: a párttagság nevelése és így az egész szocialista mozgalom jövője annak a csoportnak a kezében volt, amely a pártlapok irányát megszabta. Amelyik csoporté volt tehát a pártnyomda, amelyik csoport tagjai ültek a szerkesztőségben, az a csoport jelentette a párttagság számára a hivatalos pártot. Nem véletlen tehát, hogy a kispolgári opportunista irányzat a nyomdán keresztül indította meg a támadást a radikális pártvezetőség ellen, s mindvégig alapvető törekvése maradt, hogy a szerkesztői posztokat saját híveivel töltse be. Nem véletlen az sem, hogy a régi, radikális pártvezetőség, különösen ENGELMANN Pál, az *Arbeiterpresse* szerkesztője, legszívósabban a pártlapok szerkesztőségében elfoglalt funkciójához ragaszkodott.

Miután az 1891. szeptember 16-i határozat után a pártvezetőség úgy döntött, hogy a párt és a lapok anyagi eszközeinek kezelését a betegpénztári alkalmazottak kezében hagyja, s hozzájárult ahhoz is, hogy a Kiadószövetkezet igazgatósági funkcióit is zömében betegpénztári tisztviselők foglalják el, a radikális pártvezetőség már a pártviszály kirobbanásakor nehéz helyzetbe került. A pártvezetőség helyzetét nehezítette az is, hogy 1892 júniusában

[35] *Csebrenyák József.* Népszava. 1947. március 18.

a szociáldemokrata párt tetemes összeggel — 1400 forinttal — tartozott a nyomdának.[36]

Az ellenzék az egyre-másra összehívott egyeztető értekezleteken bizalmatlanságot szavazott a régi pártvezetőségnek, s azt követelte, hogy ENGELMANNt zárják ki onnan, és vegyék el tőle az *Arbeiterpresse* szerkesztését. A radikális szocialisták csoportja azonban ebben az időben még élvezte a fővárosi munkásszervezetek többségének támogatását, így eredményesen ellenállhatott az ellenzék követeléseinek. A pártvezetőség kongresszust hívott össze a párton belül kitört viszály tisztázására, a helyzet pártatlan megvizsgálására. Az ellenzék oldalán ekkor a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet útján a betegpénztár egész vezetősége beavatkozott. Az igazgatóság egyszerre felmondta a hitelt a pártlapoknak, s RAUCHMAUL elnök kijelentette: „Mink... a jelenlegi kiadóktól elvesszük a lapokat... s oda adjuk az új pártvezetőségnek."[37] A régi pártvezetőség ekkor felajánlotta, hogy a pártlapok kinyomatási költségeit készpénzben fedezi, az igazgatóság azonban az ajánlatot elutasította. A közbelépés hatására a régi pártvezetőség számára lehetetlenné vált a pártlapok megjelentetése, kilátástalanná vált, hogy a munkásságot a pártviszály valódi okairól és a helyzetről felvilágosíthassa, s az összehívott kongresszus előkészítését kézben tarthassa.

A Kiadószövetkezet beavatkozása kompromisszumra kényszerítette a radikális irányzat híveit. 1892. szeptember 5-én hozzájárult új pártvezetőség választásához, amely fele-fele arányban az ellenzék tagjaiból, illetve a régi pártvezetőség tagjaiból alakult. ENGELMANN-nak le kellett mondania a pártban viselt valamennyi funkciójáról. A *Népszava* és az *Arbeiterpresse* szeptember 9-én közölte, hogy ENGELMANN Pál távozik az *Arbeiterpresse* szerkesztőségének éléről.

A pártlapok szeptember 9-i száma azonban más változásról is tudósít. Az új, paritásos pártvezetőség a lapok szerkesztői és kiadói posztjait is paritásos alapon osztotta el. A *Népszava* kiadója GION János, a régi vezetőség tagja maradt, felelős szerkesztője azonban SCHREIER Béla, az ellenzék egyik vezetője, az ellenzéki asztalos szakszervezet egyik irányítója lett. Az *Arbeiterpresse* kiadói posztját BAUER Imre kapta meg, aki a pártviszály tényleges kezdeményezője, szervezője volt. A felelős szerkesztői megbízatást KITTEL Ferenc, a radikális csoport tagja vállalta el.

Ugyanez a fele-fele arány érvényesült a lapok tényleges szerkesztőinek megbízásakor is. A *Népszavát* KÜRSCHNER Jakab szerkesztette tovább: ő a pártviszályban az ENGELMANN-csoporthoz állt közel, a német nyelvű pártlapot pedig az ellenzék szellemi vezetője, STÜCKLEIN Dániel. STÜCKLEIN Németországból vándorolt be, eredeti szakmája szerint aranyműves. Az ellenzékhez nem annyira meggyőződése, mint inkább érvényesülési vágya vezérelte.[38] A pártlapok szerkesztői, kiadói posztjait tehát 1892 szeptemberében majdnem teljesen új gárda vette át.[39]

A radikális csoport és az ellenzék közötti fegyverszünet azonban nem volt tartós. A radikális csoport irányítói nem nyugodtak bele ENGELMANN Pál

[36] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1891—426.
[37] Uo.
[38] STÜCKLEIN 1893-ban anyagi okok miatt elhagyta Magyarországot, s a német szociáldemokrata mozgalom jobbszárnyán működött tovább. A századforduló után parlamenti képviselő lett Németországban.
[39] OL. BM. eln. res. 1892—763.

mellőzésébe, követelték teljes rehabilitálását, funkcióiba való visszahelyezését. Az ellenzéki csoport viszont keveselte az elért eredményt: a radikális szocialisták teljes eltávolítását követelte. A két csoport közötti küzdelem a kongresszust előkészítő munkásgyűléseken éles összeütközéssé fajult: mindkét fél saját jelöltjét kívánta mandátumhoz juttatni. Ezek a gyűlések meggyőzték a reformista ellenzéket arról, hogy felesleges engedményt tett, amikor GION Jánost és KITTEL Ferencet, a radikális szocialisták két vezetőjét szerkesztői, kiadói posztokhoz s ezzel pártvezetőségi tagsághoz juttatta. Minthogy a pártnyomda felett az ellenzék rendelkezett, könnyen korrigálhatta ezt a lépést: GION Jánost és KITTEL Ferencet hamarosan leváltották, s ezzel megszüntették pártvezetőségi tagságukat is.[40] A *Népszava* kiadója előbb SCHREIER Béla, majd április 7 után FERENCZY Gyula lett — szintén a reformista csoport híve —, az *Arbeiterpresse* felelős szerkesztőjének pedig BAUER Imrét nevezték ki.

A lapok teljes átvétele megkönnyítette a reformista ellenzék helyzetét: a sajtó segítségével a régi, radikális pártvezetőség ellen hangolhatta a munkásságot, különösen a vidékieket. Az erőszak alkalmazása mellett a pártlapoknak nagy szerepük volt abban, hogy a szociáldemokrata párt 1893. januári II. kongresszusa elítélte a radikális ellenzéket, s a párt irányítása a betegpénztári bürokrácia befolyása alá került. A betegpénztár növekvő befolyását bizonyítja az is, hogy 1893. szeptember 22-én az *Arbeiterpresse* felelős szerkesztője és kiadója a betegpénztár régi meghitt embere és alkalmazottja, REISCH Ferenc lett.

A *Népszava* és az *Arbeiterpresse* az 1893-i kongresszus után több mint egy évig a kispolgári reformizmus szócsöve volt. Az új pártvezetőség megalkuvó politikája, alacsonyabb elméleti képzettsége mindvégig tükröződik a lapok hasábjain. A pártlapok irányát ebben az időben két ellentétesen ható erő befolyásolta: egyrészt a betegpénztár, amely az osztályharc mérséklésére, másrészt a kongresszus után ellenzéki csoporttá szerveződött és a *Munkás — Arbeiter* című új lapok köré tömörülő ellenzék, amely az osztályharc fokozására törekedett. A betegpénztár és a radikális ellenzék együttes befolyása okozta a pártlapok centrista jellegét, és lehetetlenné tette, hogy az új pártvezetőség önálló politikát folytathasson.

A szociáldemokrata párt vezetősége — a régi vezetőség nyomdokain — 1892 őszén agitációt fejtett ki a *Népszava* napilappá változtatása érdekében.[41] Vállalkozását azonban nem koronázta siker, sőt a pártlapok és a Kiadószövetkezet anyagi ügyei egyre rosszabbul álltak. Míg a radikális pártvezetőség a pártnyomdát évről évre fejlesztette, és az ár növelése nélkül egyre nagyobbította a pártlapokat, a reformista pártvezetőség működése idején, 1894 tavaszán a Budapesti Könyvnyomda és Kiadószövetkezet kénytelen volt beszüntetni működését. JÁSZAI a nyomda bukásának okát abban látja, hogy az akkor még igen kis hatósugarú munkásmozgalom nem volt képes egy nyomdát fenntartani a polgári körök támogatása nélkül.[42] Biztos, hogy JÁSZAI szavaiban van igazság, azonban a nyomda kétévi működése, állandó fejlődése azt bizonyítja, hogy az új pártvezetőség — szemben a régi vezetőséggel — nem volt

[40] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1892—426. A változás a *Népszava* 1893. január 13-i, az *Arbeiterpresse* 1892. december 30-i számán van először feltüntetve.

[41] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1892—371.

[42] JÁSZAI Samu, i. h. (A többi feldolgozás a Kiadószövetkezet problémáival nem foglalkozik.)

képes a nehézségek elhárítására. 1894. március 23-tól a pártlapokat már a Neumayer-nyomda állította elő.

A radikális irányzat 1893—1894-ben eredményesen harcolt az új pártvezetőség opportunizmusa ellen. Befolyása növekedett, s azzal párhuzamosan a szociáldemokrata párton belül is új, radikális csoportok alakultak. Mindez arra kényszerítette a pártvezetőséget, hogy megszakítsa a betegpénztári reformistákkal kiépített kapcsolatait, s a megegyezés útját keresse. 1894. április 20-án az exponált FERENCZY Gyula funkcióját a *Népszavánál* a radikális irányzattal szemben lojális STARCK Pál vette át, ami már a közelgő megegyezés jele volt.

A párt egysége többszöri kísérlet után az 1894 májusában tartott III. szociáldemokrata pártkongresszuson jött létre. Miután a csoportok közötti küzdelemben a pártlapoknak jelentős szerep jutott — mindkét lapnak szilárd olvasótábora alakult ki —, az egyeztető bizottság azt javasolta, hogy szüntessék meg mindkét lapot, és indítsanak új, magyar és német nyelvű pártlapokat. Tekintettel azonban a *Népszava* régi múltjára és a névváltoztatással bekövetkezhető zavarokra, a III. kongresszus úgy döntött, hogy csupán az *Arbeiterpresse* nevét változtatja meg. 1894. május 25-től a lap *Volksstimme* névvel jelent meg.

A kongresszus után a *Népszava* kiadója és felelős szerkesztője STARCK Pál maradt. REISCH Ferencet azonban leváltották, a *Volksstimme* felelős szerkesztője és kiadója GION János, az ismert radikális szocialista, az osztályharcos ellenzék egyik vezetője lett. A *Népszava* tényleges szerkesztése a pártvezetőség balszárnyához tartozó CSEBRENYÁK József munkája lett.[43] A német pártlap tényleges szerkesztőjének személyéről a források nem adnak felvilágosítást.

Az egyesítő kongresszus után csakhamar új erővel bővült a lapok szerkesztősége. A pártvezetőség olyan szociáldemokratát szeretett volna a mozgalom élére állítani, aki nem vett részt a viszályban, és így mindkét irányzat bizalmát egyaránt élvezi. Ekkor került a szociáldemokrata párt élére az osztrák szociáldemokrata párt vezetőjének, Viktor ADLERnek ajánlatára SILBERBERG Ignác magyar származású nyomdász, aki a kilencvenes évek elején az osztrák párt vezetőségének és a bécsi *Arbeiter Zeitung* szerkesztőségének volt tagja. Az osztrák mozgalom osztályharcos szárnyához tartozó kiváló szónok, a szociáldemokrata eszmék lelkes, fiatal agitátora, SILBERBERG 1894 júniusában vette át a szociáldemokrata párt irányítását és a *Volksstimme* szerkesztését.[44]

A szociáldemokrata párt új vezetősége a kongresszus után ismét erőteljesen látott hozzá az ipari és a mezőgazdasági proletárok szervezéséhez. A pártlapok hasábjain világosan érzékelhető az a különbség, amely a betegpénztáriak befolyása alatt álló régi és a radikális eszméket követő új vezetőség között színvonalban, öntudatban, kezdeményező készségben, a burzsoáziával szemben alkalmazott hangnemben megnyilvánult. A lapok bátorhangú cikkei harcos fellépésre, az áldozatok vállalására, a következetes osztályharcra hívták fel a proletárokat.

A kormányzat a szociáldemokraták kemény fellépésére ismét az erőszakpolitika előtérbeállításával felelt. 1894 augusztusában kitoloncolták a fővá-

[43] RÉVÉSZ Mihály: *A Népszava negyven esztendeje*. I. h. Népszava, Volksstimme. 1894. május 25.

[44] RÉVÉSZ Mihály: *A Népszava negyven esztendeje*. I. h. A rendőrség adatai szerint SILBERBERG egyben a *Népszava* szerkesztője is volt. (Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1894—444.) Ezt azonban más források nem támasztják alá.

rosból — mint csavargót és haszontalan dologkerülőt — GION Jánost, a *Volksstimme* felelős szerkesztőjét és kiadóját. Miután GION kitoloncolását követően a belügyminisztérium hasonló eljárásra készülődött a párt több vezetője ellen, a pártvezetőség óvatosságra kényszerült. Valószínűleg ez okozta, hogy 1894. október 26-tól a *Népszava* és a *Volksstimme* felelős szerkesztői és kiadói posztjait a mozgalomban addig ismeretlen személyekre: FARAGÓ Károlyra és FÖLDES Bélára ruházták át.[45]

A kormányzat erőszakos fellépése 1895 januárjában, a BÁNFFY-kormány uralomrakerülése után ismét fokozódott. Mindenekelőtt a szociáldemokrata agitáció legfontosabb fegyverét, a pártsajtót próbálták megrendszabályozni. A belügyminiszter február 1-én felszólította a rendőrfőkapitányt: kísérje figyelemmel, milyen célokra gyűjt pénzt a *Népszava*, és ha feltételezhető, hogy a gyűjtés a lap rendeltetésétől eltérő célra folyik, azonnal indítson eljárást a lap ellen. A miniszterelnök ugyanekkor felhívta az igazságügyminisztert, hogy az osztály- és nemzetiségi gyűlöletet szító sajtótermékek ellen indítson szigorú eljárást. Hasonló utasításokat kaptak a törvényhatóságok vezetői is.[46]

A felsorolt intézkedések hatására valóságos hadjárat indult meg a *Népszava* és a *Volksstimme* ellen. A budapesti kerületi királyi sajtóügyi vizsgálóbíró rövidesen több, főként az agrárkérdéssel foglalkozó és az „osztálygyűlöletre izgató" *Népszava* és *Volksstimme* cikk ellen tett feljelentést. A rendőrség a lapokat elkoboztatta, a szerkesztőséget állandó házkutatásokkal zaklatta. A cikkek szerzőit több havi börtönbüntetésre ítélték.[47]

A pártsajtót ért üldözések ellenére az új pártvezetőség mindent megtett a pártlapok megerősítésére, a napilap megteremtésére. 1894 őszén 7000 forint alaptőkével a pártvezetőség létrehozta a Népszava Kiadó és Irodalmi Vállalat Részvénytársaságot, hogy lehetővé tegye a *Népszava* napilappá változtatását. Az ideiglenes alapszabályok szerint a részvénytársaság működéséhez 40 000 korona (20 000 forint) alaptőke szükséges, amelyeket 2000 db, egyenként 20 korona (10 forint) értékű részvény kibocsátásával kívántak fedezni. A részvényeket havi 50 krajcáros részletekben lehetett törleszteni.[48] A pártvezetőség a részvényjegyzéseknél a munkásság áldozatkészségére számított, úgy tervezte, hogy nem kölcsöntőkével, hanem a munkások bevonásával fogja a napilapot megindítani.

A részvények jegyzése eredményesen indult meg: 1895. április 15-én sor került az alakuló közgyűlés összehívására. A közgyűlés meghatározta a részvénytársaság alapszabályait, és megválasztotta az igazgatóságot.[49]

A Népszava Rt. igazgatósága azonban nem várta meg, amíg teljesen befejeződik a részvények jegyzése, és összegyűlik a politikai napilap kiadásához szükséges 10 000 forint kaució. Szerződést kötött a Corvina nyomdával, s bizonyos előleg és haszon fejében ez a nyomda helyezte le a Népszava Rt.

[45] L. a *Népszava* és a *Volksstimme* 1894. október 26-i számait.

[46] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—68. OL. BM. eln. res. 1895.—215 és 340.

[47] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—315. 408. és 413. OL. BM. eln. res. 1895—975. Népszava. 1895. május 6. *A magyar sajtószabadságról.* Népszava. 1895. június 7. *Törvényszék* rovat és *Harc a szociáldemokrácia ellen.*

[48] Josef GABRIEL: *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung.* 1928. 17—18. l. A Részvénytársaság megalakulásáról RÉVÉSZ Mihály cikkei közölnek még adatokat.

[49] A Rt. igazgatója SILBERBERG Ignác, helyettese BOKÁNYI Dezső lett. Az igazgatóbizottsági tagok szintén ismert szociáldemokraták: FOITTIN Nándor, PFEIFER Sándor és SCHREIER Béla. Népszava. 1895. április 19. *Gyűlési tudósítások* rovat.

helyett a kauciót. 1895. május elseje kettős ünnepe volt a magyarországi proletariátusnak: ekkor jelent meg először a *Népszava* és a *Volksstimme* politikai napilapként.[50]

A napilap megteremtése — bár talán valóban kissé korai kezdeményezés volt — igen nagy jelentőségű a munkássajtó történetében. Ha kiállításában és a kezdeti időkben tartalmában sem mindig érte el a kívánt színvonalat, öntudatos hangja, bátor leleplezései lelkesedést, harckészséget szítottak a munkásság soraiban. Minden hibája ellenére ez a vállalkozás tette lehetővé, hogy a párt naponta hallathassa szavát, állást foglalhasson minden aktuális politikai kérdésben, politikai síkon is leleplezhesse az uralkodó osztályok népellenességét, korruptságát.

A magyar és a német nyelvű napilap nyilvánosan feltüntetett szerkesztője Bokányi Dezső, kiadója Silberberg Ignác, a Népszava Rt. vezérigazgatója volt. Bár a források erről pontos felvilágosítást nem adnak, valószínű, hogy a *Népszavát* Bokányi, a *Volksstimmét* pedig Silberberg szerkesztette. A lap 4000 példányban jelent meg.

A napilap megteremtésére ismét a kormányterror fokozódása volt a válasz. A rendőrség zaklatásai most már nem a lap megrendszabályozására, hanem tönkretételére irányultak. A belügyminiszter elrendelte ismét a szociáldemokrata sajtótermékek szigorú ellenőrzését, elutasította a *Népszava* kolportázs-joga iránti kérelmet, a *Népszava* és a *Volksstimme* példányait lefoglalták, s a sajtóperek tömkelegét zúdították a nyakába.[51]

A hatósági támadások pergőtüzét a *Népszava* és a *Volksstimme* bátran visszaverte. Hajlíthatatlan, öntudatos kiállása azonban rövidesen válságos helyzetbe sodorta. Néhány héttel a napilap megjelenése után történt, hogy a pártsajtó napvilágra hozta a Török gyógyszertár felelőtlenségéből fakadó botrányos esetet — *Egy csodagyógyszer* címmel, — eltérően a burzsoá lapoktól, amelyek hallgatását Török gyógyszerész megvásárolta.

Török gyógyszerész befolyásos tag volt a *Népszava* nyomdájának, a Corvinának az igazgatóságában. Minthogy a *Népszava* szerkesztőségét nem sikerült megvesztegetnie, kieszközölte, hogy a lap május 19-i számának említett cikkét megcsonkítsák. A cikk úgy jelent meg, hogy a szövegben szereplő neveket nem lehetett kibetűzni, mert a szedők azokat a tömöntvényben olvashatatlanná tették. A *Népszava* szerkesztősége nem hagyta annyiban az ügyet, követelte, hogy a cikket újra szedjék ki, és a következő számban megcsonkítás nélkül jelentessék meg. A Corvina azonban megtagadta a *Népszava* további számainak kinyomtatását, felmondta a Népszava Rt.-vel kötött szerződést, és azonnal visszavonta a lap kaucióját. Így történt, hogy a szociáldemokrata párt igen hamar politikai napilap nélkül maradt. Miután több ízben is nyomdát kellett változtatnia, május 30-tól már nem politikai, hanem társadalmi és közgazdasági napilapként jelent meg.[52]

[50] Gábriel, i. m. 17—18. l. Népszava. 1895. május 30. *További kilátások a börtönre.* — *A Budapesti Fő- és Székvárosi állami rendőrség 1895. évi működése.* Bp. 1896. 76. l.

[51] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—315. és 522. OL. BM. eln. res. 1895—215. és 340. Népszava. 1895. május 28. *Május 20.* A *Népszava* és a *Volksstimme* sajtópereivel kapcsolatban lásd: OL. BM. eln. res. 1895—975. és 1156. OL. ME. 1895—1532. Népszava. 1895. május 7. *Hogy félnek tőlünk.* Népszava. 1895. augusztus 31. *Üldöztetésünk. Szemle* rovat. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—408. és 413.

[52] Népszava. 1895. május 19. és 20. *Egy csodagyógyszer.* Népszava. 1895. május 30. *További kilátások a börtönre.* A Török patika botrányát és következményeit Révész Mihály valamennyi említett cikke részletesen leírja.

A *Népszava* elleni fellépések miatt így a párt igen hamar elvesztette a politikai napilapot, bár a pártsajtót még így sem sikerült teljesen tönkretenni. A *Népszava* azonban 1895 nyarára igen nehéz helyzetbe került. Ezt a helyzetet használta fel a mozgalmon belül megbújó reformista ellenzék a pártvezetőség megbuktatására, s régi pozícióinak visszaszerzésére. Miután a megváltozott körülmények miatt a hatósági retorzióktól már nem kellett tartania, a betegpénztár vezetőgárdája — Kiss Adolffal, Csillag Zsigmonddal az élén — nyilvánosan lépett fel a pártvezetőség, elsősorban Silberberg Ignác ellen. 1895 júniusában ahelyett, hogy a kaucióját vesztett *Népszava* talpraállításában segédkeztek volna, ellenzéki politikai hetilapot indítottak *Népakarat (Volkswille)* címmel. A reformista csoport nyilvános fellépésével ismét megindult a küzdelem a szociáldemokrata párt vezető posztjaiért.

1895 nyarán nemcsak a pártlapok, de maga a pártvezetőség is nehéz helyzetbe került: valamennyi tagja ellen eljárás folyt. A *Népszava* anyagi erőforrásai kimerülőben voltak, s mivel a pártviszály a részvények jegyzését is hátráltatta, várható volt, hogy a részvénytársaság rövidesen a bukás szélére kerül. Silberberg ekkor még egy kísérletet tett arra, hogy a munkásság áldozatkészségére támaszkodva szedje rendbe a pártlapok ügyeit, a kispolgári reformisták azonban törekvését elgáncsolták.

A betegpénztár vezetői a *Népszava* nehéz helyzetéért Silberberg Ignácot tették felelőssé: hiszen ő volt a lelke a szociáldemokrata agitációnak, s legkövetkezetesebb képviselője az osztályharcos kiállásnak. A *Népakarat*-frakció azt ajánlotta a pártvezetőségnek, hogy váltsa le Silberberget a pártlapok kiadói posztjáról, és adják át nekik a *Népszavát*. A *Népszava* átadása esetén kilátásba helyezték a politikai napilap megindításához szükséges kaució letételét és 3—4000 forint forgalmi tőke biztosítását.

A betegpénztáriak kecsegtető ajánlata nem maradt hatástalan a pártvezetőségi tagok többségére. A bizalmatlanságot érezve, Silberberg lemondott a pártlapoknál elfoglalt funkcióiról abban a reményben, hogy a pártvezetőséget jobb belátásra bírhatja, és megnyerheti a *Népszava* érdekében meghirdetett gyűjtés ügyének. Várakozásában azonban csalódnia kellett. 1895. szeptember 1-én a pártvezetőség tagjai a maguk kezébe vették a Népszava Rt. valamennyi igazgatósági posztját, és azonnal megindították a tárgyalásokat a *Népakarat* frakcióval. Szeptember 10-én létre is jött a megegyezés: kimondották a két frakció egyesülését, a betegpénztáriakat kooptálták a pártvezetőségbe. A *Népakarat*-frakció vezető emberei ekkor megerősítették a *Népszava* anyagi rendbehozására tett ígéreteiket, amelyeket azonban később nem váltottak be.[53]

Silberberg és a hozzá csatlakozott radikális szocialisták, akik a pártvezetőség többi tagjánál jobban látták a pártvezetőség és a betegpénztári funkcionáriusok megegyezésében rejlő veszélyt, azonnal küzdelmet indítottak a pártvezetés visszaszerzéséért. Bár a betegpénztáriakkal egyesült pártvezetőség a *Népszava* vagyonát és üzleti könyveit lefoglalta, a radikális csoport a *Népszavát* magáénak tekintette és továbbra is kiadta. Az anyagi nehézségek következtében azonban szeptember 17-én a *Népszava* mint napilap megszünt

[53] Silberberg lemondását a lapok 1895. szeptember 12-én közölték. *(Tudomásul.)* A pártviszály tényeit l.: OL. BM. eln. res. 1895—1284. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—629. Uo. Silberberg röpiratát: „Gyalázatosan megcsaltak és megraboltak!..." kezdettel. Népszava. 1895. szeptember 15. *Tudomásul.*

és csupán szeptember 27-én jelent meg újra csökkentett példányszámban, (3000) hetenkint kétszer.[54]

A *Népszava* és *Volksstimme* apparátusa ekkor természetesen a SILBERBERGhez csatlakozott radikális szociáldemokratákból állott. BOKÁNYI megbízatását — aki nem vált ki a szociáldemokrata párt vezetőségéből — a *Népszavá*nál SILBERBERG, a *Volksstimmé*nél CSEBRENYÁK József, a *Volksstimme* kiadói posztját pedig SILBERBERGtől a szintén radikális szociáldemokrata, KASTREINER Soma vette át.

A szociáldemokrata pártvezetőség arra kényszerült, hogy a *Népszava* helyett új lapot adjon ki. Szeptember 18-án meg is jelent az *Új Népszava (Neue Volksstimme)*, társadalmi és közgazdasági napilap, amely magába olvasztotta az ellenzék lapját, a *Népakaratot*.

1895 őszén a radikális csoport viszonylag nagy tömegbefolyásra támaszkodva indított küzdelmet a betegpénztári opportunistákkal egyesült pártvezetőség ellen. A *Népszava* volt részvényeseinek 1895. szeptember 22-i gyűlése, valamint az ugyanaznapra összehívott népgyűlés bizalmatlanságot szavazott a pártvezetőségnek, és a radikális szocialistákat pártkongresszus összehívásával bízta meg.[55] Az *Új Népszava* a munkások támogatásának csökkenése következtében válságba jutott: október 25-től már nem naponta, hanem csupán hetenként egyszer jelent meg. Az *Új Népszava* hanyatlása is mutatja, hogy a betegpénztári csoport nem rendelkezett a *Népszavá*nak felajánlott összegekkel, a *Népakarat*-frakció ajánlata tehát csupán a pártvezetőség tagjainak becsapását, SILBERBERG megbuktatását célozta.[56]

Bár a *Népszava*-csoport harcának kezdetén élvezte a fővárosi szervezett munkásság többségének támogatását, a hatósági üldözések következtében nem léphetett fel a kellő eredménnyel. A budapesti kerületi királyi sajtóügyi vizsgálóbíró már szeptember 19-én, a pártszakadás után azonnal, elrendelte a *Népszava* és a *Volksstimme* júliusi példányainak lefoglalását kaució nélküli politizálás miatt. A budapesti kerületi törvényszék SILBERBERG Ignácot sajtóvétségért október 9-én 3 havi fogházra és 100 forint pénzbüntetésre ítélte. Ettől kezdve SILBERBERGet a legkülönbözőbb vétségek miatt újra meg újra perbefogták. Noha letartóztatására csak 1896 februárjában került sor, a zaklatás és az üldöztetések megnehezítették a radikális ellenzék munkáját.[57] A SILBERBERG-csoportot azonban még a sajtópereknél is jobban akadályozta a rendőrség nyílt beavatkozása a betegpénztáriak oldalán: kongresszus helyett csupán egy országos gyűlés tartását engedélyezték, s így lehetetlenné tették, hogy a radikális csoport visszaszerezhesse pártvezetőségi funkcióit.

A sajtóperek, zaklatások, hatósági beavatkozások eredményeképpen csökkent az osztályharcos ellenzék tömegbefolyása, gyengült küzdelme a pártvezetőség ellen. A *Népszava* anyagi erejének megrendülését mutatja, hogy december 1-től már csak hetenként egyszer jelentek meg a lapok. Az állandó sajtóperek szükségessé tették, hogy SILBERBERG 1896. január 12-én lemondjon

[54] RÉVÉSZ Mihály i. cikkei SILBERBERG lépését jogtalannak ítélik, s a betegpénztáriakkal egyesült pártvezetőség pártját fogják. A lap példányszámára vonatkozóan l. *A Budapest Fő- és Székvárosi állami rendőrség 1895. évi működése*. 76. l.

[55] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—641.

[56] Új Népszava. 1895. október 20. *Nyilatkozat*. Új Népszava. 1895. október 25. *Megváltozott viszonyok között*.

[57] OL. BM. eln. 1895—1599. OL. Curia, 1896—VII—17 (3930), továbbá uo. 1897—VII—971. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1895—640. 754. és 1599.

a *Népszavá*nál elfoglalt állásáról. CSEBRENYÁK József pedig — egyelőre ismeretlen okból — 1896 februárjában adta át funkcióját GROSSZMANN Miksának, aki mint fiatal szociáldemokrata nemrég csatlakozott a mozgalomhoz.[58] A szerkesztőváltozás természetesen nem vált előnyére a lapnak, súlyosabb volt azonban a helyzet a *Népszava* anyagi erőforrásainak biztosítása terén. A rendőrségi jelentések tanúbizonysága szerint a pártszakadás óta a *Népszavát* egy asztaltársaság, a „pénteki asztaltársaság" finanszírozta. E társaság azokból a főként értelmiségi pályán mozgó szociáldemokratákból — orvosokból, ügyvédekből — állott, akik kezdettől fogva a betegpénztári tisztviselőgárda ellenfelei voltak.[59] A „pénteki asztaltársaság" azonban nem rendelkezett olyan anyagi erőforrással, amely a lapoknak szilárd bázist jelentett volna. A radikális csoport vezetősége már február elején jelezte, hogy a jövőben anyagi nehézségek miatt csak hetenkint fog megjelenni a lap. Minthogy azonban a várt anyagi támogatást nem tudták megszerezni, 1896. február 8-a után a *Népszava* több hónapig szünetelt.[60]

A pártlap elvesztése a radikális ellenzéket megfosztotta a tömegkapcsolat biztosításának egyik jelentős eszközétől. Ezentúl csak személyi kapcsolataik segítségével vagy alkalmilag kiadott röplapok útján szólhattak a munkásokhoz. A radikális csoport bázisának szűkülése hozzájárult a reformista pártvezetőség megszilárdulásához: az 1896-i IV. pártkongresszus a vezetőséget felmentette az ellenzék vádjai alól, és megerősítette megbízatásában.

A radikális ellenzéki csoport a kongresszus után ismét kísérletet tett a *Népszava* megjelentetésére. A kezdeményezés sikerrel járt: 1896 júniusában ismét megjelent hetilapként a *Népszava.*[61] A radikális ellenzék azonban erre az időre már igen sokat vesztett erejéből. Gyengesége tükröződött a *Népszava* számain is: színvonala esett, cikkei érdektelenségbe fulladtak. Előre látható volt, hogy az ellenzék nem tud versenyre kelni a szociáldemokrata pártvezetőséggel, amelynek minden szellemi és anyagi erő rendelkezésére állott. 1896 őszétől kezdve megindultak a kiegyezési tárgyalások. 1896 decemberében létrejött a párt egysége: a radikális csoport maradványa látszatengedmények kiharcolása után beolvadt a pártba. A megegyezés értelmében a *Népszava* 1896 decemberétől ismét a szociáldemokrata párt központi közlönye lett.

1896-tal a pártsajtó történetének igen pozitív szakasza zárul le. A szociáldemokrata párt megalakulásának és kezdeti tevékenységének időszakában jelentős szerepet játszott a pártsajtó a marxista eszmék terjesztésének, a proletariátus felvilágosításának, szervezésének áldozatos munkájában. Bár a szociáldemokrata párton belüli küzdelem első nagy szakasza a radikális erők meggyengülésével és bukásával fejeződött be, küzdelmük nem volt hiábavaló. A lapok a magyarországi munkásmozgalom osztályharcos szárnyának munkáját segítették a forradalmi eszmék terjesztésével, a lapszerkesztőség hosszú időn keresztül kivette részét az opportunizmus elleni harcból. 1896 után új szakasz kezdődik a pártlapok életében. A századfordulóra létrejön a szocialista tömegpárt, bővül a lapok olvasótábora, növekszik anyagi ereje. Noha a pártlapok a következő periódusban is sokat tettek a munkásság felvilágosítása,

[58] Népszava. 1896. január 18. *Az elvtársakhoz!* Népszava. 1896. február 8. *Az elvtársakhoz!*

[59] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1896—121., 136.

[60] Népszava. 1896. február 8. *Pártügyek* rovat. Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1896—121.

[61] Főv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. res. 1896—330.

szervezése érdekében és továbbra is az uralkodó osztályokkal folytatott harc eszközei maradtak, ebben az időben már nem a marxizmus forradalmi tanításainak, hanem a szociáldemokrácia opportunizmusának hirdetői voltak.

E. S. VINCZE: DIE GESCHICHTE DER ZEITUNG „NÉPSZAVA" 1889—1896

Der Aufsatz behandelt ein bisher vernachlässigtes Gebiet der ungarischen Arbeiterpresse. Es wird die Geschichte der Zeitung *Népszava*, des Zentralorgans der Sozialdemokratischen Partei Ungarns im wichtigen Zeitabschnitt der Gründungsjahre der Partei und ihrer klassenkämpferischen Führung dargestellt.

In der zweiten Hälfte der achtziger Jahre machte sich eine gewisse Abschwächung der ungarischen sozialistischen Arbeiterbewegung fühlbar, was sich auch in dem damals wöchentlich erscheinenden Parteiorgan *Népszava* und der deutschsprachigen *Arbeiter-Wochen-Chronik* spiegelte. Im Leben der beiden Parteiblätter trat im September 1889, nach dem konstituierenden Kongreß der Zweiten Internationale, eine Wendung ein, als die neuen klassenkämpferischen Führer der ersten Arbeiterpartei, der sogenannten Allgemeinen Arbeiterpartei, mit der Organisation der marxistischen Massenpartei begannen. Die bis dahin armselig ausgeführten, inhaltsleeren und sich auf eine schwache Leserschaft stützenden Parteiblätter gingen einer raschen Entwicklung entgegen und spielten alsbald eine wichtige Rolle in der Verbreitung der Ideen des wissenschaftlichen Sozialismus, der Aufklärung und Organisierung des Proletariats. Die Erstarkung der Arbeiterpartei, die Entstehung einer marxistisch gesinnten Redaktion, die Erweiterung der Massenbasis der Partei erhöhten das theoretische Niveau und die Redaktionstechnik der Parteiblätter und ermöglichten sogar die Vergrößerung der Parteidruckerei.

Die in Dezember 1890 erfolgte Gründung der Sozialdemokratischen Partei Ungarns schuf die Grundlage zu einer noch kräftigeren Entwicklung. Dies zeigte sich auch anfangs der neunziger Jahre, als neue Resultate erzielt wurden.

Parallel mit der Entwicklungsgeschichte der Blätter werden auch die wichtigsten Ergebnisse jenes Kampfes geschildert, den die Blätter an der Seite der Partei gegen den Terror der Behörden führten. Es wird auch beschrieben, wie sich der scharfe Gegensatz zwischen dem klassenkämpferischen bzw. opportunistischen Flügel der Sozialdemokratischen Partei Ungarns in den Spalten der Parteiblätter und in der Zusammensetzung der Redaktion spiegelte.

Der Kampf innerhalb der Partei endete am Schluß des behandelten Zeitabschnitts mit der Schwächung der radikalen Kräfte, — der Opportunismus gewann die Oberhand. Nichtsdestoweniger zollen wir all denen Anerkennung, die in dieser kämpferischen Periode der Zeitung *Népszava* an der Spitze der Parteiblätter standen und durch Verbreitung der marxistischen Ideen, sowie Entwicklung der damaligen sozialdemokratischen Partei zu einer Massenpartei eine heroisch-opfervolle Arbeit leisteten.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Titkos írás egy Corvinában. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Corvinák egyik kötete CURTIUS RUFUSnak Nagy Sándor tetteiről szóló művét tartalmazza. A kódex előzéklapján furcsa jelek sorakoznak egymás mellett: egy titkos írásnak a betűi.

A könyvtárosokat és a Corvinákkal foglalkozó tudósokat már régen foglalkoztatták az ezzel kapcsolatos kérdések: mit jelenthet, ki írta be és mikor?

Az utolsó kérdésre egyszerű a válasz. A bevezető pár szó megmondja az évet: 1491. Az évszámból ugyan a négyszáz jelölése kimaradt, de az írás jellege, a benne található 1490 évszám világosan utal a XV. század végére.

Az író személyére is elég könnyen lehet következtetni. A kódex címlapján alul, középen, ott, ahová a tulajdonos címerét szokták festeni, MÁTYÁS aranygyűrűt tartó hollós címere helyett az ARAGONIAI családé található. A könyv tehát BEATRIX királynéé volt. A furcsa jeleket ő írta bele. Erre azért következtethetünk bizonyossággal, mert tudjuk róla, hogy máskor is szokott titkos írást használni. Egyik levelében, melyet 1491. június 13-án írt testvéréhez, ELEONÓRA ferrarai hercegnéhez, kettejük levelezése számára új titkos írásjeleket küldött.

A tartalom megfejtésére pár évvel ezelőtt az Egyetemi Könyvtár néhány munkatársa vállalkozott. Jóllehet a szöveg a titkos írások egyszerűbb fajtáján van írva, ahol minden betűnek mindig egyforma, de a többitől különböző jel felel meg, a megfejtés a tartalomra vonatkozó támpontok hiányában igen nehéz feladat volt. A könyvtárosok mégis igen hamar, egy nap alatt megbirkóztak a feladattal, amiben a főérdem OROSZ Gáboré és MEZEY Lászlóé.

A bejegyzés latin betűkre átírva és kiegészítve a következő: „Anno Domini millesimo [CD]LXXXX primo. Die dom[i]nico post epifaniarum || domini veni huc Agriam, tercio die venit post me huc || sere[nissi]mus d[ominus] rex Ladislaus 1490 coronatus in die || dominico die post festum s[anctae] exaltationis s[anctae] crucis."

Magyar fordítása így hangzik: „Az Úr 1491. esztendejében. Vízkereszt utáni vasárnap jöttem ide Egerbe, harmadnapra utánam jött ide a dicső Ulászló király, akit 1490-ben, a szent kereszt felmagasztalása utáni vasárnap koronáztak meg."

A bejegyzés megértéséhez fel kell eleveníteni a XV. század utolsó évtizedének történetét. 1490-ben, MÁTYÁS király halála után CORVIN JÁNOSsal együtt az özvegy királyné lett a koronatanács elnöke. BEATRIXnek elég sok hű embere volt, ő rendelkezett a bányavárosok felett, az ő katonái parancsoltak Esztergomban, Diósgyőrött, Zólyomban és néhány más kisebb várban. Ilyen körülmények közt állásfoglalása az új király megválasztásakor sokat jelentett.

A nagy király örökére sokan pályáztak, így HABSBURG MIKSA, ULÁSZLÓ cseh király, JÁNOS ALBERT cseh herceg és maga BEATRIX is. Az utóbbit azonban sokan gyűlölték, és nem volt akkora pártja, hogy a siker reményében pályázhatott volna a trónra. A hatalomról mégsem akart lemondani, s így — csakhogy királyné maradhasson — ki-

Q. VINTI CVRTII RVFFI RERVM
GESTARVM MAGNI ALEXAN-
DRI REGIS MACEDONVM
LIBER PRIMVS
INCIPIT

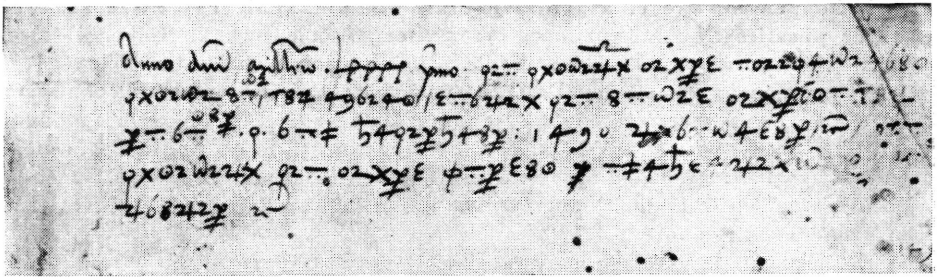

jelentette, hogy hajlandó a megválasztandó uralkodónak kezét nyújtani. Ezt használták ki a cseh király párthívei. Megjelentek előtte, rábeszélték, hogy egyezzen bele ULÁSZLÓ királyságába, s egyúttal az ő nevében megkérték a kezét. A kedvező válasz után a rendek 1490. július 15-én megválasztották ULÁSZLÓT, azzal a feltétellel, hogy BEATRIXOT nőül veszi.

ULÁSZLÓ kijelentette az esküvőre való hajlandóságát, de ezt különböző ürügyekkel egyre halogatta. Helyzete közben megnehezült, mert a trónkövetelők fegyverrel próbáltak igényeiknek érvényt szerezni. MIKSA visszafoglalta Bécset, utána megtámadta az országot, és hadaival Buda felé nyomult. Ugyanekkor JÁNOS ALBERT Kassát ostromolta. BEATRIX felhasználta a „vőlegény" szorultságát, és megfenyegette, hogy ha nem veszi feleségül, átadja várait a trónkövetelőknek.

ULÁSZLÓ engedett a kényszernek. Néhány bizalmas embere jelenlétében BAKÓCZ Tamás győri püspök előtt házasságot kötött BEATRIXszal, de feltételül szabta, hogy ezt politikai okokból egy ideig tartsák titokban. A szertartás után azonnal elbúcsúzott újdonsült feleségétől, hidegen, — mint BONFINI írja — „sem csókkal, sem mosollyal, sem nyájaskodással, komoly arccal, mint idegen az idegentől".

Ulászló és hívei egy pillanatig sem vették komolyan a házasságkötést, várták, hogy a körülmények javulásával mikor mondhatják ki annak érvénytelenségét, és dicsekedtek, hogy az olasz asszonyt „*olasz módon*", cselszövéssel játszották ki.

A királyné természetesen gyanakodott, de „férjének" elég sokáig sikerült félrevezetnie. ULÁSZLÓT harcaiban pénzzel és katonákkal támogatta. Ilyen körülmények közt történt a CURTIUS kötetben feljegyzett látogatás 1491 januárjában. BEATRIX bizalmas hívének, NAGYLUCSEI Orbán egri püspöknek a palotájába ment, s itt kereste fel a Kassa felmentésére siető király. A látogatás valószínű célja újabb pénzkérés lehetett.

ULÁSZLÓ később, miután a trónkövetelők támadásaitól megszabadult, igyekezett a számára terhes kötelektől megszabadulni. A királyné viszont egyre csökkenő reménnyel, de nem csökkent kitartással évekig küzdött jogai elismertetéséért. Végre közel tíz évi huzavona után, 1500-ban a pápa érvénytelennek minősítette a házasságot.

A döntés után BEATRIX kénytelen volt elhagyni Magyarországot. Még a tulajdonában levő CURTIUS-kötetet sem vihette magával.

Egy fél évszázaddal később, Buda elfoglalása után a szultán a Corvina-könyvtár maradványát, köztük BEATRIX kódexét is, Konstantinápolyba szállíttatta, s ez csak 1877-ben került vissza Magyarországra. Azóta az Egyetemi Könyvtár őrzi.

VÉRTESY MIKLÓS

Miképpen kerülte el a gyulafehérvári bibliotékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást? Szalárdi János derék krónikaírónk Bethlen Gábor jellemzése kapcsán beszéli el, hogy „Bibliothecát, különb különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, ollyat szerzett vala ugyanazon [fehérvári] collegium szükségére, a mellynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett. Mellynek gondviselése erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bízatván, regestrum szerint, a mikor minemű könyveket a [schola-] mesterek kikivánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében bészednék szorgalmatosan, minden kár nélkül, mellyre a bibliothecariusnak ugyan fizetése is jár vala."[1]

E nagyszerű könyvtár, amely öregbik Rákóczi György idejében még tovább gyarapodott, bizony mindössze csak alig néhány évtizedig felelhetett meg az alapítótól megjelölt rendeltetésnek.

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi kalandja után a megtorlást hozó tatár kán Erdélybe törve, Szeben alól Fehérvár felé fordult, s ott mindent a legkegyetlenebbül tört, zúzott, égetett, rabolt. Ugyancsak Szalárdi adja tudtunkra, hogy „minden egyházakat, tornyokat, ... collegiumot, oskolát, fejedelmi drága épületű házakat s az egész nagy rakott épületű belső várost porrá és hamuvá tevék."

„Pápai János ottvaló egyik káptalan a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak, a melly segestyében az egyháznak dél- és a vár felől való oldalában igen alkalmatos helyen tartatának, noha annak a templomból bejáró-ajtaját kővel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék, jó módjával bemeszeltették vala, a hova maga is kívülvaló ablakon bebujván, azon könyves, levéltartó-házakban elrejtezett vala. De a fütyésző, prédáló nép megsejdítvén a segestyét, könnyen ráhágák, s magát, hogy jó szabású, termetes és ifjú ember is volna, rabbá tevék, a sok munkával, költséggel szereztetett sok szép könyveket s leveleket is és protocollumokat, avagy fejedelmi könyveket, valamellyeket Toroczközi Ferecz nevű egyik káptalan magával Szebenbe el nem vihetett volna, [egy darab gránát posztója levén, a szekereseknek avval fizetett,] azon könyvtartóháznak közepire rakásra hordván, úgy gyujták és égeték meg rettenetes és becsülhetetlen kárral."

„Ó, szánja meg az úristen! hogy annyi sok magok hasznokat kereső tisztek, praefectusok, udvarbirák közül nem találtatott vagy egy, ki az országnak, a levelekből, királyi könyvekbül, protocollumokból: az ecclesiának pedig a bibliothecának sok szép és nagy summa pénzben álló könyveknek romlásából való nagy kárát megkeserülte, szánta volna, s az romlás előtt Szebenbe avagy csak azokat beköltöztette volna."[2]

Igy szól Szalárdi közismert leírása. Természetes, hogy ő, a fejedelmi levéltáros, mindenek fölött legjobban a levéltári és könyvtári anyag pusztulását fájlalta. Annak romlásáról ezért emlékezett meg mindenki másnál részletesebben. Elbeszéléséből megtudjuk, hogy Taraczközi Ferenc káptalan a maga költségén egynehány szekérnyi iratot Szebenbe ugyan még elmenekített, ellenben a levéltár nagy része s a könyvtár teljes egészében ott maradt, mindezt azután az ellenség könyörtelenül fel is égette.

Kétségtelen, hogy Szalárdi a tőle leírt eseményeknek nem volt szemtanúja, sőt akkor már állandóan váradi lakos lévén, arról nem számolhatott be, vajon minden egyes darab csakugyan tűzhalált lelt-e? s a történetesen megmaradtakat volt-e, aki összeszedje? De akármiként is történt, az a körülmény mégis megállapítható, hogy voltak könyvek, amelyek nem osztoztak társaik szomorú sorsában. Ez a szerencsés megmenekülés csakis úgy történhetett, hogy már jóval megelőzőleg kivétettek a könyvtárból.

1648. október 11-én meghalt az öregbik fejedelem. Két esztendő múlva, 1650.

[1] *Szalárdi János Siralmas magyar krónikája*. 33. hasáb.
[2] I. h. 390—91. hasáb.

június 16-án ZSIGMOND fiával együtt a fejedelemasszony is kiköltözött a fehérvári palotából, egészen átengedve azt az ifjú fejedelemnek.[3] Mindketten hazaköltöztek családi fészkükbe: Sárospatakra. 1651-ben megházasodott ZSIGMOND herceg, felesége azonban még ugyanabban az évben meg is halt. Nemsokára ezután, 1652. február 4-én az özvegyen maradt ifjú férj is követte. Az így magára maradt öregbik fejedelemasszony most már minden vígasztalását az egyházáról való gondoskodásában lelte. Különösen sokat áldozott az iskolákra s közöttük is főképpen a pataki kollégiumra. Az 1650-ben tanárul meghívott nagyhírű és nagytudományú COMENIUS Ámos Jánosra bízatván az iskola újjászervezése, előbb ZSIGMOND herceg, az ő halála után pedig édesanyja törekedett elősegíteni a nagy tudós átalakító terveit.

Bizonyosnak tartom, hogy ezzel a helyzettel hozható összefüggésbe SZÉCHI SERES István Kolozsvár-városi sáfárpolgár szűkszavúsága ellenére is sokat mondó számadási tétele 1653. július 26-án: „Erkezuen Baal Pataki Janos Ura[m] Eoregh aszsz(onyunkna)k fe'ő szolgaia, per(sonarum) 12. Viszen Feieruarrol az Bibliotecabol Derek Keonyueket Patakra."[4]

Ennek az adatnak értékessé tételéhez szükséges annak egyes elemeit vizsgálat alá vennünk.

Először is BÁLPATAKI Jánosról tudjuk meg, hogy az öregbik fejedelemasszony főszolgája. E kevésbé ismert név közelebbi adatai után nyomozva, feleletet ugyancsak SZALÁRDInál találunk: 1645 szeptemberében Váradon „Bálpataki János, üdősbik fejedelemasszony Hopmestere megholt vala, ki ugyanott a vár előtt való öreg egyházba, Petneházi István [borosjenei főkapitány] és Bornemisza Pál [udvari főkapitány] temetőhelyekbe, temettetvén, címerjével zászlója is a fejedelemasszony parancsolatjából, hogy kedves jó szolgája lött volna, noha különben nem derekas nagy nemzet lett volna, feltétetett vala."[5] Nagyon valószínű, hogy ifjabb BÁLPATAKI János fia volt LORÁNTFY Zsuzsánna 1645-ben elhúnyt derék udvarmesterének, akinek udvari szolgálatában is — úgy látszik — utódává lőn.

A sáfár feljegyzéséből azt is megtudjuk, hogy BÁLPATAKI tizenketted magával jött el a könyvekért, hogy a fehérvári bibliothecaból Sárospatakra szállítsa. Tehát abból a körülményből, hogy e könyvtári anyagot a fejedelemasszony legelső szolgája nagy fuvaros és kísérőszemélyzettel szállította, egészen bizonyosnak állapíthatjuk meg, hogy itt nem egy-két kötetnyi könyv elvitelére, hanem több szekérnyi, tehát csaknem egész könyvtárnyi mennyiségűre kell gondolnunk. Ezt erősíti meg a sáfárpolgár számadásának az a megjegyzése is, hogy „derék könyveket" fuvaroztak. E „derék" jelző pedig itt sem tartalomra, sem méretre nem vonatkozhatik, hiszen a sáfár aligha látta a hihetőleg hordókba becsomagolt köteteket, vagy ha netalán mégis látta, egyáltalában nem valószínű, hogy a különben nagyon jóravaló, királybíróságot is viselt polgárembert különösebben érdekelték volna a bizonyosan latin nyelven írott s főképpen teológiai tartalmú munkák, ezért tehát más véleményt aligha is mondhatott róluk, minthogy nagy, illetőleg derék mennyiségű volt.

[3] SZALÁRDI (251. hasáb) szerint az özvegy fejedelemasszony még Erdélyben várta meg a fejedelem síremlékének feállítását, ez pedig — a krónikának nem egészen világos szavai szerint — 1650-ben történt volna. Ez a beállítás azonban téves, mivel a kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvéből tudjuk, hogy a síremlék faragott kövei Lengyelországból csak 1651. október 13-án érkeztek Kolozsvárra (148. lap), ekkor pedig már Sárospatakon kellett lakniok, hiszen ekkorra már megtörtént ZSIGMOND lakodalma, sőt a felesége már halott volt, s el is temették ugyancsak Patakon. Ezért Erdélyből való kiköltözésüknek föltétlenül 1650-ben kellett megtörténnie.

[4] *Kolozsvári sáfárszámadáskönyvek*. 1653., 110. l.: (A kolozsvári román állami levéltárban.)

[5] SZALÁRDI. 218. és 544. hasáb.

E sok kötetnyi könyvet hihetőleg a pataki kollégium könyvtárának gyarapítására válogatták ki a fehérvári bibliotékának másodpéldányaiból. Másodpéldányokra azért gondolhatunk, mivel az ország első könyvtárának megcsonkítását aligha határozta volna el akár a fejedelem, akár édesanyja, akár Bisterfeld professzor vagy pedig Csulai püspök. Ellenben tudjuk, hogy e nagy könyvtár köteteinek beszerzése nem egyszerre történt,[6] s miként Teleki Mihály fejedelmi tanácsúr könyvtárgyarapításával kapcsolatosan is adatunk van arra vonatkozólag, hogy nemcsak egyes könyveket, hanem megvételre egész bibliotékát is kerestetett,[7] mennyivel inkább megtehette ezt Bethlen Gábor, akinek számtalan követe, alumnus diákja meg más küldötte járta a külső országokat, s kereshette fel a könyvpiacokat, sőt hadakozásai folyamán maga a fejedelem is messzi földeket bejárt.

A Fehérvárról elszállított könyvek azután többé már nem kerülhettek vissza régi helyükre, s ezért föltétlenül el is kerülték az 1658. évi tatárpusztítást, ellenben a pataki könyvtár sorsában osztozva, a sok viszontagság ellenére nem egy kötete akár a pataki kollégiumban, akár pedig valamelyik katolikus intézetben mégiscsak fellelhető lehet, minthogy a kollégium épületének 1671-ben történt elfoglalásakor a menekülő tanároknak és az ifjúságnak nem volt lehetősége gyűjteményeiket Fehérvárra avagy Kassára, majd Göncre magukkal vinniök.

Nem volna hiábavaló fáradság e köteteket felkutatva, azt is megállapítanunk, hogy e könyvek miféle megkülönböztető jelzéssel voltak ellátva?

Herepei János

A második sárospataki nyomda leltára 1820-ból. A Magyar Könyvszemle 1926. évi 1. és 2. füzetében közölte Harsányi István a Comenius ösztönzésére, Lorántfy Zsuzsánna fejedelemasszony anyagi támogatásával 1650-ben felállított első sárospataki nyomda leltárait.[1] A három különböző időből származó leltár — 1666, 1669, 1674 — nemcsak azért érdekes és értékes, mert képet alkothatunk magunknak a magyarországi nyomdászat és könyvkötészet XVII. századbeli történetéről, hanem ezek a leltárak könyvtörténeti és általános művelődéstörténeti szempontból is jelentősek. Az első sárospataki nyomda mindössze 21 évig, 1671-ig működött. E rövid idő ellenére is fontos munkák, Comenius tankönyvei, az első ismert magyar ÁBC-s könyv a pataki tipográfiában láttak napvilágot.

Százharminchat év szállt el a Kollégium felett, mire Szentes József kapitány 1805-ben, ténylegesen 1807-ben felállította a második nyomdát Sárospatakon. Nehezen indult a nyomda, és ez a nehézség hosszú évekig végigkísérte működését. Szentes József nem volt szakember, a nyomda felszerelése sem felelt meg a követelményeknek. Bár a pataki iskola élénk szellemi és irodalmi központ volt, a tanárok többnyire pesti vagy debreceni nyomdákban jelentették meg müveiket. Ennek következtében Szentes nyomdája hamarosan anyagi zavarba került. A tulajdonos a Kollégiumtól felvett kölcsönökkel igyekezett fenntartani magát, ami végül oda vezetett, hogy a zálogképpen lekötött nyomda lassanként teljes egészében a Kollégium birtokába került. Nádaskay András lett az új nyomdász. Azonban sem az új mester, sem pedig az új tulajdonos nem hozott nagy változást az elhanyagolt felszerelésű nyomda életében. A főiskola ugyanis egy sokkal nagyobb üggyel, a „Nagy Collegium" építésével volt elfoglalva, a nyomda sorsa jelentéktelenné vált a nagy vállalkozás mellett. A nyomda működött ugyan, kisebb-nagyobb művek megjelentek benne. A Kollégium a lehetőséghez mérten igyekezett legalább a karbantartás erejéig

[6] Herepei János: *A gyulafehérvári academicum collegium első tíz éve* (Kézirat).
[7] Konc József: *Egyháztörténeti adalékok.* (Protestáns Közlöny. 1891. 40. l.).
[1] Harsányi István: *A sárospataki nyomda leltárai.* Magy. Könyvszle. 1926. 111. l.

támogatni a nyomda működését. A kinevezett „typographiae inspector" állandóan szorgalmazta a nyomda korszerűsítését. Ennek eredményeképpen végre 1820-ban a Kollégium rektora elrendelte a nyomda leltározását, melynek alapján tervbe vették a műhely régi felszerelésének kicserélését és új sajtókkal való berendezését.

Az 1820-ból való leltár — melyet FÁY Ferenc főgondnok helyettes, ROZGONYI József nyomdafelügyelő és NÁDASKAY András nyomdász jelenlétében vettek fel — valóban szomorú képet mutat a nyomdáról. A betűk nagy része kopott, sőt olvasztani való, a „requisitumok", vagyis a nyomdai kellékek hasonlóképpen „ótska", elavult állapotban voltak. A sajtók különösen nem feleltek meg a kor követelményeinek, a fatégelyes, márvány fundamentumos sajtó sokkal avultabb volt, mint az első pataki nyomda „praeluma", melynek tégelye már 1674-ben rézből készült.

A három oldalas leltár fontokban számítva pontosan feltünteti a betűk bruttó súlyát, külön mérték le a ládákat, amikben tartották, külön a betűk tiszta súlyát. (Jelen közleményünkben csak az utóbbit közöljük.)[2] Egyébként a leltár teljes szövege a következő:

„1820-dik Esztendei Május Holnap' 25-ik Napján a' Sáros Nagy Pataki Collegium Typographiája inventáltatván, következendő képpen találtatott.

Sub No.	Ótska Betük Nevezete	Libra	Observatio
1.	Szabón fractur, és		
2.	Doppelt Text Fractur	54	
3.	Szabón Antiqua		
4.	Doppel müttel Antiqua		
5.	Doppel müttel Müziert	41 1/2	
6.	Doppel Cicero Müziert		
7.	Doppel müttel Fractur	71	
8.	Text Fractur	51	
9.	Tertia Fractur	56	
10.	Tertia Antiqua	77 1/2	
11.	Text Antiqua	76	
12.	Tertia Cursiv	56	
13.	Cicero Cursiv	172 1/2	
14.	Garmond Cursiv	55	
15.	Petit Cursiv	40	
16.	Ferschidene Wersalien	41	alte
17.	Doppelt Cicero Wersalien antiqua	24	
18.	Text Cursiv Wersalien		
19.	Cicero Hebreisch	19	
20.	Cicero Grichisch	41	
21.	Tertia Antiqua	17	alte
22.	Garmond Antiqua	27	alte
23.	Petit Antiqua	47 1/2	alte
24.	Cicero Cursiv defect	19 1/2	alte
25.	Garmond Antiqua	28	alte
26.	Verschidene Röszel	23	alte
27.	Kundschafft	32	Kettő
28.	Petit Kalender Zeichnen	32	
29.	Garmond Kalender Zeichnen	27	alte
30.	Garmond Antiqua	23	alte
31.	Garmond Antiqua	138	alte } elolvasztani
32.	Garmond Antiqua	126	alte } valók
33.	Garmond Antiqua	118	alte

[2] A leltár eredetije a Tiszáninneni Ref. Egyházkerület Levéltárában Sárospatakon. B. XLIV. 18. 329. sz.

	Uj Betük Nevezete	Libra	Darab	
34.	Mittel Antiqua	277½		
35.	Cicero Antiqua	505½		
36.	Garmond Antiqua	505		Ezek dto 10-a
37.	Titel Schriften	97½		Aprilis 1819. el
38.	Verschidene Röszel	28		hozattak, s a
39.	Durchschisz Regleten	36		maga Valóságá-
40.	Tertia, und Text Quadraten	21¼		ban meg
41.	Linien	50		vagynak
42.	2. Placat, 2. Folio, 2 quart Einfassung		6	
43.	Verschidene Spiz linien		24	

Requisitumok

44.	Winkelhaken	7 db	Rézből készült, jó és használható
45.	Ólom pléhhel felül bé vont fa formák Czifrázatokra valók kisebbek, és nagyobbak	21 ”	Ótskák, és jobbára haszonvehetetlenek
46.	Sajtó, minden hozzá-tartozandó Requisitumokkal	1 db	Nagyon ótska, és alig használható formában, mellynek még ez a fogyatkozása is van, hogy a' Tigelja fa, a' Fundamentoma Márvány-kő, mellyeknek Rézbül kellene lenni
47.	Más sajtó széjjel szedett	1 ”	El avult állapotban, mellynek minden nagyobb fa, és vas eszközei meg vagynak ugyan, de már annyira haszon-vehetetlen, hogy a' Collegium rajta soha nem is dolgozhatott
48.	Harmadik sajtó, mellyben a' Formulárék préseltettnek Bálba	1 ”	Ótska ugyan, de még használható
49.	Regál, vagy-is Betü Stellazsi	3 ”	Mellynek ketteje még haszna vehető, az Egyike pedig nagyon ótska
50.	Betü tartó Kasztni	4 ”	Ujj, és jó állapotban
51.	Betü tartó Kasztni	25 ”	Ótskák, de még használhatók
52.	Kalendárium Betü-tartó kissebb Kasztni	2 ”	Ótska állapotban
53.	Apróbb fiókos Regál, vagy-is Kilencz kis fiókos Stellazsi	1 ”	Használható státusban
54.	Deszkás Regál Hét fiókos, a' más része pedig be toló deszkákkal	1 ”	Középszerü állapotban
55.	Fiókos, két felé nyiló, és Pléhel záródó Regál Kasztni	1 ”	Nagyobb formáju, ujj készület
56.	Betü szedő deszka	10 ”	Jó, és használható
57.	Betü szedő deszka	7 ”	Ótska állapotban
58.	Betü szedő Hajó in folio	4 ”	Jó, s' használható
59.	Betü szedő Hajó in Folio	1 ”	Rossz, és nem használható
60.	Betü szedő Hajó in Octavo	3 ”	Jó státusban

61.	Ásztató Deszka	5 ”	Középszerő állapotban
62.	Sajtóban lévő Vas Ráma	1 ”	
63.	Sajtón kivül lévő Vas Ráma	5 ”	
64.	Kis Reszelőtske	2 ”	Ótska
65.	Harapó fogótska	2 ”	Ótska
66.	Kés	1 ”	Fa nyelü igen hitvány
67.	Fejes szögh	2 ”	
68.	Kis vésőtske	1 ”	Rosz (Sic!)
69.	Ár	1 ”	Hitvány
70.	Kézi fürész	1 ”	Ótska
71.	Kis furótska	1 ”	Rosz
72.	Punctir Czanglitska	1 ”	El törve
73.	Fa, drótos gyertya tartó	2 ”	Hitvány
74.	Koppantó	1 ”	Rosz
75.	Olló	2 ”	Az egyik meg lehetős, a 2-ik Hitvány
76.	Kis Asztal, kereszt lábbal, s' Fiókkal	1 ”	El avult állapotban
77.	Háromlábu Corrigáló szék, magos	2 ”	El avult állapotban

Patak 25-a May 1820.

Fáy Ferenc
coadjutor vice curator
Rozgonyi József
typographiae inspector
Nádaskay András
typographus.

A nyomda elhanyagolt állapota ellenére is tudott szépet produkálni. 1810-ben Kazinczy Ferenc egyik költeménye Szentes József nyomdájában jelent meg. *A nagyság' és szépség' diadalma, Napoleonnak és Luizának menyegzőjöknél* című kiadvány egyike a legszebbeknek, amik magyar sajtó alól kikerültek. A sárospataki Szentes-nyomda örök dicsősége marad — írja Rexa Dezső, aki Kazinczy versét hasonmásban kiadta. „A nyomtatvány címlapjának betűméretei, arányossága, levegős elosztása, a szövegoldalak írása, beosztása, sorainak zárása, sorközeinek szélessége, elsőrendű nyomdai alkotássá teszik e kis munkácskát.”[3]

Az idők folyamán természetesen a pataki Kollégium nyomdája is eljutott oda, ahová a korabeli tipográfiák. Termékeivel, különösen a népiskolai tankönyvek kiadásával, egészen jelentős helyet foglalt el nyomdászatunk történetében.

Takács Béla

Régi pesti könyvek és könyvtulajdonosok. *(A török utáni első pesti telepesek.)* A fővárosi levéltár szép számmal őrizte meg a régi pesti lakosok inventáriumait: ingó és ingatlan vagyonuknak hagyatéki leltárait. Ezek sokféle szempontból érdekesek, becses anyagot találhat bennük akár a gazdaság-, akár a művelődéstörténész. Gyér, de nem érdektelen adatok szólnak ezek között az 1686 után kialakuló pesti társadalom könyveiről.

Kutatásaink, melyek egyelőre csak az 1686—1696 között bevándorló, első telepesek társadalmi viszonyait vizsgálják, 50 inventáriumot találtak a lakosságnak ebből a köréből. Valamennyi leltár — egy kivételével — pesti ingatlantulajdonosok, de kivétel nélkül polgárjoggal rendelkező egyének vagyoni viszonyairól számol be. Tekintve hogy

[3] Rexa Dezső: *Kazinczy Napoleon és Mária Lujza mennyegzőjére.* Gyoma. 1932. 15. l.

1696-ban Pesten 218 ház állt, beleértve a középületeket is,[1] értesüléseink körülbelül a vagyonos polgárság negyedrészére vonatkoznak. (Ingatlan nélküli zsellérek, napszámosok leltárai ebből az időből nem kerültek elő.)

Távolról sem akarunk e számbeli kisebbség adataiból önkényes következtetéseket levonni. Annyit azonban megjegyezhetünk, hogy ez az 50 leltár kicsiben eléggé híven tükrözheti az egészet, mert benne a polgári társadalom csaknem minden rétegét és csoportját képviselve látjuk.

Az értelmiségi réteget érintő leltárak a győzelmes császári hadsereg egy tisztjére, továbbá állami hivatalnokokra (sótiszt, vámszedő, hídmester), a városi német tanítóra, egy megyei szolgabíróra, valamint a volt pesti plébánosra vonatkoznak. Könyvekről egyik leltárban sincs említés, mindössze PUTANICZ János esztergomi kanonok, a volt plébános, később budai prépost hagyatékában volt egy kalendárium.[2]

Nem találunk könyvet a kereskedők hagyatékában sem. A legnagyobb számmal iparosok, önálló mesterek leltárai maradtak fenn: mészárosok, pékek, tímárok, cipészek, szabók, szűcsök, kőfaragók, kőművesek, ácsok, kádárok, szappanfőzők, fuvarosok, lakatosok, nyergesek és borbélyok. Ebben a meglehetősen változatos iparos-rétegben 4 olyan személy fordul elő, akinek inventáriuma könyvekről emlékezik meg.

Egy *építészeti szakkönyvet* találunk MEISTER Mátyás ács, később császári építőmester hagyatékában.[3] — MEISTER 1657 körül született Elszászban, s 1694-ben kapott Pesten polgárjogot. 1705-ben a városi külső tanács tagja lett, tehát a polgárság patríciusrétegéhez tartozott. Emeletes, 3 szobás sarokháza a város központjához közel, a mai Molnár utca északi végében állott. Lakásának berendezése intarziás bútorral, aranyrámás tükörrel, faliórával, szőnyeggel, függönyökkel és a falakon 21 különböző képpel — finomabb izlésről tesz tanúságot. 1725-ben halt meg.[4] — Sajnos, mint általában, az említett építészeti szakkönyv címét, szerzőjét a leltár nem jegyezte fel.

Három *építészeti rajzkönyvet* említ KALCHER Márton kőművesmester, városi tanácsos hagyatéka.[5] — KALCHER Stájerországból került Pestre. 1655 körül született, s az első telepesek között, 1687-ben kapott polgárjogot. Emeletes, 3 szobás háza a mai Petőfi Sándor utca 3. szám (Trattner—Károlyi-ház) helyén állott, ugyancsak finomabb izlésre valló berendezéssel. Tekintélyét az is mutatja, hogy KOHÁRY István országbíró vele építteti fel jolsvai kastélyát. De ő kezdi meg Pesten a GLÖCKELSBERG-, később ESTERHÁZY-palota építését is, melyet halála miatt nem tud befejezni. 1701-ben halt meg. Egy időben a városi kamarás (pénztáros) tisztét is viselte, lakásában pedig külön fiókos iratszekrény állt. Ő maga azonban nem tudott írni.[6]

A harmadik könyvtulajdonos a városban „ezermester"-nek nevezett MODAUER György János lakatos, esztergályos és molnár. Schweinfurtban (Bajorország) született, 1657 körül. 1689-ben szerzett polgárjogot.[7] Egy „régi könyve volt Krisztus életéről", mint a leltár mondja, s ezenkívül „különböző régi könyvecskék".[8] Keskeny és magas, kétemeletes, 3 szobás lakóháza — albérlőkkel zsúfolva — a mai Váci utcában (körülbelül a volt Angolkisasszonyok templomával szemben) állt.[9] Élete során sok dolgot adott a városi hatóságoknak. Feleségét civakodás közben agyonlőtte, majd megszökött, s állítása

[1] Az 1696. évi adóösszeírás (Főv. Lt.).
[2] Test. a. a. 151.
[3] Test. a. a. 302.
[4] Életrajzi adatok a budapest-belvárosi főplébánia anyakönyveiből. Házáról vö. 1. sz. j. és a pesti telekkönyv. L. még: pesti polgárkönyv.
[5] Test. a. a. 1.
[6] Vö. 4. sz. j. Építkezéseiről: Orsz. Ltár, Kam. Adm. Mem. u. Anbr. 3932 f., 52, 86K.
[7] Vö. 4. sz. j.
[8] Test. a. a. 125.
[9] Pesti telekkönyv.

szerint „Rómába zarándokolt". Egy év múlva elfogták, s hónapokig ült a város tömlöcében, megkínozták, de nem szelidült meg. Szitkozódott, fenyegetőzött a börtönben, a hozzáküldött jezsuitát elkergette. Közben — bilincsei könnyítésére — megjavította az elromlott városházi toronyórát, mint „ezermester". Végül is szabadon bocsátották, mert nem sikerült rábizonyítani a szándékosságot. De évek múlva új felesége is arról panaszkodott a tanács előtt, hogy férje meg akarja ölni. 1717-ben halt meg.[10]

A negyedik és utolsó könyvtulajdonost azoknak sorában találjuk, akiknek nem volt ingatlan birtokuk. WILHELMB Mihály János fürdős és sebész azzal a feltétellel kapta meg a polgárjogot 1696-ban, hogy rövidesen házat szerez.[11] De még 1704-ben bekövetkezett halálakor sem volt háza. Könyvei ellenben voltak: a hagyatéki leltár 27 kötet könyvéről emlékezik meg.[12]

WILHELMB társadalmi helyzetét a kor felfogása az iparosok között határozta meg. Nem volt „igazi", tanult orvos, csak „alsóbbrendű", aki testi beavatkozásokra vállalkozott, szemben az egyetemet végzett, és csupán elméleti kérdésekben, legfeljebb receptírásban tevékenykedő, „magasabbrendű" orvosokkal. 1638 körül született, és Steyregg ausztriai községből került Pestre, valószínűleg a hadsereggel.[13]

Leltára, kivételképpen, itt-ott említést tesz könyveinek szerzőiről is. Ilyen módon néhány esetben sikerült a könyvek közelebbi (bibliográfiai) adatait is megállapítanunk. Sorrendben így következnek:

Johannes Agricola Wundartzney — Johannes AGRICOLA (valódi nevén DETHARDING): *Wundartzney* című műve Nürnbergben jelent meg 1643-ban. Szerzője egy ismert német orvosdinasztia tagja.[14]

2 bücher Felix Würtz — Felix WÜRTZ bázeli kirurgus Zürichben született, s a XVI. század második felében élt. Írt egy Wundartzney-t, mely igen népszerű volt. Valószínű, hogy ezt a művet érti a leltár. Fivére, Rudolph WÜRTZ strassburgi kirurgus javított kiadásban bocsátotta közre: „Practica der Wundartzney Felix Würtzen, des weyl. berühmten und wolerfahrenen Wundartztes zu Basel... vermehret durch Rudolph Würtzen in Strassburg. Stettin, 1649." (Ez a kiadás két példányban is megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban.[15])

Kräuter Buch Apollinari — Quintus APOLLINARIS néven működő német orvos, akinek füvészkönyve 1661-ben jelent meg Strassburgban.[16]

Artzney Bücher Habersack — Johann Karl HABERSACK: Relation in welcher beygebracht wird, was gestalten die Wiennerische Neustatt mit der Pest angesteckt worden: wie man sich in geistlicher und weltlicher Ordnung verhalten: was für Praeservativ Mittel gebraucht... Wien, 1681. (A budapesti Egyetemi Könyvtár állományában.)[17]

4 bücher Theophrasti Paracelsi — PARACELSUS (1493—1541), a híres humanista orvos művei, ki könyveiben főleg az orvostudomány rendszerével foglalkozott. Összes művei többféle kiadásban is megjelentek, 4 kötetes kiadásáról azonban nincs tudomásunk. Tíz kötetben adták ki, valószínű, hogy WILHELMBnek hiányosan volt meg.

[10] A bírósági adatokat BÓNIS György szívességéből közlöm, ki a pest-budai igazságszolgáltatásról szóló munkáját még kéziratban rendelkezésemre bocsátotta.

[11] Pesti tanácsülési jegyzőkönyv, I. 415.

[12] Test. a. a. 70.

[13] Uo.

[14] *General catalogue of printed books*, British Museum, London—Beccles, 1931. 2. vol. — Újabb kiadása: Nürnberg, 1674. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában.)

[15] Jelzet: Db 2039, Dd 125. — JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1750—51.

[16] HIRSCH, August: *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte*. Wien—Leipzig, 1884.

[17] Jelzet: Db 445.

Examen büchel Josephi Schmidt — Joseph SCHMIDT német orvos, aki 1653—1675 között Augsburgban működött. Egyik műve: *Examen phlebotomicum* — érvágó-kézikönyv. Nyilván erre utal a leltár.[18]

Ezeken kívül még kémiai könyvekről, továbbá a katonaorvoslásról, a pestisről, valamint a köptető és hánytató hatású antimonról szóló könyvekről emlékezik meg az inventárium, közelebbi megjelölés nélkül, valamint kézírásos jegyzeteket is említ.

Csupa német orvosi szakmunka tehát, amennyire megállapítható, és a maga korában sem túlságosan friss mindegyik.

A könyvek mindig a művelődés útját jelzik. A pesti könyvtulajdonosok is erre hívják fel a figyelmet. Az a művelődés azonban, mely a fenti leltárak adataiban tükröződik, még nem valami általános jellegű érdeklődés, hanem egyszerűen a szakmát, a mesterséget segíti. (A kézműves mesterségek között is egyedül az építőipart látjuk képviselve egy ács és egy kőműves hagyatékában.) A fejlődésben levő városban hivatásuk és társadalmi osztályuk magaslatán álltak. Tevékenységük egyik ága a mindennapi szükségletek gyakorlati világa felé vonta őket, míg a kivitelezésben, a formálásban a művészet gondolatával érintkeztek. Ezért kaphattak támogatást könyvektől. A „sebész" — a lenézett fürdős — mestersége viszont, minden társadalmi hátránya ellenére, a tudománnyal találkozott.

Az értelmiségi réteg legmagasabb képviselőinek leltárait nem ismerjük, de feltűnő, hogy a fennmaradó közép- és alacsonyabbrangú hivatalnokok ingóságai közül teljesen hiányoznak a könyvek.

Olyan, aki nem gyakorlati hasznú és nem a mindennapi munkához szükséges irányítást keresett a könyvekben, csak egy akadt: a nyugtalan életű, fúró-faragó ezermester, aki a lakatok, reszelők és kalapácsok világában „különböző régi könyvecskéket" tartogatott.

DÜMMERTH DEZSŐ

Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről. Az 1867 óta megszaporodott számú folyóiratokban még bizonyára sok nagyobb írónknak ismeretlen verse lappang, hiszen olyik efféle kérészéletű folyóiratot sem hivatalosan, sem magánosnál meg nem őriztek. Hasonló módon vidéki lapokban is akadhat a szorgos kutatóknak zsákmánya, ahogy pl. nemrégiben egy olyan ADY-verset találtak a *Sopron* c. napilap 1899-i évfolyamában, amelyet egyik gyűjteményes kiadás sem ismert.[1] Az alábbiakban REVICZKY Gyulának egy versét közöljük, amely szintén nem fordul elő a legújabb gyűjteményes kiadásban, jóllehet azt tanúsítja, hogy REVICZKY mennyire együtt érzett a korabeli elnyomottakkal, lenézettekkel. Az alkalom, amire a költemény készült, a könyvkereskedő segédek „Csak szorosan" egyletének bálja volt 1885. január 5-én, közölte „Prolog" címmel az *Üstökös* című élclap (ámbár inkább kesernyés, mint víg hangulatú) a január 11-i számban:

Hadd zengjek féltestvérek, rólatok,
Kik eszmét, szellemet, könyvet kínáltok.
A mienknél nem jobb a társatok,
Közönynek hívják ezt a jó barátot!
Kik az író hírét terjesztitek,
Úgy jártok, mint a föl se vett poéták.
A könyv ma nem kell, a tömeg siket,
S a kort ma nem élvezik, csupán a léhák.

[18] JÖCHER, i. m.

[1] ZAKAR: *Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai.* Soproni Szle. 1960. 2. sz.

Ah, úgy van, úgy! Hiába kérkedünk,
Hogy versenyzünk a mívelt nemzetekkel.
Szívünk nem él, csupán idegzetünk!
Ujságpapír, botrányok; más ma nem kell.
Ujság ujságot ér szünetlenül,
S írónak, kiadónak foga vásik.
Posztkiszli ellopásán még hevül
A t. cz. publikum, jó könyvtül ásít.
Írók művét ne emlegesd neki;
Elalszik már a czímtül is, ha hallja,
S nem lelki benső szükségből veszi
A könyveket; nincs pénze holmi dalra.
Egypár garast ha mégis vet nekik,
Az irodalmat pártolom — kiáltja.
Pedig sok másra két kézzel telik;
Tanum a bor, korteskedés s a kártya.
Hát meddig tart még ez az állapot!...
Siket füleknek meddig szól az ének?...
Ti nyelvetekre büszke magyarok.
Hát könyves boltba már ti sose léptek?
S ti fiatal barátaim, vajon
Megértek-é míveltebb kort amannál,
Midőn magyar háznál az asztalon
Könyv nem volt látható, kivéve naptárt?
Szívem azt mondja, nem fog tartani
Örökké ez a mozdulatlan álom.
Mindnyájunknak fog még hajnallani,
Nekünk is lesz még ünnep a világon.
Ápoljuk, tartsuk ébren a reményt,
Hogy a magyarnak van még szíve, lelke.
Aranyt, Petőfit, Katonát, Keményt
Nem hozhat létre puszta vakszerencse.
Barátaim, ti is reméljetek;
Az íróknak szüksége van reátok.
Higyjétek, ez tovább így nem lehet.
Lehull a nemzetről a régi átok.
Csak szorosan, csak összetartsatok!
Áruljatok dalt, bölcseséget, eszmét,
Azt mondta egy magyar, a legnagyobb:
Ha Magyarország nem volt is, de lesz még!"

Elég szomorú képe a könyvkereskedelemnek ez a költészet tükrében, 40 év alatt semmi sem változott? Petőfi az *Okatootáiá*ban is csak hasonlót ír:

„Szerény állat itt a lélek,
Nem kér szénát, abrakot,
Mint szamár a gazt: zabálja
A k a l e n d á r i o m o t."

Tehát 40 esztendő leforgása alatt, ahogy Reviczky verse tanúsítja, nem nagyon fordult tovább a könyv kelendősége tekintetében a magyar glóbus.

Csatkai Endre

FIGYELŐ

Első lépések a tömör raktározás hazai megvalósítása útján. *(Az Állami Gorkij Könyvtár tapasztalataiból.)* Sok példát hozhatnánk fel arra, hogy a raktározás könyvtáraink egyik legszűkebb keresztmetszete. Feleslegesek azonban a példák, mert hiszen ezt minden könyvtáros a saját gyakorlatából tudja. S nemcsak nálunk ez a helyzet, hanem az egész világon.

S ha az olvasók számának és igényeinek állandó növekedését, valamint a könyvkiadás állandó bővülését tekintjük, akkor a raktározás gondjai egyre súlyosabbak lesznek. Van-e kiút ebből az egyre szűkülő utcából? Bizonyos, hogy van. Sőt több kiút is van. Sok tudományos dolgozat, disszertáció anyaga tellene ki akárcsak az alábbi néhány kérdés elemző megválaszolásából: az egyes könyvtárakban milyen az állomány kihasználtsága, mekkora az elavult állomány, a feleslegesen párhuzamos állomány. Természetes-e, hogy könyvtáraink raktárai állandóan csak duzzadnak, és a természetes elhasználódást leszámítva, nem apadnak? Milyen állományt kellene elhelyezni egy esetleges központi raktárban? És sorolhatnánk még a kérdéseket. Nem lehet, s nem is szabad ezeket a kérdéseket alapos elemzés nélkül megválaszolni. Viszont helyesen dönteni, állást foglalni ezekben tudományos igényű kutatómunka nélkül nem is lehet.

A Gorkij Könyvtárban is a szükséglet kényszere fordította figyelmünket a tömör raktározás kísérletei felé. 1959 elején a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztálya azzal a feladattal bízta meg a könyvtárak vezetőit, dolgozzák ki 15 éves távlati tervüket.

Könyvtárunk távlati tervének kidolgozásakor döbbentünk rá, hogy 1975-ig állományunk előreláthatóan kb. 200 000 kötettel gyarapszik. Ekkora szaporulat elhelyezéséhez minimálisan 3000—3500 folyóméter polcra van szükség. S amikor azt a kérdést tettük fel magunknak, hol fér el az adott körülmények között ez a 3—3½ ezer méter polc, akkor derült ki, hogy hagyományos raktározás mellett ehhez még egy külön épületet kellene emelni. De a külön épület nemcsak hogy drága, hanem hely sincs a közelben, ahol felépíthető volna.

A megoldást a tömör raktározás szakirodalmának tanulmányozása során találtuk meg. Elsősorban segítségünkre volt a *Sallai—Sebestyén kézikönyv*[1] és a *Könyvtáros*ban erről megjelent cikk.[2] De a szovjet könyvtári sajtó, a Könyvtártudományi és Módszertani Központban feltárt irodalom is nagy segítséget adott. Köszönettel nyugtázzuk Tombor Tibor javaslatát, amely a téma több szakcikkét ajánlotta tanulmányozásra.

Ezek után hozzáfogtunk elgondolásaink megvalósításához. 1959 nyarán elkészült a Könnyűipari Tervező Irodában a szekrények műszaki terve.[3] Hosszú várakozás után a Békéscsabai Lakatosipari Ktsz elkészítette az első mintapéldányokat, majd 1960-ban öt újabb szekrényt.

[1] Sallai István—Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve, Bp. 1956.
[2] Sebestyén Géza: A tömör raktározás. A Könyvtáros. 1957. dec. 515—518.
[3] A terveket Pázmánd Tibor gépészmérnök készítette.

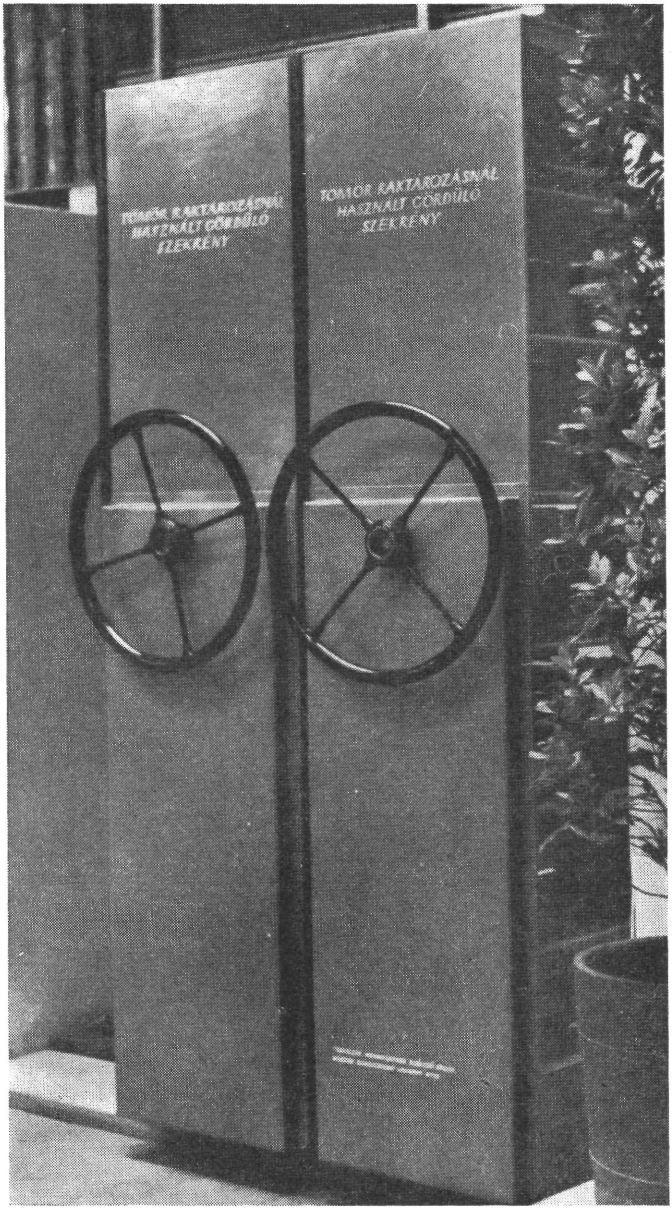

1. ábra

Mielőtt a szekrények technikai leírására térnénk, egy lényeges momentumot szükséges még említeni. Könyvtárunkban nem a túlságosan nagy állomány indokolta a tömör raktárat, hanem inkább a rendkívül szűkös helyi adottságok. Éppen ezért a tömör

2. ábra

raktározás egyszerűbb, kézimozgatású változatát választottuk. Ehhez közvetlen indítékot adott a moszkvai Állami Történeti Könyvtár tömör raktár kísérleteinek első leírása. Kérésünkre a könyvtár vezetője elküldte tervrajzaikat is.

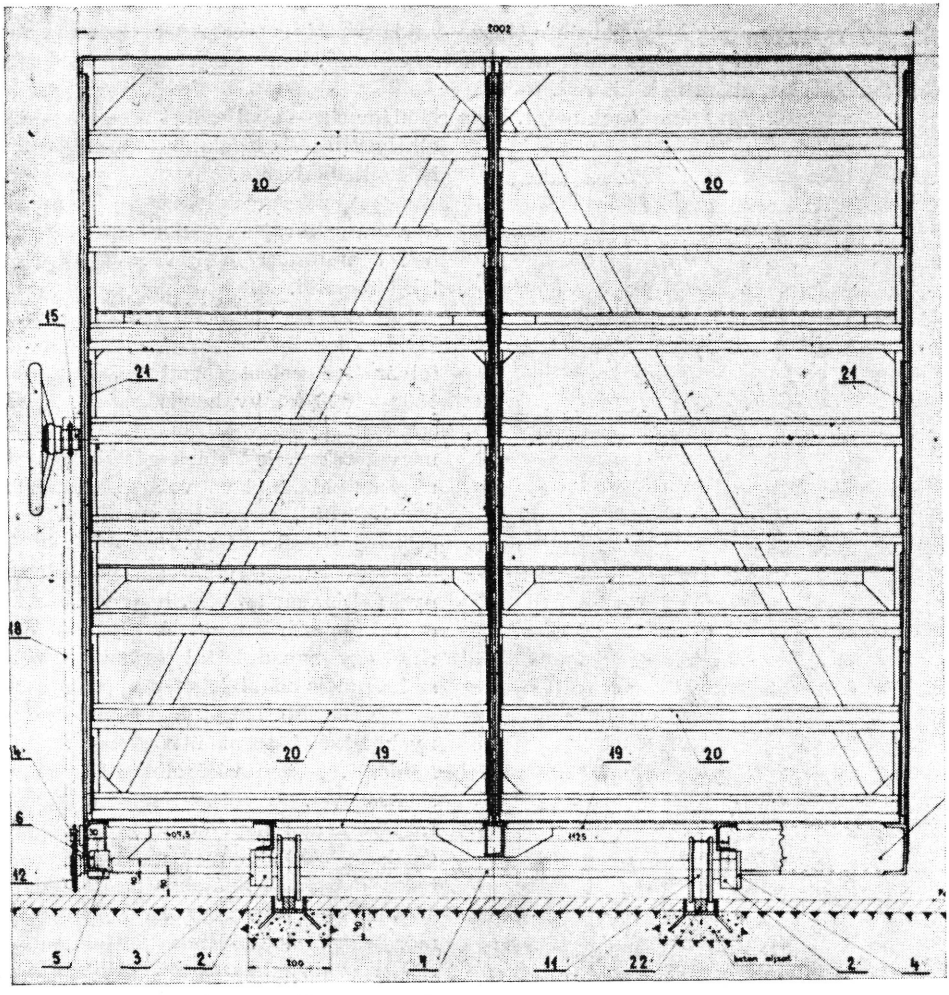

3. ábra

A moszkvai raktárat 1960 elején egy magyar könyvtáros delegáció megtekintette, és jelentésükben[3] így rögzítették benyomásukat:

„... Moszkvában a Történeti könyvtár épített a közelmúltban A. Sz. Szabitov mérnöknek, a könyvtár műszaki dolgozójának tervei alapján négy raktári emeleten összefüggő tömör raktárat, mégpedig a födémbe épített sineken, kézierővel, volános áttétellel mozgatható 2 méteres szélességű tömör raktároszlopokat. Ezek a guruló polcok már a tér 66%-os kihasználását biztosítják, azaz ugyanazon légtérben kereken kétszerannyi könyv stb. helyezhető el, mint a korábbi stabil állványokon. Kezelésük egyszerű, baleseti veszély nincs..."

[3] Hámori Béla—Havassy Pál—Hidasi Lajos—Pajkossy György: *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár új székházának tervezése kapcsán tett külföldi tanulmányutakról* (1959. december—1960. február) OSZK, 1960. 48 l.

A vasszekrények belső polcait a Ganz—Vajda szisztéma szerint terveztettük, nem azért, mintha ennél jobbat ma már nem lehetne csinálni, hanem mert a kísérletet nem akartuk kettős kockázatnak kitenni.

Természetesen számoltunk azzal, hogy a födémnek — ahol ezeket a szekrényeket elhelyezzük — legalább 1000 kg/m² terhelést kell elbírnia.

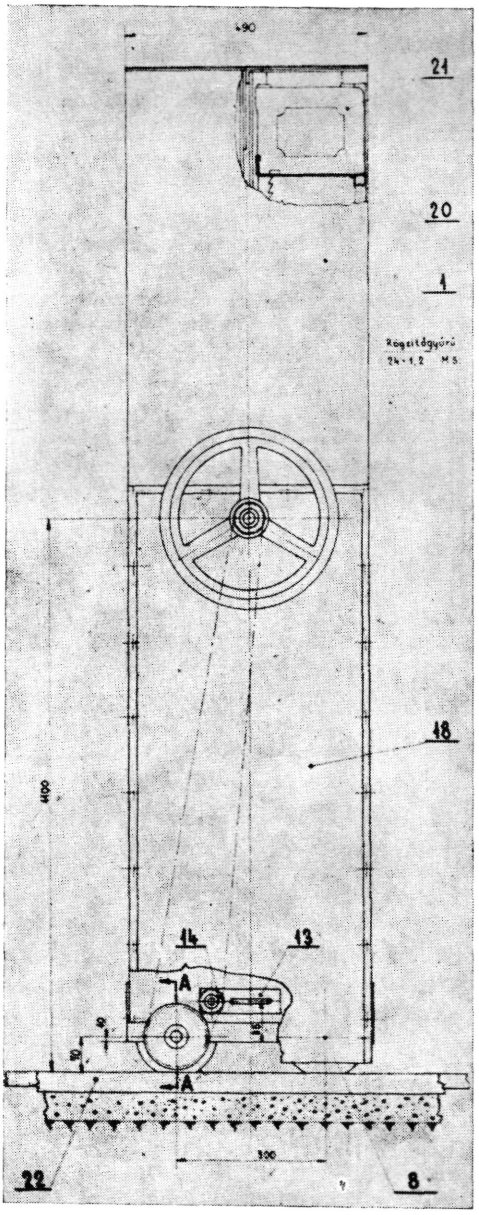

4. ábra

A szekrények leírását a fényképek és a műszaki rajzok legfontosabb részeinek bemutatása mellett röviden össze lehet foglalni.

A szekrény hossza és magassága kereken két méter. Szélessége 49 cm. 32 folyóméter polcot fogad be, amin kb. 1500—1800 könyv helyezhető el. A polcok természetesen állíthatók. A szekrény négy keréken, két sínen gördül. A szekrény az oldalán levő volán megforgatásával gördül, ugyanis a volán és a tengely fogaskerekeit lánc köti össze.

A legmeglepőbb az első szekrényeknél is már az volt, hogy milyen kis erővel elmozdíthatóak. A kilátások szerint egy mozdulattal egyszerre több szekrényt is odébb lehet majd gördíteni.

Később oldottuk meg a szekrények közötti gumi ütköző és szigetelő kérdését, készen vásárolható fazongumi segítségével. Természetesen a tömör raktározásnak nem ez a formája a leggazdaságosabb. A már említett könyvtáros delegáció Svájcban és a Német Szövetségi Köztársaságban is látott tömör raktárakat. Ezek a Compactus néven szabadalmaztatott tömörraktári szekrények ugyanúgy két sínen gördülnek, mint a már leírtak, azonban ott motor alkalmazásával a mozgópolc jelentősen (kb. 8 méterig) kiszélesíthető. Ezzel a térkihasználás jelentősen megnő, és a beépített vaspolc 33%-ával szemben eléri a 82—83%-ot.

Feltűnt a magyar könyvtáros szakembereknek, hogy a látott tömör raktárszekrények — egy kivételével — fából készültek, műanyag kombinációval.

Nem lenne helyes hallgatni arról, hogy a tömör raktározásnak gyenge, ill. vitatott pontjai is vannak. Már említettük, hogy csak nagy teherbírású födém bírja el a 2-3-szoros terhet.

Maga a szekrény — még a kézimozgatású is — drágább, mint a stabil polc. A mi hazai költségeink ebben még egyáltalán nem irányadók, mert hiszen még szinte csak az első prototípusok készültek el, s ezek természetesen aránytalanul drágák. A külföldi (a szovjet és a svájci) raktárak ára arányos a befogadóképesség növekedésével. A megtakarítás lényegileg az új raktárak építési költsége.

A kézimozgatású szekrények kezelése fárasztóbb, de a motorosnál is felvetődik, hogy lassítja a kiszolgálást. Egyesek a tömör polc rovására írják, hogy szinte hermetikusan zár, és a könyvek nem levegőznek, mások ezt éppen előnyének tartják, mert a könyvek nem porosodnak és tisztábbak maradnak.

Világos és megalapozott választ adni a kérdések egy részére még nem lehet. Csak huzamosabb ellenőrzés s a gyakorlat kritikája mutatja meg a gyenge pontokat, de nyilván a megoldásokat is.

BARABÁSI REZSŐ

A nem hagyományos dokumentumfajták kezelése és szerepe a műszaki könyvtárakban. A természettudományok, a műszaki tudományok és a különféle iparok fejlődése együtt jár a vonatkozó szakterületek irodalmának mennyiségi és minőségi fejlődésével. Ez a kölcsönhatás döntötte meg a szakirodalomban először a tudományos könyvek egyeduralmát a XVII. század derekán meginduló folyóiratokkal, majd ez hozott létre a XIX. században néhány újabb kiadványfajtát, pl. szabadalmakat, szabványokat stb. A második világháború alatt és után pedig az új tudományos eredmények regisztrálására ismét világszerte újszerű dokumentumok váltak általánossá, különösen a műszaki tudományok és az ipari kutatások területén (pl. vállalati irodalom, kutatási jelentések stb.). Ezek a nem hagyományos (tehát nem könyv- és folyóiratszerű) dokumentumok világszerte egyre nagyobb szerepet játszanak a szakkönyvtárakban.

A szakirodalom ma már egyetért abban, hogy a műszaki könyvtárak egyik jellemzője éppen az, hogy az általános gyűjtőkörű könyvtárakhoz viszonyítva sokkal többféle kiadvánnyal dolgoznak. Így többek között szabadalmi leírásokkal, szabványokkal, kutatási jelentésekkel, prospektusokkal, fordításokkal és fordításmásolatokkal, normatívákkal, árulistákkal, különböző beszámolókkal és tapasztalatcsere kiadványokkal, gépleírásokkal (a legkülönbözőbb dokumentációs szolgáltatásokkal) stb. Ezeknek a dokumentumoknak általános jellemzője, hogy

1. jóval frissebb információkat tartalmaznak, mint a hagyományos dokumentumfajták,
2. más forrásokban nem megtalálható eredményeket ismertetnek,
3. legtöbbször nem nyomdai úton készülnek, tehát publikálásuk viszonylagosan is gyorsabb,
4. számuk évente ma már meghaladja a hagyományos dokumentumokét,
5. gyakran tudományos „félkész árukat" — folyamatban levő kutatásokat, be nem fejezett kísérleteket stb. — ismertetnek,
6. beszerzésük általában jóval nagyobb nehézségekbe ütközik, mint a könyveké és folyóiratoké,
7. alkalmasabbak az újdonságok iránti tájékoztatási igények kielégítésére,
8. viszonylag gyorsan elévülnek.

A technika gyors fejlődése következtében az iparban dolgozó szakemberek — mérnökök, technikusok és szakmunkások — a gyorsaság követelményét állítják

a tájékoztatással szembe. Ennek az igénynek a műszaki könyvtárak és a különféle műszaki dokumentációs szervek csak úgy tudnak eleget tenni, ha az ilyen jellegű anyagokat is minél teljesebb mértékben gyűjtik és terjesztik.

Mi a helyzet ezen a téren a magyar műszaki könyvtárakban? A műszaki termelési könyvtári hálózat hivatalos megalakulása (1956) óta komoly erőfeszítéseket tett a fentiekben már ismertetett dokumentumfajták gyűjtésére. 1959 végén ebben az ipari hálózatban, az OMK-val együtt

5 542 209 szabadalom és szabvány,
291 111 fordítás és fordításmásolat,
65 308 prospektus és
75 508 egyéb,

azaz összesen 5 974 136 nem hagyományos dokumentum volt található, ami — eltekintve attól, hogy a különféle kötetszerű kutatási jelentések, kongresszusi jegyzőkönyvek, vásári prospektusok stb. általában a könyvállományt gyarapítják — számszerűleg azt is jelenti, hogy ezeknek a dokumentumoknak a száma a hálózatban több mint háromszorosa a könyv- és folyóiratkötetek számának.

A hálózatban jelenleg érvényben levő statisztikai adatszolgáltatás alapján még egy jelentős tényre mutathatunk rá. Arra, hogy a már említett nem hagyományos dokumentumfajták gyarapodása a műszaki könyvtárakban sokkal nagyobb ütemű, mint a könyveké és a folyóiratoké. A hálózat

könyvállománya 10,
folyóiratállománya 9,
fordítás és fordításmásolati állománya 2,5,
prospektus állománya 4,
egyéb dokumentum-állománya 2,5 év alatt kétszereződik meg. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a nem hagyományos dokumentumfajták ma a hálózatnak még mindig csak egyharmadában fordulnak elő (általában a főfoglalkozású könyvtárosokkal rendelkező üzemekben, tervező- és kutatóintézetekben), akkor valószínű, hogy a jövőben ez az arány tovább fog változni az utóbbiak javára. Ez a tény azonban nem a könyvek és folyóiratok jelentőségének csökkenését jelenti, hanem a műszaki könyvtárak munkájának állandó kiszélesedését.

A nem hagyományos dokumentumfajták a műszaki könyvtárak életében különleges helyet foglalnak el, ami leginkább négy szempontból jelentkezik:

a) Mivel az ilyen dokumentumok bibliográfiai áttekintése igen nehéz, gyűjtésük pedig — nagy számukra való tekintettel is — központilag nem oldható meg, a könyvtárak az ilyen anyag megfelelő arányú beszerzését csak a decentralizált és megosztott állománygyarapítás elvén alapuló fokozott kooperációval tudják megvalósítani.

b) Feldolgozásuk — egy-két kivételtől eltekintve — nem kívánja meg a könyvekhez és folyóiratokhoz hasonló alapos és állandó jellegű leltározást, katalogizálást és osztályozást.

c) A gyorsabb elévülés következtében az ilyen kiadványok egy bizonyos idő után (2—5 év) selejtezhetők.

d) Tekintettel arra, hogy ezek a dokumentumok igen gyakran csak 1—2 példányban találhatók meg az országban, biztosítani kell a mainál teljesebb dokumentációs feltárásukat és annak eljuttatását az érdekeltekhez.

A vázolt feladatok teljesebb végrehajtása érdekében a műszaki termelési könyvtári hálózatnak még igen sok feladatot kell megoldania. Ezek a feladatok a második

ötéves terv idején, a vállalati műszaki információs irodák fokozatos létrehozása útján lesznek megvalósíthatók. A világon megjelenő évi kb. 100 000 műszaki kutatási jelentésnek jelenleg ugyanis még csak néhány százaléka érkezik be az országba. Ugyanez vonatkozik az évi kb. 5000 nemzetközi kongresszusnak és tudományos ülésnek az anyagára is. Ezeknek és a még nagyobb számban megjelenő prospektusoknak stb. gyűjtését csak úgy lehet megoldani, ha a műszaki könyvtárak kialakítás alatt álló iparági csoportjainak hatáskörébe decentralizáljuk.

A feldolgozást tekintve a dokumentumok jórészére nézve a könyvtári előírások helyett a gyakorlatban is elegendőnek mutatkozott az ún. „információs tárolás" (information file), ami sok esetben a katalogizálás teljes mellőzésével az anyag szakcsoportokban és időrendben való rendezett gyűjtését jelenti csak. (Eszerint gyűjti pl. a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár és a Műszeripari Kutató Intézet a külföldi prospektusokat.) Egyes ipari minisztériumok pedig külön elő is írták, hogy az egyes gyorsan elévülő anyagokat (árulistákat, normatívákat, típusjegyzékeket stb.) a műszaki könyvtárak ne is leltározzák, csak az érdekeltekhez való eljuttatásukról és ennek nyilvántartásáról gondoskodjanak.

A nem hagyományos dokumentumfajták gyors elévülése a műszaki könyvtárakra különös felelősséget ró. Nemcsak arról kell gondoskodniuk, hogy a szakemberek a legújabb irodalmat kapják, hanem arról is, hogy ne kapják meg az elavult — már túlhaladott — eredményeket tartalmazó szakirodalmat. A már idejétmúlt ipari eljárásokat, gyártmányokat stb. leíró dokumentumok a fejlődés gátjaivá válhatnak az olvasó kezében. (Az OMK például éppen ezért foglalkozik most azzal a gondolattal, hogy minden öt évnél régibb fordítást egyszerűen kiselejtez állományából.) Külföldön a különféle szakterületek irodalmának elévülésére már matematikai képletek vannak forgalomban. Magyarországon az elavulás megállapítása még csak helyileg — megfelelő szakemberek bevonásával — oldható meg.

Az említett dokumentumfajták napjainkban áradatszerű mennyiségben látnak napvilágot. Gyűjtésük terén — ha még nem is általánosan — műszaki könyvtáraink már nagy eredményeket értek el, de terjesztésük és hasznosításuk még legtöbbször csak egy-egy vállalat falain belül jár sikerrel. A műszaki tájékoztatás egyik fontos feladata, hogy a jövőben a beérkező anyag közkinccsé váljék, azaz a különböző dokumentációs szolgáltatásokon keresztül az érdekeltek figyelmét felhívja szakterületének minden Magyarországra beérkező kiadványára, nemcsak a könyvekre és folyóiratcikkekre, hanem a nem hagyományos dokumentumokra is. Ezen a téren gyökeresen kedvező változást jelent az a tény, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának kereteiben a szocialista országok tájékoztatási szervei 1961-től kezdődően — az egyes iparágakon belül fokozatosan — kölcsönösen tájékoztatni fogják egymást minden nem hagyományos dokumentum tartalmáról is.

BALÁZS SÁNDOR—SZABOLCSKA FERENC

A régi kéziratok jereváni kutatóintézetének gyűjteménye: a Matenadaran. Az örmény nyelvnek, mint a világ egyik legrégibb élő kultúrnyelvének, természetesen igen gazdag és sokrétű irodalma s ennek az irodalomnak (az „irodalom" szó legszélesebb értelmében) az ókorig visszanyúló története van. Jóval a könyvnyomtatás előtt már virágkorát élte, kéziratos könyveinek tehát kétségkívül az egyetemes kultúra bőséges kincstárát kell tartalmazniuk. Ezekhez a tényekhez azonban hozzá kell vennünk azt is, hogy az örmény nép sok évszázaddal ezelőtt elveszítette önálló államiságát, ellenséges uralom alá került, s a különböző hódítók gyűlölsége, az örmények üldöztetése az évszázadok

folyamán nemhogy enyhült volna, de addig fokozódott, mígnem az utolsó századforduló idején s főként az első világháború éveiben a művelt világ szemeláttára a legszörnyűbb méreteket öltötte. Csak Szovjet-Örményország létrejövetele óta van az örményeknek megint nemzeti otthonuk.

Mindezeket előljáróban el kellett mondanunk ahhoz, hogy felmérhessük a jereváni Matenadaran gyűjtemény jelentőségét.

Már a gyűjtemény keletkezése is az évszázadok homályában vész el: bizonyos utalásokból arra következtetnek, hogy az V—VI. század fordulóján már megvolt, éspedig az ecsmiadzini kolostor birtokában. A IX. századig visszamenően tudják megállapítani a különböző örmény írásmódok alapján, hogy honnan, melyik iskolától származnak a gyűjtemény kéziratai. A mai Matenadaranban levő kéziratok legrégibbjeiről pontosan és kétséget kizáróan megállapítható, hogy a XIII. században a Szagmoszavank kolostor könyvtárának birtokában voltak. 1441-ben azután, amikor Ecsmiadzin lett az örmény egyház fő székvárosa, az itteni Matenadaran gyűjteményt gazdagítani kívánták, s a különböző kolostorok, többek közt a Szagmoszavank kolostor anyagát is ide gyűjtötték össze. A XVII. század közepe táján a könyvtár ismét nagymértékben gazdagodott, az irodalombarát tudós szerzetesek egész serege munkálkodott ekkor a könyvtár állományának gyarapításán és feldolgozásán. Ennek ellenére a XVII—XVIII. században az Ecsmiadzinban felhalmozott anyag nem annyira könyvtár, mint inkább csak könyvraktár képét mutatta: annyira féltették a perzsa és török elnyomók kapzsiságától és az európai utazók „gyűjtőszenvedélyétől", hogy idegeneknek megtiltották a belépést, sőt híre ment, hogy a könyvek tárolására szolgáló helyiségekben mérges kígyók és skorpiók tanyáznak. A nedves földalatti helyiségek nagyon ártottak a könyveknek.

Az anyag tudományos feldolgozása csak a múlt század közepén indult meg. Ekkor 2340 kéziratot tartottak nyilván, ez a szám az adományozások révén az első világháborúig 4060-ra emelkedett. 1915-ben, a török betörés elől az egész anyagot Moszkvába vitték, innen a szovjet hatalom megszilárdulásakor szállították vissza Ecsmiadzinba. Ám ugyancsak az első világháború idején külön akadémiai expedíció indult a korábban török uralom alatt állott területre, s itt 1526 kéziratot talált, — ezek utóbb ugyancsak az ecsmiadzini anyagot gyarapították.

1920 decemberében a szovjet-örmény kormány állami intézménynek nyilvánította a Matenadarant, majd két hónappal utóbb külön tudományos intézet alakult a gyűjtemény rendezésére és feldolgozására.

Ennek az intézménynek immár négy évtizedes eredményeit foglalja össze az a bőven illusztrált könyv[1], amelynek adatai — egy jereváni látogatás személyes élményével megtermékenyítve — a jelen közlemény anyagát szolgáltatták.

A személyes látogatás élménye valóban lenyűgöző. Jereván egyik hosszú, nyílegyenes, de egyre emelkedő sugárútjának végét domb zárja el, s ezen áll, messziről láthatóan, a város fölé emelkedve a Matenadaran pompás, modern épülete, igazi építészeti remekmű — a modernséget harmonikusan egyezteti össze az örmény nemzeti stílussal.

A Matenadaran gyűjtemény 1920-ban Ecsmiadzinban kapott külön épületet, majd 1939-ben költözött át az örmény fővárosba, annak Nyilvános Könyvtárába; a pompás új épület — M. Grigorjan műve — a legutóbbi években készült el.

De nemcsak méltó elhelyezése jelzi a Matenadaran gyűjtemény utolsó éveinek történetét. A szovjet hatalom esztendei alatt nemcsak pompás épülethez jutott, hanem rendkívüli mértékben gazdagodott is. Jelentős mennyiségű, korábban elszórt anyagot összpontosítottak itt, intézmények és egyének — szovjet polgárok és külföldi örmények egyaránt — értékes adományaikkal szaporították a kéziratokat. Egyedül az örmény

[1] *А. Г. Абрамян: Рукописные сокровища Матенадарана.* Ереван, 1959.

Irodalmi Múzeumból 1154 ősi írás került át ide 1938-ban. Az állandó szerzemények folytán a Matenadaran örmény nyelvű kéziratainak száma ma kereken 10 000.

Ez azonban csak az „alap-anyag". A gyűjtemény ezen kívül tartalmaz többszáz másnyelvű kéziratot, közel 4000 különféle kézirattöredéket és többszázezer, dokumentációul szolgáló művet. Természetesen az óriási méretű anyag tudományos feldolgozása még nincs közel a befejezéshez, és — tekintve az állandó szaporulatot — egyfelől megfeszített folyamatos munkát igényel, másfelől nagyon könnyen lehetséges, hogy a Matenadaranban folyó kutatás még váratlan tudományos felfedezéseket tartogat. Mégpedig nemcsak magának az örmény kultúrának, hanem az emberiség egyetemes kultúrájának, más nyelvű irodalmaknak a területén is.

A történeti források közt AGATHANGELOSZ *Örményország története* c. műve a legrégibb: az V. században írták, a VII. században átdolgozták, — a Matenadaranban őrzött másolatai közül a legrégibb 1220-ból származik. Az V. század örmény történetírói nak egyetemes és monografikus művei egymást alátámasztva és kiegészítve sorakoznak. JEGISE nevezetes hadtörténeti műve örökíti meg legjobban a nagy szabadsághős Vardan MAMIKONJAN alakját (legrégibb másolata 1172-ből származik). A rendkívüli műveltségű Movszesz HORENACI ugyancsak az V. században írta meg írásos források és szájhagyomány alapján Örményország történetét az ősidőktől 428-ig, az örmény függetlenség elvesztéséig. Sztepanosz Aszohik TARONECI világtörténete a XI. században keletkezett, legrégibb másolata a XIII. századból származik. Hosszú sora van a XII—XIII. században írt történeti műveknek is, amelyeknek legrégibb fennmaradt másolatait a Matenadaran őrzi. S ez a sor tovább folytatódik még a könyvnyomtatás feltalálása után is: a Matenadaranban őrzött kéziratos történeti művek keletkezési ideje belenyúlik egészen a XVIII. századba. Mind kimeríthetetlen anyagot adnak a környező népek — grúzok, azerbajdzsániak, szírek stb. — történetéhez is; az idegen nyelvű munkák sorában pedig egyedülálló arab és perzsa művek vannak.

A jogtudományi művek közül a legrégibbek egyházjogi jellegűek. Itt találhatók örmény nyelven a nicaeai, a konstantinápolyi és az ephesusi ökuménikus zsinatok kánonjellegű határozatai örmény nyelvre fordítva, valamint azok a kánonok is, amelyeket TÁDÉ és FÜLÖP apostoloknak tulajdonítottak. Itt vannak VILÁGOSITÓ SZENT GERGELYnek és a többi örmény egyházfőnek a művei. A Mhitár Gos-féle nagy örmény törvénykönyvnek, ennek a későbbi századok folyamán más országokban is mintául szolgáló nagy munkának 34 másolatát őrzi a Matenadaran, köztük a legrégibb 1295-ből származik. A *Hiúság kelepcéje* költői címet viselő jogelméleti könyv a keletre szóródott örménység kultúrájáról tanúskodik: az indiai Madraszban írták a XVIII. században; a felszabadítandó Örményország államformájául a köztársaságot jelöli meg. Jelentős száma van az idegen nyelvekből örményre fordított jogi műveknek is. Itt található ARAGÓNIAI PÉTERnek, az Örményországban is járt domonkosrendi szerzetesnek 1445-ben leírt könyve, ez a római jognak fontos forrása. Nemcsak a Matenadaran jelentőségét, hanem az örmény nyelvnek és kultúrának a keleti országok történetében betöltött szerepét is megvilágítja az a tény, hogy pl. a kereszteshadjáratok során keletkezett antiochiai keresztény állam törvénykönyvét ófrancia nyelvről 1264-ben lefordították örményre, s mivelhogy a mű e redetije elveszett, 1876-ban a matenadarani örmény példányból lehetett csak rekonstruálni, visszafordítani mai francia nyelvre.

A földrajztudomány is sokkal szegényebb volna a matenadarani anyag nélkül. A VII. századbeli Anani SIRAKACInak itt őrzött műve (legjobb másolata a XIII. századból) az akkori világ legjobb földrajzi kútforrásainak alapján készült. A világon szétszóródó örmények széleskörű földrajzi feljegyzései a XV—XVIII. század különböző államairól adnak érdekes képet, kuriózum köztük egy XVI. századi verses földrajzkönyv.

A szépirodalmi műveket mintegy 540 középkori költő versei képviselik számos régi prózai művel egyetemben. Már a VII. századból fennmaradt egy 36 strófa terjedelmű világi költemény, David Kertokh műve. A X. századbeli Narekaci nagy műveinek másolata 1173-ból, a XII. századbeli Snorhali verses krónikájának ránkmaradt legrégibb szövege pedig 1284-ből származik. S még hosszasan sorolhatnók fel a szerfelett gazdag és sokrétű örmény költészetnek azokat az alkotásait, amelyek a Matenadaranban maradtak meg; csak a legkiemelkedőbbeket említjük meg: Jerznkacit (XIII. század), Nagast (XV. század), Kucsakot (XVI. század) és Hovnatant (XVII—XVIII. század). S az idegen nyelvű anyagban olyan keleti költők műveinek igen korai másolatai szerepelnek, mint Nizámi, Dehlevi, Navóji, Firdouszi, Hafiz, Omár-Khajjám, Khagani stb.

A bölcselet matenadarani tárával kapcsolatban mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy az V—VII. század folyamán nagyszámú antik görög filozófiai művet fordítottak örményre, s minthogy e művek egy részének eredetije utóbb elveszett, az ókori gondolkodásnak sok egyedülálló dokumentuma már csak örmény közvetítéssel — a Matenadaranban található kéziratok alapján — rekonstruálható. Ilyen pl. Zenón több műve. A más nyelvekből fordított bölcseleti művek mellett természetesen örmény filozófusok eredeti művei is megtalálhatók; messzi a középkorba nyúlnak vissza.

A matematika és az orvostudomány történetének ugyancsak jelentős fejezetét adja a Matenadaran gyűjteménye. E fordítások és eredeti alkotások közül nem hagyhatjuk említés nélkül a már említett Sirakacinak korát sokban megelőző kozmográfiáját (VII. század, fennmaradt legrégibb teljes másolata XVII. század) és Geracinak a váltóláz leküzdéséről szóló, 1184-ben írt, 1279-ben másolt munkáját.

Kéziratos gyűjteményről lévén szó, külön és részletesen foglalkozhatnánk az illusztrációk, a miniatúrák, iniciálék kérdésével. De e páratlan szépségű, csodálatos élénkséggel fennmaradt gazdag anyagról csak bőséges színes reprodukciók adhatnának fogalmat. (A könyvtár külön helyiségében művész-tudósok avatott kézzel másolják a ritkaságokat.) Mindenesetre annyit megjegyezhetünk, hogy a Matenadaran gazdagon illusztrált kéziratai az V—XVIII. század tudományos és művészeti világának valóságos képes enciklopédiáját tartalmazzák.

Mindezek az adatok a helyszíni látogatásnál lenyűgöző élményekkel telítődnek. Eláll a látogató lélekzete, amikor felhajtják előtte a tárló védőtakaróját, és megpillantja Szaák Vanandeci 887-ből, tehát a magyar honfoglalás előtti évtizedből származó kezeírását. Vagy azt a 4×3 centiméter nagyságú, 18 gramm súlyú, 104 hajszálvékony pergamenlapocskából álló naptárat, amely 1434-ben készült, és jó nagyítóval kitűnően olvasható. Vagy azt a 70×51 centiméteres, 32 kilós, 607 lapos, borjúbőrbe kötött könyvóriást, amelyet 700 évig őriztek egy kolostorban, mígnem az első világháború örményüldözésekor a törökök elől menekülő két asszony kalandregénybe illő viszontagságok közepette mentette meg az elnéptelenedett kolostorból.

A Matenadaran gyűjteménye gazdag tárháza a legkülönbözőbb irányú tudományos kutatásnak, és egészen biztos, hogy még számos meglepetést tartogat.

Radó György

A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdettől napjainkig. A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia történetének szálai a XVI. századi humanista orvos-költő Sambucus János (1531—1584) több ezer kéziratot és nyomtatott könyvet felölelő bibliothekájához, illetve ennek a velencei San Marco könyvtárban őrzött kéziratos jegyzékéhez vezetnek. A világhírű polihisztor hatalmas kézirat- és könyvgyűjteményre tett szert, s ezek között a művek között az orvostudomány és a gyógyszerészet

gazdagon volt képviselve. A bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött gyűjteményének jegyzéke (*Bibliothecae clarissimi viri Joannis Sambuci Catalogus librorum*) azonban nem került a tudományos élet vérkeringésébe, mert nyomtatásban csak három századdal a nagy humanista bibliofil halála után jelent meg (*Bibliotheca Joannis Sambuci.* Scripsit et catalogum anni 1587 edidit Paulus GULYÁS. Bp. 1941.).

A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdete a XVIII. században megindult anyaggyűjtő munkákra megy vissza: elsősorban a bibliográfia első mesterének, CZVITTINGER Dávidnak 1711-ben kiadott latin nyelvű *Specimen Hungariae literatae virorum eruditione clarorum natione Hungarorum*-áig és ezt követően BOD Péter már magyar nyelven készült *Magyar Athenás*-áig (1766). Az ő műveik azok az ősforrások, amelyek alapján és a saját kutatásai nyomán WESZPRÉMI István (1723—1799) elkészítette még ma is használt *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* c. első magyar orvosi bibliográfiáját. Ezzel a három részben, 4 kötetben Lipcsében, majd Bécsben megjelent bibliográfiával (Centuria I—III. 1774—1787) indult el útjára a magyar orvosi bibliográfiaírás. Hogy WESZPRÉMI munkája milyen hatással volt a korabeli orvosi kutatásra, és hogy külföldön mennyire becsülték, mutatja a negyedik kötetnek a bécsi kiadótól származó utószava, amely szerint Magyarországnak WESZPRÉMI azt jelentette, amit Németországnak a jénai egyetem világhírű anatómiaprofesszora, Adolf Friedrich HAMBERGER. WESZPRÉMI széleskörű s ma még kiadatlan levelezése bizonyítja, hogy kapcsolatban állott a többek között Gerhart VAN SWIETENnel, a Hollandiából Bécsbe kerülő udvari könyvtárossal és zseniális orvossal, majd PEKEN Keresztéllyel (1730—1779), a magyar származású híres orosz katona-sebészorvossal. WESZPRÉMI bibliográfiai gyűjtése azonban kizárólag orvostörténeti érdekű, bár inspiratív hatása még ma is jelentős, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy megindult művének magyar nyelvű fordítása, s tudósegyénisége a hazai orvostudományi kutatások centrális alakja lett: elkészült új életrajzi monográfiája, s kiadásra váró levelezéséből és naplójából is közöltek részleteket.

Az újabb magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfiák történeti áttekintését abban a sorrendben mutatjuk be, ahogy azok a hazai bibliográfiai irodalomban jelentkeztek. Az első modern értelemben vett magyar orvosi bibliográfia az általános orvostudomány köréből merítette anyagát. Nem par excellence orvosi bibliográfiának készült, de rendkívül gazdag általános orvostudományi és -történeti címanyagot tartalmaz a jeles magyar bibliográfus, SZINNYEI József *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma* c. bibliográfiájának második, a természettudomány és a matematika körébe vágó része: 1876-ban kiadott I. (egyetlen) kötete az 1778 és 1874 között megjelent hazai szaklapok, folyóiratok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítőkben található cikkek feldolgozása. A szerzők és címszók szoros betűrendjében állította össze: beosztásában mintául a Royal Society által kiadott *Catalogue of scientific papers* (1867—72) bibliográfiát tekintette. SZINNYEI 23 orvosi folyóiratot, ill. szaklapot dolgozott fel.

Az első szakszerű orvostudományi bibliográfia FEKETE Lajos (1834—1874) orvosdoktor, orvostörténész nevéhez fűződik: *Magyar orvosi könyvészet 1848—1874*-ig c. kéziratos bibliográfiájával a magyar szabadságharcban is résztvevő HAMARY Dániel katona-orvos által kitűzött jutalmat nyerte 1875-ben a magyar orvosok és természettudósok vándorgyűlésén. Az azóta elkallódott bibliográfiáról sajnálatosan azt sem tudjuk, hogy kronológikusan vagy szisztematikusan dolgozta-e fel anyagát. Az első, már nyomtatásban is megmaradt orvostudományi bibliográfia szerzője MAINZER János kolozsvári orvosprofesszor (1828—1903), műve: *A magyar orvostudományi irodalom 1770-ig.* Ez a 32 lapos füzet régi magyar orvosok, orvosi és botanikai művek időrendben haladó bibliografikus és annotált feldolgozása. Az 1885-ben megjelent füzet korának színvonalát is alig éri el.

Az általános orvostudomány legjelentősebb korai bibliográfiai forrásai azok a sorozatos kiadványok, melyeket a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egylet Orvos-Természet-

tudományi szakosztálya adott ki *A magyar orvosi szakirodalom 1878—1902. évben* címmel. Ezek a jegyzékek 1879-től 1889-ig az előző év magyar orvostudományi szakirodalmát ölelik fel az *Orvos-Természettudományi Értesítő* c. folyóiratban. (Az 1890—1900. évfolyamok címe már *Értesítő az Erdélyi-Múzeum Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából.*) Az összeállítók sorában jeles orvosok is szerepeltek, mint KENYERES Balázs és HOOR Károly. A szakokra bontott bibliográfia külön szerzői névmutatót nem tartalmaz. A feldolgozott hazai szakfolyóiratok felsorolása a bibliográfia egyik fejezete.

Az újabbkori orvostudományi bibliográfia a HÖGYES Endre orvosprofesszor szerkesztésében megjelent, a magyar állam ezeréves fennállását ünneplő műben található; címe: *Emlékkönyv a budapesti kir. m. tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről.* Ebben két igen alapos, hiteles adatokat tartalmazó bibliográfiát állítottak össze: az *Elhunyt orvoskari tanárok rövid életrajza arcképpel és a tanárok irodalmi dolgozatainak címjegyzékével.* A második bibliográfiai résznek *A milleniumkor működő tanárok rövid életrajza és irodalmi munkássága* a címe. Mindkettő a budapesti orvostudományi kar irodalmi munkásságára vonatkozó gazdag adattár.

Az első rendszeres, önálló könyvként megjelent orvostudományi bibliográfia szerzője a budapesti orvostudományi kar tudós professzora, GYŐRY Tibor (1869—1938). Művének címe: *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472—1899* (a Magyarországban és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek a kimutatása). A bibliográfia alapos, jól használható segédkönyv, címleírásai azonban ma már erősen hiányosak, és kiegészítésre szorulnak. A jegyzék egyébként a hazai orvosi szakkönyvek szakosított bibliográfiája, az egyes részekbe tartozó művek a szerzők nevének betűrendjében. Az anyagot 9 főszakba osztotta, melyek a következők: biologia, patologia, terapia generalis, patologia et terapia applicata, medicina publica, historia medica, scripta periodica, medicina veterinaria, varia. A bibliográfia használatát általános névmutató könnyíti meg. GYŐRY Tibor bibliográfiai gyűjtését folytatni kívánta, s ezért — előző művétől függetlenül — összeállította a magyar orvosi irodalom könyvészetét az 1904-től 1910-ig terjedő időszakra is. Ezek a *Magyar Orvosi Archivum*ban és különnyomatként jelentek meg. A szakokon belül a szerzők nevének betűrendjében hozza a hazai szakfolyóiratokban megjelent dolgozatok címanyagát. Ez az orvosi repertórium mintegy az *Erdélyi-Múzeum Egylet Értesítő*jében kiadott és 1902-ben lezárt bibliográfia folytatásának tekinthető.

Jelentős orvostudományi anyag található a *Magyarország orvosainak évkönyve és címtára* c. évről évre folyamatosan megjelent kiadványban. Az első KELEN József összeállításában 1900-ban *A hazai orvosirodalom az 1899. évben* címmel. Ez a bibliográfiai vállalkozás 1920-ig élt, a szerkesztők személye egyébként elég gyakran változott. Kizárólag a hazai magyar nyelvű irodalmat vették figyelembe.

A magyar orvostudományi irodalom eddigi legnagyobb összefoglalása: PELESKEI Lajosnak az általános orvostudomány körébe vágó hatalmas bibliográfiai gyűjtése kéziratban. Amint bevezetése mondja: „nem ölel fel meghatározott időtartamot, és . . . a teljességet sem biztosítja, de általában a XIX. század második felétől kezdve . . . dolgozza fel a magyar orvosi irodalmat és a gyűjtést az 1947. évvel zárja". Kiterjeszkedik mind az önállóan megjelent művekre, mind a folyóiratcikkekre. Kb. 6100 szerzőtől mintegy 40 000 közleményt gyűjtött össze. A bibliográfia két részre oszlik. Az első rész 21 szakmai csoportban közli az adatokat, a második pedig a szerzők betűrendjében sorolja fel a közleményeket. Mindkét részben egy-egy csoporton belül a művek időrendben következnek.

1957-ben indult meg a *Magyar Orvosi Bibliográfia*, amely kezdetben havonként, a következő évtől kezdve negyedévenként jelenik meg. Kurrens bibliográfiaként teszi közzé a magyar szerzők hazai és külföldön megjelent orvosi tárgyú műveit, valamint a Magyarországon megjelent külföldi szerzőktől származó orvosi munkákat. Beosztása az

orvostudománynak megfelelő szakrend. Anyagát könyvek, könyvrészletek és folyóiratcikkek szolgáltatják. Az egyes füzetekben névmutató van, az 1957—58-i évfolyamokhoz egyesített név- és tárgymutató jelent meg. A sorozat megindítója az Orvostudományi Dokumentációs Központ volt, ma: Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ adja ki.

Az egyes orvosi szakágazatok közül 1895-ben jelent meg az első, a szemészet körébe vágó szakbibliográfia Schulek Vilmos összeállításában *A budapesti kir. m. tudományegyetem szemklinika orvosi személyzetének irodalmi működése az utolsó 25 év alatt* címmel. Ezen kívül Grósz Emil szemészprofesszor *A budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem I. számú szemklinikájának munkássága az 1904—1930-ig terjedő negyed század alatt* c. 1930-ban megjelent könyvének végén található bibliográfia. Kéziratban vár megjelenésre Váry István szemészeti bibliográfiája 1944-ig. Betűrendben és tárgyszó szerint közli a cikkek és a szemésztársaság ülésein elhangzott előadások bibliográfiai adatait. Megjelenés alatt van Váry és Betkó szemészeti könyvészetének 1945—1960-ig terjedő része.

Belgyógyászati bibliográfiát Székács Béla állított össze az 1888—1896 évekről a *Gyógyászat* c. szaklapban. A magyar rheuma irodalomnak is akadt bibliográfusa Bilkei Pap Lajos, De Chatel Andor és Illényi András személyében. Az *Ungarische Rheumaliteratur* c. kiadványban 47 magyar szerző 1922 és 1928 között hazai szakfolyóiratokban megjelent műveinek adatait és a közlemények kivonatát tartalmazza német nyelven. Az 1929—1937 közötti évek anyaga az előbbi mű folytatásaként jelent meg, ebben 62 magyar szerző közleményeinek kivonatát adják.

A gyermekgyógyászat első bibliográfiai számbavevője Torday Ferenc. *A gyermekgyógyászati irodalom 1899-ben* c. munkája a *Klinikai Füzetek*ben és különlenyomatként jelent meg 1900-ban. Preisich Kornél *A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz évét* gyűjtötte össze, s az 1950-ben jelent meg: 2830 közleményben 12 magyar és 20 külföldi folyóirat magyar vonatkozású anyagát dolgozta fel. Legújabban az Orvostudományi Dokumentációs Központ *Speciális témabibliográfia* c. sorozatának első füzeteként jelent meg *A gyermekbénulás válogatott magyar bibliográfiája* (1958). Ugyane sorozatnak 11. számaként 1960-ban adták ki *A magzati károsodások válogatott bibliográfiáját* Benyó Endre összeállításában.

A nőgyógyászat bibliográfiáját Temesváry Rezső 1904-ben állította össze a *Magyar gynäkologiai bibliográfia és repertórium 1904-ig* címmel. Magyar szerzők monográfiáit és hazai szakfolyóiratokban közölt nőgyógyászati dolgozatait sorolta fel a szerzők nevének betűrendjében: 1792 adatot tartalmaz. A *Magyar Nőorvosok Lapjá*ban Weininger Antal *Az 1937. évi francia nőgyógyászati irodalom bibliográfiáját* készítette el. A *Speciális témabibliográfia* 2—3. számaként jelent meg *A szülés alatti fájdalomcsillapítás bibliográfiája* (1958).

Értékes nőgyógyászati bibliográfiát állított össze Hints Elek kéziratos jegyzékében; 1925-ig gyűjtötte össze az adatokat. A munka két részből áll: az elsőben a szülészeti, a másodikban a nőgyógyászati anyagot nyújtja részletekbemenő csoportosításban. Kéziratos bibliográfiájának elkészültek a folytatásai is, ezek megjelenés alatt vannak: az 1926—1944-ig terjedő részt Bókay János, az 1945—1960-as évek anyagát felölelő részt Goszleth Tibor állította össze. A magyar nőgyógyászat új szempontú bibliográfiai feldolgozásai az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában jelennek meg.

A magyar állatgyógyászatnak[1] is elkészült a témabibliográfiája [Magyary-] Kóssa Gyula összeállításában, a *Magyar állatorvosi könyvészet 1472—1904.* Nemcsak a

[1] A teljesség kedvéért állítottuk be ezt a szakterületet is a fejlődés menetébe.

hazánkban megjelent magyar és idegen nyelvű nyomtatványokat gyűjtötte egybe, hanem művébe mindazt fölvette, amit akár magyar szerzők külföldön írtak, akár a hazai viszonyokra vonatkoztak.

A fül-, orr- és gégészeti bibliográfia első terméke 1906-ban Donogány Zakariás és Lipscher Sándor összeállításában: *Magyar orr- és gégegyógyászati bibliográfia és repertórium 1903-ig.* Az önálló munkákon kívül 20 magyar orvosi folyóirat anyagát dolgozták fel a szerzők nevének betűrendjében. Ma már nem használják, mert a húsz évvel később megjelent Kelemen György-féle *Magyar fül- orr- gégészeti bibliográfia* sokkal jobb és tudományosabb munka. Megemlíthető még e szakterületen Borbély Sándor 1924-ben kiadott *A magyar siketnéma-oktatás bibliográfiája és adatgyűjteménye 1920 végéig.* Legújabban Láng Istvánné gyűjtése jelent meg a *Speciális témabibliográfia* sorozatban: *A magyarországi vestibuláris kutatás és klinikai munkásság bibliográfiája* (1960).

A gyógyszerészet bibliográfiája: Matolcsy Miklós *Könyv- és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerész munkákról* a *Gyógyszerész* hetilapban 1910-ben látott napvilágot. Könyvekre és folyóiratcikkekre egyaránt kiterjed. Hasznos forrásként említhetjük Horváth Jenő e tárgykörbe vágó dolgozatát a magyar doktorgyógyszerészekről (a Magyar Gyógyszertudományi Társaság 1934. évi értesítőjében és különnyomatként).

Az urológiai irodalom értékes bibliográfiákkal dicsekedhetik. Rendszeres magyar urológiai könyvészet az 1926-os évtől kezdődően 1942-ig a következő szakfolyóiratokban jelent meg: az 1926—1931-ig terjedő év anyaga Adler—Rácz Antal összeállításában a *Zeitschrift für Urologie* (Leipzig) 1928., majd az 1930—1933. évfolyamában, az 1934. és 1936. év anyaga Minder Gyula feldolgozásában az *Urologia* (Treviso) szakfolyóirat 1935., ill. 1937. évfolyamában, az 1938—1940. évek anyaga Deutsch Imre jegyzékeként a *Magyar Urologia* 1938—1941. évfolyamában; az 1941—1942. évek anyagát Pitrolffy-Szabó Béla gyűjtötte össze a *Magyar Urológia* 1943. évfolyamában. A külföldi irodalmakkal való kapcsolatoknak hasznos forrásai Babics Antal *Áttekintő referátum az 1938. évi külföldi urológiai irodalomból* c. dolgozata az *Orvosképzés*ben (1939), majd Palócz István és Wodzik Kálmán összeállításában *A szovjet urologia 1949. évi közleményei* a *Klinikai Értesítő*ben (1949). A magyar urológiai irodalom retrospektív bibliográfiáját 1959-ben adta ki egy hatalmas kötetben az Orvostudományi Dokumentációs Központ. Összeállítója Rényi-Vámos Ferenc vezetése alatt a Budapesti Orvostudományi Egyetem Urológiai klinikai csoportja. Ez a kitűnően szerkesztett bibliográfia szakcsoportok szerint és azokon belül kronológikus sorrendben tárta fel a 3567 adatot tartalmazó gyűjtést, melyhez általános névmutató és a felhasznált folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke csatlakozik.

Mint specialitást említsük meg Schmid Gyulának *Az első magyar sportorvosi tanfolyam előadásai* című gyűjteményes munkában kiadott jegyzékét a *Sportorvosi irodalom*ról. (1931-ben a Testnevelési Főiskola kiadásában jelent meg.)

A balneológiai bibliográfia terén is széleskörű szakmunkákra támaszkodhatunk, sajnos nem a legtudományosabb eredményekre. Elég hevenyészett ilyen jellegű összeállítás a Fővárosi Könyvtár kiadta *Buda és Pest fürdőinek irodalma* (1933). Inkább a propagandacélt szolgálta Dornyai Béla *A keszthelyi Hévíz ismertetése* (1941) c. füzetkéje. Ehhez adalékként kapcsolódik Polzel Jenő *Kiegészítés Hévíz irodalmához* c. munkája a *Balatoni Szemle*ben (1944) és különnyomatban is. Mindezeknél rendszeresebb Sándor Róbert összeállítása *A magyar balneológiai irodalom jegyzéke 1900—1956-ig* a *Magyarország ásvány- és gyógyvizei* c. gyűjteményes műben (1957). Feldolgozása szisztematikus.

A közegészségügynek Kertész János az első bibliográfusa, aki *A magyar közegészségügy bibliográfiája 1925—1935* c., a *Közegészségügyi Értesítő* 1936. évfolyamában

és 1939-ben különlenyomatban is megjelent munkájával indította útjára ennek a szakterületnek a feldolgozását. Könyvészete a népszerű ismeretterjesztő cikkeket öleli fel. KERTÉSZ János bibliográfiájánál szakszerűbb és rendszeresebb közegészségügyi könyvészeteket állított össze ZNAKOVSZKY Emma. Első könyve: *A közegészségügy magyar irodalmának válogatott jegyzéke az 1920 utáni évekből.* Az 1941-ig feltárt anyag *A mai magyar egészségügyi közszolgálat* c. munkában és különnyomatként jelent meg (1942). A jegyzék szakosítva s azon belül a szerzők nevének betűrendjében készült. ZNAKOVSZKY Emma második hasonló jellegű munkája: *Közegészségügyi bibliográfia 1945—1954* címmel 1959-ben az Országos Közegészségügyi Intézet kiadásában került forgalomba. Ezt is szakosítva közli, a szakokon belül azonban időrendben. A bibliográfiát jól használható általános névmutató zárja.

A sebészeti irodalomról készült bibliográfia az urológiai könyvészet mellett a legértékesebb hazai orvostudományi szakmű. Összeállítója NOVÁK Ernő, címe: *A magyar sebészirodalom bibliográfiája 1900—1935.* Alcímei: a sebészt érdeklő folyóirat-közlemények (1908—1938), valamint az orvosi könyvek és orvosi monográfiák (1900—1938). Az 1939-ben a Magyar Sebésztársaság gondozásában kiadott bibliográfia kb. 25 000 adatot tartalmaz, szakrendben csoportosítja anyagát, és az egyes részszakokon belül időrendi sorrendben. A műhöz jól használható tárgy- és szerzői névmutató járul. Ma is hasznos segédeszköze az orvostudományi kutatásnak. Sajtó alatt van az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadásában a *Speciális témabibliográfia* sorozat egyik köteteként a magyar aneszteziológia bibliográfiája.

Az első kórházügyi bibliográfiát GORTVAY György állította össze a *Magyar Kórház* 1939-i évfolyamának első számában. A bibliográfia rövid és magvas bevezetőjében az összeállító áttekintette a legfontosabb forrásokat, majd néhány, a könyvészettel kapcsolatos szempontra mutatott rá, így többek között megemlítette: „a jövőben a bibliográfiai feldolgozás állandó kiegészítését oly módon kívánja biztosítani, hogy a Magyar Kórház minden új évfolyamának első számában folytatólagosan közzéteszi az előző év kórházirodalmi termését" (ez az óhaj azonban nem valósult meg!). Ezután adja a kórházügyi irodalmat tíz csoportban.

A fogászatnak is megvannak a speciális bibliográfusai. A *Fogorvosok Lapja* 1941. évfolyamában és különnyomatként jelent meg DOBRZYNIECKI Árpád kis könyvészete *Museum scripturarum medicinalium* címmel. Ennél sokkal komolyabb anyagot tárt fel FRANKL Zoltán *Szájsebészeti bibliográfiá*ja (az Orvosok Lapjának kiadásában), melyben 1830—1947-ig gyűjtötte össze a szerzők betűrendjében, s azon belül kronológikusan a témára vonatkozó adatokat. HUSZÁR György *Magyar fogászati bibliográfiá*ja rendszeresebb munka. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 1956-i évfolyamának első számában és különnyomatban is megjelent. Magyar és külföldi magyar szerzőktől származó monográfiákat sorolt fel 12 fejezetben, 300-nál több önálló művet. Külön fejezet a magyar dentista folyóiratok jegyzéke.

Végül említsük meg ZSAKÓ István és JOÓ István kiadásra váró értékes ideg- és elmegyógyászati bibliográfiáját.

Az 1945 utáni időszak orvostudományi bibliográfiája terén az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ (előbb: Orvostudományi Dokumentációs Központ) hivatásszerű munkát végez: elsősorban kiadványaikra és sorozataikra gondolunk, így a *Magyar Orvosi Bibliográfia*, a *Speciális témabibliográfia* és a *Szovjet Orvostudományi Bibliográfia* c. sorozatok kiadására; végül hasznos még az 1959-ben indult *Nemzetközi Orvostudományi Bibliográfia* sorozat is, mely csak 1960 végéig jelent meg. Tervbe vette a magyar orvostudományi irodalom 1945 és 1960 közötti időszakának valamennyi orvosi szakterületre kiterjedő teljes bibliográfiai összeállítását és megjelentetését évenként 4-5 kötetben, de ugyanúgy tervezik az egyes tudományágak retrospektív

anyagának tervszerű feldolgozását is. E munkaterv alapján nemrégen megjelent az 1945-től 1956-ig önállóan kiadott magyar orvosi művek bibliográfiája, s rövidesen megjelenik a már említett két szülészeti, továbbá szemészeti és aneszteziológiai bibliográfia, 1961-ben elkészül és megjelenik még a fül-, orr- és gégegyógyászati, fogászati és bőrgyógyászati bibliográfia is. Ezek egyébként az utolsó 15 év irodalmát tartalmazzák, a korábbi időszak feldolgozására csak e korszak teljes feltárása után kerül sor.

KOZOCSA SÁNDOR

Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához*. Mint ismeretes, a cirillbetűs címek könyvtári és dokumentációs célokból történő átírását az MSZ 3394—51 jelzésű szabvány szabályozta először, 1951 októberében. Ez a szabvány azonban csupán az orosz, ukrán, bolgár és szerb nyelvű kiadványokra vonatkozik; ezen a négy nyelven kívül csupán az óegyházi szláv és a cirillbetűs román szövegek eltérő betűinek átírását közli. Nem kétséges, hogy az a transzlitterálási előírás 1951-ben teljesen kielégítő volt, hiszen az említett szláv nyelveken kívül akkoriban alig került könyvtárainkba más cirillbetűs könyv. Az eltelt nyolc év alatt azonban kibővült a cirillbetűs szavak átírási szükséglete. Egyrészt ugyanis a régi négy cirillbetűs élő szláv nyelv helyett hat nyelvvel kellett egyre inkább a könyvtáraknak számolniuk: a bjelorussz és — bár jóval kisebb mértékben — a makedón nyelv is szerepelni kezdett könyvtáraink állományában.

Ugyanekkor — s ez a nehezebb probléma — a Szovjetunió nem szláv nemzetiségeinek és a Mongol Népköztársaság keleti mongol nyelvű népének cirillbetűs kiadványai is egyre inkább problémát kezdenek okozni a címleíróknak. Ezeknek a nyelveknek az orosztól eltérő hangjait a cirillbetűkből szerkesztett betűformák jelölik. Átírásuknál sem a cirillbetűk nemzetközi átírási szabványát, sem a nemzetközi fonetikai átírást nem fogadhatjuk el kritika nélkül: az előbbi sokszor igen távol áll a magyar ÁBC jelölésmódjától, az utóbbi viszont igen sok, a latin betűírásban egyáltalán nem használatos transzszkripciós jelet tartalmaz. Pedig az átírás problémáját ezeknél a nyelveknél is meg kell oldanunk, hiszen a növekvő kulturális és gazdasági kapcsolatok folytán nem csupán szótáraik és nyelvkönyveik jutnak el hozzánk, hanem szépirodalmi és tudományos alkotásaik, valamint ipari és mezőgazdasági szakmunkáik is.

A nem szláv cirillbetűs nyelvek elsősorban a következő nyelvcsaládokhoz tartoznak:

1. *Indoeurópai* (moldvai román, ukrajnai görög, oszét, tadzsik, cigány stb.)
2. *Finnugor* (karjalai, manysi, hanti, marij, udmurt, komi, mordva stb.)
3. *Szamojéd* (nyenyec, jurák stb.)
4. *Észak-ázsiai* (csukcs, korják, kamcsadál, jukagir stb.)
5. *Kaukázusi* (abház, lezg, láz, nahicseván, kabardin stb.)
6. *Mandzsu-Tunguz* (evenki, mandzsu stb.)
7. *Mongol* (kalmük, burját, kalka stb.)
8. *Török-Tatár* (kazák, kirgiz, turkmén, üzbég, azerbajdzsán, csuvas, baskír stb.)

* Az itt következő két cikket a szerkesztőség mint a transzszkripció, illetve a transzlitteráció bonyolult kérdéseihez a nyelvtudományi kutatás területéről érkezett értékes hozzászólást közli. Annál is inkább megérdemlik, hogy a könyvtárosok foglalkozzanak és esetleg vitába bocsátkozzanak velük, mert a jelenlegi hazai gyakorlat könyvtári szempontból is felvet még megoldatlan vagy revizióra szoruló kérdéseket.

Ismeretes, hogy a finnugor és szamojéd nyelveket általában az uráli nyelvcsaládba, a mandzsu-tunguz, mongol és török-tatár nyelveket pedig az altáji nyelvcsaládba sorolja a kutatók legnagyobb része, sőt, különösen régebben, ezt a két nyelvcsaládot is közös „ural-altáji" néven tartották számon. Mindenesetre ezek a nyelvek közelebbről vagy távolabbról rokonok a magyar nyelvvel, és különösen az altáji nyelvek a Szovjetunió lakosságában a legszámosabb nem szláv elemet képviselik. Éppen ezért átírásuk kidolgozása fokozottabban fontos, mint például a kaukázusi vagy észak-ázsiai nyelveké.

A jelen cikkben a mongol és török-tatár nyelvek közül választottunk ki egyet-egyet részletesebb átírási vizsgálat céljából, nevezetesen a tulajdonképpeni mongol (keleti mongol, kalka-mongol), illetve a baskír nyelvet. Ezek címátírási megoldásai, kellő változtatásokkal, talán hasznosak lehetnek más altáji nyelvű anyag címleírásában is.

I. *Mongol nyelv.* A mongol nyelv azok közé az írásbeliséggel régebben is rendelkező nyelvek közé tartozik, amelyeknek korábbi bonyolultabb írásrendszerét a jóval egyszerűbb cirillbetűs rendszerrel cserélték fel. Itt tehát a népi forradalom nyomán bekövetkezett írásváltoztatás az írásbeliség nagymérvű demokratizálódását, általános kiterjesztését jelentette. Ez természetszerűleg az analfabétizmus teljes felszámolását fogja eredményezni.

A mongol cirillbetűs szavak átírása aránylag nem okoz nagy problémát a magyar címátírásban. 35 betűje között mindössze kettő akad, amely az oroszban ismeretlen: az *θ, ө*, mely a magyarban is meglevő *ö* hangot jelöli, és az *Ү, ү*, melyet az *ü* hang jelzésére használnak. (A címleírónak természetesen vigyáznia kell, hogy ne tévessze össze az *θ*-t az 1917 előtti orosz (és egyéb szláv nyelvű) szövegek ө, azaz „Fita" betűjével, mely szlávban a görög eredetű szavak *F* hangját jelölte. Hasonlóképpen arra is vigyáznia kell, hogy ne tévessze össze az *Y*-t az *y*-val, mely természetesen a mongolban és az oroszban egyaránt az *U* hangot jelöli.

Szerény javaslatom, hogy a finnhez és törökhöz hasonlóan, e távoli rokonnyelvünk átírásánál is hagyjuk meg az *Ö, Ü* betűjelölést, amint azt a nyelvészeti szakirodalom is régóta cselekszi. Ne kísérletezzünk az idegen eredetű *Oe* és *Ue* megoldással.

A mongol ÁBC többi betűje az orosszal azonos alakú, azzal az eltéréssel, hogy a *E, e* mindig eltér a *Ё, ё* írásától; a mongol Jo hangkapcsolat ugyanis nem redukálódik sohasem *Je*-vé, mint ez az oroszban megtörténik, és mind eredetében, mind jelenlegi alkalmazásában a *Je*-től teljesen különálló fonéma. Ezért indokoltnak vélném, hogy a *Ju*-hoz és a *Ja*-hoz hasonlóan kétjegyű hangcsoportnak írjuk át, ne pedig az orosznál megszokott módon transzlitteráljuk.

Az *Ы, ы* átírása az oroszhoz hasonlóan *Ü* lehet, s így előáll az a helyzet, hogy két mongol betűt (Ы, ы, ill. *Y, y*) egyaránt *Ü*-vel adunk vissza. Természetesen a két hang nem azonos, de az így elkövetett hiba még mindig jóval kisebb, mintha a mongol *Je* és *Jo* hangokat az orosz szavak átírásánál megszokott *E*-vel adnánk vissza. Megjegyezzük még, hogy a *Й, й* szókezdő mássalhangzóként csak idegen nyelvű szavakban fordul elő, akárcsak az oroszban. Az *Щ, щ, Ъ, ъ, Ы, ы* és *Ь, ь* betűk mongol szavakban sohasem szerepelnek a szó elején, tehát a mongol szótárakban az *Ш* betű után közvetlenül az *Э* betű következik. Ez utóbbit a magyarban *E*-nek vagy *É*-nek írhatjuk át.

II. *Baskír nyelv.* A baskír nyelv cirillbetűs ÁBC-jét régebbi arab és latinbetűs kísérletek után teremtették meg, tehát ugyancsak nagyfokú egyszerűsítést, a kulturális forradalom kiszélesítését szolgálta. A baskír cirillbetűs írás megteremtői igen nagy fonetikai precizitásra törekedtek, s ez meg is látszik a betűk nagy számán, hiszen a baskír ÁBC 42 betűből áll.

Az orosztól eltérő baskír betűalakok a következők:

1. *Magánhangzók :* *E, e : JE*
Ë ë : JO
Ө ө : Ö
Ү ү : Ü
Lásd a mongol ÁBC betűit.
ә ә : e Az oroszból is ismert „SWÁ", melynek nemzetközi fonetikus átírása éppen ez a betűforma. A magyar átírás céljaira talán a román *Ă* lenne a legmegfelelőbb, de megoldható az *Ö* betűvel is, mert a hang végeredményben a bolgár *Ъ* hanggal azonos, amelyet *Ö* betűvel írunk át. Természetesen számolnunk kell az ө és ә átírási jeleinek egybeesésével, de ez körülbelül csak olyan fonetikai hiba, mint az *Ү* és az *Ы* hangok közös, *Ü*-vel történő átírása.

Megemlíthetjük még, hogy a speciális baskír ӗ, ӧ, ӹ ӳ, *а* hangok nem jelentenek állandó grafikai különbséget, csak nyelvészeti munkákban szerepelnek önálló jelölés gyanánt. Ezért a címleírásban általában nem okoznak külön problémát.

2. *Mássalhangzók : F, F :* erőteljesebb hang, mint az orosz *Г, г*, s képzésénél nem a nyelv közepe, hanem annak hátsó része érintkezik a szájpadlással. Átírására a *GH* jelölést ajánlanám.

Ҡ, ҡ : úgy viszonylik az orosz *K*-hoz, mint a baskír *F* az orosz *Г*-hez. Átírására a *KH* jelölést lehetne használni.

Ҙ, ҙ : fogközi (interdentális) hang, az angol zöngés *Th*-nak (nemzetközi fonetikai átírásban: *ð*-nak) felel meg. Jelölésére a teljesen azonos hangot kifejező albán *DH*-t tartanám a legmegfelelőbbnek.

Ҫ, ҫ : az előbbi hang zöngétlen párja (a nemzetközi fonetikai átírásban: *ϑ*), melyet legcélszerűbben az angol, illetve az albán *TH*-val írhatnánk át.

h, h : az úgynevezett európai *H* hangnak felel meg. A szókezdő *Ҫ* helyett is leginkább ezt használják. Magyar átírásra a *H* betűt javasolnám, még ha az orosz *X* betű *H* átírásától ílymódon nem is tudnánk megkülönböztetni.

Ң, ң : az orosz НГ (nemzetközi fonetikai átírásban: *ŋ*) hangot adja vissza. Szerény véleményem szerint az oroszhoz hasonlóan mi is *NG*-vel tudnánk átírni leginkább.

Befejezésül csak annyit szeretnék megjegyezni: javasolt megoldásainkból látható, hogy a transzlitterálást előnyben részesítjük a transzkripcióval szemben, de ahol szükséges, az előbbit kibővítjük az utóbbi szempontjai szerint. Úgy gondoljuk, az általános címleírási gyakorlatban így érhető el legjobban, hogy a nem szláv nyelvek cirillbetűs szövegeinek átírása lehetőleg megmaradjon a magyar ÁBC határai között.

MOLNÁR NÁNDOR

A cirillbetűs címek átírásának néhány kérdése. Az átírás problémái a könyvtári és dokumentációs munka még nem kielégítően megoldott kérdései közé tartoznak világszerte. Pedig a transzkripció, illetve a transzlitteráció szilárd alapokon nyugvó egységes és megbízható rendszerének megteremtését egyes országokon belül és nemzetközi viszonylatban a gyakorlati élet követelően sürgeti. A szovjet nyelvészek tudatában vannak e feladat fontosságának, s a *Voproszü Jazükoznanija* c. folyóirat 1959. évi 4. számában megjelent *Osznovnüe problemü prikladnoj lingvisztiki* (Az alkalmazott nyelvtudomány alapkérdései) c. tanulmány szerzői, N. D. ANDREJEV és L. R. ZINDER az alkalmazott nyelvtudomány teendőit vizsgálva elsők közt foglalkoznak vele. A cikk írói rámutatnak arra, hogy az átírás kérdéseinek megnyugtató rendezése csak akkor lehet-

séges, ha megoldásukhoz megfelelő elméleti nyelvészeti megalapozással látunk hozzá. E feladat tudatában az átírás elvi problémáit választotta disszertációja témájául A. V. Szuperanszkaja is: *Lingviszticseszkie osznovü prakticseszkoj transzkripcii imen szobsztvenniih* (tézisek, Moszkva 1958).

Nálunk Magyarországon szintén sok még a tennivaló ezen a téren. A szláv cirillbetűs szövegek terén helyesírási szabályzatunk csak az orosz szövegek átírását szabályozza, de még ez sem kifogástalan. A szláv cirillbetűs címek átírásának könyvtári és dokumentációs célokra megállapított szabályai is több tekintetben kiegészítésre és javításra szorulnak. Az alábbiakban néhány elvi probléma futólagos érintése után a szláv cirillbetűs szövegek könyvtári és dokumentációs célokra történő átírásának egyes kérdéseit vizsgáljuk meg.

Az átírás kérdései lényegében a helyesírás körébe tartoznak, és ez a nyelvtudomány egyik ága. Az átírás lényegében abban különbözik a helyesírástól, hogy nem egy bizonyos nyelv szavait kell az ugyanezen nyelvet beszélőktől használt írásban lejegyezni, hanem egy bizonyos nyelven, annak helyesírásával írt szöveget kell egy másik nyelv helyesírása szerint átírni. Az ideális követelmény: az átírt szöveg olyan legyen, hogy azt olvasva, a másik nyelv hangrendszere és a helyesírás adta lehetőségeken belül maximális tökéletességgel reprodukálhassuk az eredeti akusztikai és betűképet. Ennek azonban sokszor határt szab az a körülmény, hogy az idegen nyelv helyesírása sem tükrözi hűen a kiejtést. Ezenkívül az átírási szabályzat szélesebb körű használatra készül, a használóktól nem várható több, mint az idegen ábécé és esetleg néhány fontosabb hangtani vagy nyelvtani szabály ismerete; követelményképpen tehát rendszerint csak az állítható, hogy az idegen nyelvű szöveg betűit a kiejtésnek többé-kevésbé megfelelő módon átbetűzzük (transzliteráció), ami természetesen a minimum. A nemzetközileg elfogadott terminológiában a transzlitterációt is transzskripciónak (átírásnak) nevezik. De lehetnek az átírásnak sajátos szempontjai is, például a könyvtári és dokumentációs célokat szolgáló átírásnál (transzlitterációnál) szükséges, hogy az átírás betűhű legyen, és az átírt szöveget bármikor visszaállítva, pontosan az eredeti írásképet kapjuk. E cél elérésére a könyvtári átírás — szükség esetén — alkalmazhat olyan betűket, mellékjeleket is, amelyek az átíró nyelv helyesírásában ismeretlenek. Az alkalmazási területtől függően tehát az átírás gyakorlati szabályai módosulhatnak. Ennek következtében a cirillbetűs szövegek átírására más szabályokat állapított meg a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzata és megint más szabvány használatos könyvtári és dokumentációs célokra.

A cirillbetűs szövegek átírása könyvtárainkban az MSZ 3394—51 szabvány alapján történik. Ez szigorúan ragaszkodik a betűátíráshoz és a kiejtés, valamint a betűkép közötti lényeges különbségeket is figyelmen kívül hagyja. Így például a szóeleji magánhangzó vagy elválasztójel utáni orosz *e* betű *je* ejtését sem különbözteti meg (pl. *Egor* = *Jegor*), pedig ezt az átírási rendszerek gyakran figyelembe veszik (vö. pl. Kniezsa István: *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása*. Bp. 1934. 11. l.). Az MSZ 3394—51 nem tesz ily módon semmiféle engedményt a kiejtés szerinti „igazi" átírásnak. Ezzel szemben a *Magyar helyesírás szabályai* (Bp. 1959. évi kiadás) a magyar hangrendszer és helyesírás adta lehetőségeket jobban kihasználva állapítja meg az átírás szabályait. A *Magyar helyesírás szabályai* ily módon túlmegy a betűátírás keretein, de csak annyira viszi közelebb átírási rendszerét a kiejtéshez, hogy átírási szabályait az orosz ábécé és egészen minimális hangtani és nyelvtani ismeretek birtokában alkalmazni lehessen.

A *Magyar helyesírás szabályai* orosz átírási szabályainak és az MSZ 3394—51 szabványnak lényeges közös sajátossága, hogy a *Ж,Ч,Ш,Щ,С,Ы* cirill betűk átírására a hangtanilag többé-kevésbé megfelelő magyar hangokat jelölő betűket, tehát a *zs, cs, s, scs (st), sz, ü*-t (ez utóbbit a *Magyar helyesírás szabályai* *i*-vel írja át) alkalmazza. Ezzel

Sorszám	A cirillbetű alakja	A betű írása szövegből: orosz	ukrán	bolgár	egyh. szláv	szerb	Példa*	
1.	А а	a	a	a	a	a	автор	avtor
2.	Б б	b	b	b	b	b	библиотека	biblioteka
3.	В в	v	v	v	v	v	вал	val
4.	Г г	g	gh**	g	g	g	грудь	grud' ghrud' (ukrán)
5.	Ґ ґ	—	g	—	—	—	Ґрец я	Grecija (ukrán)
6.	Д д	d	d	d	d	d	дело	delo
7.	Ђ ђ	—	—	—	—	dj	рођен	rodjen (szerb)
8.	Е е	e	e	e	e	e	единение	edinenie
9.	Ё ё	jo	—	—	—	—	огонёк	ogonjok
10.	Є є	—	je	—	—	e-	знає	znaje (ukrán)
11.	Ж ж	zs	zs	zs	zs	ž	жар	zsar žar (szerb)
12.	Ѕ ѕ	—	—	—	dz	—	мноѕн	mnodzi (egyh. szláv)
13.	З з	z	z	z	z	z	закон	zakon
14.	И и	i	ü	i	i	i	игла	igla
							малий	malüj (ukrán)
15.	Й й	j	j	j	—	—	май	maj
16.	Ј ј	—	—	—	—	j	јабука	jabuka (szerb)
17.	І і	î	i	—	î	—	нація	nacîja
							іти	itü (ukrán)
18.	Ї ї	—	ji	—	ǐ	—	їзда	jizda (ukrán)
							їдѫтъ	ǐdǫt" (egyh. szláv)
19.	К к	k	k	k	k	k	каков	kakov
20.	Л л	l	l	l	l	l	лампа	lampa
21.	Љ љ	—	—	—	—	lj	људи	ljudi (szerb)
22.	М м	m	m	m	m	m	Москва	Moszkva
23.	Н н	n	n	n	n	n	народ	narod
24.	Њ њ	—	—	—	—	nj	његов	njegov (szerb)
25.	О о	o	o	o	o	o	обман	obman
26.	Ô ô	—	ô	—	—	—	стôл	sztôl (ukrán)
27.	П п	p	p	p	p	p	перо	pero
28.	Р р	r	r	r	r	r	рука	ruka
29.	С с	sz	sz	sz	sz	s	сам	szam sam (szerb)
30.	Т т	t	t	t	t	t	тело	telo
31.	Ћ ћ	—	—	—	—	ć	хоћу	hoću (szerb)

* Ahol a nyelv külön megjelölve nincs, a példa az oroszból származik.
** Lásd a 3. pontot.

Sor-szám	A cirillbetű alakja	A betű írása szövegből: orosz	ukrán	bolgár	egyh. szláv	szerb	Példa*	
32.	У у	u	u	u	u	u	ум	um
33.	оу	ou	—	—	—	—	оупадѫ	oupadǫ (egyh. szl.)
34.	ѹ	ŭ	—	—	—	—	помилѹиѣтъ	pomilujet" (egyh. szláv)
35.	оѵ	ow	—	—	—	—	плодоѵ	plodow (egyh. szl.)
36.	Ф ф	f	f	f	f	f	флагу	flagu
37.	Х х	h	h	h	h	h	хлеб	hleb
38.	ѡ	ò	—	—	—	—	ѡтъ	òt" (egyh. szláv)
39.	Ц ц	c	c	c	c	c	цветок	cvetok
40.	Ч ч	cs	cs	cs	cs	č	число	csiszlo
							чист	čist (szerb)
41.	Џ џ	—	—	—	—	dž	пенџер	pendžer (szerb)
42.	Ш ш	s	s	s	s	š	шаг	sag
							шар	šar (szerb)
43.	Щ щ	scs	scs	st	st	—	щенок	scsenok
							защита	zastita (bolgár)
44.	Ъ ъ	„	—	ö, szó végén: „	„	—	съезд	sz"ezd
							български	bölgarszki (bolgár)
45.	Ы ы	ü	—	—	ü	—	бывало	büvalo
46.	Ь ь	’	’	’	’	—	учитель	ucsitel'
47.	Ѣ ѣ	ê	—	ê	ê	—	дѣло	dęlo
48.	Э э	è	—	—	—	—	эпоха	èpoha
49.	Ю ю	ju	ju	ju	ju	—	юбка	jubka
50.	Я я	ja	ja	ja	—	—	язык	jazük
51.	ѧ	—	—	—	ja	—	своѧ	szvoja (egyh. szláv)
52.	ѥ	—	—	—	je	—	ѥго	jego (egyh. szláv)
53.	ѧ	—	—	—	ę	—	видѧъ	vidęt" (egyh. szláv)
54.	ѫ	—	—	â	č	—	ѫгълъ	âgöl" (bolgár)
							рѫка	rǫka (egyh. szláv)
55.	ꙗ	—	—	—	ję	—	знаꙗ	znaję (egyh. szláv)
56.	ѩ	—	—	—	jǫ	—	вѣроуѩ	vêroujǫ (egyh. szl.)
57.	ѯ	—	—	—	ksz	—	Маѯимъ	Makszim" (egyh. szláv)
58.	Ѱ	—	—	—	psz	—	Ѱаломъ	pszalom" (egyh. szláv)
59.	Θ θ	th	—	—	th	—	ѳеологъ	theolog" (egyh. szláv)
60.	ѵ	y	—	—	y	—	ѵжица	yzsica
61.	’	—	”	—	—	—	п’ята	p"jata (ukrán)

szemben KNIEZSA István *Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása* c.fent említett munkája a nemzetközi tudományos átírás jeleit ajánlja a könyvtári átírás céljaira. Az előbbi megoldás nyilvánvaló előnye az, hogy helyes olvasásához elegendő a magyar ábécé ismerete. Meg kell azonban említeni, hogy az olvasók úgyis találkoznak a katalógusban horvát, szlovén, cseh, szlovák könyvekkel, amelyek ábécéjéből a nemzetközi átírás betűinek egy részét merítette. Ez ellen viszont felhozható, hogy már az eddigiek is nehézséget jelentenek az olvasónak, ne tetézzük tehát újabbakkal, és ha úgyis át kell írnunk a cirillbetűs címeket, írjuk át úgy, hogy azokat mindenki nehézség nélkül elolvashassa. És persze az átírással is úgy vagyunk, mint a helyesírással, nem szívesen változtatjuk meg lényegesen, még ha rossz is. Tudományos munkákban a nemzetközi tudományos átírás használata természetesen elengedhetetlen. Szerintünk ezt kell használni minden olyan munkában is, amely nemcsak egy ország olvasóközönségének érdeklődésére számít. Véleményünk szerint jobb lett volna a nemzetközi tudományos átírást szabványként bevezetni, ma azonban már nagy nehézségeket okozna, ha áttérnénk rá.

Alább következő megjegyzéseink az MSZ 3394—51 szabvány átírási rendszerének nem az alapelveit érintik, hanem a szabvány egyes hiányosságaira, illetve hibáira akarnak rámutatni.

1. A szabvány a *Cirillbetűs címek átírása* címet viseli ugyan, de csak 4 cirillbetűs szláv nyelv átírásával foglalkozik. A cirillbetűs írással rendelkező finnugor, török és egyéb népek nyelvén írt szövegek átírási kérdéseire nem terjed ki. Kívánatos lenne e nyelvek átírási szabályainak megállapítása is, mert még olyan nagyobb könyvtárainkba is érkeznek üzbég, komi stb. nyelvű párhuzamos címlapokat tartalmazó könyvek, amelyeknek gyűjtőkörébe nem tartoznak bele a keleti nyelvek és irodalmak.

A szabvány csak a szláv cirillbetűs címek átírását tárgyalja, de még ezek közül is kihagyta a fehérorosz és a makedon nyelvet.

2. Az orosz átírási szabályok a mai orosz ábécé betűit tartalmazzák. Ezek kiegészítéséül szerepel a ѣ betű, mely a forradalom előtti ábécéből való. De a szabvány következetlen, mert a többi megszüntetett betű átírásmódjáról nem intézkedik, holott ezek éppúgy előfordulnak a forradalom előtti szövegekben, mint a ѣ, sőt az *i* nem is ritkább az előbbinél. Az *i*, V az *i* hang jelölésére szolgáltak, éppúgy, mint ahogy az ѣ és *e* ugyanazt az *e* hangot jelölték. Mivel átírásunk betűírás, az ugyanazon hangot jelölő különböző betűket az átírásban meg kell különböztetnie, ami meg is történik a ѣ és *e* esetében. Ezzel szemben az *i* jelölésére vonatkozólag nem ad szabályt. A V átírására az óegyházi szláv és román betűk átírási táblázata az *y*-t írja elő. A fennálló hiány pótlására az *i* esetében a magunk részéről a mellékjeles *î* betűt ajánljuk.

A betűk megkülönböztetésének elve csorbát szenved az *e*—*ë* egyformán *e*-vel történő átírásakor, ami nyilván abban leli magyarázatát, hogy gyakran az orosz írásban sem használják a *ë* betűt, hanem *e* áll helyette. Mindazonáltal a *ë* betű megvan az orosz ábécében és ha az orosz címben előfordul, ezt egy adekvát magyar betűvel kellene jelölni. Az *e* átírására a *jo* betűkapcsolatait lehetne alkalmazni.

Az э átírására az *é* betű nem megfelelő, mert a magyar olvasó ezt *é*-nek olvassa, holott az orosz *e* hang, amelyet az э jelöl, nem zárt, hanem nyílt. Így az *é*-s jelölés helytelen kiejtést sugall. Helyette az *e* más ékezetes alakját ajánlanánk, pl. *è*.

3. Az ukrán *x* betű létezéséről a szabvány készítői nem vettek tudomást, pedig ez a betű megvolt és ma is megvan az ukrán ábécében, s átírása éppen az ukrán címek esetén problematikus. A *h* ugyanis, amellyel a *x*-t a többi nyelvekben átírjuk, az ukrán Г jelölésére van lefoglalva. Ez ellen az írásmód ellen különben semmi kifogás sem lenne emelhető, mert az ukrán Г betű zöngés gutturális spiránst jelöl, amely a magyar *h*-tól csak abban különbözik, hogy zöngés, így a magyar *h* tökéletesen megfelelne a Г átírására. Csakhogy a *h* nem alkalmazható mindkét betű jelölésére. Ezért vagy az ukrán *x*-*t*

kellene más betűvel, illetve betűcsoporttal jelölni (pl. *ch* vagy *kh*), s akkor a *x* betű átírása a különböző szláv nyelvekben nem lenne egyöntetű az egyforma ejtés ellenére; vagy a Г jelölésére kell más betűt keresni. A *g* betű nem használható, mert ezt a Г betű átírására foglalta le a szabályzat, ezért ha a *x* = *h* átírásmódhoz ragaszkodunk, az ukrán Г átírására a *gh* betűcsoportot ajánljuk. De még jobb lenne a *x*-t *ch*-val jelölni (oroszban, ukránban, bolgárban) és az ukrán Г-nek *h* felelhetne meg.

Az ukrán ' elválasztó jel, amely az oroszból jól ismert ъ funkcióját tölti be, szintén kimaradt a szabványból, pedig az olvasásnál igen nagy szerepe van. A ' átírására a "-t ajánljuk, amely az orosz ъ jelölésére is használatos.

4. Az egyházi szláv és román cirillbetűs szövegek átírására vonatkozólag csak egy, a speciális betűket tartalmazó táblázatot találunk. Áttekinthetőség szempontjából jobb lett volna a teljes ábécét egy táblázatban közölni. Így egyszersmind az is világosabbá válnék, hogy az óegyházi szláv átírási szabályok szerint több különböző cirillbetű átírására ugyanazt a magyar betűt kell használni (pl. *oy*, ѹ, оѵ = *u*; *o*, ѡ = *o*). Ezáltal a többi átírási szabályokban alkalmazott betű-megkülönböztetési elven csorba esik. A ф és ѳ betűk egyforma átírásmódja (*f*) a régi helyesírású orosz szövegekben is eltünteti e két betű különbségét. Mivel egyházi szláv könyvek csak régebbi könyvtárainkban vannak, a kérdés gyakorlatilag nem fontos. Mindazonáltal az említett betűfajták megkülönböztetésére elvileg hasznos lenne más betűk alkalmazása. Így az *oy* átírására *ou*, оѵ-ra *ow*, ѹ-ra *ǒ* betűket használhatnánk, a ѳ-t *th*-val, az ѡ-t pedig *ȯ*-val lehetne átírni.

5. A régi szerb irodalmi nyelv a szlavenoszerb volt, amelyet még a múlt század első felében is használtak. Nagyobb könyvtárainkban többször találkozunk szlavenoszerb nyelven írt művekkel. Ez az irodalmi nyelv az orosz, egyházi szláv és szerb keverékéből keletkezett, s az egyes nyelvek „keverési aránya" szerzőnként változó volt.

A szlavenoszerb ábécé lényegében az akkori orosz ábécével azonos, ezért mi a szlavenoszerb címek átírására az orosz szövegek átírási szabályait ajánljuk, néhány olyan betű kiegészítésével, amelyet a korabeli orosz ábécé is használt. Így az *i* jelölésére az *ǐ*-t, a є átírására a *je*-t (lásd az ukránban). Ezekhez járulnak még a ѣ, *i*-nek megfelelő *ê* és *î* betűk.

Végezetül az eddigiek alapján szeretnénk körvonalazni azokat a teendőket, amelyek véleményünk szerint a cirillbetűs átírási rendszer további fejlesztése terén előttünk állnak.

1. Létre kellene hozni egy új szabványt vagy szabályzatot, amely az eddigi szabványban levő hibákat korrigálná és magát a szabványt kiegészítené más cirillbetűs szláv és indoeurópai, finnugor, török-tatár népek átírási szabályaival. Úgy gondoljuk, hogy az eddigi szabályokat csak annyiban kellene módosítani, amennyiben az elengedhetetlenül szükséges.

2. A szabványnak vagy szabályzatnak tartalmaznia kellene a nemzetközi tudományos átírás szabályait is, meghatározva annak alkalmazási körét (pl. szláv nyelvek esetében), mert külföldi könyvtárközi kapcsolatokban ez használatos, és kívánatos, hogy minél többen ismerjék.

3. Az egyes nyelvek átírási szabályait a könyvtártudományi szakemberek és nyelvészek bevonásával kell megvitatni.

4. A helyesírási szabályzat és a könyvtári dokumentációs átírási szabályzat munkálatait egybe kell hangolni.

Dezsö László

HÍREK

A moszkvai Össz-szövetségi Könyvkamara 40 éves múltja és jelenlegi tevékenysége. A Szovjetunió kulturális életének egyik nevezetes 1960. évi eseménye, hogy ez évben érte el fennállásának 40. évét a moszkvai Vszeszojuznaja Knizsnaja Palata (a következőkben VKP), a Szovjetunió e nagyszabású bibliográfiai központja. Az egész világon ismerik ma már ezt az intézményt, amely arra van hivatva, hogy egy példátlanul nagy és magas színvonalú nyomtatott irodalmat tárjon fel a szovjet és az egyetemes kultúra és tudomány számára.

A VKP kialakulásának története. A VKP-nek a bibliográfiai munka területén voltak ugyan ősei már a forradalom előtti időkben is, de mai szervezetének megalapozása LENIN nevéhez fűződik, akinek kezdeményezésére és aláírásával jelent meg az OSzSzSzK Népbiztosok Tanácsa 1920. június 30-án kelt határozata az „OSzSzSzK bibliográfia-ügyének az Oktatásügyi Népbiztosság hatáskörébe való utalásáról". Ezt követően, 1920. augusztus 3-án az Oktatásügyi Népbiztosság rendeletet adott ki a nyomdatermékek kötelező nyilvántartásáról, aminek végrehajtása céljából megalakult az Orosz Központi Könyvkamara (Roszszijszkaja Central'naja Knizsnaja Palata), amely 1925. októbertől nevét az OSzSzSzK Állami Központi Könyvkamarája névre változtatta. 1920 augusztustól kezdve az OSzSzSzK összes nyomdái kötelesek voltak díjmentes kötelespéldányokat szolgáltatni a Könyvkamarának részben az állami (nemzeti) bibliográfiai nyilvántartás, részben a nagyobb könyvtárak részére való szétosztás céljára. 1933-tól már nemcsak az OSzSzSzK nyomdáitól, hanem a Szovjetunió összes nyomdájától kapja a kötelespéldányokat, ami lehetővé tette, hogy a bibliográfia területi határai 1934-től össz-szövetségivé szélesedjenek. 1935 végén szervezetileg is átalakult Össz-szövetségi Könyvkamarává.

Az intézmény első és legfőbb funkciója az állami (nemzeti) bibliográfiai nyilvántartás volt, majd ezt követően a nyomdatermékek statisztikai feldolgozása. Mindkét tevékenységnek voltak előzményei a korábbi időszakokban.

Az első próbálkozások az Oroszországban megjelenő sajtótermékek *rendszeres nyilvántartására* folyóiratokban láttak napvilágot a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején. A hivatalos bibliográfiai nyilvántartás 1837-ben indult meg a cenzúra számára beszolgáltatott kötelespéldányok alapján, és 1855-ig a Népoktatásügyi Minisztérium közlönyében tették közzé. 10 évi szünet után 1865-ben a Belügyminisztériumban Sajtóügyi Főigazgatóságot szerveztek, amely 1869-től újból megkezdte a bibliográfiai nyilvántartást, éspedig előbb a *Pravitel'sztvennüj Vesztnik* (Kormányzati Értesítő) c. hivatalos kiadványban, majd több más kiadványban. 1905-ben szünet állt be, mert a forradalom elsöpörte a cenzúrát, s csak 1907-ben indult el újra most először egy speciálisan e célra szolgáló kiadványban, a *Knizsnaja Letopisz'*ban való közzététellel.

Az 1917. évi februári forradalom után megalakult Ideiglenes Kormány a Sajtóügyi Főigazgatóság megszűntével a nemzeti bibliográfia vezetésének feladatát az általa e célra alapított Roszszijszkaja Knizsnaja Palata v Petrograde (Petrográdi Orosz Könyvkamara) nevű intézményre bízta, amely a Belügyminisztérium kebelében működött. Ez az intézmény azonban nem tudott megbirkózni a rá váró feladatokkal. Hiányos volt a kötelespéldányok beszolgáltatása (a polgárháború és intervenció miatt), és rendszertelen volt a *Knizsnaja Letopisz'* megjelenése, sőt 1920 elején annak teljes szünetelése következett be a még ugyanebben az évben létrehozott Orosz Központi Könyvkamara megalakulásáig, amely a *Knizsnaja Letopisz'* újraindításával megkezdte a jelenlegi bibliográfiai kiadványrendszer kiépítését.

A Könyvkamara 1923-tól megkezdte a *nyomdatermékek statisztikai* feldolgozását és ennek közzétételét is. A statisztikai feldolgozásnak is voltak már előzményei Oroszországban. Az első ilyenirányú munkák a XIX. sz. első éveinek adatait dolgozzák fel. A. K. STORH és F. P. ADELUNG szerzők *Szisztematicseszkie obozrenie literaturü v Roszszii v tecsenie pjatiletija sz 1801 do 1806 god* c. munkájuk mindkét részének összefoglalásában statisztikai táblázatokat adnak a könyvek, folyóiratok, recenziók, szerzők stb. számáról. Említést érdemelnek a P. J. KEPPEN által 1825-ben kiadott *Bibliograficseszkie lisztü*ben foglalt statisztikai táblázatok is. A 60-as évekig azután szünet következett be. Ettől kezdve azonban már gyakran jelentek meg statisztikai adatok különböző időszaki kiadványokban, mint a *Knizsnüj vesztnik*, *Zsurnal Minisztersztva narodnogo proszvescsenija*, *Isztoricseszkij vesztnik*. Ez utóbbiban jelentős munkákat tett közzé 1887—1896 között évente L. N. PAVLENKOV. A XX. sz. kezdetén A. D. TOROPOV adta ki statisztikai év-

könyveit (1908 és 1915 között összesen 8-at); ugyanő adta ki 1917-ben a *Knizsnoe delo v Roszszii za 10 let (1907—1916)* c. statisztikai munkát.

Feladatkör. A Könykamarának a bibliográfiai és statisztikai feladatokon túlmenő feladatköre később alakult ki fokozatosan — a szocialista könyvtártudomány követelményeinek megfelelően. A teljes és ma is érvényes feladatkört az SzSzSzR CIK (a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága) által jóváhagyott 1936. július 27-én kelt Szabályzat rögzítette a következő pontokban:

1. A Szovjetunióban megjelenő teljes nyomdai termelés bibliográfiai nyilvántartása és feldolgozása;

2. széleskörű bibliográfiai tájékoztatás szervezése a Szovjetunióban megjelenő irodalomról a kiadók, könyvtárak és a közönség számára,

3. a megjelenő irodalom központi katalogizálásának megvalósítása;

4. a szövetségi köztársaságok és az OSzSzSzK autonom köztársaságok könyvkamarái munkájának irányítása, valamint az OSzSzSzK könyvkamarája funkcióinak közvetlen ellátása;

5. bibliográfiai munkaerők képzése és továbbképzése;

6. a bibliográfiai munka módszere és módszertana kérdéseinek kidolgozása;

7. a bibliográfiai és könyvtártudományi ismeretek terjesztése;

8. bibliográfiai tájékoztató szolgálat teljesítése a Szovjetunió kormány- és pártszervei, intézményei és szervezetei részére.

A VKP bibliográfiai kiadványai

Állami (nemzeti) bibliográfia. Mint már említettük és a *Szabályzat*ból is kitűnik, a Könyvkamara első és legfontosabb területe a bibliográfiai munka. 1920-ban történt felállításakor azzal is kezdte működését, hogy újból megindította a *Knizsnaja Letopisz'*t, az állami (nemzeti) bibliográfia akkor még minden kiadványt (könyv, periodika, térkép, zenemű, grafika stb.) magábafoglaló egyetlen jegyzékét. 1926-ban a Könyvkamara megkezdte a *Letopisz'*ek specializált kiadását a folyóiratok repertóriumát tartalmazó *Letopisz' Zsurnal'nüh Sztatej* megjelentetésével (e kiadvány 1938-ig a *Zsurnal'naja Letopisz'* nevet viselte). Ettől kezdve szinte megszakítás nélkül folyt a kiadványsorozat bővítése. Az alábbiakban ismertetjük e kiadványsorozat létrejöttének kronológiáját, az egyes kiadványok rendeltetését és periodicitását.

Knizsnaja Letopisz'. A Szovjetunióban *bármely nyelven* megjelent könyveket és brosúrákat regisztrálja orosz, ill. oroszra fordított címleírással. A benne foglalt anyag a Könyvkamara kiadványaiban szokásos séma szerinti 31 osztályra tagolt szakrendben van elhelyezve. Minden tétel szakjelzettel is el van látva. Megjelenik hetenként, és negyedévenként kiadott név- és tárgymutató egészíti ki, továbbá éves mutató a benne regisztrált sorozati kiadványokról.

Ezsegodnik Knigi SzSzSzR (1925—1929 között „Kniga v . . . godu"). Éves kumulációban tartalmazza a *Knizsnaja Letopisz'*-ben regisztrált kiadványokat, de bizonyos szűkítéssel. Két kötetben jelenik meg, amelyek 1957-ig fél-fél évre a teljes anyagot tartalmazták, 1958-tól azonban az anyag más-más csoportját foglalják magukban.

Letopisz' Zsurnal'nüh Sztatej. 1926-ban indított folyóirat-repertórium. Csak az orosz nyelven megjelent cikkeket hozza, s hetenként jelenik meg. Negyedévenként név- és tárgymutatóval egészül ki, évenként pedig egy összefoglaló jegyzék jelenik meg a felhasznált folyóiratokról (sorozati kiadványokról). 1938-ig a *Zsurnal'naja Letopisz'* címet viselte.

Letopisz' Gazetnüh Sztatej. 1936-ban indult, és az orosz nyelven megjelent központi és köztársasági újságokban foglalt cikkeket, dokumentációs anyagot és szépirodalmi műveket regisztrálja. Havonta jelenik meg, és negyedévenként név- és tárgymutatóval egészül ki. Kezdetben *Gazetnaja Letopisz'* címen jelent meg.

Letopisz' Muzükal'noj Literaturü. 1931 óta jelenik meg, és a bármely nyelvű szöveggel megjelent zeneműveket — beleértve a könyvekben, folyóiratokban, újságokban megjelenteket is — regisztrálja. Negyedévenként jelenik meg, és minden szám tartalmaz név- és tárgymutatót. Kezdetben a *Notnaja Letopisz'* címet kapta.

Letopisz' Izobrazitel'nogo Iszkusszstva. (korábban „Izoletopisz' "). A nyomdai úton előállított grafikai műveket tartja nyilván (plakátok, arcképek, térkép-reprodukciók, képeslevelezőlapok, metszetek stb.). Negyedévenként jelenik meg, és minden száma név- és tárgymutatóval is el van látva. 1934-ben jelent meg először.

Letopisz' Recenzij. 1935 óta jelenik meg, és az orosz nyelvű folyóiratokban és központi, valamint köztársasági újságokban megjelent könyv- és egyéb recenziókat regisztrálja. Negyedévenként jelenik meg név- és tárgymutatóval.

Letopisz' Periodicseszkih Izdanij SzSzSzR. 1933-tól jelenik meg, és a Szovjetunióban bármely nyelven megjelenő újsá-

gokat, folyóiratokat, „trudü"-kat, „ucsenüe zapiszki"-kat és más folytatólagos kiadványokat regisztrálja. 1949-ig az egyegy évben létezett időszaki kiadványok teljes jegyzékét hozta, 1950 óta két kötetben jelenik meg, amelyek közül az egyik a szabályosan megjelenő periodikus kiadványokban bekövetkezett változásokat, a másik pedig a rendszertelenül megjelenő időszaki, ill. sorozati kiadványokat tartalmazza. Teljes jegyzékek a periodikákról ötévenként jelennek meg. Az első ilyen jegyzék 1955-ben jelent meg az 1950—54. évekre vonatkozóan. 1955 óta folytatja a Könyvkamara a *Periodicseszkaja pecsat' SzSzSzR 1917—1949* c. 10 kötetes kiadvány kiadását, amely a jelzett időszakban bármely nyelven megjelent periodikus kiadványokat — kivéve az újságokat — ismerteti. A kiadványból már 9 megjelent (minden kötet más-más szaktudományi csoportot képvisel), az utolsó: összesített név- és tárgymutató 1961-ben fog megjelenni.

Kartograficseszkaja Letopisz'. Az önállóan megjelent térképek bibliográfiája. 1931-től jelenik meg. A második világháború miatt az 1941—1950 és 1951—1953 megjelent kiadványok kumulatív bibliográfiában vannak összefoglalva; 1955-től (az 1954. évi anyaggal) a kiadvány ismét évente jelenik meg. Név- és tárgymutató is jelenik meg hozzá.

Bibliografija Szovjetszkoj Bibliografii. A szovjet bibliográfiák bibliográfiája. 1941 óta megjelenő évkönyv. Az önállóan megjelent, valamint a könyvekben található rejtett bibliográfiákat a nyelvtől függetlenül, a cikkekben idézettek közül csak az orosz nyelvűeket regisztrálja.

Novüe Knigi (Új könyvek). A könyvpiac újdonságainak heti jegyzéke. 1956 óta jelenik meg.

Literatura i Iszkusszsztvo Narodov SzSzSzR i Zarubezsnüh Sztran. 1957 óta kéthavonként megjelenő bibliográfiai folyóirat. A belföldi és külföldi művek fordításait, a Szovjetunió népei és a külföld művészetére vonatkozó irodalmat és a nemzetek közötti kapcsolatokra vonatkozó publikációkat tartja nyilván.

A Könyvkamara „letopisz' "-eiben jelenleg mintegy 200 ezer kiadványcímet regisztrálnak.

A VKP statisztikai munkája és kiadványai. A Könykamara végzi a Szovjetunióban a sajtótermékek országos statisztikai nyilvántartását, éspedig olyan keresztmetszetekben, ahogyan azt a statisztikai szervek, a tervező intézmények és a tájékoztató szolgálat megkívánják.

A Könyvkamara első önállóan megjelent munkáinak címei: *Az OSzSzSzK sajtója 1922-ben* (Pecsat' v RSzFSzR v 1922 godu") és *Az 1918—1923 évek könyvtermése* („Knizsnaja produkcija 1918—1923 gg."). Az egész Szovjetunióra kiterjedő első statisztikai kiadvány az 1927 évre vonatkozik. Rendszeresen 1936-tól (a VKP megalakulásának éve) jelentek meg ezek a kiadványok, de a háború miatt kiadásuk megszakadt. 1955-től kezdődött ismét a statisztikai adatok rendszeres közzététele *Pecsat' SzSzSzR* („A Szovjetunió sajtója") című évkönyvekben. Több statisztikai monográfiát is kiadott a Könyvkamara ezekben az években, közöttük a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára a *Pecsat' SzSzSzR za szorok let 1917—1957*. c. gyűjteményes kiadványt.

A Szovjetunióban 1959-ben 69 ezer könyv jelent meg 1,2 milliárd példányban.

Össz-szövetségi központi katalogizálás. A VKP-nak egyik igen fontos funkciója a nyomtatott könyvtári katalóguscédulák kiadása. Ezek az alábbi variációkban bocsáttatnak ki: 1. A Szovjetunióban megjelent orosz nyelvű könyvekről, 2. orosz nyelven megjelenő folyóiratok és időszaki gyűjteményes kiadványok cikkeiről, 3. recenziókról, 4. a központi újságok cikkeiről, 5. disszertációk önreferátumairól. Van teljes általános sorozat, azután szűkített, csak a központi és köztársasági kiadók könyveinek címleírását tartalmazó és végül szakosított sorozat 34 tudományi felosztással. A cédulák tartalmaznak szakjelzetet (kétfélét is: ETO-t és a VKP szakrendszere szerintit), továbbá tárgyszókat és Cutter-jelzetet is. A jelzetek alkalmazása differenciálódik a könyvtárak jellege szerint. A cédulák naponta készülnek, és naponta továbbíttatnak az előfizetőknek. 1959-ben a VKP által kibocsátott katalóguscédula-fajták összes példányszáma 168 millió volt.

Egyéb funkciók. A Könyvkamara nagy jelentőségű és kiterjedt *tájékoztató* szolgálatot végez főként állami szervek, társadalmi szervezetek, tudományos intézmények, könyvtárak, múzeumok és kiadók számára. E felvilágosításokhoz differenciált katalógusrendszere szolgál bázisul (törzskatalógusai mintegy 10 millió cédulát tartalmaznak). Évente kb. 30 ezer szóbeli és írásbeli felvilágosítást tartanak számon.

A *bibliográfiai kutató és módszertani munka* eredményeként a nemzeti bibliográfián kívül számos elméleti és gyakorlai bibliográfiai szakkönyvet és folyóiratot bocsát ki a Könyvkamara. Ez utóbbiak között ismert az 1929 óta megjelenő *Bibliografija*, az 1930-tól megjelenő *Bibliotekovedenie i bibliografija* és az 1933 óta megjelenő *Szovjetszkaja bibliografija*. A

Módszertani Osztálynak van egy sorozati kiadványa is, melynek címe: *Metodicseszkie materialü po goszudarsztvennoj bibliograficseszkoj regisztracii.* A bibliográfiai munkaerők képzésére és továbbképzésére rendszeres tanfolyamokat tartanak fenn.

A bibliográfiai feldolgozás után az ellenőrző (köteles) példányok a VKP archívumába kerülnek, ahol 1920 óta cca 20 millió példányt tárolnak.

A VKP szolgáltatja évente az anyagot az *Index translationum* c. UNESCO-kiadvány részére a Szovjetunióban folyó fordítási munkáról.

Közreműködik a Könyvkamara könyvtárügyi bibliográfiai konferenciákon nemzetközi viszonylatban is, így pl. részt vett az ETO átdolgozása végett összehívott budapesti és prágai konferenciákon.

A Könyvkamara jövő terveiben a bibliográfiai és statisztikai hézagok betöltése, a feldolgozási időszakok retrospektív kiterjesztése, valamint a munka gépesítése oglalják el a központi helyet.

Az intézmény munkájának méreteire jellemző, hogy a szovjethatalom évei alatt 1 millió 519 ezer féle könyv jelent meg 22,6 milliárd példányban, míg ugyanakkor a forradalom előtti Oroszországban a könyvnyomtatás óta 1917-ig 550 ezer féle könyv jelent meg.

BECK OSZKÁR

Nemzetközi konferencia a katalogizálásról. A katalogizálás nemzetközi bizottsága 1960. júniusában Montreálban (Kanada) megtartott ülésén úgy határozott, hogy a legközelebbi konferenciát 1961. okt. 9—18-ra Párizsba hívja össze. A résztvevő országok két-két képviselőt küldhetnek, közülök az egyik küldött költségeit a nemzetközi bizottság viseli.

Bulletin codicologique címen megjelent a kéziratokra vonatkozó kutatások kurrens bibliográfiájának első száma Brüsszelben. Kiadója a Centre belge d'archéologie et d'histoire du livre Bruxelles (5., rue du Musée).

A tudományos tájékoztatás kérdéseiről rendezett ülésszakot az elmúlt év májusában a Termelékenység Nemzetközi Bizottsága Rómában a nagy könyvtárak és dokumentációs központok vezetőinek részvételével. Az ülésszak azt ajánlotta, hogy a Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa vegye programjába a tájékoztatás elméleti kérdéseivel való rendszeres foglalkozást.

K. B.

Az I. Országos Gyermekkönyvtárügyi Konferencia (1960. december 12—14) munkájáról. Hosszú előkészítő munkálatok után az Országos Könyvtárügyi Tanács 1960. december 12—14 között rendezte meg az I. Országos Gyermekkönyvtárügyi Konferenciát. Különösen időszerűvé tette a gyermekolvasók problémáinak megvitatását oktatásügyünk reformja, mely célkitűzéseivel: az új, korszerű műveltségi anyag megállapításával, az iskola és az élet egymáshoz való közelítésével, az iskolában a termelés problémáinak középpontba állításával és az enciklopédikus műveltség felszámolására irányuló törekvésekkel egyidejűleg a művelődéspolitikánkban a könyvtáraknak általában s a gyermek- és ifjúsági könyvtáraknak külön is új feladatokat jelent.

Az értekezlet ezeknek a célkitűzéseknek a tükrében vizsgálta meg a felmerült kérdéseket, s figyelmét mindig a gyermekek könyvellátásának egészére: az iskolai ifjúsági, a közművelődési gyermekkönyvtár, valamint a gyermekkönyvkiadás helyzetére és feladataira irányította.

A háromnapos értekezlet résztvevői az érdekelt könyvtári és kiadói szervek, a gyermekirodalommal és a gyermekek olvasásával foglalkozó intézmények szakemberei, valamint írók és gyakorló pedagógusok voltak.

Az első napon három előadás hangzott el:

V. DR. WALDAPFEL Eszter: *A gyermekirodalom mint a nevelőmunka eszköze. Iskolai és gyermekkönyvtárak.*

N. RÁCZ Aranka: *Gyermekkönyvtáraink helyzete.*

VÉBER Károly: *A magyar gyermekkönyvkiadás fejlődése az elmúlt 15 évben.*

Második napon a három téma megvitatására alakult munkabizottságok tárgyalták meg a felvetett kérdéseket és készítették el — mindegyik a maga területére — a határozati javaslatokat.

A harmadik napon a vitavezetőknek a munkabizottság munkáját ismertető beszámolói után került sor az előadások és a munkabizottsági beszámolók megvitatására, valamint a határozati javaslatokkal kapcsolatos hozzászólások után a javaslatok elfogadására.

Mindhárom munkabizottságban komoly felelősségtudattal mindig a lehetőségeket is mérlegelve vizsgálták meg a résztvevők a felvetett problémákat, keresték a legjobb megoldások útját, s így még az a néhány kérdés is, amely nyitva maradt, kétségtelenül előbbre lendült a vita során.

Nem véletlen, hogy számos kérdés, így az irodalom nevelőhatásával kapcsolatos

kutatómunka szervezettebbé tétele, az ifjúsági irodalom oktatása a különböző fokú pedagógusképzés keretében, a gyermekvers-költészet és ezzel párhuzamosan a versolvasás elmaradottsága, az ismeretterjesztő irodalom fogyatékosságai (elsősorban a kisebb korosztály és a lánytanulók érdeklődését figyelembevevő, a politechnikai képzést előmozdító irodalom teljes hiánya), pályaválasztási útmutatók iránti igények, több bizottságban is szóba kerültek.

A határozatok, melyek gyermekeink könyvellátása körüli problémák három irányból (iskolai- és gyermekkönyvtár, gyermekkönyvkiadás) vizsgált egységes szemléletét tükrözik, meggyőződésünk szerint, megvalósulásukkal hatalmas lépéssel fogják előrevinni ezt az egész jövő nemzedékünk kulturális fejlődése szempontjából annyira fontos kérdést.

W. E.

Nemzetközi sajtótörténeti kollokvium. Az 1958-ban alapított Nemzetközi Közléstudományi Szövetség *(Association Internationale des Études et Recherches sur l'Information)* meghívására a Stockholmban tartott XI. Nemzetközi Történettudományi Kongresszus keretében kétnapos Sajtótörténeti Kollokviumot tartottak. Folke Dahl (Göteborg) *A zsurnalisztikai dokumentumok leltározása és leírása*, Jacques Keyser (Paris) *A sajtótörténet módszertani problémái és a zsurnalisztikai dokumentumok történelmi forrásértéke*, végül Vladimir Klimeš (Praha) *A sajtótörténet feladata és módszere* címmel olvastak fel elvi referátumokat. A jelenkori sajtótörténeti munka egy-egy részletmunkáját mutatták be Aguet és Blaser (Svájc), Emery és Nelson (USA), Godechot és Guiral (Franciaország), Fattorello és Gaeto (Olaszország), Luyx (Belgium), Mynarski (Lengyelország). Szovjet és amerikai tudósok kölcsönös eszmecserén fejtették ki álláspontjukat az újonnan alakított *Nemzetközi Sajtótörténeti Bizottság* keretében. A tanácskozáson négy Nyugat- és egy Kelet-Németországi sajtótörténész is résztvett.

D. B.

A helyi és tájirodalom kérdései a Szovjetunióban. A szovjet könyvtárosok újabban fokozott figyelmet fordítanak a helyi és tájirodalom dokumentációs és bibliográfiai kérdéseinek. Egyik össz-szövetségi értekezleten napirendre tűzték a helyi és tájirodalom munkálatainak módszertani és szervezési problémáit, megvizsgálták a jelenlegi helyzetet, és kijelölték a jövő feladatait. E munka lényege az a törekvés, hogy a köztársasági, tartományi, területi stb. könyvtárak teljes áttekintést nyerjenek a területükön kiadott irodalomról és az ott folyó, a területtel bármilyen vonatkozásban összefüggő kutatásokról. Ehhez rögzíteni kellett a helyi és regionális irodalom gyűjtési elveit, a bibliográfiai és dokumentációs munka szempontjait, a 7 éves tervvel kapcsolatban előirányzott feladatokat stb. Szükségessé vált az is, hogy egyfelől a könyvtárak, másfelől a területen működő egyéb kutató és kulturális intézmények a táji jellegű munkát egymás között megosszák, tevékenységüket koordinálják.

Mind e feladatok egységes ellátása érdekében a Lenin Könyvtár kapott megbízatást arra, hogy útmutatót dolgozzon ki a területi könyvtárak részére. Megoldásra vár még a helyi és regionális vonatkozású tájékoztatási apparátus tartalmának és szerkezetének körvonalazása, a helyi kutatásokat tükröző központi katalógusok kérdése. A könyvtárakat felkérték arra is, hogy helyi vonatkozású bibliográfiai terveiket hozzák összhangba területük kulturális és gazdasági fejlesztési terveivel. Szóba került még egy olyan terv, mely gondoskodna a helyi és táji irodalom bibliográfiájának nemzeti rendszeréről.

G. I.

Az UNESCO könyvtárügyi programja 1961-re és 1962-re. Az UNESCO Közgyűlése 1960 őszén tartotta 11. ülésszakát Párizsban. A napirend egyik legfontosabb pontja a következő két évi program megvitatása volt. A Közgyűlés nagyban-egészben jóváhagyta a könyvtárügy, dokumentáció és bibliográfiai munka területén előterjesztett tervjavaslatot. Ezek szerint a következő két évben ezen a szakterületen az alábbi fontosabb munkákra fog sor kerülni.

Továbbra is meg fog jelenni kéthavonta a *Könyvtári Közlöny* angolul, franciául, oroszul és spanyolul. Brosúra készül a fejletlenebb országok mezőgazdasági vidékein működő kis könyvtárak alapvető munkamódszereiről. Egy másik kiadvány a könyvtárak legfontosabb technikai szükségleteit fogja ismertetni. Tekintettel arra, hogy az eddigi különálló bibliográfiai és dokumentációs tanácsadó bizottságok 1961. január 1-én összeolvadtak, az eddigi két bizottsági folyóirat helyébe új lép, *Bibliográfiai és Terminológiai Havi Közlöny* címmel, mely öt nyelven fog megjelenni. Az eddigi három helyett ötnyelvű lesz (orosz és német is) a *Vocabularium bibliothecarii* új kiadása.

Továbbra is szubvenciókat fog nyújtani az UNESCO az IFLA és a FID számára. Egyes időszerű szakkérdések kidolgozását részben ezekre a szervezetekre, részben nemzeti intézményekre, illetve egyéni szakemberekre fogja bízni. Ilyenek pl. osztályozási sémák és tárgyszógyűjtemények lefordíttatása kevéssé elterjedt nyelvekre, továbbképzést szolgáló szemléltető táblák szerkesztése stb.

Közvetlen anyagi támogatást továbbra is fog nyújtani az UNESCO különösen a fejletlenebb országok könyvtárügye számára, hozzájuk szakértőket fog küldeni, könyvtárosaik részére ösztöndíjakat fog nyújtani. Egyik kiemelt programpont a szervezet mikrofilmgépének további vándoroltatása. Súlyt kívánnak helyezni a nemzeti bibliográfiai csoportok számának növelésére is. A kiadványcsere előmozdítása érdekében meg fog jelenni a *Cserekézikönyv* 3. kiadása, ösztönözni fogják a tagállamokat az új többoldalú egyezmények ratifikálására és támogatást fognak adni a nemzeti csereközpontok részére.

Három nemzetközi könyvtárügyi értekezlet szervezését irányozták elő 1962-re: a latinamerikai egyetemi könyvtárak, a trópusi Afrika közművelődési könyvtárai részére, valamint az arab országok bibliográfiai, dokumentációs és csereügyeinek megvitatására. G. I.

SZEMLE

Budapest szocialista fejlődése, 1945—1959. Bibliográfia. 3 kötet. Összeállította a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményének Munkaközössége. Szerk. ZOLTÁN József. Bp. 1960. 1148 l. 38 t.

A budapesti munkásmozgalmakról szóló nagy bibliográfia után újabb nagy bibliográfiával ajándékozza meg a kutatókat a Szabó Ervin Könyvtár. Előlege ez a főváros története bibliográfiájának, de vehetjük úgy is, hogy előtanulmány a készülő nagy forrásmunkához. Szeretnők is, ha e bibliográfia megbeszélésének tanulságai amannak szerkesztésében felhasználhatók lennének.

Emlékmű ez a dokumentumokkal gazdagított, három kötetes, 10 266 tételt tartalmazó bibliográfia. Emlékműve a romok alá szorult, a járványveszélyből éppen hogy kimenekült, éhínség elébe néző, az infláció mocsarában fuldokló város népe élniakarásának, az új életre hívó s az új élet feltételeit megteremtő Kommunista Párt s a mögéje sorakozó munkásság elképzelhetetlennek vélt erőfeszítéseinek. Ám nemcsak emlékmű, harci fegyver is a szocializmus alapjai lerakásának befejező szakasza számára. Ezzel az eltökéléssel fogott hozzá gyűjtőmunkájához a bibliográfiát készítő munkaközösség. A történész-bibliográfust felelőssége arra kényszeríti, hogy az áradásszerűen feléje tartó irodalmat alaposan megszűrje; ne fárassza a kutatót a felesleges irodalom felsorakoztatásával. Átfogó képet akar adni úgy, hogy csak a lényeges adatokban való teljességre törekszik, és felszereli a bibliográfiát olyan táblázatokkal, amelyek a háttér felvetítését pótolják. Nézzük meg ebből a két szempontból a bibliográfiát.

Fővonalakban a három kötet szerkezete a következő:

Az első kötet két periódus irodalmát tárja fel: 1945—1946, a romok alól kilépő, az élet feltételeinek megteremtéséért harcoló Budapesté az egyik; 1947—1949, a három éves tervet teljesítő Budapesté a másik.

A második kötet, 1950—1959-ig a szocializmust építő Budapestet mutatja meg.

A harmadik kötet Nagybudapest huszonkét kerületének fejlődését külön-külön mutatja be mind a három szakasz tartama alatt.

Az alkalmazott tárgycsoportosítás tükre a társadalom életmegnyilvánulásainak (népesedés, gazdasági helyzet, a hatalomért való harc, a fejlődést gátló tényezők, a társadalmi mozgalmak, az anyagi és szellemi szükségletek ellátása stb.). Ebbe a keretbe minden belefér; a kutató könnyen rátalál a megfelelő csoportra. A harmadik periódus tárgycsoportosítása — noha alapvonalaiban azonos az első két szakasz csoportosításával — már finomabb: irodalma egy a gyors fejlődés útjára lépett társadalom életét tükrözi.

A lényeges irodalom teljessége szempontjából szemügyre véve a bibliográfiát, azt kell mondanunk: látszatra megfelelő; amit magában foglal, az az irodalom fontosabbja. Azonban a gyűjtők általában csak a folyóiratok és napilapok cikkanyagát szedték össze, és ha ebben az anyagban nem fordult elő egy-egy fontos intézmény vagy eseményre vonatkozó cím, beérték ennyivel, és nem nyomoztak egyéb források után. Egy bizonyos: a bibliográfia a három időszak Budapestjéről nagyjában elfogadható keresztmetszetet ad. De csak keresztmetszetet. A gyűjtött anyag — egybevetve a valósággal — hiányos képet ad. Hogy csak a magunk területén maradjunk. A 200 éves fennállását ünneplő Országos Levéltárról találunk egy 1956-os cikket, de egyetlen egyet sem arról, hogy milyen állapotban leledzett a Levéltár az ostrom után. Az új Akadémiát előkészítő Tudományos Tanácsról, az Országos Iparművészeti Múzeumról nincs adat. Nincs nyoma az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, az Orvostörténeti Könyvtár, majd az Orvostudományi Egyetemi Könyvtár, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára (melybe beleolvadt az Iparkamara Könyvtára)

megalakulásának; egy kivételével nincs szó a dokumentációs központokról stb. Ezeknek az új vagy átszervezett intézményeknek voltak vagy vannak kiadványaik, ha nem nyomdai eljárással készültek is. A harmadik kötet végén talál az olvasó egy hasznos táblázatot az „Új létesítmények"-ről. Ha a felszabadulás *előtti* Budapest intézményeinek kataszterével vetik egybe a szerkesztők a gyűjtött anyagot, a hiányokat más területen is felismerhetik. A bibliográfia színvonala már a gyűjtésnél meghatározódik. A házi sokszorosítás korszakában a nagyobb nyilvánosságot elkerülő forrásanyagot a bibliográfus nem mellőzheti.

A fejezeteken belüli elrendezése a címanyagnak hol betűrendes, hol időrendes. A népesedés fejezetéé az első periódusban a szerzők és címek betűrendje szerinti, a második periódusban időrendes, a harmadikban csak akadozóan időrendes. A hidak történetének irodalma a „Közlekedés" fejezetében a hídnevek betűrendjében sorakozik fel; jobb lett volna újra megépítésük történeti sorrendjét követni.

Az annotációk — ha takarékosak is — igen jó szolgálatot tesznek. Nem csak azzal, hogy a cikk tartalmát el nem áruló címeket magyarázzák, de azzal is, hogy kivetítik a tartalomból azt is, amit a kutató a cikkben nem is gyaníthat. Olvasmányossá is teszik a bibliográfiát, és adatokat is szolgáltatnak. Ilyeneket pl.: a németek kirabolták a posta Bélyegmúzeumát; a nyilasok által elhurcolt 48-as zászlók visszatérése; a főváros zöld övezete stb. Ilyen kaleidoszkópikus anyag esetében a szakcsoportosítás nem teszi feleslegessé a betűrendes tárgyszómutatót.

Történelmi levegőt visznek bele a bibliográfiába a plakátok, röplapok, tervrajzok hasonmáskiadásai, grafikusaink rajzainak reprodukciói; fokozzák a bibliográfia nevelő hatását. Jó kiegészítő lett volna egy kronológia is. Kis- és Nagybudapest kerületeinek térképe is belekívánkozott volna.

Mindent összevéve: Zoltán József, a szerkesztő és irányításával a Könyvtár Budapesti Gyűjteményének munkaközössége a magyar szakbibliográfia legjobb hagyományait fejleszti tovább ebben a forrásmunkában. Újkori történetünk kutatói számára nélkülözhetetlen munkaeszközt teremtettek.

Kőhalmi Béla

Benkő Lóránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában Bp. 1960, Akad. Kiadó. 548 l., 2 mell.

Nyelvtudományunk az elmúlt évtizedben örvendetes fejlődésnek indult. Azokat, akik a nyelvben nemcsak „klasszikus" nyelvtudományi stúdiumok: az összehasonlító nyelvészet, a hangtan stb. virágzását értékelték és kívánták, de szerettek volna többet tudni a nyelvről mint társadalmi jelenségről, mint a közösségi tudat, az irodalom és politika hordozójáról, különös örömmel látják ezt a fejlődést. Pais Dezsőnek, nyelvtudományunk nesztorának jelentős előadása, majd közleménye *A magyar irodalmi nyelv* azért is tűnik fel a fejlődés útjelzőjeként, mert az idevágó kutatások számos értékes és ígéretes hajtása sarjadt fel nyomában. Ezek között is kiemelkedő jelentőségű mind terjedelmére, mind tartalmára, mind módszerére nézve Benkő Lóránd könyve. A kötet megjelenését semmiképpen sem szeretnők úgy köszönteni, mint a hagyományos „formális" nyelvtudományi kutatásokkal való szembefordulás dokumentumát; éppen ellenkezőleg: annak bizonyítéka, hogy a modernebb, társadalomtörténetileg érdekelt nyelvtudomány műveléséhez elengedhetetlen feltétel a hagyományos diszciplinák elemző, a nyelv zsigereibe hatoló aprómunkája. Persze, az effajta úttörés számos izgalmas módszertani kérdés tisztázását is szükségessé teszi. Nyilván ezért is látta szükségesnek a szerző, hogy könyvének elemző részét egy viszonylag nagy terjedelmű módszertani bevezetéssel lássa el.

Benkő azt a kérdést vizsgálja művében, hogyan alakult ki a magyar irodalmi nyelv úgynevezett „formális normája" (tehát helyesírási, hangtani, alaktani rendje) a felvilágosodás első szakaszában. Pontosabban: azt a fejlődési folyamatot mutatja be, amely a XVIII. század második felében, közelebbről: 1772-től, Bessenyei fellépésétől 1795-ig, a Martinovics-pörig végbemegy, s amelynek folyamán irodalmi nyelvünk egységesítése, önállósulása kezdetét veszi, s első eredményeit eléri. A korszak megválasztását igen szerencsésnek tartom: ebben a fél évszázadban valóban az irodalmi nyelv területén játszódnak le vagy fejeződnek ki a politikai átalakulás iránymutató eseményei is. A magyar felvilágosodás első nagy korszakában lényegében minden együtt van már, amit a reformkor kibontakozása idején szerencsésebb körülmények között — bár a Magyarországon szokásos sajnálatos késéssel — részleteiben is kifejt és megvalósít egy szerencsésebb nemzedék. A Martinovics-pör, pontosabban a benne és általa megnyilatkozó abszolutizmus steril erőszaka legszebb lendületében töri meg a fejlődést, s a rákövetkező évtizedek légszomjas csöndjében csak két — nem egyszer titkos — csatornán áramlanak tovább a megújulást szolgáló

erők: a gazdasági és az irodalmi reformkísérletekben. Azoknak munkáját, akik, VOLTAIRE tanácsát követve, „kertjüket művelték", s a modern magyar mezőgazdaság alapjait vetették meg, éppen hogy kezdi számbavenni történetírásunk. Az irodalom területe már sokkal jobban át van világítva: a magyar államnyelvért folytatott harc, a nyelvújítás, a megújuló magyar nyelvű szépirodalom egykorú fontos kérdései, ütközetei és győzelmei nagyjából ismeretesek. BENKŐ Lóránd könyve is felhasználhat már sok értékes előmunkálatot. Fel is használja ezeket. Könyvének érdeme azonban, hogy az irodalom fejlődését hordozó anyagnak, magának a nyelvnek változásait rendkívüli bőséggel és módszeres következetességgel vizsgálja meg.

„Közel harmadfélszáz egykori írónak közel hatszáz művét dolgoztam föl. Ez azt jelenti, hogy egy íróra átlagban kb. 2 és fél mű esik" — írja. Ha alaposabban megvizsgáljuk ezeket az adatokat, kiderül, hogy e kereten belül is változatosan és célirányosan rétegeződik a kutatások körébe felvett anyag. BENKŐ tekintetbe vette a kiválasztott írók jelentőségét, nyelvi hatásuk erejét, személyükkel kapcsolatosan gondolt arra, hogy születési helyük, származásuk tekintetében lehetőleg a magyar nyelvterület minden részét bőven képviseljék, hogy az irodalmi életben szerephez jutható minden társadalmi réteg és foglalkozás is megtalálja a maga képviselőit; figyelme kiterjedt még a korban valóban jelentős szerepet játszó vallási, pontosabban felekezeti arányra is. Kutatási körébe bevonta a kornak mind kézirásos, mind nyomtatott szövegeit, oly módon, hogy lehetőleg az első kiadásokat s az írói alkotások eredeti kéziratát hasznosította. Az összegyűjtött anyagot igen sokrétűen vizsgálta meg; lehatolt a nyelv atomjaiig, a hangtani kérdésekig, de nem felejti el ezek összefüggését az írásgyakorlat összetettebb, fejlettebb problémáival, s eljut egészen a tudat szerepének vizsgálatáig az egykori szerzők írásbeli ténykedésében. Jó ökonómiával körül is határolja azonban munkaterületét, s éppen mert tudatában van annak, hogy vizsgálódásai „az irodalmi nyelv úgynevezett formai (hangtani-alaktani-helyesírási) elemeinek a normáját egészen az irodalmi nyelv úgynevezett tartalmi (mondattani-stilárisfrazeológiai-szókészleti) elemeinek a normájáig terjednek", területét az irodalmi-nyelvi norma témakörével kapcsolatos kérdésekre korlátozza. Ezt a területet igen realisztikusan és módszeresen vizsgálja meg: lehetőleg magát az anyagot beszélteti. „A marxista tudománynak a materializmusra alapuló szemléletét és a dialektikára alapuló módszerét a nyelvtudományban elérhető jó eredményekhez vezető biztos útnak látom" — írja erről. Könyvének áttekintését és használhatóságát igen emeli az a terjedelmes apparátus, amelyben megadja a tanulmányban feldolgozott nyelvtörténeti forrásanyag bibliográfiáját, a szakirodalmi hivatkozások jegyzékét és a gazdag névmutatót.

A könyvtörténet kutatóit különösen érdekelhetik a könyvnek azok a fejezetei, amelyek az irodalmi-nyelvi szövegek elkészülésének külső körülményeit s az irodalmi nyelvi norma szilárdulásának gyakorlati színtereit mutatják be elemző részletezéssel. Szó esik itt a kéziratok általános helyesírási egyszerűsítéseiről, a kéziratok típusairól, a kiadók, plagizálók működéséről, a hazai nyomdaipar helyzetéről, a nyomdászok szerepéről a nyelvi norma kialakulásában, a korrektorok munkájáról, az írói társulásokról, a nyelvi szabályozással kapcsolatos vitákról, az időszaki és gyűjteményes kiadványokról és így tovább. BENKŐ ezeket a kérdéseket a nyelvész szemével és érdeklődésével vizsgálja meg, de a könyvtörténészeknek is igen sok új, figyelemre méltó szempontot nyújt.

Említettem: okos és ökonomikus eljárásnak tartom, hogy BENKŐ elhatárolja kutatásának területét. Két mozzanatot azonban ennek a területnek jobb megvilágítása érdekében szükségesnek tartanék alaposabban szemügyre venni. Az egyik a nyelvi esztétikumok kérdése. A nyelv arculatát megváltoztató ízlés kérdései majd csak a börtönéből visszatérő KAZINCZY nagy vitatárgyai lesznek ugyan, de már a XVIII. század közepétől kezdve újra és újra felbukkannak a kor nyelvi eszmélkedésében: a nyelvi norma kialakításában pl. a szépfangzásnak is igen jelentős szerepe van. BENKŐ komolyan foglalkozik a prozódiai vitákkal; a „hangmérséklés" szabályainak megállapodását a kérdésnek kijáró gonddal ábrázolja. De ezekben a vitákban is sokkal több esztétikai meggondolás, ízlésbeli szenvedély került felszínre, mint akár BENKŐ maga is elképzeli, s nemcsak ekörül folytak viták, hanem a nyelv egyéb esztétikumai: a rímelés, a hanglejtés, az eufónia, a szavak avultsága vagy divatossága, tehát a stílus olyan kérdései körül, amelyek a nyelvi norma kialakításában is szerepet játszottak. Elég lesz itt csak egy kérdésre utalni: a fordításéra. Ne feledjük, hogy ennek a korszaknak legjobb alkotásai, de népszerű fércművei is elképzelhetetlenek az idegen nyelvű elődök, mintaképek, alapszövegek nélkül. Nem véletlen, hogy BATSÁNYI első jelentős tanulmányát ennek a kérdésnek

szentelte, s hogy tanulmánya körül kavarodott olyan vita, mint a prozódia kérdései körül.

BENKŐ a komoly nyelvészhez illő gondossággal foglalkozik a legapróbb mozzanatokkal is: a szövegeket, ahogy ezt külön is hangsúlyozza, eredeti formájukban, a helyesírás pontos tükröztetésével közli. Nyilván őt magát is bosszanthatta néhány, ezen a területen tapasztalható visszásság, következetlenség. Csak egy példát említek: a nevek írásmódját. BATSÁNYI nevét pl. mindvégig *cs*-vel írja, holott a költő-szerkesztő-nyelvtudós tudtommal egyetlen egyszer írta a nyilvánosság előtt *cs*-vel a nevét, első műve, *A magyaroknak vitézsége* ajánlásának végén. Egyébként mindig *ts*-el írta, s úgy érezte, hogy KAZINCZYnak és követőinek rossz szándékú fricskája volt, ha következetesen *cs*-vel írták nevét. Az Akadémiai Kiadónál megjelent kritikai kiadás természetesen BATSÁNYI szövegeit követi ebben is. A helyesírási szabályzat viszont, s vele BENKŐ Lóránd is, a KAZINCZY által inaugurált írásmódot alkalmazza, holott BARTSAYT s még másokat nyugodtan *ts*-sel ír. Nem lenne helyénvaló ebben a kérdésben egyszer rendet teremteni?

KERESZTÚRY DEZSŐ

Új feladatok, új utak előtt a „Könyvtári Figyelő". A kiadvány, mely többéves útkeresés után jutott el fejlődésének jelenlegi szakaszához, előkelő helyet foglal el nemcsak a hazai, de nyugodtan állíthatjuk, a hasonló tartalmú külföldi szakmai kiadványok sorában is. Ma már senki sem vitatkozik azon, vajon szükség van-e könyvtárügyünk fejlődése szempontjából a kiadványra vagy sem.

A *Könyvtári Figyelő* 1959-ig arra törekedett, hogy tájékoztatassa a könyvtárosokat a külföldi szaksajtóban megjelent cikkekről. Ezt a feladatát úgy oldotta meg, hogy közölte a legfontosabb külföldi cikkek egy részének fordítását.

Lényeges változás következett be a célkitűzések megfogalmazásában a Könyvtártudományi és Módszertani Központ létrejöttével. A KMK 1959 elején közvéleménykutatást végzett a *Könyvtári Figyelő* jellegének és tartalmának kialakítására. Ennek eredményei már mutatkoztak az ötödik évfolyamába lépett kiadvány szerkesztésében és külalakjában is. Az Országos Széchényi Könyvtár Szakszervezeti Bizottsága azonban a fejlődés gyorsítása érdekében s a vitás kérdések tisztázására a *Könyvtári Figyelő* fejlesztésének problémáit felvette az 1960/61. évi „szakmai megbeszélések sorozata" első vitadélutánjának napirendjébe. Az élénk és mindvégig igen színvonalas vita során mindenekelőtt nyilvánvalóvá vált, hogy miben különbözik az 1959. 1. számtól kezdve megjelent *Könyvtári Figyelő* a régebbi számoktól.

Lényeges változásként könyvelhetjük el, hogy az 1959. év folyamán a fordítások mellett *rovatszerű közlemenyeket* is megjelentetett a szerkesztőség, éspedig a következő témakörökben:

1. az ország nagy könyvtáraihoz beérkezett könyvtártudományi művek jegyzéke (1959. 1., 3—4., 9. sz.);

2. a külföldi könyvtártudományi folyóiratok cikkeinek bibliográfiája (1959. 7., 8., 10. sz.);

3. az 1959-ig külön füzetben megjelenő könyvtártudományi fordítások jegyzéke (1959. 2., 5., 6., 9. sz.).

E három tételben felsorolt rovatszerű közleményeken túl a szerkesztőség közzétette a KMK könyvtártudományi szakkönyvtára által az 1960. évre megrendelt folyóiratok jegyzékét is (1959. 6. sz.), amivel ugyancsak nagy szolgálatot tett. Közölt még a *Könyvtári Figyelő* híreket, összefoglalókat is.

Rá kell mutatnunk azonban arra is, hogy a szerkesztőség a kiadvány egyes számainak esetében a szerkesztést a „tematikai egység" jegyében végezte el, vagyis egy-egy számban valamely szakmai kérdésről több összetartozó cikket, tanulmányt közölt. Így például a dokumentáció, a tájékoztatás kérdéseivel foglalkozott a teljes 1959. 3—4. szám, a könyvtárosképzésről szóló cikkeket közölt az 1959. évi 6. szám, stb. Az egyes cikkek után, néha a cikk szerzője által összeállított bibliográfián túl is kapott az olvasó a kérdéssel kapcsolatos bibliográfiai adatokat.

A szerkezeti, tartalmi változások tehát 1959 óta lényegeseknek tekinthetők, bár a szerkesztőség teljes tartalmi programjának csak egy részét, nem is a nagyobbik részét tudta megvalósítani.

A „szakmai megbeszélések sorozata" októberi vitája során a klubösszejövetel résztvevői élesen vetették fel a kérdést: a *Könyvtári Figyelő* a jövőben referáló kiadvány legyen-e, vagyis hogy a fordítások zöme helyett lényegesen nagyobb mennyiségben közöljön referátumokat a külföldi szakfolyóiratok cikkeiről. Ennek lehetősége és szükségessége eddig is nyilvánvaló volt a szerkesztőség előtt, de költségvetési okokból erre nem nyílott lehetőség. A vitaösszejövetel minden egyes résztvevője egyetértett abban, hogy nem elégségesek az indikatív referátumok, bővebb tartalmi elemeket feltáró informatív referátumokra

tartanak igényt könyvtárosaink, szigorú válogatás elve alapján. Az egyszerű címfordítások a szakmai fejlődés biztosításához ma már nem elégségesek.

A fordítások kérdésében az a vélemény alakult ki, hogy az egy-egy témakörre vonatkozó anyag csoportosítása bő bibliográfiai forrásmegjelöléssel mindenképpen célravezető. A „szemleszerű" szerkesztésnek ezen a téren bő lehetőségei nyílnak. Felmerült azonban olyan javaslat is, hogy a kiadvány ne mechanikusan közölje fordításban a külföldi tanulmányokat. Közismert tény ugyanis, hogy általában minden tanulmány nélkülözhető, feleslegesnek tekinthető elemeket is tartalmaz (általában a tanulmányok 25—30%-a ilyen). A szerkesztésnek gazdagabb, sokrétűbb tartalom biztosítására a fordításokat „tömöríteni" kellene, az ilyen „tömörítvényes" fordítások jól beváltak a műszaki dokumentációs tevékenység gyakorlatában mind a külföldön, mind pedig hazánkban.

A tartalom kiszélesítése körül keletkezett vita számos figyelemre méltó javaslatot hozott felszínre. Szóba került a könyvtártudományi vonatkozású kutatási jelentések közzétételének szükségessége éppen a koordináció érdekében. Hasznos segédlet lehetne könyvtárosaink számára, ha a *Könyvtári Figyelő* közölné a KMK könyvtártudományi szakkönyvtárába járó külföldi szakfolyóiratok tartalom-mutatóját. Felmerült olyan javaslat is, amely rámutatott a nem könyvtári szakfolyóiratokban megjelenő, de közvetve könyvtári vonatkozású tanulmányok fontosságára. Nyilvántartásuk kétségtelenül sok újabb elemmel gazdagíthatná a *Könyvtári Figyelő* tartalmát. Kívánatos — s ezt a vita résztvevői is elismerték —, hogy a teljes magyar könyvtártudományi szakirodalom bibliográfiai regisztrálására is vállalkozzék a kiadvány szerkesztősége.

A *Könyvtári Figyelő* előtt tehát a vita során előterjesztett javaslatok alapján igen széleskörű fejlődési lehetőségek vannak.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy a *Könyvtári Figyelő* mind tartalmát, mind külalakját illetően az elmúlt két évben jelentős mértékben megváltozott, megjavult. A fejlődés azonban nem állhat meg. A kiadvány fejlesztése a szerkesztőség feladata, mely azonban ez irányú célkitűzéseit csak akkor tudja megvalósítani, ha könyvtárosaink tanácsaikkal, bírálatukkal, de mindenekfölött munkájukkal is segítségére lesznek azoknak, akikre a szerkesztés és a nyomdatechnikai kivitel nem könnyű feladata hárul.

TOMBOR TIBOR

Gerszi Teréz: A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Bp. 1960, Akad. Kiadó. 318 l. 105 t.

A magyar kőrajzolás történetével több tanulmány foglalkozott.[1] Közülük NAGY Zoltán munkája — amely az ismertetett könyvvel szinte azonos című — *A magyar litográfia története a XIX. században*, 1934-ben jelent meg a szerző doktori disszertációjaként, és a magyar kőrajzok számbavételével próbálkozik. Érdeme: a grafikusművészetek feldolgozásának szükségességére hívta fel szakembereink figyelmét. Egyébként a műfaj erényeivel és hiányosságaival egyformán rendelkezik: a litográfiánk történetének alapvetésében nem tudta a fejlődés fő fejezeteit kiemelni, más tekintetben viszont szélesebbre szabta tárgykörét egy disszertáció kereteinél. A munka történeti összefoglaló fejezetét a litográfiák katalógusa követte, amely — bár sok új adatot gyűjtött össze a szerző — nagyon hiányos. NAGY könyvét a cím azonossága ellenére sem kívánjuk GERSZI munkáján mérni, nem is tehetjük, mert ez utóbbi gyakorlott kutatói munka eredménye.

GERSZI litográfiánk történetét 1810-től 1870-ig követi, helyesebben a 70-es években már e technika hanyatlásának okait mutatja be. E hat évtizedben a magyar kőrajz egyetlen stílusnak, a hazai biedermeier változatának keretében jelentkezik.

GERSZI anyagát három korszakra tagolja: 1810-től 1840-ig terjed az első, a 40-es évekre a második és 1850-től 1860-ig a harmadik korszak.

Litográfiánk fejlődése — mint általában a történeti tényezőktől függő mindenfajta fejlődés — nem mutat egységes képet. A szerző vizsgálatát a pest-budai kőnyomdákon kezdi, a vidékieken végzi, követi azok termékeinek, a litográfiáknak útját a közönséghez, vagyis felveti a terjesztés és az ár kérdését. Azután témákra bontva a „termést": arcképek, táj, város- és életképek, esemény- és történeti ábrázolások, karikatúrák — elvégzi az egyes korszakokon belül analízisüket. Minőségük és mennyiségük arányosítása jó történeti érzékkel történik; a kettő viszonyát és az eredményt kor- és társadalmi tényezők függvényeként mutatja be.

Az első korszak indító évtizedeiből kevés emlékanyag maradt fenn, inkább

[1] HORVÁTH Tibor Antal: *Adalékok a szombathelyi litográfia történetéhez.* Dunántúli Szle. 1943. — FEJŐS Imre: *Az országgyűlési fiatalok litografáló társasága.* A Magy. Művészettört. Munkaközösség Évkve. Bp. 1952. — GERSZI Teréz: *Daumier és az első magyar élclap karikatúrái.* Művészettört. Ért. 1953. — D. SZEMZŐ Piroska: *A szenzációs hír és illusztrálása.* Az OSzK Évkve. 1957. — WILHELMB Gizella: *Szerelmey Miklós szabadságharci litográfiái.* Művészettört. Ért. 1959.

irodalmi forrásokból tudunk könyomdákról, könyomdászokról, kőrajzolókról. Az új technika elterjedését ebben az időben erősen gátolja a rézmetszetnek még parázsló népszerűsége. A litográfia elterjedéséhez szükséges feltételek kibontakozóban vannak. Tulajdonképpen erre a korszakra esik a szervezett művészeti élet kialakítása: a művészetek megkedveltetése a társadalom szélesebb köreiben. E feladatot a grafikus művészetek közül éppen a litográfia igen hivatott megoldani, hiszen a rézmetszetnél sokkal olcsóbb, és mennyiségében is fokozhatóbb technika. A vizsgálódás második korszakában a kispénzű polgárnak sem okoz már gondot, hogy litográfiákkal díszítse szobáit. Az első korszak arcképlitográfusai közül Richter Antal Fülöp, Schmid János és Straub Vencel neveit emeli ki a szerző, ők készítették fővárosunkban az első művészi jellegű portrékat, többnyire idegen mintaképek után. Az önálló lapokon kívül sok arcképlitográfia látott napvilágot a folyóiratokban. Minthogy a litográfiákat külföldről importáltuk, első kőrajzolóink, kőnyomdászaink németek voltak; ezért olyan erős kezdetben a német hatás nálunk. Táj- és városképeket is litografáltak említett arcképlitográfusaink. Mellettük még Lántz Józsefet kell említenünk, aki Gömör megye tájairól készített sorozatot.

Az 1840-es évek hazai litográfiáját Barabás Miklós neve fémjelzi. Ebben a korszakban jelentősen növekedik könyomdáink, kőrajzolóink száma és vele párhuzamosan a vásárlóközönség, amelyet a lapok szépsége és témagazdagsága elkápráztat. Sok az esemény- és történeti ábrázolás, új a karikatúra.

A harmadik korszaknak: az 1850—1860-as évek kőrajzoló tevékenységének súlya és fontossága népszerűsítő tevékenységében van, melyet festmények reprodukálásával ér el. Barabás Miklós mellé sok kisebb és nagyobb tehetségű kőrajzolónk sorakozik fel: Marastoni József, Szemlér Mihály, hogy a jelentősebbeket említsük.

A harmadik korszak litotémáinak elszegényedése az elnyomó Bach-korszak cenzúra- és terrorintézkedéseivel függ össze. A 70-es években a fametszet, az olajnyomat és a legkülönbözőbb fotomechanikai eljárások bevezetésével a litográfia sorvadni kezd, s csupán a századfordulókor: a modern festészettől kap új lendületet.

Gerszi a magyar litográfia művészeti fejlődését szervesen illesztette társadalmi és nemzeti mozgalmaink történeti fejlődésébe. Könyvének igen nagy értéke a második része: a katalógus, mely hazai és külföldön készített kőrajzainknak teljességre törekvő jegyzéke: tartalmazza ezenfelül a letelepedett külföldi litográfusok hazai termékét is. Az ismeretlen mesterek termékeit külön jegyzékben találjuk a katalógus után. Feldolgozási módszerét csak dícsérnünk lehet: tulajdonképpen a Történeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának módszerével azonos. Helyes alkalmazásának biztosítéka C. Wilhelmb Gizella, aki Gerszinek a kitűnő katalógus összeállításában egyenlő értékű munkatársa.

A mű szép külsejével is méltó az Akadémiai Kiadóhoz.

D. Szemző Piroska

Móra László: Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához. Bp. (1960), Tankönyvkiadó. 126 l. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Módszertani Kiadványai 3.)

Egyetemeink könyvtáraira manapság a szerteágazó feladatok sokasága hárul. A tudomány és a felsőoktatás — a társadalmi haladástól serkentetten — növekvő színvonala sok követelményt támaszt, és egyre újakat érlel. A szolgáltatások iránti igény sokrétűsége szembeszökő. A társadalmi gyakorlattal szerves összefonódásra hajló felsőfokú képzés könyvtáraink hagyományos kereteit feszegeti. Kutatószemlélettel, korszerű színvonalon kell segíteni az egyetemi munkát szüntelenül. Közben — a szervezeti formák elavulására ügyelve — elemző gonddal és kellő eleven séggel kell igazodni az egyetemi élet tartalmának és formáinak változásaihoz. Különösen a reformok éveiben. A felsőoktatás könyvtárainak ma egyik el nem odázható ügye: a központi és tanszéki könyvtárak munkájának összefűzése.

E téren a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának máris jelentősek az érdemei. Az egyetemi könyvtárhálózatok szervezése során eddig elért eredményeivel a jól organizáló könyvtárak élvonalában jár. Ismertetésünk tárgyát képező kiadványuk hitelét a gyakorlat tapasztalatai adják. A műszaki egyetemi könyvtárosok ismertetett módszereikkel a példaadás szerepét se tagadják. Móra László, a segédkönyv szerzője céltudatosan arra törekszik, hogy az intézeti könyvtárak kezelőin kívül általában az egyetemi és könyvtári körökkel is alaposan megismertesse a hálózati szervezet értelmét, előnyeit. Közismert, többirányú fáradozása; eddig sem mulasztotta el, hogy a könyvtári szaksajtóban, a felsőoktatás folyóiratában és más kiadványokban is propagálja az egyetemi könyvtárhálózatok problematikáját, a műszaki

egyetemi könyvtárak erőfeszítéseit és elért sikereit. Mostani munkája „egyrészt a műszaki felsőoktatási hálózat továbbfejlesztéséhez, másrészt általában a hálózati munkához más egyetemeken is segítséget nyújt". Ezzel bocsátja útjára a könyvet Ladányi Antal, a műszaki egyetemi könyvtár igazgatója.

A segédkönyv — célja szerint — az egyetemi könyvtárosok Szegeden tartott országos konferenciáján vázolt törekvések keretébe illik, megjelentetése időszerű volt. Így módunkban áll kijelölni szerepét, vagyis azt, hogy sokágú tevékenységünk egyikét hivatott útmutatásaival kibontakoztatni. Előző mondatainkban rejtve ott van a kérdés: vajon adhat-e tényleges útmutatást a műszaki felsőoktatás könyvtárosainak hálózati módszere más helyeken? Vitán felül áll: adhat hasznos tapasztalatokat, sőt ösztönzéseket is. Van egy általános irány, és vannak sajátos körülmények. A szerző az első oldalakon az egyetemi könyvtárhálózatokon tart szemlét, és szembetalálja magát az általános érvényűn belüli különössel. „A mi egyetemi könyvtáraink a helyi adottságok által megszabott módon és ütemben haladnak a központosítás útján." Rövid szemlénkben nincs mód arra, hogy felfedjük: egyetemenként mások a hagyományok, mások a méretek is, nincs mód a természettudományok és társadalomtudományok közös vonásaira és különbözőségére, azok könyvtári kihatásaira rámutatni. A műszaki felsőoktatási hálózatról rövid, de mégis elemző képet kapunk. Itt mutat rá, hogy egyetemenként mások a feltételek is. „A szocialista átalakulás, az újjáépítés és a népgazdasági tervek korában a technikai tudományok bölcsői, a műszaki egyetemek különös fontosságot nyernek. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, felhasználva a helyzeti energiákat, az elsők között kezdi meg a hálózati munka szervezését, főképp a központi katalógus megteremtését." A könyvtári hálózatok jogi szabályozásának fejezetében összeszerkesztett jogszabályok jó tájékoztatást nyújthatnak a tanszéki könyvtárosoknak. A kiadvány harmadik részében közölt „Ideiglenes működési szabályzat és ügyrend a műszaki felsőoktatási könyvtárhálózat részére" adja a legtöbb segítséget a hálózati könyvtári munkában még járatlanoknak, és ad sok jó tapasztalatot más egyetemeknek.

Összegezve: a segédkönyv kiadása hasznos. Ösztönöz az egyetemi könyvtárhálózatok általános és különös jeleinek gondos elemzésére, jó tájékoztatást nyújt a műszaki felsőoktatás könyvtári viszonyairól, és jószándékú segítségül szolgál más felsőoktatási intézmények könyvtári szervezetének korszerűsítéséhez.

Havasi Zoltán

Avramescu, Aurel—Cândea, Virgil: Introducere în documentarea științifică. București, 1960, Ed. Academiei RPR. 519 l.

A könyvtártudományi és dokumentációs szakirodalom értékes, a szocialista országok viszonylatában úttörő munkával gyarapodott. A. Avramescu és V. Cândea *Bevezetés a tudományos dokumentációba* c. műve — a vállalkozás célját és megvalósítását tekintve — nemzetközileg is figyelemre méltó.

A 45 kiadói ív terjedelmű kézikönyv nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy kutatók, könyvtárosok, dokumentalisták számára gazdag és korszerű szakirodalom feldolgozása alapján nemzetközi érvénnyel összefoglalja a tudományos dokumentációval mint a kutatómunka egyik fontos eszközével kapcsolatos ismereteket.

A kézikönyv négy fejezetben tárgyalja anyagát:

1. *A dokumentáció szerepe és jelentősége.* (11. A dokumentáció megjelenése és az iránta növekvő igények. 111. A dokumentáció szerepe a tudományos és műszaki kutatásban. 12. A dokumentáció jelenkori szervezete. 121. A FID és egyéb nemzetközi szervezetek. 13. Fogalmak, terminológia, osztályozás. 14. Dokumentációs problémák. 141. A források volumene és változatossága.)

2. *A dokumentáció általános forrásai.* (Ez a fejezet tárgyalja az elsőfokú és a másodfokú forrásokat, a dokumentáció és a bibliográfia viszonyát, a dokumentumgyűjtemények fajtáit, a dokumentumokat előállító intézményeket és szervezeteket, a kutató egyéni dokumentációs eszközeit stb.).

3. *A dokumentumok.* (31. A dokumentumok osztályozása és az osztályozási rendszerek — szovjet szakrendszer, kínai osztályozás, Cutter, Bliss, Colon stb. 325. Levéltári és könyvtári katalógusok. 332. Ikonográfia. 35. Audio-vizuális dokumentumok.)

4. *A dokumentáció fázisai.* (41. A hatékony tájékoztatás feltételei. 42. A dokumentáció beillesztése a kutatási tervbe. 44. Anyaggyűjtés. 45. A források tanulmányozása. 46. A dokumentáció hasznosítása.)

A négy fejezetet fejezetenkénti csoportosításban öt és félszáz tételből álló bibliográfia egészíti ki (megjegyzem, hogy a magyar forrásanyag meglehetősen gyengén szerepel), továbbá nyolc hasznos *függelék*,

többek között a nemzetközi dokumentációs szervezetekről, a román dokumentációs központokról és fontosabb könyvtárakról, a nemzetközi reference irodalomról (érthetetlen módon a folyóiratrepertóriumok közül (466. l.) hiányzik Magyarország és a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma*). A reference-munkák leírását tartalmazó függelék egyébként nem tartozik a kötet erősségei közé, a válogatás itt meglehetősen ötletszerű. Annál érdekesebb a VI. függelék *a 14 nyelvű könyvtári szakszótárral*, amely 143 fogalmat tartalmaz (többek között az albán nyelv is szerepel), továbbá ugyanannyi nyelven a számnevek és a „kronológiai elemek" (hónap, nap). A függelékek között szerepelnek még a dokumentációs szabványok. Jól szerkesztett tárgymutató és az ábrák és képek jegyzete fejezik be a kötetet.

A kézikönyv amellett, hogy nemzetközi forrásanyagra támaszkodik, nemzeti jellegű is, amennyiben hivatkozásaiban, példáiban, utalásaiban, bibliográfiáiban erősen érvényesül a hazai szakirodalom. Igen gazdagon használja a szovjet szakirodalmat.

A. Avramescu és V. Cândea munkáját annál is inkább üdvözölni kell, mivel a szocialista szakirodalomban első kísérlet arra, hogy egy kötet keretében kézikönyvszerűen tárgyalja a dokumentáció kérdéseit, módszerbelileg bevezessen a dokumentációs munkába, és egyben konkrét forrásismereteket is nyújtson. De a kötet mind eme és az előbbiekben vázolt érdemei is arra utalnak, hogy a modern kutatás, amely szakkutatás, az általános, egyetemes bibliográfiák és dokumentációs munkák mellett nem nélkülözheti a szakbibliográfiát és szakdokumentációt. A szerzők érdeme, hogy a szocialista szakirodalom immár Kirpicseva általános bibliográfiai kézikönyve mellett rendelkezik egy általános dokumentációs kézikönyvvel is. Megalkotása a román szakirodalom egyik kiemelkedő eredménye.

Rózsa György

Cândea, Virgil—Leibovici, Josephine: Ghid de documentare în ştiinţele medicale. Bucureşti, 1959, Editura Academiei Republicii Populare Romîne. 131 l.

A Román Népköztársaság Tudományos Akadémiájának Könyvtára Tudományos Tájékoztató Osztálya sorozatosan közreadja az egyes tudományágak dokumentációs útmutatóit. Ezek között jelent meg a fenti *Dokumentációs útmutató az orvostudományban* című kis kiadvány. Amint az előszóból megtudjuk, ezek a kiadványok a pillanatnyi igények kielégítésére törekszenek, feladatuk, hogy addig tájékoztassák a kutatókat, amíg elkészül és megjelenik a valamennyi tudományágra kiterjedő *A tudományos tájékoztatás a Román Népköztársaságban* című összefoglaló kiadvány.

A kis kötet négy fejezetben csoportosítja azokat a legfontosabb adatokat, amelyekre az orvostudományi kutatóknak (és egyben a tájékoztató könyvtárosoknak is) munkájuk során szükségük lehet. Az első fejezetben a dokumentációs központokat és szolgálatokat, a könyvtárakat, a múzeumokat, a tudományos kutatóintézeteket és a felsőoktatási intézményeket ismerteti. Az orvostudományi kutatók igényeit figyelembe véve kitér azokra az általános tudományos intézményekre (Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája, Nemzeti Könyvtár stb.) is, amelyek orvosi vonatkozásban is számításba jönnek. Kiemeli ezek orvosi szempontból jelentős munkásságát, gyűjteményrészlegét. A fejezetben 7 általános tudományos, 3 általános orvostudományi és 29 orvostudományi szakintézmény részletes leírása található. Az ismertetett intézmények azonban mind bukarestiek. A Tudományos Akadémia ismertetésében megemlítik a szerzők, hogy akadémiai filiálé működik Kolozsvárott és Jaşiban, kutatóállomás pedig Temesvárott és Marosvásárhelyen, de pl. a kolozsvári akadémiai gyűjtemények leírására nem térnek ki.

A második fejezet az orvostudományi művek kiadásával foglalkozó 4 román kiadó és a két román könyvkereskedelmi központ működését ismerteti. A harmadik a bukaresti tanácsi kórházak címjegyzékét közli. A klinikák ugyanis — mint tudományos intézetek — az első fejezetben szerepelnek.

A negyedik fejezet bibliográfia és katalógus. Könnyen áttekinthető tagolásban felsorolja ugyanis az orvostudományi munka román és külföldi segédkönyveit, bibliográfiáit. A 473 tételt tartalmazó jegyzék az Akadémiai Könyvtár állományát dolgozza fel. A katalógus jelleget az is hangsúlyozza, hogy közli az egyes művek raktári jelzetét. A fejezet tagolása: az orvosi bibliográfia és könyvtárhasználat útmutatói, általános és szaklexikonok, a tudományos intézetek és dokumentációs szolgálatok címjegyzékei, másodfokú bibliográfiák, általános bibliográfiák, folyóiratrepertóriumok és lelőhelyjegyzékek, nemzeti bibliográfiák, disszertációk bibliográfiái, orvostudományi általános és szakágazati bibliográfiák, referáló lapok. Függelékben közli a kurrens román orvosi, gyógyszerészeti és állatorvosi folyóiratokat.

A jegyzék bizonysága szerint a Román Akadémiai Könyvtárnak igen gondosan válogatott gyűjteménye van az orvosi bibliográfiákból, ezért haszonnal lehet forgatni a kötetet, ha egy-egy orvosi szakágazat bibliográfiáit vagy referáló lapjait keresi az ember. A hazai kiadványok mellett igen nagy számmal szerepelnek a szovjet szakbibliográfiák, amelyek közül jónéhány nálunk szinte teljesen ismeretlen. A jegyzékben elsősorban az újabb, a felszabadulás utáni időben kiadott művek találhatók, a régebbiek elsősorban „időtálló" lexikonok, szótárak. Magyar kiadvány öt szerepel a jegyzékben: *Révai nagy lexikona*, Láng Imre: *Orosz—magyar és magyar—orosz orvosi szótára*, Torday Ferenc: *Orvosi műszótára*, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és Preisich Kornél: *A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz éve* című bibliográfiája. Az újabb magyar orvosi segédkönyvek közül hiányoljuk Znakovszky Emma: *Közegészségügyi bibliográfiáját* és az Országos Orvostudományi Könyvtár kiadványait.

Dörnyei Sándorné

Áreset II. Ed. Náftáli Ben-Menáchém, Jichák Ráfael. Jerusálájim, 1960, Moszád Háráv Kuk. 448 l.

A bibliográfia kutatóit örömmel töltheti el, hogy a címben feltüntetett vállalkozás — mint annyi társa — nem maradt torzó, hanem folytatódott, azonos köntösben, azonos tipográfiával.

A benne található gazdag anyagból csupán a mi érdeklődésünket is érintő közleményekre kívánjuk ezúttal is felhívni a figyelmet mind bibliográfiai, mind hungarica vonatkozásban.

J. Rosenthal, a polémikus irodalom neves kutatója nagyon érdekes és használható bibliográfiát tesz közzé a zsidó irodalomnak az Egyházzal való vitaműveiről a XVIII. század végéig.

N. Állony, a Héber Kéziratkutató Intézet igazgatója, aki utazásai során Magyarországon is járt, a Valladolidban található héber kéziratok jegyzékét közli.

G. Kressel tollából jelent meg a kötetben a héber sajtó Palesztina-értesítéseinek rendszerezése.

Természetesen a mi szempontunkból a kötetben felbukkanó hungaricumok regisztrálandók elsősorban. S. Weingarten a *Magyar Zsidó Szemle (1884—1948)* indexét teszi közzé. Maga a tény mutatja, hogy milyen jelentősnek tartja a külföldi tudomány ezt a folyóiratot, hogy a magyarul nem olvasó kutatók számára legalább a benne található témákra kívánja a figyelmet irányítani. A bibliográfia önkényes és szemelgető, az önálló tanulmányok egy kicsiny részének tárgymutatója. Kísérlet, amely azonban néhány kutatónak így is fog újat hozni, de nem kielégítő, és nem teszi szükségtelenné egy alapos és kimerítő index-kötet közzétételét. Úgy tudjuk, hogy ilyet készítettek, de nincs kiadva.

Scheiber Sándor leír egy Mezőcsáton magántulajdonban felbukkant középkori illusztrált Máchzor-kéziratot, a kódexről megállapítja, hogy németországi eredetű, és legkorábbi bejegyzése 1402-ből való. A német provenienciára a kommentár egy német glosszája is mutat. A jól sikerült illusztrációk a középkori héber könyvművészet értékes adalékai. A tanulmány értékét emeli a kiváló tudós nagy tárgyi tudása.

Hungarica vonatkozású még a magyar származású Náftáli Ben-Menáchém tanulmánya is, amely 11 kézirat leírását tartalmazza. Mind a Moszád Háráv Kuk birtokában található. A 7. számú ugyanannak a Sámuel Dreznitznek munkája, akinek alkotásait Scheiber Sándor állította össze az *Áreset* I. kötetében, és akinek két műve Magyarországon található. Habent sua fata libelli — egyik tulajdonosa ugyanaz volt, aki egyidőben birtokolta az előbb említett mezőcsáti kódexet is.

Az *Áreset II.* fent nem említett tanulmányai is komoly tudományos értékkel bírnak, éppen ezért nagyon kívánatos volna, ha a szerkesztők gondolnának a héberül nem olvasó kutatókra is, és a következő kötetekben a dolgozatok idegen nyelvű kivonatát is közölnék.

Dán Róbert

Wilpert, Gero: Sachwörterbuch der Literatur. 2. verb. u. erw. Aufl. Stuttgart, 1959. VIII, 701 l. (Kröners Taschenausg. 231.)

Az irodalmi lexikonok három típusa (életrajzi, tárgyszavas és bibliográfiai) között még ma is a legritkább az irodalomtudományi fogalmakat magyarázó mű. A három fajta mellé az utóbbi években — tovább fejlesztve az „Oxford Companion" hagyományát — beilleszkedett egy negyedik is — a kedvelt *Bompiani* — azzal, hogy a művek és a művek ismertté vált főhőseinek nevéből alkotta meg a címszavakat, viszont az irodalmi korszakokat és irányzatokat tanulmányokba és nem címszavakba foglalta. A tapasztalat szerint a leggyakoribb a kevert típusú lexikon; ezek hátrányos tulajdonsága az, hogy a műfajelmélet, a stilisztika, a metrika stb.

címszavai rendesen hiányosak, vagy nem kapják meg a címszavak végén a megfelelő bibliográfiát. A kitűnő KRÖNER-sorozatban most második kiadásban megjelent WILPERT-féle szótár tiszta típusú tárgyszavas lexikon; háromezernél több címszavával gyakran használt segédkönyve lesz a tájékoztató szolgálatnak. Címmagyarázatai a lényeget nyújtva, tömörek, szabatosak, nagy látókört befogók. Újszerű WILPERT kísérletében, hogy a költői műfajokat és formákat nemcsak leírja és irodalomtörténeti alapon ábrázolja, de felfedi sajátos törvényeiket a költői mondanivaló szempontjából is. A gyors információt kereső hamarosan rátalál a tárgyszóra, utalásokban nincs hiány. Ami az irodalomból vett példákat illeti, az olvasó úgy fogja találni, hogy a szerző tájékozódása az angol, francia s természetesen a német irodalom irányában terjedelmes, az olasz, spanyol, orosz irodalom irányában már kevésbé kielégítő. Elárulja ezt az egyébként gondosan kiválogatott szakirodalom is. A könyvtáros örömmel állapítja meg, hogy ez a szakirodalom az 1958. évi termést is számbaveszi. Kis terjedelmű kézikönyvnél felesleges felhozni hiányokat; 700 lapja, tömör kéthasábos szedésben, a maximálisat nyújtja. Talán egy következő kiadásba belefoglalható lesz a nemzetközi irodalmi kongresszusok — bibliográfiákban mostohán kezelt — anyaga is.

KŐHALMI BÉLA

Alexander von Humboldt in der russischen Literatur. Bibliographie von N. G. SUCHOWA. Leipzig, 1960, VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. 96 l.

A Német Demokratikus Köztársaságban folyó tudománytörténeti kutatás hosszú évek óta komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy napvilágra hozza az orosz—német tudományos kapcsolatok virágkorának, a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeinek dokumentumait. Elég, ha itt olyan művekre utalunk, mint pl. KIRCHNER P.—ZIEMANN R.: *Fahrten nach Weimar*. Slawische Gäste bei Goethe (Weimar, 1958) vagy a H. H. BIELFELDT szerkesztésében megjelent *Deutsch-Slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten* c. gyűjteményes munkára (Berlin 1956) és a jénai Friedrich Schiller egyetem által kiadott *Wissenschaftliche Zeitschrift* idevágó kiadványaira, melyek érdekesen és meggyőzően bizonyítják, hogy a szóban forgó időszakban a német és az orosz tudományos világ rendkívül komoly és termékeny kapcsolatban állt egymással.

E kapcsolatok felszínre hozatalánál alapvető szerephez jut a bibliográfia. A XVIII. század végének és főleg a XIX. század első felének egyik legsokrétűbb tudósegyénisége, Alexander von HUMBOLDT a maga személyében és működésében valóságos hidat jelentett az orosz—német tudományos kapcsolatok történetében. Tevékenységének és hatásának maradandó tudományos és publicisztikai-zsurnalisztikai emlékeit a bibliográfia tudja a legmeggyőzőbben a maga eszközeivel feltárni.

E szempontok felismerése jegyében jelentette meg az NDK könyvészeti szakkiadója N. G. SUCHOWA eredetileg orosz nyelven készült *Humboldt-bibliográfiáját* német nyelven is.

A jól tagolt, bőséges annotációkkal ellátott munka kiváló példáját nyújtja a hasonló publikációk hasznosságának és fontosságának.

A tanulmányszámba menő bevezetés vonzóan ismerteti HUMBOLDT általános jelentőségét és oroszországi tevékenységének tudománytörténeti súlyát a két nép kapcsolatában. A bevezetést HUMBOLDT orosz nyelven megjelent munkáinak könyvészeti felsorolása, majd orosz személyiségekhez intézett s folyóiratokban publikált leveleinek bibliográfiája követi. Ehhez csatlakozik HUMBOLDT munkái orosz nyelvű ismertetéseinek, életrajzi anyagának időrend szerinti összeállítása. A munkát a HUMBOLDT oroszországi tartózkodásával foglalkozó irodalom, valamint a jelentős orosz kortársak vele kapcsolatos visszaemlékezéseinek bibliográfiai feldolgozása zárja le, melynek végén azonban helyet kap a halála századik évfordulóján a Szovjetunióban megjelent publikációk bibliográfiája is.

Az egyes fejezeteken belül a tételek sorrendjét a kronológiai elv határozza meg, kivéve a visszaemlékezéseknél, ahol a tételek a szerzők betűrendi sorrendjében következnek egymás után. Nyomdahiba e kitűnően szerkesztett könyvben is akad, pl. a 31. és 32. tétel orosz címeit felcserélték, a 302. tétel orosz címét rosszul szedték. Vitatható az életrajzi anyag sok fejezetre bontásának módszere is. Kitűnően oldották meg a kettős (orosz—német) szedést, az orosz szavaknak és címeknek cirillbetűs közlése megfelel a tudományos igénynek. Ki kell még emelnünk a kitűnő mutatókat. Egy bibliográfia használhatóságát minden mutató meghatványozza. Ebben a könyvben a következő mutatókat találjuk: a folyóiratcím rövidítések és egyben a folyóiratok jegyzéke, szerzők betűrendes mutatója és névmutató rövid életrajzzal.

Önkénytelenül felvetődik az a gondolat, hogy nem lehetne és kellene-e nekünk is bibliográfiai úton feltárnunk a régi orosz—magyar tudományos kapcsolatok egy-egy konkrét — esetleg szintén csak egyetlen kiemelkedő személyhez rögzített — fejezetét.

TARDY LAJOS

Baader, Peter: Standortbezeichnung in Bibliotheken. Köln, 1957, Greven Verl. 113 l. (Arbeiten aus dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen. 13. H.)

Ez a füzet a könyvtári helyrajzi számok, ill. jelzetek azelőtt kevéssé figyelembe vett problémakörével foglalkozó monografikus feldolgozás. Összefoglalóan ismerteti a német általános tudományos könyvtárak gyakorlatát, a külföldi, elsősorban az amerikai publikációk anyagára támaszkodva.

A szerző a helyrajzi számok, ill. jelzetek (továbbiakban: jelzetek) történeti fejlődésére csak röviden utal. Megállapítja, hogy fontos szerepük és nélkülözhetetlenségük a XVIII. században kezdődött, amikor a nagy könyvtárakban lehetetlenné vált továbbra is a könyvtáros memóriája alapján eligazodni, katalógusokra és a könyvek individuális megjelölésére lett szükség.

A dolgozat a témát négy fő csoportra osztja. Az első kérdéscsoport a jelzetek alapfunkcióival foglalkozik. „A jelzet a könyv tulajdonneve", mondja BAADER. Rövid jelölése az egyedi könyvnek, mellőzve a hosszú címet és szerzőt, jelöli a könyv pontos helyét a raktárban, kapocs a katalógus és a valóságos könyvállomány között. A jelzet lehet „signatura loquens", amely a szemlélő számára érthető, pl. 4°Z Hist. 189, vagy „signatura mystica", számok és jelek szimbólum nélküli összekapcsolása. A jelzet tartalmazhat egyrészt bibliográfiai — formai adatokat, így kiadványtípust, formát, megjelenési vagy beszerzési évet, szerzőt, címet, kötetszámot, kiadást, példányszámot. Másrészt tartalmi adatokat, de ezek csak ott fordulhatnak elő, ahol az állományt tartalmi szempont szerint, pl. szisztematikusan állítják fel.

A harmadik problémakör a jelzetalkotással foglalkozik. Milyen legyen a jelzet? Rövid, egyszerű, egységes, flexibilis, könnyen írható, olvasható, megjegyezhető, kiejthető és mechanikai úton leírható. Ismerteti a német tudományos könyvtárakban alkalmazott jelzet-variációkat: kis- és nagybetűk, arab és római számok, valamint interpolációs jelek kombinációs lehetőségeit.

Végül a jelzet és a raktári felállítás kapcsolatából adódó eshetőségeket, a szisztematikus, mechanikus és csoportos felállításhoz kapcsolódó jelzeteket ismerteti.

A könyv logikusan felépített tárgyalásmódja igyekszik a német tudományos könyvtárak jelzet-erdejében utat mutatni. A szerző a téma teljességre törekvő, 169 tételből álló bibliográfiáját is közli.

L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA

Spinetti, Silvano G.: Bibliografia degli esuli politici sotto il fascismo. Roma, 1959, Solidarismo. 39 l.

Az olasz fasizmus terrorja elől külföldre kényszerültek legteljesebb bibliográfiája még 1938-ban látott napvilágot CANTARELLA professzor összeállításában.[1] Ám ez a jegyzék csupán az ötven lap terjedelmet meghaladó munkákat gyűjtötte össze. SPINETTI e korábban megjelent bibliográfia kiegészítéséül nemcsak az ötven lapnál kisebb terjedelmű anyagot és a CANTARELLA-féle bibliográfiából hiányzó terjedelmesebb munkákat vette számba, hanem mindazokat az írásokat is összegyűjtötte, amelyek a fasizmus alatt jelentek meg Itáliában az emigránsok ellen, sőt a teljesség érdekében a neofasisztáknak a politikai menekültekkel foglalkozó műveit ugyancsak bevette gyűjtésébe.

SPINETTI bibliográfiája adatszerűleg mintegy kétezer tételt tartalmaz. Idegen nyelvű első kiadás esetében a bibliográfia feltünteti a későbbi olasz kiadás adatait is, és igyekszik megadni az idegen fordítások adatait szintén, de e tekintetben nem sikerült elérnie a kívánt teljességet. Magyar fordításoknak például semmi nyomát nem találjuk a bibliográfiában, pedig számos tételnél megemlíti SPINETTI az európai kis népek nyelvén — pl. a szlovénül, flamandul, bolgárul, csehül stb. — megjelent fordításokat. Nem jelentett volna számottevő munkatöbbletet a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* átnézése, s akkor nem hiányoznának olyan lényeges munkák magyar fordításai a bibliográfiából, mint TOGLIATTI, Luigi LONGO, SCOCCIMARRO írásaié, COLOMBI és GERMANETTO önéletrajzáé, L. RADICE—G. CARBONE alapos GRAMSCI-biográfiájáé, valamint Ignazio SILONE híres regényéé, a *Kenyér és boré*.

[1] *Books Abroad* XII. évf. 1. sz. Norman, Oklahoma, USA. Ugyanez ismét megjelent 1940-ben, Frances KEENE: *Neither liberty nor bread* (New York—London, Harper and Brothers) c. munkája függelékeként. Újból közölte CANTARELLA bibliográfiáját a *Belfagor* c. olasz folyóirat 1949. 5. füzete.

Az álnevek feloldásában több esetben szintén következetlenül járt el a szerző. Togliattiról és De Gasperiről megtudjuk, hogy Ercole, ill. Demofilo álnéven is publikált; Alberto Moravianál viszont, bár a *ps*(eudonimo)-jelzés figyelmeztet az álnév-mivoltra, a bibliográfia nem közli az író valódi nevét (Pincherle), s így vissza sem utal az álnévre.

Egy másik észrevételünk a bibliográfia szerkezetére vonatkozik. Ilyen jellegű összeállításban a szakrendi felosztás a legcélszerűbb. Kár, hogy a szerző nem ezt a megoldást választotta, hanem egyszerűen betűrendben közli az anyagot, s még tárgymutatóval sem látta el összeállítását. E hiányok ellenére is hasznos munkát végzett Spinetti bibliográfiája kiadásával: lényegesen megkönnyíti az olasz nép történelme nehéz korszakának tanulmányozását. Aldo Garosci pedig, az olasz politikai emigráció szakértője, értékes szempontokat nyújt a bibliográfiához írt bevezetésében.

Hernády Ferenc

Hazai könyvtártudományi irodalom 1960 negyedik negyedévében.

Bagi János—Holczhacker Ferenc—Zircz Péter: *Jegyzet a mellékfoglalkozású építőipari szakkönyvtárosok minimumvizsgájához.* [Kiad. az] É. M. Építésügyi Dokumentációs Iroda Könyvtára. Bp. 1960. 94 l.

(Bak János): *A magyar könyvkiadás. 1945—1959.* Bp. 1960, Zeneműny. 381 l.

Benkő Lóránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 548 l., 20 t., 2 térk. Nyelvtört. források jegyzéke 501—529. l. Bibliogr. 530—533. l.

Dániel György: *Könyvismeret. Csillagászat. Földtan. Földrajz.* Bp. 1960. Házi soksz. 44 l. (Országos Széchenyi Könyvtár. A könyvtárosképzés füzetei. Középfok.)

A Debreceni Egyetemi Könyvtár útja a szocialista tudományos könyvtár megvalósítása felé. Debrecen, 1960, Házi soksz. 68 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 22.)

Dévai G[ábor]: *Le manuscrit akphonétique Cod. Graec. No. 1. de la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 221—254. l. (Klny. az Acta Antiqua Academiae Scientiarum. Hungaricae-ból.)

[Egorov] Jegorov: *Egy szatírikus folyóirat: Simplicissimus.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 21—36. l., 3 t. (Klny. a Filológiai Közlönyből.)

(Fenyvessiné Góhér Anna): *Az olvasószolgálat és a könyvtár népszerűsítése.* Kecskemét, 1960. 5 l. (Kecskemét. Megyei Könyvtár. Módszertani levél 4.)

[*Kaposvár.*] *Megyei Könyvtár. A Kaposvári — — Évkönyve. 1956—1959.* (Szerk. Kellner Béla.) Kaposvár, 1960. 63 l.

Kőhalmi Béla: *Bibliográfia 2. r.* (Fejezetek a szakbibliográfiákról.) [Utánny.] Bp. 1960. 95 l.

Könyvtári osztályozás. 1. Az osztályozás története és elmélete. [Irta:] Babiczky Béla. 2. jav. átd. kiad. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem Bp. 1960. 162 l.

Bélley Pál—Ferenczyné Wendelin Lídia: *A magyar bibliográfiák bibliográfiája. (Bibliographia bibliographiarum Hungaricarum.) 1956—1957.* Összeáll.: — — Bp. 1960, Országos Széchényi Könyvtár. 223 l.

Magyar közgazdasági művek. 1957—1959. Bibliográfia. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete — Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. Bp. 1960. 53 l.

(Maróti László—Képes Kálmán): *A könyvtári munka.* Bp. 1960, Mezőgazd. és Erd. Dolg. Szakszerv. 32 l.

Móra László: *Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához.* [Bev.]: Ladányi Antal. Bp. 1960, Tankönyvkiadó. 125 l. ([Budapest.] Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Budapesti — — módszertani kiadványai 3.) Bibliogr. 114—115. l.

Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. [Tájékoztató.] (Függelék: Az OMgK hálózatához tartozó könyvtárak állománya.) Bp. 1960, Országos Mezőgazdasági Könyvtár. 30 l.

Országos Műszaki Könyvtár. Tájékoztató az — — dokumentációs szolgáltatásairól. Bp. 1960, Házi soksz. 6 l.

Az orvostudományi folyóiratok rövidítései. [Összeáll. és kiad. az] Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp. [1960]. 31 l.

(Pórné Váradi Irma—Kőhalmi Béla—Turnovszky Sándor): *Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus.* Bibliográfia és tanulmány. [Bev.] Tiszay Andor. Bp. 1960, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. (Könyvtárosok kiskönyvtára 2.)

Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka.* Bp. 1960, Akad. Kiadó. 37 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 18.)

Tanácsadó a mezőgazdasági szakkönyvállomány hasznosítására. [Válogatott könyvjegyzék. Kiad. az] Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp. 1960. 69 l.

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

(Tiszay Andor): *A szocialista és népi demokratikus országok nemzeti ünnepei. Jelenkori történelmünk, politikai, gazdasági és kulturális eredményeik irodalmának ajánló bibliográfiája.* (Szerk. —— Szőke Tiborné anyagának felhasználásával.) Bp. 1960. 51 l. (O[rszágos] Sz[échényi] K[önyvtár] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Módszertani levél.)

Útmutató a szakkatalógus készítéséhez. Bp. 1960. 12 l. (Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ-Módszertani útmutató 1.)

Vaszilcsenko V. E.: *A szovjet könyv. tárügy története.* Bp. 1960, Országos Széchényi Könyvtár. 320 l. (Külföldi könyvtári szakirodalom 2.)

Összeáll.: H. Izsó Livia

PÁLYÁZAT

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya pályázatot hirdetett nyelvtudományi, irodalmi, néprajztudományi, orientalisztikai és könyvtártudományi tanulmányok elkészítésére. A pályázati témák között található könyvtártudományi téma a következő:

A munkás- és parasztmozgalmak hatása a XX. századi magyar könyvtárügy történetére.

Első díj 3000 Ft, második díj 2000 Ft, harmadik díj 1000 Ft. A pályázaton két első, négy második és hat harmadik díj kerül kiosztásra.

A legjobb pályamunkák megjelentetéséről a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály gondoskodik.

A pályázat eredményét 1961. decemberében hirdeti ki a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetősége.

A pályaműveket két példányban névvel, vagy jeligével ellátva az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályához (Bp. V. Nádor utca 7. III. 338.) 1961. november 1-ig kell benyújtani.

ORSZ. SZÉCH. KÖNYVTÁR

MTA SZÉCHENYI KÖNYVTÁR

Kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős : Pataki Ferenc
A kézirat beérkezett 1961. I. 20. — Példányszám: 1000 — Terjedelem : 8.25 (A/5) ív

61.52826. Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető : Bernát György

SZÉCHÉNYI
KÖNYV-
TÁR

TARTALOM

Kőhalmi Béla: A bibliográfia rangemelése — New viewpoints in bibliographical literature 129
S. Vincze Edit: A Népszava történetéhez (1889—1896) — Die Geschichte der Zeitung „Népszava" 1889—1896 148

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Vértesy Miklós: Titkos írás egy Corvinában 167
Herepei János: Miképpen került el a gyulafehérvári bibliothékának egy része az 1658. évi tatár pusztítást 170
Takács Béla: A második sárospataki nyomda leltára 1820-ból 172
Dümmerth Dezső: Régi pesti könyvek és könyvtulajdonosok 175
Csatkai Endre: Reviczky Gyula ismeretlen verse a könyvterjesztésről 178

FIGYELŐ

Barabási Rezső: Első lépések a tömör raktározás hazai megvalósítása útján 180
Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: A nem hagyományos dokumentumfajták kezelése és szerepe a műszaki könyvtárakban. 185
Radó György: A régi kéziratok jereváni kutatóintézetének gyűjteménye: a Matenadaran 187
Kozocsa Sándor: A magyar orvostudományi és egészségügyi bibliográfia kezdettől napjainkig 190
Molnár Nándor: Adalékok a nem szláv cirillbetűs szavak címátírásához 196
Dezső László: A cirillbetűs címek átírásának néhány kérdése 198
HÍREK: A moszkvai Össz-szövetségi Könyvkamara 40 éves múltja és jelenlegi tevékenysége *(Beck Oszkár)* — Nemzetközi konferencia a katalogizálásról — Bulletin codicologique — A tudományos tájékoztatás kérdéseiről *(K. B.)* — Az I. Országos Gyermekkönyvtárügyi Konferencia munkájáról *(Waldapfel Eszter)* — Nemzetközi sajtótörténeti kollokvium *(D. B.)* — A helyi és tájirodalom kérdései a Szovjetunióban — Az UNESCO könyvtárügyi programja 1961-re és 1962-re *(G. I.)* 204

SZEMLE

Budapest szocialista fejlődése, 1945—1959 (Ism. *Kőhalmi Béla)* 210
Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában (Ism. *Keresztúry Dezső)* 211
Új feladatok, új utak előtt a „Könyvtári Figyelő" (Ism. *Tombor Tibor)* 213
Gerszi Teréz: A magyar kőrajzolás története a XIX. században (Ism. *D. Szemző Piroska)* 214
Móra László: Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához (Ism. *Havasi Zoltán)* 215
Avramescu, Aurel—Cândea, Virgil: Introducere în documentarea ştiinţifică (Ism. *Rózsa György)* 216
Cândea, Virgil—Leibovici, Josephine: Ghid de documentare în ştiinţele medicale (Ism. *Dörnyei Sándorné)* 217
Áreset II. (Ism. *Dán Róbert)* 218
Wilpert, Gero: Sachwörterbuch der Literatur (Ism. *Kőhalmi Béla)* 218
Alexander von Humboldt in der russischen Literatur (Ism. *Tardy Lajos)* 219
Baader, Peter: Standortbezeichnung in Bibliotheken (Ism. *L. Mesterházi-Nagy Márta)* 220
Spinetti, Silvano: Bibliografia degli esuli politici sotto il fascismo (Ism. *Hernády Ferenc)* 220
Hazai könyvtártudományi irodalom (Összeáll. *H. Izsó Lívia)* 221

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

B. Kőhalmi: Nouveaux aspects dans la littérature bibliographique (Avec résumé en anglais) 129
E. S. Vincze: Contributions à l'histoire du quotidien „Népszava" (Avec résumé en allemand) 148

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

M. Vértesy: Cryptogramme dans un manuscrit de la Bibliotheca Corvina 167
J. Herepei: Comment une partie de la bibliothèque de Gyulafehérvár a-t-elle échappé aux dévastations causées par les Tartares en 1658. 170
B. Takács: L'inventaire daté de 1820 de la deuxième imprimerie de Sárospatak 172
D. Dümmerth: Anciens livres et collecteurs de livres à Pest 175
E. Csatkai: Un poème inconnu de Gyula Reviczky sur le colportage des livres 178

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

R. Barabási: Les premiers pas vers la réalisation de l'emmagasinage compact en Hongrie 180
S. Balázs—F. Szabolcska : Le traitement et le rôle des documents non traditionnels dans les bibliothèques techniques 185
Gy. Radó: Matenadaran, la collection d'anciennes manuscrits à Erevan 187
S. Kozocsa: La bibliographie médicale et sanitaire hongroise 190
N. Molnár: Contributions à la translittération des mots non slaves en caractères cyrilliques 196
L. Dezső: Quelques problèmes de la translittération des titres en caractères cyrilliques 198
NOUVELLES: Les quarante ans et la fonction actuelle de l'Institut central bibliographique (Knižnaja Palata) de Moscou *(O. Beck)* — Conférence internationale sur le catalogage — Bulletin codicologique — Sur les problèmes de l'information scientifique *(B. K.)* — La première Conférence nationale sur les bibliothèques d'enfants *(E. Waldapfel)* — Colloque international sur l'histoire de la presse *(B. D.)* — Les questions de la littérature locale et régionale dans l'Union Soviétique — Programme bibliothéconomique de l'Unesco pour les années 1961 et 1962 *(I. G.)* 204

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Budapest szocialista fejlődése 1945—1959 *(B. Kőhalmi)* 210
Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában *(D. Keresztúry)* 211
Nouvelles tâches et nouveaux aspects de la revue „Könyvtári Figyelő" (Bulletin d'information bibliothéconomique) *(T. Tombor)* 213
Gerszi Teréz: A magyar kőrajzolás története a XIX. században *(P. D. Szemző)* ... 214
Móra László: Segédkönyv az egyetemi könyvtárak hálózati munkájához *(Z. Havasi)* 215
Avramescu, Aurel—Cândea, Virgil: Introducere în documentarea ştiinţifică *(Gy. Rózsa)* 216
Cândea, Virgil—Leibovici, Josephine: Ghid de documentare în ştiinţele medicale *(H. Dörnyei)* 217
Areset II. *(R. Dán)* 218
Wilpert, Gero: Sachwörterbuch der Literatur *(B. Kőhalmi)*..... 219
Alexander von Humboldt in der russischen Literatur *(L. Tardy)* 219
Baader, Peter: Standortbezeichnung in Bibliotheken *(M. L. Mesterházi-Nagy)* ... 220
Spinetti, Silvano: Bibliografia degli esuli politici sotto il fascismo *(F. Hernády)*... 220
La littérature bibliothéconomique de la Hongrie *(L. H. Izsó)* 221

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A3.592

TAR

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1961

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 77. ÉVF. 3. SZÁM 225—356. l. BUDAPEST, AUG.—OKT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, JÓBORU MAGDA KOVÁCS MÁTÉ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, SZEKERES PÁL, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő
KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai : WERNER DUBE, az NDK Állami Könyvtárának és Könyvtártudományi Intézetének h. főigazgatója, Berlin, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CZEGLÉDY SÁNDOR egyetemi tanár, BIKÁCSI LÁSZLÓNÉ, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, SCHER TIBOR egyetemi docens, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, HEREPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, JENEI FERENC, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, SZABADI SÁNDOR könyvtáros, Kecskemét, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FEJŐS IMRE, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum osztályvezetője, NAGY DEZSŐ múzeumigazgató, Cegléd, SZENES LAJOS, szakíró, KISS JENŐ, a SZOT könyvtári osztályának vezetője, Sz. NÉMETH MÁRIA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, G. STREMPEL, a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, PETHES IVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VARGA SÁNDOR FRIGYES, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár, munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NÉMETH ZSÓFIA, a Pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SIMON MÁRIA ANNA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DURZSA SÁNDOR, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, DÁNIEL GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BERTÉNYI IVÁN, tud. kutató.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható :

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest, V., Alkotmány u. 21., telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46, csekkbefizetési számla: 05.915 111—46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest, V., József nádor tér 1., telefon: 180—850, Csekkszámla: egyéni 61 257, közületi 61 066.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

WERNER DUBE

Die Deutsche Staatsbibliothek zu Berlin 1661—1961

Im Oktober dieses Jahres begeht die Deutsche Staatsbibliothek zu Berlin das Jubiläum ihres dreihundertjährigen Bestehens als öffentliche Bibliothek. Dieses bedeutsame Ereignis vollzieht sich in einer Zeit, die von den Kräften des Friedens und des Humanismus bestimmt wird, und in einem Staat, der frei von Ausbeutung und Unterdrückung den Sozialismus zum Siege führt. Als kulturelle Institution des ersten deutschen Arbeiter-und-Bauern-Staates weiß sich die Deutsche Staatsbibliothek freundschaftlich verbunden mit den wissenschaftlichen Bibliotheken der Länder des sozialistischen Weltsystems.

Als einen schönen Ausdruck dieser Verbundenheit betrachten wir die ehrenvolle Aufforderung, anläßlich des Jubiläums für unsere ungarischen Fachkollegen einen Beitrag über die Deutsche Staatsbibliothek zu schreiben. Im Hinblick auf den in einer Zeitschrift stets knappen Raum kann es sich dabei nicht um eine ausführliche historische Studie handeln, vielmehr wollen wir versuchen, nur die Grundzüge der Entwicklung unserer Bibliothek vom Standpunkte des historischen Materialismus zu skizzieren, gleichsam als Entwurf eines in vielen Einzelheiten zu ergänzenden Bildes. Zu dieser Darstellungsweise nötigen uns auch zwei weitere Gründe: einmal gibt es bisher keine befriedigende Darstellung der Geschichte der Deutschen Staatsbibliothek,[1] auf die wir uns stützen könnten, zum anderen fehlen noch weitgehend Untersuchungen ihres »Umfeldes«, d. h. Abhandlungen über die Kulturgeschichte Brandenburg/Preußens.

In Übereinstimmung mit der materialistischen Geschichtsauffassung sind drei Perioden in der Geschichte unserer Bibliothek zu unterscheiden: die *erste*, feudalistische, von der Eröffnung im Jahre 1661 bis zum Ende der Feudalzeit, das sich auf das Jahr 1806, den Zusammenbruch des friderizianischen Preußens datieren läßt, die *zweite*, kapitalistische, vom Beginn der bürgerlichen Revolution in Preußen 1807 bis zum Ende des faschistischen Regimes in Deutschland 1945, unterteilt in die bekannten Unterabschnitte (1870/71, 1919), und die *dritte*, sozialistische, für die nach dem 2. Weltkrieg die entscheidenden Voraussetzungen zu schaffen begonnen wurde.

[1] Unter den älteren Darstellungen ist besonders zu nennen: WILKEN, Friedrich: *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*. Berlin, 1928. Als Quellensammlung: TAUTZ, Kurt: *Die Bibliothekare der Churfürstlichen Bibliothek zu Cölln an der Spree*. Leipzig, 1925. (Zentralbl. f. Bibl. Wesen: Beiheft 53). Zur Dreihundertjahrfeier wird eine Festschrift zur *Geschichte und Gegenwart der Deutschen Staatsbibliothek* erscheinen.

I.

Nach den Quellen[2] erließ der Kurfürst FRIEDRICH WILHELM am 20. April 1659 — medios inter proeliorum strepitus, victoriarum cursum — aus seinem Feldquartier in Jütland an seine daheimgebliebenen Räte die Ordre, den Professor am Joachimsthalschen Gymnasium, Johannes RAUE, als Bibliothekar in Eid und Pflicht zu nehmen. Gleichzeitig mußte diesem nach dem Inventar Band für Band der damals sehr bescheidenen kurfürstlichen Hausbibliothek und der Schlüssel dazu übergeben werden. Dieses Dekret läßt sich als Gründungsurkunde der Bibliothek betrachten. Da RAUE in Abwesenheit des Kurfürsten sich offenbar Zeit gelassen hat, die Bestände für die angeordnete öffentliche Benutzung herzurichten, und FRIEDRICH WILHELM erst nach dem Frieden von Oliva (1660) in seine Residenz zurückkehrte, erfolgte die Eröffnung der »sowohl zur Gloire als Nutzen destinierten Bibliothec«[3] allerdings erst 1661, welches deshalb als eigentliches Gründungsjahr gilt.

Wenn wir uns den historischen Hintergrund der Bibliotheksgründung etwas näher ansehen, so ergibt sich in knappen Zügen das folgende Bild: Durch die schon im 16. Jahrhundert einsetzende Verlagerung der Handelswege nach Westeuropa und die Auswirkungen des Dreißigjährigen Krieges war Deutschland, sofern man diesen Begriff schon verwenden darf, aus der Reihe der führenden europäischen Mächte ausgeschieden. Im Unterschied zu Portugal und Spanien, später Holland und England, wo die nationale Bourgeoisie erstarkte und die Bildung absolutistisch regierter Nationalstaaten auf der Basis der kapitalistischen Produktionsweise energisch förderte, gab es auf dem deutschen Territorium keine Klasse, die stark genug gewesen wäre, die antinationale Politik der unzähligen Duodezfürsten (es gab nahezu 1800 souveräne Landparzellen) zu überwinden. Obwohl auch die Mark Brandenburg, das Stammland unserer Bibliothek, ökonomisch durch den furchtbaren Krieg schwer gelitten hatte, gelang es hier, die Folgen relativ schnell zu überwinden. Besonders trugen dazu der Getreide-Export nach den westeuropäischen Ländern sowie seine günstige Lage als Durchgangsland zwischen den Nord- und Ostseehäfen und den südlicher gelegenen Gebieten bei. Allerdings zeigte die Monopolisierung des Handels in den Händen der Junker für die weitere Entwicklung sehr unerfreuliche Folgen. Die ökonomisch ohnehin starken Feudalbesitzer gelangten in den Genuß der kapitalistischen Handelsprofite und fesselten überdies die Bauern durch die Wiedereinführung der Leibeigenschaft. Deshalb konnte die Manufakturproduktion aus Mangel an freien Arbeitskräften nicht zur Entfaltung gelangen, und die städtische Bourgeoisie als Träger des historischen Fortschritts gewann keinen nennenswerten Einfluß. — Hinzu kam die beherrschende Stellung der reaktionären Junkerkaste auf militärischem Gebiet. Um seine verstreuten Landesteile zusammenhalten zu können, mußte der brandenburgische Kurfürst eine starke Zentralgewalt schaffen. Unter den gegebenen Machtverhältnissen bedurfte er dazu der Zustimmung der Junker, die er ihnen regelrecht abkaufen mußte. So repräsentierte sich Brandenburg-Preußen in dieser ganzen Epoche als mittelalterlicher Ständestaat, abhängig von der nahezu allmächtigen Herrschaft der Junker, die den wirtschaftlichen Aufschwung der Städte drosselten, die erbuntertänigen Bauern kräftig aus-

[2] HENDREICH, Christian: *Notitia bibliothecae* ... Berolini, 1687. 3. p.
[3] TAUTZ, 233. p.

beuteten, die militärische Macht und die Zivilverwaltung fest in den Händen hielten. Die von ihnen geführte Armee, geschaffen »als Werkzeug zur Unterdrückung der nichtfeudalen Klassen im Innern und zur Machterweiterung nach außen wurde zum allbeherrschenden Staatszweck«.[4]

Es spricht nur für die progressive Rolle des Kurfürsten FRIEDRICH WILHELM, wenn er unter diesen Umständen den Gedanken der öffentlichen Nutzung seiner Bibliothek, wie eng er auch zunächst gefaßt sein mochte, durchsetzte. Im Vergleich zu den Verhältnissen an anderen Feudalbibliotheken dieser Zeit, mutet seine Anweisung über die Vermehrung der Bibliothek, die in dem Bestallungsschreiben an RAUE gegeben wird, sogar außergewöhnlich fortschrittlich an. Ausdrücklich wird RAUE, der zugleich auch die Oberaufsicht über alle anderen kurfürstlichen Bibliotheken wahrnehmen mußte, anbefohlen, darauf zu achten, »dass Unsere Bibliotheken, so hier alß in andern Unsern Chur vndt fürstl. landen vndt örtern bereits aufgerichtet sind, oder noch aufgerichtet werden möchten, von jahren zu jahren zu mehrer aufnahm gebracht, durch allerhandt stadtliche nutzbahre, auch rare bücher, so in allen facultäten alß in aller Länder historien, vndt sonst in allen andern künsten, sprachen vndt wißenschafften die besten authores vndt derselben beste editiones . . . vermehret vndt hineingeschaffet vndt richtige Catalogi über alle vndt jede bücher conscribiret, die bücher iedesmal sauber vndt rein vom staub vndt anderen unfletigen materi gehalten vndt auch sonst nicht irgend deterioriret werden mögen«.[5]

Hier finden sich in der bisherigen Geschichtsschreibung unserer Bibliothek noch nicht gewürdigte Anklänge an Gedanken, die von dem bedeutenden französischen Bibliothekar Gabriel NAUDÉ 1627 und von LEIBNIZ erst in den achtziger Jahren vertreten wurden. Es verdient auch hervorgehoben zu werden, daß der Bibliothek von der Eröffnung an bestimmte laufende Einnahmen zugewiesen wurden. Für Erwerbungs- und Bindezwecke erhielt sie die Gelder, die eilige Eheanwärter für die Befreiung vom mehrfachen Hochzeitsaufgebot zu zahlen hatten, ferner die Beträge, die für die Erlaubnis zur Eheschließung unter Blutsverwandten und bei Überschreitung der vorgeschriebenen Patenzahl zu entrichten waren, schließlich Lehnstrafen, sofern sie 100 Taler nicht überschritten. Es ist errechnet worden, daß die Summe dieser Gefälle von 1664 bis 1692 im Jahresdurchschnitt 1000 Mark betrug — das war mehr, als für die Erwerbung der laufenden Produktion benötigt wurde.

Alles in allem dürfen wir die ersten Jahrzehnte in der Geschichte unserer Bibliothek durchaus positiv beurteilen. Neben ihrer Bestimmung als Repräsentationsobjekt, in der sie sich nicht von den anderen Fürstenbibliotheken dieser Zeit unterschied, war sie, wenigstens der Konzeption nach, zur Benutzung »destiniert«, sie erhielt laufend Einnahmen und war vor allem nach dem Willen des Bibliothekshalters zu einer universalen Sammlung der besten Literatur auszubauen.

Unter den spezifischen Verhältnissen im brandenburgisch-preußischen Militärstaat konnte es nicht ausbleiben, daß in der weiteren Entwicklung der ab 1701 zur Kgl. Bibliothek arrivierten Sammlung Rückschläge eintraten. Während es in einigen deutschen Staaten, vor allem in Sachsen, immerhin noch gewisse Voraussetzungen für das Gedeihen einer bürgerlichen Wissen-

[4] SCHILFERT, Gerhard: *Deutschland von 1648—1789*. Berlin, 1959.
[5] TAUTZ, 234. p.

schaft und Kultur gab, wußten sich die preußischen Junker in der Verachtung wissenschaftlicher und künstlerischer Betätigung mit der Mehrzahl ihrer Fürsten jederzeit einig. Im sklavischsten Lande Europas, wie Preußen von LESSING genannt wurde, konnte es auch geschehen, daß der sog. »Soldatenkönig« FRIEDRICH WILHELM II. von 1722 bis 1740 fast überhaupt keine Bücher für die Bibliothek mehr anschaffen ließ, nachdem er schon die Gehälter der Bibliothekare mit der nicht gerade witzigen Bemerkung: »Was seynd vor Besoldungen, dieses weiß ich nicht«, kurzerhand gestrichen hatte. Stattdessen erhielt ein ausgedienter General jährlich 1000 Taler aus der Bibliothekskasse. Kein Wunder, daß die Bibliothekare die Bibliothek nur noch selten aufsuchten, weil sie andere Verdienstmöglichkeiten wahrnehmen mußten.

Immerhin wuchsen die Bestände trotz der zeitweisen rigorosen Streichung der Mittel weiter an. Die beim Tode des Bibliotheksgründers (1688) schätzungsweise vorhandenen 20 000 Druckschriften und 1600 Handschriften wuchsen durch Ankäufe von Privatbibliotheken, Schenkungen und den Eingang von Pflichtexemplaren (ab 1694) bis 1740 auf etwa 70 000 Bände, darunter ungefähr 2000 Handschriften, an. Damit wurde die Bibliothek nur noch von der Kaiserlichen Hofbibliothek in Wien, der Vaticana und der Bibliothèque du Roi in Paris übertroffen. Charakteristisch für die Erwerbungspolitik der genannten Periode ist der unorganische, hauptsächlich aus zufällig angebotenen Privatsammlungen und Geschenken resultierende Bestandsaufbau, der nicht vom Willen der sachkundigen Bibliothekare, sondern von den willkürlichen Entscheidungen des jeweiligen Monarchen und seinen mehr oder weniger beschränkten Mitteln abhing. So erlaubte es die finanzielle Lage des preußischen Staates während der ersten dreißig Jahre der Regierungszeit FRIEDRICHS II. nicht, nennenswerte Anschaffungen für die Bibliothek zu machen. In einem Staate, dessen Heer im Verhältnis zur Bevölkerungszahl das größte aller europäischen Länder war und der sich fast ununterbrochen im Kriegszustand befand, ist das begreiflich. Erst ein knappes Jahrzehnt nach dem Frieden von Hubertusburg erfolgten wieder größere Erwerbungen, allerdings, kennzeichnend für die Willkür des absolutistischen Alleinherrschers, wurden diese Bücher dem vorhandenen Bestand nicht einverleibt, sondern als Neue Königliche Bibliothek gesondert aufgestellt. Die Verfügungsgewalt über die jährlich für Anschaffungszwecke zugewiesenen 8000 Taler behielt sich FRIEDRICH II. persönlich vor; die beiden damals angestellten Bibliothekare hatten kein Recht, nach eigenem Ermessen Bücher zu kaufen. Auch die Errichtung des Bibliotheksgebäudes, der »Kommode« am Opernplatz (1780—82 bezogen), erfolgte bis in die Einzelheiten hinein nach den Vorstellungen des Königs, der beispielsweise einen Arbeitsraum für die Bibliothekare nicht vorsah.

Unter diesen Bedingungen ist es verständlich, daß auf dem Gebiete der Bestandserschließung nur spärliche Anstrengungen zu verzeichnen sind. Kümmerlich besoldet, unablässig bevormundet und willkürlichen Entscheidungen unterworfen, scheinen die meisten Bibliothekare dieser Epoche wenig Neigung zur Anlage guter Kataloge gehabt zu haben. Dabei muß man natürlich berücksichtigen, daß die Benutzungsfrequenz der Bibliothek recht gering gewesen sein dürfte und ihr wissenschaftlicher Gebrauchswert außerdem sehr zu wünschen übrig ließ. Beim Tode FRIEDRICHS II. bestand die Kgl. Bibliothek aus nicht weniger als vier verschiedenen Sammlungen, zu denen 1789 noch eine fünfte hinzukam. Erst 1788 fand der Bibliothekar Erich BIESTER den Mut, sie unter Ausscheidung der Dubletten zu vereinigen und die Neuaufstellung der Biblio-

thek nach dem Muster der Kgl. Bibliothek zu Dresden zu beantragen. Leider verzichtete er auf die Anbringung neuer Standortbezeichnungen und die Anlage eines gemeinsamen Kataloges für sämtliche Sammlungen, wahrscheinlich auch deshalb, weil unter den beschränkten Benutzungsbedingungen eine rationellere Bestandserschließung nicht erforderlich schien.

Eine nennenswerte Benutzung der Bibliothek schlossen die Klassenverhältnisse des brandenburgisch/preußischen Feudalstaates in den ersten anderthalb Jahrhunderten ihres Bestehens nahezu völlig aus. Der größte Teil der Bevölkerung hatte außer Bibelsprüchen und Gesangbuchversen in den kümmerlichen Volksschulen kaum etwas gelernt, auf die städtischen Lateinschulen für das Bürgertum ließ sich LEIBNIZ' Kennzeichnung der Universitäten als mönchische Anstalten, die sich mit leeren Grillen beschäftigen, übertragen. Nachdem 1793 erstmalig durch ein Kgl. Dekret bestimmte Öffnungszeiten für die Bibliothek festgelegt worden waren, beschränkte ein weiterer Erlaß von 1710 die Benutzung auf die Wirklichen Geheimräte; alle anderen Personen brauchten eine Sondererlaubnis des aufsichtführenden Ministers. Ein Jahr später erhielten die Mitglieder der Societät der Wissenschaften das Recht, Bücher nach Hause zu entleihen. Die Genehmigung zur Ausleihe an auswärtige Gelehrte behielt sich der König vor. Im ganzen gesehen, blieb der Kreis der Benutzungsberechtigten prinzipiell auf einen engen Kreis von Standespersonen beschränkt. 1783 ließ FRIEDRICH II. die Ausleihe gänzlich sperren. 1790 wurde sie den Prinzen des königlichen Hauses, den Geheimen Staatsministern und den Generälen wieder gestattet, während jeder andere eine Permission des zuständigen Ministers einholen mußte.

Überschaut man die Entwicklung der Bibliothek in der Feudalzeit, so läßt sich zusammenfassend folgendes sagen:

1. Die Bibliotheksgründung wies in mehrfacher Hinsicht fortschrittliche Züge auf. Nach den Plänen des Kurfürsten FRIEDRICH WILHELM war die Bibliothek nicht allein als eine den einzelnen Regenten überdauernde repräsentative Institution des Herrscherhauses gedacht, sondern zugleich als Sammlung der besten Bücher aller Zeiten, Gebiete und Sprachen. Ebenso war die Zuweisung bestimmter Einnahmequellen ein Vorrecht, das sie vielen anderen Fürstenbibliotheken voraus hatte.

2. Die ökonomischen, politischen und gesellschaftlichen Verhältnisse im brandenburgisch/preußischen Militärstaat erlaubten es nicht, daß die Bibliothek für breitere Kreise Bedeutung erlangte.

3. Der Bestandsaufbau, obwohl durchaus im Vordergrund stehend, erfolgte nicht nach wissenschaftlichen Gesichtspunkten, sondern blieb dem subjektiven Ermessen des jeweiligen Bibliothekshalters überlassen. Die Bestandserschließung, für die das öffentliche Interesse weitgehend fehlte, litt unter dem mangelnden Arbeitseifer der auf Nebenverdienste angewiesenen, häufig gegeneinander arbeitenden und ewig bevormundeten Bibliothekare. Die Benutzung war wenigen Privilegierten vorbehalten, die Klassenherrschaft der Junker auf dem Gebiete des Bildungswesens ließ zudem einen größeren Kreis potentieller Benutzer überhaupt nicht entstehen.

4. Die Französische Revolution leitete eine Übergangsphase ein, in der vor allem auf Betreiben des rührigen Aufklärers Erich BIESTER gewisse Reformen im inneren Betrieb der Kgl. Bibliothek durchgeführt wurden. Dazu gehörte besonders die einheitliche Aufstellung der Bestände und die Auswahl der Anschaffungen durch die Bibliothekare. Die zeitweise Unterstellung der Bibliothek

unter das Direktorium der Berliner Akademie (1798—1808) förderte unter dem Einfluß des Ideengutes der Aufklärung die vorbereitenden Maßnahmen zu einer Reorganisation der Bibliothek, wie sie zu Beginn der zweiten Epoche ihrer Entwicklung durchgeführt werden sollte.

II.

Der Tilsiter Frieden brachte, wie LENIN schrieb, »die größte Erniedrigung Deutschlands, gleichzeitig aber die Wendung zu einem gewaltigen nationalen Aufschwung«.[6] Davon blieb auch die Kgl. Bibliothek nicht unberührt. Ehe wir uns aber ihrem weiteren Schicksal zuwenden, ist es erforderlich, sich das politische und kulturelle Geschehen zu vergegenwärtigen, das die Entwicklung der Bibliothek im Zeitalter der Preußischen Reformen, der Befreiungskriege und des Kampfes um die nationale Einheit maßgeblich beeinflußte.

Der Widerspruch zwischen den Produktionsverhältnissen und den Produktivkräften hatte sich bereits in den Jahren um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert zunehmend verschärft. Die Feudalordnung mit ihrer fast absoluten Klassenherrschaft der Junker und die nationale Zersplitterung drosselten hauptsächlich die Entwicklung des Handels, der Landwirtschaft und der Industrie. Da die Bourgeoisie es nicht vermochte, ihre Klasseninteressen aus eigener Kraft durchzusetzen, so wie es das englische und das französische Bürgertum demonstriert hatten, mußte der Anstoß zur Überwindung des Feudalismus von außen kommen. Obwohl es dem Junkertum nach dem Zusammenbruch Preußens 1806 gelang, „vom Feudalismus *alles* zu retten, was noch zu retten war«,[7] setzten sich mit Hilfe der Edikte von 1807 und 1808 die kapitalistischen Produktionsverhältnisse auch im reaktionären Preußen durch und behielten von nun an die Vorherrschaft. Entscheidend dabei, auch für den bibliothekarischen Bereich, war es allerdings, daß die Junker die wirtschaftlichen Grundlagen ihrer Macht behielten und sich nur aus Fronherren in Agrarkapitalisten verwandelten.

Neben der Beseitigung der feudalen bzw. halbfeudalen Verhältnisse war die Lösung der nationalen Frage die zweite große Aufgabe, die in diesem Zeitraum gestellt war. Auch hier rächte sich die ökonomische und politische Schwäche des deutschen Bürgertums. Nicht die Bourgeoisie, sondern der Feudaladel trat an die Spitze der bürgerlichen Freiheitsbewegung; die Befreiungskriege wurden nicht gegen die Junker, sondern mit ihnen gegen NAPOLEON geführt. Dennoch blieb seit jener Zeit die einmal erhobene Forderung nach einem einheitlichen,unabhängigen und demokratischen Nationalstaat auf der Tagesordnung, weil sie das Bewußtsein breiter Kreise des Volkes ergriffen hatte. Daran konnte letztlich auch der Wiener Kongreß nichts ändern, auf dem die versammelten Potentaten, wie ENGELS schrieb, »in der völligen Gedankenlosigkeit einer längst überlebten Kabinettspolitik, mit der Pfiffigkeit des Roßtäuschers, der den guten Freund und Nachbar hineinzulegen versucht«,[8] sich erfolgreich bemühten, ihre dynastischen Interessen zu behaupten.

[6] LENIN, zitiert nach STREISAND, Joachim: *Deutschland 1789—1815*. Berlin, 1959. 132. p.

[7] MARX—ENGELS—LENIN—STALIN: *Zur deutschen Geschichte*. Bd. 1. Berlin, 1953. 575. p.

[8] MEHRING, Franz: *Von 1813 bis 1819. Von Kalisch nach Karlsbad*. In: Gesammelte Schriften und Aufsätze. Bd. 4. Berlin, 1930. 206. p.

Es ist bekannt, wie die beiden wichtigsten Fragen der bürgerlichen Entwicklung Deutschlands im 19. Jahrhundert schließlich gelöst wurden. Ökonomisch mit dem Zollverein beginnend, politisch mit der Gründung des »Heiligen Deutschen Reiches Preußischer Nation« (Abusch) endend, eroberte sich der reaktionärste deutsche Einzelstaat die Vorherrschaft in Deutschland. Die bürgerliche Revolution offenbarte ein weiteres Mal die Schwäche der deutschen Bourgeoisie. Diese schloß einen Kompromiß mit dem Junkertum, dessen klügster und weitsichtigster Exponent BISMARCK dann mit »Blut und Eisen« die Konstituierung der einheitlichen Nation »von oben« erzwang. Während sich aber das neue Deutsche Reich anschickte, den Weg der imperialistischen Aggressionspolitik zu beschreiten, hatte sich schon in Gestalt des organisierten und von einer revolutionären Weltanschauung geleiteten Proletariats der künftige Totengräber der feudal-bürgerlichen Klassengesellschaft erhoben.

Zum Verständnis der weiteren Entwicklung der Kgl. Bibliothek im 19. Jahrhundert ist es erforderlich, auch die mit dem Zusammenbruch des friderizianischen Preußens einsetzende Erneuerung des kulturellen Lebens in einigen Strichen anzudeuten. Daß es nach der Französischen Revolution bereits zu gären begonnen hatte, daß vor allem im Rheinland Zirkel und Gesellschaften zur Verbreitung aufklärerischer Gedanken entstanden waren, ist bekannt. In bescheidener Weise war davon auch die Berliner Bibliothek berührt worden. Nachdem die Bresche von außen geschlagen war, verbreitete sich diese Bewegung auch in Preußen, wobei sie unter dem Druck der Fremdherrschaft oft besondere Züge annahm. Eigentliche Kraftzentren der patriotischen Freiheitsbewegung waren die Universitäten, an ihrer Spitze die 1810 auf Betreiben Wilhelm von HUMBOLDTS gegründete Universität zu Berlin. Sie spielten nicht nur nach außen eine maßgebliche Rolle im Kampf um die nationale Einheit, sondern wandelten sich auch in ihrem inneren Betrieb zu lebensnahen, Forschung und Lehre verbindenden Institutionen. Gerade das ist, wie wir noch sehen werden, von Bedeutung auch für unsere Bibliothek gewesen.

Nachdem die reaktionären Gewalten hart und konsequent mit den Karlsbader Beschlüssen von 1819 alle patriotischen Bestrebungen ebenso wie den ganzen »nebelhaften Drang wartburgfestlicher Burschenschafter«[9] zerschlagen hatte, bestimmte nach der mißglückten Revolution von 1848 der Kompromiß zwischen Feudaladel und Bourgeoisie den Verlauf der wissenschaftlichen und kulturellen Entwicklung. Die »sturmeswehenden Jünglinge«[10] der Märztage kehrten mit wenigen Ausnahmen an die feudalen Krippen zurück. Das blieb für die Gesellschaftswissenschaften und die Schöne Literatur, die in der Frühromantik einen bemerkenswerten Aufschwung genommen hatte, nicht ohne negative Folgen, während die Naturwissenschaften, zwar ständig im Kampf mit dem Klerus, aber auf die Dauer doch siegreich bleibend, glänzende Forschungsergebnisse erzielten.

Der allgemeine Auftrieb, den die vorübergehende Ohnmacht der preußischen Feudalherren auf allen Lebensgebieten ermöglichte, erfaßte auch die Kgl. Bibliothek. Weder der sporadische Bestandsaufbau, noch die mangelhaften Katalogverhältnisse, weder die Benutzungsbestimmungen noch der Etat entsprachen den neuen gesellschaftlichen Bedingungen. Noch dazu zwangen

[9] ENGELS, Friedrich: *Über die Gewaltstheorie.* Gewalt und Ökonomie bei der Herstellung des neuen Deutschen Reiches. Berlin, 1946. 17. p.

[10] ENGELS, 17. p.

sich durch die Gründung der Berliner Universität Überlegungen auf, die Funktion der Bibliothek neu zu bestimmen. Auch die innere Arbeitsorganisation war dazu reif, Gegenstand ernsthafter Reformen zu werden. Als ein Glücksumstand für die Bibliothek muß es bezeichnet werden, daß — leider nur kurze Zeit — mit Wilhelm v. HUMBOLDT als Leiter des Kultus- und Unterrichtswesens ein Mann in den Staatsapparat berufen wurde, der nicht nur ein echtes Verständnis für das Bibliothekswesen besaß, sondern auch an Bildung, Weitsicht und Tatkraft zu den hervorragendsten Persönlichkeiten dieser bewegten Zeit gehörte. Am 6. Mai 1819 schrieb er — auf seine Erfahrungen als Student und als Staatsbeamter zurückblickend — an WELCKER: »Unter allen wissenschaftlichen Hilfsanstalten sollte man aber, wie mich dünkt, am meisten auf die Bibliothek verwenden. Göttingen verdankt ihr alles.«[11] Eine seiner ersten Maßnahmen mußte — im Zusammenhang mit der Begründung der Berliner Universität — die Lösung des Abhängigkeitsverhältnisses der Kgl. Bibliothek von der Akademie der Wissenschaften sein. Die Bibliothek sollte nach seinen Vorstellungen zum »wissenschaftlichen Zentralinstitut« der Universität werden und wurde 1809 dem von ihm geleiteten Kultusdepartement im Ministerium des Innern unterstellt. Das über die aktuelle Situation Hinauswirkende war dabei, daß nunmehr — unter anderen Bedingungen als zur Zeit des Kurfürsten FRIEDRICH WILHELM — die Bibliothek als eine wissenschaftliche Institution zum Zwecke der Benutzung durch einen realen Bedarfsträger, eben die Universität, gesehen wurde. Dieser neue Bedarfsträger war es auch, der entschieden auf eine Reorganisation der Bibliothek drängte, zuerst in einem Memorandum vom 28. Dezember 1814, in dem der »Hauptvorschlag« enthalten war, einen bibliothekarisch fachkundigen Gelehrten, Friedrich WILKEN aus Heidelberg, zum Leiter der Bibliothek zu bestellen. Nach langem Sträuben und einem abermaligen Vorstoß der Universität bewilligte der König rund 1½ Jahre später schließlich die erforderlichen Mittel für die Berufung des neuen Oberbibliothekars.

Die zweite Maßnahme HUMBOLDTS zielte auf eine Erhöhung des Etats von 2000 Taler auf 10 000 Taler ab. Wir wissen nicht, ob er damit — unter den gegebenen Verhältnissen — nur die Größenordnung der erforderlichen Zuwendungen kennzeichnen wollte; jedenfalls erreichte er auf diese Weise, daß immerhin 3500 Taler bewilligt wurden. Außerdem sah HUMBOLDT sehr wohl, um seine Worte zu gebrauchen, »daß die Bibliothekarien sich bisher in einer Lage befunden haben, welche ihnen nur den geringsten Teil ihrer Zeit der Bibliothek zu widmen erlaubte«.[12] Deshalb setzte er sich sofort für ihre ökonomische Besserstellung ein.

Schließlich wird der Einfluß HUMBOLDTS auch in dem neuen Reglement für die Kgl. Bibliothek von 1813, dem Friedrich SCHLEIRMACHER die letzte Fassung gab, erkennbar. In der darin festgelegten kollegialen Gleichstellung aller wissenschaftlichen Beamten der Bibliothek, die den Geist der Wissenschaft gegenüber dem staatlichen Zwang vertreten sollten, ist HUMBOLDTS Auffassung von einer demokratischen Verwaltungspraxis spürbar. Es komme »erstaunlich« darauf an, meinte er, »nicht die krummen und einseitigen Ansichten eines Einzelnen, sondern das gemeinschaftliche Nachdenken mehrerer

[11] Wilhelm von HUMBOLDTS *Briefe an F. G. Welcker*. Hrsg. v. R. HAYM. Berlin, 1895. 41. p.

[12] HUMBOLDT, Wilhelm von: *Gesammelte Schriften*. Bd. 10. Berlin, 1903. 77. p.

an die Spitze zu stellen«.[13] Das war in dieser Zeit ein sehr ungewöhnlicher Gedanke, dem nur eines fehlt: der Hinweis auf die persönliche Verantwortung als Gegenpol der kollektiven Beratung.

Es soll nicht unsere Aufgabe sein, ausführlich auf die umfangreichen Reformen und Neuerungen im inneren Betrieb der Bibliothek einzugehen, die in den folgenden Jahrzehnten durchgeführt wurden. In Stichworten sei nur folgendes aufgezählt: Während der Amtszeit des schon genannten Oberbibliothekars Friedrich Wilken (1817—1840) erhöhte sich der Erwerbungsetat von 3500 auf 7000 Taler, der 1811 von Philipp Buttmann begonnene und alle Bestände umfassende alphabetische Bandkatalog wurde beendet (1827), eine sachliche Neuaufstellung der Bestände vorgenommen, verbunden mit der Anlage der sog. Inventarien, einer Vorstufe des späteren Realkatalogs. 1824 wurde die Musikabteilung begründet, einige Jahre zuvor, 1820 ein Journal-Lesezimmer eröffnet. Unter den Nachfolgern von Wilkens, Georg Heinrich Pertz und Richard Lepsius, wurde der bis 1956 fortgeführte Realkatalog angelegt. Hinzu kam eine planmäßige Erwerbungspolitik, die auch naturwissenschaftliche und Zeitschriftenliteratur einschloß, sowie den Ankauf einiger an älteren Beständen reicher Privatbibliotheken und Musikhandschriften, u. a. von J. S. Bach, Mozart und Beethoven.

Alles in allem läßt sich behaupten, daß die Kgl. Bibliothek in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts der Potenz nach durchaus in der Lage gewesen wäre, die Funktion einer deutschen Nationalbibliothek zu übernehmen. Das wirklichkeitsfremde Frankfurter Parlament begrüßte indessen begeistert den Vorschlag des hannoverschen Verlegers H. W. Hahn, eine neu aufzubauende Reichsbibliothek als »Sinnbild der Einheit des deutschen Geistes und als würdiges Denkmal des Volkes der Dichter und Denker«[14] zu gründen. Bekanntlich brach dieses Luftschloß ebenso rasch zusammen, wie die versammelten Dichter und Denker von der Reaktion daran erinnert wurden, daß Ideen ohne materielle Gewalt bloße Schimären bleiben.

Zurückgeblieben war die Kgl. Bibliothek allein auf dem Gebiete der Benutzung. Zwar setzte sich theoretisch die Auffassung durch, daß die Bibliothek nicht mehr als Privateigentum des Königs zu betrachten sei, sondern dem allgemeinen Nutzen dienen müsse. Aber praktisch hütete der von den Junkern beherrschte Staat auch diese Position vor dem übermäßigen Eindringen klassenfremder Elemente. Entleihen durften außer den Prinzen, den Angehörigen der obersten Bürokratie und hohen Militärs im wesentlichen nur noch die Professoren der Universität, die Mitglieder der Akademie und die Berliner Gymnasialdirektoren.

Der zweite Abschnitt dieser Epoche, die Zeit von der Reichsgründung bis zum Zusammenbruch des Hitlerregimes, stand zunächst im Zeichen der Umwandlung des preußisch-deutschen Reiches aus einem vorwiegenden Agrarland in einen der führenden Industriestaaten Europas. Politisch nach wie vor von den Junkern, ökonomisch von der Großbourgeoisie dirigiert, suchte das neue Deutsche Reich seinen »Platz an der Sonne« nachträglich gewaltsam zu erkämpfen: der erste Weltkrieg wurde entfesselt. Im Jahre 1917 leitete die Große Sozialistische Oktoberrevolution mit der Errichtung der Diktatur des

[13] *Wilhelm von Humboldt. Sein Leben und Wirken.* Berlin, 1953. 610. p.

[14] Paust, Albert: *Die Reichsbibliothek von 1848 und die Deutsche Bücherei.* Leipzig, 1938. 4. p.

Proletariats eine neue historische Epoche ein, während die deutsche Novemberrevolution 1918 keine prinzipiellen Veränderungen in den Machtverhältnissen erreichte. Ihr Ergebnis waren bürgerlich-parlamentarische Reformen: eine demokratische Republik unter der Hegemonie des Bürgertums, in der die Junker bald wieder Einfluß gewannen. Zusammen mit den Großindustriellen und führenden Bankiers verhalfen sie dem deutschen Faschismus zur Macht, um mit seiner Unterstützung zum zweiten Male den Kampf um die Weltherrschaft aufzunehmen und der herangereiften proletarischen Revolution zu entgehen. Die gespaltene deutsche Arbeiterklasse konnte diese unheilvolle Entwicklung nicht abwenden.

Als Reflex und Mittel des Monopolkapitals zur Verteidigung seiner Existenzgrundlagen erzeugte der absterbende, parasitäre Kapitalismus eine Fülle verschiedenartiger idealistischer Strömungen und Schulen, denen in ihrer Vielfalt in diesem Zusammenhang nicht nachgegangen werden kann. Auf dem Gebiete des deutschen Bibliothekswesens spiegelte sich der allgemeine ökonomische Aufschwung nach der Reichsgründung vor allem in der Errichtung einer Anzahl neuer Bibiliotheksgebäude und dem Beginn größerer Gemeinschaftsunternehmen wieder. Auch der Gedanke, eine Reichsbibliothek zu konstituieren, lebte wieder auf. In der Erwerbungs- und Benutzungspolitik ließ die bürgerliche Gesellschaft in ihrer Spätphase indessen keine wesentlichen Fortschritte mehr zu. Die wissenschaftlichen Bibliotheken blieben vom Volke getrennt, auch nach der Novemberrevolution verhinderten die Zulassungsbedingungen und die Benutzungsverhältnisse weitgehend den Zutritt proletarischer Schichten der Bevölkerung, sofern diese überhaupt Muße dazu hätten aufbringen können.

Die Königliche Bibliothek als größte Büchersammlung des nunmehr mächtigsten deutschen Einzelstaates setzte sich vom Beginn der neunziger Jahre an im Einklang mit der ökonomischen und politischen Entwicklung verhältnismäßig rasch an die Spitze des deutschen Bibliothekswesens. Unter dem maßgeblichen Einfluß von Friedrich ALTHOFF, Ministerialrat im Preußischen Kultusministerium, schufen ihre Mitarbeiter unter der Leitung von August WILMANNS und Adolf von HARNACK durch die Organisation und Anleitung großer Gemeinschaftsunternehmen ein System, das viele deutsche Bibliotheken umspannte und der wissenschaftlichen Arbeit der folgenden Generationen unberechenbaren Nutzen brachte. In erster Linie handelte es sich um die *Berliner Titeldrucke* (ab 1892) als ein zentrales Katalogisierungsunternehmen, den *Gesamtkatalog der preußischen* (später: *deutschen) Bibliotheken* (ab 1899), den *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (ab 1904) und das *Auskunftsbüro der deutschen Bibliotheken*, das den Standort von Büchern nachweist, die sich nicht in der Berliner Bibliothek befinden. Hinzu kamen später noch die Funktion einer Zentrale für den Deutschen und den Internationalen Leihverkehr (1924 bzw. 1937). Kurz vor dem Ausbruch des ersten Weltkrieges konnte die Bibliothek in ihr heutiges Domizil, das riesige Gebäude Unter den Linden 8, übersiedeln.

Zu dieser Zeit mußten die seit 1848 wiederholt unternommenen Versuche, eine deutsche Nationalbibliothek zu konstituieren, als endgültig gescheitert betrachtet werden. Die Errichtung der Deutschen Bücherei zu Leipzig als Gesamtarchiv für das deutschsprachige Schrifttum (ab 1913) schuf eine neue Situation, der die Berliner Staatsbibliothek durch die verstärkte Orientierung auf die ausländische und die ältere deutsche Literatur hätte Rechnung tragen

müssen. Leider wurde diese Konsequenz nicht gezogen, weil historisch überholte partikularistische Auffassungen und verkrampfte Hegemoniebestrebungen das klare Urteil trübten.

Obwohl sich das Deutsche Reich nach der Niederlage im ersten imperialistischen Weltkrieg aus einer Monarchie in eine Republik verwandelte, erfuhren die bestehenden Machtverhältnisse keine prinzipiellen Änderungen. (»Der Kaiser ging, die Generäle blieben.«) Demzufolge blieben auch Funktion und Charakter der Berliner Bibliothek unverändert. Lediglich ihr Name wandelte sich in »Preußische Staatsbibliothek«. Während in der Weimarer Republik aber immerhin noch bedeutende Mittel für Erwerbungszwecke zur Verfügung gestellt wurden, versiegten diese Quellen mit dem Beginn des faschistischen Regimes mehr und mehr. Vor allem wurde der Bezug ausländischer Werke aus ebenso törichten wie anmaßenden Autarkie-Bestrebungen gedrosselt, bis er während des zweiten Weltkrieges völlig zum Erliegen kam. Am Ende der Hitlerdiktatur befand sich die Preußische Staatsbibliothek in einem katastrophalen Zustand: sämtliche Bestände (über drei Millionen Bände) und Kataloge waren — um sie vor Bombenschäden zu schützen — aus der Hauptstadt in dreißig verschiedene Bergungsorte im Osten und Westen des damaligen Reichsgebiets verlagert worden, das Gebäude glich teilweise einer Ruine, viele Mitarbeiter waren dem faschistischen Krieg zum Opfer gefallen.

III.

Der Wiederaufbau unserer Bibliothek nach dem Zusammenbruch 1945 ist bereits wiederholt dargestellt worden,[15] so daß wir uns an dieser Stelle auf wenige Bemerkungen beschränken können.

In Übereinstimmung mit der politischen Entwicklung lassen sich zwei Abschnitte unterscheiden: die Periode der *Demokratisierung*, die bis zur 2. Parteikonferenz der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands im Jahre 1954 dauerte, und die Periode der *sozialistischen Umgestaltung*, in der wir uns noch heute befinden.

Nachdem die Sowjetunion durch ihren Sieg über den deutschen Faschismus die grundlegende Voraussetzung für eine Neuorientierung auch in der bibliothekarischen Arbeit geschaffen hatte, wurde der Weg für eine wahrhaft demokratische Entwicklung der Berliner Staatsbibliothek frei. Am 1. Oktober 1946 öffnete sie als »Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek« zum ersten Male in ihrer langen Geschichte ihre Pforten für jeden Bürger, der nach Wissen und Bildung strebt. Sie erhielt den Auftrag, »der Hebung des allgemeinen Bildungsstandes des Volkes« zu dienen und »weite Kreise der deutschen Intelligenz, Studentenschaft und anderer Bevölkerungsschichten mit wissenschaftlichen Schriften zu versehen«. Da dies keine platonische Erklärung war, sondern durchaus reale gesellschaftliche Bedingungen für ihre Verwirklichung geschaffen worden waren, hatte die Bibliothek — Hand in Hand mit dem Wiederaufbau der zerstörten Gebäudeteile und der Rückführung der damals erreichbaren Bestände — tiefgreifende Reformen auf allen Arbeitsgebieten durchzuführen. Dazu bedurfte es zunächst und vor allem einer zähen, vor Rückschlägen nicht kapitulierenden, ideologischen Erziehungsarbeit unter den

[15] Vgl. KUNZE, Horst: *Die Deutsche Staatsbibliothek*. In: Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 69. 1955. 1—21. p.

Mitarbeitern. Eine neue Erwerbungspolitik, orientiert auf die Schwerpunktgebiete der Volkswirtschaftspläne und die Literatur aus der Sowjetunion und den Ländern der Volksdemokratie, neue Erschließungsmittel für die politisch wichtige Literatur und neue fortschrittliche Benutzungsbedingungen für nicht oder wenig vorgebildete Leser mußten im Kampf gegen überlebte Anschauungen durchgesetzt werden. Zugleich galt es, ältere Gemeinschaftsunternehmen fortzuführen und neue, wie den Zentralkatalog der Auslandsliteratur und das Gesamtverzeichnis ausländischer Zeitschriften (beide ab 1939) zu organisieren. Daß auf all diesen Gebieten Erfolge zu verzeichnen waren, bestätigte die Umbenennung der Bibliothek in »Deutsche Staatsbibliothek« im November 1954. Damit waren zugleich Richtung und Ziel der künftigen Arbeit angedeutet.

Wie die Demokratisierung der Bibliothek, ist auch ihre sozialistische Umgestaltung ein tiefgreifender, alle Arbeitsgebiete umfassender Prozeß. Er vollzieht sich auf der Grundlage des voll entfalteten Aufbaus des Sozialismus in der Deutschen Demokratischen Republik, dem er mit seinen Ergebnissen wiederum dient. Im inneren Betrieb der Bibliothek wird das Neue durch die sozialistischen Arbeitsgemeinschaften verkörpert. Sie sind auf dem Wege, ein neues Arbeitsethos auch in der Bibliothek zu verwirklichen. Gleichzeitig sind bereits eine Reihe überbetriebliche Arbeitsgemeinschaften zwischen den Fachreferenten der Deutschen Staatsbibliothek und Berliner Fachbibliotheken entstanden. Daneben zeichnen sich auf den verschiedensten Gebieten Bemühungen ab, die Prinzipien der Parteilichkeit, Planmäßigkeit, Koordiniertheit und ständigen Erhöhung des wissenschaftlichen Niveaus zu verwirklichen. So ist es in monatelanger kollektiver Arbeit erstmals gelungen, exakt begründete, detaillierte Erwerbungsgrundsätze aufzustellen, die nichts mehr mit den verschwommenen, abstrakten und sehr allgemeingehaltenen Richtlinien der Vergangenheit gemein haben. Seit 1956 ist ein neuer Sachkatalog im Entstehen, dessen Anlage die Ergebnisse der fortgeschrittensten Wissenschaft berücksichtigt, weiterhin wurden Grundsätze für den Aufbau der Lesesaal-Handbibliotheken, und eine neue Benutzungsordnung ausgearbeitet.[16]

Im Sinne der Moskauer Erklärung der kommunistischen und Arbeiterparteien weiß sich die Deutsche Staatsbibliothek freundschaftlich mit den Bibliotheken aller Staaten verbunden, die dem sozialistischen Weltsystem angehören. Seit Jahren pflegt sie mit ihnen enge Kontakte, vor allem auf dem Gebiete des Tauschverkehrs und durch persönliche Begegnungen zum Zwecke des Erfahrungsaustausches. Es ist nicht daran zu zweifeln, daß im Laufe der nächsten Jahre, entsprechend der Entwicklung auf wirtschaftlichem Gebiet, auch eine sinnvolle Koordinierung der bibliothekarischen Arbeit unter den sozialistischen Ländern vereinbart werden wird. Ein erstes Beispiel dafür sehen wir in der Erarbeitung einer Bibliographie über die Deutsche Demokratische Republik, die als Gemeinschaftsarbeit der Allunionsbibliothek für fremdsprachige Literatur, Moskau, und der Deutschen Staatsbibliothek entstanden ist.[17]

Die gegenwärtigen und die nächsten Aufgaben der Deutschen Staatsbibliothek wurden durch den Perspektivplan für die Jahre 1959—1965 dahingehend bestimmt, daß sie »entsprechend ihrer nationalen und internationalen Bedeutung bei der sozialistischen Umgestaltung des wissenschaftlichen Biblio-

[16] Die hier genannten Dokumente werden in einem Beiheft zum *Zentralbl. f. Bibl.-Wesen* veröffentlicht werden, das anläßlich der Dreihundertjahrfeier erscheinen soll.
[17] Zur Zeit im Druck.

thekswesens eine entscheidende Rolle zu übernehmen« hat.[18] Damit ist die Verpflichtung ihrer Mitarbeiter verbunden, »ihr politisches Wissen und fachliches Können für das gesamte wissenschaftliche Bibliothekswesen der Deutschen Demokratischen Republik einzusetzen«.[19] Gemäß dieser Aufgabenstellung ist die Deutsche Staatsbibliothek in zahlreichen zentralen Gremien vertreten: der Hauptdirektor, Prof. Dr. Horst KUNZE, ist zugleich Vorsitzender des Wissenschaftlichen Beirats der Fachrichtung Bibliothekswissenschaft und Direktor des Instituts für Bibliothekswissenschaft an der Humboldt-Universität zu Berlin, zahlreiche Mitarbeiter sind als Vorsitzende oder Mitglieder zentraler bibliothekarischer Fachkommissionen tätig. Auf diese Weise ist der enge Zusammenhang zwischen der weiteren Entwicklung der Deutschen Staatsbibliothek und des gesamten wissenschaftlichen Bibliothekswesens der Deutschen Demokratischen Republik sowie das dialektische Zusammenwirken aller Kräfte zu gemeinsamen Nutzen gewährleistet.

Leider lassen sich die gleichen positiven Tatsachen und Tendenzen im nationalen Maßstab nicht nachweisen. Mit der Bildung des westdeutschen Separatstaates spalteten dieselben militaristischen und revanchelüsternen Kräfte, die Deutschland bereits zweimal auf den Weg imperialistischer Eroberungskriege führten, auch das früher einheitliche und leistungsfähige deutsche Bibliothekswesen: Es entstand als Konkurrenzunternehmen zur Deutschen Bücherei in Leipzig die Deutsche Bibliothek in Frankfurt am Main, die bis in die Einzelheiten hinein alles plagiiert, was in Leipzig geschaffen wurde; es wurde als Konkurrenzorgan zum *Zentralblatt für Bibliothekswesen* eine westdeutsche Fachzeitschrift ins Leben gerufen; es wurde die Möglichkeit persönlicher Kontakte zwischen Fachkollegen aus beiden deutschen Staaten dadurch beseitigt, daß die seit Kriegsende üblichen Einladungen zu den westdeutschen Bibliothekartagen im vergangenen Jahr erstmals nicht erfolgten usw. Das jüngste Glied in der langen Kette westdeutscher Spaltungsmaßnahmen auf dem Gebiet des Bibliothekswesens ist die provokatorische Absicht, mit den während des Krieges in Bergungsorte westlich der Elbe ausgelagerten 1,8 Millionen Bänden der Deutschen Staatsbibliothek in Westberlin oder Frankfurt am Main eine neue Bibliothek zu errichten. Damit soll das in Marburg nach Kriegsende zur vorübergehenden Aufnahme dieser Bestände eingerichtete Provisorium auf unbeschränkte Zeit verlängert werden. Es liegt auf der Hand, daß diese Absicht den Protest jedes anständigen Menschen hervorrufen muß. Sie steht nicht nur in tiefem Widerspruch zu Recht und Moral, sondern sie verletzt auch die einfachsten Gebote der bibliothekarischen und wissenschaftlichen Vernunft. Deshalb wird von westdeutscher Seite versucht, die Deutsche Staatsbibliothek als eine nicht lebensfähige Institution »hinter dem Eisernen Vorhang« zu deklarieren, ihr jede wissenschaftliche Kapazität abzusprechen und die historische Kontinuität ihrer 300jährigen Entwicklung zu negieren. Die Tatsache, daß diese Bibliothek von der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik mit einem Fünf-Millionen-Etat ausgestattet ist und rund 450 Mitarbeiter aufweist — beides erreicht bei weitem keine andere deutsche Bibliothek — wird jedoch der Öffentlichkeit verschwiegen. Ebenso findet sich in der westdeutschen Presse kein Hinweis darauf, daß sich die Kataloge, mit

[18] *Das wissenschaftliche Bibliothekswesen der Deutschen Demokratischen Republik im Siebenjahrplan.* In: Zentralbl. f. Bibl.-Wesen, 73. 1959, Beil. zum Heft 5. 8. p.
[19] Ebda, 8. p.

deren Hilfe die Erschließung der noch in Marburg befindlichen Bestände erst in vollem Umfange möglich ist, in dem weltbekannten Haus Unter den Linden befinden.

Es besteht kein Zweifel: das Interesse der deutschen und ausländischen Wissenschaftler erfordert die Rückführung der 1,8 Millionen Bände in die Deutsche Staatsbibliothek, die sich durch ihren anerkannten Beitrag für die Entwicklung einer sozialistischen Kultur und Wissenschaft, Wirtschaft und Technik auch politisch als rechtmäßiger Eigentümer der widerrechtlich zurückgehaltenen Bestände ausweist. Nur im demokratischen Berlin ist ihr ausschließliche Nutzung für friedliche wissenschaftliche Zwecke und humanistische Ziele gewährleistet.

*

Die Lehren der dreihundertjährigen Geschichte der Deutschen Staatsbibliothek beweisen, daß nur ein Staat, der durch Taten für das demokratische Recht auf Bildung für alle Bürger, für die friedliche Verständigung der Völker und für die schöpferische Entwicklung der Wissenschaft eintritt, auch dem wissenschaftlichen Bibliothekswesen eine gesicherte Perspektive zu geben vermag. Erst heute, im ersten deutschen Arbeiter-und-Bauern-Staat, ist es möglich, das Erbe Wilhelm von Humboldts und anderer hervorragender Persönlichkeiten aus der progressiven Periode des deutschen Bürgertums ungehindert anzutreten. Die Idee einer wahrhaft gebildeten Nation tritt aus der Sphäre schöner Träume in die der Wirklichkeit.

Die Deutsche Staatsbibliothek wird ihre Dreihundertjahrfeier nicht in beschaulicher Erinnerung an vergangene Zeiten, sondern als aktive, dem Leben zugewandte sozialistische Institution begehen. Das Jubiläum wird ein Anlaß sein, ihre Traditionen, ihre Funktion und Stellung im deutschen und internationalen Bibliothekswesen sowie ihre Leistungen für den Aufbau des Sozialismus kritisch zu prüfen. Dabei läßt sich *ein* Ergebnis schon heute vorwegnehmen: die freundschaftliche Verbundenheit mit den Fachkollegen in den sozialistischen Ländern, das Bewußtsein der gemeinsamen Stärke und die fruchtbare Zusammenarbeit auf dem Wege in die Zukunft werden das wichtigste Unterpfand neuer Erfolge sein.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

A Corvina egy Petrarca—Dante kódexe a párizsi Bibliothèque Nationale-ban

1940-ben Tammaro de MARINIS adott először hírt arról, hogy a párizsi Bibliothèque Nationale Fond Italien 548. jelzetű kódexe, egy *Petrarca—Dante kódex*, amelyet Antonio SINIBALDI másolt, és Francesco Antonio del CHERICO illuminált, kötésdíszei alapján egykor MÁTYÁS király könyvtárához tartozhatott.[1] De MARINIS szerint az egykor igen szép, de az idők folyamán erősen megrongálódott vörös selyem kötés ezüstveretes díszei közül négy hollót ábrázol, és ugyancsak ő állítja, hogy a kötés mindkét oldalán látható francia címerek kétséget kizáróan a magyar címert födik. Ezek az érdekes megállapítások megjelenésük idején elkerülték a magyar kutatók figyelmét, míg 1959-ben rá nem bukkant kutatásai közben BORSA Gedeon, aki a kódex mikrofilmjét is megszerezte Párizsból.

A kódex kötését csupán reprodukció alapján volt alkalmunk tanulmányozni. Ennek alapján nem tudunk kielégítő választ adni arra a kérdésre, hogy a kötésen látható madarak valóban hollók-e, és éppen ezért ezt egyelőre nem tekintjük döntő bizonyítéknak a kódex Korvina-voltát illetően. A kódex mikrofilmjének tanulmányozása közben sikerült azonban olyan tárgyi bizonyítékokra akadni, amelyek a kötésdíszektől függetlenül is kétségtelenné teszik annak magyar vonatkozásait, illetve MÁTYÁSsal és BEATRIXszal való közvetlen kapcsolatát.

Tammaro de MARINIS előtt hárman ismertették behatóbban — bár különböző szempontokból — a minket oly közelről érdeklő *Petrarca—Dante kódexet* anélkül, hogy annak magyar vonatkozásait észrevették volna. Antonio MARSAND 1835-ben részletes leírást készített a párizsi királyi könyvtár olasz kéziratairól.[2] Ő, aki egyébként PETRARCA-kutató is volt, amennyiben igyekezett PETRARCA műveinek összes kéziratait és kiadásait összegyűjteni,[3] kódexünk leírásakor nem mulasztja el megemlíteni, hogy igen sok PETRARCA-kéziratot látott már, de mindezek között ez a legszebb és legnagyszerűbb.

D'ESSLING és MÜNTZ 1902-ben Párizsban megjelent munkájukban elsősorban ikonográfiai szempontból foglalkoztak a kódex-szel.[4] D'ANCONA a

[1] Tammaro de MARINIS: *Appunti e ricerche bibliografiche*. Milano, 1940. 91. l. Tav. CLVI.

[2] MARSAND, Antonio: *I manoscritti italiani della regia bibliotheca Parigina*. Parigi, MDCCCXXXV. 800—802. l.

[3] MARSAND, A. *Bibliotheca Petrarchesca* c., 1826-ban Milano-ban megjelent művében PETRARCA fennmaradt kéziratait és kiadásait írja le, de a most tárgyalt kódexet ebben még nem említi.

[4] D'ESSLING—MÜNTZ: *Pétrarque*. Paris, 1902.

firenzei miniatúra történetéről szóló művében tárgyi leírást ad a kódexben található miniatúrákról.[5]

Kódexünk 1475—1476-ban készült pergamen kódex, mérete 254 × 164 mm, terjedelme 248 folió, eredeti kötése vörös selyem, ezüst veretekkel díszítve, melyet 1959—1960-ban restauráltak.

A kódex másolója, Antonio SINIBALDI két helyen is megnevezi magát, és megjelöli a kódex készítésének időpontját: a 199. folio verzóján következőképpen: „Scripto per mano d'Antonio Sinibaldi nell'anno MCCCCLXXV° in Firenze", valamint a 248. folió verzóján így: „MCCCCLXVI a di ultimo di settembre. Scripto et finito per A. Sinibaldi in Firenze". Antonio SINIBALDI egyike volt kora legügyesebb másolóinak, felváltva működött Nápolyban és Firenzében. MÁTYÁS számára több kódexet másolt.[5a]

Leglényegesebb és minket legközelebbről érdeklő kérdés a kódex eredeti tulajdonosának megállapítása. Erre nézve legfőbb bizonyítéknak látszik a 11. folión látható francia királyi címer, amely kifejezetten XII. LAJOS címere, míg a kötéstáblán kivehető címerekben csupán az Anjou-liliomok láthatók, ezek tehát általánosabb érvényűek. XII. LAJOS címere két egymás mellé helyezett címerpajzsban ábrázolja az uralkodó által használt címereket. Ezek közül a jobboldali Franciaország címere; a baloldali négyfelé hasított címer 1. és 4. mezejében az anjou—nápolyi BOURBON dinasztia címere, a 2. és 3. mezőben pedig a jeruzsálemi királyság címere (ezüst alapon egyenlőszárú kereszt, négy kis kereszttel körülvéve) látható. A francia pajzs alatt a Szent Mihály-rend, a nápolyi alatt a Félhold-é (L'Ordre du Croissant) látszik, amelyen a rend jelmondata (Los en Croissant) olvasható.[6]

Hogy az itt leírt címer alatt eredetileg volt vagy lehetett-e más címer, erre vonatkozólag a Bibliothèque Nationale illetékes szakembere levélben negatív választ adott. De mégis fel kell hívnunk két körülményre a figyelmet. Az egyik, kevésbé lényeges, az, hogy XII. LAJOS címerének szabályos ábrázolásában a két címerpajzs fölött két korona foglal helyet, míg itt a kódexben a két pajzsot egy korona fogja össze. Lényegesebb ennél egy másik körülmény, az ugyanis, hogy XII. LAJOS 1498-tól kezdve uralkodott, kódexünk pedig már 1476-ban elkészült. Így XII. LAJOS semmiképpen sem lehetett a kódex első tulajdonosa, címere csak utólag kerülhetett abba bele.

A kódex elkészültének időpontja, az 1476-i év arról nevezetes, hogy ez volt MÁTYÁS és BEATRIX házasságkötésének éve. Feltevésünk szerint e különlegesen szép kiállítású, reprezentatív tartalmú kódex e házasságkötés alkalmából készült, mégpedig minden valószínűség szerint MÁTYÁS rendeltette meg azt Firenzében BEATRIX számára. E feltevésünket nem csupán az egyező évszámra, a kódex tartalmának és külső kiállításának alkalomszerűségére alapítjuk, hanem egy olyan tárgyi bizonyítékra is, amelyre alább, a kódex miniatúráinak ismertetésekor kívánunk kitérni. Itt csupán azt jegyezzük meg, hogy elképzelhető, hogy MÁTYÁS 1475-ben Nápolyba küldött követei útján adatott megbízást a kódex elkészítésére, amely 1476 szeptemberének utolsó napjára készült el.

[5] D'ANCONA: *La miniatura Fiorentina*. Vol. II. Firenze, 1914. 432—433. l. Meglepő, hogy D'ANCONA a kódex 11. folióján látható címert arragoniainak mondja. Ez kétségkívül tévedésen alapszik.

[5a] CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Mátyás király könyvtárának scriptorai*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1959. 161—162. l.

[6] Vö. HEFNER—GRITZNER—HILDEBRANDT: *Ausserdeutsche Staatenwappen*. Nürnberg, 1870. Taf. 21.

Beatrix ez év december 10-én érkezett Székesfehérvárra,[7] alkalom lehetett tehát arra, hogy a kódexet kíséretének tagjai magukkal hozzák.

A továbbiakban szükséges, hogy kissé részletesebben megismerkedjünk a kódex tartalmával. A két legnagyobb olasz költő: Dante és Petrarca lírai költeményeit találjuk benne, olasz nyelven, valamint mindkét költőnek Leonardo Bruni által írt életrajzát.[8] Ezek pontosan az alábbi sorrend szerint követik egymást:

ff. 2—9^{v}. Betűrendes mutató a kódexben található összes versekhez.
ff. 11—55^{v}. Petrarca: *Trionfi.*
ff. 56—193^{v}. Petrarca szonettjei és canzone-i.
ff. 194—199^{v}. Petrarca életrajza.
ff. 202—237. Dante szonettjei *(Vita nuova)* és canzone-i.
ff. 238—248^{v}. Dante életrajza.

A művek sorrendje, mint ez első pillantásra is látszik, nem az időrendet követi, hanem bizonyos előre megszerkesztett, tudatos elrendezést mutat. Ehhez hasonló tartalmi elrendezéssel más kódexekben is találkozunk.[9]

Egészen kétségtelen, hogy kódexünk tartalmának középpontjában Petrarca *Trionfi*-ja áll; ezt nem csupán az bizonyítja, hogy sorrendben is az első, hanem az is, hogy szövegéhez az illuminátor hat — a hat *Trionfo*-nak megfelelő — teljes oldalt betöltő, egészen elsőrendű művészi kvalitású miniatúrát készített. Petrarcának ez a késői, inkább bölcselkedő, mint lírai műve igen alkalmas volt arra, hogy reprezentatív célokat szolgáljon. Ezt bizonyítja az, hogy a XV. és XVI. században igen nagy hatása volt a képzőművészetekre, számtalan ábrázolása maradt fönn egyes képeken, képsorozatokban, domborműveken, bútorokon (menyasszonyi ládán!) és kódex-, illetve könyvillusztrációként.[10] A költemény tartalma röviden az, hogy hat diadalmenetben mutatja be az emberi élet főbb mozzanatait: első helyen áll Ámor, a szerelem diadala, ezt legyőzi idősebb korban az erény diadala, de efölött is győzedelmeskedik a halál. A halált legyőzi az erényes élettel szerzett jó hírnév, de efölött is győz az idő, az idő felett pedig győzedelmeskedik az istenség. Kétségtelen, hogy mind Petrarca költői elképzelésére, mind a *Trionfi* illusztrálóira nagy hatással volt a diadalmenetek antik hagyománya. Petrarca költeménye híven tükrözi az olasz reneszánsz világszemléletét, és ezért volt a maga idején oly népszerű.

Az egykorú följegyzések megemlékeznek arról, hogy Beatrix esküvője, illetve a nápolyi koronázási ünnepségek alkalmából a Castello Nuovo-ban alkalmi színjátékokat, ünnepségeket, jelképes felvonulásokat tartottak. Utóbbiak közül számunkra legjelentősebb, hogy a firenzeiek ebből az alkalomból Petrarca *Trionfiját* adták elő.[11] Ha egyébként tényekkel nem is bizonyítható az összefüggés a kódex tartalma és aközött, hogy a firenzeiek ugyanezzel a művel vonultak fel a nápolyi ünnepségeken, a kapcsolat mégis kézenfekvőnek látszik.

[7] Berzeviczy A.: *Beatrix királyné.* Bp. 1908. 105—109. l.
[8] Vö. Marsand *i. h.* és Solerti, A.: *Le vite di Dante, Petrarca e Boccaccio.* Milano, é. n.
[9] Vö. pl. Marsand *i. m.*-ban a 694. sz. kódex leírását a 797—798. lapon.
[10] Vö. D'Essling—Müntz i. m. 136., 147. l., valamint Schubring, P.: *Cassoni. Truhen und Truhenbilder der italienischen Frührenaissance.* Leipzig, 1915. 21—22. és 58—59. l.
[11] Berzeviczy *i. m.* 143. l.

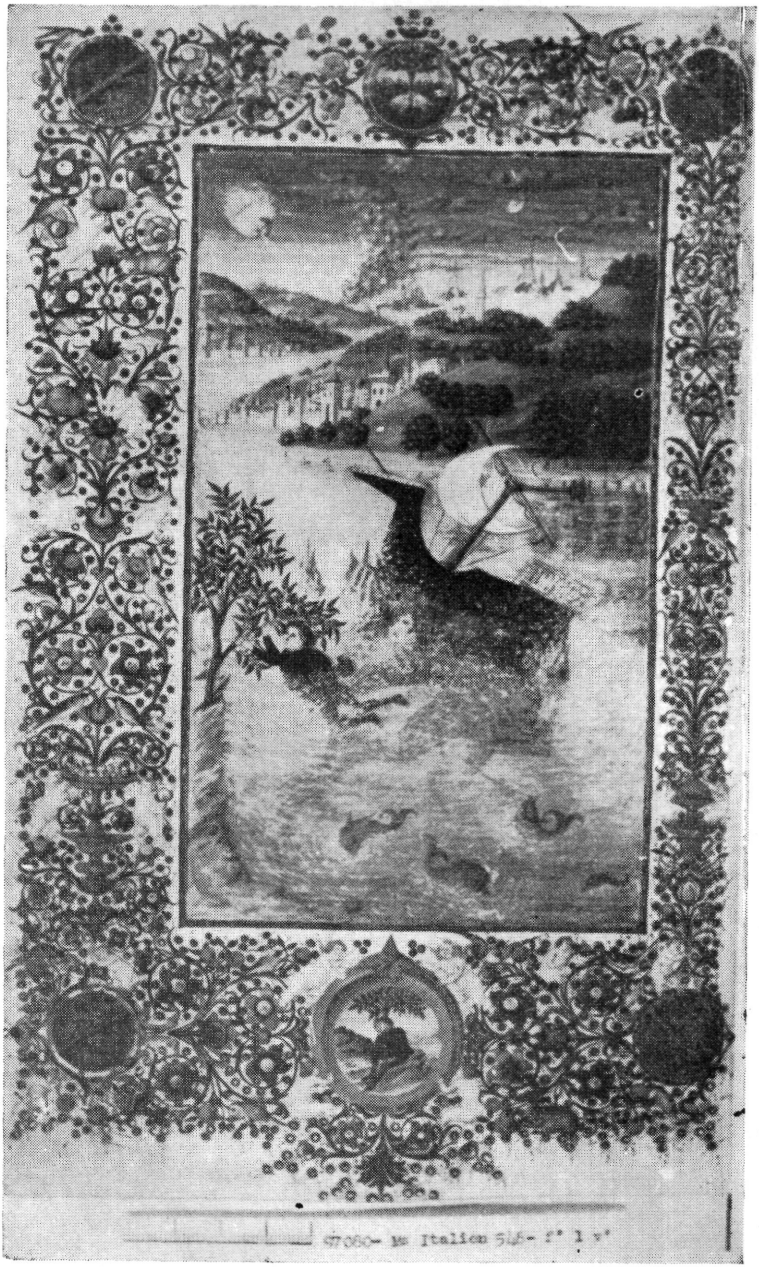

A Petrarca—Dante kódex első fólióján levő miniatura

Ami kódexünk miniatúráit illeti, a művészettörténet azokat Francesco Antonio del CHERICO firenzei miniátor hiteles művei között tartja nyilván,[12] akinek derűs művészi modora, világos, áttetsző színei, életteljes kompozíciói talán FRA ANGELICO-ra vezethetők vissza. Kódexünk hét teljes oldalt betöltő miniatúrát őriz tőle, amelyek közül hat a *Trionfi*-t illusztrálja, a hetedik, illetve sorrend szerint az első a kódex első foliójának verzóján az egész kötet címlapjának tekinthető. Ezt a miniatúrát részletesen leírja MARSAND is, leírását azonban helyesbítenünk kell. Azt helyesen állapította meg MARSAND, hogy a kép középpontjában ábrázolt, tört árbocú, süllyedő bárkából egy babérfa ágaiba kapaszkodó s így menekülő feketeruhás alak nem lehet más, mint maga a költő, PETRARCA, akinek még arcvonásai is bizonyos hasonlóságot mutatnak más, XV. századi PETRARCA-portrékkal. Tévedett azonban abban a feltételezésében, hogy a háttérben látható város Avignon, Laura szülővárosa, és abban is, hogy az előtérben látható víztükör a tenger. A CHERICO által háttérként ábrázolt táj véleményünk szerint kétségtelenül a visegrádi Dunakanyar. Pontosan felismerhető a képen a visegrádi vízibástya, a Salamon-torony, az olaszos stílusban épült, lapos tetejű királyi palota, a hegytetőn a fellegvár a kaputoronnyal s a Duna tulsó partján a nagymarosi erődítmény falai és bástyái. A visegrádi várról fennmaradt legkorábbi hiteles ábrázolás — eltekintve a BERKOVITS Ilona által nemrégiben felfedezett, a MÁTYÁS-féle antiphonarium egyik iniciáléjában látható városképtől[13] — egy rézkarc 1595-ből, amely a vár ostromát mutatja be.[14] Kódexünk ábrázolása Visegrádot MÁTYÁS alatti fénykorában szemlélteti, és rendkívül élethű, és az előzőnél mintegy 120 évvel korábbi. Eltekintve attól, hogy úgy gondoljuk, hogy Visegrád egy ilyen korai ábrázolásának előkerülése történelmi szempontból is jelentős lehet, egyúttal döntő és meggyőző érvnek tartjuk amellett a feltevésünk mellett is, hogy kódexünk BEATRIX, a jövendő magyar királyné számára készült, mégpedig MÁTYÁS megrendelésére. Nem lehet véletlen, hogy miért éppen Visegrád látképe került a kódex első, címlapnak tekinthető oldalára: a visegrádi fellegvárban őrizték ugyanis ekkor az uralkodói hatalmat jelképező magyar királyi koronát. Visegrádnak MÁTYÁS és BEATRIX házasságkötése alkalmából készült kódexben való ábrázolása kétségtelenül szimbolikus jelentőségű, mint ahogyan szimbolikus jelentősége van a címlap többi elemeinek: az élet hajótöréséből a költői dicsőséget jelképező babérfa ágaihoz való menekülésnek is. A szimbólumok megfejtése sok esetben igen nehéz, mert ezek nem mindig egyértelműek.[15] Talán azért nem járunk messze a valóságtól, ha a címkép többi elemeinek az alábbi megfejtéseket adjuk: a kép felső részén baloldalt a szél (Boreas) látszik, amint lehelletével vihart támaszt, amelynek következtében az égen felhők tornyosulnak, s nyilván ez a vihar okozza a kép közepén látható hajótörést is. Lent viszont, a kép előterében négy hal (delfin) látszik. A delfin a menekülés, a halhatatlanság jelképe is,[16] az ember barátja, mert előre figyelmezteti a hajósokat a viharra; feltehetően ezért ábrázolta őket itt a művész.

[12] THIEME—BECKER: *Künstlerlexikon*. VI. k. 464. l.

[13] BERKOVITS I.: *Una miniatura della Biblioteca Corvina*. Acta Hist. Art. Acad. Scient. Hung. T. VII. 1960. Fasc. 1—2.

[14] Vö. DERCSÉNYI D.—HÉJJ M.—RÓZSA GY.: *Visegrád*. Bp. 1958. 399. l. Klny. Pest megye műemlékei c. kiadványból.

[15] Vö. VOLKMANN, L.: *Bilderschriften der Renaissance*. Leipzig, 1923.

[16] *Reallexikon für Antike und Christentum*. Bd. IV.

A címképet körülvevő keret dekoratív motívumai között elhelyezett medallionokban (fönt és lent 3—3) is szimbolikus ábrázolásokat láthatunk. A négy sarok-medallionban egy-egy haránt elhelyezett virágzó babérág nyilvánvaló célzás PETRARCA költői dicsőségére ;[17] fönt középen egy babérfa, amely alatt fehér folt látszik. Ez az utóbbi kép feltevésünk szerint PETRARCÁnak arra a költeményére lehet célzás, amelyben ezek a sorok olvashatók: „Da bei rami scendea (dolce nela memoria) una pioggia di fior..." és igy fejeződik be: „qui regna amore".[17a] A lap aljának közepén egy az előző ötnél valamivel nagyobb keretben ugyanaz a feketeruhás ifjú ül egy babérfa alatt, aki a kép közepén a süllyedő bárkából menekülni igyekszik. Ez talán azt jelzi, hogy a költőnek sikerült a viharból megmenekülnie, de magára maradt.

A kódex szövegének tartalommutatója után, a 11. folió verzóján kezdődik a *Trionfi* szövege. Ezt a lapot dekoratív motívumokkal díszített, medallionokkal megszakított keretdísz övezi. A medallionokban (számszerint nyolc) a *Trionfo dell'Amore*-ban szereplő híres szerelmespárok, illetve szerelmesek vannak ábrázolva. A szövegkezdő nagy *Q* iniciálében ismét maga a költő látható úgy, ahogyan a *Trionfi* elején leírja, hogy hogyan álmodja meg magányában a jelen költeményt. E lap alján, középen a már ismertetett francia királyi címer látható.

Ezután következnek a szöveg megfelelő helyein az egyes *Trionfo*-k ábrázolásai. Ezeknek az ábrázolásoknak a képzőművészetben bizonyos hagyományai voltak, amelyek ismeretlen eredetre mennek vissza, de az ábrázolásokban következetesen visszatérnek, s olyan elemeket tartalmaznak, amelyek PETRARCA művében egyáltalában nem is fordulnak elő.[18] Ezek közül a legfeltűnőbb, hogy míg a *Trionfi*-ban csak a szerelem diadalánál szerepel a négy fehér ló, amely a diadalszekeret vonja, addig a kódexbeli ábrázolásokon a következő négy diadalmenetnél is különféle állatok szerepelnek, mégpedig ugyanazok az állatok, mint a *Trionfi* más ábrázolásain. Ezeknek kétségtelenül szimbolikus jelentőségük lehetett; talán hatással voltak rájuk a költemény nyomán rendezett utcai felvonulások, amelyek nem lettek volna megoldhatók a diadalszekeret vontató állatok nélkül. Másrészt kétségtelen, hogy itt is az antik hagyomány és ennek fennmaradt ábrázolásai játszottak szerepet.

A 10. fólio verzóján Amor diadalát láthatjuk. Diadalszekerét négy fehér ló vonja, amelyet híres szerelmesek tömege vesz körül és követ. Az előtérben SÁMSON és DELILA, valamint ARISTOTELES és CAMPASPE látható. A képet körülvevő dekoratív keretben még hét kisebb kép foglal helyet, a költeményben szereplő személyek ábrázolásaival. Lent, középen LAURA látható, amint karjait egy babérfa ágai után nyújtja.

A 24. fólió verzóján az erény diadalát ábrázolta a művész. A diadalszekér tetején az erényt szimbolizáló nőalak ül, szekerét a tisztaság szimbólumaként általában ismert, képzeletbeli állatok: unicornisok vonják. A diadalszekér körül és mögötte hosszú sorban az erény hősnői vonulnak fel.

[17] D'ESSLING—MÜNTZ *i. m.* 82. lapja szerint a babérág itt a MEDICI-család egyik szimbóluma. Ezt azonban nem fogadhatjuk el; oly világos itt a kép egészéből, hogy költői babérokról lehet csak szó. A babér latin, illetve olasz neve (laurus-alloro) Laura nevével is összefüggésben van.

[17a] Vö. PETRARCA, F.: *Canzoniere, Trionfi Rime varie*, H. n. 1958. 170—171. l.

[18] Vö. D'ESSLING—MÜNTZ *i. m.* 121—122. l., valamint WEISBACH, W: *Trionfi*. Berlin, 1919. 10—12. és 83—86. l.

A 29. fólió verzóján a halál diadalszekerét két fekete bivaly vonja, amelyek csontvázakon és holttetemeken gázolnak keresztül. A keretdísz dekoratív virágmotívumai között is megtaláljuk a halál szimbólumait: az emberi csontváz különböző részeit. Lent, a lap alján, a keretdísz közepén egy medallionban a szárnyas halál elől menekülő emberalakok vehetők ki.

A 39. fólió verzóján levő képen a hírnevet szimbolizáló nőalak egy glóbuszon ül, szekerét két elefánt vontatja, és nagy tömeg veszi körül. A keretdísz aljának közepén egy medallionban a szél allegóriája látható.

A 47. fólió verzóján az időt szimbolizáló szárnyas férfialak diadalszekerét két szarvas — egyébként máshol is az idő szimboluma — vonja, és nagy tömeg veszi körül.

Az 51. fólió verzóján az istenség diadala van ábrázolva, ennek szekerét angyalok vonják.

A kódex hátralevő, terjedelemben nagyobb részében több ilyen egész lapot betöltő miniatúra nincs, csupán lapszéldíszek és iniciálék. Mindezek után úgy gondoljuk, hogy a kódexben ábrázolt visegrádi táj, a kódex elkészültének időpontja, a kötésen látható madarak (valószínüleg hollók), valamint a kódex tartalmának és a BEATRIX nápolyi esküvőjén előadott, a kódex tartalmával megegyező felvonulás tanusága szerint nyugodtan állíthatjuk, hogy a kódex BEATRIX számára készült, és így egy ideig a budai könyvtár állományába tartozhatott. Bizonyosra vesszük azonban, hogy mint rendkívül szép és nagyértékű kódexet, különleges gonddal őrízték, sőt talán elzárva tartották.

Hogy hogyan kerülhetett a kódex MÁTYÁS udvarából a francia királyi könyvtárba, erre nézve két feltevésünk is van. BEATRIX MÁTYÁS halála után még tíz évet töltött Magyarországon, majd ULÁSZLÓval szemben folytatott házassági perének elvesztése után visszatért hazájába, és Nápolyban töltötte élete utolsó éveit. Nem bizonyítható, de nem is lehetetlen, hogy Esztergomból való, menekülésszerű távozása alkalmával magával vitte a gyönyörű kódexet. 1501. június végén Nápoly és a körülötte fekvő terület a francia király birtokába jutott. Nápoly lakói és BEATRIX is Ischia szigetére menekültek, és ekkor XII. LAJOS minden nehézség nélkül magával vihette a kódexet Franciaországba, saját, kortársai által is csodált könyvtárába.[19]

A másik út, amelyen át a kódex Párizsba kerülhetett a következő: ULÁSZLÓ, MÁTYÁS utóda, 1502-ben feleségül vette CANDALE-i ANNÁT, XII. LAJOS feleségének, ANNE DE BRETAGNE-nak unokahúgát, s így a két királyi udvar között élénk kapcsolat állott fenn. Könnyen lehetséges, hogy az új magyar királyné küldte el nagynénjének, aki szintén nagy könyvkedvelő hírében állott,[20] a BEATRIX hátramaradt holmijai között talált gyönyörű kódexet.

Bármilyen úton-módon került is a kódex Franciaországba, francia királyi birtokba, a benne levő eredeti címert, amely a már ismertetett okból nem lehetett XII. LAJOS címere, át kellett benne festeni. Ez ellen csupán az az egyetlen körülmény szól, hogy a kódexben jelenleg átfestés nyomai nem láthatók.

[19] PELLEGRINI, E.: *La Bibliothèque des Visconti et des Sforza* c. munkájában (Paris, 1955) említi, hogy XII. LAJOS rendeletére az 1499—1500. évi hadjárat idején a páviai könyvtárból is elvitték a kéziratok egy részét. (70—72. l.)

[20] Vö. DÉLISLE, L.: *Histoire génerale de Paris.* Le cabinet des manuscrits de la bibliothèque impériale. Paris, 1868. T. I. 124. l.

KLÁRA CSAPODI: OBSERVATIONS SUR L'ORIGINE D'UN DES PLUS BEAUX MANUSCRITS ANCIENS DE LA BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE PARIS

D'après une publication de Tammaro de MARINIS, parue en 1940, un ancien manuscrit de la Bibliothèque Nationale, le volume coté «Fond Italien 548», un magnifique recueil des poésies de PÉTRARQUE et de DANTE aurait fait partie peut-être — considérant les décors de sa reliure — de la bibliothèque du roi MATHIAS CORVIN. En étudiant récemment la microphotographie du manuscrit, du point de vue de sa provenance, nous sommes arrivés aux conclusions suivantes:

La reliure du manuscrit ne constitute pas une preuve décisive quant à son origine corvinienne, vu que les oiseaux reproduits (on admet qu'il s'agit de corbeaux) ne tiennent pas dans leur bec l'anneau caractéristique de l'animal héraldique de la maison des HUNYADI.

Le blason du 11e folio du volume — les armoiries de LOUIS XII, roi de France — ne forme non plus un argument probant sur la personne du premier propriétaire de l'ouvrage, vu que l'avènement de LOUIS XII se date de 1498, tandis qu'en 1476 — selon l'inscription authentique du scripteur du manuscrit, d'un Florentin nommé Antonio SINIBALDI — le manuscrit se trouvait déjà achevé.

Le volume contient des poésies lyriques de PÉTRARQUE et de DANTE ainsi qu'une courte biographie des deux poètes, conçue en prose par Leonardo BRUNI. La première place dans la succession des ouvrages et en même temps l'exécution la plus riche est réservée aux *Triomphes* de PÉTRARQUE et vu la représentation fréquente du sujet de cette œuvre dans l'art du XV—XVI siècle, nous considérons ce fait comme une circonstance essentielle; selon les sources de l'époque le sujet des *Triomphes* a été utilisé en outre sous forme de scènes de cortèges publics. Le manuscrit en question renferme six miniatures excellentes hors texte pour illustrer les *Triomphes*, ce qui signale également l'importance particulière de cette poésie par rapport aux autres ouvrages du recueil. Ces miniatures comptent, d'après les historiens des beaux-arts, au nombre des œuvres authentiques de Francesco Antonio del CHERICO, enlumineur florentin.

CHERICO, l'enlumineur et SINIBALDI, le scripteur, ont créé, les deux, plusieurs ouvrages pour le roi MATHIAS. Considérant surtout la date: 1476, qui coïncide avec celle de la conclusion du mariage de MATHIAS et de BÉATRICE D'ARAGONIE, on ne peut guère refuser l'hypothèse que le manuscrit ait été préparé sur commande du roi MATHIAS, pour être offert à BÉATRICE comme cadeau de noces. Les chroniques de l'époque appuient cette hypothèse, en faisant savoir que les Florentins défilèrent en cortège à l'occasion de la célébration du mariage de BÉATRICE, conclu à Naples, respectivement à l'occasion des solennités du couronnement, en exécutant les *Triomphes* de PÉTRARQUE.

Nous avons trouvé encore un facteur essentiel qui prouve que le manuscrit provient de la biblothèque du roi MATHIAS CORVIN et nous croyons qu'il s'agit là d'une preuve décisive. En effet nous sommes de l'avis que le paysage qui forme l'arrière-fond de la scène symbolique du frontispice du manuscrit (le poète PÉTRARQUE fuyant les vicissitudes de la vie se réfugie dans l'immortalité, s'abrite des branches d'un laurier) représente une région de la Hongrie: le méandre du Danube à Visegrád. D'ailleurs cet arrière-fond possède également une signification symbolique: à cette époque on gardait dans la citadelle de Visegrád la couronne royale, symbôle de l'autorité souveraine.

La question se pose, comment le volume est parvenu de la cour de MATHIAS à la bibliothèque royale française. Nous avons établi deux alternatives à cet égard: BÉATRICE a pu l'emporter lorsqu'elle est rentrée à Naples et LOUIS XII l'aurait pris et remporté en France sans difficulté lorsqu'en 1501 Naples devint possession du roi de France. D'autre part il est possible que l'ouvrage soit parvenu à Paris par suite des étroites relations qu' ANNE DE CANDALE épouse d' ULADISLAS II, roi de Hongrie entretenait avec la cour française.

CZEGLÉDY SÁNDOR

A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója

Négy évvel ezelőtt, amikor egy liturgiatörténeti kérdés vizsgálata közben a debreceni kollégiumi Nagykönyvtár birtokában levő *Óvári graduál*lal (a továbbiakban = *ÓG)* foglalkoztam, és azt a *Batthyány-kódex*nek (a továbbiakban = *BK)* a *Nyelvemléktár* XIV. kötetében kiadott szövegével összehasonlítottam, feltűnt a két kódex első 46 lapjának szinte teljes egyezése. A tartalmi megegyezés magában véve nem lett volna feltűnő, hiszen a ránk maradt protestáns graduálok törzsanyaga többé-kevésbé ugyanaz, és a két kódex rokonságát már azelőtt is megállapították.[1] Én azonban a helyesírásbeli sajátságok egyezésére is felfigyeltem, különösen mikor azt láttam, hogy a *BK*-nek Volf György által kiemelt helyesírásbeli sajátságai[2] az *ÓG*-ban is pontosan ugyanazokon a lapokon, ugyanazokon a helyeken és ugyanazokban a szavakban fordulnak elő, mint a *BK*-ben. De még ennél is feltűnőbb volt a két graduál első 46 lapjának szövegbeosztásbeli egyezése. Vannak lapok, amelyeken mindkét kódexben ugyanaz a betűtükör: teljesen azonos a betűk mennyisége és elhelyezése. Mindezek alapján már 1957-ben kifejeztem azt a feltevésemet, hogy a két kódexet ugyanarról az anyaszövegről másolták, vagy talán az egyiket a másikról.

A puszta feltevésen azonban nem mehettem túl, mert 1957-ben a *BK*-nek csak a nyomtatott szövegét tarthattam szem előtt. Most azonban, miután a Debreceni Egyetemi Könyvtár a *BK* mikrofilmjét megszerezte, és azt az *ÓG*-lal összehasonlíthattam, arra az eredményre kellett jutnom, hogy a két kódex közötti egyezés nagyobb, mint 1957-ben gondoltam, sőt egyenesen arról van szó, hogy az egész *BK*-et és az *ÓG* 1—46., 49—159. lapjait ugyanaz a kéz írta.

Az *Óvári graduál* néven ismert kézirat voltaképpen kolligátum. A kétféle papíron és egy kézzel írt alapszöveget az 1—46., valamint a 49—159. lapokon találjuk; a 47—48. lapokra későbbi kéz írta be a *Jer hirdessük a mi Urunknak nagy ditső baj vivását* kezdetű himnuszt; a 159—160. lap alsó fele hiányzik, de ragasztással van pótolva, és a beragasztott más minőségű papíron Jeremiás próféta első lamentációja kezdődik, amely azután — szintén későbbi kézzel írva — a 168. lap aljáig tart. Innen kezdve a 246. lap aljáig többféle, későbbi kézzel beírt énekeket és üres lapokat találunk. A 247—248. lapot már a bekötés után tépték ki; ezen — a bennmaradt csonk szerint — szintén később beírt szöveg lehetett.

[1] Vö. Harsányi István: *A Ráday-graduál*. Irod.-tört. Közl. 1926. 230. l.
[2] *Nyelvemléktár*. XIV. kötet. *Régi magyar codexek*. Bp. 1890. XLI. l.

A kéziratot bizonyára bekötött állapotban juttatták a debreceni kollégium könyvtárába 1790-ben. A következő két bejegyzés ugyanis a könyvkötő által beragasztott előzéken olvasható: „*Pro amplianda Bibliotheca Debretzinensi, Antiquum hocce Manuscriptum Ecclesiae primum Ováriensis, tandem Jaurinensis, mittit Samuel Hevesy. Ecclae Nagy Igmándiensis Verbi Divini Minister, in JCottu Komáromiensi. Anno 1790.*" — Alatta más kézzel: „*Debita cum gratiarum actione accepit, atque in Bibliothecam memorati Collegii Ref Debrecinensis intulit die 15a Augusti 1791. Paulus Sárvári p. t. Bibliothecarius mpr.*"

Az előző bejegyzés, amely nyilván magának HEVESY Sámuelnek a kézírása, a kódex első ismertetőjét, KÁLMÁN Farkast arra a téves feltevésre indította, hogy graduálunkat HUSZÁR Gál vitte magával Debrecenből Magyaróvárra.[3] Ez a megjegyzés azután számos kutatónak okozott csalódást: 1882 óta sokan fordultak a könyvtárhoz azzal a reménységgel, hogy hátha ebben a kódexben megtalálhatják a kéziratát annak a HUSZÁR Gál-féle énekeskönyvnek, amelyet SZILVÁS-UJFALVI ANDERKÓ Imre szerint 1560-ban bocsátott volna ki *Isteni Dicsiretek es Psalmusok* címmel.[4] KÁLMÁN Farkas azonban éppen megfordítva gondolta, mint ahogy tényleg történt: HUSZÁR Gál nem Debrecenből ment Óvárra, hanem Óvárról jött — Kassán át — Debrecenbe, ahonnét tudomásunk szerint nem is tért vissza Óvárra.

Annál bátrabban elfogadhatjuk HEVESY Sámuelnek a kézirat előző tulajdonosaira vonatkozó közlését. HEVESY Sámuel hasonlónevű apja és a nagyigmándi lelkészségben elődje debreceni, majd utrechti[5] tanpályája után éppen a győri református egyház iskolájában volt tanító,[6] és nem lehetetlen, hogy — mint a történelem iránt különösen érdeklődő férfiú[7] — itt ismerkedett meg graduálunk sorsával, amiről azután fiát is tudósította. Figyelemreméltó körülmény az is, hogy az ellenreformáció által 1674-ben megszüntetett magyaróvári református egyházközség okiratai közül kettő éppen a győri református egyház levéltárába került.[8] Az ellenreformáció később, 1749-ben ezt az egyházat is megszüntette,[9] és adatunk van arra, hogy ezután az egyházközség könyveinek egy részét más gyülekezetbe próbálták átmenteni.[10] De akárhogy és akármikor került is a kódex ifj. HEVESY Sámuelhez, fenti bejegyzésének az is lehetett az alapja, hogy a régi tulajdonosok neve[11] rá volt írva a graduál

[3] *Debreczeni Prot. L.* 1882. 75. l.

[4] 1602-ben kiadott énekeskönyvének (RMK. I., 376.) előszavában.

[5] Id. HEVESY Sámuel életrajzára nézve ld. ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a Theológiai Lexicon részére.*

[6] LISZKAY József: *A nagy-győri evangeliomilag reformált egyház múltja és jelene.* Győr, 1868. 51. l.

[7] Mindkét HEVESY életét és műveit számontartja SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.*

[8] Mindkét okmány másolatát közli LISZKAY József: *I. m.* 161—164. l. — KÁLMÁN Farkas „biztosnak" mondja, hogy a graduál 1674-ben került Győrbe, és TÓTH Ferenc: *A helv. hitv. túl a dunai püspökök élete* (Győr, 1808) c. művére hivatkozva úgy véli, hogy „talán" az akkor Óvárról elűzött református lelkész, ÜRMÉNYI Tamás vitte oda. *(I. m.* 64. l.)

[9] LISZKAY: *I. m.* 33. l.

[10] LISZKAY: *I. m.* 46. l.

[11] Két bejegyzés most is olvasható a kódex 1. lapján: „*Est Andreae Környei cujus Salus Christus* (?) *est* (?)". „*Est Francisci Fornai.*" A debreceni *Series Studiosorum*-ban utánanéztem a két névnek, de egyik sem található. Egyébként a „*mittit*" szót a fenti bejegyzésben úgy is lehet érteni, hogy ifj. HEVESY Sámuel nem tekintette magát a graduál tulajdonosának.

eredeti, a mostani kötés előtti táblájára, vagy valamelyik, azóta elveszett lapjára. Egyébként a győri és magyaróvári reformátusok közötti szoros kapcsolatok szinte kizárják, hogy HEVESY Sámuel bejegyzésében az Óváriensis jelzőt a Szatmár megyei Óvárira vonatkoztassuk. Graduálunk darabjait 1674-ig minden valószínűség szerint a magyaróvári Kistemplomban[12] énekelték.

Az első benyomás az *ÓG* és a *BK* összehasonlításakor a két graduál írásának hasonlósága. Amit VOLF György a *BK* írásának jellemzéseképpen megállapított, az az *ÓG*-ra is pontosan illik: az utóbbi írása is „figyelemre méltó szép" és az *ÓG* leírója is „nagy rideg újgót" betűket használ.[13]

Mindkét kódexben teljesen egyforma marginális vonalozást találunk, mégpedig — a kéziratok jelenlegi, vagyis a könyvkötő által körülvágott állapotában — a lapok szélétől befelé körülbelül 13 mm-rel kezdve mindkét oldalon két függőleges határvonalat egymástól mintegy 5 mm távolságban. A versszakkezdő nagybetűk középpontja mindkét kódexben a belső függőlegesre esik.

Minthogy a jelen dolgozatnak zenetörténeti célja nincsen, a kódexek hangjegyeiről csak annyit, hogy mindkettőben ugyanazok a szövegek vannak hangjegyekkel ellátva, és a próbaképpen kiválasztott darabok négy vonalra írt hangjegyekből álló kottái mindkettőben lényegileg azonosak.

Mindkét kézirat „félkész" állapotban került használatba, és ez a körülmény jellemző vonása a közös leíró munkamódszerének. Először nyilván a szövegekkel és a kottákkal készült el; a nagy kezdőbetűk beírását, illetve kidolgozását későbbre halasztotta, majd pedig helyenként el sem végezte. Így az iniciálé egyformán hiányzik mindkét kódex 11. és 23. lapján, egyébként pedig, amennyiben mindkét kéziratban megvan a megfelelő nagy kezdőbetű, köztük rendszerint csak a kidolgozottság fokában van a különbség, a betűk váza és rajza ugyanaz. Az is előfordul, például a 8. lapon, hogy a kezdőbetű mindkettőben egyformán vázlatos, vagy pedig hogy teljesen azonos rajzú, díszítésű és kidolgozottságú, mint például a 26. lapon. A megfelelő kezdőbetűk rajza mindkét kódexben annyira egyforma, hogy szerintem csak egy kéztől származhatik. Ebből a szempontból legjellemzőbb példának a 14. lapon található nagy *C* iniciálét tartom, noha az *ÓG* betűje egy kicsit kidolgozottabb mint a *BK*-é.

Rendkívül jellemzőnek tartom a feliratok hiányát a *BK* 164. és 165. lapjain és még inkább azt a módot, ahogy a hiányzó, üresen hagyott helyű feliratokat az *ÓG*-ból pótolni tudjuk. Amikor 1957-ben a *Nyelvemléktár* nyomtatott szövegében az ünnepi versiculusokat vizsgáltam, nem tudtam megérteni, miért szerepelnek a nyilvánvalóan nem-karácsonyi jellegű versiculusok is az *In die nativitatis* felirat alatt. A nyomtatott szövegkiadásból ugyanis nem tűnik ki, hogy a *BK* „félkész" kéziratában itt üresen maradt azoknak a feliratoknak a helye, amelyek az *ÓG* megfelelő helyén (64—65. l.) pontosan megvannak. Ha az *ÓG*-ból ezeket átírjuk, egyszerre rend támad itt a *BK* nyomtatott kiadásában.

Viszont az *ÓG* 59. lapján, ahol az *att'am előt* szavakkal megszakad a szöveg, a folytatást a *BK* megfelelő helyéről lehet beírni.

A két kódex első 46 lapjának tartalma teljesen megegyező. Itt az 1., 2., 12., 17., 21—27., 33—34. lapokon a betűtükör is azonos. Egyébként csak egy-

[12] LISZKAY József idézett művében közli a magyaróvári protestánsok egyezségét, amely szerint a magyarok a kisebb templomot használják. 163. l.

[13] *Nyelvemléktár*. XIV. kötet. XVIII. l.

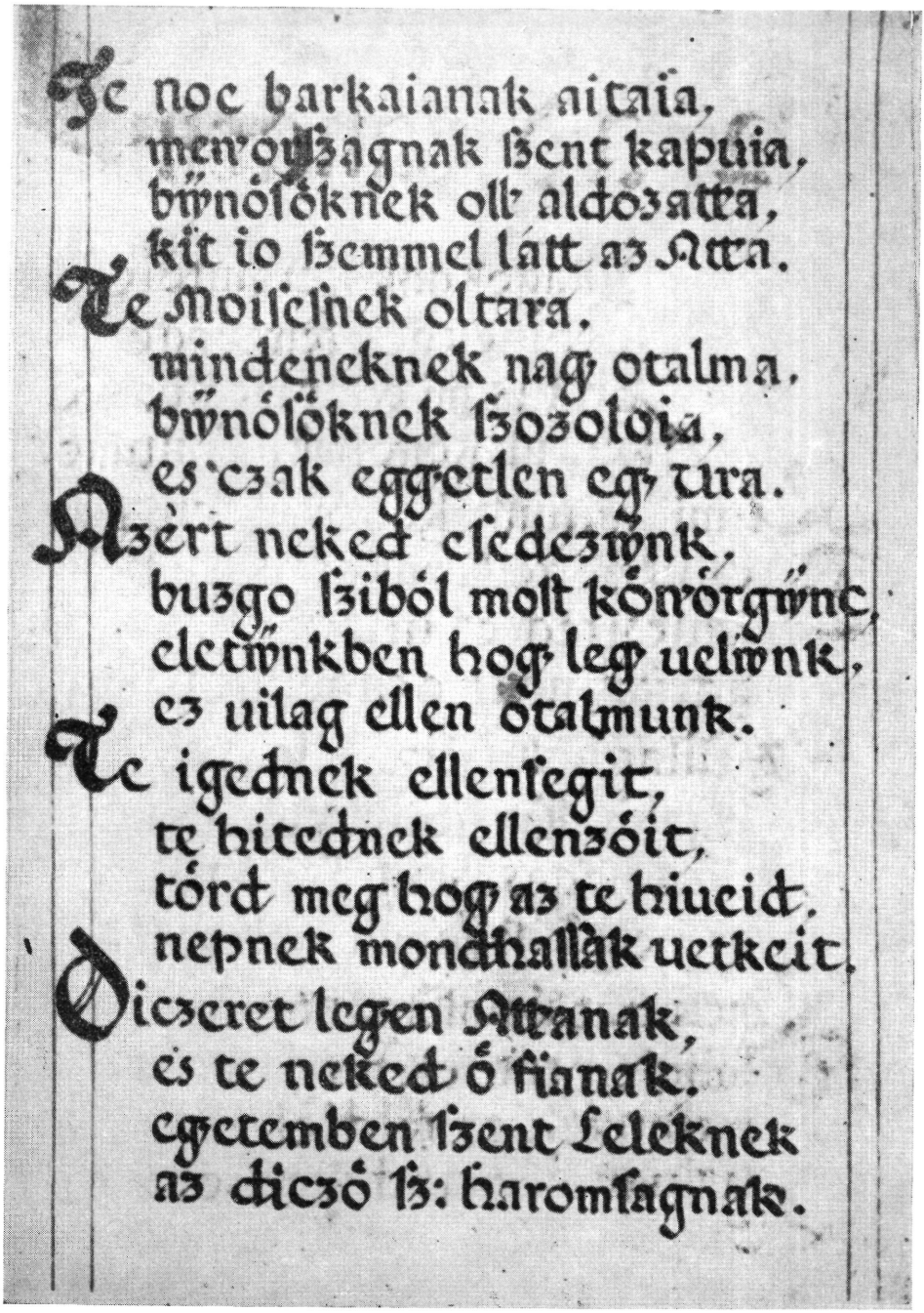

Te noc barkaianak aitaia,
menyorszagnak szent kapuia,
bynósöknek oll' aldozatta,
kit io szemmel látt az Atta.
Te Moisesnek oltara,
mindeneknek nag otalma,
bynósöknek szozoloia,
es czak eggetlen eg Ura.
Azért neked esedezynk,
buzgo sziból most kőnyörgync,
eletynkben hog leg uelynk,
ez uilag ellen otalmunk.
Te igednek ellensegit,
te hitednek ellenzóit,
tórd meg hog az te hiueid,
nepnek mondhassak uetkeit.
Diczeret legen Attanak,
es te neked ő fianak.
egetemben szent Leleknek
az diczó sz: haromsagnak.

1. ábra. A *Batthyány-kódex* 13. lapja

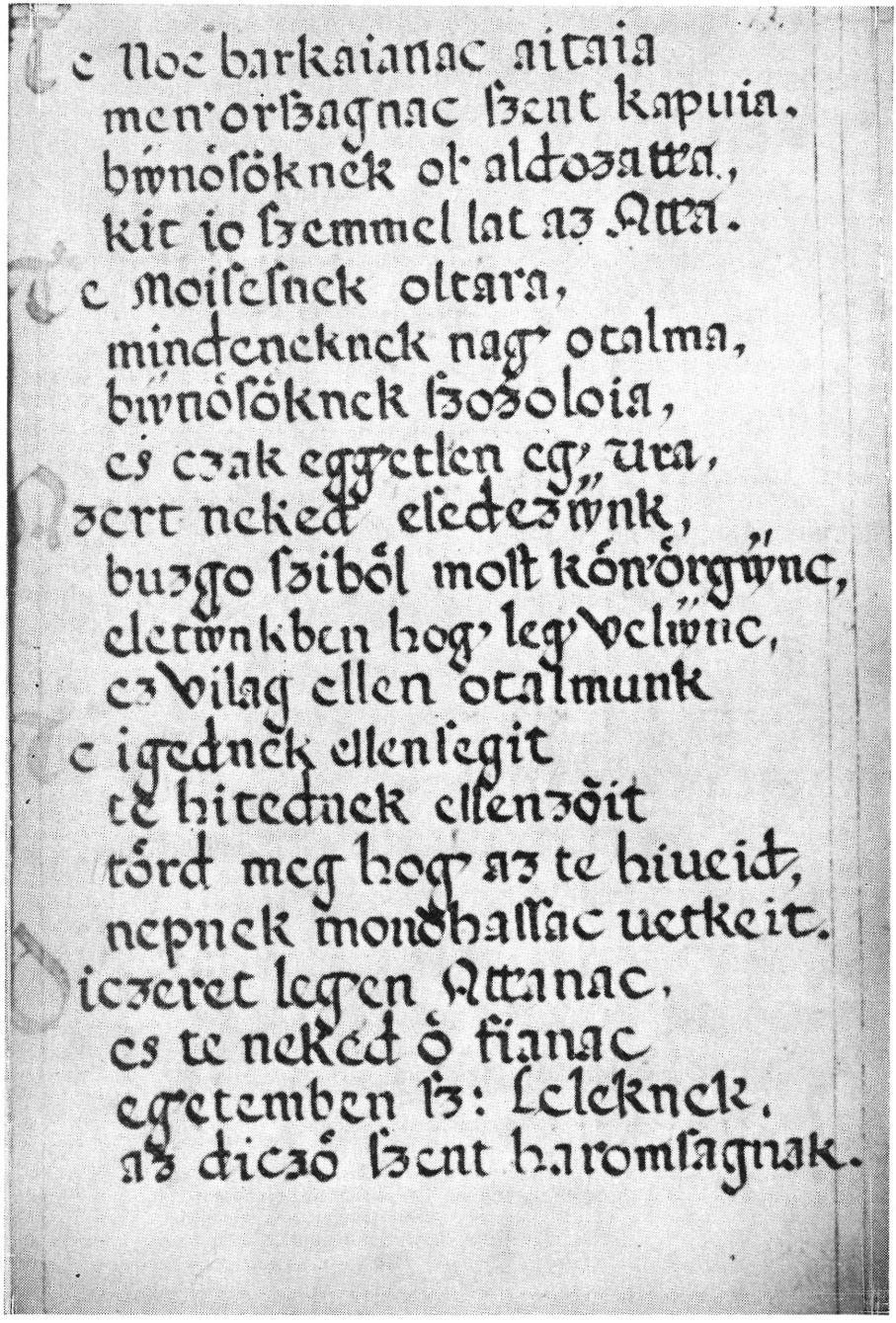

2. ábra. Az *Óvári-kódex* 13. lapja

két sornyi az elcsúszás. A 43. és 44. lapok alján még a szavak elválasztása is egyformán történik.

Az *ÓG*-nak a 49. lappal kezdődő része a *BK* megfelelő részénél sokkal hiányosabb, és a meglevő íveket — valószínűleg a bekötéskor — más sorrendben állították össze, mint a *BK*-ben. Így a *BK* 47—160. lapjain található szöveg az *ÓG*-ból hiányzik. A *BK* 161—169. lapjain található szöveg ismét teljesen megfelel az *ÓG* 61—69. lapjain található szövegeknek. Itt találjuk a responsoriumokat és a benedictiókat. Itt már a betűtükör egyik lapon sem egyezik, de a benedictiók után következő verso lap mindkettőben üres (170. = 70. l.). Ezután következnek az antiphonák pontos egyezéssel (*BK* 171—195. l. = *ÓG* 71—95. l.), A 171. (71.) és 172. (72.) lapokon a betűtükör is egyezik.

Itt lehet megjegyezni, hogy a *Spáczay-graduál*ban található Ludovicus-féle antiphonákból[14] mindkét kódex csak kettőt vesz fel.[15]

A *Batthyány-kódex* 195. lapjának alján kezdődnek az *antiphonae communes*, amelyeknek szövege teljesen megegyezik az *ÓG* 49—59. lapjain levő szöveggel. Ebben a részben sem egyezik pontosan a betűtükör, de az eltérés általában csak néhány sornyi. A *BK* 206. és az *ÓG* ennek megfelelő 60. lapja egyformán üres.

A *BK* 207—351. lapjainak megfelelője ismét hiányzik az *ÓG*-ból. A *BK* 351. lapjának körülbelül a közepén kezdődik (külön felirat nélkül) az az *Invitatorium natale*, aminek az *ÓG* 97. lapján felül kezdődő szöveg felel meg. Itt a párhuzamosság és egyezés a 356. l. közepéig, illetve a 102. l. felső részéig tart.

Ezután következik az eddigi legnagyobb eltérés a két kódex között. A *BK* ugyanis az előbbi ádventi vagy karácsonyi prózát mindjárt a *Prosa Paschatis*-szal folytatja, míg az *ÓG*-ban a *Kyrie puerorum ante passione canenda*, majd a *Máté-passió* következik. Az utóbbi előtt a *BK*-ben még mintegy 35 lapnyi szöveg van. Lehetséges, hogy itt az *ÓG* eredetileg is rövidebb volt, — talán a megrendelő kérte bizonyos darabok elhagyását.[16] De — legalább is részben — az *ÓG* későbbi megcsonkulása is magyarázhatja ezt az eltérést.

A *Máté szerinti passió* mindkét kódexben megvan (*BK* 393—438. l. = *ÓG* 104—152. l.). Érdekes eltérés, hogy a *BK* díszes kezdőbetűje itt *M : Mi Urunk Jesus Christusnac*, az *ÓG*-ban *A : Az mi Urunk Jesus Christusnac*. De további különbségek is vannak, amelyekről alább lesz szó.

A passió után a *BK*-ben rögtön Jeremiás siralmai következnek (a *Jeremiás siralmai* c. ószövetségi könyv 1—4. fejezete). Ezek az *ÓG*-ból hiányoznak; itt a passió szövege után új lapon (153.) felül *Oratio Jeremiae* felirat alatt Jeremiás siralmainak 5. fejezete következik, ami viszont a *BK*-ből hiányzik. Lehet, hogy eredetileg megvolt, és az sem lehetetlen, hogy Jeremiás imádsága

[14] Az a sejtésem, hogy a *Spáczay-graduál*ban *Antiphonae Ludovicanae* felirat alatt közölt *„előljáró versek"* (Huszár Gál fordítja így az antiphonákat) egy olyan, ma már nem ismert antiphonariumból valók, amelyet Szegedi Lajos készített.

[15] A 2. és 3. böjti antiphona. Mindkét kódexben betűszerinti egyezéssel. Érdekes az elsőben a *„tikszokoron"* kifejezés (galli cantu; Márk ev. 13: 35), úgy, mint a *Müncheni kódex*ben.

[16] Harsányi István (*I. m.* uo.) közöl egy érdekes levelet, amelyben a megrendelő megszabja, hogy a graduál csak négy konc terjedelmű legyen, és azt is megírja, hogy mi ne legyen benne. Ld. alább is a 27. jegyz.

az *ÓG*-ban is eredetileg a lamentációk után következett, és csak a kézirat bekötésekor került jelenlegi helyére.

A két kódex helyesírása ugyanazokat a sajátságokat mutatja. Ennek részletes bemutatása igen sok helyet követelne, és magában véve még nem bizonyítaná a két kódex készítőjének azonosságát, mert hiszen két kortársról is fel lehet tételezni, hogy helyesírásukban több-kevesebb következetességgel ugyanazokhoz a szabályokhoz alkalmazkodnak. Ezért a továbbiakban inkább azokra az egészen markáns ortográfiai egyezésekre hívom fel a figyelmet, amelyeket a két kódex egymásnak megfelelő szavaiban találhatunk.

Kniezsa István megállapítja, hogy az *sz* jel „Általánossá csak a protestantizmussal vált, ami nyilvánvalóan bizonyítja, hogy a németből van átvéve. Így nem feltűnő, hogy ez a jel kódexeinkben éppen a magyar protestantizmus egyik korai emlékében, a Batthyányi K.-ben jelentkezik rendszeresen, mindenesetre azonban még a hagyományos *z* jel mellett".[17] Ugyancsak Kniezsa István szerint az utóbbi eset, vagyis a *z* jel használata az *sz* helyett a *BK*-ben ritkábban fordul elő.[18] Ezt Volf György is a régebbi helyesírás maradványának tartja.[19] Íme néhány feltűnő egyezés a *z* jel archaikus használatában:

BK	*ÓG*
zűvz, 9., 10. l.	ugyanott, ugyanúgy
Szozoloia, 13. l.	,, ,,
zűztől, 19. l.	,, ,,
elz, 28. l.	29. l., ,,
zerent, 162. l.	62. l., ,,
zűznec, 164., 167. l.	64., 67. l., ,,
ziuűnkbe, 165. l.	65. l., ,,
tiztelic, 164. l.	64. l. ,,

Szintén Volf György szerint a *BK*-ben már rendes az *sz*, de új voltát elárulva még nem állapodott meg egészen, amennyiben gyakran szükségtelenül a *z* hangot is jelöli.[20] Néhány példa:

BK	*ÓG*
veszerlesz, 5. l.	ugyanott, ugyanúgy
nesz, 5. l.	,, ,,
neueszed, 9. l.	,, ,,
ôszueg'eket, 41. l.	,, , *ôszuedg'eket.*

További jellegzetessége a *BK* helyesírásának, hogy a *cs* hangot helyenként *ts* jeggyel fejezi ki.[21] Talán elég lesz, ha csak 4 lapról veszünk példákat:

BK	*ÓG*
vilagosits, 6. l.	ugyanott, ugyanúgy
reszesits, 7. l.	,, ,,
giogits, 162. l.	62. l. ,,
vilagosits, 163. l.	63. l. ,,

[17] *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Bp. 1952. 161. l.
[18] *I. m.* 134. l.
[19] *I. m.* XLI. l.
[20] *I. m.* uo.
[21] Volf: *I. m.* uo.; Kniezsa: *I. m.* 134. l.

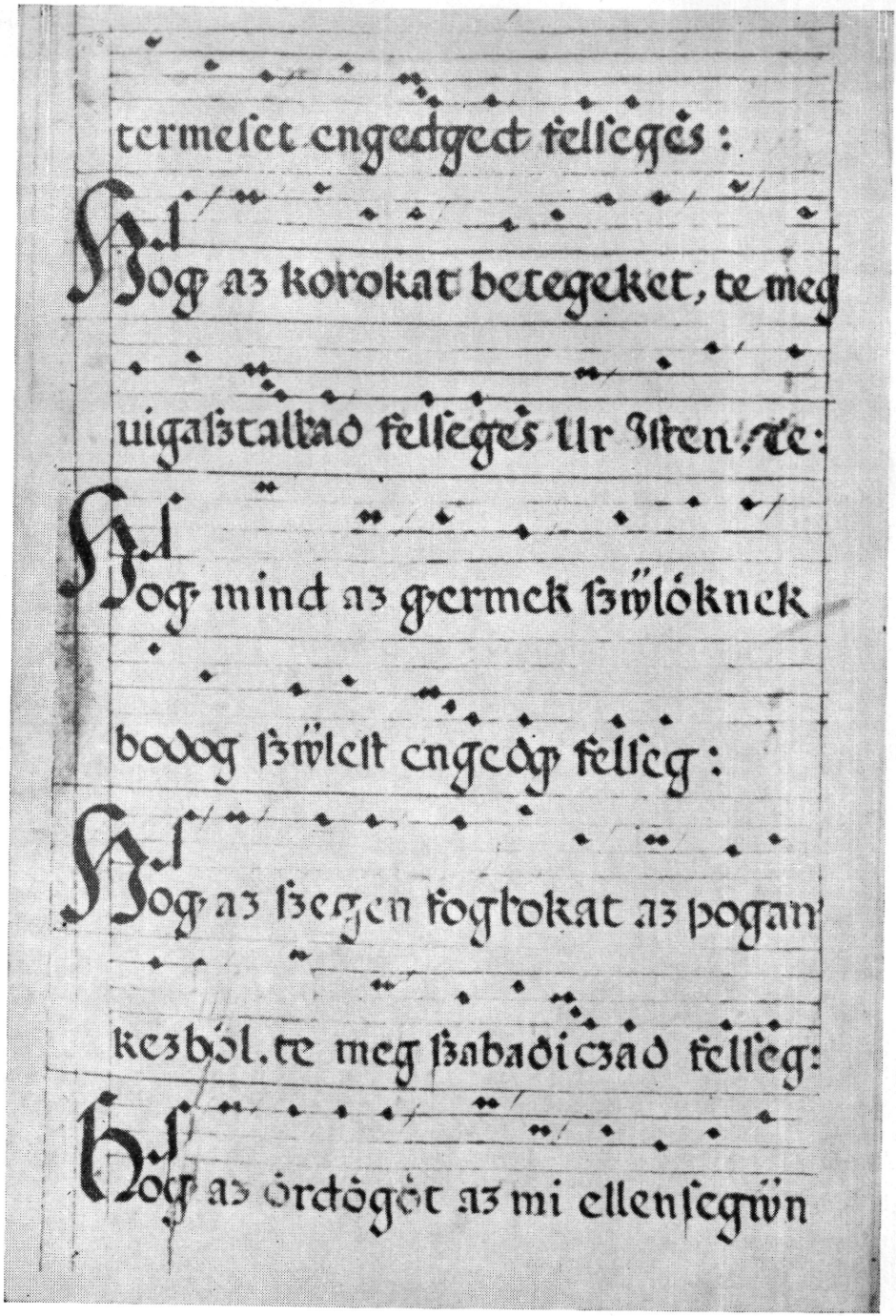

3. ábra. A *Batthyány-kódex* 43. lapja

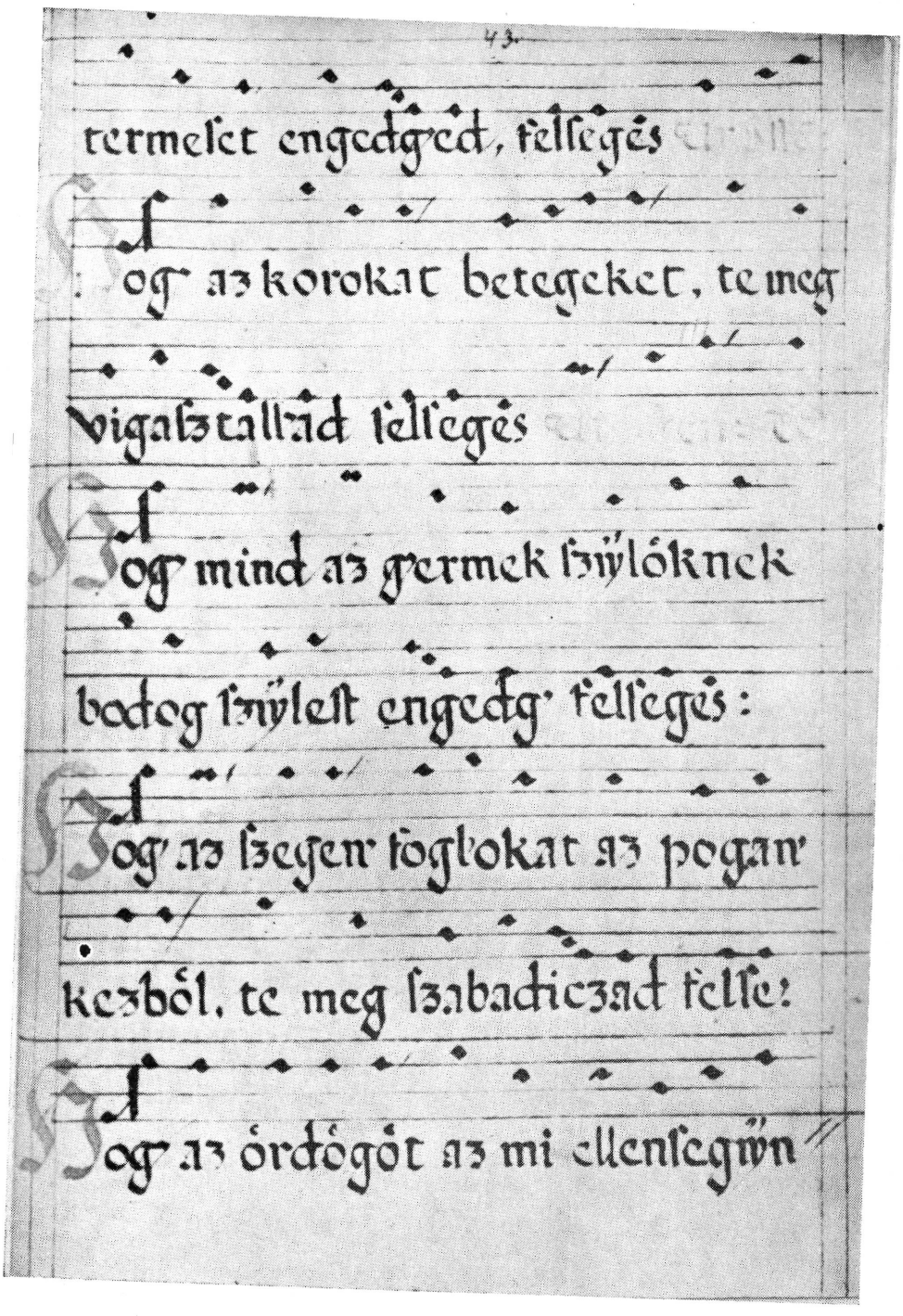

4. ábra Az *Óvári graduál* 43. lapja

Itt meg kell jegyezni, hogy a felsorolt igékben a *ts* nem az etimologikus elv alkalmazásának következménye,[22] mert hasonló esetekben mindkét kódex szövegében a gyakoribb *cz* jelet is megtaláljuk. Hogy a már felsorolt 162—163. lapokon (*ÓG* 62—63. l.) maradjunk, a *giogits* és *vilagits* mellett van *zabadicz* (az *ÓG*-ban: *szabadits)* és *iduezicze* is.

De vannak még érdekesebb ortográfiai egyezések is. Volf György megállapítja, hogy „az *u* hang annyiban van megkülönböztetve a *v* hangtól, hogy következetesen *u*-val van jelölve; talán egyetlen kivétel *Vrr* (= úr, 46. l.)".[23] Ha ugyanitt fellapozzuk az *ÓG*-t, ugyanezt a szót így találjuk: *Vr*. Ugyancsak Volf György szerint a *j* hang kifejezésében igen ritkán akadunk a régebbi ortográfia *y*-jára. Erre két példát említ: *uy*, 1., 20. l. Ugyanezt a szót az *ÓG*-ban is ugyanazokon a helyeken ugyanezzel a helyesírással találjuk. Volf György azt mondja, hogy a *BK*-ben a kétjegyű betű teljes kiírására alig van példa; egyszer előfordul *nyis* (5. l.) Az *ÓG* 5. lapján: *nys*. Volf György írja: „Csak elvétve találkozunk szóbelsei *v*-vel, gyakrabban szóelei *u*-val." Ha csak az első lapokról vett példákat vesszük, a következő érdekes egyezéseket találjuk:

BK	*ÓG*
evangeliomnak, 1. l.	ugyanott, ugyanúgy
ualhassuk, 2. l.	„ „
uoltat, 4. l.	„ „
uenni, 6. l.	„ „

Mindezeket a példákat tovább lehetne felsorolni. Természetesen különbségek is vannak. Ezeket nagy részben a helyesírás következetlensége magyarázza: gyakran egyetlen himnuszon belül is ugyanaz a szó többféle helyesírással szerepel. De olyan különbség is van, amiben bizonyos következetesség mutatkozik. Ilyen természetű különbség látszik a két kódex között a szókezdő *v* hang esetében. Erre a különbségre később vissza fogunk térni.

De még a helyesírásbeli egyezéseknél is érdekesebbek azok a rövidítésbeli és írástechnikai sajátságok, amelyeknek egyforma előfordulása szerintem csak úgy magyarázható, ha feltételezzük, hogy mindkét kódexet ugyanaz a kéz írta.

Így feltűnő mindjárt mindkét kódex első lapján az *evangeliom* szó két részének hosszú felső vízszintes vonással való összekötése így: *Evang¯eliomnak*. A 2. lapon ugyanígy köti össze a leíró az *Ig¯az* szót. Hasonló esetek később is vannak. Ezeket nem lehet a véletlennel magyarázni, sem pedig úgy, hogy két különböző másoló ugyanazt az alapszöveget tartotta szem előtt.

Vagy például merő véletlen volna, hogy a 2. lapon mindkét kódexben csak a „hitedet" szóban találjuk a kis deltához hasonló *d* betűt, egyébként mindenütt a ma is használt *d*-t?

Vagy hogy a 28. lapok első, hangjegyelt sorában mindkét kéziratban ugyanaz a két szó van rövidítve és mindkettő pontosan egyformán: *„Chrst'l veszē"?*

Vagy hogy a pünkösdi versiculus első sorában (165. = 65. l.) mindkét graduálban egyformán van rövidítve a *ziuűnkbe* szó?[24]

[22] Volf: *I. m.* XLII. l.

[23] Volf: *I. m.* XLII. Volf további megállapításai is: *i. m.* XLI—XLII. l.

[24] A 31. lapon például két jellegzetes rövidítés is egyformán, a 163. (= 63.) lapon a *Vilagosits* kezdetű sorban nem kevesebb, mint 4 szó rövidítése egyezik. De ezeket a példákat még sokáig lehetne szaporítani.

Fentebb már jeleztem, hogy eltérés van a *Máté-passió* kezdőbetűjében. Itt aztán a sok egyezés mellett érdekes eltérések is vannak. Például a *BK* így közli a pohár feletti szereztetési ige második versét: „*Mert azt mondom ti nektek, nem iszom, ez napsagtul fogua ez szőlőnek nemebol, mind az napiglan, mikoron yandom azt ti veletek uyonnan, az en Att'amnak orszagaban.*" Az *ÓG*-ban ez így van: „*Mert azt mondom ti nektek, hog' nem iszom ez szőlőnek vizeben. matul foguan mind az napiglan, mikoron ismet uionnan iszom ti veletek az en fel tamadasomnac ideien.*"

De még érdekesebb az eltérés a Máté ev. 26. része 32. és 33. versének visszaadásában. Itt ugyanis a *BK*-ben levő szöveg majdnem teljesen megegyezik KÁROLYI Gáspár 1590-ben kiadott *Vizsolyi Bibliájának* szövegével.

Az *ÓG* : „*de mihel'en fel tamadandoc, előttetek meg'ek Galileaba Feleluen pedig szent Peter ezt monda neki : Hog' ha mindn'aian te benned ketelkednek is, de en soha nem ketelkedem*".

A *BK* : „*De minekutanna fel tamadandok, elől veszlek titeket Galileaban. Felele Peter es monda ő nekie. Hog' ha minn'aian meg botrankoznak is te benned, en soha meg nem botrankozom*".

KÁROLYI Gáspár (1590): „*Minec vtánna pedig fel-támadándoc, elől-vészlec titeket Galileában. Feleluén pedig Péter, monda nékie: Ha mindnyájan megbotránkoznak is te benned, én soha meg nem botránkozom.*"

A *Vulgata* a 32. vers második felét így fordítja: *praecedam vos in Galilaeam.* KÁROLYI Gáspár és a *BK* azonban nem követik itt a *Vulgátát*, hanem a *proagein* görög igének „előveszek", „elővezetek" (producere) jelentését veszik, amely szintén előfordul az *Újtestamentum*ban.[25] Vajon azt jelentené ez, hogy a *BK* itt a *Vizsolyi Bibliát* követné? Ezt nem merném állítani. Véletlen egyezésről is lehet itt szó, vagy pedig arról, hogy a *BK* is, KÁROLYI Gáspár is ugyanazt a régebbi fordítást tartották itt szem előtt.[26]

Más, hasonló eltérések is vannak. A magyarázat szerintem az, hogy ugyanaz a leíró a *BK* passionalisát más alapszövegről másolta, mint az *ÓG*-ét. Ez úgy történhetett, hogy a passionalis írása más munkamenetben készült. HARSÁNYI István felhoz egy érdekes példát arra, hogy a graduál-készítő deák műhelyében a passionalis-ok mintegy „raktáron vannak", esetleg külön füzetben, és azokat a megrendelőknek azonnal tudja szállítani.[27] Lehetséges azonban, hogy az *ÓG* esetében éppen fordítva volt: a passionalis készült egy későbbi munkamenetben.

Itt vethetjük fel a kérdést, hogy a két kódex közül melyik készült először. Olyan tartalmi eltérést, ami a probléma megoldásához segítene, nem találtam. De talán kiindulhatunk abból a helyesírásbeli különbségből, amely a két kézirat között a szókezdő *v* hang jelzésében mutatkozik. Noha vannak olyan esetek is, hogy a *BK*-ben van *v* ott, ahol az *ÓG u*-t használ, sokkal nagyobb számmal fordulnak elő azok az esetek, amikor a leíró a *BK u*-ját — bizonyára ösztönszerűen — *v*-re változtatja. Ez a tendencia annyira nyilvánvaló, hogy szerintem felesleges lenne róla egy, a két kódex egészére kiterjedő statisztikát készíteni. Az első 10 lap vizsgálata is világosan mutatja, hogy az *ÓG*-ban a szókezdő *v* hang jelzésére a *v* betű használata következetesebb.

[25] *Acta Apostolorum* 12: 6; 16: 30; 17: 5; 25: 26.

[26] PESTHY Gábornál (1536): „elewl wezlek tykteket"; FÉLEGYHÁZI Tamásnál (1586): „.elől vezlek titeket".

[27] *I. m.*

BK	*ÓG*
uag', 2. l.	*vag'*, ugyanott
uele, 4. l.	*vele*, ,,
uoltabol, 5. l.	*voltabol*, ,,
uakok uag'unk, 5. l.	*vakok vag'unk* ,,
ueszwnk, 6. l.	*veszwnk*, ,,
uilagra, 6. l.	*vilagra*, ,,
uegre, 7. l.	*vegre*, ,,
uag', 9. l.	*vag'*, ,,
uegeszik, 9. l.	*vegeszik*, ,,
uigasztaltatunk, 10. l.	*vigasztaltatunk* ,,
uaria, 10. l.	*varia*, ,,
uolt, 10. l.	*volt*, ,,

Mivel nem vagyok jártas a helyesírás történetében, következtetésemet csak feltételes módban, a következőképpen merem kifejezni: ha ennek a tendenciának a célja az *u* és a *v* hang pontosabb megkülönböztetése, — noha egyelőre csak a szavak kezdetén — vagyis ha az *ÓG* következetesebb jelhasználatában közeledést kellene látnunk a modernebb és a könyvnyomtatás révén mindinkább általánossá fejlődő gyakorlat felé, akkor azt mondhatjuk, hogy az *ÓG*-t valamivel később írhatták.[28] Hogy a *v* betű használata a szókezdő *v* hang jelzésére miképpen függött össze nálunk Husz János ortográfiai reformjával,[29] és hogyan terjedt el a könyvnyomtatás korában:[30] olyan kérdések, amelyeknek tárgyalása túlmenne a jelen dolgozat keretein. De talán nem túlságosan merész feltételezés, ha az *ÓG*-nek e ponton való nagyobb következetességében az ortográfiai fejlődés erősebb hatását látom, és ezen az alapon azt mondom, hogy az *ÓG*-t ugyanaz a leíró a *BK* után készítette.

De szerintem még közelebbről is meg lehet határozni a két kódex keletkezési idejét. A *BK* leírásának terminus a quo-ját Horváth Cyrill 1560-ra tette azon az alapon, hogy ekkor jelent meg Heltai Gáspár zsoltárfordítása, amelyből két zsoltár szövegét már a *BK* is átveszi.[31] Szerintem azonban a terminus a quo-t későbbre kell tennünk. A *BK*-ben ugyanis van egy olyan himnusz, amelynek teljes latin eredetijét sehol máshol meg nem találhatjuk, csak Dr. Andreas Ellinger jénai orvosprofesszor, a maga korában sem nagyon

[28] Az *ÓG* passionalisában még nagyobb a következetesség, mint a kódex több részének helyesírásában.

[29] Vö.: Kniezsa: *I. m.* 152. l. Trócsányi Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.* Bp. 1935.

[30] Hogy miért kellett a graduálokat a könyvnyomtatás korában is kézzel írni, annak egyik oka bizonyára az volt, hogy a graduál nem volt „tömegcikk", a másik oka pedig valószínűleg a szemüvegek ritkasága: egy preszbiópiás lelkész vagy kántor nem igen tudott volna szemüveg nélkül egy nyolcadrét alakú nyomtatott graduálból énekelni. A már említett megrendelő levélben (Harsányi: *I. m.)* ki van kötve, hogy a készülő graduál „irássa szép öreg légyen". Az *Öreg Graduál* kézírásos eredetije Geleji Katona István ajánló levele szerint olyan „képtelen nagy és potrohos" kódex-monstrum volt, hogy egy ember csak nehezen tudta egyik helyről a másikra emelni. — Természetes azonban, hogy a graduál-készítők, még ha igen régi szövegekből dolgoztak is, nem tudták magukat kivonni a korabeli nyomtatott könyvek helyesírásának hatása alól.

[31] *Egyet. Philolog. Közl.* 1908. 245. l.

ismert, de aztán teljesen elfelejtett[32] újlatin költő emendált himnuszainak gyűjteményében, amely 1578-ban látott napvilágot.[33] Erre a debreceni kollégiumi Nagykönyvtár birtokában levő *Spáczai-graduál* hívja fel a figyelmünket, amelynek 83. lapján a szóban forgó virágvasárnapi himnuszt a következő felirat alatt találhatjuk: *Hymnus in dominica palmarum doctoris Andr Ellingeri Magno salutis gaudio la'tetur.*[34] Ugyanezt a himnuszt a *BK* 55—57. lapjain is olvashatjuk. A szöveg középkori latin eredetijét már HORVÁTH Cyrill is azonosította, de ő csak egy rövidebb variánst talált, és feltételezte, hogy az ezen túlmenő magyar szövegtöbblet a protestáns átdolgozó hozzáköltése.[35] Ámde a nagyobb hymnológiai gyűjtemények[36] egy hosszabb variánst is közölnek, amelynek figyelembevételével a magyar szövegben már csak egy olyan versszak marad, aminek nincsen meg a középkori eredetije. ELLINGER kijavított himnuszában ez a versszak is megvan és ennek megfelelően a *BK*-ben is

ELLINGER:	BK:
Divina cui cingit latus	*Vele uag'on Istensege*
Modestia et benignitas	*mondhatatlan nag' keg'elme,*
Salusque pone principis	*io uolta iduezitese*
Sui premit vestigia	*mert ő mind ezeknek feie.*

Noha teljesen valószínűtlennek tartom, hogy ennek a strófának is előkerüljön a középkori eredetije, szerintem van egy még erősebb bizonyíték arra, hogy a magyar fordító ELLINGERt követte. Van ugyanis a magyar himnuszban két olyan versszak, ami csak az ELLINGER által emendált szöveg alapján jöhetett létre.

A középkori szöveg:	ELLINGER:
Rex ecce tuus humilis	*Noli timere, rex tibi*
Noli timere, veniet:	*Mansuetus en tibi venit*
Pullo iugalis residens,	*Pullo iugalis insidens,*
Tibi benignus patiens.	*Mortalium mitissimus.*

[32] A Johann Heinrich BEDLER kiadásában megjelent *Grosses und vollständiges universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste* (1734) c. munkában ez van róla: „Lipsius hat von ihm geurtheilt, er sey ein grosser und Grund-gelehrter Mann, aber unter seinen Landes-Leuten fast unbekannt gewesen" (909. l.). Talán jellemző, hogy a jénai egyetem könyvtárában jelenleg egyetlen egy műve sem található (néhai Karl HEUSSI professzor közlése). ELLINGER virágvasárnapi énekéről írtam egy részletesebb dolgozatot, amely jelenleg sajtó alatt van.

[33] *Hymnorum Ecclesiasticorum ab Andrea Ellingero V. Cl. emendatorum libri III etc.* Francofurti ad Moenum.

[34] Éppen ez a lap van lefényképezve CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallami,* Bp. 1958. c. könyvében (349. l.).

[35] *A Batthyány-Codexről.* Irod.-tört. Közl. 1905. 390. l.

[36] DANIEL: *Thesaurus hymnologicus.* Lipsiae, MDCCCLV. I. köt. 179. l. WACKERNAGEL: *Das deutsche Kirchenlied . . .* Leipzig, 1863—1876. I. köt. 74. l. DREVES: *Analecta Hymnica Medii Aevi.* II. köt. 1908. 73. l — A himnusz rövidebb alakja a XIV—XV. századból származó jászóvári, téti és leleszi premontrei breviáriumokban is benne van. Ld. RADÓ: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie.* Bp. 1945. 41. l.

A *BK*-ben ez így van:

Ne fel' mert ime te neked,
az te kirall'od jőn neked,
szamar uemhe telepedet
mutatuan nag' szeledseget

Amint láthatjuk: „*szeledségről*" — *mansuetus, mortalium mitissimus* — csak ELLINGER szövegében van szó!

A másik versszak:

A középkori szöveg:	ELLINGER:
Quidam solutis propriis	*Quidam solutis cingulis*
Viam tegebant vestibus,	*Viam tegebant vestibus*
Plurisque flore candido	*Pluresque flore candido*
Iter parabant domino.	*Sternunt iter regi Deo.*

A *BK* szövege:

Nemell'ek ruhazatt'okkal,
Christus utat meltosaggal,
nemell'ek hintik agakkal,
kiralt tisztelik azokkal.

Láthatjuk: csak ELLINGER mondja, hogy az útat „*hintik*" (*sternunt*), és csak ő mondja KRISZTUST *királynak*.

Azután még egy fontos körülmény: a *BK*-ben levő magyar himnusz éppen úgy elhagyja a *Ramos virentes* kezdetű középkori versszakot, mint ELLINGER.

A *Spáczay-graduál* felirata tehát a *BK* esetében is helyesnek bizonyul.

Csupán egyetlen ellenérvet lehetne felhozni: VOLF György megállapítását, hogy a *BK* 273. lapján a külső két határvonal közé lábbal befelé be van írva egy hexameter, majd utána az 1563-as évszám. VOLF György ezt írja: „Ez évszámban a 5 azzal a némileg 7-hez hasonló, a 6 pedig azzal a horpadt hátú jeggyel van írva, mely a XVI. századból minden palaeographus előtt ismeretes. Mikor e bejegyzés belekerült, a codexnek már készen kellett lennie".[37] Én a *BK* gyulafehérvári eredetijét nem láttam. A fényképen látható szám annyira elmosódott, hogy olvashatatlannak tartom. SZABÓ T. Attila írja, hogy SEPRŐDI János, aki az eredeti kódexet látta, tévesnek mondja VOLF Györgynek azt az állítását, hogy a kódexben az 1563-as bejegyzés előfordul; szerinte az a bejegyzés 1733-at ad.[38] De még ha elfogadjuk is, hogy a számot XVI. századbeli kéz írta be, és az tényleg 1563-nak olvasandó, ebből szerintem még mindig nem következik, hogy az a beírás dátuma akar lenni. A kódexben későbbi firkálások mellett más hexameter-gyakorlat is van,[39] és az is elképzelhető, hogy

[37] *I. m.* XXXI. l.

[38] *Kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratainк a XVI—XIX. században.* Zilah, 1934. 64. l.

[39] 84. l.

aki így sóhajtott fel: *O mihi praeteritos referat si Jupiter annos*, az a már régen „elmúlt esztendők" valamelyikére gondolt, talán életének egyik boldog esztendejére. Vagyis ez a beírt szám nem ad biztos támpontot a kódex keletkezésének idejére nézve. A biztos támpont — még pedig mint terminus a quo — Dr. ELLINGER himnuszgyűjteményének megjelenési éve: 1578.

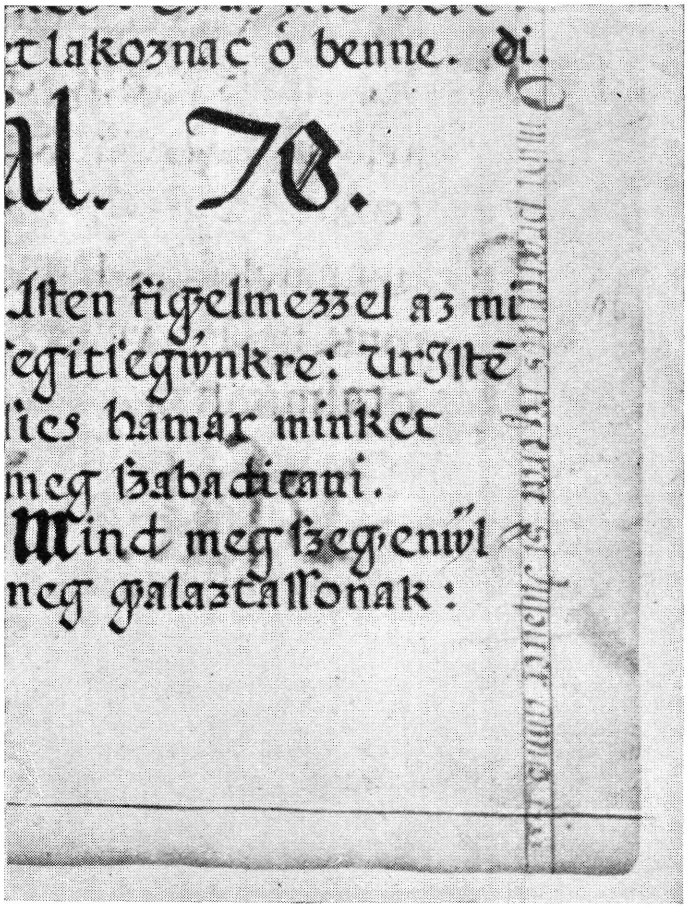

5. ábra. A *Batthyány-kódex* 273. lapjának alsó része.
A függőlegesek közé beírt sor végén a kérdéses évszám

A terminus ad quem megállapításához szintén a jénai rector-professzor himnusza adja kezünkbe a kulcsot. Ez a himnusz ugyanis a tartalmánál fogva nyilván fiatalabb *Ráday-graduál*ban is benne van. A *Ráday-graduált* pedig, amint ezt HARSÁNYI István meggyőzően bizonyítja,[40] 1607 előtt készítették. De természetesen nem feltétlenül szükséges, hogy mind a két kódex keletkezési

[40] *I. m.*

idejét a XVII. századba tegyük. Sőt, ha figyelembe vesszük azokat a nyomós érveket, amelyeket VOLF György a *BK* régisége mellett felhoz, valamint azokat a különbségeket is, amelyek a kétségtelenül későbbi eredetű kódexek és a *BK* között fennállnak, akkor feltételezhetjük, hogy a *BK*-et mindenesetre 1578 után, de még a XVI. század folyamán írták.

A *BK* papírjának vízjegyét nem ismerem. Az *ÓG* alapszövege kétféle papírjának vízjegyei eléggé kivehetők. Próbáltam is azonosítani azokat BRIQUET műve[41] alapján, de sikertelenül. Valószínűnek tartom, hogy egy, e téren szakértő kutató a két kódex vízjegyeinek vizsgálata alapján még közelebbről meg fogja tudni állapítani az ugyanazon kéztől származó két kódex keletkezésének idejét.

Mindebből természetesen még világosabban kitűnik, hogy HUSZÁR Gál nem használhatta az *ÓG*-t, mert még az annál előbb készült *BK* is HUSZÁR Gál 1574-i komjáti énekeskönyve után, sőt HUSZÁR Gál 1575-ben bekövetkezett halála után jött létre. Így az első ránkmaradt magyar protestáns graduál nem is a *BK*, hanem egy nyomtatott mű: HUSZÁR Gál 1574-ben megjelent énekeskönyve.

SÁNDOR CZEGLÉDY: DER GEMEINSAME SKRIPTOR DES BATTHYÁNY KODEX UND DES ÓVÁRER GRADUALS

Die inhaltliche Verwandtschaft der mit den Namen *Batthyány-Kodex* und *Óvárer Graduale* bezeichneten frühen protestantischen liturgischen Handschriften war früher schon bekannt. Nun vergleicht aber der Verfasser die Schrift der beiden Manuskripte miteinander und stellt fest, daß beide Gradualien von ein und derselben Hand herrühren.

In der *Óvárer Graduale* gennanten und später zu einem Band vereinigten Sammelhandschrift ist uns nur ein Teil des ursprünglichen Graduals erhalten geblieben, u. zw. auf Bl. 1—46 und 49—159.

Die Ähnlichkeit der Schrift in beiden Handschriften fällt sogleich ins Auge. Beide Gradualien weisen eine ziemlich derb geformte gotische Buchschrift auf. Hier wie dort ist die Randlinierung vollkommen gleich ausgeführt. Verfasser geht auf die paläographische Untersuchung der Notenschrift nicht ein, stellt aber fest, daß in den zwei Handschriften dieselben Texte mit Noten versehen sind und dass die im Vierliniensystem geschriebenen Noten der probeweise ausgewählten Stücke im wesentlichen übereinstimmen. Weder in dem einen, noch in dem anderen Kodex ist die Schrift bis ins Einzelne durchgearbeitet. Besonders fällt auf, daß die großen Anfangsbuchstaben stellenweise fehlen oder nur skizziert sind. Die Zeichnung der einander entsprechenden Initialen gleicht einander in beiden Handschriften derart, daß sie, der Meinung des Verfassers nach, nur von derselben Hand herrühren können. Auf zahlreichen Seiten der beiden Manuskripte ist auch der Schriftspiegel identisch: die Zahl und Anordnung der Buchstaben ist die gleiche. Auch die Rechtschreibung weist gemeinsame Merkmale auf. Die von György VOLF und István KNIEZSA hervorgehobenen orthographischen Eigentümlichkeiten des *Batthyány-Kodex* sind auch im *Óvárer Graduale* zu finden, u. zw. in den einander entsprechenden Wörtern der gleichen Lieder. Der Verfasser weist auch auf einige schrifttechnische Entsprechungen hin; so ist z. B. auf Bl. 1 und 2 die Trennung der Wörter «Evang-eliomnak» und «Ig-az» dieselbe. Die Abbreviaturen der beiden Handschriften weisen ebenfalls identische Eigentümlichkeiten auf.

Immerhin besteht aber auch ein bemerkenswerter Unterschied in der Orthographie der beiden Manuskripte. Während nämlich der *Batthyány-Kodex* den *v*-Laut häufig mit dem Buchstaben *u* wiedergibt, nähert sich das *Óvárer Graduale* offensichtlich dem modernen Usus, indem es den Buchstaben *v* viel konsequenter verwendet. Hieraus schließt der Verfasser, daß das *Óvárer Graduale* später niedergeschrieben wurde als der *Batthyány-Kodex*.

[41] *Les Filigranes*. 2. éd. Leipzig, 1923.

Die Tatsache, daß die beiden Werke von ein und derselben Hand herrühren, wirft neuerlich die Frage auf, wann der *Batthyány-Kodex* entstanden ist. Bisher war man der Ansicht, daß dieses ungarische Sprachdenkmal aus der Mitte des XVI. Jahrhunderts stammt. Das *Óvárer Graduale* hingegen wurde, wie aus dem Wasserzeichen des Papiers hervorgeht, zu Beginn des XVII. Jahrhunderts kopiert. So wäre zwischen der Entstehungszeit der zwei Handschriften fast ein halbes Jahrhundert verstrichen — ein unwahrscheinlich langer Zeitraum — wenn beide Manuskripte von der gleichen Person geschrieben sein sollen. Der Verfasser konnte jedoch feststellen, daß das lateinische Original eines der Gesänge des *Batthyány-Kodex (Magno salutis gaudio laetetur omne saeculum . . .)* in der Form, die dem ungarischen Text entspricht, nirgendwo anders zu finden ist als in der 1578 erschienenen, die emendierten Hymnen des Jenaer Universitätsprofessors und neulateinischen Dichters Andreas Ellinger enthaltenden Sammlung *(Hymnorum Ecclesiasticorum ab Andrea Ellingero . . . emendatorum libri III . . .* Francofurti ad Moenum. Cf. Drewes; *Analecta Hymnica Medii Aevi.* II. vol. 73. p.). Der terminus a quo ist daher das Jahr 1578. Das genannte Kirchenlied ermöglicht auch die Festlegung des terminus ad quem. Dieses findet sich nämlich in ganz gleicher Form auch in einem anderen protestantischen liturgischen Manuskript, das nachweislich jünger ist als der *Batthyány-Kodex*, in dem vor 1607 entstandenen *Ráday-Graduale.* Demnach muß der *Batthyány-Kodex* in der Zeit zwischen 1578 und 1607, und zwar — wie aus dem Obigen hervorgeht — vor dem *Óvárer Graduale* geschrieben worden sein.

Wenn aber der *Batthyány-Kodex* nicht aus der Mitte des XVI. Jahrhunderts stammt, so gilt nicht mehr dieses Manuskript als das älteste uns überkommene ungarische protestantische Graduale, sondern ein im Druck erschienenes Werk: das 1574 herausgegebene Gesangbuch des Gál Huszár.

BIKÁCSI LÁSZLÓNÉ

A gyermekkönyvállomány vizsgálata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a budapesti kerületi könyvtárhálózat kiépítése mellett úttörő munkát végzett a magyar gyermekkönyvtárak létrehozásában is. SZABÓ Ervin ösztönzésére már 1913-ban megnyílt az első gyermekrészleg (2. sz. könyvtár, Almássy tér), majd az évek folyamán a felszabadulásig öt kerületi könyvtárban kölcsönöztek könyveket gyermekek számára. Erőteljesebb ütemben azonban csak a felszabadulás után indult meg a gyermekkönyvtári részlegek kiépítése és ezzel párhuzamosan a gyermekek fokozottabb könyvellátása is. Jelenleg a kerületi könyvtárak többségében — huszonöt könyvtárban külön helyiségben, hat könyvtárban a közös helyiség elkülönített részében — kölcsönöznek a gyermekeknek. Kilenc kerületi könyvtár azonban szűk helyiségviszonyai miatt még nem tudta megoldani a gyermekek könyvtári szolgálatának elkülönítését.

A könyvtárak gyermekkönyvállománya hosszú évekig magán viselte a gyermekkönyvkiadás hiányosságait. A legutolsó években megindult nagyobb ütemű és szélesebb skálájú könyvkiadás azonban már jobban elősegíti a gyermekek iskolán kívüli — könyvtári keretek között történő — erkölcsi, világnézeti és irodalmi nevelését.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi hálózatában az olvasók jelentős hányada — kb. 25% — 14 éven aluli gyermek. Könyvvel való ellátásuk igen fontos feladat. A könyvállomány fejlesztése azonban nem egyszerűen a gyermekkönyvek számszerű növelése. Ahogyan a könyvtári munka színvonalának emelése érdekében elemeznünk kell a gyermekkönyvtárak tevékenységének részletkérdéseit, elemezni kell a meglevő gyermekkönyvállományt is.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban a gyermekkönyvállomány fejlesztése 1959 januárjáig nem volt eléggé tervszerű. A könyvtárak többsége a könyvbeszerzésre fordítandó összeget nem osztotta meg a felnőtt és gyermekolvasók számarányának megfelelően. Könyvbeszerzési nehézségeiken úgy igyekeztek könnyíteni, hogy a gyermekkönyvek vásárlásának rovására tettek engedményeket. Az aránylag szűkkörű új választékot nyújtó gyermekkönyvkiadás mellett ez nem is volt szembeötlő, sőt igen sokan ezzel a ténnyel indokolták a gyermekkönyvállomány háttérbe szorítását. Bár a gyermekolvasók a hálózat olvasóinak egy negyedrészét alkották, a gyermekkönyvállomány az egész állománynak mindössze 14—15%-a maradt.

A könyvtárak nagyobb része a felnőttek számára megjelenő könyvek megvásárlása érdekében lemondott arról is, hogy az elrongált gyermekkönyveket az új kiadásban megjelenő azonos művekkel pótolja, a könyvállomány összetételét pedig más kiadók kiadásában megjelent, de gyermekek

számára is hasznos kiadványokkal gazdagítsa. (Pl. Táncsics Könyvkiadó *Kis technikus könyvtár* c. sorozata stb.) Központi intézkedésre volt tehát szükség a gyermekkönyvállomány sürgős megjavítása érdekében.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1959 januárjától a könyvbeszerzési összeget megosztva adta a kerületi könyvtáraknak, azaz — figyelembe véve az adott könyvtár olvasólétszámát, meglevő könyvállományát és körülményeit — meghatározta, hogy az egész könyvbeszerzési összeg hány százalékát kell gyermekkönyvek vásárlására fordítani. A megjelenő új könyvek ismertetése alkalmával pedig felhívta a figyelmet valamennyi olyan felnőttek számára készült kiadványra, amely alkalmas arra, hogy a gyermekkönyvállományt is gazdagítsa. Az intézkedések eredménye már 1959 végén észlelhető volt. Az előbbi évek folyamán a kerületi könyvtárak a könyvbeszerzésre fordítandó összegnek mindössze 10—12%-át költötték gyermekkönyvekre, 1959 folyamán már 20%-ot áldoztak erre a célra. Ez a tény megváltoztatta a gyermekkönyveknek az egész könyvállományhoz viszonyított arányát is. 1958-ban ez az arány 15,1% volt, 1959-ben 16%-ra emelkedett, pedig ebben az évben a könyvtárak nagyobb mennyiségben vonták ki a forgalomból a megrongálódott, elnyűtt gyermekkönyveket.

Az alábbi táblázat szemléltetően mutatja a gyermekkönyvállomány számszerű emelkedését:

Év	Gyermekolvasó	Gyermek-könyvállomány	Kötet egy főre	Kötetforgalom
1946....	3 287	26 612	8,0	131 421
1948.....	4 479	28 326	6,3	171 723
1957....	29 496	123 167	4,1	638 727
1958....	29 652	128 064	4,3	734 547
1959....	32 492	146 382	4,5	848 374

A gyermekolvasók száma 1946 óta tízszeres lett, az egy főre eső kötetek száma azonban alatta marad a felszabadulás utáni magas (8) arányszámnak. Ez természetes is, hiszen a gyermekolvasó-létszám feltűnően alacsony volt. 1957-hez viszonyítva azonban lassú emelkedés tapasztalható. Ha az 1959. év egy főre eső kötetszámát tekintjük (4,5), megelégedhetnénk az eredménnyel, sajnos ez az arányszám azonban magában nem mond el mindent. Nem fedi fel a könyvállomány szegényességét, azt, hogy a kötetszám mögött milyen kevés mű húzódik meg.

A könyvállomány elemző vizsgálata

A gyermekkönyvállomány elemző vizsgálatára a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban csak 1959-ben került sor. Igaz ugyan, hogy 1957-ben hét kerületi könyvtárban történt állományelemzés, azonban ez a vizsgálódás csak röviden tért ki a gyermekkönyvállományra, részletesen a felnőttek könyvállományát elemezte. Már ez a vizsgálat is feltárta azonban azt a tényt, hogy a kerületi könyvtárakban a könyvállomány egészén belül aránytalanul kevés a gyermekirodalom, és hogy az erős igénybevétel miatt jóval rongáltabb, mint a felnőttek állománya. Következtetéseiben már ez az anyag is sürgeti a változatosabb gyermekirodalom megjelentetését. (Dobos

Piroska: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtárai könyvállományának összetétele és fejlesztésének problémái.*[1]) De nemcsak budapesti viszonylatban, hanem országosan is hasonló a helyzet. A közművelődési könyvtárakban „országosan jóval nagyobb a gyermekolvasók száma, mint a gyermekirodalom arányszáma: a forgási sebesség óriási" — írja Sallai István: *A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban* c. tanulmányában.[2] Részletesebben Rácz Aranka hívja fel a figyelmet a gyermekkönyvtári állomány elégtelenségére *Gyermekkönyvtáraink helyzete* c.[3] cikkében.

A gyermekkönyvállománnyal és az állománygyarapítással kapcsolatos problémák még inkább szembeötlők akkor, ha a gyermekkönyvállományt nemcsak összességében, hanem részleteiben is megvizsgáljuk.

1959 folyamán a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi hálózatában tizennégy gyermekrészleg végezte el a gyermekkönyvállomány elemző vizsgálatát. Mielőtt e munka eredményeit részleteznénk, szemléltetően bemutatjuk e tizennégy könyvtár 1958. és 1959. évvégi helyzetét.

Könyvtár	Olvasólétszám		Könyvállomány		Kötet egy főre		Helyisége
	1958	1959	1958	1959	1958	1959	
2. sz.	1 483	1 537	5 987	6 190	4,0	4,0	külön szoba
8. sz.	766	863	3 563	3 990	4,6	4,6	„ „
9. sz.	1 284	1 332	3 786	4 784	3,0	3,5	„ „
10. sz.	1,487	1 315	5 780	5 483	3,8	4,0	„ „
11. sz.	909	860	3 576	5 089	3,8	5,9	„ „
12. sz.	673	805	4 073	4 709	6,0	5,8	„ „
21. sz.	453	597	2 019	2 394	4,4	4,0	együtt a felnőttekkel
25. sz.	1 578	1 568	4 598	5 516	2,9	3,5	külön szoba
26. sz.	906	894	3 438	3 998	3,7	4,4	„ „
28. sz.	1 034	1 372	4 724	5 805	4,5	4,2	„ „
35. sz.	727	787	3 123	3 980	4,2	5,0	részleg
38. sz	723	770	2 151	2 440	2,9	3,0	külön szoba
39. sz.	687	847	3 211	2 778	4,6	3,2	„ „
44. sz.	1 049	1 139	3 663	4 492	3,4	3,9	„ „
14 kvt. össz.	13 759	14 686	53 692	61 648	3,9	4,1	

E tizennégy könyvtár olvasólétszámának és könyvállományának átlagát véve, az egy főre eső kötetszám (4,1) valamivel alatta marad az 1958-as hálózati átlagnak (4,3). Még inkább mögötte marad a felnőttekre eső könyvállomány-átlagnak (8). Megjegyzendő még az is, hogy a gyermekek bizonyos korosztályon túl a könyvállomány egy részét már csak ritkán veszik igénybe. Bár a meseolvasás nincs korhoz kötve, mégis 10—12 éves kortól zömmel az ifjúsági regényirodalom érdekli jobban a gyermekeket. A gyermekolvasóknak tehát éppen a nagyobb csoportja a könyvállomány jelentős hányadából már nem válogat. A rájuk eső arányszám még ezzel is csökken.

[1] *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve.* Bp. 1958.
[2] *Magy. Könyvszle.* 1958. 3. sz.
[3] *Magy. Könyvszle.* 1959. 1. sz.

Az egy főre eső kötetek száma csak részben mutatja a könyvtár ellátottságát. Kérdés, milyen változatos a könyvanyag, a könyvállomány mennyiségén belül hányféle mű van, s milyen állapotban vannak a könyvek? Éppen ezért az elemző vizsgálat célja, hogy feltárja mind mennyiségi, mind tartalmi szempontból a gyermekkönyvállomány összetételét. A tárgyalt tizennégy könyvtár adatai alapján levont tanulságok hasznosak lehetnek a hálózat többi gyermekkönyvtára és általában a gyermekkönyvállománnyal foglalkozók számára is.

A vizsgálat időszakában, 1959 első-második negyedében az elemzést végző könyvtárak könyvállománya az alábbi képet adja.

a) *A könyvállomány mennyisége*

Könyvtár	Vizsgált könyvállomány		Db együtt	Könyvállomány cím szerint mű			Átlag műre eső köt.
	szépirodalom	ismeretterjesztő		szépirodalmi	ismeretterjesztő	együtt	
2. sz. ...	4 337	647	4 984	1 033 féle	195 féle	1 228 féle	4,0
8. sz. ...	3 171	741	3 912	971 „	388 „	1 359 „	2,8
9. sz. ...	3 932	495	4 427	1 090 „	195 „	1 285 „	3,4
10. sz. ...	3 963	674	4 637	916 „	175 „	1 081 „	4,1
11. sz. ...	3 611	837	4 448	934 „	384 „	1 318 „	3,3
12. sz. ...	3 936	490	4 426	927 „	191 „	1 118 „	3,9
21. sz. ...	1 912	170	2 082	552 „	60 „	612 „	3,3
25. sz. ...	3 386	712	4 098	1 017 „	335 „	1 352 „	3,0
26. sz. ...	3 235	412	3 647	808 „	123 „	931 „	3,9
28. sz. ...	4 438	443	4 881	1 006 „	210 „	1 216 „	4,0
35. sz. ...	3 102	326	3 428	nem bontotta		1 117 „	3,0
38. sz. ...	1 993	305	2 298	799 „	136 „	935 „	2,4
39. sz. ...	1 964	203	2 167	667 „	111 „	778 „	2,9
44. sz. ...	3 303	251	3 554	1 072 „	116 „	1 188 „	3,0
összesen	46 283	6 706	52 899				3,3 átlag

Fenti táblázatból látható, hogy a vizsgált könyvtárak gyermekkönyvállománya 2000-től csaknem 5000 kötetig terjedt. Az ismeretterjesztő művek aránya azonban az egész állományon belül igen kevés, a legtöbb könyvtárban 3—400 kötet, csupán a 2-es, 8-as, 10-es, 11-es és 25-ös könyvtárban bőségesebb. Összességükben átlag 12,8% az ismeretterjesztő mű. Ez nem kielégítő, s a hiány még inkább szembeötlő, ha a könyvállomány összetételét vizsgáljuk.

A táblázat számadatai azt is elárulják, hogy a könyvtárakban az állomány nem elég változatos. Pl. a 2. sz. könyvtár 4984 kötet gyermekkönyve csak 1228 féle művet tartalmaz. A 21. sz. könyvtárban mindössze 612-féle mű található, bár könyvállománya csaknem 2000 kötet. A budapesti kerületi könyvtárak gyermekrészlegei átlagosan 1000—1100-féle művet tudnak választékul nyújtani. Egy-egy műből átlag 3,3 példány van. Ez az arányszám azonban változik. Vannak művek, — különösen a kötelező olvasmányok, — melyekből jóval magasabb példányszámot gyakran 10—15 példányt vásárolnak, pl. GÁRDONYI: *Egri csillagok*, JÓKAI: *A kőszívű ember fiai* stb., míg más művekből csak 1—2 példány található a könyvtárakban. Tíz könyvtárban pl. az állomány 60—70%-a 3 vagy annál kevesebb példányban van meg.

b) *A könyvállomány összetételének vizsgálata*

Nézzük meg, hogyan oszlik meg a megvizsgált tizennégy könyvtár gyermek-szépirodalmi állománya nemzeti hovatartozás és műfajok szerint. Az alábbi táblázat a szépirodalmi művek nemzeti hovatartozását mutatja.

1. *A könyvállomány eredet szerinti megoszlása*

Könyvtár	Régebbi magyar	Ujabb magyar	Szovjet	Orosz klasszikus	Népi dem.	Külf. klasszikus	Egyéb külf.	Idegen nyelvű	Egyéb	Összes
2. sz. ..	614	1 540	929	62	227	702	253	10	—	4 337
8. sz. ..	512	1 089	914	63	87	222	261	23	—	3 171
9. sz. ..	552	1 622	662	54	211	479	342	9	1	3 932
10. sz. ..	674	1 332	888	80	343	542	72	32	—	3 963
11. sz. ..	511	1 314	878	54	186	534	107	27	—	3 611
12. sz ..	259	2 599	505	26	177	234	136	—	—	3 936
21. sz. ..	260	768	341	29	109	176	227	2	—	1 912
25. sz. ..	374	1 507	733	75	212	343	139	3	—	3 386
26. sz. ..	348	1 272	724	32	197	466	193	1	2	3 235
28. sz. ..	691	1 724	704	38	194	816	259	12	—	4 438
35. sz. ..	498	1 103	569	66	239	345	281	1	—	3 102
38. sz. ..	259	811	320	36	136	91	333	7	—	1 993
39. sz. ..	241	849	262	23	175	180	234	—	—	1 964
44. sz. ..	592	1 112	536	67	152	606	227	11	—	3 303
	6 385	18 642	8 965	705	2 645	5 736	3 064	138	3	46 283
%-arány	13,8%	40,3%	19,4%	1,5%	5,7%	12,4%	6,6%	0,3%		100%

Az új magyar irodalom a szépirodalmi állomány 40,3%-a. A könyvtárak többsége 5—8 példányban vásárolja meg az újonnan megjelent műveket. A magas példányszám ellenére alig található a könyvtárak polcán a legutóbbi évek új magyar könyvterméséből.

Néhány példa:

Balázs Béla: *Karcsi kalandjai* pl. a 8-as könyvtárban 8 példányban van meg. A vizsgálat idején csupán 2 példány volt a polcon, s azt is már 153-an olvasták.

Dékány: *Matrózok, hajók, kapitányok* c. műve a 26-os könyvtárban 12 példányban van meg, s csupán egyet találtunk a polcon, azt is 22-en olvasták.

Fekete István: *Bogáncs* c. könyve egyik könyvtárban sem volt kapható.

Révay: *Aranygyűrű*-je szintén mind olvasóknál volt. E kitűnő ifjúsági műből a könyvtárak sajnos nem is tudtak elég példányt beszerezni, kevés jelent meg belőle.

Gergely Márta: *A mi lányunk* és Szalay Lenke: *Ketten hiányoznak* c. művei pedig nemcsak azért voltak nagyon keresettek, mert a vizsgálat idején még friss megjelenésűeknek számítottak, hanem mert igen nagy sikert arattak az ifjúság körében.

A néhány évvel ezelőtt megjelent könyvek közül igen magas arányban olvasták Hegedüs Géza, Hollós Korvin Lajos és Murányi Kovács Endre történelmi regényeit.

A szovjet ifjúsági irodalom a gyermek-szépirodalmi állomány másik igen jelentős csoportja. Példányszámban és olvasottságban vetekszik az új magyar irodalommal. Igénybevételére néhány példát említünk:

Kasszilj: *Svambránia nagy titka* c. mű a vizsgálat idején kilenc könyvtárban 23 példányban volt meg, ebből raktáron 4-et találtunk, s ezeket a köteteket 81-en olvasták.

KASSZILJ: *A napsugár szerelmese* c. könyve kilenc könyvtárban 17 példányban volt meg, a polcokon található 6 példányt már 144-en olvasták.

NOSZOV: *Miska meg én* c. műve 41 példányban van meg az erre a kérdésre választ adó 9 könyvtárban, a vizsgálat idején a polcokon levő 11 kötetet 426-an olvasták.

Szándékosan nem vizsgáltuk a már klasszikussá vált GAJDAR: *Timur és csapata*, valamint KATAJEV: *Távolban egy fehér vitorla* c. remekét, mert ezek a legnépszerűbbek, állandóan forgalomban vannak, újabb és újabb kiadásra van belőlük szükség. Jellemző e könyvek népszerűségére, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nagyszabású gyermekrajzversenyén, — melyet a VII. Pártkongresszus tiszteletére rendezett, — e két mű élménye alapján született pályaművek szerepeltek a legnagyobb számmal.

A magyar mesékönyvek mellett a szovjet és orosz mesékönyvek népszerűsége is igen nagy. TOLSZTOJ: *Aranykulcsocska* c. könyve a régi és új kiadásokkal együtt is igen erősen forgalomban van. A vizsgált könyvtárakban átlagos példányszáma 6. Némely könyvtárban 10 példányon felül is vásároltak belőle. A 26-os könyvtár 15 példányából a vizsgálat idején egy sem volt polcon.

Fenti példák részben magyarázatot adnak arra is, miért vásárolnak könyvtárosaink a jó új magyar és szovjet ifjúsági művekből a szokásos 3—4 példányon felül.

2. *A gyermekirodalom műfajok szerint*

Az alábbi táblázat a megvizsgált tizennégy könyvtár gyermek-szépirodalmi anyagát műfajokra osztva tárja elénk.

Az állomány műfajok szerinti megoszlása:

Könyvtár	Képeskönyv	Mesekönyv	Történelmi regény	Kalandos regény	Regények	Életrajzok	Verses művek	Színművek	Egyéb	Összes
2. sz. . .	137	1 179	381	413	1 544	109	414	13	147	4 337
8. sz. . .	237	635	395	223	1 157	95	138	7	284	3 171
9. sz. . .	69	1 249	181	679	1 501	77	174	2		3 932
10. sz. . .	210	921	577	340	1 794	9	105	7		3 963
11. sz. . .	425	676	649	298	1 200	136	200	27		3 611
12. sz. . .	156	1 088	197	512	1 640	51	281	11		3 936
21. sz. . .	174	500	238	370	532	53	42	3		1 912
25. sz. . .	227	793	544	476	1 095	96	142	13		3 386
26. sz. . .	193	944	315	564	1 027	132	51	9		3 235
28. sz. . .	360	1 293	365	791	1 302	85	224	18		4 438
35. sz. . .	246	852	212	530	940	106	206	10		3 102
38. sz. . .	182	505	249	403	492	77	77	8		1 993
39. sz. . .	107	535	170	249	794	36	68	5		1 964
44. sz. . .	95	931	615	609	753	58	147	—	95	3 303
összesen	2 818	12 101	5 088	6 457	15 771	1 120	2 269	133	526	46 283
%-arány	6%	26,1%	11%	13,9%	34,4%	2,4%	4,9%	0,2%	1,1%	100%

A táblázat élesen megmutatja azokat a hibákat, melyeket részben a szegényes, hiányos könyvkiadás, másrészt a nem eléggé tervszerű szerzeményezés okozott. E számadatok is alátámasztják könyvtárosainknak azt a panaszát, hogy bizonyos típusú könyvek szűk választéka (pl. az életrajzok hiánya) gátolja sokszor a színvonalas gyermekkönyvtári munka kibontakozását.

A táblázat mutatószámai segítségével vizsgáljuk meg az egyes állománycsoportokat.

Képeskönyvek. A szépirodalmi gyermekkönyvállománynak mindössze 6%-a. Ezt az állománycsoportot a könyvtárak csak kellő mértékkel fejlesztik. Csupán azokat a képeskönyveket veszik meg, melyek már a 6—7 éves gyermekek számára hasznosak mind a képanyag, mind a szöveg szempontjából. Az olvasás technikájával küzdő gyermek számára sokszor segítséget jelent a nagybetűs képeskönyv. Bár kevés 6—7 éves olvasó látogatja a könyvtárakat, a képeskönyvek igénybevétele mégis erős, mivel a nagyobb gyermekek kisebb, — 4—5 éves — testvéreik számára szintén kérik ezeket a könyveket. Az igénybevétel fokára jellemző, hogy a vizsgált könyvtárak zömében az állománynak több, mint a fele kézben volt.

Mesékönyvek. A szépirodalmi állomány 26,1%-a. A némely könyvtárban 1000 kötetet is elérő meséskönyvállomány átlag csak 2—300-féle mű. Súlyosbító körülmény, hogy egy-egy mesegyűjteményben gyakran azonos mesék is szerepelnek. A gyermekkönyvtárak látogatói között igen sok a meseolvasó, hiszen a meseolvasás korhatára egyénenként változó. Éppen ezért a meséskönyvállomány fejlesztése nagyon fontos. Az állománycsoport igénybevétele nagyon erős. A vizsgált könyvtárakban a meséskönyveknek több, mint a fele kézben volt.

Néhány példa:

ANDERSEN: *Legszebb mesék* a 25-ös könyvtárban 8 példányban van meg. Polcon egyet sem találtunk.

BAZSOV: *Lidérc anyó kútja* a 26-os könyvtárban 8 példányban szerepel, polcon kettőt találtunk.

BENEDEK: *Magyar népmesék* a 10-es könyvtár állományában 20 példányban van, a vizsgálat idején egyet sem találtunk a helyén.

TOLSZTOJ: *Aranykulcsocska* c. művéből a 26-os könyvtárnak 15 példánya van. A vizsgálat idején valamennyi kézben volt.

A meséskönyvek az erős használat következtében hamar tönkre mennek. Bizonyítja ezt pl. a 44-es könyvtár selejtjegyzéke is, melyen (1959. X.) 343 kötet tönkrement gyermekkönyvből 98 volt a meséskönyv.

A meséskönyveknek nagy szerepük van az olvasás megszerettetésében, a magyar anyanyelvi szókincs gyarapításában, az erkölcsi érzék fejlesztésében és a fantázia világának gazdagításában. A meséskönyvek iránti igény azt kívánja, hogy továbbra is nagy gonddal fejlesszük ezt az állományrészt.

A felszabadulás utáni első években a könyvtárak még nem rendelkeztek megfelelő példányszámú meséskönyvekkel, s a gyermekek igényeit nehezen tudták kielégíteni. Ma ezen a téren sokkal jobb helyzetben vannak. Az elmúlt évek alatt a könyvkiadás bőkezűen gondoskodott szebbnél szebb meséskönyvek, a magyar népmesekincs és a világ legszebb mesegyűjteményeinek megjelentetéséről. Az állományt azonban továbbra is frissíteni, gyarapítani kell, újabb és újabb kiadásokra van szükség.

Történelmi regények. A megvizsgált tizennégy könyvtárban az állomány 11%-a történelmi regény. Közismert, hogy ez az állománycsoport mennyire kedvelt nemcsak a 10—14 éves, hanem még a fiatalabb gyermekek körében is. Hazafiasságra nevelés szempontjából pedig rendkívül fontos, hogy a gyermekek hazánk történelmi múltjáról, a fasizmus elleni harcról stb. irodalmi élményeket nyerjenek, ismereteket szerezzenek. Sajnos, ez a fontos állománycsoport nem elég változatos. Néhány példa:

Könyvtár	Történelmi regény állománya	
	kötet	mű
9. sz.	184	54
26. sz.	315	61
39. sz.	249	60

Csaknem valamennyi könyvtár azt jelenti, hogy a történelmi regények kétharmad része állandóan olvasóknál van. Néhány példa a legszebb történelmi regények forgalmára:

Könyvtár	Mű címe	Állományban	Polcon
10. sz.	Gárdonyi: Egri csillagok	32	—
26. sz.	„ „ „	21	1
25. sz.	Jókai: A kőszívű ember fiai	12	1
8. sz.	Fagyejev: Ifjú Gárda	7	—

Természetes tehát, hogy a könyvtárosok ennek az állománycsoportnak erőteljesebb fejlesztése érdekében újabb művek megjelentetését sürgetik.

Kalandos történetek, fantasztikus regények 14%-os arányban szerepelnek a gyermekszépirodalmi állományban. A kalandos történetek iránti érdeklődés a 10—14 éves gyermekek körében igen nagy. Az olvasmányok élményt keltő hatása, új ismeretanyag szerzése, az eszményi, bátor hősök életútjának követése a kalandos regényekben mind alkalmas arra, hogy a serdülő gyermekek érzelem- és fantáziavilágát kielégítse.

Igen népszerűek pl. DEFOE: *Robinson*-ja, RÓNASZEGI: *Hináros tenger*-e, LEM: *Asztronauták* c. műve, KASSZILJ: *Svambránia nagy titka* vagy bármely VERNE könyv. A 10. sz. könyvtárban pl. 50-féle VERNE könyv van, összesen 260 példányban, de polcon egy kötet is csak ritkán található. RÓNASZEGI: *Hináros tenger* c. művéből az 5. sz. könyvtárban az író jelenlétében könyv-vitát rendeztek, s az olvasóterem zsúfolásig megtelt 10—15 éves érdeklődő gyermekekkel.

Sajnos, ez az állománycsoport még nem eléggé változatos. A könyvtárak zömében 5—600 kötet kalandos történet van, de mindössze 100—120 mű választékot tartalmaz. Néhány példa:

Könyvtár	Állományban kalandos történet	
28. sz.	791 kötet	128 mű
9. sz.	678 „	132 „
26. sz.	564 „	101 „
21. sz.	370 „	85 „

A kalandos történetek kölcsönzésére az alábbi néhány példát mutatjuk be:

Könyvtár	Kalandos történet az állományban	Raktáron
10. sz.	340 kötet	68 kötet
21. sz.	370 „	49 „
39. sz.	309 „	52 „

KASSZILJ: *Svambránia nagy titka* c. könyve a vizsgálat idején pl. az alábbiak szerint volt található a könyvtárakban:

Könyvtár	Példányszám	Raktáron található	Raktáron levőt olvasták
8. sz.	6 kötet	—	
10. sz.	2 „	—	
25. sz.	4 „	—	
26. sz.	2 „	1	27-en
28. sz.	4 „	2	30-an
39. sz.	3 „	—	—

Más, polcon levő kalandos könyvek kártyái is azt tanúsítják, hogy egy-egy kötetet 30—40 gyermek is olvasott.

Regények, elbeszélések. Ebbe a csoportba sorolták a könyvtárosok a tanulók mindennapi, iskolai életével, az úttörőélettel és a gyermekek világával foglalkozó olyan műveket, melyeket még más csoportban (történelmi, kalandos stb.) nem emeltek ki. A szépirodalmi állománynak ebben a részében a gyermekek a legkisebbektől a serdülőkig megtalálják a nekik megfelelő irodalmat. (Pl. SZEPES: *Pöttyös Panni, Kerek egy esztendő* kötetei, GERGELY: *A mi lányunk* stb.) Ez a csoport 35%-a a szépirodalmi állománynak. Az érdeklődés különösen a mai tárgyú művek iránt igen nagy. (THURY: *A francia kislány*, NOSZOV: *Miska meg én*, SZALAY: *Ketten hiányoznak* stb.) A példányszám és a művek aránya ebben a csoportban elég jó. Néhány példa:

Könyvtár	Állományban	
9. sz.	1 501 kötet	534 mű
26. sz.	1 027 „	279 „
28. sz.	1 302 „	353 „
44. sz.	753 „	303 „

A vizsgálat idején az állománycsoport 60—70%-a olvasóknál volt. A könyvkiadás e területen javul, és így e fontos művek beszerzése lehetővé válik.

Regényes életrajzok. Az életrajzi művek csoportja a szépirodalmi könyvanyagnak mindössze 2,4%-a. Sajnos, ez az állománycsoport nemcsak példányszámát tekintve kicsi, hanem összetételében sem elég változatos. Egy-egy könyvtár állományában mindössze 50—100 kötet életrajzi mű van, és az anyag csak 20—25-féle műre oszlik. A könyvkiadás is nagyon ritkán nyújt újabb választékot. Pedig az életrajzi művek a gyermekolvasók nevelése szempontjából igen nagy értéket jelentenek. (Pl. JAKOVLEV: *Amundsen*, HORVÁTH Árpád: *A reformkor mérnöke* [Vásárhelyi Pál regényes életrajza] stb.) A gyermekkönyvtári dolgozók a csoport változatosabbá tétele érdekében több — a felnőttek könyvállományába tartozó — művel egészítették ki könyvanyagukat. (Pl. NÉMETH Béla: *Bugát Pál* stb.)

Verses művek, költemények. A szépirodalmi állománynak 4,9%-a. Az állománycsoport igénybevétele könyvtáranként erősen ingadozik. Egyes könyvtárakban a vizsgálat idején a verses művek 60%-át benn találtuk,

másutt 30—40%-a volt csak a polcokon. Néhány könyvtárban nem is fejlesztették eléggé ezt a csoportot, hangoztatván, hogy a verseket, verses műveket nem viszik olyan szívesen az olvasók, mint a regényeket. Pedig a verseknek már kisgyermekkorban is megvan a szerepük. A költészet iránti érdeklődés felkeltésének már a gyermekkorban kell megkezdődnie. A könyvtáros ebben is segítőtársa lehet a pedagógusnak. Azokban a könyvtárakban, ahol gondot fordítottak a versolvasás megszerettetésére, az állományt kellőképpen kihasználják. A 21-es könyvtárban pl. 42 kötetből mindössze 9 volt raktáron, a 26-os könyvtárban 51 kötetből csak 20 kötetet találtunk, és a 38-as könyvtárban 77 kötetből 41 olvasóknál volt.

Érdemes megjegyezni, hogy a vizsgálattal egyidőben tartott nagyobb szabású rajzversenyre a pályaművek között igen sok olyan rajz érkezett, mely valamely vers olvasása nyomán született. Több gyermek dolgozta fel pl. JÓZSEF Attila *Mama, Anyám* és *Altató* c. versét, megrajzolták a *Ludas Matyit*, *János Vitézt* és sok más klasszikus alkotást.

Színművek. Ebbe a csoportba tartoznak a gyermekszíndarabok, gyermekműsorfüzetek, bábjátékok, mesejelenetek. Ez az állományrész is igen hiányos; egyes könyvtárakban csak 10—12 kötet (ez is csak 3—4-féle mű). Az egész szépirodalmi állománynak mindössze 0,2%-a színmű és bábjáték. A könyvtárak tehát nem tudják kielégíteni a hozzájuk forduló gyermekek és gyakran tanácsot kérő pedagógusok igényeit. Az állományt csak a *Gyermekszínpad* újabban megjelenő köteteivel tudják bővíteni.

3. *Ismeretterjesztő irodalom a gyermekkönyvtárakban*

Felesleges érveket pazarolni a politechnikai oktatást is segítő népszerű ismeretterjesztő művek fontossága mellett. Sajnos, a gyermekkönyvtárakban az ismeretterjesztő művek alacsony száma nem teszi lehetővé nevelési célkitűzéseink támogatását. A megvizsgált 14 könyvtárban mindössze 12,6%-a az egész könyvállománynak az ismeretterjesztő irodalom. A könyvtárosok a felnőttek állományából is válogattak a gyermekek számára néhány ismeretterjesztő könyvet, de az állomány még így is nagyon hiányos, szegényes.

Vizsgáljuk meg az állományelemzést végzett 14 könyvtár adatai alapján az ismeretterjesztő művek csoportjainak arányát.

Művek	Kötetszáma	%-aránya
Kultúrtörténet	334	5,0
Mozgalmi élet	595	8,9
Nyelv, irodalomtörténet	150	2,2
Természettudomány	1 777	26,5
Mezőgazdaság	109	1,6
Technika	1 278	19,0
Művészet	73	1,1
Játékok	442	6,6
Sport	304	4,5
Életrajz	353	5,3
Történelem, útleírás, földrajz	1 291	19,3
Összesen	6 706	100%

Az ismeretterjesztő művek közül különösen fontosak a *mozgalmi, a természettudományos és a technikai* jellegű kiadványok. Sajnos a statisztikai adatszolgáltatás e művek — de általában az ismeretterjesztő művek — forgalmára vonatkozóan részletező adatokat nem kér. Ezért csak néhány könyvtár forgalmi adataival támasztjuk alá a gyermekolvasószolgálat közben szerzett tapasztalatokat.

A mozgalmi jellegű művek forgalma :

Könyvtár	Kötet-szám	1—10 olvasó olvasott	10—20 olvasó olvasott	20—30 olvasó olvasott
2. sz.	28	9 kötetet	4 kötetet	1 kötetet
12. sz.	39	9 „	2 „	2 „
26. sz.	14	2 „	4 „	— „
Összesen	81	20 kötetet	10 kötetet	3 kötetet

A például vett könyvtárakban az állománynak kb. fele forgalomban volt. A bent található könyvek forgalmára a kölcsönzőkártyák aláírásaiból következtettünk. Ezek szerint, — mint a táblázat is mutatja, — az állomány nagyobb részét csupán 1—10 olvasó olvasta, míg 20—30 olvasónál csak 1—2 kötet volt. Ennek az az oka, hogy az állomány elég szegényes, a meglevő könyvek nagy része nem alkalmas arra, hogy az ifjúsági mozgalmat megismertesse, megszerettesse a gyermekekkel. A könyvtárak sem követtek el mindent, hogy anyagukat változatosabbá tegyék. Egyes helyeken alapvető műveket nem találtunk. Több könyvtárból hiányzott pl. az *Úttörő-próbakönyv*, mely nemcsak a gyermekek, hanem az ifjúsággal foglalkozó könyvtárosok számára is nélkülözhetetlen. (Sajnos, a Könyvtárellátó jegyzékein sem szerepeltek az Úttörőszövetség kiadásában megjelent fontos művek.)

A könyvtárakban nagyon kicsi a választék, mindössze 10—15-féle olyan mű található, mely az ifjúsági mozgalommal kapcsolatos. De még ezeknek a műveknek a kölcsönzésére sem fordítanak elég nagy gondot a könyvtárosok. Főleg csak egy-egy évforduló megünneplésekor hívják fel a figyelmet ezekre a művekre. A figyelemfelkeltés következtében fellendül a művek forgalma. Példa erre a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak a VII. Pártkongresszus tiszteletére rendezett gyermekrajzversenye. A rajzversenyre megörökítendő könyvek ajánló jegyzékén a mozgalmi élettel foglalkozó számos mű szerepelt. Ebben az időszakban sok gyermek olvasta el az egyébként ritkábban kért Gubarjov: *Pionîroknak a Komszomolról*, Svéd: *Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok*, Velikanov: *A pionîrörs* stb. c. műveket. Rajzaikban ábrázolták az életrajzi jellegű könyvek egy-egy mozzanatát, pl. Szerémi: *Schönherz Zoltán*, Emi Siao: *Mao Ce Tung gyermekkora* stb. Megjegyezzük: a választék, melyet gyermekolvasóinknak nyújthattunk, nagyon kicsi volt.

Természettudományos könyvek. A gyermekek ismeretterjesztő állományának legnagyobb csoportja: 26,5%. Anyaga elég változatos, a gyermekek számára könnyen érthető matematikai, fizikai, kémiai, csillagászati stb. könyvek igen népszerűek. Általában 90—100 kötet (40—45-féle mű) természettudományos könyv van egy-egy gyermekkönyvtárban. Nem mindegyik könyvtár fejlesztette azonban eléggé körültekintően ezt az állományrészt. Egyes könyv-

tárak olyan fontos könyvekkel nem rendelkeznek, mint pl. JÁVORKA—CSAPODY: *Erdő-mező virágai*, ILJIN—SZEGAL: *Nézz körül!* Az újabbak közül KOVAL: *Peti, én meg az atomok*, *Űrhajózás* stb., melyek iskolai tanulmányaikban segítséget nyújthatnának. Általában nagy a hiány a friss, a modern technikával (űrhajózás, atomenergia) is kapcsolatos természettudományos könyvekben. Az állománycsoport igénybevétele is erősebb a többinél. A megvizsgált könyvtárak adatai alapján az alábbiakat állapíthattuk meg:

A természettudományi könyvek

20%-át olvasta	1—10	gyermek
22%-át ,,	10—20	,,
22%-át ,,	20—30	,,
23%-át ,,	30—50	,,

A könyvek nagyon elhasználtak, egyikét másikát már kétszer is újra kötötték, mert 50 gyermek kezében is megfordult. A könyvkiadás újabban hosszú évek mulasztását pótolja jó természettudományi gyermekkönyvek megjelentetésével. (Ilyen a kitűnő *Búvár*-sorozat!)

Néhány példa hat könyvtár összesített adatai alapján egyes könyvek igénybevételére:

Szerző, cím	Példány	Kiadva	Raktáron	Raktáron levőket olvasták
ILJIN—SZEGAL: *Nézz körül!*	8	4	4	53
KOVAL: *Peti, én, meg az atomok*	14	11	3	87
LUKÁCS: *Tarka-barka fizika*	11	7	4	97
Mit tudsz a világról?	14	5	9	203
ÖVEGES: *Játékos fizikai kísérletek*	12	7	5	133
WIESINGER: *Állatkerti séta*	13	10	3	44

A bent található felsorolt könyvek kártyáin 50-nél kevesebb aláírást nem találtunk. Ez azt bizonyítja, hogy a gyermekek legtöbbje már olvasta. (Ez a magyarázata annak is, hogy viszonylag szép számmal található belőlük a polcokon.)

A jó természettudományos könyvek megkönnyítik a gyermekek materialista világnézetű nevelését, ezért ezt az állománycsoportot nagy gonddal kell fejleszteni.

Technikai jellegű kiadványok. A technikai irodalom a gyermekkönyvtár ismeretterjesztő állományának mindössze 19%-ot kitevő része. (Néhány könyvtárban az arány még ennél is rosszabb.) A megvizsgált könyvtárakban átlag 60—80 kötet technikai jellegű, gyermekeknek való könyv van. Ezek között is több — a felnőttek számára kiadott — mű található, mert a könyvtárosok kénytelenek voltak a szegényes anyagot bővíteni, hogy a gyermekek érdeklődését ki tudják elégíteni. A technikai könyvek csoportja azonban még mindig nagyon hiányos. A megvizsgált könyvtárak felében nem találtuk meg pl. HORVÁTH Pálné: *Tű, cérna*, BIHARI Sándor: *Kis háziszerelő* c. művét, hiányzott a legtöbb könyvtárból az *Ügyes kezek* c. könyv is. Ezek nem a Móra Ferenc Könyvkiadó kiadványai. Nyilvánvaló tehát, hogy a könyvtárak egy része csupán az ifjúság kiadójánál megjelenő művek vásárlását

tartotta feladatának. Ezek a felismerések arra ösztönözték a Kerületi Könyvtárak Osztályát, hogy a technikai könyvek csoportjának változatosabbá tételére javaslatot készítsen. A kiegészítésül javasolt könyvek jegyzékén szerepeltek a fentiek és azokhoz hasonlók. A könyvtárak ezekkel a könyvekkel színesíthették az addig mindössze 30—40-féle műből álló technikai állománycsoportjukat.

A technikai kiadványok számának és választékának bővítése egyúttal a politechnikai képzés támogatása is. El kell érni, hogy a könyvtárak tartalmazzák az alapismereteket nyújtó, könnyen megérthető technikai kiadványokat. Ilyenek pl. BIHARI Sándor: *A kis technikus műhelye*, SCHNEEMANN József: *Lombfűrész munkák*, JESCH—TARABA: *Hová kössem!* stb. A gondosabb, körültekintőbb szerzeményezésen kívül pedig meg kell teremteni a technikai könyvek jobb propagandáját részben kiállítások segítségével, másrészt fejtörő játékok alkalmával, szakkörök támogatásával stb.

Az ismeretterjesztő művek három legfontosabb csoportján kívül hiányosságokat tapasztaltunk a többi kisebb csoportoknál is. Nagyon kevés a *művészetekkel* és a *sporttal* foglalkozó népszerű ismertető mű is. A megvizsgált könyvtárak közül három helyen egy művészeti jellegű kiadványt sem találtunk, a többiekben is csak egy pár kötetet. A gyermekkönyvtárak ismeretterjesztő állományának kiegészítésére készített javaslatunkban több mint 50 — a gyermekek számára is alkalmas — kiadványt soroltunk fel, hogy ezekből vásárolva megszüntessék a könyvtárosok az e téren található hiányosságokat. Többek között ajánlottuk a Zeneműkiadó kiadásában megjelent és a zeneszerzők életét képekben bemutató könyveket (PETZOLDT: *Beethoven élete képekben*, PETZOLDT: *Csajkovszkij élete képekben*, SZELÉNYI: *Liszt Ferenc élete képekben)* és azokat a képzőművészeti kiadványokat, melyekből hazánk legszebb városait, műemlékeit megismerhetik a gyermekek. Ilyen módon kívántuk bővíteni a mindössze 1%-nyi anyagot.

A könyvek példányszámát tekintve valamivel jobb a helyzet a *sporttal* foglalkozó könyvek csoportjában. A könyvtárosok a nagy érdeklődés miatt már évek óta kölcsönzik a gyermekeknek a könnyebben megérthető sportkönyveket, a Sport Lap- és Könyvkiadó egyes kiadványait, mint pl. *Atlétika*, OZOLIN: *Távol- és hármasugrás* és a sakkjáték elemeit tárgyaló könyveket. Ez azonban csak szükségmegoldásnak tekinthető.

Irodalomtörténeti művekből, írók életrajzából is nagyon kevés van a gyermekkönyvtárakban. Szükség lenne olyan művekre, mint JEMELJANOV: *Történetek Arkagyij Petrovics Gajdarról* vagy LUKÁCSY: *A halhatatlan szabadság dala* (Petőfiről), VERESZÁJEV: *Puskin élete* és hasonlókra.

Tanulságok és javaslatok

Összefoglalva a gyermekkönyvtári szépirodalmi és ismeretterjesztő állomány elemzésének tapasztalatait, megállapíthatjuk:

1. *Az állományelemzés* feltárta a gyermekek számára történő szerzeményezés hibáit, egyes állománycsoportok elhanyagolását. Megjegyezzük azonban, hogy a könyvkiadás az elmúlt években egyes állománycsoportok fejlesztésében ugyan nagy segítséget nyújtott a könyvtáraknak, más területeken viszont nem pótolta kellőképpen a hiányokat. 1950—52-ig pl. igen nagy nehézséget okozott könyvtárainknak a magyar népmesekincs és a világ népeinek meséiből való válogatás hiánya. A könyvkiadás felszámolta ezt a

hiányosságot, ma már könyvtáraink bőven el vannak látva gazdagon illusztrált, szép kiállítású mesékönyvekkel.

A könyvkiadás hiányosságai csaknem valamennyi állománycsoportban megmutatkoznak. 1958 folyamán a Könyvtárellátó jegyzékein a Móra Ferenc Könyvkiadó 14 éven aluli gyermekeknek való kiadványai közül mindössze 5 történelmi regény, 5 életrajzi mű szerepelt a gazdagabb választékú gyermekregények és a mesékönyvek között. Nem csoda tehát, ha a könyvtárak állománya ilyen regényekben nem bővelkedik. A gyermekkönyvállomány elemzése során sajnálattal állapítottuk meg, hogy a könyvtárak jelenlegi állományában történelmi regény a gyermekszépirodalmon belül mindössze 11%, életrajzi mű pedig csak 2,4% arányban található.

Még hiányosabb az ismeretterjesztő állománycsoport. 1958 folyamán a Móra Ferenc Könyvkiadó kiadásában gyermekeknek való új technikai és népszerű természettudományos mű alig jelent meg. Világűrről, bolygókról szóló könyvet pedig nem is találtunk az ajánlójegyzékeken.

Az 1959. és 1960. évi könyvkiadás már nem bánt olyan mostohán a 14 éven aluli gyermekekkel. A Móra Ferenc Könyvkiadó több év mulasztását pótolja, amikor megjelenteti a kitűnő *Búvár könyveket*, kiszélesíti a gyermekeknek készülő ismeretterjesztő művek témakörét, *Gyermekszínpad* sorozatot ad ki, és megjelenteti a régóta várt, színes gyermekenciklopédiát. Általában 1959 és 1960 folyamán sokkal gazdagabb az ifjúsági könyvtermés az előző éveknél. Több kalandos, fantasztikus könyv, történelmi és életrajzi regény, a legszebb klasszikus művek új kiadása és az ismeretterjesztő anyag kiszélesítése lehetővé teszik, hogy a könyvtárak is bővítsék, gazdagítsák gyermekkönyvállományukat, és felszámolják a kiáltó hiányosságokat. Ennek tulajdonítható, hogy javul a szerzeményezés arányszáma is. 1957-ben a könyvtárak a vásárlási összegnek csak 14—15%-át fordították gyermekkönyvekre, ez az arány 1958—59-ben már 20% körül van. A gyermekkönyvállomány a könyvtári állomány egészéhez viszonyítva is javult, 14%-ról 16%-ra emelkedett. Az arányt azonban tovább kell javítani. (26% gyermekolvasó!) A fellendülő gyermekkönyvkiadás ezt lehetővé is teszi.

2. *Szerzeményezés.* 1959 januárjától a kerületi könyvtárak meghatározott arányban kötelesek gyermekolvasóik számára szerzeményezni. A könyvállomány helyes fejlesztéséhez azonban ez nem elégséges. Az elemzés tapasztalatai megmutatták, hogy a hiányosságok egyes csoportokban nagyobbak, másokban kisebbek. A tények ismerete tudatosabbá teszi a szerzeményezést. Soron következő feladat tehát valamennyi gyermekrészleg könyvállományának elemző vizsgálata, melynek alapján tervszerűbbé tehetik könyvbeszerzésüket.

3. *A gyermekkönyvállomány védelme.* Az állomány megőrzése és javítása érdekében meg kell valósítani a könyvek műanyaggal való borítását. Ezzel meghosszabbítjuk a gyermekkönyvek élettartamát, védjük gyermekeink egészségét, egyben tisztaságra, rendre is neveljük ifjú olvasóinkat.

A könyvállomány állandó karbantartása megköveteli az időnkénti gondos selejtezést is, a rongált könyvek kivonását. Nem nevelhetjük a gyermekeket tisztaságra, a könyvek védelmére, ha magunk rongyos, elhanyagolt könyvet adunk a kezükbe.

A selejtezés alkalmával nyilvántartást kell készíteni, hogy mely művek beszerzése szükséges a kivontak pótlására. Meg kell valósítani a gyermekkönyvtárakban is a desideráta-jegyzék készítését.

4. *A gyermekkönyvállomány nyilvántartása.* Lehetővé kell tenni a gyermekkönyvállomány jobb, részletesebb nyilvántartását. Statisztikai adatszolgáltatásunk mindössze a szerzeményezés arányát és a gyermekkönyvállomány kötetszámát kéri. Ebből még azt sem lehet megállapítani, hogy az állományból mennyi az ismeretterjesztő irodalom.

Törekedni kell arra, hogy az újonnan megnyíló könyvtárakban — akár abban az ideális helyzetben vannak, hogy külön könyvbeszerzési keretük és önálló személyzetük van, akár a kerületi könyvtár részlegeként nyílnak meg —, már az alapleltár lefektetésekor különválasszák a gyermekkönyvállományt. A címleltár és a csoportos leltár külön mutassa ki a gyermekkönyvállományt. Ez alapja lehet a további tájékozódásnak. A csoportos leltárkönyv rovatait leghelyesebb a gyermekkönyvállomány csoportjai szerint meghatározni. Az elemzés tapasztalatai alapján ki kell dolgozni a legmegfelelőbb csoportosítást, hasonlóan a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyermekkönyvtári katalógusa 17 témaköréhez.

Az alapleltár ilyen módon való lefektetése megkönnyíti a könyvállomány egyes csoportjainak fejlesztését, és a könyvtárosok jelzéseket tudnak adni a könyvkiadás számára is.

A gyermekkönyvállomány ismerete, annak elemző vizsgálata, a könyvállomány gondosabb fejlesztése *nem öncélú munka,* hanem része mindazon könyvtári feladatoknak, melyek a gyermekolvasók világnézeti, erkölcsi, irodalmi és esztétikai nevelését előmozdítják.

FRAU LÁSZLÓ BIKÁCSI: UNTERSUCHUNG DES KINDERBÜCHERBESTANDES IN DEN BEZIRKSBIBLIOTHEKEN DER HAUPTSTÄDTISCHEN ERVIN SZABÓ BIBLIOTHEK

Die Verfasserin berichtet kurz über die Entwicklung der Kinderabteilungen im Budapester Bibliothekennetz. Sie stellt fest, daß das Wachstum und die Zusammensetzung des Bestandes der Kinderbücher mit der Zunahme des Kinderleserstandes nicht Schritt hält. Seit 1959 wird der für Bücheranschaffung bestimmte Betrag — zwecks planmässigerer Erweiterung des Bücherbestandes — in der Hauptstädtischen Ervin Szabó Bibliothek auf Grundlage des Verhältnisses der Erwachsenen und Kinderleser aufgeteilt. Zu einer planmäßigen Förderung des Bestandes genügt dies jedoch nicht. Die Bibliothekare müssen die Zusammensetzung des Bestandes kennen lernen.

Der Aufsatz beschäftigt sich in zwei Kapiteln mit der Analyse des Kinderbücherbestandes der Budapester Bezirksbibliotheken. Es wird untersucht sowohl das Verhältnis der sowjetischen und übrigen ausländischen Literatur, wie auch die Anzahl der neuen ungarischen und klassischen Werke im Bestande der Büchereien und es wird ein Vergleich zwischen der Anzahl der einzelnen Büchergruppen mit dem Verkehr der Bücher gezogen.

Einen größeren Teil ihres Artikels widmet die Verfasserin der Gruppierung des Bücherbestandes nach Gattungen. Der Kinderbücherbestand wird den speziellen Gruppen entsprechend untersucht. (Bilderbücher, Märchenbücher, historische Romane, abenteuerliche Geschichten, Biographien usw.) In diesem Teil wird das populärwissenschaftliche Material abgesondert untersucht, darunter die Literatur der Arbeitsbewegung, der Naturwissenschaften und die der Technik. In der Behandlung sowohl der Belletristik, wie auch der populärwissenschaftlichen Literatur hat die Verfasserin anhand einer großen Anzahl von Beispielen die Versorgung der Bibliotheken und den Verkehr einzelner Bücherbestände dargestellt. Außerdem hebt sie die Wichtigkeit des Leserkundendienstes nicht nur einzelner Gruppen, sondern auch der wichtigeren Bücher hervor.

Der Aufsatz enthält zuletzt Vorschläge zum Schutze, Lagerung und Registrierung des Bücherbestandes. Im Zusammenhange mit der Registrierung wird es für notwendig gehalten, daß sowohl in den neuen selbständigen Kinderbüchereien, wie auch in den einzelnen Abteilungen Gruppeninventarbücher benützt werden. Bei den Problemen der Lagerung wird darauf hingewiesen, daß in den Büchereien mit offenen Regalen der Bestand nach speziellen Gruppen erschlossen werden müsse. Als die Verfasserin die Lehre zieht, weist sie auf die ungünstigen Arbeitsverhältnisse der Kinderbibliothekare hin und fordert die Feststellung von Arbeitsnormen für Kinderbibliotheken.

In der Zusammenfassung wird festgestellt, daß die analytische Untersuchung des Kinderbücherstandes einen Teil jener Aufgaben der Bibliotheken bildet, welche den Lesekundendienst für Kinder auf ein höheres Niveau heben würden.

Der Aufsatz veranschaulicht das behandelte Material mittels Tabellen. Die Tabellen stellen in ziffernmäßiger und prozentualer Teilung die einzelnen Gruppen des Bestandes der Kinderbücher dar. Mehrere kleinere Tabellen veranschaulichen sowohl die Versorgung, wie auch die Benützung einzelner Werke. Die am Ende des Aufsatzes gewonnene Lehren können auch für die Arbeit anderer Kinderbibliotheken nützlich sein.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Kairói Geniza Magyarországon található anyaga. Az MTA 1906-ban ajándékozás folytán egy különlegesen értékes gyűjtemény birtokába jutott. A GOMPERZ-család, a fiatalon elhúnyt KAUFMANN Dávid főiskolai tanár keleti — főleg héber és arab — kéziratokból és könyvekből álló könyvtárát a magyarországi keletkutatás előmozdítása céljából az MTA rendelkezésére bocsátotta.[1] A nagyértékű gyűjteményt az MTA 1906. február 26-i ülésén „nagy elismeréssel" elfogadta.[2] A gyűjtemény tudományos értékének megvizsgálására és szakvélemény adására a nemzetközi tekintélynek örvendő magyar orientalistát, GOLDZIHER Ignác akadémikust kérték fel. GOLDZIHER az MTA 1906. április 23-i ülésén[3] számolt be a KAUFMANN-gyűjtemény anyagáról. Jelentése öt fejezetre oszlik.

I, Kéziratok.
II. Geniza.
III. Nyomtatványok.
IV. Rájuk vonatkozó szakirodalom.
V. Illusztrált kéziratok.

GOLDZIHER jelentésének második pontjában a gyűjtemény kéziratainak egy különleges részével, a Geniza-anyaggal foglalkozik.,

„. . .II. A kéziratok egy külön osztályául említem az egyiptomi *Genizáh*-kból szerzett okiratokat és töredékeket, részint arab, részint héber nyelven. Itt két rendbeli irodalmi emlék foglal helyet; először: *levelek*, családi, üzleti és hivatalos természetű *okiratok* a XIII—XIV. századokból; másodszor nagyszámú *töredékek mindenféle tartalmú könyvekből*. E gyűjtemény (592—594. sz.) arab részét múlt nyáron tüzetesen átvizsgáltam és nagyjából rendeztem. Mondhatom, hogy ez okmányok tartalma rendkívüli módon kötötte le figyelmemet. Nem is szólva a körülbelül 80-at tevő (a katalógus szerkesztése óta nagy számmal kerültek elő még ily okiratok) levelekről és összeírásokról, melyek az élet mindenféle vonatkozásáról közvetlen tanúságot nyújtanak, az emlékek tárgyi érdekességükön túl nagyon fontosak mint anyagok e régi idők köznyelvének úgy mint az epistoláris technikának ismeretéhez. Fontosságuk mellett azon körülmény is tanúskodik, hogy a bécsi udvari könyvtár Rainer-papyrusai gyűjteményében helyet foglaló ilynemű okiratok feldolgozásának szívesen nyitnak helyet a Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer c. előkelő tudományos publicatióban. Ezentúl, reménylem, Akadémiánk kiadványaiban is találkozhatunk a könyvtárába került okmányok megfejtésével és tanulmányozásával.

Említettem már, hogy a gyűjtemény e részéhez tartozik még vagy 130 különféle terjedelmű töredék, a héber, úgymint a zsidó-arab irodalom különféle ágaiból. Már e

[1] *Akadémiai Értesítő*, 1906. 126—127. l.
[2] Uo. 306—314. l.
[3] Uo. 306—314. l.

körülmény érintéséből is észrevehető, hogy Akadémiánk könyvtárának e csoportja nagyon fontos irodalomtörténeti forrásul fog szolgálhatni. Első átvizsgálásra is eddig teljesen ismeretlen, vagy elveszettnek vélt munkákból akadtam már ily töredékekre, melyeket alkalomadtán ismertetni vagy idővel tanítványaimmal feldolgoztatni szándékozom. A gyűjtemény néhai tulajdonosát időelőtti hirtelen halála akadályozta meg abban, hogy könyvtárának e valóságos kincseit közelebbről megvizsgálja és rendezze. Magam fogtam hozzá ez érintetlen dolgok tanulmányozásához és sok fontos részletre akadván, egy jó csomót a magam számára lemásoltam, másrészt kivonatokba foglaltam.

Már GOLDZIHER is rámutatott a KAUFMANN-gyűjtemény különleges tudományos értékére, de hogy valójában mekkora értéket jelent, azt akkor teljes valójában még fel sem fogták.

A Geniza kutatás előzményei tulajdonképpen a múlt század végére nyúlnak vissza. A szó maga a perzsa nyelvből került a héberbe: a גנז ige jelentése „elrejteni, felhalmozni." Az ebből képzett főnév a גניזה: „raktár, kincseskamra". A Geniza a könyvek elrejtését jelentette. Elrejtették a megkopott, megsérült szövegeket, kegyszereket, nehogy profán célokra használják fel őket. De elrejtették — Genizába helyezték — azokat a könyveket is, amelyek egykor beletartoztak a szentírásba, de azután a különböző elvek és érdekek összeütközése miatt apokriffá minősítették, és kizárták őket a kánonból. De elrejtették néha az idegen nyelvre fordított szentiratokat is. I. GAMLIEL *Jób könyvének* fordítását befalaztatta (Sab. 115/a.). Genizába került az ún. „szent" vagy „szentségétől megfosztott" könyvön kívül sok más irat is. A héber nyelvet „szent nyelv"-nek tartották, ennélfogva a héber nyelven vagy héber írással írt szövegek bizonyos szent jelleggel bírtak. Így a héberül írt levelek, költemények és énekek, továbbá hivatalos iratok, mint pl. házasság- és válólevelek, szerződések, bírósági ítéletek ugyancsak ilyen „védettséget" élveztek, és ennekfolytán óvták őket a méltatlan felhasználástól. Így azután a Geniza a régi zsidó községek életében a szent lomtárnak és a világi tartalmú, de héber nyelven készült iratok gyűjtőhelyének sajátos kombinációjává alakult.

Az iratoknak ez az elrejtése tulajdonképpen nem az idekerült iratok sorsának befejezése, hanem egy sajátos aktusnak *megelőző* fázisa volt. Ugyanis a Genizába összegyűjtött anyagot megfelelő szertartás közepette — akár a holtakat — eltemették a temetőben בית גניזה (Pesz. 11. b.) A Geniza tehát eredetileg a tóratekercsek vagy a nem kívánatos, vagy éppenséggel eretnek tartalmú művek eltemetésének aktusát jelentette. CHIZKIJAHU „elrejtette", illetőleg a nyilvánosságból kivonta a gyógyítással foglalkozó egyik könyvet. (Ber. 10. b.) Az elrejtett könyvek eltemetésének módját — ami nagy ünnepélyességgel ment végbe — a zsidó előírások pontosan megszabták. Így MÁJMÚNI és KÁRÓ a használaton kívül helyezett tóratekercsek eltemetésére megfelelő cserépedények használatát írták elő.[4] De előfordult az is, hogy bizonyos tekercseket — pl. a hűtlenséggel vádolt asszony esetében, — a templom küszöbe alatt rejtettek el.[5]

Egyféle — itt bővebben nem tárgyalható — elrejtésről van szó a kumrani leletek esetében is.[6]

A Genizák helye rendszerint a zsinagóga volt vagy a tóraolvasó asztal alatt a pincében, vagy valamelyik falbemélyedésben, de leggyakrabban a padlás félreeső helyén. A Genizákban való felhalmozást, elrejtést a középkorban, sőt még az újkorban is megtalálhatjuk. A Genizák közül különösen a keleti vallásos centrumokban levők jelentősek, pl. Bokharában, Teheránban, Aleppóban, bár ezek anyaga nem maradt fenn,[7] a földbe te-

[4] Misne Tora, H. Széfer Tóra X. 3; Sulchan Aruch, Jór. D. 282. §. 10.
[5] Toszef. Szota II. 2.
[6] BURROWS, M.: *The Dead Sea Scrolls.* 1955. — WILSON E.: *The Scrolls from the Dead Sea.* 1955.
[7] *Encyclopaedia Judaica.* VII. 250—55. l.

metve nyilvánvalóan elpusztult. Az Al Basatin sivatag temetőjében GOTTHEIL által talált Geniza, amelynek anyaga feltehetően Kairóból származik, a szerencsés esetek közé tartozik, mert a sivatag pora évszázadokon át konzerválta a benne fekvő írásos emlékeket. A Genizák közül — anyagának gazdagsága és tudománytörténeti fontossága miatt — legnagyobb jelentőségű a kairói. Fennmaradása a véletlennek köszönhető, elfeledkeztek róla.

A zsinagóga, amelyben megtalálták, eredetileg kopt templom volt Kairó óvárosában. 882-ben MIHÁLY kopt patriarcha, hogy az uralkodó AHMED IBN TULUN (868—884) által követelt hatalmas adó megfizetéséhez szükséges összeget elő tudja teremteni, eladta a Szent Mihály templom épületét a kairói zsidóknak,[8] akik némi átalakítás után zsinagógaként használták, egyes felfogások szerint már 616-ban, miután CHOSROES elfoglalta Egyiptomot. Mint ismeretes, a zsidó templomokban az asszonyok számára elkülönített hely, rendszerint galéria szolgál. Ennek a galériának a végében volt egy nagy — ajtó és ablak nélküli — helyiség, amelybe csak a nyugati oldalról létra segítségével egy lyukon át lehetett bejutni. Ez volt az épület padlástere. Bár a zsinagóga egyes részeit 1890-ben átalakították, az épületnek ezt a részét nem bolygatták, az évszázadok alatt felhalmozott kb. kétszázezernyi irat, irattöredék, dokumentum, levelezés és könyv érintetlenül maradt.[9]

A kairói Genizát — bár létezéséről tudtak — a múlt század második felében fedezték fel újra. J. SAPHIR 1864-ben behatolt a sötét helységbe, de az anyag áttekinthetetlensége és az évszázados por miatt nem fogott hozzá a kilátástalan munkához, csak néhány, találomra felmarkolt kézirattöredéket vett magához.

A különböző Genizák anyagának feltárásában igen nagy jelentőségű Abraham FIRKOVITS (1785—1874) működése. FIRKOVITS a régi keleti kéziratok és sírfeliratok kiváló szakértője volt, akit különösen foglakoztatott a karaita szekta Európába való kerülésének és a Krim félszigeten való letelepedésének kérdése. Véleménye szerint ugyanis a karaiták Izrael népe elveszett, a történelem során eltűnt 10. törzsének a leszármazottai, akik az i. e. VI. században a Krim félszigeten telepedtek meg. FIRKOVITS tételének bizonyítására fáradhatatlan szorgalommal kutatta át Törökország, Palesztína és Egyiptom Genizáit. Kutatásainak eredményeként sikerült összeszednie a világ legnagyobb héber kéziratgyűjteményét, amelynek karaita és szamaritánus darabjai egyedül állók a világon.[10]

FIRKOVITS két hatalmas gyűjteményt szedett össze. Az első gyűjteményt maga FIRKOVITS adta el a pétervári közkönyvtárnak 1867-ben, a második gyűjteményt FIRKOVITS halála után 1876-ban vásárolta meg ugyanez a közkönyvtár. A második gyűjtemény, bár számszerűen kisebb, de értékben felülmúlja az elsőt, ezt bizonyítja az is, hogy FIRKOVITS, aki korának kiemelkedő kéziratszakértője volt, e gyűjteménytől haláláig nem volt hajlandó megválni. A kairói Geniza anyaga FIRKOVITSnak ebbe a gyűjteményébe került. 159 teljes tekercs hártyára, illetőleg pergamenre írva, ezenkívül több mint 1000 héber és 2000-nél több arab kézirat. Ezenfelül több ezernyi héber kézirattöredék a bibliából. Az eddigi kezdeti feltárások alapján is megállapítható, hogy 14 kézirattöredék a 929—1121 közötti évekből való, amelyek szövegrögzítését a X. század első felében élt híres maszoréta, ARON BEN ASER végezte.[11] A hatalmas anyag, minthogy FIRKOVITS a provenienciát nem jelölte meg, a kutatás számára további nehéz feladatot jelent. De FIRKOVITS gyűjteményén kívül rendelkezik a leningrádi könyvtár még egy jeles,

[8] KAHLE, Paul E.: *The Cairo Geniza*. London, 1947.

[9] SCHECHTER, S.: *Studies in Judaism*. II. Philadelphia, 1908. 5. l.

[10] KAHLE, Paul E.: *I. m.* 4—5. l. KATSH, A.: *Ginze Russiyah*. II. New York, 1958. 7. l.

[11] KAHLE, Paul E.: *I. m.* 4—5. l.

ugyancsak a kairói Genizából származó, mintegy 1200 töredékből álló kéziratgyűjteménynyel, amely az ANTONIN-gyűjtemény néven ismeretes. Ennek anyagát ugyanis a Jeruzsálemben működött ANTONIN orosz archimandrita szedte össze.

A kairói zsinagógát 1890-ben tatarozták. Ez alkalommal előkerültek egyes kézirattöredékek, amelyeket a templomi alkalmazottak a külföldi túristáknak eladtak. Így került Cambridgebe két angol asszony (Mrs. LEWIS és Mrs. GIBSON) egyik kairói utazása után néhány kézirattöredék, amelyekről a kitűnő hebraista, S. SCHECHTER megállapította, hogy e töredékek BEN SZIRA elveszett héber eredetijéből származnak. E felfedezés hatására SCHECHTER Kairóba utazott, és 1896—97-ben — igen kedvezőtlen körülmények között, szellőzetlen helyiségben, egy olajmécses pislákoló világítása mellett — egy teljes éven át szisztematikusan kutatta a kairói Geniza anyagát. A SCHECHTER által összeszedett, pergamenre és papírra írt töredékeket — kb. 100 000 darabot — SCHECHTER a cambridgei egyetem könyvtárának szerezte meg, ahol mint TAYLOR—SCHECHTER gyűjteményt tartják számon.[12]

1898. június 14-én a cambridgei könyvtár vezetősége a következő jelentést adta ki:[13]

„. . . . a nagy értékű gyűjtemény kincsei között találhatók:

1. töredékek BEN SZIRA könyvéből héberül
2. palimpsestek, amelyeken az eredeti írás görög nyelvű, és amelyek megőriztek számunkra töredékeket a *Hexapláb*ól és AQUILAS fordításából
3. bibliai töredékek korai héber kézírással, egyes példányok superlinearis pontozással
4. liturgikus töredékek
5. részletek a talmudból és ezekre vonatkozó kommentárokból
6. történelmi dokumentumok
7. arab nyelvű, héber írású töredékek
8. töredékek szír nyelven."

„Volt olyan anyag Cambridgeben, amelyet még SCHECHTER hozott magával Kairóból, de a töredékeket — rossz állapotuk miatt — átvizsgálatlanul hagyta. Amikor 1933-ban az University Library új épületbe költözött, ez a számos dobozt megtöltő fragmentum az Arts School-ban maradt. Nemrégiben kerültek végleges helyükre, s ekkori számbavételük alkalmából 1956-ban Ch. SCHIRMANN, a Héber Egyetem professzora a BEN SZIRA kéziratából egy további lapot talált (Tarbiz. XXVII. 1957/58. 440—443.).

SCHIRMANN folytatta kutatásait, s utóbb még két darabot talált: a *B.* kéziratból egy lapot, s a *C.* kéziratból két lapot, amely a SCHECHTER által közöltet pontosan kiegészíti. A két utolsó kéziratban eddig ismeretlen mondatok vannak, a másodikban pedig megtalálható az a részlet is, amelyet SZAÁDJA idéz (Tarbiz. XXIX. 1959/60. 125—134)."[14]

1896-ban Elkan N. ADLERnek is sikerült bejutnia a kairói Genizába, ahonnan egy zsákra való kézirattöredéket hozott el, amely később az USA-ba került.[15]

SCHECHTER hosszas kairói jelenléte erősen felkeltette az érdeklődést a kairói Geniza iránt. Ennek folytán az anyag egy része kereskedői forgalomba és tekintélyes mennyiség — kb. 4000 darab,közötte MAJMUNI néhány sajátkezű kézirata is — Jack MOSSERI tulajdonába került.[16]

A kairói Geniza anyagának felfedezése korszakalkotó esemény volt, és forrásul szolgál a zsidó és zsidó-arab kultúra történeti, nyelvészeti, jogi, folklorisztikus, irodalmi és

[12] SCHECHTER, S.: *Studies in Judaism.* II. Philadelphia, 1908. 9. l.
[13] *Cambridge University Reporter.* 1897—98.
[14] SCHEIBER Sándor, Antik Tanulmányok. VII. 1960. 272—273. l.
[15] KAHLE, Paul E.: *I. m.* 5. l.
[16] *Encyc. Jud.* VII. 250—255. l.

bibliakritikai szövegeinek megismeréséhez. A kairói Geniza anyag jelenleg különböző könyvtárakban szétszórva, többnyire katalogizálatlanul, fel nem dolgozott állapotban található. Kutatását ez természetesen nagyon megnehezíti.

Jelenleg — többek között — a következő könyvtárak rendelkeznek kairói Geniza anyaggal:

1. Szovjetunió: Leningrád, Szaltükov—Scsedrin Könyvtár.
2. Anglia: Cambridge, Oxford, British Museum, Manchester John Rylands könyvtár.
3. USA: Jewish Theological Sem. New York; Dropsie College, Philadelphia; Hebrew Union College, Cincinnati; Smithsonian Institute, Washington; University of Pennsylvania.
4. Izrael: Hebrew University, Jeruzsálem.
5. Egyiptom: Mosseri-gyűjtemény, Cairo.
6. Ausztria: Rainer-gyűjtemény, Bécs.
7. Magyarország: MTA keleti könyvtár, Kaufmann-gyűjtemény, Budapest; Országos Rabbiképző Intézet, Budapest.
8. Nyugatnémetország: Frankfurt am Main.
9. Franciaország: Alliance Israélite könyvtára, Páris.

A Geniza anyaga foglalkozik a bibliával, a héber nyelvtannal, bibliai kommentárokkal, targummal, midrással, misnával, babiloni és palesztínai talmuddal, gáonikával, a héber költészettel, decizorokkal, a karaita irodalommal, liturgiával, történelmi anyaggal héber, héber-arab és szír nyelven.[17]

E hatalmas értékű forrásanyagról katalógus csak igen szórványosan készült. A feldolgozás az anyag természeténél fogva igen nehéz, de rendkívül fontos lenne, minthogy számos esetben ugyanannak a szövegnek részei szétbontottan különböző könyvtárakban találhatók. Az összefüggő szövegek egybeillesztése, a hiányok kiegészítése döntő fontosságú lenne. A B. M. Lewin által 1943-ban Jeruzsálemben publikált Szaadja משא משלי kéziratának töredékei 5 különböző helyen vannak.[18] A Scheiber által 1953-ban Budapesten kiadott s egy bagdadi méltósághoz írt költemények füzetének egy része az MTA könyvtárában, másik része a cambridgei egyetemi könyvtárban, harmadik része a British Museum könyvtárában található.[19] Obadja XII. századi normann prozelita autográf héber naplójának egyik része New Yorkban, másik része Cambridgeben, az eleje Budapesten bukkant fel.[20] Egy régi — bibliára feltett — kérdésgyűjtemény egy darabja 1901-ben vált ismeretessé Cambridgeben, ugyanennek a kéziratnak további darabja több mint félszázad után került meg Budapesten.[21]

Eddig megjelent nyomtatott katalógusok a kairói Geniza anyagról:

1. Neubauer—Cowley: *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library.* II. Oxford, 1906. A Bodleiana anyagáról.
2. Halper B.: *Descriptive Catalogue of Genizah Fragments in Philadelphia.* Philadelphia, 1924. A Dropsie College anyagáról.
3. Gottheil R.—Worrell W. H.: *Fragments from the Cairo Genizah in the Freer Collection.* New York, 1927.

[17] Katsh: *I. m.* 7. l.

[18] Scheiber, Genizah Publications VIII.

[19] A. Scheiber: *Panegyrics in honour of a Baghdad dignitary.* Acta Orientalia. III. 1953. 107—133. l.

[20] A. Scheiber, Acta Orientalia. IV. 1954. 271—296. l. Vö. S. D. Goitjn méltatását: Háárec. 1955. XII. 9.

[21] A. Scheiber, Acta Orientalia. VII. 1957. 27—63. l.

GOTTHEIL egy átfogó, nagy katalógus készítését tervezte a Geniza töredékekről. Magyar részről BLAU Lajos professzor lett volna a munkatárs, GOTTHEIL közbejött halála e terv megvalósítását megakadályozta.

4. *Catalogue of Hebrew Manuscripts in the Collection of Elkan N. Adler.* Cambridge, 1921. Az amerikai Jewish Theological Seminary ADLER-gyűjteményéről.
5. WIDDER S.: רשמת הפיוטים והשירים בין כתבי הגניזה בספריתו־דד קויפמאן שבאקדימיה המדעית ההונגרית בבודאפשט *(Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw.* Bp. 1947. Héber rész: 15—113. l.) Az MTA Geniza költői anyaga.
6. WEISZ, Max: *Katalog der Hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. Dr. D. Kaufmann.* Frankfurt a. M. 1906. 183—184. l. Az MTA Genizáról.
7. KOMLÓS O.: רשימת התרגומים של גניזי קויפמן (Sinai. XV. No. 9—10. 1952. 237—240. l.) Az MTA Geniza Tárgum-anyaga.

A magyarországi Geniza anyag és feldolgozása.

Magyarországon a KAUFMANN-gyűjteménynek 700 darab Geniza töredéke volt. A Geniza anyaggal kapcsolatos tájékozatlanságot mutatja, hogy P. KAHLE a Geniza-kutatás jeles tudósa az 1947-ben megjelent *The Cairo Geniza* c. művében egyáltalán nem tesz említést a KAUFMANN-gyűjteményről. Művének 2. kiadásában (Oxford, 1959) már szerepel a KAUFMANN-gyűjtemény is.[22]

Jelenleg 660 darab Geniza töredék van Magyarországon,[23] részben azMTA, részben a budapesti Rabbiképző tulajdonában. 40 darab, amelyet KAUFMANN maga ajándékozott GOLDZIHERnek, 1944-ben — Budapest ostroma idején — elpusztult.[24] Ezek különböző mágikus szövegek, varázsigék és esküformák voltak. GOLDZIHER részben feldolgozta őket az *Arabok és más sémiták eskü*i-ről írott tanulmányában. E tanulmány kézirata szerencsére fennmaradt, úgyhogy az eredeti Geniza töredékeket ezek alapján rekonstruálni lehet.[25] GOLDZIHERt főleg a Geniza anyag arab-héber kéziratai foglalkoztatták. *Mélanges judeo-arabes* címmel sorozatosan publikált is belőlük a *REJ*-ben, sőt tanítványai érdeklődését is igyekezett felkelteni, doktori disszertációul jelölve ki egy-egy töredék feldolgozását.

Jelentős működést fejtett ki a Geniza töredékek identifikálása és tudományos feldolgozása terén dr. WEISZ Miksa is. A gáonikus és liturgikus szövegekből egész sorozatot jelentetett meg שרידים מהגניזה címen.

Nagyjelentőségű WIDDER Salamon működése, akit a magyarországi Geniza anyag költői darabjai érdekeltek különösen. Nemcsak számos darabot publikált közülük,hanem hosszú évek fáradságos munkájával összeállította a KAUFMANN-gyűjtemény Geniza töredékei költői anyagának teljes katalógusát is.[26]

A KAUFMANN-gyűjtemény feldolgozása nagy tudást igénylő, fáradságos munka. A Geniza anyagának feltárói közül elsősorban SCHEIBER Sándor működése jelentős, aki nemzetközi szempontból is egyik legjelesebb kutatója a Geniza anyagnak.[27] SCHEIBER pl.

[22] KAHLE, P.: *The Cairo Geniza.* Oxford, 1959. 8. l.
[23] SCHEIBER—LŐWINGER, Genizah Publications. Bp. 1949. IX.
[24] Uo.
[25] SOMOGYI J.: *A collection of the Library Remains of Ignace Goldziher.* J. R. A. S. 1935. 149—54. l.
[26] *Semitic Studies in Memory of I. Löw.* Bp. 1947. Héber rész: 15—113. l.
[27] Lásd róla S. D. GOITEIN, REJ. CXVIII. 1959/60. 25—26. l.

a Geniza 148. darabjából[28] megállapította, hogy e szöveg hiányzó részei Cambridgeban, illetőleg a londoni British Museumban találhatók.[29]

Az arab-zsidó szövegeket HAHN Istvánnal, társszerzőjével dolgozta fel.

SCHEIBER és HAHN a Geniza egyik darabjáról — SZAÁDJA okiratos formuláréskönyvéről — megállapították, hogy a Budapesten található töredék ugyanabból a kéziratból való, melynek további részei a Bodleiana birtokában vannak.[30]

A zsidó jogi irodalomnak jeles műve SZAÁDJA gáonnak arab nyelven írt törvénykönyve. Ezt gyakran idézték anélkül, hogy eredeti szövegét valaha is látták volna. Ennek egy töredéke újabban előkerült a leningrádi, egy másik töredéke pedig egy new-yorki gyűjteményből.[31] ASSAF e mű további töredékeit fedezte fel az oxfordi, a cambridgei, illetőleg a new-yorki gyűjteményekben, halála azonban megakadályozta ezek kiadásában.[32] SCHEIBER és HAHN a KAUFMANN-gyűjtemény anyagában megtalálta és kiadta ezen elveszett mű további töredékeit. [33]

A Genizák anyagának tanulmányozása a művelődéstörténet egyik sajátos fejezetének feltárása szempontjából is igen jelentős, minthogy másutt nem rögzített tekintélyes mennyiségű ismeretanyaggal rendelkezik.

SCHER TIBOR

Adalékok a „Hungern Chronica" 1534. évi kiadásának történetéhez. Az első német nyelvű magyar krónika, *Der Hungern Chronica* első, 1534. évi kiadása nem tartozik az ún. elfelejtett művek közé, amelyeket megjelenésük után hosszabb vagy rövidebb idő után újra kell felfedezni. A munkát igen sokan forgatták, és széleskörű elterjedettségnek örvendett: két év múlva újabb kiadásban is napvilágot látott. Mindkét kiadásból tucatnyi példányt őriznek ma is a könyvtárak világszerte. Az ezekben fennmaradt kézírásos bejegyzések azt tanúsítják, hogy a hazánk története iránti érdeklődés a német nyelvű olvasók körében hosszú időn keresztül jelentős részben e munkából nyert kielégítést.

Ha a munka maga nem is merült feledésbe, de megjelenésének számos körülménye igen:

CZWITTINGER Dávid *(Specimen* . . . Frankfurt—Leipzig, 1711. *Bibliotheca Scriptorum* 25. l.) még azt állította, hogy olaszból fordították. De hamarosan tisztázódott, hogy a munka forrása nem más, mint THURÓCZY János mester 1488-ban megjelent latin nyelvű krónikája. (SCHMEIZEL, Martin: *Index bibliothecae res Hungariae* . . . Halle, 1751. 9. l. XI. sz.) Michael DENIS pedig már pontosan megállapította *(Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX.* Wien, 1782. 387. sz.), hogy a 158 fejezet közül az első 140 készült THURÓCZY alapján, erősen rövidítve, főleg a német olvasóra terhes sok magyar név elhagyásával. Az utolsó 18 fejezet forrása azonban, amely MÁTYÁS király ausztriai hadjáratától a mohácsi vészig terjedő korszakot tárgyalja, a mai napig is tisztázatlan.

[28] SCHEIBER A.: *Panegyrics in honour of a Baghdad dignitary.* Acta Orientalia. III. 1953. 107—133. l.

[29] SCHECHTER S.: *Saadyana.* Cambridge, 1903. 63—74. l. J. MANN: J. Q. R. N. S. IX. (1918—1919.) 153—160. l.

[30] SCHEIBER—HAHN: *Two fragments from the Kitab al-Sahadat wa-l-Wata'iq of Saadia.* Acta Orientalia. V. 1955. 231—247. l.

[31] BANETH D. H.: רב סעדיה גאון Jerus. 1943. 365—381.

[32] ASSAF S.: תקופת הגאונים וספרותה Jerus. 1955. 192—193.

[33] SCHEIBER—HAHN: *Leaves from Saadia's Kitâb al-Sarâi.* Acta Orientalia. VIII. 1958. 99—109. l. — SCHEIBER—HAHN: *Further Chapters from Saadia's Kitâb al-Sarâi.* Acta Orientalia. IX. 1959. 97—107. l.

HANER (HANER, Georg Jeremias: *De scriptoribus rerum Hungaricarum.* Viennae, 1774. 127. l.) tudni vélt egy 1534 előtti kiadásról is. Erre a feltevésre őt feltehetően a kolofonban szereplő „newlich verteutscht" kifejezés juttatta. De ez csupán azt jelenti, hogy a krónikát ugyan már korábban megírták, de most fordították le németre. Ugyancsak ő hívta fel elsőnek a figyelmet egyes metszeteknek a köteten belüli ismétlődésére. PRAY György *(Index rariorum librorum . . .* Buda, 1780. I. 255—6. l.) utalt először a már említett második kiadásra. (Augsburg, 1536. Philipp Ulhart.)

A krónika forrására vonatkozó helyes megállapítást egyesek — így PRAY *(i. m.)* és később KERTBENY Károly is *(Magyarországra vonatkozó német nyomtatványok 1454—1600.* Bp. 1880. 485. sz.) — úgy értelmezték, hogy THURÓCZYT e műnél mint szerzőt tüntették fel. Pedig ezt a megjelölést a kompilálás és a fordítás munkáját végző Hans Hauge zum FREYSTAIN érdemli, aki e tevékenységét a kolofonokban kifejezetten fel is tüntette.

Sajnos a szerzőség kérdése ezzel még nem zárult le. A szakirodalom az összeállító nevét ugyanis a legváltozatosabb formákban közölte: Hauge von FREYENSTEIN Johannes (CZWITTINGER *i.m.)*, Haugenhans (SCHMEIZEL *i. m.* 1748. évi kiadásában), Hans von Haugen (SCHMEIZEL *i. m.* 1751. évi kiadásában), Joann. Haug de FREISTEIN (SCHIER, F. X. *Dissertatio de regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini . . .* Vindobonae, 1766. 40. l.), Joannes Hauge von FREYENSTEIN (HANER *i. m.)* stb. De nem csupán a XVIII. század tudósai, hanem még APPONYI Sándor is *(Hungarica.* III. köt. München, 1925. 1691. sz.) a Haugen zum FREYSTAIN, Hans névformát használta. Nyilván az ő tekintélye alapján Josef BENZING 1958-ban — egyik alább részletesebben ismertetésre kerülő cikkében — „Hauge" alatt közli e nevet. Pedig már DENIS *(i. m.)* és nyomában BALLAGI Aladár *(Buda és Pest a világirodalomban.* Bp. 1925. 433. sz.) felhívták a figyelmet arra, hogy Hauge nem más, mint a Hugó keresztnév délnémet változata. A *Hungern Chronica* összeállítójának és fordítójának neve tehát helyesen: FREISTEIN (FREYSTEIN, FREYSTAIN), Hans Hauge zum.

Nem kevesebb probléma, illetve megoldási kísérlet merült fel az 1534. évi kiadás nyomtatási helye körül is. Ebben a kérdésben határozottan Michael DENIS *(i. m.)* foglalt állást elsőnek, amikor is azt bécsinek minősítette. Erre a következtetésre nyilván annak alapján jutott, hogy a könyv kiadója Johann METZKER ismert bécsi könyvkereskedő volt, akinek meglehetősen élénk kiadói tevékenységéről 1513-tól kezdve évtizedeken keresztül elsősorban Bécsben megjelent tucatnyi munka tanúskodik.

Ezt a véleményt azután és azóta is számosan magukévá tették, helyesebben szólva átvették. Így a legutóbbi időben Hedwig GOLLOB *(Studien zur deutschen Buchkunst der Frühdruckzeit.* Leipzig, 1954. 49. l. és 63., 64 a-c ábrák), aki ezt a fametszetekkel díszített szép kötetet az első bécsi renaissance könyvnek tartja.

Ezzel szemben APPONYI szerint *(i. m.)* a nyomtatvány egész külleme a leghatározottabban ellene mond a bécsi származásnak. Véleménye szerint e kiadás „kétségtelenül" Heinrich STEINER augsburgi műhelyéből származik. Ezt a megállapítást azonban nem támasztotta alá semmi érvvel sem. Megemlítette még, hogy a szöveg között elhelyezett számos fametszetes illusztráció egy része P. F. monogrammal van ellátva. Szerinte ezek, de a kötet illusztrációja is a nürnbergi Peter FLÖHNER (FLÖTNER) kezétől származik. Ez utóbbi helyes megállapítás a német szakirodalom eredményeire támaszkodik. (REIMERS, J.: *Peter Flötner nach seinen Handzeichnungen und Holzschnitten.* Leipzig, 1890. THIEME—BECKER: *Allg. Lexikon der bildenden Künstler.* XII. köt. Leipzig, 1916. 113. l. BANGE, E. F.: *Peter Flötner.* Leipzig, 1926. 18—20. l., 5—10. t.)

A nyomdahely kérdését azonban megnyugtató módon csupán Josef BENZING tisztázta az *Amor librorum* c. tanulmánykötetben megjelent cikkében („*Der Hungern Chronica" (Wien 1534) und ihr Drucker.* Zürich—Amsterdam, 1958. 59—64 l., három

illusztrációval). Beható tipológiai kutatás alapján meggyőzően bizonyította, hogy e kötet Johann PETREIUS nürnbergi nyomdájából került ki. A helybéli Peter FLÖTNER illusztrációi csak erősítik ezt a különben is helyes megállapítást.

Rendkívül érdekes BENZINGnek az említett cikkben tett közlése, amely szerint a betűtípusok, a lombardok és a vízjel tanúsága szerint a kötetben két helyen két-két levél ($K_2 + K_3$, illetve $p_1 + p_4$) nem az említett nürnbergi műhelyből, hanem Johann SINGRIENER (SINGRENIUS) bécsi nyomdájából származik. BENZING megállapítása ez esetben is helytálló. A kiadó METZKER bécsi székhelye is kézenfekvővé teszi ezt, hiszen egy utólagos pótlást vagy igazítást a kiadó legkönnyebben nyilván egy helyi nyomdával tudott elvégeztetni.

BENZING megállapítását a göttingeni és wolfenbütteli példányok vizsgálata alapján tette, feltételezve azt, hogy a többi reánk maradt kötetben is hasonló a helyzet. Az Országos Széchényi Könyvtár három példánnyal is rendelkezik ebből az 1534. évi kiadásból. Összehasonlítva ezeket, megállapítható, hogy két kötetben (Ant. 1218 és Ant. 1866) valóban a BENZING által leírt bécsi betétlapok találhatók, ezzel szemben a harmadik, APPONYI Sándor könyvtárából származó példányban az említett négy levél nem a SINGRENIUS-féle, hanem az eredeti nürnbergi betűkkel készült. Így tehát nem az összes példányban végrehajtott kiegészítésről van itt szó, ahogy ezt BENZING feltételezte, hanem két variánsról: egy nürnbergiről és egy bécsiről.

Hogy egy már kész műhöz miért nyomják utána annak egyes lapjait, annak több oka is lehet: a kész ívek egy része megrongálódott vagy megsemmisült; otromba sajtóhibát kívántak kiigazítani; a szövegben magában kívántak változtatást eszközölni.

Összevetve a két változatot már az első pillanatban is több eltérés állapítható meg, így a szedők helyesírási gyakorlatában: a nürnbergi *p*-vel szemben Bécsben inkább a *b*-t használták (Pebst, Babst stb.). Bécsben a 38. és 60. levélszám után pontot tettek, míg Nürnbergben egyik levélszám után sem. A nürnbergi nyomat egyenletes, laponkénti 39-es sorszáma helyett a bécsi változatban több helyen csak 38 (39a, 39b és 57b lapokon), sőt egy helyen (a 60. levél rektóján) csupán 36 sor található.

Mindezek azonban csak kisebb jelentőségű eltérések, ezeknél sokkal lényegesebb a szövegösszehasonlítás, amelynek alapján fény derül az utánnyomás okára is. A 39. (K_3) levél rektójának alsó felében a 90. fejezetben, ahol arról van szó, hogy NAGY LAJOS nápolyi uralmáról a pápa nyomására lemondott, az eredeti nürnbergi szövegben a következő mondat áll zárójelben: „Nota, wie die Pebst zu merung irer macht vnd weltlichen ehren, mit dem Bann vnd troung König vnd Fürsten genött, vmb land vnd leut gedrungen vnd geässt haben." Ez a LUTHER fellépése utáni évtizedek Németországában könnyen érthető és az eredeti *Thuróczy-krónikában* természetesen nem szereplő betoldás hiányzik a bécsi változatban. Ennek oka teljesen világos: a Rómához mindig hű Habsburgok székhelyén, Bécsben nyilván nem lehetett forgalomba hozni a könyvet ezzel a pápaságra egyáltalában nem hízelgő kitétellel.

További lényeges szövegeltérést a 60. (p_4) levélen a 142. és 143. fejezetekben találunk, ahol a krónika MÁTYÁS király ausztriai hadjáratairól és Bécs elfoglalásáról emlékezik. Jól megfigyelhető ezeken a lapokon, hogy a bécsi variánsban több esetben helyre igazították a nürnbergi szedő és korrektor előtt ismeretlen és kezük alatt eltorzult személyneveket. (THOBIAS, ill. TALESCH (Nürnberg) — TOBESTH (Bécs); Wolffgang von GREISENECK (Nürnberg) — Wolffgang von SEISENEKH (Bécs) stb.) Az eredeti szöveget Bécsben ott is korrigálták, ahol abban értelemzavaró sajtóhiba volt, („die Ungern von tag zu tag mereten" (Nürnberg) — „der Hunger von tag zu tag merete" (Bécs), vagy ahol pl. egy sor kimaradt stb.

A leglényegesebb azonban annak a szövegnek a kihagyása, amely arról szólt, hogy FRIGYES császár milyen komoly mértékben járult hozzá különmegbízottjának (Dr. Hans

KELLER) tevékenységén keresztül a MÁTYÁS király által ostromzár alatt tartott város polgárainak elkeseredéséhez. (Vö. SCHOBER, Karl: *Die Eroberung Niederösterreichs durch Mathias Corvinus in den Jahren 1482—1490.* Wien, 1879. 71—72 l., 53. és 55. melléklet.) A Habsburgok és a bécsiek közötti eme feszültséget, illetve FRIGYES császár meghatalmazottjának ekörüli „érdemeit" úgylátszik szükségesnek látták Bécsben kiiktatni. A második, augsburgi kiadás két év múlva már a bécsi hatalmasságok szájíze szerint módosított szövegben adta közre a művet illusztrációk nélkül és kisebb formátumban.

A teológiai művek előzetes könyvcenzúrájáról már egy 1501-ben kelt pápai bulla intézkedett, de a többi munkák ellenőrzéséről V. KÁROLY császár a wormsi birodalmi gyűlésen rendelkezett először. Öccse, FERDINÁND Bécsben már 1521-ben és 1523-ban drasztikus, könyvégető rendeleteket hozott LUTHER munkái ellen. 1528. november 5-én kelt mandátumával pedig már rendszeres cenzúrahatóságot hívott életre, amelynek egyidejűleg utasításokat is adott tevékenységük körvonalazásával. A szűkkörű egyházi és világi nagyságokból, ill. tudósokból álló testület feladatává tette FERDINÁND, hogy a fennálló egyházi és állami rendet gúnyoló, sértő nyomtatványokat, képeket azok előállítóinál, ill. forgalombahozójánál lefoglalja és megsemmisítse. (Vö. WIEDMANN, Theodor: *Die kirchliche Bücher Censur in der Erzdiöcese Wien.* Archiv für österreichische Geschichte. Band L. Wien, 1873. 216. l.)

Rekonstruálva tehát az esetet, nyilván a Nürnbergben kinyomott könyv egyes kötetei, így az APPONYI-féle példány is, már Németországban olvasók kezébe került, míg a kötetek zöme a kiadóhoz, a bécsi METZKER könyvkereskedőhöz jutott. Ezek forgalombahozatalát azonban ebben a formában nyilván a bécsi könyvcenzúra akadályozta meg, és szorította rá a kiadót a kifogásolt részeknek új szövegekkel szedett lapokkal történő kicserélésére. Ezt megkönnyítette az a körülmény, hogy a kifogásolt szövegű leveleken nem volt illusztráció. A végrehajtott szövegcsonkítást úgy igyekezték ellensúlyozni, hogy (pl. a 143. fejezetben) a dátumokat szám helyett betűvel írták ki. Azonban ez sem vezetett teljes terjedelemkiegészítéshez, mert — ahogy ezt már említettük — egyes leveleken a sorszámot is csökkenteni kellett. Jóllehet csak két helyen történt szövegcsonkítás, mégis négy levél utánnyomását végezték. Ez azzal magyarázható, hogy e két levéllel összefüggő, és azokat a fűzésben tartó, az ív másik felét képező levelet — bár változatlan szöveggel — újra kellett szedni és nyomni.

Itt említhető meg az az érdekesen hasonló eset, amelyet éppen a THURÓCZY-féle latin nyelvű krónika 1488-ban Augsburgban megjelent, második kiadásával kapcsolatban már régen ismerünk. (Vö. VARJÚ Elemér: *A Turóczi-krónika kiadásai és a M. N. Múzeumban őrzött példányai.* Magy. Könyvszemle. 1902. 362—402. l. — FITZ Josef: *Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik aus dem Jahre 1488.* Gutenberg Jahrbuch 1937. 97—106. l.) Itt ugyancsak két variáns készült: egy bővebb és egy rövidebb. Az első leírja MÁTYÁS király ausztriai hadisikereit, és az ajánlásban szerepel az „Austrieque ducis" kitétel. A másik változatban mindez hiányzik. Ez esetben a változtatás okát elsősorban még nem a cenzúrában, hanem az üzleti meggondolásokban kell keresnünk: Németországban, FRIGYES császár birodalmában nyilván csökkentette volna a kötet eladásának esélyeit Bécs elfoglalásának és a többi rájuk nézve egyáltalában nem előnyös eseménynek ismertetése. Bár elképzelhető, hogy a nyomdász tartott a császár esetleges fellépésétől is. Tudunk ugyanis arról, hogy FRIGYES 1485-ben tiltakozott Strassburg és Nürnberg tanácsánál, mert e városokban MÁTYÁS javára szolgáló nyomtatványok készültek. (FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története.* I. köt. Bp. 1959. 91. l.)

Közelebbről megvizsgálva a *Thuróczy-krónika* augsburgi kiadásának „v" füzetét, amely a szövegváltozatot tartalmazza, azt találjuk, hogy jóllehet mindkét variáns két levélre terjed, a bővebb változatban a második levél is ívjellel (v_2) van ellátva, míg a másikban csupán az első levél. A v_1 levél mindkét lapja mindkét változatban teljesen azonos

szedésű, ezzel szemben a második levélé végig eltérő. Az ajánlásban szereplő osztrák fejedelmi cím elhagyása nem csupán két sor újraszedését vonta maga után, ahogy ezt a szakirodalom eddig tudta, hanem az „a" füzet első és a vele összefüggő nyolcadik levelének mind a négy lapjáét.

Ebből az első pillanatban furcsa szedési megoldásból azonban bizonyos következtetéseket lehet levonni. A „v" füzet esetében a bővebb változatban az eltérő szedésű második levélnél feltehetően még hosszabb szövegre voltak elkészülve. Ezért jelölték nyilván a második levelet a „v_2" signatúrával. Feltételezték, hogy a szöveg legalább még egy levelet fog igénybe venni. Az első füzet említett két levelének teljesen eltérő újraszedése MÁTYÁS király osztrák címének kihagyása miatt arra mutat, hogy ezt a kifejezést csupán utólag, az ív kinyomása és a szedés szétdobása után vették észre. Ezt a következtetést a vízjelek is megerősítik: a bővebb változat „a" füzetének valamennyi ívében azonos vízjel szerepel, míg a rövidebb változat $a_1 + a_8$ ívének papírjában ettől eltérő. A német olvasók vagy magának a császárnak érzékenységét elkerülendő tehát, akinek e rövidebb változatot szánták, újra kellett szedni és nyomni e négy lapot, hogy MÁTYÁS osztrák fejedelmi címe eltünjék az ajánlásból.

A fenti apróbb megállapításokat azért kötöttük egy csokorba, hogy igazoljuk, érdemes a már ismert, régi nyomtatványainkat behatóbb vizsgálat alá vonni, mert azok esetleges eltéréseiből érdekes következtetéseket lehet levonni, a mi esetünkben a korabeli cenzúráról, könyvkereskedelemről és nyomdászfogásokról.

BORSA GEDEON

Heltai Gáspár papírmalma. A HELTAI Gáspárral foglalkozó, viszonylag terjedelmes irodalom már régóta számon tartja, hogy ez a jeles litterator és egyben élelmes üzletember Kolozsvárt papírmalmot is létesített. Bár nyilvánvaló, hogy e papírmalom felállítása és ennek további sorsa HELTAI könyvkiadói tevékenységével kapcsolatos, arra jellemző, e vállalkozására a kutatás meglehetősen kevés figyelmet fordított. Mindjárt az alapítás időpontját illetően is bizonytalankodás figyelhető meg mind a legjobban érdekelt magyar, mind pedig a román és a szász szakirodalomban. A legfrissebb munkák is közelebbi időmeghatározás nélkül általában az 1560-as évekre teszik a papírmalom létesítését.[1] Akad azonban óvatos szövegezés is, amely úgy érthető, mintha a papírkészítés Kolozsvárt nem sokkal 1587 előtt indult volna meg.[2]

Nyilvánvaló, hogy a papírmalom létesítése azt az időpontot jelzi, amikor HELTAI nagyszabású kiadói tevékenysége kibontásába kezdett. A terjedelmesebb kiadványoknak az olcsóbb papír volt az egyik előfeltétele. Egy papírmalmot azonban nem csupán egyetlen nyomda szükségleteire alapozták. A brassóit két évtizeddel később követő kolozsvári papírmalom létesítése egyben az erdélyi társadalom gyorsan fokozódó papírigényét, ez pedig az erdélyi íráskultúra öregbedését sejteti.[3] Kívánatos tehát, hogy minél ponto-

[1] SOLTÉSZ Zoltánné: *A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek.* Művészettört. Ért. 1957. 141. l. — FITZ József: *A magyar könyv története.* Bp. 1959. 89. l. — HELTAI Gáspár: *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus.* Bp. 1951. (STOLL Béla bevezetésével) X. l. — SZÉKELY Erzsébet: *Heltai Gáspár válogatott munkái.* Bukarest, (1957). 14, 375. l.

[2] PASCU, Ştefan: *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea.* Bucureşti, 1954. 227. l.

[3] A korábbi helyzetre és egyben a szükségletek gyors fokozódására jellemző a Szeben város által 1555-ben tervezett papírmalom sorsa. Amikor ugyanis JÖRG Papiermacher elkészítette a malom épületét, a város átadta azt a posztókészítőknek azzal a meggondolással, hogy egy ványoló több hasznot fog hajtani, mint a papírkészítés. A szebeni polgárok állásfoglalása még inkább kiemeli HELTAI egyéni vállalkozásának

sabban tisztázzuk HELTAI papírmalmának keletkezési idejét. E kicsiny részletkérdés felvetését a magyar nyomdászat- és könyvtörténet készülő szintézise teszi időszerűvé. Helyes volna ugyanis, ha az új összefoglalásba a XVI. századi magyar könyvkiadás nagyra értékelt kolozsvári műhelyével kapcsolatosan ebben a tekintetben is az eddiginél pontosabb értesülések kerülnének be, és válnának ezen a réven általánossá az irodalomban.

A HELTAI papírmalmával kapcsolatos tájékozatlanság annál érthetetlenebb, mert JAKAB Elek várostörténeti monográfiájának megjelenése óta magyar fordításban könnyen hozzáférhető volt a kolozsvári papírkészítés tervének első felmerüléséről tájékoztató adat.[4] JAKAB forrásidézetét BORBÉLY István változatlanul átvette HELTAIról készített életrajzába.[5] Néhány esztendővel ezelőtt pedig PIRNÁT Antal a kolozsvári városi jegyzőkönyvben olvasható 1560. december 29-i bejegyzés eredeti latin szövegét is mindenki számára elérhetővé tette.[6] Ennek ellenére ez az értesülés — úgy látszik — nem került be a magyar nyomdászattörténet közismert tényanyaga közé.

Az eredeti latin szövegből a következők derülnek ki: 1. HELTAI JÁNOS ZSIGMOND fejedelemtől engedélyt nyert papírmalom építésére; 2. ezt a malmot saját hasznára kívánta létesíteni, nem pedig a város számára, miként ezt JAKAB és BORBÉLY fordítása állítja; 3. HELTAI 1560. végén már a helyet is kiszemelte az építkezésre, melyhez a téli hideg enyhültével mindjárt hozzá akart kezdeni.

Amint ismeretes, HELTAI arra törekedett, amikor HOFFGREFF halála után 1559-ben végérvényesen átvette a kolozsvári nyomdát, hogy azt, a reformáció szolgálatába állítva, „az eklézsia minden kiváló haszná"-val folytassa munkáját.[7] 1560-ban tehát magyarra fordította és kiadta a zsoltárokat (R. M. K. I. 41.—310 levél). A következő esztendőt az *Új Testamentum* lefordítása és kinyomtatása vette igénybe (R. M. K. I. 51. — 582 levél). E könyvével kapcsolatosan más jele is található annak, hogy HELTAI új utakra készült terelni kiadói vállalkozását. *Új Testamentumát* ugyanis már nem az 1560-ban még használt, HOFFGREFF-féle kopott betűkkel, hanem újonnan beszerzett, elegáns és az ún. Elzevir-típusokhoz hasonló gömbölyű antikvával szedette.[8] Nagyszabású és az egész magyar nyelvterületen sikerre számítható, keresett reformátori kiadványok, új betűkészlet vásárlása külföldről, a fejedelmi hatalommal való együttműködés kiépítésére való törekvés — egyaránt arra utalnak, hogy HELTAI a kolozsvári nyomtatóműhely végleges birtokbavétele után nagy terveket forgatott a fejében. Ezeknek során merülhetett fel benne a gondolat, hogy saját papírmalom létesítésével is biztosítja könyvkiadói tevékenységének kiszélesítését. Terveit HELTAI, hihetőleg, a JÁNOS ZSIGMOND és FERDINÁND között ekkor folyó tárgyalásoktól remélt békére alapozta. Ez ugyanis jelentősen megnövelte volna a kolozsvári nyomda magyar nyelvű kiadványainak piacát.

Talán az is elárul valamit HELTAI terveinek szokatlanul merész méretei felől, hogy a papírmalom létesítésének a drága új típusok meghozatásával egyidejűleg vágott neki. Az egykorú brassói és szebeni adatok ugyanis azt mutatják, hogy egy papírmalom emelése a XVI. századi Erdélyben meglehetősen költséges vállalkozás volt. Amikor

újszerűségét. Vö. TEUTSCH, Friedrich: *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen.* Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels VI (1881). 21, 55. l. — GOLDENBERG, Samuil: *Moara de hîrtie din Sibiu în secolul al XVI-lea.* Studii 1960. nr. 1. 113—118. l.

[4] JAKAB Elek: *Kolozsvár története.* Bp. 1888. II. 181. l.

[5] BORBÉLY István: *Heltai Gáspár.* Bp. 1907. 43. l.

[6] PIRNÁT Antal—VÉGH Ferenc: *Új adatok Heltai Gáspárról.* Irod.-tört. Közl. 1956. 69—70. l. PIRNÁT itt, JAKAB Elekkel szemben, helyes érvekkel bizonyítja, hogy a bejegyzés nem 1561-ben, hanem 1560-ban kelt.

[7] GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1929. 82. l.

[8] *I. m.* 84. l.

ugyanis Brassó város 1561-ben a papírmalmát bérbe adta Hans Zipsernek, az új vállalkozótól 1163 forintot követelt az építési költségek visszatérítése címén.[9] Szeben város 1573-ban létesített talmácsi papírmalmának felépítése viszont 1233 forint 63 dénárba került.[10] Hozzávetőleg ugyanekkora összeg befektetését kívánhatta meg a kolozsvári vállalkozás is. Heltai mégis egymagában vállalkozott arra a lépésre, amelyet a brassóiak és szebeniek városuk erőforrásaira támaszkodva tettek meg. Mindez szintén megerősíti azt, hogy Heltai valóban a korabeli Erdélyben még szokatlan, új utakat járó üzletember volt. Ez a kockázatokat is vállaló, új értelemben vett polgári vállalkozókedv biztosította a kolozsvári nyomda számára a viszonylagos függetlenséget. Ez pedig lehetővé tette, hogy a Heltai-nyomda válhasson a haladó szellemű magyar könyvkiadás XVI. századi központjává.

A kolozsvári könyvkiadás fellendítéséhez azonban nem a papírmalom felépítése, hanem az elavult betűkészlet kicserélése volt a sürgősebb feladat. Erre Heltai 1560 legvégén vagy még inkább 1561 tavaszán keríthetett sort. Ez utóbbi évben Heltait nem annyira a nyomdaműhelyre tett bizonyára jelentős kiadásai, hanem inkább az Erdély és Magyarország közötti béke kilátásainak hirtelen megromlása tarthatták vissza attól, hogy teljes erővel nekilásson papírmalma felépítésének. Heltai ugyanis ekkor sem állhatott pénz dolgában szűkösen, hiszen 1560 februárjában — tervezett nyomdai beruházásai ellenére — 800 frt-ot kölcsönzött városának középítkezésekre.[11] 1562 elején azonban — amikor pedig az *Új Testamentum*ából befolyó összegek is könnyíthették volna az építkezést — a körülmények Heltai terveire nézve mégis kedvezőtlenül alakultak. Még mielőtt a téli hideg megenyhült volna, Balassi Menyhárt árulása következtében ismét felborult a béke. Az újrakezdődő ellenségeskedések során az erdélyi hadak már 1562. március 4-én Hadadnál megsemmisítő vereséget szenvedtek a császáriaktól. Kolozsvárt a tavasz a várható ostromra való felkészüléssel telt el. Mindenkit beköltöztettek a falak mögé, amelyek elé sebtében védőműveket emeltek. Ilyen körülmények között Heltai egyelőre nem is gondolhatott terve megvalósítására. Az 1562. esztendő és a következőnek is az első fele Kolozsvárt — amint a városi levéltár adatai bizonyítják — háborus félelmek között, a székely felkelés és a fejedelem elleni összeesküvés feszült hangulatában múlt el. Ez lehet a valóságos oka a Heltai-nyomda ezévi viszonylagos pangásának is, nem pedig az — amint Gulyás feltételezi —, hogy az *Új Testamentum* kiadásához fűzött nagy reményei nem váltak be, és anyagilag kimerült.[12] A fentiekből láthattuk már, hogy Heltai nyomdája anyagilag sokkal jobban megalapozott volt, semhogy egyetlen mégoly költséges kiadvány kimeríthette volna. Valóban, amint az erdélyi viszonyok 1563 nyarára kissé megszilárdultak, Heltai újból nekilátott terve megvalósításának, és rövidesen fel is építette papírmalmát.

Az erre vonatkozó értesítés Marcus Boldizsár (Balthasar Marci) besztercei szenátornak Wittenbergben orvostudományt tanuló öccséhez, Andráshoz, 1563. szeptember 19-én Kolozsvárról írt levelében maradt fenn.[13] A szenátor ekkor azért járt

[9] Goldenberg, *i. m.*, 114. l.

[10] Teutsch, *i. m.*, 61—62. l. — Goldenberg, *i. m.*, 115. l. — Vö. Iványi Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon.* Magy. Könyvszle. 1932/34. 17—19., 51. l.

[11] Pirnát—Végh, *i. m.*, 68—69. l.

[12] Jakab, *i. m.*, II. 119—120. l. — Kolozsvár város lvt. *Számadáskönyvek*, 1. csomó, VII. köteg, pag. 55—59. — Gulyás, *i. m.*, 85. l.

[13] Fischer, Georg: *Geschichte des Bistritzer ev. Gymnasiums A. B. bis zum Jahre 1762.* Programm des evang. Obergymnasiums A. B. zu Bistritz (Siebenbürgen). Bistritz, 1899. 81. l. Minthogy a levél eredetijét Beszterce városnak a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött levéltárában ma már nem sikerült megtalálni, az idézet első két mondatában előforduló, nyilvánvalóan hibás *myr* és *was* szót az értelemnek megfelelő *wyr*-re és *war*-ra javítottuk.

Kolozsvárt Heltainál, hogy külföldi összeköttetéseivel legyen segítségére testvérének szánt pénzösszeg kijuttatásában. Ezzel kapcsolatosan közli öccsével a következőket:

„Als wyr dar quamen, szo war noch nimans da. So redetten wyr mith dem Herr Kasper, der nam es auff sich vnd verhiess vns endlich die sach aus czw richtten szo guth als wen wyr selber verhanden weren. Vnd er maynth auch Johannem (Schespurger) mith czw schikken *bis kegen Krokk nach knechten czurr pappyrr myell.* Vnd Herr Kasper wirdt dir auch selber schreiben peim goldt wem er es geben wirdth vnd wem dw es wartting szein soldth."

E levélben tehát arról értesülünk, hogy Heltai a nyomdai, kiadói és könyvkereskedelmi ügyekben bizalmas munkatársát, Schesspurger (alias Schuth) Jánost ekkor szándékszik Krakkóba küldeni a papírmalomhoz szükséges munkásokért. Elképzelhető, hogy 1563 szeptemberében már állott a kolozsvári papírmalom, és Heltai ekkor csak segéderőket keresett a termelés megindításához a papíroscsináló mester pátriájából és ismeretségi köréből. Valószínűbb azonban, hogy az építkezésre csak a krakkói út után, 1563 őszén és telén került sor. Arról azonban már kétségtelen bizonyosságú adat szól, hogy 1564. április 23-án a papírmalom ott állott a Szamos közelében,[14] és készítményei legkésőbb ez év szeptemberének közepére általánosan forgalomba kerültek. Szeptember 22-én ugyanis János Zsigmond fejedelem Kolozsvárról már Heltai malmának vízjegyét viselő papíron oklevelezett.[15] Október 5-től fogva Csáky Mihály kancellár, a város bírája, a Kolozsváron tartózkodó szebeni bíró és több más itt megforduló személy is az új malom papírját használta.[16] November elején már Gyulafehérváron is kolozsvári íróanyaggal volt felszerelve a fejedelmi kancellária.[17] Ezzel szemben az általunk látott Heltai-kiadványokban csak 1565 óta tűnik fel a kolozsvári vízjegy.[18] Az elmondottakból tehát kétségtelen, hogy Heltai papírmalmának létesítését 1563 őszére és telére, működésének kezdetét pedig 1564 tavaszára kell tennünk. Az idézett levél alapján azt is bizonyosan állíthatjuk, hogy Heltai papírmalmát, akár a brassóit, lengyelországi (hihetőleg német) mesterek építették fel; így a kolozsvári papírkészítés szintén a Krakkó vidékén szokásos technikával és módon indult meg.

Nem kívánunk elébe vágni azoknak a papírtörténeti vizsgálatoknak, amelyeket a R. M. K. új kiadásának előkészítése kapcsán az arra illetékesek bizonyára elvégeznek majd. Fel szeretnők azonban hívni e munka résztvevőinek figyelmét arra, hogy a Heltai-féle papírok vízjegyével kapcsolatosan sem egészen pontos az irodalomnak az az állítása, miszerint a kolozsvári készítmények jelölésére a tulajdonos nevének kezdőbetűit (*C*- asparus *H*-eltai) használták.[19] A kolozsvári városi levéltár anyagában és a Kolozsvárott található Heltai-kiadványok papírjain végzett tájékozódó jellegű vizsgálódásaink is azt mutatták, hogy Heltai papírmalma különböző vízjegyeket használt.

Ezek között a *C. H.* monogram önmagában szintén előfordulhatott ugyan, de csak rendkívül rövid ideig vagy pedig az általunk vizsgáltnál későbbi időszakban. Magunk ezt a vízjegyet csupán Kolozsvár város levéltárának egyik XVII. század eleji csomójában fekvő egyetlen íven találtuk meg.

[14] 1567-ben egy tanú így vall: „. . . anno tercio, in profesto Sancti Georgii vidisset testis quandam [sc. feminam] *versus molam papiraceam* usque ad lumbos valde madide currentem flumen transysse . . .". Kolozsvár város lvt. Protocolla iudiciaria III/L. pag. 73/a. Hibás keltezéssel közli: Komáromi Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Bp. 1910. 14. l.

[15] Beszterce város lvt. 61/1564. szept. 22.

[16] Beszterce város lvt., 67/1564. okt. 5, 70/1564. okt. 10, 76/1564. okt. 18, 78/1564. okt. 28.

[17] Beszterce város lvt., 83/1564.

[18] R. M. K. II. 97. sz.

[19] Stoll, *i. m.* X. l. — Székely, *i. m.* 375 l. — Fitz, *i. m.* 89. l.

A HELTAI-papírmalom általánosan használatos vízjegyei közül a legkorábbi a tudás édenkerti fáját szimbolizáló növényt ábrázolja pajzsba foglalva úgy, amint azt 1575-től fogva HELTAINÉ, majd pedig 1592-től kezdve, némileg eltérő kivitelben, fia is nyomdászjelvényként használta.[20] A fa törzsétől jobbra és balra — akárcsak a *Magyar Krónika* ismert zárólécén — ott látható a HELTAI nevére utaló *C.* és *H.* betű.

Ugyanez a vízjegy, mindjárt a papírmalom legkorábbi termékei között, előfordul kisebb méretben, némileg eltérő alakú pajzsban és általában elmosódottabb körvonalakkal. Így pl. mindjárt az 1565-ben nyomtatott MÁTYÁS királyról szóló krónikában.

Megfigyelésünk szerint ez a két vízjegy a kolozsvári papírmalom termékein kb. id. HELTAI Gáspár haláláig (1574) fordul elő. A *C. H.* monogram következetes használata a vízjegyekben HELTAI részéről talán még valószínűbbé teszi CZÓBEL Ernőnek és GULYÁSnak azt a feltételezését, hogy a kolozsvári officina első kiadványának tekinthető *Váradi Regestrum* kolofonjában olvasható *G. H.* monogram valóban nem HELTAI, hanem Georgius HOFFGREFF nevét takarhatja.[21]

HELTAI özvegyének idejében a nyomda első jelvényéül szolgáló kolozsvári városcímert tették meg a papírmalom vízjegyének, az eddigi vízjegyet pedig a kiadványok jelzésére szolgáló nyomdajelvényként hasznosították. A két jelvény együttes ábrázolása az előbb említett 1575. évi zárólécen éppen erre a kettős (nyomda- és vízjegy) cserére utalhatott.[22] A HELTAI-műhely általunk látott kiadványaiban az új, városcímeres vízjegy — teljes bizonyossággal azonosítható módon — *1579-től* kezdődően fordult elő.[23] Ennek a vízjegynek szintén több változata volt, melyek egyidejűleg is előfordulnak ugyanabban a könyvben. E vízjegyek között, a címerpajzs méretei szerint, két változat állapítható meg. Ezek ismét aszerint különböznek egymástól, hogy a pajzs kihajló felső díszében *H. B.*, *B. V.*, *V. K.*, illetve *V. B.* monogram fordul-e elő. Végül van olyan változat is (megfigyelésünk szerint a XVII. század elejétől kezdve), amelyik a városcímert pajzs nélkül és egészen kicsiny méretben ábrázolja.

Az előbb felsorolt monogramok közül csupán a *H. B*-ét értelmezhetnők HELTAI Borbála nevű leányának, a papírmalmot 1587-ben tényleg birtokló özv. HERTEL Péternének névkezdőbetűiként.[24] Hihetőbbnek látszik azonban az, hogy e sziglák mögött nem a tulajdonosok, hanem a papírmalom bérlőinek neve rejtőzhetik. HELTAI özvegyének halála után ugyanis — úgy látszik — a nyomda ifj. HELTAI Gáspár tulajdonába került, a papírmalom azonban már más családtagnak jutott osztályrészül. A nyomdától elválasztva aztán a papírmalom bérlők kezére kerülhetett, és elindult a fokozatos hanyatlás útján. E bérlő-mesterek nevét azonban egyelőre még nem ismerjük. Csupán annyit tudunk, hogy 1592-ben „Leorincz az papiros chinalo" és „Papiros chinalo Andras" dolgozott a malomban, legkevesebb egy „papiros chinalo zolga"-val együtt.[25]

[20] Hasonmása: BOGDÁN István: *Az első magyar papírmalmok.* Papirip. és Magy. Grafika, 1959. 69. l. GULYÁS, *i. m.* 93., 106. l. SOLTÉSZNÉ, *i. m.* 144., 151. l. FITZ, *i. m.* 95. l.

[21] CZÓBEL Ernő: *A Heltai-nyomda alapításáról.* Erdélyi Múzeum 1913. 249. l. — GULYÁS, *i. m.* 72. l. — Aligha fogadható tehát el FITZnek e véleményeket figyelmen kívül hagyó álláspontja (*i. m.* 102—103. l.). — Ha helyes BOGDÁN István adatának keltezése (*i. m.* 71. l.), akkor a fejedelmi kancellária már 1564. április 29-én kolozsvári papíron oklevelezett. Az a tény azonban, hogy Kolozsvár város gazdag levéltárának anyagában ez év szeptemberének közepe előttről egyetlenegy HELTAI-papírra írt emlék semkerült elő, arra mutat, hogy az új malom termékeinek árusítása a nyár vége előtt nem lehetett általános.

[22] GULYÁS, *i. m.* 83. l. — SOLTÉSZNÉ, *i. m.* 144. l. — FITZ, *i. m.* 95. l.

[23] R.M.K. I. 154. sz.

[24] JAKAB Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez.* Bp. 1888. II. 142—143. l.

[25] Kolozsvár város lvt. Protocolla iudiciaria V/1. pag. 205.

E soroknak nem volt több céljuk, mint tisztázni, mikor létesült HELTAI papírmalma, és milyen vízjegyeket használt fénykorában. Munkánk során azonban úgy láttuk, hogy az üzem későbbi történetével kapcsolatosan szintén hasznos volna az irodalomban meggyökeresedett nézetek felülvizsgálása. Pl. ellenőrzendő lenne, hogy e papírmalom túlélte-e a XVII. század első évtizedében Kolozsvárra szakadt háborús megpróbáltatásokat, illetve azt, hogy a század harmincas éveiben Kolozsmonostoron emlegetett papírmalom mennyiben tekinthető a HELTAI által létesített üzem közvetlen folytatásának.

A XV. században papirost készítő három erdélyi város, Brassó, Kolozsvár és Szeben gazdag levéltári anyaga lehetőséget nyújtana annak a már általánosabb érdekű kérdésnek az eldöntésére is, hogy a belföldi papírgyártás mekkora mértékben szorította ki a külföldi behozatalt, és meddig terjedt ki az egyes helyi papírmalmok piaca. Az erdélyi papírmalmok esetében tekintettel kellene lennie a kutatásnak a havasalföldi és moldvai íráskultúra alakulására is. Az itteni papírkészítés termékeit ugyanis jelentős mértékben a Kárpátokon túli piac vehette fel.[26] A kolozsvári levéltári anyagban tett próbánk azt mutatta, hogy a XVI. század folyamán HELTAI malma a helyi szükségletnek kb. 35—40%-át fedezhette. Hozzávetőlegesen 30%-ra tehető a brassói és a szebeni malom együttes részesedése a kolozsvári papírforgalomban; ezen belül viszont a brassói papíráruk voltak döntő fölényben. A fennmaradó 30—35% külföldről, főként Német- és Lengyelországból behozott papírokra esik. A besztercei városi levéltár anyagában tett próbák viszont azt mutatták, hogy a kolozsvári papírmalom árui ott is tért hódítottak ugyan, de a kedvelt brassói papírt nem szoríthatták háttérbe. Egyéb jelek szintén amellett szólnak, hogy a szász írásterület lényegében végig megmaradt a brassói és szebeni papírmalmok piacának.

A R. M. K. új kiadását jó alkalomnak látjuk azoknak a rendszeres és messzebb is tekintő papírtörténeti vizsgálatoknak az elvégzésére, amelyeknek hiánya egyaránt fékezője mind a magyarországi, mind pedig a vele szomszédos országok nyomdászat-, könyv- és írástörténeti kutatásának.

JAKÓ ZSIGMOND

Újabb megjegyzések a felenyedi papirosmalom történetéhez. DANKANITS Ádámnak közelebbről megjelent nagyon érdekes közleményéből megtudjuk, hogy a XVII. század utolsó évtizedeire Felenyeden netalán megszűnt a papirosgyártás, bárha további adatok előkerüléséig mégis csak feltételezhetnők, hogy amiként más intézmények egyes üzem-, meg gazdasági ágaival kapcsolatosan is történt, hogy hol egyesíték, hol pedig különválaszták azok kezelését, sőt DANKANITSnak az 1710-es évekből származó forrásai határozottan bizonyítják is e malomnak árendába való adását. Éppen ezért mégiscsak megtörténhetik, hogy a kollégiumi diákfőnök nem mindenkor volt a papirosmalom jövedelmének és kiadásainak nyilvántartója vagy éppen irányítója. Ismeretes ugyanis, hogy a fehérvári kollégiumnak külön sáfára volt, ezért azután feltételezhető, hogy legalább is egy ideig volt az Enyeden megtelepedett intézetnek is. Ennek következtében tehát e tájban hiába is keresnők a papirosgyártással kapcsolatos bejegyzéseket a szenior számadási tételei között, amiként a XVIII. század első évtizedéből származó adatoknak valóban nincsen is a DANKANITStól felkutatott forrásokban semmi nyoma. De a most elmondottakat vehetnők szőrszálhasogatásnak is, s ezért valószínűleg DANKANITSnak

[26] PASCU, *i. m.* 228. l.

[1] DANKANITS Ádám: *Adalék a felenyedi papírmalom történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1959. 283—287. l.

van igaza, hogy a XVII. század végefelé szünetelt is a gyártás, mert hiszen így könnyebben megmagyarázhatók TÓTFALUSInak az erdélyi papirosgyártással kapcsolatos szavai. Ezzel összefüggőleg azt is megérthetjük, hogy neki — mint egykori enyedi diáknak — mi adhatott ötletet a hazai papirosgyártás megindításának sürgetésére!

DANKANITS ezzel kapcsolatosan azt is feltételezi, hogy ha volt is Felenyeden papirosmalom, annak az 1658. évi tatárdúláskor el kellett pusztulnia. Ezt az állítását azonban SZALÁRDI *Krónikájának* kiadása ügyében TELEKI Mihállyal folytatott levelezése alapján kétségbe vonom. Ugyanis a *Síralmas Krónika* írójának 1664. április 13-án Kolozsvárt kelt soraiból arról szerzünk tudomást, hogy „Huszton miben maradott a papiros dolga, engem is tudósítani ne nehezteljen kgld. Ha a gróf uram ő Naga ígéreti szerént reménység lehetne a flor. 200 ára papiros meghozatása felől, és ha *az ithon való papiros gyártó* ahhoz hasonló jó papirost tudna csinálni (a mint hogy csak matériája ahhoz való lenne szép fejér és vékony azon egy munkával úgy tudom, meg is csinálhatná), urunk ő Nagának a városokra kellene hová hamarább parancsolni, gyüjtenének mentől több számú mázsa ruha rongyot össze s szolgáltatnák *a papiros malomhoz*. Sőt Isten kgldet udvarhoz vivén, Szenczi Ábrahám uramot és a *papiros csinálót* is ugyan hivatni kellene s a papiros felől is beszéleni, és ha ő Naga kegyelmessége lenne, ugyan concludálni is."

Idézzük még SZALÁRDInak 1664. április 16-án Kolozsvárt készített *Memorialejából*, hogy „legyen hátra a Szepesben lett alkuvás szerint, minden kötés papirosra egy-egy tallért computálván No. 295 $^1/_2$ kötés papiros, melyért kivántatik tallér No 295 $^1/_2$,- ha Szepesben kell megkészülni a papirosnak, mely *itt benn* készülhet-é meg? így mehetni végre. A *papiros gyártót* hivatni, s végére menni, az a No. 296 kötés papiros mennyi mázsa ruha, ringy-rongyból telnék ki, s az városokra a szerint parancsolni; de tisztességes szép papirost kell csinálni. És így az arra való pénz tallér No. 296 ha meg marasztathatnék, az a könyvnyomtató fizetésére fordíttathatnék".[2]

A fenti idézetek tudtul adják tehát, hogy Erdélyben még *1664-ben* is volt *papirosmalom* és volt *papiroscsináló*, igaz ugyan, hogy nem árulják el: ugyan hol? De minthogy a megjelölések határozottan „*a*" névelővel történtek, bizonyos ebből, hogy ennek a malomnak vagy az ország, vagy az egyház, tehát föltétlenül közintézmény tulajdonában kellett lennie, mert csakis ebben az esetben maradhatott volna meg az az összeg, ami a magánkézben levő eperjesi malomban készítendő papiros ára helyett lett volna a nyomdász munkadíjára fordítható!

Ezenkívül itt még azt is észrevehetjük, hogy a fejedelemnek a tipografust s a papiroscsinálót is magához, tehát Fehérvárra kellett volna hívatnia. SZENCZI Ábrahám könyvnyomtatóról tudjuk, hogy Szebenben dolgozott, a papiroscsináló azonban nagyon hihetőleg az öreg RÁKÓCZI Györgytől alapított malomban, amelynek minden műszere még mindég sértetlenül állhatott, mert hiszen ellenkező esetben SZALÁRDI nem gondolt volna az *itthoni* papiroselőállításra. Éppen ezért a gyártmány minőségének csökkenését, sőt a gyártásnak netalán évekre vagy éppen évtizedekre bekövetkezett szünetelését nem is a malom pusztulásában, hanem a hozzá nem értő igazgatásban s kezelésben kell keresnünk. Természetes, hogy az eperjesi malom, amely szakember tulajdonában volt, kitűnően működött, de ugyan mit érthetett hozzá a kollégium valamelyik tanára avagy éppen a diákfőnök? Ezért tehát annak le kellett hanyatlania, bárha feltételezem, hogy mind az épületnek, mind a berendezésnek és műszereknek mindaddig épen kellett megmaradnia, amíg TÓTFALUSI sürgető szavaira a kollégiumnak valamelyik tetterős tanára (netalán PÁPAI PÁRIZ Ferenc?) ismét üzembe nem állíttatta. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a Habsburg-uralommal Erdélyre szakadt súlyos viszonyok közepette ezt csak akkor

[2] KONCZ József: *Szalárdi János kiadatlan levelei és reá vonatkozó apró adatok*. Irodalomtörténet. 1899. 88—91. l.

tehették meg, ha nem kellett építkezések s új beszerzések miatt egészen új intézményt létesíteniök. Hiszen éppen a DANKANITStól közölt 1822. esztendei nagyon becses leltárban látható, hogy az összeírók milyen sok minden kisebb-nagyobb berendezési és felszerelési tárgyról adtak számot, amiket éppen a XVIII. század elején még az eléggé vagyonos enyedi kollégiumnak sem lehetett módjában beszereznie vagy elkészíttetnie.

A továbbiakban most már tisztán áll előttünk a malomnak az 1717. évben történt megszűnése, az épület falának és a szárasztó sasfáknak 1722-ben csupaszon való felmeredése, majd 1819. esztendei újra történt felépüléséről s 1843-ban bekövetkezett végleges megszűnéséről szerzünk biztos tudomást.

HEREPEI JÁNOS

Ferenczffy Lőrinc nyomdájának történetéhez. FERENCZFFY Lőrinc, az irodalompártolásáról és nyomdavásárlásáról ismert királyi titkár, 1634. március 29-én a következőket írta BATTHYÁNY Ádámnak: „Nagod kegyes ajánlása szerént Contentus uolnek, hogy Nd concurralna a typographjaia ide engedesenek." Június 30-án megismétli kérését: „merészlém leuelem által Nagodat megh találny, kéruén és várwán az Nagod promotioját, és hogy Nagod gyamolitasaval urgealtathassam én is az typographjat." Végül 1635. március 24-én ezeket írja: „Hogy penigh, Nagod urj és bechewletes oblatioja szerent gyamolom legyen, nagy biztomban Nagodhoz ismeglen bochatam szekeremet dolgosjmmal eggyewt az Tjpographia eszkeozert, hogy azt az segétségetis comportaluan az enimmel, annál hamerebb az dolgozashoz ember karját keszethesse feol."[1]

E három, a levelekből kiragadott mondat, de a levelek teljes egésze is, a kérdések egész sorát veti fel a magyar könyv kutatója számára. A FERENCZFFY-nyomda és az azon nyomott könyvek már eddig is foglalkoztatták a kutatást. Az alábbiakban ezek eredményeit is számbavéve, megkíséreljük a kérdésekre választ adni.

LÓSY Imre váradi püspök, később PÁZMÁNY utóda az esztergomi érseki székben, 1628. április 8-án írta PÁZMÁNYnak Prágából: „Ferenczffy Uram megvette az Typographiát; én nem tudom, mit fog vele mivelni, minthogy innét ki kell indúlni; azon félek, hogy minden dolga vesztébe marad, mert számtalan sok díb dáb vagyon a' Typographiához."[2] A „typographia", melyet FERENCZFFY vásárolt, a prágai SESSIUS, SESE-nyomdának egy része volt. Tulajdonosa Pavel SESE nem ismeretlen kutatóink előtt. 1605 óta működött és pedig 1610 óta már mint prágai egyetemi könyvnyomtató. 1609—1610. évektől a cseh rendek szolgálatában állott, és egymás után adott ki antikatolikus könyveket. Már 1607-ben nyoma van magyarországi kapcsolatainak. Ekkor adta ki JESSENIUS a JESSEN egyik művét, 1615-től fogva pedig egymás után jelennek meg nála a magyarországi protestáns szlovák írók, OMASZTA Stephanus, RICZINSKY Samuel, FRADELIUS Petrus, JESSENIUS a JESSEN Johannes művei.[3] Annál feltűnőbb, hogy a magyar nyelvű katolikus irodalom is helyet kap nyomtatványai között. 1615-ben itt jelenik meg, az ismeretlen szerzőjű *Imádságos könyv* és LÉPES Bálint *Imádságos könyve*, majd 1616-ban a *Fényes tükör* és 1617-ben a *Pokoltol rettentö Tükör*, 1616-ban PÁZMÁNY Péter műve, a *Csepregi Szegyenvallás*.[4] E feltűnő ténynek az a magyarázata, hogy LÉPES Bálint mint királyi kancellár 1616—17-ben több mint másfél esztendőt egyhuzamban Prágában

[1] FERENCZFFY Lőrinc három levelét a Függelékben közöljük.
[2] MILLER, Jacob Ferdinand: *Epistole ... Petri Pázmány.* Bvda, 1822. I. tom. 219. l.
[3] RMK III. 1049, 1158, 1176, 1228, 1229, 1259, 1260.
[4] RMK. I. 458, 469, 470, 476 és MTA Könyvtára RM irod. 8 r. 175.

töltött.[5] A protestantizmussal rokonszenvező SESE nem térhetett ki a magyar királyi kancellár könyvrendelései elől.

1622 után, mikor a cseh protestánsokon a Habsburgok győzedelmeskedtek, és megindult a csehországi ellenreformáció, SESE nyomdája lassú hanyatlásnak indult. Az egyetemi nyomda a jezsuiták lett. 1623-ban még kiadja NYÉKI VÖRÖS Mátyás *Dialogusát*, azután már magyarországi szerző műve nem jelent meg nála.[6] A nyomda hanyatlásnak indult, és hogy SESE könnyítsen nehéz helyzetén, nyomdája egy részét Johann SIXT von LERCHENFELD leitmeritzi kanonoknak, egy másik részét FERENCZFFY Lőrincnek adta el. Ő maga a nyomda maradék részével tovább tengődött, 1631-ből van utolsó nyoma működésének.[7]

A FERENCZFFY Lőrinc által megvásárolt nyomdai anyag további sorsát végig kísérhetjük azoknak a fametszetű képeknek megjelenésében, melyek először az 1615-ben kiadott, ismeretlen szerzőjű *Imádságos könyv*ben, majd NYÉKI VÖRÖS Mátyás *Dialogusá*ban jelennek meg, és FERENCZFFY vásárlását követően, majd egy századon át díszítői könyveinknek. Prágából elkerülve, a bécsi RICKHES Mihály nyomdász által nyomott könyvben, HAJNAL Mátyás jezsuita *Az Jesus szivet szeretö sziveknek aytatosságára* írott művében bukkannak elénk.[8]

A HAJNAL Mátyás művét kiadó RICKHES Mihály, egykor a magyar könyveiről jólismert FORMICA Máté tanítványa, 1627-ben kért engedélyt a nyomdák felett felügyeletet gyakorló bécsi egyetemtől új officina alapítására. Benyújtott kérelmében a következőket írta: „weile gegenwertige läuffe und Zeiten also schwär beschaffen, das wir khaum selbsten mit der Kunst vnserr Nahrung erwerben, vnd uns durchbringen können .... ansetzen.... weile ohne Euer gnaden gnedige bewilligung vnd Zensur wir nichts auflegen vnd truckhen dörffen, dawo dann, wann vnser Zahl gemehret, auch consequenter die Nahrung geschmelert wird".[9] Ez a pár sor kulcsot szolgáltat későbbi működésének megértéséhez. Nem volt gazdag ember, nyomdája nem volt tőkeerős üzleti vállalkozás. Rá lehetett szorulva arra, hogy a magáén kívül más nyomdában is vállaljon munkát. Így, amikor a pozsonyi érseki nyomda KÁLDY György két hatalmas prédikációs kötetét nyomja 1631-ben, a munka irányítását, amint az a kötetek impresszumaiból megállapítható, RICKHES vállalja.[10] Pozsonyban bizonyosan nem volt akkor a nagy munka vezetésére alkalmas művezető, és így arra RICKHEST szerződtették. Amikor FERENCZFFY a SESE-nyomdát megvásárolta, ugyancsak RICKHESSZEL állapodott meg. Gondolhatunk arra, hogy FERENCZFFY nála helyezte el a nyomda felszerelését is, de valószínűbb, hogy RICKHESTŐL függetlenül a maga házában vagy más helyen szereltette azt fel.

RICKHES néhány éves könyvnyomtató működése alatt maga is nyomott magyar könyveket. Így a RICKHES-nyomdában készült BARANYAI Péter győri kanonok költségén a vasárnapi és ünnepi *Evangeliomok* és *epistolák* gyűjteménye és DRASKOVICH György pécsi püspöknek, ALAMIZSNÁS SZENT JÁNOS ereklyéinek, a pozsonyi mauzoleumban történt elhelyezése alkalmával írott, *Brevis Narratio Translationis S. Joannis* című munkája.[11]

A FERENCZFFY-nyomdában, RICKHES nevével jelent meg az Etienne BINET francia jezsuita könyvén alapuló, HAJNAL Mátyás imakönyve. Ebben találjuk meg, egyéb

[5] O L. Batthyány lt. Missiles: Lépes Bálint levelei. 28,901—907. sz.
[6] OSzK RMK I. 532a.
[7] VOLF, Josef: *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*. Weimar, 1928.
[8] RMK I. 576.
[9] MAYER, Anton: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1832*. Wien, 1883. I. köt. 225. l.
[10] RMK I. 601, 602.
[11] RMK I. 575 és III. 1473.

fa- és rézmetszekkel a SESE-féle metszeteket.[12] És itt jelent meg François de MONTMORENCI francia jezsuita *Canticaja* is.[13] Az előbbi 1629-ben, az utóbbi 1632-ben. Mindkettő elé FERENCZFFY Lőrinc írt előszót, HAJNAL könyvét ESZTERHÁZYNÉ NYÁRY Krisztinának, a MONTMORENCI kötetet SENNYEI István győri püspöknek, a győri káptalan nagyprépostjának és minden kanonokjának ajánlja. Ennek rézmetszetű címlapján azonban nem szerepel RICKHES neve. Nem kétséges azonban, hogy ezt is RICKHES nyomtatta a FERENCZFFY sajtóján. Ez a könyv is, mint HAJNAL műve illusztrált. A SESE-féle metszeteken kívül több olyan záródíszt is találunk benne, melyek a SESE nyomtatványokban is szerepelnek.

Úgy látszik FERENCZFFY kapcsolata e két kötet kiadása után RICKHESsszel megszakadt. RICKHES 1635-ben meghalt.[14] De FERENCZFFY 1632 után már nem állott vele kapcsolatban. A BATTHYÁNY Ádámhoz írott levelek tanúsága szerint, más megoldást keresett. Mi lehetett ennek oka? Aligha tévedünk, ha arra gondolunk, hogy FERENCZFFY ezidőben már öreg ember, és vagyonilag is gyengén állott. A BATTHYÁNY-nyomda megszerzésével kísérletet akart tenni arra, hogy RICKHES vagy bárki más segítsége nélkül, a maga „dolgosj"-val, a maga vállalkozásában nyomtassa könyveit. Az eddig kiadott könyvek nem hozhattak nagy hasznot számára. A leveleiben említett *Magyar Országh és Nemzetreol walo Historia* nyomtatása minden anyagi erejét igénybe vette volna, ezért a BATTHYÁNY-nyomdával szerette volna a magáét megerősíteni, hogy ne kelljen más nyomdára szorulnia. A BATTHYÁNY-féle nyomda Pápán volt, amelyet utoljára BERNHARDT Máté vezetett. Létesítése BATTHYÁNY Ferenc nevéhez fűződik. TAKÁTS Sándor szerint „a tudományok terjesztésére typografiát vásárolt s könyvnyomtató műhelyt állított fel". PATHAY István pápai ref. lelkész 1617-ben írja: „Mivelhogy Uristen ö szent nevinek dicséretiért nagyságodat erre hozta, hogy az tipograpfiát meg hozatta, nagyságod ne feledkezzék el felépítése felől."[15] Másfél évtizeden át vezette BERNHARDT a nyomdát. Tevékenységének 1632-ből találjuk utolsó nyomát.[16] BATTHYÁNY Ádám ez időben katolizált, és a vallásváltoztatás után erőteljesen a protestantizmus ellen fordult. Az ősz KANISAI PÁLFI János református püspököt Németújvárról előző BATTHYÁNY bizonyára nem hagyta protestáns kézen a tulajdonát képező nyomdát.[17] Pápáról elszállította valamelyik birtokára, és FERENCZFFY, aki BATTHYÁNYval sűrűn levelezett és bizalmas kapcsolatban volt, értesülve a nyomda működésének megszüntetéséről, előbb

[12] RMK I. 576 BINET könyvének címe: *Les saintes faveurs du petit Jesus au Cœur qu'il ayme et qui l'ayme.* (SOMMERVOGEL: *Bibliothèque de la Compagnie de Jesu.* Paris, 1894. I. köt. 1497.) RICKHES nyomdájában, 1631-ben, LAMORMAIN Henrik fordításában latinul is megjelent (MAYER *i. m.* I. köt. 230. l.).

[13] RMK III. 1474. Első kiadása: Francisci MONTMORENCI e Societate Jesu *poetica Cantiorum Sacrorum expositio.* Ad S. D. N. Vrbanum Papam Dvaci, ex officina Patteniana, 1629. — Bécsben 1630-ban kétféle formátumban is megjelent, SOMMERVOGEL szerint (V. köt. 1258), de MAYER id. műve nem ismeri e kiadásokat, viszont FERENCZFFYét SOMMERVOGEL nem ismeri.

[14] MAYER *i. m.* I. köt. 214. l. VARJAS Béla alább idézendő tanulmányában (21. l. 35. sz. jegyz.) magyarázatát próbálja adni annak, hogy RICKHES Máté 1641-ben betűanyagát felfrissítette. A FERENCZFFY-féle betűanyag Pozsonyba szállításával hozza ezt kapcsolatba. RICKHES Máté anyjától vette át a nyomdát, ami soha nem tartozott a jól felszereltek közé. Az özvegy kezén, bár csak kevés könyv jelent meg, a nyomda felszerelése elhasználódott, tehát fiának a további eredményes munka érdekében előbb fel kellett frissítenie a betűkészletet. Ez pedig nem függött össze feltétlenül a FERENCZFFY-nyomda felszerelésének Pozsonyba vitelével. Egyébként az özvegy nyomtatványai között magyar nyelvűt nem ismerünk.

[15] TAKÁTS Sándor: *Zrínyi Miklós nevelő anyja.* Bp. 1917. 65. l. — A TAKÁTstól idézett levél a második világháború után elveszett.

[16] EÖTVÖS Lajos: *A pápai nyomda története.* Századok. 1868, 320. l. Uő.: *Pótlék a pápai nyomda történetéhez.* Századok. 1868. 737—740. l. — RMK I. 625.

[17] TAKÁTS Sándor: *Zrínyi Miklós nevelő anyja.* Bp. 1917. 125—126. l.

szóban, majd levélben kérte BATTHYÁNYT, segítse annak átengedésével céljai megvalósításában. Ám az átadás nem ment olyan könnyen. 1632. március 29-én küldi ez ügyben első, reánk maradt levelét, és még egy év múlva is csak azt írja: „nagy biztomban Nagadhoz ismeglen bochattam szekeremet dolgosjmmal egyewtt az Tjpographia eszkeözert." Végülis nem tudjuk, a nyomdát magkapta-e?

1633-ban és 1636-ban harmadik és negyedik kiadásban jelent meg Bécsben NYÉKI VÖRÖS Mátyás *Dialogus*-a, melyet 1623-ban először SESE adott ki, s amelyben a SESE-féle metszetek is szerepeltek.[18] Az új kiadások tipográfiai elrendezése azonos az elsőével. Impresszumukban a nyomdász nevét nem tüntetik fel. Felmerül a kérdés, ha RICKHESSZEL FERENCZFFY kapcsolata megszűnt, ki volt e könyvek nyomdásza, kinek a felügyelete alatt készültek? Bécsi könyvekről, bécsi kiadásról lévén szó, a kor egyik legkiválóbb bécsi officinájára kell gondolnunk, a magyar könyveiről jól ismert FORMICA-nyomdára. Feltevésünket megerősíti a FORMICA nevével jelzett egyik kiadvány is. 1637-ben adja ki KOPCSÁNYI Márton *Imádságos könyvetské*-jét harmadik kiadásban.[19] Impresszumában FORMICA Máté nevét találjuk, a könyvben pedig a SESE-féle metszeteket.

Ennek magyarázatát csak abban lelhetjük, hogy FERENCZFFY a BATTHYÁNY-nyomda átengedésének meghiusulása után nem kísérletezett tovább, hanem mint korábban RICKHESSZEL, most FORMICA Mátéval egyezett meg, és a tőkeerős, vagyonos nyomdász segítségét vette igénybe, aki valószínűleg valamelyik segédjét engedte át a FERENCZFFY-nyomda munkájának irányítására. Talán éppen COSMEROVIUS Máté volt az, aki ekkor FORMICÁnál dolgozott, s aki ez időből jól ismerhette a nyomda állapotát úgy, hogy később arról tanúvallomást is tehetett.[20] Felmerül annak lehetősége, hogy FORMICA KOPCSÁNYI művének kinyomtatása alkalmával a metszeteket FERENCZFFYTŐL kölcsönözte. De ez nem valószínű. FORMICA Bécs egyik legnagyobb nyomdájának tulajdonosa volt. Volt neki elég felszerelése ahhoz, hogy KOPCSÁNYI könyvét a maga készletéből illusztrálja. Ő semmi esetre sem kért FERENCZFFYTŐL, inkább adott, mint azt alább bizonyítjuk.

FORMICA 1638-ban meghalt, és az öreg FERENCZFFY, akinek jövedelme is csekély volt, többé nem adott ki könyvet.[21] 1640-ben LIPPAY György érsek megvette FERENCZFFYTŐL nyomdáját és, hogy a TELEGDI-nyomda Nagyszombatba 1639-ben történt visszaszállítása után a pozsonyi érseki nyomdát, melyet a jezsuiták kezeltek, megerősítse, FERENCZFFY nyomdáját Pozsonyba szállíttatta, és az érseki nyomdának ajándékozta.[22] FERENCZFFY ezután nemsokára meghalt.[23] P. NÉMETH, aki ekkor a pozsonyi nyomdát vezette, az erősen elhasznált és megkopott FERENCZFFY-féle betűkészletet megújíttatta. Ennek megtörténtéről tanúskodott COSMEROVIUS. A pozsonyi nyomda először HAJNAL Mátyás imádságos könyvének második kiadásában használta fel a SESE-féle metszeteket.[24] Majd NYÉKI VÖRÖS Mátyás,[25] PÁZMÁNY Péter[26] és mások könyveiben találkozunk velük, hogy egészen a század végéig díszítsék a kis formátumú, kézben viselésre alkalmas ájtatos könyveket.[27]

[18] KUDORA Károly, Magy. Könyvszle. 1881. 181. l.
[19] RMK I. 665.
[20] IVÁNYI Béla—GÁRDONYI Albert: *A királyi magyar Egyetemi Nyomda története.* Bp. 1927. 41. l.
[21] MAYER *i. m.* 214. l.
[22] IVÁNYI—GÁRDONYI *i. m.* 41. l.
[23] SZILÁGYI Lóránd: *A Királyi Secretariusok intézménye és az újkori magyar állam.* Domanovszky emlékkönyv. Bp. 1938. 558. l.
[24] RMK I. 730.
[25] RMK I. 763.
[26] RMK I. 836, 747, 1576.
[27] RMK I. 1171, Széchényi Ktár. RMK I. 1379a.

Összegezve vizsgálódásunkat, meg kell állapítanunk, hogy a FERENCZFFY-nyomdának csak a legszükségesebb felszerelése volt. Ezért szüksége volt mindig valamely másik nyomda segítségére is. FERENCZFFY ezt előbb RICKHES Mihállyal, majd a BATTHYÁNY-féle kísérlet után FORMICA Mátéval oldotta meg. E nyomdák segítsége nemcsak személyi természetű volt, ami RICKHES Mihály vagy valamelyik FORMICA-segédnek nyomtató munkájában nyilvánult meg, hanem a hiányzó felszerelési eszközök átengedésében is. Ezért volt szüksége FERENCZFFYnek, mikor a saját lábára akart nyomdájával állani, a BATTHYÁNY-nyomda felszerelésére is.

A FERENCZFFY-féle nyomda történetének felvázolása után, vizsgálnunk kell magukat a metszeteket is. Részint azokat, amelyek a SESE-nyomda két könyvében, az 1615-i kiadású *Imádságos Könyv*ben és NYÉKI VÖRÖS Mátyás *Dialogus*ának 1623-i első kiadásában szerepelnek, részint pedig azokat, melyek a FERENCZFFY-nyomda Bécsben megjelent könyveiben, a SESE-féle metszetek társaságában jelennek meg. A bécsi könyvek, melyeknek kiadása FERENCZFFYhez kapcsolódik, a következők:

1. HAJNAL Mátyás: *A Jesus Szivét szerető sziveknek ájtatosságára... megmagyaráztatot könyvecske.* Bécs, Rickhes Mihály, 1629.[28]
2. MONTMORENCI Franciscus: *Cantica.* Bécs, 1632.[29]
3. NYÉKI VÖRÖS Mátyás: *Dialogus.* Bécs, 1633.[30]
4. NYÉKI VÖRÖS Mátyás: *Dialogus.* Bécs, 1636.[31]
5. *Balassi Bálintnak Istenes Éneki.* Bécs, ?[32]
6. KOPCSÁNYI Márton: *Keresztyen Imadsagos Könyvechke.* Bécs, Formica Máté, 1637.[33]

A metszeteket tárgyuk szerint csoportosítva (amely csoportosítás egyben rajztechnikájukat is jellemzi), a SESE-nyomdában kiadott két könyv 19 metszete három csoportba osztható:

Az első csoportba tartoznak azok a metszetek, melyek JÉZUS életének egy-egy eseményét örökítik meg, vagy valamely szentet ábrázolnak. Ezek a következők: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 és a V21 sz. képek.[33/a].

A második csoport képei egy-egy vallásos gondolat vagy a *Biblia* egy történetének emblématikus kifejezői. Ide tartoznak a halálra emlékeztető képek is. Ezek az RMK I. 458. sz. mű 207., 293., 312. lapján levő és a V3, V9, V13, V14, V15, V16, V23. sz. képek.

A harmadik csoportba egy remete szentet ábrázoló kép tartozik: V6. sz. kép.

Amikor FERENCZFFY Lőrinc a SESE-nyomda egy részét megvette, és Bécsben RICKHES Mihállyal a *Jézus Szíve-imakönyv*et kinyomatta, a prágai kiadványokban szereplő metszetekből hetet felhasznált, de ezenkívül még tizenhárom SESETŐL vásárolt egyéb metszetet is, melyek közül egy a SESE-metszetek első csoportjába (a 171. lapon levő kép), öt a másodikba (a 150., 154., 163., 191. lapon levő és V25. sz. kép) sorolható. Három metszet az előbbiektől különböző rajz-technikájú emblématikus ábrázolás. Ezek más kiadványból nem ismeretesek. Valószínűleg RICKHES tulajdonában voltak. FERENCZFFY e sorozatok kiegészítésére készíttetett magyar címer rajzokat is. Ezeket kiadványaiban felhasználta. (A VIERIX-féle Jézus-szíve képekről később szólunk.)

[28] RMK I. 576.
[29] RMK III. 1474.
[30] Széchényi Ktár. RMK I. 625a.
[31] RMK I. 654.
[32] *Balassa Bálintnak Istenes Éneki.* Kiad. VARJAS Béla. Bp. 1941.
[33] RMK I. 665.
[33/a] VARJAS Béla alább idézendő tanulmányában közölt képeket *V*-vel jelöljük

1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

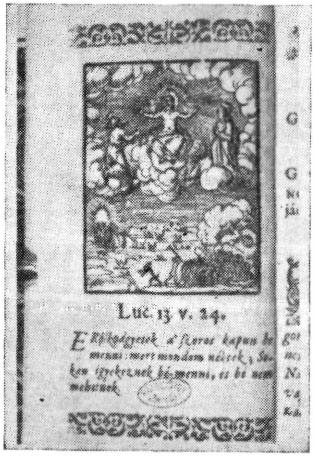

5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

A MONTMORENCI kötet és NYÉKI VÖRÖS Mátyás *Dialogus*-ának 1633—1636. évi kiadása csupán az eddig ismert metszeteket közli, de egyedül a MONTMORENCI *Cantica*-jában szerepel egy eddig nem közölt SZENT ISTVÁN kép is.

Megvizsgálva BALASSI *Istenes Énekei*nek bécsi kiadását, a problémák során kell végigtekintenünk. Irodalomtörténészeink választ várnak arra, hogy melyik nyomda nyomta és mikor? A könyv történetének vizsgálói a kötet illusztrációinak tarkaságára figyelnek fel, és keresnek magyarázatot. Előbb vizsgáljuk meg a kötet metszetanyagát tipológiailag. A SESE-féle nyomtatványok metszetei közül szerepel a kötetben a V3, V13, V14, V15, V16, V21 és a V23 sz. kép. HAJNAL *Jesus Szívének* . . . c. kötetéből szerepel a V15. sz. kép és NYÉKI VÖRÖS Mátyás *Dialogus*ának bécsi kiadásaiból egy halálfőt ábrázoló kép. Ellenben szerepelnek oly metszetek, melyek korábban a FERENCZFFY kiadványokban egyáltalán nem vagy éppen a FORMICA Máté által nyomott könyvben szerepeltek. 1631-ben FORMICA Máté nyomdájában készült KOPCSÁNYI Márton: *A Boldog Szűz Mária élete* c. könyve. Ennek A_2 lapján megtaláljuk a V20. sz. képet. Ugyancsak FORMICA nyomta KOPCSÁNYI egy másik művét, az 1634-ben megjelent, a *Keresztyeni tökelletes eletre intő*. . . *Elmélkedések*-et. Ennek címlapján szerepel a V11. sz. kép. A V11., V20. sz. kép szerepel az *Istenes Énekek* illusztrációi között is. Ezzel azonos rajztechnikával készült a V2, V10, V18. sz. kép. Ezenkívül még szerepel a SESE-kiadványok V6. sz. képével rokonítható V7. sz. kép és négy különböző időben és különböző technikával készült kép (V4, V17, V19, V22. sz. kép). A FORMICA kiadványokban szerepelt képek bátorítanak fel arra, hogy FERENCZFFYnek a BATTHYÁNY-nyomda megszerzése körüli nehézségei, kudarca után FORMICÁban keressem RICKHES utódát FERENCZFFY könyvei nyomásánál. A korábbi FORMICA kiadványokban szerepelnek olyan képek, melyeket ugyan a FERENCZFFY kiadványokban nem, de a nagyszombati nyomda könyveiben később megtalálunk. Ezeket FORMICÁtól szerezte FERENCZFFY, de felhasználásukra már az ő nyomdájában nem került sor, vagy a könyvek, melyekben szerepeltek, ma már ismeretlenek, elvesztek.

KOPCSÁNYI 1634 Boldogasszony havának (január) 16-ik napján keltezi könyvének NYÁRY Krisztinához intézett ajánlását. A rendi facultast a nyomásra 1634. február 12-én kapta meg; tehát a könyv 1634 közepére készülhetett el. FERENCZFFY még 1635 márciusában sem kapta meg a BATTHYÁNY-nyomdát. Ekkor FORMICÁhoz fordul, és vele nyomatja BALASSI *Istenes Énekeit*. Ennek ránkmaradt egyetlen példányának címlapja elveszett. Hiányzik tehát az impresszum, a nyomdásszal és a kiadás évszámával. Akár szerepelt a címlapon FORMICA neve, akár nem, mint a MONTMORENCI és NYÉKI VÖRÖS kötetek esetében, a nyomdász mindenhogyan FORMICA vagy annak valamelyik segédje. FORMICA legjobb esetben is csak 1635 közepén kapcsolódhatott FERENCZFFY könyvnyomtató munkásságába. Ha ekkor neki is fogtak a BALASSI kötet nyomásának, az az év vége előtt aligha, de inkább 1636 elején készült el. 1636-ban készült még a *Dialogus* negyedik kiadása is. 1637-ben pedig FORMICA neve alatt, de FERENCZFFY betűivel és a SESE-metszetekkel jelenik meg KOPCSÁNYI Márton *Keresztyen Imadsagos könyvechke*-je. Ennek nyomási engedélyét DRASKOVICH György győri püspök 1637 Szent Bonaventura napján (július 14) keltezi. Tehát e mű 1637 második felében készült. A BALASSI és KOPCSÁNYI kötet betűi azonosak, ugyanabból a betűkészletből kerültek ki, mint HAJNAL Mátyás, NYÉKI VÖRÖS Mátyás és MONTMORENCI könyvének betűi is. A KOPCSÁNYI kötet volt FORMICA és FERENCZFFY együttműködésének utolsó emléke. 1638-ban FORMICA még a maga nyomdájában kinyomja TELEGDI Miklós *Prédikációi* második kiadásának három vaskos kötetét.[34] Ez utolsó munkája volt, mert még ez évben meghalt.

[34] RMK I. 675, 676, 677.

A BALASSI kiadás történetével, az első bécsi kiadást hasonmásban sajtó alá rendező VARJAS Béla foglalkozott. Szerinte „a Balassa-énekek bécsi kiadásának 1632—1635 között, tehát még Rickhes Mihály életében kellett napvilágot látnia."[34a] Ő is a kötetben szereplő metszetek vizsgálatával jutott erre az eredményre. De csak a HAJNAL Mátyás és BALASSI kötetek metszeteit vizsgálta meg, és nem terjedt ki figyelme az egyes metszetek korábbi előfordulására, a metszeteknek SESE és FORMICA nyomdájában való megjelenésére is. Magunk ezek és a BATTHYÁNY levéltár dokumentumai alapján kíséreltük meg VARJAS eredményeit helyesbíteni, illetve tovább fejleszteni.

Összegezve: BALASSI Bálint *Istenes Énekeit* FERENCZFFY legkorábban 1635 végén, de inkább 1636-ban adta ki. FORMICA Máté közreműködésével nyomta, akitől a SESE-féle metszetdúcok kibővítésére újabbakat vásárolt, és azzal gazdagította a BALASSI kiadás illusztrációit.

1637 után FERENCZFFY nem adott ki könyvet. FORMICA 1638-ban meghalt, FERENCZFFY pedig eladta nyomdáját. A metszetek 1642-ben bukkannak ismét elénk, HAJNAL Mátyás *Jesus Szivét szerető* . . . c. műve második kiadásában, amely a pozsonyi érseki nyomdában, melyet jezsuiták vezettek, jelent meg.[35] Figyelemre méltó, hogy az első kiadásban szereplő VIERIX-féle képsorozatnak csak másolata szerepel a kötetben. Ennek magyarázata csak az lehet, hogy az első kiadás metszetének dúcai nem voltak FERENCZFFY tulajdonában. Ennek bizonyítéka lehet SÁNDOR István adata, mely szerint 1644-ben jelent meg *Jesus szent szive képekkel, Énekekkel, s Imádságokkal.* Ez a könyv Bécsben jelent meg. Sajnos egy példányát sem ismerjük, pedig magyarázatul szolgálhatna arra, hová lettek HAJNAL első kiadásának VIERIX metszetei.[36] A HAJNAL kötet alapját képező BINET mű 1631-ben RICKHES nyomdájában LAMORMAIN Henrik latin fordításában jelent meg. Ezt megelőzte HAJNAL fordítása. Sajnos a LAMORMAIN fordításhoz könyvtárainkban nem jutottam. E fordítás lehet a VIERIX képekkel illusztrálva, és RICKHES így tarthatta magánál és használta fel LAMORMAIN fordításához.[37]

A SESE-metszetek élete hosszú volt. Egészen a XVIII. századig találkozunk velük kézben viselésre alkalmas, ájtatossági könyvekben. A pozsonyi és nagyszombati nyomda gyakran használja, sokszor ékesíti velük PÁZMÁNY *Imádságos Könyv*ének kiadásait, de más könyveit is. Népszerűségüket bizonyítja, hogy NÁDASDY Tamás pottendorfi nyomdájában megjelent KOPCSÁNYI *Keresztyen Imadsagos könyvechke*je 1669-ben. E kiadás számára 8 képét újra metszik.[38]

FERENCZFFY nemcsak könyveket nyomott. Hivatalos nyomtatványokat, országgyűlési articulusokat is. Ő maga írja: „Az Orszagh Articulusit kj nyomattam." Ezek pompás tipográfiai kiállításukkal messze maguk mögött hagyják a hasonló nyomtatványokat.[39]

Végül nézzük meg a *Magyar Országh és Nemzetreöl walo Historiat*, melyet a BATTHYÁNY Ádámnak írott levelekben emleget. Két történeti műre gondolhatunk itt. Az egyik ISTVÁNFFY Miklósnak PÁZMÁNY Péter kezdeményezésére írt *Historia*ja, amelynek kiadása körül FERENCZFFY is buzgólkodott.[40] Ez 1622-ben megjelent Kölnben. Gondolhatunk arra, hogy ennek második kiadását akarhatta sajtó alá adni. De valószínűbb az, hogy PETHŐ Gergely *Rövid magyar Cronica*ja volt ez a *Historia*. COSMEROVIUS

[34a] VARJAS Béla: *Balassa Bálint Istenes Énekeinek első kiadása.* Klny. a Magy. Könyvszlé-ből. Bp. 1940. 25. l.
[35] RMK I. 730.
[36] SÁNDOR István: *Magyar könyvesház.* Győr, 1803. 32. l.
[37] Lásd 12. sz. jegyzet.
[38] RMK I. 1092.
[39] RMK III. 1509, 1536.
[40] PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei.* Bp. 1910. I. köt. 207. l.

Máté 1660-ban Bécsben adta ki. PETHŐ Gergely nevét sokáig álnévnek tartották. ZRÍNYIT sejtették mögötte. SZÁSZ Béla, aki e feltevés eredetét megvizsgálta, PETHŐ Gergely művéről megállapítja, hogy „sokkal inkább telített a korai ellenreformációnak minden indifferentizmust kizáró buzgalmával".[41] PETHŐ erős katolikus érzelméről és ellenreformációs tevékenységéről ismert. FERENCZFFY jól ismerhette az országgyűlésekről, ahol utoljára 1625-ben képviselte Horvátországot.[42] Sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy az ő *Cronica*ját akarta FERENCZFFY kiadni, mert az Habsburgpárti-ellenreformációs szándékainak jobban megfelelt. Erről joggal írhatta BATTHYÁNY Ádámnak: „az Nemzetes elejnek sok jó Vitezj dologbólis emlekezeti foglalwa lesznek benne." E szép tervét FERENCZFFY nem valósíthatta meg, a kiadás gondja a költő ZRÍNYIRE maradt.

Utoljára tegyük fel a kérdést, ki volt FERENCZFFY Lőrinc? A bolognai egyetem anyakönyve szerint trencséni születésű volt. Az első adatot róla az olmüczi egyetem *Album Studiosorum*-a őrizte meg. 1595. november 8-án iratkozott be fivérével, Pállal. A testvérek útjai azonban szétváltak, Pál a jezsuita rendbe lépett, Lőrinc pedig tanulmányainak befejezésére Bolognába ment. 1602. december 9-én jegyezték be az egyetem anyakönyvébe. A bolognai egyetemen három emléktábla is megemlékezik bolognai tartózkodásáról, az egyik praesesnek nevezi őt.[43] Hazatérve a magyar királyi kancellária szolgálatába lépett. HIMMELREICH Tiburtius királyi titkár mellett kezdi meg hivatali szolgálatát.[44] Hivatalba lépésének első pillanatától kezdve azok között látjuk, akik az ellenreformáció vezetői voltak. Már 1608 októberében ő másolja azt a PÁZMÁNY által fogalmazott beszédet, amellyel FORGÁCH Ferenc bíboros, esztergomi érsek nevében LÉPES Bálint kancellár fogadta az országgyűlésre érkező MÁTYÁS főherceget.[45] Szoros kapcsolatot tartott a nyugati országrész főuraival és a katolikus főpapsággal. Fivére révén az egyre befolyásosabb jezsuita rend támogatója, de ugyanakkor a jezsuiták is támogatják őt. Befolyással volt a kormányzat minden ágára. Három király secretáriusa, bizalmas munkatársa. Ő terjesztette az uralkodó elé az ügyeket, melyekről véleményt mondott. Befolyása az ügyek intézésére olyan nagy volt, hogy a helytartó vagy ESZTERHÁZY Miklós nádor is gyakran kérték jóindulatát az ügyeknek kedvező véleményezésére.[46] Három évtizeden át szolgált, mint királyi secretárius, később pedig mint consiliárius. KEMÉNY János, aki bécsi tartózkodása alkalmával többször FERENCZFFY házában szállott meg, *Önéletírásá*-ban érdekes arcképet rajzol róla. „Ez hatalmas főexpeditor és csudás memóriáju ember vala, de felette részeges, és ugyan is azért csudáltatott elméje, hogy részegen is hivataljának megfelelt fogyotkozás nélkül." Igen sordidus, fösvény embernek mondja, aki előkelő hivatali állása ellenére maga járt a piacra. Egy kacagtató esetet is elmond, mikor éppen a piacról hívták az uralkodóhoz, és a császár szobájában, a mindig nála levő leveles táskából, mikor az aktákat elő vette, a piacon vásárolt kappan elszabadult, nagy ribilliót okozva. „Egyébkor is az leveles táskában darab sajtok, hagymák, zsemlye, néhányszor szalonnadarab is egyiránt volt közösleg; de azért elmés és igen hiteles ember vala, és már harmadik császárt szolgálta azon állapotban."[47]

[41] SZÁSZ Béla: *Pethő Gergely Krónikájának kiadója* Magy. Könyvszle. 1912. 219—223. l.

[42] MARGALITS Ede: *Pethő Gergely és Ratkay György*. Horvát—magyar történetírók. Kath. Szle. 1897, 300—303. l.

[43] HELLEBRANDT Árpád: *Az Olmüczben tanult magyarok*. Tört. Tár. 1888. 199 l., VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. Bp. 1941. 119—121. l.

[44] SZILÁGYI Lóránd: *i. m.* 558—561. l.

[45] PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*. Bp. 1910. I. kötet. 35. l.

[46] SZILÁGYI: *i. m.* 560. l.

[47] KEMÉNY János *Önéletírása és válogatott levelei*. Bp. 1959. 154., 164—165. l.

A politikai életben vitt előkelő szerepe mellett figyelemre méltó kapcsolata volt korának íróival. LÉPES Bálint nyitrai püspök, királyi kancellár, a neves korabarokk egyházi író, hivatali előljárója volt, de emberileg is közvetlen kapcsolatban állottak. Együtt voltak 1612-ben a frankfurti császárkoronázáson. Június 4-én SZENCZI MOLNÁR Albert naplójában feljegyezte, hogy ekkor együtt ebédelt LÉPESSEL és FERENCZFFYvel. 1619-ben, II. FERDINÁND császár koronázása alkalmával, FERENCZFFY Frankfurtból kirándult Oppenheimbe, és itt ismét találkozott SZENCZI MOLNÁRral, aki megajándékozta a *Secularis Contio euangelica* című művel, amire FERENCZFFY BALÁSFI Tamással íratott cáfolatot.[48] 1619. évi frankfurti tartózkodása abból a szempontból is nevezetes, mert ISTVÁNFFY Miklósnak, PÁZMÁNY Péter kérésére írott *Historiá*-ja kiadása ügyében is eljárt, és nyomdászt ajánlott. PÁZMÁNY intézkedett is a kézirat Frankfurtba küldéséről, de ISTVÁNFFY műve végülis Kölnben jelent meg először.[49]

NYÉKI VÖRÖS Mátyás kancelláriai szolgálata idején ismerkedett meg FERENCZFFYvel, és onnan való távozása után is, a győri káptalan és a maga ügyes-bajos dolgainak intézésében gyakran vette igénybe segítségét. De mint író is kapcsolatban maradt vele. BALASSI Bálint és RIMAY János *Istenes Énekei*nek Bártfán megjelent első kiadását az első bécsi kiadás számára a maga költeményeinek felhasználásával alakította át NYÉKI VÖRÖS Mátyás katolikus jellegű ájtatossági könyvvé.[50] Hihetően politikai ügyek hozták össze a magyar közéletben szerepet játszó RIMAY Jánossal. Kettejük viszonyát jól jellemzi az a levél, melyet RIMAY 1623-ban Nagyszombatból írt FERENCZFFYnek: „Ne kétellje kegd, hogy igen ne kívánnám kegddel való szembe lételemet, egy vagy két óráig való beszélgetésemet és tekingetéseimet is azokban az dolgokban s eszközökben, akikben a kegd elméje gyönyörködik, fárad, szorgalmatoskodik, mivel az en elmém sem idegen afféle dolgoknak gömbölygetésétől."[51] Sok szó esett e beszélgetéseken a könyvről, az írókról, RIMAY FERENCZFFY nyomdavásárlásának hírére elővette a BALASSI és a maga költeményei kiadásának ügyét. MADÁCH Gáspár és RÁDAI András is szorgoskodnak a kiadás megvalósításában, de RIMAY előbb meghalt, nem érte meg költeményei megjelenését.[52]

Van adatunk rá, hogy ő maga is forgatta a tollat. Nemcsak az általa kiadott könyvekhez írt előszót, hanem VÁSÁRHELYI Gergely, a hányatott életű jezsuita említi egy 1623-ban kiadott könyvének előszavában: „Ferenczffy Lőrinc wram is sok foglalatossági között ajtatos könyvetsket irt."[53] Mi lehetett e könyvecske, nem tudjuk. Egyetlen példánya sem maradt ránk. De bármennyire sajnálatos e mű elkallódása, nem érinti FERENCZFFYnek a régi magyar irodalom történetében betöltött szerepét. Hiszen PÁZMÁNY Péter, LÉPES Bálint, BALÁSFI Tamás, NYÉKI VÖRÖS Mátyás, HAJNAL Mátyás, KOPCSÁNYI Márton, SZENCZI MOLNÁR Albert és RIMAY János nevét látjuk FERENCZFFY Lőrinc kapcsolatai között. Ez az értékes névsor is bizonyítéka FERENCZFFY széleskörű irodalmi érdeklődésének és régi irodalmunk történetében való jelentős szerepének.

[48] SZENCZI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és irományai.* Bp. 1898. 56. l.
[49] PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei.* I. köt. 207. l.
[50] VARJAS Béla: *Ferenczfy Lőrinc és az első Balassa kiadás.* Irod. Tört. 1941. 57—64. l. JENEI Ferenc: *Az első Balassi-kiadás történetéhez.* Irod. Tört. 1951. 343—346. l. KLANICZAY Tibor: *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához.* Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 1957.
[51] RIMAY János *Összes művei.* Bp. 1955. 410. l.
[52] RIMAY János *Államiratai és levelezése.* Bp. 1887. 321. l.
[53] VÁSÁRHELYI Gergely: *Világ kezdeteitől fogva . . .* Kassa 1623.

Függelék

1.

Illustrissime Domine Comes, Domine et patrone gratiosissime,

Seruitiorum obsequendissima commendatione praemissa. Nÿlwán Vagyon Nagodnál minemeo regtol fogwa szandekom és igyekezetem lett legyen az Magyar Országh és Nemzetreol walo Historia kj bochátásában, melly proposjtiomom(!) hogy ez ideiglen kezdetet nem vehetett kewleomb kowleomb féle akadékok es impedjmentomok tartoztattanak, Mostan jmmaron Isten kegyelmességébeol, minthogy ismérem leheteo allapattyát bechwletes Patronus Uram segitségek által hogy jó moggal hozza foghatna, Az országbelÿek kewánságok és varakozasok szerinthis igyekezném azon hogy towabra ne halladna akaratom: Bizwan azert az Nagod segétségéhez is, Nagod kegÿes ajánlása szerént Contentus uolnek, hogy Nd concurralna az typhographjai ide engedesenek; Mellÿ vegre, dolgajmat expedjáltam: ordjnálwán hogy Nagod akarattÿához és Parancholattÿahoz accomodallÿak magokat, és rendelésetewl Várjanak.: Nagy okot ád Nd hogy mind ez keonywnek hamarabb waló kj bochátása acceleráltathassek mind penigh egyeb rendbleÿ dolgoknak ugymintt az magyar nemzetnek hasznosoknak és szewkségeseknek kj bochátásjrol bÿzwabban gondolkodhattasék.

Tarchÿa Isten Nagodat jo egésségben. Datum Vjenne die 29 Meñ Martÿ Anno Domini 1634.

Illustrissimae Dominatione Vestrae

Frater Obsequentissimus
Lauren Ferenczffy

Címzés: Illustrissimo Domino Domino Comiti Adamo de Batthian Sacratissimae Cesareae Regiaequae Maiestatis Camerario et Consiliario, Nec non partium Regni Hungariae Cis Danubianarum Generali Capitaneo etc Domino et Patrono Obseruandissimo.

Országos Levéltár, Batthyány lt., Missiles. 13.776.

2.

Illustrissime Domine Comes, Domine gratiosissime,

Servitiorum obsequendissima commendationem premissa, Miwelhogy el wégezett szándékom és igyekezetem hogy az Historiat kesedelem nékwl nyomtatás alá vegyem, Az Nagod jó akaratbély kegÿes segéthséghe penigh concurrálwán nem kichin subsidjumja lenne, hogy annjwal hamarebb wilágosságra kelne, Bÿzwán mostannis Nd mindenkoron hozzam, es jó igyekezetnek promoueálásában jó akarattyához, merészlém leuelem által Nagodat megh találnÿ, kéruén és várwán az Nagod promotioját, és hogy Nagod gÿamolitasaval urgealtathassam énis az typographijat annyjwal inkább azkj mind magamnak keonjnyebségére esnék, mind penigh az dolgoth accelerálnák. Algya Isten Nagodat minden kiwánta jókkal. Datum Vjennae due ultima Juny. Ao Dominj 1634.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

Frater obsequentissimus
Lauren Ferenczffy

Címzés: Illusstrissimo Dno Dno Comiti Adamo de Batthiany partium Regni Cisdanubianarum generali Capitaneo Sacratissimae Cesareae Regiaeque Maiestatis Camerario et Consiliario etc Domino Obseruandissimo.

Országos Levéltár. Batthyány lt. Missiles 13777.

3.

Illustrissime Domine Comes, Domine gratiosissime.

Seruitiorum meorum obsequendissima commendationem praemissa. Nagodat engedelmessen kérem ennekem megh bochásson, hogi netaláután infortunitasommal bántására lehetek, Mivelhogi szandekomat Nagod tudgÿa az Historia konjvnek kj bochátása feleol,

az ẅdeo el mulatas, nem kichin fogiatkozast hoz magawal. Annak okaërt az Orszagh és Nemzetnek dichereteerttjs semmi munkat fáratsagot és keoltséget feol vennyj el végeztem magammal: Hogy penigh, Nagod, Urj és bechewletes oblatioja szerent gyamolom legyen, nagy biztomban Nagodhoz ismeglen bochattam szekeremet dolgosjmmal eggyẅtt az Tjpographia eszkeozért, hogy azt az segétsegétis comportaluan az enimmel, annál hamarebb az dolgozáshoz ember karját keszethesse feol: Háránlik penigh Nagodnakis eorok djchjretire, effele dolognak promoueálása, minthogy az Nemzetes elejnek sok Jó Vitezj. dologbólis emlekezeti foglalwa lesznek benne.

Az Országh Articulusit kj nyomtattam, az Pechetest Nk valot az Comorara szokas szerént djrigáltam: Ezeket penigh nem subscribáltattakat tudwán hogj pro Officialibus kewánhatna Nagod, im eggjnehány exemplart kwldeottem Nk, Hogiha teobre szewksege leszen Nk, chak jelenche Kwldeok elegendeott.

Vdwarnál valo uj allapotrol mostan semmi ollyast nem irhatok. Ez el múlt napokban az Neuburgj Herczegh jewtt ide. Tegnap eleott penigh Marchio Badensis. Bizonyosnak hjrdetik kezeonségesen hogj Augspwrgjs accomodálta magat: az Conditiókróljs, minden végére megyek Nk megh irom. Tarchja Isten Nagodat jó egessegben. Datum Vienne 24 Mensjs Martij Anno Domini 1635.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

Frater obsequentissimus
Lauren Ferenczffy

Címzés: Spectabili ac Magnifico Domino Domino, Adamo de Batthian, partium Regni Hungariae Cisdanubianarum Presidiorumque; Canisae, oppisitorum Generali Sacratissimae Cesareae Regiaeque Maiestatis Camerario et Consiliario etc., Domino Patrono obseruandissimo.

O. L. Batthyány itr. Missiles. 13,778.

JENEI FERENC

A kecskeméti református egyház könyvtára. Az Újkollégium árkádjainak boltívei felett, közvetlenül a díszterem alatt van egy hosszú, könyvespolcokkal teli terem: régi nevén Főiskolai Könyvtár, ma a kecskeméti ref. egyház könyvtára. A mintegy 40 000 kötetből álló könyvtár — az alföldi városok viszontagságos történeti múltját tekintve — viszonylag hosszú múltra tekint vissza: 1961-ben ünnepelheti fennállásának 260 éves jubileumát.

Az itt következő történeti áttekintésnek fő szempontját a puszta adatok felsorolásán túlmenőleg abban kívánom megjelölni, hogy a könyvtár hogyan töltötte be a maga speciális funkcióját; milyen küzdelmek között lett a kizárólag tudományos jellegű iskolai könyvtárból a mai, a nagy nemzeti és kulturális értékeinket népünk széles rétegei felé közvetítő szervvé. Ez a folyamat hosszas küzdelemnek volt az eredménye. Meg kellett küzdeni a könyvtár létrehozásának, továbbfejlesztésének, nyilvánossá tételének anyagi alapjaiért; meg kellett védeni a történeti viharok és elemi csapások (tűzvész) pusztításaitól; be kellett bizonyítani, szinte koronként a fenntartó testületek előtt a könyvtár fontosságát, jelentőségét: hogy nem csupán viszonylagos értékű, múzeális anyag tárolásáról van szó, hanem olyan élő intézményről, mely ha táplálják, gondozzák, maga is táplálja, nőteti gondviselőit és azon túl sokakat. Amikor a könyvtár fejlődését nem csupán a könyvállomány számbeli gyarapodásában látom, hanem rendeltetés szerinti funkciójának minél teljesebb betöltésében, akkor a könyvtár megteremtéséért, fejlesztéséért és nyilvánossá tételéért vívott küzdelemben a fejlődésnek egyes fázisait jelöltem meg, melyek nagy általánosságban kronológiai sorrendet is jelentenek, de ugyanakkor egyidejűleg egymással összefonódva is jelentkeznek. A könyvtár fejlődés-története két pilléren ível át a jelenbe: 1701-ben jött létre, és 1908-ban lett nyilvános könyvtár. E szemlélet szerint könyvtárunk története három szakaszra tagolódik: 1701—1908-ig, mely idő alatt elsősorban iskolai-tudományos célt szolgált; 1908—1948-ig, a könyvtár nyilvánossá tételétől az egyházi iskolák államosításáig, amikor elvileg már kitárta ajtaját a

szélesebb olvasóközönség felé; és 1948-tól napjainkig: ezt az időt a háború folytán nagyobbrészt ömlesztetté vált könyvanyag rendezése, katalogizálása, a továbbfejlesztés anyagi bázisáért és a tényleges olvasóközönség megteremtéséért vívott, nagyobbrészt még ma is csak kezdeti eredményekkel dicsekedő küzdelem jellemzi.

A kecskeméti ref. egyház könyvtárának történetét először NAGY István rektor-professzor (1810—1830-ig volt rektor) írta meg: *Az ez után lejendő maradéknak emlékeztetésére. A Ketskeméti Reformátum Gimnásium Könyvtárja Fundusának egybe szerkesztését és a vele bánásról való Számadást magában foglaló Jegyző könyv.* 1818. A 25 × 40 cm-es eredeti bőrkötésű jegyzőkönyv maga is külön figyelmet érdemel: könyvtártörténeti irodalmunk egyik, koránál fogva is figyelemre méltó kézirata. Amint címéből is kitűnik: számadási jegyzőkönyv. A könyvtár történetével foglalkozó rész nem önálló munkaként szerepel, hanem mint előszó. Címe is arra utal, hogy az utókor áldozatkészségét akarta írója ébresztgetni az ősök áldozatvállalásának a feltárásával: „Az ez után lejendő maradéknak emlékeztetésére." A tulajdonképpeni számadási jegyzőkönyv három részre tagolását az 5 paginára terjedő könyvtártörténeti bejegyzés után és a számadások előtt lapszám megjelöléssel tartalommutató tünteti fel: „Ezen Jegyzőkönyvnek három Szakaszai fognak lenni: *Első Szakasz,* A Könyvtár Capitalisának állapotjáról és szaporodásáról pagina 7. *Második szakasz.* A ki adott Capitálisok esztendei Interesének be fizetéséről pagina 41. *Harmadik szakasz.* A könyvekről és a könyvtárhoz tartozó egyéb eszközökről, mellyek a Capitálisok jövedelmeiből fognak szereztetni pagina 61." Az első szakasz voltaképpen az 1818—31-ig tett alapítványokat, a második szakasz az 1819—36-ig befolyt alapítványi kamatokat és más forrásból származó bevételeket, a harmadik szakasz a kiadásokat veszi számba. NAGY István könyvtártörténeti feljegyzései alapján a könyvtár kezdeteiről alkothatunk képet, a számadási jegyzőkönyv adatai alapján pedig a könyvtár 1818—36-ig történő fejlődéséről. Tanulmányomban elsődleges forrásként támaszkodtam a NAGY István-féle jegyzőkönyvre.

A könyvtár megalapításának időpontjául NAGY István rektor-professzor nyomán az 1701-i esztendőt tekintjük. Ez nem jelenti azt, mintha az 1599-ben létrejött kecskeméti kollégiumnak nem lettek volna könyvei. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a könyvek beszerzésének nemcsak komoly anyagi természetű akadályai voltak, hanem felekezeti és politikai akadályai is — előttünk áll MISZTÓTFALUSI KISS Miklós példájában a XVII. századi magyar könyvkultúrának gigászi küzdelme és tragédiája —, akkor mindjárt méltányolni tudjuk azokat a sokatmondó sorokat, melyekkel NAGY István ezt a kort jellemzi: „Bátorságosabban állíthatjuk azért, hogy régenten igen csekélynek kellett az itt lévő könyvgyűjteménynek lenni; annyival is inkább, mivel amint az akkori idők történetei bizonyítják, a Reformátusok könyvei nagyrészént tilalmasok s ugyan azért ritkábbak voltak Magyar Országban: más az, hogy még akkor a nagyobb Oskolákba is, el mellőződvén más felsőbb tudományok, tsak a Keresztyén Vallás, a Deák s Görög nyelvek Grammatikái tanítódtak, mellyekre kevés számú könyvek is elegendő szolgálatot tettek."

Az általános fejlődésnek megfelelően, melyet a művelődés terén a XVIII. század jelentett, a könyvtár megalapítása is — szinte jelképes jelentőségű dolog — e század első esztendejéhez fűződik. Míg BÁNYAI András iskolai rektor 1653. évi lajstromában még csak az *Öreg Graduál*ról és más két nyomtatott könyvről ad számot, addig NAGY István feljegyzéséből tudjuk, hogy a XVIII. század elején már könyvtára van iskolánknak, melynek lajstroma 1701. esztendőben Leonardi RIJSENNI *Summa Controversiarium Theologicarum* c. művével kezdődik. A XVIII. század a könyvtár életében valóban az alapok lerakásának és megvédelmezésének a küzdelmeit jelenti.

A könyvtár fejlődése szorosan összefüggött kezdettől fogva az iskola fejlesztésének az ügyével. A XVIII. század közepéig nem volt állandó professzora az iskolának. Az ún. akadémikus rektorság intézménye — a fiatal tanárok egymást két évenként váltogatva

tanítottak, s az ilyen vidéki tanítást használták fel külföldi tanulmányútjukhoz pénzgyűjtésre — nem tudta kielégíteni a rohamosan növekvő igényeket. Ezért az egyházi előljáróság megszüntetve az eddig érvényben levő akadémikus rektorságot, külföldet járt professzorokat hívott iskolájába állandó megbízatással. A komoly tudományos képzettségű professzorok a könyvtárral szemben is magasabb igényeket támasztottak. „Midőn pedig időről időre nevelkedett az itt lévő Tanulók serege és hasznosabbnak ítélték az akkori Előljárók, hogy a Debreceni Collégiumból minden két esztendőben hozódni szokott Rektorok helyett, egy mindenféle tudományokban jártas és egészen elkészült Professzort állítsanak, ki itt huzamosan lakván s az Ifjúság tudományos formáltatásáról sikeresebben gondoskodhatván, mint amazok, szükségesképen nevelkedni kezdett a könyvtár is, mind a régibb Római és Görög, mind az újabb időkbe élt Íróknak munkáival." Itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy a könyvtár állományának túlnyomó része ebben az időben latin volt: megfelelt a kor latinos műveltségének. FARKAS János rektor-professzor 1788-ban a könyvtári állományt képviselő 300 szerző közül csak 8 magyar nyelvű könyvet említ. Csak a XIX. század első felében, a reformkor kívánalmainak megfelelően kezd túlsúlyba jutni a magyar nyelvű irodalom.

A könyvállomány gyarapodása 3 forrásból táplálkozott: az adományozók jóindulatából, egyes professzorok leleményes áldozatvállalásából és a fenntartó egyházi testület anyagi támogatásából. A század elején, 1715-ben KALOCSA István gondnok 30 darab könyvet ajándékoz a könyvtárnak, 1794-ben BENKŐ József prédikátor 68 darabot, gróf TELEKY Sámuel alapítványt létesít, TELEKI László „kétszáz és egynéhány darab Theológiát, Szent Históriát tárgyazó könyveket" ajándékozott. A főúri pártfogók mellett jelentősen kivette részét a könyvtár támogatásában a kecskeméti polgárság is, akiknek a gyermekei az iskolát látogatták: „De a mi tulajdon Hazánkfiait, Nemes Ketskemét Városának Lakosait sem kell itt hallgatással el mellőzni, kik azon nagy áldozaton kivül, hogy esztendőnként 24 személyből álló Convictust tartanak többnyire tulajdon költségeken; nem szünnek meg időről időre most egy majd más jó Írónak munkáját a Hazai Musák oltárára áldozatul tenni és azokkal ezen könyvtárt szaporítani."

Már tanulmányunknak az elején rámutattunk arra a tényre, hogy a könyvtár megteremtésében és továbbfejlesztésében néhány kiváló, művelt professzornak is jelentős szerep jutott. VARJAS János volt az első, aki állandó könyvtári pénzalapot létesített az iskola részéről: NAGY István rektor professzor az első, aki megírja a könyvtár történetét. Fáradhatatlan buzgósága eredményének könyvelhetjük el a városi vezetőség és polgárság ajándékozó készségének felébredését, az egyházi előljáróságnak 1820-ban tett alapítványát (a deákok eladott kollekta borának az árából a szétosztás után fennmaradt 50 forint, mely mások által tett alapítványokkal 1848-ig már 1190 Ft-ra növekedett), valamint az egyházi vezetőség által kilakoltatott könyvtár részére új könyvtárszoba létesítését, amiről MARTON Sándor így ír: „Kétségkívüi az ő féltő gondja nem tud megnyugodni, mikor 1827-ben a könyvtárszobát káplánlakásul rendelik s a könyveket ládákba rakva, az egyház kamrájába tétetik. Összevonja a benntlakó alumnus diákokat 3 szobába s fél év múlva az előbbi jeles határozat után a 4. diák szoba vasajtóval felszerelve fogadja be a kilakoltatott drága kincset."[1]

Közvetve, a diákságon keresztül igen jelentős társadalmi-politikai szerephez jut a könyvtár a reformkor idején. A kibontakozó nemzeti öntudatot képviselő és polgári haladást jelentő lapoknak folyamatos beszerzésével és SZÉCHENYI, VÖRÖSMARTY munkáinak olvasásával az ifjúság haladó szellemi megmozdulásainak a központjává válik a könyvtár; önképzőkör, olvasókör létesül, ahol az ifjúság tanul, vitázik, országos politiká-

[1] MARTON Sándor: *Adatok a kecskeméti reform. főiskolai könyvtár történetéhez.* Ref. Gimn. értesítő 1907/8. isk. év.

val és előadások, felolvasások megszervezésével foglalkozik. Ebből a korból maradt fenn a könyvtárnak ma is tulajdonában levő kézírással sokszorosított diáklap: a *Pálma.* (A cím az iskola jelmondatára utal: „crescit sub pondere palma.") Lapjairól elénk tárul a vidéki város mozgalmas diákélete, melynek motorja az élő könyv, az élő könyvtár.

Az irodalomban és az iskolában a nemzeti nyelvűség kérdése központi problémává lett. A nyelvújítás nem csupán nyelvészeti törekvés volt, hanem a ferenci abszolutizmus éveiben a polgári haladás felé vivő út. A *Pálma* diákjai külön tanulmányt szentelnek a „honni nyelv" kérdésének: „A honni nyelv nagy befolyással van a miveltségre" — írták. „Minden nemzetet a lelki miveltség tesz naggyá és a pallérozódás öltöztet helyes csint a Nemzet cimjére... Amint emelkedik, vagy száll alább valamely Nemzetnél a tudomány: éppen azon fokkal emelkedik vagy száll alább annak hatalma és igy a Nemzet honni literaturája által hatalmat is szerzett magának" —írja a *Pálma* lapjain az egyik kecskeméti diák. Az ifjúságnak a nemzeti nyelv iránti lelkesedését még forróbbá tették az 1837-i esztendő eseményei: KOSSUTH letartóztatása, VÖRÖSMARTY *Szózat*ának megjelenése, a Nemzeti Színház első épületének felépülése, a Nemzeti Múzeum és a Lánchíd építése, az Al-Duna szabályozása. Országos és világpolitikai események foglalkoztatják a diákságot és a *Pálma* lapjain állást foglalnak SZÉCHENYI reformgondolatai, sőt a forradalmi gondolat mellett. A város társadalmi és kulturális életére nagy hatással van a diákélet: előadásokat rendeznek, felolvasásokat tartanak, az iskolai ének- és zenekar számai teszik változatossá műsorukat.[2]

Ebbe a pezsgő diákéletbe kapcsolódott bele néhány évvel később JÓKAI is, mint kecskeméti jurátus. Aktív tagja a könyvtárnak, akinek nevével a könyvtár e korból fennmaradt kölcsönzési naplójában találkozunk: „Simonyi ur festményei közül" kölcsönöz.

Könyvtárunk sem azelőtt, sem azután nem volt soha ennyire élő könyvtár: ebben az időben az irodalomtól magához vonzott diákság által alakító hatást gyakorolt városunk kulturális és társadalmi életére, egész fejlődésére.

A szabadságharc bukása után veszélybe kerül a gimnázium nyilvánossági joga. Az abszolutizmus minden eszközzel igyekezett a forradalom eredményeit megsemmisíteni: minden, ami a nemzeti önállóság és társadalmi haladás ügyét szolgálta, halálra volt ítélve. Eszközeiben azonban sokszor csődöt mondott, sőt visszájára fordult az ilyen kísérlet. Ez történt az iskolapolitikában is. THUN Leo gróf kiadta az *Organisations Entwurf*-ot, melynek — a legmodernebb nyugati iskolaszervezeti formán keresztül — a legszemérmetlenebb németesítés volt a célja. Az egyházi iskolák nyilvánossági jogát attól tették függővé, hogy tíz tanárt tudnak-e alkalmazni vagy sem. Az ország siralmas anyagi viszonyait tekintve ez a követelmény nehéz próba elé állította a presbitériumokat. De minden áldozatot meghoztak azért, hogy a nemzeti szellem utolsó mentsvárait megtarthassák.[3] Az óriási anyagi áldozatokkal járó iskola-fenntartás mellett nem felejtkezik el a presbitérium a könyvtár fejlesztéséről sem. Amikor a tudós evangélikus lelkész, HAJNAL István halála után végrendeletileg a városra hagyományozott könyvtárát a város nem veszi át, mert a végrendelkező halála után fennmaradt 315 Ft-nyi könyvtartozást nem akarta magára vállalni: a tartozás lefizetése ellenében a város ezt a gazdag könyvtárat az egyháznak átadja. Így 1851-ben 2200 művel gyarapodott a főiskolai könyvtár.

[2] Lásd bővebben: SZABADI Sándor: *Pálma a kecskeméti homokon.* Az Út. 1956 IX. évf. 40. sz.

[3] Lásd bővebben: SZABADI Sándor: *Képek Arany János életéből a Bach önkényuralom idején.* Kiskunság. 1955. 2. szám.

A beszerzések folytán és más ajándékozók jóvoltából (pl. SIPOS Károly) oly rohamosan szaporodott a könyvtár állománya, hogy újabb rendezés vált szükségessé. Ezt a rendezést, melynek a jelentőségét az adja meg, hogy ekkor készül el az első szakkatalógus, CSABAY Imre tanár végezte el. Jelentése szerint a könyvállomány 6300 mű, melyet 11 tudományszakba osztva katalogizált és rendezett. A munkáknak még mindig zöme a teológiai szakkönyv. Az állományban e téren komoly változást hoz a teológiai főiskola Pestre vitele (1860) és a jogi karnak önálló akadémiává válása 1875-ben. A jogi rész a jogakadémia könyvtáraként kiválik, és külön kezelik. Ennek a kettős kezelésnek azonban sok hátránya van, s főleg megbontja a szépen fejlődő könyvtár egységét. A könyvtár történetének az 1875—1908-ig terjedő szakaszát épp az újraegyesítésre és a nyilvánossá tételre való törekvés jellemzi. KATONA Mihály gimnáziumi tanár 1890-ben, dr. MÓRICZ Károly jogtanár 1899-ben dolgoz ki tervezetet az egyesítésre és nyilvánossá tételre. Ez azonban csak MARTON Sándor gimnáziumi tanárnak sikerül 1908-ban. MARTON Sándornak a főiskolai könyvtár egységes kezelésére és nyilvánossá tételére kidolgozott szervezeti szabályzatát elfogadja a presbitérium. Az anyagi alapot biztosító összeget a presbitérium 1907. máj. 7-én hozott határozata tette lehetővé, melyben a presbitérium a könyvtárosok fizetésének és az újonnan létesített 30 személyes nyilvános olvasóterem berendezésének a költségeit magára vállalta.

A könyvtár nyilvánossá tételével kialakult egy szűkkörű olvasótábor, mely fokozatosan növekedett. 1910-ben a kölcsönzők száma még csak 48, az olvasótermet 121 személy látogatta; 1915-ben a kölcsönzők száma már 224-re emelkedett, az olvasótermet 153-an látogatták. A háború utolsó éveiben és az ezt követő években egész 1926-ig a könyvtár tervszerű fejlesztésére az egyházközség nem tudott évi költségvetésében megfelelő összeget biztosítani. Feledésbe merül a könyvtár nyilvánossá tétele. Ebben az időben KISS Béla gimnáziumi tanár a könyvtáros. Tőle veszi át 1926-ban MARTON Sándor (szintén a gimnázium tanára) a könyvtárat, és a háború által okozott károkat igyekszik pótolni: megkezdi a könyvtár újra-rendezését. A gimnázium értesítőjében úgy szerepel MARTON Sándor, mint aki új korszak kezdetét jelentette a könyvtár életében: „A Főiskolai Könyvtár jelentős változáson ment át a múlt iskolai év folyamán. A fenntartó egyház vette ismét segítő gondozásába. Új könyvtárnokot kapott Marton Sándor gimn. tanár személyében, akinek vezetése alatt kiporoltatott és a háborús évek alatt megzavarodott külső rendje helyreállíttatott. Visszakapta a tanítónőképző által tantermül használt régi olvasótermét is, amelynek birtokában a jövő isk. évtől kezdve ismét nyilvános könyvtárrá lesz. Gyarapodása a kézikönyvtárak révén történt, de önállóan is gyarapodott egy nagyobb adománnyal. Ez pedig néhai Tatay András, egykori hírneves kollégiumi tanár könyvtára, amelyet a f. év tavaszán elhunyt, családi hagyományait híven őrző leánya, Tatay Erzsébet ajándékozott a Főisk. Könyvtárnak. Tartalma ez adománynak 224 mű 333 kötetben. A Főisk. Könyvtár költségelőirányzata az egyház adományából 4 millió korona, amely részben a könyvtár rendbehozatalára, részben folyóiratok kiegészítésére és könyvköttetésre fordíttatott. A Főiskolai Könyvtár rendezett állománya a kézikönyvtárakéval együtt 22 001 mű 35 204 kötetben s körülbelül 600 millió korona értékben."[4]

MARTON Sándor 1940-ben bekövetkezett halála után Soós Tamás tanár vette át a könyvtári munkát, és könyvtárvezetői tisztét a második világháború végéig viselte. A második világháború pusztításai erős nyomokat hagytak a könyvtáron is. Sok könyv tönkrement vagy megsérült, a katalógus nagy része megsemmisült. Teljesen új rendezés vált szükségessé. Az egyház vezetősége a rendezés munkájával TOLLAS Béla ny. lelkipásztort — aki a mai napig a könyvtár vezetője — bízta meg azzal az utasítással, hogy

[4] Kecskeméti Ref. Kollégium Értesítője. 1925/6. 15. oldal.

igyekezzék helyreállítani a könyvtár régi rendjét. Ezt a rendezési munkát, mely a háború folytán teljesen ömlesztett állapotba került anyag káoszából igyekezett megmenteni a pusztulás útjára került értékeket, 1950. július 1-én kezdte meg TOLLAS Béla, és 1953 őszéig az utasítás szerint végezte. Ekkor a könyv- és levéltár helyzetében alapvető változás történt. Az egyházkerületi közgyűlés 34/1953. sz. határozatával megalkotta a Ráday Gyűjteményt, és annak a fiókjává tette a kecskeméti könyvtárat.[5] Így lett könyvtárunk új neve: a Ráday Könyvtár Kecskeméti Fiókkönyvtára. Ez a kapcsolat 1959-ben megszűnt, amikor a Magyarországi Ref. Egyház Tudományos Gyűjteményeinek Főigazgatóságával történt megállapodás után a kecskeméti egyház presbitériuma határozatilag kimondta a könyvtár önállóságát, és vállalta anyagi fenntartását közegyházi segítség esetenkénti igénybevételével.

A Gyűjteményi Főigazgatóság a szakmai felügyeleti jog alapján és a kecskeméti könyvtár iránti segítőkészségtől indíttatva KOVÁCS Béla gimnáziumi tanár-levéltárost küldte ki 1959 novemberében a rendezés munkájának meggyorsítására és a szakmai szempontok következetes figyelemmel tartására. A szakszerű újrarendezés munkája, a könyvtár és olvasóterem korszerű követelményeknek megfelelő felszerelése folyamatban van.

Ma a könyvtári munkának kettős feladattal kell megküzdenie: a mintegy 40 000 kötetre terjedő könyvállományról modern katalógust kell készíteni és fokozatosan megszervezni az olvasóközönséget. Mondhatjuk így is: meg kell valósítani a könyvtár társadalmi ható tényezővé válását. Ez utóbbi feladat is többrétű: meg kell találni a kapcsolatokat a rokon tudományos intézetekkel (Megyei Könyvtár, Állami Levéltár, Múzeum). Különösképpen a helytörténeti vonatkozású tudományos munkában a kölcsönös tájékoztató szolgálat mellett közös rendezvényekkel és közös publikációkkal kell a tudományos kapcsolatokat elmélyíteni; továbbá széles körben használhatóvá kell tenni a könyvtár modern anyagát és népszerűsítő előadásokkal feltárni és megszerettetni az emberekkel városunk múltjának és jelenének kulturális értékeit.

Röviden meg kell még emlékezni állományunk nevezetességeiről. Régi és modern teológiai szakkönyvek mellett könyvtárunk anyaga magában foglalja majdnem teljes számban a magyar irodalomtörténet és a jogtudományok főműveit. A régi magyar könyvtárt hézagosan képviseli ugyan vagy 70 hungaricum és 40 latin nyelvű magyar nyomtatvány, de van néhány igen becses ritkaság is. Ilyen mindenek előtt SYLVESTER János *Új Testamentuma* (Újsziget, 1541). Igen szép, teljesen ép példány, melyet NAGY István pestmegyei főjegyző indítására ajándékozott JANKOVICS Miklós 1843-ban könyvtárunknak ama megjegyzés kíséretében: „Nevezetes ezen példány azért is, mert először Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolyának, annak utána pedig a Bornemissza nemzetségnek tulajdona volt." Ilyenek továbbá: PESTHI Gábor *Új Testamentuma* (Bécs, 1536), KÁROLYI Gáspár vizsolyi bibliája (1590), SZENCZY MOLNÁR Albert javított bibliája (Hanovia, 1608), LUTHER ún. *Sárga bibliája* (1629), GELEI KATONA *Öreg Graduál*ja igen rongyos állapotban, MÉLIUSZ Péter válogatott prédikációi (Debrecen, 1563) s *Herbáriuma* (Kolozsvár, 1578), SZÉKELY István világkrónikája (Krakkó, 155?), — CALEPINUS tizenegynyelvű *Dictionariuma* (Basilea, 1582) és SZ. MOLNÁR Albert Latin—görög—magyar *Lexikona* (Hanovia, 1611). — Oklevéltár ugyan nincs, de van egy igen értékes oklevélgyűjtemény, a JERNEY-gyűjtemény 25 kötete, melyet DÉKÁNY István közvetítésével szerzett meg a könyvtár 1858-ban 300 forinton.[6]

[5] TOLLAS Béla: *255 éves a Ráaay Gyűjtemények kecskeméti fiókkönyvtára.* Református Egyház. 1956. VIII. évf. 12. sz.

[6] MARTON Sándor: *I. m.*

Befejezésül hadd hivatkozzam az 1958-i könyvtári kiállításunkon elhangzott megnyitó előadás szavaira: „A magyar múltban könyv és kard együtt szerepel, mert karddal kellett megvédenünk a kultúránkat. Régen olyan időket éltünk, hogy több kard kellett, mint könyv; ma olyan időket várunk, hogy több könyvre van szükségünk, mint kardra.",

SZABADI SÁNDOR

Sándor István irodalmi és bibliográfiai munkásságához. SÁNDOR Istvánnak, „az első magyar bibliografus"-nak az életével és munkásságával kapcsolatban id. SZINNYEI József végzett kutatásokat.[1] Az ő tanulmányainak az eredményein kívül ma sem tudunk sokkal többet nemzeti bibliográfiánk megalapítójáról; ezért az alábbiakban SZINNYEI kutatásait néhány adattal szeretnénk kiegészíteni, amelyek részben SÁNDOR Istvánnak a korabeli időszaki sajtóhoz fűződő kapcsolataira, részben pedig arra a vitára vetnek fényt, amelyet SCHWARTNER Mártonnal és ENGEL János Keresztéllyel folytatott a magyar írók számával kapcsolatban.

SÁNDOR István már ifjúságától kezdve érdeklődést mutatott a magyar időszaki sajtó iránt. A *Magyar Hirmondó* címszalagjai bizonyítják, hogy 1780-ban, tehát indulásától kezdve járatta lukai birtokára az első magyar újságot. Kapcsolatban volt RÁT Mátyással, a lap szerkesztőjével is. Jellemző, hogy még két évtized multán is visszaemlékezett RÁT egyik levelére, amelyben olvasóinak a számáról tudósította őt. 1803. december 16-án RÉVAIhoz írt levelében ugyanis még mindig azon töprengett, miként lehetett az, hogy RÁT, „aki tehetségét a Hirmondó által annyira megesmértette a Hazával", 270 előfizetőnél többre nem tudott szert tenni. Ezt annak kapcsán vetette fel, hogy a bécsi *Magyar Hirmondó* megszűnése után életben maradt egyetlen magyar nyelvű újságnak, a *Magyar Kurir*nak több, mint 1600 előfizetője volt, noha szerkesztőinek, DECSYnek és PÁNTZÉLnak az újságírói képességeiről nagyon rossz volt a véleménye.[2]

SÁNDOR Bécsbe kerülése után került kapcsolatba a bécsi magyar újságok szerkesztőivel, főleg GÖRÖG Demeterrel és KEREKES Sámuellel, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (később *Magyar Hirmondó*) kiadóival. E kapcsolat létrejöttét — azonkívül, hogy GÖRÖGék minden Bécsben élő magyar íróval igyekeztek összeköttetést teremteni — az a barátság is elősegíthette, amely SÁNDOR Istvánt és GÖRÖGéket egyaránt RÉVAI Miklóshoz fűzték. GÖRÖGék lapjában, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791. márc. 29-i számában találkozunk SÁNDOR Istvánnak egy németből „szabadon" fordított, *Változások* című versével.[3] Teljes neve nincs kiírva, de a betűjel (S-r István) kétségtelenül őrá vonatkozik. Ugyancsak ő írhatta azt a verset, amely a lap november 29-i számában jelent meg ezzel az aláírással: „Szerzette Bétsben S-r." A vers címe: *Tomeóni Olasz Énekes Asszonynak érdemlett ditsérete.* A költemény az akkor éppen Bécsben vendégszereplő olasz énekesnő sikereiről számol be.[4]

[7] ESZE Tamás: *Megnyitó beszéd a kecskeméti ref. egyház könyvtárának kiállításán.* 1958.

[1] *Az első magyar bibliographus.* Bp. 1901. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. köt. 10. sz.) Ua. Akad. Ért. 1901. 529—535. l.

[2] SZINNYEI: *i. m.* 23. l. — Ami a *Magyar Kurir* — DECSY lapjának — 1600 előfizetőjét illeti: ezzel kacsolatban meg kell jegyeznünk, hogy e számban 1803 végén kétségtelenül benne van az év elején megszűnt *Magyar Hírmondó*nak ezernél több előfizetője is, mert a megegyezés szerint az előfizetett lap megszűnése után nekik is a *Magyar Kurirt* küldték. Csak így érthető az ekkor már valóban népszerűtlen újság előfizetőinek SÁNDOR által is megcsodált viszonylag nagy száma.

[3] *Hadi és Más Nevezetes Történetek.* 1791. márc. 29. IV. 381. l.

[4] *Hadi és Más Nevezetes Történetek.* 1791. nov. 29. V. 689. l.

Ismeretes, hogy 1791-ben SÁNDOR István maga is indított egy folyóiratszerű kiadványt, *Sokféle* címmel, melynek tartalma — címéhez méltóan — igen változatos volt, noha minden cikkét maga SÁNDOR írta. A *Sokféle* 1795-ben megjelent kötetében találunk egy cikket, amely *A Magyar tudós Ujságról* szól.[5] Ebben SÁNDOR azt fejtegeti, hogy milyen nagy szükség volna egy tudományos folyóiratra: „A Jénai Litteratur Zeytung módjára nyelvünkön irandó tudós Hireket már régen kivánják az ahoz értő Hazafiak, mert az által nem tsak az új munkák hamarább meg-esmértetnének Hazánkban, hanem a jók javasoltatnának, s a rosszak felől a vevők meg-intetnének előre, hogy a pénzeket érettek el ne vesztegessék." E „rosta" főleg a magyar nyelvű munkákkal kapcsolatban lenne szükséges, mert a könyvvásárlókat pusztán a cím gyakran félrevezeti, „és derék munka helyében holmi hitvánságot vesznek". A tájékoztatást SÁNDOR szerint ki lehetne terjeszteni a forgalomban levő régebbi magyar és az idegen nyelvű könyvekre is. Különösen figyelemre méltó az a követelmény, amelyet e könyvismertetésekkel szemben felállít: „Távoztatni kellene főképpen ezen tudós Ujság irónak, hogy a kevés érdemű munkákat hizelkedésből felettébb ne magasztalja, s azokat, kik holmi fűzfa versekben, vagy veréb hangú folyó-beszédben valamelly Könyvet készítettek, ha bátor Bárók vagy Grófok-is, halhatatlanoknak leg-ottan ne nevezze. Ellenben azoknak munkáit, kik más valláson vannak, tsupán gyülölségből le ne gyalázza, azaz: gántsokat erőn erővel bennek ne keressen, hanem egy pártatlan s részre nem hajló Birót kövessen." SÁNDOR István véleménye a könyvbirálatokról tehát BESSENYEI és KAZINCZY felvilágosult elveit követte: nem pusztán dicséretre (és főleg nem hizelkedésre), hanem társadalmi és vallási elfogultságtól mentes kritikára tartott igényt. Ebből a szempontból túlment a RÁT Mátyás által kezdeményezett, de többnyire a többi korabeli újságszerkesztő által is követett elveken. E lapok ugyanis — amennyiben megemlékeztek az új könyekről — többnyire vagy csak dicséretet írtak, vagy pedig megelégedtek egyszerűen a könyvcímek felsorolásával. SÁNDOR István felvilágosult és társadalmi szempontból is merész nézeteinek értékét csak fokozza az a körülmény, hogy e cikke 1795-ben, a reakció legsötétebb évében jelent meg.

Volt ugyan már 1793-tól kezdve PÁNTZÉL Dánielnek, a *Magyar Merkurius* szerkesztőjének egy *Bétsi Magyar Bibliotheca* c. melléklapja, amely figyelemmel kísérte a megjelenő könyveket, ismertetései azonban nagyon alacsony színvonalúak voltak, és messze jártak a SÁNDOR István által felállított követelményektől. Hogy SÁNDOR PÁNTZÉLnak, illetve későbbi szerkesztőtársának DECSY Sámuelnek az újságírói képességeit nem sokra értékelte, bizonyítják RÉVAIhoz írott levelei. 1803-ban a bécsi *Magyar Hirmondó* megszűnése alkalmából ugyanis ezeket írta: „Bár csak találkoznék valami jobb izlésű Magyar Hiriró, mert Pántzél, kire magát Detsi egészen reá hagyta, igen Deákos és izetlen. Ha Takáts itten megmaradt volna, s a Hireket is irta volna, mellyeket Kerekes után Görög egészen néki által adta volt, úgy bizony sem a M. Ujság nem változott volna merő izetlen idegen Ujságok fordításává, sem a M. Hirmondó meg nem szünt volna, mert azt S.-gyi [Somogyi alkancellár] az ő jóakarója tovább is életben megtartotta volna..." E levelében felkérte RÉVAIt, hogy vállalja el ő az újságirást, noha tudja, hogy már „szükségesebb" munkákhoz fogott. 1804. ápr. 6-án írt leveléből kitűnik, hogy RÉVAI valóban nem vállalkozott rá; ez alkalommal SÁNDOR ismét rosszalóan ír Decsyről és PÁNCZÉLról: ha RÉVAI nem vállalhatja az újságírást, szivesebben látná ott egyik utódját „hacsak ismét Vályi forma ember nem lészen, jobban érdemlené meg, hogy sem ezek

[5] *Sokféle.* III. darab. 1795. 73—74. l. CSÁSZÁR Elemér könyvében *(A Magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig.* Bp. 1925.) nem említi SÁNDOR István e cikkét.

a mostani izetlen emberek; Detsi mint hallom, már alig tesz valamit benne, hanem Pánczél a Totum facja."[6]

Az 1803-ban írott levél azonban arra is fényt vet, hogy SÁNDORnak a harmadik bécsi magyar újságról, GÖRÖG és KEREKES *Magyar Hirmondó*járól jobb volt a véleménye, mint DETSI és PÁNTZÉL lapjairól. Ő is, miként KAZINCZY és még a kortársak közül sokan, sajnálta a *Magyar Hírmondó* megszűnését, és örült volna, ha GÖRÖG Demeter udvari nevelői kinevezése után a lapot PÉTERI TAKÁTS[7] továbbfolytatta volna. Láttuk, hogy SÁNDOR Bécsben valószínűleg RÉVAI közvetítése révén kerülhetett közeli kapcsolatba GÖRÖGékkel, akik lapjukban verseit is közölték. SÁNDOR rokonszenvvel nézhette GÖRÖGék fáradozásait a nemzeti nyelv és irodalom érdekében, és sokra értékelhette lapjukkal kapcsolatban azt, hogy rendszeres tájékoztatást adtak az írók működéséről: a tervezett és a megvalósult munkákról. A SÁNDOR által oly fontosnak tartott „Tudós újság" szerepét is betöltötték bizonyos fokig. Erre mások is utaltak, pl. 1802-ben a *Magyar Hirmondó* egy veszprémi olvasója, aki ezt írta GÖRÖGéknek: „Igen hasznos feltétel valóban, melly szerint az Urak jövendőben a Hazában kijött vagy az azt illető könyveket Olvasóikkal közölni kívánnyák. Igy kedves munkáikat még kedvesebbé teszik, s némü-némüképpen kipótollyák azon szükséget, mellyet lát Hazánk e Tudós Ujságnak fogyatkozása miatt . . ." Ilyen és ehhez hasonló levelet többet is írtak a *Magyar Hirmondó* szerkesztőihez. E levelek azt bizonyítják, hogy a társadalomnak egy, az irodalom és tudományok iránt érdeklődni kezdő rétege valóban szükségét érezte annak a tájékoztatásnak, amelyről SÁNDOR István írt. A *Magyar Hirmondó* e széles körben jelentkező igény kielégítése mellett hírt adott a megjelent könyveken kívül arról is, hogy az egyes írók mivel szándékoznak foglalkozni. Ennek főleg — a korban oly nagy számú — fordítások esetében volt jelentősége: mint maguk a szerkesztők is többször írták, azért közölték az írók terveit, hogy ne kezdjenek hozzá ugyanahhoz többen is. SÁNDOR István az effajta tájékoztatásokat is értékelhette, hiszen tudjuk, hogy mindjárt első irodalmi tevékenysége, az 1778-ban megjelent GELLERT-fordítása is sok bosszúságot okozott neki, mert csak műve megjelenése után értesült arról, hogy ugyanazt a regényt már 1772-ben lefordították és ki is adták. (A fordítás ráadásul az övénél jobb is volt !) Kétségtelen, hogy az eddig elmondottaknak is lehetett szerepe abban, hogy SÁNDOR István figyelme a bibliográfiák jelentőségére terelődött.

De nála is közrejátszott egy másik indíték: ugyanaz, ami CZVITTINGERtől kezdve HORÁNYIig elődeit is munkára sarkalta; a hazafiság, a megsértett nemzeti önérzet. Ismeretes, hogy CZVITTINGERék is nemzeti kultúránk idegen, elsősorban német lekicsinylőivel szemben bibliográfiai összeállításokkal, írói életrajzgyűjteményekkel igyekeztek bizonyítani a magyar kultúra létét.[9] A „kultúrbarbarizmusnak" a vádja, melynek fő terjesztője Bécs volt, a XVIII. század végi nemzeti mozgalmaink idején éppenúgy elhangzott, mint CZVITTINGER korában, a RÁKÓCZI szabadságharc idején. S ahogy e vád a század folyamán CZVITTINGERt, HORÁNYIt és másokat is ellentmondásra ösztönözte, ugyanígy cáfolásra és bizonyítékok felkutatására késztette SÁNDOR Istvánt is.

SZINNYEI említést tett röviden SÁNDORnak arról a leveléről, amelyben — 1800. március 2-án — felhívta RÉVAI figyelmét arra a cikkére, amelyet a *Magyar Hirmondó*ban

[6] Az id. leveleket ld. SZINNYEI *i. m.* 23. l. — A SÁNDOR által említett „M. Újság" kétségkívül a *Magyar Kurir* volt.

[7] PÉTERI TAKÁTS Józsefet, aki Bécsben FESTETICS György fiának volt a nevelője, GÖRÖG — főleg KEREKES halála után — nagy mértékben bevonta lapja szerkesztési munkájába, egészen Bécsből való távozásáig.

[8] *Magy. Hirmondó.* 1802. dec. 14. II. 779. l.

[9] TURÓCZI-TROSTLER József: *Czvittinger Specimenjének német visszhangja.* Emlékkönyv Munkácsi Bernát 70. születésnapja alkalmából. Bp. 1930. 134—143. l. — E tanulmány megjelent újabban a szerző *Magyar irodalom — világirodalom* c. tanulmánykötetében is (Bp. 1961. 2. köt. 64—75. l.).

SCHWARTNER és ENGEL ellen írt a magyar írók számával kapcsolatban.[10] SZINNYEI azonban nem foglalkozott tovább e kérdéssel, és a cikk megjelenésének pontos dátumát se közölte, pedig a *Magyar Hirmondó*ban megjelent vita megérdemli, hogy felfigyeljünk rá.

A bécsi *Magyar Hirmondó* 1799. dec. 6-i számában egy négy számon át folytatódó cikk kezdődik, amelynek — a lap gyakorlatától eltérően — szabályos címe van és szerzőjét is feltünteti: „*A Magyar Országi Irók 50-nél jóval többen vagynak.* Irá Sándor István."[11] A cikk arról szól, hogy SCHWARTNER és ENGEL Magyarországról nem rég megjelent munkái,[12] bár értékes művek, „de abban velek meg nem egyezhetek — írja SÁNDOR — midőn azt hirdetik, hogy valamennyi született Magyar Országi Iróink 50-nél többen nintsenek, ha bár a Vakarék Iróinkat[13] is egyszersmind számba vesszük. Ez ha igaz vólna, bizony az egész Országnak szégyenére válnék. Az említett Tudós Urak igen meg tsalatkoztak, midőn ezt el hitették magokkal . . ." A továbbiak során arról ír, hogy ezeknek az állításoknak a megcáfolása végett összeállította és közli az élő magyar írók névsorát. Elnézést kér azoktól, akiket esetleg kihagyott, mert nem akarta őket érdemeiktől megfosztani, csak legfeljebb nem volt tudomása róluk. Azt állítja, hogy a magyar írók száma, még ha azokat a hiba-lehetőségeket is beleszámítja, amelyek az említett szerzők műveinek megjelenése óta bekövetkezett változások (egyes írók halála — mások írói fellépése) miatt állhatnak elő, — ha csak az élő és magyarul író írókat veszi figyelembe — háromszor, ha a latin és egyéb nyelven írókat is beleszámítja: hatszor annyi, mint ahogy azt állították.

Különösen érdekes a *Magyar Könyvesház* szempontjából SÁNDOR Istvánnak a következő megállapítása: „Eleinten olly szándékkal valék, hogy az Iróknak munkáikat is fogom egyszersmind említeni, de mivel ez sokra terjedett vólna, s azon kívül is feltettem magamban, hogy a magyarúl írott s ki-adott Könyveket rövid idő múlva, a ki-jövéseknek ideje szerént, a Magyar Könyvház nevű munkámban, egyről egyre akarom emlegetni, ez okból azt mostan szükségtelennek tartom." Ebből kitűnik, hogy SÁNDOR Istvánnak egy nemzeti bibliográfia összeállítására már valószínűleg régebben is meglevő terveit[14] ez az

[10] SZINNYEI, *i. m.* 17. l.

[11] *Magy. Hirmondó*, 1799. dec. 6. II. 751—752. l.; dec. 10. II. 766—768. l.; dec. 13. II. 783—784. l.; dec. 17. II. 799—800. l.

[12] ENGEL, Johann Christian: *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*. I. Theil. Halle, 1797. és SCHWARTNER, Martin: *Statistik des Königreichs Ungern*. Pest, 1798. SÁNDOR a következőképpen hivatkozik e művek állításaira; „Az első[SCHWARTNER] Statistikájának 205-dik Tzikkellyébenn így ír: „Acht bis neun tausend lebende Schriftsteller machen das jetzt blühende gelehrte Deutschland aus; in Ungarn reicht das schriftstellerische jetzt lebende Publikum kaum an die fünfzig Köpfe, die Übersetzer und Bogenschreiber auch schon mitgerechnet. Portugal mit den Kolonien, kann doch von Christus Geburt bis zum Jahre 1759, 5600 grosse und kleine Schriftsteller aufweisen. Der Piarist Horányi konnte von des h. Martins Zeit an, der ein Pannonier war, bis zum Jahre 1777, nicht mehr grosse, und auch sehr kleine Schriftsteller, die noch dazu noch im weitläufigsten Verstande auf ungarischen Boden gebohren waren, als 1155 anzeigen." SÁNDOR a szó szerint idézett szemelvény után — amely eredetiben *i. m.* 565—566. lapján jelent meg — még az alábbiakat jegyzi meg: „Ezt tsak nem szint annyi szavakkal emliti Engel Ur is a Magyar Országi Történ. I. Rész. 12-dik Levélf. Hogy a Horányi Memoriájának első nyomtatása jó nagy Toldást vehet nem tsak az újjabb Irókból, hanem a régiekből is, azt maga Horányi Ur sem fogja tagadni, sőt amint hallom, rövid idő múlva meg is bizonyítja munkájának folytatásával." ENGEL művében valóban csak nem szó szerint ugyanazt találjuk e kérdéssel kapcsolatban, mint SCHWARTNERében. (*I. m. Einleitung.* 12. l.)

[13] E szóhoz SÁNDOR a következő megjegyzést fűzi: „Broschurt, ha jól emlékezem Vakaréknak nevezte Molnár János Kánonok Ur. Vakarék-író. Árkos-író, annyi, mint Broschurenschreiber, Bogenschreiber."

[14] SZINNYEI rámutatott, hogy már 1795-ben, a *Sokféle* III. darabjában bizonyságot tett SÁNDOR István bibliográfiai érdeklődéséről, amikor közölt 105 magyar könyvcímet a XVI. századból.

eset gyorsabb megvalósításra ösztönözte. Egyébként a *Magyar Könyvesházzal* kapcsolatban még a következőket jelentette be: „Abann elő fognak jönni minden nyomtatott nagy és kis Magyar Könyvek, mellyek 1533-diktól fogva 1800-dikig világot láttak. Hogy abból némellyek ki fognak maradni (azok t. i. mellyek tudtomon kívül vannak) azt el gondolhatni, de leg alább ideje már, hogy igyekezzünk azon Könyveknek emlékezetöket fenntartani, mellyek Nemzetünket tulajdon nyelvénn oktatták vagy múlatták, s mellyek hova tovább fogyton fogynak az idő fogától. Ezen munkáknak Iróik is meg-érdemlik, hogy szüntelenül éllyenek emlékezetünkbenn. Reménylem, támad valaki, ki a ki-maradttakat össze-gyűjtendi, s utánnam majdan említendi."

Az újság két számában folytatólagosan közölt felsorolás valóban 156 „magyar nyelvbéli s még sok most is élő" író nevét tartalmazza betűrendben. A névsor érdekessége, hogy szerepelnek benne a magyar jakobinusok perében elítélt és akkor még mindig börtönben levő írók, mint pl. KAZINCZY és VERSEGHY; viszont hiányzik belőle többek között — CSOKONAI neve.[15] Ez összeállítás után felsorol még SÁNDOR 40 „deák nyelvbéli s még most is élő" írót.

SÁNDOR István fenti cikke nem maradt visszhang nélkül. A *Magyar Hírmondó* 1800. március 21-i számában az egyik érdekelt szerzőtől, ENGEL Krisztián Jánostól az alábbi közleményt olvashatjuk:

„Bizonyos okokra nézve szükséges jelenteni, hogy ez az állítás: mintha „Magyarország tsak 50 Irókat számlálna" nem az enyim. A Históríkus tudja, melly nagy különbség van ezen két dolog között: tudniillik

Valamit másnak Könyvéből elő-hozni (citare, excerpere) és

Valamit állítani (asserere suo nomine)

Ez a jelentés tartozik a Magyar Hirmondó ezen esztendőbéli 46, és következendő árkusaihoz. Bétsben 19. Mártz. 1800.

Engel Krisztián János."[16]

ENGELnek ez a megjegyzése — mégha a hangja tudálékos és fölényeskedő is — mégis jellemző arra a hatásra, amelyet SÁNDOR István cikke elért. Azt bizonyítja, hogy ENGEL szükségét érezte bizonyos mentegetődzésnek. Érvelése ugyan nem egészen állja meg a helyét, mert munkájában nem tüntette fel, hogy kitől vette az élő magyar írók számára vonatkozó állítását, ezért joggal tűnhetett az saját véleményének. Előzőleg hivatkozott ugyan ő is — akárcsak egy évvel később SCHWARTNER — HORÁNYIra, de annak munkájában csak az 1777-ig fellépő írók szerepelnek, későbbi, 1792-ben megjelent könyvében pedig csak A-tól C betűig találhatók meg az újabb írók. Őrá nem is úgy hivatkoznak, mint akitől az élő magyar írók számára vonatkozó állítást veszik, hanem csak úgy, mint akitől az 1777-ig működő magyar írók számát tudják. Vagyis röviden: ENGEL — cáfolata ellenére — saját állításának tüntette fel az „50 írót", de még ha mástól vette is át, minthogy nem hivatkozott a forrásra, kétségtelen, hogy e véleményt a magáévá tette.

Volt azonban más visszhang is SÁNDOR cikkeire: nemcsak ENGELék aulikus köre, hanem nemzeti irodalmunk és kultúránk fejlesztésének tábora is felfigyelt rá. A *Magyar Hirmondó* 1800. március 14-i számában egy március 8-án Budáról névtelenül beküldött verset találunk, amelynek címe: „A Magyar Minerva Védőjének, Sándor Istvánnak."[17] Ha e vers megjelenésének, illetve ENGEL közleményének a keltezését egybevetjük, arra

[15] Említ ugyan egy „Tsokonai *Györgyöt*", akiről nem sikerült megállapítanunk, ki volt.

[16] *Magy. Hirmondó.* 1800. márc. 21. I. 384. l.

[17] *Magy. Hirmondó* 1800. márc. 14. I. 349. l. A vers szerzője VIRÁG Benedek volt. Lásd: VIRÁG Benedek *Poétai munkái.* 3. teljes kiadás TOLDY Ferenc által. Pest, 1863. 54—55. l. E kiadásban a vers „Sándor Istvánnak" címmel szerepel.

kell gondolnunk, hogy ENGEL mentegetődző nyilatkozatát közvetlenül e vers válthatta ki. Ez érthető is, mert a költemény szerzője SÁNDORT ünnepelte, mint aki Bécs fényei között sem puhult el, és arra kérte: vessen a jövőben is erős pajzsot a hamisság ellen, és az ismét meg fog szégyenülni.

KÓKAY GYÖRGY

Az Országgyűlési Ifjúság Társalkodási Egyesületének Könyvtára. A XIX. század első felében a nemesi ifjúság jogi-politikai kiképzésének utolsó állomását az országgyűlési követek oldalán, írnoki-titkári teendőket ellátó kancellistaság jelentette. E korban, amikor még nem volt igazi fővárosa az országnak, a diéták idejére Pozsony vált a nemzeti élet központjává. Az udvar megjelenése, az országgyűlési tárgyalások, a törvényhozókkal való személyes érintkezés, a szabadabb és sokrétű városi életforma olyan alkalmat adtak a fiatalságnak a személyes élmények és tapasztalatok gyűjtésére, a hasznos összeköttetések szerzésére, aminőt az ország határain belül sehol máshol meg nem találhatott. A nemesség legelőkelőbbjei küldték fel fiaikat a diétára, gyakran a követi tisztséget viselő apák mellett, hogy így a közpályára felkészülhessenek. De mellettük megjelentek a kisnemesek sarjai is, akiket a megélhetés kényszere vitt a jogi pályára, s akiket a hűbériség fenntartásához a múlt század eleje óta már semmi érdek nem fűzött.

Az 1832-i reformországgyűlésre különösen sok ifjú gyűlt fel Pozsonyba. HORVÁTH Mihály számukat 1500 főre teszi. Ez a nagy szám azonban túlzottnak mondható. Az ifjúság testületi megmozdulásain megközelítőleg sem találkozunk ekkora tömeggel. WESSELÉNYI üdvözlő iratát például 120, a fiatalság bálványának, KÖLCSEYnek búcsúiratát mindössze 76 jurátus írta alá. Egykorú adat szerint az ifjúságot a kancellisták egyike 300 főre becsülte.[1]

Az ifjúság az országgyűlési tárgyalásokon ellenzéki tüntetéseivel sok gondot okozott a kormánynak, sőt az ellenzéknek is. WESSELÉNYInek fennmaradt egy emlékirata, amelyben visszatetszését fejezte ki a tárgyalásokat zavaró hangoskodások felett, ám ennél sokkal jobban aggasztotta, hogy a vidékről felkerült ifjakat Pozsonyban „a dorbézolás minden nemeinek felkentjei ragadják körmeik közé". Azt ajánlotta, alakítson az ifjúság olvasó társaságot, amelyben „minden túlzás és ábránd mellőzésével" hasznos könyvek és iratok adnának az ifjúság lelkének táplálékot.[2] WESSELÉNYIn kívül KÖLCSEY, BEÖTHY Ödön és DEÁK ösztönzésére alakult meg 1834. június 14-én az Országgyűlési Ifjúság Társalkodási Egyesülete, amelynek alapszabályait maga DEÁK szerkesztette.[3] Az egyesület célja DEÁK fogalmazásában „a finomabb társalkodás — a társalkodási művelődés — a tudomány és tapasztalásbéli ismereteknek közlés és figyelmeztetés által lehető költsönös terjesztése". A tagok dolgozataikat a heti közgyűléseken mutatják be. Az egyesület céljának elérésére könyvtárat állít, és erre a tagok adományait és kölcsönzését kéri.[4]

[1] FERSTL Lipót rendőrfőnök jelentése 1835. április 25. TAKÁTS Sándor másolata a Polizeihofstelle elégett anyagából. 6671/a. Orsz. Levéltár, kúriai iratok az Országgyűlési Könyvtár anyagából.

[2] KARDOS Samu: *Wesselényi Miklós élete és munkái.* Bp. 1905. I. 266. l.

[3] *A Társalkodási Egyesület jegyzőkönyve.* Orsz. Levéltár, kúriai levéltár, Lovassy-irat, a volt Parlamenti Múzeum anyagából. BEÖTHY beszéde Bihar megye közgyűlésén 1836. dec. 12. KOSSUTH Lajos *Törvényhatósági Tudósításai*, kiadta FÖLDVÁRY Gábor Bp. 1879. 268. l. LOVASSY László levele ILLÉSI Józsefhez 1834. aug. 20. OSzK. Irod. Levelestár.

[4] *Jegyzőkönyv* i. h.

Az ifjúság DEÁK egyesületi keretét LOVASSY László, PULSZKY, KÁSZONYI Dániel vezetésével a liberális tanok melegágyává formálta. A diétai tárgyalásokon megindult politikai fejlődésük betetőzését, a demokratikus forradalmi eszmék feldolgozásának lehetőségét az egyesület könyvtára nyújtotta.

Mindjárt az alakuláskor előfizetést nyitottak a *Jelenkor*ra és melléklapjára, a *Társalkodó*ra. SZÉCHENYI a *Társalkodó*ban nyílt levelet intézett a szerkesztőhöz, HELMECZYhez, hogy a *Jelenkor* negyedrét formáját félívesre növelje meg, és a szerkesztő nyilatkozatra szólította fel olvasóit e dologban; az egyesület sietett SZÉCHENYI indítványát pártolni.[5] Járt ezenkívül a társaságnak a *Tudománytár*, a *Regélő* és a *Honművész*, a *Rajzolatok* és a BAJZA-féle *Kritikai Lapok*, nemkülönben az *Aurora*. Másodkézből kibérelték az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ot, az egyetlen külföldi lapot, amelyet az országba a cenzura beengedett, és amely bőven hozta a nyugati parlamentek tárgyalásait.

A társaság könyveit nagyobb részben a tagok és a követek engedték át hosszabb-rövidebb időre, ezért azok száma ingadozott. Rendszeres jegyzéket nem vezettek. Annyi megállapítható, hogy 1834 végén százharminc, 1835 februárjában nyolcvannégy kötet felett rendelkeztek.[6] Ha teljes címjegyzék nem is áll rendelkezésünkre, a fennmaradt adatokból a könyvtár iránya, a tagok érdeklődési köre könnyen rekonstruálható. Olvasták a magyar szépirodalom legfrissebb termékeit. Megfordult kezükön VÖRÖSMARTY *Zalán*ja és *Munkái*nak három kötete. Továbbá KÖLCSEY költeményei, KAZINCZY *Pannonhalmi út*ja, KOVACSÓCZY *Árpádiász*a, EÖTVÖS *Bosszú*ja. Az utolsót PULSZKY ajándékozta a könyvtárnak, kritikai felolvasása alkalmából. A külföld irodalmából VERGILIUS művei, SCHILLER munkái, BULVER *Pilger am Rhein*-je, COOPER *Bravo*ja, Walter SCOTT műveinek német fordítása ismeretes. KNIGGE elhíresült könyve, az *Über den Umgang mit Menschen*, bizonyára a szittya fiakat volt hivatva bevezetni a finomabb társalgás rejtelmeibe.

A könyvtár többi darabja a politikát szolgálta, s közülük csak „a tisztes Corpus Juris" képviselte a régiséget. A reformirodalomból olvasták SZÉCHENYI három fő művét, a *Hitelt*, *Világot* és *Stádium*ot. Ennek ajánlását, „Széchenyinket hálásan érdeklő előzményét elmondván" DÁNIEL Antal, SZERENCSY István perszonális jurátusa fel is olvasta. Megtalálható volt továbbá a könyvtárban WESSELÉNYI műve, a *Balitéletekrül*, BALÁSHÁZY János röpirata: *Az adó és még valami*, ANDRÁSSY Károly névtelenül, Londonban megjelent két füzete, *Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn*. JANKOVICH Miklós ugyancsak névtelen röpirata *A magyar nyelvnek I. Ferdinand idejében a mostaninál gyakorlottabb voltáról*, OROSZ József ismertetése az 1830-i országgyűlésről: *Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg*. A hazai, továbbá a kései francia, illetve a bécsi felvilágosultságot három mű képviselte, úm. TRENCK Frigyes: *Bilanz zwischen der Monarchen- und der Kirchen-Gewalt*, SONNENFELS: *Grundsetze der Polizei* és VOLNEY: *Les ruines ou méditations sur les révolutions der empires*. A német romantikából HERDER fő műve: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* forgott kezükben. Ezt BEZERÉDY engedte át. Olvasására PULSZKY még akkor is bejárt az egyesületbe, amikor előkelő rokonsága intésére kilépett a tagok közül. Az angol parlamentarizmusról BENTHAM *Taktik*-jának német fordítása adott tájékoztatást. BÖLÖNI FARKAS *Utazás Északamerikában* c. útleírása az Egyesült Államok republikánus alkotmányával ismertette meg a tagokat, azért azt együttesen, kisebb gyűléseken is olvasták. A legnagyobb hatást a szabadságeszmék két világhírű képviselője, H. F. R. de LAMENNAIS és BÖRNE tették.

[5] *Társalkodó*. 1835. 1. és 2. sz.

[6] A könyvtár ismertetését az alábbi források alapján adjuk: A Társalkodási Egyesület Könyvtárában található könyvek lajstroma, 1835. február. FERSTL Lipcthoz küldött kémjelentés: Notizen 1834. aug. 16. FERSTL, SEDLNITZKY rendőrminiszterhez küldött jelentésének másolata, 1838, 6314. sz. Az Egyesület jegyzőkönyve. Orsz. Levéltár i. h.

Az elsőtől megszerezték a *Paroles d'un croyant*-t, a másodiknak összes műve — *Gesammelte Schriften* — megvolt a könyvtárban. Az *Egy hivő szavából* a második és a harmincadik fejezetet KÁSZONYI, BÖRNEből részleteket ORMOS Zsigmond mutatott be fordításban.

E szerény könyvtár korszerű művelődési értéke az adott viszonyok között nem kicsinyelhető. Egy évtizeddel később egy színmagyar 25 000 lakosú városban a három magyar folyóiratnak mindössze hét előfizetője akadt. Pécsett pedig DUGONICSon és IGAZon kívül más magyar könyv nem volt kapható. Tiltott művekhez, mint LAMENNAIS, közönséges emberfia hozzá sem férhetett. Sokan csak azért léptek be az Egyesületbe, hogy így a ritka és szabadszellemű könyvekhez hozzájuthassanak.[7] A vendégintézmény révén szélesebb körben is elterjedt a könyvtár hatása: a vendégkönyv tanúsága szerint a 40—50 tagon kívül 200-nál többen fordultak meg a társaságban. Az ifjúság működését állandóan ellenőrző hatóságok is felfigyeltek a könyvtárra. STOFFER a tankerületi főigazgatók útján elrendelte LAMENNAIS feltalálható műveinek elkobzását annyival inkább, mert állítólag KOSSUTH kéziratos fordításában azok magyarul is forgalomba kerültek.[8]

Ez a könyvtár adta meg annak a politikai nevelésnek végső alakzatát, amelyet KÖLCSEY és a többi ellenzéki politikus megindított. Itt szívta magába az ifjúság a demokratikus forradalmi eszméket, innen vitte magával szerte az országban a népfenség elvét. LOVASSY, az ifjabb PÁZMÁNDY Dénes már köztársaságiaknak vallották magukat. KÁSZONYI pályája később még tovább, a szocializmusig ívelt. A forradalomban csaknem valamennyi egyesületi tag, akár mint követ, akár mint honvéd, aktív részt vállalt. Elég legyen itt csak VUKOVICH Sebő és MADARÁSZ József nevét említeni.

SZÉCHENYI naplóinak tanúsága szerint METTERNICH mindjárt a társaság megalakulásakor az ifjú Magyarország megszületésétől rettegett. Később valóban „közönségesen Giovene(!) Hungaria Társaság" néven emlegették az egyesületet Pozsonyban.[9] Ez a szerény kezdet, mikor a 30-as évek végén az egyesület tagjainak üldöztetése közepette KOSSUTHtal találkozott, a nemzet nagy átalakulásának egyik jelentős tényezőjévé növekedett. A forradalom és a szabadságharc szellemi fegyvereit nem utolsó sorban a Társalkodási Egyesület Könyvtárában kovácsolták.

FEJŐS IMRE

Egy földmunkás egylet könyvtára 1894-ben. A hódmezővásárhelyi paraszt-szocialista vezér, SZÁNTÓ KOVÁCS János életét és működését kutatva egy kéziratra akadtam, mely többek között magában foglalja a Sz. KOVÁCS vezette vásárhelyi földmunkás egylet könyvtárának jegyzékét is. (A kézirat NAGY Sándor visszaemlékezéseit tartalmazza, s a Párttörténeti Intézet Archívumában található a Gy.—1953—162. sz. alatt.) Ez a könyvjegyzék a maga egyszerűségében, hiányosságaival (pl. szerzők neve) is bepillantást nyújt egy, a könyvtártörténet és párttörténet kutatói által is megoldásra váró kérdésre: hogy milyen volt a múlt századvégi földmunkások szellemi tápláléka. Milyen könyvekből, füzetekből merítették, egészítették ki tudásukat a pusztai agitátorok? Hogy milyen eredménnyel forgatták újságjaik, pártlapjaik s könyveik oldalait, arra számos bizonyságot találhatunk a véres zendülésekben, aratósztrájkokban, amelyek mint a vihar zúgtak át a millenáris Magyarország vészterhes ege alatt.

[7] PAUR Kornél vallomása LOVASSY László perében. 1836. nov. 12. Orsz. Levéltár i. h.

[8] STOFFER jelentése a nádorhoz, 1834. aug. 7. Orsz. Levéltár, Nádori levéltár.

[9] *Naplók*. Fontes kiad. 4. k. 1834. júl. 22. bejegyzés. FRIEBEISZ Imre esztergomi követ HÉJJA Imre Esztergom megye első alispánjához, 1835. febr. 3. A volt Parlamenti Múzeum anyaga az Orsz. Levéltárban.

A kézirat szerzője, mint említi: apja jegyzetfüzeteit találta meg sok év múltán a padláson, és azokból jegyezte ki a könyvek címeit. (Ő maga 1894-ben 9—10 éves volt.) A címek, mint írja 27—53-ig elvesztek. Maga az egykori könyvtár is ki tudja hol kallódhat? Mégis az alábbi címekből némi fogalmat alkothatunk érdeklődési körükről:

Pápák bűnei I—III.
Marx Károly
Engels iratai
Petőfi összes
Hugó Victor egy kve
Papok tüköre
Lassalle Ferdinánd élete
Szocialisták kátéja
Szózat a népbolondítókhoz
Harc a kenyérért
Észak Dél ellen
Utazás a tenger alatt
A munkás
A takácsok — színmű
Ohnet György kve
Ohnet: Akarat
Gyermek ápolás
1865/8 tc.
Az USA
Háború és béke
Az emberi nem
Hazafiság és a kormányok
Fejlődés — átalakulás
Világ felforgatók
Öt év életemből
Utazás a holdban
20 000 mtf. a tenger alatt
A pálinka
A föld
A pénz
Az önügyvéd
Bolyongás a nagyvilágban
Nyomor
A magyarok története
Jezsuiták
Marx és Engels élete
A romok
Küzdelem
Szocialista versek
Napóleon élete
Garibaldi, az olasz szabadság hőse
Vörösmarty költeményei
Táncsics Mihály művei
Az aradi 13 vértanu
Kossuth Lajos
Elbeszélés a 48/49-i szab. harcból
A bp-i kommunista per
Arany János I—III.
27—53-ig elveszett a jegyzék
A jobbágyság története
Molnár: A magyarok története
Gál: Társadalmi béke
Tököly: Van e más világ?
Pártgyűlési jegyzőkönyv
Aki bírja, marja
Aki örökké bújdosott
Logika vagy gondolkodástan
A titok
A küzdelem
Országgyűlési zsebkönyv
Szerzetes uralom
Népolvasótár
A földi hatalom
Marx gazdasági tanai
A pénz keletkezése és fejlődése
Munkás osztalék
Történelem
Szociálpolitikai tanulmányok
A porba született
Gyurkovics lányok
Gyorsírási tanfolyam
Világtörténelem
Dr. Herczka: Szabad föld
Dodek Durudi: Mózes vagy Darwin?
Petőfi: Hóhér kötele
Weitling Vilmos
Proletár költemények

Összesen 110 könyv.

Szántó Kovács János az egyesület akkori elnöke figyelmezteti az elvtársakat, hogy e könyvek igen drágák voltak, és ők igen szegények, tehát a könyvekre nagyobb gondot kell fordítani. "Nem kell nagyon nyűni, sokat már be kellene köttetni . . . ne tépjük szét a könyveket, ügyeljünk közös vagyonunkra. Otthon ne adjuk a kisgyerek kezébe" — hangzik az intelem.

*

Az említett könyvjegyzék a kézirat II. kötetének 80—82. lapján található. A pontatlan könyvcímek futó elemzéséből is kiderül, hogy a visszaemlékezés írója több könyvet antedatált.

E jegyzék felvétele után néhány hónapra történt a vásárhelyi véres zendülés. A rendőrség provokációja folytán, — mint ez a későbbi főtárgyaláson kiderült — a zendülés kirobbanásának közvetlen oka, a könyvtár részére érkezett új könyvek és röpiratok elkobzása volt. 1894. április 20-án új könyvek és röpiratok érkeztek a Szántó Kovács által vezetett vásárhelyi földmunkás egyletbe. (Alapszabály-jóváhagyás nélkül működtek.)

E röplapok bizonyára a közelgő május 1-i munkásünneppel voltak kapcsolatosak. Póka rendőrkapitány kiküldte fogdmegjeit az egyletbe, és elkobozta a könyveket és röpiratokat. Szántó Kovács és társai a várostól távol, munkán voltak. Mikor megérkeztek és tudomást szereztek a történtekről, akkor mentek fel a városházára Szántó Kovács vezetésével többezren, hogy visszakövetelték a törvénytelenül elkobzott könyveket. A rendőrkapitány megtagadta a könyvek kiadását és Szántó Kovácsot letartóztatta. Ekkor tört ki a zendülés . . . A többi már közismert.

A zendülés leverése után az Alföldön bevezették a kivételes állapotot. Az egylet szabadlábon maradt tagjai illegalitásba kényszerültek. Szántó Kovács 5 évet kapott, s mikor kiszabadult, új embereket és új szervezetet talált, amely hamarosan kivetette magából a forradalmárt. A 900-as évek elején újjáalakult az egylet és könyvtára is. 1908-ban, Szántó Kovács halálakor már 1700 kötet könyvük volt. (Erről azonban részletes adatokat nem találtunk.)

*

Nem érdektelen felidézni a könyvtár mindennapi életét, melyet vásárhelyi gyűjtéseim alkalmával az idősebb és akkor még élő tagoktól jegyeztem fel, 1955-ben.

A vásárhelyi munkások akkori vezetői eljártak a népkörökbe „fülelni". Itt ismerték meg Szántó Kovácsot is, akit elhívtak összejöveteleikre. Egyre szorosabbra forrt a barátság a földmunkások és az ipari munkások szakegylete között, és számos összejövetelt tartottak a város különböző pontjain levő „olvasóházakban", ahol szocialista lapokat, röpiratokat, könyveket olvastak, magyaráztak, terjesztettek. Az értelmesebbeket „tanítónak" hívták maguk között. Ezek magyarázták az olvasmányokat. Így emelkedett ki közülük Szántó Kovács, aki a visszaemlékezők szerint a legjobban tudta magyarázni az olvasmányokat. Leginkább a pihenőnapokon gyűltek össze „szót hallani"; életükről nehéz munkakörülményeikről beszélgettek. A munkanélküliek is ott tanyáztak, sztrájk idején az olvasókörben volt a sztrájktanya is. A fiatalok, — mint mondják — csendben hallgatták apáik elbeszéléseit, és készültek küzdelmes életükre. De voltak, akik nem nyugodtak bele kegyetlen világuk merev és változhatatlannak tűnő rendjébe, és változást akartak. Ilyen ember volt az olvasókör elnöke, Szántó Kovács is, aki a jobb életért küzdött. Ha nem is érhette meg az általa ültetett fának virágbaborulását, a nép dalba foglalta nevét, és szelleme ott vigyáz az újraéledt vásárhelykörnyéki olvasókörök felett:

Vörös lobogónkat fújja az őszi szél,
Katonáink tömege ezredekre kél.
Sej, Szántó Kovács verbunkja
Fel van virágozva!

De térjünk vissza könyvjegyzékünkre. Milyen tanulságokat vonhatunk le belőle?

Elég vegyes benyomást kelt: történeti művek, a korabeli munkásmozgalom vezetőinek életrajza és tudományos munkásságuk egyrésze, a szociáldemokrata párt

röplapjai, kiadványai, brosurái, magyar és külföldi szabadságharcosok történetei, klasszikus költőink kötetei, korabeli proletár verseskönyvek (bár ez anakronizmus, hiszen a legelső ilyen összeállítás 1896-ban jelent csak meg). ZOLA, VERNE, HAUPTMANN, HUGO, OHNET, TÁNCSICS, TOLSZTOJ és HERCZEG Ferenc szépirodalmi munkái jelentik a gyűjteményt. Tudomásul szolgál, hogy a szervezkedő földmunkások között sok analfabéta volt, maga a vezér: SZÁNTÓ KOVÁCS is csak 3 osztályt végzett, ez természetesen nem érinti ő és társai emberi nagyságát, de magyarázza a könyvtár vegyes összetételét. Ha e könyveket el is olvasták, márpedig erre bizonyítékaink vannak, akkor bizonyosfokú tájékozódást szereztek úgy a szocialista eszméről, mint a történelemről. E könyvekhez jött még a *Népszava* olvasása is, s így megértjük, hogy a vásárhelyi zendülést követő terrorper alkalmával milyen fölényes biztonsággal tette nevetségessé — az egykori tudósítások szerint — SZÁNTÓ KOVÁCS az ügyész és az elnök próbálkozásait, hogy őt ideológiai ellentmondásokba hozzák.

NAGY DEZSŐ

Adalék Mónus Imre: A győri nyomdászok könyvtárának története c. cikkéhez. (Megjelent a Magyar Könyvszemle 1960. évf. 3. számában.) „Volt azonban még egy Kner ajándék, és az, mint látszik, 1936-ból származik. Kötetszámát pontosan nem tudjuk, de jelenleg ajándékcédulával ellátott kötet 19 van" — írja MÓNUS Imre.

Ha már ez a kérdés felmerült, legyen szabad, mint az ajándék akció lebonyolítójának, KNER Imre emlékét az alábbi kis mozaikkal kiegészíteni.

Az 1930-as években a magyar könyvkiadók úgy igyekeztek felduzzadt raktáraikat csökkenteni, hogy egymásután hírdették meg árleszállításaikat, melyekben a Franklin Társulat, az Athenaeum, a Révai Testvérek stb. nagyobb kiadók vezettek. Ennek az akciónak sok ellenzője volt, — különösen a szortimenterek körében, — mert a kiadók csak az egy éven belül behozatott és raktáron maradt könyvek árkülönbözetét írták jóvá, és az árleszállításban szereplő könyvek bolti árát csak évek múlva lehetett visszaállítani. Előfordult, hogy — a Könyvkereskedő Egyesület szabályzata ellenére is — az árleszállítás lejárata után, hónapokkal később egyes könyvek az egyik kirakatban az olcsóbb, a másikban a drágább bolti áron voltak kitéve.

Abból a levélből, melyet KNER Imre SZÁNTÓ Andorhoz,[1] a Könyvkereskedő és Kiadó Egyesület elnökéhez intézett, kiderül: „Ismételten volt alkalmam kifejteni Előtted, mi a felfogásunk az árrombolásról s ismételten hangsúlyozhatom azt is, hogy vállalatunk soha árleszállításba belemenni nem fog, mert azt károsnak és veszedelmesnek tartja."

Amint a fenti sorok is bizonyítják, a kiadók között is akadt az árleszállításnak ellenzője. KNER Imre azonban megtalálta a módját, hogy miként juttassa el kiadványait az olvasókhoz: „Éreztük viszont azt is, hogy a könyveknek nem az a hivatásuk, hogy raktárakban porosodjanak, s erkölcsi és kulturális hivatásukat legalább be kell tölteniök . . Így jutottunk Öcsémmel arra a gondolatra, hogy ezt a könyvmennyiséget, amelynek értékéről meg vagyunk győződve, arra használjuk fel, hogy egy kulturális akció során emléket állítsunk vele Atyánknak és Mesterünknek, aki ezeket a könyveket életre hívta. Elgondolásunk alapja az volt, hogy a könyveket eljuttatjuk olyan körökbe, ahová azok pénzért, reális árukon soha el nem jutnának, s a megmaradó mennyiség árát pedig változatlanul fenntartjuk."

KNER Imre, ha Pesten tartózkodott és ideje engedte, sohasem mulasztotta el, hogy a Népszava könyvkereskedésében fel ne keressen. Egy ilyen alkalommal elmondta, hogy a könyvárleszállítást nem helyesli, s a KNER kiadványokat semmi szín alatt nem

[1] *Corvina*. 1936. évf. nov. 8-i sz.

óhajtja ilyen módon forgalombahozni. Ekkor merült fel az ajándékozási akció gondolata. Kijelentette, hogy a párt és szakszervezetek könyvtárai részére hajlandó lenne egy-egy 25—30 kötet KNER-kiadványt tartalmazó csomagot összeállítani, melyet díjmentesen szállítana részükre. A könyvek így a magyar munkássághoz kerülnének, s ez a mód inkább megfelelne édesapja emlékének és a saját elképzelésének is. Arra kért, állítsam össze pontosan, hogy — a pesti és vidéki fiókkönyvtárakat is figyelembe véve, — hány könyvtár jöhetne számításba. Megígérte, hogy mihelyt a kimutatást kézhez kapja, a küldeményt soronkívül útnak indítja címünkre, csupán az a kérése, hogy a csomagok további kézbesítéséről én gondoskodjam, melynek portóköltségét természetesen ő fedezi.

Eredeti elgondolása az volt, hogy az ajándék-könyvekből csak a párt- és a szakszervezeti könyvtárak részesüljenek, de attól tartott, hogy emiatt esetleg támadás érheti, kellemetlenségei lehetnek, hiszen a Tanácsköztársaság alatt a Szellemi Termékek Országos Tanácsánál vállalt közreműködését[2] illetékesek még mindig nem felejtették el. Kénytelen volt ezért, ebből az akcióból másokat is részesíteni: „Felajánlottuk tehát a könyveket a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének iskolai és más könyvtárak részére, a Magyar Jövő Szövetség könyvakciója útján falusi és külföldi magyar könyvtáraknak, Békés Vármegye Népművelési Bizottságának a vármegye népkönyvtárai számára és végül a magyar munkásság könyvtárainak az egyes szakszervezetek útján."

Közlésem után meg is érkezett a bérmentesen feladott 8—10 hatalmas láda, melyben kb. 150—180 további kézbesítésre váró könyvcsomag volt, amit a budapesti és vidéki építők, vasasok, nyomdászok, szabók stb. szervezetei, valamint a pártszervezeti könyvtárak meg is kaptak.

„25 000 kötetet osztottunk szét ilyen módon olyan könyvekből, amelyek komoly irodalmi színvonalat, komoly tipográfiai értéket képviselnek, amelyek megmaradt készleteit továbbra is az eddigi bolti áron árusítjuk. Meg vagyunk győződve, hogy minden szempontból helyesebb úton járunk ezzel, mint ha a könyveket leszállított áron szórtuk volna széjjel." — „. . . ha a magyar könyvkiadóság egy igazán nagyvonalú akció során követné példánkat s ezzel elindítaná a raktárakban heverő könyvek egy jelentős részét a falusi, tanyai és munkáskönyvtárak felé, jobban és eredményesebben szolgálná saját céljait és a magyar könyv jövőjét, mint azokkal az árleszállításokkal, amelyeknek romboló hatásáról annyit írtunk már a szaklapokban."

Azt hiszem, felesleges megírnom, hogy KNER Imre és öccse példájának nem akadt követője a kapitalista kiadók körében.

SZENES LAJOS

[2] *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája.* Bp. 1959, Gondolat. 251. és 276. l.

FIGYELŐ

10 éves „A Könyvtáros." Hogy eleget tehessek a szerkesztői megbízásnak, a 10 éves *Könyvtáros*ról való megemlékezésnek, át akartam lapozni az eddigi évfolyamokat. Olyan könyvtárban jutottam a teljes sorozathoz, ahol a folyóiratokat szoros betűrendben raktározzák, ezért az egymásután következő éves köteteket nem egymás mellett kellett keresni. Az induló 1951-i és 52-i évfolyamot a *Könyvbarát*, az 1953—54. évit *A Könyvtáros*, az 1955-it *A Könyv*, az 1956 utániakat pedig újra *A Könyvtáros* címen találhatja a kereső. 1956-tól *A Könyvtáros*sal párhuzamosan újra van *Könyvbarát* is, amit az idén *A Könyv* folytat. Ez a címben megnyilvánuló gazdag változatosság mutatkozik a tartalom alakulásában is.

Ez az annyiféle címen megjelenő, de összefoglalóan csak *A Könyvtáros*ként ismert folyóirat egyik eredménye, de mozgatója is annak a nagyarányú változásnak, fejlődésnek, amely a felszabadulás óta művelődésügyünkben végbement. Indulásakor még általában a könyvterjesztés folyóirata volt, az 1953-i név- és jellegváltozás már elsősorban a könyvtárak felé fordította, bár néhány éven keresztül főleg csak a közművelődési könyvtárak kérdéseivel foglalkozott. Az 1955-i év újra egyesíteni próbálta a két terület kérdéseit a lapban, hogy azután 1956-tól, a párhuzamos megjelenésen, bizonyos cikkek mindkét változatban való közlésén keresztül, egyenesen vezessen az út a mostani, — úgy tűnik — végleges megoldáshoz, a külön könyvtári és külön könyvterjesztési folyóirathoz.

Az első megjelenés dátuma majdnem pontosan kapcsolódik a könyvtárügyünkben bekövetkezett változáshoz, a közművelődési könyvtárhálózat megszervezéséhez. Különösen az 1952-i minisztertanácsi határozat nyomán gombamódra szaporodó könyvtárak, a hálózat gerincének, a megyei könyvtáraknak létrejötte, az ekkor különösen fontos szervező munka tette szükségszerűvé egy könyvtári folyóirat létrehozását. Az ebben az időben legfontosabbnak mutatkozó propagandamunka segítése volt a lap elsődleges célja, ezt tükrözi a sok könyvismertető cikk, tapasztalatokról szóló beszámoló. Szervezés és könyvpropaganda: ebben az időben ez volt a két legtöbbet hangoztatott jelszó a könyvtárakban, ezzel foglalkozott tehát *A Könyvtáros* is.

Az egyre szilárduló hálózati keretek, az összegyűlt könyvanyag, a jelentkező nagyszámú olvasó szükségessé tette, hogy a lap foglalkozzék a könyvtári munka technikai kérdéseivel, az olvasók, a könyvanyag nyilvántartásával, statisztikával. Változatlanul nagyszámú levelezőgárda keresi fel ma már olykor naivnak tűnő, de a fejlődés ezen szakaszára annyira jellemző kérdéseivel, eredményeit tükröző lelkes, néha túlzott, de sokszor megható beszámolójával a lapot. A terjedelem nagy részét hosszabb-rövidebb könyvismertetések, recenziók teszik. 1952-től elvétve akad egy-két cikk, amely a tudományos könyvtárak kérdéseivel foglalkozik, de a lap jellege elsősorban közművelődési. A más jellegű cikkek száma szaporodik ugyan, de az első öt év nem hoz döntő változást, a folyóirat a közművelődési könyvtárak jegyében született és nevelkedett.

Az 1956-i kettéválás mutatja azt a változást, ami könyvtárügyünkben ekkorra már bekövetkezett. A könyvtári törvény kodifikálta a könyvtárügy egységét, de ehhez nem volt elég a közművelődési könyvtárak felnövése, a tudományos könyvtárak dolgozói között is olyan szemléleti változásnak kellett bekövetkeznie, amely óhajtotta a könyvtárügy egységét és hajlandó volt azon munkálkodni. Anélkül, hogy túlértékelnénk ezen változás kétségkívüli jeleit, megállapíthatjuk, hogy *A Könyvtáros* fejlődésén is lemérhető hatása. Tematikája bővült, színvonala emelkedett, szerzői gárdája kiegészült, és mindez hozzájárult, hogy a lap egyre inkább az egész magyar könyvtárügyé legyen. Különösen az utolsó 2—3 évben történt nagyon sok, ami ebbe az irányba mutat. Egyre több olyan cikk, közlemény jelenik meg — nemcsak a könyvtári technikával foglalkozó, de elméleti, iránymutató jellegűek is —, amely minden magyar könyvtáros érdeklődésére számot tarthat. A legutolsó számok arra mutatnak, hogy a határozott szakítás a könyvterjesztői résszel (a lap egykori másik fele most *A Könyv* címen teljesen külön szerkesztésben jelenik meg) még inkább fogja segíteni azt a célt, hogy a társadalmi munkában dolgozó üzemi vagy falusi könyvtáros épp úgy választ találjon kérdéseire *A Könyvtáros*ban, mint a nagy országos könyvtárak dolgozói.

A tíz éves múlt sok tapasztalatot nyújt, a feladatok még többre kötelezneknek. Az eredmények arra biztatnak, hogy először az érdemeket vegyük számba. Az évfolyamokat átlapozva meglehetős pontossággal bontakozik ki előttünk a könyvtárügy felszabadulás utáni fejlődése. Az első évek egyoldalú közművelődési jellege mellett is állíthatjuk: *A Könyvtáros* alapján nagyjából meg lehet írni a felszabadulás utáni évek könyvtárügyének történetét.

Szinte felmérhetetlen *A Könyvtáros* jelentősége az egységes könyvtári közszellem kialakításában. A lap szervező munkája is hozzájárult, hogy kialakult bizonyos könyvtáros öntudat. Megnyilvánul ez a gondolkodásmód azonosságában, a problémák mai, többékevésbé pontos ismeretében, a szakma önbecsülésében. Ha ma az ország bármely csücskében könyvtárosok között szakmai kérdésekről esik szó, és a vitás kérdéseken túlmenően egyetértés tapasztalható a főkérdésekben: ez nem kis részben *A Könyvtáros* munkáján is múlott. Talán mellékesnek tűnik, de nem lebecsülhető„ melléktermékeˮ volt a lap tevékenységének az egységes könyvtári terminológia kialakítása.

A könyvtárosok körében nagy népszerűségnek örvendtek a különféle sorozatcímen összefoglalt közlemények. A könyvtári technika, a könyvtártan kérdéseit áttekintő rendszeresen megjelenő cikkek szinte egy hiányzó középfokú könyvtáros tankönyvet pótoltak. Nevelő hatásuk eredménye közművelődési könyvtáraink mai munkáján mérhető le. A *Beszélő számok* című ma is folyó sorozat, és a *Hazai könyvtárak* az eredmények megismerését, a helyzet feltárását tették lehetővé, de értékes forrásul szolgálnak majd a jövő könyvtártörténészeinek is.

Az utóbbi néhány évben nem hiányoznak a lapból az elvi jellegű iránymutató szándékú cikkek sem. Az ezek nyomán mind gyakrabban kibontakozó viták könyvtárügyünk egy-egy fontos kérdésére irányították a figyelmet, és nem egyszer hasznos eredménnyel végződtek. Olyanokra gondolunk, mint a falusi könyvtárak intézményesítéséről hosszú időn keresztül megjelent cikkek, a járási könyvtárakról nemrégiben lezajlott vagy az önálló községi könyvtárakról ma is folyó viták. Közülük — eredményét tekintve — kiemelkedik a szabadpolcról két ízben is folyt polémia. Az 1954-it kompromisszumos megoldással zárta ugyan a szerkesztőség, de az 1958-i már komoly eredményt hozott. A szabadpolc bekerült a könyvtáros köztudatba, és nem kis mértékben ennek a vitának köszönhető, hogy alkalmazása közművelődési könyvtárainkban lassan már nem is vitás kérdés.

A vitatott kérdések is arról tanúskodnak, hogy még mindig többségben vannak a közművelődési jellegű cikkek. Bizonyos fokig magyarázza ezt az olvasótábor összetétele, de ebbe az állapotba nem nyugodhatunk bele, mert tudományos és szakkönyvtáraink is

egész sor megoldatlan kérdéssel küszködnek. Nem a szerkesztőségen, a könyvtárosokon múlik, hogy kihasználják azt a szélesebb nyilvánosságot, amit *A Könyvtáros*nak a *Magyar Könyvszemlé*nél nagyobb példányszáma, gyakoribb megjelenése nyújt. A két lap profilja egyébként is különböző. Az utóbbi 1—2 évfolyamban örvendezve fedezhetünk fel mind több olyan cikket, amely mintha változásra utalna; de még mindig úgy tűnik, nem kerülnek eléggé a lap nyilvánossága elé a tudományos könyvtárak általános érdekű problémái. Ehhez az kell, hogy a tudományos könyvtárakban dolgozók ismerjék fel *A Könyvtáros*ban saját fórumukat, fejtsék ki hasábjain véleményüket.

A jól vezetett, kellő érdeklődéssel folytatott viták számát egyébként is növelni kellene. Könyvtárügyünk meg nem oldott kérdéseit, miniszteriális döntés előtt *A Könyvtáros*ban lehetne megvitatni. Nemcsak részletkérdéseket, de könyvtárpolitikánk, könyvtárelméletünk alapkérdéseit is vitára kellene bocsátani, de úgy, hogy a vita megelőzze a végleges megoldást. A vitákban, de másutt is fontos, hogy elevenebbé, frissebbé és — ha szükséges — bátrabbá váljék a lap hangja. A régebbi évfolyamokra jellemző volt bizonyos hivatalosság. A lap közleményeit majdnem hivatalos véleménynek lehetett elfogadni. Abban az időben volt is ennek bizonyos jelentősége, napjainkban pedig lassan úgyis tűnőben van, de a szerkesztők szándékán is múlik, hogy bátrabb hangvételű cikkek által olvasmányossá váljék a könyvtárosok lapja. Akkor az olvasók majd jobban várják, inkább a magukénak érzik.

Mióta végleg megszűnt a *Könyvbarát* és *A Könyvtáros* „kényszerházassága", új problémaként jelentkezik a könyvismereti rovat szerkesztési módja. Az első idők könyvterjesztői szempontokkal íródott hosszabb ismertetései, az utolsó néhány év színtelenszagtalan recenziói után a könyvismertetés olyan műfajait kell megtalálni, amelyek alkalmasak a könyvtárosok tájékoztatására, útbaigazítására, ugyanakkor a könyvtermés mind nagyobb részét képesek felölelni. *A Könyvtáros* nem vállalkozhat az irodalmi kritikus szerepére; ismertetései, kritikái a könyvtárosoknak készüljenek; de ez nem alacsonyabbrendű, sőt bizonyos szempontból nehezebb feladat, mint amaz.

Elevenebbre kell fűzni a lap kapcsolatát az olvasótáborral. Régebben, különösen az első időkben, kiterjedt levelező gárda segítette a szerkesztőség munkáját. Ezeknek egy része rendszeres cikkíróvá vált, a többi pedig elmaradt. Félő, hogy nem csak mint levelezők, de mint olvasók is. Meg kell találni az olvasótábor kiszélesítésének módját, nemcsak azért, mert a lap megérdemli, hogy nagyobb nyilvánosság ismerje, de azért is, mert ez nyilván együtt jár majd új szerzők, levelezők bekapcsolásával. *A Könyvtáros* saját régebbi tapasztalataiból is meríthet, ha ehhez a munkához akar fogni.

A tíz év alatt sokat javult a lap szerkesztésének színvonala is. A mai *Könyvtáros*t egybevetve 8—10 éves elődjével, lemérhetjük azt a sok energiát, amit a szerkesztőség kifejtett (sokszor mostoha körülmények között), hogy valóban színvonalas folyóiratot adjon a könyvtárosok kezébe. Legutóbb a szerkesztőség is erősödött. Már nem egy könyvtáros munkatársra hárul a szakmai szerkesztés minden gondja, és ez további reményeket kelthet. Hasznos lenne, ha az átfutási idő rövidítése is segítené a szerkesztőség munkáját, hogy frissebb lapot adhasson.

A Könyvtáros tíz éves munkájával megbecsült helyet vívott ki magának a könyvtáros társadalomban. A *Magyar Könyvszemlé*nél gyorsabb átfutási idejével, gyakoribb megjelenésével, nagyobb terjedelmével, élénkebb reagálásaival egyre jobban teljesíti feladatát: a magyar könyvtárügy tájékoztató folyóiratának szerepét. Ha a szomszédos országok hasonló folyóirataival vetjük össze, nem kell szégyenkeznünk: *Könyvtáros*unk állja a versenyt. Külföldi terjesztésének korlátot szab a nyelvi elszigeteltség, de ezen már igyekszik a szerkesztőség segíteni: 1961-től közlik a cikkek címfordításait. Az első tíz évfolyam megbecsült helyen áll a könyvtárosok polcain. Megérdemelne egy jól szerkesztett, pontos, kumulatív mutatót.

KISS JENŐ

A külföldi folyóiratok központi címjegyzékével (KFKC) kapcsolatos munkák jelenlegi helyzete.[1] A központi folyóirat lelőhely-katalógusok összeállítása és nyomtatásban való kiadása — mint az ismeretes — világszerte egyik legfontosabb feladatává vált a különféle könyvtári szerveknek. A tudományos kutatás sehol sem nélkülözheti — Kőhalmi Béla kifejezésével élve — e fontos könyvtári „műszereket". A magyar tudósok és kutatók, mindenekelőtt a Magyar Tudományos Akadémia keretén belül, nem egyszer hangot adtak annak a véleményüknek, hogy Magyarországon is nagy szükség lenne nyomtatott, tehát mindenki számára könnyen hozzáférhető, országos jellegű folyóirat lelőhely-katalógusra, mely a magyar könyvtárakban megtalálható külföldi periodikák címeit, meglevő évfolyamait és lelőhelyeit közli.

Így tehát nem véletlen, hogy a KFKC létrehozásának gondolatát — mindjárt megalakulása után — az MTA Könyvtártudományi Bizottsága 1954-ben már konkrét módon vetette fel, szerkesztőbizottságot szervezett az elvi és gyakorlati kérdések megoldására, a munka irányítására és végzésére. A szerkesztőbizottság első feladata az volt, hogy eldöntse: milyen kiadványokat tartalmazzon a katalógus, és ezekről milyen adatokat közöljön. Utóbbit pontosabban meghatározva: tisztán a lelőhelyek megállapítására szolgáló kiadvány legyen-e, amely csak az azonosításhoz szükséges adatokat közli, vagy pedig részletesebb leírást adva a folyóiratokról, bibliográfiai segédeszközként is használható legyen.

A kérdéseket a következő módon döntötte el a szerkesztőbizottság:

1. A külföldi folyóiratok címjegyzéke (KFKC) a magyarországi könyvtárakban meglevő külföldi — a XVII. századtól 1960. december 31-ig megjelent — folyóiratok nyilvántartása.

A kiadvány szempontjából folyóiratnak minősülnek a szoros értelemben vett *folyóiratokon kívül* (amelyek legalább évente kétszer jelennek meg) *a nem folyóirat jellegű időszaki kiadványok* is, például évkönyvek, egyetemek, akadémiák, tudományos intézetek és társulatok, nemzetközi szervezetek időszaki kiadványai (részcím nélküli sorozatok).

Nem kerülnek viszont a címjegyzékbe: a hírlapok (politikai napilapok; politikai hetilapok és sportlapok; szórakoztató jellegű képeslapok; élclapok és gyermeklapok); társasági, egyesületi, vállalati jelentések, ha azok csupán adminisztratív jellegű adatokat tartalmaznak; naptárak; címtárak.

Külföldinek számít minden olyan folyóirat, amely Magyarország mindenkori országhatárán kívül jelent meg. Ha valamely folyóirat országhatár szempontjából hol külföldinek, hol belföldinek minősülne, úgy tekintendő, mintha mindig külföldi lett volna.

2. A második kérdésre vonatkozóan a bizottság olyan tervezetet dolgozott ki, amely a lelőhely meghatározás elsődleges célját tartja szem előtt, de nem mond le bizonyos elsőrangú — bár nem feltétlenül szükséges — adatok közléséről. Ennek megfelelően a következő adatok szerepelnek az egyes címleírásokban: *cím ; alcím* csak akkor, ha a cím kiegészítéséhez szükséges; *közreadó ; megjelenési hely; állomány*. Ezenkívül szerepelnek a *címváltozás* adatai, az esetleges *címrövidítés* és — ha vannak — a *megjegyzések*.

A szerkesztőbizottság ezután a külföldi tanulságok figyelembevételével a hazai lehetőségek felmérésére törekedett, hogy a katalógus létrehozására reális tervet készíthessen.

Fontolóra kellett vennie azt, hogy

a) a könyvtárak létszám okokból képtelenek periodika anyagukat belátható időn belül a katalógus céljainak megfelelően bejelenteni,

[1] A *Magyar Könyvszemle* 1960. 3. számában (338—339. l.) Pajkossy Györgyné tollából adott első ízben tájékoztatót a KFKC-ról.

b) nem fog annyi pénz rendelkezésre állni, hogy a könyvtárak részletes feldolgozó munkáját munkaidőn kívül célhitel segítségével el lehessen végeztetni,

c) nincs olyan központi apparátus, amely — legalább a könyvtárak egy részében — az anyagot feldolgozhatná.

Mindebből az következett, hogy a bejelentést ugyan a könyvtárakra kellett bízni, de olyan módon, hogy az túlságosan ne terhelje őket, amellett felesleges párhuzamos munkákat se végezzenek. Ezért tőlük a címleírásokat csak rövidített formában kértük be (cím, megjelenési hely, esetleges címváltozás, pontos állomány).

d) a további munkákat egyszer és egy helyen kell központosítani, a címleírások végleges kidolgozását tehát megfelelő munkatársak igénybevételével a KFKC szerkesztőségének kell elvégeztetnie. Tekintettel arra, hogy semmi lehetőség sem látszott arra, hogy a címleírást a folyóirat alapján lehessen elkészíteni, a szerkesztőbizottság úgy döntött, hogy ez a külföldi katalógusok segítségével történjék meg. Így csak akkor kell magát a folyóiratot megnézni, ha a katalógusok és bibliográfiák és a bejelentett folyóiratok adatai ellentmondóak, illetve ezekben a keresett folyóiratot nem lehet megtalálni. Ez a szerkesztési módszer a tapasztalatok alapján helyesnek bizonyult.

Ezeken az elvi alapokon, célhitel és megfelelő rendelet hiányában 1960-ig lassú iramban folyt a feldolgozás. Néhány könyvtár beküldte ugyan anyagát, de számottevő eredményeket a gyakorlati munka terén nem lehetett elérni.

Jelentős változást hozott az 1960-i év, amikor is az Akadémia által rendelkezésre bocsájtott 70 000 Ft célhitel segítségével szélesebb körben megindulhatott a KFKC anyaggyűjtése és szerkesztése.

Az Akadémia keretében folyó munkát az OKT elnöksége is támogatta azzal, hogy felszólította a könyvtárakat az előkészítés alatt álló rendelet megjelenéséig bejelentéseik teljesítésére.

A KFKC számára való bejelentést 1961. március 31-ig 330 könyvtár teljesítette. Ez a szám nem egyértelmű, mert pl. sok esetben az egyetemet és hálózatát csak egyetlen egységnek jelzi. Általában a nagykönyvtárak már megtették vagy folyamatosan küldik bejelentéseiket (az MTA Könyvtára, a budapesti, debreceni, pécsi, szegedi egyetemi könyvtárak, az Országos Műszaki Könyvtár, a Műszaki Egyetem Könyvtára, az Országgyűlési Könyvtár, a Szabó Ervin Könyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár stb.).

A szerkesztőbizottság szervező munkája és az OKT elnökének felszólító levele nyomán 1961. március 31-ig 52 238 bejelentés érkezett a KFKC számára. Hozzávetőleges számítás szerint ez kb. 20 000 címnek felelhet meg. A szerkesztett címek száma kb. 5000.

Nagy változást jelentett a KFKC munkálatok szempontjából a művelődésügyi miniszter 183/1960 (M. K. 24.) sz. utasítása, amely egyrészt kötelezi a könyvtárakat külföldi folyóiratállományuk 1961. dec. 1-ig történő bejelentésére, másrészt az Országos Széchényi Könyvtárat arra, hogy vezesse a külföldi folyóiratok központi címjegyzékét, és azt kiadásra készítse elő.

Miután csaknem minden eddigi eredmény az Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának kezdeményezésére, irányításával és nagyrészt anyagi segítségével, valamint az Akadémia által megbízott szerkesztőbizottság munkája nyomán valósult meg, a rendelet megjelenése következtében előállott új helyzetet úgy kellett megoldani, hogy a KFKC létrehozása a jövőben az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság és az Országos Széchényi Könyvtár közös gondja, megtisztelő kötelessége legyen. Ennek megfelelően továbbműködik a KFKC-nek az Akadémia által kijelölt szerkesztőbizottsága, de ennek munkájába bekapcsolódik az OSZK IV. főosztályának vezetője és az illetékes osztályvezető is. A munkák legfelső irányítására az Akadémia csúcsbizottságot szervezett, melynek tagjai: Dezsényi Béla főosztályvezető, a KFKC szerkesztőségének vezetője,

HÁMORI Béla, az OSZK illetékes főosztályának vezetője és RÓZSA György, az Akadémiai Könyvtár igazgatója.

1961-ben a rendelet alapján folytatódik a könyvtárak anyagának begyűjtése. Ez — az eddigi tapasztalatok szerint — igen jelentékeny szervező és nyilvántartó munkát igényel. Ennek végzését az OSZK Központi katalógus osztálya vállalja. Közvetlen kapcsolatot tart fenn a hálózati központokkal, és segítségükkel tárgyal a kisebb könyvtárakkal.

Most folyik annak felmérése, hogy minden könyvtár eleget tud-e tenni 1961 végéig bejelentési kötelezettségének. Az eddigi eredmények és tárgyalások alapján biztatónak látszik a helyzet.

A bejelentések a Központi katalógus osztályra érkeznek be, itt katalógusba osztják be őket. Ennek segítségével a beküldött anyag a tájékoztató munka szempontjából azonnal használhatóvá válik.

A szerkesztési munkák volumenét — még soha nem végzett munkákról lévén szó — nehéz felmérni. De körvonalaiban mégis a következőket lehet felvázolni:

1. A *szerkesztés* folytatása. Eddig kb. 5000 cím szerkesztése történt meg. Ha feltételezzük, hogy a teljes anyag kb. 30 000 címet fog tartalmazni, akkor még 25 000 cím szerkesztését kell elvégeznünk. Ezzel kapcsolatban számos problémát kell megoldani, amelyek sokszor csak a folyóirat helyszíni megnézése, újabb bibliográfiai kutatások, megbeszélés után dönthetők el. A szerkesztéssel párhuzamosan folyó kisebb munkákat is számba kell venni: visszamenőleges beszerzések beírása a lapokra; törlés, selejtezés, állományátadás jelölése; a különböző könyvtárakban található azonos folyóiratok állományának egy lapra való összesítése, a katalógus kezelése, az intézménykatalógus vezetése stb. az egész szerkesztés folyamán jelentős időt igényelnek.

2. A már szerkesztett címeket még egy *revízió*nak kell alávetni, csak ezután következhet a katalógus végleges szerkezetének kiépítése, az utalók szétosztása, a megfelelések ellenőrzése stb. Végső formai revízió után kerülhet a katalógus kiadásra.

Jellemző a szerkesztési munkák nagyságára az, hogy amennyiben a felsorolt teendőket egyetlen szerkesztő látná el, ez kb. 12 évi teljes munkaidejét venné igénybe. Természetesen a szerkesztés ideje olyan arányban csökken, mint amilyen arányban emelkedik a közreműködő személyek száma.

Meg kell itt mondani, hogy a külföldi példák is azt mutatják, hogy több éves nagyarányú munkával állunk szemben. Az NDK-ban az 1939 után megjelent külföldi folyóiratokat tartalmazó katalógus 10 éve 8 állandó szerkesztő segítségével készül (és még nem jelent meg !), a cseh katalógus, amely csak a műszaki folyóiratokat öleli fel, 5 ember munkájával 7 év alatt készült el.

A magyar lelőhely-katalógus viszonylag rövidebb szerkesztési idejét azzal lehet magyarázni, hogy a tanulságok figyelembe vételével a legmegfelelőbb és leggyorsabb módszert alkalmazzuk.

Az elmondottakat számbavéve megállapítható, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága kezdeményezésére megindult korszerű katalóguskiadvány az anyag nagy méretei és állandó szerkesztőségi személyzet hiánya, illetve korlátozott száma miatt csak évek múlva jelenhet meg. Megfelelő erőfeszítésekkel, a könyvtári kooperáció segítségével azonban siettetni lehet a munka ütemét, és így reméljük, hogy a katalógus kéziratát nyomdakész állapotban 1965 folyamán át lehet adni az Akadémiai Kiadónak.

Hangsúlyozni kell, hogy a beküldött anyag cédula-katalógus formájában már ma is a kutatás szolgálatában áll, és tájékoztató feladatának egyre nagyobb mértékben tesz eleget.

SZ. NÉMETH MÁRIA

Német konferencia a könyvtártudomány tárgyáról és feladatairól. A Német Demokratikus Köztársaság vezető könyvtárosai 1960. november 16-án a berlini Humboldt-Egyetem Könyvtártudományi Intézetében konferenciát tartottak a könyvtártudomány tárgyáról és feladatairól.

Az értekezletre benyújtott és H. KUNZE főigazgató vezetésével egy munkaközösség által összeállított főreferátum a kérdés történetét tárgyaló visszatekintő részből és a konferencia elé bocsátott alábbi tézisekből áll:

1. A szocialista könyvtártudománynak mint nemzeti és nemzetközi szaktudománynak a tárgya a könyvtárügy, módszere a dialektikus materializmus.

2. A könyvtárak mint a felépítmény részei a könyvtártudomány alapján állva nyújtanak hozzájárulást a szocializmus építéséhez.

3. A német könyvtártudomány a könyvtártudomány haladó hagyományainak jelentőségét felismeri, de a szocialista országokkal együttműködve vitába száll a polgári teoretikusokkal.

4. A könyvtári munka középpontjában a könyv és az olvasó viszonya áll, e viszony elmélete és gyakorlata egyúttal a könyvtártudomány tárgya. A szocialista viszonyok között a társadalom megbízásából és szükségleteiből eredő tudományos könyvtári kutatás fokozatosan az egyéni olvasói igény helyébe lép.

5. A könyvtár a könyveket és olvasókat meghatározott célból összehozó szervezet. A könyvtárak beszerzik, rendezik és a társadalom számára feltárják az írott dokumentumokat.

6. A könyvtártudomány a teljes (tudományos, hatósági, szak- és közművelődési stb.) könyvtárügy elméletével foglalkozik.

7. A könyvtártudomány központjában a könyvtárszervezés tana (könyvtártan) áll, mely az állomány felépítésére, feltárására, az épületre, személyzetre, igazgatásra vonatkozó ismeretek összessége. A tudományos kutatás és az olvasók igényei tudományos könyvtárakban sokrétű felépítési és feltárási apparátust kívánnak meg; a könyv és az olvasó viszonya tehát meghatározza a könyvtárszervezés tartalmát. Így hatnak a társadalom törvényszerűségei a könyvtárügyre.

8. Az olvasókkal foglalkozó tan a pedagógia és a pszichológia segítségével az olvasók nevelési módszereit és igényeit kutatja.

9. A könyvtártörténet feltárja a könyvtári gyakorlat és a mindenkori társadalmi rend kölcsönhatásából eredő történeti törvényszerűségeket.

10. A bibliográfia az irodalomjegyzékeknek és ezek módszereinek, továbbá könyvtári és tudományos jelentőségüknek a tana. A bibliográfia elmélete és az általános bibliográfia teljesen a könyvtártudomány része, a szakbibliográfiák összeállításában a szaktudományok művelői is részt vesznek. A katalógusok mellett a bibliográfia az állományfeltárás legfontosabb eszköze, amely mindig valamely cél szolgálatában áll, éspedig az alkalmazott dialektikus módszerből adódó szükségszerű pártossággal. A polgári bibliográfia is pártos, de nem tudatosan, mint a szocialista.

11. A dokumentáció a bibliográfia külön területe, amely a bibliográfiából levezetett módszerekkel tárja fel egyes tudományágak eredményeit. Nem egyéb, mint a bibliográfia meghosszabbított karja; tanulmányozása a könyvtártudomány körébe tartozik.

12. A könyvismeret (Buchkunde) a könyvek formájának történeti kialakulásával és jelenlegi funkciójukkal foglalkozik. Nem volt helyes a könyvtermelés gazdasági rugóinak polgári lebecsülése; ennek ismerete szükséges a könyv és olvasó közti viszony, valamint az általános könyvkultúra megismeréséhez.

13. A könyvtártudomány részben az egész tudománytörténettel, részben a szaktudományok történetével is foglalkozik, amennyiben ezek a könyv- és könyvtártörténet

szempontjából jelentősek. A könyvtárnak mint intézménynek és a könyvnek mint gondolathordozónak történeti kutatása marxista módszereket kíván meg.

14. A könyvtártudomány más szaktudományágakhoz, sőt a régi nagy tudományokhoz hasonlóan összefoglaló és egyeztető jelleggel igénybeveszi más szaktudományok kész eredményeit is.

Egy későbbi nemzetközi értekezlet javasolt témái a következők lennének:

1. Megállapodás a könyvtártudomány tárgyában.
2. Megállapodás az egyes szakstudiumok tartalmát illetően.
3. Egységes terminológia rögzítése.
4. Az egyes studiumok osztályozása, viszonyuk a társadalomtudományokhoz.
5. Megállapodás abban, hogy ezen tudományágban és egyes részeiben milyen szerepet játsszon a könyvtárosképzés.
6. A legfontosabb kutatási súlypontok rögzítése egy 1965-ig terjedő konkrét és egy 1980-ig terjedő perspektívikus munkaterv felállítása céljából.

GOMBOCZ ISTVÁN

A Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. A Román Népköztársaság Tudományos Akadémiájának Könyvtára nemrég töltötte be működésének kilencvenedik évét. A román nyelv, irodalom és történelem köréből való kutatások elősegítése céljából alapították, és kezdettől fogva az volt a rendeltetése, hogy régi kéziratokat, történelmi és irodalmi okiratokat és múlt századbeli román nyomtatványokat gyűjtsön össze. A kéziratok és ritka könyvek osztálya tehát, amelyet itt röviden bemutatunk, egyidős magával a Könyvtárral.

A gyűjtemény alapját a Román Akadémia tagjainak, valamint az ország más kiváló embereinek ajándékai vetették meg a XIX. század második felében. A kezdetek szerények voltak, és a gyűjtemények szervezése nem okozott nehézségeket. De fokozatosan időszerűvé vált ez a szervezés, kiváltképpen azután, hogy az állomány növelése céljából rendszeres költségvetést biztosítottak, vagyis körülbelül a századforduló előtti években.

A kézirat, okirat és ritka könyv osztály nagy nehézségeken ment át a tőkés-földesúri rendszer alatt.

A szakképzett személyzet hiánya miatt a nyilvántartások és a bibliográfiai tájékozódás hátramaradt. 1948-ban, amikor a régi Román Akadémia átalakult, és a Román Népköztársaság Akadémiája vette át örökét, a kéziratállomány több mint kétharmada nem volt jegyzékbe foglalva, a történelmi állomány több mint háromnegyede nem volt leltározva, az egyes személyek irattárai és a levelek teljesen rendezetlenek voltak, a ritka könyv osztály pedig csak a régi román könyvállományt foglalta egybe.

A népi demokratikus rendszer éveiben a helyzet gyökeresen megváltozott. Legelőször is érezhetően meggazdagodtak a gyűjtemények: ma több mint 11 000 kéziratunk van, csaknem 600 000 a régi történelmi okirataink száma, több mint 150 000 az irodalmi, művészeti, politikai jellegű, nevezetes román vagy külföldi személytől származó levelünk, több mint 6000 az ősnyomtatványunk és ritka könyvünk, beleértve a régi román nyomtatványokat is. Mindezeket egy jelentős, csaknem 10 000 darabból álló atlasz- és térképgyűjtemény egészíti ki.

A kéziratok között — a román állományon kívül, amely a középkori és klasszikus irodalom reprezentatív értékeit foglalja magában, — egy gazdag görög nyelvű állományt is őrzünk, benne kiemelkedő értékű műveket a X—XIV. századból.

A szláv kéziratgyűjtemény — közel 800 kötettel — nagy többségében XIII—XVI. századi művekből áll. Nem kevésbé jelentős a keleti kéziratok gyűjteménye, érdekes irodalmi és történelmi művekkel, köztük egyesek művészien illusztrálva.

A levélgyűjtemény igen sok levelet és autogramot tartalmaz világhírű személyektől, mint VOLTAIRE, CHATEAUBRIAND, LAMARTINE, V. HUGO, L. TOLSZTOJ, Romain ROLLAND, BRAHMS, F. MENDELSSOHN-BARTHOLDY, GOUNOD, R. WAGNER, MASSENET, PUCCINI, RUBINSTEIN, BARTÓK Béla, CORTOT, PASTEUR, HUMBOLDT, DARWIN, HAECKEL, EINSTEIN, MOMMSEN, J. MICHELET, CAMBACÉRÈS, TALLEYRAND, GARIBALDI, BEM tábornok stb.

Az osztály szervezésére vonatkozólag megjegyezzük, hogy a kéziratok nyelvek szerint vannak csoporosítva (román, görög, szláv, latin, német, francia, olasz, angol stb.); minden nyelv részére külön leltár van.

A katalogizálásról — erről a csakannyira szükséges, mint amennyire nehéz műveletről — be kell ismernünk, hogy a kéziratállománynak egyelőre csak a fele van katalogizálva, a további munkálatok most vannak folyamatban. A katalogizálás nem cédulákon történik, hanem kötetekben, amelyek nyomtatásban jelennek meg. A különösen értékes kéziratokat páncélszekrényben őrizzük, s a kutatók rendelkezésére mikrofilm fényképmásolat formájában bocsátjuk őket.

Az ország egyik legértékesebb gyűjteményének számító történelmi oklevelek külső formájuk szerint négy csoportba vannak osztva. Megkülönböztetünk *a)* speciális dobozokban egyedenként őrzött, külön leltározott, viaszpecsétes okleveleket; *b)* felbélyegzett pecsétű és alkalmazott pecsétű okiratokat, ez a legnagyobb számú csoport két méret szerint van rendezve, mindegyik külön leltárral; *c)* pergamen- és papírtekercseket külön leltárral; végül *d)* fényképmásolatokat elsősorban más országokban őrzött okiratokból, ezeknek is külön nyilvántartási eszközeik vannak.

Az okiratgyűjtemény használatát a Bonnange típusú cédulákon készült időrendi katalógus könnyíti meg, amely mind a négy csoportot magában foglalja.

Az egyes személyek levéltárai speciális mappákban tárolódnak, felosztási csoportjaik: kéziratok, személyi okiratok, nyomtatványok és varia. Megjegyzendő, hogy a kéziratcsoportokban csak azok a darabok maradnak, amelyek nem alkothatnak a kéziratok általános állományába befoglalható teljes egységeket.

Az egyes személyek levelezését az általános levélgyűjteményben őrizzük. Ennek a gyűjteménynek a rendezésében arra törekszünk, hogy a lehetőség szerint egy-egy személy teljes levelezése egy helyen legyen. A leltározás egytől a végtelenig történik, a helyrajzi jelzet a csomagokon római számokból, azokon belül az egyes leveleken arab számokból áll, mindezeket az „S" jelzés előzi meg, hogy a kiszolgálásban a tévedések elkerülhetők legyenek; a történelmi (felbélyegzett és alkalmazott pecsétű) okiratok gyűjteménye ugyanis ugyanilyen jelzeteket kap.

A levelek speciális, e célra készült nagy borítékokban állnak, egy borítékban 60 lapot lehet tartani. A levélgyűjteményben a tájékozódás cédulakatalógus alapján történik, ebben az egy személy által írott és a neki írt levelek együtt találhatók.

A térkép- és atlaszgyűjtemény az atlaszokat és az összehajtható térképeket tartalmazza. Ezek méretük szerint öt csoportba oszlanak, mindegyik csoportnak külön leltára van. A térképlapokat nagyságuk szerint négy méretbe osztottuk, ezek mappákban állnak, s ugyancsak külön leltáruk van. Külön vannak elhelyezve és külön leltárral rendelkeznek a fali térképek (vagy tekercsek). A másodpéldányok ugyanilyen elvek szerint vannak rendezve. Az állomány használatát négyféle katalógus (szolgálati, betűrendes, szak- és földrajzi katalógus) könnyíti meg.

Végül a kézirattárhoz csatlakozik — könnyen érthető indokokból — a ritka könyvek gyűjteménye is. Ennek az állománynak a magja az 1508 (az első, országunkban

nyomtatott könyv évszáma) és 1830 közötti román nyomtatványokból áll. Ehhez a maghoz csatolták a ritkának minősített külföldi könyveket az általánosan ismert kritériumok alapján: régiség, korlátozott példányszám, értékes széljegyzetek, első kiadások, értékes illusztrációk, korabeli kötések, híres exlibrisek stb. A régi román könyveknek külön leltáruk van, teljes, négy kötetes bibliográfiájuk pedig ideális tájékozódási eszköz. Az egyéb ritka könyveknek, amelyek egyébként a könyvtár általános nyomtatvány-katalógusában is szerepelnek, leltáruk és szolgálati katalógusuk van. Természetesen a legtöbb ritka könyv az általános könyvtárban van, a ritka könyvek osztályán csak a nyilvántartásukat végzik. A raktározási nehézségek miatt az értékes könyvek rendezése még nyílt kérdés.

Ideiglenesen, addig míg külön osztályt nem szervezünk erre a célra, ugyancsak ezen az osztályon őrizzük a ritka röplapokat (régi forradalmi kiáltványok, színházi és operaplakátok, régi vagy híres hangversenyek műsorai stb.).

Néhány szót kell még szólni ezeknek a különösen értékes gyűjteményeknek a megőrzéséről. A könyvtár épülete modern, nagyon száraz, a korszerű könyvtártudományi törvények szerint készült. Az osztály raktára a harmadik emeleten van előrészével kelet felé irányítva. A bútorzat teljes egészében fémből készült. Nyolc masszív és tágas páncélszekrény óvja a legféltettebb kéziratokat. A raktárak tehermentesítésére új szárny épült, amelyben az osztály új, eléggé tágas és jól felszerelt raktárat kapott a jelenlegihez csatlakozóan.

A megrongált művek javítását egy állandóan az osztályon tartózkodó könyvkötő végzi. A szabad szemmel nehezen olvasható kéziratok és okiratok olvasására speciális Wood lámpákkal rendelkezik az osztály.

Minden okiratot, levelet, röplapot stb. ellátunk a könyvtár kis bélyegzőjével. A kéziratok minden lapján szerepel a bélyegző úgy, hogy a szöveget ne takarja. A kéziratok lapjait a kritikai vizsgálatok megkönnyítése és a lapok számának nyilvántartása céljából — géppel számoztuk be.

G. Ştrempel

A zeneművek címleírásának nemzetközi szabályzata. A Zenei Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége (ZKNSZ) megalakulásának pillanatától kezdve rendkívül jelentős tevékenységet fejt ki, mely a zenei könyvtárak működésének egybehangolásától, a nemzetközi forrásrepertórium (RISM) kiadásán át, a lényeges szakmai kérdésektől a legapróbb részletkérdésekig terjed.

A XX. század, különösen az utolsó harminc esztendő jelentős fejlődést és változást eredményezett a világ zenei könyvtáraiban. A fejlődés egyrészt a mennyiségi növekedésből (a zenei könyvtárak állománya, óvatos becslés szerint, napjainkban meghaladja a tizenötmillió egységet[1]), másrészt a minőségi változásból (a zenei könyvtárak feladatai és munkamódszerei lényegesen módosultak) adódik.

Széleskörű, a szó legnemesebb értelmében vett magasrendű tömegigényt kell ma a zenei könyvtáraknak kielégíteniök. Évszázadunkban lassan megszűnik a zenei könyvtárak arisztokratikus elzárkózottsága, a szakkönyvtári típus hegemóniája. Mind nagyobb számban lelhetünk a közművelődési könyvtárakban nemcsak zeneirodalmat és zenéről szóló írásokat, hanem ezek hálózatában egyre több önálló zenei közművelődési könyvtárat, hanglemez- és magnetofon-tárat is.

[1] Érdekességként megemlítjük a washingtoni Library of Congress zenei gyűjteményét. A Könyvtár zenei állománya 1 988 572 db egységet foglalt magában 1958-ban. Az olvasók száma ugyanebben az esztendőben 696 752, az olvasott kötetek és egyéb egységek száma a kölcsönzöttekkel együtt 2 333 981 egység volt.

Az olvasóközönség ellátása, sőt minél jobb ellátása a ma zenei könyvtárosának legfőbb feladata. A zenei könyvtárak munkáját az állománygyarapítástól a feltáráson keresztül a reference-szolgálatig, annak valamennyi fázisát, az egész bonyolultan összetett apparátust, viszonylag kislétszámú könyvtáros kollektívák látják el. Nem ritka az olyan zenei könyvtár, ahol 40—50 000 egység gondozását egy, legfeljebb két könyvtáros végzi. Hallatlanul nagy jelentősége van tehát minden olyan törekvésnek, melynek eredményeképpen a zenei könyvtárakban folyó munkát egységesíteni és ezzel együtt racionalizálni lehet. Ennek a törekvésnek nyomai már a ZKNSZ megalakulásának tényében is benne foglaltattak. Már a század elején sürgetően jelennek meg beszámolók, melyek a katalogizálás nemzetközi egységét tűzik napirendre. (Az utolsó évtized közel valamennyi IFLA kongresszusának napirendjén szerepelt a kérdés, és különösen sokat remélhetünk az 1961-re tervezett konferenciától, melyen ismét tárgyalásra kerül a probléma.) Feltétlenül érdemes megszívlelni a nagy indiai könyvtártudósnak, RANGANATHANnak a kérdésről vallott nézetét, ki egyértelműen a katalogizálás nemzetközi egysége mellett foglal állást, lehetségesnek tartván annak elérését, ha a könyvtárosok társadalma a megvalósításhoz előítéletek nélkül fog hozzá.[2]

Midőn a ZKNSz tervébe iktatta és feladatául tűzte ki a zeneművek címleírása problémáinak feltárását, valamint a Katalogizálási Szakbizottság felállítását, hatalmas lépéssel jutott közelebb a kérdés megoldásához.

A Katalogizálási Szakbizottság szoros együttműködésben számos zenei könyvtárossal három részben megjelenő, rendkívül jelentős mű kidolgozására és kiadására szánta el magát, melynek címe: *A zeneművek címleírásának nemzetközi szabályzata.* A három kötetben kidolgozzák a zeneművek címleírási szabályzatát, méghozzá az igénynek megfelelően egy *teljes* és egy *rövidített* formában.

Az első kötetet, mely a nyomtatott zeneművek szerzői katalógusának kérdéseivel foglalkozik, Franz GRASBERGER állította össze.[3] A kiadvány, mely német és angol nyelven (mellékletében franciául is) tárja fel a szerzői katalógusok problémakörét, rendkívül értékes és érdekes párhuzamot von a világ legszámottevőbb zenei gyűjteményeinek címleírási szabályzatai között. E kérdés lényegesen bonyolultabb, összetettebb, mintsem azt első pillanatra hihetnők. Hiszen a zenei könyvtárak katalógusainak szerves és egységes elvek szerint felépített keretbe kell foglalniuk a nyomtatott és kéziratos primér forrásokat — ehhez kapcsolódóan újabban a hanglemezek és magnetofon-tekercsek leírását is meg kell oldaniok —, valamint a zenei könyvektől a szövegkönyveken, képeken, aprónyomtatványokon keresztül valamennyi kapcsolódó, a jól felszerelt zenei könyvtár jó működéséhez elengedhetetlenül szükséges szekundér forrásokig egyaránt. Franz GRASBERGER könyvének első része áttekintés, összefoglalása a zenei könyvtár összes területeinek. Második része foglalkozik tulajdonképpen a szerzői katalógus problémakörével; tömör történeti áttekintés vázolja a zeneművek címleírásának fejlődését, majd ezt követően tárgyalja annak módszertanát, annak egyes problematikus területeit az általánosból kiindulva az egyedi kérdésig. Az egyes címleírási területeket a vizsgált könyvtárak címleírási szabályzatából vett példákkal illusztrálja. A zeneművek címleírási gyakorlatának legfőbb irányzatai a rendszó megválasztásának, a zeneművek adatai felsorolásának felépítésében különböznek. Itt azonban korántsem mutatkozik oly alapvetően éles és a

[2] RANGANATHAN, S. R.: *Headings and canons.* Comparative study of five catalogue codes. Madras—London, 1955; International cataloguing code: its scope and its frist step; stb.

[3] *Code international de catalogage de la musique.* Vol. 1. GRASBERGER, Franz: *Der Authoren-Katalog der Musikdrucke. — The author catalog of published music.* Transl. by Virginia CUNNINGHAM. — (Le catalogue . . . Trad. de Simone VALLON.) Frankfurt—London—New York, 1957. Peters.

közeledést szinte teljesen kizáró álláspont az angolszász és német gyakorlatban, mint az egyéb nyomtatott művek címleírásánál. Külön fejezet foglalkozik a besorolás kérdéseivel, végül 12 melléklet illusztrálja szemléltetően a felvetett problémakört. Példamutató alapossággal összeállított, a zeneművek címleírására vonatkozó legfontosabb szabályzatok bibliográfiája zárja le a művet.

A ZKNSz Katalogizálási Szakbizottsága kiváló munkát végzett már az első kötet összeállításakor. Az alábbi apró észrevételeket tehát inkább kiegészítésül, mint bírálatnak szánjuk. Véleményünk szerint a kötetben túlzott szerepet nyert az amerikai álláspont és az ebből levonható következtetések ugyanakkor, amikor az angol, német és olasz gyakorlat nem szerepel elég alapos taglalásban. Kétségtelen, hogy az álláspontok összehangolásakor a szélsőséges nézeteket, a legjobban eltérő véleményeket kell legjobban feltárni, mégis ez az arányeltolódás túlzottnak mondható. Csak sajnálhatjuk, hogy a szabályzat első kötete az irodalom feltárásában az 1954-i esztendővel leáll, ennek következtében az azóta megjelent magyar szabályzat nem szerepelhet benne[4], pedig a lezárás, valamint a megjelenés közti időszakban számos értékes javaslat merült fel. Hiányérzetünk van a zeneművek címleírási problémái között egyik lényeges helyen szereplő kérdésben: a szerzői gyűjteményes és sorozati művek, valamint általában a sorozati és gyűjteményes művek problematikájának feltárásában.

A zeneművek címleírásának nemzetközi szabályzata első kötetének megjelenése jelentős lépést, előrehaladást jelent a kérdés megoldásában. Magában foglalja a megvalósulás reményét is, azért folytatását feszült érdeklődéssel várjuk.

PETHES IVÁN

HÍREK

Stemmer Ödön, az Állami Könyvterjesztő Vállalat régi könyvbecsüse, a magyar antikváriusok Nesztora f. évi január hó 22-én nyolcvan éves korában elhúnyt. Hatvanhat évi antikváriusi működés után ez év elején vonult megérdemelt nyugalomba. Annak a nagy antikvárius nemzedéknek volt tagja, amelyik európai színvonalra emelte hazánkban a tudományos antikvariátust. Antikváriumát eredményesen kiépített nemzetközi kapcsolatokkal virágoztatta fel. Katalógusai forrásértékű dokumentumok. Állandó figyelemmel kísérte a magyar vonatkozású külföldi irodalmat. Értékes segítőtársa lett a kutatóknak, különösen az angol—magyar történelmi kapcsolatok és a KOSSUTH-emigráció irodalmának feltárásában. Kiváló ismerője volt a régi magyar térképeknek, városképeknek, vedutáknak, az angol műlapoknak, különösen az akvatinta és mezzotinto technikájú metszeteknek. Nemzeti könyvkincseink összegyűjtésében értékes munkatársa volt nagy könyvtáraink szerzeményező könyvtárosainak. Megírta antikváriusi emlékeit; a szakirodalom érdeklődéssel várja *Emlékirat*ának megjelenését.

VARGA SÁNDOR FRIGYES

Háromszáz éves a lengyel sajtó. 1661., január 3-áról van keltezve a legrégibb lengyel újság, a *Merkuriusz Polski* első száma. A lengyel sajtó ezzel a figyelemreméltó korai teljesítménnyel a világ hírlapirodalmának kialakulásában előkelő sorrendi helyet vívott ki magának: rendszeresen megjelenő nyomtatott időszaki lapok csak négy országban (Németország, Hollandia, Franciaország, Anglia) indultak még ennél is korábban. A lap kiadója és szerkesztője Jan Alexander GORCZYN krakói nyomdász, munkatársa az olasz Hieronim PINOCCI, JÁNOS KÁZMÉR lengyel király titkára volt. GORCZYN a lap megjelenési helyét 1661 májusában Krakóból Varsóba.

[4] (VÉCSEY Jenő): *A zeneművek könyvtári címleírása.* Bp. 1958, Felsőokt. jegyzetell. soksz. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 7.)

az új fővárosba tette át, július közepén azonban kénytelen volt a lapot megszüntetni, valószínűleg az országgyűlés feloszlatása miatt, ami a politikai érdeklődést csökkentette.

A lengyel sajtó emlékezetes dátumának megünneplésére a budapesti Lengyel Olvasóterem kis sokszorosított kiadványt adott ki, fedőlapján a *Merkuriusz Polski* facsimiléjével. A kiadvány érdekes adatokat közöl Lengyelország mai és múltbeli sajtóviszonyairól. Tájékoztat a lengyel kommunista sajtó történetéről, (a Lengyelországi Kommunista Párt első hivatalos lapja *Sztandar Socjalizmu* címmel jelent meg 1918 decemberében), a német megszállás alatti illegális sajtóról, az illegális sajtótermékek bibliográfiájáról, (amely 1185 címet tartalmaz, köztük 14 német, 20 jiddis és héber, valamint egy francia nyelvűt), a Lengyel Távirati Irodáról (PAP) és a Munkás Hírügynökségről (Agencja Robotnicza). Megtudjuk belőle, hogy Lengyelországban a sajtó tudományos vizsgálatával négy intézmény is foglalkozik: a Varsói Tudományegyetem Újságírói Tanszéke, a Lengyel Tudományos Akadémia Folyóirattörténeti Intézete (élén az Akadémia főtitkárával, H. Jablonski professzorral), a Krakói Sajtótudományi Kutató Intézet s végül a Lengyel Újságírók Szövetsége keretében alakult újságírói intézet. 1960 márciusában tudományos értekezlet fog foglalkozni a lenini Iszkra 60 éves jubileumával és a lengyel sajtóra gyakorolt hatásával; szeptemberben pedig nemzetközi sajtótudományi ülésszak lesz Varsóban.

Lengyelországban jelenleg 924 újság és folyóirat jelenik meg, összesen 21,5 milliós példányszámmal. Ez azt jelenti, hogy egy lakosra évi átlagban 66,5 példány jut, de a statisztikai adatok azt is bizonyítják, hogy a lengyel időszaki sajtónak külföldön is nagy az olvasottsága.

A kiadvány foglalkozik a magyarországi lengyel sajtó történetével is. Dr. Stanislaw A. Sochacki cikkéből megtudjuk, hogy az első magyarországi lengyel folyóirat az 1871-ben Pesten kiadott francia nyelvű *Nouvelles de Pologne* volt. Fél évvel később Teofil Lapinski már lengyel nyelvű lapot adott ki a magyarországi lengyelek számára *(Tygodnik Polski na Węgierskiej Ziemi)*. Sikertelen lapalapítási kísérletek után csak 1919-ben, a Magyar Tanácsköztársaság idején nyílt kedvező alkalom ismét a magyarországi lengyel sajtó fejlődése előtt, amikoris Lengyelország Kommunista Pártjának magyarországi csoportja adta ki a *Czerwona Gazeta* című újságot Budapesten, a hazánkban élő lengyel munkások részére. Az újság rövid élete is szép bizonyítéka annak, hogy a Magyar Tanácsköztársaság védelméért folyó harcból a lengyel munkások is kivették a részüket.

A háromszázéves lengyel sajtó ünnepe alkalmából a Magyar Újságírók Országos Szövetsége és a Lengyel Olvasóterem sajtófogadást rendezett, amelyről a magyar lapok is megemlékeztek. A Lengyel Olvasóterem szép kiállítás formájában tette szemléletessé a lengyel sajtó történetének kezdeteit és a mai lengyel időszaki sajtót. E kiállítást a magyar közönség előbb a Magyar Újságírók Országos Szövetségében, majd a Lengyel Olvasóteremben tekinthette meg.

A baráti lengyel nép sajtójának ünnepéről az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára is kiállítás formájában emlékezett meg, amelyen bemutatta olvasóinak a lengyel és a magyar időszaki sajtó fejlődése közötti párhuzamot.

Dezsényi Béla—Kókay György

Az élő Tolsztoj. Tolsztoj kiállítás a Szabó Ervin Könyvtárban. Három egyszerű tárló, a falakon néhány levél, borítékok, fényképek, semmi dísz, semmi felesleges cicoma, a látogató mégis megrendülve távozik, örök emlékként őrzi szívében ezt a kiállítást.

A Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai osztálya, különösen Tóbiás Áron, a kiállítás főrendezője eredményesen látta el munkáját és valóban maradandót alkotott. A kiállítás sikerét annak köszönhette, hogy újszerű volt, egyszerűségében is nagyvonalú, eltért az átlagos kiállítások szokványos megoldásaitól. A kiállítóknak az volt a céljuk, hogy bemutassák, hogy Tolsztoj művészete ma is elevenen ható erő. Fáradságos munkával megkeresték a ma élő legnagyobb írókat és művészeket, tudósokat, s kérdéseket intéztek hozzájuk Tolsztoj életművéről és kimagasló alkotásairól vallott nézeteikről. Több mint 200 külföldi — keleti és nyugati — költőt és írót (Solohov, Fedin, Erenburg, Dürrenmatt, Cocteau, Maugham, Jonesco, Seghers, De Vries, Saroyan, Hemingway nevét elég említenünk kértek fel válaszadásra, s közülük több mint 120 válaszolt is a kérdésekre.

A kiállítás legeredetibb, legértékesebb vonását éppen ez eredeti válaszok jelentették, amelyek nemcsak azt mutatták, hogy Tolsztoj művészete még ma is mennyire hatalmában tartja a legkülönbözőbb pártállású, nemzetiségű művészeket is, hanem betekintést engedett az illető költő vagy író lelkivilágába, alkotó módszereibe.

Amennyire nemzetközi jellegűek a föld minden tájáról összegyűjtött levelek, vélemények, vallomások, annyira magyar vonatkozású a tárlókban kiállított könyv- és folyóiratanyag. A három tárló kronológikus sorrendben megismerteti a nézőt TOLSZTOJ és a magyar közönség kapcsolatával az 1876-ban megjelent *Családi boldogság*-tól, az első magyar nyelven megjelent TOLSZTOJ elbeszéléstől és REVICZKY 1887-i tanulmányától, az első jelentősebb TOLSZTOJ értekezéstől kezdve egész 1945-ig. Az itt feltárt anyag nemcsak TOLSZTOJ irodalmi hatását dokumentálja, hanem életművének s különösen életmódjának, gondolkodásának magyarországi visszatükröződésére az ún. „tolsztojánus mozgalomra" is választ kaptunk. Különösen érdekesek a TOLSZTOJ magyar látogatóira: WALDHAUSER Istvánra, KÁROLYI Lajosra és PÁSZTOR Árpádra vonatkozó dokumentumok. Köztük PÁSZTOR Árpád írása világirodalmi jelentőségű, mivel ő volt az utolsó újságíró, aki 1910 nyarán találkozott TOLSZTOJjal, és terjedelmes riportban számolt be élményeiről. Ez a tanulmány akkor az egész világot bejárta.

Míg a legtöbb TOLSZTOJ mű több kiadásban is megjelent, s a közönség el nem múló érdeklődését bizonyítja a nagy orosz író iránt, addig a TOLSZTOJról szóló irodalom meglehetősen szegényes. Ennek igazolására elég egyetlen példát felhoznunk, RÉVÉSZ Béla 1911-ben megjelent TOLSZTOJ monográfiája mindmáig az egyetlen TOLSZTOJ életrajz irodalmunkban. Még számos irodalomtörténeti és könyvtörténeti érdekességű adalék — mint pl. a Gutenberg könyvkiadó kiadásai vagy a *Háború és béke 1812.* című kivonata, amely RADÓ György irodalomtörténész megállapítása szerint az illegális Magyar Kommunista Párt kiadványa, — gazdagítja a kiállítás anyagát.

Egyetlen fogyatékossága a kiállításnak, hogy megáll 1945-nél, a felszabadulásnál. Be kellett volna mutatni, hogy a szocializmust építő magyar nép milyen érdeklődéssel fordul TOLSZTOJ felé. Tulajdonképpen csak most vált TOLSZTOJ művészete az egész magyar nép közös kultúrkincsévé. Néhány adat a magyar olvasóközönség kedves íróiról és könyveiről bebizonyította volna, hogy TOLSZTOJ ma is a magyar nép legolvasottabb írói közé tartozik. Akárcsak a század 20-as éveiben, amikor KŐHALMI Béla „könyvek könyvének" tanulsága szerint ADY után a legnépszerűbb író volt Magyarországon. A felszabadulás után megjelent TOLSZTOJ művek ízléses külsejükkel méltó keretül szolgálnak értékes tartalmuknak és kiállításuk — összehasonlítva a korábbi kiadásokkal,— egyben a magyar könyvkiadás és könyvkötés fejlődésének bizonyítékaivá vált volna.

LAKATOS ÉVA

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárhálózata. Múlt év december 31-én jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia elnökének az 1956. évi 5. sz. t. e. rendelet végrehajtásáról intézkedő 13. sz. utasítása a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárhálózatáról. Ez az utasítás rendezi a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtárainak és az Akadémiai Könyvtárnak egymáshoz való kapcsolatát. Az Akadémiai Könyvtár hálózati központja a könyvtárak mellett az intézetekben folytatott dokumentációs tevékenységnek is, és végzi az ebből adódóan ráháruló feladatokat.

1961 elején az akadémiai könyvtári hálózat 40, egymástól igen különböző könyvtárat fog össze. Az intézeteket összekötő egyetlen kapcsolat eddig az Akadémiához tartozás ténye volt; ezen kívül sem gyűjtőkörileg (26 természettudományi, 11 társadalomtudományi és 3 vegyes gyűjtőkörű), sem nagyság (12 könyvtár tízezer köteten felüli állományú, köztük a 100 000 kötetes Eötvös-könyvtár !), sem eddig alkalmazott módszereik azonossága, sem más szempontok szerint nem sorolhatók egy kategóriába. Az elnöki utasítással szervezett formát nyert könyvtárhálózat munkatársai 1961. február 3-án tartották első munkaértekezletüket az Akadémia képes-termében. Az értekezleten megjelentek az akadémiai kutatóintézetek könyvtárvezetői és dokumentációs osztály-, illetve csoportvezetői, továbbá az MTA Könyvtára osztályvezetői.

A beszámoló ismertette a hálózat kialakulásának történetét, jelenlegi helyzetét és soron következő feladatait. E feladatok — a nyilvántartások megkezdett egységesítésének folytatása és az állományvédelem fokozott biztosítása mellett —

1. az elnöki utasítás és a minta-szervezeti szabályzat szellemében ügyrendminta kidolgozása;

2. a munkaértekezletek rendszeressé tétele;

3. az intézeti könyvtárak katalógusainak, valamint az akadémiai KC minőségének megjavítása érdekében katalogizálási gyakorlat szervezése a központi könyvtárban;

4. a szakmai továbbképzés megszervezése;

5. az intézetekben jelenleg folyó dokumentációs tevékenység felmérése.

A referátumot követő vita során a hozzászólások megmutatták, mit várnak az intézeti könyvtárak az új feladatokat vállaló központi könyvtártól. A központi szolgáltatásokon kívül szinte minden felszólaló sürgette a szakmai továbbképzés megindítását, tapasztalatcsere-látogatások szervezését, a módszertani segítség fokozását és általában a minden területre kiterjedő együttműködés kiépítését.

SMA

Peter Genzel, a berlini Deutsche Staatsbibliothek három külföldi kiadványcserével foglalkozó csoportjának vezetője a Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország közötti kultúregyezmény keretében 1961 márciusában 12 napot töltött hazánkban. GENZEL dr. elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár keretében működő Nemzetközi Csereszolgálat munkáját tanulmányozta. Ez a szolgálat látja el ugyanis azokat a feladatokat (csereküldemények továbbítása, a szocialista országokkal folytatott kultúregyezményes csere, a nemzeti könyvtár saját cseréje stb.), melyekkel a Deutsche Staatsbibliothek csereállomásai is foglalkoznak. A német vendég behatóan foglalkozott a munkafolyamatokkal, a látottakról általában elismerően nyilatkozott, de megfigyelte a negatív vonásokat is. A vendég ezután sorban meglátogatta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát, a Budapesti Egyetemi Könyvtárat, az Országos Műszaki Könyvtárat, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat, a Debreceni Egyetemi Könyvtárat és ugyanott a Református Főiskola könyvtárát. E könyvtárakban természetesen elsősorban a beszerzés és a csere kérdései érdekelték.

Dr. GENZEL résztvett az Országos Széchényi Könyvtár Könyvforgalmi Főosztályának első továbbképzési összejövetelén, és ott röviden ismertette a Deutsche Staatsbibliothek cseremunkáját.

GOMBOCZ ISTVÁN

A Sevensma-díj pályázati kiírása. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének (FIAB) Tanácsa a legutóbbi ülésén az 1962. évi Sevensma-díj pályázatot a következő témákra hírdette meg:

1. *A nemzeti és egyetemi könyvtárak olvasótermei.* A modern olvasótermek megszervezésének, szerkezetének és feladatainak leírása, különös figyelemmel a könyvtárépítés és berendezés korszerű irányzataira, a legfontosabb állományrészekre, valamint a könyvtárigazgatás gyakorlati problémáira. Milyen fajta kiadványokból kell a kézikönyvek referencegyűjteményét összeállítani? Hogyan lehetne az olvasótermek hagyományos kereteit a tájékoztatószolgálat apparátusának és szerkezetének fejlesztése érdekében bővíteni? Kívánatos-e a külső kölcsönzés, és ha igen, milyen mértékben és milyen módon? Mi a felügyelet legjobb formája? Mindezek kifejtéséhez ajánlatos figyelembe venni a legjobb nemzetközi tapasztalatokat.

2. *A központi tároló könyvtár.* A központi tároló könyvtárak problémáinak vizsgálata időszerűbb mint valaha, gyakorlati és nemzetközi szempontból egyaránt. A dolgozat elemezze a gyakorlatban már működő rendszereket, és vegye figyelembe a jelenlegi irányzatokat. Terjedjen ki a raktárak, az olvasótermek, az olvasók, az állományhasználat stb. különleges feltételeire és szempontjaira. A kérdést tárgyalja az igazgatás egészével és a könyvtár egyéb szolgálataival kapcsolatban, tekintettel a könyvtárközi kölcsönzés és a nemzetközi együttműködés kívánalmaira is. Különösen az Egyesült Államokban elért eredményekből lehet e téren tapasztalatot meríteni.

Pályázhat a tagegyesületek minden tagja, aki a pályázat lezárásának napjáig (1962. március 31.) nem töltötte be 40. évét.

A dolgozatokat a Szövetség kiadványaiban használatos valamelyik nyelven (angol, francia, német, olasz, spanyol) kell benyújtani. A pályázatokat névtelenül, jeligével kell beküldeni. A jeligét feltűntető, külön lepecsételt borítékban kell közölni a szerző nevét, születési helyét és dátumát, állampolgárságát és címét.

A dolgozatok terjedelme 50-től 100 gépelt oldalig (kb. 21×30 cm) terjedhet, a 100 oldal a felső határ.

A pályadíjat elnyerő szerző a díj említésével együtt publikálhatja dolgozatát, feltéve, hogy a szöveg azonos a zsűri elé bocsátottal.

A pályázatokat 1962. március 31-ig kell két példányban beküldeni a következő címre:

Secrétariat de la Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires, Bayerische Staatsbibliothek, München, Ludwigstrasse 23, Németország.

A díjat a zsűri szabja meg, felső határa 1000 svájci frank. A díj két egyenlő részre osztva is kiadható.

SZEMLE

Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Bp. 1960. 517 [1] l. Soksz.

A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével kitüntetett Országos Műszaki Könyvtár folyóiratkatalógusa 1945—1959. Bp. 1960. 1. köt. (A—K) 259 [1] l. 2. köt. (L—Z) 273 [1] l. Soksz.

Két kitűnő új folyóiratkatalógusunk mindegyike egyfajta hiányérzetnek köszönheti létrejöttét. Könyvtáraink gyakorlati munkájában, elsősorban a tájékoztatószolgálatnál egyre inkább a periodikák kerülnek előtérbe: a tudományok fejlődésének a század második felében még rohamosabbá vált gyorsulása az időszaki kiadványok felé tereli a kutatók figyelmét, és ugyanakkor a kutatók kiszolgálására hivatott dokumentációs apparátusnak egyre nagyobb mértékben fogyasztott mindennapi kenyere ugyancsak a periodika, a folyóirat és a nem folyóiratjellegű időszaki kiadvány. A feldolgozó munka még a nagy könyvtárakban sem tartott mindig lépést ezekkel a megnövekedő igényekkel, a gyorsan kiépülő könyvtári hálózatok pedig még sokáig napirenden fogják tartani a problémát, hiszen többnyire még egységes folyóirat-katalógusuk sincs.

Ilyen körülmények között érthető, hogy könyvtárosok és kutatók részéről egyaránt nagy várakozás előzi meg a magyar könyvtárak készülő lelőhelykatalógusát (KFKC), amely az összes hazánkban meglevő külföldi folyóiratot tartalmazza majd, mégpedig visszamenőleg, egészen a kezdetekig. A KFKC befejezéséig azonban a nagy szakkönyvtárak nem várhatnak élő, mai anyaguk feltárásával: egyre sűrűbben jelennek meg az egy-egy könyvtár kurrens folyóiratait tartalmazó jegyzékek, s ezek egyre terjedelmesebbekké válnak, plasztikus formában is dokumentálva azt az áldozatot, amelyet népi demokratikus államunk hoz a tudományos kutatás színvonala érdekében.

A sokszorosításban megjelenő folyóirat-katalógusok közt az előttünk fekvő két kiadvány gazdag tartalmával és feldolgozásának igényességével kiemelkedő helyet foglal el. Statisztikai adatot egyik sem közöl, de felületes számítás szerint is több mint 3000 címet tartalmaz mindegyik, — mindegyik közli a periodikák raktári jelzetét is.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának periodika-jegyzéke csak a külföldi folyóiratokra terjeszkedik ki és csak azokra, amelyek jelenleg is járnak a könyvtárnak, illetve amelyeket páratlan arányú nemzetközi csereforgalma útján megszerez. Ezeknek egyszerű (a címre, a közreadóra — ritkán a kiadóra — és a megjelenési helyre szorítkozó) címleírását közli egy betűrendben. A betűrendes részt szakmutató követi, amelynek kidolgozásához Szalai Sándor akadémiai levelező tag nyújtott segítséget: 23 római számmal jelzett főcsoportot tartalmaz. A csoportok közti átfedéseket úgy hidalja át, hogy az egyes szakokról utal a rokon szakokra ezenkívül a több rokontudománnyal foglalkozó folyóiratok több szakhoz is bekerülnek.

Az Országos Műszaki Könyvtár folyóiratjegyzéke szakmutatót nem ad, ezzel szemben valóságos könyvtári katalógus, mert nemcsak a külföldi folyóiratanyagra terjeszkedik ki, hanem a könyvtárban meglevő minden folyóiratcímet magába foglal, feltéve, hogy azok 1945 óta járnak a könyvtárnak. Megvannak benne a magyarországi periodikák is, valamint azok is, amelyek ma már nem járnak ugyan, de a felszabadulás óta egészben vagy részben beszerezte őket a könyvtár. A címleírások különösen pontosan kezelik az összefüggéseket (címváltozások esetében az előzmény és a folytatás, társasviszony esetében a főlap és a melléklap jelölését), főképpen pedig kiterjeszkednek az egyes évfolyamok teljes leírására, vagyis az állomány pontos feltüntetésére. A használó így nemcsak azt tudja meg, hogy valamely periodika 1945—1960 közti

része képviselve van-e a könyvtárban, hanem azt is azonnal pontosan megnézheti, hogy az egyes évfolyamokon belül mely számok vannak meg, és melyek hiányzanak. Külön feltünteti a címleírás az egyes kötetek tartalomjegyzékét és tárgymutatóját, valamint az összefoglaló, több éves mutatókat is.

Problematikus marad — és tanulságos ezt éppen két ennyire igényes kiadvány kapcsán megállapítani — a periodikák fogalmi köre, tehát az, hogy voltaképpen mi is tartozik egy ilyen lelőhelyjegyzék körébe. Az MTA kiadványában még a részcímes sorozatokat is felveszik a folyóiratok jegyzékébe, nyilván azért, mert a külföldi cserepéldányok együttesen érkeznek, akár részcímes, akár részcím nélküli sorozatokról (tehát valóságosan „nem folyóiratjellegű időszaki kiadványokról") van is szó. Az OMK óvatosabban határozza meg anyagát: „Folyóiratnak tekintettük az évente több alkalommal megjelenő periodikákat, *valamint azokat a kiadványokat is, amelyeket a nemzetközi szakirodalom általában periodikaként tart nyilván.*" (Kiemelés tőlem. D. B.) Véleményünk szerint a készülő KFKC inkább többet markoljon, mint kevesebbet, tehát nincs értelme a „periodika" definícióját túl szorosan venni, mert a fejlődési tendencia inkább a fogalom további bővülése felé mutat világszerte, — viszont a részcímes sorozatok mégis inkább az egyedi művek közé volnának sorozandók. (A KFKC-val egyébként e szám más helyén bővebben foglalkozunk.)

A két ismertetett periodika-jegyzék minden bizonnyal hosszú ideig marad majd a tudományos kutatás és a könyvtárosi munka értékes segédeszköze.

DEZSÉNYI BÉLA

Kósa Győző: Folyóiratok könyvtári leltározása. Bp. 1960. 96 l. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára módszertani kiadványai 4. sz.)

A folyóiratokkal összefüggő könyvtárosi munka jelentőségének elismerését kétségkívül növeli a folyóirattömegeknek értéke, mely tömegek könyvtárainkban jól vagy kevésbé jól kezelve találhatók. De a folyóiratok ügyével és a folyóiratokban rejlő hatalmas nemzeti vagyon kezelésével tervszerűbben a magyar könyvtárügy is csak az utóbbi években foglalkozik. A helytelen szemlélet és kezelés következtében sok helyen nem alakult ki értékes gyűjtemény; a nem-kellően kezelt és számontartott folyóiratok elkallódtak, s ha nem is tekintették kifejezetten „fogyó anyagnak", a megfelelő vagyonkezelési szabályok hiányában csak hiányos, és részben vagy egészben elértéktelenedett folyóiratsorok maradtak meg.

Ezen a hibán kíván segíteni a kiadó, amikor a folyóiratok könyvtári leltározására vonatkozó útmutatást közzéteszi. A könyv — mely a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának az utóbbi években már a 4. módszertani kiadványa — főleg e könyvtár gyakorlatának leltározási, technikai szabályait tartalmazza, bőven kiegészítve példákkal, magyarázatokkal.

Könyvtárszervezési szempontból a könyvek és folyóiratok külön-külön vezetett számlanyilvántartását és leltárkönyvét vagy éppen a külön folyóiratosztályt tartja helyesnek. A leltározás területén pedig a csoportos-, cím- vagy kötetleltározás helyett az egyedi leltározás formáját ajánlja, ennek módszerét részleteiben tárgyalja, technikáját nagyon helyes érzékkel, sok példával, ábrával mutatja be. A technikai útmutatások fejezetei: rendelések és érkezés nyilvántartása, számlázás nyilvántartása, leltározás, pótterhelések, jóváírások, selejtezés, téves tételek leltározása, ajándék- és csereanyag leltározása, törlés a leltárból és a hibás bejegyzések javítása. — A duplumanyag leltározására és a hálózati leltárra is tartalmaz a kiadvány útmutatásokat.

KÓSA Győző igen értékes segítséget adott a könyvtárosok kezébe ezzel a könyvvel, mert ha az általa rendkívüli alapossággal és körültekintéssel kidolgozott munkamódszer az úgynevezett nagykönyvtári gyakorlatra készült is, azt szinte teljes egészében használhatják a megyei, sőt még a kis vállalati könyvtárak is. De ezen túlmenően *növeli* még jelentőségét és *értékét az a távolabbi segítség, melyet nyújt egy egységes* — és a ma még sokféle megoldás helyett igen kívánatos — *leltári szabvány megalkotásához*. Ez a szabvány lehetne a következő lépés — az utóbbi évek annyi eredménye között — a magyar könyvtárügy módszertani irányelveinek sorában.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Coates, E. J.: Subject catalogues: headings and structure. London, 1960, The Library Association. 186 l.

COATES ötven év mulasztására hívja fel munkájában a figyelmet, amikor megállapítja, hogy az Egyesült Államokban elhanyagolják a szótárkatalógus elméleti kérdéseit. A Library of Congress tárgyszavai önkényes döntések termékeinek tűnnek, nem mutatnak egységes rend-

szerre. „Az egyes döntésekből nem tudunk következtetni arra, hogyan fog bánni a Library of Congress egy új tárgykörrel." Könyvét tankönyvül szánja azok számára, akik már ismerik a katalogizálás alapjait, és meg kívánnak ismerkedni a részletkérdésekkel. Ezenkívül a könyvet a gyakorló könyvtárosok is haszonnal forgathatják mint segédeszközt.

A szerző, aki a *British National Bibliography* számára a tárgyszó-szerkesztést végzi majdnem annak megindulásától kezdve, nagy hozzáértéssel és mély tárgyi tudással elemzi a témát. Vizsgálódásainak középpontját a betűrendes tárgyi katalógus kérdései alkotják, beleértve a szakkatalógus tárgymutatójának a problémáit. Kiemeli a tárgyi katalógusnak azt a fő feladatát, hogy egy bizonyos tárgyról anyagot szolgáltasson, és hogy rokon tárgykörökre felhívja a figyelmet.

Az alfabetikusan elrendezett tárgyszavakkal foglalkozva COATES rámutat a szinoním kifejezésekkel kapcsolatos nehézségekre és e nehézségeknek utalásokkal való áthidalására, valamint az ezzel kapcsolatos problémákra. Elemzi a tárgyszó megválasztásakor felmerülő kérdéseket, hangsúlyozza a szókapcsolatok tárgyszóként való kiemelésének hátrányait, különösen a jelzős szerkezetek zavaró hatását. A kereső figyelmének a rokon tárgykörökre való felhívására a „lásd még" utalások hálózatát ajánlja, bár ebben a megoldásban is lát bizonyos korlátokat. Részletesen analizálja a betűrendes szakkatalógus (alphabetico-classed catalogue) szerkezetét, amely a fő tárgykörök betűrendjéből és ezeken belül az altárgykörök betűrendjéből áll. Szerző szerint ennek a katalógusfajtának nagy előnye, hogy a katalógus fő része és az utalások hálózata nincs elkülönítve, bár hasonlóan a szakkatalógushoz, ehhez a katalógushoz is szükség van tárgymutatóra.

Továbbiakban a szerző CUTTER, KAISER, RANGANATHAN és FARRADANE tárgyi katalógus szerkesztési elveit ismerteti, majd részletesen vizsgálja az összetett tárgyszó problémáját. Külön fejezet foglalkozik a tárgyszókatalógus fejlődésével a CUTTER munkásságától eltelt idő óta, a Library of Congress tárgyszókatalógusával és a tárgyszavakról kiadott SEARS és WILSON-féle listákkal. Kiemeli a többdimenziósságra való törekvést, amelyet az utalások rendszerével kívánnak elérni.

A következőkben COATES részletekbe menően foglalkozik a szakkatalógusok tárgymutatóival. A szótárkatalógus rendszerű mutatóval kapcsolatban két nehézséget emel ki. Az egyik az, hogy az osztályozási rendszer nem minden részletkérdésre foglal magában jelzetet, ezeket abba az általánosabb tárgykörbe szokták osztályozni, amelyre a rendszernek jelzete van. Tehát, ha a katalógus használója meg is találja a keresett fogalmat az indexben, megzavarja, hogy az utalt jelzet alatt rendszerint általánosabb témájú anyag között mintegy elrejtve találja meg azt, amit keres. A másik nehézség az utalások hálózatával kapcsolatos; a szakkatalógus tárgymutatójában nincs szükség rokon tárgyakra való „lásd még" utalásokra. Szerző ezután rátér az egyes osztályozó rendszerek, különösen a Tizedes Osztályozás, RANGANATHAN Kettőspontos Osztályozása és az Egyetemes Tizedes Osztályozás tárgymutatóinak a kérdésére, majd részletes elemzéssel mutatja be RANGANATHAN „láncolási" eljárásának (chain procedure) előnyeit és a Kettőspontos Osztályozáshoz, valamint a Tizedes Osztályozáshoz való alkalmazásának a lehetőségét, amelynek gyakorlati megvalósulása a *British National Bibliography*-ben található. COATES úgy határozza meg ezt az eljárást, mint olyan módszert, amely „a tárgyi index vezérszavait az összetevők permutációja nélkül szerkeszti meg úgy, hogy az idézett fogalmak sajátos láncolatba vannak foglalva." A láncolat egy osztályozási rendszerben található fogalmak hierarchiáját jelenti. Ezt az eljárást gazdaságosabbnak, mechanikusabban elvégezhetőnek és hatékonyabbnak tartja a szerző, mint a tárgyi indexek készítésére és tárgyi keresztutalásokra szolgáló többi módot. Könyve utolsó részében a szerző megkísérli a tárgyi katalógusban való keresés „stratégiája" alapjainak meghatározását.

Alapos és logikusan felépített tanulmányát COATES gazdag példaanyaggal illusztrálja. Az első fejezetben található részletes terminológiai definíciók világossá és félre nem érthetővé teszik a szerző mondanivalóját.

NÉMETH ZSÓFIA

Bücher zum Bibliothekswesen. Bestandverzeichnis. [Berlin,] 1960, Zentralinstitut für Bibliothekswesen. 186 l.

A Zentralinstitut für Bibliothekswesen 10 éves fennállása alkalmából közzétette szakkönyvtára állományának jegyzékét. A könyv bevezető sorai szerint ez a szakirodalmi gyűjtemény egyedülálló Németországban — így érthető, ha fokozott érdeklődéssel vizsgáljuk tartalmát. Különösen két szempontból tanulmányoztuk a kiadványt:

1. milyen irodalom alapján ismerkednek a világ könyvtárügyével a Zentralinstitut munkatársai és a német könyvtárosok;

2. mit ismernek a Magyarországon megjelent könyvtárügyi kiadványok közül, vagyis — milyen a „hírünk a világban"?

Szívesen vetnénk egybe a jegyzéket Magyarország könyvtártudományi szakkönyvtárának, a KMK könyvtárának állományával, ezt azonban kizárja a bevezetés egy szakasza, amely leszögezi, hogy nem vették fel a szerkesztők a jegyzékbe egyfelől a könyv-, sajtótörténet, könyvkiadás, könyvkereskedelem és számos határterület irodalmát, másfelől a bibliográfiák sokaságát. Amennyire helyeseljük a nem-könyvtári tárgyú szakbibliográfiák kihagyását, annyira sajnálatos, hogy a könyvtári szakirodalom leszűkített értelmezése kizárja az összehasonlítást. A jegyzék 1600 tételt tartalmaz, folyóiratcímekkel együtt; a KMK szakkönyvtárának csak könyvállománya — a duplumok leszámítása után is — legalább 7000 mű. A mechanikus összehasonlítás nem volna hát igazságos. Elkerülhetetlen volt azonban, hogy az egyes részek anyagának értékelésekor ne a magyar szakkönyvtár állományát vegyük figyelembe.

A kiadvány négy nagyobb fejezetre oszlik (Általános tájékoztatást szolgáló művek, Egyes országok könyvtárügye, A könyvtári munka módszerei és szervezete, Bibliográfia és dokumentáció), ezen belül betűrendben közli előbb a német, majd az idegen nyelvű anyagot. Az újabb német irodalmat is megosztja: előbb az NDK, majd az NSZK-ban megjelent kiadványok következnek. Ez utóbbi beosztás nem fokozza a kiadvány áttekinthetőségét. A fejezetek, illetve szakcsoportok szerinti beosztásban — különösen annak idegen nyelvű részében — azonnal szembetűnik némi esetlegesség, tartalmi tisztázatlanság. Csak ez magyarázhatja az *Általános tájékoztatást szolgáló művek* csoportjában pl. a *Mátyás király könyvtárától a 3000. népkönyvtárig* című kiállítás katalógusának besorolását, és — hogy magyar példánál maradjunk — a SALLAI—SEBESTYÉN-féle kézikönyvnek a harmadik, módszereket tartalmazó fejezetbe sorolását. Csoportonként vizsgálva az anyagot, szembetűnőbb hiányosságokra bukkanunk. A *Szakszótárak* csoportjában hiába keressük pl. az angolszász nyelvterületen kiadott szakszótárakat (HARROD: *The librarians' glossary*, London... *The bookman's glossary*, New York... stb.). A kézikönyvek csoportjából hiányzik pl. olyan, nálunk is nélkülözhetetlen tájékoztató mű, mint TOTOK—WEITZEL: *Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke* c. munkája. — Ugyancsak az első fejezet sorolja fel a könyvtárban található 83 folyóirat címét is: a németek közül csak a Bécsben megjelenő *Das Antiquariat*-ot hiányoljuk, annál inkább azonban a legtartalmasabb amerikai szaklapot, a *Library Trends*-et, két fontos dokumentációs orgánumot, az *American Documentation*-t és a londoni *Aslib Proceedings*-et, a francia lapok közül a *Bulletin des Bibliothèques de France* és a fontos közművelődési anyagot is tartalmazó *Cahiers des Bibliothèques de France* hiányzik többek között. A magyar lapok közül hiába keressük a jegyzékben a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatójá*-t.

A második, az egyes országok könyvtárügyét tárgyaló fejezet tartalma a következőképpen oszlik meg: 353 mű tárgyalja Németország könyvtárügyét. 108 foglalkozik a Szovjetunió könyvtárügyével, 43 Csehszlovákiával, 37 Lengyelországgal, 17 Romániával, 9 Bulgáriával, végül egyetlen egy Jugoszlávia könyvtárügyével (mellőzve GROTHUSEN, K.-D.: *Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslawiens seit 1945*. Köln, 1958, Greven. c. hasznos könyvét). — Súlyos hiányok mutatkoznak a negyedik, bibliográfiával és dokumentációval foglalkozó csoportban. Nem kívánunk itt hiányjegyzéket adni: e terület alapvető fontosságú műveinek egész sora hiányzik.

Vizsgálatunk másik kérdése így hangzott: mit ismernek német kollégáink a Magyarországon megjelent könyvtárügyi kiadványok közül? Előre kell azonban bocsátanunk: ez a kérdés inkább teszi próbára a magyar könyvtárügy irányító szerveinek propagandatevékenységét, mint német kollégáink beszerzési politikáját. Elsősorban *nekünk* érdekünk, hogy tevékenységünket minél szélesebb körben megismerjék. Ebből a szempontból vizsgálva az előttünk fekvő kiadványt, kitűnik, hogy legeredményesebben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára terjeszti kiadványait. Ebből adódik azután az a furcsa helyzet, hogy a magyar könyvtári szerzők jegyzéke a következőképpen alakul: SZ. NÉMETH Mária 3 művel, BERLÁSZ Jenő, CSAPODI Csaba, HARASZTHY Gyula 2—2 művel szerepelnek a névmutatóban; utóbbiak mellé sorakozik még DEZSÉNYI Béla, SALLAI István és TÓTH Béla ugyancsak két-két szereplő művel. A névmutató 22 magyar szerzője közül 6 az Akadémiai Könyvtár munkatársa, ill. volt munkatársa. Hiányoznak azonban a könyvjegyzékből az Egyetemi Könyvtár kiadványai, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Módszer-

tani kiadványai c. sorozatokban megjelent tanulmányok, hiányzik a *Könyvtáros kézikönyvei* c. kifejezetten közművelődési könyvtárügyekkel foglalkozó sorozat. Egyéb fogyatékosságok mellett is szembetűnik a VEREDY-féle ETO kiadás hiánya. — Ismételni szeretnénk: a magyar anyag említett és még tovább sorolható hiányosságai nem elsősorban a német kollégák gyarapító munkájára vetnek kedvezőtlen fényt. A magyar könyvtárügy irányító szervein kívül a publikáló könyvtáraknak maguknak kell törekedniök, hogy kiadványaik eljussanak a baráti államok megfelelő intézményeihez.

Végül két kiadvány megjelentetésének időszerűségét veti fel az említett hiányosságok mellett is hasznos német kiadvány. Az egyik: a KMK szakkönyvtára megérdemelné, hogy nyomtatott vagy sokszorosított katalógussal tájékoztassuk a magyar (és külföldi) könyvtárosokat a polcain fellelhető „aranybányáról". A másik javaslat, ami tudomásunk szerint már nincs messze a megvalósíthatóságtól: jelentessük meg az 1945 után megjelent magyar könyvtártudományi irodalom bibliográfiáját!

SIMON MÁRIA ANNA

(Bak János): A magyar könyvkiadás 1945—1959. Bp. 1960, Zeneműny. 381 l.

Könyvkultúránkról számol be ez a vaskos kötet, amely 1960 utolsó negyedében jelent meg.

A statisztikai táblák nagy száma (284) teljes részletességgel igyekszik feltárni új, szocialista művelődésünk és könyvkultúránk kialakításának eszközeit: a *kiadványokat* mennyiségben, számban, ívterjedelemben, példányszámban, árban és százalékos megoszlásban. A másfél évtized összes kiadványai (könyvek, füzetek, jegyzetek, különnyomatok, tudományos irodalom, ismeretterjesztő irodalom, szakirodalom, tankönyv, szépirodalom, ifjúsági- és gyermekirodalom s végül a fordítások) felsorakoznak előttünk táblákon, grafikonokon, — s a számszerű adatok elénk vetítik azokat az erőfeszítéseket, amelyeket politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális téren fejtett ki a felszabadult Magyarország.

Már a felületes betekintés is meggyőz arról, hogy nagy fejlődés következett be addig eléggé elmaradott könyvkultúránkban; a tervszerű könyvkiadási politika pedig — ami főleg az utolsó néhány év számadatain mérhető le — úgylátszik a legjobb úton halad. Természetesen az átalakulás nem volt egyenesvonalú, visszaesések és előreugrások észlelhetők bizonyos években. Az eredmények mellett a hibák is megvilágításba kerülnek a kiadványstatisztikában, de nem is lenne helyes ezeket eltitkolni.

A könyv alapvetően a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos adatait foglalja magában, csak helyenként került sor önálló feldolgozásra, pl. 1945—1950 között, ahol az adatok kevésnek bizonyultak, vagy azokat részletesebb bontásban kellett elemezni, illetőleg új szempontokból értékelni. Ezekhez a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzetei szolgáltatták az adatokat; a példányszámokhoz pedig főleg az Országos Széchényi Könyvtárban gyűjtött kiadói jelentések adtak támpontokat. Így aztán bizonyos módosításokat kellett eszközölni pl. a második világháború előtti úgynevezett békeév adataiban, amelyre vonatkozóan az 1939-ben megjelent *Statisztikai Szemle* a *Corvina* (a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének hivatalos lapja) bibliográfiai adatait használta fel, holott ezek az adatok csak a forgalomba került kiadványokra vonatkoztak és nem a teljes termésre.

Viszont eltérés mutatkozik — főleg az 1958-as évnél — az itt közölt táblák adatai és a Statisztikai Hivatal adatai között is, amennyiben a magyar nyomdák termelési eredményei közé a Statisztikai Hivatal természetesen felvette a külföld részéről történt megrendeléseket. Ezek a nyomdatermékek azonban bent az országban nem kerültek forgalomba, ezért nálunk kultúrtényezőkként nem hatottak.

Az *adatok feldolgozásában* a következő csoportosításokat találjuk:

kiadványfajta szerint: könyv, füzet, jegyzet, különnyomat, zeneműy, kép, térkép és vegyes,

a könyvek és füzetek jellege szerint: tudományos, ismeretterjesztő és szakirodalom, szépirodalom, ifjúsági és gyermekirodalom, tankönyvek,

és ezeken belül (témaköri, műfaji stb.) további csoportosításokat is.

Külön fejezetet alkot a kiadványok nyelvi, illetőleg a fordításoknál az írók nemzetisége szerinti megoszlás.

Az elért eredmények hármas összefüggésben mutatkoznak az adatokban: a kiadványok *száma* (minden kötet külön statisztikai egység), *terjedelme* (ívekben, helyenként átszámításokkal) és *példányszáma* szerint. Végül az átlagszám és a százalékos értékelés megmutatja, hogy a teljes könyvtermelésben az egyes csoportok milyen arányban, milyen összefüggésben szerepelnek.

A könyv legvégén található tartalomjegyzék és táblamutató eligazít a táblák

tömegében, és megkönnyíti használhatóságukat.

Csak izelítőül néhány kiragadott adat: 1945-től 1960-ig összesen 176 082 könyvet, brosúrát, jegyzetet és különnyomatot adtak ki Magyarországon, több mint 605 millió példányban — az 1938-i 8156 mű 17 milliós példányszámával szemben. *Legolvasottabb klasszikusaink* (Jókai, Mikszáth stb.) egy-egy műve százezren felüli példányban lát ma napvilágot; a *mai magyar írók* művei *átlagosan* 7—8 ezer példányban jelennek meg (persze 1—1 mű százezren felül is); a *modern külföldi írók* művei nálunk általában nagyobb példányszámban jelennek meg, mint hazájukban. (Több kiemelkedő külföldi író 200 ezernél magasabb példányszámot is elért.)

1945-ben a szépirodalmi művek *átlagos* példányszáma 3000 volt, 1959-ben 13 500. Ez a csaknem ötszörös növekedés szinte egyedülálló a magyar könyvkiadás történetében. Ifjúsági művek közül is nem egy ért el százezres példányszámot.

De nemcsak a mennyiségbeli növekedésről ad számot a statisztika, hanem arról is, hogy tartalmilag gyökeres változás állt be a könyvkiadásban: fokozottan terjedtek a szociális haladást, a világ tudományos megismerését, a tudomány és művészet szolgálatát segítő művek.

Olvasó nemzet lettünk: 1959-ben már több mint 5 új könyv jutott egy főre (minden élőt beleszámítva), és minden lakosra 45 forint értékű könyvvásárlás. 1959-ben a könyvterjesztő vállalatok 450 millió forintnál többet forgalmaztak. A megjelent könyvek 80%-át egyéni vásárlók vették meg, és az összforgalomnak csak 15%-a a tankönyv, a többi szépirodalmi, ismeretterjesztő, szakmai és tudományos mű.

Kár, hogy nemzetközi viszonylatban nem tudunk teljes összehasonlítást tenni. Az UNESCO 1956-ban publikálta a világ könyvkiadásáról megjelent statisztikai összefoglalást. Bizonyos átszámításokkal Magyarországra vonatkozóan megállapítható a könyvtermelés viszonylagos jó helyzete: az UNESCO statisztikájában szereplő 23 ország között Magyarország akkor a 9. helyet foglalta el. Ma már valószínűleg jobb volna a helyezésünk, sajnos nincsenek megbízható adatok az összehasonlítás számszerű elemzésére.

Nagydiósi Gézáné

Az Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1959. Bp. 1960. 256 l. Soksz.

Bármely szocialista intézmény, üzem, vállalat vagy intézet, szűkebb szakterületünkön pedig könyvtár működésének és eredményeinek vizsgálatakor az alapvető szempont: vajon az adott intézmény, illetve annak vezetői és dolgozói ismerik-e annak helyét szocializmust építő országunk művelődéspolitikai létesítményeinek egészében, ebből vezetik-e le közvetlen és közvetett céljaikat, távolabbi és közelebbi terveiket, munkájukban érvényesül-e az előbbiekből adódó célszerűség, s konkrétebben: kibontották-e az MSZMP művelődéspolitikai irányelveiből rájuk háruló tennivalókat?

Az Országos Műszaki Könyvtár 1959. évi *Évkönyvét* elemezve, elöljáróban mindjárt leszögezhetjük, hogy a fenti kérdésekre ezt a könyvtárt illetően határozott igennel felelhetünk. Funkcionális feladataira épülő, nagyvonalú tervezésnek, a jól kimunkált feladatok céltudatos megvalósításának, az erélyes vezetés és az immár többszáz főnyi dolgozó-kollektíva összefogásának lelkesítő és jóleső képe az újabb, 1959. évi *Évkönyv*ből még határozottabban bontakozik ki.

Az *Évkönyv* elején az 1959. évi *Beszámoló jelentés* mértéktartóan, de alapos adatszolgáltatással terjeszkedik ki az intézmény egész évi működésére. Egyaránt rámutat az elért eredményekre, a nyitott kérdésekre és a kialakuló további tervekre. Mindezek összefonódásából, logikus kapcsolódásából áll elő a teljes, átfogó kép. Ezúttal csak néhány szélesebb érdeklődésre is számot tartó, újszerű vagy nem eléggé ismert adatot említünk. Így pl. az év számottevő eredményeit annak figyelembevételével kell értékelnünk, hogy a könyvtár 1959 első felében jelenlegi új épületébe való átköltözését igyekezett a szolgáltatások lehető legkisebb megszorítása mellett lebonyolítani. Dicséretes kezdeményezése volt az évnek az ipari megyék közművelődési könyvtárhálózatának segítése. Lényeges módszertani újítás volt az előző évi *Műszaki Lapszemlé*k betűrendes indexeinek közzététele s a könyvtár tárgyszókatalógusának megkezdése. A témafigyelőszolgálatban közölt adatok száma megkétszereződött. Helyesnek bizonyult meglátás volt, hogy a jegyzet- és szakoktatási anyag nem kapott teljesértékű feldolgozást, viszont megkezdték a termelő- és kutatómunka szempontjából oly lényeges kiadványok: intézeti jelentések, reportok stb. állománybavételét. Széleskörű szabadalmi cserekapcsolatokat kezdtek, és kiépítették a hálózati könyvelosztást. Ki kell emelni, hogy a könyvtár külföldi folyóiratcseréjének fejlődése során a bejövő folyóiratanyag száma majdnem elérte a kimenők számát; az ennyire aktív cserekapcsolat jelentőségét minden külföldi cserével foglalkozó könyvtár csak

irigyelheti. A könyv- és szabadalmi olvasóterem helybenolvasási forgalma az előző évhez képest 34%-os emelkedést mutatott. Érdekes elemzés mutatja ki a beszámolóban a helybenolvasás szakszerinti használatának változásait. A kémiai, elektrotechnikai stb. szakirodalom forgalmának növekedése mellett éppen a mérőeszközök, finommechanika, műanyag- és élelmiszeripar irodalmának forgalma csökkent a könyvtárban; nem tudni, mi okból? Örömmel hámozhattuk ki a statisztikai adatokból, hogy az orosz nyelvű szakirodalom beszerzése és forgalma is nőtt az előző év adataival szemben. A könyvtár idegen nyelvekre történő fordítói szakszolgálatot is kezdett kiépíteni. A letiltott párhuzamos fordításokból két és félmilliós megtakarítást eszközölt a könyvtár népgazdaságunknak. Megemlítjük, hogy a tartalomjegyzékfordítási szolgáltatásokról szóló tájékoztatások a 32., 33. és 35. lapon csoportosítva találhatók — s egymástól némileg eltérő számadatokkal; jobb az egy helyre gyűjtött tájékoztatás és mindig ugyanazokkal a számokkal.

Az *Évkönyv* második helyén hozza az egész kötet szerintünk legalaposabb tanulmányát Szabolcska Ferenc tollából *A magyar műszaki könyvtárak munkája és jövő feladatai* címen. A tartalom nem egészen fedi a címet, tulajdonképpen a magyar műszaki termelési hálózat 1959. évi könyvtári munkájáról ad ilyen mélységig még nem ismert, újszerű és átfogó elemzést, egy részletes évvégi statisztikai felmérés és a hálózati központ módszertani tapasztalatai nyomán. 23 nagyobb statisztikai táblázatot is hoz. A tanulmányt egészében higgadt tárgyalási mód, jó problémafelvetés és sokszínűség jellemzi. A hiányokat sem kendőzi el, sőt, az egyes elemzési csoportok végén pontokban rögzíti a tennivalókat. Itt is csak néhány lényeges szempontot ragadunk ki tájékoztatásul. Így pl. a 903 vállalati könyvtár állománya összetételének vizsgálata döntő módon mutatja, hogy a könyv- és folyóiratanyag mellett egyre jobban nő a fordítások, prospektusok, disszertációk, jegyzőkönyvek stb. szerepe és köre. Hasonlóképpen foglalkoztatja a műszaki termelési és felsőoktatási hálózatot egyaránt az anyag állandó mozgásának újabban felismert jelensége, és ezért figyelemmel kísérik a tervszerű állománycsökkentés felvetődő problémáit. El kell viszont gondolkozni azon, hogy a szocialista és tőkés külföldi folyóiratok számaránya 1 : 4 volt az 1959.évben. De azon is, hogy a fizikai dolgozók alig 4%-a rendszeres olvasó. Érdekes azonosság a két műszaki hálózat egységeinél, hogy jóval több a szakkatalógus, mint a betűrendes; 70% saját rendszere szerint építi ezt ki, az ETO-t csak 30% használja. Eltérés azonban a termelési hálózatnál, hogy azok 18%-ában semmiféle katalógus nincs, s 60%-uk egyszerű folyószám szerint raktároz. A helybenolvasás 1957-tel szemben 100%-os, a könyvtárak költségvetése pedik 80%-os emelkedést mutatott. Személyi ellátásuk elemzése viszont azt mutatja, hogy 85%-ban nem főfoglalkozású, és ezen belül is csak 11%-ban szakképzett dolgozók kezelték a vállalati könyvtárakat 1959-ben.

Balázs Sándor a Magyarországra 1959. évben járó külföldi műszaki folyóiratok egyes kérdéseivel foglalkozik tanulmányában. Leglényegesebb megállapítása, hogy a 3574 folyóirat 57%-a csak 1—2 példányban járt, s tartalmukról tulajdonképpen csak 1—1 vállalaton belül szereztek tudomást. A külföldi műszaki szaklapok ugyancsak 57%-a a két műszaki könyvtárhálózatban van, a többi teljesen szétszóródott, nem lévén központi nyilvántartásuk. Végül az összes szakfolyóiratoknak csak 40%-a kerül dokumentációs feltárásra. A műszaki dokumentációs hálózat további feladata tehát a még kieső 60% anyagának hasznosítása.

Polzovics Iván cikke az OMK újtípusú dokumentációs kiadványait ismerteti, illetve az előző *Évkönyv*ben vázolt tervek megvalósulását és az elemzésből adódó tanulságokat vizsgálja. Előbb a könyvtár már régebben meglevő dokumentációs szolgáltatásainak továbbfejlesztéséről számol be. Ezután az újtípusú kiadványok sorában részletesen beszél a *Műszaki Gazdasági Tájékoztató*-ról (időszakos, 5 fejezet szerinti sajátos anyagtagolású, harmadfokú dokumentációs kiadvány, marginális címszavakkal, komplex index-szel) és a *Témadokumentációs Kiadványok* című sorozatról (eseti, 13 csoportban évi 1—1 differenciált témakörű szelektált tömörítvények). Végül vázolja a távolabbi jövő fejlesztési terveit: *Műszaki Információ* című 4, majd 12 sorozatban megjelenő havi kiadvány, *Külföldi Újítási Tapasztalatok* címen havi folyóirat, s végül *Áttekintések a külföldi iparfejlődésről* címmel évi 1 iparáganként tájékoztató. A könyvtár dokumentációs szolgálata a külföldi irányzatok hazai viszonyokra történő alkalmazási tervei során különösen nagy gondot fordít az újfajta szolgáltatások műfaji jellegének tiszta kiképzésére. Érdekes és egyéni a tanulmánynak az a része, ahol a műszaki szakközlemények gyors elévülési idejéről helytelenül általánosító, elterjedt vulgáris vélemények ellen emel szót, valamint ahol a nyelvi elszigeteltségben élő országok

fokozott tömörítvény-igényének kérdését fejtegeti.

Orosz Gábor kisebb tanulmányában a szempontonkénti adatfelvételekkel dolgozó, ezen belül a jelzetképes és jelzetelemes lapfelzeteket alkalmazó irodalomfeltárási módszereket ismerteti, majd leír egy addig ismeretlen eljárást, illetve egyszerű berendezést, mely lehetővé teszi az ETO szakrendjébe sorolt anyagnak vizuális lyukkártyákon való nyilvántartását, illetve visszakeresését.

Gáspár István *Műszaki és szervezési kérdések gazdasági hatékonyságának kérdései a szakirodalomban* címmel közölt ugyancsak kisebb tanulmányt. Eléggé széleskörű irodalmi forrásanyag felhasználásával végigmegy az idetartozó legfőbb kérdéseken. Időszerűségét és mondanivalóinak fontosságát az a tény támasztja alá, hogy 1965 végére ipari termelésünk 65%-os emelkedését kell elérnünk, ennek $^2/_3$ részét a munkatermelékenység növekedésével. Mindehhez elengedhetetlen a műszaki fejlesztés és szervezés gazdaságosságát kutató tudományos munka, a vonatkozó külföldi műszaki eredmények ismerete és a műszaki dokumentáció különféle szolgáltatásainak kifejlesztése és fokozottabb igénybevétele.

Igen bő külföldi szakirodalom alapján, gazdag szemléltető anyaggal, rajzokkal, táblázatokkal ellátott, újszerű tanulmánnyal zárul az évkönyv. Tombor Tibor, a könyvtárépítés mai kérdéseinek ismert szakembere írta *Kis szakkönyvtárak építési és berendezési programjának kialakítása* címmel. Korszerű eredményeket ismertet a könyvtártervezés, építkezés, átépítés, berendezés és felszerelés szempontjaiból. A tanulmány jó útmutató és segítség új létesítmények építéséhez és berendezéséhez, meglevők korszerűsítéséhez. Elvi részei és gyakorlati tanácsai kisebb közművelődési könyvtárakra is vonatkozhatnak. A könyvtáros részére szükséges építéstani szakkifejezések magyarázata és tervrajzismeret után a programkészítés legfontosabb elvi és gyakorlati követelményeit ismerteti. A tanulmány főbb fejezetei a következők: a könyvtár elhelyezése, területi tagoltsága, az olvasói tér alapnormái, előtervezés, bútorzatra vonatkozó program, bútortípusok részletezése, előadóterem, fotolaboratórium, raktár berendezése, férőhelyek kiszámítása, terhelés normái, építőanyagok, fűtés, világítástechnika, esztétikai követelmények. A tanulmány tartalmánál és feldolgozási módjánál fogva egyaránt széles nyilvánosságot és elterjedést igényelhet.

Az *Évkönyv* értékes tanulmányainak külföldi visszhangját jó orosz, angol vagy német kivonatok segítik elő. A kötet már említett céltudatossága nemcsak a könyvtár saját további tevékenységére hat kedvezően, de sokban hasonló problémák felvetésével, elemzésével, komolyan kimunkált módszereivel elsősorban a másik műszaki (felsőoktatási) társhálózat munkájához adhat sok tanulságot, indítást és példamutatást. Érdemes lenne pl. a két központi könyvtár és a két hálózat közös mutatók alapján, az arányok figyelembevételével összeállított számadatainak, közös és eltérő problémáinak elemzése.

A Műszaki Könyvtár eddigi évkönyvei jogot adtak arra, hogy minden újabb, további kötetet a magyar könyvtárügy és szakirodalom nyereségeként tekintsünk. Jó lenne, ha a szerkesztés felelősei a továbbiakban jobban szem előtt tartanák azt a szempontot, hogy egy kötet valóban csak egy adott év munkáját tartalmazza és elemezze. A most ismertetett 1959. évi kötet ugyanis, nyilván mert jóval később jelent meg, tartalmaz 1960. évi tájékoztatásokat is, ami végül is inkább zavaróan hat. Az sem lenne talán helytelen, ha az eddigi évkönyvek szinte már állandó vezető írói gárdája mellett a továbbiakban egyre inkább mások, fiatalabbak is szóhoz jutnának.

Hodinka László

Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai az 1957—1960. években.

A nemzeti könyvtárak tudományos tevékenysége sok vonatkozásban országosan szabja meg a könyvtárakban folyó könyvtártudományi és egyéb tudományos tevékenység irányát és minőségét. Ebből a szempontból érdemes tehát vizsgálnunk az Országos Széchényi Könyvtár ezirányú munkálatait.

Nemzeti könyvtárunk különböző osztályai — különösen az utóbbi években — számos új sorozatot indítottak, számos értékes kiadvánnyal gazdagították tudományos irodalmunkat. Mielőtt ismertetésükbe fognánk, pontosan el kell határolnunk azt a területet, melyet e helyen bírálni óhajtunk. Időbeli határként az 1957—1960 közötti évek kínálkoztak, hogy így az ellenforradalom utáni évek határozottabb irányban bontakozó munkájáról tudjunk számot adni. Tematikailag — figyelembe véve az Országos Széchényi Könyvtár jelenlegi két alapvető és egymástól gyökeresen eltérő funkcióját — most nem óhajtunk a könyvtári módszertani kiadványokkal foglalkozni. Ebből az ismertetésből tehát formai alapon is kimaradnak mindazon sorozatok és művek

(egy kivételével!), melyeket a könyvtár keretében működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ adott ki. Ugyanígy kimaradnak — formai okokból — a nemzeti bibliográfia különböző megjelenési formái, a folyóiratok és az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványsorozatai is.

Ismertetésünk sorrendi alapját az 1960-ban megjelent *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelent művek jegyzéke* c. bibliográfia alkotja. (E kiadvánnyal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy azt feltehetően a könyvtár maga is ideiglenes jellegűnek tartja. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványainak minősége és nagy mennyisége nyomtatott, pontos bibliográfiai adatokat feltüntető, megfontolt, a sorozatokon belül a számozás és a sorozatonkívüliség kérdéseit is megoldó jegyzék kiadását indokolja.)

Az adott időszakban és témakörökben, a kiadványjegyzék által adott sorrendben az alábbi kiadványokról kell megemlékeznünk:

I. Katalógusok. Az e tárgyú kiadványokat a jubiláris aktualitás jellemzi. A könyvtár 1959-ben először a Haydn-évfordulót ünnepelte azzal, hogy a nagy zeneszerzőnek a könyvtárban található műveiről adott ki kötetet *(Haydns Werke in der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest.* Bp. 1959. 167 l.). Ugyanennek az évnek nagy történeti-politikai évfordulóját, a Magyar Tanácsköztársaságét két tekintélyes kötet jelzi: *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban* (Bp. 1959. 249, 11 l., 37 mell.) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral közösen kiadott *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény* (Bp. 1959. 299, 2 l., 55 mell.). A kötetek méltóan ünnepelték az évfordulót. Oly anyagot tártak fel, mely eddig úgyszólván teljesen ismeretlen volt. A feltárás mélysége pedig már elsődleges formában is lehetővé teszi az anyag forrásszerű használatát.

A jubiláris katalógusokkal kapcsolatban — mint ezt a tanácsköztársasági kiadványok esetében máshelyt már megtettük — csupán egyetlen megjegyzés szükséges: országos ünnepek esetén országos kooperáció lenne indokolt.

II. Szakbibliográfiák. Az Országos Széchényi Könyvtár régi tudományos hagyománya a saját anyagon túllépő bibliográfiai tevékenység. *A mi íróink* c., 1957 óta sajnálatosan félbemaradt sorozat legutolsó, 6. kötete *(Kalauz a magyar ifjúsági irodalomban.* Ajánló könyvismertetések a szépirodalom tanulmányozásához. Bp. 1957. 192 l. 9 ábra) Fáy Andrástól napjainkig vezeti az ifjú olvasót az egyes írók életrajzi és működési adatainak ismertetésével.

A korábbi *Bibliográfiai füzetek* folytatásaként 1955-ben *Új bibliográfiai füzetek* címmel új sorozat indult, melynek elsőrendű célja a magyarság s a világ népei kulturális kapcsolatainak feltárása, elmélyítése. Az első Mickiewicz-kötet után Mozart és Schiller kerültek sorra (H. F. Wendelin Lidia: *Mozart in Ungarn.* Bp. 1958. 203 l. — III. Albert Gábor—D. Szemző Piroska—Vizkelety András: *Schiller in Ungarn.* Bp. 1959. 275 l.). Szaktudósok (Major Ervin és Turóczi Trostler József) rövid bevezetése után a bibliográfia a művész magyar vonatkozásainak feltárását végzi el a szakfolyóiratok és a legfontosabb magasszintű hetilapok mélységéig. Új színt hoz e sorozatba a legújabb kötet (IV. Ferenczyné Wendelin Lidia: *Kínai– magyar bibliográfia.* Bp. 1959. 334 l.), mely a sinológia fogalom legszélesebb értelmezésével (a szépirodalmat is ideértve) nyújt tájékoztatást a két nép szellemi kapcsolatainak magyar vonatkozásairól.

Bár nem tartozik bibliográfiai sorozatba, tárgya következtében itt kell szólnunk Bélley Pál és Ferenczyné Wendelin Lidia közös kötetéről *(A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956–1957.* Bp. 1960. 223 l.). A mű gerincét a valamennyi tudományágra kiterjedő önálló és rejtett bibliográfiai lelőhelyek teljességre törekvő, ETO-rendszerű gyűjtése adja — mint a szerzők is jelzik, első kísérletként a magyar bibliográfiai irodalomban.

III. Könyvtárügyi tanulmányok. Ily című csoportba sorolja az említett kiadványjegyzék — sorszámozás nélkül — a könyvtár legrégibb kiadványsorozatát is, melynek hagyományos, a köztudatban rögzített *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* címét kár lenne végleg elmosni. S az sem lenne helyes, ha éppen ezeket a műveket a „könyvtárügy" fogalom alá szorítanánk, amikor azok — kevés kivétellel — kifejezetten a „könyvtártudomány" körébe tartoznak.

A sorozat régi profilját az utóbbi években is számos mű képviseli. *Könyvtörténeti* vonatkozásban Rózsa György a magyar vonatkozásai miatt nevezetes Birckenstein-féle metszetes geometriatankönyvvel foglalkozik (37. *A Birckenstein-féle metszetes könyv.* Bp. 1957.), s oldja meg a metsző kilétének kérdését. Fazekas József (39. *A sárvár-újszigeti nyomda papirosai.* Bp. 1957.) a Briquet-gyűjteményben eddig ismeretlen 8 filigránról számol be. Soltész Zoltánné (41. *Blutfogel 'Boldizsár miniátor.* Bp. 1957.) az életrajzi adatokon túl a művész által díszített ős-

nyomtatványok jegyzékét is adja. Csapodiné Gárdonyi Klára (45. *Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius.* Bp. 1958.) az Országos Széchényi Könyvtár 1959. évi *Évkönyv*ében megjelent tanulmányának egyik előmunkálataként részletesen ismerteti Cenninius működését. *Hírlaptörténeti* vonatkozásban Kókay György (43. *Az Ephemerides Vindobonenses 1776—1785.* Bp. 1958.) a bécsi latin újság kétségtelenül bizonyított szerkesztőjének politikai-publicisztikai tevékenységét ismerteti.

Könyvtártörténeti kérdéssel két mű foglalkozik. V. Windisch Éva (38. *Fejezetek a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből.* Bp. 1957.) a magyar szakkönyvtáros-gárda kialakulásának legkezdetibb stádiumáról értekezik, s elsősorban Miller Jakab Ferdinánd pályafutását vizsgálja. Kiss Jenő (47. *Az agrárszocialista olvasókörök történetéből 1867—1914.* Bp. 1959.) az olvasókörök szerepének komoly politikai jelentőségére mutat rá.

Bár — sajnálatos módon! — nem tartozik a sorozatba s formailag is kívülesik e recenzió körén (lévén a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványa!), itt emlékezünk meg tárgyköre következtében Kőhalmi Béla kötetéről (*A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 211 l.), mely nyomtatásban valamivel később megjelent alapvető művéhez szolgáltat oly forrásanyagot, mely szinte személyi jellegű, s egyébként igen nehezen lenne hozzáférhető.

A sorozaton belül *zenetörténeti* kérdéssel foglalkozik Falvy Zoltán tanulmánya (44. *A Linus-féle XVIII. századi táncgyűjtemény.* Bp. 1957.), s megállapítja, hogy a XVIII. század magyar tánczenéjében élénken élnek a múlt maradványai, de már feltűnik a verbunkos is.

A legutóbbi évek során a sorozatban előtérbe kerültek a *könyvtárügyi* kérdések. Kifejezetten technikai szakkérdéssel foglalkozik Dezsényi Béla (42. *L'abréviation des titres de périodiques.* Bp. 1957.), viszont már funkcionális-szervezeti problémákat vetnek fel Rácz Aranka (46. *Gyermekkönyvtáraink helyzete.* Bp. 1959.), Barabási Rezső (50. *Gyarapodási jegyzékek és kötetkatalógusok gyors és olcsó megoldása a Hollerith és foto módszer kombinálásával.* Bp. 1960.), Sebestyén Géza és Farkas László (51. *Új nemzeti könyvtárunk a Várban.* Bp. 1960.), valamint Horváth Viktor és Wix Györgyné (55. *A tárolókönyvtár elvi és gyakorlati kérdései a külföldi szakirodalomban és megvalósításának lehetőségei Magyarországon.* Bp. 1960.). — Nem kifogásoljuk, sőt helyeseljük e problémáknak a sorozatban való jelentkezését, mert így megszűnt annak kizárólagosan történeti jellege. Ajánlatosnak tartanánk azonban, ha a történeti és szervezeti kérdések egészséges fele-fele aránya a jövőben biztosítható lenne.

A sorozat két kötete — s ez úgy látszik közös baja nagy könyvtáraink ilyen jellegű sorozatainak (Vö. Futala Tibor: *A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 1—10. füzet.* Magy. Könyvszle. 1961. 1. sz. 115–117. l.) – más helyre, a katalógusok közé kívánkozik. Cz. Musztács Ágnes—J. Hajdu Helga kötete (52. *Az Országos Széchényi Könyvtár francia nyelvű kötetes kéziratainak katalógusa.* Bp. 1960.) a hasonló jellegű magyar anyag feltárásával megindult egészséges folyamat újabb eredménye. A 254 tételt tartalmazó kiadványt irodalom- és művelődéstörténészeink fogják haszonnal forgatni. Berlász Jenő és Varga Béláné (49. *A keszthelyi Helikon-könyvtár balatoni gyűjteménye.* Bp. 1959.) a keszthelyi könyvtáron belül a Balatoni Intézőbizottság kezdeményezésére létesített különgyűjtemény alapjegyzékét nyújtják.

A kiadványsorozat anyagát szemlélve meg kell állapítanunk, hogy az önmagukban szinte kivétel nélkül értékes művek minőségi kérdésein túl az Országos Széchényi Könyvtár kiadvány-szerkesztőségének *két kérdéssel* kell szembenéznie. Az egyik a történeti és szervezeti témák arányosságának már említett kérdése. A másik kérdés így szól: Vajon a könyvtár *Évkönyv*einek megindítása indokolja-e a sorozat fenntartását? S ha igen: milyen módon lehetne biztosítani a sorozat továbbra is jó minőségét? A bíráló — bár felkérés nélkül, de recenzori joga alapján — válaszol a kérdésekre. Indokoltnak tartja a sorozat fenntartását, s oda besorolandónak tartja az Országos Széchényi Könyvtár dolgozóinak azon — egyenlő arányban történeti és szervezeti témájú — tanulmányait, melyek az *Évkönyv*ekből terjedelmi (és nem minőségi) okból maradtak ki, vagy melyek más tudományos kiadványban jelentek meg, s így a sorozatban mint különnyomatok szerepelhetnek.

Et nunc ad fortissimum! Határozottan el kell ismernünk, hogy könyvtártudományi irodalmi termésünk új és komoly színképpel gyarapodott az Országos Széchényi Könyvtár első *Évkönyv*ének megjelenése óta. Az *Évkönyvek* (*Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1957. Bp. 1958. 402 l. — *Ua. 1958.* Bp. 1959. 378 l. — *Ua. 1959.* Bp. 1961. 410 l.) a nemzeti könyvtárunkban folyó, minőségileg érezhetően emelkedő szervezeti, módszertani és tudományos munkáról ízléses formá-

ban adnak számot. Tartalmuk (a második kötet óta külső forma szerint is) négy fejezetre oszlik. *A könyvtár életéből* címszó alatt a könyvtár éves beszámolóit (az első kötetben az 1945—1957 évkörre szóló visszatekintést) olvashatjuk. E beszámolók a könyvtár feladatköre sokszínűségének bemutatása mellett nélkülözhetetlenek lesznek a könyvtártörténeti kutató számára is. A könyvtár dolgozóinak tudományos munkásságáról készített bibliográfiai beszámolók a könyvtártudományi és szaktudományi tevékenység tudományos könyvtáron belüli szerves, elválaszthatatlan és egészséges egységére mutatnak. E címszó alatt évente egy-két tanulmány részletesen elemzi — neveket itt s a következőkben a tanulmányok bőséges száma miatt nem tudunk adni! — a könyvtár egyes osztályainak tevékenységét. Ajánlatos lenne, ha ebben a fejezetben is meg lehetne őrizni a történelmi és szervezeti jellegű egységekről szóló beszámolók arányát.

A II. fejezetek *A könyvtári munka módszertani kérdéseiről* közölnek változatos témájú tanulmányokat. (1957: színháztörténeti képanyag feldolgozása — 1958: nemzetközi címleírási kérdések, szépirodalom lélektani hatása, szabványügyek, nemzetközi csere szervezése — 1959: szabványosítás, fényszedés, gépi adatszolgáltatás, vakkönyvtárak, kiállítások). Javaslatunk e fejezettel kapcsolatban: ajánlatos lenne jobban ügyelni az egyes könyvtári módszertani problémakörök arányaira.

A III. fejezetek *az Országos Széchényi Könyvtár egyes gyűjteményeivel kapcsolatos részlettanulmányokat* közölnek (1957: ősnyomtatványok, XIX. századi magyar női újságok, 1848-as aprónyomtatványok, zenetörténet — 1958: ősnyomtatványok, zenetörténet, kézirattári kérdések, hírlaptári vonatkozások — 1959: Corvina-könyvtár, RMK-kiegészítések, kézirattár, hírlaptár, régi zártanyag-kérdések). Az e fejezetekben napvilágot látott tanulmányok tudományos szintje általában igen jó, s arányosan ábrázolják az egyes nagy tárak arányát. Nélkülözzük viszont a színháztörténeti gyűjtemény, a térképtár és a műemlékkönyvtárak hangját. Egyetlen részletmegjegyzés: az RMK-kiegészítések közlésének más formában való megoldása egyre elodázhatatlanabb, országos jellegű feladattá válik.

A IV. fejezetek anyaga *könyvtár- és művelődéstörténeti jellegű*. Ezen a téren nem lehet szó az arányok vizsgálatáról, mivel azt a kutatók szakmai érdeklődése szabja meg. Inkább azt kell vizsgálnunk, hogy vajon a társadalomtudományos könyvtárral szorosan összefüggő kérdések állandóan szerepelnek-e? A tanulmányok alapján a kérdésre általában igenlően válaszolhatunk. Könyvtár-, könyv- és könyvtári népművelténtörténet mellett a történelem, irodalom- és művészettörténet szerepelnek a témák között. Egyetlen megjegyzésünk, hogy ajánlatos lenne minden évben rendszeresen biztosítani az Országos Széchényi Könyvtár történetével foglalkozó legalább egy tanulmány megjelenését. Enélkül indokolatlanul hosszú időre fog elhúzódni a könyvtár összefoglaló történetét tárgyaló kötet kiadásának időpontja.

Feladatunk az volt, hogy — távlati és funkcionális szempontokat is szem előtt tartva — az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai egészét ismertessük. A nyert kép nem kedvezőtlen, a minőség magas tudományos szintű, s a forma is általában jó benyomást kelt. Véleményünk szerint a már kialakult kiadványcsoportok határainak élesebb elhatárolásával formai szempontból is eredményeket lehetne elérni. Kétségtelen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai a magyar könyvtárügyi irodalom kitűnő, időt álló termékei. Érdemes gondos figyelemmel kísérni tematikájuk arányosságát, kiállításuk alaki külsőségeit, valamint a több területen kínálkozó országos együttműködés lehetőségét.

TÓTH ANDRÁS

Bélley Pál—Ferenczyné Wendelin Lidia: A magyar bibliográfiák bibliográfiája. 1956—1957. Bp. 1960, Országos Széchényi Könyvtár. 223 l.

A modern bibliográfiai munka új módszertani elemei között a legnagyobb súlya kétségtelenül a szervezettségnek van. Mióta ez a felismerés könyvtári életünkben fokozottabban jelentkezett, egyre több szó esett arról, hogy létre kell hozni a magyar bibliográfiák folyamatos másodfokú nyilvántartását, mely nemcsak kulcsot ad a bibliográfiai termés használatához, hanem jelentősen megkönnyíti az elemző áttekintést és a tervezést is. Nagy örömmel vettük ezért kézbe e kiadványt, mely — az előszavában említett kísérletektől eltekintve — a maga nemében úttörő jellegű. Miben is áll ez az úttörő jelleg? Századunk elején egy másodfokú bibliográfiának csak azt a feladatot kellett volna megoldania, hogy regisztrálja azokat az összeállításokat, melyek autonóm bibliográfiai célkitűzéssel jöttek létre, azaz elsődleges és abszolút céljuk egy bibliográfiai jegyzék összeállítása volt. A tájékoztatásnak és a tájékozódni kívánó szaktudományoknak azonban ma sokkal többre van

szükségük. Áttekintést igényelnek azokról az „alkalmazott" bibliográfiai összeállításokról is, melyek valamilyen egyéb publikáció melléktermékeként jöttek létre. Ezeknek az ún. rejtett bibliográfiáknak az összegyűjtése éppen nagy mennyiségük miatt problematikus, de feldolgozásuk sem jelent kis fáradságot, ismét csak nagy számuk és formai, szerkezeti sokféleségük következtében. A jelen kötet szerkesztőinek tehát hatalmas anyag, számos könyv és folyóirat átnézését kellett vállalniok, s nemcsak azzal a céllal, hogy címeket gyűjtsenek össze, hanem hogy tartalmilag is számbavegyék a kérdéses tételeket. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a jól átgondolt, célszerűen elhatárolt gyűjtésen kívül éppen e tartalmi számbavétellel végeztek igen értékes munkát. Érdemeik közül kiemelendő, hogy a címanyag tárgyi rendezését, ami az ETO-ra épült, hasznosan egészítették ki egy részletes tárgyszómutatóval. Hazai gyakorlatunkban általános gyűjtőkörű jegyzékek tekintetében dicsérendő bátorságra vall ez a megoldás, s remélhetőleg követőkre is talál. Összefoglalóan: a kötet szerkesztői kitűnő munkát végeztek, mert bibliográfiájuk világos szerkezetű, leírásaik korrektek, s a tájékozódás, áttekinthetőség követelményeinek korszerű eszközökkel tettek eleget. A mű értékeinek felsorolásából nem hagyhatjuk el tetszetős külső kiállítását sem, ami nemzeti könyvtárunk kiadói gondosságára vet jó fényt.

Elismerésünk fenntartása mellett hadd érintsünk néhány problémát, ami közvetlenül a kiadványra vonatkozóan vagy azzal kapcsolatban felmerül. A gyűjtőköri elhatárolás tekintetében vitathatónak tartjuk, hogy a bibliográfia nem regisztrálja az elméleti bibliográfiai irodalmat. Nem túlságosan gazdag ugyan ez az irodalom, de mégis létezik, s egy másodfokú bibliográfiának egyben a bibliográfia szakbibliográfiájának a funkcióit is el kell látnia. Hiányoljuk továbbá azt is, hogy a mű nem tartalmazza a könyvtári gyarapodási jegyzékeket, állománykatalógusokat. Ezeknek a kiadványoknak a mellőzése bibliográfiai jellegük formális értékeléséből származik, amivel nem érthetünk egyet. Például egy szakkönyvtár új külföldi szerzeményeinek jegyzéke tájékoztatási lehetőségekben semmivel sem marad alatta egy könyvkereskedői jegyzéknek. — Bibliográfiai szervezettségünk színvonalára jellemző, és nem a szerkesztők érdemeit kevesbíti, hogy ez az igen fontos kiadvány a tárgyidőszakra vonatkozóan is majd három évet váratott magára. Ha meggondoljuk, hogy éppen a döntő mennyiséget kitevő rejtett bibliográfiák milyen rohamosan vesztik el aktualitásukat, s hogy milyen tájékoztatási feladatokkal állunk szemben, akkor jogos a vélemény, hogy ez a szép könyv bizonyos vonatkozásban csak keresztmetszeti áttekintést nyújt, és néhány témakörben már-már csak történeti értéket képvisel. Sürgős feladat tehát, hogy e kiadványt valóban kurrenssé tegyék, amint ezt a kötet előszava is ígéri. — Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a megjelent bibliográfiák bármilyen módszeres és rendszeres regisztrálása sem nyújt teljes képet könyvtáraink bibliográfiai tevékenységéről. Igen sok bibliográfia marad kéziratban, sokat nem is szánnak publikálásra, de ez az alaki sajátosság nem befolyásolja szükségszerűen értéküket. A jelen kiadvány fenntartása mellett vagy körének bővítésével meg kellene oldani a kéziratos bibliográfiák nyilvántartását is, legalább a fontosabb összeállításokra kiterjedően.

A kötet nyújtotta sok tanulság közül végezetül egyet emeljünk ki, mégpedig azt, hogy a bibliográfia szerepe szemmel láthatólag egyre jobban növekszik, egyre sokrétűbben hatol be a tudományos publikálás formái közé. Ezzel együtt sok tartalmi és formai probléma vár megoldásra, amihez a jelen munka — sokfajta egyéb haszna mellett — alapvető segítséget jelenthet.

DURZSA SÁNDOR

Kićović, Miras: Istorija Narodne Biblioteke u Beogradu. Beograd, 1960. 214 l.

A középkori Szerbiában 500 évig tartott a török hódoltság, egészen 1815-ig: amikor is Szerbia autonóm hercegséggé lett, amelynek uralkodója az írástudatlan OBRENOVITJ Milos volt. A török járom alóli felszabadulást gazdasági és kulturális fellendülés követte. A felemelkedés útjára lépett kis ország — a rövid lélegzetű XVI. századi nyomtató üzemek után, — 1831 májusában nyomdát kapott, és így lehetővé vált a szerb könyvkiadás újjászületése.

A szerb kultúra szerencséjére, az írástudatlan uralkodó nemcsak kíváncsi természetű volt, hanem élt benne a tudásvágy is. Ezért egy kis magánkönyvtárat szervezett, amelynek állományát nemcsak honfitársai, hanem sok külföldi is gyarapította számos értékes ajándékkal. Az uralkodónak minden nap felolvastak egyrészt hírlapokból, másrészt pedig könyvtára valamelyik könyvéből. A herceg különben anyagi támogatásban részesítette az írókat és tudósokat, valamint komoly segítségben részesítette a könyvkiadást is.

1832 jelentős esztendő az újjászülető szerb kultúra történetében; ebben az évben jelent meg az új nyomdában a *Novina Srpskih* című, később annyira népszerű lap első, kísérleti példánya. Igaz, hogy ez az újság rendszeresen csak 1834-től kezdve jelent meg, azonban ugyancsak 1832-ben kezdték megszervezni az első tudományos és irodalmi lapot is. És végül 1832. február 15-én az uralkodó szóbeli rendeletére (Szerbiában ugyanis akkor még nem volt törvényhozó testület) és testvéröccsének jelenlétében, ünnepélyesen megalapították az első szerb közkönyvtárat, amelynek utódja a mai belgrádi Nemzeti Könyvtár (Narodna Biblioteka). Ennek a könyvtárnak ötnegyedszázados történetét írta meg Miras Kićović, a könyvtár egyik munkatársa.

A szerzőnek nem volt könnyű a feladata, mert a második világháború alatt a fasiszta orvtámadás következtében a könyvtárnak pótolhatatlan kárai keletkeztek. Valóban majdnem teljes anyaga elpusztult. Elégett 500 000 kötet könyv és folyóirat, 1390 kézirat, 2000 levél, 1800 régi, ritka kiadvány és 200 kötetben a majdnem teljes ősnyomtatvány gyűjtemény. A könyvtár anyagából tulajdonképpen az maradt meg, ami történetesen nem volt az épületben; az pedig a gyűjtemény töredékét jelentette. Természetesen elpusztult a könyvtár történetére vonatkozó források nagy része is; az 1856—1874 közötti időkből maradt meg csupán valami. Ezenkívül megmenekült néhány kisebb dolgozat és a könyvtárnak már megírt története 1853-tól 1888-ig. Amikor az intézmény 1932-ben száz éves fennállását ünnepelte, hozzáfogtak történetének megírásához, a munka azonban nem készült el. Így Kićovićnak valóban hősi erőfeszítéseket kellett tennie a könyvtár oknyomozó történetének megírására. Ha az elmondottakat figyelembe vesszük, úgy véljük, hogy az sikerült is. Hosszú ideig tisztázatlan volt még a könyvtár keletkezésének időpontja is. Akadtak, akik 1853-ra tették, Kićović azonban jelentős és hiteltérdemlő okmányokkal bebizonyította, hogy az intézmény 1832-ben létesült.

Miras Kićović könyvét először és négy fejezetre tagolja. Az előszóban ismerteti a munka elkészülésének történetét. Az első fejezetben (1832—1869 közötti évek) a könyvtár megalapítását tárgyalja és azt, hogy miként emelkedett, gyarapodott az állomány. Természetesen egészen a második világháborúig ez a könyvtár is elsősorban a mecénásokra volt utalva. A második fejezet (1870—1914 közötti évek) a könyvtár békés fejlődésének története. A harmadik fejezet (1914—1944 közötti évek) az intézménynek a két világháborúval kapcsolatos viszontagságait és az állomány tragikus pusztulását ismerteti. Joggal mondja Kićović: „Mint a legnagyobb nyilvános könyvtár, osztozott a szerb nép hosszú és drámai történetében és útjában 1832-től egészen napjainkig." Végül a negyedik fejezet a könyvtár új korszakát tárgyalja. Ismerteti, hogyan indult meg az újjászervezés, milyen hősi munkát végeztek, valamint hogy a múlt évig mennyire emelkedett az állomány (4935 kézirat, 344 920 könyv, 102 991 térkép, atlasz, plakát stb.). Az elmúlt esztendőben a beiratkozott olvasók száma 4000 volt, míg a látogatások száma 92 000. A könyvtár dolgozóinak létszáma ma 70. (A felszabadulás előtt 18 volt.) 1945-ben a költségvetés 2 millió dinár volt, 1958-ban pedig 30 millió 700 000 dinár.

A belgrádi Nemzeti Könyvtár története érdekes, drámai olvasmány, minden tragikuma mellett mégis optimizmust áraszt, hiszen a pusztítás felett a könyvtárosok is diadalmaskodtak.

Dániel György

Lauche, Rudolf: Internationales Handbuch der Bibliographien des Landbaues. München, 1957, Bayerischer Landwirtschaftsverlag. 411 l.

A maga nemében úttörő jellegű bibliográfiai kézikönyv jelent meg Nyugat-Németországban. A kézikönyv azt a célt tűzte ki maga elé, hogy számbavegye és tömören ismertesse az egész világon megjelent mezőgazdasági bibliográfiákat, függetlenül attól, hogy ezek önállóan könyvként vagy folyóiratban jelentek-e meg, továbbá hogy tájékoztatást adjon nemzetközi méretekben a mezőgazdasági bibliográfiai szemlékről, referálólapokról és egyéb időszakos tájékoztató kiadványokról.

A mezőgazdasági szakirodalom hatalmas arányait tükrözi, hogy Lauche kézikönyve közel 4000 mezőgazdasági bibliográfiát ismertet. Kézenfekvő, hogy még ez a szám is alatta marad azonban a tényleges nemzetközi mezőgazdasági bibliográfiai termésnek.

A kézikönyv felöleli a mezőgazdaság teljes területét, és egyaránt megtalálni benne az olyan csak szűkebb érdeklődésre számot tartható bibliográfiákat, mind a háborús állategészségügy irodalmát ismertető irodalomjegyzékeket, mind pedig az agrárgazdaságtan és üzemtan irodalmáról megjelent nagyszámú bibliográfiát.

A kötet jól áttekinthető sajátos szakrendszerben sorolja fel tételeit, az egyes bibliográfiáknál megadja a fontosabb adatokat (számos helyen a beszerzési árat is)

és ezenkívül a legfontosabb tudnivalókat (hány bibliográfiai tételt tartalmaznak, milyen szakcsoportosításban, milyen feldolgozásban: egyszerű címleírás, annotáció, referálás stb.). A kötetet név-, tárgy-, földrajzi mutató, továbbá a felsorolt bibliográfiák lelőhely-könyvtárainak jegyzéke egészíti ki. A kötet tipografizálása kitűnő.

A szerzői utószó arról tájékoztat, hogy a jövőben évenként kiegészítő füzetek jelennek meg.

LAUCHE kézikönyve hasznos tájékoztató munkaeszköze általában mindazoknak, akik tudományos igénnyel foglalkoznak mezőgazdasági kérdésekkel, különösen pedig kutatóknak, mezőgazdasági könyvtárosoknak és dokumentalistáknak.

A kötet megjelenése egyben jelzi a másodfokú — és általában — a bibliográfiai irodalom fejlődési irányát: a szó, nemzetközi méretekben, egyre inkább a szakbibliográfiáké, a másodfokú bibliográfiák területén is a szakbibliográfiák bibliográfiáinak van elsősorban létjogosultságuk.

RÓZSA GYÖRGY

Dizionario biografico degli italiani. 1—. Roma—. Istituto della Enciclopedia Italiana.

Olaszországban az Istituto della Enciclopedia Italiana alapítója, Giovanni TRECCANI degli Alfieri kezdeményezésére 1925-ben kezdtek hozzá az olasz nemzeti bio-bibliográfia szerkesztéséhez. A munkák irányításával Fortunato PINTORT bízták meg. A szerteágazó, bonyolult munkában 35 év óta a tudósok, könyvtárosok és bibliográfusok százai vesznek részt. E nagy mű első kötete az olasz nemzeti egység megalakulásának századik évfordulójára jelent meg. A nagy vállalkozás munkatársai eddig 400 000 bio-bibliográfiai leírást készítettek, amelyben az ún. „szerényebb" nevek is benne vannak. A nagy mű elkészítése során a szerkesztők előtt elsősorban a nagy angol, német és francia példák álltak, de különös módon tekintettel voltak arra a tényre is, hogy az olasz technika az elmúlt évtizedekben igen nagyot fejlődött. A kiadvány időhatára az i. sz. V. századtól a XX. századig tart, a számításba jöhető élőket azonban kirekesztik. A gyűjtés során összeállt hatalmas anyag gazdaságos kiadása reménytelennek látszott, ezért két részre osztották. A leírások első részét a kiadó a *Dizionario* alakjában teszi közzé, mely merőben a történelmi biográfia anyagát öleli fel. Csak e nagy kiadvány közzététele után kerül sor a *Repertorium* kiadására, amely a válogatás után visszamaradt kisebb neveket is magában foglalja, egyéb, nem szigorúan vett bio-bibliográfiai anyaggal együtt.

A kiadványt *40 kötetesnek* tervezik, s a kiadó közlése szerint csak hosszú évek múlva fejeződhetik be annak szerkesztése és nyomdai előállítása.

Az olasz *Szinnyei* első kötetének kiadását PINTOR nem érhette meg, 1960 áprilisában meghalt. A kiadvány további szerkesztését Alberto M. GHISALBERTI folytatja.

Az 1. kötet „Aaron"-tól „Albertucci"-ig terjed. A kiadvány szerkesztői alapelvként tűzték ki maguk elé, hogy tekintettel lesznek ugyan a szerkesztéskor a legszélesebbkörű érdeklődési igényekre, a kiadvány főcélja azonban a legkisebb részkérdésekben is a hitelesség, pontosság elérése. Az egyes személyek kijelölésekor a szerkesztők alapszempontja az illető személynek az olasz politikai, társadalmi, gazdasági, vallási, irodalmi, művészi, tudományos stb. életben betöltött történelmi jellegű jelentősége volt. A kiadvány felöleli azoknak az olasz származásúaknak az adatait, akik az olasz félszigeten kívül fejtettek ki értékes működést, de közölni fogja azokét is, akik viszont idegen származásúak, de az olasz élet kialakításában jelentős szerepet töltöttek be. Helyet kapnak tehát a kiadványban az összes pápák, valamint mindazok az uralkodók, akiknek Itáliában udvartartásuk volt, továbbá azok a főpapok, művészek, tudósok, gondolkodók stb., akik Itáliában tartósan éltek, és annak életében mély gyökeret eresztettek.

Az egyes leírásokban szerkesztők közlik a tárgyalt egyén nevét (összes változataival), életrajzi adatait, irodalmi stb. munkásságát, rámutatnak kritikailag életművének jelentőségére. Záradékként a szerkesztők minden egyes címszó után bibliográfiai adatokat közölnek, mindenkor a szerző, a cím, a kiadó neve, a kiadás helye s a terjedelem megjelölésével. A nagyobb, jelentősebb cikkek után a cikk készítőjének nevét is megtaláljuk.

TOMBOR TIBOR

Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI—XIV. század. Sajtó alá rendezte MAKKAI László és MEZEY László. Bp. 1960, Gondolat. 452 l. (Nemzeti Könyvtár, Levelestár.)

E válogatás nem csupán azért dicserendő vállalkozás, mert a középkori magyar írásbeliség első négy századáról bőséges forrásanyagot nyújt a latin nyelvben nem járatos olvasónak, hanem azért is,

mert a magyar levélírás ezideig lényegében feldolgozatlan történetének is állomása. MEZEY László és MAKKAI László bevezető tanulmányai *(A levél a középkorban*, illetve *Levélírás Magyarországon az Árpádok és Anjouk korában)* az egyetemes és magyar levelezéstörténet főbb vonalait tekintik át.

MEZEY László először a CICERO és QUINTILIANUS nyomdokain haladó középkori levelezési gyakorlat helyét határozza meg az „Artes" sorában, majd ismerteti a stílus, a cursus, a levélszerkezet, az ars dictamen szabályait, méltatja ezek jelentőségét a középkorban, ahol a levél nem csupán az érintkezés egyszerű eszköze, hanem — miként elődje, a római kor levele — egyúttal jogbiztosíték is. Rámutat, hogy a jogi jellegből fakadó, előre megállapított és szigorúan betartott formák és szabályok mögött ott érezhető az érzelem, az amicitia, amely több mint egyszerű konvenció, udvariassági formula; a baráti kapcsolat többnyire a feudális társadalomban súlyos érdekekkel összekapcsolt embereknek egymáshoz való viszonyát jelenti.

MAKKAI László az első magyar levélírók körének alakulását állítja vizsgálódása középpontjába. A probléma azért igényel különösebb figyelmet, mert nálunk — a nyugati fejlődéstől eltérően — Dalmácia kivételével a polgárság viszonylag későn jelentkezik, s így a levelezés e fontos társadalmi bázisa (gondoljunk az üzleti levelezésre) hiányzik. Így a magyar gyakorlat kezdetben a király külföldi — főleg diplomáciai — levelezésén alapul, s csak később (XII. sz.) indul meg a magyarországi főpapok egymás közti levelezése. Az uralkodó osztály világi része e korban egyáltalán nem tudott írni és olvasni, s a levélírás csak a XV. században terjedt el általánosan az egész ország területén.

A válogatás — a rendelkezésre álló anyag gazdagsága miatt — nem törekedhetett a teljességre, azonban így is hatalmas mennyiséget ölel fel, főleg az oklevélpublikációk missilis anyagát véve alapul, de közöl eddig még kiadatlan leveleket is. A jogi értelemben vett okleveleket nem vették fel a gyűjteménybe, a szerkesztők törekvése az volt, hogy csak a missilisek szerepeljenek. A szétválasztás természetesen nem könnyű, hiszen a középkori oklevél általában szubjektív hangon és személy(ek)hez szólóan kelt. Különösen nehéz a választóvonalat meghúzni a mandátumoknál, itt csupán az aktuális jellegűek kerültek be a munkába, míg a kifejezetten birtokjogi vagy bíráskodási vonatkozású rendeletek nem szerepelnek. A levelek elsősorban a magyar diplomáciatörténet és az oklevéltan tanulmányozásához nyújtanak támpontokat, de a királyi család és az udvar, a főpapok és általában a papság, valamint a nagybirtokosok életére, gondolkozására is fényt vetnek. A paraszti tömegek életéről (az írásbeliség szűk volta miatt) már jóval szegényesebb tudósításokat olvashatunk, bár a XIV. sz.-ból több, a jobbágysággal is foglalkozó levél került a gyűjteménybe. A levelek nagy száma bizonyítja, hogy a magyarországi írásbeliség európai viszonylatban is előkelő helyet foglalt el. A széles levelezési gyakorlat az írástechnikát is befolyásolta, és a magyarországi írástípusok alakulására (hivatalos írásbeliség és könyvírás) is kihatott. E kiterjedt gyakorlat bemutatása a hazai írástörténet problematikájához is bőséges anyagot szolgáltat.

Az alapos jegyzetapparátus nem csupán a levelek megértéséhez ad magyarázatot, hanem olykor szinte didaktikai módszerrel a levélben szereplő utalásból kiindulva vezeti rá az olvasót a keresett hely vagy személy meghatározására (pl. a 239. l. 616. számú jegyzetéhez tartozó fejtegetés a 359. lapon), betekintést engedve így a történész műhelyébe. A levelek fordítói (ÁBRÁNYI Boldizsárné, MAKKAI László, MEZEY László, PATAKI János) sikerrel törekedtek a latin stílus szépségeinek magyar nyelvű érzékeltetésére (pl. a KUN László viselkedésén kesergő LODOMÉR érsek 1288-ban kelt remekbeszabott levelének jól sikerült fordítása, 200—210. l.); érezhető az episztoláris forma magánlevélszerű közvetlensége, a hivatalos levelezés e kedves hazai sajátsága. Kevésbé szerencsés azonban, hogy a jellegzetes stiláris alakzatok néhol a jegyzetek készítőit is magukkal ragadták, s ez kissé mesterkéltté teszi egyes jegyzetek hangvételét, sőt a III. fejezet bevezetőjében (a ZSÓFIA léket kapott életének révbe juttatásáról szóló mondatban) kisebb képzavarhoz vezetett (107. l.). A munkát számos illusztráció, történelmi, szépirodalmi, képzőművészeti és pecséttani bibliográfia, valamint (egybe szerkesztett) név- és tárgymutató egészíti ki. A bibliográfiák általában elegendő mennyiségű anyagot ölelnek fel; céljukat, a legfontosabb művek bemutatását kétségtelenül elérték. (Jellemző pl. a történelmi bibliográfia összeállítóinak az alaposságára, hogy a levélírás történetét tárgyaló munkák közt még a gyűjtemény nyomdai munkálatai idején megjelent *Études Historiques*-ban közölt tanulmány is szerepel.) Nem tartjuk azonban indokoltnak ily aránytalanul nagy képzőművészeti és szfragisztikai bibliográfia felvételét. Mind a kettő terjedelmesebb

a tulajdonképpeni történelmi bibliográfiánál, s ráadásul nem is eléggé áttekinthető.

BERTÉNYI IVÁN

Bartha Dénes—Somfai László: Haydn als Opernkapellmeister. Die Haydn-Dokumente der Esterházy-Opernsammlung. Budapest—Mainz, 1960, Akadémiai Kiadó—Schott. 470 l. Külön kötetben partitura- és hanglemez-melléklettel.

Mind a zenetudomány, mind a magyar könyv- és papírkutatás történetében fontos állomás ez a *Haydn-kiadvány*. A muzikológia egy merőben új szemléletű HAYDN-arcképet köszönhet e nagy filológiai körültekintéssel megírt munkának, a könyvtörténet az első hanglemez-melléklettel ellátott magyarországi kiadványt üdvözölheti benne, míg a papírtörténeti kutatás új, eddig ismeretlen forrásait lelheti meg e könyv lapjain hazai papírgyártásunk XVIII. századbeli szakaszának.

HAYDN mindezideig főként mint a szimfónia és a vonósnégyes műfajának első kikristályosítója és példamutató mestere élt tudósok és laikusok tudatában. Művészi-emberi arcképének egyéb vonásai többé-kevésbé háttérbe szorultak a történészek és monográfusok portré-vázlatain. A legmostohább méltatás annak a másfél évtizednek jutott, melyet HAYDN 1766 és 1790 között az eszterházai operaüzem élén töltött mint az előadások előkészítője, betanítója és karmestere. Hogy ennek a rendkívül fontos életmű-szektornak mindeddig nem akadt krónikása, az — az erre nézve mindig szűkszavúan nyilatkozó HAYDNon túl — annak a körülménynek tudható be, hogy maga a forrás-anyag, mely HAYDN operakarmesteri tevékenységére fényt vethetett volna, csak a múlt évtized elején került a bárki számára hozzáférhető Országos Széchényi Könyvtár állományába, addig elzárt volt a nyilvánosság és a szabad tudományos kutatás elől.

SOMFAI László 1958 őszén kezdett e nagyterjedelmű és magábanálló értékű kéziratos kottaanyag részletes feldolgozásához. Ez a munka és a belőle nyert sokirányú következtetés lett a BARTHA Dénes professzorral közösen megírt könyv alapja. BARTHA Dénes a könyv bevezetésében rámutat kettejük munkamegosztásának tartalmára: tőle való (a teljes szöveg kritikai rendezésén és végső megfogalmazásán túl) a HAYDN operai munkásságáról szóló történeti fejezet (az Eszterházán bemutatott operák „krónikája"), míg a könyv többi része (*Az Esterházy-operagyűjtemény, Haydn operakarmesteri munkája, Haydn operatársulata, Zenei források* [az opera-gyűjtemény leíró-katalógusa a bemutatók időrendjében], *Haydn saját operái az Esterházy-gyűjteményben, Haydn betét-áriái, Az operagyűjtemény másolói*) SOMFAI László munkája. SOMFAINÉ RÉVÉSZ Dorrit zárófejezete, mely a nagykiterjedésű kéziratos anyag papírjainak alapos vizsgálatáról tanúskodik, a papírtörténet kutatóinak figyelmére is méltó. Ez a fejezet a nemzetközi papírtörténeti irodalom által mindmáig elhanyagolt területre vet éles fényt, közölve a megvizsgált kéziratos anyag vízjeleinek teljes, rendszerező jegyzékét és gondos reprodukciókban a lékai papírmalom számos eddig ismeretlen vízjelét is, melyek döntőek a HAYDN-másolatok hitelességének és időrendjének elbírálásában.

A könyv végén számos mutató — közöttük az újszerű operaszerep-katalógus!— emeli a könyv praktikus használhatóságának értékét.

BARTHA Dénes és SOMFAI László eddig teljesen ismeretlen HAYDN-betétáriákat tárnak a zeneélvezők és zenekutatók elé; HAYDN sajátkezűleg fennmaradt karmesteri beavatkozásainak feltárásával a nagy klasszikus mester eddig sehol nem méltatott munkastílusára vetnek éles fényt; a nemzetközi irodalomból eddig ismert autentikus HAYDN-másolók körét nagymértékben bővítik. Csak ez a könyv döbbenti rá az olvasót másfél századdal HAYDN halála után, hogy még mindig mennyire hiányos volt a nemzetközi összefogással pedig állandóan gyarapított HAYDN-kép, és mi mindent lehetett ahhoz még hozzátenni.

K. I.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Pataki Ferenc
A kézirat nyomdába érkezet: 1961. V. 16 — Példányszám: 1000 — Terjedelem: 11·5 (A/5) ív
1961/63619 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Dube, Werner : Die Deutsche Staatsbibliothek zu Berlin 1661—1961 225
Csapodiné Gárdonyi Klára: A Corvina egy Petrarca—Dante kódexe a Bibliothèque Nationale-ban 239
Czeglédy Sándor : A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója 247
Bikácsi Lászlóné : A gyermekkönyvállomány vizsgálata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban 264

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Scher Tibor : A kairói Geniza Magyarországon található anyaga 280
Borsa Gedeon : Adalékok a „Hungern Chronica" 1534. évi kiadásának történetéhez 286
Jakó Zsigmond : Heltai Gáspár papírmalma 290
Herepei János : Újabb megjegyzések a felenyedi papírosmalom történetéhez 295
Jenei Ferenc : Ferenczffy Lőrinc nyomdájának történetéhez 297
Szabadi Sándor: A kecskeméti református egyház könyvtára 308
Kókay György : Sándor István irodalmi és bibliográfiai munkásságához 314
Fejős Imre : Az Országgyűlési Ifjúság Társalkodási Egyesületének Könyvtára 319
Nagy Dezső : Egy földmunkás egylet könyvtára 1894-ben 321
Szenes Lajos : Adalék Mónus Imre: A győri nyomdászok könyvtárának története c. cikkéhez 324

FIGYELŐ

Kiss Jenő : 10 éves „A Könyvtáros" 326
Sz. Németh Mária : A külföldi folyóiratok központi címjegyzékével (KFKC) kapcsolatos munkák jelenlegi helyzete 329
Gombocz István : Német konferencia a könyvtártudomány tárgyáról és feladatairól 332
Strempel, G. : A Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára 333
Pethes Iván : A zeneművek címleírásának nemzetközi szabályzata 335
HÍREK: Stemmer Ödön *(Varga Sándor Frigyes)* — Háromszáz éves a lengyel sajtó *(Dezsényi Béla—Kókay György)* — Az élő Tolsztoj *(Lakatos Éva)* — A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárhálózata *(sma)* — Peter Genzel látogatása Magyarországon *(Gombocz István)* — A Sevensma-díj pályázati kiírása 337

SZEMLE

Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke — A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével kitüntetett Országos Műszaki Könyvtár folyóirat-katalógusa 1945—1959 (Ism. *Dezsényi Béla)* 341
Kósa Győző: Folyóiratok könyvtári leltározása (Ism. *Nagydiósi Gézáné)* 342
Coates, E. J.: Subject catalogues: headings and structure (Ism. *Németh Zsófia)* 342
Bücher zum Bibliothekswesen (Ism. *Simon Mária Anna)* 343
Bak János: A magyar könyvkiadás 1945—1959 (Ism. *Nagydiósi Gézáné)* 345
Az Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1959. (Ism. *Hodinka László)* 346
Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai az 1957—1960. években (Ism. *Tóth András)* 348
Bélley Pál—Ferenczyné Wendelin Lídia: A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956—1957 (Ism. *Durzsa Sándor)* 351
Kićović, Miras: Istorija Narodne Biblioteke u Beogradu (Ism. *Dániel György)* 352
Lauche, Rudolf: Internationales Handbuch der Bibliographien des Landbaues (Ism. *Rózsa György)* 353
Dizionario biografico degli italiani (Ism. *Tombor Tibor)* 354
Árpád-kori és Anjou-kori levelek (Ism. *Bertényi Iván)* 354
Bartha Dénes—Somfai László: Haydn als Opernkapellmeister (Ism. *K. I.)* 355

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

W. Dube : Die Deutsche Staatsbibliothek zu Berlin 1661—1961 (Texte entier en allemand) 225
K. Csapodi : Observations sur l'origine d'un des plus beaux manuscrits anciens de la Bibliothèque Nationale de Paris. (Avec résumé en français) 239
S. Czeglédy : Le copiste du manuscrit «Batthyány» et du graduel d'Óvár. (Avec résumé en allemand) 247
L. Bikácsi: Une enquête sur les collections d'enfants dans les filiales de la Bibliothèque municipale de Budapest. (Avec résumé en allemand) 264

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

T. Scher : Manuscrits provenants des «Geniza» dans les bibliothèques de Hongrie 280
G. Borsa : Contributions à l'histoire de l'édition de 1534 de «Hungern Chronica» .. 286
Zs. Jakó : Le moulin à papier de Gáspár Heltai. (XVIe siècle) 290
J. Herepei : Nouveaux remarques sur l'histoire du moulin à papier de Nagyenyed 295
F. Jenei : Histoire de l'imprimerie de Lőrinc Ferenczffy 297
S. Szabadi : La bibliothèque de l'Église réformée de Kecskemét 308
Gy. Kókay : De l'activité bibliographique d'István Sándor 314
I. Fejős : La bibliothèque d'une société progressiste d'étudiants pendant l'air des réformes en Hongrie 319
D. Nagy : La bibliothèque d'une société d'agriculteurs en 1894 321
L. Szenes : Contribution à l'article d'Imre Mónus: «L'histoire de la bibliothèque des imprimeurs de Győr» 324

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

J. Kiss : Dix ans de la revue «A Könyvtáros» (Le Bibliothécaire) 326
M. Sz. Németh : L'établissement du catalogue collectif des périodiques étrangers en Hongrie et l'état actuel du travail 329
I. Gombocz : Une conférence allemande sur l'objet et les tâches de la science bibliothéconomique 332
G. Strempel : Le Département des manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Roumanie 333
I. Pethes : Réglement international du catalogage des ouvrages de musique 335
Nouvelles : Ödön Stemmer *(S. F. Varga)* — Les cent ans de la presse polonaise *(B. Dezsényi—Gy. Kókay)* — Tolstoy vivant *(É. Lakatos)* — Le réseau des bibliothèques de l'Académie des Sciences de Hongrie *(sma)* — La visite de Peter Genzel en Hongrie *(I. Gombocz)* — Avis de concours du prix Sevensma 337

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével kitüntetett Országos Műszaki Könyvtár folyóirat-katalógusa 1945—1959 *(B. Dezsényi)* 341
Kósa Győző: Folyóiratok könyvtári leltározása *(G. Nagydiósi)* 342
Coates, E. J : Subject catalogues: headings and structure *(Zs. Németh)* 342
Bücher zum Bibliothekswesen *(A. M Simon)*. 343
Bak János: A magyar könyvkiadás 1945—1959 *(G. Nagydiósi)* 345
Az Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1959 *(L. Hodinka)* 346
Publications scientifiques de la Bibliothèque Nationale Széchényi de 1957 à 1960 *(A. Tóth)* 348
Bélley Pál—Ferenczyné Wendelin Lidia: A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956—1957 *(S. Durzsa)* 351
Kićović, Miras: Istorija Narodne Biblioteke u Beogradu *(Gy. Dániel)* 352
Lauche, Rudolf: Internationales Handbuch der Bibliographien des Landbaues *(Gy. Rózsa)* 353
Dizionario biografico degli italiani *(T. Tombor)* 354
Lettres datées de l'époque des dynasties Árpád et Anjou de Hongrie *(I. Bertényi)* 354
Bartha Dénes—Somfai László: Haydn als Opernkapellmeister *(I. K.)* 355

13.592
OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

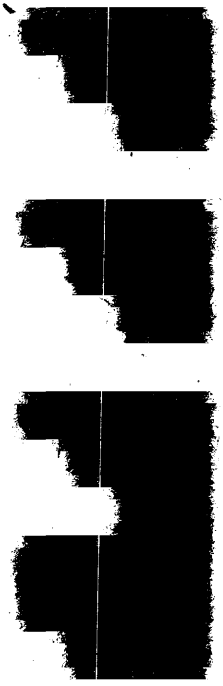

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1961

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 77. ÉVF. 4. SZÁM 357—532. l. BUDAPEST, OKT.—DEC.

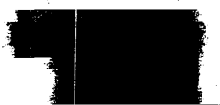

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő
KŐHALMI BÉLA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: Szigeti Kilián, tanár, Pannonhalma, Mészáros István, tanár, Budapest, Csapodi Csaba, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, Molnár József, tudományos munkatárs, D. Szemző Piroska, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Eckhardt Sándor, egyetemi tanár, Dumitrescu, A. Dinu, Bucarest, Borbély Andor, Trócsányi Zoltán, ny. egyet. tanár, az irodalomtudományok kandidátusa, Gulyás Pál, ny. Nemzeti Múzeumi igazgató, Esze Tamás, ref. egyházi gyűjteményi főigazgató, Donáth Regina, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának osztályvezetője, Keresztury Mária, tudományos kutató, Tiborc Zsigmond, K. Markovits Györgyi, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Borsa Gedeon, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, Rózsa György, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, Barabási Rezső, az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója, Dezső László, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, Székely Sándor, az Országos Orvostudományi Könyvtár igazgatója, Dümmerth Dezső, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, Vértesi Miklós, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, Walleshausen Gyula, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának osztályvezetője, Dániel György, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Hernády Ferenc, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Moravek Endre, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, Szigethy Jolán, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Gombocz István, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, Tőkés László, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46, csekkbefizetési számla: 05.915 111—46; az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612; a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1., telefon: 180—850, Csekkszámla: egyéni 61 257, közületi 61 066.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A Magyar Könyvszemle

1954-ben történt indulásától kezdve, mint a Magyar Tudományos Akadémia folyóirata jelenik meg. Gondozója ez időponttól a legutóbb megjelent számig a Könyvtártudományi Bizottság volt egy széles alapokon szervezett szerkesztőbizottsággal.

Az akadémiai bizottsági rendszer átszervezése során átalakult a folyóiratot gondozó akadémiai bizottság és a szerkesztőbizottság is. Nem maradhatott mindez következmények nélkül a nagymúltú tudományos folyóirat sorsának alakulására sem. Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalom tudományi Osztályának Vezetősége egy új munkabizottságot hívott életre. Erre, valamint a tagjainak sorából kiválasztott szűkebb szerkesztőbizottságra bízta a *Magyar Könyvszemle* jövőbeli profiljának részletesebb megállapítását, problémáinak általános gondozását, illetőleg a szerkesztés munkájának közvetlen felügyeletét.

E munka alapelveit ugyancsak az Osztályvezetőség határozta meg olyképpen, hogy az új munkabizottság a könyvtörténet, bibliográfia és dokumentáció tudományos és tudományszervezési kérdéseivel foglalkozzék. A könyvvel és a könyvtárakkal foglalkozó stúdiumok közül kiemelte tehát azokat, amelyek általánosan elfogadott alapelvek szerint más, jelentős szaktudományok társaiként és segítségeként, éppen hazánkban, tisztes múltra, jelentős eredményekre tekintenek vissza. De gondja volt az Akadémia vezetőségének arra is, hogy újabb kutatási területek, amelyek az állandóan növekvő tudományos irodalomban való tájékozódás érdekében, a kutatás számára immár nélkülözhetetlenek, a munkabizottság tevékenységi területéhez tartozzanak.

A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban, így hazánkban is, a tudomány szervezése, a tudományosság elvi és gyakorlati problémáinak gondozása elsősorban az Akadémiák feladata. Így az említett intézkedésekkel a könyvtörténet és a vele együtt értendő írás-, könyvtár- és sajtótörténet, valamint a bibliográfia, meg a dokumentáció területét, minden tudományos vonatkozásában, Akadémiánk a maga működési körébe vonta.

Mindezekből következik, hogy a *Magyar Könyvszemle*, mint akadémiai folyóirat, a többi tudományág hasonló folyóiratainak színvonalán, az említett diszciplinák, a könyv-, írás-, könyvtár- és sajtótörténet, a bibliográfia és a dokumentáció marxista igényű tudományos orgánuma lesz. Szerkesztési alapelveit döntően meghatározza ez a követelmény. Tudományos tematika és színvonal tekintetében az akadémiai társfolyóiratok példája kell, hogy előttünk álljon. A gondjainkra bízott tudományágak tekintélyének biztosítása is az

igényességet kívánja, publikációk tekintetében, eszmei, szaktudományos vonatkozásokban egyaránt.

A Magyar Könyvszemle profilját illető félreértések ezzel megszűnnek. A *Magyar Könyvszemle* tudományos folyóirat lesz, a *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata.* A fentebb ismertetett alapokon és szempontok szerint, a felsorolt tudományágak művelőinek közleményeit kívánja nyilvánossághoz juttatni. Nagyobb tanulmányaink nyelve ezután nem lesz kizárólagosan magyar, hanem a téma nemzetközi jellegétől függően idegen nyelvű publikálást is lehetővé teszünk.

Kisebb közleményeink közlési módja tekintetében a rövid adatközlések mellett egyre több gondot óhajtunk fordítani korszak vagy téma szerint összetartozó adatok együttes ismertetésére, kutatási beszámoló formájában. „Magyar Könyvesház" elnevezéssel a Könyvszemle régi évfolyamaiban állandó rovat állt rendelkezésre a Régi Magyar Könyvtár kiegészítő adatközlésére. E rovatot oly módon kívánjuk felújítani, hogy a marxista könyvtörténet igényeinek megfelelően, a tartalmi vonatkozások beható vizsgálatának, különösképpen tudománytörténeti vonatkozású eredményeinek közlése számára is, nyilvánosságot biztosítsunk.

De gondunk lesz arra is, hogy Munkabizottságunk munkássága, tagjainak, a vezetése alatt működő munkaközösségeknek tevékenysége és eredményei, a társtudományok kutatómunkáiból a minket közvetlenül érdeklő vonatkozások, elsősorban a dokumentáció és a bibliográfia elvi kérdéseinek figyelése, továbbra is helyet találjon folyóiratunk Figyelő rovatában.

Az elmúlt évfolyamok szerkesztőbizottságát őszinte köszönet illeti meg. A jövőre nézve Akadémiánk támogatásán kívül az ő segítségüket, valamint olvasóink, régi és új munkatársaink érdeklődését és megértő támogatását kérjük.

KŐHALMI BÉLA

A tudomány és az emberiség jövőjének programja

— A SZKP XXII. kongresszusa alkalmából —

Ezekben a napokban a szocialista világ sajtója, de a nyugati világé is a *Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusára beterjesztett program* vitájától visszhangos és az marad még éveken keresztül. Legújabbkori történelmünk szemlélői tudják, hogy amióta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kaput nyitott a kommunizmus létrejöttének, a Szovjetunió Kommunista Pártjának kongresszusain megvitatott és elfogadott programok évtizedekre szabták meg a társadalmi építő munka menetét nemcsak a Szovjetunióban, de mindazokban az országokban, ahol a munkásosztály a társadalomszervező munka élére állott. A kapitalizmus védelmezőinek azóta az egész világon meg kellett tanulniok azt is, hogy amit a program alkotói és megvitatói elhatároztak: megvalósul. Megvalósul a marxi társadalomtudománynak természeti törvények rangjára emelt megismeréseinek alapján. Megvalósul ugyanolyan pontosan és időre, ahogyan a fizikai, kémiai és biológiai ismeretek birtokában megvalósult a behatolás a világűrbe. A két tudománycsoportban elért eredmények alkalmazása között szoros az összefüggés, sőt szükségszerű következménynek kell tartanunk azt is, hogy a világűr meghódításának első sikerei szocialista társadalmi rend méhében születtek.

Mindkét tudományos terület eredményei negyvenegynehány év korszerű, a tudományos előrelátás módszereivel megalapozott munka eredményei. A társadalmi fejlődés objektív törvényeinek feltárása volt a felismerések elseje, a kapitalizmus belső ellentmondásainak merőben csak forradalmi úton való feloldásának lehetősége a felismerések másodika és a kommunista társadalomba való átmenet szükségességének felismerése a harmadika. Az átmenet történelmi szükségszerűségének felismerése — tudjuk a SZKP történetéből — nem volt a történelem sorsszerű erőire való hagyatkozás. A XIX. században és a jelen században a termelőerők hatalmas növekedése és a természettudományok hatalmas fejlődése nem vetett véget százmilliók nyomorának. Hiba lett volna a haladás erőiben bízva, jószándékú társadalomreformerek kenetes tanácsaira hallgatva, eljövendő félszázadokra bízni az ember felszabadítását, a hatalmas termelő erőknek a társadalom javára történő felhasználását. Az átmenet szükségszerűségét felismerve, de egyben ezzel be nem érve, vállalta a Föld egyik legelmaradottabb kapitalista állama legszervezettebb munkásosztályának kommunista pártja a történelmi feladatot, hogy létrehozza az állam új típusát, a szocializmus építésének gépezetét és ennek keretében a társadalmi termelőmunka bevezetését. „A szocializmus — írja a program — amelynek elkerülhetetlenségét Marx és Engels tudományosan megjövendölte, a szocializmus, melynek építési tervét Lenin kidolgozta, a Szovjetunióban valósággá vált".

A megtervezett és megépített szocialista társadalom bölcsőjénél a társadalom szerkezetét ellenőrző tudomány állt őrt; ma már a fizikai kémiától az automatikáig és a vezérlés tudományáig az *új tudományok* hosszú sora vigyázza a kommunizmus építését. A tudományok hosszú sora, és nemcsak az új tudományok. Újjászületett a szovjet hatalom teremtő évtizedeiben a *régi tudományok* egész sora. Voltaképpen a kommunista állam felépítésének elmélete maga is az új tudományok egész sorát foglalja magában. Legfontosabb köztük a szocialista gazdaság fejlődéstörvényeinek tudománya, a termelési viszonyokat szabályozó törvényeket fejlődésükben vizsgáló tudomány, a szocialista iparosítás elmélete, a mezőgazdaság kollektivizálásának — ennek az 1917-es forradalommal szinte felérő forradalomnak — az elmélete. Mindezek és nemcsak az asztronautika, melyet az angol „királyi csillagász" ostoba fecsegésnek nevezett. Új tudományok, melyek eredményesen segítették felszabadításuk után a szocializmus építésébe fogó népi demokratikus országokat és segítik majd a gyarmati elnyomás alól való felszabadulás után az új szabad népeket.

A szocialista építés sajátosságai közepette újjászületett régi tudományok között hangsúlyt a termelő munkát közvetlenül segítő természettudományok kaptak, de eredményeik a tudományok összefonódása folytán segítették a társadalmi történelmi kutatásokat is anélkül, hogy eltávolodtak volna szilárd bázisuktól, az alapkutatásoktól. A forradalom előtti matematika elszigeteltnek látszó terület volt, ma szervezett tudomány: a gyakorlatban felmerülő problémák megoldására irányuló elméleti feladatokkal foglalkozik. Olyan ágát fejlesztették ki, amelynek látszólag nem volt kapcsolata gyakorlati feladatokkal, így alakult ki a matematikai logika, mely nagyszerű alkalmazást talált az automatizálás és a híradás gyakorlatában. A szovjet természettudományok eredményét nyilván csak hosszabb idő távlatában foghatjuk össze. A technikai fizika úgyszólván a szovjet hatalom idején alakult ki: ma a sokoldalúság különbözteti meg a szovjet fizikát a külfölditől. A szocialista mezőgazdaság hivta életre az agrofizikát, a termésnél szerepet játszó fizikai tényezők tudományát. Megszületett a tenger fizikájának új tudománya, megvetették a földrengések tudományos tanulmányozásának alapjait. A fizika határterületein megszületett a szovjet asztrofizika, a kísérleti asztronómia, megszülettek a kozmikus sugárzás területén tett felfedezések, az elektronikus számoló- és vezérlőgépek. Új anyagokat nyertek fémek szerves vegyületei szintetikus előállításának módszereivel, és ezzel a nemesfémes elemek szerves kémiája új, önálló vegyészeti tudományággá vált.

Az elmélet és gyakorlat olyan termékeny kapcsolatainak példáit szolgáltatja a szovjet természettudomány negyvenéves története, amelyek a nemzetközi tudományos kincstár gyarapodásához vezettek. A Szovjetuniónak a forradalom előtt nem volt számbavehető vegyipara, különösen nem volt gyógyszeripara. A kutatásnak a gyakorlat oldalára való eltolódása szinte érthető lett volna. E helyett, pontosabban (sok kémiai iparág megteremtése mellett) kialakult szemünk előtt a magkémia, a rádiókémia, az anyag és sugárzás közti kapcsolatok kémiája, kialakultak benső kapcsolatai a biológiával, megszületik a sejtek alkotóelemeinek biokémiája, az élő szervezetek automatikájának tanulmányozása, mely most már kapcsolatba kerül a gépi automatika problémáival. Az agrobiológia megalapozása és gyakorlati eredményei együtt haladtak az agronómia elméleti alapjainak megteremtésével. Olyan tudományt alapoztak meg — feltárva egyes fajták más fajtákká alakításának útját —, amely azt vallja, hogy a föld termékenységét korlátlanul lehet fokozni. A pavlovi tanítás

az emberi tudat rejtélye elleni támadás volt: halomra döntötte az agy működéséről kialakult régi nézeteket.

Külön fejezetbe kívánkoznak az alapkutatás és a műszaki tudományok kapcsolata: új vizsgálati módszerek kialakítása és ezek elvégzéséhez új műszerek konstruálása szovjet tudósok, mérnökök és munkások együttműködésének eredményeként. Új vizsgálati módszerek, mint a radiometria, a tömegspektroszkópia, hegyi kőzetek abszolút kormeghatározásának módszerei, a mikropaleontológiai eljárás, általában a sajátszerűen geológiai módszerek. Új szakasz nyílott meg így Földünk őstörténetének vizsgálatában.

A szovjet történettudomány — mint nemzeti tudomány — teljesítette azt a forradalomtól kapott feladatot, hogy felkutassa, újjáteremtse a Szovjetunió földjén élő vagy élt népek, elsősorban a keleti szlávság elhallgatott vagy elferdített történelmét. Szüntelen harcban a polgári történetírással teljesítette feladatát világtörténeti kitekintésű kutatásaiban is: megmutatva a marxi történelemszemlélet fölényét, amikor a múlt társadalmát az élet bonyolultsága ellenére éppoly exakt módon ábrázolta — felfedve a termelés törvényeit, a forradalmi ugrások törvényszerűségeit —, mint a biológia. Hatalmas segítséget kapott ehhez az újjászületett régészettől, mely a polgári világban a „gazdagoknak való tudomány" volt. Közismertek a Novgorodban, Moszkvában, Kievben, Csernigovban és más ősorosz városokban tett régészeti felfedezések. Egy-egy korszak életformájának rekonstruálása volt a cél: az anyagi emlékek vizsgálatában látni meg a társadalmi szerkezet felderítésének kulcsát.

A kitekintő érdeklődés jelei sokasodnak. Fejlődésnek indultak a történettudomány olyan ágazatai is, mint az Amerika-kutatás, az Afrika-kutatás, az északi népek etnográfiai vizsgálata; ezekkel a forradalom előtt nem törődtek. Jelentős szovjet eredmény volt a mayák írásának megfejtése, feltűnővé tette az is, hogy ez alkalommal elektronikus számológépeket használtak fel. Végül a világtörténeti kitekintés bizonyítéka az is, hogy befejeződött a tízkötetes „Világtörténelem" kilenc kötetének előkészítése. A szovjet irodalomtudomány izgalmas negyven éve azt a küzdelmet tükrözi, amelyet a munkásosztály vezetője, a Kommunista Párt vívott meg teljes sikerrel, azért, hogy a fejlődés spontán folyamata átadja a helyét az emberek öntudatos tevékenységének. Harc volt ez az irodalom és élet — a szovjet alkotó élet — egymástól való elszigetelése ellen, a harc annak láttatásáért, hogy az irodalom fejlődése a múltban is az osztályok harca közepette ment végbe, a heves viták azért, hogy az élő irodalom és maga az irodalomtudomány is teremtsen benső kapcsolatot a szocialista valósággal, nyújtson segítséget az új társadalom kialakulásához.

Futólagos és hézagos szemle ez a szovjet tudomány eredményei felett; az volt a célja, hogy meggyőzze az olvasót: hiba volna csak az űrkutatás új korszakot jelentő eredményeire függeszteni szemünket. A Nyugat tudósai a szovjet tudomány sikereinek nyitját kutatva három magyarázatra bukkantak: a szovjet tudósok nagy számára, a tudományos tájékoztató apparátus nagyméretű szervezettségére és a szovjet tudományos munka tervszerűségére. Való igaz: a népesség számához viszonyítva a szovjet tudományos dolgozók száma — 350 000 — az önállóan működő tudományos intézeteké — 3500 — jelentékeny. A Szovjetunió Tudományos Tájékoztató Intézete — a VINITI — tizenhárom, az egész világban folyó természettudományi kutatásról beszámoló referáló folyóirata — (ezeket nyugaton gondosan lefordítják angol nyelvre) — hatalmas segítséget jelent a tudományos munka számára, ugyanúgy, ahogy a Tudományos Akadémia irányító, koordináló szerepe kutatóintézeti hálózata

körében, nagy segítséget jelent az ipari és mezőgazdasági termelő munka számára. E magyarázatok elégtelensége nyilvánvaló; lényeges kiegészítésre szorul. Csak szocialista gazdasággal kapcsolatban beszélhetünk tervszerű tudományos kutatásról. Csak olyan társadalomban, amelyben a termelés és tervezés szempontjai közé nem furakodik be a profit szempontja, ahol a természeti kincseket és erőket a leghatékonyabban használják fel a nép javára, ahol — írja a program — „a tudomány gyümölcsöző fejlődésének az a biztosítéka, hogy elszakíthatatlanul a nép alkotó munkájához, a kommunista építés gyakorlatához kapcsolódik". És bátran mehetünk egy lépéssel tovább: csak abban a társadalomban, ahol a *tudomány valóban népi lett*, ahol a széles alapokra helyezett népművelő munkát áthatotta Lenin figyelmeztetése, amelyet 1897-ben írt egy cikkében: „Nem lehet a jövő társadalmat az oktatás és az új nemzedék termelő munkájának egyesítése nélkül elképzelni. Arra a magas színvonalra, amelyet a technika jelenlegi állása, a tudományos ismeretek színvonala megkövetel, nem emelkedhetik fel sem az oktatás és művelődés a termelő munka nélkül, sem a termelt munka az egyidejű oktatás és művelődés nélkül." A Szovjetunióban ez a színvonal, a tanult nép értelmi színvonala, mely lehetővé teszi a tudományos eredmények alkotó alkalmazását a néppel együtt, a nép javát szolgáló termelésben, valóság lett, a fokozódó tudásvágy új hajtóereje a jövendő fejlődésnek. Ez az az új hajtóerő, amelyet a tudományos szocializmus megalkotói és továbbfejlesztői számba vettek a kommunista társadalom megtervezésében.

Ilyen széles alapokra építve hirdette meg most a Szovjetunió Kommunista Pártja a *harmadik* programját: húsz év távlatába helyezve a kommunizmus, a szellemi javak bőségével is rendelkező osztálynélküli társadalom megvalósítását.

A program meghirdetésével egyidőben megy végbe a Szovjetunióban folyó tudományos kutató munka átszervezése, az elméleti kutatás szorosabb hozzákapcsolása a termelő munkához, a nép munkájához. Ennek az átszervezésnek első lépéseként kezdi meg munkáját egy új nagy átfogó szerv: a Szovjetunió Minisztertanácsának Állandó Bizottsága a Tudományos Kutatómunkák Koordinálására, M. V. Keldis, a Szovjet Akadémia új elnökének bejelentése alapján. Ha eddig a tudomány alkalmazása a társadalmi termelő erők hatalmas előmozdítója volt, ezután *„egyre inkább közvetlenül anyagi termelő erővé válik"*.

Új erővé, mely a Föld valamennyi népe javára szolgál, biztosítékaként annak, hogy az emberiség jövőjének programja megvalósul.

SZIGETI KILIÁN

A Szelepchényi-kódex

A KÓDEX LEÍRÁSA. — A SZELEPCHÉNYI-kódex jelenleg Nyitrán található a Káptalani Levéltárban.

Hártyakódex 190 × 275 mm mérettel, karoling minuscula írással, két kolumnában. Eredetileg 54 folióból állott. Ebből ma a 20—21. és az 51—52. folió hiányzik. 1958-ban a kódexet Prágába vitték kiállításra. Előzőleg Pozsonyban ZIMÁNYI restaurálta kötését, és ekkor két papírlapot kötött a hártyalapok elé, hármat pedig a kódex végére.

Négy-öt centiméter vastag felső táblájának mélyen besüllyesztett középső részéből a kálváriai jelenet domborműve emelkedik ki: feszület, Fájdalmas Szűzanya és Szent János. A feszület alatt kereszt alakú ereklyetartó, nyilván szent kereszt-ereklye számára. Ma üres. A kálváriai jelenetet sodronyzománcos díszítés veszi körül, a négy sarkon záródíszítéssel, az oldalak közepén pedig a négy apostol szimbólumával. A bal alsó sarkon címert látunk. A jobb alsó sarok díszítése (talán másik címere) hiányzik.

A kódex piros, kék és barnás-zöld vonalasan rajzolt iniciáléi egyszerű kivitelűek mérsékelt díszítéssel.

Tartalma szerint Evangelistarium, vagyis az evangéliumi szakaszokat tartalmazza az egyházi év sorrendjében. Különlegessége, hogy a De tempore rész evangélium-perikópái húsvéttal kezdődnek. Alban DOLD ezt a szokást ó-gallikán örökségnek tartja.[1] Véleményét RADÓ Polikárp is magáévá teszi, sőt rámutat még néhány ó-gallikán és egyéb sajátságra.[2]

A KÓDEX KELETKEZÉSI HELYE. — RADÓ Polikarp idézett művében a bencés szentek ünnepe alapján kétséget kizáróan kimutatja a kódex bencés eredetét, a HAHÓTI- és PRAY-kódexszel való föltűnő megegyezések és egyes magyar vonatkozású ünnepek nyomán pedig annak magyar jellegét. Kíséreljük meg most pontosabban megállapítani, hol és milyen közösség számára készült a SZELEPCHÉNYI-kódex?

Kiindulópontnak vehetjük Szent Adalbert április 23-i ünnepét. Szent Adalbert az esztergomi főszékesegyház védőszentje már Szent István korában. A kódexnek tehát Esztergom, vagy legalább is az esztergomi egyházmegye területén valamely bencés kolostor számára kellett készülnie.

[1] DOLD A.: *Das älteste Liturgiebuch der lateinischen Kirche.* Beuron, 1936. Előszó VIII.

[2] RADÓ P.: *Hazánk legrégibb liturgikus könyve : a Szelepchényi-kódex.* Magy. Könyvszle. 1939 370—372. l.

RADÓ Polikárp azt tartja,[3] hogy a kódex az esztergomi káptalan számára szolgált, ahol a káptalan tagjai kezdettől fogva részben bencések voltak.

Való igaz, hogy amikor 1028—30 táján ARNOLDUS, regensburgi szerzetes Esztergomban meglátogatja ANASZTÁZ érseket, és ott megírja Szent Emmerám antiphonáit és responsoriumait, a fennmaradt oklevél szövege szerint az új antiphonákat a püspök megtaníttatja a „szerzetesekkel és klerikusokkal" (monachos et clericos suos fecit discere).[4]

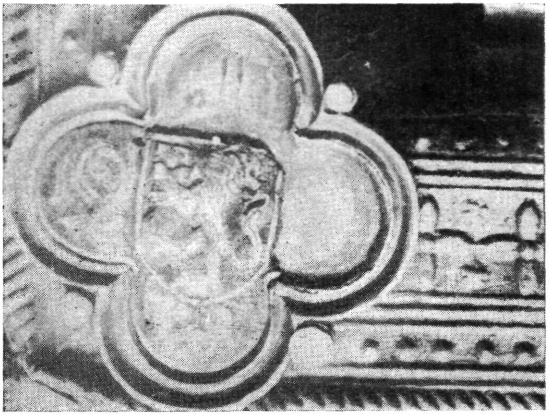

A SZELEPCHÉNYI-kódex táblájának címere

Tehát az első időkben valóban együtt éltek szerzetesek és papok. Nincs azonban adatunk arra nézve, hogy a későbbi évtizedekben is éltek volna bencések az esztergomi érsek környezetében. Egyébként is a SZELEPCHÉNYI-kódex erősen bencés jellege kétséget kelt bennünk aziránt, hogy a kódexet az esztergomi káptalanénak valljuk.

A bencés és magyar jelleg, valamint Szent Adalbertnek kiemelt ünnepe inkább arra enged következtetni, hogy *az esztergomi egyházmegye területén fekvő valamely bencés kolostorban* kell a kódex hazáját keresnünk.

Minden valószínűsége megvan annak, hogy a SZELEPCHÉNYI-*kódexet Garamszentbenedekről eredeztessük*. Garamszentbenedeket I. Géza alapította 1075-ben Szent Benedek tiszteletére. Már szólottunk a kódex bencés jellegéről, ami megmagyarázza Szent Benedek ünnepének többszörös szereplését. De nem magyarázza meg, miért van Szent Benedek translatiójának július 11-én nemcsak oktávája, hanem vigiliája is. Szent Benedek vigiliája nem szerepel sem a HAHOTI-, sem a PRAY-kódexben. Nincs meg a Sacramentarium Ratoldiban sem, amellyel RADÓ idézett művében a SZELEPCHÉNYI-kódexet egybeveti. Nem található az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban levő ún. OLÁH-féle Evangelistariumban sem, pedig azt kb. ugyanezen időben (1078-ban) írták, ugyancsak Észak-Franciaországban (egy Liège-Maastricht-i egyházmegyében fekvő bencés apátság számára), ahonnan a SZELEPCHÉNYI-kódex mintapéldányát is származtatjuk. — LEROQUAIS-nak a középkori francia

[3] Uo. 400. l.
[4] KNAUZ N.: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Strigonii, 1874. 42. l.

Sacramentariumokat és Missalékat felsoroló háromkötetes művében mindössze öt kódexben találunk július 11-e előtt vigiliát. Ezek közül két Sacramentarium korábbi, X. századi, egy Missale 1060-ból való, két kódex XII. századi, tehát későbbi.[5]

Indokolttá teszi azonban és megmagyarázza Szent Benedek ünnepének oktáváját és vigiliáját is, ha elfogadjuk, hogy a kódex *Garamszentbenedek számára készült.* Itt ui. Szent Benedek nemcsak mint rendalapító szerepel, hanem mint az apátság és templom Patronusa is. Mivel pedig a március 21-i ünnep nagyböjtbe esik, s így nem ünnepelhető kellő fénnyel, azért a nyári ünnepet kellett gazdagabb liturgiával felruházni. Éppen a XI. században jött szokásba az apostol-ünnepeknek vigiliával való ünneplése. Kódexünk szerzője tehát vigiliával és oktávával tüntette ki Rendjének alapítóját és kolostora Patronusát.

Annál is feltűnőbb Szent Benedek translatiójának Magyarországon való ilyen fokozott ünneplése, mivel az itáliai bencés anyamonostor, Montecassino kifejezetten tiltakozott a translatio ünneplése ellen. A translatio ui. Szent Benedek és nővére, Szent Skolasztika csontjainak Montecassinóról a francia Fleury-be való átvitelét jelentette. A franciák ezt július 11-én megünnepelték, míg a montecassinóiak a legélesebben tiltakoztak az ünnep ellen, és tagadták, hogy Szent Benedek és Skolasztika csontjai Fleuryben lennének.[6]

A kódex keletkezési helyére vonatkozó ezen belső érveknek kedveznek a külső, *történelmi adatok* is.

Említettük, hogy a SZELEPCHÉNYI-kódex kötéstáblájának bal alsó sarkát címer díszíti. A címer megfejtése kétségtelenül bizonyítaná a kódex egykori birtokosát. A megfejtés azonban nem olyan egyszerű.

A címer két hátsó lábán álló oroszlánt ábrázol, amely jobb első lábát felemelve, valamit tart vele. Az oroszlánnak kettős farka van, fején koronát visel.

Sajnos, a domborműves címer erősen kopott, s így éppen a kritikus részeket nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani. A régi magyar családok között nagyon soknak címerpajzsában találunk álló oroszlánt. Majdnem minden esetben két hátsó lábán állva, balfelé fordulva, kettős farokkal,fején koronát visel, fölemelt jobb első lábával leggyakrabban kardot, máskor nyilakat, pálmaágakat, zászlót, liliomot, búzakalászt, sőt kis templomot stb.

[5] LEROQUAIS V.: *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France.* Paris, 1924. I. 80.: Sacramentaire de Saint-Vaast d'Arras à l'usage de Corbie. (X. sz.) — I. 87: Sacramentaire d'Angers (X. sz. vége). — I. 152: Missel Bénédictin. à l'usage d'une collégiale ou d'un eabbaye de chanoines réguliers de Troyes (1060). — I. 256. Sacramentaire d'une abbaye Narbonnaise (XII. sz.). — I. 312: Missel de Troyes (XII. sz. utolsó negyede).

[6] A pannonhalmi Levéltár egy 1180 körüli oklevele érdekes bepillantást enged Montecassino gondolkodásába. Similis pannonhalmi apát (1176—1188) egy szerzetesét Montecassinóra küldte, hogy az anyamonostorral való (Szent Istvántól kapott) jogközösséget tanulmányozza. Péter cassinói apát nem mulasztja el az alkalmat, hogy a jogokon kívül meg ne említse a nekik annyira érzékeny pontot, miszerint pápai kiközösítés terhe mellett tilos Szent Benedek translatióját (júl. 11.) megünnepelni. Ezen oklevélből valószínűnek látszik, hogy a cassinói apát tudott Szent Benedek translatiójának magyarországi ünnepléséről, és a kiközösítés hangsúlyozásával akart némiképp ellenhatást gyakorolni. Másrészt ezen oklevél is bizonyíték a franciaországi liturgiának az árpádkori magyar liturgiára való erős hatása mellett. Garamszentbenedeken tehát nyilván francia hatás alatt Szent Benedeket, mint Patronust a maximális ünneplési lehetőséggel tisztelték meg. CAPSA 35. F. — Közölve: ERDÉLYI L.: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története.* (Bp. 1902) I. 608—609. l.

tart. Ez a leírás ráillik a SZELEPCHÉNYI-kódexen levő címerre is. Pusztán azt nehéz eldönteni, mit tart az oroszlán jobb első lábával? Ez pedig döntő fontosságú volna címerünk meghatározásában.

Azt is tudnunk kell, hogy egy-egy család címerében különböző helyeken vagy a család különböző tagjainak ábrázolása szerint némi eltérések, változatok szoktak jelentkezni. Ez szintén megnehezíti a címer pontos meghatározását.

A SZELEPCHÉNYI-kódex címerét FUCHS X. Ferenc püspök SZELEPCHÉNYI György, előbb veszprémi püspök, majd kalocsai érsek és nyitrai püspökhelyettes, 1666-tól esztergomi érsek címerének tartotta, s ennek alapján a kódexet az 1800-i Canonica Visitatióban SZELEPCHÉNYI evangéliumos könyvének mondotta.[7]

RÁTH György kétségbevonta, hogy a címer SZELEPCHÉNYIé lenne. Szerinte nem egyeztethető össze az evangelistarium táblájának XV. századi tiszta, komoly stílusával.[8]

Magunk részéről el tudnánk fogadni SZELEPCHÉNYI címerének. Mert ha a címerben az oroszlán jobb lábával fénylő napot tart, akkor minden lényegeset megtalálunk rajta, amit a SZELEPCHÉNYI címerről ÁLDÁSY leírásából,[9] és a nagy SIEBMACHER's *Wappenbuch*ban levő rajzából[10] tudunk.

A nehézség inkább abban áll, miért került volna a XVII. század közepén SZELEPCHÉNYI címere egy XV. századi művészi sodronyzománcos könyvdíszítés sarkára? Az Evangelistariumot SZELEPCHÉNYI már egészen biztosan nem használta. A nyomtatott liturgikus könyvek akkorra már kiszorították a nehezebben kezelhető és olvasható pergamenkódexeket, és nagyon sok helyütt könyvek bekötésére használták fel a XVI—XVIII. században a régebbi kódexek pergamenlapjait. Miért díszített volna címerével egy ősi kódexet, amelyet valószínűleg csak emlékként őrzött?

Ezért korábbi család címerével kell egybevetnünk. Mivel pedig a kódexet garamszentbenedekinek tartjuk, azért az ottani apátok között kell keresnünk a címer tulajdonosát.

Elég nagy valószínűséggel felismerjük azt az ősi SZÉCHÉNYI-család (nem azonos a későbbi gróf SZÉCHÉNYI családdal!) utolsó férfitagjában, III. János apátban (1476—1510). Az ő címere NAGY Iván leírása[11] szerint: „paizs udvarában növő oroszlán kettős farkkal, első jobb lábával keresztet tartva". NAGY Iván itt nem mondja, de a már idézett *Siebmacher's Wappenbuch*ban (amelynek szövegrészén szintén ő dolgozott) a SZÉCHÉNYI-család címerében megkoronázott oroszlán (ein gekrönter Löwe) szerepel.[12] Ha a NAGY Ivántól említett kereszt, amelyet az oroszlán jobb lábával tart, azonos azzal a kereszt alakú dísszel, amely címerünk bal felső sarkában látható, akkor a címert valóban SZÉCHÉNYI János garamszentbenedeki apáténak mondhatjuk.

[7] *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria.* (Posonii, 1835) 367. Id. Radó, i. m. 365. l.

[8] RADÓ, i. m. 366.

[9] ÁLDÁSY A.: *A magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimjegyzéke.* II. Czimereslevelek. (Bp. 1904) 86. l.

[10] J. SIEBMACHER's *grosses und allgemeines Wappenbuch.* (Nürnberg) CSERGHEŐ de N.-Tacskánd G.: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone.* (Nürnberg, 1885—1894) IV. 439. l.

[11] NAGY I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedekrendi táblákkal.* Pest, 1857—1868. XII. 345. l.

[12] SIEBMACHER, i. m. VI. 618. l.

János apát egész egyéniségéhez és tevékenységéhez hozzáillik az ősi Evangelistarium gazdagon díszes, címeres kötése. Mint Corvin Mátyás király kedves embere, a királyi kancelláriából került az apáti székbe. Apátsága alatt befejezte az apátsági templom és monostor újjáépítését, amely a huszita háborúk idején rongálódott meg, és 1483. július 11-én — tehát éppen Szent Benedek translatiójának ünnepén — felszenteltette.[13] Ezáltal július 11-e Garamszentbenedek számára nemcsak a rendalapítónak és Patronusnak, hanem egyúttal templomszentelésnek, Dedicatiónak is ünnepe lett.

Az elpusztult régi templomból fennmaradt az a hatalmas gótikus feszület, amely ma is a templom diadalívéről függ alá. Meggyőződésünk, hogy amikor Széchényi János az Evangelistarium táblájára domborműves feszületet tétetett, ez az ősi feszület állott szemei előtt. Amint ui. ezen feszület négy ágának végén a négy evangelista szimbóluma volt elhelyezve (amelyeket Storno a múlt századi restauráláskor az eredetiek nyomán újakkal cserélt fel[14]), úgy kódexünk táblájának peremén is a négy oldal közepén, keresztalakban a négy evangélista szimbólumát látjuk.

Azt is tudjuk, hogy János apát nemcsak ezen Evangelistarium restaurálásával szolgálta a Szent Benedektől annyira hangoztatott zsolozsma ügyét, hanem vannak adataink, amely szerint Breviariumot is íratott monostora számára.[15]

Kniewald Károly véleménye szerint [16] azért kötötték a kódexet ilyen díszes táblába, mert eskütétel céljaira használták püspökszentelésnél, királykoronázáskor. Nyomában mások is vallják ezt a véleményt[17].

Mi azt gondoljuk, hogy a Szelepchényi-kódex nem a miséhez használt Evangelistarium volt, hanem kóruskönyv. A bencés zsolozsmában ui. vasár-és ünnepnap az éjszakai zsolozsmarész (Matutinum) végén az apát elénekli az ünnep evangéliumát. Köznapokon (feriákon) nincs a zsolozsmában evangélium. Minthogy pedig a Szelepchényi-kódexben csak a vasár- és ünnepnapok evangéliumát találjuk, valószínűnek tartjuk, hogy az apát számára szolgált kórusi evangéliumoskönyvnek. (NB. A világi papi zsolozsmában nem szerepel az evangélium !)

Ezen esetben Széchényi János apát igazában saját használatára ékesítette fel az ősi Evangelistariumot.

Széchényi János halála után a garamszentbenedeki apátságban hamarosan aláhanyatlott, majd lassan megszűnt a szerzetesi élet. A törökök szerették volna megszerezni a felvidéki bányavárosokat, és többszörösen megkíséreltéek abban az irányban az előretörést. Az oda vezető utak kulcspontja Garamszentbenedek környékére esett. A kolostor tehát várrá alakult, s ez lehetetlenné tette a komoly szerzetesi életet. Végül is Miksa király 1565-ben az esztergomi káptalannak adományozta. A kolostort azután prefektusok kormányozták. Mellettük működtek a konventjegyzők, akik egyúttal a hiteleshelyi teendőket is ellátták.[18]

[13] Knauz N.: *A Garam-melletti Szent-Benedeki apátság.* Bp. 1890. 39—41. l.
[14] Uo. 36.
[15] Esztergomi Káptalani Levéltár Lad. 1. 4. 12. — Id. Knauz N., i. m. 82. l.
[16] Radó, i. m. 367. l.
[17] Pl. Fitz J.: *A magyar könyv története.* (1959) 13. l.
[18] Sörös P.: *Az elenyészett benczés apátságok.* (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. XII. K. Bp. 1912) 118. l. És: Haiczl K.: *A Garamszentbenedeki apátság története.* (Bp. 1913). 44—45. l.

A konventjegyzők névsorában találjuk 1628—1646-ig SZELEPCHÉNYI György érsek testvérbátyját, SZELEPCHÉNYI Mihályt, akit halála után az apátsági templomban temettek el. Sírja fölé SZELEPCHÉNYI György emléktáblát állíttatott, amely ma is megvan.[19]

Kézenfekvő a gondolat, hogy a Evangelistarium SZELEPCHÉNYI Mihály utján jutott Garamszentbenedekről SZELEPCHÉNYI György birtokába. Annál is inkább, mivel a védővárrá alakult monostorban úgysem volt rá többé szükség. SZELECPHÉNYI György az értékes emléket, úgy látszik, még életében a nyitrai Káptalannak ajándékozta.[20] A kódex 1919—1942-ig az esztergomi főszékesegyházi kincstárban volt letétben. Akkor visszaadták a nyitrai Káptalannak, ahol ma is őrzik.

A KÓDEX KELETKEZÉSI IDEJE. — RADÓ Polikárp a SZELEPCHÉNYI-kódexről szóló tanulmánya kapcsán annak írását tüzetesen megvizsgáltatta BARTONIEK Emmával. Ennek eredménye alapján a kódex keletkezése a XI. század első felébe helyezhető.[21]

MEZEY László az Evangelistarium írását a XII. század elejéről keltezi.[22]

Ha elfogadjuk a SZELEPCHÉNYI-kódex garamszentbenedeki eredetét, akkor keletkezésének legkorábbi időpontja 1075, vagyis a monostor alapításának éve.

Keletkezésének legkésőbbi időpontját RADÓ Polikárp 1083-ban látja, mivel akkor avatta szentté VII. Gergely pápa az első három magyar szentet: Istvánt, Imrét és Gellértet.

Mi azonban lehetőnek tartjuk, hogy a szenttéavatás ténye nem jelentette az ünnepeknek a liturgikus könyvekbe való azonnali felvételét, amiként ezt más példákban is láthatjuk. Így a XII. század közepén írt Gráci Antiphonálében megtaláljuk Szent István officiumát, Szent Gellért megemlékezését, de Szent Imre ünneplésének semmi nyoma, pedig mindhármukat együtt avatták szentté.

Mivel azonban a szabolcsi zsinat 1092-ben az elrendelt kötelező ünnepek között felsorolja a magyar szentek ünnepeit is,[23] fel kell tételeznünk, hogy az utána következő időkben keletkezett liturgikus könyveink általában tartalmazzák az első magyar szentek ünnepeit.

Ezek szerint a SZELEPCHÉNYI-*kódex* 1075 *után Garamszentbenedeken* készült, aligha később a XI—XII. század fordulójánál.

[19] HAICZL K. i. m. 169. l. — Az emléktábla feliratát NAGY Iván közölte: Magy. Tört. Tár XI. 239.: Gen. Dno Michaeli Pohronczio Szelepczeni Venerabilis Conventus S. Benedicti de juxta Gron ac Cottuum Bars et Hont Jurato Notario Fratri suo de se bene merito Georgius Szelepczeny Archi Epp. Strig. 1676.

[20] RADÓ, i. m. 366 l.

[21] Uo. 368—369 l.

[22] Szóbeli közlés.

[23] BATTHYÁN I.: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae, et Provinciarium adiacentium.* (Albae-Carolinae, 1785) I. 440—441. n. 37. — Csak meggondolandó adalékként közöljük az 1092-i szabolcsi zsinat ezen szavait: „Istae vero festivitates servandae sunt per annum: ... S. Regis Stephani, ... S. Gerhardi Episcopi, ... S. Emerici Ducis, ... et *unaquaque Parochia suum Patronum,* et dedicationem Ecclesiae celebret." — Tehát a Patronus megünneplése kötelező ünnep volt, s talán ez is alátámasztja állításunkat, hogy Garamszentbenedek patronatus címén ünnepelte nagyobb fénnyel Szent Benedek translatióját, mint a többi magyar bencés apátságok.

KILIÁN SZIGETI: DER SZELEPCHÉNYI-KODEX

Die erste Besprechung des Szelepchényi-Kodex' wurde von Polikárp Radó in „Magyar Könyvszemle" (1939, 4.) unter dem Titel: «Le plus ancien livre liturgique de la Hongrie: L'Évangéliaire de l'archévèque Szelepchényi» veröffentlicht. Auf dieser Grundlage bauen wir nun weiter, indem wir die Forschungen nach dem Entstehungsort und nach der Entstehungszeit der Handschrift fortsetzen.

Unser Ausgangspunkt zum Feststellen des Entstehungsortes ist das Fest des heiligen Adalbert am 23. April, von dem der in der ganzen Kirche gefeierte Sankt-Georg-Tag in unserem Kodex verdrängt wird. Das konnte nur dort geschehen, wo Adalbert Schutzheilige des Ortes oder der Diözese war. Da nun der Heilige als Patron des Esztergomer Domes und der Diözese geehrt wurde, mußte der Kodex in Esztergom (Gran) oder in der Esztergomer Diözese entstehen.

Der ganze Charakter des Evangeliars weist auf den Benediktinerorden hin. Polikárp Radó dachte an den Esztergomer Ursprung der Handschrift, da in Esztergom, wie in den süddeutschen Domklostern, weltliche Priester ein gemeinsames Leben mit Benediktinern führten.

Der starke Benediktiner-Charakter und die Benediktiner-Feiertage machen es aber unwahrscheinlich, daß es um das Evangeliar eines Domkapitels handelt. Wir meinen den Kodex viel mehr mit einem Benediktinerkloster der Esztergomer Diözese in Zusammenhang zu bringen. Drei Klöster können in Betracht kommen: Zobor, Kolos und Garamszentbenedek. Die Schutzheiligen von Zobor und Kolos werden aber in unserer Handschrift nicht besonders gefeiert. Desto ausdrücklicher wird das Fest des heiligen Benedikt am 11. Juli betont. Es ist also höchst berechtigt, wenn wir die Handschrift auf die unter dem Patronat des heiligen Benedikt stehende Garamszentbenedeker Abtei zurückführen.

In Frankreich wurde die Translation der Reliquien der heiligen Scholastika (Schwester des hl. Benedikt) von Montecassino nach Fleury am 11. Juli gefeiert. Montecassino leugnete, daß die Gebeine nach Frankreich gebracht worden wären, und erhebte Einspruch gegen diesen Feiertag. In Ungarn wurde aber der Tag im ganzen Mittelalter sowohl von den Benediktinern als auch von den Diözesen gefeiert. Eine Oktav des Tages enthält aber unter den ungarischen Missalien und Evangeliarien nur der Szelepchényi-Kodex, der kurz danach entstandene, ebenfalls von Benediktinern benützte Pray-Kodex und ein Garamszentbenedeker Missal aus dem Jahre 1394. Die Vigilie (10. Juli) ist nur im Szelepchényi-Kodex vermerkt.

Diese inhaltlichen Argumente werden auch durch äußerliche Umstände unterstützt.

Die linke untere Ecke des Einbanddeckels ist von einem Wappen geschmückt. Der Eigentümer des Wappens konnte also auch Eigentümer des Kodex sein. Das Wappentier: ein auf den hinteren Beinen stehender Löwe kommt aber in vielen ungarischen Geschlechtswappen vor, endgültig überzeugende Folgerungen können wir also daraus nicht ziehen.

Die bisher durchgeführten Versuche vernachlässigend, denken wir den Eigentümer des Wappens im Garamszentbenedeker Abt, János Széchényi (1476—1510) zu finden. Der humanistisch gebildete Abt war vom König Matthias Corvinus sehr hochgeschätzt. Während seines großzügigen Priorats wurde das Kloster und die Kirche neugebaut. Die Neubauten werden eben am bereits besprochenen Feiertag des hl. Benedikt, am 11. Juli geweiht.

Beim neuen Einband, bzw. bei der Restaurierung der Handschrift wurden die vom alten Einbanddeckel herabgelösten Emailschmucke mit ausgezeichnetem feinem Kunstgefühl verwendet. Als der Abt auf dem neuen Einbanddeckel das Kreuz mit Reliefen entwarf und die vom alten Einband gebliebenen vier Evangelisten-Symbole kreuzförmig auf den vier Seiten des Deckels gruppierte, schwebte ihm wahrscheinlich das alte gotische Kreuz seiner Kirche vor den Augen. Das Kreuz schmückt noch heute die Garamszentbenedeker Kirche und trägt auf seinen vier Pfählen ebenfalls die Symbole der vier Evangelisten.

Von vorangehenden Forschern wurde der auffällige Prachtband so erklärt, daß man annahm, daß der Kodex beim bischöflichen oder königlichen Eide benützt wurde. Unserer Meinung nach war aber der Kodex ein Benediktiner-Chorbuch. Bei den Benediktinern wurde nämlich im Chor das Evangelium an Sonn- und Feiertagen vom Abt gesungen. Der Szelepchényi-Kodex enthält tatsächlich nur die Sonn- und Feiertagsevangelien. Der Abt, János Széchényi ließ also das Evangeliar für seinen persönlichen Gebrauch restaurieren.

Im XVI. Jh., während der Türkenkriege, wurde Garamszentbenedek zu einer Burg, die monastische Lebensführung hörte darin auf, das Kloster wurde von Präfekten regiert und um die Aufgabe eines glaubwürdigen Ortes weiter erfüllen zu können, wurden Laien als Konventnotare angestellt. In den Jahren 1628—1646 war Mihály Szelepchényi, Bruder des grossen Erzbischofs György Szelepchényi, der Garamszentbenedeker Konventnotar. Aller Wahrscheinlichkeit nach gab er die Handschrift angesichts der Gefahr, die der Burg und dem Kodex drohte, seinem Bruder, Georg Szelepchényi, der ihn dann dem Nyitraer Domkapitel weiterschenkte. Auch heute wird er im Archiv des Domkapitels aufbewahrt.

Wenn wir den Garamszentbenedeker Ursprung des Kodex annehmen, so konnte er am frühesten nach dem Jahre 1075 entstanden sein, da das Kloster in diesem Jahre vom König Géza I. gestiftet wurde.

Nach den paläographischen Untersuchungen Emma Bartonieks, und weil im Evangeliar die Feste der im Jahre 1083 heiliggesprochenen Stephan, Emerich und Gerhard fehlen, setzte Polikárp Radó die Entstehungszeit der Handschrift ins XI. Jh., unbedingt vor 1083, bzw. noch vor 1073, da es darin auch der Kult der Zoborer Eremiten: Zoerards und Benedeks unberücksichtigt bleibt.

Die von László Mezey durchgeführten neuesten und gründlicheren Textuntersuchungen zwingen uns aber die Entstehungszeit lieber ins XII. Jh. zu setzen.

MÉSZÁROS ISTVÁN

Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből

Középkori neveléstörténetünk jeles kutatói, BÉKEFI Remig, FRAKNÓI Vilmos, majd FINÁCZY Ernő előtt ismeretlen maradt az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Mss III. 184. számú kódexe, amely nem más, mint a legelső, Magyarországon használt, talán itt is készült „tankönyv".

Mi lehetett eddigi ismeretlenségének oka?

Elsősorban az, hogy a kötet első, nagyobb része az „Énekek éneke" magyarázatát tartalmazza, erről kapta címét is, s a könyvtár minden régebbi és újabb katalógusában így szerepel: „Tractatus in Cantica Canticorum".

A hártyalapokra írt sorok megszakítás nélkül, címek, bekezdések mellőzésével, vég nélküli egyformaságban következnek egymás után, s az egyházi rész fejezetei után szinte észrevétlenül vált át a szöveg az iskolás részre. Az írás igen apró betűs, olvasása eléggé nehéz, és még jobban bonyolítja a sok rövidítés. A kódex végigolvasására bizonyára ez okok miatt nem került sor, s ezért kerülte el mindeddig a szakemberek figyelmét.

Pedig a kódexet már publikálták, ezt azonban nem pedagógia-történeti részleteinek köszönhette. Az utolsó lapon található ugyanis az úgynevezett Esztergomi Krónika, egy későbbi latin nyelvű bejegyzés, amelyet a XIII. század közepe táján vetett a kódexlapra az ismeretlen scriptor. A rövid néhány sor nyolc Árpád-házi királyunk nevét és temetkezési helyét örökítette meg. KNAUZ Nándor tette közzé ezt a legelsőül leírt krónikát 1875-ben.[1] 1902-ben pedig ZOLTVÁNY Irén mutatta ki az Énekek éneke-kommentárról, hogy az a IX. században élt HAYMO halberstadti bencés apát, majd püspök művének másolata. Magát a leírás munkáját szerinte valószínűleg magyarországi bencés szerzetes végezte.[2] A kötetet, illetőleg annak krónika-részletét kiállították az 1958-ban rendezett esztergomi kódex-kiállításon is, ennek kapcsán említi a kiállítás katalógusa.[3]

Kódexünk iskolás része *„tankönyv"*. Az ilyen célt szolgáló könyveket, a mai gyakorlattal ellentétben, a középkori diák maga állította össze. Így írta le SZALKAI László, a későbbi esztergomi érsek mint pataki iskolás 1494-ben KISVÁRDAI János baccalaureus-tanár előadásainak anyagát.[4] Ezt az asztro-

[1] KNAUZ Nándor: Az *esztergomi rövid krónika*. Századok. 1875. 623. l.

[2] *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története*. Budapest 1902. I. 436. l.

[3] *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódexminiatúra-kiállítás katalógusa*. Esztergom 1958. 9, 15. l.

[4] Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban. Jelzete: Mss II. 395.

nómiai, nyelvészeti és zenei jegyzeteket tartalmazó kötetet tartotta a szakirodalom az első magyarországi tankönyvnek.[5]

Most ismertetendő tankönyvünk azonban sokkal régibb.

*

A tankönyv leírásának ideje.

Nyolcadrét alakú kis kódexünk hányatott életének csak a közelmúltját ismerjük. Első lapjának bejegyzése szerint 1864-ben vette Scitovszki János esztergomi érsek 30 aranyforintért. Előző tulajdonosának neve is szerepel ezen az oldalon : 1842-ben Farkas Lajosé volt. Másolási idejére magában a szövegben nem utal semmi megjegyzés, sem az egyházi, sem az iskolás részben. Gondos paleográfiai vizsgálattal azonban, tág keretek között, következtethetünk keletkezésének korára.

A kötet 23 — 18×12 cm nagyságú — lapból áll, három ívre elosztva. Az első 18 lapot a kéthasábos írással írt traktátus foglalja el, a 19/a oldal baloldali oszlopának közepe táján, egy sornyi kihagyás után kezdődik a tankönyv-rész. Ezután három kivágott lap keskeny szegélyét láthatjuk a fűzésnél. A vágás egyenetlenségeiből arra lehet következtetni, hogy ezeken a lapokon sohasem volt írás, éppen a hártyák hibás volta miatt távolították el, még a ráírás előtt. Erre mutat az is, hogy a megelőző és az utána következő részekben nincs értelmi megszakítás. Ezután folytatódik a szöveg, egészen a 23/a oldalig, itt találhatjuk, a tananyag befejezése után, a krónikás bejegyzést. Tankönyvünk tehát 8 oldal terjedelmű, szorosan egymáshoz tapadó kicsi betűkkel, nagyon sűrű sorokkal, sok erős rövidítéssel.

Az egész kódexben két kéz munkáját lehet megkülönböztetni. A traktátus nagyobbik része jellegzetes XI. század végi könyvírás. A 18/a oldal bal hasábjának alján azonban, még a Cantica Canticorum részben, pontosan megkülönböztethetően más folytatta az írást. Míg az első kéz írása folyamatos egyöntetűséggel, szinte teljes változatlansággal hömpölyög, addig a másik kéz munkájában több egyenetlenség tarkítja az írás képét. Többször megváltozik a tinta színének árnyalata, más és más hegyű a toll, egyes helyeken sokkal zsúfoltabb az írás, mint a kódex első lapjain.

Így más tollal, erősebben ferdére vágott heggyel, sötétebb tintával, kissé nagyobb betűkkel íródott az eltávolított lapok után következő 20/a oldal baloldali oszlopának 33 sora. Ez az írás azután megszakadva ismét más tintájú, egészen vékony tollal írt, igen zilált írásba csap át, amely ugyanez oldal jobboldali oszlopának első két soráig tart. Itt visszatér a szép, gondos írás, de sokkal jobban összesűrítve, tömörítve a sorokat, s a tinta is sötétebb, mint előbb. Különösen kiválik a 22/a oldal bal hasábjában egy ötsoros rész, egészen sötét, fekete tintával. Az erre következő levélminta színe megint halványbarna, akárcsak a kötet utolsó oldalainak betűi, sorai.

Mindezek érthetők: *tankönyvünk írója saját maga számára készítette jegyzetét,* több szabadságot engedhetett meg a külső kiállítást illetően. Szorította őt a rendelkezésére álló oldalak száma, igyekezett úgy elhelyezni szövegeit, hogy — ha összeszorítva is — de elférjenek a kis könyvben. A viszonylagos

[5] Bartha Dénes: *Szalkai érsek zenei jegyzetei monostori iskolai diák korából.* Budapest 1934. 2. l.

gondatlanságot megmagyarázza a tankönyv összeállításának módja is: az egyes részeket akkor írta le diákunk, amikor annak megtárgyalására, feldolgozására az iskolai munka folyamán éppen sor került. A többszöri nekikezdés természetesen az egyöntetűség, a külső csinosság rovására ment. Ezek a tintaszín- és tollhegy-különbségek is aláhúzzák, hogy nem együttő-helyében, automatikusan másolta valamelyik scriptor, hanem valóban iskolás diák keze által írt és forgatott „tankönyv" volt esztergomi jegyzetünk.

*

De ezt bizonyítja *írásának tüzetesebb vizsgálata* is.

Tankönyvünk írása ugyanis — de már a traktátus utolsó része is, tehát a második kéz írása — nem a szokásos könyvírás, amelyet a vallásos-tudós kódexekben használtak a kor másolói, hanem sajátos, a folyóírás felé közeledő ún. cursiva textualis.

A betűformák tiszták, világosak, energikus vonásúak annak ellenére, hogy szemmel láthatóan gyors iramban vetették őket egymás mellé. Szembetűnő az író kéz nagyfokú fegyelmezettsége. Az egyes betűalakok ugyan még több tagból állnak (tehát az írás még nem kurzív írás), s a telt, kerek idomok kialakítása is fokozott igényeket támaszt az íróval szemben, mégsem érződik a lassú aprólékosságnak semmi gondja, az írás biztosan, végtelen szabályossággal, gyors rutinnal szalad a sorokon, éles ellentétben a kötet első részének óvatosan rajzolgatott betűivel. Az írást azonban gyorsulása nem teszi deformálttá, a betűk a formák teljes megőrzésével sorakoznak sűrűn, szorosan egymás mellett, apró, segédvonalkákkal kapcsolódva egymáshoz. Néha nemcsak több betű, de több szó is egy lendülettel, egyben íródik le, a szavak előtt álló prepozíciókat, valamint az „et" kötőszó hetesformájú jelét pedig minden esetben egybeírva láthatjuk. Tankönyvünk leírója szívesen alkalmazza a gyakorlati íráshasználatban kialakult kurzív elemeket, a kéz mozgását könnyítő elhúzásokat, hajlásokat, s a betűtagok és az egyes betűk egymás közötti kapcsolódását megkönnyítő vonásokat.

A gyors és energikus toll azonban az egyenes vonalakat keresi, ezért a másoló a kerek betűrészeket itt-ott, alig észrevehetően már megroppantotta. Jól megfigyelhető ez az öntudatlan szándék különösen a 20/a oldal bal oszlopának első néhány sorában. Ez a jelenség már a gótika felé mutat. Tankönyvünkben azonban még mindig a külön betűnként, sőt betűtagonként dolgozó írástechnika uralkodik, a toll mozgása még vertikális, felülről lefelé ejti a vonásokat.

Néhány régiesebb betűalak is él még a szövegben. Vegyesen szerepel a függőleges szárú *d* a visszahajló szárúval; a nagyfejű mondatkezdő *a* a háromszög alakú nagy *A*-val; a háromlábú kis *m* a szív alakú típussal; a szögletes nagy *V* a legömbölyített *Y* alakúval. Az *r* és a hosszú *s* mélyen lenyúlik a sor alá, a *g* betű alsó és felső hurokja egyaránt kerek és zárt. A latin *ae* betűt legtöbbször puszta *e*-vel jelöli jegyzetünk írója, ritkán cedille-el ellátott *e*-vel, a szavak belsejében gyakran kisméretű nagy *R* található, az *i* betűkön soha sincs pont. Az „et" rövidítése ritkán történik a szokásos áthúzás nélküli 7-hez hasonló jellel, legtöbbször „ac" formában kiírva olvasható. Hiányoznak még a leglényegesebb összekötő vonalak, valamint az *l*, *g*, *f* betűk le-, illetőleg felfelé irányuló szárainak hurkolásai, amelyek később majd valóban folyamatossá, könnyen folyóvá teszik az írást.

A legújabb — magyar kezdeményű — írástörténeti kutatás a *fenti ismérvekkel jellemzett írásmódot „dictamen-írás"-nak nevezi.*[6] Megjelenése, kialakulása ugyanis szoros kapcsolatot mutat a XI—XII. század fordulóján jelentkező, az iskolai oktatással párhuzamos „Ars dictaminis" kurzusokkal. Az itt folyó képzés a nehézkes könyvbetűk kizárólagos uralmának idején tervszerűen igyekezett kialakítani a gyorsabb, folyamatosabb írás formáit a levelezés, a hivatalos iratok fogalmazásának céljaira, általában a kor társadalmi írásbelisége számára.

Minden jel arra mutat, hogy ezt az írásmódot az iskolai tananyag mellett, külön kurzusokon sajátították el, mint hivatás-írást, szakképzettséget, a közigazgatási adminisztráció szolgálatára készülő klerikusok. Nem állítható, hogy ez az írásmód csak a magasabb képzettségűek sajátja lett volna, ismerünk példákat ilyen tökéletes írással, amelyek eléggé bizonytalan grammatikai képzettségre vallanak. Az „Ars dictaminis" kurzusai mindamellett az iskolával szoros összefüggésben folytak, a képzés annak grammatikai-retorikai tananyagára alapozódott.

Ezt a kurzívába hajló írástípust Montecassino nagy jelentőségű bencés iskolája alakította ki. Itt élt és tanított ALBERICUS, az első *„Ars dictaminis"*-tankönyv szerzője, a XI. század végén. Az új írás Itáliában nem terjedt el, viszont közvetlenül Montecassinóból került el Normandia, Anglia iskoláiba, káptalani székhelyeire;[7] majd az északi Franciaországba, ez vált azután a kontinensen az új írástechnika kisugárzó fókuszává. A lassan „universitas"-szá fejlődő párizsi iskolák magasabb fokú tudományos központokká való szerveződése időben is teljesen párhuzamos jelenség az új írásmód kialakulásával. Innen, Párizsból vitték szét hazájukba a társadalmi adminisztráció alapvető készségeit, a gótikába hajló írást (a „littera Parisiensis"-t) és a főbb külső fogalmazási formákat az innen kirajzó, itt tanuló diákok.

Az alakuló egyetemeken — azoknak az iskoláknak szokásait követve, amelyekből kifejlődtek — már kezdettől fogva állandósultak a gyakorlati levelezésre oktató „Ars dictaminis" kurzusai az egyetem tanárai közé tartozó mesterek vezetésével. A hivatalos egyetemi tantervek azonban seholsem emlékeznek meg e tanfolyamokról, mert anyaguk nem tartozott a tulajdonképpeni, grádust adó egyetemi képzéshez.

Nem véletlen ez. Az egyetemi előadásokon — ugyancsak régebbi hagyományokat követve — nagy szerepe volt már kezdettől fogva az írás oktatásának, gyakoroltatásának. Egyes anyagrészek feldolgozása során a magister tollba mondta a megtanulandó szöveget, lelassítva, ismételve a mondatokat. Innen ered ennek az előadásmódnak a neve: „Legere ad pennam, legere ad calamum".[8] A tanulók a lediktált tananyagot vagy azonnal tintával, tollal hártyára írták, vagy pedig először viasszal bevont táblára jegyezték fel, s később, szállásukon másolták át pergamentre. Ez a jegyzetelő írás azonban igénytelen, darabos betűkből állt, amellyel a diák később sem mint könyvíró, sem mint oklevélíró nem boldogulhatott.

[6] HAJNAL István: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales.* Budapest 1959.[2] 35. l.

[7] HAJNAL István: *A propos de l'enseignement de l'écriture aux universités médiévales.* Az id. kötetben: 249. l.

[8] HAJNAL: *L'enseignement* . . . 117. l.

Aki viszont íráskészségével valami előkelőbb elhelyezkedést ambicionált — s a XII. században már voltak ilyenek, egyre nagyobb számban —, annak különleges „szakmai" írásképzésben kellett részt vennie. Ezt szolgálták a speciális írást-tanító, ügyirat-kiállításra, levélfogalmazásra oktató „Ars dictaminis" tanfolyamok. Ezt az írást stilizálta később hivatalos, kanonizált oklevél-írásává a pápai Curia, ebből formálódtak ki Európa-szerte a XIII. századi tökéletes kalligrafiájú kancelláriai írások.

A „dictamen-írás" első jelentkezése a XI—XII. század fordulója körül észlelhető. Esztergomi tankönyvünk írása, fentebb részletezett tulajdonságaival ezt a kezdeti stádiumot tárja elénk. Érdemes azonban tovább nyomon követni ennek a „dictamen-írás"-ból kisarjadt folyóírásnak az útját, hogy tankönyvünk írásmódját azokkal összevetve, keletkezési idejét annál nagyobb biztonsággal meghatározhassuk.[9]

A XII. század végére ugyanis a „dictamen-írás" tovább alakult. Ekkorra a betűk szoros egymásutánjára ügyelő kéz a betűk alsó és felső szárainak hajlásait már hurkolásokká növelte, s az írás képét a *t*, *l*, *b* betűk felfelé hajladozó szárai, valamint a *g*, *p* betűk lefelé kacskaringózó hajlításai uralták. Ekkor már egyetlen vonással írták a betűket, különösen jellemző az *m*, *n*, *u* betűk szétnyílása egyetlen tollvonással írt szögletes hullámvonalakká. Az írás már kezd horizontális jellegűvé válni a sok összekötő vonal és hurok miatt.

Kétségtelenül a stílusváltozás korának egy pillanatát rögzítette le könyvünk: *egymás mellett van a XII. század elején használt régi és új írás*. Kódexünk hártyalapjai képzeletünkben egy idős scriptort idéznek fel, aki az egész életében használt, de ekkor már régiesnek ható könyvírással majdnem elkészült a traktátus lemásolásával. Munkájának azonban nem tudott végére érni, s egy fiatal nótáriusjelölt diák fejezte be új, modern írásmóddal. Ő azután a maradék üres lapokra leírta az iskolai oktatás anyagát is, tankönyvet készített magának.

*

Tanulmányozott kódexrészletünk tehát a XII. század első felének valamelyik iskolájában készült, mint *tankönyv*. Ebben az időben a tanulók az ilyen formán leírt tananyagot tanulták meg, akárcsak a mai diák a nyomtatott tankönyv szövegét. Ezt a „tankönyvet" azonban saját maguknak kellett elkészíteniük a rendelkezésükre bocsátott szövegek, vagy pedig a tanár diktálása alapján.

A középkori iskolák hagyományos tananyaga e sajátos eljárásmód által állandó folyamatként ismételten felfrissült és megújult. *Minden oktató, minden magister ugyanis a saját hozzáértése és felfogása szerint igyekezett a reá bízott tanulmányi anyagot újraformálni*, egyszerűsítésekkel, összevonásokkal a megtanulásra alkalmasabbá tenni, a szövegeket didaktikai meggondolások alapján megrostálni, rövidíteni.[10] Ez az oka, hogy még a hírnevesebb mesterek sem dicsekednek eredetiséggel a nevükkel ellátott könyvekben, s elsősorban arra hivatkoznak, hogy diákjaik kérésére és segítésére állították össze szövegeiket,

[9] Uo. II. fejezet: *„La formation de cursive gotique."*

[10] Pl. egy XI. századi, ismeretlen szerzőjű grammatika előszavában; „Primum pauca dedi, quasi fercula deliciosa. singula distinguens, facili brevitate, notavi." Migne: *Patrologia Latina* 171. 1692.

másrészt hogy mindezeket — mint „sokszínű virágcsokrot", vagy „mint méh a mézet" — mások műveiből gyűjtötték egy kötetbe.[11]

A tanítványoknak azután ezt az átalakított anyagot adták át, hogy azok maguknak lemásolják és megtanulják. Az iskolák ősi eredetű szövegkönyvei szinte mindenütt hozzáférhetők voltak, mégsem ezeket használták „tankönyv"-ként, nem tudunk tömeges másolásukról, még kevésbé a diákok által való közvetlen forgatásukról, tanulmányozásukról. Sok említés történik ugyan az egykorú iratokban ezeknek az évszázados könyveknek tekintélyes címeiről, nagynevű auktorairól, mégis a maguk egészében sohasem, seholsem tanították eredeti, terjedelmes szövegeiket. A XII. század derekán például panaszt tettek a Chartres-i iskolában, hogy a magisterek nem „in libris", hanem „in schedulis et quaternis" tanítanak, vagyis a maguk kivonatait és összeállításait magyarázzák.[12] A diákok sokszor önállóan készítették el ezeket a jegyzeteket,[13] s a diáklevelekben is erre hivatkoztak, amikor oly gyakran kértek pénzt hazulról írószerekre: „Glosulas facimus, nummos debemus."[14] A diákok jegyzetei fényt vetettek magára a tanításra, a magisterre is. Az 1100-as években egy párizsi teológus, amikor tanítását kifogásolták, azzal védekezett, hogy tanítványainak füzetei nem helyesen adták vissza gondolatait.[15]

A tanulóknak azonban *nem csupán az iskolai tanulmányok céljaira kellett a saját maguk által írt tankönyv, hanem jövendő pályájukra is.* Bárhová került a végzett diák, akár klerikus volt, akár világi, a könyv hivatásának eszköze volt, akármilyen területen működött is később. Párizsban az egyetem alakulása idején a rendtartás megkövetelte, hogy a diákok megfelelő tankönyvekkel jelenjenek meg az előadásokon, ha másként nem, hárman közösen egy könyvvel, és a szöveget figyeljék, esetleg javítsák és egészítsék ki az előadás alapján. A grádusra való jelentkezés alkalmával azonban a jelöltnek már elő kellett mutatnia saját tulajdon könyvét.

A tankönyv elkészítése kétségtelenül fáradságos munkába tellett. Tény az is, hogy nem minden középkori diák szorgoskodott nagy buzgalommal ezen a téren, ezt jelzik a szigorú előírások. „Egyeseket intésekkel, másokat virgáccsal és büntetésekkel kellett rávenni", hogy kötelező írásbeli munkáikat s egyéb feladataikat elkészítsék — emlékezik vissza John of Salisbury iskoláskorára, a XII. század 30-as éveire.[16] Mindezt azonban a korszak oktatásmódszertani felfogása is elősegítette: nem a könyvekben van az igazi tudomány, hanem a tudásban! „Pauper libris, dives autem scientia"[17] — ahogyan az iskolás szólás-mondás tartotta. Kevés lévén a könyv, a tanításban elsősorban

[11] Helpericus (a 10. század végén); „ex his, quae ab aliis asseris sparsim copioseque tractata . . . in unum colligi, et veluti sertum quoddam ex diversis floribus compingi." Migne, i. m. 137. 20. Papias (a 11. század közepén): „Instar apis mella collecta labore decenni cunctis Papias ista legenda dedit." Migne, i. m. 141. 1439. Hugo Bononiensis (a 12. század elején): „ex multorum gestis in unum corpus colligere . . . " Ludwig Rockinger: *Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts.* München, 1863. *Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte.* IX. kötet, 1. rész, 53. l.

[12] Clerval, A.: *Les écoles de Chartres au moyen âge.* Paris, 1895. 309. l.

[13] Langlois, Ch. V.: *La vie en France au moyen âge.* 1926—28. II. 107. l.

[14] Clerval, i. m. 216. l.

[15] Uo. 169. l.

[16] „. . . alios admonitionibus, alios flagellis et poenis urgebat." Migne, i. m. 199. 854.

[17] Gábriel Asztrik: *Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban.* Budapest, 1938. 4. l.

az emlékezetre támaszkodtak, minden szöveget, tudományos tételt vagy szabályt „könyv nélkül" kellett a középkori diáknak megtanulnia és tudnia. Pierre de Limoges elismerően mondta a párizsi tanulókról: „Amit az iskolában hallottak, nem a könyvekre, hanem az emlékezetükre bízták."[18] Valóban: ez a tudatosan megszervezett „kollektív emlékezet" volt a hordozója és megőrzője hosszú évszázadok tudásának, ez a könyvnélküliség biztosította a középkori tanulmányi törzsanyag viszonylagos egységét hatalmas időbeli és térbeli távolságokon keresztül. Sokszor történik említés ezekben a tankönyvekben arról, hogy lényegében nem is tartalmaznak új ismeretanyagot, csak olyat, amelyről a diákok az iskolában, az élőszóval előadott magyarázatok során már többször hallottak, a szóbeli hagyományokból már jól ismernek.[19]

Esztergomi tankönyvünk is ezekhez hasonló iskolakönyv volt, tehát *nem valamely tudományos munka folyamatos, teljes terjedelmű másolata, hanem az iskolai oktatás során ténylegesen feldolgozott, különféle tartalmú tananyagrészek egymás mellé másolt együttese.* Ebben a tekintetben ritkaság: a szakirodalomban nem található említés ilyen korai időpontból származó, iskolás jegyzetként összeállított tankönyvről.[20]

Említettük már, hogy ezt a könyvet igen jó íráskészséggel, nagy gyakorlattal rendelkező diák írta le, biztos, rutinos vonásokkal róva egymás mellé a betűket. Ebből következik, hogy hivatása volt az írás, királyi vagy főúri udvarban, kódexek és oklevelek között sokat dolgozhatott már, s e foglalkozásával egy időben vagy ezzel felhagyva fogott hozzá a magasabb tanulmányokhoz. A két tevékenység között nincs ellentét. Már fentebb kifejtettük, hogy a dictamen-írás megtanulása nem tartozott a szorosan vett iskolai általános grammatikai-retorikai képzéshez, csak azok tanulták meg külön „szakképzettség"-ként, sokszor még az általános képzés előtt, akik a hivatali írástevékenységet életpályául választották.

Diákunk kezevonásai nyomán *a XII. század első felének iskolájába pillanthatunk be.* Ez ad fokozott jelentőséget jegyzetünknek: világos kép tárul elénk, hogy egy bizonyos időszak alatt mit, miről, miből tanultak valamelyik — talán magyar — középfokú iskolában.

Az alsófokú — a latin szövegek olvasását, valamint elemi nyelvtant felölelő — oktatás után került a kisdiák a középkori iskola *középső tagozatára*, amelynek *tananyaga a trivium volt*, a szakirodalom szerint[21]. Ha azonban sorravesszük tankönyvünk egyes fejezeteit, kiderül, hogy a trivium valójában csak elvont, elméleti jellegű megjelölés. Az iskolai gyakorlat ugyanis alaposan kitágította, a kor társadalmi szükségleteinek megfelelően bővítette, alakította ókori tartalmát. Igaz, hogy a legterjedelmesebb rész jegyzetünkben is a *gram-*

[18] „Quod in scholis audierat, non libris, sed memoriae commendaverat, ut si charta cadet, tecum sapientia vadat." WELTER, I. Th.: *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du moyen âge.* Paris, 1927. 180. l.

[19] „Solet mens humana diversis dedita curis multa oblivisci, memoriae exciderent, litterarum suffragiis ea quoquo modo reparare valerent". HELPERICUS: *De computo.* MIGNE, i. m. 137. 19.; „Nec nova vos et incognita in hac brevitate operimini edisciturос, sed ea, quae iam viva voce nobis referentibus edidicistis . . ." ALBERICUS (a 11. század végén) leveléből. ROCKINGER, i. m. 30. l.

[20] Említik a német egyetemeken keletkezett tankönyvek sietős, hanyag írással írt másolatait (*Handbuch der Bibliothekswissenschaft.* Wiesbaden 1952. I. 299. l.); a párizsi kollégiumokban használt jegyzeteket (GERARD, O.; *Nos adieux à la vieille Sorbonne.* Paris 1893. 51. l.)

[21] FINÁCZY Ernő: *A középkori nevelés története.* Budapest 1926.[2] 178. l.

matika és a *retorika*, de ha figyelembe vesszük, hogy mellettük ott van a helyes beszédet, pontos kiejtést tanító *prozódia*, a fogalmazással, levélírással foglalkozó *dictamen*, s az alapos számolási készséget feltételező *computus*, s mindezek mellett a jegyzetünkben ugyan nem szereplő, de mindenütt szükséges *ének* (amely nem azonos a quadriviumban szereplő „musica"-val), akkor a XII. századi átlagos színvonalú káptalani vagy kolostori iskola reálisabb, valószerűbb képe bontakozik ki előttünk.

A feldolgozott tananyag.

I. Grammatica.

A régi római iskolákban tanított nyelvtan, s általában a latin nyelv rendszerbefoglalásának elmélete a görög grammatikán alapult, s nem sok eredetiséget mutatott. Jelentősebb magaslatra csak a IV. század folyamán jutott Charisius, Diomedes, Probus, Servius munkásságával, ekkor élt a híres Donatus, majd pedig a VI. században következett el a klasszikus grammatika fejlődésének utolsó szakasza Priscianus Caesariensis működésével.

Ezt a görög-latin grammatikát vette át a keresztény iskola. A hagyományos kereteket megtartva, saját szükségleteinek és igényeinek megfelelően némileg módosította anyagát, kiegészítette tartalmát. De lényegében *új szellemű művek létrehozása egészen a XII. század végéig nem látszott szükségesnek.* A kétféle Donatus-könyv megfelelt a kezdő fokon: az „*Ars minor*" tartalmazta az ige- és névszó-ragozást, az „*Ars grammatica*" pedig a nyolc „beszédrészt", vagyis a szófajokat. Priscianus műve pedig, az „*Institutio grammatica*" nagyobbik része a beszédrészeket tárgyalta bő kifejtésben, kisebbik része pedig a mondatrészeket dolgozta fel rövidre fogva.

Mindamellett ebben az időben *az iskolai grammatika-oktatás a leginkább mégis* Donatus *és* Priscianus *műveit használta.* Ezek a művek voltak a legtöbbször másolt tankönyvei a középkori iskoláknak. A IX. századtól kezdve fellelhető könytárkatalógusok számtalan példányát említik Európa-szerte.[22] Magyarországon a pannonhalmi apátság 1083 és 1095 között feljegyzett könyvei között két példány Donatus is volt.[23] Bonipert, Pécs első püspöke nagy ajándékokkal küldte Fulbert chartres-i püspökhöz klerikusát egy Priscianus-kötetért, s a francia főpap „szívesen" adta oda saját iskolájának egyik nyelvtanát.[24] Hartvik is említi 1112—1116 körül írt *Szent István legendája* előszavában, hogy iskoláskorában Priscianust tanulta,[25] s ennek bizonysága művének szövege, amely antikokon iskolázott szép latin próza.

Jegyzetünk grammatikai része egyrészt alaktani, másrészt mondattani ismereteket tartalmaz, a fentebb említett IV—VI. századi szerzők nyomán. Nem kezdő, bevezető ismeretek ezek, hanem olyan haladottabb tanulók számára való anyagrészek, akik az első nyelvtani tudnivalókat, a névszó- és igeragozást, a mondatrészek használatának általános nyelvtani szabályait

[22] Pl. Max Manutius: *Handschriften antiker Autoren in mittelalterlichen Bibliothekskatalogen.* Leipzig 1935. 178, 305. l.

[23] *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története.* I. 591. l.

[24] „Significavit autem nobis filius noster tuusque fidelis Hilduinus tuae charitatis erga nos insignia, fideliter asserens unum de nostris Priscianis te velle, quem et per eumdem libenter mittimus . . . " Migne, i. m. 141. 189.

[25] „Priscianus auctor artis grammaticae . . . mihi notus olim . . . " *Scriptores* II. 401. l.

már elsajátították. Ebből következik, hogy jegyzetünk nem a káptalani és kolostori iskolák alsó fokán, hanem középső szakaszán volt használatban.

Az anyag számottevő része mondattani szabályok sorozata, javarészt PRISCIANUS alapján. Az ókori és a középkori grammatikák általában nem foglalkoztak a mondattannal, inkább csak az alaktannal. PRISCIANUS is műve tizennyolc könyve közül csak a két utolsót szenteli ennek a témakörnek.

Feltűnő, hogy jegyzetünkben ezek az alaktani és mondattani ismeretek a legnagyobb összevisszaságban, minden logikus rend nélkül következnek egymás után. Ez is azt mutatja, hogy jegyzetünk nem valamilyen iskolai forrásmunka folyamatos másolata, hanem *egy tanulmányozott szöveghez fűzött magyarázatok gyűjteménye.*

A középkori iskolai gyakorlat szerint ugyanis a kezdeti ismeretek elsajátítása után a tanulók különféle szövegeket olvastak, elemeztek, fordítottak gyakorlásképpen. Nagy szerepet kapott ennek során az anyanyelv is, amelyet csak később, a humanista iskola űzött el az iskolából. Az angol AELFRIC-nek a XI. században készült angol-latin DONATUSa és PRISCIANUSa óta („így tanultuk a nagytekintélyű ATHELWOLD mester iskolájában"[26]) számtalan francia, német, sőt olasz tájnyelvi glosszákkal ellátott, vagy kétnyelvű példánya ismeretes ezeknek a tankönyveknek,[27] bizonyságául az anyanyelvi, élő szóval elhangzó magyarázatnak.

A magister az olvasás közben előkerülő szavakhoz, fogalmakhoz fűzte nyelvtani magyarázatait, amelyeket a tanulók lejegyeztek, s otthon megtanultak. Ezért nincsenek a leírt nyelvtani szabályok kapcsolatban egymással, úgy következnek egymás után, ahogyan a tanulmányozott szöveg ezt annak idején megkívánta. Hogy mi volt a szóbanforgó szöveg, amihez ez a magyarázat tartozott, az ma már természetesen nem állapítható meg. Jegyzetünk egy későbbi szakasza említi, hogy a nyelvtani gyakorlást „in textu historiae"[28] kell végezni. A „historia" szó a középkori iskolában a bibliát jelentette,[29] de a XII. században keletkezett, s igencsak elterjedt iskolakönyv, a *„Historia Scholastica"* is a sorravett ó- és újszövetségi kánoni könyvek történeteit tartalmazta.[30] Ezért feltételezhetjük, hogy *nyelvtani szabályaink jegyzéke valamilyen vallásos szöveg elemzése során keletkezett.* Ezt említett pannonhalmi oklevelünk is alátámasztja. Itt ugyanis az iskoláskönyvek csoportjában említik, DONATUS mellett a szentírást, a szentek életét és a zsoltároskönyvet.[31] Gondolhatunk ezen kívül *az antik Róma történeteinek és fabuláinak olvasására is*, tankönyvünk retorika-részében is szembeötlő a római történelemből, a görög mondavilágból vett példamondatok gyakorisága.

A magister az egykor, diákkorában megtanult anyagot saját jegyzeteiből, sok esetben pedig emlékezetből diktálta, tapasztalatai szerint átformálva,

[26] M. MANUTIUS: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters.* München' 1923—31. II. 680. l.

[27] Felsorolásuk: BALÁZS JÁNOS: *Sylvester János és kora.* Budapest 1958. 42. l.

[28] A kódex 22/a oldalának baloldali oszlopában.

[29] A DU CANGE-féle *Glossarium* szerint: „Historiae dicuntur Scriptoribus de officiis divinis Lectiones, desumptae ex libris historicis veteris Testamenti, et aliis, quae in Ecclesia statis diebus recitantur." (IV. 209.)

[30] A Prologus-ból: „Qui cum historiam sacrae Scripturae in serie et glossis diffusam lecticarent brevem nimis et inexpositam, opus aggredi me compulerunt." MIGNE i. m. 198. 1054.

[31] CSAPODI Csaba: *A legrégibb magyar könyvtár belső rendje.* Magy. Könyvszle. 1957. 22. l.

leegyszerűsítve. Az emlékezetbe vésett anyagra való támaszkodás teljesen megfelelt a középkori verbális tanulási-tanítási módszereknek. Hartvik püspök is azzal dicsekszik említett írásában, hogy ifjúkorában töviről-hegyire tudta az egész PRISCIANUST[32], persze valamelyik, jegyzetünkhöz hasonló rövidített kivonatát. A szokásos memorizálási anyaghoz képest ez nem is különösebben jelentős mennyiség.

A tanító magister gyakorlati érzéke észrevehetően kiütközik jegyzetünkből. Igen sokszor elhagyja például az eredeti mű bőséges példahalmazát, s csak egy-két jellegzetes példát jegyeztet fel, a terjedelmes meghatározásokat összevonja, újabb praktikus rendszerezéseket készít.

Tankönyvünk keletkezésének idején egyébként PRISCIANUS művének évtizedei már meg voltak számlálva.

A bölcseletileg iskolázott mesterek PRISCIANUS nyelvtanát már terjengősnek, homályosnak tartották, és mint elavultat elvetették, olyannyira, hogy századok múlva a reneszánsz idején a humanistáknak már a feledés homályából kellett kiemelniük. A XIII. század elején pedig az új igény kielégítésére napvilágot látott két új, ismét hosszú időkön át használt grammatika: ALEXANDER DE VILLA DEI hexameteres *Doctrinale*-ja, és a brémai EBERHARDUS mester *Graecismus*a.

Ekkor azonban az Énekek éneke kódexébe írt esztergomi jegyzetünk nyelvtani szabályait régóta olvasták, tanulták valamelyik, talán magyarországi iskola diákjai.

II. Prosodia

Tankönyvünk következő lapján rövid prozódiai gyakorlat található.

A prozódia a görög—római grammatika hangokkal, hangsúlyokkal, verslábakkal, verstani ismeretekkel foglalkozó bevezető fejezete volt. Általában az alapismeretek tökéletes elsajátítása után kezdtek vele foglalkozni. DONATUS tankönyve csak néhány sorban tárgyalta, PRISCIANUS viszont művének első két könyvében foglalkozik ezzel a témával, ezenkívül egy önálló kötetet („De accentibus") is írt róla. De rajtuk kívül sok prozódiai tankönyv látott napvilágot a római időkben éppenúgy, mint nyomukban a középkor századaiban.

Esztergomi jegyzetünk egészen egyszerű kiejtési és hangsúlyozási gyakorlatokat rögzített le. Azonos kezdőhangú szókat csoportosítottak egymás alá, s ezeket a tanár szóbeli magyarázata szerint és bemutatása után gyakorolták a tanulók, egyenként és csoportosan. Közben a helyes hangsúlyozás szabályainak megbeszélésére is sor került. Látható jele ennek, hogy az oldal tetejére emlékeztetőül később felírták a kétfajta hangsúly nevét. Az „acutus" és az „emucronius" kifejezések valószínűleg a szakkönyvek „acutus-gravis" terminusait takarják. A két kezdő példaszó első szótagja fölé ki is tette ugyanez a kéz a hangsúly jelet (*páter, pátre*).

A tanító magister (vagy a tankönyvünket készítő diák) már az előző részekben is megnyilatkozó eleven fantáziájára vall, hogy majdnem mindegyik szócsoport összeolvasva is értelmes. Például az R hangzóval kezdődő szavak sorozata: Regale regnum Romanorum ruit Roma. Az A betűsök: Aurum, argentum a-vobis ablatum-est. A V-vel kezdődők: Venit victor validus, vicit vires, virtutem urbis.

[32] „. . . medullitus mihi notus olim." *Scriptores* II. 401. l.

III. Rhetorica

Iskolakönyvünk harmadik része a retorikával foglalkozó fejezet. Ezek a feljegyzések az ókori „*Rhetorica ad Herennium*" című mű nyomán készültek, annak IV. könyvéből hoznak szószerint részleteket, szabályokat, példákat. Ebben a részben találhatók a beszédet (és az írásművet) színező gondolat- és szó-alakzatok: a „*colores*" elmélete. Legjobban kifejtett része volt ez a középkori retorika tanulmányoknak, sok esetben az „Ad Herennium" külön V—VI. könyveként szerepel a különféle kéziratváltozatokban. Esztergomi jegyzetünk is e két könyv anyagának rövidített kivonatát tartalmazza.

Maga a mű a középkorban igen elterjedt szónoklattani tankönyv volt, s a legújabb időkig Cicero művének tartották. Így szerepelt sok középkori könyvtár katalógusában, egy valóban Cicerótól származó retorikai mű, a „*Rhetorica de inventione*" mellett, mint nagy közkedveltségnek örvendő tankönyv.[33] A múlt század végén mutatták ki róla, hogy szerzője nem Cicero, hanem valószínűleg Cicero kortársa, Quintus Cornificius.[34]

Érdekes ennek a Pseudo—Cicero-műnek a középkori sorsa. Szövegének első ismert lelőhelyei azok a IX—X. századi kódexek, amelyek az eredeti szöveget csonkán és romlottan hozzák (M-kódexek, mutili-csonkák). Felbukkant azonban több, a XII. században másolt kézirat is, amelyek viszont teljesek és hibátlanul tartalmazzák a klasszikus szöveget (E-kódexek, expleti-teljesek). Tehát már korábban, a XII. századot megelőzően is létezett teljes és hibátlan szöveg, amelyből ez az E-kódexcsalád merített. Ilyen őspéldányt ma nem ismerünk.

Voltak azonban a romlott M- és a hibátlan E-variánsok között „átmeneti" példányok is, amelyek sajátos középhelyzetet foglalnak el a két kódexcsoport között. Egyes részleteik a régebbi változatot, más részeik pedig az újabb szövegalakulatokat követik. Ezeket a régi kódexek alapján másolták le, de utólag kijavították egy-egy, időközben előkerült őspéldány alapján. Így ezekben még sok megtalálható a régi M-szövegek hibáiból, csonkulásaiból, de ugyanígy fellelhető bennük a későbbi E-kódexek javításainak egy része is.[35]

Esztergomi szövegünk filológiai vizsgálata egy ilyen „átmeneti" példányra irányítja rá a figyelmet. A leningrádi Szaltikov-Sosedrin Könyvtár őrzi a „*Codex Corbeiensis*" elnevezésű kódexet (jelzete: F vel. 8. auct. class. Lat.), amely többi között ezt az „*Ad Herennium*" retorikát is tartalmazza. A kötetet a IX—X. században másolták, de még ugyanabban az időben sűrű javításokkal is ellátták.[36]

Jól megfigyelhető, hogy *esztergomi tankönyvünk retorika-szövege ennek a variánsnak szövegalakulatait követi.* Sok szövegrészlete egyezik a régi csoporttal, de az újabb, XII. századi E-csoportbeli kódexekkel legtöbbnyire csak akkor azonos, ha az a *Codex Corbeiensis*-ben is így található. Szövegünk tehát nem a

[33] Pl. Manutius, Handschriften 16. l.

[34] Pauly's *Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft.* Neue Bearbeitung von Georg Wissowa. Stuttgart 1894. IV. 1. l.

[35] Vö. a következő szövegkiadás bevezetésével: M. Tullii Ciceronis Scripta, quae manserunt omnia. Fasc. I. Incert. auctoris: De ratione dicendi ad Herennium liber IV. (M. Tullii Ciceronis ad Herennium libri VI.) Iterum recensuit Fridericus Marx. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. 1923.

[36] De Muraltius, E.: *Bulletin de la classe historico-philologique de l'académie de St. Pétersbourg.* V. 1848. 3.; Staerk, A: *Les manuscrits latins du V au XIII siècle conservés à la bibliothèque [illegible] de St. Pétersbourg.* I. 218. l.

XII. századi kódexek alapján készült, hanem valamilyen „átmeneti" típusú, a *Codex Corbeiensis* körébe tartozó szövegváltozat alapján.

E kapcsolat is megerősíti vélekedésünket, hogy *tankönyvünk mintája francia földön készült*, hogy lejegyzőjének tanára, vagy éppen leírója francia iskolában tanulta a retorikai ismereteket. A *Codex Corbeiensis* ugyanis a Párizs melletti Corbeil-ben, az ottani Szent Péterről és Pálról elnevezett bencés apátságban készült. Ez a kolostor szoros kapcsolatban állott a párizsi híres Szent Genovéva-apátság iskolájával a XII. század folyamán. Már nagy híre volt ABÉLARDnak, amikor itt tanított („ad castrum Corbolii, quod Parisiacae urbi vicinus est" — írja önéletrajzában)[37], innen ment a Genovéva-iskolába, a skolasztikus viták középpontjába. István, Genovéva-hegyi apát 1180 körül több levelet is írt a pápához a Corbeil-i bencések érdekében.[38] Érdekes véletlen, hogy e levél írásakor négy magyar diák tanult éppen István apát párizsi iskolájában: Jakab, Mihály, Adorján és Betlehem.[39]

A „Cicero ad Herennium" cimmel jelzett kötet a XII. század folyamán kétszer is szerepel a Corbeil-i kolostor könyvtárának leltárában.[40] A kódex még a középkor folyamán Párizsba került, majd pedig a XVIII. század végén a pétervári DUBROVSZKY Péter vette meg, magával vitte Oroszországba, s azóta ott van.

A *Codex Corbeiensis*-re mutató ismertetőjegyek mellett azonban sok „egyéni", egyik törzskódexben sem található sajátságot is találunk tankönyvünkben.

A szónoki beszédet csiszolttá tevő alakzatokat az antik művek általában „figurae" vagy „exornationes" névvel nevezik. Szövegünk azonban e fogalom kifejezésére a középkori bevett szóhasználattal él: következetesen a „colores" elnevezést használja.

Mintának használt szövegéből általában csak az alakzat meghatározását, valamint egy, legfeljebb két példát hoz, a felsorolás ottani sorrendjét nem követi, a meghatározások, példák szórendje is gyakran megváltozik. Arra is van eset, hogy több példát összevon, vagy csak részletet emel ki belőle. Néhány alakzatnak meghatározása is egyéni, sem a korábbi, sem a korabeli művekben így nem található. Az itt-ott előforduló értelmetlenségek, érthetetlenségek másolási tévedések következményei.

A középkori iskola *gyakorlati célkitűzéseket követett* a retorika s a szónoki ékesítések megtanításával. Egyrészt, mivel a diákok jobbára klerikusok voltak, s legnagyobb részük továbbra is egyházi szolgálatban tevékenykedett, ezért szükségük volt a szónoki beszéd külső formai jegyeinek ismeretére. Másrészt — és ez számukra az előzőknél sokkal fontosabb és hasznosabb volt — ezt a retorikai tudást elsősorban a fogalmazás, a levélírás, a hivatali adminisztráció terén használták fel, ahogyan tankönyvünk következő fejezete is bizonyítja.

A XII. század közepén íródott Orleans-i fogalmazási tankönyv állandóan erre hivatkozik a levélírás tárgyalása közben: „... ahogyan a retorikában tanultátok!"[41] De már ALBERICUS is így tanította: „Olyan legyen a levél, ahogyan azt TULLIUS retorikájában kifejtette."[42] Mert ebben a tudományágban

[37] A „Historia calamitatum"-ból: MIGNE, i. m. 178. 117.

[38] MIGNE, i. m. 211. 349, 483.

[39] GOMBOS Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Budapest 1937. 4697. sz.; MIGNE, i. m. 211. 334.

[40] MANUTIUS, i. m. 17. l.

[41] „... ut in rhetoricis audietis" ROCKINGER, i. m. 110. l.

[42] „... eo videlicet ordine, quo Tullius in rhetoricis insinuat." ROCKINGER, i. m. 19. l.

CICERO, ahogyan a középkorban előnevével nevezték: TULLIUS igazítja el a tanulókat. „A retorika városában — írja HONORIUS AUGUSTODUNENSIS — Tullius tanítja a hozzá folyamodóknak a szép beszédet", a helyes stílust.[43] Elsősorban a francia iskolákban uralkodik ez a tulliusi retorika. BUONCOMPAGNO, bolognai mester, egy sokat forgatott fogalmazási tankönyv összeállítója az itáliai iskolák viszonyaira világít rá, amikor így dicsekszik:„ Sohasem olvastam Tulliust !"[44]

Az „Ad Herennium"- tankönyv jegyzetünk írásának idején különféle feldolgozásokban forgott közkézen az európai iskolákban. MARBODUS püspök *„De ornamentis verborum"* című könyvét a XII. század elején írta. Ajánlása szerint szabályai, példái azt a célt szolgálják, mint „a modell annak, aki festeni tanul", vagyis utánzásra, variálásra valók.[45] Könyvében azonban, bár az „Ad Herennium" meghatározásait adja, az egyes alakzatokhoz nem az eredeti mű példáit fűzi, hanem új, keresztény tartalmú, morális-aszketikus mondatokat szerkeszt hexameterekben. Ugyancsak ilyen felfogású Speier-i ONULF „Rhetorici colores" című műve, valamint Besate-i ANZELM *„Rhetorimachia"*-ja is.[46]

Esztergomi tankönyvünk példái viszont, ezekkel ellentétben, kivétel nélkül CORNIFICIUS művéből valók. Jól megfigyelhető, hogy jegyzetünk összeállítója *nagy előszeretettel választotta ki* CORNIFICIUS *sok példája közül* — a klasszikus moralizáló példák mellett — *az antik mitológiából és a római történelemből merített példamondatokat.* A magyar iskolák tanulói alighanem ez idő tájt, a tankönyvünkhöz hasonló iskolakönyvekben találkoztak először az antikvitással, a későbbi századok oly sok nemes indítékának ihletőjével. Alighanem itt olvastak először diákjaink Trójáról, PARISról, PHYLOCTETESről, a római Respublicá-ról, Carthagoról, SCIPIOról. Alighanem elvitathatatlan érdeme ennek a XII. század elején keletkezett esztergomi tankönyvnek, hogy *lapjain található ókori szerzőnek — hazánkban fellelhető — legkorábban lejegyzett szövege.*

IV. Dictamen

„Valamit a diktálásról !" — E szavakkal kezdődik a következő témakör. Ismeretes, hogy a *„dictare"* kifejezés a középkori iskolai és irodalmi terminológiában *a fogalmazás, az írásbeli szerkesztés, a levélírás fogalmait fedő fogalom.*[47]

Az antik hagyományokat folytató középkori iskolákban, mint elméleti és gyakorlati studium, megszakítás nélkül tovább élt az ókori retorika. A „doctus orator" ideálja, az antik eloquentia ugyan visszavonhatatlanul a múlté lett, de az új társadalmi viszonyok között az ékesszólás egykori elmélete a hivatalos és mindennapi élet írásbeliségének terén kapott a régihez hasonló fontosságú feladatokat.

A XI. század második felétől kezdve ugyanis a gazdasági fejlődés magával hozta az árutermelés szélesebb körű elterjedését, a pénzgazdálkodás megélén-

[43] „In hac urbe rhetoricae Tullius iterantes ornate loqui instruit." BALASSA Brunó: *A latintanítás története.* Budapest, 1930. 234. l.

[44] „Nunquam me Tullium legisse." MAKKAI—MEZEY i. m. 9, 310. l.

[45] „. . . ad exemplar, veluti qui pingere discit." MIGNE, i. m. 171. 1692.

[46] MANUTIUS: *Geschichte . . .* II. 709, 715. l.

[47] Adatok a szó jelentésére: FINÁCZY i. m. 190; ERNOUT, A.: *Dictare, dictator, allem. „dichten".* Revue des Études Latines, 1951.

külését, a jogviszonyok egyre bonyolultabbá váltak, az állami és városi közigazgatás differenciálódni kezdett. Mindezek *elősegítették az írás jelentőségének újbóli felismerését*, és szükségessé tették az írásbeliség feléledését. A középkori iskola nagy érdeme, hogy a megváltozott társadalmi élet gyakorlati szolgálatába állította a retorikát, segítségével a levélírást a társadalmi érintkezés eszközévé fejlesztette, s ezáltal lehetővé tette a diplomatika, az oklevélírás nagyarányú kibontakozását is. *Lényegében újat, eredetit alkotott : írásmunkává változtatta át az antik szónoki művészetet.*

Ennek az írásossá vált retorikának: a *dictamen*nek a virágzása a XI—XII. század fordulóján kezdődött. Az alakuló, illetőleg újjászerveződő kancelláriák, királyi és főpapi udvarok, káptalanok, majd a városok egyre több szakképzett „adminisztratív" munkaerőt kívántak az iskolától, ahol ennek következtében a dictamen „tantárgya" egyre nagyobb teret sürgetett magának. Maga a tantárgy is egyre jobban kiterebélyesedett. Beszéltek „metrikus" dictamenről, amely a versek, költői művek szerkesztésére tanított. Oktatták egyes helyeken a „ritmikus" dictament, amely a gregorián zene elméletének ismeretével volt egyenlő. Az általánosságban dictamennek nevezett, legelterjedtebb és legszükségesebb studium azonban a „dictamen prosaicum" volt, ez elsősorban a prózai fogalmazással, a levélírás elméletével foglalkozott, de körébe tartozott a törvénykezési ügyekben szükséges szónoki beszéd megszerkesztésének, valamint a jogi és közigazgatási dolgokban elengedhetetlen ügyiratok készítésének tanítása is.[48]

A XI. század végéről ismerjük az első dictamen-tankönyvet, a *montecassinói* Albericus fejtegetéseit a fogalmazásról,[49] amelyet a XII. század folyamán több más dictament tanító kézikönyv követett.

A középkori iskolákban a tankönyvek segítségével elsősorban *a levél szerkezetének alapos elemzésével* tanították a levélírás elméletét. Sorra vették a levél öt fő részét: az olvasó üdvözlését (salutatio), a figyelem és a jóindulat felkeltését a levél írójával szemben (captatio benevolentiae), a levél tárgyának részletes előadását (narratio), a kérés szabatos előterjesztését (petitio), végül a befejezést (conclusio).

A levélírás elméletének egyik igen lényeges és terjedelmes fejezete volt az egyházi és világi hierarchia egymásra épülő lépcsőfokain álló *különféle rangú személyek címeinek szakszerű összeállítása*, katalógusa. Ennek alapján állapították meg, hogyan és hol kell említeni a címzett nevét, rangját, milyen sorrendben kell felsorolni hivatalait, milyen esetben kerül előre a küldő neve stb. Albericus művét is ilyen címen említi életrajza: „Albericus diaconus scripsit librum dictaminum et salutationum."[50]

A dictamen eredeti magját, s később is egyik különálló nagy fejezetét alkotta *a levél- és okirat-mintákat egybefoglaló gyűjtemény*. Ennek segítségével gyakorlati példákon szemléltették az elmélet különféle megvalósítási módjait. Ez a gyüjtemény eredetileg „valódi" levelekből álló sorozat volt, később inkább didaktikai célzattal összeválogatott, személyi és helyi konkrét vonatkozásoktól megfosztott, tetszés szerint alakítható mintákból állt.

A dictamen-oktatás keretében megtanulták, hogy közmondásokkal, idézetekkel hogyan szaporíthatják mondanivalójukat, melyek a tipikus levélfor-

[48] A dictamenről legújabban részletesen Makkai—Mezey i. m. bevezetése.
[49] A mű kiadása: Rockiner, i. m. 10. l.
[50] Migne, i. m. 173. 1032.

mák variálásának szabályai, hogyan rövidíthetik vagy bővíthetik a levél megszokott mintáját. A levélíróktól megkövetelték, hogy a korabeli latin nyelvtan szabályait lelkiismeretesen alkalmazzák, szőjék tele írásukat a hagyományos formulákkal, szokásos kádenciákkal, s kerüljék el a kirívó barbarizmusokat.

Esztergomi jegyzetünk is efféle jótanácsokat, gyakorlati utasításokat ad az írásbeli munka megszerkesztésével kapcsolatban. E szakasz megfogalmazása azonban igen lazának tűnik, feltehetően szóbeli előadás nyomán került leírásra a tanulók rendelkezésére álló helyi levélminta-gyűjteményhez és címkatalógushoz fűzött magyarázatok alapján. A korabeli és a későbbi dictamen-tankönyvekben ezek az utasítások így, ilyen összeállításban sehol sem szerepelnek.

Jegyzetünk írója, illetőleg tanára már tudottnak véli a levélírás általános elemi ismereteit. Ezért nem veszi sorjába az egyes levélrészeket, s nem ezekhez fűzi részletesebb magyarázatait. Főképpen a „captatio" jelentőségét hangúlyozza, és a „narratio" közben előforduló leglényegesebb hibákat részletezi, s egy félmondattal utal a „salutatio'-ra és a „conclusio"-ra, javarészt antik írók nyomán. Ezek a rész-elnevezések a klasszikus római szónoki beszéd felosztásánál is megtalálhatók. Albericus és nyomában a többi elméletíró azonban ezeket a szónoki fogalmakat már beleötvözte a levélírás elméletébe és kialakitotta a fentebb említett speciális középkori levélszerkezetet. Mindamellett mindegyik tankönyvben található fejezet arról, hogyan lehet a levél egyes részeit összevonni, tömöríteni négy vagy három szakaszra. Sőt Bolognai Hugó tankönyve nem is tárgyal többről, csak háromról.[51]

Újabb fejlődési állomást jelentett a levélírás történetében is a skolasztika. Az első magyarországi vonatkozású dictamen-tankönyv, a francia Limoges-i János tolla alól került ki, aki 1208 és 1218 között zirci apát volt. Franciaországba való visszatérte után írta meg „Libellus de dictamine" című könyvecskéjét, amelyben a levelezési tudnivalókat, a levél hagyományos részeinek ismertetését a négy arisztotelészi-skolasztikus elv alá rendeli.

A levélírás ismeretének szoros kapcsolatát jelzi a grammatikai studiumokkal, hogy jegyzetünkben a dictament tárgyaló sorok után *rövid utasításokat találunk a nyelvtani anyag gyakorlására.*

Az utasítás szerint a begyakorlást a következőképpen kell végezni: a tanuló a „historia" szövegéből kiemelt egy igét, ezt elragozta kijelentő módban, majd határozót képezett belőle, megmondta igenevét, összekapcsolta nominativusban álló névszóval, azután névmással, majd participiumot alkotott belőle, végül ezt fokozta az alap-, közép- és felsőfokban.

Ez a gyakorlási rendszer hűen tükrözi a középkori verbális-formális tanítási módszereket: maga a begyakorlás teljesen független a begyakorlandó szavak jelentésétől, a szöveg tárgyától. Ily módon természetesen igen gyakran teljesen értelmetlen szavak, nyakatekert kifejezések jönnek létre.

Jegyzetünk utasítása szerint a gyakorlást „*in textu historiae*" kell végezni. Említettük már, hogy a kor szóhasználata ezen vagy a biblia szövegét, vagy valamilyen régi római történetet, mondát, mesét értett.

Ugyancsak a dictamen-részhez csatlakozik az ezután következő hosszú, két és fél hasáb terjedelmű, „*F. testvérnek és jóbarátnak*" *szóló levél* is.

[51] „Tria in epistolis est consideratio: exordium videlicet, atque narratio, et ex istis procedens certa conclusio." Rockinger, i. m. 57. l.

Benne az Énekek éneke-könyvének különféle szimbolikus értelmezési lehetőségeit fejtegeti az ismeretlen levélíró, aki „gratia Dei dictus abbas"-nak nevezi magát írása élén.

Ez a megnevezés jelentős hely-meghatározó elem számunkra. A XII. század első felében kezdett ugyanis Párizsban, illetőleg Franciaországban feltünni ez az alázatoskodó cím: „Isten kegyelméből apátnak mondott", vagyis hogy csak annak mondott, de valójában meg nem érdemelt méltóság viselője a megnevezett személyiség. Pontosan kimutatható a levelezési anyagból, hogy ebben az időben csak a francia bencés apátok használták.[52]

Levelünk írójának megnevezése tehát új, „divatos" franciaföldi formulával történt, amely az ottani bencés apátok sajátos levelezési titulusa volt: ez mind egybevág tankönyvünk egészének eddig feltételezett eredetével. A magyarországi káptalani iskola Párizsban tanult mestere tehát friss és modern eredményeket közvetített magyar tanítványainak. Újdonságából nem von le semmit sem (inkább tankönyvünknek nem szerzetesek között való használatát jelzi), hogy a magyar bencés apátok leveleiben csak egy évszázad múlva tűnik fel ez a formula.[53]

A levél tartalma nem mutat semmi kapcsolatot a kódex elején található Énekek éneke-traktátussal, bár témájuk közös. *Azért került ide a tankönyvrészbe, hogy gyakorlati példaként, szemléltető anyagképpen segítse az elméleti dictamen-oktatást.*

A helyileg összeállított levélminta-gyüjteményeket mindenütt szivesen frissítették fel új színt jelentő példányokkal. Egyes híresebb, jótollú egyházi férfiak leveleit a magisterek nagy előszeretettel keresték, hogy sorozatukba illesztve stiláris szépségeiket tanulmányozhassák és utánozhassák.[54] Arra is van adatunk, hogy a híresebb levelek egyikét-másikát meg is tanulták a diákok, hogy annál biztosabban alkalmazhassák saját levélirói gyakorlatukban.[55]

Esztergomi levelünk is igen alkalmas lehetett a dictamen általános elveinek szemléltetésére. Tanulmányozhatták rajta a mondanivaló logikus, szabályos elrendezését, a levél szerkezetét, egyes részeit, a kezdő- és záró-formulákat, a nyelvtani szabályszerűségeket, grammatikai alakzatokat, retorikai díszítéseket, a szentenciák hatásos alkalmazását, s a többi levelezési tudnivalót.

[52] Jakubovich Emil dolgozta fel a teljes anyagot Anonymus művének „dictus magister" említése kapcsán, Anonymus személyét kutatva: *P. mester*. Klebelsberg-Emlékkönyv. Budapest 1925. 188,189, 193, 194.l. Ő a krónikaszerzőt II. Béla jegyzőjének gondolta, aki szerinte a 12. század első felében volt sok magyar társával együtt párizsi diák.

[53] 1221. „Ego R dictus abbas de Tota"; 1226. „Ego Uros dictus abbas Sancti Martini" Uo.

[54] Nicolaus Claraevallis írja egyik rendtársának: „Epistolas domini Cenomannensis mitte nobis, quia volumus eas transscribere". Idézi: Natalis Valois: *De arte scribendi epistolas*. Paris 1880. 24.; Petrus Cellensis kéri saját leveleivel kapcsolatban: „Servate nobis litteras istas." Migne, i. m. 202. 548.

[55] Pierre de Blois említi diákkoráról: „Profuit mihi, quod epistolas Hildeberti, Cenomanensis episcopi, styli elegantia et suavi urbanitate praecipuas firmare et corda tenus reddere adolescentulos compellebar." Migne, i. m. 207. 314. Tudunk arról is, hogy John of Salisbury és Pierre de Blois leveleit ugyanígy felhasználták az iskolai oktatásban: Haskins, Ch. H.: *The Renaissance of the Twelft Century*. Cambridge (USA) 1927. 145. l.

V. Computus

A középkori egyház liturgikus életének középpontja a húsvéti ünnepkör volt, ehhez igazodtak a változó ünnepek, szinte az egész évi naptár. Ezért *a húsvét idejének pontos kiszámítása : a „computus" alapvetően fontos feladata volt a középkori tudományosságnak, az iskolának.* A tudomány elméleti rendszerezésében (physica-ethica-logica) a fizika alá rendelték, mivel mennyiségtani és csillagászati törvényszerűségeken nyugodott.[56] A római keresztények már a II. században a Niszán 14-e utáni vasárnapon ülték meg a húsvétot. Véglegesen a niceai zsinat rendezte a kérdést. A zsinat előírása szerint *a húsvét ideje : a tavaszi napéjegyenlőség utáni első holdtöltét követő vasárnap.*

Ez az időpont azonban évről évre változik. Ezért pontosan előre meg kellett határozni a Hold fényváltozásainak idejét, hogy az ünnep időpontját zökkenő nélkül, egyértelműen átszámíthassák a JULIUS CAESAR-féle, a Nap mozgásán alapuló év napjaira.

Amint említettük, kimagasló szakértője volt e tudományszaknak[57] *az angol „tiszteletreméltó"* BEDA, aki praktikus kézikönyvekkel, kérdés-felelet formában feldolgozott magyarázatokkal ellátta kora, s a rákövetkező századok iskoláit. Két Árpádkori misekönyvünk maradt fenn: a PRAY- és a NÉMETÚJVÁRI-*kódex*. Mindkettőben ott találjuk a BEDA-féle computus-táblázatokat, verses szabályokat. BEDA hatása e téren olyan erős volt, hogy a nem tőle származó tankönyveket is az ő neve alatt terjesztették, másolták egészen a XIII. század derekáig, Johannes SACROBOSCO működéséig.

Az iskolai oktatásba korán bekerült a computus, mint „tantárgy", hiszen minden klerikusnak el kellett tudni igazodnia az egyházi kalendáriumban, járatosnak kellett lennie az oklevelek keltezésében, a történelmi adatok feljegyzésében. Emellett érteniük kellett ahhoz is, hogy a computus tankönyveiben feltüntetett számításokat önállóan is el tudják végezni. Ehhez viszont alapvető matematikai számítási készségekkel kellett rendelkezniük. Ilyen szintű computus-studiumra azért csak az iskolázás középső szakaszán kerülhetett sor. A középkori tanulmányi rend alsó fokán szerepelt ugyanis az olvasás, az elemi nyelvtan, majd az írás megtanulása. Ezután tértek csak rá a számtani alapműveletek megismerésére, begyakorlására, majd pedig a computus alapjainak tanulmányozására.[58] A középkori húsvétszámításban így a mai számtanoktatás elődjét láthatjuk.

A computus tananyagának nagyobb részét könyvünk *verses formában* tartalmazza. A középkori verbális tanulási és tanítási módszereknek megfelelő didaktikai elv érvényesülése ez: így könnyebb megtanulni és emlékezetbe vésni a szabályokat, képleteket. Nem hihető azonban, hogy e versek beszajkózása jó computistává tehette volna bármelyik középkori diákot. Feltétlenül szükséges volt, hogy a tanultakat megértsék és jól alkalmazzák a műveletek megoldásában, a táblázatokkal végzett kikeresési és számítási gyakorlatokban.[59] E versek egyébként is a szükséges ismeretek rövidre fogott, csak a

[56] „Ad quam igitur partem de his tribus philosophiae pertinet computus? Ad physicam sine dubio." Dialogus de Computo (9. szd.) MIGNE, i. m. 90. 649.

[57] HELPERICUS: *De computo ecclesiastico*. MIGNE, i. m. 137. 19.

[58] MIGNE, i. m. 137. 19.

[59] BEDA szerint annak van szüksége a táblázatokra, aki „calculandi minus idoneus, lunaris tamen circuitus existit curiosus, et huic ad capacitatem ingenioli sui commoda-

lényegre szorítkozó összefoglalását tartalmazzák. Ezt kiegészítette az anyanyelvi magyarázat. A szentgalleni HELPERICUS írja computusának előszavában: azokat az ismereteket szedi itt rendbe, amelyeket ő élőszóval adott elő, vagy amelyeket mások előadásából hallott, amelyeket az anyanyelven is alaposan és kimerítően fejtegettek. [60]

Versünk azonban nem folyamatos, *többször megszakítják a szabályos lüktetésű, rímes sorokat prózai részek is*, mégpedig nem a versszakok végén, hanem több esetben a strófa közben vált át a szöveg prózába.

Szövegünk ilyetén való alakulása többféle feltételezést enged meg. Lehetséges, hogy a magyarázó magister emlékezetből diktálta le az egykor, diákkorában megtanult anyagot, s közbe-közbe kihagyott a memóriája, s ott azután prózában folytatta tovább. (HARTVIK is említi a *Szent István legenda* elején, hogy megöregedve, a diákkori tananyagot bizony már gomolygó köd borítja be emlékezetében.)[61] Gondolhatunk azonban arra is, hogy lejegyző diákunk szedte ily módon versbe a száraznak tűnő elméleti anyagot. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy négyféle versforma is található közöttük.

Van hexameteres sor (például: Tertia Martii die sexto tunc fallit epactae). Az egykori computusokban, BEDÁnál is, több szabály megfogalmazását találjuk hexameterekben. Versszakaink egy része hatsoros, x a x a x a képletű félrímekkel, háromszor ismétlődő 8—7 szótagszámú sorokkal. Például:

Annis Christi per quindecim
divisis, adicito
tria, ultimaeque partis
numerum aspicito.
Hic quot annis tibi panda
quota sit indictio.

Ez a strófa ismerős a korabeli didaktikai művekben,[62] de igen gyakori a XI—XII. századi himnuszokban is, különösen az észak-franciaországi, normandiai költők műveiben.

A harmadik fajta aab rimelhelyzésű, 8—8—7 szótagszámmal soronként. Például:

Regulares autem Lunae
epactas horum sume
a Septembre hoc modo.

Computusunk legtöbb szakasza ilyen sorelosztású. Ezt a strófaszerkezetet a középkor egyik legnagyobb hatású költője, *a párizsi* SZENT-VIKTORI ÁDÁM honosította meg a XII. századi himnuszköltészetben. Figyelemreméltó, hogy az utána következő időben szinte kivétel nélkül olyan költők tolla alól kerülnek csak ki ilyen szerkezetű versek, akik iskoláikat Párizsban végezték,

---

mus argumentum, quo id, quod quaerit, inveniat." (MIGNE, i. m. 90. 392.) A táblázatokat a szerkönyvek első oldalaira másolták. BEDA így kezdi egyik gyakorlatát: „Aperi Codicem, quaere diem Calendarum memoratarum . . . " (Uo.)

[60] (MIGNE i. m. 137. 17. A „Prologus"-ban: „. . . ea, quae viva voce de prompseram, multorum utilitati profutura qualicumque scripto ederem . . . undecumque collecta, et planiore, quam sint ab aliis sermone edita . . . rusticano sermone enucleatius edisserens. . . . " Uo. 21.

[61] „PRISCIANUS . . . longe digressus, faciem suam quasi caligine quadam circumfluam mihi decrepito iam facit obscurissimam." *Scriptores* II. 401.

[62] Például a *„Liber de computo"* a 9. századból; MIGNE, i. m. 129. 1370. Ezt használja tanköltemények eiben ALANUS DE INSULIS (1114—1203): MIGNE, i. m. 210. 577.

vagy valamilyen más kapcsolatban állottak Párizzsal. Kedvelt párizsi költői forma volt ez, amely kitapinthatóan elkülönült, külön csoportot alkotott az európai himnuszköltészetben.

Egyetlen szakasza húsvétszámítási verseinknek hét soros, aaaabbb rímképletű:

Ac semper communibus
binis praecedentibus,
uni extat subditus
ocdoalis ultimus,
sic annus novissimus
praecedentem unum tantum
communem subsequitur.

Számolási tananyagunk segítségével megkisérelhetjük összegezni azokat az adatokat, amelyek esetleg a computus magyarázatának elhangzási idejére utalnak. A tárgy természete hozza magával, hogy a húsvétszámítást fejtegető magisterek elsősorban saját koruk évszámait, idő-elemeit dolgozták fel a computus alapjainak megfigyeltetése során. Így tették ezt a régi tankönyvek éppen úgy,[63] mint ahogy a mai iskola teszi hasonló természetű anyagrészek tárgyalása közben.

Vegyük sorra ezeket az adatokat.

a) „Anno saeculi primo XI sublatis" — írja jegyzetünk a Hold regulárisait magyarázva, vagyis „a század első évében" 11-et kell az adott mennyiségből levonni. De miért csak ezt az évet említi ilyen pontosan meghatározva? A többi években is kellett bizonyos mennyiségeket elvenni, jegyzetünk azonban ezeket nem hozza. BEDÁnál is megtalálható a leszámítandó összegek sorozata,[63a] de természetesen a 19 éves ciklus éveire vonatkoztatva, mert évszázadokban sehol sem számol a computus.

b) Ebben az évben 11 az epacta. Az egykori művekben közölt táblázatokból ismeretes, hogy ilyen mennyiségű epacta a 19-es évcsoportok második évében szokásos.

c) A concurrens-számokról tárgyalva ismét említi könyvünk, hogy „in primo anno" vagyis az első esztendőben március elseje csütörtökre, április elseje vasárnapra, május első napja viszont keddre esett.

d) Az utolsó szakasz megjegyzi, hogy a magyarázat évében A és G a vasárnapi betű. Ez pedig csak szökőévben lehetséges.

e) Ha a vasárnapi betű szökőévben február 24-e előtt A, akkor abban az évben január elseje vasárnapra kell, hogy essék.

[62a] DREVES, G. M.: *Ein Jahrtausend lateinischer Hymnendichtung.* Leipzig, 1909. I. 257—277. A tőle közölt húsz költemény közül tizenkilenc ilyen strófaszerkezetű.

[63] Pl: „Verbi gratia: ut in praesenti sunt 820" HRABANUS MAURUS: *Liber de computo* (MIGNE, i. m. 107. 700.); „Nam verbi gratia, si hodie, cum scribo, in undecimo Kal. Augusti septima est luna . . . " (Uo. MIGNE, i. m. 107. 706.); „Ut te exemplis ad inveniendam instruam feriam, qua XIIII luna occurrat, ut puta anno praesenti Dominicae Incarnationis 776 . . . " ALCUIN: *De cursu et saltu lunae.* (MIGNE, i. m. 101. 1000.); a 764. évet e lemzi a *„Canones lunarum"* című összefoglalás (MIGNE, i. m. 90. 879.); a 810. évet a *„Liber de computo"* (MIGNE, i. m. 129. 1365.); a 936. évet a *„De argumentis lunae"* (MIGNE, i. m. 90. 711.). Egy ezer esztendővel későbbi példa: „Az ‚év' . . . mint naptári év jelenti pl. 1960. január 1-től december 31-ig tartó évet, mint időtartam jelenthet bármely 365 vagy 366 napos időközt, pl. 1959. augusztus 20-tól 1960. augusztus 19-ig." HAHN István: *Az időszámítás története.* Budapest 1960. 45. l.

[63a] MIGNE, i. m. 90. 727.

Paleográfiai vizsgálódásaink alapján megállapítottuk, hogy a jegyzetet a XII. század első felében írták le. De mikor hangzott el a leírás alapjául szolgáló magyarázat, amely azután másolatról másolatra jegyezve terjedt?

a) Tételezzük fel, hogy ennek a századnak az első éve: 1100.

b) Hányadik évében járt ekkor a 19 éves sorozat?

A második számítási móddal [64] élve: 1100+4 : 19 maradéka 2, tehát tényleg a második évében járt a Hold-ciklus.

c) A mai naptárakban, ismeretterjesztő művekben közölt ún. örök naptárakban[65] könnyen utána nézhetünk: ebben az évben március elseje valóban csütörtökre esett, április első napja vasárnapra, május elseje pedig keddre.

d) 1100 osztható néggyel, ez az év tehát szökőév volt.

e) Az öröknaptár azt is megmutatja, hogy január elseje ebben az évben tényleg vasárnapra esett.

Mindezek után teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy *tankönyvünk computus részét az* 1100. *évben tanították, amelyet azután még a század első felében leírtak.*

*

Tankönyvünk keletkezési helye.

Zoltvány Irén a pannonhalmi *Rendtörténet*ben kódexünket említve magyar bencés szerzetesnek tulajdonítja a traktátus leírását, az 1958-i kiállítási katalógus is magyarországi, sőt (kérdőjellel) esztergomi eredetűnek állítja a teljes kódexet.

Magában a kódexben azonban semmiféle adat nem jelzi a leírás helyét. Az viszont kétségtelen, hogy a XIII. században a kötet már Magyarországon volt, hiszen a krónikás rész, amely gótikus könyvírású, a nyolc Árpád-házi király nevével és temetkezési helyével csak itt, hazánkban kerülhetett az utolsó, félig üresen maradt lapra.

Ez a bejegyzés viszont pontosabban körvonalazott helység-meghatározást is megenged, nem ugyan a kötet egészére, hanem csak a krónika-bejegyzésre. Ez a néhány sor ugyanis, ha beírása időpontjának megállapítása helytálló,[66] a legkorábbi, írásban ránk maradt krónika-töredék, amelye pontos, saját korában is csak kevesek által ismerhetett adataival feltételezhetően a királyi udvar, a hivatalos történetírás színterének közelében vetettek hártyára. Kódexünk keletkezési helyének kutatásában éppen ez a körülmény irányítja át figyelmünket a kolostori iskolákról inkább a királyi udvar közelében levő káptalani iskolákra.

[64] „Si scire cupis, quotus sit cyclus lunae, tene annos, cum his adde regulares 4; hos divide per XIX; quod remanserit, ipse est cyclus lunae; si nihil remanserit, decimus nonus erit." *(De argumentis lunae.* Migne, i. m. 90. 718.)

[65] Pl. Hahn, i. m. 121. l.

[66] A traktátus és a krónika leírásának időpontjáról a következők a vélemények: Knauz szerint a traktátust a 11. század második felében, a krónikát 1141 előtt írták (i. h. 623, 624. l.): Zoltvány a 11. század végére teszi a traktátus keletkezését (i. h. 438. l.); M. Florianus a krónikát mint a 12. századból származót tette közzé forráskiadványában *(Historiae Hungaricae Fontes Domestici.* Budapestini 1885. IV. 88.l.); Jakubovich Emil a traktátus 11. század végi eredeztetését megengedi, a krónikabejegyzést azonban későbbi hamisításnak tartja (i. h. 184.); az 1958-i kódexkiállítás (rend.: Mucsi András) katalógusa 11. századinak említi a kódexet, és 13. századinak a krónikát (i. m. 9. l.)

A magyar királyi udvar, s a káptalanok írásbeliségén ebben az időben erős francia hatás mutatkozik. A latin szövegekben előforduló magyar nevek és szavak helyesírásában a XI. század végétől a XIII. század közepéig francia szabályokat követtek;[67] okleveleink formája, szerkezete és stílusa francia minták szerint alakult;[68] történetíróink nem a száraz német annaleseket, hanem az irodalmi igényű, művészien megszerkesztett francia gestákat utánozzák.[69] Mindezek elsősorban a magyar—francia tanulmányi kapcsolatoknak a következményei, amelyeket még jobban elősegítettek a dinasztikus összeköttetések. Magyar iskolásaink franciaországi tanulmányútjai igen korán elkezdődtek, s már a XII. századból több Párizsban tanuló diákot ismerünk névszerint is.[70] Tankönyvünk anyagának részletes elemzése is azt mutatta, hogy szinte teljes tartalma párizsi hatás alatt keletkezett.

Egybevág ezzel a vélekedéssel mindaz, amit tankönyvünk írásmódjáról fentebb már elmondottunk. A „dictamen-írás" francia eredetű, sajátos közigazgatási, adminisztratív klerikus-írás volt, amelyet a magyar államvezetési központokban is használtak. A kolostorok ellátták ugyan saját írásos, okleveles ügyeiket, nem folyamodtak idegen segítséghez, de a dictamen és az oklevelezés modern tudománya, az oklevélkészítés, a jogászkodó papok világias foglalatossága távol esett tőlük.

„Akik az »Ars dictandi« tudományát ismerik, azok a királyi udvarba kerülnek, s nagy főpapi javadalmakban részesülnek" — írta egy párizsi diáklevél a XII. században[71] „Ennek a tudománynak — körülvéve tisztelőkkel és tanítványokkal — hallatlanul nagy tekintélye van a királyok, főurak, főpapok palotáiban" — áradozik egy másik.[72] Itt, a királyi udvarban volt az igazi területe ennek a közjogi írásbeliségnek. Szokásai, formulái, szabályai innen áradtak szét azután meg-megújuló hullámokban a hivatali adminisztráció alsóbb fokú szerveihez, a káptalanokhoz, amelyeknek szintén jelentős közigazgatási szerepük, nagy okleveles forgalmuk volt. A káptalani hivatalos írásbeliség és a káptalani iskola szoros kapcsolata kézenfekvő: az iskola elsősorban a káptalan saját szolgálatára, az összefonódó egyházi és adminisztratív feladatok elvégzésére készítette elő az arra alkalmas klerikusokat. Tankönyvünk egész tartalma, de különösen retorikai, dictamen- és computus részei mutatják, hogy ilyen célkitűzésű iskolában volt használatos.

Az iskolai igénybevételre sok konkrét bizonyítékunk van. A traktátus oldalai szinte teljesen újnak hatnak, az iskolás rész lapjai viszont a sok forgatástól egészen megkoptak. A retorikai fejezetben több helyütt fekete tintával aláhúzásokat láthatunk, amelyek élesen elütnek a törzsszöveg halványbarna színű írásától. Említettük már a prozódiai részbe utólag beírt hangsúly-jeleket, s a hibásan másolt szavak nagy része fölött is ott a javítás, a szórendjelzés, vagy az utólagos áthúzás. Az utolsó oldalakon egy gyakorlatlan kéz szürkésvizes tintával könyvbetűket rajzolgatott. A könyvet használó diák tehát, hogy tanulását megkönnyítse, az egyes fontosabb címszavakat kiemelte az aláhúzással, egy másik tanuló pedig memorizálás közben a betűírást próbál-

[67] Vö. MELICH János tanulmányai: Magy. Nyelv. 1908. 328, 1914. 385. l.
[68] HAJNAL István: *Irástörténet az írásbeliség felújulása korából.* Budapest 1921. 32. l.
[69] JAKUBOVICH, i. h. 186. l.
[70] Felsorolásuk uo. 185. l.
[71] „Vero enim qui dictandi secuntur scientiam, ad reges veniunt et prelatis ecclesie traduntur a regibus . . . " VALOIS, i. m. 26. l.
[72] Uo. 28. l.

gatta. Az egykori hátsó borítólapon, a 23/b oldal telve van különféle XIII. századi könyv- és kurzív-betűkkel írt töredékes szavakkal, mondatfoszlányokkal, sok calamus-próba emlékeként. Egy félbemaradt „ego Ala..." beírás pedig valamelyik egykori tulajdonosának a nevét örökítette volna meg.

A grammatikai részben, a 19/b oldalon, az írástól balra levő külső szegélyen egy stilizált inda-levél fordított képét láthatjuk, megint más színű tintával odarajzolva. A levél belső oldalát enyhén hajló, gömbölyödő vonalak, külső felét pedig letompított hegyű fürészfog-sor alkotja. Ez a jellegzetes díszítő elem egyik leggyakoribb összetevője a magyar királyi udvar díszesebb oklevél-iniciáléinak a XIII. században,[73] de ilyen levelek összefonódásából áll például Anonymus történeti munkájának élén álló híres kezdő P betű díszítése is.[74] Ez a kis iniciálé-levélke is jelzi, hogy az a diák, aki a XIII. században tankönyvünket forgatta, az oklevélkészítést is tanulta, gyakorolta. Szemünk elé megint a királyi udvar közelében levő káptalani iskola képe idéződik.

A magyar káptalani iskolák XI—XII. századi életéről nem sokat tudunk. A *Gellért-legenda* említi az alakulófélben levő marosvári iskolát,[75] s ekkor már létezett a „kiváló" fehérvári iskola.[76] Ismerjük Vilmost, a nyitrai káptalan grammatikusát 1111-ből,[77] Esztergomban pedig 1205-ben „A. magister Scholarum" tanít.[78] (Ő lenne az az Ala(nus), aki mint tankönyvünk egyik későbbi tulajdonosa és használója, beírta nevét az utolsó lapok egyikére?) A XIII. században Kun László „a párizsi iskolák mintájára" akarta felépíteni az elpusztult, de már az előző századokban is virágzó veszprémi iskolát.[79]

Az európai káptalani iskolák magasabbfokú intézményekké való szerveződése, tudós szakemberekkel való ellátása, számbeli gyarapodása is erre az időre esik. Az 1073-i római zsinat 2. kánonja előírta, hogy minden püspök tartson iskolát székesegyháza mellett, a III. lateráni zsinat 1179-ben, majd a IV. lateráni zsinat 1215-ben ismételten elrendeli, hogy szakképzett „magister" tanítson a káptalani iskolákban.[80] 1219-ben pápai bulla szólítja fel a káptalanokat, hogy egy-egy alkalmas klerikust küldjenek Párizsba, akik hazatérve, a tanítói állásokat betölthessék.[81]

Ezek az intézkedések az addig meglevő gyakorlatot próbálják szélesebb körre kiterjeszteni. Magyarországon is csak a nagyobb, jelentősebb káptalanok mellett lehettek jól szervezett, középszintű iskolák, mert — bár az 1279-i budai zsinat szerint a főesperesek mindenütt képzettek az „artes"-ben,[82] (ezt a képzettséget itthon is megszerezhették, ez tankönyvünk anyaga is) — az 1309-i budai zsinat ismét kötelezi az összes káptalant, megismételve a római határozatokat, hogy

[73] Pl. Hajnal idézett *„Irástörténet"*-ében: 1224. II. Endre, 1243. IV. Béla, 1274. Kun László okleveleiben (i. m. 49, 52, XV.).

[74] Igen jól megfigyelhető a hasonlóság Karsai Géza: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez* (Magy. Könyvszle. 1960.) című tanulmányához mellékelt nagyított fényképeken: 169. l. 2, 3. sz., 170. l. 3, 4. sz., 171. l. 1—7. sz., 172. l. 1—4. sz.

[75] *Scriptores* II. 494. l.

[76] „scolas ... que tunc in Alba solempnes erant ..." *Scriptores* II. 494. l.

[77] „... Willermus gramaticus ..." Fejérpataky László: *Kálmán király oklevelei*. Budapest é. n. 43. l.

[78] Knauz Nándor: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I. 180. l.

[79] Fejér: *Codex Diplomaticus* V/2. 347. l.

[80] Mansi: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*. XIX. 855, XXII. 228, 999. l.

[81] Hajnal: *Irástörténet* ... 76. l.

[82] Batthyányi: *Leges ecclesiasticae*. II. 444. l.

„magister"-i fokozattal (tehát „főiskolai", „egyetemi" képzettséggel) rendelkező tanítók tanítsanak iskoláikban.[83].

Nálunk az első magister GUDEN 1079—1082 körül kelt adománylevelében szerepel: GERARDUS magister.[84] A XII. század folyamán azután már gyakran feltűnik az oklevelekben a káptalani iskola „mester"-ének neve és aláírása.[85] Az esztergomi káptalannál 1183-ban egy oklevélen három magister említését is találjuk.[86] Ezek a mesterek valószínűleg az egyetemmé még nem szerveződött párizsi káptalani iskolák „artes" tanulmányaiból hozták ezt a titulust. Az itáliai iskolákban, majd az egyetemeken ugyanis nem ezt, hanem a „doctor" címet lehetett megszerezni.

A XII. század első felének középfokú oktatása általában egész Európában mindenütt azt a tananyagot ölelte fel, amelynek átlagos „mennyiségi" és „minőségi" képéről esztergomi tankönyvünk tudósít.

Sok esetben a különböző szintű grammatikai képzés jelentette az oktatás teljes tartalmát. A XI. század végén keletkezett, s leírásuk idejének viszonyait is tükröző *István-* és *Imre-legendák*ban egyformán ez a stereotyp kifejezés jelzi az ifjúkori iskolázást: „kiképzést nyert a grammatika teljes tudományában".[87] Az ugyancsak ekkor keletkezett *Gellért-legenda* szerint a marosvári iskolában a „scientia grammaticae" és az ének „tantárgyakat" tanították.[88] Az 1179-i és 1215-i lateráni zsinatok „in grammatica facultate" képzett mestereket rendeltek a káptalani iskolákba. A PRAY-kódexbe is ekkoriban, a Halotti Beszéddel egyidőben írtak le egy rövid részletet ALCUIN-nak, a híres VIII. századi grammatikusnak egyik párbeszédes tankönyvéből.

A franciaországi viszonyokra világít rá Pierre DE BLOIS, aki megemlíti, visszaemlékezve a XII. század elején zajló iskolás éveire, hogy az oktatás fundamentuma a grammatika és a hozzá kapcsolódó nyelvhelyességi- és stílus-studium volt. S a tanulmányozott szerzőket is felsorolja: DONATUS, SERVIUS, PRISCIANUS, ISIDORUS, BEDA, CASSIODORUS.[89] Nem lehet véletlen, hogy esztergomi tankönyvünk is ezektől a szerzőktől idéz a legtöbbet, CASSIODORUSTÓL eltekintve.

„BERNARDUS CARNOTENSIS, ő most a tudományok legbővebben áradó forrása Galliában, a szövegek tanulmányozása során megmagyarázta tanítványainak az egyszerű és szabályosan képzett kifejezéseket, a grammatikai alakzatokat, a retorikai díszítéseket..." — írja levelében a század másik nagyhatású személyisége, John of SALISBURY, aki az 1130-as évek táján járt a

[83] *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia.* Budapest, 1889—1909. II. 282. l.

[84] FEJÉRPATAKY László: *Oklevelek II. István korából.* Budapest é. n. 8. l.

[85] Felsorolásuk: HAJNAL: *Irástörténet* . . . 80. l.

[86] FEJÉR: *Codex Diplomaticus* II. 204. l.

[87] A Szent István legendában: „. . . et puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene imbutus est." (*Scriprores* II. 394, 407.); a Szent Imre legendában: „. . . puer quoque nutritus sub diligenti custodia, primo omni scientia grammaticae artis imbutus est." *Scriptores* II. 449. l.

[88] „. . . filios eorum . . . scientiis gramatice et musice informaret." *Scriptores* II 495. l.

[89] „Primitiva erat aetas tenera in regulis artis grammaticae, in analogiis, in barbarismis, in solaecismis, in tropis et schematibus; in quorum omnium doctrina DONATUS, SERVIUS, PRISCIANUS, ISIDORUS, BEDA, CASSIODORUS plurimam diligentiam impenderunt: quod equidem non fecissent, si sine his posset haberi scientiae fundamentum." MIGNE, i. m. 207. 313.

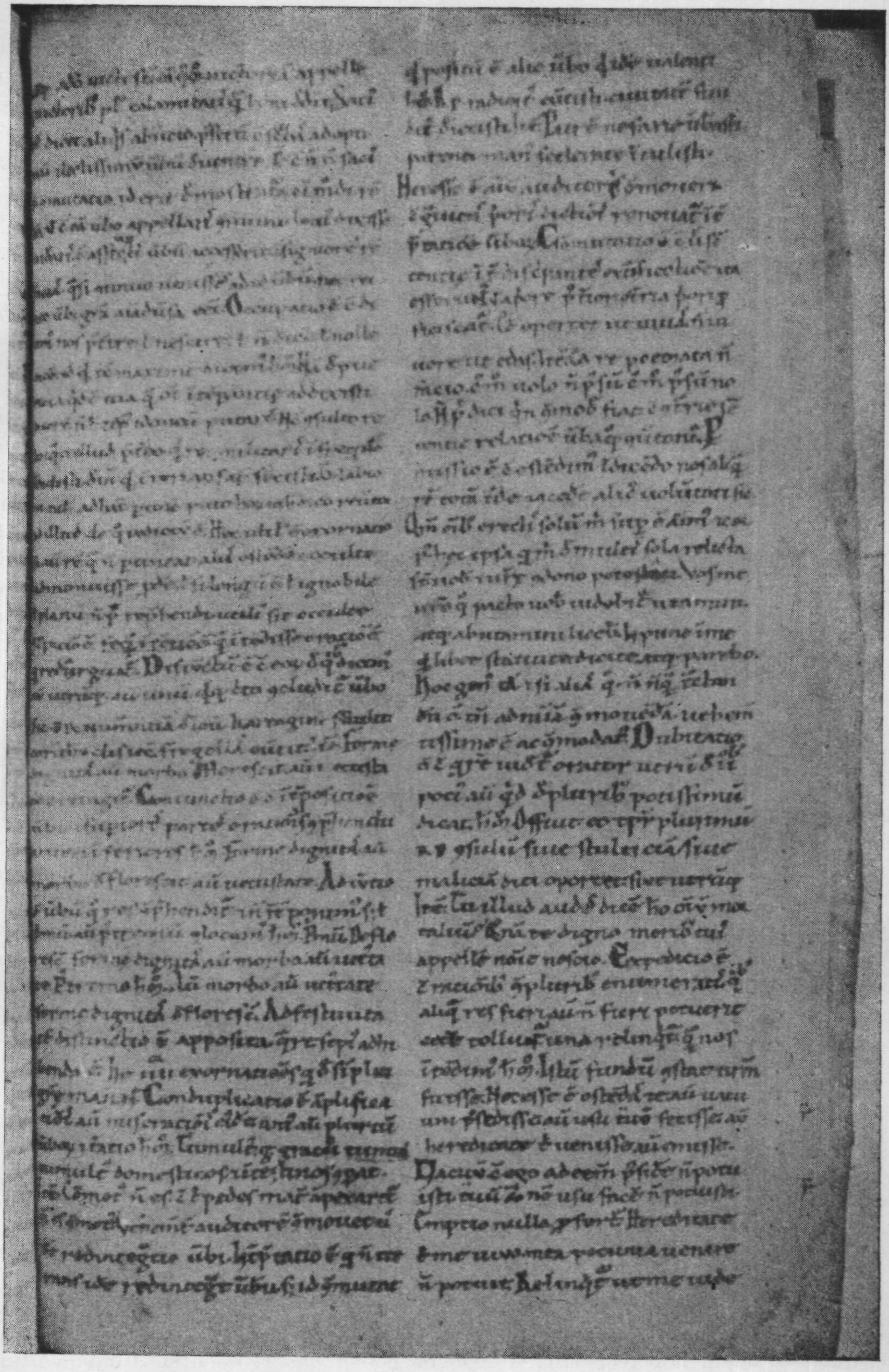

A kódex 21/a oldala: részlet a retorikai fejezetből

chartres-i iskolába.[90] Esztergomi tankönyvünk tanúsítja, hogy diákunk mestere is ezt a módszert követte. Jegyzetünkben egymás mellett van egy tanulmányi időszak jól összehangolt különféle tananyaga, akárcsak chartres-i BERNÁTnál, aki szintén „nem egyszerre tanította meg az összes ismereteket", ahogyan már akkor is magasabb szinten, „egyetemi" nívón szokásos volt, hanem megfelelő módon „felosztotta az egyes időszakokra a tanulmányok anyagát."[91] De még tankönyvünk elkészítésének módja is előttünk áll SALISBURY János emlékezéseiből: a chartres-i mester ugyanis megkövetelte, hogy tanítványai a hallott tananyagot „quotidie" vagyis mindennap írják le és tanulják meg otthon, szállásukon.[92]

A mi tankönyvünk elé is odakívánkoznak Fleury-i ABBO szavai, aki egy „célszerűen átformált PRISCIANUS-kötetet" adott tanítványai kezébe. A könyv összeállításában — akárcsak a miénkben — a „szigorú gondosság a jóleső rövidségre" elve érvényesült, s diákunk tanára is elmondhatta: „A szabályok közül csak a leglényegesebbeket hagytuk meg, a példákból is csak a szükségeseket említettük."[93] S elismételhette John of SALISBURY szavait is: a tankönyv, a magyarázat és a gyakorlás eredményeképpen „a beszéd és az írás tudománya — hacsak nem ostoba a diák — tanítványainak kisujjában lesz!"[94]

*

Fejtegetéseinket összegezve a következő kép áll előttünk:

A XII. század elején valamelyik magyar káptalani iskolában — Esztergomban, az egyházkormányzat, az államvezetés székhelyén vagy Fehérváron, az Árpád-házi királyok koronázó- és temetkezőhelyén, talán Veszprémben, a királynék városában — Párizsban tanult magister tanította a klerikusokat. Egy közülük való — a dictamen-írásmódban igen járatos — diák jegyezte le azután a tananyagot, a magister előadásai nyomán.

Az sem lehetetlen azonban, hogy egy francia iskolában tanuló magyar diák írta le mesterének magyarázatait, s ezt a jegyzetet hozta haza Magyarországra, és használta fel később valamelyik iskolában a tanítás folyamán.

Akárhogyan is áll a dolog: a XII. századi európai művelődéstörténet értékes dokumentuma, jelentős iskolatörténeti emléke ez az esztergomi tankönyv.

UN «MANUEL D'ENSEIGNEMENT» HONGROIS DU DÉBUT DU XIIe SIÈCLE

Le codex qui porte la cote Mss. III. 184 de la Bibliothèque Basilicale d'Esztergom possède un passage curieux qui mérite l'attention de tous ceux qui se livrent à la bibliographie ou à l'histoire de la pédagogie; ce passage forme en effet un des plus anciens «manuels d'enseignement» en Europe, composé — comme il est à présumer — par un élève d'une école cantorale hongroise, désireux de se rassembler les connaissances enseignées sous forme d'un cahier de notes. Pour se faciliter l'étude des différentes matières

[90] MIGNE, i. m. 199. 854.

[91] „Non in singulis universa doceret, sed ... dispensaret eis in tempore doctrinae mensuram." Uo.

[92] „Prosas et poemata quotidie scriptitabant et se mutuis exercebant collationibus." Uo. 856.

[93] MANUTIUS, *Geschichte* II. 674. l.

[94] „Si quis in eo per annum integrum versaretur, rationem loquendi et scribendi, si non esset hebetior, haberet ad manum." MIGNE, i. m. 199. 855.

enseignées, les élèves de cette époque profitaient des manuscrits de cette nature, pareillement à leurs collègues de nos jours, qui se servent à cet effet d'ouvrages imprimés. Toutefois, ceux-ci devaient confectionner eux-mêmes leurs «manuels», en s'appuyant sur les ouvrages mis à leur disposition ou sous la dictée du professeur. Ce manuscrit de la Bibliothèque d'Esztergom ne constitue donc pas une copie systématique d'un livre scientifique entier; il se compose uniquement d'éléments divers, traités réellement dans le cours de l'enseignement et il n'en constitue qu'un assemblage incohérent.

Le petit manuscrit in-octavo est consacré, pour la plupart, aux réflexions du «Tractatus in Cantica Canticorum». La partie qui forme le manuel d'enseignement commence au milieu de la colonne gauche de la page 19/a: le texte, écrit en petites lettres très serrées, avec beaucoup d'abréviations poussées, continue jusqu'à la page 23/a. Cette page 23/a est celle d'ailleurs, qui présente le texte appelé «Chronique d'Esztergom», qui donne une énumération des rois de la dynastie arpadienne (8 noms) et qui rapporte de leur lieu de sépulture.

L'écriture du manuscrit trahit — à l'exception de cette Chronique, insérée au cours du XIIe siècle — l'empreinte de deux mains différentes, faciles à distinguer l'une de l'autre. La majeure partie du traité est d'une écriture caractéristique qui date de la fin du XIe siècle. A partir de la page 18/a (partie inférieure de la colonne gauche), c'est à dire avant que le Cantique des Cantiques soit terminé, un changement se fait voir dans l'écriture. La technique de l'écriture nouvelle rappelle celle que l'écriture des *dictamens* — écriture devenue à la mode au début du XIIe siècle sous l'influence parisienne — présentait durant sa phase primitive. Les feuilles du manuscrit évoquent l'image d'un vieux scripteur, qui appliquait ses caractères — devenus, à cette époque, un peu archaïques — tels comme il les avait écrits pendant toute sa vie; il a dû être sur le point de terminer son travail de copiste, mais pour une raison quelconque il ne l'a pas pu achever. Ce fut donc un jeune candidat de greffier qui accomplit le traité, avec son genre d'écriture nouveau, plus moderne; celui-ci a profité des feuilles restées blanches, pour faire des notes sur les matières enseignées à l'école, dans le but de se préparer ainsi un manuel d'enseignement.

La graphie de notre élève nous permet de jeter un coup d'œil sur *les écoles de la première moitié du XIIe siècle*. C'est ce qui confère d'ailleurs une importance particulière à ces notes: elles offrent une image nette de la matière enseignée et des méthodes d'enseignement d'une école secondaire qui — peut-être — était une école située en Hongrie.

Après l'enseignement primaire, qui embrassait la lecture des textes latins et la grammaire élémentaire, l'écolier est admis au cycle moyen de l'école médiévale, dont la matière s'appelait le trivium. Toutefois, l'examen des chapitres respectifs de notre «manuel» montre qu'en fait, le trivium n'est qu'un terme abstrait, d'un caractère théorique. En réalité, la pratique scolaire n'a pas manqué d'élargir sa matière antique, de la transformer et de la développer amplement, suivant les besoins sociaux de l'époque. La partie la plus étendue de ce cahier de notes est formée également par la *grammaire* et la *rhétorique*, mais nous y trouvons en outre la *prosodie*, c'est à dire la discipline de la prononciation correcte et du langage juste, le *dictamen*, qui enseigne l'art de la correspondance et de la composition, le *comput*, qui exige de bonnes dispositions pour le calcul. L'étude de notre manuel d'enseignement dégage donc l'image véridique d'une école médiévale typique qui enseignait les matières suivantes:

I° *Le chapitre de la grammaire* se composant de définitions morphologiques (syntactiques en premier lieu) prises des différentes grammaires anciennes, surtout de celle de Prisciane. Il ne s'agit pas de connaissances élémentaires ou initiatrices, mais de parcelles d'une matière qui s'adresse aux élèves ayant appris déjà les rudiments de la grammaire, la déclinaison des noms et la conjugaison des verbes, les règles générales qui régissent l'emploi des termes. Ceci permet que le manuel puisse traiter et expliquer les locutions verbales, les multiples attractions modales des noms et des verbes, les accords des mots, les relations plus complexes de certaines catégories de mots simples et composés, etc . . .

Chose remarquable: ces indications sommaires se succèdent dans notre cahier de notes en plein désorde, sans aucune suite logigue. Ceci prouve également qu'il ne s'agit pas d'une copie sytématique d'une source, mais d'un recueil d'interprétations à propos d'un texte étudié. Quel était le texte auquel ces interprétations se rapportaient, — c'est une question qui, bien entendu, ne peut plus être résolue, à l'heure actuelle. Un passage suivant des notes affirme que les exercices grammaticaux doivent être faits «in textu historiae». Le mot «historia» signifiait dans les écoles médiévales l'histoire sacrée, mais on peut penser en outre à l'histoire de la Rome antique. En effet, dans la partie de la rhétorique il est remarquable que les phrases prises à titre d'exemples de l'histoire romaine ou de la mythologie hellénique se présentent en grand nombre.

Il arrive souvent que l'ouvrage emprunte certains textes d'une source grammaticale mot à mot, mais on trouve aussi fréquemment des passages qui ne reproduisent que l'essentiel des parties correspondantes du texte original. Ce que l'auteur explique ne diffère pas par rapport de l'ouvrage original mais il s'exprime d'une manière différente, ou il emploie les mêmes expressions, mais dans un ordre modifié des mots et en citant des exemples qui ne sont pas identiques à ceux ayant figuré dans l'original. Ceci reflète sans doute la conception personnelle du maître d'école, dont le sens pratique se manifeste aussi sous autres formes dans le cahier de notes de son élève.

2° A la page suivante de notre manuel se trouve un court exercice *prosodique*. Jadis la prosodie n'était qu'un chapitre introductif de la grammaire latine et grecque, qui traitait de l'accentuation et des différents pieds, ainsi que des diverses connaissances ayant trait à la versification; au Moyen Age son rôle a subi certains changements. Elle continuait de former un article important de la théorie de la versification, mais en même temps elle a dû assumer une tâche nouvelle: dans les écoles des nations dont la langue n'était pas une langue romane on se servait des règles et des exercices de la prosodie pour faciliter aux élèves d'apprendre la prononciation distincte, la lecture correcte des textes latins.

Dans notre cahier de notes d'Esztergom nous trouvons des exercices très simples de la prononciation et de l'accentuation. Le manuel présente des mots classifiés suivant leur premier phonème (des mots qui commencent par p, v, f ou r) dont les élèves ont exercé — individuellement et par groupes — la prononciation, suivant les instructions et démonstrations du professeur. Cette méthode se reflète nettement dans l'indication ultérieure de la dénomination des deux types d'accentuation, inscrite au-dessus des mots groupés en colonnes. Les expressions «acutus» et «enucronius» correspondent probablement aux expressions «acutus — gravis» prises d'un livre scientifique. Le scripteur a marqué d'ailleurs la notation de l'accent sur le premier syllabe de deux mots, qui se trouvent en tête des deux premières colonnes.

3° *Les notes de rhétorique* ont été élaborées d'après un ouvrage antique intitulé »Rhetorica ad Herennium«; elles comportent des règles et des exemples pris textuellement du livre IV de cet ouvrage. C'est cette partie qui renferme la théorie des „couleurs" (colores): la théorie des figures de pensée et figures de mots qui servent à rehausser les discours. Cette discipline est celle qui sera développée le plus amplement dans les études rhétoriques ultérieures et qui figurera souvent dans les différentes versions manuscrites sous la dénomination de «Livres V et VII», livres indépendants de «Ad Herennium». Le texte correspondant du codex d'Esztergom forme également un extrait de ces deux livres.

En ce qui concerne l'ouvrage original, il a été considéré, jusqu'aux derniers temps comme œuvre de Cicéron. Ce n'est qu'à la fin du siècle dernier qu'il a été démontré que son auteur n'était point Cicéron mais un de ses contemporains, Quinte Cornificius. Notre cahier de notes reproduit, pour la plupart, les variantes du texte d'un manuscrit appelé «Codex Corbeiensis». Ce manuscrit a été exécuté dans l'abbaye bénédictine de Corbeil, près de Paris, au cours du IXe et Xe siècle; entretemps il a été fortement corrigé et il figurait à plusieurs reprises, même encore au XIIe siècle, dans l'inventaire de l'abbaye.

4° Le sujet suivant se rapporte au *dictamen*. Comme on le sait, le «dictamen prosaicum» avait pour objet non seulement la théorie de l'art d'écrire une lettre, mais aussi l'enseignement de la rédaction des discours juridiques, la composition des actes juridiques et administratifs indispensables.

Notre manuel d'enseignement contient maintes recommandations et conseils pratiques relatifs à la composition des différents travaux écrits. Il reprend en détail les problèmes de la salutation, de la captation, de la narration et de la conclusion, il traite à ce propos de la répartition des questions qui forment l'objet du discours, il spécifie les imperfections aptes à compromettre la clarté d'un ouvrage et souligne la nécessité d'employer toujours le mot net et exact, d'éviter la tergiversation.

La partie du dictamen est suivie de courtes prescriptions se rapportant à l'exercice des différentes règles de la grammaire. Les études de dictamen sont suivies en outre d'une longue lettre adressée «au frère et bon ami F.». Elle comporte une analyse des différentes possibilités de l'interprétation symbolique du livre du Cantique des Cantiques, analyse faite par l'épistolier inconnu qui — au début de sa lettre — s'appelle: «gratia Dei dictus abbas». La teneur de cette lettre n'a aucun rapport avec le traité du Cantique des Cantiques qui se trouve au début du codex, à part que leur sujet est identique. Cette lettre est destinée à servir d'exemple démonstratif à l'enseignement théorique du dictamen.

5° Le *comput* comme matière d'enseignement figure très tôt dans le programme des écoles. La majeure partie de la matière du comput de notre cahier de notes se trouve en forme versifiée. L'analyse approfondie de la structure strophique du texte et de la disposition des rimes témoignent — cette fois également — de l'influence parisienne du XIIe siècle, de l'influence d'Adam de Saint-Victor. Par contre, la présence de certains éléments temporels qui figurent dans les calculs, montre que ce comput, tel qu'il est inséré dans notre manuel, a été enseigné en 1100 et qu'il a été copié, dans les décennies qui ont suivi cette date, sans que les éléments temporels eussent été modifiés.

Aucune indication ne détermine dans le manuscrit le *lieu* ou celui-ci a été *mis en écrit*. Il est certain qu'au XIIIe siècle le volume se trouvait déjà en Hongrie. En effet ce n'est qu'en Hongrie que la Chronique, en caractères gothiques, a pu être insérée sur la dernière page, qui n'avait pas été remplie auparavant.

Toutefois, certains faits (l'existence de cette annotation historique, de la partie du dictamen, de certaines inscriptions marginales) et le contenu entier du codex (surtout les passages rhétoriques et le chapitre du dictamen) prouvent, que le volume a dû être employé dans un des centres de l'usage de l'écriture et de son application en matière du droit public, — dans une ville non éloignée de la cour royale; selon toute vraisemblance il a été écrit à ce même lieu. Au premier chef c'est Esztergom, résidence de l'administration ecclésiastique et politique qui entre en considération sous ce rapport, ensuite Fehérvár, ville du sacre et de la sépulture des rois Arpadiens. Un maître sortant d'une école de Paris au cours de la première moitié du XIIe siècle a enseigné donc les clercs dans l'une de ces villes. Un de ses élèves, — expert dans la composition des dictamens — a fait des notes. en base des cours professés par ce maître. Il se peut toutefois que ce fût un étudiant hongrois, qui — ayant fait ses études dans une école française — ait fait des notes sur les explications de son maître et qui aurait emporté son cahier de notes en Hongrie, pour s'en servir plus tard, au cours de l'enseignement donné par lui dans une école hongroise.

CSAPODI CSABA

Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?

A *Corvina-könyvtár* számos megoldatlan problémája közé tartozik az a kérdés: mikor pusztult el a középkori Magyarországnak ez a leghíresebb alkotása? Ha a XVI. és XVII. századnak erre vonatkozó forrásait vizsgáljuk, különös ellentmondás tűnik szemünkbe. A XVI. század hazai és külföldi tudós közvéleménye a fényes könyvtár pusztulását siratja, a XVII. században ellenben az az általános meggyőződés, hogy a könyvtár, vagy legalább jelentékeny része, még mindig megtalálható a budai várban. Mohács után a források arról beszélnek, hogy „az ázsiai barbárság elpusztította a könyvtárt", mégis 1666-ban az egykor olyan fényes királyi palotában megfordult bécsi könyvtáros, Lambeck több száz könyvet látott, igaz, hogy nagyon elhanyagolt állapotban, az 1686-i ostrom után pedig nemcsak Marsigli számolt be arról, hogy nagy mennyiségű könyvre bukkant, hanem ezekből mintegy háromszáz kötetet jegyzékbe foglalva Bécsbe szállítottak. A jegyzék két év múlva nyomtatásban is megjelent[1].

Mi a magyarázata ezeknek az ellentmondásoknak? Csakugyan elpusztult a királyi könyvtár a török hadjáratok során, vagy pedig nagyobb része százötven éven át megmaradt ott? Vajon alapos vizsgálatok útján a bécsi National-bibliothek kódex- és ősnyomtatványgyűjteményében megtízszerezhetjük-e az ott eddig ismert korvinák számát? Vagy pedig a Budán őrzött s később Bécsbe szállított könyvek más eredetűek s továbbra is csak az a reményünk maradhat, hogy a világ legkülönbözőbb könyvtáraiban esetlegesen bukkan föl egy-egy korábban föl nem ismert Corvin-kódex?

A következőkben a források gondos egybevetésével megpróbáljuk, hogy feleletet adjunk ezekre a kérdésekre, fololdjuk az ellentéteket és nyomon kísérjük a könyvtár sorsát Mátyás király halálától kezdve a szétszóródásig és megsemmisülésig.

1. A könyvtár hanyatlása

Fényének és növekedésének tetőfokán volt a *Corvina-könyvtár*, mikor a nagy király halála hirtelen megszakította ezt a rohamos fejlődést. A könyvtár nem szűnt meg ugyan, hanem fönnmaradt eredeti helyén, legalább 1526-ig, tehát 36 évig, tovább, mint ameddig MÁTYÁS egész uralkodása tartott, de ez a fönnállás alig volt több, mint lassú haldoklás.

[1] PFLUGK, Julius: *Epistola ad Vitum Ludovicum a Seckendorff praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens.* Jeane 1688.

Ugyanúgy, ahogy az egész államéletben törés következett be és az ország egyre fokozódó gyorsasággal sodródott a katasztrófa felé. MÁTYÁS erőskezű, zseniális egyénisége a feudális zűrzavar helyén rendet teremtett és korát megelőzve kezdte meg kiépíteni a centralizált államot, hivatalszervezettel és állandó hadsereggel. Csakhogy egyrészt a magyar társadalomfejlődés fogyatékosságai miatt nem volt szilárd alap, amire építhetett volna s így egész alkotása tulságosan személyes műve volt, amely szinte teljesen egyéniségének erejére, ügyes taktikájára épült fel. Másrészt uralkodásának ragyogó szakasza kevés gazdasági erőt teremtett, de annál inkább kiélte a meglevőket. Igaz ugyan, hogy számára rendelkezésre álltak a Hunyadi-család mérhetetlen birtokai és uralkodói jövedelmeit is óriásira tudta növelni, de még ezek a jövedelmek is éppencsak hogy egyensúlyt tudtak tartani a külpolitika, hadsereg és udvartartás roppant kiadásaival. Így következett be az a helyzet, hogy mikor halála pillanatában, szerencsétlen utódlási politikája következtében, az ország egyszerre krízisbe került, az állam pénz és fizetett hadsereg nélkül védtelenül ki volt szolgáltatva a külső ellenségnek és a belső rendi anarchiának.

MÁTYÁS politikáját csak hozzá hasonló méretű egyéniség tudta volna folytatni. Erre a feladatra pedig II. ULÁSZLÓ teljesen alkalmatlan volt. A pénzhiány és szegénység ettől kezdve állandó kísérőjévé lett a magyar királyságnak, egészen Mohácsig. MÁTYÁS nagy alkotásai: birodalmi szervezet, centralizált állam, állandó hadsereg — felbomlottak; a napról napra élés filléres gondjai közt pedig lehetetlen volt a *Corvina-könyvtár* továbbfejlesztése, vagy csak méltó szinten tartása is.

Súlyos veszteség érte a könyvtárt már azáltal, hogy a készülő szebbnél szebb kódexek egész serege maradt Firenzében. Ennek bizonyítéka az ismert levélváltás II. ULÁSZLÓ király és Firenze városa közt 1498-ban. Arról van szó ezekben a levelekben, hogy Ulászló értesülése szerint több mint 150 kitűnő munka van Firenzében, amelyeket Mátyás király készíttetett saját költségén, de még nincsenek kifizetve, s ezért a köztársaság visszatartotta. A király érdeklődik, mennyi még a tartozás. Fogadkozik, hogy a kifizetésről gondoskodni fog, mert a kódexek festésére, díszítésére fordított munka már eddig is sokba került, kár lenne, ha ekkora kincsek befejezetlenek és használatlanok maradnának és mert őt „a könyvtár tökéletesítésének ugyanaz a vágya tölti el."[2]

ULÁSZLÓ ígéretét természetesen nem szabad komolyan vennünk. A legjellemzőbb ebben a tekintetben, hogy a levélváltásra csak 1498-ban, MÁTYÁS király halála után nyolc évvel került sor. Addig a méltatlan utódnak nem jutott eszébe, hogy ezeket a nagyértékű kódexeket biztosítsa a maga számára, — köztük van olyan biblia, amelyért még a hátralevő tartozás is 1400 forintot tesz ki! Az örökös pénzzavarral küzdő Ulászló ekkor már nem fejlesztette a könyvtárt. Elképzelhetetlen, hogy nagy összegeket tudott és akart volna áldozni ilyen célra. Ezek a kódexek tehát továbbra is, véglegesen kint maradtak Itáliában. Közülük kerülhettek ki azok a fényesen díszített kódexek, amelyeket a kolofon, esetleg címer tanúsága szerint még MÁTYÁS király rendelt meg, de a MEDICI címer, emblémák, kötés alapján föl kell tételeznünk, hogy már az illuminátorok kezéből a Mediciek tulajdonába mentek át. Ma a firenzei Laurenziana őrzi legtöbbjüket.[3]

[2] KUMOROVITZ Bernát: *II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ottrekedt Corvinák ügyében.* Magy. Könyvszle. 1957. 294—296. l.

[3] APPIANUS (Laurenziana Plut. 68. Cod. 19. Escriptum (!) est hoc opus per me . . . Carolum notarium . . . ad laudem et gloriam felicissimae memoriae regis Ungariae de

MTA KÖNYVTÁR OSZ. SZÉCHÉNYI

Ilyen kódexekről ad hírt Georg TANNER bécsi professzor levele 1555-ben. Szerinte a velencei domonkosok birtokában van MÁTYÁS király könyveinek jó része, melyet Firenzében tartottak vissza.[4] Hasonló eredetű kéziratokra utal az az adat, amely szerint egy előkelő velencei nemesnek, Niccolò ZENONak több mint száz latin és görög korvinája lett volna s ezekből többet megszerzett Girolamo FALETTI a ferrarai herceg számára.[5] Hogy ezek az adatok mennyire megbízhatóak, azt ma már nagyon nehéz lenne ellenőrizni, mert MÁTYÁS életében el nem készült, csak később befejezett kódexekről lévén szó, kérdés, hogy megkapták-e a korvinákat jellemző ismertetőjegyeket (címer, embléma), a kolofon pedig egyáltalán nem szükségszerű tartozéka a kódexeknek, a hiteles korvinák túlnyomó többségében sem találkozunk vele.

A következő, most már a tényleges könyvtári állományt ért veszteségnek tekinthetjük azokat a köteteket, amelyek Bécsben maradtak a magyar udvar gyors távozásakor. Tudjuk, hogy MÁTYÁS és BEATRIX a könyveket egyáltalán nemcsak dísztárgynak tekintette, hanem olvasta is. Valószínű, hogy gyakori és hosszú bécsi tartózkodásaik alkalmával mindig volt velük több-kevesebb könyv. Hogy MÁTYÁS halála után, a fejvesztett hangulatban ottmaradhattak és illetéktelen kezekbe kerülhettek ilyen kötetek, arra abból következtethetünk, hogy német—osztrák humanisták birtokából ismerünk olyan *Corvin-kódexeket*, amelyekből a címert erőszakosan eltávolították. Pedig a *korvinákat* olyan nagy értéknek tartották már a kortársak, hogy akinek ilyen volt a tulajdonában, inkább büszkélkedett vele, mint hogy eltüntette volna az eredetre utaló jeleket, — ha jogosan jutott hozzá. Azokba a kódexekbe, amelyeket később Ulászló elajándékozott, ezt az adalékot bejegyezték, néha még tanút is megneveznek.

Nagyobb pusztulás következett be az állományban CORVIN János csontmezei veresége alkalmával, amikor a Budáról, egyéb kincsekkel együtt elmenekített könyveket a győztesek a többi zsákmánnyal visszahurcolták eredeti helyükre s közben szabad tere nyílt a zsákmányolásnak.[6] Ezután következett a könyvtár megvédésére irányuló országos határozat: a könyvtárból, amely az ország dicsőségére készült, semmit se szabad elidegeníteni. CORVIN János azonban az országnagyok ellenőrzésével elvihet a könyvekből a maga számára.[7] Föltételezhető, hogy CORVIN János föl is használta az engedélyt, ha már Budáról való említett távozásakor is nagyobb mennyiségű kódexet elvitt magával.

Az első veszteségek után egy időre, ULÁSZLÓ uralkodásának elején, a könyvtár úgy-ahogy rendbejöhetett. A másolóműhely nem szűnt meg mind-

---

proxime defuncti . . . 1490 die 26 mensis Junii.) — AUGUSTINUS (Plut. 12. Cod. 10. Antonius Sinibaldus scripsit Florentiae A. D. 1489. pro serenissimo Matthiae regi.) — AMBROSIUS. (Plut. 14. Cod. 22. Exemplaribus satis fidis Mattbiae . . . regis . . . ego Martinus Antonius presbiter . . . scripsi, opus absolutum 3. Id. Oct. A. salutis 1489.) — FICINUS. (Plut. 73. Cod. 39. Mátyásnak szóló ajánlással készült in agro Caregio 1489-ben.) — PETRUS Lombardus. (Plut. 21. Cod. 18. Exemplaribus satis fidis Mathiae . . . regis . . . ego frater Jacobus Johannes Hermannus Crucennacensis . . . exscripsi. Opus absolutum Kal. Aprilis A . . . 1490.) — Biblia. (Három kötet. Plut. 15. Cod. 15. 16. 17. Mátyás és Beatrix arcképével, címerrel.) — Ilyen a vatikáni Breviárium is. (Cod. Lat. Urb. 112. Másolása befejezve 1487-ben, de az illumináláson Attavante még 1492-ben is dolgozott.)

[4] SZILÁGYI S.: *Adalék a Corvinák történetéhez*. Századok. 1885. 684. l.

[5] WEINBERGER, Wilhelm: *Beiträge zur Handschriftenkunde*. Wien 1908. Sitzungsber. d. Akad. in Wien. Philos.-Hist. Klasse 159. 6. 37—38. l.

[6] TUBERO, Ludovicus: *Commentaria suorum temporum*. Rhacusii 1784. 58. l.

[7] PRAY, Georgius: *Epistolae procerum*. I. Posonii 1806. 393. l.

járt, a MÁTYÁS életében Budán munkábavett kódexeket befejezték, csak a címereket festették át, vagy a még üres címerhelyen foglalta el a *Hunyadiak* fekete hollójának helyét a *Jagello-ház* lengyel fehér sas jelvénye. A humanista élet se szűnt meg a királyi udvarban, csak elszürkült. Hiányzott MÁTYÁS király éltető, alakító, magával sodró egyénisége. Olasz humanista kevés maradt a király környezetében: BONFINI, CINTIO DI SAN SEPOLCRO, JULIUS AEMILIUS. A magyarországi humanizmus ULÁSZLÓ korában inkább Bécs és Csehország felé kapcsolódik: itáliai humanisták helyett HASSENSTEINI LOBKOVITZ Bohuszláv, SCHLECHTA János, OLMÜTZI Ágoston, CELTIS Konrád, BRASSICANUS, GREMPER, CUSPINIANUS a királyi udvar vendégei hosszabb-rövidebb ideig. Egy-egy művet is ajánlanak még ULÁSZLÓnak. Ilyen a pistoiai Dominicus Crispus RANNUSIUS munkája: *Sermo in ascensione Christi*,[8] a római NAGONIUS *Pronostichon et panegyricon*-a, ULÁSZLÓ tetteinek magasztalása,[9] később a török elleni nagy nemzetközi vállalkozás terve Félix PETANTIUS RAGUSINUST indítja arra, hogy három munkát is írjon a király számára.[10]

Természetes, hogy a fönnmaradt *Ulászló-kódexek* éppen úgy csak töredékét tehetik ki az eredeti mennyiségnek, mint ahogyan MÁTYÁS király könyveinek sem maradt fönn egy tizedrésze sem, mégis föltűnő, hogy a gyarapodás mennyire nem lépett már nyomába a korábbinak. A könyvtár gyarapítása már nem volt tervszerű, még a veszteségek pótlásától is messze elmaradhatott. Pedig ULÁSZLÓ uralkodása majdnem annyi ideig tartott, mint ameddig, föltehetően, MÁTYÁS fejlesztette a könyvtárát s a könyvnyomtatás nagy elterjedése folytán világszerte nőtt a könyvtermelés 1490 után, mind több és több könyv halmozódott föl uralkodók és könyvgyűjtő humanisták kezén. Az elmaradás tehát még föltűnőbb. MÁTYÁS király halála után egyszerre megszűnnek a külföldi könyvmásoltatásról és könyvbeszerzésről szóló adatok, — nyilvánvalóan nem is volt már ilyesmi. ULÁSZLÓnak folytonos pénzhiányban kétségbeesetten vergődő gazdálkodása lehetetlenné tette, hogy többet is küldhessen a firenzei másolóknak mint jól hangzó szép szavakat. Keserűen igazak SCHLECHTA Jánosnak LOBKOVITZ Bohuszlávhoz Budáról 1503-ban írt sorai: „Mi itt szokás szerint ezüst- és arany-halmok közepette a királlyal együtt nyomorultul és szűkölködően élünk és, gondolom, így is fogunk élni."[11]

A könyvtár gondozás nélkül, a legnagyobb elhanyagoltságban hevert; könyvtáros nem volt. LOBKOVITZ 1498-ban kelt levele szerint a könyvek porban, piszokban hevernek s nehéz köztük valamit megtalálni. Ugyanabban az évben, amikor ULÁSZLÓ biztatóan írja Firenzébe, hogy őt a könyvtár fejlesztésének ugyanaz a vágya vezeti, mint MÁTYÁST!

Ugyancsak LOBKOVITZ leveleiből derül ki, hogy már ekkor megkezdődött a könyvtár folyamatos széthurculása, elkótyavetyélése. Egy évvel később egy másik levelében SCHLECHTA kancellártól kéri ORIGENES: *De principiis*-t, JANUS PANNONIUS *Epigrammáit*, BONFINI történeti munkáját és egy közelebbről meg

[8] CSONTOSI János: *II. Ulászlónak ajánlott kézirat a konstantinápolyi Eszki Szerailban*. Magy. Könyvszle. 1889. 28—30. l.

[9] TRUHLÁR: *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum*. Pragae. 1905/6. 1659. sz.

[10] BERKOVITS, Elena: *La miniatura nella corte di Mattia Corvino*. (Corvina. Rassegna Italo-Ungherese, 1941. Archivio. 513—546. l.) Ua.: *Felice Petanzio Ragusino capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. (Uo. 1940. 53—84. l.) Ua.: *Mátyás király „állítólagos" miniátorai*. Magy. Könyvszle. 1942. 153—161. l. KNIEWALD, Dragutin: *Sitnoslikar Dubrovčanin Felix Petančić*. Der Miniaturmaler Felix Ragusanus Petantius. Posebni otisak iz Tkalčićevog Zbornika II. Zagreb 1958.

[11] *Bohuslavi Hasistenii nova epistolarum appendix*. Pragae 1570.

nem nevezett latin kódexet, mert ezekre szüksége van a királyi könyvtárból. Nem valószínű, hogy csak kölcsönbe akarta a könyveket, mert egy datálatlan levelében így ír ugyanehhez a barátjához: „Kértem a királyi fölségtől Plutarchus négykötetes görög életrajzait és mivel nem válaszolt, azt gondoltam, megtagadta. De mivel közmondás, hogy a királyok véleménye úgy változik, mint a levegő, kérlek, ha egyszer rólam esik szó, használd föl az alkalmat: mivel úgy vélem, jobb, ha nálam vannak azok a kötetek, mintha ott a porban ragadnak a piszoktól és a férgek rágják. Ennél kedvesebbet most nem tehetsz nekem." Ismét egy másik levelében sürgeti, miért nem kapta még meg azokat a könyveket, amelyekre nézve már fölkeltette kíváncsiságát.[12]

Átmeneti javulás állt be Ulászló házasságakor. Anna királynénak volt érzéke a műveltség iránt, szorgalmasan tanult latinul. A könyvtárt is rendbehozatták az ő tiszteletére, mert kísérőjének, Pierre Choquenak a levele „szép" könyvtárról szól, nem pedig elhanyagoltról.[12a] Az általános helyzetben azonban nem sok változás következett be; Ulászló szinte már patológikus tehetetlensége a királyné korai halála után csak még fokozódott. Követek jutalmazására pedig mi sem volt alkalmasabb, pénz hiányában, mint egy-egy *Corvin-kódex*. Ilyeneket vitt magával állítólag már 1502-ben Christoph Urswick angol követ,[13] de rendszerré vált ez a Habsburgokkal kötött családi szerződés után. A császári követek, főleg a kitűnő humanista, Cuspinianus, aki nem kevesebb mint 34 alkalommal járt Magyarországon ura megbízásából, társával, Johann Grempernel és másokkal együtt sorra vitte el a legértékesebb kódexeket.[13a] Mikor 1517-ben Ulrich Fabri úgy nyilatkozik Cuspinianus könyvtáráról, hogy gazdag mindenféle szakból való görög és latin könyvekben, köztük vannak a legrégibb írók kódexei, amelyek még soha nem jelentek meg nyomtatásban, ezzel a híradással nyilvánvalóan a *Corvinából* kikerült értékes kódexanyagot írja le nekünk.[14] S még csak szemrehányást se tehetünk nekik élelmességükért, mert a budai könyvtárral már senki se törődik. Hippolit püspök embere, Caelius Calcagnini 1519-ben csaknem szószerint ismétli azt, amit két évtizeddel előbb Hassensteini Bohusláv írt: „a királyi könyvtárban egy-egy férgekkel és molyokkal viaskodó könyvet veszek kézbe."[15]

Egy évvel későbbről valók Francesco Masser velencei követ fölényeskedő sorai: egyetlen valamirevaló könyvet nem látott a budai könyvtárban, mert „a jó könyveket már mind elvitték."[16] Hogy Masser szavai mennyire túlzóak, az világosan kiderül a nála sokkal illetékesebb, sokkal hozzáértőbb Brassicanus beszámolójából, aki öt évvel később járt Budán, 1525 áprilisában és Masserral homlokegyenest ellenkező módon nem győzi magasztalni a *Corvina* gazdagságát: „Megszemléltem valamennyi könyvet. De mit mondjak, könyveket? Ahány könyv, annyi kincset láttam ott . . . Akkor igazán úgy látszott, nem könyvtárban, hanem — amint mondják —, Jupiter ölében

[12] Uo.

[12a] Marczali Henrik: *Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból*. Magy. Tört. Tár. 23. k. 97—113. l.

[13] Fógel: *II. Ulászló udvartartása*. Bp. 1913. 104. l.

[13a] Ankwicz: *Magister Gremper aus Rheinfelden, ein Wiener Humanist und Bibliophile des XVI. Jhs.* (Zentralbl. f. Bibl. Wes. 1913. 197—216. l.) — Ankwicz—Kleehoven: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinianus*. Graz-Köln 1959.

[14] Ankwicz—Kleehoven i. m. 169. l.

[15] Ábel Jenő—Hegedüs István: *Analecta nova*. Bp. 1903. 93. l.

[16] Közli Marino Sanuto krónikája. Magy. Tört. Tár. 25. 171—172. l.

voltam. Annyi volt itt a görög, valamint a héber kötet, amelyeket MÁTYÁS király Konstantinápoly eleste és sok más görögországi város pusztulása után mérhetetlen pénzen vásárolt össze Görögország belsejéből . . . Annyi volt itt a régi és újabb latin könyv . . . mint tudomásom szerint sehol máshol."[17]

BRASSICANUS, ki név szerint is megemlít szerzőket, akiknek a munkáit ott látta a *Bibliotheca Corvinában*, elég szavahihető tanú ahhoz, hogy állításainak hitelt adjunk s ha Johann LANG 1524-ben már azt írta be a *Horologium-korvinába*,[18] hogy ULÁSZLÓ fia, LAJOS uralkodása idején MÁTYÁS király könyvtárának „maradványaiból" (ex reliquiis) szerezte meg, ezt csak úgy értelmezhetjük, hogy a könyvtárt MÁTYÁS király halála után gondozatlan, felbomlóban levő szervezetnek ismerték. Bármennyi értékes kódex vándorolt is évek során keresztül nyugatra, a gyűjtemény túlnyomó többsége még eredeti helyén volt akkor, amikor MÁRIA királyné a mohácsi csatavesztés hírére udvarával együtt elmenekült Budáról. A magával vitt kincsek közt kódex nem sok lehetett. Semmi valószínűsége sincs annak, hogy a gyorsan összekapkodott értékek közt helyet kaptak volna az eddig mellőzött, elhanyagolt könyvtár darabjai. A brüsszeli missale az egyetlen fönnmaradt könyv, amelyről tudjuk, hogy MÁRIA királyné útján került külföldre, az is bizonyára nem a könyvtárba, hanem a várkápolna kincsei közé tartozott és azokkal együtt vitte magával.

Hogy az alatt a hét alatt, ami a királyné távozása és SZULEJMÁN bevonulása közt eltelt, érték-e újabb veszteségek a könyvtárt, vagy sem, azt nem tudjuk. Elképzelhető, hogy a hazai lakosság sem hagyta érintetlenül. 1637-ből van egy érdekes levelünk, amely ilyesmire enged következtetést. HADRITIUS György írta a levelet ESZTERHÁZY Miklós nádornak[19] s arról szól benne, hogy RÉVAY Pálné hagyatékának exekuciója után „az könyveknél egyéb semmi hátra nem maradott . . sokat azok közül az Révay familiának elei még az Budai Bibliothecából hoztak ki volt magokkal, quo respectu talám jobb volna azon bibliothecának penes familiam Révayanam maradni". Mikor hozták ki „a Révayak elei" a könyveket Budáról, arról nem szól a forrás, de lehet, hogy a mondott időpontban, 1526 szeptember első napjaiban.

Ezektől eltekintve azonban a könyvtár anyagának zöme még elhanyagoltan és rendezetlenül bár, de ott volt a MÁTYÁS-féle fényes könyvtárhelyiségekben, amikor SZULEJMÁN hadai bevonultak a budai várba.

2. Milyen könyveket őriztek a budai palotában a török hódoltság idején?

Kétségtelen, hogy a török uralom idején voltak a budai királyi palotában kódexek és nyomtatott könyvek. Ha korábbi időben nem is, de a XVII. század eleje óta a források egész sora szól arról, hogy Mátyás király könyvei Budán vannak. Már 1605-ben, mikor a Rákos mezején a török nagyvezér megkoronázta BOCSKAIT, az utóbbinak kíséretében tartózkodó ALVINCZI Péter kassai prédikátor már azzal a szándékkal ment át Budára, hogy megláthassa MÁTYÁS király könyvtárát; de mivel a pasa éppen nem volt a palotában,

[17] SALVIANUS: *De vero iudicio et providentia* Dei . . . cura J. A. Brassicani ed. Basileae 1530. az ajánlásban.

[18] Boroszló. Városi Könyvtár. R. 492.

[19] THALLÓCZY: *Egy XVIII. századi adat.* Magy. Könyvszle. 1877. 352. l. T[AGÁNYI] K[ároly]: *Új adat Mátyás király könyvtárának történetéhez.* (Uo. 1895. 190. l.)

kívánsága nem teljesülhetett.[20] ENYEDI Pálnak az erdélyi veszedelmekről írt éneke kb. ugyanebben az időben lelkesen szól arról, hogy „most is Budán az Mátyás bibliothécája szintén úgy helyen vagyon, mint azelőtt, semmi tékozlás nem esett benne, hanem őröket rendeltek hozzá. Nem igaz az, amit az németek irtanak az bibliotheca felől, hogy SZULIMÁN császár megégette volna és mind elveszett volna."[21] Valamivel utóbb az *Ének Csepreg városának lengyelek és horvátok miatt való siralmas romlásáról* (1621) kevesebb szóval, de ugyanezt mondja: Mátyás király „könyvei Budán még most is megvagynak, kiket a törökök nagy becsületben tartanak."[22] RÉVAY Péter a magyar koronáról írt munkájában elismeri ugyan, hogy a könyvtárt a török II. LAJOS halála után nagyobb részben elpusztította, de úgy tudja, hogy „bizonyos maradványai ma is láthatók ott, a janicsárok nagy tisztelettel őrzik és csak nagynehezen mutatják meg akár töröknek, akár kereszténynek, hogy megnézzék."[23]

Különböző próbálkozásokról is tudunk, amelyeknek az volt a céljuk, hogy megszerezzék ezeket a Budán maradt könyveket. Magyar részről állítólag PÁZMÁNY Péter tett először kísérletet erre, de az erről szóló adat aránylag elég késői.[24] Hasonlóképpen későbbi és bizonytalan adat beszél BETHLEN Gábor ugyanilyen kísérletéről.[25]

Arról azonban már hiteles adataink vannak, hogy I. RÁKÓCZY György négy ízben is próbálkozott HUSZAIN budai pasánál, meg a magas portánál, hogy a gyulafehérvári iskola számára megszerezze a *Corvina* maradványait. Ezt olvassuk a szultánnak írt levelében: „Tudván lenni hiszem hatalmasságodnál, mikor Budát a szentséges szultán SZULIMÁN, az hatalmasságod boldog emlékezetű eleje kézhez vette volna, noha nevezet szerént még a párnákot is megengedte volt, hogy kihúzzák onnan, de akkor Fejérvárott is elegendő könyvek lévén és az urak is inkább mind pápisták lévén, mivel azok a könyvek, kik ott voltak, nem hitükön való szent írások voltak, azokat nem vitték ki onnan, hanem most is ott vannak. Mivel azoknak ott való tartásában semminemű haszna nem lehet hatalmasságodnak, sem azoknak kiadattatásában kára, nagy alázatossággal esedezem hatalmasságodnak, méltóztassék hatalmasságod azokat kiadni . . . ha kiken mi arany, ezüst volna, én kész leszek hatalmasságodnak mást adni érette: avagy ha hatalmasságod le parancsolja is szedetni rólok, legyen az hatalmasságod kegyes jó akarata."[26]

RÁKÓCZY György próbálkozásának éppen úgy nem volt eredménye, mint a külföldi hasonló kísérleteknek, pedig ezekben sem volt hiány. 1616-ban GRÓF ALTHAN Adolf Bécsből írt levelében XV. GERGELY pápa közbenjárását kérte, hogy hozzájuthasson budai könyvekhez.[27] 1629-ben CORDERIUS bécsi jezsuita intézett kérvényt ESZTERHÁZY Miklós nádorhoz, hogy eszközölje ki

[20] BENDA Kálmán: *Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598—1622.* A Ráday Gyűjtemény évkönyve. 1955. 16. l.

[21] MIKÓ Imre: *Erdélyi történelmi adatok.* I. Kolozsvár 1855. 204—205. l.

[22] FARKAS Sándor: *Csepreg története.* Bp. 1887. 123—136. l.

[23] REWA, Petrus de: *De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae.* Frankfurt 1659. 52. l.

[24] LOMEIER, Iohannes: *De bibliothecis. Zutphaniae* 1669. 188—189. l.

[25] SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónika.* (1662.) Kiadta Kemény Zsigmond. Pest 1853. 34. l. (Újabb Nemzeti Könyvtár 2.)

[26] SZILÁGYI Sándor: *A Corvina történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1882. 336—340. l.

[27] FRANKL Vilmos: *A budai Corvin-könyvtár történetéhez.* Arch. Ért. 5. 1874. 297—299. l.

bejutását a budai könyvtárba. Szeretne néhány kódexet elhozni onnan, ha másként nem, legalább kölcsön. Mert ott a török kezében, mint börtönben lappanganak görög egyházatyák eddig kiadatlan munkái.[28]

A híradások és kísérletek után végre 1666-ban történt Peter LAMBECK már említett budai látogatása. Ő — a császári követ sokszoros utánjárása és sürgetése alapján — futólag megtekinthette a budai könyveket. Egy kriptaszerű, földalatti helyiségbe vezették, ahova egyetlen kis ablakon szűrődött be csak a világosság. Rettenetes piszokban, porban, a földön csomókban hevert itt 3—400 könyv, nagyobbrészt nyomtatvány. A kódexek közül hármat (Gregorius NAZIANZENUS: *Sermones apologetici*, AUGUSTINUS: *Sermones de verbis Domini* és JANUS PANNONIUS versei) elvihetett magával. Nagyon sovány eredmény ahhoz képest, hogy útjának célja a fényes *Corvina-könyvtár* maradványainak megszerzése volt a császári könyvtár számára.[29]

Ugyanezek a könyvek voltak azok, amelyeket az olasz hadimérnök, MARSIGLI látott 1686-ban a budai palota üszkös romjai alatt egy bolthajtásos helyiségben. Mintegy 800 kötetre becsülte a számukat. 300 darabot, amiről úgy gondolták, hogy még érdemes összeszedni, jegyzékbe foglaltak[30] és Bécsbe szállítottak, a császári könyvtárba. Ezek tehát ma is ott vannak.

Lehet-e ezek után kétség abban a tekintetben, hogy MÁTYÁS király könyvtárának nagyon tekintélyes része eredeti helyén, vagy pontosabban, eredeti épületében, a királyi palotában átvészelte a török hódoltság 150 évét, és hogy a közülük jegyzékbe foglalt darabok ma is a bécsi könyvtárban lappanganak?

Sajnos ezt a tetszetős és első pillanatra logikusnak látszó föltételezést a pontosabb vizsgálat alapján el kell ejtenünk.

Mindenekelőtt meggondolásra késztet az a körülmény, hogy sem abban a három kódexben, amelyet LAMBECK kapott Budán, sem azokban, amelyeket a bennük olvasható bejegyzések tanúsága szerint a XVII. század folyamán Budáról szabadult magyar rabok hoztak magukkal — állítólag a királyi könyvtárból — egyen se található meg a címlapon vagy kötésen a kétségtelenül hiteles korvinák legbiztosabb jele, MÁTYÁS király címere.[31]

Hasonlóképpen gyanút kelt a következő szempont: 1686-ban 300 kódexet és nyomtatványt szállítottak a bécsi könyvtárba, mégis a császári könyvtárból fennmaradt 42 hiteles korvina közül (11 utóbb Budapestre került ezekből) nem kevesebbről, mint 29-ről pontosan megállapítható, hogy semmiképpen sem lehetett az 1686-i zsákmánynak a része, hanem általában még a XVI. század első évtizedeiben kerültek nyugatra, FABER, BRASSICANUS, CUSPINIANUS, CELTIS birtokába s ezektől jutottak a császári könyvtárba. Mindössze 13 darabról nincs olyan adatunk, amely megmondaná, hogyan kerültek oda.

[28] FRAKNÓI Vilmos: *Kérvény a budai Corvin-Könyvtárba való bebocsátás végett az 1629. évből.* Magy. Könyvszle. 1915. 218. l.

[29] LAMBECIUS, Petrus: *Commentarii de Augustissima Bibliotheca Vindobonensi.* Ed. 2. T. 2. Vindobonae 1769. 948. l.

[30] Ld. PFLUGK, i. m.

[31] Ilyen például az Orsz. Széchényi Könyvtár Clmae 491. sz. kódexe, melyet a bejegyzés szerint „quidam captivus Hungarus liberatus e turcica captivitate (de) Buda ibidem, dum semel debuisset Bibliothecam Regiam purgasse, hanc clam etulit." Ugyanígy címertelenek azok a kódexek is, amelyekről bejegyzés állítja, hogy 1686-ban Budáról, illetve a budai királyi könyvtárból hozták el a város fölszabadítása alkalmával. Pl. CICERO: *De finibus bonorum et malorum.* Uo. Clmae 141.

Az pedig egybe sincs beírva, hogy az 1686-ban talált könyvek közül valók lennének.[31a]

A legfontosabb ellenérvet azonban maga a Bécsbe szállított könyvanyag jegyzéke szolgáltatja. Az mindjárt az első pillantásra látszik, hogy több olyan könyvnek a címe található benne, amely nem származhatott MÁTYÁS király könyvtárából, csak későbbi időben kerülhetett Budára: ERASMUS, LUTHER, CALEPINUS nevei ott vannak a szerzők sorában. Ezek a nevek azonban még nem teszik lehetetlenné, hogy a megfelelő könyvek a királyi könyvtárból származnak. Igaz, hogy a könyvtár mélységes dekadenciába került MÁTYÁS halála után, de láttuk, hogy egy-egy könyvet még ULÁSZLÓnak is ajánlottak különböző szerzők. II. LAJOS feleségéről, MÁRIA királynéról pedig tudjuk, hogy komolyan érdeklődött a műveltség, az irodalom iránt. Ő is, férje is érdeklődéssel olvasta ERASMUS Rotterdamus leveleit; a királyné udvari papja, HENCKEL János pedig lelkes erasmista volt.[32] Magyar élet volt Budán 1526 és 1541 közt is, mihelyt SZULEJMÁN nagy dúlását valahogy kiheverte a város. JÁNOS király is itt székelt, neki is lehettek könyvei. A későbbi könyvek jelenlétéből tehát nem kell arra következtetnünk, hogy a törökök általában itt hordták volna össze a zsákmányukba került könyveket. Ilyen könyvzsákmányt nem igen kereshettek fosztogató hadaik, főleg pedig nem hoztak volna Budára mint valami központi könyvraktárba.[33] Az egyetlen cím, amelynek a jelenlétét nem tudjuk megokolni, a nyomtatott, fólió alakú magyar nyelvű bibliáé (*„Biblia Ungarica")*. Talán egy véletlenül, egy fogollyal idekerült vizsolyi bibliát dobtak a már úgyis ott heverő többi könyv közé? Nem tudjuk. Mindenesetre az alig lehet kétséges, hogy az 1686-ban Budán talált könyvek ott voltak már a török hódoltság kezdete óta. Csak az a kérdés, hogy a *Corvina-könyvtár* maradványairól van-e szó, vagy valami másról.

Ha tárgyuk szerint, még pedig pontosan azoknak a szakcsoportoknak az alapján, ahogyan 1686-ban összeírták a budai könyveket, összehasonlítjuk a jegyzék tartalmát a kétségtelenül hiteles, fönnmaradt korvinákkal, meglepő eredményre jutunk.[34]

Tehát szinte minden ponton a legszembetűnőbb ellentét; fővonásokban is, a részletekben is. A *Corvinában* egyházi irodalom 31,1%, világi 68,9%, 1686-ban éppen megfordítva, az arány 63,4 : 36,6%. Jellemző a *Corvina* anyagának változatosságára a másik könyvállománnyal ellentétben, hogy 23%-át kell az egy csoportba se osztályozható miscellanea rovatba utalni, míg az 1686-i anyagban csak 5,2% van ilyen. (Földrajz, hadtudomány egyáltalán nincs az utóbbiak közt, csak a *Corvina* fönnmaradt kódexei között.) A *korvinák* számarányában föltűnik az egyházatyák irodalmának a humanizmus korára jellemző nagy szerepe. A 31,1%-nyi teológiai irodalom nagyobbik

[31a] FÓGEL József: *A Corvina-könyvtár katalógusa*. Bibliotheca Corvina. Bp. 1927 59—82. l.

[32] HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Bp. 1935. 236—239. l. HÓMAN-SZEKFŰ: Magyar Történet. 3. k. 439. l. *Adalékok a reformáció történetéhez*. Tört. Tár. 1885. 354. l.

[33] CSONTOSI János: *Külföldi mozgalmak a Corvina-irodalom terén*. Magy. Könyvszle. 1878. 213. l.

[34] Nem vettük a hiteles korvinák közt figyelembe azokat, amelyekről bizonyos, vagy nagyon valószínű, hogy MÁTYÁS halálakor még befejezetlenek voltak s külföldön maradtak, ugyancsak mellőztük azokat, amelyeket BEATRIX királynő személyes tulajdonának tekintünk, vagy a királyi kápolna szerkönyvei közé tartozhattak, tehát nem könyvtári darabok voltak.

Sacri	1686 db	1686 %	hiteles db	korvina %
1. Sancti patres aliique sacri scriptores	10	3,2	25	16,9
2. Biblia	6	1,8	1	0,7
3. Breviaria	9	2,7	1	0,7
4. Canonistici	50	15,1	2	1,3
5. Conciones	17	5,2	1	0,7
6. Epistolae	8	2,4	4	2,7
7. Expositiones in Psalmos, Act. Apost.	16	4,8	2	1,3
8. Missalia	12	3,6	0	0,0
9. Theologi speculativi	30	9,1	6	4,1
10. Theologi morales	2	0,6	0	0,0
11. Vitae sanctorum	5	1,5	0	0,0
12. Varia ex ascet. theol. aliisque	45	13,6	4	2,7
Összesen	210	63,4%	46	31,1%
Profani				
13. Historici	11	3,3	31	20,9
14. Juristae	32	9,7	0	0,0
15. Mathematici	5	1,5	3	2,0
16. Medici	7	2,1	2	1,3
17. Philosophici	24	7,3	13	8,8
18. Rhetorici	6	1,8	9	6,1
19. Poetici	9	2,7	9	6,1
20. Grammatici aliique scholastici	10	3,0	1	0,7
21. Miscellanea ex sacris et profanis	17	5,2	34	23,0
Összesen	121	36,6%	102	68,9%
Sacri et profani összesen	303	100 %	148	100%

része, 16,9% tartozik ide, az 1686-i budai könyvek 63,4%-os teológiai anyagából ellenben az egyházatyákra csak 3,2% jut. A jogi irodalomban is teljesen elütő a kép: az 1686-i könyvanyag 15,1%-a egyházjog, 9,7%-a világi jog; a korvinák közt csak 1,3, illetve 0%. A „Historici" rovatba ellenben a korvinák 20,9%-a sorolható, a másik gyűjteményből mindössze 3,3%. a „Rhetorici" százalékaránya 6,1, illetve 1,8. Jellemző az is, hogy a számításbavett korvinák 20%-a görögből fordított munka, ellenben az 1686-i könyvek közt 0,3% az ilyen. (Görög nyelvű könyvet mindössze egyet ismer az 1686-i jegyzék, pedig tudjuk, hogy a *Corvina* milyen gazdag volt görög kódexekben.) Az is feltűnő, hogy a Bécsbe szállított könyvek jóval nagyobb fele nyomtatott könyv és a kódexek közt is alig van pergamenre írt példány, míg a *Corvin-kódexek* mind ilyenek, egy-két görög kódex kivételével. Ennél az összehasonlításnál semmi sem bizonyítja világosabban a két könyvállomány tartalmának teljes ellentétességét. Nem lehet szó tehát arról sem, hogy esetleg a kevésbé díszes, nem címeres példányok maradtak Budán, hanem ez egy *teljesen más összetételű, kizárólagosan egyházi célú könyvanyag.* Nem sokat változtat ezen a képen

az sem, ha számbavesszük azt a három könyvet, amelyet LAMBECK vitt el Budáról, vagy amelyeket MARSIGLI vett magához az ostrom után.[35]

Mi lehet egy ilyen teljesen egyházi, még pedig nagyon erősen egyházjogi gyűjtemény jelenlétének az oka? Az egyik magyarázat az volna, hogy 1526 után, vagy valamelyik ostrom alkalmával ide menekítették a budai domonkosok könyvtárát, — föltéve, hogy a város fölgyújtásakor megmaradt. Erre azonban semmi bizonyítékunk nincs, nem is sok a valószínűsége. Nem is jellegzetesen domonkos-anyag, Nicolaus de MIRABILIBUS és Petrus NIGER budai domonkosrendi professzorok munkáit nem találjuk meg az 1686-ban fölvett könyvjegyzékben. Még kevésbé tudjuk elfogadni azt, amit BARTONIEK Emma tételezett föl a Széchényi Könyvtár egy pontificaléjával kapcsolatban, hogy Esztergomból a török elől Budára mentettek volna könyveket.[36] Könyveket semmi esetre se mentettek volna déli irányban, Buda különben is előbb került török kézbe, mint Esztergom.

Nézetünk szerint a kulcsot BONFINInak egy eddig figyelemre nem méltatott megjegyzésében lehet megtalálni: MÁTYÁS király a palota dunai oldalán kápolnát építtetett, amelyet gazdagon fölszerelt és „*collegium* adiecit honestissimum *sacerdotum*", vagyis „tiszteletreméltó papi testületet adott hozzá".[36a] Nem ide tartozik annak az eldöntése, hogy miféle papi testület volt ez. Valamiféle társas-káptalan, vagy az ún. „királyi kápolna", a „capella regia" mint testület oklevélkiadó és hiteleshelyi működésének valamilyen továbbfejlődése? Hiszen a capella regia már a XIV. század végén, a XV. század elején „a magyar király capellánusainak konventszerű testülete volt. A testület feje, a comes capellae, magyarul kápolnaispán, aki többnyire megyéspüspök, vagy legalább egyik káptalan dignitáriusa, tehát egyéb javadalmat is élvező egyházi személy volt" — mint MIKLÓSSY Zoltán megállapította.[37] KUMOROVITZ Bernát pedig kiemeli a királyi kápolnaispánok kánoni és világi jogi képzettségét.[38] Esetleg az ő tanácsaikkal élhetett MÁTYÁS király egyházjogi kérdésekben, a pápával való egyes jogvitákban. (Talán erre vall a sok jogi, főleg kánonjogi munka a budai könyvanyagban.) De az is lehet, hogy feladatuk elsősorban a királyi kápolna istentiszteleteinek ellátása volt. Az ő zsolozsmázásuk lehetett az az ének, amit MÁTYÁS magányában elvonulva olyan szívesen hallgatott.[39] Fölvethetjük még annak a lehetőségét is, hogy azokat az egyházi szerkönyveket, amelyeket MÁTYÁS király parancsára adtak ki nyomtatásban, ez a papi testület gondozta.

Mindezeket a lehetőségeket csak azért vetjük föl, mert a budai ismeretlen eredetű könyvanyag eredetét a legvalószínűbben azzal magyarázhatjuk, hogy

[35] Annak a három könyvnek a címét, amelyeket LAMBECK kapott Budán, már felsoroltuk. A Marsigli-féléket ld.: VERESS Endre: *A bolognai Marsigli-iratok*. Magy. Könyvszle. 1906. 224—227. l. SZILÁDY Áron *jelentése bolognai útjáról*. Akad. Ért. 1868. 128. l. ÁBEL Jenő: *A Corvina történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1880. 170—174. l. HEVESY, André de: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris 1923. 53—58. l.

[36] BARTONIEK Emma: *Az Orsz. Széchényi Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről*. Magy. Könyvszle. 1923. 200—204. l.

[36a] BONFINI: *Rerum Ungaricarum decades*. Basileae 1568. 654. l.

[37] MIKLÓSSY Zoltán: *Hiteleshely és iskola a középkorban*. Levélt. Közl. 1940/41. 173—174. l.

[38] KUMOROVITZ Bernát: *A királyi kápolnaispán oklevéladó működése*. Regnum. 1942/43. 466. l.

[39] NALDUS Naldius: *De laudibus augustae bibliothecae*. Közli ÁBEL Jenő: *XV. századbeli olaszországi íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*. Irodalomtört. emlékek. 2. k. Bp. 1890. 383. l.

a Mátyás alapította papi testület (vagy általa továbbfejlesztett királyi kápolna, mint testület) könyvtára volt ez. Használati és nem fényes könyvek. Nem is a pompás királyi könyvtár helyiségeiben, hanem szerény körülmények közt elhelyezve. Ez a gyűjtemény a zsákmányoló török figyelmét nem hívta föl magára, kincs-értéket nem láttak benne, így maradhatott meg a palota kifosztása után is, használatban JÁNOS király idejében is, sőt egy-két újabb darabbal gyarapodva is és végül ott hevert százötven éven át használatlanul, porban, piszokban, élősködőktől rongálva. Ebből az anyagból — amelyre a hagyomány átvitte a MÁTYÁS királytól való származás tudatát — vittek el egy-egy darabot, ha hozzá juthattak, Budán raboskodó magyarok. Talán azért is, hogy váltságdíjukat hamarább összekoldulhassák. Még az sem lehetetlen, hogy éppen ilyen célból maguk a törökök adtak nekik egy-egy darabot hiszen nekik is érdekük volt a váltságdíj mielőbbi megszerzése. Ez a könyvanyag volt az, amely olyan sokáig ébrentartotta azután tudósok, uralkodók és követek érdeklődését s amelyet LAMBECK éppen olyan csalódással szemlélt, mint MARSIGLI vagy már a Bécsbe szállítás után a németalföldi TOLLIUS.[40]

Még egy mozzanatra hívjuk fel itt a figyelmet, ami szintén azt a föltevésünket erősíti, hogy nem valamelyik budai kolostornak a palotába került könyveiről van szó, hanem a király papi testületének könyvtáráról. Ez pedig egy bizonyos halvány esztergomi vonás. (A budai papi testület szervezetileg ui. csak az esztergomi egyházmegyéhez tartozhatott.) Azok közt a könyvek közt, amelyeket MARSIGLI Budáról elhozott és Bolognába kerültek, ott van az esztergomi káptalan 1500—1527-ig terjedő dézsmajegyzéke.[41] A PFLUGK-nál kiadott jegyzékben pedig az „ex asceticis theologiis aliisque" csoportban található egy fólió alakú pergamen kézirat ezzel a megjelöléssel: *Liber inscriptus collegialis ecclesiae Strigoniensis.* Esztergomi pontificaleként határozta meg BARTONIEK Emma az Orsz. Széchényi Könyvtárnak azt a 317. sz. kódexét, amelyet a bejegyzés szerint SZÜRTEY Ferenc fráter a budai könyvtárból vitt el Kassára, amikor Budát 1686-ban visszafoglalták a töröktől.[42]

De akár indokolhatók ezek az esztergomi kapcsolatok, akár nem, akár a király papi testületének, vagy „capella"-jának, akár esetleg egy budai kolostornak könyvei is azok, amelyeket 1686-ban Budán jegyzékbe foglaltak, *a könyvanyag tartalmi vizsgálata kétségtelenül bizonyítja, hogy abban nem lát-*

[40] „invenimus quidem celeberrimum illum et ab omnibus eruditis tam diu tamque vehementer desideratum Bibliothecae Corvinianae thesaurum, sed nec famae nec expectationi respondentem" ... „exigui aut nullius fere pretii". LAMBECK, i. m. Ugyanígy Leslie követségének egy másik tagja: „And as for the library, which the Visier permitted to be seen and formerly was the glory of the world, for it had a thousand volumes of rare and choice books, of excellent authors of the eastern church, how poor a thing it is now and how much disagreeing with the fame and ancient lustre it had, since the few books it hath are of little or no use, being almost consumed by moth, dust and rats." (BURBURY, John: *A relation of a journey of the Henry Howard from London ... to Constantinople, in the company of count Lesley.* London 1671.) MARSIGLIra vonatkozólag ld. a 35. jegyzet alatti irodalmat. TOLLIUS közvetlenül a Bécsbe szállítás után látta a könyveket, amelyekről így ír útleírásában: „sed ah ! ah ! pro sperata voluptate nec opinum dolorem, pro immenso, quod animo praeconceparam, gaudio ingentem cepi moerorem. Sallustium hic me integrum inventurum nonnulla spes lactaverat, quem in Budensi „Bibliotheca eruditi quondam viderant, et en ! laceras heu ! situ, pulvere, vermibus corruptas nullius fere pretii reperio reliquias". (TOLLIUS: *Epistolae itinerariae.* Amstelaedami 1700. 99. l.)

[41] *Divisio agrorum spectantium ad varias Hungariae ecclesias ab anno 1500 ad* 1527. (VERESS, i. m. 224. l.)

[42] BARTONIEK Emma: *Codices Latini medii aevi.* Bp. 1940.

hatjuk a Corvina-könyvtárnak maradványait. A török hódoltság alatt hiába keressük Mátyás király könyvtárát a budai palotában. A nagyszerű könyvgyűjteménynek előbb kellett elpusztulnia. De mikor és milyen módon? 1526-ban vagy 1541-ben?

3. *A Corvina-könyvtár pusztulása*

SZULEJMÁN szultán három hadjárata alkalmával vonult be Budára: 1526-ban, 1529-ben és 1541-ben. A két utóbbi időpont nem jöhet számba a könyvtár pusztulása szempontjából. 1529-ben szövetségese, JÁNOS király számára foglalta el a fővárost, tehát se föl nem gyújtatta, se ki nem rabolta. 1541-ben pedig a maga számára vette birtokba, akkor még kevésbé lehetett szó ilyenről. *A könyvtár elpusztításának vagy elhurcolásának egyetlen lehetséges időpontja tehát 1526.*

Hogy azonban a királyi palota és benne a királyi könyvtár 1526-ban se lett a lángok martaléka, mint egyes nyugati források állítják,[43] arra nemcsak az a bizonyítékunk, hogy a későbbi utazók kivétel nélkül az elhanyagolt, de lényegében sértetlen palotát írják le, hanem magának SZULEJMÁN szultánnak hivatalos naplója is.[44] Az események menetét így olvassuk benne: Szeptember 3. megérkezés Budára. 4. A padisah lóháton megtekintette Buda városát. 5. A túlsó parton levő várost [Pest] fölgyújtották. 6. Az innenső parton levő várost [Buda] felgyújtották. 7. A királyi palotában levő fegyvertárt és egyéb szereket, a palota előtt levő rendkívül nagy ágyút és a többi ágyúkat, továbbá az oszlopon álló réz alakot és annak fiait [Herkules, Hunyadi, János, Mátyás és László szobrai] elhurcolták, éjjel-nappal szállították a hajókra. Ezalatt a város éjjel-nappal égett. 8. Az uralkodó a királyi palotában nagy társaságot gyűjtve össze lakomát adott. 13. A király palotáját, mivel benne tartózkodott, nem tartván illendőnek fölégetni, janicsárokat rendelt melléje őrökül, hogy föl ne gyújtsák. 14. A palota őrzésére magyarokat rendeltek, a török őrök pedig a sereg után átmentek a túlsó partra.

A hatalmas zsákmányról — bár könyveket ő sem említ — DSELÁLZÁDE MUSZTAFA, egykorú török történetíró is szól: „A nyomorult királynak a várban levő töméntelen kincsei, házi szerei, ágyúi, ágyúgolyói lefoglaltattak".[45] Nagyon hasonlít ehhez az egyik egykorú *Neue Zeitung* híradása: A török bevette Budát, a várost fölgyújtotta, a palota kivételével, a zsákmányt 1400 tevén és sok hajón vitte el.[46]

Csak azt lehet elképzelni, hogy az óriási zsákmány között ott voltak a *Corvina-könyvtár* pompás kötésű, aranyozott, veretes, bársony és selyem kötetei. Másként nem lehetne megmagyarázni, miként kerültek vissza Konstantinápolyból *Corvin-kódexek* már a XVI. századtól kezdve[47] egészen ABDUL

[43] NEANDER: *Compendium chronicorum.* Witebergae 1586. — Rochlitz: Türkische Chronica. 1595.

[44] *Török—magyar-kori történelmi emlékek.* II. 1. k. Török történetírók. Ford. Thury József. Bp. 1893. 317—319. l.

[45] Ua. II. 2. 1896. 168. l.

[46] Newe Zeittung, wie es mit der schlacht zwüschen dem Künig von Ungern unnd dem Türckischen Keysser ergangen. 1526. Megtalálható a Szabó Ervin Könyvtár budapesti gyűjteményében B. 0941/291. sz. a.

[47] Ilyenek: Dionysius Areopagita: De coelesti hierarchia. (Besancon.) „... ex dono quondam magistri Ioannis Mariae Malvezi mihi anno Salutis 1550 Constantinopoli facto. Ex libris bibliothecae Budensis serenissimi quondam regis Mathiae a Turcis di-

HAMID szultán ajándékáig. Legföljebb arról lehet szó, hogy a könyvek egy része a zsákmányoló katonák kezében elpusztult, útközben elkallódott, a többi azonban a szultán zsákmányaként a konstantinápolyi kincstárba került.

Ha összevetjük egymással azt a négy forrást, amelyet szemtanúk hagytak ránk az 1526—1541 közti időből, ugyanerre a következtetésre jutunk: 1526 után a könyvtár már nem lehetett eredeti helyén, legfeljebb jelentéktelen töredékei, amelyek a fosztogatás után elszórtan ottmaradtak. Ez a négy forrás: URSINUS VELIUS: *De bello Pannonico libri decem*, OLÁH Miklós: *Hungaria*, BRENNER Márton előszava BRANDOLINUS Lippus kiadásához és BRASSICANUS ajánlása SALVIANUS: *De vero iudicio* c. munkájához.

Ursinus VELIUS humanista, bécsi egyetemi tanár, udvari történetíró 1527-ben, egy évvel a mohácsi csata után FERDINÁND király kíséretében ment Budára. Bejárta a felégetett várost, végigjárta az egész királyi palotát és röviden beszámolt a látottakról. Beszámolója megemlíti, hogy a törökök elvitték a vár előtti térről a Herkules-szobrot és még két másik szobrot, csak a márvány talapzat maradt ott. A palotáról mindössze néhány mondatot ír, de megjegyzi, hogy fő ékessége „a magas boltozatú könyvtár, melyet Mátyás király nagy költséggel készíttetett és válogatott, mindenféle nyelvű, de főleg görög és latin könyvekkel tömött tele; a könyvtárt azután igen sok könyvtolvaj kifosztotta, mert ULÁSZLÓ és fia, miként más dolgokban, ebben is hanyagok voltak, ennek a páratlan dolognak a megőrzésére sem igen törekedtek."[48]

Ursinus VELIUS tehát dicséri a könyvtár helyiségét, de egy szót sem szól arról, látott-e benne könyveket és ha igen, milyen állapotban. Mondja ugyan, hogy a könyvtárt kifosztották, de hogy ez a teljes állomány elhordását jelenti-e, vagy pedig csak az állomány csökkenését, arról nem beszél. Mindenesetre a fosztogatást nem a törököknek, hanem az 1526 előtti felelőtlen kezelés eredményének tulajdonítja. Pedig ha a könyvtár helyiségeiben még ott találta a könyvtár zömét — már pedig BRASSICANUS leírásából láttuk, hogy 1525-ben még úgy volt —, érthetetlen, miért nem mond róla többet, hiszen úgy látszik, éppen azzal a céllal ment Budára, hogy ő legyen ott a könyvtáros. Legalább is VADIANUS abban a levelében, amelyet 1527 november—december táján, tehát akkor, amikor Ursinus VELIUS még FERDINÁND környezetében, Magyarországon tartózkodott, vagyis Bécsbe való visszaérkezése előtt, azt írja COLLIMITIUSnak, hogy Ursinus nyár óta Ferdinánd seregében van mint történetíró és „bibliothecae Budensis custos."[49] Ursinus szavait tehát csak úgy értelmezhetjük, hogy látta a könyvtár helyiségét, de nem a benne egykor elhelyezett könyvgyűjteményt.

---

reptae." — Horatius — Iuvanalis — Persius. (London.) „Ex bibliotheca regis Mathiae dono reverendissimi episcopi Quinqueecclesiensis Domini Antonii Verantii amici honorandissimi Constantinopoli" — Thomas Aquinas: Catena aurea. (Bécs.) „Liber reductus ex Constantiopoli Viennam ... anno Domini 1557 per ... Anthonium Veranczium oratorem regis." — Valószínűleg Konstantinápolyból került vissza a prágai Egyetemi Könyvtár korvinája, Thomas Aquinas: Commentaria in librum de coelo et mundo Aristotelis, mert a magyar nyelvű bejegyzés szerint Zay Miklósé volt, ennek az atyja pedig 1557-ben Verancsics Antal követségében Konstantinápolyban járt. CSONTOSI: *II. Lászlónak ajánlott kézirat*. Magy. Könyvszle. 1889. 29—30. l.

[48] VELIUS, Casparus Ursinus: *De bello Pannonico libri decem*. Ed. A. F. Kollár. Vindobonae 1762. 16 l. Veliusról ld. VACZULIK Margit: *A török korszak kezdeteinek nyugati történetirodalma a XVI. században*. Bp. 1937. 45—49. l.

[49] JAKOBS, E.: *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel*. (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil. hist. Kl. 1919. 24. 137—145. l.)

A másik szemtanú, aki ugyanebben az időben tartózkodott Budán, csakhogy nem FERDINÁND, hanem MÁRIA királyné környezetében: OLÁH Miklós. Ő félreérthetetlenül tudósít a könyvtárnak 1526-ban történt elpusztulásáról: a török LAJOS királynak a Mohács melletti mezőn való halála után, ami 1526 augusztus 29-én történt, Budát a következő szeptember hó 8-án elfoglalván, részint szétszaggatta [a könyveket], részint az ezüst [láncokról] leszaggatva, más célokra fölhasználva elpusztította a könyvtárt.[50] Emil JAKOBS ugyan — aki mindenáron meg akarta szabadítani a törököket a könyvtár elpusztításának vádjától — azzal próbálta OLÁH tanúságát gyöngíteni, hogy művét közel egy évtized múlva írta külföldön, s bár alkalma lett volna saját tapasztalatai alapján írni, mégis mások híradásaira támaszkodik.[51] Kétségtelen, hogy OLÁH *Hungariá*-ját németalföldi tartózkodása alatt, tehát 1531—1536 közt írta, de az is bizonyos, hogy 1527. október 16—28-ig két hetet töltött Budán.[52] El lehet-e képzelni, hogy ez alatt a két hét alatt mint művelt humanista és maga is könyvgyűjtő ember éppen a könyvtár állapotát ne nézte volna meg?

A harmadik szemtanú BRENNER Márton, aki BRANDOLINUS Lippus kiadásának 1541. augusztus 1-én, tehát Buda végleges elveszte előtt kelt előszavában azt írja, hogy a könyvtárt „az előző években az ázsiai barbárság elpusztította, én ugyanis, mikor két évvel ezelőtt szorgalmasan átvizsgáltam, alig volt ott valami nyoma korábbi fényének, ha egy-két görög szerzőtől eltekintünk."[53]

Negyedikként BRASICANUS beszámolójára hivatkozunk. A beszámoló 1530-ban jelent meg, de a szerző 1525-ben járt a budai könyvtárban és az akkor látottakról számol be s éppen emléket akar állítani a semmivé foszlott nagy alkotásnak, „amelyből már semmi se maradt meg puszta nevén kívül". VERGILIUS szavaival: „Ki tudná könnyeit elfojtani, mikor ilyeneket beszél el", siratja ezt a „valóban arany könyvtárt", valahányszor eszébe jut, milyen nyomorultul pusztult el. Az ókor híres könyvtárainak megsemmisülését emlegetve mondja: „Esküvel merném állítani, hogy mi is ebben a szerencsétlen korszakban sokkal nagyobb kárt szenvedtünk, mint hogy végig lehetne gondolni, vagy ki lehetne fejezni". Pedig nem felelőtlen, kósza hírekre hivatkozik, hanem saját tapasztalatára: „a budai könyvtárt, amikor a jelen állapotba jutottunk, nem egyszer átkutattam és a leggondosabb szorgalommal megszemléltem és már a legszerencsétlenebb módon bizonyos vagyok benne, hogy minden keresztény számára elpusztult."[54]

Az egykorú forrásoknak az 1526-i pusztulásra vonatkozó állításait támogatja az a körülmény is, hogy míg 1526 előtt, II. ULÁSZLÓ és II. LAJOS udvarából a külföldi humanisták egyre-másra szerezték meg és hordták el a *Corvina-könyvtár* legértékesebb darabjait, addig 1526—1541 közt, JÁNOS király uralkodásának idejéből egyetlen hasonló adatunk sincs. Nem maradt fönn olyan levél, amely *Corvin-kódexek* megszerzésére vonatkozó kísérletekről írna, pedig a korábbi időkből eleget ismerünk ilyent. De olyan kódexet se

[50] OLÁH Miklós: *Hungaria.* (Közli BÉL, Mathias: *Adparatus.* Posonii 1735. 8—9. l.)
[51] JAKOBS, i. m.
[52] BALOGH Margit: *Oláh Miklós Hungáriája mint művelődéstörténeti kútfő.* Bp. 1903. 8, 25. l.
[53] BRANDOLINUS, Lippus: *De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine ad Mathiam Corvinum . . . dialogus.* Viennae 1541.
[54] SALVIANUS, i. m.

ismerünk, amelynek bejegyzéseiből az derülne ki, hogy ebben az időben hozták el a királyi könyvtárból vagy Budán a *Corvina* valamelyik példányáról másolták. JÁNOS király szoros lengyel kapcsolatai alapján pedig bizonyosra vehető, hogy lengyel humanisták éppen úgy igyekeztek volna hasznát venni a *Corvina-könyvtárnak*, mint korábban a bécsiek és csehek. Annak sincs nyoma, hogy akár a király, akár másvalaki részéről kísérlet történt volna a könyvtár rendbehozására, kezelésére. Nem hallunk könyvtárosról sem abban a több mint egy évtizedes időben, amikor Buda SZAPOLYAI János székhelye volt.

Az az állítás, hogy FABER bécsi püspök Budán kapta FERDINÁND királytól a birtokába került *Corvin-kódexeket*, adatokra nem támaszkodó feltevés.[55] Az meg éppen ellene mond ennek, hogy a kötetekben található exlibrisek hangsúlyozzák, hogy FABER a könyveket és kódexeket saját költségén szerezte meg.

Előfordul az a föltételezés is, hogy 1541-ben kerültek Erdélybe korvinák, mikor IZABELLA királyné elhagyta Budát s ezek a kódexek a gyulafehérvári és brassói könyvtárakba kerülve 1658-ban, illetőleg 1689-ben égtek el. Az természetesen nincs kizárva — mint már mondottuk —, hogy jelentéktelen mennyiségű töredékek az 1526-i zsákmányolás után Budán maradtak s ezek tizenöt év múlva Erdélybe jutottak, de hiteles bizonyítékunk sincs rá.[56] A fejedelmi könyvtár Gyulafehérvár földúlásakor teljesen elégett, állományát nem ismerjük. Hogy azonban korvinák lettek volna benne, az valószínűtlen, mert RÁKÓCZY György fejedelem a szultánhoz írt levelében éppen azt hangsúlyozza, hogy Gyulafehérvárra nem hoztak korvinákat, hanem azok Budán maradtak. Brassóra vonatkozólag pedig MARSIGLI, BETHLEN Miklóstól vett közlés alapján csak arról tudósít, hogy mikor SZULEJMÁN minden rendű és rangú lakót kiűzött Budáról, a polgárok sok kódexet és nyomtatott könyvet vittek magukkal s ezek a brassói könyvtárba kerültek és ott elégtek. De hogy ezek a budai könyvek a királyi könyvtárból kerültek volna budai polgárok kezére, azt nem állítja.[57]

Mindenesetre az bizonyos, hogy a XVI. század közvéleménye úgy tudta, hogy MÁTYÁS király budai könyvtára 1526-ban megsemmisült. Az egykori királyi palotában közel egy századig senki nem kereste az egykori királyi könyvtár maradványait, a várban megfordult utazók kódexgyűjteményről nem számolnak be.

A *Corvina-könyvtár* megsemmisülését siratja már Georgio ANSELMO Pármában 1526-ban megjelent epigrammája:

„Nőttön-nőtt a becses könyveknek birtoka, kincse,
Győzhetetlen király büszke, királyi műve.
. . . . . .
Ezt az irigy Nemesis szemlélvén sanda szemekkel
Elpusztítja hamar ezt a királyi művet.

[55] BARTONIEK Emma: *A Magyar Nemzeti Múzeum Bessarion-Corvinájáról*. Magy. Könyvszle. 1937. 123—124. l.

[56] A bécsi (Cod. Lat. 224.) CATULLUS — TIBULLUS — PROPERTIUS korvina XVIII. századi bejegyzésének (. . . „e bibliotheca . . . Budensi tempore ex regis Johannis de Zapolya in Transylvaniam delatus" . . .) nem sok bizonyító ereje van, nem is IZABELLA királynéról, hanem JÁNOS királyról szól.

[57] SZILÁDY Áron i. h.

Oh a kegyetlen Sors és Marsnak vak dühe folytán
Ennyi csapás egy nap hogy szakadott mireánk."
(Hegedűs István fordítása)[58]

1533-ban a Baselben megjelent HELIODORUS-kiadás ajánlósoraiban OBSOPOEUS már szószerint ugyanazt mondja, mint amit később BRENNER Márton: „Matthiae Corvini bibliotheca omnium instructissima superioribus annis a barbarie Asiatica vastata est."[59] VADIANUS pedig, aki még a JAGELLÓK idejében járt a sértetlen Budán és tudta, hogy a könyvtárt már az utódok kifosztották („posteri diripuere"), hiszen maga is a *Corvinát* nem eredmény nélkül látogató humanisták egyike volt, a következő évben írja: amint hallom, Budát a törökök elfoglalták és „clarissimis illis monumentis regiae magnificentiae spoliata est". Nyilvánvalóan főként a könyvtárra érti ezt.[60]

SINGRENIUS VERBŐCZY *Tripartituma* 1545-i bécsi kiadásának ajánlásában azt a véleményét közli, hogy „a könyvtár helyét is alig lehet megmutatni." Konrad GESNER a *Bibliotheca universalis* ajánlásában (1545) jobban siratja az ókori könyvtárak megsemmisülésénél azt, hogy a törökök elpusztították „azt a híres budai könyvtárt". LYCOSTHENES 1565-ben Baselben megjelent *Theatrum vitae humanae* című rövid könyvtártörténetben a *Corvina* teljes megsemmisüléséről tud.

Egy Konstantinápolyban szerzett korvinában valami közelebbről nem ismeretes ELISAEUS Infi[r]marius 1568-ban bejegyzett latin versben siratja a budai könyvtár kifosztását, pusztulását.[61]

SCHAESEUS a *Ruinae Pannonniae*-ban (1571), ha két lényeges pontban tévesen tudósít is — (a pusztulás időpontja 1541, oka pedig a török katonák dúlása, fosztogatása, gyújtogatása, amelyben a könytár elégett) —, de abban nem kételkedik, hogy a könyvtár nincs meg többé.

Mindezekkel szemben keveset nyom a latban az olasz JOVIUS megjegyzése: SZULEJMÁN megcsodálta Buda városát és győzelmi emlékül nem vitt el mást, mint három hatalmas bronzszobrot.[62] Láttuk, hogy SZULEJMÁN naplója egészen mást ír. JOVIUS egyébként a könyvtárról nem tesz semmiféle megjegyzést.

Csak akkor tudjuk helyesen értelmezni a XVI. századi utazók leírásait is, ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a *Corvina-könyvtár* állományából 1526 után úgyszólván már semmit nem lehetett megtalálni a királyi palotában. Ezek közül az utazók közül az első, aki bejutott a török birtokba jutott várba és beszámol az ott látottakról, VERANCSICS Antal portai követségének katonai szakértője, PIGAFETTA Marcantonio. Elragadtatással ír a palotáról, — sajnálattal a régi dicsőség pusztulásáról; a nagyszerű oszlopcsarnokokról és helyi

[58] HEGEDŰS: *Bartolomeo della Fonte*. Irodtört. Közl. 1902. 17. l. Eredetiben ld. Marchesi: Bartolomeo della Fonte. 80. l.

[59] THOMAS, G. M.: *Miscellen aus lateinischen Handschriften der Münchener Bibliothek*. Sitzungsber. bayer. Akad. Wiss. Philos.-philol. Kl. 1875. 212. l. — RÓMER Flóris: *Adalékok a Corvina történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1877. 350—351. l.

[60] VADIANUS, Joachimus: *Epitome trium terrae partium*. Tiguri 1534. 34. l.

[61] Közli GEBHARDT, O.: *Corvin-codex a göttingai egyetemi könyvtárban*. Magy. Könyvszle. 1884. 18. l.) és U. a.: *Ein Codex Corvinianus in der Universitätsbibliothek zu Göttingen*. Zentralbl. f. Bibliothekswesen. 1884. 144—145. l.

[62] JOVIO, Paolo: *Commentario de le cose de turchi*. Venetia 1540. 29 l. Jovius egyébként a magyar viszonyokat csak másodkézből ismerte, félig történetíró, félig publicista volt. Ld. WACZULIK i. m.

ségekről, „amelyek közt láttuk egy nagyon szép könyvtár maradványait."[63] De hogy ezek a maradványok könyvek, vagy pedig csak berendezés, arról nem értesülünk.

Néhány év múlva David UNGNAD vezetett kétízben is — 1572-ben és 1573-ban — Budán át követséget Konstantinápolyba. Az 1572-i követség leírását OMICHIUS adta ki 1582-ben. A könyvtárról itt azt olvassuk, hogy MÁTYÁS király hálószobája mellett található, „néhány ezer könyvet hozott össze ő ebben".[64] A beszámoló szavai nem világosak. Úgy is lehet érteni, hogy ez a néhány ezer könyv most is ott van, de úgy is érthető, hogy MÁTYÁS idejében voltak ott és most már csak a könyvtár helyisége, berendezése van meg.

A következő évi követségről UNGNAD udvari prédikátora, Stefan GERLACH készített naplóföljegyzéseket. Ezeket az ő hagyatékából Samuel GERLACH adta ki egy évszázad múlva, 1674-ben. A leírás többek közt szól egy helyiségről, amelyben a „tizenkét égi jel", a csillagok állása látható MÁTYÁS cseh királlyá választatásának pillanatában „és egy szép könyvtár található benne."[65] GERLACH jó megfigyelő, ami például látszik az esztergomi palota részletes leírásában, s amelynek hitelességét ma már, az esztergomi palota maradványainak napfényrekerülése után tapasztalhatjuk. Bizonyosra vehető, hogy a budai palota leírása is megfelel a valóságnak. Egyébként sok egyezés is van benne az Omichius-féle és egyéb útleírásokkal.

Csakhogy érdekes, hogy egyik író sem tesz említést magukról a könyvtárban található *könyvekről*, — ha ott voltak. GERLACH megjegyzését is: „egy szép nagy könyvtár található benne", legegyszerűbben úgy lehetne értelmezni, hogy egy rendben fölállított nagy könyvtárt látott ott. De akkor hogy lehet az, hogy míg olyan gondosan följegyzik a látott falfestményeket, címereket, díszeket, latin nyelvű föliratokat, még csak megjegyzést se tesznek arról, milyen állapotban látták a könyveket. Milyen és mennyi könyv volt ott? Ha a könyvek valóban ott feküdtek volna a pultokon és szekrényekben, vagy ha éppen ellenkezőleg az állványok helyett a földön hevertek volna összevissza vagy halomban, bizonyára följegyeztek volna erről valamit, úgy ahogy az 1526 előtt a könyvtárban megfordult humanisták, vagy 1666-ban Lambeck, az évtizedek óta gondozatlanul álló könyvek szomorú állapotáról, az őket borító porról, piszokról, a kötetek fokozódó rongálódásáról. Különös, hogy az említett követségi tagok kísérletet sem tettek arra, hogy egy-két darabot megszerezzenek belőlük.

Lényeges ebben a tekintetben, hogy a nem sokkal utóbb ugyanitt járt SCHWEIGER (1576) szintén beszél egy teremről, amelynek boltozatán ott látható egy horoszkóp ULÁSZLÓ trónraléptének időpontjáról (nyilvánvaló félreértés, vagy elírás MÁTYÁS király csehországi trónfoglalása helyett), de sem könyvekről, sem könyvtárról nem beszél itt, hanem egy egészen más helyiségről mondja, hogy járt a régi királyi könyveskamrában (Buchkammer) és ott látott egy tarisznyát iratokkal, meg egy „*Szentek legendái*" kötetet. Ezt az utóbbit el is akarta kérni az öreg töröktől, aki ebben a helyiségben

[63] BANFI, Florio: *Pigafetta Marcantonio*. Hadtört. Közl. 1936. 71. l.

[64] OMICHIUS, Fr.: *Beschreibung einer Legation und Reise von Wien aus Oesterreich auff Constantinopel durch... David... Ungnaden... Anno 72.* verrichtet. Güstrau. 1582.

[65] GERLACH, Stephan: *Tag-Buch der ... an die Ottomannische Pforte zu Constantinopel ... durch David* UNGNAD *... vollbrachter Gesandschaft*. Franckfurt a. M. 1674.

lakott, de az nem adta neki, mert a szultáné.[66] SCHWEIGER tehát egyetlen egy könyvet látott, de annak is följegyezte a címét és el is akarta vinni magával. Eljárása teljesen ellentétes lenne két elődjével szemben, ha ők valóban nem csak az üres könyvtárhelyiséget és berendezést látták volna, hanem a könyvgyűjteményt is és érthetetlen, miért nem beszél SCHWEIGER a fényes könyvtárhelyiségben ott álló könyvek tömegéről, miért nem nevez meg azokból egyet se, ha a szegényes tarisznyában levő iratokon és az egy kötet könyvön túl mást is látott volna.

Egyetlen egy útleírást ismerünk a XVI. századból, amely a budai palotában könyveket említ, ez Reinhold LUBENAUÉ, aki 1587-ben járt Budán és utazását késő öregkorában írta meg. A leírás beszél egy fényes, márványpilléres teremről, de nem erről, hanem egy következőről mondja, hogy „nachmahl kamen wier in die Königliche bibliotheca", erről viszont semmi szépet és dicsérőt nem mond, csak annyit hogy „da ein Hauffen Bucher ubereinander lagen und wohnet ein alter Turch drein, der darauf Achtung gab; wollte nichts davon geben, sagtt, es sei seines Keisers und im hat verbotten." Amit LUBENAU a könyvtárról, a földön heverő könyvekről mond, az sokkal inkább a LAMBECK-féle leírásnak felel meg, mint a XVI. század többi adatának. A régi könyvtártermet nyilvánvalóan nem is látta, hanem csak az alagsori helyiséget, ahol a könyvek már akkor is „ömlesztve" hevertek, ugyanúgy mint LAMBECK idejében. A leírás egyébként az öreg törökkel együtt nagyon emlékeztet SCHWEIGER beszámolójára.[67]

Négy év múlva, 1591-ben megint meglátogatta egy utazó a budai királyi palotát: WRATISLAW. Ő megint említi a Mátyás cseh királyságának emlékhoroszkópjával díszített termet, ahol „Mátyás király könyvtára volt."[68] WRATISLAW tehát már világosan „*volt*" könyvtárról beszél. A boltozatra festett horoszkópokat leírja, de könyvekről nem szól.

A XVI. századi forrásokból tehát csak azt olvashatjuk ki, hogy a királyi könyvtár 1526 után már nem volt meg.

Még csak egy ellentmondónak tetsző adatot kell megvizsgálnunk. ZOLNAI Klára *Corvina-bibliográfiája*[69] a török hódoltságkori források közt felsorolja Ceolius PANNONIUS *Epistoláját* azzal a megjegyzéssel, hogy az 1530-as években az Epistola írója, aki nem más, mint BÁNFFI Gergely, elragadtatással ír római barátjának MÁTYÁS király könyvtáráról, melyben HOMEROST, HESIODOST stb. látott. A levelet BUDIK közli[70] ismeretlen helyen levő kéziratból. Ha ez az adat hiteles, akkor egész föltételezésünk téves, mert a XVI. század harmincas éveiben, tehát 1526-nál később, a *Corvina* egy látogatója még elragadtatással ír a könyvtár gazdagságáról s a gyönyörű írással Firenzében készült kódexekről.

[66] SCHWEIGER, Salomon: *Eine newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem.* Nürnberg 1619. 21 l.

[67] Közli HOLUB József: *A budai könyvtár állapota a XVI. század végén.* Magy. Könyvszle. 1914. 95. l. GEREVICH László föltételezi, hogy LUBENAU lényegében SCHWEIGER leírását veszi át. Magyarország műemléki topográfiája. 4. Budapest műemlékei. 1. Bp. 1955. 278. l.

[68] WRATISLAW: *Merkwürdige Gesandschaftsreise von Wien nach Konstantinopel.* Leipzig 1787. 40. 1.

[69] ZOLNAI Klára—FITZ József: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini.* Bp. 1942. 29. l.

[70] BUDIK: *Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen.* Jahrbücher der Literatur 88. 1839. Anzeige-Blatt 44.

Budik közlésében valóban megtalálhatók a lelkes sorok: „Vidi tandem Bibliothecam illam celeberrimam Mathiae Corvini, cuius thesaurum, si per otium licuerit, uberius describam. . ." A levél írójaként Coelius Pannoniust jelöli meg, de a levél nincs keltezve. Semmi se bizonyítja azt, hogy a XVI. század harmincas éveiben írták. Az időpontra Zolnai valószínűleg abból következtetett, hogy Frater Gregorius Pannonius 1537-ben adta ki Velencében Szent Ágoston *Reguláit* és azt is tudjuk, hogy Gregorius Coelius Pannonius, másként Bánffi Gergely 1546-ban a római „Ad Sanctum Stephanum Rotundum" perjele.[71] Mindebből föltételezhető, hogy Coelius Pannonius 1537 *előtt* már nem volt Magyarországon, a *Co vinát* tehát ez előtt az időpont előtt kellett látnia.

Nézetünk szerint azonban az egész Bánffi Gergely-féle adatot ebben a formában el kell ejtenünk és Budik tévedését kell látnunk benne. Az Ábel—Hegedűs-féle *Analecta nova* ugyanis a levelek egész sorát közli, amelyeket egy másik Caelius, ti. Caelius Calcagnini, Estei Hippolit környezetének egyik tagja írt 1518-ban és 1519-ben. Caelius Calcagnini gyakran járt Budán, sokat írt különböző kódexekről, a föntebbiekben hivatkoztunk is egyik híradására a *Corvina-könyvtár* elhanyagoltságára vonatkozólag. Egészen bizonyos, hogy azt a levelet is, amelyet Budik ismeretlen kódex alapján közöl, s amely az *Analecta nova*ban nem található meg, szintén ugyanez az olasz humanista írta s nem az Itáliába szakadt magyar pálos szerzetes, akinek a *Corrvina-könyvtárral* való kapcsolatairól semmit se tudunk. A Budiknál közölt levél pontosan beilleszthető a többi levél sorába, időpontja pedig bizonyára 1518, legkésőbb 1519 mert itt még csak arról ír, hogy *végre* látta a könyvtárt, tehát első látogatása után írta, amelyet még több más követett.

A XVI. és XVII. századi források látszólagos ellentmondásának tehát az a magyarázata, hogy két különböző könyvanyagra vonatkoznak. A XVI. század utazói, tudósai jól tudták, hogy a könyvtár 1526-ban megsemmisült, akik ekkor jutottak be a palotába, csak az üres könyvtárhelyiségeket csodálták meg. A XVII. században szállongó hírek a palotában még mindig ott levő korvinákra vonatkozólag hitelesek voltak abban a tekintetben, hogy 1526 után valóban maradtak könyvek a királyi palotában, csakhogy ezek eredetileg nem tartoztak a *Bibliotheca Corvina* állományába, nem is a királyi könyvtár helyiségeiben voltak elhelyezve. Akik látták ezeket, egészen más helyen találták. Nem azért, mert átszállították oda,[72] hanem mert eredetileg is sokkal szerényebb helyen voltak, talán éppen ott, ahol Lambeck és Marsigli bukkantak rájuk.

Mátyás *király könyveit* — amit korábban humanisták el nem vittek s a török zsákmányoláskor áldozatául nem estek a katonaság barbárságának — Szulejmán *szultán magával hurcolta Konstantinápolyba.* Ott azután kétszáz év elhanyagoltsága, penész, férgek és egerek, talán nem utolsósorban a szultáni palotákban gyakori tűzesetek[73] végezték a maguk romboló munkáját, mert a magyarországi kódexekkel senki se törődött. Legföljebb nyerészkedni vágyó, bennfentes emberek hoztak ki egy-egy kódexet, hogy a maguk javára értékesít-

[71] Szabó Károly: *Régi magyar könyvészeti adalékok.* 3. Magy. Könyvszle. 1879. 181—182. l.

[72] Balogh Jolán: *A budai királyi várpalota.* Művészettört. Ért. 1952. 33. l.

[73] Ipolyi Arnold: *Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése 1862-ben.* Magy. Könyvszle. 1878. 103—120. l.

sék azokat. Így jutottak görög kódexek s állítólag korvinák is, a francia királyi könyvtárba.[74]

Így történhetett az, hogy mikor a múlt század második felében végre európai tudósok, főleg magyarok, a Tudományos Akadémia kiküldöttei, sok nehézség leküzdése árán bebocsáttatást nyertek az Északi Szeráj elzárt falai közé, hogy nyomozhassanak MÁTYÁS király és a régi görög császárok könyvtárainak maradványai után,[75] csak 16 hiteles és néhány valószínűleg a királyi könyvtárból származó kódexet találtak ott, a Budáról egykor elhurcolt könyvmennyiségnek talán egy százalékát. Ezek kerültek vissza, majdnem kivétel nélkül, siralmasan rossz állapotban 350 esztendős távollét után szultáni ajándékként Magyarországra.

Van még egy érdekes, de teljesen bizonytalan és ma már végérvényesen tisztázhatatlan adat bizonyos mennyiségű olyan korvinára vonatkozólag, amelyek Törökországba kerültek. A konstantinápolyi korvinák hazaérkezése idején, 1877-ben gróf ZICHY portai osztrák-magyar követ azt a megbízatást kapta, hogy mivel régi hagyomány szerint a budai könyvek egy részét Bagdadba vitték, kutasson ebben az irányban. ZICHY követ valóban fölkérte DESTRÉES francia konzult, hogy nézzen utána a dolognak Bagdadban, sajnos az eredmény ismeretlen. A bagdadi könyvtárt pedig az első világháború alatt, 1917-ben török katonák fölgyújtották.[76]

Végigkísérve a *Corvina-könyvtár* pusztulásának állomásait, igazat kell adnunk a könyvtárt elsiratói humanistának, BRASSICANUSnak, aki VERGILIUST idézi: „Quis talia fando temperet a lacrimis."

CSABA CSAPODI: QUAND LA BIBLIOTHÈQUE DU ROI MATHIAS CORVIN A-T-ELLE ÉTÉ DÉTRUITE?

La question de la date à laquelle cette création très célèbre de la Hongrie médiévale a été détruite, ne constitue qu'un seul point parmi les nombreux problèmes irrésolus surgis à propos de la bibliothèque «Corvina». Les différentes sources du XVIe et du XVIIe siècles se contredisent l'un l'autre à ce sujet. Celles du XVIe siècle déplorent la ruine de la bibliothèque, tandis que celles du XVIIe prétendent qu'une partie considérable des livres se trouverait à sa place originale. Bien plus, en 1686, date de la libération de Buda, on trouvait encore entre les ruines du palais royal plusieurs centaines de volumes qui furent transportés à Vienne. Comment interpréter ces données discordantes? Quelle est la date véritable de la ruine de cette bibliothèque? Ces questions ne peuvent être résolues qu'après soigneuse comparaison des différentes sources relatives.

1° *Déchéance de la bibliothèque.* Aussitôt après la mort du roi Mathias (1490) la décadence de la bibliothèque a pris son commencement. Plusieurs parmi les brillants manuscrits, en cours de préparation, ne sont plus parvenus de Florence à Buda. Quelques manuscrits ont dû rester, selon toute vraisemblance, aussi à Vienne (c'est ici que le roi Mathias est mort), car il en lisait toujours quelques uns, ainsi que son épouse, la reine Béatrice. Des pertes ont dû se produire aussi lors des discordes et des luttes intérieures surgies autour de la question de la succession au trône. Après l'avènement d'Uladislas au trône, la bibliothèque a pu être réorganisée encore, les manuscrits entamés ont été achevés, mais les armoiries au corbeau du roi Mathias ont été remplacées par celles

[74] MÜNTZ: *La bibliothèque de Mathias Corvin.* Bulletin du Bibliophile. 1899. 257. l. Ld. a párisi Bibl. Nat. Cod. 7239. Tractatus de re militari kódex bejegyzését. (A kódex mikrofilmje a M. Tud. Akadémia Könyvtárának mikrofilmtárában.)

[75] IPOLYI, i. m. PULSZKY Ferenc: *A Corvina maradványai.* Magy. Könyvszle. 1877. 145—152. l. FRAKNÓI: *A konstantinápolyi küldöttség jelentése.* Akad. Ért. 1890. 36—42. l.

[76] HEVESY, i. m. 76. l.

d'Uladislas Jagellon, à l'aigle blanc. Néanmoins peu de temps après, la bibliothèque est livrée à l'abandon, au délabrement. Le poste du bibliothécaire n'a pas été rempli. En 1498 déjà B. Lobkowitz prétend que les livres seraient couverts de poussière et de salissure. A l'époque du mariage d'Uladislas et de la reine Anne on a dû réorganiser la bibliothèque, car P. Choque, ayant séjourné à la suite de la reine à Buda, relate d'une belle bibliothèque et non pas d'une bibliothèque négligée, mais après la mort de la reine, pendant le règne impuissant d'Uladislas, en embarras pécuniaire perpétuel, la bibliothèque présente de nouveau l'aspect du délabrement complet. Les humanistes étrangers s'emparent successivement des manuscrits. Beaucoup d'exemplaires sont soustraits, surtout par les ambassadeurs de la cour impériale viennoise. En 1525 néanmoins la majorité des volumes se trouvait encore à sa place originale, selon une communication de Brassicanus.

2° *Quel genre de livres avait-on gardé dans le château de Buda pendant la domination turque?* Sans doute on gardait pendant la domination turque (1541—1686) certains manuscrits ainsi que des livres imprimés dans le château royal de Buda. Toute une série de sources font savoir, à partir du commencement du XVIIe siècle, que les livres du roi Mathias se trouvent encore à Buda. Plusieurs tentatives sont connues de la part des milieux hongrois et étrangers (Georges Ier Rákóczy, prince de Transylvanie, le comte Adolphe Althan, Corderius, Pierre Lambeck, bibliothécaire impérial) tendant à se procurer les livres restés à Buda. Lambeck a réussi de s'introduire en 1666 dans le château de Buda et il y voyait, joncher le sol dans une pièce du souterrain, 300 à 400 volumes souillés, ruinés et couverts de poussière, dont la majeure partie se composait de livres imprimés. Il en emportait trois volumes qu'il transmit à la bibliothèque impériale. Selon toute probabilité il s'agissait de ce même lot de livres que Marsigli a retrouvé en 1686 et dont la partie utilisable (environ 300 volumes) a été transportée à Vienne. Tout cela nous permettrait de conclure qu'une partie notable de la bibliothèque «Corvina» s'est maintenue pendant 150 ans à Buda. Toutefois, l'examen plus approfondi de la question nous oblige à rejeter cette hypothèse. Ni les livres emportés de Buda par Lambeck, ni ceux dont les prisonniers libérés de Buda se sont emparés, ne présentent les signes les plus sûrs des «Corvina» authentiques (les armoiries, les emblèmes). De même, il est remarquable, à quel point le nombre des manuscrits «Corvina» à armoiries est petit parmi ceux gardés à Vienne et ce fait s'oppose à la supposition, selon laquelle les 300 volumes y transportés en 1686 aient formé les restes de la bibliothèque royale de Buda. Le contre-argument le plus fort est fourni cependant par le catalogue établi en son temps sur les livres transportés. En comparant ce catalogue au point de vue de son contenu et sur la base de la classification originale avec les manuscrits «Corvina» conservés, resp. avec ceux des manuscrits dont l'authenticité ne fait point de doute, on constate que ces deux recueils présentent un aspect très dissemblable dans leur ensemble aussi bien que dans les détails. En effet, la composition des livres retrouvés à Buda en 1686 (ouvrages de théologie surtout ou de droit canonique) ne permet qu'une hypothèse: il doit s'agir des restes de la bibliothèque d'une institution religieuse, peut-être de celle ayant appartenu au corps ecclésiastique que le roi Mathias a organisé — selon Bonfini — près de la chapelle royale. Livres d'usage, d'une simple exécution, il est parfaitement possible que leur nombre se soit augmenté après la mort du roi Mathias, voire même entre 1526 et 1541. Ces volumes sobres, dépourvus de décors splendides et de reliures luxueuses n'ont pas attiré l'attention des pilleurs turcs. D'ailleurs ils ne se trouvaient pas dans les salles somptueuses réservées à la bibliothèque royale. C'est ainsi qu'ils ont pu rester à Buda et se prêter, au cours du siècle suivant, à ce qu'on leur impute à tort d'avoir fait partie de la bibliothèque du roi Mathias. En réalité cette bibliothèque a été supprimée en 1526, les manuscrits et les autres richesses ont été transportés par le sultan Souleiman à Constantinople.

3° *Ruine de la bibliothèque «Corvina».* Nous ne possédons aucune indication évidente qui prouverait que le butin remporté de Buda en 1526 par le sultan Souleiman aurait comporté des manuscrits, mais il est certain qu'au cours du XVIe siècle déjà des manuscrits «Corvina» ont fait le retour de Constantinople. En 1529 et 1541 par contre, Souleiman ne pillait plus à Buda. Sur base des sources *de visu* (Ursinus Velius, Michel-Nicolas Oláh, Martin Brenner, Brassicanus) nous devons conclure que la bibliothèque royale n'a pas pu se trouver à Buda à partir de 1526, à l'exception de quelques fragments insignifiants. Le fait que nous ne possédons aucune donnée sur un manuscrit «Corvina» dont quelqu'un se serait emparé pendant cette période, comme cela s'est produit à l'époque d'Uladislas et de Louis II, appuie également cette thèse. Selon l'opinion des milieux scientifiques du XVIe siècle (Georgio Anselmo, Obsopoeus, Singrenius, K. Gesner, Lycosthenes, Schaeseus) la bibliothèque n'existait plus à ce moment. Ainsi il ne nous

reste qu'une seule manière d'interpréter ce que les voyageurs ayant séjourné à Buda au cours du XVIe siècle en ont rapporté, c.-à-d. de supposer qu'ils n'y voyaient qu'une salle de bibliothèque vide et non pas des livres. En effet, ils n'ont fait aucune tentative à se procurer des livres. La seule indication qui paraît contredire à cette conception (Coelius Pannonius relate vers 1530 d'une bibliothèque riche et bien splendide) se base sur un malentendu. Les lettres sans date ne proviennent pas de Coelius Pannonius, mais de Coelius Calcagnini, elles ont été écrites vers 1518 ou 1519.

La bibliothèque du roi Mathias se trouvait donc bien désolée et décimée en 1526, lorsque Souleiman l'a fait transporter à Constantinople, après la première occupation de Buda et elle a été anéantie petit à petit pendant les 350 années suivantes, faute de conservation. Les chercheurs européens (des Hongrois, pour la plupart) ayant passé en Turquie vers le milieu du XIXe siècle n'y trouvaient que quelques fragments insignifiants et endommagés de la bibliothèque et les exemplaires qu'ils ont vus sont ceux qui ont été retournés — à quelques exceptions près — à Budapest, à titre de cadeau du sultan.

MOLNÁR JÓZSEF

A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására a XVI. században 1527—1576 között

A magyar nyelvű könyvkiadás megindulásától kezdve a magyar irodalmi nyelv kialakulásában egy újabb tényezővel kell számolni: a könyvnyomtatás hatásával. Itt egyrészt a nyomdász személye, másrészt a nyomtatott könyv nagyobb példányszámban való megjelenése olyan hatást gyakorol idővel az irodalmi nyelvre, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni.

„Az irodalmi nyelv, azaz az egész magyarsághoz szóló, egységre törekvő nyelvjárásfölötti nyelvváltozat, melynek — tudatosan vagy öntudatlanul — határozott művészi igényei is vannak, nem egyik napról a másikra született meg"[1] Ennek kialakításában tevékeny része van a könyvnyomtatásnak.

A könyvnyomtatásnak az irodalmi nyelv kialakulására gyakorolt hatásáról már sokan nyilatkoztak. BENKŐ Loránd helyesen közelíti meg a kérdést, amikor azt írja: „A nyomtatványoknál a nyomdászok (szedők és korrektorok) nyelvi szerepe lép előtérbe."[2] Ez egyben felveti a nyomdásznak a kézirathoz való viszonyát, mely koronként és nyomdászonként változó. Ha ezen az úton közelítjük meg a kérdést, a következőt látjuk:

1. Első magyar nyelvű nyomtatványaink (amelyek külföldön: Krakkóban és Bécsben jelennek meg) általában ragaszkodnak a szerző kéziratához, nem formálják át és nem változtatják meg az írótól származó eredeti szöveget. Igaz, itt meg kell jegyeznünk, hogy ezekben az esetekben az írók vagy szerzők többnyire sajátmaguk voltak a könyv korrektorai is. Ennek tulajdonítható, hogy a nyomdász nem változtatott és nem is változtathatott az eredeti szövegen (egyébként nem is érthette a számára idegen és ismeretlen magyar nyelvet). Amennyiben ezek a művek később ugyanebben a nyomdában ismét megjelentek, a nyomdászok úgy ragaszkodtak az első kiadáshoz, mint a szentíráshoz, nem változtattak rajta semmit (csak sajtóhibák csúsztak bele, melyek szintén tovább ismétlődtek a későbbi kiadásokban). Van rá eset (SYLVESTER Új Testamentum-fordítása), hogy a nem saját nyomdában nyomtatott mű nyelvén sem változtatnak, de az esetek többségében ilyenkor mindig a külföldi nyomda ragaszkodik az eredeti nyelvhez. Első magyarországi nyomdánk, mely magyar könyvet nyomtat, szintén nem változtat a szerző kéziratának nyelvén, mert a szerző állandóan jelen van, sőt aktívan részt vesz a nyomda munkájában. SYLVESTER újszigeti nyomtatványainak azonban kicsi, mondhatni semmi a hatása. A későbbiekben csak HELTAI bíráló megjegyzéseit váltja

[1] BÁRCZI GÉZA: *Hozzászólás Pais Dezső előadásához.* A szegedi nyelvészkongresszus anyaga. Bp. 1953. 172. l.

[2] BENKŐ Loránd: *Magyar nyelvjárástörténet.* Bp. 1957. 43. l.

ki, amikor HELTAI SYLVESTER *Új Testamentum*-fordításának fogyatkozásáról ír. TRÓCSÁNYI Zoltán nézete szerint ez a fogyatkozás az éles sipító és Heltai nyelvjárásától nagyon különböző *i*-ző nyelvjárás lehetett.[3] De ez a fogyatkozás vonatkozhatott a nyelv mellett a helyesírásra is, hiszen erre HELTAI nagyon kényes volt, és a nyomtatványok helyesírási fogyatékosságait másnál is, HOFFHALTER *Tripartitum* kiadásával kapcsolatban (VERBŐCZI István: *Magyar Decretvm, Kyt Weres Balas a deakbol* . . . Debrecen, 1565.) megemlíti.

Nem változtatott az eredeti szövegen HOFFHALTER Rafael sem, kinek bécsi, debreceni, váradi, gyulafehérvári magyar nyelvű nyomtatványai mind azt bizonyítják, hogy jó és lelkiismeretes nyomdász volt. Annyira ragaszkodott az író eredeti kéziratához, hogy még helyesírási ingadozásait is követte, sőt az író sajátságos jelölését is érvényre juttatta a nyomtatványban, ami igazán becsülendő tény.

HOFFGREFF György önálló működése idején nyomtatott magyar nyelvű művek szintén az író eredetibb nyelvállapotát őrzik. Nem mondható ez el róla a HELTAIval együtt nyomtatott műveknél, azok mind HELTAI hatását tükrözik.

2. A másik eset, amikor a nyomdász több-kevesebb változtatást eszközöl az eredetibb állapoton, saját nyelvi jelenségeivel felkeverve a mű szerzőjétől használt nyelvezetet. Erre a jelenségre külföldi nyomdában is találunk példát, de csak elvétve. Ez csak a krakkói nyomdában fordul elő; ilyen például OZORAI Imre: *De Christo et eius Ecclesia* . . . Krakkó, 1546., DÉVAY Mátyás: *Orthographia Vngarica* . . . Krakkó, 1549.

Magyarországi nyomdákban ez az általános jelenség. A magyarul tudó nyomdász minduntalan beleavatkozik az író nyelvállapotába, de nem következetes. Amennyiben a szerző a nyomda székhelyén tartózkodik, ez a beavatkozás minimális, ellenkező esetben nagyobb. A nyomdász beavatkozása nem mindig találkozik a szerző helyeslésével. A szerző nyelvállapotába való beavatkozás nem derül ki mindjárt. Sokszor csak a mű megjelenése után veszi észre a szerző, hogy a műben megváltozott a nyelvhasználata. Ilyenkor a szerző bizonyára kifejezi rosszallását a változtatást illetően, a nyomdász pedig mindent megígér. Az érdekes ebben az, hogy a nyomdász adott ígéretét meg is tartja. Ilyen esettel találkozunk MÉLIUSZ és HUSZÁR Gál, KULCSÁR György és HOFFHALTER Rudolf kapcsolatában. Ezekben az esetekben a nyomdász (HUSZÁR Gál és HOFFHALTER Rudolf) saját nyelvszokásának megfelelően kijavítja a szerző (MÉLIUSZ és KULCSÁR György) nyelvjárási alakjait, amelyek számára idegenek. Természetesen a szerzők nem nézték jó szemmel a változtatást és szóvá tették ezt. Ennek tulajdonítható, hogy amikor a fenti két nyomdász ugyanattól a szerzőtől kapott megint kéziratot, már a kézirathoz híven nyomtatott, és megőrizte a szerző nyelvjárási és helyesírási ingadozásait is. Itt tehát a nyomdász kísérletet tett, hogy a számára idegen nyelvjárási jelenséget a saját nyelvszokásának megfelelően írja. Ez HOFFHALTER Rudolf esetében a mai irodalmi nyelv szemszögéből nézve előbbre vitte a nyelvi egyesülést, de ennek KULCSÁR György közbeavatkozása gátat vetett. HUSZÁR Gál ezzel szemben az író nyelvjárási jelenségei helyébe saját nyelvjárásának jellemző alakjait tette, olyan helyen is, ahol a szerző nyelvállapota a mai köznyelvvel egyezett. Így a szerző eredetibb s a mai irodalmi nyelvhez közelebb álló nyelvhasználatát még nyelvjárásiasabbá tette (pl. a főnévi igenév *-nyi* alakja HUSZÁR Gálnak

[3] TRÓCSÁNYI Zoltán: *Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéről*. Magy. Nyelv. 1918. XIV. köt. 2. l.

tulajdonítható, mely több műben megtalálható. Így pl. HUSZÁR Gál: *Az Vr Iesus Christusnac Szent Vachoraiarol, . . .* Magyaróvár, 1558., SZTÁRAI Mihály: *Comoedia lepidissima de sacerdotio, autore* Michaele STARINO . . . Magyaróvár, 1559., MÉLIUS Péter: A *Szent Pal Apastal levelenec mellyet a Colossabelieknec irt . . .* Debrecen, 1561.)

TÖRÖK Mihály és KOMLÓS András Debrecenben nyomtatnak. Nyomtatványaikban nem állapítható meg teljes bizonyossággal a beavatkozás, a változtatás mértéke. E két nyomdász esetében különösen a labiális-illabiális viszony területén (*e*∼*ö* viszony) tapasztalható beavatkozás. TÖRÖK Mihály nyomtatványainak címlapjain hemzsegnek az *ö*-ző alakok, ugyanakkor a műben alig találunk a mai köznyelvinél erősebb *ö*-zést. Ezzel szemben MÉLIUSZ művei KOMLÓS András nyomtatásában a mai köznyelvnél erősebb *ö*-zést mutatnak. Ez azt mutatja, hogy KOMLÓS András kevésbé avatkozott be MÉLIUSZ nyelvébe.

3. A harmadik csoportba tartoznak azok a nyomdászok, kik szinte teljesen saját nyelvállapotuknak megfelelően formálják, alakítják át az írótól származó eredeti szöveget. Ezek között HELTAI Gáspár hatása a legerősebb, a legkövetkezetesebb és a legtovább tartó. A másik BORNEMISZA Péter, kire már maga HELTAI is hat.

HELTAI következetes átírásával, mely minden nála nyomtatott művet a saját — bizonyos fokig (különösen az *e*∼*ö* viszonyt illetően) következetlen — nyelvhasználatára ír át, már az első művekben találkozunk. HELTAInak ez a szokása végig megmarad nyomdászati tevékenysége alatt, sőt bizonyos fokig tovább öröklődik halála után is a kolozsvári nyomdában. HELTAI nincs tekintettel a szerzőre. Bár némi hangtani ingadozás azért tapasztalható a nála nyomtatott művekben is, de ezek nem nagy jelentőségűek. A HELTAI által használt nyelv ugyan nem egyezik meg minden téren a mai irodalmi nyelvhasználattal, mégis mint különböző nyelvjárásokat kiegyenlítő nyelv, amely egy bizonyos nyelvjáráson alapul, a nyelvjárásfölötti nyelvváltozat igényével lép fel. HELTAI ilyen természetű kijelentései is erre engednek következtetni.

Mindebből BÁRCZI szerint az következik, „hogy az irodalmi nyelv keletkezésének, megindulásának látható, legkönnyebben megfogható jele az egységes nyelvre való törekvés, s hogy ennek a nyelvi egységnek elért foka konkréten lemérhető, ha nem is egy-egy író, de egy-egy kor szövegeiben a megállapítható nyelvjárási elemek aránya alapján."[4] Majd ezt a gondolatmenetet folytatva úgy véli, hogy ezeket az elveket lehet a magyar irodalmi nyelv kialakulásának a kutatásában is érvényesíteni. És a fentiek alapján szerinte „a nyelvi egység, az anyanyelv pallérozására való törekvés, szükségességének hangoztatása a XVI századtól jelentkezik".[5]

Visszatérve HELTAIhoz, meg kell állapítanunk, hogy halála után a kolozsvári nyomda nyelvi egysége megbomlik, jobban mondva nem olyan következetes, mint az HELTAI idejében volt. Számos összehasonlítás során (HELTAI kiadványainak összehasonlítása ezeknek a kolozsvári nyomdában megjelenő újabb kiadásaival) az tapasztalható, hogy az újabb kiadások kijavítják HELTAI következetlen *ö*-zését, és a korábbi nyelvjárási alakok is csökkennek.

Ugyanez tapasztalható BORNEMISZA Péter nyomtatványaiban is, bár nála csak az 1576-ig megjelent műveket tanulmányoztam és a BORNEMISZA-

[4] BÁRCZI Géza, i. h. 173. l.
[5] BÁRCZI Géza, i. h. 173—174. l.

féle énekeskönyvet, mely régebbi munkáihoz képest e téren nagyot halad, ez részben HELTAI hatásának is tulajdonítható. TRÓCSÁNYI ezt a haladást és HELTAI hatását egy kissé túlzóan így állapítja meg: „ha ma előkerülne egy ismeretlen, címlaptalan, maga (ti. BORNEMISZA) nyomtatta munkája, nyelve és helyesírása alapján épp úgy lehetne azt a HELTAI munkájának tekinteni, mint az övének."[6]

4. Külön kell szólnom a históriás énekek és széphistóriák nyelvéről. Ezek a nyomtatás szűk volta miatt kezdetben kéziratban, számos másolatban terjednek. Nagyon kapósak és divatosak. Ugyannyira, hogy előfordul, hogy ugyanazt a széphistóriát ugyanabban az évben egyszerre nyomtatják ki a debreceni és a kolozsvári nyomdában. Érdekessége a dolognak, hogy nem a másik nyomda előbb megjelent példánya alapján, hanem mindegyik nyomda (kolozsvári és debreceni is) a saját külön kézirata alapján. A másolók tevékenysége folytán számos nyelvi ingadozás és kettősség keletkezett a kéziratokban és ezek alapján a nyomtatványokban is, különösen a debreceni nyomtatványokban. A szövegekben csak ritkán történik változás, ha történik is, az főképp az első és utolsó versszakot érinti a leginkább. A széphistóriák és históriás énekek ezen nyomtatványait kevert nyelvállapotukra való tekintettel nem tudjuk abból a szempontból értékelni, hogy mely nyelvi jelenségek tartoznak az eredeti szerző nyelvállapotához, és melyek tulajdoníthatók a másolóknak és melyek a nyomdászoknak, bár az utóbbira még inkább lehet következtetni a nyomdász ismeretében.

PAIS Dezső[7] TRÓCSÁNYI idézett tanulmányára hivatkozva azt a megjegyzést teszi, hogy „a XVI. század második felében még egy és ugyanazon író műveinek a nyelvében sincs meg az egység és következetesség". — Ez nem áll teljes mértékben. Más szóval csak akkor áll fenn, ha az író művei más-más nyomdában jelennek meg. Erre legjobb példa MÉLIUSZ irodalmi munkássága. Majd minden műve más nyomdában jelent meg, és ez a művek nyelvén meg is látszik.

PAIS szerint továbbá „az egyéni okoskodás, szeszély miatt nem szilárdulhat meg nálunk valami helyesírási vagy hangtani rendszerféle . . . és ennek kárát a megszületendő magyar irodalmi nyelv vallotta". Az egyéni okoskodás és szeszély inkább a szerző vagy nyomdász saját nyelvszokásához, nyelvjárásához való ragaszkodást jelenti.

Az igaz, hogy nehezen születik meg valamilyen egységes hangtani rendszer-féle, mert csak a XVI. század végén születik meg az a mű, amelynek hangtani rendszere viszonylag egységes, és mintegy iránymutató a későbbiekben, ez a *Vizsolyi Biblia*. A hatalmas munka főképp KÁROLYI Gáspár érdeme, de nem hallgathatók el segítőtársai sem. E mű nagy jelentősége, hogy következetes helyesírása és nyelve példamutató volt. De nyelve nem egyszerűen Károlyi nyelvét őrzi, hanem KÁROLYI nyelvjárásának egy kiegyenlítettebb változatát. Összehasonlítva a biblia nyelvét KÁROLYI másik, korábban megjelent művének nyelvével (KÁROLYI Gáspár: *Keet kőnyv Minden orzagoknac* . . . Debrecen, 1563.) világosan láthatjuk, hogy azok a nyelvjárási jelenségek, amelyek az említett műben még megtalálhatók, a *Vizsolyi Bibliá*ban már nem fordulnak elő vagy csak elvétve. A *Vizsolyi Biblia* tehát nemcsak KÁROLYI nyelve, hanem

[6] TRÓCSÁNYI Zoltán, i. h. 58. l.

[7] PAIS Dezső: *A magyar irodalmi nyelv*. A szegedi nyelvészkongresszus anyaga. Bp. 1953. 142. l.

segítőtársainak közreműködése következtében kialakított nyelv. Ez a kialakítás többé-kevésbé tudatosan történhetett, ennek következtében óvatosan kerüli az erősen nyelvjárásias alakokat. A század végén a *Vizsolyi Biblia* nyelve az a kiegyenlített nyelvtípus, amely kisebb eltéréseket és ingadozásokat nem tekintve eléggé közel áll mai irodalmi nyelvünkhöz, de nagyobb hatása csak a következő században jelentkezik.

A nyomdászok nyelvi szerepét a kézirathoz való viszonyuk alapján határozhatjuk meg. Ez két területen jelentkezhet: 1. a szerző nyelvállapotához való viszony; 2. a szerző eredeti helyesírásához való viszony.

Eddig főképpen az első pontot tárgyaltam. Ennek alapján megállapítható, hogy a nyomdászok szerepe milyen fokú. Összefoglalva az első pontot, a következő csoportosítást tehetjük a nyomdász nyelvi hatását illetően:

1. *Semleges.* Ebbe a csoportba tartozik: Singrenius János (az idősebb és fiatalabb egyaránt), Stainhofer Gáspár, Hoffhalter Rafael, Hoffgreff György, Vietor Jeromos, tehát főképp az idegen származású, külföldön nyomtató nyomdászok. Hatásuk csak abban áll, hogy az író nyelvét és helyesírását pontos nyomtatásukkal „népszerűsítik".

2. *Vegyes.* Ebbe a csoportba tartozik Huszár Gál, Hoffhalter Rudolf, Török Mihály, Komlós András, tehát a magyarországi könyvnyomtatók zöme. Hatásuk hol pozitív, hol semleges. Ha önállóan, a szerző beleszólása nélkül dolgozhatnak, hatásuk pozitív. Ellenkező esetben, különösen a szerző figyelmeztetése után, hatásuk semleges, igyekeznek a kézirathoz híven nyomtatni.

3. *Pozitív.* Ide Heltai Gáspár és Bornemisza Péter tartozik. Heltai egységesítő hatásáról fentebb már bővebben szóltam, Bornemisza hatása már a vizsgált időszaknál később jelentkezik. A megszületendő magyar irodalmi nyelv szempontjából hatásuk pozitív, mert nyomtatványaikban — tekintet nélkül a szerzőre — igyekeznek kialakítani és megszilárdítani egy egységes helyesírási és hangtani rendszer-félét.

A másik területen (a nyomdásznak a szerző eredeti helyesírásához való viszonyában) nagyjában ugyanez a helyzet.

Bár a helyesírás tekintetében a nyomdászok kötve voltak a nyomda egységes betű anyagához, mégis találunk olyan nyomdászokat, akik a szerző eredeti helyesírását minden nehézség ellenére követik nyomtatványaikban. Ezek között Hoffhalter Rafaelt külön meg kell említenünk, mint egyik legpontosabb és leghívebb nyomdászunkat, aki mindent elkövetett, hogy a szerző elégedett legyen a nyomtatott művel. Általában a külföldi nyomtatók sorolhatók ebbe a csoportba, akik nem változtattak a szerző eredeti helyesírásán.

A magyarországi nyomtatók helyesírása nagyon ingadozó volt. Egyikmásik nyomdásznak (pl. Hoffhalter Rudolf) volt kialakult helyesírása, de azt nem mindig érvényesíthette. Az ingadozó helyesírásra a legjobb példa a debreceni nyomda gyakorlata. Igaz, nem egy nyomdász nyomtat ez időben a debreceni nyomdában, hanem többen is nyomtatnak egymás után. De nem található meg annak a kezdeményezése sem, hogy a különböző nyomdászok egységes helyesírás kialakítására törekedtek volna a debreceni nyomdában. Sőt egy-egy nyomdász működése is tele van helyesírási ingadozással, ami főképp a szerzők hatásának tulajdonítható, akik a nyomdászt az eredeti kézirat helyesírásának megtartására kötelezték.

Az ingadozások ellenére is meg lehet állapítani egy-egy nyomdának, ill. nyomtatónak helyesírási gyakorlatát, mely számos jelvariánst tartalmazott. Hoffhalter Rudolf pl. Alsólendván először a saját helyesírási gyakorlatának

megfelelően nyomtatott, ez nem találkozott a szerző, KULCSÁR György helyeslésével, így HOFFHALTER Rudolf kénytelen volt helyesírásán változtatni. Ez azonban csak az ingadozást növelte, mert HOFFHALTER jelölései továbbra is előfordulnak, csak csökkentett mértékben. Ennek ellenére meg lehetett állapítani HOFFHALTER Rudolf helyesírási gyakorlatát, melynek alapján vontam először kétségbe a LÉVAI NÉVTELEN *(Historia continens verissimam excidii Troiani, . . .* Kolozsvár, 1576.) megjelenési helyét. Ez a mű az első kolozsvári nyomtatvány HELTAI Gáspár halála után. Meglepő, hogy HELTAINÉ — szokásától eltérően — sem a címlapon, sem a kolofonban nem nevezi meg magát. A mű tanulmányozása során feltűnt, hogy helyesírása egészen más, mint a kolozsvári nyomda helyesírása, mely még HELTAI Gáspár halála után is annyira jellemző a nyomdára. A *Trójai históriá*nak még egy, mégpedig kolozsvári kiadását ismerjük 1597-ből, ifj. HELTAI Gáspár nyomdájából. A két kiadás tüzetes összevetése során az tapasztalható, hogy az ifjabb HELTAI kiadása aránylag híven ragaszkodik az első kiadáshoz, de helyesírását minduntalan kijavítja a kolozsvári nyomda egységes és következetes helyesírására. A helyesírásnak ez a feltűnő eltérése a kolozsvári nyomda helyesírásától arra késztetett, hogy jobban megvizsgáljam ezt a nyomtatványt.

A XVI. századi magyar nyelvű nyomtatványokról készített helyesírási táblázataimat összehasonlítva a LÉVAI NÉVTELEN helyesírásával, azt találtam, hogy helyesírása leginkább HOFFHALTER Rudolf alsólendvai nyomtatványainak helyesírásával egyezik. A kúpos ékezet használata a magánhangzók hosszúságának jelölésére, valamint a *c*-nek *cz*-vel, a *cs*-nek *cz, czi, czy, ch*-val való jelölése, továbbá a palatálisok jelölése szintén azonos az alsólendvai nyomtatványokban és a tárgyalt műben. A helyesírási adatokat nyelvi tények (főleg hangtaniak) is támogatták, de az egybevágó helyesírási és nyelvi tények tanúvallomása mellett is meg kell vizsgálnunk a kérdés könyvtörténeti oldalát is.

A mű címlapján levő záródísz SOLTÉSZ Zoltánné szerint[8] nem fordul elő más magyarországi nyomtatványokon; hasonlót találunk Bártfán és Kolozsvárt. Marad még a papír vízjegyének és a betűtípusnak a vizsgálata. A papír vízjegye már hathatósan támogatta a helyesírás és a nyelv vizsgálata alapján támadt kétségemet. A LÉVAI NÉVTELEN papírjának vízjegyét (máltai-kereszt patkóban) BRIQUET kézikönyve[9] 1485 sz. alatt tartja nyilván és lengyel papírnak mondja. Ebben az időben a debreceni nyomda használt ilyen vízjegyű papírt. Kolozsvárt ekkor már működött papírmalom, tehát nem volt szükség lengyel papírra. A korabeli kolozsvári nyomtatványok vízjegyét vizsgálva nem is találkozunk idegen papírral.

A kérdést aztán teljesen a betűtípus-vizsgálat tisztázta. Az egyes betűtípusok és betűk legtüzetesebb összehasonlítása alapján azt mondhatjuk, hogy HOFFHALTER Rudolf alsólendvai, valamint későbbi debreceni nyomtatványainak betűtípusai és betűi azonosak, ill. ugyanazon matricák újraöntéséből valók mint a LÉVAI NÉVTELEN betűi. Így e műről minden kétséget kizáróan bebizonyosult, hogy az nem a kolozsvári Heltai-nyomda, hanem HOFFHALTER Rudolf debreceni nyomtatványa.[10]

[8] SOLTÉSZ Zoltánné: *A XVI századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei.* Magy. Könyvszle. 1956. LXXII. köt. 241. l.

[9] CH. M. BRIQUET: *Les filigranes.* Genève, 1907.

[10] Miután felhívtam SOLTÉSZ Zoltánné figyelmét, hogy e mű igazi nyomdásza HOFFHALTER Rudolf, újabb kutatásokba kezdett és csakhamar több művet talált, amelyek-

Hoffhalter Rudolf a Muraköz kényszerű elhagyása után Debrecenbe ment, itt meglevő matricái segítségével új betűket öntött és ezekkel — bizonyára titokban — kinyomtatta Trója históriáját, és mint kolozsvári sajtótermékeket árusította. A nyomtatás sietve és nem jó sajtón történhetett, mert a sorok többször ferdék és elhajlanak.

Vagy nézzük Szikszai Hellopoeus Bálint Katekhismus... (H. n. XVI. század) című művét.

A művet a szerző, aki az ajánlás végén a 8. lapon Valentinus Hellopoeus Egri Prédikátornak nevezi magát, nagyságos asszonyának ajánlja, kinek nevét nem tudjuk, mert hiányzik a könyv első lapja, azaz címlapja. Szabó Károly e mű megjelenését, mivel Szikszai Hellopoeus Bálint a mű megjelenésekor egri prédikátor, 1574 előttre teszi, pontosabban 1573-ra. Szabó hivatkozik Eötvös Lajosra, kinek gondos összehasonlításából az derül ki, hogy e művet sem Kolozsvárt, sem Debrecenben, sem Hoffhalter alsólendvai nyomdájában, sem Manlius nyomdájában nem nyomtatták, így a mű nyomtatási helyét Szabó nem határozhatta meg.

A mű helyesírásának és nyelvének vizsgálatakor kiderült, hogy a nyomdász olyan helyesírási rendszert alkalmaz, amely ebben a korban, tehát a XVI. század hetvenes éveiben, egyetlen magyarországi nyomdára sem jellemző. Olyan helyesírási sajátságokkal találkozunk, melyek Székely István krakkói nyomtatványaira jellemzők, tehát az *ü*-nek *w*-vel való jelölése, az *ö*-nek *eő*-vel való jelölése, valamint a henye *h* gyakori használata: *gh*, *th*. A helyesírási érvek azt bizonyítják, hogy Szikszai Hellopoeus Bálint eme munkája Krakkóban jelent meg.

Ezt a feltevést még más tények is támogatják:

1. A művet a nyomdász lengyel papírra nyomtatta. A papír vízjegye határozottan erre mutat (Briquet 1489. sz.)

2. Szikszai Hellopoeus Bálint ajánlása után található záródísz Soltész Zoltánné szerint csak krakkói nyomtatványokban fordul elő.

3. A mű betűtípusaival nem találkozunk hazai nyomtatványokban.

Igy minden érv arra enged következtetni, hogy Szikszai Hellopoeus *Bálint katekhismusa krakkói nyomtatvány.*

Vagy a Sztárai Mihály: *Comoedia lepidissima de sacerdotio. — Az igaz papságnak tikőre* című töredékét kolofonja alapján krakkói nyomtatványnak kellene tartanunk. A töredék helyesírása azonban tökéletesen egyezik a kolozsvári nyomda helyesírásával. Krakkóban pedig ez idő tájt nem jelent és nem is jelenhetett meg mű a kolozsvári nyomda helyesírásával.

Amennyiben az egész kolofont koholtnak, hamisnak tartjuk (Cracoban nyomtatot Kerekotzki Ferencz altal. 1550.), hiszen Kerekotzkinak más nyomdatermékét nem ismerjük, hamis az évszám is.

A három lapnyi töredékben található nyelvi jelenségek is inkább a kolozsvári nyomtatás mellett szólnak. *A művet a helyesírási bizonyítékok alapján Kolozsvárt nyomtathatták 1559 előtt, valószínűleg 1553-ban, mert ebben az időben*

ben a *Lévai Névtelen* címlapján közölt dísz előfordul, valamennyi debreceni nyomtatvány. Ezek a művek a következők: (a körülményesség elkerülése végett a címleírás helyett csak a Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* I. k., Bp., 1879. c. kiadványában előforduló sorszámot jelzem, és utána közlöm a mű lapszámát, ahol a dísz előfordul) RMK. I. 152. Mm3b; RMK. I. 163. 5b; RMK. I. 190. cl; RMK. I. 191. I4b; RMK. I. 192. cl; RMK. I. 193. M2a; RMK. I. 194. cl; RMK. I. 221. Mmla. L. Soltész Zoltánné *A könyvdíszítés Magyarországon a XVI. században.* Bp. 1961. 142 és 181. l.

találunk más, név nélkül megjelent kolozsvári nyomtatványt is. Lehet, hogy a szigorú cenzúra miatt kényszerült Heltai álnév használatára.

Már ezek alapján is megállapítható, hogy a nyomtatványok helyesírása — bizonyos esetek kivételével — inkább a nyomdára jellemző mint a szerzőre. Megállapítható, hogy az egységesülés a helyesírásban előbb jelentkezik mint a hangtanban.

HELTAI nyelvi és helyesírási „erőszakosságának" a kialakulóban levő magyar irodalmi nyelv látja hasznát. Nyomtatványainak — mint helyesírási példaképnek — a hatása alól nem vonhatta ki magát korabeli magyar nyomdász.

HELTAI helyesírási hatása sokkal erősebb, mint nyelvi hatása, mert saját nyomdája is inkább helyesírási rendszerét őrzi következetesen, mint nyelvét.

BORNEMISZA Péter nyomtatványainak helyesírására szintén hatással volt HELTAI helyesírása, amely tulajdonképpen a kolozsvári nyomda helyesírásának tartható, ha közben HOFFGREFF György nyomtatványainak helyesírásától eltekintünk. HELTAI helyesírásának két szakaszát ismerjük:

1. az első 1550-től 1559-ig tart (cs = ch, zs = ſ)

2. a második 1559-től *Az Vrnak Vaczoraiarol Valo Kőzenséges keresztyéni vallás, Melyet a keresztyéni Tanitóc mind egesz Magyar Országból* . . . Kolozsvár, 1559-től, (közben HELTAI Gáspár, *Soltar az az,* . . . Kolozsvár, 1560. kivételével) haláláig, illetve utódai folytatják ezt a rendszert (cs = cz, zs = ſ).

BORNEMISZA nyomtatványai kiterjesztik HELTAI helyesírásának hatását a Felvidéken is, mely alapjában véve már eleve egyezést mutat ezzel a helyesírással. A *Vizsolyi Biblia* helyesírása is ezt a rendszert követi.

A helyesírás szempontjából a nyomdákat, illetve a nyomdászokat a következő csoportba oszthatjuk:

1. A szerző *eredeti* helyesírását híven követő nyomdászok: HOFFGREFF György, VIETOR Jeromos, SINGRENIUS János (apa és fia), HOFFHALTER Rafael, tehát a külföldi nyomtatók.

2. A *keverék* helyesírási rendszerrel nyomtatók, akik az író helyesírását keverik a sajátjukkal: TÖRÖK Mihály, KOMLÓS András, HOFFHALTER Rudolf, tehát a magyarországi nyomtatók.

3. *Önálló* helyesírási rendszerrel következetesen HELTAI Gáspár és BORNEMISZA Péter nyomtat, de bizonyos fokig ide tartozik Huszár Gál is.

Végeredményben a könyvnyomtatás szempontjából a nyelvi egységesülésnek központja a XVI. század harmadik negyedében *Kolozsvár :* HELTAI *Gáspár nyomdája.* A század vége felé ez a központ a Felvidékre tevődik át; ez megint megfelel BÁRCZI[11] nézetének, mit DEME László[12] is magáévá tesz: „a laikus iródeákokból kialakult, s a törökök elől nagy tömegükben a Felvidékre, talán éppen e tájra (Zemplén-Abauj megye) menekült s itt összezsúfolódott új értelmiség hozományának tartjuk az itt normaként, írott nyelvként jelentkező nyelvtípust, amely valóban lehet a kancelláriák körül kialakult 'köznyelv'-nek, azaz egy összecsiszolódott, kiegyenlítődött, bár esetleg még nem nyelvhasználati formaként, csak 'helyesírásként' használatos és terjedő nyelvváltozatnak átmentődése (ilyesféleképp: Kniezsa: uo. 175.)."

[11] BÁRCZI Géza: i. h. 174. l.

[12] DEME László: *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez.* Bp. 1959. 89. l.

JÓZSEF MOLNÁR: DER EINFLUß DER BUCHDRUCKEREI AUF DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN LITERATURSPRACHE IM XVI. JAHRHUNDERT.

Mit dem Beginn der ungarischsprachigen Buchdruckerei müssen wir mit einem neuen Faktor in der Entwicklung der ungarischen Literatursprache, mit dem Einfluß der Buchdruckerei rechnen. Es ist einerseits der Buchdrucker, andererseits das in größerer Auflage erscheinende, gedruckte Buch, die einen Einfluß auf die Literatursprache ausüben, über den wir nicht hinweg gehen können. In der Ausgestaltung der Literatursprache hat die Buchdruckerei einen großen Anteil. Damit tritt die sprachliche Rolle der Buchdrucker (der Schriftsetzer und der Korrektoren) in den Vordergrund.

Die Rolle der Buchdrucker ist in erster Linie in dem Verhältnis zum Manuskript zu beurteilen. Das kann die Sprache oder die Rechtschreibung des Manuskriptes betreffen.

Der sprachliche Einfluß der Buchdrucker ist am besten im Verhältnis zur Sprache des Manuskriptes, das heißt des Autors zu ermessen. In dieser Hinsicht können wir die Buchdrucker im XVI. Jahrhundert in drei Gruppen teilen:

1. *Neutral.* Die Gruppe jener Buchdrucker die sich zur Sprache des Manuskriptes neutral verhalten, d. h. sie ändern an der Sprache des Manuskriptes gar nichts. In diese Gruppe gehören meistens die ausländischen und im Ausland arbeitenden Buchdrucker. Ihr Einfluß besteht nur darin, daß sie mit dem genauen Drucken die Sprache und Rechtschreibung des Autors »popularisieren«. In diese Gruppe gehören: Johann Singrenius (der ältere und der jüngere), Kaspar Stainhofer, Rafael Hoffhalter, Georg Hoffgreff und Hieronym Vietor.

Dies sind die Buchdrucker der ersten Bücher in ungarischer Sprache. Der ausländische Buchdrucker ändert nichts an der Sprache des Manuskriptes, und kann es auch nicht, denn er versteht diese Sprache nicht, und meistens ist der Autor selbst der Korrektor seines Buches. Im Falle, wenn dasselbe Werk bei demselben Buchdrucker wieder erscheint, halten sich die Buchdrucker treu an die erste Auflage, sie ändern gar nichts.

2. *Gemischt.* Die Gruppe jener Buchdrucker, die hie und da an der Sprache des Manuskriptes ändern. Ihr Verhalten ist teils neutral, teils positiv. Wenn sie selbständig, also ohne Einmischung des Autors arbeiten, ist ihre Wirkung positiv, denn sie ändern die Sprache des Manuskriptes nach ihrem Sprachgebrauch. Im Gegenteil, besonders dann, wenn der Autor sie darauf aufmerksam macht, ist ihr Verhalten und Wirkung neutral, denn sie versuchen genau dem Manuskript gemäß zu drucken.

In den Buchdruckereien in Ungarn ist es gewöhnlich, daß sich die Buchdrucker, die die ungarische Sprache beherrschen, ständig in den Sprachgebrauch des Autors einmischen, aber nicht konsequent. Wenn der Wohnort des Verfassers mit dem Standort der Buchdruckerei identisch ist, ist diese Einmischung gering, andernfalls viel größer. Die Einmischung des Buchdruckers in den Sprachgebrauch findet nicht immer den Beifall des Autors. Häufig wird der Autor erst nach dem Erscheinen des Buches in Bestürzung versetzt, als er sieht, daß sein Sprachgebrauch im Buche verändert wurde. Der Buchdrucker macht einen Versuch die für seinen Sprachgebrauch fremden Mundartforme seinem Sprachgebrauch (o. Mundart) gemäß zu ändern. Das hat aus dem Gesichtspunkte der Geschichte der Literatursprache aus der sprachlichen Integration vorwärts geholfen.

Oft ist der Grad der Einmischung nicht zu ermessen, denn der Sprachgebrauch schwankt innerhalb eines Werkes so stark, daß man nicht feststellen kann, was dem Autor und was dem Buchdrucker zuzuschreiben sei.

In diese Gruppe gehören die meisten der Buchdrucker in Ungarn: Gál Huszár, Rudolf Hoffhalter, Mihály Török, András Komlós.

3. *Positiv.* Die Gruppe jener Buchdrucker, die die Sprache des Manuskriptes vollständig umändern, und dem eigenen Sprachgebrauch gemäß drucken. Ihre Wirkung ist aus dem Gesichtspunkt der Literatursprache aus positiv.

Der bedeutendste Vertreter dieser Gruppe ist Gáspár Heltai. Heltai druckt ohne Rücksicht auf den Autor, er schreibt alles auf seinen Sprachgebrauch und auf seine Rechtschreibung um. Zwar stimmt die von Heltai gebrauchte Sprache nicht in allem mit der heutigen Literatursprache überein, jedoch — als eine die verschiedenen Mundarten ausgleichende Sprache, die sich auf eine gewisse Mundart gründet — beansprucht sie eine Sprachvariante über den Mundarten zu sein. Darauf kann man auch aus den Äußerungen Heltais folgern.

In den Drucken von Péter Bornemisza sehen wir dieselben Erscheinungen, wie in Heltais Drucken, d. h. auch er schreibt alles auf seinen Sprachgebrauch um. Die Prinzipien von Bornemisza sind den Prinzipien von Heltai sehr ähnlich, fast dieselben.

Das Streben nach der einheitlichen Sprache ist das Zeichen der Entstehung und Entwicklung der Literatursprache, das sich vom XVI. Jahrhundert an zeigt. Nur am Ende des XVI. Jahrhunderts erscheint jenes Werk, dessen Sprache einheitlich und sozusagen Wegweiser in den nächsten Jahrhunderten ist. Dieses Werk ist die Bibel von Vizsoly. Dieses Werk erhält nicht einfach den Sprachgebrauch von Károlyi, sondern eine ausgeglichenere Variante von Károlyis Mundart. Das verdanken wir nicht allein Károlyi, sondern einer Arbeitsgemeinschaft, die die Bibel übersetzte. Am Ende des XVI. Jahrhunderts vertritt die Sprache der Bibel von Vizsoly diesen ausgeglichenen Sprachtyp, der — die kleineren Abweichungen und Schwankungen nicht gerechnet — ziemlich nahe zu der heutigen Literatursprache steht, aber die Wirkung zeigt sich nur im nächsten Jahrhundert.

Die Buchdrucker teilen sich nach dem Verhalten zur Rechtschreibung des Manuskriptes ähnlich wie vorher. Zwar waren die Buchdrucker zum einheitlichen Buchstabebestand der Buchdruckerei gebunden, waren doch einige Buchdrucker, die trotz den Schwierigkeiten in den Drucken der originellen Rechtschreibung des Autors folgen. Darunter müssen wir besonders Rafael Hoffhalter erwähnen, als einen am genauesten und am treuesten arbeitenden Buchdrucker.

Die Rechtschreibung der Buchdrucker in Ungarn war sehr unbeständig. Die meisten Buchdrucker hatten ein gewisses Rechtschreibungssystem, aber sie konnten es nicht immer benützen. Trotz der Schwankungen können wir das Rechtschreibungssystem der Buchdrucker oder der Buchdruckereien feststellen, und das ist für die Alterbestimmung einzelner Drucke oder in der Erforschung des unbekannten Buchdruckers ein sehr bedeutsamer Faktor. Mit dessen Hilfe gelang dem Verf. unter anderen zu erforschen, wer der Buchdrucker des Werkes des Unbekannten von Léva: *Historia continens verissimam excidii Troiani,...* (RMK. I. 120.) war, und es konnte auch der Erscheinungsort festgestellt werden. Der Buchdrucker gab diesbezüglich falsche Angaben, und er selbst hat sich weder am Titelblatt noch im Kolofon genannt. Auf Grund der Rechtschreibung und Sprache des Werkes können wir bestätigen, daß Rudolf Hoffhalter der Buchdrucker war, und daß das Buch 1576 in Debrecen erschien. Die linguistischen Argumente werden von den Argumenten der Bücherkunde unterstüzt. — Auf Grund der Rechtschreibung können wir feststellen, daß der Katekismus von Bálint Szikszai Hellopoeus (RMK. I. 371.) in Krakkau in den 1570-er Jahren gedruckt wurde. — Das Werk von Mihály Sztárai: Comoedia lepidissima de sacerdotio — Az igaz papságnak tüköre (RMK. I. 24.) müßte dem Kolofon nach 1550 in Krakkau erschienen sein, aber nach der Rechtschreibung und der Sprache des Fragments können wir sicher behaupten, daß dieses Buch in Kolozsvár in den 1550-er Jahren erschienen ist, und nur wegen der Zensur wurde Krakkau und ein unbekannter Buchdrucker im Kolofon angegeben.

Die Buchdrucker können wir in die folgenden Gruppen teilen:

1. Die die *originelle* Rechtschreibung des Manuskriptes bzw. Autors bewahren. Diese sind: Georg Hoffgreff, Hieronym Vietor, Johann Singrenius (Vater und Sohn), Rafael Hoffhalter, also die ausländischen Buchdrucker.

2. Mit einem *gemischten* System arbeitende Buchdrucker, die manchmal ihr eigenes System benützen, aber sie halten sich meistens zum Manuskript. In diese Gruppe gehören: Mihály Török, András Komlós, Rudolf Hoffhalter, also die Buchdrucker in Ungarn.

3. Mit einem eigenen Rechtschreibungssystem arbeitende Buchdrucker sind Gáspár Heltai und Péter Bornemisza, und gewissermaßen Gál Huszár.

Wir können feststellen, daß das Zentrum der sprachlichen Integration aus dem Gesichtspunkte der Buchdruckerei in der obgenannten Zeit Kolozsvár, die Buchdruckerei von Heltai war. Dieses Zentrum verschiebt sich in den letzten Jahrzehnten des XVI. Jahrhunderts nach Oberungarn.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Heckenast Gusztáv, a zenei kiadó (Liszt Ferenctől Volkmann Róbertig)

Az idén világszerte együtt ünneplik velünk a nemzetek LISZT Ferenc születésének 150 éves fordulóját. A magyar könyvkiadással foglalkozóknak szintén alkalmuk van ünnepelni: HECKENAST Gusztáv magyar, német könyveknek és zenei műveknek európai színvonalon álló kiadója ugyancsak 1811-ben született.[1] Könyv- és zenei kultúránk két jubilánsa kapcsolatban állott egymással. E kapcsolatot időszerű felelevenítenünk, mert HECKENAST Gusztávnak — az egykorú kapitalista könyvkiadáshoz viszonyítva — haladó kiadói politikája a XIX. század könyvkiadásának történetét új adatokkal gazdagítja.

1857 körül, LISZTnek egyik hazalátogatásakor kezdődött. A nagyműveltségű, zeneértő kiadó (kitűnően zongorázott, jól rajzolt) megismerkedett a művésszel, aki ez alkalommal említést tett neki a cigányokról és a cigánymuzsikáról készülő művéről. HECKENAST felajánlotta LISZTnek, hogy kiadja művét. LISZT művét először Párizsban, franciául kívánta elhelyezni, szívesen beleegyezett azonban további, Pesten megjelenő fordításaiba.

A könyv 1859-ben „*Des bohémiens et de leur musique en Hongrie*" címmel valóban Párizsban jelent meg,[2] belső címlapjával szemközti oldalán a szerző biztosította a pesti kiadó részére német és magyar fordításainak, helyesebben német- és magyarországi fordításainak kiadási jogát: „Les droits de traductions sont réservés, pour l'Allemagne et la Hongrie, à M. Slechenasl, libraire-éditeur à Pesth." — Nem kell csupán feltételeznünk, hogy HECKENASTról van szó, mert a sajtóhibákban (különösen magyar vonatkozásban) bővelkedő könyv „Errata"-ja mindjárt így kezdődik: „Sur le verso de la page du premier titre, au lieu de: Slechenasl, lisez Heckenast, libraire-éditeur, à Pesth." Kevéssel a megjelenés után megindulnak a tárgyalások az akkor Weimarban élő művész és a pesti kiadó között; miközben a mű a magyar sajtóban egyre szélesebben gyűrűző vitákat támasztott.

A 140 rövid fejezetre tagolt könyv könnyen áttekinthető; bevezetőül általánosságban foglalkozik a nemzeti költészettel, eposszal, majd rátér a leglényegesebb részre: a cigányok története és jellemzése után a cigányzenére, melyet néhány kiváló magyar muzsikus ismertetésével zár. A cigánymuzsikának zenei anyagában valamiféle egységet vél felfedezni LISZT, amelynek forrása a cigány nép lelkülete; ennek alapvető vonásai természet- és szabadságszeretetük, fékezhetetlen temperamentumuk, mélyen gyökerező büszkeségük, egoizmusuk. Bár a cigányok eredetével, történetével foglalkozó fejezetek anyag-

[1] E cikk a szerző HECKENAST Gusztávról készülő tanulmányának egyik fejezete.
[2] Paris 1859, Librairie Nouvelle. 350 l.

összehordásában van tudományos igényesség, a feldolgozás módja — talán a szerző személyes élményeinek hatására — a romantikus iskolához közelíti. A cigánymuzsikát LISZT részletesen — kár, hogy nem rendszeresen — elemzi: motívumait, ritmusát, díszítő elemeit; ismerteti a cigányskálát, a cigányzenészek improvizáló-komponáló művészetét, formaalkotó készségét. Szól a cigányok és magyarok zenéjének viszonyáról, arról a tökéletes megértésről, amellyel a magyarok a cigányzenét fogadták és kibontakozásának tényezőivé váltak.

Liszt könyvének célja tulajdonképpen a befejezésből bukkan elő, eszerint a könyv a cigányoknak, muzsikájuknak megismertetése alapján mintegy bevezető magyarázata kíván lenni a Magyar rapszódiáknak.[3] Talán, ha a mű közvetlenül a nagy sikert arató Rapszódiák előtt vagy velük egyidőben jelent volna meg, más lett volna a visszhangja.

Ismeretes az az országraszóló vita, amely a francia nyelven megjelent mű körül keletkezett. Egymást érték a LISZT-ellenes támadások az egykorú zenei tekintélyek részéről. BARTALUS István, gróf FESTETICH Leó, SZÉNFI Gusztáv és még sokan tiltakoztak a szerző „hazafiatlan" állítása ellen, mely szerint a magyar zene a cigányzenéből ered. LISZT „el akarja vitatni a nemzet szent tulajdonát" — hangzott mindenfelől, a hazafiatlanság vádjával illették, s ettől még legmeghittebb barátai — köztük gróf FÁY István — sem tudták a művészt megvédeni. A támadások tetőfokán szinte csak egyetlen: LISZT-ellenes párt volt az országban, holott a lapok e könyv megjelenéséig többnyire büszkélkedő cikkeket hoztak róla, és VÖRÖSMARTY LISZT-költeményét újra meg újra kinyomatták.[4] Éppen a forrpont idején akadt azonban valaki: HECKENAST Gusztáv, aki minden kommentár helyett a művész védelmére, magát a művészt szólaltatta meg egy hozzáintézett levelének közzétételével:

„HECKENAST Gusztáv úrnak Pesten.

Uram! Ön szives volt néhány év előtt nekem ajánlatot tenni, mit én el is fogadtam, íly című munkámnak: A cigányokról s zenéjökről Magyarországban, német és magyar nyelveni kiadása tárgyában. Számos elfoglaltatások engem ezen munka befejezésének elhalasztására kényszerítettek, melynek utolsó próbaíveit a múlt tavasszal javítám ki, de amelyet a párisi kiadó (Librairie nouvelle) csak a tél kezdetén szándékozik áruba bocsátani. A címlap hátán ön ezen szavakat találandja: „Az átfordítási jogok Német- és Magyarországot illetőleg, Heckenast pesti könyváruskiadó úr számára tartatnak fönn."

Ezen kis jegyzék által teljesítém önnek tett igéretemet s nem kételkedem róla, hogy ön szintúgy teljesítendi saját igéretét. A német fordítást illetőleg azt óhajom, hogy az egyik jelenleg Bécsben lévő barátom —, CORNELIUS Péter úrra bízassék, ki Weimarban tartózkodása alatt a munkának már kétharmadát lefordítá, s ő az egészet készséggel bevégzendi, ha ön szíves leend vele az e célból kijelölt egyezkedésre lépni. — Részemről én is írok neki, hogy őt értesítsem arról, mikép ön vele levelezésbe lépend; meg levén róla győződve, hogy önre nézve kellemes dolog leend az eredetinek szellemével és stíljével megegyező fordítást adni ki. Már pedig arról biztosíthatom önt, hogy CORNELIUS úr erre tökéletesen alkalmas. A magyar fordítást illetőleg egészen önre bízom azon személy kiválasztását, kit ön erre alkalmasnak ítélend, egyetlen személy kivételével, kit adandó alkalommal megnevezendek önnek, s kit ön hihetőleg kitaláland.[5] Kellemetlen múltján kívül, erős gyanúm van ezen úrra, hogy ő volt amaz elsietett s rosszindulatú

[3] Franz LISZT: *Des bohémiens* . . . i. m. 346. l.

[4] DIENES Lajos: *Liszt Ferenc*. Magy. Néplap. 1856. 15. sz. 116. l. + arcképe a művésznek., Magy. Néplap. 1856. 16. sz. 126. l.: LISZT Ferenc levele a Magyar Néplap szerkesztőjéhez.

[5] HECKENAST sohasem hozta nyilvánosságra e fordító személyét.

hír szerzője, mely több lapokba átment könyvem tárgyában, mely *nem jelent meg, s melyet nem olvastak!* Ha azt olvasták volna tudnák:

1. Mikép az először azon célból készíttetett, hogy commentárul szolgáljon egy már több évek óta kiadott zenészeti munkához, melynek *Rhapsodies hongroises* címet adtam, s mely Magyarországban nem legcsekélyebb sikert aratott;

2. mikép hacsak elfogultság nem működik, mint ezzel a lapok jelentéseiben néha találkozunk, bármely részrehajlatlan olvasónak lehetetlen szerző hona iránti legőszintébb s legbuzgóbb ragaszkodásának az egész munkán át rezgését nem hallani. Mindazáltal a hazafiasság őszintesége nem foglalja magában a tudomány s művészet dolgábani vakságot, s azokat, kik azt legélénkebben érzik, nem kárhoztatja arra, hogy ezáltal illetéktelen bírákká legyenek mindazon kérdések iránt, melyek igazságot kívánnak a tények méltánylásában s alaposságot az okoskodásban."

A továbbiakban Liszt idézi levelében megtámadott könyvének befejező sorait, amely szerint a magyar méltán sajátjának tekintheti zenéjét, hiszen magyar földben, szívben gyökerezik, magyar gabona és bor táplálta, árnyék és nap érlelte, magyar oltalmazás alatt vált belőle koronájának legbecsesebb ékköve. Azután lemondóan hozzáfűzi: a rosszindulat mindennek, úgy e soroknak értelmét is elferdítheti. Majd így fejezi be:

„Egyébiránt uram, ha emlékszik még ön ama *viharra,* mely Pesten két év előtt ellenem föltornyosult, egy csupán békét és szeretetet lehelő mű, az esztergami mise alkalmából, s azon fordulatról, melyet később vettek a dolgok, hihetőleg kevésbé fog megrémülni ama *vihar* felett, mely engem a jelen körülmények közt fenyeget. Nekem részemről sok alkalmam volt, megszokni a sorsnak ezen kíméletlenségeit; mivel azon országban, ahol lakom, a lapoknak gondjuk van rá, hogy engem gyakran megtiszteljenek igen viharos bírálatok hajnali- s esti zenéjével! — Anélkül, hogy efölött jobban aggódnám, mint kell, ezentúl is folyvást egész egyszerűséggel s jó lelkiismerettel fogok dolgozni: egyébiránt eléggé meg lévén jutalmazva azon megtisztelő rokonszenvek által, melyeket nevem magának megszerzett s melyek azzal folyvást össze lesznek kapcsolva.

Fogadja ön stb.

Weimar, aug. 27. 1859. Liszt F."[6]

Heckenast a levelet alig egy héttel megfogalmazása után, szeptember 4-én közölte a Budapesti Hirlapban; azon hónap 15-én ugyanott közlik „*Dr. Liszt és a magyar zene*" címmel Simonffy Kálmán Liszt-ellenes bizonyítékait: a könyvből idézett helyeket franciául és magyar fordításukat. A cikk gúnyosan emeli ki a mű 283—284-ik lapján levő szövegből:„ Certes, les Bohémiens, en étant même les premiers auteurs de ces mélodies, de ces rythmes, les premiers introducteurs de ce style et de ses floritures, les propriétaires originaires des intervalles de la gamme qui distingue leur musique, ne l'eussent jamais cultivée au même degré, si leurs nobles hôtes ne leur en eussent donné l'occasion, ne les y eussent excités, ne se fussent délectés à les entendre." — Majd hozzáfűzi: „Ez utóbbiak Liszt Heckenasthoz írt levele szerint azon *erkölcsi előnyök*, melyek nagyobb becsületére válnak nemzetünknek zenénk eredetiségénél, s miknek minél nagyobb körvonalakkali festésében gondolja Liszt úr kielégíteni hazája iránti kötelességeit."[7]

A Budapesti Hírlapban ugyanezen év október 6-án újabb „cáfoló szózat emelkedett zenénk eredetét illetően Liszt állítmánya ellen" a Napi újdonságok rovatában Szabó Alajos tanár tollából; az igazi indiai eredetű cigányzenét szerinte a nagyvárosoktól távolfekvő viskókban kell keresni, ahol a cigányok eredeti szokásaik szerint élnek, táncolnak, zenélnek. Fő érve: a különböző

[6] Budapesti Hírlap. 1859. 212. sz. 1—2. l.
[7] Budapesti Hírlap. 1859. 220. sz. 3. l.

nemzetek között élő cigányság ezen nemzetek dalkincséből táplálkozik, a magyarnak magyar, a tótnak tót, az oláhnak oláh nótát húz; ha a magyar zene és tánc cigány volna, akkor a spanyol, francia, orosz s oláh cigányoknak is „kellene tudni magyar nótát húzni és magyarul táncolni . . ."[8]

SZABÓ Lajos érvelése már ad absurdum viszi a bizonyítást, éppen ezért az eddig felsorakozókkal együtt jól megvilágítja az egész *országos* vita vulgáris jellegét, melyet nem zeneelméleti alapon, hanem hangzatos szavak formalizmusába süllyesztve folytattak. LISZTnek igaza volt HECKENASThoz intézett levelében: a legtöbb vitatkozó nemhogy olvasta volna, de nem is látta könyvét; akik valamilyen módon hozzájuthattak, néhány szakaszt kiragadtak belőle és ezeken rágódott azután az egész egykorú zenei és nem zenei világ.

A hatalmas harcnak idézeteink csupán halvány visszfényei és HECKENAST mindezek ellenére a könyvet kiadta magyar és német fordításban. Nem riasztotta vissza az sem, hogy LISZTnek legbuzgóbb magyar hívei, köztük a nagy népszerűségnek örvendő dalköltő, SIMONFFY Kálmán, ki „minden megérdemelt szigorral lépett fel", őt is perbe fogja.[9] Nemcsak a nagy név varázsa, politikai állásfoglalása is erre késztette. Kiadványainak sorában addig gazdagon volt képviselve a népköltészet. 1857-ben például kiadta ERDÉLYI János magyar népdalválogatását: „Válogatott magyar népdalok. Képes kiadás."

Irodalomkutatásunk, közelebbről SŐTÉR István álláspontja szerint is, a népköltészethez, főként 1840-től kezdve, politikai tettként fordultak a magyar írók és még az 50-es években is lényeges demokratikus állásfoglalást jelentett ápolása. A 48 előtti népiesség bár önmagában nem volt forradalmi, hozzájárult a forradalom előkészítéséhez. ERDÉLYI és társai 1848-ban híven közreműködtek a forradalom, az új, az átalakult Magyarország közügyeinek vitelében, előmozdításában, bár egyikük sem képviselt tudatos forradalmi programot. Ilyen programot egyedül PETŐFI hirdetett meg, aki a plebejusi, demokratikus népiességből indult el, ennek lendítőerejével jutott a forradalmi programig s ezzel egyszersmind túl is haladt az irodalmi népiesség demokratizmusán. ERDÉLYI János és társai felfedezik a népköltészetet s ez a felfedezés készíti elő PETŐFI világszabadság eszméjének, valamint forradalmiságának kialakulását.[9a]

HECKENAST 1848 után a népköltészettel jogosan equivalensnek tartotta a népi dallamkincset; ezért ragadta meg LISZT művében a magyar és a cigány zene problematikája. Korától ugyanis még messze volt a magyar parasztdalok gyűjtése — ez közelebbről BARTÓK és KODÁLY nevéhez fűződik. Maga is zeneértő s bár látta, hogy a szerző a kérdést nem oldotta meg, annak csupán elindítását: a nép költészetének, dallamvilágának analizálását geniális szerzője által elfogadhatónak ítélte.[10] Ez a meggondolás indította arra, hogy

[8] Uo. 1859. 238. sz. 2. l.

[9] SOMSICH Andor: *Liszt Ferenc élete*. Bp. 1925. 292—293. l.

[9a]. SŐTÉR István: *Irodalmi és zenei népiesség*. Részlet a II. Magyar zenetudományi konferencián 1961. szept. 25-én elhangzott előadásból.

[10] LISZT könyve fejtegetésében kettős tévedés áldozata: kimondja, hogy a cigányzenészeink által játszott dalok, amelyeket korában magyar népzenei alkotásoknak tartottak, nem magyar, hanem cigány népi dallamok. A mai magyar népzenei kutatás állása szerint nem cigány, de nem is magyar népi eredetűek: nagyrészüket ismert, dilettáns és zenekedvelő magyar nemesek szerezték. E „fülbemászó" műzene — sok dala nyomtatásban is megjelent — dalolva, szájról szájra terjedt s cigányzenészeink is így jutottak hozzá. Szívesen játszották falu- és városszerte, mert a közönség kívánta és kedvelte. Vö. KODÁLY Zoltán: *Die Volksmusik*. (KODÁLY Z.—BARTHA D.: *Die ungarische Musik*. Bp.—Leipzig 1943. 13. l.)

kiadványainak szakjegyzékében a népköltészetet, népdalt felölelő szakcsoportba sorolja a művet.[11]

Először a magyar fordítás jelent meg. Címlapja: *A czigányokról és a czigány zenéről Magyarországon.* Írta Liszt Ferenc. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. MDCCCLXI. A címlap verzóján: Nyomatott Landerer és Heckenastnál. — Terjedelme 328 oldal. Az eredeti mű 140 fejezete 139-re szűkült, a fordító a két utolsót összevonta. A mű nem tünteti fel a fordítót. Feltételezhetően Heckenast éppen azért hallgatta el, mert azzal a személlyel volt azonos, akire Liszt nem akarta a fordítást bízni.[12] Az egykorú irodalom nyomán a szálak Székely Józsefhez vezetnek, az 1850—1860-as évek magyar írói csoportjának egyik legjellemzőbb alakjához. Róla mondja Tóth Béla, atyjának Tóth Kálmánnak visszaemlékezéseit idézve: „A kisujjában van az egész Shakespeare, a filozófiai rendszerekkel úgy dobálózik, mint az éretlen vackorral, sőt még Blair Hugót is olvasta és pedig — mirabile dictu ! — eredetiben... A dráma fogalmát így revelálta: az a kérdés a drámában, mennyire bírunk valamely társadalmi, politikai, vagy erkölcsi eszmét szenvedélyekké átalakítani." Ezen modern felfogású publicistának és irodalomesztétának a „prózája szabatos, zamatos, amelyet meg nem mételyez idegen fordulat, germanizmus, vagy gallicizmus" — vallja Ágai Adolf, akivel együtt dolgozott a Bécsben megjelenő *Magyar Sajtó* szerkesztőségében.[13]

A *Magyar Sajtó* (1855. jún. 15—1865. dec. 11.) 1857. jan. 1-től Pestre, Heckenast Gusztáv tulajdonába került, s bár szerkesztői változtak, Székely megszűnéséig megmaradt főmunkatársának. Így közelebbi kapcsolata volt a lap kiadó- és nyomdatulajdonosával is.

Mind ez ideig egyetlen helyen találkozunk Székely Józseffel, mint Liszt könyvének magyar fordítójával, mégpedig az egykorú *Napkelet* c. folyóiratban: „Liszt Ferenc cigányzenéről írt röpiratához Reményi Ede hegedűvirtuóz hazánkfia is hozzá fog szólni, s mint biztosan tudjuk, határozottan Liszt mellett ránt kardot anélkül, hogy zenénk magyar eredetét megtagadná. Az oly sok vitára alkalmat nyújtott röpiratot jelenleg a velős tollú Székely József fordítja magyarra az eredeti franciából, s a sok tekintetben félremagyarázott könyv tiszta magyarázata jövő hó végén fog megjelenni."[14] Heckenastot Székelynek írói kvalitása, tekintélye győzték meg arról, hogy Liszt kívánsága ellenére, vele fordíttassa a könyvet. Valószínűleg azt is tudta, hogy a művész gyanúja alaptalan: nem Székely sugallta a Liszt-ellenes sajtóhadjáratot. „Kellemetlen múltja" — amellyel Liszt nyilván Székelynek *Egy év története* című, felségsértés vádján rendőrileg elkobozott könyvére célzott — az azonos beállítottságú pesti kiadót egyáltalán nem zavarta: ő sem gondolkozott több „lojalitással" az uralkodópárnak 1857. évi magyarországi látogatásáról. Székelynek demokrata volta csak ajánlólevél volt Heckenast számára; bizonysága: az ellenzéki írókat, Áldor Imrét, az utópista szocialista Szini

[11] *Árjegyzéke azon szaktudományos és ismeretterjesztő munkáknak, melyek Heckenast Gusztáv által kiadattak.* Pest 1871, Heckenast.

[12] Vö. a Heckenasthoz intézett id. levelet.

[13] Tóth Béla: *Székely József.* A Hét. 1895. 299. sz. 603—604. l. Porzó: *„Sekszpir Jóska."* Pesti Napló. 1895. 257. sz. 1—3. l. Mindkét cikk Székely József halála alkalmából jelent meg.

[14] Napkelet. 1859. 42. sz. okt. 16. 671. l. vö. még Major Ervin: *A galántai cigányok.* Magy. Zene. 1960. 3. sz. 243—266. l., aki elsőnek fedte fel a magyar zenei kutatás számára Liszt könyvének magyar fordítóját az idézett cikkre támaszkodva.

Károlyt, VAJDA Jánost, Tóvölgyi Tituszt, ZILAHY Károlyt, stb. is kiadta.[15] Azután, ha a ,,cs. kir. hadifőparancsnokság'' tetten érte a tiltott gondolatot, az író vagy szerkesztő börtönbe került, ő meg fizette a tetemes pénzbírságot.

HECKENAST nem sietett a LISZT-fordítások megjelentetésével: majdnem két esztendőt várt, míg elültek a harci zajok, amit a francia kiadás okozott. Sokkal nemesebben gondolkozott a szerzőről és művéről, semhogy a vita nyomán felcsigázott olvasóközönség kíváncsisága és a könyv kelendősége között összefüggést teremtett volna.

A fordítások megjelenésekor a sajtó valóban megelégedett a híradással. A HECKENAST kiadásában megjelenő, ARANY János által szerkesztett *Szépirodalmi Figyelő* 1861. júl. 25-én említi először az ,,Új könyvek'' rovatában.[16] Az ugyancsak HECKENAST által kiadott *Vasárnapi Ujság* július 21-én Irodalom és művészet című rovatában így ír: ,,*Heckenast* Gusztávnál a napokban következő többnyire nagybecsű munkák jelentek meg: *A czigányokról és a czigány zenéről Magyarországon.* Írta LISZT Ferenc. Mint tudjuk, az eredeti munka pár év előtt jelent meg franciául, s azon időben a magyar journalistika igen élénken foglalkozott vele, különösen Liszt azon állítása miatt, hogy a magyar nemzeti zene tulajdonképpen nem is az, hanem czigány nemzeti zene. Ez állítás megcáfolására egyes hírlapi cikkeken kívül egy nevezetes röpirat is jelent meg BRASSAITÓL íly cím alatt: *Mi hát, magyar-e vagy cigány zene?* — LISZT munkáját bizonyára érdekkel fogják olvasni azok, kik az eredetit nem ismerik. Ára 2 ft.''[17]

A polihisztor BRASSAI Sámuel LISZT ellenes röpiratának említése, a fordítás megjelenésekor a kiadó lapjában, igazolja, hogy a viták véglegesen megszűntek s már csak arra jók, hogy felhívják az olvasóközönség figyelmét egy új könyvre. BRASSAI írása 1860-ban jelent meg Kolozsvárt, tehát már erősen post festa, amit előszavában maga is bevall, szidva azt az ,,újdondászt'', aki ezért egy laphírben szemrehányást tett neki: ,,A jelentés szóról szóra imez — írja — LISZT F. czigánykönyve ellen, mely ellen egy éve annyit hadakoztunk, BRASSAI S. könyvet írt, mely megjelenőben van. Kissé soká érkezik ugyan, de ha jó, még nem késő'. Ami igaz, az igaz. Későn írtam egyszerűen azért, mivel LISZT könyvét későn kaptam ... Aztán nem akartam úgy tenni, mint X és hadakozó társai, kik a szóban forgó könyv ellen akkor hadonásztak, mikor még csak hírét hallották, nem mikor már látták és olvasták ... S amint ezekre LISZT HECKENASThoz írt sophisticus levele megjelenék, önök, a nagy hadakozók oly szépen elcsücsülének, mint a berlini fütyülő közönség, amidőn LISZT maga lépett az állványra ,,symphonische Dichtung'' jait vezénylendő. Már pedig cáfolat kellett ám és ma is kell.''[18] — Annak ellenére, hogy BRASSAI nagy tudását kortársai becsülték, zeneesztétikai cikkeit, zenekritikáit elismerték és 56 oldalra terjedő LISZT-cáfolata etnográfiai, nyelvészeti érvekkel a (magyarral rokon dallamkincs illusztrálására kottázva mellékelte REGULY Antalnak a voguloknál lejegyzett dallamait), zeneelmélettel alátámasztva ké-

[15] HECKENAST Gusztáv által közrebocsátott könyvek jegyzéke. Pest 1872, június. ZILAHY Károlyt is érdekelte a népköltészet: a román, szerb, cseh, magyar népköltészet és népzene kölcsönös megismerésének fontosságát hirdette.

[16] Uo. 38. sz. 608. l.

[17] *Vasárnapi Ujság.* 1861. 29. sz. 345. l. — BRASSAI Sámuel könyvének címe helyesen: *Magyar- vagy czigány-zene?* Elmefuttatás LISZT Ferencz *,,Czigányokról''* írt könyve felett.

[18] BRASSAI Sámuel, i. m. Előszó és 55. l.

szült, hatástalan maradt; HECKENASTra is. holott BRASSAI óva int „nehogy LISZT hazánkfia könyvének fordításával, melytől ugyan már egynéhány megkísértő toll néhány levél után visszaborzadt, mégis egy merészebb valaki irodalmunknak káros ajándékot nyújtson." A kiadónak már valóban nem volt mitől tartania, mert még az akkor alapított szaklap: a *Zenészeti Lapok* is legfeljebb csak tréfás célzásokkal illeti LISZT könyvét a „Zenészeti naptár" c. állandó rovatok egyikében:

„December 29. Bohémia újra megnépesedik, s Napóleon újabb politikája oda mutat, hogy annektálni akarja.
December 30. Erre LISZT a franciák császárjához folyamodik megtudni, hogy „Les Bohémiens" alatt cigányokat, vagy cseheket kell-e érteni."[19]

A magyar fordítás megjelenésekor pedig a *Zenészeti Lapok* már nem a szerzőt marasztalja el, hanem a fordítót szakavatatlanságáért, a kiadót a rossz fordítóért: „A fordítás legnagyobb részben nem sikerültnek mondható, a névtelen fordító, kivált a műnek zenészeti részeit s értelemkifejezéseit illetőleg a legnagyobb szakavatatlansággal s készületlenséggel járt el nehéz feladata megoldásában . . . Hogy LISZTnek virágos nyelvét s többnyire a sokféle jelentőségű szavak használatától túláradó írmodorát szószerint lefordítani nem lehet, azt mindjárt láthatja, ki a kérdéses könyvbe csak beletekint. Aki annak lefordítására vállalkozik, annak nagyon kell tudnia, hogy a zenészeti eszmék kifejezésére szolgáló mű- és az ezeket kísérő francia szavak minő helyen minő értelemben veendők, különben oly galimathiast ír össze, minőket felmutattunk." LISZTről azután igazán nem tételezhető fel, hogy nem tudná magát a zeneirodalomban kifejezni, vagy könyvében csupán stilisztikai „ömlengésekre" törekedett, „sőt ellenkezőleg, nem tartózkodunk kijelenteni, hogy abban sok szépet, meglepőt találhatni, s sok oly eszmére akadhatni, mely megérdemli nemzeti zenénk kérdése érdekében a közelebbi megvitatást s a higgadt tudományos észlelődést."[20] — E sorok nem a zenei tekintély hatására keletkezett pálfordulás szülöttei, inkább a szakemberek elismerése, akik — miként HECKENAST — szintén felfedezték LISZT könyvének lényegét: bár közvetve, de megjelölte a magyar zenei kutatás egyik legfontosabb feladatát, a magyar népi dallamkincs felkutatását. A *Zenészeti Lapok*nak egész fennállása idején (1860/61—1876.) visszatérő cikktémája a magyar népdal és népi tánc.[21]

HECKENAST még ugyanebben az évben jelentette meg LISZT könyvének német fordítását is a következő címlappal: *Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn.* Von Franz LISZT. Deutsch bearbeitet von Peter CORNELIUS. Pesth, Verlag von Gustav Heckenast. 1861. — A könyvet záró 260-ik oldalon találjuk a nyomdát: Druck von Breitkopf und Härtel in Leipzig; lehet, hogy — miként a fordító esetében — a nyomásnál is LISZT kérését vette figyelembe: Peter CORNELIUST, a mester kedves tanítványát bízta meg a német átdolgozással, kinyomatását pedig a lipcsei zeneműkiadóval végeztette annak ellenére, hogy saját nyomdával rendelkezett. A német fordítás erősen különbözik az eredeti műtől és a magyar fordítástól is. Először is CORNELIUS, igen helyesen, az egész anyagot fő témákra bontó, jól tagoló tartalomjegyzékkel látta el.

[19] 1860. dec. 26. 13. sz. 104. l.
[20] Zeneirodalmi újdonság. Zenészeti L. 1861. júl. 17. 42. sz. 333—334. l.
[21] Vö. például HAJDU László: *Nemzeti táncunk és népzenénk amint van és kellene lennie.* Zenészeti L. 1861. 22—24. sz. 169—172, 177—179, 185—186. l.

A további összehasonlítás szerint az eredeti mű 140, a magyar fordítás 139 fejezetével szemben CORNELIUS 20 fejezetben vonta össze az anyagot: fejezeteket egyesített s olyanokat, melyekről úgy érezte, hogy csupán sallangjai a főtémáknak, elhagyta.[22] Elmaradtak egyes jegyzetek, viszont keletkeztek újak.[23] A záróoldalról CORNELIUS elhagyta a francia és a magyar kiadásban is megtalálható szerzői keltezést: „Weymar, ce 2 avril 1859"; meg kellett volna hagynia, mert az utolsó fejezet az utószó szerepét tölti be. Elmaradt a fordíttatás jogával megbízott személy jogosítása és az „Errata" is. Az utóbbira pedig — minthogy a fordító a magyar nyelvben és történelemben nem volt jártas — nagy szükség lett volna. CORNELIUS nem tudta az e területekkel kapcsolatos tévedéseket helyesbíteni, SZÉKELY viszont a magyar fordításból kiirtotta őket. A német kiadás példája volt a mű azon későbbi kiadásainak, amelyek szintén összevont és rövidített fejezetekben adták LISZT munkáját a lényeges kiemelésére törekedve.

HECKENASTnak LISZTtel kapcsolatos kiadói politikája többszörösen igazolódott történelmünk folyamán, valamint a zeneirodalmi érdeklődés és a zenei kutatás terén is.[24] Nemrégen egyik kiváló zenetudósunk érdekes cikkében hasznosította a 100 éves könyv forrásértékét[24].

*

CORNELIUST saját művének kiadása is a pesti kiadóhoz fűzte; 1862-ben jelent meg nála dalainak egyik kötete: Peter CORNELIUS: *Lieder*, 16 rét alakban, 111 oldal terjedelemben.[25] Ez az igen kultúrált zeneszerző — műveinek szövegét is rendszerint maga írta — operáival, és különösen dalaival aratott nagy sikert, éppen ezekben őrizte meg leginkább egyéniségét. Jellemző HECKENAST nagy zenei műveltségére is, hogy értéküket felismerte. Egész kiadói tevékenysége során rendkívüli érzékkel sejtette meg a tehetséges alkotó embert és üzleti érzékkel párosult ügyességgel tudta a velük való távolabbi kapcsolatokat — sokszor baráti alapokra helyezve — kiadói kapcsolattá alakítani.

1865-ben HECKENAST kiadta az ellenzéki írónak, SZINI Károlynak népdalgyűjtését. A könyv címlapja: *A magyar nép dalai és dallamai*. Hangjegyekre tette és kiadta SZINI Károly. Pest. HECKENAST Gusztáv tulajdona. 1865. Eredetileg 4 füzetben, egymásután jelent meg 50—50 dal. Az 1866 körül egyesített, nyolcadrétalakú kiadvány 200 dalt tartalmazott; fűzve, valamint díszkötésben árusították. HECKENAST saját nyomdájában állíttatta elő. Tulajdonképpen az általa 1857-ben kiadott ERDÉLYI János-féle magyar népdalválogatás kiegészítésére szánta.[26] A magyar népdalgyűjtés a XIX. század

[22] Az eredeti mű I—V. fejezetei a német I., VI—XV. a II., XVII—XIX. a III., XXI—XXV. a IV., XXVIII—XXXIV. az V., XXXVII—XLV. a VI., XLVI—LI. a VII., LII—LVIII. a VIII., LIX—LXVI. a IX., LXVII—LXXI. a X., LXXIII—LXXXII. a XI., LXXXIII—LXXXIX. a XII., XC—XCII. a XIII., XCIII—XCIX. XIV., C—CV. a XV., CVI—CXX. a XVI., CXXI—CXXV. a XVII., CXXVI—CXXXIV. a XVIII., a CXXXV—CXXXIX. a XIX., a CXL. a XX. fejezetté alakult. — Elhagyott fejezetek: XVI, XX, XXVI, XXVII, XXXV, XXXVI, LXXII.

[23] Új jegyzeteket csatolt CORNELIUS a német kiadás VIII. és XII. fejezeteihez.

[24] MAJOR Ervin: *A galántai cigányok*. id. cikkében írja, hogy a galántai cigánymuzsikusokra az első utalást LISZT könyvének a 122. fejezetében találta.

[25] CORNELIUS művének HECKENAST-féle kiadását eddig nem sikerült megtalálnom a budapesti könyvtárakban.

[26] *Válogatott magyar népdalok*. Szerk. és kiad. ERDÉLYI János. Képes kiadás. Pest 1857, Heckenast Gusztáv.

első évtizedeiben indult meg nagyobb lendülettel; a 40-es években a Kisfaludy-Társaság irányítása alá került. A forradalom és az utána következő évek eseményei egy időre felfüggesztették, majd a 60-as években, újból a Kisfaludy-Társaság pártfogása mellett, ismét megindult. E népdalgyűjtés azonban csupán a dalszövegekre szorítkozott. HECKENAST SZINI munkájával a *dallamkincset is* meg akarta őrizni: „Mindeddig a népdaloknak csak szövegét gyűjtötték, csak verseire volt gond; de hogy dallamaik is meglegyenek és fennmaradjanak, azok a régi jó s tősgyökeres magyar dallamok, arra nézve még testületileg és nemzetileg semmit sem tettek. Az összes magyar dalok és dallamok kiadásának első feltétele, hogy oly jutányos és közérdekű legyen, hogy ne csupán egyesek, hanem a nagyközönség pártfogására lehessen vele számolni. Legyenek meg benne az összes dalok, melyeket a magyar közönség bármely rétege dalol, vagy dalolt" — írja SZINI könyve előszavában.[27] Olcsón, mindenkinek! volt a jelszava a tömegek felé forduló szerzőnek és a kiadónak is.

Népi dallamokat akartak megőrizni MÁTRAY Gábor és FÜREDY Mihály is — folytatja SZINI —, de ők zongorára adták ki a dalokat, ami már eleve leszűkítette a zenei közönséget s ezért „a nálunk ez idő szerint oly kevés sikerrel kecsegtető egyesületi működés helyett célszerűbbnek látszott, ha ez ügyet mint vállalatot egy áldozatkész és áldozatképes vállalkozó teszi sajátjává, olyan, ki a nemzetnek szolgálni akar, anélkül, hogy azt szolgálata fejében előre terhelni kívánná, s anélkül, hogy magát a jelen kedvezőtlen időben valami nagy haszonnal kecsegtethetné. HECKENAST Gusztáv úr felfogta ez ügynek egész fontosságát s vállalkozni mert annak kivitelére a mai időben, minden előfizetés igénybevétele nélkül, akkor, mikor némelyek minden kis elmeszüleményüket vagy puszta nyerészkedési árucikkeiket a nemzetre, a nagylelkű közönségre tólják, hogy vegye meg tőlük, még mielőtt megjelentek volna . . . a vevőnek alig került egy-egy dal hangjeggyel együtt egy krajcárjába."[28]

SZINI gyűjtése korántsem foglalja magában népdalainkat, népi dallamainkat, ezt ő is elismeri; nagyrészük megzenésített CSOKONAI, KAZINCZY, KÖLCSEY, PETŐFI, TOMPA és VÖRÖSMARTY-vers, sárospataki diáknóta, vagy nemesi kúriák szülötte s csak nagyon kis százalék az igazi népdal. A szerző és kiadó, amikor valamennyit „a magyar nép dalainak és dallamainak" tekintették, csupán koruk felfogását vallották. SZINI büszke és boldog — előszava szerint — hogy, bár nem zeneszerző, zeneművész, mégis őt bízták meg a sajtó alá rendezéssel. Összeállításának egyetlen „tárháza" emlékezete, ahonnan sok olyan dalt merített, amelyek még soha „hangjegyre téve nem voltak". Gyűjteményének pedig elsősorban a megőrzés a célja, mert „ez a rohanó és gondatlan, vagyis egyébbel gondoló század mindent elfeled, ami le nincs neki írva a könyvében, ami ki nincs nyomtatva . . . Még ma — csupán ma — van idő, megmenteni az azelőtti dolgokat az elenyészéstől; mint egy más világ maradványait. Holnap már talán késő lesz."[29] — Itt már az a társadalomkritikus író politizál, aki „*Magyar birodalom*" címmel ebben az időben javaslatot készített a magyar kérdés megoldására a király címére. Az önálló magyar birodalom eszmei célkitűzése PROTTMANN rendőrminisztert ezúttal is arra

[27] SZINI Károly i. m. 1—16. l.
[28] Uo.
[29] Uo.

inspirálta, hogy a szerzőt művével együtt megsemmisítse s SZINIT ettől csak az a kormányzati intézkedés és éleslátás mentette meg, mely az ellenzéki hangulat tompítása érdekében inkább választotta a „jóságos" uralkodói elnézést.[30] Érthető ezek után, hogy SZINI daloskötete élére a Szózat és a Himnusz után mindjárt harmadiknak

Ha visszanéz a bús magyar
Hajdankora tükrébe,
Egyet sóhajt s keservvel telt
Könny szökik fel szemébe. stb.

kezdőstrófájú dalt teszi, PETŐFITŐL „Rég veri már a magyart a teremtő . . .," „Fiúk, az Isten áldjon meg ! . . ." témájúakkal folytatja, majd „Bécs várostól nyugotról keletre| Hidegen fu a szél;| Bánatot hoz a magyar nemzetre,| Mert vele felhő kél . . ." következik.[31] Bár a kiegyezés előtt nem sokkal már sok mindent ki lehetett mondani, mégsem valószínű, hogy „keletről nyugotra Bécs városa" nem rótta szerzőnek, kiadójának titkos számlájára a nem is olyan ártatlan munkát. Előszava végén SZINI kéri a hazai „dalértőket és dalkedvelőket, karolják fel e minden igaz magyart érdeklő ügyet, gyűjtsenek össze vidékeiken minden ott megszerezhető, vagy általuk tudott magyar dalt és dallamot, és azokat — bár a legegyszerűbben hangjegyre téve — küldjék be neve alatt HECKENAST Gusztáv kiadóhivatalába, Egyetem-utca 4. sz. alá Pestre. A szíves küldők gyűjteményeiről nyilvános számot fog adni a dalok következő füzeteiben, s időközben is értesítéssel szolgálhat a *Vasárnapi Ujság*-ban, mely e célra készséggel megnyitja hasábjait."[32] SZINI kiadójával együtt — HECKENASTÉ volt a lap — nemcsak népdalgyűjtésre szervezte közönségét: 48-ra, a 48 előtti időkre is kívántak „emlékezőket" gyűjteni. SZINI gyűjtése második kiadásban is megjelent: HECKENAST utóda, a Franklin-Társulat adta ki 1878-ban; tulajdonképpen nem rendezett újabb kiadást sajtó alá, hanem a HECKENASTtól raktáron maradt, tetemes számú példányokhoz új borítékokat nyomtatott; a belső címlap még a HECKENAST-féle volt, csupán rányomtatták a második kiadás jelölését. Ez az eljárás a nagykapitalista könyvkiadás egyik tipikus nyerészkedési módszere volt, amellyel a Franklin-Társulat nemcsak ebben az esetben élt.[32a]

HECKENAST még egy dallamokkal kísért népdalgyűjteményt adott ki, mégpedig egy német tájdalgyűjteményt: *Volkslieder aus Steiermark mit Melodien*. Gesammelt und bearb. von P. K. ROSEGGER und Richard HEUBERGER. Pest 1872. — Peter ROSEGGER a Pesten eredetiben kiadott német íróknak e korszakban az utolsó jelentős alakja. A pesti német kiadványok fénykora HECKENAST Gusztáv kiadói tevékenységével veszi kezdetét. ROSEGGERnek

[30] SZINI könyve 1866-ban Pesten jelent meg.
[31] SZINI, i. m. 18—22., 24—25., 28. l.
[32] Uo. Előszó. 16. l.
[32a] vö. BISZTRAY Gyula: *Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)* c. cikkében: „A Franklin-Társulat legtöbb kiadványa, köztük az Arany-kiadások nagy része évszámjelzés nélkül jelent meg. A kiadás évének eltitkolása a Franklin-Társulatnak következetesen alkalmazott üzleti fogása volt, hogy a raktáraiban éveken, évtizedeken át tárolt íveket bármikor olyan kiadványaként vethesse piacra, melyről azt hihesse a jámbor olvasó, hogy: „Készült ebben az esztendőben." Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz. 31. l.

— a stájer dalokat is beleértve — 11 művét és egy időszakos munkáját adta ki 1871—1878-ig a pesti kiadó.[33]

A stájerföldről származó ROSEGGER — a XIX. század osztrák prózairodalmának STIFTERrel együtt legkiemelkedőbb képviselője — abban az időben Grácban élt. Innen keltezi 1871. febr. 21-én a HECKENASThoz intézett, százakra menő levelei közül azon sorait, amelyek először említik a stájer dalokat:

„Ich habe *steierische Volkslieder* gesammelt u. auch die ganz originellen Arien dazu, die ich mir durch einen hiesigen Componisten, dem ich sie vorpfeifte, aufschreiben lasse. Wir wollen nun diese seltenen Lieder sammt ihren Weisen drucken lassen, u. gäbe das vorläufig ein Heft von 3—4 Bogen. Das sollte, da die steierischen Volkslieder noch sehr wenig bekannt sind, ganz etwas Eigenartiges werden u. vielleicht Aufsehen machen. Nur handelt es sich um den Verleger. Ich erlaube mir die Anfrage, ob Sie, verehrtester Freund, geneigt wären, diese Lieder mit den Noten zu verlegen, oder ob wir uns damit an eine Musikalienhandlung zu wenden hätten. Ich verstehe von diesen Dingen gar nichts; ich kenne nur den Text der Lieder u. kann ihre Arien pfeifen (zum Singen habe ich keine Stimme, u. zum Spielen bin ich nicht musikalisch).

Wende mich denn an Sie, dass Sie mir darüber Rat erteilen. Ich weiss Niemand der sich im steirischen Volke ernstlich um diese Lieder kümmerte u. es täte mir Leid wenn sie nach u. nach verloren gingen."[34]

ROSEGGERnek, a stájer erdők parasztkunyhós szülöttének életét kezdettől e különleges nép erkölcse, szokásai határozzák meg. Első írásai még a stájer szülőföldet, parasztokat mutatják be a városiaknak később már összefonódnak a stájer tájak és a nagyvilág.

„Ich führe euch ein in das Volk — írja a *Sittenbilder aus dem steierischen Oberlande* című munkája bevezetőjében — wie es in den Bergen der Steiermark lebt, denkt und empfindet . . . Ich bin ein Kind dieses Volkes, habe in seiner Mitte mehr als den vierten Teil eines Menschenlebens verbracht, . . . Und endlich habe ich beobachtet wie sie mit einander leben, und wie jeder einzelne sein Dasein fristet da oben in den unwirtlichen Bergen."[35]

A hegyi világban és lakóiban az író nemcsak a stájer földet és emberét látta és tükrözte; írásaiban megszólalnak a paraszti sorsok: szabadnak, de szegénynek születtek, s így a szűkös mindennapi kenyérért áruba kell bocsátani erejüket a kizsákmányoló munkaadónak; a kisparasztnak dobraverik házatáját, egy-két hold termőjét adó fejében; majd tovább pereg a tragédia: a besorozott családfenntartó „katonaszökevény" sorsa is beteljesedik. Így lesz a „*Sittenbilder aus dem steierischen Oberlande*" sokkal több az egykorú népi elbeszéléseknél: így lesz a társadalom vádlója és számonkérője.

A szűkös ifjúkort, felvergődését még nagykiadó korában sem feledő HECKENAST — atyja a sok gyermekkel megáldott kassai evangélikus lelkész nem tudta még tehetséges Gusztáv fiát sem egyetemre küldeni — antikapitalista, antiklerikális és humanista beállítottságánál fogva, örömmel látta a fiatal ROSEGGER írásaiban a társadalomkritikai tendenciát. ROSEGGER viszont nemcsak az európai hírű kiadót, — idősebb, tapasztalatokban gazdag, nagyon

[33] SZEMZŐ Piroska: *Német írók és pesti kiadóik a XIX. században.* (1812—1878.) Bp. 1931. 82—115. l. Rudolf LATZKE: *Peter Rosegger. Sein Leben und sein Schaffen.* Bd. 1. Der junge Rosegger. Weimar 1943.

[34] ROSEGGER levele HECKENASThoz. Graz, 1871. febr. 21. Kiadatlan. Steiermärkische Landesbibliothek am Joanneum in Graz. További levélváltásuk forrását, minthogy ugyanaz, nem idézzük.

[35] Graz 1870. Leykam.

művelt atyai barátját is tisztelte benne. HECKENAST minden alkalmat és lehetőséget felhasznált irányítására. Személyes találkozásuk — HECKENAST üzleti, családi ügyben Bécsbe, Grácba utazik és itt, de gyakrabban pesti és pilismaróti otthonában vendégül látja ifjú barátját — még inkább sűrű levelezésük megannyi alkalom politikai, irodalmi, művészeti eszmecserére. ROSEGGER első leveleiben inkább csak beszámol a Monarchia bel- és külpolitikájának gráci visszhangjáról és történéseiről, bizonytalan hangja csak lassan érik határozott politikai véleménnyé kiadójának felvilágosító hatására. Így ír például 1871. jan. 30-án HECKENASTnak Ludwig Richard ZIMMERMANN hesseni származású, antiklerikális, ellenzéki újságíró Grácból, sőt egész Ausztriából való kiutasításáról:„ Die Ausweisung des Redakteurs Zimmermann macht hier grosses Aufsehen; ich bedauere den Mann nicht sehr, er hatte nicht das Recht, die Parteien u. Confessionen mit solch unerhörter Rücksichtslosigkeit u. gemeiner Grobheit zu beleidigen. Die Art seiner Ausweisung aber ist geeignet für die fernere freie Entwicklung des Verfassungs- u. Geisteslebens ernste Besorgnis einzuflössen."[36] Egyelőre csak az író szólal meg benne, aki a foglalkozásával járó jogok: gondolat- és szólásszabadság sérelmét látja, és nem veszi észre, hogy mindez az általános politikai korrupcióból ered. HECKENAST rögtön válaszol:

„Dieses willkürliche Verfahren Ihrer Regierung gegen ZIMMERMANN will auch mir nicht — *ganz. u. gar* nicht gefallen. Manche Flegelhaftigkeiten, die die Freiheit mit sich bringt, müssen ertragen werden, denn nur das Gefühl u. der Rechtsspruch der *Sitte* kann nach u. nach die Übergriffe der Freiheit bändigen u. endlich ganz austilgen. Sobald aber die Staatsgewalt anfängt willkürlich zu massregeln, hat sie schon Hand angelegt an die Wurzeln des Freiheitstraumes u. wenn sie einmal in das Abnagen dieser Wurzeln so recht hineingeräth, dann ist das Schicksal des Baumes entschieden — er wird verkümmern u. verdorren.

Unser Ministerium ANDRÁSSY, welches seine Vergangenheit als liberale Partei, um zur Macht zu gelangen, schimpflich verläugnet hat u. in dieser Treulosigkeit gegen sich, auch allen Freiheitsbestrebungen treulos gegenüber steht, hat sich schon seit Jahren darauf ein-u. abgerichtet, dass es die Freiheit in ihren Fundamenten aufsucht u. gleichsam unterirdisch untergräbt und ausschwämmt, so dass wir in diesem „Diesseits" unseres politischen Zwitterlebens schon längst auf einem wahren Boden des politischen Nihilismus herumtreiben, auf dem kein Segel u. kein Fähnlein der Freiheit mehr zu sehen ist. Nun beginnt man wohl auch im besseren „Jenseits" der Monarchie — Andrássysche Staatsklugheit zu treiben, das sind trübe Vorzüge! Aber die Sonne wird doch wieder einmal scheinen u. an ihren Glut-u. Luftstrahlen wird alles Gewürm krepieren. Ich werde es kaum mehr erleben, aber ich bin fast überzeugt, dass die heutige Wirtschaft im europ. Staatsleben ein fürchterlich-grossartiges Ende nehmen wird! Über solche Dinge u. Fragen wollen wir seiner Zeit in Marót recht viel plaudern. NB. Wenn Sie Lust haben zu solchen Kannengiessereien — und über das Schöne in der Kunst und Natur werden wir uns auch Manches zu sagen haben u. so hoffe ich denn auf eine recht freundliche u. ergiebige Zeit!"[37]

E megnyilatkozás, amellett, hogy radikális gondolkodásra neveli az írót, azért is meglepő, mert kiadástörténetünk mindmáig csupán a nyereségre

[36] ROSEGGER HECKENASThoz. Graz, 1871. jan. 30-án. — ZIMMERMANNak államellenes, egyházellenes tevékenysége különösen a „Freiheit" c. lapba írt cikkei nyomán bontakozott ki, amelyért három év alatt ötvenszer idézték bíróság elé, míg 1871-ben a reakciós pártok nyomására egész Ausztria területéről kiutasították. E. CASTLE *Geschichte der deutschen Literatur in Österreich-Ungarn*. Bd. 1848—. 1890. Wien 1935: 398, 431. l.

[37] HECKENAST ROSEGGERhez. Pest, 1871. febr. 3.

dolgozó, kapitalista könyvkiadót látta HECKENASTban. HECKENASTot forradalmi gondolkodású sógora, WIGAND Ottó (WIGAND-kiadócégnél inaskodott), majd a reformkor, a forradalom és az ezt követő reakció évei érlelték demokratává. Hazai baloldali írók, lapjainak munkatársai, műveiknek kiadója — a BAJZÁKkal felesége, BAJZA Lenke révén rokonságban is állott — tették kérlelhetetlen ellenzékivé. Együtt elkeseredetten tapasztalták, hogy a kiegyezés tulajdonképpen még az abszolutizmust és a militarizmust sem számolta fel egészen. A hatalom a Lajtán innen és túl a kapitalista nagypolgárság és a velük összefonódott arisztokrácia, nemesség, papság soraiból kikerült liberális centralisták kezébe került. A Monarchiában dúl a politikai, társadalmi, kulturális osztályharc, amelyet átsző a sovinizmus és antiszemitizmus. A dualizmus legsérelmesebb Csehországra, amelynek politikai helyzeténél fogva Magyarországéhoz hasonló „rangot" kellett volna biztosítani, de az osztrák kormány tagjai ANDRÁSSYval együtt „szabadszellemű, alkotmányosságra törekvő" rendeleteikben kikerülik az egyre égetőbbé váló nemzetiségi kérdés megoldását. A nagytőke és a nagybirtok kiméletlen munkáskizsákmányolása, kapzsisága a munkásságot egyre szervezettebb ellenállásra készteti.

E gyökeréig romlott belpolitikai helyzetnek a külpolitikai természetes függvénye: a birodalom szlávsága orosz és francia támogatást, a munkásság nemzetközi szervezeteinek segítségét keresi egyenjogúsága kiharcolásához; a soviniszták egységes nagy német birodalomra gondolnak. A kormány pedig, ANDRÁSSY Gyula politikai állásfoglalását mint a magyarságét is ideértve, minden kínálkozó alkalom és megoldás elől elzárkózik, s ezzel megpecsételi a Monarchia sorsát.

HECKENASTnak minden megnyilatkozása, íróbarátaival való gazdag levelezése bizonyítja, milyen nagy mértékben használta fel kiadói tevékenységét a goethei értelmezésű humanum: az emberiség haladásának jegyében álló világ formálásához; s azt is, hogy milyen sikerrel. ROSEGGER közvetlenül levele vétele után, 1871. febr. 6-án így reagál: „Mit Ihren politischen Bemerkungen stimme ich vollständig überein, obzwar ich hierin noch wenig mitreden kann, da ich zu unerfahren bin. Ich sage nur von Glück, dass es mir endlich teilweise gelungen ist, mich von den Wirren des hiesigen Vereinslebens u. von den wahrhaft feindseligen Kämpfen der Parteien, zurückzuziehen. Diesbezüglich habe ich entschieden von Goethes Gesprächen mit Eckermann profitiert."[38] Bár ez az állásfoglalás egyelőre még passzív, de már Heckenast nézetére hangolt. Fejlődését az elkövetkező levelek és az írónak a szocializmus jegyeit egyre erőteljesebben magán viselő, agitatív munkássága igazolják; s e művek — főleg a népnek szánt kiadványok[39] — a levelek tanúsága szerint is, a kiadóval való beható eszmecserék után születtek.

Heckenast írógárdáját, ellenzéki lapjainak munkatársait a legmesszebbmenő anyagi támagatásban is részesítette: kulturális horizontjuk kiszélesítésére megajándékozta őket politikai, irodalmi, művészeti kiadványaival — nem egyszer saját könyvtárából küldött könyveket[40], és sokszor kiadta olyan

[38] ROSEGGER HECKENASThoz. 1871. febr. 6.

[39] Számos paraszti sorsot tükröző könyvei mellett a *„Das Neue Jahr — Deutscher Volkskalender für Oesterreich—Ungarn"* c. 1873—1880-ig kiadott kalendárium elsődleges célkitűzése a népfelvilágosítás volt.

[40] Az 1871-ben ROSEGGERnek juttatott láda könyvben történetfilozófiai és szépirodalmi művek voltak; GOETHEt azért küldött, hogy tőle is tanuljon a stájer író örök értékű humanumot. A kiadásában megjelent német PETŐFI és ARANY (PETŐFI Alexander:

műveiket is, amelyek után hasznot nem is remélhetett, csupán a szerzőnek biztosíthattak alkotói szabadságot, publicitást és megélhetést.

Ezen álláspontjának köszönhette ROSEGGER, hogy megjelentette a stájer dalgyűjteményt is, holott ezzel egyidőben az írónak még három művét rendezte sajtó alá.[41]

„Wollen Sie mir Ihre Liedersammlung zur Einsicht einsenden? — írja Heckenast ROSSEGGERnek 1871. márc. 2-án. — Ich habe hier einen lieben Freund: Robert VOLKMANN, der wohl heute in ganz Europa der erste lebende Tondichter in Kammermusik ist, u. der in kritischen Dingen der Musik als eine der ersten Autoritäten anerkannt wird. Diesem Manne werde ich das Mscript vorlegen u. er wird uns in Bezug auf musikalisch-technischen Wert, den reinsten Wein einschenken. Wenn die Lieder einige Aussicht haben, will ich sie Ihnen recht gerne verlegen; denn ich verlege ja auch Alles, was VOLKMANN componiert u. stehe also mit dem Musikhandel in Verbindung. Sagen Sie mir auch gleich, was Sie für Text u. Noten haben wollen?"[42]

HECKENAST az a, korában még külföldön is ritkaság számba menő kiadó volt, aki széleskörű műveltsége szűrőjén vizsgálta a kiadásra ajánlott művet, sőt finom irodalmi érzékétől ösztönözve, már a készülő művet irányította, tanácsaival. Még a zeneműveket is. Híres zenebarát, aki nagy szerzők műveit meghallgatni külföldre is eljár — első személyes találkozása ROSEGGERrel Bécsben éppen az 1870 decemberében lezajlott BEETHOVEN-ünnepségek alkalmával volt —, és szintén muzsikál.

ROSEGGER tulajdonképpen kiadója biztatása után lát igazán a dalok irodalmi és — zeneszerző társa segítségével — zenei rendezéséhez, előkészítéséhez:

„Ich bin erfreut, dass Sie die *„Volkslieder aus Steiermark"*, wenn sie entsprechen, zu verlegen bereit sind — válaszolja 1871. márc. 5-én — Bis in 14 Tagen hoffen ich u. der Compositeur Hr. HEUBERGER damit fertig zu sein, u. dann werde ich Ihnen sogleich Text u. Noten einschicken. Wir treffen nur eine Auswahl der originellsten, u. dürften wir 20—24 Stücke solcher Lieder zusammenstellen. Es freut mich, dass Herr VOLKMANN die Lieder untersuchen will, u. ich bitte ihn herzlich, dass er sich das nur nicht verdriessen lassen möge, denn mir liegen die uralten Gesänge meiner Heimat recht am Herzen."

E sorok már elárulják a zenei szerzőt is: a gráci Richard HAUBERGER. A 21 éves mérnökhallgató, aki az irodalom — főleg zeneesztétika — és muzsika berkeiben már otthonosabban mozog mint a technikai szakmában, életen át tartó barátsága ROSEGGERrel ekkor szövődik.[43] Megelégedetten osztozkodnak

Lyrische Gedichte. In's Deutsche übertr. von Theodor OPITZ. Mit dem Bildnisse des Dichters und einem durch BENKERT—KERTBENY provozirten Vorwort. 2 köt., ARANY Johann: *Toldi und Toldi's Abend*. Geb. mit Goldschnitt und dem Porträt des Dichters) hivatva voltak a legnagyobb magyar lírikust, a szabadságköltőt és népies eposzírót megismertetni. Vö. HECKENAST levelei ROSEGGERhez: 1871. jan. 6., jan. 21.; ROSSEGGER HECKENASThoz: 1870. dec. 28.

[41] *Wanderleben*. Skizzen. Pest 1871. *In der Einöde*. Eine Geschichte in 2 Büchern. Pest 1872. *Gestalten aus dem Volke der österreichischen Alpenwelt*. Pest 1872.

[42] HECKENAST ROSEGGERnek. Pest, 1871. márc. 2. — A ROSEGGER—HEUBERGER-féle *„Volkslieder aus Steiermark mit Melodien"* Pesten HECKENASTnál 1872-ben megjelent példánya budapesti könyvtárakban nem található.

[43] R. HEUBERGER (Grác, 1850—Bécs, 1914.) már a 70-es évek második felében a bécsi Akadémiai Énekkarnak vezetője, és uo. a zeneakadémián kórusvezető tanár. Majd tanára lesz a bécsi konzervatóriumnak, dirigense a Wiener Männergesangvereinnek. Számos lapnak zenekritikusa, a *Neue Musikalische Presse* szerkesztője. Zeneirodalmi művei kötetben is megjelentek. Kompozíciói: balettek, operettek és operák. ROSEGGER *Der Gottsucher* c. regényébe iktatott korusdalát megzenésítette; megítélése szerint „es ist ziemlich das Beste, was ich für Männerchor geschrieben habe." Operaszöveget is kért ROSEGGERtől, de az író a színpadot idegen területnek érezte, ezért elhárította. HEUBERGER ROSEGGERhez 1909 szept. 10. ROSEGGER HEUBERGERhez 1902. jan. 1.

a nem megeröltető, kis terjedelmű munka elég magas honoráriumán, amely egy időre függetlenséget és nyugalmat biztosít nagyobb alkotások számára.

„VOLKMANN hat die Lieder noch bei sich. Vorläufig sagte er mir schon, dass die Herausgabe wünschenswert sei u. dass ihm die Lieder sehr gut gefallen. Er wird sich in den nächsten Tagen noch bestimmter darüber äussern. Und so kann ich Ihnen denn auch schon vorläufig sagen, dass ich die Herausgabe der Lieder nicht ablehne. Aber lieb wäre es mir gewesen, wenn Sie mir gleich eine Forderung gestellt hätten! Da ich bisher ausschliessend nur VOLKMANN verlege, so habe ich im Musikverlag noch keine allseitige Praxis u. Erfahrung, u. kann nicht ermessen, wieviel von diesen Liedern abzusetzen sein werden? — Ich will Ihnen vorläufig 100 fl. bieten u. ein zweites 100 fl. sobald ich aus meinen Kosten heraus bin."

HECKENASTnak ezen 1871. máj. 13-ról kelt levele már szerződésnek tekinthető; a társszerzőknek csupán még a példányszámra vonatkozólag vannak igényeik: 1000 példány nyomtatását ajánlják és 20 tiszteletpéldányt kérnek. Megelégedésükre szolgál az is, hogy a zenei részt a lipcsei Breitkopf—Härtel cég állítja elő.[44]

Az egykorú nyomdaviszonyokat tekintve a munka aránylag rövid idő alatt készült el, 1871 október elsején HECKENAST már ilyen értelemben ír ROSEGGERnek: „Die Volkslieder sind fertig geworden u. ich erwarte nächstens die Sendung von Leipzig. In Pest habe ich angeordnet, dass Ihnen 12 Ex für Sie u. H. HEUBERGER zugeschickt werden."

ROSEGGER az induló írók izgalmával várja ennek a munkájának a megjelenését is; sorsa pedig annál is inkább kíváncsiságra készteti, mert eddigi stájer elbeszéléseibe mindig szövögetett a dalokból is néhányat, s fájlalta, hogy kedves dallamaikkal nem ajándékozta meg olvasóit. Úgy érezte, hogy a daloskötet sokat jelenthet, sokban hozzájárulhat a stájer Alpok különös világának, emberének megismertetéséhez. Okt. 16-án még csak a honorárium teljes kifizetését nyugtázza HECKENASTnak: „Es wird heute Abend zwischen u. von uns (HEUBERGERt érti!) wahrscheinlich bei einem Glas Wein ein freudiges u. herzliches Hoch auf Heckenast getrunken werden." 31-én már megjelent műve felett érzett öröme sugárzik HECKENAST felé, s az ismertetési példányok gondos szétküldésének kérelmével zárja leveleiben a stájer dalok témáját.[45]

Tény, hogy a „Lieder", hasonlóan a többi alkotáshoz, nemcsak a művészt, az embert is éltette, s ROSEGGERnek elöregedett szűlőit is tartania kellett, mégis gyermekkorának kedves emlékeit szerette bennük elsősorban. Később íróvá cseperedvén, a dalokat már magukért szerette: tudatosan, népi eredetükért, népköltési szépségükért; ekkor már gyűjtőszándékkal kereste és jegyezte őket alpesi útjain. Komoly össztönzést kapott ehhez 1864-ben a „Mürztaler Sängerbund" vezetőjénél, Jakob SCHMÖLZERnél tett látogatásakor, aki maga is kiadott „Volkslieder aus Steiermark" címmel dalgyűjteményt, és egy példányával az ifjú ROSEGGERt is megajándékozta.[46] ROSEGGER ezt az előzékenységet akkor még csupán füzetekbe másolt gyűjtésével viszonozhatta. A látogatásnak kettős eredménye volt: további dalgyűjtésre ösztönözte, SCHMÖLZER munkája pedig gondolatébresztője lett egy ahhoz hasonló kötet kiadásának. A „Lieder" a rokon kiadványoktól szokatlanul kis terjedelmével

[44] Vö. ROSEGGER HECKENASThoz. 1871. máj. 16., júl. 28., szept. 24., okt. 5. HECKENAST ROSEGGERhez. 1871. júl. 31., okt. 1.

[45] ROSEGGER HECKENASTnak. Grác, 1871. okt. 16., 31.

[46] Leipzig 1862, Kahnt.

— mindössze 24 darabot tartalmaz — eltér; pedig ROSEGGER kötetekre menő, népi tárgyú elbeszéléseibe sokkal nagyobb számban szőtt belőlük, és írói hagyatékában igen sok kiadatlan található. Nyilván már a társszerzők erősen válogattak és HECKENAST, VOLKMANN is rostáltak. A 24 dal azonban igen változatos és értékes gyűjtemény. ROSEGGER nem óhajtott néprajzi szempontokra támaszkodó kutatómunkát végezni gyűjtésükkor — írói és politikai szemszögéből nem is volt fontos —, megelégedett annak jelzésével, hogy a dalokat szűkebb hazája honfitársaitól hallotta énekelni. Bár az író gyűjtése megjelenése után már nem kutat több dalt, a népdal mindig friss témája marad, s az általa szerkesztett „*Heimgarten*" c. folyóiratnak hasábjain gyakran kap helyet s minden adandó alkalomkor síkraszáll érte.[47]

A dalok terjesztésével, amint azt HECKENAST előre látta, csupán a szűkebb, a stájer hazában lehetett eredményeket elérni. — „Die Volkslieder sind schon seit mehreren Wochen im Buchhandel — értesíti HECKENAST 1871. nov. 17-én az írót —. Dieses Heft hat doch nur mehr ein lokales Interesse u. so mögen Sie denn hauptsächlich in Steyermark einen gesunden Lärm veranlassen. Brauchen Sie noch zu diesem Zwecke Frei-Exemplare, so stehen sie Ihnen gern zu Diensten."[48] A pesti kiadó nem lepődött meg; előre tudta, hogy ez is egy lesz azon sok mű között, amelyek azáltal, hogy írókat és — közvetve — politikai eszméket támogatnak, egy HECKENASTénál sokkal fontosabb „céget": a társadalmat viszik előbbre. A kutató minderről egyetlen szűkszavú, nyomtatott mondatot talál Magyarországon: „In den späteren Jahren (1850-től) protegierte HECKENAST mit Vorliebe die äusserste Linke und opferte auch hübsche Summen zur Erhaltung verschiedener Zeitungen, die er für diese Partei gegründet." — s ezt is a demokrata *Neues Pester Journal* munkatársa jegyezte nekrológjába 1878. április 11-én, HECKENAST halálakor.[49]

*

HECKENAST a zenei kiadó nevet tulajdonképpen az 1858-tól 1877-ig kiadott 50 VOLKMANN Róbert-opusz által érdemelte ki jogosan.[50]

[47] HEIMGARTEN. Eine Monatsschrift. Hrsg. v. P.K. ROSEGGER. Grác, 1876—1910. Leykam; utána fia Hans Ludwig, majd mások szerkesztették.

[48] HECKENAST ROSEGGERnek. Pest, 1871. nov. 17.

[49] Neues Pester Journal. 1878. ápr. 12. 102. sz.

[50] A HECKENAST által kiadott VOLKMANN-művek opuszsorrendben, zárójelben mindegyik után keletkezési évük: op. 26. Variationen über ein Thema von Händel für Pianoforte. (1856.); op. 27. Lieder der Grossmutter. Kinderstücke für Pianoforte. (1856.); op. 28. Erste Messe für Männerstimmen D-dur, mit Soli. (1843.); op. 29. Zweite Messe für Männerstimmen As-dur, ohne Soli. (1856.) op. 30. Sechs Lieder für Männerstimmen. (1857.); op. 31. Rhapsodie für Violine und Pianoforte. (1857.). op. 32. Drei Lieder für eine Tenorstimme mit Clavierbegleitung. (1857.); op. 33. Concert für Violoncell. (1855.); op. 34. Drittes Streich-Quartett G-dur. (1857.); op. 35. Viertes Streich-Quartett E-moll. (1857.); op. 36. Improvisationen am Clavier. (1858.); op. 37. Fünftes Streich-Quartett F-moll. (1858.); op. 38. Drei geistliche Gesänge für gemischten Chor mit Piano-Begleitung. (1859.); op. 39. Die Tageszeiten. 12 vierhändige Klavierstücke. (1859.); op. 40. Drei Märsche für Clavier zu vier Händen. (1859.); op. 41. Au tombeau du Comte Széchenyi. Fantaisie pour le piano. (1860.); op. 42. Concertstück für Pianoforte. (1860.); op. 43. Sechstes Streich-Quartett Es-dur. (1861.); op. 44. I. Symphonie D-moll. (1863.); op. 45. An die Nacht. Fantasiestück für Altsolo und Orchester. (1864.); op. 46. Liederkreis für eine Altstimme und Clavierbegleitung. (1863.); op. 47. Offertorium für Sopransolo, Chor und Orchester. (1864.); op. 48. Drei Lieder für Männerchor. (1864.); op. 49. Sappho. Dramatische Scene für Sopransolo mit Begleitung des Orchesters. (1865.); op. 50. Festouverture für grosses Orchester. (1865.); op. 51. Ballade und Scherzetto. Zwei Stücke für

Robert VOLKMANN 1815. ápr. 6-án a Szászországban levő Lommatzschban született és 1883. okt. 30-án Budapesten halt meg."[51] Apja lommatzschi kántor — felmenői is azok voltak — jól képzett zenész, aki fiaiból is kántortanítót akar nevelni, gondosan oktatja őket zenére. A két fiú közül a kisebbik, Robert a zenei pályára elhivatottabb, bár az idősebb sem tehetségtelen. A kicsi már kilenc éves korában megpróbálkozik a zeneszerzéssel; a szerzemény természetszerűleg egyházi zene, amelyet az apa örömmel ad elő az evangélikus istentiszteleten. A szárnypróbálgatás megbecsülése újabbakra ösztönzi Robertet. Apja megtanítja orgonálni, megismerkedik a hegedűvel és a csellóval is, a két utóbbi egész életében kedvenc hangszere. Már ekkor elhatározza, hogy zenei pályára lép, atyja azonban egyre sűrűbben betegeskedik, és minél előbb szeretné Robert fia tanítói diplomáját látni. Megszerzésére 1832-ben Freibergbe küldi; 1833-ban meghal az apa, és idegen foglalja el a lommatzschi kántortanító helyét. VOLKMANN ezt jó sorsa intésének látja s a támogatást is, amelyet August F. ANACKER zeneigazgató részéről, a zenében való továbbképzéséhez kap. Megszerzi a freibergi tanítóképzőben az oklevelet; létfenntartási okokból — ANACKER sok zongoratanítványt szerez neki — még egy esztendeig nem hagyja el Freiberget; de 1836-ban átköltözik Lipcsébe, amely az alig 21 esztendős sok reménnyel telt komponistanövendék álmainak városa, ösztönző, nyüzsgő irodalmi, művészeti centrum. Nagy szorgalommal végzi zenei tanulmányait, mellette 1836-ban az egyetemre is beiratkozik, ahol filozófiatörténetet, pedagógiát, irodalmat és más kultúrtörténeti tárgyakat hallgat. Keresi fiatal írók és művészek társaságát, így kerül közel két íróbaráton: az igen tehetséges, korán elhunyt Alexander FISCHERen és Otto von CORVINon keresztül ahhoz az ifjúnémet politikai mozgalomhoz, mely írásban és tettben hadat üzent a kiváltságokra támasz-

Clavier. (1860.); op. 52. Drei Lieder für eine Tenorstimme mit Begleitung des Pianoforte. (1866.); op. 53. II. Symphonie (B-dur) für Orchester. (1866.); op. 54. „Die Bekehrte" v. Goethe, für eine Sopranstimme mit Clavierbegleitung. (1861.); op. 55. Rondino und Marsch-Caprice für das Clavier. (1867.); op. 56. Vom „Hirtenknaben" und „Erinnerung". Zwei Lieder für Mezzosopran mit Clavier- und Cello-Begleitung. (1867.); op. 57. Sonatine für das Clavier zu vier Händen. (1868.); op. 58. „Stete Liebe". „An den Schlaf." Zwei Lieder für Männerchor. (1867.); op. 59. Weihnachtslied aus dem XII. Jahrhundert für gemischten Chor und Soli. (1867.); op. 60. Sonatine für Clavier und Violine. (1868.); op. 61. Zweite Sonatine für Clavier und Violine. (1868.); op. 62. Serenade (Nr. 1. C-dur) für Streichorchester. (1869.); op. 63. Serenade (Nr. 2. F-dur) für Streichorchester. (1869.); op. 64. Altdeutscher Hymnus für männerstimmigen Doppelchor. (1869.); op. 65. Kirchenarie für eine hohe Bassstimme mit Begleitung von Streichinstrumenten und Flöte. (1869.); op. 66. Drei Lieder für eine Sopranstimme mit Clavierbegleitung. (1870.); op. 67. Duette auf altdeutsche Texte für Sopran und Tenor mit Clavierbegleitung. (1873.); op. 68. Ouverture zu Shakespeare's Richard III. für grosses Orchester. (1870.); op. 69. Serenade (Nr. 3. D-moll) für Streichorchester. (1870.); op. 70. Zwei geistliche Lieder (Tischlied und Reiselied) von Johann Fischer. (1871.); op. 71. Drei Hochzeitslieder für gemischten Chor. (1871.); op. 72. Drei Lieder für Tenor. (1872.); op. 73. Zwischenaktmusik zu Shakespeare's Richard III. für grosses Orchester. (1872.); op. 74. Capriccio für Cello und Klavier. (1875.); op. 75. Zwei Lieder für gemischten Chor. (1877.); op. 76. Schlummerlied für Harfe, Clarinette und Horn. (1875.). Ezen összeállítás forrásai: az id. *„Heckenast által közrebocsátott könyvek jegyzéke."* Pest 1872, június. — *Verlags-Katalog von Gustav H. Heckenast in Pest.* Oster—Messe. Pest 1872, Gustav Heckenast. 30 l.—Hans VOLKMANN: *Robert Volkmann. Sein Leben und seine Werke.* Leipzig 1903, Seemann. 195—197. p.

[51] A továbbiak során főforrásunk Hans VOLKMANNnak fentebb idézett művén kívül még: *Briefe von Robert Volkmann.* Gesammelt und herausgegeben von Hans VOLKMANN. Leipzig 1917.

kodó, konzervatív, abszolutista politikai rendszernek.[52] Ehhez a politikai állásfoglaláshoz később sem lett hűtlen, ami szintén erősítette vonzalmát a hozzá hasonlóan gondolkodó magyar baráti körhöz, főleg HECKENASThoz.

Lipcsében zenei példaképe MENDELSSOHN, hatását megőrizték VOLKMANN alkotásai. Három évi lipcsei zenestúdium után tanára befejezettnek minősíti képzését, és kenyérkereseti okokból el kell hagynia a lipcsei barátokat, akiknek harcos drámáihoz számos zenei kíséretet komponált. Prágába kerül egy zenei leányiskolához énektanárnak. Alig egy év után, menekülve a nem neki való állástól, Magyarországra, az Ipolyság mellett levő Szemerédre: a STAINLEIN—SAALENSTEIN grófi családban zenei nevelő. 1841. márc. 28-án foglalja el az új állást, s ezzel megkezdi magyarországi életét, melyet — politikai okokból — 1854 és 1858 között bécsi tartózkodással, rövidebb művészi körutazásokkal, ha megszakított is, állandó lakhelyének kell tekintenünk. A szemerédi időszak otthonos légköre számos, később átdogozott és sok sikert aratott dal- és zongorakompozíciót eredményezett; a vidéki nagybirtok életmenete azonban, még a környező természeti szépségek ellenére sem lehetett alkalmas arra, hogy állandóan újabb és újabb, friss művészi élménnyel táplálja a művész inspirációját. A felismerés felkelti benne alkotókészsége elsekélyesedésének félelmét, érzi, hogy el kell hagynia Szemerédet, s 1841 júniusában, a grófnő támogatásával, Pestre költözik.

„Első pesti korszaka 1841—1854-ig" — miként életrajzírója meghatározza[53] — végleg eldöntötte magyarországi sorsát: ekkor lendül egész művészi erejével az alkotásba s létrehozza legnagyobb sikert jelentő művét: a B-moll triót,[54] amely megnyitja számára a nagy európai városok művészi tekintélyeihez, a pesti zenei és kulturális élet kiválóságaihoz vezető utat. Addig azonban élnie kell, és a zeneszerzést sok-sok magántanítvány különórája váltja fel, akikhez STAINLEIN—SAALENSTEIN grófnő ajánlása révén jutott éppenúgy, mint azokhoz a kamarakoncertekhez, amelyeket a zenekedvelő társaságok szalonjaiban tartott, természetesen elsősorban szerzeményeiből. A 40-es évek elején zenekritikai tevékenységet is folytat: Pest zenei életéről tudósítja a „*Wiener Allgemeine Musik Zeitung*"-ot. A Pester Musikverein és a Pester Liedertafel sikeres koncerteket rendez az ő szerzeményeiből is.

1845-től a pesti ellenzéki politikai élet egyre nagyobb lendületet vesz, VOLKMANN zenei tanítványai viszont megcsappannak, a koncertek megritkulnak, pedig még mindig mögötte áll a grófnő és egy új barát: RUST Vilmos; akkor a gróf LÓNYAY-család zenei nevelője.[55] VOLKMANN derűs, optimista kedélyvilágát anyagi gondjai, nélkülözése nem felhőzik be, hozzájárul a felszabadulásnak egyre nagyobb reményére jogosító politikai helyzet. Ezt az optimizmust fejezi ki egy vígoperának: „*Ein Besuch Mohammeds*" — librettóját

[52] Otto von CORVIN—WIERSBITZKY (1812—1886.) az ellenállás megszervezésének, a 48-as forradalom előkészítésének egyik lipcsei vezéralakja. 1845-ben jelenik meg „*Pfaffenspiegel*" c. antiklerikális munkája. Az egyház elleni küzdelmet a lipcsei ifjú értelmiség is a fennálló politikai rendszer megdöntésére vívja, minthogy a rendszer konzervativizmusának fő támaszát az egyházban látja. 1835-ben jelent meg D. Fr. Strauss „Leben Jesu" c. valláskritikai munkája. Ezen és L. Feuerbachnak a metafizikát per alá fogó „Das Wesen des Christentums" (1841.) c. művén nevelődött O. v. Corvin is.

[53] Hans VOLKMANN: *Robert Volkmann* i. m. 30. p.

[54] Op. 5. II. Trio (B-moll) für Violine, Cello und Clavier (1850.) — az elsőt 1842-ben írta: Op. 3. I. Trio (F-dur) für Violine, Cello und Clavier.

[55] RUST 1849-ben véglegesen Lipcsébe költözik, barátságuk továbbra is fennmarad: sűrű levélváltásuk és VOLKMANNnak lipcsei látogatásai életük alkonyáig ébrentartják.

a HECKENAST *Iris* c. zsebkönyvébe költeményeket küldözgető, osztrák Otto PRECHTLERtől vette — terve; e WEBER modorára emlékeztető szerzemény csak félig készült el. Bátor küzdelmet, dacoló ellenállást, ifjúi tüzet fejez ki az 1846-ban keletkezett második G-moll quartett. (Op. 14) A forradalmat megelőző művek valamennyien hű tolmácsai a korszak és VOLKMANN hangulatának. És még valaminek: egy szivében váratlanul sarjadt és ellenállhatatlanul felszínre kívánkozó érzésnek, melyet a virtuozitással zongorázó ROSTY Ágnes, ROSTY Albert földbirtokos leánya,[56] 1842 szeptemberétől báró EÖTVÖS József felesége, ébresztett benne. Valamelyik társaságbeli házikoncerten — talán LÓNYAYéknál — látta először. Nem lehetett tovatűnő művészfellángolás, mert 1842 körül a zenész rajongó költeményt írt hozzá Mozart D-dur zongoraversenyének eljátszása után; dallamokká formálódott érzéseit az Op. 21. *Visegrád*-ba iktatott szerelmi vallomás: a „*Blumenstück*" őrzi.[57] VOLKMANN nem nősült meg. Semmi támpont arranézve nincsen, hogy a reménytelen szerelem emléke kísérte volna egész életén át, tény, hogy MOZART ettől kezdve lesz, BEETHOVEN mellett, a „nagy másik" kedvelt szerzője, s páratlanul gazdag zenei könyvtárában (eredeti kéziratokat is gyűjtött!) BEETHOVEN, HÄNDEL és MOZART zenei irodalma volt leggazdagabban képviselve.

Érzékeny művészlelke számára e vonzalom átfutó epizódnál lényegesen több és elég erős volt ahhoz, hogy Magyarországhoz fűzze. Más és még tartósabb ilyen szál volt 1848. „Was sagen Sie zu den neuen politischen Dingen? Wie mit einem Schlage hat sich die Physiognomie der Welt verändert! Was wird uns die nächste Zukunft bringen?! Ich möchte wissen, wie es gegenwärtig in Pressburg aussieht. Man tritt im Landtage sehr stark auf, wie ich lese. Mein erster Gedanke ist jetzt, wenn ich aufstehe: die Zeitungen, die auch hier männiglich verschlungen werden."[58] — írja RUST barátjának 1848. márc. 9-i levelében. Az egykori lipcsei diák politikai éleslátása nem homályosult el, sőt érettebb és ezzel együtt megfontoltabb, óvatosabb lett: nem adja oda gondolatait, nézeteit opportunistáknak, csak a megbízható, elvhű barátok előtt nyilatkozik. Velük való levelezésében célzás és humor mögé rejti politikai közléseit — METTERNICH kémrendszere elől. Pedig e sorokat sűrű egymásutánban követik a RUSTnak küldött tudósításai a magyarországi eseményekről: a forradalmat várta, természetesnek találja. Vidámak, lelkesek, szellemesek az 1848-ban fogant levelek, sőt még az 1849-iek is, míg remény van . . . „Die Künste des Friedens fliehen entsetzt vor der Kriegsfackel, die der Zeitgeist in die Hand genommen! (Schön gesagt! Éljen!) . . . Hier taucht die ungarische Schule mit Macht auf: KOSSUTH-Csárdás, Freiheits-, Gleichheits- und Brüderlichkeitslieder haben eine neue Ära begründet; ich habe schon einem von einem Zigeuner komponierten Freiheitsliede auf die Beine, d. h. auf die fünfsprossige Notenleiter helfen müssen".[59] Ilyen vidám még az 1849. augusztus 27-i levele is, amelyben, akár ARANY János mondaná el szellemes

[56] ROSTY Pál, Ágnes öccse, tevékeny részt vett a szabadságharcban. Világos után külföldre menekül: München, Páris, Amerika sok érdekes élménnyel gazdagítja; s tíz évi bolyongás után hazatérve, HECKENAST kiadja útirajzait gazdagon illusztrált díszkötésben: *Úti emlékezetek Amerikából*. Pest 1861.

[57] A kétstrófás szerelmi költemény címe: „*An Frl. Agnes von Rosty.*" Megjelent: először Neues Pester Journal. 1884. okt. 12., azután Hans VOLKMANN: *Robert Volkmann*. i. m. 87—88. l., *Briefe von Robert Volkmann*. i. m. 16. l.

[58] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 30. l.

[59] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 34—35. l.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

humorával nemzetőri élményeit, úgy hat a pályaudvar és a múzeum őrizetére embereit vezénylő VOLKMANN „hőstettéről" szóló elbeszélés. Komorrá válik azonban a hangja a világosi katasztrófa után:

„Durch GÖRGEYS Waffenstreckung ist eine Katastrophe für die ungarische Revolution eingetreten; die Ungarn sagen, GÖRGEY habe bei dieser Gelegenheit den Verräter gespielt, während die österreichischen Bulletins jenen Akt als eine Folge der östreichisch—russischen Operationen darstellen . . . Möge das Land nun wieder unter einer milden Regierung aufblühen! — Verhaftungen sollen hier wieder sehr viele vorgenommen worden sein, wie das nicht anders sein kann, dafür sind diejenigen, welche sich vor den Ungarn geflüchtet hatten, wieder zurückgekommen. — Pest ist jetzt sehr öde und ruhig, noch ruhiger lebe ich auf meinem Sanssouci, wo ich viel Musse zu eigenen Arbeiten habe. Ich musiziere und lese deshalb ziemlich fleissig. Meine Lektüre besteht hier in GOETHES Werken, und reiner Zufall ist es, dass ich gerade heute, den 28. August, am 100 jährigen Geburtstag Goethes, den 2. Teil seines Faust lese."[60]

E sorai különösen érdekesek azért is, mert megmutatják, hogy az alig kilenc esztendeje Magyarországon élő — s csupán alkalmi elfoglaltságai miatt sokszor nélkülöző — művész politikai felfogásának megfelelően, mennyire magáénak érezte a nemzet szabadságharcát. Még határozottabban kifejezi ezt 49 novemberében: „. . . der Weltgeist, oder mikrokosmisch: Europas Genius, in dessen zivilisierenden Strömungen der Osten Europas immer weiter mit fortgerissen wird, hat mich nun einmal zu seinem lichtverbreitenden Organ und, wie ich mir schmeichle, nicht als einen seiner letzten Apostel hierher versetzt".[61]

HEGEL és a hegeli iskolától tanult és a *Faust*ból feléje sugárzó filozófiai felfogás a válasza a magyarságra szakadt politikai helyzetre:

„Man glaubt's, man sieht's, man kann es greifen,
Und dennoch tanzt man, wie die Luder pfeifen.
(Goethes Faust, II. Teil.)

In diesem Motto finde ich den moralischen, physischen und politischen Imperativ aller Zeiten, und namentlich der gegenwärtigen, ausgesprochen; denn was man tut, hat man doch am Ende tun *müssen*, entweder aus Hunger oder Eitelkeit, aus Liebe oder Hass, aus dem Triebe nach Tätigkeit oder aus Langerweile; die spezielle Anwendung auf die Gegenwart überlasse ich Ihrem Forschergeiste — !" — írja ironizálva RUSTNAK.[62]

Ír a szabadságharcban résztvettek elfogatásairól, a súlyos halál- és életfogytiglani büntetésekről NYÁRI, BEÖTHY, IRÁNYI, MADARÁSZ, RÁDAY és KÁROLYI nevét említve, majd hozzáfűzi: „Die Stimmung hier ist ruhig und apathisch; die ungarisch Gesinnten vegetieren nur, gleichwohl scheint es mir, als ob das mindeste günstige Gerücht sie wieder mit neuer Hoffnung beseelte."[63] Bár az életvágy és a remény alkotásra ösztönzik — nem eredménytelenül — anyagi helyzete egyre nehezebb, nincs a magyar társadalomnak most olyan rétege, amely zenélni kívánna. VOLKMANN már negyvennyolc derekán egyik napról a másikra tengette életét s ezért fájó szívvel elvállalta a pesti izraelita neolog-templom orgonista és karvezetői állását, hisz minden kötöttség teremtő erejét csökkentette.[64] 1849 őszén — bár semmi egyéb zavaró momentum meg-

[60] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkman* i. m. 46. l.
[61] Uo. 48. l.
[62] Uo.
[63] Hans VOLMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 49. l.
[64] VOLKMANNnak a zsidóság iránti vonzalma még Liposében: a zsidó írók és művészek — különösen HEINE és MENDELSSOHN — hatására kezdődött. Pesten sok tehetséges zsidó tanítványa volt, akiket szintén becsült és szeretett (vö. levelezését), 1848-ban sok részvéttel írt RUSTnak a zsidók üldözéséről és Világos után megsarcolásukról.

bízói részéről nem merült fel s az istentiszteletekre számos jól honorált vallási művet is komponált — megválik állásától: erre kényszeríti a benne felhalmozódott, műbe kívánkozó eszmék és érzések feszítő ereje. „Auch wir Musiklehrer haben schon wieder mehr zu tun — írja RUSTnak 49. nov. 9-én — was aber auch die höchste Zeit war, sollten wir nicht verhungern. Von musikalischen Ereignissen in Pest melde ich Ihnen, dass THERN ein neues Klaviertrio komponiert hat . . . und meine Wenigkeit auch einiges, was ich aber nicht verrate. ERKEL wird jetzt doch den Kontrapunkt studieren müssen, da es mit der ungarischen politischen und mithin(! !) musikalischen Freiheit ex ist."[65] Fontos és korjellemző közlése ez is; levélben nem árulhatja el RUSTnak az elnehezült korszakban, hogy minő kompozíciói készültek el, mert mint mindenfajta szabadságnak, a zeneinek is vége nemcsak ERKEL, VOLKMANN számára is. Ez idők visszhangjaként szerzett művei közül legkiemelkedőbb a B-moll trió (Op. 5.)[66]

Alapgondolata az a végtelen fájdalom és bánat, amelyet szavakban, csodálatos előérzettel VÖRÖSMARTY fejezett ki:

S a sírt, hol nemzet süllyed el
Népek veszik körül
S az ember millióinak
Szemében gyászkönny ül . . .

A B-moll trióban minden téma ebből az érzésből táplálkozik, hegedű, cselló és zongora ezt panaszolja egymásnak. A mű kiforrott komponista építménye s a kamaramuzsikának ma is élő darabja. 1850 körül fejezhette be a művész, minthogy ez év nov. 6-án először LISZT Ferenchez fordul vele: „. . . bin ich auch nur ein halber Landsmann von Ihnen, indem ich, ein geborener Sachse, erst elf Jahren mit den Ungarn Freud und Leid (namentlich das Letztere) teile."[67] LISZT a tehetséges, induló — elsősorban magyar — művészeket mindig készségesen pártfogolta; nyilván nemcsak a levél győzte meg, máshonnan is jó értesülései voltak a Magyarországon honosodó VOLKMANN tizenegy év alatt tanúsított magatartásáról, mert csakhamar igen kedvezően válaszolt a B-moll trióról és elismerése jeléül két művésszel begyakoroltatta.[68]

[65] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 51. l. THERN Károly akkor Pesten konzervatóriumi tanár, a muzsikát kedvelő, házi koncerteket rendező pesti társaság kedvelt tagja, VOLKMANNnak egész családjával együtt — két fia: Lajos és Vilmos európai koncertkörútjaikon sokszor előadták VOLKMANN műveit — mindvégig barátja.

[66] 1849 tavaszán, mikor a helyzet még nem látszott teljesen reménytelennek s a budai várat ostromló magyarok kitűzték a várra a nemzetiszínű zászlót, bájos szerelmi vallomást tudott komponálni: Op. 10. Chant du Troubadour; — az összeomlás után, a nagy tragédia láttára keletkeztek „Soliman" (később az Op. 21. „Visegrád"-ba iktatta), a III. Richárd-nyitány (Op. 68.), a „Schlachtbild" (Op. 75.): a véres és elbukott szabadságharcnak megannyi zenei csataképe.

[67] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 59—60. l.

[68] i. m. 61—62., 66. l. — LISZT ezután sem távolodott el a művésztől: később „*Das Pianoforte*" c. általa szerkesztett munkához közreműködését kéri, így jött létre az Op. 25. Phantasie und Intermezzo für Klavier. — A Trió terjesztését később veje, COSIMA első férje, Hans VON BÜLOW vállalta, aki majdnem minden koncertútján műsorára tűzte: (vö. Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann*. i. m. 80. l.) 1853-ban Pesten járva nem elégedett meg ezzel: az az évi júl. 3-i *Pest-Ofner Zeitung*ba még cikket is írt VOLKMANN művészi kiválóságáról. — LISZT és VOLKMANN 1875-ben kerültek baráti közelségbe, mikor megalakult a magyar zeneakadémia és tanári testülete, melyben mindketten helyet kapnak; ekkor már a 60 éves VOLKMANN (LISZT 64) elérte művészete csúcspontját.

VOLKMANN a magyar zenei lexikon szerint „magyar földön működött német zeneszerző". A német származású művész — miként LISZT Ferenc — valóban nem tudott magyarul. Kevés a magyar vonatkozású műve, bár erről a *Zenei Lapok* kritikusa 1863-ban nagy elismeréssel nyilatkozott: „azon kedvezőtlen időkben (1855) az elsők között volt, aki Visegrád című kompozíciójával, vagyis magyar zenével magas művészi fokon jelentkezni mert."[91]

VOLKMANN magyarországi életszakasza bizonyítja, hogy sorsa önszándékából összefonódott a magyarságéval. Műve — ha van is benne a magyar és a német zenéből — sem magyar, sem német zenének nem mondható. A grófi zenei nevelőségtől az út a Magyar Zeneakadémia első tanári karában az összhangzattan, zeneszerzés katedrájához vezetett; LISZT Ferenc és ERKEL Ferenc mellé, amivel elismerték a modern zene kiváló előfutárját. E beérkezésben a pesti kiadónak nem kis szerep jutott.

P. D. SZEMZŐ: GUSTAVE HECKENAST, ÉDITEUR DE MUSIQUE. DE FRANÇOIS LISZT A ROBERT VOLKMANN

La date de la publication de l'étude coïncide avec le 150e anniversaire de la naissance de Gustave HECKENAST, éditeur d'ouvrages littéraires hongrois et allemands et d'œuvres musicales du XIXe siècle et avec celle de François LISZT. Ce n'est pas cet anniversaire seul qui actualise le sujet: l'étude caractérise, à base de données inconnues une politique éditoriale progressiste, menée avec vigueur dans les circonstances d'un milieu capitaliste, indications qui justifient la réappréciation de l'histoire de l'édition en Hongrie, du moins en ce qui concerne les chapitres qui se rapportent à l'activité de Gustave HECKENAST.

L'auteur s'occupe tout d'abord de l'ouvrage bien connu de LISZT paru en 1859 à Paris sous le titre: «*Des bohémiens et de leur musique en Hongrie* (Librairie Nouvelle p. 350)» dont la traduction hongroise et allemande parut — suivant l'accord conclu entre LISZT et HECKENAST, éditeur à Pest — en 1861. Le volume, composé de 140 chapitres laconiques, donne, en préface, une analyse générale de la poésie nationale, offre l'histoire et la description des tziganes pour passer ensuite à son sujet essentiel: à la musique tzigane.

HECKENAST et LISZT se sont entendus au sujet de la publication de l'ouvrage en 1857, bien avant la parution de l'original français, à l'occasion d'une visite que l'artiste a rendu à son pays natal et HECKENAST ne s'est pas départi de sa résolution de faire paraître le livre, même lorsqu'une campagne de presse fut déclenchée contre LISZT, qu'on accusait de vouloir disputer des Hongrois leur musique, et ceci en faveur des tziganes. Lorsque l'attaque attint son point culminant, il ne se trouvait en Hongrie (y compris les amis de LISZT) qu'un seul parti: celui des adversaires de LISZT et HECKENAST représentait tout seul le «camp» des adeptes de l'artiste; armé d'une lettre lui adressée par Liszt, il prit sa défense en public, par la voie de la presse. Il agissait ainsi d'une part sous l'effet du prestige inspiré par le renom du grand maître, d'autre part, sa propre attitude politique lui imposait aussi cette action. Parmi les ouvrages édités par lui nous trouvons en grand nombre ceux qui ont trait à la poésie populaire. En 1857 p. e. il publia un choix de poésies folkloriques hongroises recueillies par János ERDÉLYI, intitulé: «Válogatott magyar népdalok. Képes kiadás» *(Choix de chansons populaires hongroises.* Édition illustrée).

A partir de 1840 ceux parmi les poètes hongrois qui s'adressaient à la poésie populaire, ont agi surtout pour manifester un acte politique et la culture de cette poésie représentait, au cours même des années 1850, une démonstration essentiellement démocratique. Le populisme des années qui ont précédé 1848, bien qu'il n'ait pas revêtu, en soi-même, un caractère révolutionnaire, avait bien sa part dans la préparation de la révolution. En 1848 ERDÉLYI et ses compagnons ont prêté leur concours fidèle à l'avènement de la révolution, à la gestion des affaires publiques de la Hongrie nouvelle et

[91] MOSONYI Mihály: *Volkmann Róbert a zeneköltő.* Zenei L. 1863. 26. sz. 203—206. l.

transformée ceci, sans avoir personellement un programme révolutionnaire conscient. Un programme pareil n'était d'ailleurs préconisé que par PETŐFI seul, qui — partant d'un populisme démocratique et plébéien — est parvenu, entraîné par la force propulsive de celui-ci, à avoir un programme réellement révolutionnaire et qui, par ce fait, a dépassé le stade du populisme littéraire démocratique. János ERDÉLYI et ses compagnons ont fait la découverte de la poésie folklorique et cette exploration a frayé le chemin à l'idée de la liberté du monde entier, proclamée par PETŐFI; elle a préludé en outre à la formation de sa tendance révolutionnaire.

Impressionné par cette évidence, HECKENAST avait raison à estimer, après 1848, que les richesses musicales du peuple hongrois sont équivalentes, au point de vue de leur effet politique, à la poésie populaire; c'est ce qui explique qu'il a été saisi par le problème complexe de la musique tzigane et de la musique hongroise, tel qu'il se présente dans l'ouvrage de LISZT. A cette époque l'entreprise de la collection des airs paysans n'a pas encore été entamée (ce mouvement est lié au XXe siècle, plus précisément à l'activité de BARTÓK et de KODÁLY) ce qui permet de comprendre comment l'erreur double que présente ce livre de LISZT est surgie. LISZT affirme, en effet, que les chansons jouées par les musiciens tziganes ne sont pas des airs hongrois, mais des airs populaires tziganes. Actuellement, grâce aux recherches accomplies par BARTÓK et par KODÁLY, on sait bien qu'en vérité ces airs ne sont pas d'origine folklorique hongroise et qu'ils n'appartiennent pas non plus aux produits de l'art populaire tzigane; ils ont été composés, pour la plupart, par quelques dilettantes connus qui se sont recrutés des rangs de la noblesse hongroise. HECKENAST — bien qu'il se fût entendu en musique, comme en matière de littérature — n'en pouvait avoir acune idée, mais, sous l'influence de ses opinions, il a bien pu apprécier que l'analyse de la poésie populaire et de la musique folklorique, donnée par ce compositeur de génie qu'il respectait, se base sur une théorie originale.

Dans la suite, l'auteur continue à démontrer que la publication des richesses de la musique populaire a fait partie, pour HECKENAST, d'une activité politique résolue et d'une politique éditoriale déterminée. Preuve en est une publication nouvelle, parue en 1865: «A magyar nép dalai és dallamai. Hangjegyekre tette és kiadta Szini Károly. Pest. Heckenast Gusztáv tulajdona. 1865.» *(Airs et mélodies du peuple hongrois.* Notés et publiés par Károly SZINI. Pest. Propriété de Gustave HECKENAST. 1865.) Cet ouvrage est considéré par l'éditeur comme complèment au recueil fait par János ERDÉLYI, dont nous venons de parler; le choix d'ERDÉLYI, en effet, se bornait uniquement sur les paroles des chansons. SZINI, par contre, recueillait aussi les mélodies correspondantes, mais cette fois encore il ne s'agissait pas de véritables airs paysans; son recueil se constituait surtout de poèmes mis en musique, poèmes ayant été composés par les poètes hongrois les plus remarquables (Mihály V. CSOKONAI, Ferenc KAZINCZY, Ferenc KÖLCSEY, PETŐFI, Mihály TOMPA, Mihály VÖRÖSMARTY et autres) ainsi que de certaines chansons tristes, déplorant l'issue fatale de la révolution et la désolation des temps à venir.

HECKENAST publia encore un recueil de chansons populaires, accompagnées également par la musique relative, notamment une collection d'airs régionaux styriens: «*Volkslieder aus Steiermark mit Melodien.* Gesammelt und bearbeitet von P. K. ROSEGGER und Richard HEUBERGER. Pest 1872.»

Peter ROSEGGER était le dernier des personnages importants parmi les écrivains allemands dont les ouvrages ont été édités à Pest. L'essor des publications allemandes parues à Pest remonte à l'activité de Gustave HECKENAST; c'est à lui qu'on doit l'édition de 11 ouvrages de ROSEGGER (y compris les airs populaires styriens) publiés de 1871 à 1878, à Pest respectivement — après le transfert de la firme Heckenast — à Pozsony.

L'auteur, en citant certains passages de la correspondance très active, échangée entre l'éditeur hongrois et l'écrivain de Styrie, montre comment la publication des «*Volkslieder aus Steiermark*» et celle des autres ouvrages de ROSEGGER a fait partie de la politique progressiste que nous venons de caractériser.

HECKENAST considérait ROSEGGER, né de la paysannerie pauvre, comme un écrivain découvert par lui qui mérite tout appui et qui — attiré dans son orbite politique — se chargera de tenir l'opposition politique et de jouer le rôle du réformateur social, dans tous ses écrits futurs, écrits qui seront édités, selon cette conception, par lui, HECKENAST. Il avait tout lieu à espérer que les choses s'arrangeront de cette manière, vu que ROSEGGER, dans son premier ouvrage plus important paru à Gratz en 1870: «*Sittenbilder aus dem steierischen Oberlande*» présentait non seulement l'aspect du paysage styrien et le type des gens de la Styrie, mais donnait aussi une description de ces destins paysans qui ressemblent tellement à la vie dans les dures conditions du servage. HECKENAST profite de toute occasion pour influencer et pour diriger ROSEGGER. A part d'une correspondance

jánál vagy amikor a „Sappho"-ra tanítja WIGAND Emíliát, máskor a bundájában sétára induló művészt. (3. kép.) HECKENAST — kétségkívül tudott rajzolni — nem a portretista igényességével lépett fel, mégis igazi portrékat alkotott, mert sikerült VOLKMANN emberi és művészi egyéniségét is tükröznie.

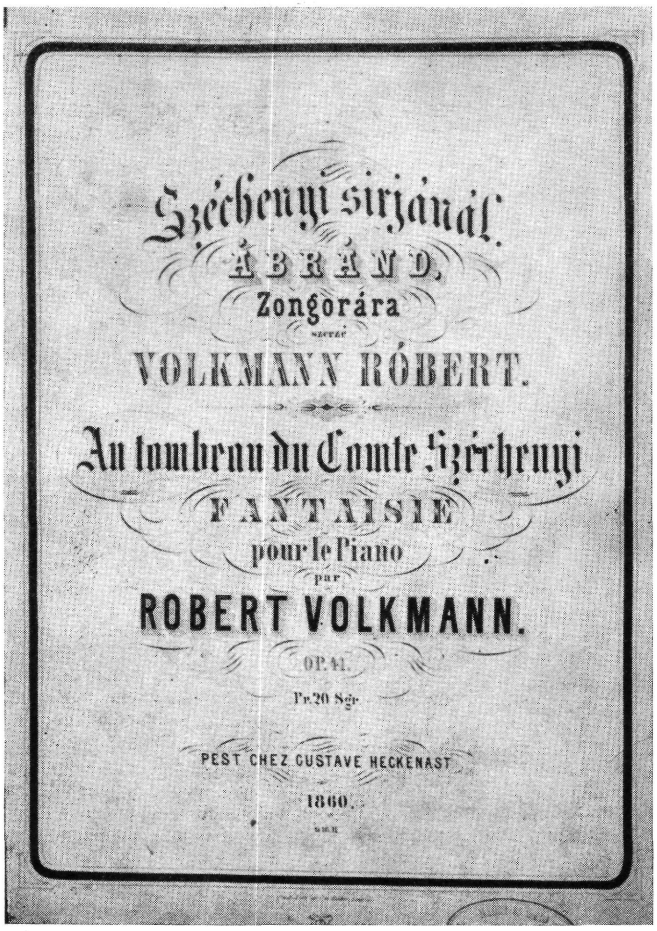

5. Széchenyi sírjánál. Op. 41. 1860.

Ilyen szempontból jobbnak mondhatók annál a MARASTONI József-féle kőrajznál, amelyet a pesti kiadó a művész megismertetésére készíttetett és árusított. (4. kép.)[89]

[89] „Neulich liss mich mein Verleger in Öl malen, ein sehr gelungenes Porträt" — írja VOLKMANN egy rokonának 1868-ban (Hans VOLKMANN: *Briefe Von Robert Volkmann* i. m. 302. l.), ez az olajportré volt MARASTONI előképe. — VOLKMANN egész alakos ábrázolását ugyancsak HECKENAST megrendelésére készítette el 1862-ben STROHMAYER Antal József litográfus.

A 60-as években VOLKMANN már beérkezett művész; 1860-ban SZÉCHENYI István halálakor őt kérik fel a gyászinduló megkomponálására (5., 6. kép): „Op. 41 ist ein Gelegenheitsstück auf den Tod des Grafen Stephan Széchenyi, der sich um die Kultur Ungarns ausserordentliche Verdienste erworben

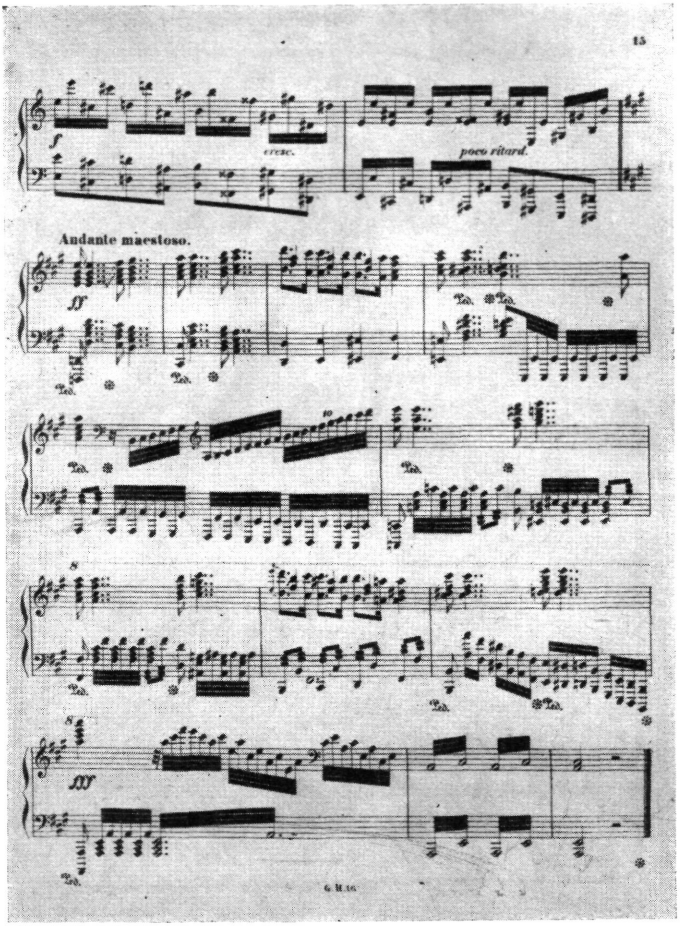

6. Az Op. 41. utolsó lapja.

hatte — írja életrajzírójának, Louis EHLERTnek 1868-ban — Es war für meine Piece die Aufgabe gestellt, darin den Szózat (das Rule Britannia der Ungarn) anzubringen, was auch insofern geschehen ist, als ich auf der letzten Seite den Schluss dieser Melodie anbrachte. Alle anderen Motive mit ungarischer Färbung sind meine Erfindung, so in Op. 21 „Visegrád", Op. 24 „Sieben ungarischen Skizzen", Op. 48 Drei Lieder für Männerchor, Op. 50. Festouvertüre."[90] A Festouverture (Op. 50. 1865.) a Nemzeti Zenede 25 éves fennállásakor rendezett díszhangverseny ünnepi nyitánya volt.

[90] Is. m. 297—298. l. A SZÉCHENYI sírjánál c. művet Karl Röder litográfiai intézete készítette Lipcsébe.

den eine Reise deshalb nach Pest nicht gern unternehmen möchte, hätte ich die grosse Bitte, mir die Freundschaft zu erweisen, wie vorm Jahre wieder meinen Pass verlängern zu lassen."[84]

4. VOLKMANN Róbert. MARASTONI József kőrajza.

Bár a bécsi évek művészete fejlődésének fontos korszaka, mégis száműzetésnek érezte s állandóan visszavágyódott pesti köréhez. Bécsben anyagi gondokkal küzdött s csupán HECKENAST nagylelkű támogatásának köszönhette, hogy esztendőkig ottmaradhatott. Az 1855-ben létrehozott és neki ajánlott „*Visegrád*" (Op. 21.) viszonozni kívánta ezt a baráti szeretetet. (l., 2. kép.)

„Sie haben mir ja so viele Beweise von Freundschaft und Gewogenheit gegeben, dass Sie auch gewiss eine herzliche Zuneigung zu Ihnen von meiner Seite als ungeheuchelt und aufrichtig gemeint nehmen werden. Ich bekräftige mich oft in der Erinnerung mit

[84] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann*. An B. Elischer. 1855. jún. 28. 114. l. vö. 81., 115. l.

Ihnen und Ihrem Hause, und es ist mir eine sehr liebe Erinnerung . . . Neue Abdrücke. meines *Visegrád* werden in wenigen Tagen nach Pest kommen" — írja őszinte vágyakozással abban az időben HECKENASTnak.[85] A hazavágyódásnak másik tanúja: az *Ungarische Lieder für Klavier,* ugyancsak akkor keletkezett. (Op. 20. 1855.)

Bécsben sokat dolgozik — ekkor írja meg egyik legkiválóbb zongoraművét: *Variationen über ein Thema von Händel für Klavier* (Op. 26. 1856.) — jár koncertekre, hallgat operákat, barátokat azonban nem szerez.

Azokkal érintkezik — GRILLPARZER, Gabriel SEIDL, Friedrich HALM, Ludwig FOGLAR — akiket HECKENAST adott ki Pesten,[86] vagyis akikkel általa ismerkedett meg.

1857. márc. 18-án Bécsből levelet ír barátjának, Karl GURCKHAUSnak, melyben örömmel újságolja, hogy vége súlyos anyagi gondjainak: „. . . So fand sich denn endlich eine rettende Firma, die mir die freundlichsten Bedingungen machte und mich somit aus recht argen Skrupeln riss."[87] — A kiadó, amelyről beszél, éppen megalakulóban van, mert eddig főként irodalmi és tudományos profilja volt, a zeneit csupán VOLKMANN kedvéért hozta létre. A barát kedvéért és azokért a művekért, amelyeknek létrehozását a zeneszerzőnek elősegíteni akarta. HECKENASThoz — haza, mert Bécshez nem köti semmi és pesti barátaitól megtudja, hogy most már a viszonyok is kedvezőre fordultak . . . .

A valóságban is HECKENASThoz érkezik meg 1858-ban Pestre, aki nemcsak Maróton rendezi be a Volkmann-szobát; Egyetem-utca 4. szám alatt levő házában lakást biztosít neki, ahol évekig lakik, majd Budára költözik, amikor a kiadónak helyiségekre volt szüksége.[88] 1858-tól HECKENAST úgyszólván mindennel ellátja és műveiért olyan honoráriumot fizet, amely az alkotó számára teljesen biztosítja a független nyugalmat. Ösztönzésére számos házikoncertet rendez műveiből a zeneértő és kedvelő pesti társaság bevonásával. Meghívja lipcsei rokonait, a WIGANDokat és nemcsak sógorát, Györgyöt családjával; a hangversenyénekesnő WIGAND Emíliát is, aki azután VOLKMANN irányításával betanulja a művész „Sappho" c. művét (Op. 49. 1865.), hogy hazatérve műsorára tűzhesse; mire VOLKMANN zenei körútján Lipcsébe látogat, már a WIGANDoknál is családtag, hangversenyének közönsége előtt pedig szintén nem ismeretlen. Kassai koncertjének rendezését HECKENAST — kassai származású lévén — ELISCHERrel együtt vállalja és a pestieknél is érvényre juttatja összeköttetését. A szakirodalomban a kevéssé beavatottak e közreműködését a kiadó anyagi hasznának biztosításával hozzák összefüggésbe. Ésszerűtlen feltételezni, hogy van olyan kiadó, aki a deficitért dolgozik. HECKENAST azonban, VOLKMANN esetében, számolt sok kisebb, kevesebb közönségsikert jelentő műve raktárán maradó példányaival és mégis kiadta azokat is, hogy a művész létrehozhassa nagy alkotásait az emberiség szellemi kincsének gyarapítására. Nem a rideg üzletember, csak az igazi barát képes állandó és sokoldalú elfoglaltsága mellett asztalához ülni, hogy rajzban örökítse meg magának — s nem utolsó sorban az utókornak — a művészt zongorá-

[85] Ua. i. m. 1855. dec. 9. 129. l. — A „Visegrádhoz" a művész kétnyelvű (magyar és német) bevezetést íratott, mely Visegrád várának történetét ismertette. A mű borítékát, egykori metszet nyomán, a pesti Winter állította elő litográfiai intézetében.

[86] SZEMZŐ Piroska: *Német írók és pesti kiadóik* . . . i. m. 50—67. l.

[87] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 155—156. l. — Karl Gurckhaus lipcsei könyvkiadó.

[88] I. m. 254. l.

Rittertum wieder heraufzubeschwören, weshalb auch sämtliche aus Künstlern und Gelehrten bestehenden Mitglieder Ritternamen haben, so z. B. zum Ehrenmitgliede ernannte Münchner Kapellmeister LACHNER von seiner Oper »Catharina Cornaro« Ritter Cornaro."[81] A „Pester Roastbeefklubnak" valóban volt

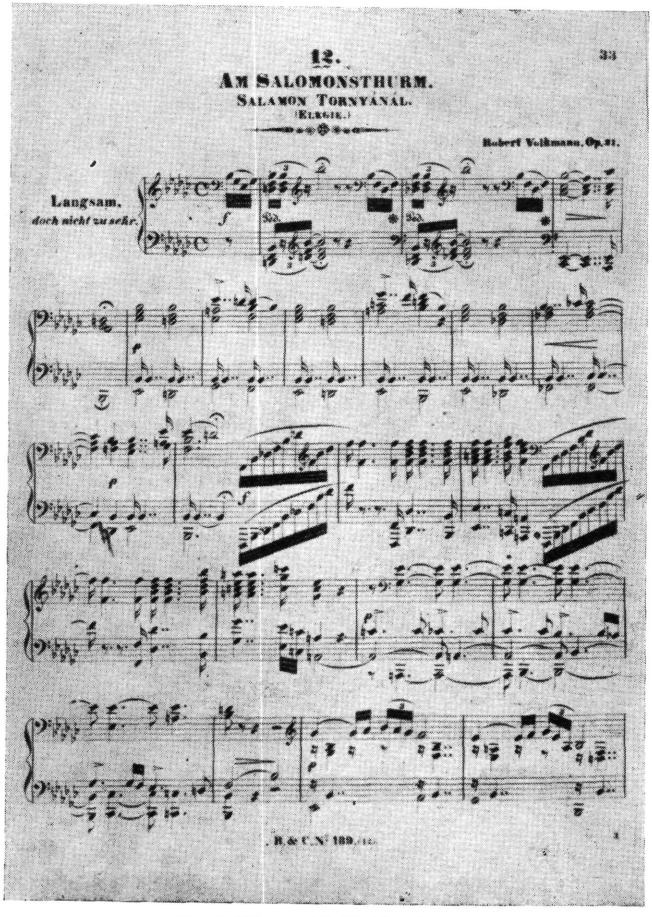

2. A Visegrád 33. lapja.

a külföldi rokontársaságokkal kapcsolata, ezt bizonyítja VOLKMANNnak egy másik, ugyancsak 1869-ben kelt jegyzőkönyve, amely az egyik ülésen jelenlevő BRAHMSról ad számot.[82] A klub nem volt efemer jelenség, mert VOLKMANN 1875. jún. 13-án tanítványához, ZICHY Gézához intézett levelében írja, hogy a klubtagokkal Visegrádra rándul, pedig akkor már valamennyien jóval túl voltak életük delén.[83]

[81] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 307. l.
[82] I. m. 310. l.
[83] I. m. 413. l. — A „Pester Roastbeefklub"-ról feltételezhető volna, hogy szabadkőműves páholyt fedett, azonban átkutatva a vonatkozó irodalmat, sehol nyomát nem

Nem valószínű, hogy a titkos szolgálat akár a „Grüne Insel", akár a „Roastbeefklub" működését nem figyelte volna, hogy nem látott bele a kártyákba; viszont akkor már monarchiaszerte — másodszor és véglegesen — győzött a liberalizmus, titkos munkásklubok is működtek, nem volt mit

3. Volkmann zongorázik. Heckenast Gusztáv rajza.

tennie. Nincs kizárva, hogy Volkmann 1854-től 1858-ig azért tette át, zenetanulmány ürügyén, lakhelyét Bécsbe, mert a rendőrség figyelte és a barátok megsúgták, hogy ebből kellemetlensége támadhat. Erre vonatkozólag találunk célzásokat Elischerhez írt bécsi leveleiben, melyekben szorgalmazza, hogy Elischer intézze el útlevél-ügyének meghosszabítását: „Da Sie nun mit Polizeisachen, die mir noch extra sehr unangenehme Dinge sind, viel besser umzugehen wissen als ich, ich auch gerade *jetzt* aus mehreren wichtigen Grün-

találni. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a pilismarótiak még ma is — szájhagyomány útján — tudni vélik, hogy a Heckenast-kastélyban annak idején furcsa dolgok, szertartások játszódtak le, amelyeknek a politikához közük volt. A kastélynak különlegesen és tágas méretekben megépített pincéjében voltak gyűlések is; arról is beszélnek, „hogy e pincék rejtekeiben mennyezetig tornyosultak a „titkos könyvek", melyeket a beépített titkos nyomda állított elő.

wieder hierher kommen, werden Sie ein verändertes Ungarn finden — írja THERNnek 1867 júniusában — Männer, die zum Galgen verurteilt waren, wie Graf ANDRÁSSY, haben die höchsten Posten, andere, die ihrer Stellen enthoben waren, haben dafür bessere erhalten, wie HAYNALD der jetzt Erzbischof in Kalocsa ist ... Welche Kontraste! Nun genug des Tratsches, im Juli gehen wir nach Maróth ..."[77] Mintha csak HECKENAST mondaná! nem is tudja a három barát: HECKENAST, VOLKMANN és ELISCHER a kiegyezést és az utána következő korszakot sem jobb szemmel nézni, ezért mennek Marótra, nemcsak dolgozni, feledni Visegrád és Dobogókő a kirándulások színhelyei és HECKENAST biztosan tudja, hogy VOLKMANN őszinte szívvel írja és ajánlja neki a *„Souvenir de Maróth" für Klavier* (Op. 6. 1852.), majd *„Visegrád" für Klavier* (Op. 21. 1855) c. kompozícióit. Szavakban is emléket állított a kedves helynek egy rajnai utazásáról 1865. június 22-én HECKENASThoz írt levelében:

„Wo ich aber die Wahl zwischen Natur und Kunst hatte (t. i. a látnivalókban!), entschied ich mich doch immer für die erste. Am Rhein wurde ich oft an Maróth erinnert: die Gruppierung der Berge und die Windung des Stromes boten oft Ähnliches wie bei Maróth und machten mir dieses nur werter; ich freue mich deshalb schon sehr auf die Zeit, wo ich es wieder sehen kann. Wenn ich wieder nach Maróth kommen werde, so ersuche ich Sie, einen gewählten Kreis einzuladen, dem ich meine Reiseerlebnisse in einem Zyklus von Vorträgen mitteilen werde, damit ich nicht alles jedem einzeln erzählen muss. Ich hoffe, dass der aus den Entree-Preisen erzielte Gewinn einen Teil meiner Reisekosten decken werde."[78]

A „kiválasztottak körének" azonban HECKENASTéknál különleges jelentése van. 1853-ban ugyanis a kiadó pesti és maróti házába bejáratos vendégek tréfás hangzású, „Orden der Ritter vom Güldenen Zahnstocher" névre hallgató társaskört alakítottak, amely az 1850-es évek vége felé „Pester Roastbeefklub"-ra változtatta nevét. Bármilyen tréfás modorban vitte az ülést a klubelnök FUCHS Rudolf, egyébként a Magyar Goethe-Társaság első tagja és foglalkozására patrícius-kereskedő, az alelnök HECKENAST, bármilyen mulatságosak voltak a nagymesternek, ELISCHERnek a felszólalásai, vagy a klubtitkár VOLKMANNnak beszámolója és jegyzőkönyvei,[79] a klubnak nem egyedül szórakoztató célzata volt. 1855. dec. 8-án VOLKMANN erről így ír ELISCHERnénének: „Eben stahl sich schüchtern eine Träne über meine bleiche Wange, denn ich dachte zurück an alle die Freuden und Wonnen, die mir mein letzter Aufenthalt in Pest brachte. Ich gedachte eines jener erhabenen Abende, wo wir fast alle beisammen waren, die Wissenschaft, die Kunst, der hohe Klerus, die Industrie, das Kapital (KENDELÉNYI), um bei Euch die reinen, unschuldigen Freuden des Gaumens und des Whist nebst Tarock zu geniessen."[80] A klérus, az ipar és a kapitalizmus az ironikus célzás, komoly azonban már, hogy a résztvevők között voltak a tudomány és a művészet képviselői is: HECKENAST gárdája. A klub „gazdagjainak" a mecénási tiszten kívül is közük volt tudományhoz, művészethez, legtöbbje jól képzett, aktív zenész volt. Mindebből következik,

[77] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 279—280. l.
[78] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 239—240. l.
[79] I. m. 306—311. l.
[80] I. m. 127—128. l. — KENDELÉNYI Ferenc egyszerű körülmények között élő nyugalmazott tisztviselő volt, kitűnően zongorázott és HECKENAST vele játszatta el a kiadásra szánt, kéziratos VOLKMANN műveket elbírálás céljából. A művész neki ajánlotta az Op. 22-t Vier Märsche für Klavier (1855.) A klubtagok között volt DRASCHE Gusztáv nagyiparos is, maga nagy zenebarát, a felesége ismert koloratúrénekesnő: DRASCHE-CORNET.

hogy a klub tudományos, művészeti és kétségtelenül, politikai tevékenységet is kifejtett.

Tény, hogy a BACH-korszakban, a neoabszolutizmus idején ajánlatos volt a nem alkalmilag összeverődő társaságoknak a politikai megfigyelő szer-

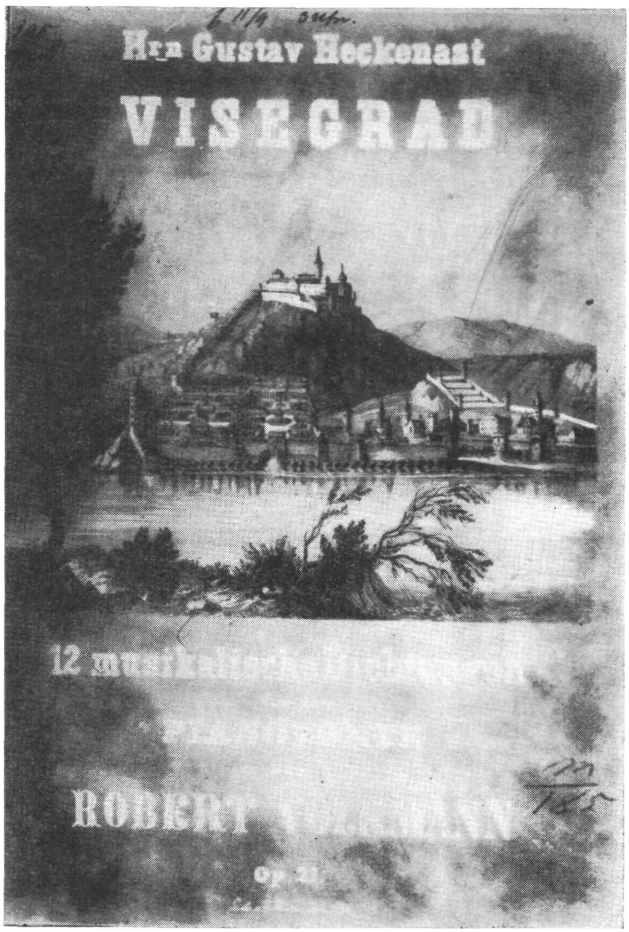

1. *Visegrád*. Op. 21. 1855.

vek gyanúját, az ártatlanság mezébe bújva, magukról elterelni. Még VOLKMANN tréfás jegyzőkönyvei sem mentek a politikai célzásoktól (az uralkodói látogatás, a Monarchia háborúi stb.), sőt arról is beszélnek, hogy Bécsben is működnek hasonló klubok azonos tendenciával; ajánlja a sajátjának, hogy egy ilyen bécsi klub nagymesterét, a konzervatórium-igazgató és hangverseny-rendező HELLMESBERGERT hívják meg dísztagnak: „Eine gewisse Beziehung zwischen ihm (Hellmesberger) und dem Klub besteht überdies auch durch den Umstand, dass er Grossmeister eines unserm Klub verwandten Vereins in Wien ist, nämlich der »Grünen Insel«, welcher Verein das Ziel hat, das alte

VOLKMANN mindenben megfogadja LISZT tanácsát s abban is, hogy a mű hatásos és gyors megismertetése céljából jelentesse meg nyomtatásban minél előbb. 1851. dec. 6-án a művész örömmel tudósítja LISZTet a készülő műről: a kinyomatást, a Rózsavölgyi-cég tanácsára, előfizetéses alapon biztosították és a nehéz idők ellenére olyan nagy volt a pesti előjegyzés, hogy egy hónapon belül elkészült a nyomda. Még egy „talizmánt" szeretne útravalóul művének LISZTtől: beleegyezésével címlapjára vésetné neki szóló ajánlását, neve szárnyakat adna hódító körútján. A Trió valóban ilyen ajánlással jelenik meg és LISZT a terjesztésében is nagy szerepet vállal.

A B-moll trió megjelenését támogató előfizetők sorában volt két jó barát is: HECKENAST Gusztáv és ELISCHER Boldizsár eperjesi származású, pesti ügyvéd.[69] A kulturális érdeklődés és politikai nézetek azonos síkján mozgó férfiak barátságát régi családi kapcsolatok mélyítették. ELISCHER Lipcsében is hallgatott jogot, ahol a WIGAND-testvérek: György és Ottó, HECKENAST rokonai gyakran vendégül látták. HECKENAST és ELISCHER, zenekedvelők és zenélők, már a Trió előtt is figyelemmel kísérték VOLKMANNt. ELISCHER zenei továbbképzéséhez — THERN Károly tanácsára — igénybe veszi VOLKMANNt s HECKENAST a házikoncerteken ELISCHERéknél is találkozik vele. Az ismeretségből barátság csak a Trió megjelenése után származott. Első visszhangját VOLKMANNnak 1853. máj. 14-én régi tanárához, a freibergi August F. ANACKERhez intézett levelében találjuk: „Jetzt wollte ich eigentlich erst anfangen zu schreiben, aber . . . mangelt es mir im Augenblicke an Zeit, da ich gerade im Begriff bin, von Pest abzureisen, um ein paar Tage lang einen Freund zu besuchen, der einige Meilen von hier eine Villa in dem schönen Ofener Gebirge besitzt."[70] A villa közelebbről Pilismaróton van, tulajdonosa HECKENAST Gusztáv. „Maróth liegt auf dem *rechten* Donauufer. Zwischen Visegrád und Gran, nicht Knapp am Donaustrande, sondern mehr an das Gebirge gelehnt, welches von da bis an die alte Wiener Strasse—Ofen bis Dorog u.s.w. — reicht. Nach dieser Erklärung müssen Sie sich zu recht finden." — tájékoztatta HECKENAST 1871 februárjában a hozzá készülő ROSEGGERT.[71] Ez a topográfiai meghatározás illik arra az emeletes, hatszobás, oszlopfőin fő- és hátsófrontján nyitott erkélyeket tartó, a kúria stílust klasszicizáló kastélyra, és környékére, amelyet a pesti kiadó ottani birtokával együtt magáénak mondhatott. Messziről a kastély sárga falai csak helyenként villannak elő — napsugaras napokon, a park gazdagárnyalatú zöldjéből. Sok itt a ritkafajú fenyő, a tuja, hazai tölgy, a színes levelű díszbokor és a szivárvány minden árnya-

[69] ELISCHER Boldizsár (1818. márc. 23.—1895. márc. 25.) az eperjesi evangélikus kollégium diákja, annak önképzőkörében—PULSZKY Ferenc, HENSZLMANN Imre, HUNFALVY Pál, IRÁNYI Dániel, KERÉNYI Frigyes és GREGUSS Ágost is tagjai voltak — magas színvonalú magyar és német kultúrát szívott magába. Tanulmányait Pozsonyban folytatta s a jogász maga is lelkes résztvevője az 1832—1836-os években a reformeszmék jegyében zajló országgyűlési életnek, az egyre erősödő szabadságmozgalomnak, melyet a júliusi forradalom és a lengyel szabadságharc is erősen ösztönöz. Ilyen szemlélettel kerül ki Lipcsébe, hasonló politikai légkörbe és társaságba, amelynek forradalmi gondolkodását a magasrendű, szabad társadalom eszményéért síkraszálló goethei mű is táplálta. Itt lesz ELISCHER GOETHE-rajongó és gyűjtő, hazatérése után pedig a hazai GOETHE-kultusz megteremtője. Gyűjteménye halála után (1895.) az Akadémia birtokába került. PUKÁNSZKY Béla: *Balthasar Elischer und seine Goethe Sammlung*. Deutsch—Ung. Heimatsbl. 1932. 182—210. l.

[70] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 73. l.

[71] HECKENAST ROSEGGERnek. 1871. febr. 6.

latában pompázó virág; a ház mögött a park nem nagy darabon fut egy síkban, tán száz lépést kell tenni és szelíd kis hegynek beillő dombhoz ér a sétáló, majd jól gondozott szerpentinutakon a tetején álló, „török torony" nevet viselő kilátóhoz (állítólag még Szolimán serege használta megfigyelőnek), ahonnan élvezettel szemlélheti a Dunát a maga szépséges környezetében. A torony mellett tágas, zölddel befuttatott lugas, benne kényelmes, pihenésre ingerlő székek, nagy asztal.[72]

A házigazda családjával főleg nyáron tartózkodik itt vagy ünnepeken. Időről időre ezenkívül is megélénkül a kastély: írók, művészek, tudósok, szerkesztők és kiadók, politikával foglalkozók jönnek, hogy irodalomról, művészetről, új irányzatokról, bel- és külviszonyokról eszmét cseréljenek. Fogadásukra a vendéglátó maga siet eléjük. Odabenn nagy a luxus; a könyvek, képek luxusa: akad olasz, holland és német mester, de mellettük ott vannak a magyarok. Sok a könyvillusztrátoraitól, Barabás Miklóstól, Marastoni Józseftől, Johann Nep. Geigertől való kép és rajz is.[73] Van zongora, cselló és hegedű, mert szokásos volt a kamarazenélés is. A fővárosban többet beszéltek HECKENAST maróti, mint pesti irodalmi szalonjáról. Nemcsak irodalmi szalon, „alkotóház" volt: sok íróval itt beszélte meg HECKENAST készülő művét, vagy a mecénás házigazda jóvoltából heteket tölthettek csendes alkotó munkában. VOLKMANNnak évek jutottak: százon jóval felül vannak levelei, amelyeket innen keltezett: — „Pilis-Maróth bei Gran . . ." — 1853 és 1870 között. Nem tekintve négy éves bécsi tartózkodását, majdnem minden nyarát itt töltötte. HECKENAST két szobát rendezett be művészbarátjának a kastély emeletén, a legcsendesebbeket. Műveinek java a „Volkmann-szobákból" (ez volt szokásos elnevezésük) indult el hódító útjára. Itt kerültek megvitatásra zenei eszmékkel, eszményekkel együtt — sokszor ELISCHER jelenlétében.[74] A bel- és külpolitikai vitákhoz nem egyszer társult HECKENAST baloldali írógárdája, így jutott VOLKMANN maga is közel a BAJZÁKhoz, HAJNIK Károlyhoz.[75] E beszélgetések beleszűrődtek leveleibe is: lelkesedéssel ír ugyan a kapitalizmus nyomán kivirágzó fővárosról, a gombamód elszaporodó gyárakról, gőzmalmokról, a lóvasútról, megjósolja, hogy Pest vetélkedni fog a Monarchia székhelyével, Bécscsel, de mellette mindjárt ott van a riadalom, amit a gazdagodás szédületébe sodort áldozatok veszteségei keltettek benne: „In Pest fand ich manches verändert, wovon Sie wahrscheinlich schon gehört haben — írja THERN Károlynak — Friedr. FRÖHLICH falliert, Advokat SAYVÉLY falliert und sich umgebracht. Bei FRÖHLICH verliert HECKENAST 14 000 Fl., wenn er nicht noch mit etlichen 1000 abgefertigt wird."[76]

Marót e szörnyűségek miatt is azilum, ahová meg lehet szökni a művészetet is fenyegető fővárosi politikai tülekedők elől, akik elég hamar feledték forradalmi múltjukat s most a bécsi húsos fazék felé sandítanak: „Wenn Sie

[72] 1945 óta gyönyörűen helyreállították és karbantartják; ma e műemlék erdőmérnökségi központ.

[73] D. SZEMZŐ Piroska: *Vándorló képek illusztrációnk történetében.* Magyar Könyvszemle 1959. 367—380. l. ua.: *Peter J. N.* GEIGER *és* HECKENAST *Gusztáv.* Uo. 1942. júl.—szept.

[74] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann.* i. m. 190, 202, 298. l.

[75] Op. 36. Drei Improvisationen BAJZA-versek nyomán. — Az Op. 40. Drei Märsche für Klavier-t „HAJNIK Károly barátjának" ajánlotta, akit nagyon szeretett és leveleiben is emlegetett; haláláról THERN Károlyt is tudósította. vö. Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann.* i. m. 144., 273. l.

[76] Hans VOLKMANN: *Briefe von Robert Volkmann* i. m. 246.,301.l.—SAYVÉLY Kálmán.

suivie, les entrevues personnelles — il se rend souvent à Vienne ou à Gratz pour affaires commerciales ou familiales, il accueille son jeune ami dans son appartement à Pest ou à Pilismarót — lui servent d'occasions excellents d'une échange d'idées politiques, littéraires et esthétiques.

La publication des airs paysans de la Styrie forme sans doute pour ROSEGGER également une manifestation politique consciente; le fait qu'il continue à traiter les chansons populaires comme sujets toujours renouvelés (bien qu'il abandonne, à partir de ce moment, leur recherche) en offre une preuve suffisante; il leur réserve, sur les colonnes de la revue «*Heimgarten*» (Graz. 1876—1910.) une place importante.

Ce n'est que l'édition successive (de 1855 à 1877) des 50 opus de Robert VOLKMANN qui a autorisé HECKENAST à se considérer à juste titre «éditeur de musique». VOLKMANN, d'origine saxone (né à Lommatzsch, le 6 avril 1815, mort à Budapest, le 30 octobre 1883) s'est établi en Hongrie le 28 mars 1841. Son premier séjour à Pest qui durait de 1841 à 1854 a décidé définitivement du sort qui l'attendait en Hongrie: ce fut pour lui la période d'une magnifique envolée créatrice qui aboutit à la composition de son œuvre la plus réussie, du trio en *si* bémol («Op. 5. II. Trio B-moll für Violine, Cello und Clavier. 1850.») Cet ouvrage est l'écho musical de la défaite funeste de la révolution hongroise et de ce désastre national qu'elle avait entraînée. VOLKMANN, ancien étudiant de Leipzig, qui sympathisait à ce moment déjà avec le mouvement politique des jeunes allemands, désireux de combattre en écrit et en faits le régime politique conservateur, absolutiste, basé sur les privilèges, — VOLKMANN suit avec une vive attention les événements qui ont précédé l'an 1848 et la révolution hongroise éveille dans son cœur l'espoir de la libération de sa patrie. Ayant passé à peine neuf ans en Hongrie, il se solidarise avec les combattants de la lutte pour l'indépendance hongroise et se rallie de bon cœur aux rangs de la garde nationale. La défaite lui bouleversa profondément l'âme: il estime qu'avec la liberté de la patrie la liberté de l'art est également perdue. C'est dans cet état d'esprit qu'il compose son Trio en *si* bémol.

VOLKMANN devient un véritable intime de la famille HECKENAST, pendant des années il est hébergé chez eux à Pest ou à Pilismarót et lorsque le bureau de l'éditeur est transféré à Pozsony ce n'est que leur contact personnel qui se trouve interrompue, mais pas leur amitié.

Une monarchie homogène, basée sur les forces démocratiques, communeauté européenne de sort et le respect de tout ce qui est particulier aux nations et aux peuples, les nations attachées à la cause de l'humanité entière: voici les idées qui ont pénétré tous les membres du cercle HECKENAST.

De tout cela très peu a été enregistré par l'histoire de l'édition en Hongrie. Quant à l'esprit d'opposition manifesté par HECKENAST, le chercheur ne peut trouver imprimée qu'une phrase très laconique: «In den späteren Jahren (1850—) protegierte Heckenast mit Vorliebe die äußerste Linke und opferte auch hübsche Summen zur Erhaltung verschiedener Zeitungen, die er für diese Partei gegründet» — et même celle-ci n'a été insérée par un des collaborateurs du Neues Pester Journal, d'un esprit démocratique, qu'à l'occasion de la notice nécrologique parue après le 11 avril 1878, date du décès de HECKENAST.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Balassiana I. Az Orsz. Széchényi Könyvtár legutóbbi szerzeményei között külön figyelmet érdemel két kis könyv, mely némileg gyarapítja BALASSI Bálintra vonatkozó ismereteinket.

Az egyiket a Kultúra-vállalat szállította be Ziegler K. A. neve alatt. Borsa Gedeon közli velem, hogy ez egy zürichi antikvárius, akitől a könyvecskét vették.

A könyv nem más, mint BALASSI Bálint *Füves Kertecské*je forrásának, BOCK Mihály vigasztaló könyvecskéjének egy eddig ismeretlen kiadása, melyet a német nyomtatott katalógusok nem idéznek. Az bizonyos, hogy későbbi, mint a fiatal magyar költő használta példány, mert míg az 1562-ben jelent meg, és azt hittük, egyetlen kiadása, most a Széchényi Könyvtár új szerzeménye jóval későbbre tolja ki a könyv életét, 1574-re. Az Irodalomtörténeti Közlemények régi (1922, 75) ismertetője nem ismerte az első kiadás kiadási helyét, és Németországban is ritka nyomtatványnak mondta — mindössze a drezdai volt kir. könyvtárban és a British Museumban van meg — a mi példányunkon Nürnberg szerepel megjelenési hely gyanánt. Címe:

Wůrtzgertlein / fůr die krancken Seelen. Darinnen viel Wolriechende heylsame Kreuter zufinden / Durch welche die Seelen in jren Kranckheiten vnd gebrechen erquickt vnd gelabt werden mögen. Sampt einem Trőstlichen vnterricht / Wie sich ein Mensch in der zeit der verfolgung oder marter trosten sol. Durch M. Michaelem BOCK M. D. LXXIIII. A hátlapon pedig ez áll: Gedruckt zu Nűrnberg / Durch Valentin Fuhrman.

Egyébiránt a szöveg a drezdai példányéval teljesen azonos, viszont az előszót, mely az első kiadásban Ágost szász hercegnek szól, itt egy hasonló, a nürnbergi szenátorhoz intézett ajánlás helyettesíti, melyet BALASSI Bálint amúgy sem fordított le. Az első kiadás mikrofilmjét a Budapesti Egyetemi Könyvtár beszerezte; ebből adtam ki az Összes Művek II. kötetében, a magyar fordítással párhuzamosan.

Az új szerzemény (Ant. 8449) ennélfogva nem lehetett a BALASSI Bálint mintája, mert a magyar fordítás már 1572-ben megjelent, míg ez a kiadás 1574-ből való. Viszont nem lehetetlen, hogy a kettő között, talán éppen 1572-ben, létezett egy olyan kiadása, mely ma még ismeretlen.

De a budapesti unikum mást is mutat. A könyvecske végén két fehér papírlap van beragasztva, mielőtt a kék papírboríték lezárná a példányt. Itt személyes bejegyzések vannak az első lap első és a második lap mindkét oldalán. Ezek *retoromán* nyelvűek és nyilván a tulajdonosoktól származnak. Mégpedig az alsó-engadin tájszólás elég régi emlékei, mert Pitschen Saluz Mózes-fordítása nem régibb 1657-nél. A mi szövegeink dátumai pedig 1611 és 1660 közé teszik a bejegyzéseket.

Itt adom a bejegyzések szövegét; Reto R. BEZZOLA zürichi egyetemi tanár segítségével minden részletében pontos átírást nyújthatok:

I. (1. védőlap előlapja:) Anno 1660 Adj Marz lg S. dij Dameingia eira lass 10 vrass ais meis chiar A Biadj Dumeing da Jachian et un filg da meis filg Baltramie yt proa nos

Sennger, Deis lg hagia fat grazchia et lg fetscha ünna Leida et Allagrussa Rasüstaunza At Ell et anuo tuots, Amen

II. (uo.) Scha tü giavusasch da savair achi quist cudesch ha da pardngair schi tvölg Eug dar incler quaista schritüra scha tü vousch ler Nuot Bonorand ais lg nom meis mia vantüra Sta in maun da Deis Amen

III. (2. védőlap előlapja:) Ano 1611 adi: iy fawre ais mis chiar Bap it praa nos senger la Dumengia sair circa las 4. Deis ilg haia fat grazgia et ilg deta ünna Leida Rasüstaunza Amen Seis filg Andre Duolf schrit

IV. (2. védőlap hátlapja:) Anno 1654, Adj 8 tob. ais mia Chiarra Mulgeir Barbla spartida da quaista witta la Damaun circa ünna ura nat dj, et ngand, ls 9. da ditt mais ais' Ella sapulida Deis saia quell, chj lagia fatta grazchia, et misericordgia et ns fetcha eir anuo cura chilg sumalgia dans clamar da went da quaista uitta et lafezscha ünna Leida Rasüstauntza Amen Eau (?) Dum da Ja.

A IV. befejező sora, mely még a névhez tartozik, kibetűzhetetlen. A könyv címlapja hátán, talán a II. írásával ez az egy név szerepel: Guadeng, melynek értelmét nem tudom megállapítani.

Itt adom a szöveg magyar fordítását:

I. Az 1660. év március 22-én vasárnap szent napján, 10 óra felé, az én drága unokám, azaz Bertalan fiam fia Jachen Domonkos az Úristenhez ment. Isten vegye kegyelmébe és csináljon neki vidám és örömteljes feltámadást, neki és mindnyájunknak. Ámen.

II. Ha te azt kívánod tudni, kié legyen ez a könyv, én meg akarom veled értetni ezt az írást. Ha te olvasni akarod: Nuot Bonorand az én nevem. Sorsom Isten kezében van. Ámen.

III. Az 1611. év február 2-án az én drága apám az Úrhoz ment vasárnap este, kb. négy órakor. Isten adjon neki kegyelmet és adjon neki vidám feltámadást. Amen. Fia Duolf András írta.

IV. Az 1654. év október 8-án az én drága feleségem Borbála elhagyta ezt az életet reggel kb. egy órakor hajnal előtt és a mondott nap 9-ike eljövén, eltemettetett. Isten az, aki neki kegyelmet adott légyen és könyörült rajta és nekünk is azt tegye, mikor tetszeni fog neki, hogy elszólítson ebből az életből s adjon neki vidám feltámadást. Amen. Jacheni Domokos.

Tudtommal ez a bejegyzés a régi retoromán nyelvnek egyetlen magyarországi emléke. Valószínűleg a közeli vásárvárosból, Nürnbergből került a könyv svájci földre, talán az alsóengadini Lavinba, ahol a Bonorand-család most is él. *Duolf* Bezzola szerint *Rudolf* retoromán alakja. Az 1654-ből és 1660-ból való jegyzet valószínűleg ugyanazon kéztől ered. A zürichi tanár különben egy családfába állította össze a jegyzetekben előforduló neveket.

Azt különben Bock Mihály művének új lenyomata és svájci előfordulása nyilvánvalóan igazolja, hogy Balassi Bálint egy eléggé elterjedt könyvet választott ki lengyel földre menekült szülei vigasztalására. Alighanem főleg anyja, Sulyok Anna számára írta, mert apja, mint a bécsi udvar bennfentese, jól tudott németül s így nem volt szüksége fordításra.

II. Nem kis meglepetéssel szolgált Fazakas József az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1959. kötetében (1961), ismertetve a könyvtár új szerzeményét (RMK I. 402a), Balassi Bálint Campian-fordításának egy példányát, melyről kétségtelenül megállapítja, hogy az eddig ismert unikum régibb, első kiadása. Az előszó alapján nincs okunk kételkedni, hogy ez is 1606-ban kelt és talán a benne közölt Errata, Correcta-jegyzék miatt került új kiadásra. Fazakas megállapítása alapján tulajdonképpen új lenyomatról lehet csak szó, mert az újonnan felfedezett első lenyomat teljesen egyezik a Széchényi Könyvtárnak eddig ismert példányával, melyet az *Összes Művek II.* kötetében kiadtam, de ebben a hibajegyzék valamennyi javítása már végrehajtásra került, alighanem magának Dobokay Sándornak jóvoltából, mert az újonnan felfedezett példány végén az Errata, Correcta címmel szereplő lapok élén ez a megjegyzés áll, melyet Fazakas nem közölt:

Az minemű fogiatkozaſok eſtek ez kőnivechike niomtataſaba, az Nemet ni/omtato miat, ki ſem Magiarul ſem Deiakul nem túd; ez kővetkező igazito iedzesből kőnnien eſzébe

veheti; es az olvaſaſt megh ſobbithattia az olvaſo: noha nem minden aprolek fogiatkozaſt iedzettem fel, tudvan, hogy az félét kiki mind magatollis à ki Magiar eſzébe vehet.

Legh nagiob fogiátkozas à tizedik oknac veghében eſet, egi nehani ighenek el valtoztataſaban, es el hagiaſaban: mellyet ez correctanac vagi igazitaſnak vtolliaba, igazitua talal az oluaſo.

Megjegyezhetjük, hogy még ebbe a megjegyzésbe is csúszott be egy-két hiba: 'nyomtató' így van elválasztva: ni-omtato; a pontok elmaradtak; az ékezetek is hibásak. Mindenesetre tudomásul vehetjük, hogy az Ameise (Formica) Margit nyomdájában ez idő szerint (1606) nem volt magyarul és latinul tudó szedő.

Míg az eddig ismert egyetlen második kiadású példány, mely HORVÁT István könyvtárából került a Múzeumba, teljesen érintetlen, beírás nélküli könyv — igaz, hogy a könyvkötő erősen körülvágta s így nem tudjuk, eredetiben milyen kötése lehetett, — addig az újonnan felfedezett első kiadás egy erősen használt kötetke, mely papi személyek birtokában volt. A kötést egy volt középkori latin pergamen-kódex szolgáltatja, bélése gótikus betűkkel szedett német nyomtatvány. A fedőlapokon és beiktatva több betoldás és bejegyzés akad. Az erős használatot a címlap hiánya bizonyítja. Helyette az első lap felső szélén ez áll: Campianus Edmond. A 14. lap bejegyzése szerint ez Márton deák írása, akit talán a hátsó lap utolsó bejegyzése bővebben kiír: Baló Márton, bár a két írás eléggé eltér egymástól, ami viszont a két írás betűnagyságának is lehet következménye.

A fedőlap belső oldalán olvashatjuk: «Pater Franciscusnak attam az Granatensist» (talán Granado spanyol jezsuita Aquinói Sz. Tamás-kommentárjáról van szó). Alatta áthúzva: «Ferencz deák az kaſzat eluitte feyzet czepemet (= csépemet) eczetes korsot, harom ueka buzat, az mit akart ſzabad uolt uele.»

Még alább: 1670 minß (= mindszent) hauanak 10 napian ugi mint szeredan Bilugdin (?) György az . . . meg'

A záró Ágoston-idézet elé köttettek még öt lapot, ahol egyházi célokat szolgáló zsoltárok és imák vannak, a legutolsó magyar nyelvű. BALASSIéhoz hasonló nyelvjárási alakjai miatt idézem ezt az utolsó imát, mely a többitől eltérően *magyarul* van írva *Oratio* cím alatt:

„Vilagosits megh Uram az en ßemeÿmet hogi ualaha el ne alogiam az halalban hogi uala mikor tudni illik ez eletbol valo ki mulaskor se mongia nekem az ellenseg Hatalmatt uottem en rajta Boczasd ki Ur Isten az te vilagossagodott es az te igazsagodott, ezek vezessenek engemett es uigenek az te ß: Hegyedre es az te haylekidba mutasd megh ennekem kegelmes Vr Isten az utat mellyen iariak mert te hozzad emeltem fel az en lelkemet uigi ki engemet az en eletemnek ellensegi keoßulj (=közül) vram te hozzad foliamodtam tanits megh engemet az te akaratodnak vélekedésire mert en Isten[em] uagy te, Gloria patri etc."

Az Errata, Correcta után megint beragasztottak két lapot és itt négy oldalon olvasható egy Benedictio Corporalium és egy gyermekágyban meghalt asszony fölött mondandó ima *(Ad introducendam mulierem in partu mortuam)*, mely nem más mint a *De profundis*-szal kezdődő responsiós ima.

A fedőlapon viszont a deák jegyezte be 1631-ben: Adtam ßamba krapota Andras (!) az mi keues johom uagion az medu mind kos, berbecz, n, 10 az feio kilencz ez Idei barani nylcz egi kecke ello, l.

Alább: Anno 1633 fogattam megh fodor ferenczett 8 forintert jott rea az ßolgalatra vizi kerezt nap utan.

Végül a gazda vagyis a könyv tulajdonosának neve: Balo Marton s. k. (?)

A 14. lap szélére nagy betűkkel ezt találjuk beírva: Hoza mi nekunk, Marton Deak mpria

A bejegyzések tehát arról tanúskodnak, hogy BALASSI Bálint könyvecskéje erősen használatban volt és DOBOKAY Sándor rendjének is tett azzal szolgálatot, hogy kiadta a töredékes fordítást. Bizonyára Campian harciasságára volt szüksége az ellentámadást vezető jezsuitáknak.

ECKHARDT SÁNDOR

Deux hungarica inconnus. Le nombre des imprimés étrangers du XVIème et XVIIème siècle regardant la Hongrie, est beaucoup plus grand que celui que connaît à présent la bibliograhpie hongroise. Cette affirmation a été de nouveau confirmée par la récente apparition du livre de Carl GÖLLNER, *„Turcica"*[1] *qui comprend la description des imprimés ayant trait à l'histoire ottomane, parus en Europe entre 1501—1150 inclusif.* Il y a parmis ces imprimés, des *hungarica* signalés et décrits pour la première fois. Après des recherches effectuées à la Bibliothèque de l'Académie de la République Populaire Roumaine, et à l'Institut d'histoire de Bucarest, nous sommes en mesure de compléter les *Hungarica* avec deux imprimés inconnus et très rares. Voici la description:

1. „Twee || waerachtghe || Historien, || Eñ tydingen van groote victorien, || djemen in Hongerye gehad heeft || Eñ wat steden eñ Castelen die || welgeboren eñ Ridderlycke Hee || ren, Heer Ferdinandus van Hac- || dech, eñ Heeren Christoffel eñ Fre || derich van Tieffenbach gebroede= || ren, met andere brychsoaerstẽ eñ || Heeren gewonnen eñ ingenomen || hebbẽ, sedert den ieersten dach vã || Nouember, tot opden rr. van Ja = || nuario anno rciiij. || Met oock hoe veel Turcken vatter ver= || slagen ende doot geblenen zyn. || (ornament de composition typographique) || Tot Bruessel. || By Rutgeert Velpius Boeckuercooper inden || Gulden Arent byt Hoff. || Neade Copye ghedruct binnen weenen || by Leonart NASSINGER. 1594."

Bucarest, Bibliothèque de l'Académie de R. P. R., S. 3104. 8 feuilles non chiffrés. Texte: 129 × 87 mm. C'est le seul exemplaire connu, et qui vient d'être signalé et décrit pour la première fois.

2. „VERA,E SPAVENTOSA || RELATIONE || DELL' INCENDIO SUCCESSO || NELLA CITTA DI BUDA || Metropoli de Regno d'Ungheria, || Nella quale, oltre il gran numero de'Morti, e stroppiati, || si contegno diuersi accidentii succeduti || a quei Cittadini. || (xilogravure représentant un détail de l'incendie) || in RONCIGLIONE || Nella Stamperia di Egidio Toselli. MDCLXIX. || Con licenza de' Superiori." (A la fin:) „Questo e l'incendio di Buda, nel quale non vi è altro del mio, che l'hauerlo tradotto dall' idioma d'Vngharia(sic !) nel nostro Italiano, e con tal fine à V. P. bacio le mani. Di Vienna li 20. di Juglio 1669."

Bucarest, Bibliothèque de l'Institut d'histoire, II. 5110. L. 2 feuilles non chiffrés. Texte: 215 × 160 mm.

DINU A. DUMITRESCU

Az esztergomi „Bibliotheca" Fugger-gyűjteményének eredete. A Fugger-gyűjtemény a XVII. század elején került LIPPAY prímás közreműködése folytán a főszékesegyházi könyvtárba. Az augsburgi FUGGEREK a XV. század óta mint kereskedő, bankár és

[1] Carl GÖLLNER: *Tárcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts.* I. Band (1501—1550). Bucuresti, Editura Academiei R. P. R.; Berlin, Akademie-Verlag G. m. b. H., 1961.

vállalkozó üzletemberek, nagy szerepet játszottak az európai gazdasági és politikai életben. Nagystílű tudománypártolásukkal tűntek ki, különösen régi könyveket, klasszikus auktorok kódexeit vásárolták és halmozták fel gyűjteményeikben. A Fugger-féle könyvtárak az idők folyamán sok ágra szakadt család tagjai birtokában mintegy 150 évig együtt voltak. A harmincéves háború után Augsburgon kívül a nagyobb könyvtári központokban, Münchenben, Heidelbergben, Rómában és Bécsben még megtalálhatók voltak, később azonban széles körben szétszóródtak és az említett központok mellett a Vatikán, Harburg, Wolfenbüttel, Esztergom is jelentősebb őrzőhelyek lettek.

Lippay prímás címere mint exlibrise.

Paul LEHMANN, aki a régi könyvtárak történetének kiváló szakembere, évtizedes munkásságának eredményeként most adta ki a Fugger-család könyvtárainak történetét.[1] Esztergomi tudományos körök hagyományaként a Fugger-gyűjtemény PÁLFFY Miklós Fugger-rokonsága révén került LIPPAY prímáson keresztül a Bibliothecába. Ez a vélemény azonban, amelyet STRIEDER J. állásfoglalása[2] is alátámasztott, nem oldotta meg a könyvtár keletkezésének kérdését. STRIEDER szerint idősb FUGGER Antal — aki 1525—1560-ig a Fugger-család feje volt — közép- és nagyformátumú és többnyire szép fehér pergamentbe kötött, préselt arany vignettával ellátott könyvei a magyarországi Bibersburg (Vöröskő) várkastélyban voltak elhelyezve. Bibersburg — ma Czerveny Kamen — várkastélyt még IV. BÉLA építtette felesége részére az 1230—40 időszakban. Sok tulajdonosváltozás után II. LAJOS alatt királyi birtok lett, majd I. FERDINÁNDtól a Fuggerek

[1] LEHMANN, Paul: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*. I. Teil. 1956. I. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen.

[2] Zentralbl. f. Bibl.Wesen. 1933. 453. l.

vásárolták meg. Tőlük beházasodás és vásárlás folytán a PÁLFFY család birtokába került. Lehet, hogy Antal az itt felállított családi könyvtárat ajándékozta az esztergomi érseki könyvtárnak.

LEHMANN könyve a könyvtár eredetét egészen más megvilágításba helyezi. LEHMANN megállapítása szerint STRIEDER ezzel a véleményével súlyos tévedést követett el és erősített meg. Az esztergomi Fugger-könyvtárnak ugyanis semmi köze sincs az idősb Antal (Anton der Ältere)-féle gyűjteményhez, mert Antal 1560-ban meghalt és az esztergomi könyvek jó része az 1560—1610 közötti időből származik. A kérdést bonyolultabbá teszi, hogy később kelt könyvjegyzékek és családtörténeti adatok szerint a Fuggerek családjában több Antal fordul elő és kétséges, hogy egy későbbi Antal birtokába került az 1560-ban elhalt Antal könyvgyűjteménye, amelybe később kiadott könyvek kerültek. Idősb Antal könyvtárának sajnos még nem ismerjük a jegyzékét, a rendelkezésre álló adatok alapján pedig nehéz arra a kérdésre felelni, hogy milyen könyvek voltak az idősb Antal birtokában és hogy azok hová kerültek. LEHMANN eddigi vizsgálatai is csak részben tisztázták ezt a kérdést, mert idők folyamán sok könyv megsemmisült vagy más személyeknek eladatott, elajándékoztatott. Egyesek később vásárlás vagy csere folytán ismét visszakerültek a család birtokába, úgyhogy emiatt nehéz az idősb Antal féle gyűjteményt rekonstruálni. Ezzel a kérdéssel HARTIG[3] is foglalkozik, de az ő megállapítása is téves, mert az esztergomi Fugger-könyveket ő is az idősb Antal gyűjteményével próbálja azonosítani.

Hogy a Fugger családban élt Antalok között az áttekintést lehetővé tegyem, LEHMANN adatai alapján összeállítottam a Fugger családfa tekintetbe jöhető részét:

Nordendorfi ág — Georg d. Ältere, † 1506 — Kirchberg-Weissenhorni ág

Anton d. Ältere, † 1560

Markus, 1529—1597

Anton, 1563—1616
(Oberndorf, Niederalfingen és Duttenstein ura)

A Fugger család más ágából származó gyűjtő volt a gyermektelenül elhalt

Raymund der Jüngere, 1528—1569
(„Raymund d. Oheim", akinek könyvgyűjteményét 1576-ban Anton sen. örökölte)

Raymund d. Ältere, 1489—1535
(felesége Katharina Thurzó)

Georg, 1518—1569

Anton Sen., 1552—1616
(az esztergomi Fugger könyvtár eredeti tulajdonosa)

Raymund Heinrich, 1616—1656

(mostohaapja Johann Othmar von Dettlingen)

A XVI. századtól kezdve az Antal és a Raymund ágak fiai versenyeztek egymással, régiségek, műemlékek és tudományos művek gyűjtésében. Raymund utódai sikeres könyvtáralapítók voltak. Idősb Antal (†1560) sarja, Márkus (†1597) sem maradt el sokban mögöttük könyvei számával és értékével. A nordendorfi ágból származó „Anton

[3] HARTIG, Otto: *Die Gründung der Münchener Hofbibliothek*. München 1917.

der Ältere"-ről LEHMANN megállapította, hogy már csak azért sem lehetett a szóban forgó könyvtár tulajdonosa, mert 1560-ban meghalt. Az esztergomi gyűjtemény provenienciája igen szépen követhető a kirchberg-weissenhorni ág vonalán, ahol az 1518—1569 közt élt „Georg" az adatok szerint eredményes könyvgyűjtő volt. Fia, az 1552—1616 között élt „Senior Anton" tovább gyarapította a könyvtárat és a Fugger-család egy másik ágából származó, gyermektelenül elhúnyt könyvgyűjtő „Raymund der Jüngere"-től (1528—1569) — aki nagybátyja volt „Senior Anton"-nak — 1576-ban örökségképpen megkapta könyvtárát. „Senior Anton" utóda és örököse „Raymund Heinrich" (1616—1656), akinek a könyvtárat eladó „Johann Othmar von Dettlingen" volt a mostohaapja.

A családfa áttekintése után megértjük, hogy a Fugger könyvek bekötési tábláján levő „Sen. Anthon" felirat — amely az 1552—1616 között élt Antal exlibrise volt, tévesz-

Anthon Fugger exlibrise évszámmal (1586)

tette meg azokat a kutatókat, akik a családfán „Anton der Ältere" néven szereplő, 1560-ban meghalt Fuggert vélték „Senior"-nak. A nordendorfi ágból származó, 1563-ban született és ugyancsak 1616-ban meghalt „Anton der Jüngere"-nél 11 évvel idősebb volt, ezért nevezték „Senior"-nak. A könyvgyűjtő „Senior Antal" tehát 1576-ban örökölte nagybátyja, „Raymund der Jüngere" könyvtárát, mely tőle fiára, „Raymund Heinrich"-re szállt és ez a gyűjtemény került lényegében vásárlás folytán Magyarországra.

A könyvtár vándorlásának körülményeit LEHMANNig sem magyar, sem német kutatók nem kísérelték megoldani. A Fuggerekkel sógorságban álló PÁLFFY Miklósra és a bibersburgi (Vöröskő) várkastélyra gondoltak, mivel Bibersburg 1586-ban került a PÁLFFYak kezébe és a könyvek jó része „Anton Fugger" exlibrisét és az 1586-os évszámot viseli. Az 1586-tal keltezett exlibrist megtaláljuk későbbi nyomdatermékeken, sőt olyan köteteken is, amelyekről nem tételezhető fel, hogy valaha Magyarországon lettek volna. Valószínű tehát, hogy ezt az exlibrist később is használták a Fuggerek. Amíg tehát a PÁLFFYakkal való összefüggés erősen bizonytalannak tűnik fel, megerősítettnek kell elfogadnunk, hogy LIPPAY György magyar prímás († 1666) az 1681 darab Fugger-kötetet külföldről, Bécsből szerezte be.

LEHMANN évekkel ezelőtt, amikor rövid látogatást tett Esztergomban, megtekintette a Bibliotheca Fugger-gyűjteményét és leírta, hogy a könyvek bekötési tábláján

három különböző nagyságban háromféle superexlibrist talált, részben az 1568-as évszámmal, részben anélkül. Amennyiben az évszám megvan, vagy közvetlenül a Fugger címer mellett van elhelyezve, vagy fent az „Anthonii Fugger" felirat alatt. A könyvek állományában jogbölcselet, teológia és történet van erősen képviselve, asztronómia és alchimia kevéssé. Kéziratokat nem talált. Fitz József közölte Lehmannnal, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban Inc. 715. szám alatt levő „Postille des Nicolaus de Lyra Venedig" 1489 (Hain 3168+) négy kötetén „Anton Fugger" exlibris található. Továbbiakban Lehmann számos példát hoz fel arra, hogy Európa különböző gyűjteményeiben Fug-

Anthon Fugger exlibrise

ger címerrel ellátott könyvek vannak, amelyek kimutathatóan Fugger könyvtárból származnak. Lehmann római, Vatikáni kutatásai közben megtalálta az esztergomi könyvek jegyzékét is: *Catalogus librorum bibliothecae illustrissimi et generosissimi domini piae memoriae domini Anthonii Fuggeri senioris in Kirchberg et Weissenhorn* etc."[4]

Nagyrészt a XVI. század második feléből és a XVII. század elejéről származó nyomtatványok (1616-ig) és nehány incunabulum. Ez az állomány 1681 kötet, szám szerint egyezik az esztergomi gyűjteménnyel. Lehmann megállapítása szerint a Barberini katalógus valamivel több kötetet tüntet fel, mint amennyit Esztergomban őriznek. Köln város történelmi levéltárában őrzött latin nyelvű Barberini kéziratok között talált Lehmann egy másik, nem teljes Fugger katalógust is, amelynek címe: „*Catalogus bibliothecae Fuggerianae a P. Georgia Raw S. J. factus*".[5] A jezsuita Raw a Fugger könyvtárakat katalogizálta és állítólag szakokba rendezte. A jegyzékelt könyvek megjelenési évszáma itt is 1616-ig terjed, a kötetszám 1681 darab, amely ugyancsak egyezik az esztergomi kötet-

[4] Ms. Barberin. lat. 3181 (2985), 3182 (2986), 3203.
[5] *Jesuiten Acten*, Varia, no 743.

számmal. Az a tény, hogy a könyvjegyzék 1616 körül — sőt ami valószínű, a teljes szövegű Barberin. 3203., Antal 1616-ban bekövetkezett halála után — készült el, és az a megfigyelés, hogy Németországban és Angliában könyvek egész sora található, amelyek jelenléte Magyarországon nem állapítható meg, azt bizonyítják, hogy a gyűjtemény nagy része nem 1586-ban, hanem jóval 1616 után került LIPPAY György prímáshoz, míg egyes kötetek előbb Németországban maradtak. A könyvtár utolsó Fugger tulajdonosa „Raymund Heinrich" (1616—1656) — sen. Antal fia volt. A jezsuita RAW a könyvtárat Német-

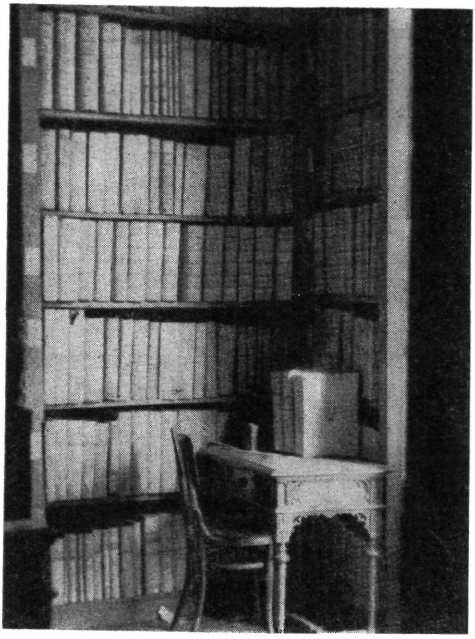

Részlet a „Bibliotheca" Fugger könyvtárából (jól kivehető a kötetek fehér pergament kötése és az asztalon levő köteten a címer (superexlibris) helye.

országban „Raymund Heinrich"-nél leltározta, 1642-ben a könyvtár nagy részét „Raymund Heinrich" nevelőapja, „Johnn Othmar von Dettlingen" eladta. Bizonyíték erre az a nyilatkozat, amelyet LEHMANN 1937. ápr. 21-én Götz von PÖLNITZtől, az augsburgi Fugger-féle levéltárból másolatban megkapott. Ennek a fontos és sok tekintetben perdöntő okiratnak magyar szövege a következő:

„Én scharlachberkhaimi Johan Othmar ab Dettlingen, ezennel elismerem, hogy méltóságos Heinrich Raymund Fugger urnak, Kirchberg és Weissenhorn grófjának, az én igen tisztelt mostoha fiam uramnak tulajdonát megillető könyvtárat, mindazonáltal az én igen tisztelt fentnevezett mostoha fiam uramnak előzetes tudtával, 1642. évben Bécsben 3300 arany forintért eladtam, mely összeget által is vettem. Mely summának kifizetése annakidején kellőképen el fog számoltatni. Melynek bizonyságául mellékelem nemesi pecsétemet és sajátkezű aláírásomat.

Innsburg, 1643. okt. 30. Johan Othmar von Dettlingen mp."

LEHMANN véleménye szerint itt az esztergomi könyvtár eladásáról van szó. Az a magyar hagyomány tehát, amely a PÁLFFY Miklós Fugger rokonságával operál, nem oldja meg a könyvtár eredetének kérdését. Sokkal valószínűbb az, hogy LIPPAY György prímás a gyűjteményt 1642—43-ban Bécsben megvásárolta és residenciájába, Nagyszombatba vitette. LEHMANN szerint az sem lehetetlen, hogy a könyvtár maradványai még ma is megtalálhatók Csehszlovákiában, Trnavában (Nagyszombatban). Ezt a feltevést újabb irodalmi adatok támogatják. 1955-ben megjelent cikkében LIPTÁK megjegyzi,[6] hogy a „Fuggerek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak szlovákiai birtokaiknak, Pozsony melletti Bibersburg várkastélyukban könyvtárat állítottak fel, amelyet a nagyszombati főkáptalan kapott meg. A fehér bőrkötésbe kötött könyvek a Fugger-család aranynyomású címerével vannak díszítve és ezt a feliratot viselik: „Anthonii Fugger 1566 (!)". A Fugger név úgylátszik hosszú ideig nem oltódott ki és női ágon tovább élt a THURZÓ-nak 1636-ban történt kihalása után a PÁLFFY grófi családban". Az itt adott leírás egyezik azokkal a tényekkel, amelyeket LEHMANN 1933-ban tett, rövid ideig tartó esztergomi látogatásakor tapasztalt, csakhogy a téves 1556 helyére 1586-ot kell behelyettesíteni. A könyvtár bibersburgi — habár ideiglenes — elsődleges felállítását LEHMANN nem tartja bizonyítottnak, azt pedig, hogy később megvásárlás után, sokáig Nagyszombaton őrizték a Fugger könyvtárat, a templomtörténet is igazolja. Amikor ugyanis 1543-ban a törökök elfoglalták Esztergomot, VÁRADI Pál prímás székhelyét és a főkáptalant Nagyszombatba helyezte át. Ott székelt LIPPAY György prímás (1642—1666-ig), aki a könyvtárat Bécsben megvásárolta és székhelyére vitette. Csak 1820-ban költözött vissza a prímási szék és a főkáptalan — és ezzel együtt gyűjteményei — Esztergomba. Ha tehát LIPTÁK Nagyszombatban újabban Fugger könyveket látott, úgy azokat vagy a költözködéskor hagyták ott, vagy a második világháborúban vagy röviddel azután Esztergomból Nagyszombatba visszaszállították. Ez azonban valószínűtlen, amint azt LEHMANN is megjegyzi.

Az esztergomi Bibliotheca Fugger könyvgyűjteménye egyik legnagyobb jelentőségű bibliográfiai problémája, nemzetközi híressége a magyar könyvtártörténetnek. Alig ismerten, mondhatni elhanyagoltan lapul meg az esztergomi Bibliotheca egyik termében, mindenkitől megbámulva, de érdeme szerint senkitől nem méltányolva és feldolgozva. LEHMANN alapvető kutatásaira támaszkodva, magyar könyvtárszakértő körökre vár a feladat, hogy a gyűjtemény köteteit egyenként átvizsgálják, azok sorsát, értékét és a magyar könyvtárak állományában elfoglalt helyüket megállapítsák és méltassák.

BORBÉLY ANDOR

Két kiadás és könyvmeghatározás Az *e*-hangok vizsgálatának egyik eredményeképpen 1908-ban megállapítottam, hogy a nyomdászok a XVI. században nem ragaszkodtak a szerzői kézirat vagy új kiadásnál az első kiadás helyesírásához, hanem a maguk jobbnak vélt helyesírását alkalmazták. Amikor HELTAI Gáspár újra kiadta VERBŐCZY *Decretumá*nak magyar fordítását, mely először Debrecenben jelent meg HOFFHALTER Rafael nyomásában, az előszóban azt írta: „el hántam à nehez Orthographiát ... és a szokottra hosztam" (Nyelvtud. Közl. XXXVIII. 56—62 ll). Ugyanakkor és ugyanott megállapítottam, hogy MELIUS JUHÁSZ Péter műveit a különböző nyomdák különböző helyesírással nyomták ki, viszont a HELTAI Gáspár nyomdájában megjelent, különféle szerzőktől való művek ugyanegy helyesírással vannak nyomtatva: a HELTAI Gáspáréval. SYLVESTER János helyesírása

[6] LIPTAK, J.: *Bayern und das Karpathendeutschtum*. Festschrift des Karpathendeutschen Bundestreffens. Augsburg, 1955.

különböző műveiben, s azok újabb kiadásaiban nem azonos fő művének, az *Vj Testamentum* fordításának a helyesírásával, s a halála után Bécsben megjelent második kiadás (1574) nyomdásza, helyesebben magyar lektora vagy korrektora, vagy sajtó alá rendezője szintén elvetette az első kiadás helyesírását, s újjal cserélte fel. E második kiadásban feltűnő az is, hogy a lektor (korrektor) SYLVESTER í-ző nyelvét, mely a XVI. század második felének könyveiben nem volt használatos, majdnem változatlanul megtartotta, persze talán nem azért, mert szép magyarságúnak tartotta, bár nem lehetetlen, hogy az i-ző nyelvjárás számára sem volt szokatlan, hanem inkább azért, mert az *Vj Testamentum* teljes szövegének más, *e*-ző, vagy *ö*-ző nyelvre való átírására nem vállalkozott.

Íme, a helyesírás különböző voltából nem következik az, hogy két különböző helyesírású nyomtatott művet nem írhatott egy és ugyanazon szerző. A több kiadásban megjelent régi, 1711 előtti magyar könyveket még senki sem vizsgálta át abból a szempontból, hogy az új kiadások nyelve (hang,- alak-, mondattan) és helyesírása milyen változásokat mutat. Elsősorban a bibliafordításokra, katekizmusokra, énekeskönyvekre gondolok, amelyek egy-két század alatt sok nyelvi és helyesírási fokot értek meg. A nyomdász (lektor) az élő nyelv mellett avultnak érezhette az előző kiadványok nyelvét és helyesírását, s az utóbbin bátran változtatott, az előbbin, a nyelven, bizonyára óvatosabban, mert bibliai szöveg nyelvén való változtatás eretnekséget jelenthetett volna.

BENKŐ Loránd *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* című műve (1960) mélyreható figyelmet szentelt e kor nyomdaiparának, anyagi, személyzeti viszonyainak, a nyomdászok munkájának, pl. hogyan „viszonyultak a kézirat hangtani-helyesírási állapotához", a cenzúrai példányoknak, az azonos nyomdákból származó nyomtatványok egymáshoz való viszonyának stb. E számtalan részletkérdésre kiterjedő, nagyigényű tanulmány tisztázza a XVIII. század utolsó három évtizedének normalizálási törekvéseit az irodalmi nyelv és helyesírás terén és az írásbeliség számos jelenségében (hosszú magánhangzók jelölése, *ö*-zés, *a*-zás, *o*-zás, *ü*-zés, az *-it, -itt, -ít, -ítt, -ét, -étt, -ból, -ből, -búl, -bűl*, mássalhangzók kettőzése stb.) jut el helyes megállapításokhoz. 250 szerző 600 művét tanulmányozta át és eredményei a nyelv-, nyelvjárástörténet, helyesírástörténet, irodalomtörténet, könyvtörténet nagy gazdagodását jelentik. E pontos, minden nyelvi és helyesírási jelenségre kiterjedő vizsgálódások és nyelvtörténeti megállapítások nagy segítségére lehetnek a könyvtörténetnek egy-egy szerző, címlap-, évszám, nyomda-, helynélküli mű milétének megállapításához. A könyvtörténet szempontjából azért találtam örvendetesnek BENKŐ Loránd művének megjelenését, mert reméltem, hogy e kor művei nyelvének és helyesírásának pontos ismertetését nyújtja és ezzel megkönnyíti könyvtörténeti problémák megoldását, mint például:

hol és mely nyomdában jelent meg ZAKKARIÁSnak, a pápa titkos író-deákjának egy eretnek által kiadott „olasz nyelvből fordított levelei", 1786-ban? E névtelen mű szerzőjének, illetőleg magyar fordítójának nevét és életrajzát már ismerjük, de nem tudjuk, hogy a mű hol és mely nyomdában jelent meg;

hol és mely nyomdában nyomták a „HANNRIÁSNAK SZERZŐJE" által írt, „egy M** által" frantziából fordított, 1791-ben megjelent művet?

hol és mely nyomdában nyomták *„A fel fedezett titok"* című szabadkőműves regényt 1790-ben?

és a szerző, hely, nyomda megnevezése nélkül kiadott lázító apró nyomtatványok, brosúrák nagy tömegét?

Ez kétségkívül fontos és nehéz munkát, aprólékos kutatást igényel, melyet nem részletkutatásokkal foglalkozó tudósok lenézéssel vagy elnézéssel emlegetnek, pedig a részletek ismerete nélkül nem lehetséges helyes összefoglalás. A felvilágosodás korabeli könyvek nyelvi megismerésére, szükség esetén felismerésére (töredéknél) jó

kalauz BENKŐ műve. Garmadával olvasunk benne efféle megállapításokat: LÁTZAI művének, a *Keresztyén Kathekizmus*nak (Győr, 1791) nyelvében teljesen norma szerinti megoldásokat találunk: *háború, keserű* (hosszú véghangzóval), *szólít, épít* (hosszú *í*-vel), *házból, kertből* (*ó, ő*-vel és nem *ú-, ű*-vel) stb., *számosan, szivesen* (egy *s*-sel), stb., *olly, ollyat* stb., *kezét, fejét,* (*é*-vel) stb., tiszta *e*-zés, szabályos labiális illeszkedés, norma szerinti *ly*-ezés, norma szerinti *é∼í*, és *a∼o* hangviszony stb. stb. egytől egyig fakadhattak a szerző északkeleti típusú provinciális köznyelvéből, anélkül, hogy az irodalmi nyelvi szokásokat esetleg tüzetesebben ismerte volna . . . (380 lap). Vagy: a *sereghezz, kihezz, máshozz* írásmóddal kapcsolatban megállapítja, hogy „Ezeket RÉVAIN kívűl senki sem használja, hanem mindenki az egy *z*-s norma szerint ír." E megállapítások miatt BENKŐ művét magyar könyvtári szakemberek haszonnal forgathatják meghatározásoknál.

Az új kiadások kérdésével nem először foglalkozom. (Vö. Magy. Könyvszle 1938, 158—160, 272—275, 1956, 244, 1957, 61—63).

Hogy egy újra kinyomtatott mű új kiadás-e, azt nem mindig tüntették fel a címlapján, különösen akkor nem, ha az új kiadás rabló-kiadás, azaz a szerző, kiadó, előző nyomda tudta, engedélye, hozzájárulása nélkül jelent meg. De ha maga a kiadó (nyomda), a tulajdonos rendez sajtó alá új kiadást, az sem tü ıteti fel ezt mindig a címlapon, sem bent, az előszóban. ILLYÉS István *Fasciculus Miscellaneus* című prédikációs könyve először 1710-ben, másodszor 1725-ben jelent meg, Nagyszombatban, „az Academiai bötükkel". Nincs feltüntetve az 1725-iki kiadáson, hogy második kiadás. Ez első pillantásra úgy is hat, mintha hasonmás kiadása volna az elsőnek, (ami persze e korban még képtelenség), s csak tüzetesebb megvizsgálás után derül ki, hogy a második kiadás címlapján az ILLYÉS szó É betűjének az ékezete az Y fölé van szedve és a virágfűzér-dísz egészen más, mint az elsőn. A szerző, „Sámándriai püspök, Sz. Jóbi apátur, Esztergam-Nagy Prépost, és Canonok" volt, anyagi és szellemi hagyatéka felett az egyház rendelkezett, mely bizonyára nem fizetett tiszteletdíjat ILLYÉS örököseinek, — ha voltak is. A nagyszombati jezsuita nyomda a szerző halála után tizennégy évvel ugyanazokkal a betűtípusokkal, csak helyenként más, nagyságban eltérő iniciálékkal, általában ugyanazokkal a fejlécekkel és záródíszekkel, de más elhelyezésben, majdnem mindenütt ugyanazon sor- és lapkezdésekkel, végződésekkel nyomtatta ki a második kiadást. Betű eltérések: 1710 búcsus, 1725 búcsús, coelorum — Coelorum, Clara — Clára, fene — fenne, oroszlányok — oroszlyánok stb. E példák bizonyítják, hogy az 1725-ös kiadás nem fennmaradt cruda felhasználása, hanem újraszedés. (L. Magy. Könyvszle. 1957. 63).

Visszatérve a BENKŐ által tárgyalt korba, vizsgáljuk meg a *Jó illatú Rózsás kert* (Ny. Egerben a' Püspöki Oskola betűivel, 1775) és a *Jó illatú Ró'sás kert* (Ny. Pesten TRATTNER betűivel, 1795) című művet. Nem tudni, ki a mű szerzője. Hogy TRATTNER nem ennek megrendelésére nyomtatta ki a *Rózsás kert*et, azt bizonyítja a helyesírás eltérése. Az egri püspöki nyomda a katolikus, TRATTNER a református helyesírást használja.

Eger: nyólczadik, kilenczedik, dicséret.
Trattner: nyóltzadik, kilentzedik, ditséret.
Eger: adgyad, magasztallyad, bocsánattyát.
Trattner: adjad, magasztaljad, botsánatját.

A szerző, katolikus imakönyv szerzője, katolikus. Ha művét második kiadásra TRATTNER-nak ajánlotta volna fel, bizonyára megkövetelte volna, hogy a katolikus helyesírás szerint nyomtassák ki. Ez az imakönyv az első kiadás után húsz évvel már valószínűen gazdátlanul hevert. TRATTNER a keleti irodalmi nyelvi kiejtést követő literátus embert bízott meg az új kiadás sajtó alá rendezésével, aki a nyugati irodalmi nyelvi típust keleti nyelvtípussá alakította át:

Eger:		Trattner:	
örömem		örömöm	
bőcstelenségért		betstelenségért	
üdöben		idöben	
alázatossan		alázatosan	
irásibúl		irásiból	
naprúl		napról	

A *Rózsás kert* feltehetően jogtalanul került TRATTNERhez, s a rabló kiadások közé sorolandó. Ki volt a mű szerzője, s ki volt a második kiadás átdolgozója és sajtó alá rendezője, még ezután állapítandó meg.

*

Id. HARSÁNYI István „XVIII. századi nyomtatványok eddig ismeretlen szerzői" című, posthumus dolgozata KAZINCZY Ferencz könyvtárának katalógusa alapján hat műről állapítja meg, kik voltak a szerzői. (Magy. Könyvszle. 1939. 187—190.).

PAYR Sándor történetíró annak a gyanújának adott kifejezést, hogy a *Zengedező Mennyei Kar* 1735 és 1747. évi, száz énekkel bővített kiadásait, melyeken: „Augustában nyomtatott 1735 (és 1747) eszt. Találtatik Kőszegen LUDVIG Jánosnál" jelzés van, titokban Kőszegen vagy talán Pozsonyban nyomták. Az *Arany Lánc* címlapján is ugyanaz a rejtett nyomdahely látható: „Augustában 1760". Győrben (1734-ben és) 1743-ban adták ki az énekes könyvet „Frankofurtum, 1743" jelzéssel. Payr azt állította egy levelében, hogy biztos adatai szerint Pozsonyban a róm. kath. Speiser nyomtatott bibliákat 1730 körül, titokban, Amsterdam és Utrecht jelzéssel (Magy. Könyvszle. 1939. 190).

ZOVÁNYI Jenő „Könyvrészletek nem a maguk helyén" című cikkében a töredék könyvek kiegészítéséről s az ezzel kapcsolatban észlelt tévedésekről ír, megállapítván, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában HELTAI Gáspár egyik művének elején DÁVID Ferenc egyik művének előszava olvasható. Viszont DÁVID Ferenc kérdéses művének függeléke a múzeumi és akadémiai példányokban nincs meg, ellenben megvan más művek példányához csatolva. (Magy. Könyvszle. 1939. 199—200).

A magyar könyv történetének számos olyan kérdése van, amelyek megoldásához a magyar nyelv és helyesírás-történet hasznos támogatást nyújthat.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Régi könyveink történetéhez. *Pázmány Kalauzának harmadik kiadásáról.* PÁZMÁNY Péter *Isteni igazsagra vezerloe kalavz*-a 1613-ban Pozsonyban megjelent első kiadásának címlapkeretét P. I. monogramista metszette, talán Bécsben. Lehet, hogy a levonatok is ott készültek s csak a négyzetes mezőben kiszedett címet nyomták az egész szöveggel együtt Pozsonyban. A rézlap maga elkallódott vagy sohasem is volt Pozsonyban s ezért vált szükségessé, hogy azt az 1623-ban ugyancsak Pozsonyban megjelent második kiadás (RMK, I: 532. sz. s nem 1707. sz., ahogy PATAKY Dénes *A magyar rézmetszés története.* Bp., 1951. c. művében jelzi) részére újra elkészítse BID[ENHART] Tóbiás, aki VARJU Elemér közelebbről meg nem okolt állítása szerint (Magy. Könyvszle. 1898, 343. 1) pozsonyi polgár volt.A jó BIDENHART nem igen erőltette meg fantáziáját. A portálé két oldalán elég híven másolta le a négy fülkét a szentekkel, de a keret felső részének volutáit elhagyva a két térdeplő angyal közé helyezett Patrona Hungariae jobbjára Sz. Adalbertet, baljára Sz. Mártont állította. Az alsó pántban beérte egyetlen amorettel, aki az egyik kezében az ország, s a másikban PÁZMÁNY címerét tartja. A négyzetes középmezőt ovális keretteł látta el s ebbe metszette a könyv címét. (Sokfelé közölt hasonmásai egyikét l. PATAKY

i. m. 293. l.) Ennek a címlapnak eredeti lemeze még 1710-ben is a pozsony-nagyszombati nyomda birtokában volt s ezt némi módosítással ILLYÉS András *Brevis norma vitam sapienter instituendi* c. 8-rétű munkája (RMK II: 2404. sz.) összehajtogatott mellékleteként újra fölhasználták. (Hasonmása: *A K. M. Egyetemi nyomda története.* 63. l.) Ezt látva különösnek tetszhetik, hogy a *Kalauz* 1637. évi harmadik kiadásánál (RMK. I: 673. sz.) nem használták fel, hanem beérték egyszerű szedett címlappal. Erre a különös eljárásra feleletet keresve, nem zárkózhatunk el az elől a föltevés elől, hogy PÁZMÁNY egyik rajongója, aki a rézmetszésben is járatos volt, a maga munkájával akarta nemrég elhúnyt jótevője főművét díszíteni. Ez a lelkes tisztelő nem volt más, mint a XVII. század legtehetségesebb bár műkedvelő magyar rézmetszője, SZELEPCHÉNYI György, a későbbi esztergomi prímás. SZELEPCHÉNYI, aki Pázmány jóvoltából Rómában nyerte legfőbb kiképeztetését, a nagy kardinálisnak ajánlott s Rómában 1634-ben kinyomatott *Propositiones theologicae* c. értekezését négy maga készítette rézmetszettel látta el. (L. VAYER Lajos: *Szelepcsényi György, a művész.* Bp., 1937. 12. l. Klny. A Domanovszky-emlékkönyvből.) E metszetek legjelentősebbike a címlap: PÁZMÁNY dús keretbe foglalt, pompásan sikerült arcképe. Ez a címkép magára vonván a pozsonyi nyomda vezetőinek figyelmét, rávették SZELEPCHÉNYIt, hogy készítse el PÁZMÁNY arcképét *A ... minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokról [szóló] predikaciok* (Pozsony, 1636. RMK. I: 663. sz.) számára. SZELEPCHÉNYI e célra felajánlotta azt a Pázmány-portrét, amelyet VAYER megállapítása szerint még 1632-ben metszett Rómában, s amelyet Lucas KILIAN egy 1622-ben készült s Theophrastus jeruzsálemi pátriárkát ábrázoló arcképéről kölcsönzött keretbe foglalt. (VAYER, i. m. 10. l.) E föltevésünket arra a tényre alapítjuk, hogy a metszetnek ma ismert egyetlen levonata a *Predikációk*-nak abban a SZABÓ által említetlen példányában maradt fenn, mely az esztergomi prímási könytár tulajdona. De SZELEPCHÉNYI nem érte be ennyivel, hanem arra is ajánlkozott, hogy a *Kalauz* új kiadásához új címlapot is készít. Mintául ehhez nem BIDENHART metszetét vette, hanem P. I. monogramista egységesebben fölépített címlapját. Az oldalfalak elé helyezett fülkéket elhagyva, helyükbe az „isteni igazság"-ot hazánkban meghonosító két főszemélyiség, Sz. Adalbert püspök és Sz. István király nagyobb méretű alakját állította. A predellaszerű alsó részben a címert tartó puttók kezébe nem az ország, hanem PÁZMÁNY címerét adta, míg a koronás országcímert a két szent talapzatán helyezte el. Hogy a téglány alakú középrészbe PÁZMÁNY arcképét vagy a mű címét véste-e, azt ma már nem tudjuk eldönteni. SZELEPCHÉNYI metszetével nagymérvű egyházi elfoglaltsága következtében, mely akár mint szemperi plébánosnak, akár mint esztergomi kanonoknak nehezedett a vállaira, úgy látszik nem készülhetett el idejében s ezért jelent meg a *Kalauz* 1637-ben rézmetszetű címlap nélkül. Maga a lemez a nyomda raktárába s azzal együtt utóbb Nagyszombatba került, s itt feküdt addig, mígnem ILLYÉS András *Keresztyen eletnek peldája* (Nagyszombat, 1705. RMK, I: 1707. sz.) díszítésére használták fel. (Mint e kiadvány díszlapját említi PATAKY, i. m. 124. l. A Széchényi Könyvtár példányából ez a díszlap hiányzik.) Ekkor a téglány alakú középmezőből a *Kalauz* címét vagy szerzője arcképét eltávolítva, helyébe a Sz. Család egy szokványos ábrázolását toldották be s PÁZMÁNY címere fölé rávésették az Illyését. (Kisebbített hasonmás: *Műv. tört. Ért.* 1955: 216. l.) SZELEPCHÉNYI munkáját „a jobb oldali talapzat alján elhelyezett Ger. Szelepcsényi inv. et fecit" jelzéssel látta el. (L. SOLTÉSZ Zoltánné: *Szelepcsényi György ismeretlen rézmetszete.* Műv.tört. Ért. 1955.: 217. l.) Mint SOLTÉSZNÉ megállapította ezt a jelzést két vonás fedi s bizonyára ennek tulajdonítható, hogy PATAKI csupán a Pázmány-címer középpontja s a jobboldali talapzat között elmosódva látszó mesterjegyet vette figyelembe: *HF de Langraffen sc. Tyrnavia* és sorolta a műlapot utóbbi metszetei közé. SZELEPCHÉNYI szerzőségét SOLTÉSZNÉ tisztázta. Szerintem csak abban véti el a dolgot, hogy a Széchényi Könyvtár példánya alapján, mely PÁZMÁNY *Predikációi* 1695-iki kiadásának egyik példányába ragasztva maradt

ránk, utóbbi tartozékának véli s az átalakítást ennek megfelelően az 1694/95. évekbe helyezi. Minthogy az átalakító PÁZMÁNY címerét az ILLYÉSével helyettesítette, elképzelhetetlen, hogy a nyomda PÁZMÁNY művéhez szánta volna az átalakított metszetet. Ezt csakis a Széchényi Könyvtár-beli példány egykori tulajdonosa ragasztathatta ebbe a példányba. A *Prédikációk* 1695-iki kiadásának egyetlen más példányában sem fordul elő ez a metszet. Megállapításomat a Széchényi Könyvtár SOLTÉSZNÉ említette egyéb példányain kívül a budapesti Egyetemi és a pannonhalmi Bencés Könyvtár példányaira alapítom.

A lőcsei Brever-nyomda egyik mesterjegyéről. BREVER Lőrinc XVII. századi jeles lőcsei könyvnyomató egyik mesterjegyét (Ábrázolva: STEINHOFER Károly: *A könyv története* I: 26. l.) a *Magyar Nyomdászat* (1893: 50. l.) így írja le: „tojásdadalakú keretben Diogenes a lámpával s e körirattal: Laurentz Brever Buchdrucker zu Levtsch". A leírás egész helyes, csupán a két fa között álló szakállas, köpönyeges alak nem Diogenes, hanem tipográfusunk védőszentje, Lőrinc s amit a kezében tart az nem lámpás, hanem vértanúságának szimbóluma, a rostély.

Új alapítás volt-e a keresdi nyomda? „A Bethlen család ősi várában, Keresden — írja NOVÁK László — *(A nyomdászat története.* III. 52. l.) — BETHLEN Elek 1683 körül állított fel nyomdát, hogy 1679-ben elhalt bátyjának BETHLEN Farkas kancellár hátrahagyott munkáját ... hozza ki". E mondatból azt következtethetné az ember, hogy valami új nyomda alapításáról volna szó, pedig korántsem így áll a dolog. A keresdi officina nem egyéb, mint SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám egykori nagyváradi nyomdájának része, mely előbb Nagyszebenbe menekült, majd KERTÉSZ halála után I. APAFI Mihály fejedelem átszállíttatta Kolozsvárra s tulajdonjogát átruházta a nagyenyedi és kolozsvári ref. kollégiumokra. A nyomdát 1684-ben bekövetkezett haláláig SZENTYEL Mihály vezette. A nyomdát ekkor — ha hihetünk M. TÓTFALUSI KIS Miklósnak *(Mentség* 24. l.) érzékeny veszteség érte. Bethleni BETHLEN Elek ugyanis a NOVÁK által is megemlített célra a nyomdát Keresdre vitette, ahol 1684 elején bele is fogtak BETHLEN Farkas munkája kiszedésébe. KIS Miklós adatát már DÉZSI Lajos is idézi *(Magyar író és könyvnyomtató a XVII. sz.-ban.* Bp., 1899. 113. l.) s így e körülményről NOVÁKnak is tudnia lehetett volna! Hogy Keresden semmiféle *új* nyomda sem létesült, azt közvetve azok az adatok is megerősítik, melyeket LUKINICH Imre közölt. *(Adatok a keresdi nyomda történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1907. 287. l.) Ezek az 1684. és 1685. évekből kelt számadási följegyzések, melyek magától BETHLEN Elektől származnak, főleg a nyomdász fizetésére folyósított összegeket foglalják maguk-ban, míg dologi kiadásokra egészen jelentéktelen tételeket tartalmaznak. Így egy ízben „sotók s praelomhoz való egyetmások kiváltására" 2 frt 28 pénzt, másszor „srófházak foglalásáért" 1 frt 20 pénzt s ismét másszor „két srófok váltására" 1 frt 35 pénzt fizettek. Még a legjelentékenyebb tétel az a nyolc frt, amit a könyvnyomtató Kolozsvárra menet kapott bizonyára azért, hogy nyomdafestéket s más apróbb kellékeket szerezzen be rajta. Akár 1686-ban, akár 1690-ben, de annyi kétségtelennek látszik, hogy a Keresdre vitt nyomda visszakerült Kolozsvárra. A SZENTYEL-féle sajtó egy darabja 1896-ban még megvolt a kolozsvári ref. kollégiumban, rajta e kivésett sorral: Curavit Michael Veresegyházi. (L. FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története* 41. l.)

Volt-e Sopronban nyomda a XVII. században? Ha bibliográfusainknak hihetnénk, a XVII. században Sopronban is gyakorolták a könyvnyomtatás mesterségét. Így REXA Dezső Sopronii 1613 impresszummal idézi LACKNER Kristóf soproni polgármester *Coronae Hungariae emblematica descriptio* című munkáját, melyet CSAPLOVICS János 1836. január 27-ikén vásárolt meg gyűjteménye számára. (Magy. Könyvszle. 1913: 242. l.) Azonban e nyomtatvány nem volt meg az alsókubini Csaplovics-Könyvtárban s véleményem szerint nem is létezett. Valószínűleg az 1615. évi lauingeni kiadásról (RMK. III: 1156. sz.) van szó, melynek előszava „Sopronii Calendis Maij anno MDCXV" kelt. Nem kevésbé kétes azon

két hely és nyomda nélküli apróság soproni volta, melyeket ugyancsak REXA lokalizál Sopronba még pedig azért, mivel az egyik egy 1681. évi *Supplementum actorum hungaricorum comitalium Soproniensium* s a másik egy *Imago pacis ad C. Taciti Annalem I. Cap. X.* ezzel a *Supplementum*-mal teljesen azonos tipográfiai kiállítású. (Vö. Magy. Könyvszle. 1913: 347. l.) Minthogy a soproni *Acta comitaliá*-knak nem kellett szükségképp Sopronban megjelenniök, persze az *Imago pacis* soproni volta is fölötte kétes. Tekintve, hogy az 1681. évi soproni országgyűlés *Articuli*-jait BREVER Sámuel nyomtatta ki Lőcsén (L. Magy. Könyvszle. 1896. 75. l.) sokkal valószínűbb, hogy ez a *Supplementum* s ha az *Imago pacis* valóban ezzel megegyező kiállítású, úgy utóbbi is Lőcsén készült. HORVÁTH Ignác ugyanebbe a hibába esett, amikor az 1622. évi *Articuli*-t megtette soproni nyomtatványnak (Uo. 1896: 72. l.), holott azon sem a nyomtatás helye, sem a nyomtató neve nem szerepel. CSATKAI Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők* stb. (Magy. Könyvszle. 1939: 55. l.) ugyan — forrásokra való hivatkozás nélkül — azt állítja, hogy Sopron városa „foglalkoztatott egy MOHR nevű vándornyomdászt", de ez szerinte 1619-ben történt. A városi levéltárban MOHR nyomdászkodásának semmi nyoma sem maradt fenn s HÁZI Jenő, Sopron város főlevéltárosa és történetírója, akit ebben az ügyben megkerestünk, semminemű Mohr-féle nyomtatványt sem ismer. Ugyanő tőle tudtuk meg, hogy DOBNER SEBESTYÉN Nándor XVII. századi soproni nyomdája is a mesék birodalmába tartozik. Ez a DOBNER SEBESTYÉN Nándor DOBNER Ferdinánd soproni polgármester fia volt s FIRTINGER szerint (Vö. Grafikai Szle. 1900: 141. l.) 1673-ban, NOVÁK szerint (I. m. III: 14. l.) 1692-ben állította fel szülővárosában kir. privilégium nélkül működő officináját. A *Grafikai Szemle* szerint mindössze néhány kis munka készült Dobner sajtóján hely és nyomdász megnevezése nélkül. FIRTINGER azt is megemlíti, hogy a Dobner-nyomdáról 1725-ben esik szó először, amikor a tanács március 2-ikán hozott határozattal megfenyegette, 1726. február 8-ikán pedig kir. parancsra hivatkozva végleg eltiltotta Dobnert a könyvnyomtatás gyakorlásától. HÁZI Jenő értesítése szerint DOBNERnek sohasem volt nyomdája, csupán betársult a STREIBIG-féle nyomdába, amely 1721 őszén vagy 1722 elején került át Kismartonból Sopronba.

Gr. Haller János Hármas Istóriájának címképéről. 1695-ben került ki M. TÓTFALUSI KIS Miklós kolozsvári sajtójából gr. HALLER Jánosnak a magyar irodalom szempontjából jelentős munkája, a *Hármas istória* (RMK, I: 1470. sz.), mely a főúri szerző áldozatkészségéből ízléses rézmetszetű címlappal ékeskedik. A díszes diadalív alól oroszlánoktól vont harci kocsin kivonuló hőst a címkép közelebbről nem ismert HOFFMANN nevű metszője az 1692. évre szóló *Calendarium Tyrnaviense* címképének négy oroszlán vonta quadrigájáról másolta le, még pedig minden valószínűség szerint Nagyszombatban, ahol részint egymagában, részint HERMANDTtal társulva a XVII. század végén és a XVIII. század elején meglehetősen élénk munkásságot fejtett ki, (PATAKY i. m. három különböző HOFFMANN közt osztja meg ezeket a metszeteket, ami aligha lehet helyes. Mert habár a HOFFMANN név nem tartozik a ritka nevek sorába, mégsem valószínű, hogy egy időben három osztozott volna a magyar könyvtermelés gyér lehetőségein). Lehet, hogy a mintául szolgáló kalendáriumi címképet is ez a HOFFMANN metszette — a Széchényi Könyvtár példányán a címlap alsó peremét levágta a könyvkötő — s ebben az esetben nem plágiummal, hanem az első ötlet művészibb kidolgozásával van dolgunk. Hiszen a kényes ízlésű főúr bizonyára jobban díjazta a művészt, mint a profitéhes nyomdász!

GULYÁS PÁL

Egy lengyel királyi tanácsos levele. (Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához.) A tanulmányunk címében említett mű a Rákóczi-szabadságharc gazdag publicisztikai irodalmának legjelentősebb alkotása. Magyar szövegének teljes címe: *Egy lengyel királyi tanácsosnak levele, melyet egy római birodalombéli urnak írt Magyarországnak dolgairól 1706-ik esztendőben.*

Három nyelven maradt fenn korunkra, latin szövegét SZALAY László használta. Magyar szövegét THALY Kálmán 1860-ban fedezte fel a vargyasi Dániel-család levéltárában, s 1862-ben ki is adta a *Történelmi Kalászok* c. okmánygyűjteményben.[1] Francia nyelvű szövegére is ő irányította a kutatás figyelmét. *Rákóczi-féle unicum a Bosporus partjáról*[2] c. érdekes cikkében mondja el, miként került kezébe: midőn 1889 szeptemberében és októberében a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából FRAKNÓI Vilmos és VÁMBÉRY Ármin társaságában Törökországban volt kutató úton, WHITE konstantinápolyi angol nagykövet egy francia nyelvű nyomtatványt mutatott neki, amely ezt a címet viselte: *Lettre D'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire, sur les Affaires de la Hongrie.* THALY azonnal felismerte, hogy ez az *Egy lengyel királyi tanácsos levelé*nek változata. Midőn hazajött, utána nézett annak, nincs-e meg e fontos kuruckori nyomtatvány a magyar könyvtárakban. Kutatása sikerrel járt, a *Lettre* három könyvtárból is előkerült: a Magyar Nemzeti Múzeum, az Erdélyi Múzeum és a Budapesti Egyetem Könyvtárából. Azonban ez a három, egymással teljesen megegyező magyarországi példány nem azonos WHITE példányával. Az utóbbiból hiányzik az előbbinek utolsó bekezdése. Ebben a mű szerzője a hazai példányok 1—32. számozott lapra terjedő *Toldalék*jára utal. E *Toldalék* „egy magyar pap úr" — THALY véleménye szerint a már halott SZÉCHÉNYI Pál kalocsai érsek[3] — latin nyelvű „levele". A hazai „3 példány is czimlap és nyomtatási hely és évszám nélküli — írja THALY —, mint a brit nagyköveté". De arról nem szól, hogy e kétféle kiadás formátuma eltérő volna, megemlíti azonban, hogy csak az angol nagykövet példányának van hibajegyzéke: ERRATA. A latin *Toldalék* a kéziratos magyar szövegből is hiányzik, pedig utolsó bekezdése szerint következnie kellene.

Röviden ezekben foglalhatjuk össze eddigi ismereteinket az *Egy lengyel királyi tanácsos levelé*ről. Keletkezésének történetével, mondanivalójával, történeti forrásértékével eddig sem a politikai történetírás, sem a jog-, sem az irodalomtörténet nem foglalkozott. A következőkben a kutatás új eredményeiről szeretnénk számot adni. A további kutatómunka bizonyára új adatokkal fogja kiegészíteni a meglevőket, de mégis — majd látni fogjuk — szükséges, hogy éppen most szóljunk a mű, bibliográfiai tekintetben is fontos, történetéről.

Mintahogy címe is mutatja, a *Levél* célja a külföld tájékoztatása a magyar ügyről azért, mert „a balitéletek" „a magyarok iránt eltöltötték a világot", tehát — szándékát tekintve — édestestvére Rákóczi nagyhírű első kiáltványának: a *Recrudescunt*nak, azzal

[1] „E politikai védirat eddigelé csak latin nyelven volt ismeretes, de mint ilyen sem volt még kiadva — tudtomra legalább — sehol. Magyar kéziratunk ódon és emellett eredeti nyelve bizonyítja, hogy ez nem későbbkori fordítás, de sőt hogy valószínűleg ez az eredeti, s a latin fordíttatott belőle, mint ezt a ‚Tájékozás'-ban, a könyv elején részletesben említém. Szükségesnek vélem itt újra megjegyezni, hogy e védirat nem 1706-ban (mint hibásan följegyeztetett), de valószínűleg 1710-ben iratott, mint ezt a szövegnek a ‚Tájékozás'-ban idézett illetékes sorai bizonyítják". *Történelmi Kalászok.* 1603—1711. Pest, 1862. 121. — MÁRKI Sándor alap nélkül feltételezte, hogy a mű magyar, francia és latin nyelven jelent meg: „A fölkelés jogosságát legszebben és legalaposabban az *Egy lengyel királyi tanácsos levele* védelmezte meg, amely 1710-ben magyar, latin és francia kiadásban jelent meg". *(II. Rákóczi Ferencz.* II. 1707—1708. Budapest, 1909. 456—457. *Magyar Történeti Életrajzok.)*

[2] Századok. XXIII/1889. 767—771. l.

[3] Meghalt 1710. május 22-én Pozsonyban.

a különbséggel, hogy a *Recrudescunt* nyitánya, a *Levél* zárótétele a kuruc szabadságharc publicisztikájának. A műfajt tekintve azonban nem is hasonlítanak egymáshoz: a *Recrudescunt* kiáltvány volt, kettős rendeltetéssel, idehaza felrázta a nemzetet a Habsburg zsarnokság ellen, Európa előtt pedig igazolta a magyarság felkelésének szükséges és jogos voltát. Retorikája ma — 250 esztendő multán — is megragadja olvasóját. Az *Egy lengyel*

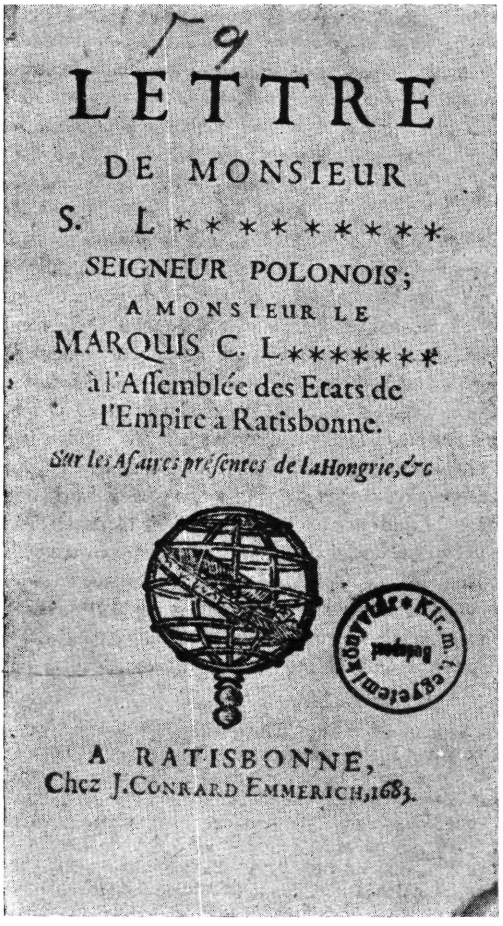
LETTRE
DE MONSIEUR
S. L*********
SEIGNEUR POLONOIS;
A MONSIEUR LE
MARQUIS C. L*******
à l'Aſſemblée des Etats de
l'Empire à Ratisbonne.
Sur les Affaires préſentes de la Hongrie, &c
A RATISBONNE,
Chez J. CONRARD EMMERICH, 1683.

királyi tanácsos levele annyiban levél, hogy — eredeti rendeltetése szerint — fejedelmi udvarok, miniszterek és diplomaták részére szánt bizalmas tájékoztatás volt, a szabadságharc utolsó esztendejében, amikor a kurucok nem bízhattak többé abban, hogy fegyverrel szereznek érvényt a jogos magyar követeléseknek, de még reménykedtek, hogy a nyugati protestáns hatalmak segítségével méltányos békét köthetnek a Habsburg-házzal a spanyol örökösödési háborút lezáró általános békekötés keretében.

A *Levél* keletkezésének körülményeit keresve figyelmünk arra a követségre irányul, amelyet a magyarországi és az erdélyi „Status Evangelicus Generalis" küldött ki a nyugati

protestáns kormányokhoz.[4] A magyar protestánsok követe KÖRTVÉLYESI János, az erdélyieké pedig ifj. DOBOZI István volt.[5] Az *Egy lengyel királyi tanácsos leveléről* az első adatot abban a levélben találtuk, amelyet RÁDAY Pál, RÁKÓCZI „intimus secretarius"-a, a fejedelmi kancellária directora és az erdélyi fejedelemség vice-kancellárja 1709. október 21-én Husztról írt a követeknek:

Jollehet immár őtt rendbéli Leveleim(m)el informaltam valaszul k(e)g(ye)l(me)teket, es azon alkalmatossággal edgyszersmind az kivánt Instrumentumokatis meg küldöttem; mindazaltal azokis ne találtán k(e)g(ye(l)me|tek kezéhez nem jutván, s azomban Clement innen megh indulván, valamint az elottis megh irtam, azon Instrumentumokat mostis k(egyelmete)k(-ne)k általa megh küldöttem, söt a melle assignaltam annexivé kezéhez két munkát, ugy mint Synopsim . . . és Epistolam Celsi ad Veracium, kiket hogy nyomtatasbanis kiadassa, vagyon intimatioja, a mellyekbül elegseges informatiot vehet k(e)g(ye)l(me)tek ; de úgy látom hogy azokra ugyis nem sok szüksége vagyon k(egyelmete)k(ne)k jól tudván azon kivülis az Hazának dolgait mind k(e)g(ye)l(me)tek, mind penigh azon Fejedelmi s Kiralyi udvarokis a kikhez megyen . . .[6]

E sorok igen értékes adatokat őriztek meg a kuruc publicisztika történetére nézve: két olyan műről van szó benne, amelynek külföldön való kinyomatását rendelte el RÁKÓCZI. Minket most csak az *Epistola* érdekel, még pedig azért, mert címe mögött az *Egy lengyel királyi tanácsos levelének* latin szövege rejtezik. RÁDAY Pál diplomáciai iratai között ma is őrzik a latin alapszöveg első részletét, ennek a címe azonban nem egészen azonos az imént idézett levélben található címmel. Külső címe: *„Epistola Celsi ad Constantium de Hungaria"*, belől pedig ez olvasható: *„De Causa Statuum et Ordinum Regni Hungariae pro Libertate Confoederatorum, Celsus ad Constantium"*.[7] E kézirat nem csonka, hanem félbemaradt szöveg, a címlapon kívül 12 folio lapra terjed, egyelőre még ismeretlen kéz írása; nyers fogalmazványa a végleges szövegnek, s ott szakad meg, mikor a szerző — a II. RÁKÓCZI György erdélyi fejedelmet fenyegető török támadásról szólva — az 1659. évi XXV. articulust idézi. Vessük fel a kérdést, nem erre a kéziratra gondolt-e SZALAY László, amikor a levél latin változatát említette. Mert egyéb latin szövegét nem ismerjük. Nem ok nélkül van feltüntetve a magyar szöveg címében az 1706. esztendő: ebben az évben zajlott a kurucok és a császáriak nagyszombati békeértekezlete, s e béketárgyalás alkalmából látott napvilágot a kurucok sokat emlegetett és idézett jogvédő irata: *„Veracius*

[4] „. . . ad Sacras Angliae, Sveciae, Daniae, et Prussiae Regias Majestates, nec non Serenissimos Principes quippe Luneburgicam, Hassiacam, et Alsaticam Domus, itemque Celsos ac Praepotentes Foederati Belgy Ordines, Helvetiorumque Rempublicam qua Potentatus Evangelico Protestantes ... " (Lásd: ifjabb DOBOZI István a *„Status Evangelici Regni Transylvaniae et Partium eidem annexarum"* ablegátusa számára adott keltezetlen Instructio-t. Ráday-Levéltár. *Ráday Pál Rákóczi-kori iratai.* d/2—17. 37. sz.)

[5] E tanulmányunk keretében nincs helyünk arra, hogy szóljunk a követek személyéről és elmondjuk a követség rendkívül érdekes történetét. Mindezekről akkor fogunk részletesen szólani, amikor közrebocsátjuk azokat az okmányokat, amelyek megvilágítják az erdélyi követség létrejöttének körülményeit.

[6] RÁDAY Pál eredeti fogalmazványa a *„Status Evangelicus követtyeiknek"*. Ráday-Levéltár. *Ráday Pál Rákóczi-kori iratai.* d/2—17. 32. — A *Synopsis* teljes címe a fogalmazványban hiányzik, helye üresen van hagyva. — Klement instructióját Munkácson, 1709. október 8-án bocsátotta ki a fejedelem: „Instructio pro Egregio Johanne Michaele KLEMENT in Aulis Borussiae, Angliae et Status Generales negotianda". FIEDLER: *Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande.* II. Bécs, 1858. 70—73. *Fontes Rerum Austriacarum.* Abt. II. Band XVII.

[7] Ráday-Levéltár. *Ráday Pál Rákóczi-kori iratai.* AI. d/2—1. 13. sz. Hátlapján RÁDAY Pál írásával: „Publicumot nező Acták ex Scriptis Domini Soceri". — GORZÓ Gellért ezt a kéziratot még nem találta meg a Ráday-Levéltárban, amikor könyvét készítette: *Rádai Ráday Pál.* Budapest, 1915. Amit könyve 65. lapján az *Egy lengyel királyi tanácsos leveléről* mond, azt mind THALYTÓL vette át.

Constantinus Miles Hungaricus".[8] A *Levél* szerzője nyilván erre az iratra gondolt, amidőn a Veracius és a Constantius nevet használta az *Epistola* címében.

Az eddig előkerült levéltári adatok segítségével még tovább tudjuk folytatni a *Levél* történetét. A Rákóczi-Aspremont levéltárból előkerült egy keltezetlen irat, amelyben valaki, talán KLEMENT, utasítást kér, alighanem BERCSÉNYItől, magatartására, tennivalóira, javaslataira nézve. A 12. pontban ezeket írja:

De scriptis quae sua Serenitas necessaria judicat ut imprimantur Mitaviae et unde pecunia sumenda, cum maxime opus sit omnes Ungarorum praetensiones et justa causa tam in regionis quam religionis negotio omnibus innotescant quod non fieri potest nisi per typos et ego maxime necessarium judico cum minima pars recte informata sint et propterea pro votis Imperatoriis et Austriacis concludant. Cum latini typi non sint, an non possint procurari.[9]

D(omi)nus Brenner scribit de hoc, et providebit de expensis.

Haec quaestio pertinet ad Typographum Mitavien-s(em).

Vagyis: BRENNER gondoskodni fog a fejedelem által küldött kéziratok kinyomatásának költségeiről Mitáviában, s az ottani nyomdász dolga, hogy latin betűket szerezzen a nyomtatáshoz. Minden bizonnyal a *Synopsis* és az *Epistola* kinyomásának tervéről van szó ezekben a sorokban. Mitávia Kurlandban fekvő város, Rigától délnyugatra.[10]

A most közölt adatok alapján, bár kellő óvatossággal, gondolhatunk arra, hogy a *Lettre* WHITE-féle példányát Mitauban nyomatták ki a fejedelem követei. Itt kell szólanunk arról, hogy a *Lettre*nek van egy olyan kiadása is, amelyet THALY még nem ismerhetett, amely azonban — szövegét tekintve — azonos a White-féle példánnyal. Az OSZK Apponyi-Gyűjteménye 1596. szám alatt őrzi a kiadványnak egy 12-ed rét változatát,[11] amely — ha THALY leírását egész pontosnak tekintjük — abban különbözik a „boszporuszi unikumtól", hogy van címlapja: *Lettre/d'un Ministre de/Pologne a un Seigneur/de l'Empire sur les Af/faires de la Hongrie*, de hiányzik belőle az ERRATA. (Címlapjának és A levelének fényképmásolatát közöljük.)

A következő adat 1711. január 19-ről való. Brenner prépost írja levele utóiratában Klementnek:

Si P. D. V. novum reperiret libellum Gallicum, cujus exemplar unum omnino correctum, Domino BIRNDORFF *misi, in Hollandia reimprimendi, rem gratam Ser(enissi)mo Principi mihi factura esset. Si vires acquisierimus, eo plus valebunt rationes. Si defecerimus, bona vitaque perierit saltem honorem per justae causae demonstrationem salvemus.*[12]

E néhány sorból fontos dolgokat tudunk meg. Először azt, hogy a *Lettre* első kiadása már ekkor kikerült a sajtó alól, tehát helyes THALY ama sejtése, hogy a White-féle példány 1710-ből való. E kiadásnak egy minden tekintetben javított példányát Brenner elküldte Körtvélyesinek, hogy Hollandiában újra nyomassa ki, ezzel kedves dolgot fog cselekedni a fejedelemnek. Valószínű tehát, hogy a *Lettre* ama kiadása, amelynek példányait THALY hazai könyvtárakban találta meg, valamelyik holland nyomdában készült el.

Kezünkben volt e kiadásnak az a példánya, amelyet THALY a Budapesti Egyetemi Könyvtárban használt. Őneki az volt a szokása, hogy a kezébe kerülő könyveket és kéz-

[8] *R. M. K.* II. 2280.
[9] Országos Levéltár. *Rákóczi-szabadságharc levéltára. Rákóczi-Aspremont-levéltár.*
[10] F. A. EBERT: *Lateinisch-deutsches Taschenwörterbuch der neuern Geographie.* Lipcse, 1821. 142.
[11] A. APPONYI: *Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugchriften.* München, 1903. II. 352.
[12] FIEDLER: i. m. II. 141.

ratokat glosszákkal látta el. E példányban is találkozunk jellegzetes írásával.[13] Valóban nincs címlapja, THALY figyelmét azonban elkerülte az első lapon található rájegyzés: „A Ratisbone, Chez Erasme KINKIUS. 1711",[14] amelyből arra következtethetünk, hogy a könyvecskének egykori tulajdonosa találkozott a *Lettre* olyan példányával is, amelynek címlapja s a címlapon nyomdajelzése volt. Egy ilyen példány elő is került 1946-ban Ranschburg Gusztáv budapesti könyvkereskedő 166. sz. katalógusában 217. tételszám alatt

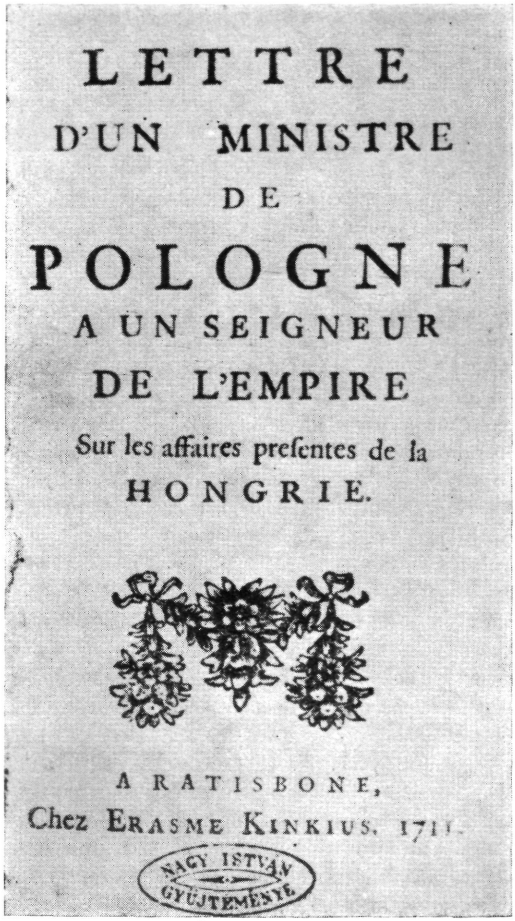
LETTRE
D'UN MINISTRE
DE
POLOGNE
A UN SEIGNEUR
DE L'EMPIRE
Sur les affaires preſentes de la
HONGRIE.
A RATISBONE,
Chez ERASME KINKIUS. 1711.
NAGY ISTVÁN GYŰJTEMÉNYE

[13] A Függelék 11. lapján ezzel az érdekes tudósítással találkozunk: „Tertium. Libellus quidam posthumus celebris Nicolai Zrinii a quodam ex confoederatis Hungaris hocce bello typis vulgatus est, qui Christianis svadebat conjuncta in Turcam arma vertanda esse. Ut Vienna resciit, illico libellum Constantinopolim deferri et ibidem per Exmissarios suos Turcarium primariis explicati jussit, ut scilicet quo Hungari forent animo adverterent". THALY jegyzete: „Ne bántsd a magyart gróf Forgách Simon, akasztani valók!" Vö. a Századokban megjelent cikkének utolsó jegyzetével. — FORGÁCH Zrinyi-kiadását lásd: *R. M. K.* I. 1710., kiadására nézve pedig Esze Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában.* Magy. Könyvszle. LXXI/1955. 281—295. l.

[14] Budapesti Egyetemi Könyvtár. MV. 9.

LETTRE

D'un Miniſtre de Pologne à un Seigneur de l'Empire ſur les affaires de la Hongrie.

LEs choſes que je viens vous expoſer, Monſieur, me paroiſſent fort oppoſées aux préjugés dont on à rempli le monde ſur le Sujet des Hongrois: Ceux qui en ſuivent les impreſſions, blâment par tout la conduite de cette nation: car il ſemble que ce ſeroit violer la Majeſté du Prince, que d'avoir bonne opinion de ſes ſujets armés contre luy, & la crainte retient dans leurs jugemens les plus eclairés, dont le nombre eſt toûjours fort petit. L'on ne manque pourtant point de regles pour pouvoir examiner non ſeulement ſi les loix humaines & divines permettent en certains cas d'oppoſer la force au Prince; mais encore ſi une pareille entrepriſe n'eſt pas quelque fois digne d'eloges & de recompenſes. Le ſcavant Grotius à expliqué ces regles, non point pour ceux qui, comme il le dit luy même, meſurent la juſtice par leurs forces, mais pour ceux qui abhorrent les uſurpations, & ont ſoin de juſtifier leurs entrepriſes par des eſcrits, declarations & manifeſtes, comme font ordinairement la pluspart des Puiſſances de l'Univers pour perſuader le public qu'ils n'employent la force, que pour ſoutenir la juſtice de leur cauſe. Les ſentiments de ce grand Homme ſont a couvert de toute conteſtation, étant fondés ſur les temoignages de l'hiſtoire ſacrée & profane & les coutumes de tous les peuples, depuis la creation du monde.

Il nous apprend que le gouvernement eſt quelque fois partagé (*a*) & que la *Puiſſance* ſuprême, à la quelle l'Ecriture defend de *reſiſter* (*b*) ne reſide pas toûjours dans le Prince ſeul, de ſorte que quand le Prince entreprend ſur cette partie de la ſouveraineté qui ne luy appartient pas, il eſt permis de luy oppoſer la force. (*c*)

C'eſt ce qui à fait trouver par les Sçavans la diſtinction de *Majeſté réelle*, & de *Majeſté perſonnelle*, (*d*) Grotius ſe reſſerrant en ce qu'il y a de plus eſſentiel dans les exemples, qu'on peut produire en grand nombre ſur ce ſujet, dit ſuccinctement les choſes ſuivantes. (*e*)

Les Princes qui ſont ſous la Puiſſance du Peuple peuvent eſtre punis, comme l'à eſté Pauſanias Roy des Lacedemoniens. [Du droit de la guerre & de la paix liv. 1. chap. 4. parag. 8.]

L'on

(*a*) Hugo Grotius du droit de la guerre & de la paix l. 1. Chap. 3. Parag. 7. n. 1.

(*b*) Ep. de St. Paul. au Rom. chap. 13.

(*c*) Grot. l. 1. chap. 4. Parag. 13.

(*d*) Fallerus in *Animadverſione Hornii* ſur le Gouvernement d'Angleterre.

(*e*) Hugo Grot. l. 1. c. 4. § 7. n. 15. *Il eſt à propos*, dit il, *d'avertir le lecteur de certaines exceptions afin qu'il ne croye pas que l'on peche contre cette loy*, (qui defend de reſiſter) *lors veritablement que l'on ne peche pas.*

A

Íme a címlapja: *Lettre/D'un Ministre/de/Pologne/a un Seigneur/de l'Empire/Sur les affaires presentes de la/Hongrie. A Ratisbone, Chez Erasme Kinkius.* 1711.[15]

Ne higyjünk a címlapnak: a könyvet nem Regensburgban nyomták, de nem is Kassán, mint ahogyan THALY gondolta. Teljesen valószínűtlen, hogy a kurucok szenvedélyes hangú politikai vitairata abban a városban jelenjék meg, ahol a birodalmi gyűléseket szokták tartani. Honnan származhatott az az ötlet, hogy éppen regensburgi nyomdajelzéssel adják ki a *Lettre* újabb kiadását, s mi az oka annak, hogy a nyomtatott kiadások már nem a korábbi címek valamelyikét viselik? E két kérdésre nem nehéz választ adni. 1683-ban „Ratisbona" nyomdajelzéssel jelent meg egy francia és kuruc ellenes pamflet. *Verfasser dieser* — mondja APPONYI Sándor a mű ismertetésében —, *wahrscheinlich auf Veranlassung des kaiserlichen Hofes geschriebenen Schrift beschwert sich in bitteren Worten über die durch den Botschafter Marquis de Vitry tolerierten Umtriebe der französischen Agenten Akakia, Boham und Du Vernay zu Gunsten der ungarsichen Malcontenten.*[16] Vessük össze a könyv címét, megjelenési helyét és azonos formátumát, azonnal felismerjük, hogy a címváltoztatás és a fiktív nyomdahely ötletét, az előbbit már a „mitaui" kiadás esetében is a császárpárti *Lettre* adta az 1711-es kuruc *Lettret* újból nyomda alá bocsátó diplomatának. Tehát az *Egy lengyel királyi tanácsos levelé*nek második francia kiadását egy császári propagandairat ellenpárjaként adta ki a kuruc diplomácia — éppen 250 esztendővel ezelőtt.

Az a gyanúnk, hogy az 1683-as császári *Lettre* nyomdajelzése éppúgy fiktív, mint az 1711-es kuruc *Lettréjéé*: a Regensburgban működő nyomdászok névjegyzékében nem fordul elő J. Conrard Emmerich sem.[17]

Az *Egy lengyel királyi tanácsos levelé*nek magyar és francia szövegéből nyilvánvaló, hogy a levél alapirata az a kézirat volt, amelyet RÁDAY Pál 1709. október 21-én küldött KÖRTVÉLYESInek és DOBOZInak. Ezt a kéziratot azonban valaki átdolgozta, mielőtt nyomdába került volna. Azt a — bizonyára latin — szöveget, amelyet a protestáns státusok követei kézhez vettek, nem ismerjük, de az átdolgozás vagy kiegészítés ténye abból is nyilvánvaló, hogy a kiadott francia szövegben, akárcsak a magyarban, említés történik az 1710. január 22-én vívott romhányi csatáról. THALY úgy véli, hogy az iratot BRENNER

[15] A könyv eredetileg NAGY István gyűjteményében volt, sajátkezű bejegyzése szerint 1846-ban vásárolta. A NAGY István-féle gyűjteményre lásd: Századok. V/1871. 161. l. — A könyvecske jelenleg Dr. Frielinghausné Esze Judit tulajdona. (Drezda) — A korábbi bibliográfiai irodalomban egyedül Cornides Dánielnél találkoztunk vele. Cornides Daniel, *Bibliotheca Hungarica, sive catalogus scriptorum de omnis generis Hungaricae tam typis publice editorum, quam manu exaratorum.* Pestini. 1792. 281.

[16] A. Apponyi: i. m. 179. l. — A Budapesti Egyetemi Könyvtár MV. 9. jelzetű példányát használtam. A könyv előzéklapjára FERENCZI Zoltán, a könyvtár néhai igazgatója feljegyezte: „A szerzőt sem BARBIER, sem APPONYI nem mondja meg. F. Z. NB. a könyvben THÖKÖLY Imrének is van levele". Lásd: BARBIER: *Dictionnaire des ouvrages anonymes.* Paris, 1882. APPONYI gondos leírásában is megmaradt a könyvecske egyik, a kézirat hibás olvasásából eredő sajtóhibája: „Peter Faigel" helyett „Peter Jaigel".

[17] PANGKOFER—SCHNEGRAF: *Geschichte der Buchdruckkunst in Regensburg.* Regensburg, 1840. A 23—28. lapokon: *Die Reihe der ständigen Buchdrucker Regensburgs.* Lásd továbbá: HIERL sen. L(eonhard): *Regensburger Druckerei seit 1486 in 60. Jahre Ortsverein Regensburg Verband der deutschen Buchdrucker.* Regensburg. 1928. 89—96. l. — Érdeklődtünk, hogy a regensburgi állami könyvtárban vannak-e KINKIUS és EMMERICH kiadványok. Dr. HAUSCKE könyvtáros 1961. október 30-i válasza szerint 90 ezer kötetes könyvtáruk régebbi 39 ezer kötetéről nincs kiadói kimutatásuk, így KINKIUS és EMMERICH regensburgi kiadványairól nem tudnak felvilágosítást adni. — Dr. HABLE, a regensburgi városi levéltár levéltárosa 1961. szeptember 5-én kelt levelében arról tájékoztat, hogy a régensburgi városi levéltárban őrzött anyakönyvben 1666. május 15-i kelettel Hans Konradt Emmerich nevének a bejegyzése áll, aki „Buchführersdiener", s Frankfurtból származik. Ez a személy bizonyára azonos a mű kiadójával.

fordította latinról franciára, nekünk is az a véleményünk, hogy a *Lettre* végleges szövegét ő formálta ki, s talán a latin függeléket is ő csatolta az eredeti kézirathoz. Bizonyára ő változtatta meg a mű eredeti címét is.

Nem csupán az évforduló kedvéért foglalkoztunk éppen most a *Lettre* történetével, a kiadvány tartalmánál fogva is aktuálissá vált: a múlt esztendőben jelent meg teljes magyar fordításban GROTIUS világhírű műve *A háború és béke jogáról.*[18] Egyik bevezető tanulmánya *(Hugo Grotius és a burzsoá jogbölcselet)* szerint *Grotius művének magyarországi hatását másfél századdal követően jelenik meg e nagy mű magyar fordítása. . . . Az, ami Grotiusban alapvetően új, ami forradalmi volt, nálunk elsősorban azokra hatott, akik a* MARTINOVICS-*összeesküvésben vettek részt, s akiknek gondolkodásába egyebek között Grotius műve véste be a természetjog s a társadalmi szerződés eszméit.* Szeretnénk helyesbíteni ez alkalommal is a tévedést: GROTIUS tanításait 100 évvel korábban már ismerték és felhasználták a kurucok.[19] Rákóczi publicisztikája GROTIUSra hivatkozik, amikor az *Egy lengyel királyi tanácsos levelében* felteszi azt a kérdést, hogy *az Isteni és az emberi törvények megengedik-e bizonyos alkalmatosságokban a fejedelmeknek ellentállani, . . . valjon az ilyen ellenállás nem méltó-é némelykor a dicséretre és jutalmazásra? . . . A tudós Grotius ezeket a zsinórmértékeket már megmagyarázta,* — hogy miképpen, erre más helyen még visszatérünk.

ESZE TAMÁS

Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzúra viszonyához a XVIII. század végén

(Adatok a cenzúra gyakorlatához az Egyetemi Könyvtár négy kézirata alapján.)

Az utóbbi évek kutatásai, folytatva az elmúlt évtizedek során felbukkant anyag rendszerezését, a hazai cenzúratörténetet közel juttatták egy, a véglegesség igényével fellépő cenzúra-történeti szintézis létrejöttéhez.[1] Ami az intézménytörténeti vonatkozásokat illeti, a munkálatok különösen II. József korára és részben az I. Ferenc alatti abszolutizmus ügyeire vonatkozóan igen nagy teljességgel állnak rendelkezésünkre. A barokk és az ellenreformáció cenzúratörténeti kérdései, a cenzúra intézménytörténeti vonatkozásai nincsenek tisztázva, a cenzúra gyakorlatát bemutató anyag pedig nagy részben feltáratlan. A megjelent feldolgozások a szempontok tekintetében azonban erősebb korrekcióra szorulnak.[2] A cenzúrázás gyakorlatának olyan vizsgálata pedig, amely a cenzori elbírálás alá bocsátott kéziratok és a megjelent művek eltéréseiből indul ki, még eddig nem történt meg. A következőkben éppen ilyen irányú kísérleteket szeretnénk bemutatni a XVIII

[18] *Az állam- és jogtudományok úttörői.* I—III. Budapest, 1960. Bevezető tanulmányokat írták: HAJDU Gyula és SZABÓ Imre.

[19] ESZE Tamás: *A Rákóczi-kor publicisztikája.* Irodalomtörténet. 1954. 22—24. l.

[1] DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250. éve.* I. köt. Bp. 1954. SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra.* 1800—1830. Bp. 1938. *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. DONÁTH Regina: *Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvégi történetéhez.* Magy. Könyvszle. 71 (1955). 307—312. l. *Néhány adat a cenzúra történetéhez az* 1764. *évből.* Magy. Könyvszle. 73 (1957) 375—379. l.

[2] MARCZALI Henrik: *Magyarország II. József korában.* 1881—1888. BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* 1888. Walter FRIEDRICH: *Der letzte grosse Versuch einer Verwaltungsreform unter Maria Theresia* (1764—1765.) Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 1933. 427—469. l. KALLBRUNNER J.: *Zur Neueordnung Österreichs unter Maria Theresia. F. W. Graf* HAUGWITZ *und die Reform von* 1749. „Österreich, 1918—19. 115—126. l. MAASS Ferdinand: *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich* 1760—1790. Wien. 1951—1953. SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig.* Budapest. 1928. BRUNNER Emőd: *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem.* Pannonhalma 1930.

századvég gyakorlatában elsősorban érdekelt Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratos anyagából.

Az Egyetemi Könyvtár kapta legalábbis részben és amennyiben a még jelenleg ott őrzött anyagból megállapítható, kis részben a cenzúrázott művek kéziratos példányait vagy — ez még tisztázatlan — másodpéldányait. Még az egyetem nagyszombati és jezsuita korszakából vannak adataink arra nézve, hogy az Egyetemi Könyvtár prefektusai azaz igazgatói, mint revisores librorum fordulnak elő. Később pedig az egyetem újjászervezése és az első Ratio Educationis kibocsátása után a tankönyvek cenzúrája a királyi egyetem feladatai közé tartozott, de az egyetemi tanács kötelessége volt az oktatásban használt összes nyomdai termékeket is felülvizsgálni. Az egyetem főigazgatója, egyszersmind az összes tanügynek feje, a kir. helytartótanács tanulmányi bizottságának elnöke volt. A cenzúraügyek pedig a helytartótanács tanulmányi bizottságához tartoztak. Egyébként a cenzorok, mint az általunk vizsgált kéziratokon levő megjegyzésekből is kitűnik csak véleményt nyilvánítottak, a kinyomtathatóság felől. A végleges döntést az egyetemi tanács hozta.[3] A cenzúrázott kézirat és a kinyomtatott szöveg összehasonlításából egy kissé világosabbá válhat az is, hogy — feltételezhetően — volt-e még módja, a szerzőnek művén, a cenzúrázás után is, bizonyos változtatásokat eszközölni? A következőkben néhány ilyen cenzori kézirat sorsát próbáljuk tisztázni a szerzői munka, a cenzori tevékenység és a kiadás viszonylataiban.

Az Egyetemi Könyvár kézirattárában F 15 jelzet alatt őrzik Molnár János munkájának *De ratione critica legendi libros moderni temporis sine iactura religionis et veritatis* c. munkájának kéziratát (1775).[4] A könyv maga Pozsonyban és Kassán jelent meg 1776-ban egy kötetben, de két részben.

A könyvvel és szerzőjével sokat foglalkoztak már. Molnár János[5] 1728-ban született a Győr megyei Csécsényben. Fiatalkorában jezsuita volt. A rend feloszlatása után 1773-tól kezdve, mint világi pap tevékenykedett tovább, előbb mint vasvár-szombathelyi, utóbb, mint szepesi kanonok. 1804-ben halt meg a szepesi püspökség székhelyén, Szepeshelyen. Munkássága a XVIII. század tevékenyebb magyarországi íróinak sorában biztosít neki helyet. A jezsuiták között nyert kiképzése és papi mivolta a felvilágosodással szemben bizalmatlanná tették, de a mérsékeltebb felvilágosodás-ellenesek közé lehet számítani.[6] Most megtárgyalandó két munkájának összefüggései remélhetőleg erre is magyarázatot fognak adni.

Az 1776-ban megjelent „*Ratio critica*" lényegében a konzervatív-katolikus álláspont védelmezése a francia felvilágosodás nagyjai: Voltaire, Rousseau, Montesquieu óriáshatású tevékenysége ellenében. Mintája, miként ezt már szintén megállapították, Valsecchi olasz dominikánus műve: *Dei fondamenti della religione*. Padova[2] 1767.[7] Ha ez nem is bizonyítja Molnár olvasottságát, a felvilágosodás irodalmában bizonyos tájékozottságra utal. A cenzúrapéldány, az előttünk levő kézirat 1775 évszámot visel, tehát a

[3] *Historia domus Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu.* 1766—1772. 1766—1769. Muszka Antal kancellár, könyvtári prefektus, egyetemi tanár „*Ton. Rev. Libr. Conc.*" — 1770—1772. Ivánchics János könyvtári prefektus, egyetemi tanár, „*Ton. Rev. Libr. Conc.*" — *Ratio Educationis. I* Vindobonae. 1777. 10. 200. és 201. § Pauler Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története. Bp. 1880.* 136. l.

[4] Catalogus Manusscriptorum Bibliothecae Regiae Scient. Universitatis Tom. II. Pars I. Catalogus Librorum Manusscriptorum, Budapestini 1889. 137. p.

[5] Pécsi Ödön: *Molnár János élete és művei.* Szeged. 1896. 5—10. l.

[6] Zolnai Béla: *A janzenizmus kutatása Középeurópában.* I., Kolozsvár. 1944 172—173. l.

[7] Brunner Emőd: *A francia felvilágosodás és a magyar katholikus hitvédelem.* Pannonhalma. 1930. 23. l.; Zolnai, i. m. 172. l. Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. 1924. 173. l.

megjelenés előtti évet. A kézirat kiállítása eléggé gondatlan, bár kétségtelen hogy ez került a cenzor HERSCHING Dániel kezébe, hiszen ennek hivatalos véleménye: „Censeo posse imprimi si videbitur" az utolsó oldalon a könyvbíráló aláírásával olvasható.

Lehet, hogy MOLNÁRnak tisztán csak formális okokból kellett művét cenzúra alá bocsátania. A késő Mária Terézia-korban még mindig hivatalos álláspontot képviselhetett, és hogy a formaságnak eleget tegyen, elég volt a fogalmazványszerű kéziratnak a bemutatása. Egyébként a megjelent mű a kézirathoz képest csak lényegtelen változtatásokat mutat. Azt a következtetést mégis megengedi, hogy MOLNÁR a fejezetek címeinek bizonyos átfogalmazását még a *cenzúrázás után* is elvégezhette.

Régebbi felfogás szerint MOLNÁR könyve magyar fordításban is megjelent 1792-ben Pesten; e fordítás szerzője ALEXOVITS Vazul expaulinus, a pesti egyetem akkori egyházi szónoka lett volna.[8] A könyve azonban: *A Könyvek Szabados Olvasásáról*, MOLNÁR művével, mint az könnyen megállapítható, nem azonos. — A *Ratio critica* eddigi ismertetői kivétel nélkül figyelmen kívül hagyták a címoldal előtti üres lapra nyomtatott, valóban klasszikus rövidségű ajánlást: D. D. D. M. V. es Insula Cituorum. A feloldás szerint feltételezhetően a szerző ajánlja művét (Donum dat dedicat) egy M. V. kezdőbetűs valakinek, aki a Csallóközből való vagy ott is lakik. Ki lehetett az ajánlás címzettje? Annyi állapítható meg a rövid dedikációból, hogy az M. V. kezdőbetűs ismeretlen a Csallóközben (Insula Cituorum) lakott. MOLNÁR János egyik művét, a „*Hegesippiana*-t" gróf VICZAY Mihálynak ajánlotta. MOLNÁR jó kapcsolatokat ápolt VICZAY Mihállyal, aki a XVIII. századvégi magyar történetírók: PRAY, WAGNER Károly, KAPRINAY, DOBAI SZÉKELY Sámuel és SCHWANDTNER János György támogatója volt. Így jogos az a feltevésünk, hogy a Ratio critica ajánlásában az M. V. betűk feloldása: Michaeli VICZAY.[9]

MOLNÁR János másik munkája, melynek cenzúrázásra bocsátott kéziratát ugyancsak az Egyetemi Könyvtár őrzi, az előbbitől egészen eltérő tartalmú. Azt is mondhatnánk, hogy az előbbinek a kor művelődési igényét meglehetősen elutasító, néha ellenséges beállítottságát e második műben bizonyos pozitívabb magatartás váltja fel. A téma az, melyet egy jezsuita filozófiai tanárnak hivatalból elő kellett adni és megtárgyalni.

A természetbölcselet előadásainak módozatát a régebbi skolasztikus iskolázás szerint leginkább MOLNÁR egykori rendtársának, PÁZMÁNY Péternek gráci tanárkorában tartott praelectióiból ismerhetjük meg.[10] Nincs azokban egyébről szó, mint az arisztoteleszi természetbölcseleti könyvek eléggé száraz és nem sok újat mondó kommentálásáról. Ezzel szemben MOLNÁR természeti bölcselkedése teljesen elszakad a hagyományos filozófiai oktatási vonaltól és a legmodernebb természettudományi ismeretek alapján igyekszik egy természetbölcseleti rendszert, „kozmológiát" összeállítani.

A kor érdeklődése és nem a skolasztikus filozófia iskolázási hagyományainak folytatása késztette MOLNÁRt, hogy a természet ismeretét és a felette való bölcselkedést a korszerű természettudományos ismeretek, tehát a newtoni fizika legfrissebb eredményeinek ismeretében művelje. Ez a fizika természetesen gyakorlati fizika volt és erőteljesen mechanikai érdeklődésű. A szerző azt mondja, hogy „a természeti böltselkedés elejit Nevvton tanítványainak nyomdokai szerint irá." E „nyomdokok" amennyire kitűnik, NEWTON

[8] PETRIK Géza: *Magyarország Bibliographiája 1712—1860*. III. Budapest. 1891. 183. l.

[9] ZÁVODSZKY Levente: *Viczay Mihály műgyűjtő és Pray György barátsága*. Kat. Szle. 1932. 343. l.

[10] Az Egyetemi Könyvtár kézirattárában F. 6. Az első példány PÁZMÁNY kezeírása: *Physica seu commentaria in octo libros Aristotelis de physico auditu*, Graecii 22. Junii 1598. In scholis caepi 13. Jan. 1599. Kiadása PÁZMÁNY Péter összes művek *(Opera Omnia)* B. Series Latina. 2. tom. Physica, quam e codice propria auctoris manu scripto et in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis asservato reccusuit Stephanus BOGNÁR. Bp. 1895.

elméleti megállapításainak gyakorlati alkalmazásai körül forognak. Úgy látszik, MOLNÁRt e gyakorlati alkalmazások inkább érdekelték, mint a természetfilozófia elvont elméletei. Éppen ez a gyakorlati érdeklődés teszi különösen kora termékévé ezt a *„Természettant"*. A kor, mint jól tudjuk, erősen merkantilista érdeklődésű.[11] A manufaktúrás termelés elérkezett az ipari forradalom előestéjéhez. A kézi termelés bármilyen nagyarányúan is volt szervezve, szükségképpen alatta maradt a magasabb igényű és növekvő szükséglet kielégítésének.[12] Ismeretes az is, hogy Mária Terézia gazdaságpolitikája hogyan illesztette be a Habsburg állam újjászervezésének programjába a merkantilista elméleteket és azok gyakorlati megvalósulásait.[13] E vonatkozások szükségképpen nagyobb „természeti bőltselkedést" jelentettek. Mint MOLNÁR művéből kitűnik, valójában a gyakorlati fizikai, mechanikai ismeretek közlését is az oktatási program részévé tették. MOLNÁR e követelményeknek azáltal is igyekezett megfelelni, hogy könyvét nem a tankönyvek akkor még általában szokásos nyelvén, azaz latinul írta, hanem magyarul. Néhány évvel megelőzte ezzel a magyar nyelvű tankönyvírás más XVIII. századi úttörőit, BENYÁK Bernátot és DUGONICS Andrást.[14]

Az elmondottak segítenek hozzá a kézirat bizonyos sajátosságainak megértéséhez. Hasonló biztonságot árul el a cenzor HERSCHING Dániel működésével szemben, mint MOLNÁR előbb ismertetett kézirata. Nem túlságosan nagy gondja volt arra, hogy a cenzúrára teljesen rendben levő, letisztázott, a kor fogalmai szerint nyomdakész művet nyújtson be. A kézirat egy része ugyan rendezett formát mutat, de a „Gépelyekről" címet viselő rész rendezetlen, eltérő nagyságú lapokon írva, nem végleges fogalmazású. A margón ismételten javításokkal találkozunk és e rész utolsó lapja a teljes átírás nyomait tünteti fel. Méginkább áll ez az előszóról vagy ajánló levélről, amit a szerző 1777. március 5-én Budán keltezett és FARÁDI VÖRÖS Antalnak „királyi személyviselőnek (személynök) és a budai nagy megyében[15] a fő és alatson iskoláknak királyi fő vezéréhez" intézett. A magas patrónus minden bizonnyal érdeklődéssel kísérte MOLNÁR ez irányú tevékenységét. De meg, mint a helytartótanács fontos beosztásban működő embere azt is jól tudta, mennyire sürgős gazdaság- és iskolapolitikai szükségletet elégít ki a newtoni fizika és mechanika anyanyelven való közlése a „fővezérlete" alatt álló iskolákban. MOLNÁR tehát voltaképpen *„megrendelésre" dolgozott* és ez adta meg azt a biztonságot a cenzúrával szemben, melyet a cenzori példány állapota tükröz. A cenzúra ez esetben is merőben formális volt.

Ezek után könnyen megmagyarázhatók a kézirat és a nyomtatott könyv eltérései. Nem számosak és nem is jelentősek ezek. De még a címben is van eltérés. Míg a kéziratban a következőket olvassuk: *„A Természeti Böltselkedés Eleji Nevvton Tanitványinak Nyomdoka Szerént* Irá M. J. B.D.", addig a nyomtatott könyv címlapja: *„A Természetiekről Nevvton Tanitványinak Nyomdoka Szerént Hat Könyv Irá* Molnár János." Az egyetemi könyvtári katalógus leírása szerint[16] 3 könyvből állna a kézirat. „I. könyv. A mozdulókról s mozditókról. II. könyv. A gépelyekről. III. könyv. Az égi mozdulásokról." Ezt azonban helyesbíteni kell. Az első könyv címe: „A' Mozdulókról 's Mozditókról." A második könyv: „A' Földi Mozdulásokról." A harmadik könyv: „Az Égi Mozdulásokról" címmel fordul elő. A cenzúrai kézirat egyetemi könyvtári példánya nélkülözi a nyomtatott kiadás IV. V. és VI. könyvét, melyek a következő címeket adják: „Negyedik könyv: A testnek közönsé-

[11] ECKHART Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Bp. 1922. PACH Zsigmond Pál: *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon*. Bp. 1952. 65—66. l.

[12] PACH i. m. 138—139. l.

[13] ECKHART Ferenc, i. m. PACH, i. m. 140—141. l.

[14] PÉCSI Ödön, i. m. 30. l.

[15] Budai tankerület.

[16] *Catalogus Bibl. Reg. Scient. Univ. Budapest* . . . 143. p.

gessebb egyéb tulajdoniról, s minémüségeiről." „Ötödik könyv: A' földi négy eredetnek kettejiről, tudniillik: A' vízről, és tűzről." ‚Hatodik könyv: A' földi eredetnek egyéb kettejiről, tudniillik a' levegőhez, és a földhöz tartozandókról." De még a meglevő kéziratos rész leírása is hibás, miután a „Gépelyekről" szóló, és mint említettük a kéziratba illesztett terjedelmes rész nem külön könyv, hanem csak a második könyv eléggé terjedelmes darabja. Azt kell tehát gondolnunk, hogy MOLNÁR természeti bölcselkedésének második részét tartalmazó kézirata elveszett. De a cenzúrai példánynak megmaradt első fele ismét bizonyságot szolgáltat afelől, hogy a cenzúrázási gyakorlat, ha a bírálat alá bocsátott mű állami érdekeket nem sértett vagy azokat éppen előmozdította, — mint MOLNÁR éppen most tárgyalt munkája — a szerzőnek még bizonyos módosításra, tisztázásra és valamelyes javításra is lehetőséget adott.

A harmadik mű, mellyel foglalkozni kívánunk: SZŐNYI Benjámin: *Gyermekek Fisikája*. A volt jezsuita MOLNÁRral ellentétben a szerző itt protestáns prédikátor.

SZEREMLEY Sámuel a mű 1766. évi kiadásáról is tud,[17] míg az Egyetemi Könyvtár kézirata, mely kétségtelenül cenzúrapéldány, 1773-as keltezésű. Az egyetlen ismert kiadás az 1774-iki, éppen egy évvel utóbb keltezett előszóval jelent meg, mint a cenzúrára benyújtott kézirat.

A cenzúrázott kézirat és a nyomtatvány nem teljesen egyezik. SZŐNYI az egyes elmélkedéseket a nyomdába adás előtt megszámozta és a kéziratban függelékben megjelenő Elmélkedést az „Éjnek és a Nappalnak viszonttagságairól . . ." a maga helyére tette. Ezen kívül a cenzúrázás után még stiláris, néha tartalmi javításokat is eszközölt.

Ennek példája: „E' gyömölcsök ezzel az ő szemeim eleiben terjesztett fényes pompájával mint egy akarja nékem elmémre adni . . .; „e gyömölcsök illy igen bőséges termésekkel. Ugy tetszik énnékem hogy ez a gyümöltsfa mint egy,azt akarja nékem elmémre adni . . ."[18] egyes szavak és rövidebb kifejezésekre való változtatások lépten-nyomon előfordulnak. A cenzúra jóváhagyása és a nyomdába adás előtt bizonyos idő telt el. Ezalatt a kézirat általában a szerző kezében volt, aki azon, mint SZŐNYI is, bizonyos változtatásokat eszközölhetett. Ezeknek milyenségét és terjedelmét csak részletes és pontos összehasonlítás mutathatná ki. Erre nyújt alkalmat a nyomtatvány 71-ig és a kézirat 56—58. lap összevetése.

A szennylapon található bejegyzések szerint SZŐNYI könyve 1780-ban SZEREMLEY Mihályé volt, majd SZATHMÁRI Sámuelé. Irásából gyaníthatóan diák lehetett. Ezután következik egy bejegyzés: „Ex libris Gabrielis EGRESSI emi 30 kr. auctionis occasione 1824."[19] Később azonban HORVÁTH István könyvei közé került, mint a bélyegzője mutatja.

SZŐNYI Benjámin református lelkész, SZŐNYI KOVÁCS Gergely fia szül. 1717. dec. 10. Alsó-Némediben; tanulmányait Monoron, Tason, Kecskeméten és Debrecenben végezte. 1742-ben Hódmezővásárhelyen választották papnak, honnét egy évre 1743. szept. 30. Odera-Frankfurtba ment. 1744 tavaszától a leydeni, ez év őszétől az utrechti egyetemen hallgatott theológiát. 1745. szept. elején érkezett vissza egyházába. A békési egyházmegyének 1758-ban tanácsbírája, 1774-ben esperese lett és részt vett a budai zsinaton. Aggkora miatt lelkész állásáról, 1792-ben pedig az esperesiről is nyugalomba kényszerítették. Meghalt 1794. szeptember 14-én Hódmezővásárhelyen.[20]

[17] SZEREMLEY Sámuel: SZŐNYI Benjámin és a hódmezővásárhelyiek 1717—1794. Korrajz az alföldi reformátusok történetéből. Budapest. 1890. 215. l. SZEREMLEY állításának ellenőrzése céljából átnéztem a hódmezővásárhelyi református egyház 1757—1795 *„Presbiteri jegyzőkönyvének"* I. részét. Itt azonban az említett években a kiadásra vonatkozóan semmi közvetlen utalást nem találtam.

[18] *Gyermekek' Fisikája* . . . 70—71. l.

[19] E bejegyzés értelmének tisztázását máshol szándékozom elvégezni.

[20] SZEREMLEY, i. m. 1—8. l. SZŐNYI önéletleírása. Kézirat a hódmezővásárhelyi református egyház tulajdonában. 2. l. ZOVÁNYI Jenő: *Theológiai ismeretek tára*. III. Mező-

A kálvinista lelkész „*Gyermekek Fisikája*" címen „egy olly szép és hasznos Tudomány Sengéjét" bocsátotta közre, melyben kevés példák által megmutatta, mint kellesék az Istennek sokféle teremtéseiről való kegyes és kedves elmélkedésekre szoktatni. A vallásos moralizáló iskolázás keretein belül maradó kis könyvecske nagymértékben eltér MOLNÁR János newtoni természettanától. A cél korántsem oly természettudományos, mint Molnár könyvében. Egyszerű jámborkodások ezek, melyek nem a természet titkainak kutatásaira ösztönözték az olvasót, hanem csak azok szemléletére vagy csodálatára. A legigénytelenebb természetleírás olyan moralizáló, allegorikus magyarázatokkal, mint aminőket a középkor kezdetleges természetrajzaiban a „bestiariumokban" lehet olvasni. Amit ezenkívül még tartalmaz, az nem egyéb, mint a fordító verses elmélkedéseinek sorozata, melyet különféle zsoltárok dallamára ritmusba szedett.

Különös, hogy ez a könyvecske, mely inkább a protestáns vallásoktatás, mint a fizika szolgálatában áll, az előszó elé illesztve, Szt. Bernát és Szt. Ágoston művéből vett idézeteket visel, valamint a lipcsei Acta Eruditorum 1728-iki évfolyamából a Charles ROLLIN-re vonatkozó véleményt. Vállalkozásának elfogadhatóságát akarta ezzel bizonyítani a kálvinista prédikátor, meg a fordított mű nemzetközi tudományos tekintélyét. A fő cél azonban inkább az volt, hogy SZŐNYI saját versecskéinek megjelentetését biztosítsa a katolikus irányítás alatt álló cenzúra jóindulatának megnyerésével. Nem valószínű, hogy e közepes értékű fordítás enélkül napvilágot láthatott volna. Így viszont a cenzúra aránylag könnyen bocsátotta át a könyvbírálat sok rosszindulattal megterhelt adminisztrációs útvesztőjén. Hogy ez mennyire így volt, a következőkből részletesen kitűnik.

A *Gyermekek Fisikája*, amelyet SZŐNYI Benjámin Charles ROLLIN[21] művének tüntet fel, ilyen címen a nagy francia pedagógus művei sorában nem található. Valójában nem is önálló munka ez. ROLLIN legnagyobb művében, a francia közoktatás XVIII. századi reformjának programot adó „*Traité*"-ben mintegy 30 oldalon át foglalkozik a fizikai oktatás kérdésével. Minthogy azonban ő magát a tudományos fizikai ismereteknek közlésére nem tartotta illetékesnek, rövid fejtegetésében csupán arról beszél, hogy a magasabb fizikai tanulmányok alapjait milyen eszközökkel lehet a kisebb iskolákat látogató gyermekekkel megismertetni. Ilyen értelemben igaza van SZŐNYInek, mikor a „*Gyermekek Fisikáját*" csak az „olly szép és hasznos tudomány sengélyének nevezi".

Megállapítható az is, hogy SZŐNYI nem ROLLIN eredeti munkáját fordította, hanem egy abból készített, minden jel szerint latin nyelvű kompilációt. Erre utal, hogy a műben ismételten találkozunk zárójelbe tett latin kifejezésekkel, terminusokkal. Az ok elsősorban bizonyára az volt, hogy az inkább latinul beszélő és olvasó hazai műveltebbek számára érthetőbbé akarta tenni az esetleg szokatlan magyar kifejezéseket. Ilyenek: látomás: aspectus; (11. l.) leg-sémább és vékonyabb: substilis; (14. l.) felesleg való: superabundans; (14. l.) éltető lelketskék: spiritus vegetabiles; (21. l.) mulattató szemlélődés: curiositas; (31. l.) dolgok szemlélése: theatrum; (31—32. l.) közönséges rend-tartása és törvénye: Politia. (37. l.). A felhozott példák is a szokatlanul ható magyar kifejezés *latin eredetijére* való ismételt utalást sejtetik. Ezt a latin kompilációt SZŐNYI bizonyára kéziratból ismerte. Ilyesfajta munka kiadásáról különben nem tudunk. Egyébként maga SZŐNYI is elárulja, hogy nem ROLLIN eredetijét dolgozta fel, hanem annak egy kompilált változatát. ROLLIN

---

túr. 1899. 296. l. A hódmezővásárhelyi református egyház tulajdonában levő „*Presbiteri jegyzőkönyv 1757—1795.*" kézirat 16. oldalán van POLGÁR Mihálytól SZŐNYI Benjámin életrajza.

[21] ROLLIN Charles, francia történetíró szül. Párizsban 1661. jan. 30. meghalt 1741. szeptember 14. Előbb theológiai tanár volt. 1688-ban a Collège de France tanára, 1696-ban a Collège de Beauvais igazgatója lett. Janzenista nézetei miatt elvesztette állását s ezután irodalmi működésének élt.

megállapításait időnként kritikai megjegyzésekkel kíséri: „Ezeket ugyan mondja lenni és lehetni a' bölts Parisi Professor a' maga tudós hazájában, holott nintsen sok szükség az illy tanitás módjára meg-kivántató eszközökben, és utmutatásokban; de külömben vagyon a' dolog e mi Magyar Hazánkban."[22]

A Szőnyi által használt és fordított szöveg viszonyát Rollin munkájához mutatja a magyar fordítás elején olvasható rövid szöveg és az eredeti francia összehasonlítása.[23]

I.

Nem lehet meg-mondani, melly sokat tanulnának a' gyermekek, ha élnénk mind azokkal az alkalmatosságokkal mellyeket ők magok nékünk szolgáltatnak taníttatásokra.

II.

Egy kert, egy mező, egy nagy palota s a' t. úgy vagyon, mint meg-nyittatott könyv ő nékiek.

I.

Il est incroyable combien ce petit exercice, continué regulièrement depuis l'âge de sept ans jusqu' à douze ou quinze ans, remplirait l'esprit des jeunes gens de connaissances utiles et agréables, et les préparait à l'étude de la vraie Physique qui est propre aux savants

II.

Un jardin, une campagne, un palais, tout cela est un livre ouvert pour les enfants

Nemcsak a fordítás szabadsága feltűnő, hanem különös figyelmet érdemel az a tény is, hogy a két szövegrész sorrendje teljesen eltér a „*Traité*"-ben elfoglalt helyüktől. A magyar idézet első része Rollin művében a 406-ik oldalon (IV. kötet) míg a második rész 33 oldallal *előbb* a 373. oldalon található.[24] Szőnyi Benjámin előtt tehát kétségkívül nem Rollin eredeti munkája, hanem egy azt eléggé szabadon átrendező latin fordítás volt. Most ismét föl kell vetni a kérdést, hogy miért helyezte el Szőnyi a saját verses elmélkedései elé az azoknál kisebb terjedelmű fordítást. A cenzúrához benyújtott kézirat keltét, 1773-at, éppen 20 évvel előzte meg az úgynevezett Pető-féle „zendülés". Az alföldi reformátusok ebben az időben sok méltatlanságot szenvedtek, ezenkívül a kormánnyal való elégedetlenség országszerte általános volt. Így Törő turi kurátor a környékbeli parasztok közül többekkel s különösen a vásárhelyi Pető Ferenccel összeköttetésbe lépett. Pető és társai párthíveket toboroztak. Ezek mindnyájan közrendű jobbágyok voltak, felerészben gazdák, felerészben zsellérek. Túlnyomórészt reformátusok, de voltak köztük katolikusok is. Pető és társai 1753.június 3-án Vásárhelyből fegyveresen vonultak ki, hogy a turiakhoz csatlakozva felvegyék a harcot. Törő és társai azonban cserben hagyták őket. A rosszul szervezett zendülést elfojtották, tagjait elfogták s elítélték. A Pető-féle mozgalmak miatt Vásárhely mezővárost elég súlyosan megbüntették.[25] E helyzet minden hátrányát érezte a város első papja. Mégis, a hatvanas években már arra gondol, hogy a vásárhelyi kálvinista iskolák szívnonalát „a saját elképzelései szerint" emelni fogja.[26] Bizonyára e tervei megvalósítása közben születtek meg azok a gyönge versecskék, melyek a természet dolgainak szemléléséből erkölcsi tanulságokat foglaltak össze, és amelyeket a vásárhelyi iskolás gyerekek a zsoltárok dallamára énekelve tanultak be. Szőnyinek nyilván elsődleges célja az volt, hogy saját versezeteit közzétegye. Ez azonban a most említett

[22] Szőnyi Benjámin: *Gyermekek Fisikája*. Pozsonyban, 1774. 70. l.

[23] Ferté H.: *Rollin, sa vie, ses oeuvres et l'université de son temps*. Paris. 1902. 388—389. l.

[24] Ferté, uo.

[25] Szeremley, i. m. 42—74. l.; *Presbiteri jegyzőkönyv* 1757—1795. Első rész. Kézirat a hódmezővásárhelyi református egyház tulajdona.

[26] Szeremley, i. m. 93—94. l.

vásárhelyi előzmények után egy kálvinista papnak nem volt könnyen lehetséges. Ezekben az években, amikor a francia pedagógus által is erősen támadott jezsuitákat feloszlatták, MÁRIA TERÉZIA gazdaságpolitikáján pedig erősen érződött a fiziokratizmus hatása, az iskolázásban a reáliák előtérbe való helyezése, Charles ROLLIN állítólagos művének fordítása csak jó hatást kelthetett.

A kézirat és a cenzúrázás után megjelent könyv egészen különleges problémáira vethet világot az F 1-es kézirat. VIVES János Lajos: „*Böltseséghez Vezető-Ut*" című munkája, mely Pesten az 1779. esztendőben jelent meg SZLÁVY Pál fordításában. Az általunk ismert kézirat minden bizonnyal SZLÁVY Pál munkája. A szokásos cenzori megjegyzés azonban: censeo imprimi posse . . . kéziratunkról hiányzik. Össze van kötve két másik vele tartalmilag össze nem függő kézirattal.[27] Ez utóbbiak valóban a cenzor, SZABÓ András[28] kezében is megfordultak. VIVES Lajos munkájának e kézirata mindenekelőtt azzal tűnik fel, hogy rendkívül nagy mértékben átjavított. Ez a gyakori javítgatás valóban arra mutat, hogy a fordító nem ezt a változatot tekintette a kiadás alapjának és nem is ezt szánta a cenzor kezébe. A kiadással való összehasonlítás meg azt mutatja, hogy a kézirat az 1779-ben megjelent fordítással nem egyezik, hanem annak csak erősen átdolgozott, de a latin eredetit még hívebben követő előzménye. A kézirat, a fordítás nyers kísérlete, melyhez képest a kiadott szöveg lényeges változtatásokat mutat. Ez utóbbit a fordító igen sok rövidítéssel bocsátotta közre. Az Egyetemi Könyvtár kézirata viszont, mint ahogyan egy modern fordítással való összevetés bizonyíthatja,[29] sokkal hívebben követte az eredetit. Igaz, hogy magának a szerzőnek a nevével sem volt teljesen tisztában és a VIVES János Lajos kettős nevet a kéziratban így közli: „VIVES János és Lajos." Mint említettem, a sok javítgatás csak azt a következtetést teszi lehetővé, hogy nem SZLÁVY végleges kézirata van előttünk, hanem egy azt megelőző eredeti fordítási kísérlet fogalmazványa. Ezt csatolta bizonyára a cenzúrázásra benyújtott kézirathoz és így került az Egyetemi Könyvtárba. Ennek az lehetett az oka, hogy a nyomtatásban megjelent fordítás nyelvezetében szabadabb és tartalmilag is rövidebb, mint az eredeti. A kézirat 448. pontjának a kiadás 439. pontja felel meg. A 440-nek viszont a 449. De még különösebb az, hogy miként változtat a kifejezéseken a nyomtatott könyv a kézirathoz képest. Néha egy — bizonyára régies használatú — kifejezést teljesen újjal pótol. 450: „Ne légy olly gyönge, hogy még az igetskek is által verjenek." 441: „Ne légy olly kényes, hogy még a leg-kissebb szótskabul-is sérelmet végy." SZLÁVY talán a nyomdai kézirat és a szöveg eltéréseinek magyarázatául és talán annak bizonyítására is, hogy a teljes fordítást elvégezte, adhatta át e fogalmazványt a cenzúrának.

Négy cenzúrai kézirat vizsgálatát végeztük el az előbbiekben, a bevezetőben kifejtett cél érdekében és az ott röviden vázolt módszerrel. Nem várhattuk és nem is vártunk ettől a próbaszerű vizsgálattól végleges eredményt. Csupán arra törekedtünk, hogy a szerző munkája és a cenzúra tevékenysége közötti, a könyv kiadását közvetlenül megelőző kapcsolatnak változatait megismerhessük. Sok hasonló próbálkozás eredménye vezethet majd csak általánosítható következtetésekre. De annyi máris megállapítható, hogy a kézirat a cenzúrázás után és a kiadás előtt is, bizonyos korlátok között alakítható anyag maradt a szerző kezében.

DONÁTH REGINA

[27] *Cathalogus* . . . 137. l.

[28] SZABÓ András bölcseleti és theológiai doktor, kassai püspök, szül. 1738. jan. 10. Nemes-Nyéken. A nagyszombati növendékpapság aligazgatója, majd az érseki helytartói hivatal titoknoka volt. 1777-ben az egyetemi theológiai kar tanítási rendszerének kidolgozását reábízták. 1801—1804-ig az esztergomi érsekség budai helytartója és az egyetem kancellárja volt. 1804. első kassai püspöknek neveztetett ki. Meghalt 1819. szept. 28. Kassán. SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái.* XIII. köt. 166. l.

[29] PÉTER János: *Vives János Lajos válogatott neveléstudományi művei.* Kézdivásárhely, 1935. 329—370. l. A mű eredeti címe: *Introductio ad sapientiam.*

Arany „Népnevelési ügyben" című cikkéről. ARANY első nyomtatásban megjelent munkájaként az *Életképek* 1846. márc. 28-i számában közzétett *Egyszerű beszélykét* szokták emlegetni. Maga a költő nem nevezte ugyan ezt első munkájának, de ismert írásai közül ezt említette, mint nyomtatásban is megjelentet, elsőül. LUKÁCSY Sándor a *Csillag* 1956. októberi számában ARANYnak egy a *Beszélyké*nél öt évvel korábban megjelent írását közölte, a *Népnevelési Ügyben* című cikket, amelyre a *Társalkodó* 1841. július 14-i számában bukkant rá. A közleményhez nem fűzött semmiféle megjegyzést, pedig a cikk több vonatkozásban is különös figyelmet érdemel.

ARANYnak ez első nyomtatásban megjelent cikke, amelyet eddig ismerünk. Nem nevével jegyezte ugyan, de a cikk végére írt álnévről JEANDOR *(Szlntáról, Biharbul)* kétséget kizáróan megállapítható szerzősége. Francia köntösbe bújtatott nevét máskor is használta álnévül. Hogy miért nem említette ezt a cikkét később sohasem, nem tudjuk. Valószínű, hogy csak megfeledkezett róla. De az is lehet, hogy nem tartotta megörökítendőnek. Álnéven közölt írásainak nagyobb részét egyébként sem vette fel művei közé.

„Haladunk!", kezdi a cikk. A folyóiratok telve vannak a nép javát szolgáló tervek és tettek hírével. Aki szívén viseli a nép gondját, szép reményekkel, de komoly aggodalommal is néz a jövőbe. Ha ti. a népet, mint annyian igen helyesen kívánják, anyagilag „jobb karba helyezik", s ha iskolázásáról gondoskodnak, még nem történt meg minden. A gyermek kikerül az iskolából és igazi vezetők nélkül a falka áldozata lesz; „szégyenli kevés lelki elsőbbségét", hozzá romlik a durva cimborákhoz, „a közkacajtól rettegve . . . csupán hasonlat kedviért, káromkodik, iszik"; tolvaj, semmirekellő lesz. Ha jó természete és szerencséje átsegíti e válságon és belép faluja közéletébe, ki lehet a vezetője? A vallási dolgokban irányt mutató lelkész helyett a világi ügyekben példát mutató jegyző kellene, hogy az legyen. De lehet-e példakép a jegyző, amikor az 1836. évi IX. törvénycikk értelmében „jegyzőt a közönség szabadon fogad, szabadon még időközben is elbocsáthat". Arany, nyilván keserű tapasztalatok alapján, arra mutat rá, hogy a szabad választás elvileg szép eszméje a legkülönfélébb korrupciókra ad lehetőséget. A jegyző ennek következtében igazi népnevelői hivatásának betöltője helyett a kisebb-nagyobb helyi hatalmasságok, érdekszövetségek foglya lesz. A költő megrajzolja a hivatása magaslatán álló jegyző eszményképét és azután kijelenti, hogy „az ilyen a gyakorlati világban csak irmag". Ennek okát a szabad választás, a „jegyző-fogadás" gyakorlatában jelöli meg. Javaslatát így fogalmazza meg: „ohajtanám, hogy az 1836-ik évi IX-ik törvénycikk illető pontja, mely ahelyett, hogy a népet szabadabb, függetlenebb állásba helyezné, inkább kiképeződésének áll makacsul ellen, a jövő országgyűlés által eltörültetvén, a jegyző-választás s elbocsátás nem a népre, mely önjavát annyi ezer esetben átlátni képtelen, nem is szenvedélynek inkább kitett egyedre, például földesúr, v. szolgabíróra; de testületre, jelesül megye közgyűlésére vagy még célszerűbben, megyeileg egyedül e tárgyra nézve kinevezendő állandó küldöttségre bizatnék; hova, — a jegyzői állomás megüresülte közhírré tétetvén, — a hivatalkérők folyamodásikat, iskolai tanulmányaikról, ideigleni hivatalviselésükről, főleg pedig erkölcsükről tanúskodó bizonyítványaikkal együtt adnák be, s a testület ezek közül az illető életreható-tudományokból 1-ször mindnyájokat rendesen s szigoruan megvizsgálván — a legjelesbet kinevezné, a helység minőségéhez, az egyed érdeme s házi körülményeihez képest neki illő fizetést rendelne, annak pontos kijárására, de másrészről a jegyző önviseletére is felügyelne, a népnevelés-, jobbítás- és rendtartásban tett előlépteiről számot venne, az érdemest jövedelmezőbb állásba léptetné, a restelkedőt dorgálná, rosszabb állomásba vetné, vagy vétsége úgy hozván magával, hivatalából elmozdítaná."

Ez bizony nehézkes, zsúfolt mondat; s még csak nem is a legnehézkesebb a cikkben, amely magán viseli annak a kezdő írónak fogyatkozásait, aki ebbe az írásába is „mindent bele akart zsufolni". Igaz, hogy ezt a cikkét még nem is a népnek szánta, mint

a *Nép Barátjá*ban megjelenteket, amelyekben példát adott rá, hogyan kell egyszerű erővel és világossággal szólni a legbonyolultabb tárgyakról is.

A cikk keletkezésének körülményeiről semmi adatunk sincs. Figyelemre méltó, hogy ARANY körülbelül egy évvel azelőtt írhatta, mielőtt SZILÁGYI István Nagyszalontára került. Eggyel több érv ez amellett, hogy a mozgékony barátnak csak bátorítani, táplálni, de nem felkelteni kellett ARANY közéleti és írói érdeklődését. A cikket aligha mások biztatására írta a költő. A benne tárgyalt kérdések közvetlen tapasztalásból merülhettek fel benne. 1839 januárjában — „mert nem érzett magában erőt arra, hogy olyan terhes pályán haláláig megmaradhasson és mert gazdálkodás nélkül, amire a lelkiismeretes tanítónak nem juthat elég ideje, mint házas ember megélni nem tudott" — lemondott korrektor-tanítói állásáról. Néhány hónappal később másodjegyzővé választották. Másfél év alatt aztán megtapasztalhatta új foglalkozásának nehézségeit. Szokása szerint ezeket is „alapos studium tárgyává tette". Cikke azt mutatja, hogy akkor is munkakörének elvi kérdései, a jegyzői hivatás erkölcsi poroblémái, függetlenségének gondjai érdekelték.

Az 1840-es évek megélénkülő közéleti irodalmában — ARANY cikkének tanúsága szerint is — egyre fontosabb helyet foglalt el a nép. Népen akkor természetesen mást értettek, mint ma. A népnevelés is sokkal többet jelentett tehát ezekben a vitákban a szokásos iskolai vagy akár iskolánkívüli népművelésnél. ARANY cikke sem iskolai kérdésekkel foglalkozik. A kor politikai szempontból is igen lényeges kérdését, a falu *világi* vezetőinek, a politikai szervezés rendkívül fontos embereinek, a jegyzőknek szerepét, hovatartozását, függését vizsgálva, a felnőtt nép politikában és emberségben való nevelésével foglalkozik.

A cikk hangja — bár mai tudásunkkal észrevehetünk benne némi személyes érdekeltséget — higgadt, tárgyilagos. A hely, ahol megjelent, nem is tett volna lehetővé mást. A *Társalkodó* a mérsékelt liberálisok hírlapjának, a *Jelenkor*nak volt szépirodalmi melléklapja. Ezen persze nem a szó mai jelentése értendő. Volt a *Társalkodó*ban minden, ami később a lapok tárcarovatába került: a napi híreken és a szorosabban vett publicisztikán túlmenő mindenféle olvasmány. A lapot 1832—37-ig BAJZA József szerkesztette, aztán 1848-ig HELMECZY Mihály. Hetenként kétszer jelent meg s a maga módján elég jó színvonalat tartott. A harmincas évek vége felé mindig nagyobb helyet kapott benne a nem napi kérdésekkel foglalkozó közirodalom. HELMECZY az ország minden részéről közölt beküldött cikkeket. Ezeknek a cikkeknek írói a vidéki értelmiség köréből kerültek ki: orvosok, mérnökök, tanítók, lelkészek, jegyzők szóltak hozzá a vitatott kérdésekhez. Legtöbbször foglalkozásukat is megjelölték nevük vagy álnevük mellett.

Az 1840—41-es évfolyamban számos cikk foglalkozik az iskolai, főiskolai reformtörekvésekkel, a népművelés nemzetiségi vonatkozásaival, a tanítók és jegyzők kérdéseivel stb. Lehet, hogy egyik ARANY cikkében olvasható utalás egy KECSKÉS Lajos nevű író közleményére vonatkozik: *Általányos szempontok a népjegyzői hivatalról*, a január 27. és 30-i számban; ebben egyébként is vannak rokon gondolatok. ÁRBOCZ és JENŐ ugyanúgy kezdi *Gondolat-töredék az 1841. év elején* című évfolyamnyitó cikkét, mint ARANY az övét: Haladunk! Ugyanezek a szerzők *Népnevelés* címen a költőéivel egybehangzó gondolatokat vetnek fel (február 27.). ARANY tehát általánosan vitatott kérdésekhez kapcsolódott a maga megjegyzéseivel. A javaslat, amellyel a jegyzőket függetleníteni szeretné a helyi hatalmasságoktól s ezt a népnevelés szempontjából annyira fontos hivatalt mentesíteni akarja a szokásos korrupciótól: a centralisták alkotmányreformjainak szellemével tart rokonságot. A vidéki élet visszásságának rajzában, egy-egy tömören megrajzolt kép elevenségében, a mondatok zsúfolt nehézkességében, de főképpen a cikkíró egész magatartásában pedig van valami, ami *Az elveszett alkotmány* költőjét idézi emlékezetünkbe.

KERESZTURY MÁRIA

Az első „Világosság" . . . Most, hogy elindult útjára a „*Világosság*" című tudományos folyóirat, hogy felvegye a harcot a természettudományos világnézet alapján a babona és a vallás ellen, érdemes egy pillantást vetni az első „*Világosság*"-*ra*, amely ugyanezeket a célokat tűzte maga elé, elsősorban pedig a munkástömegek felvilágosítását.

Ez a folyóirat 1904. március 1-én indult meg KUN Sámuel és TARCZAI Lajos szerkesztésében. KUN Sámuel nyomdai korrektor és ismert filozófiai író volt, míg TARCZAI Lajos tanító, egy ideig a bögötei iskolát vezette, amelyet az anarchista gróf BATTHYÁNYI Ervin alapított, majd a szociáldemokrata párt titkára volt.

Az első szám DODEL Ágostonnak, a világhírű egyetemi tanárnak és más kiváló tudósoknak üdvözletével indult meg. Ezt követte a szerkesztőség bevezető cikke, amely többek között a következőket mondja:

Korunk embersége sokat szenved a vallás hóbortjai miatt.

— A hit és tudás közötti ellentét mindjobban érezhető, amióta a népek és a nemzetek a haladás jegyében törnek előre. —

— Így immár elérkezett a nap, hogy élénk világot vessünk a hit és tudás között tátongó szakadékra. —

Már az első számban kezdi a lap közölni DODEL világhírű tanulmányát „*A teremtés valótlan története*" címen. Ugyancsak az első számban indul meg Hatala Péter tanulmánya a római pápa csalhatatlanságáról. HÄCKELtől az atheizmusról, TARCZAItól Jehova híveiről hoz cikket az első szám.

A lap szerkesztői közé felsorakozik a későbbi számokban CSIZMADIA Sándor is, és itt találjuk SZABÓ Ervin tanulmányát a munkáskérdésről. Igen sok álneves szerzővel is találkozunk a folyóirat hasábjain, mert az írók féltik a kenyerüket.

A lap harmadik évfolyamának szerkesztését 1906-ban TIMÁR Miklós veszi át, és a cikkírók között a már az első számban is szereplő Ernst HÄCKELen kívül ott találjuk August FORELt, a híres svájci orvost) BOLGÁR Eleket, ZÁDOR Pált, és WEISZ Ödönt.

1907-ben a folyóirat átalakul kéthetenként megjelenő lappá, és a főszerkesztői tisztet ZÁDOR Pál veszi át, mellette mint szerkesztő továbbra is működik TIMÁR Miklós, míg a szerkesztőség tagjai között találjuk DÉCSI Imrét, GÁBOR Andort, MADZSAR Józsefet, PFEIFER Ignácot, RÓZSA Miklóst, STEIN Fülöpöt, SZENDE Pált, és SZILÁGYI Jenőt.

A folyóirat az 1907. évi második számával szűnt meg, de megállapíthatjuk, hogy pár évi fennállása alatt hasznos és eredményes munkát végzett.

TIBORC ZSIGMOND

Henri Barbusse előszava a betiltott kommunista daloskönyvben 1926-ban. A csendőrségi Nyomozati Értesítő 1931. évi évfolyamában közölt kitiltott kiadványok között húzódik meg egy szerény cím: *Proletár Daloskönyv*. Mivel az Országos Széchényi Könyvtár katalógusaiban a könyvet nem találtam meg, utánajártam, s a Magyar Párttörténeti Intézet rendelkezésemre bocsátotta. Féltve őrzött példány, erősen valószínű, hogy egyetlen példány az országban. 1926-ban jelent meg, Párizsban, a Párisi Munkás kiadásában. 25 forradalmi dalt és kottát tartalmaz, 32 lap. Szerény, egyszerű kis könyv.

Külön becsessé teszi ezt a ritka példányt a belső címlapján olvasható kézirásos név. SCHÖNHERZ Zoltán írta rá nevét.

Mi lehet az oka annak, hogy a magyar cenzúra kitiltotta az országból ezt a könyvecskét? Az első dal az 1871-es párizsi Kommünben keletkezett *Internacionálé*. Találunk a kötetben német forradalmi éneket, régi orosz forradalmi dalokat, lengyel forradalmi munkásdalt, forradalmi gúnydalt, benne van a *Bugyonnij-induló*, a *Varsavianka*.

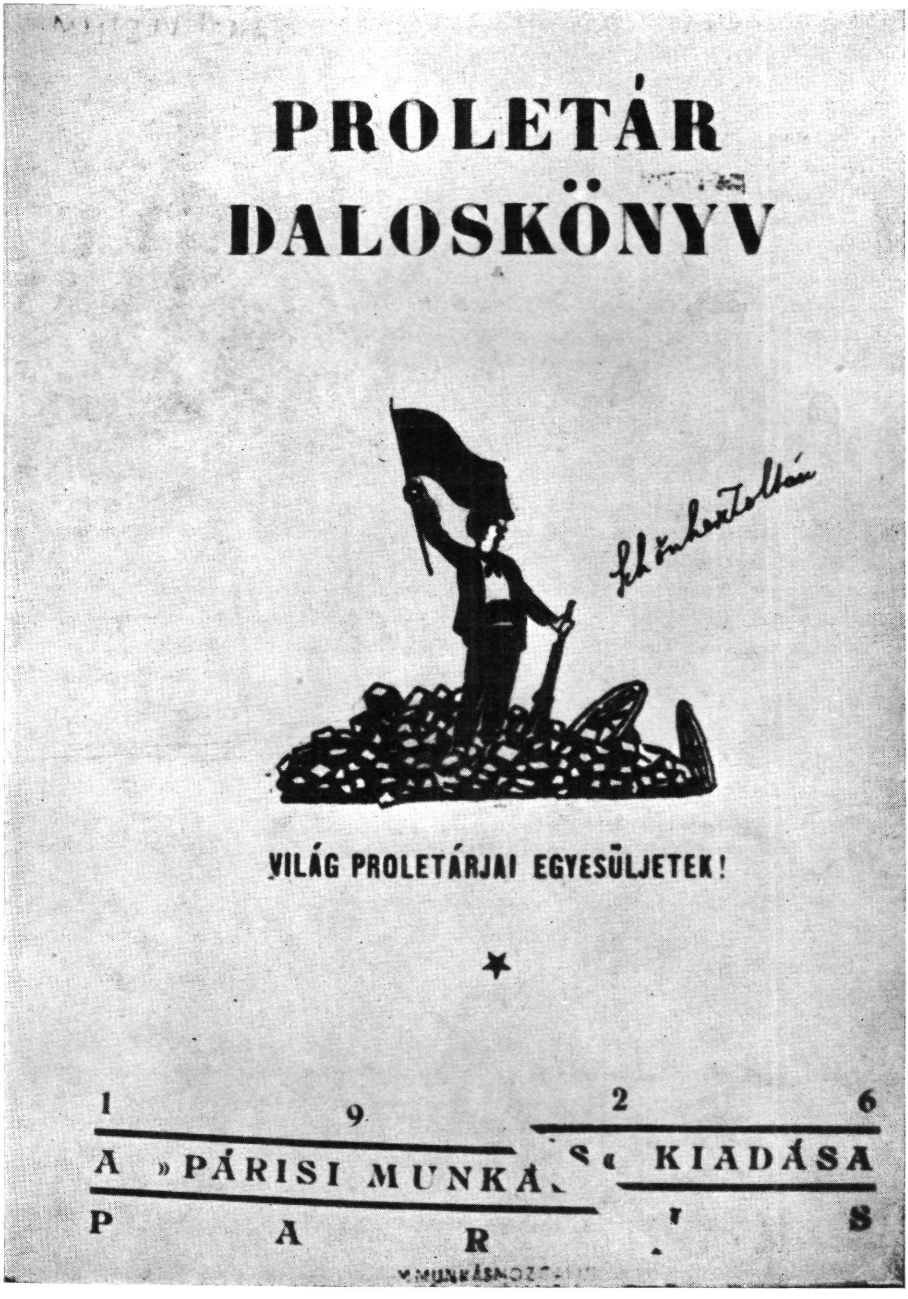

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Szépek a kötetben szereplő magyar vonatkozású dalok. A *Magyar munkások indulójának* zenéjét és szövegét HIDAS Antal szerezte. A *Fel harcra proletár* után találjuk GÁBOR Andor *Tiszt urak* című megzenésített versét, továbbá *Kommunista Marseillaise* című dalát. A *Margitkörúti fogház* című dalhoz a kötet szerkesztője a következő megjegyzést főzte: „Dallama egy orosz népdalé, szövege 1919-ben a Margitkörúti fogház borzalmai közepette keletkezett. Szóló. Minden egyes szakasz előadását az értelme szerint színesen szavalva kell énekelni." Utolsónak említem a párizsi magyar munkások között keletkezett *Kommunista toborzót* és a *Van még lámpavas* című Horthyt gúnyoló forradalmi dalt.

A kötetet betiltották, elkobozták, megsemmisítésre ítélték. Horthy cenzorainak ebben igazuk volt a maguk és az uralkodó osztály szempontjából.

Világosan megindokolja ezt BARÓTHY Pál királyi főügyész a Fővárosi Levéltárban őrzött következő okiratban:

33617. szám

A budapesti kir. ügyészségtől

1931. k. ü.

A m. kir. Belügyminiszter Úr által megküldött „Proletár daloskönyv" című és Párisban 1926. évben kiadott nyomtatványt a Bp. 477 §-a alapján azzal az indítvánnyal teszem át, hogy az elkobzási eljárás lefolytatása céljából főtárgyalást kitűzni s arra Zichó Károly budapesti (VII. Hajtsár út 14/a.) lakost is megidézni — s a főtárgyaláson a nyomtatvány elkobzását és megsemmisítését kimondani s a jogerős határozatot a T. E. 117. §-a értelmében a Belügyminiszter Úrral közölni szíveskedjék.

A csatolt nyomtatvány ugyanis 25 olyan dal szövegét tartalmazza, melyek tartalmuk szerint a fennálló állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására felhívnak és izgatnak — illetve a „Tiszt Urak" és „A margitkörúti fogházban" című dalok olyan valótlan tényeket állítanak — melyek a magyar állam és magyar nemzet megbecsülését sértik.

A „Van még lámpavas" című vers pedig Magyarország kormányzója elleni sértést tartalmaz.

A nyomtatvány tartalma tehát az 1912. III. tc. 5. §. 1. bekezdésébe, illetve a 7. §. 1. bekezdésébe ütköző vétségek, továbbá az 1920. I. tc. 14 §-ára figyelemmel az 1913: XXXIV. tc. 2. §-ába ütköző vétség tényálladékait valósítja meg — a bűnvádi eljárás pedig senki ellen sem indítható meg — s így indítványom indokolt.

Budapest, 1931. évi április hó 14. napján.

Baróthy Pál s. k. kir. főügyész
a budapesti kir. ügyészség elnöke

A kiadmány hiteléül:
Krisán Ilona
kiadó

Pecsét

Erősen valószínű, hogy a kötet előszava sem nyerte meg az ügyészség és a Belügyminisztérium tetszését.

Az előszót Henri BARBUSSE írta, a világhírű francia író. Barbusse 1923-ban belépett a Francia Kommunista Pártba, 1923-ban *előszót* írt KÉMERI Sándor (BÖLÖNI Györgyné) *Die Kerker von Budapest* című könyvéhez. 1926-ban írta *Les Bourreaux* című könyvét. Ez a mű egy közép-és délkelet-európai körutazás tapasztalatainak művészi erejű leszűrése volt. BARBUSSE, a kommunista író, alaposan megismerkedett a magyar viszonyokkal. s felemelte szavát a fehér terror ellen. Így válik érthetővé, hogy őt kérték fel a *Proletár Daloskönyv* előszavának megírására. A kötet szerkesztőjét egyelőre még nem sikerült kideríteni. Kiadóként a *Párisi Munkás*, a magyar emigránsok forradalmi lapja szerepel. Utólag is köszönetet kell mondani azoknak az ismeretlen magyar kommunistáknak és azoknak az ismeretlen franciáknak, akik a *Proletár Daloskönyv* előállításához segítséget nyújtottak.

Henri BARBUSSE — tudomásunk szerint eddig kiadatlan — előszava így hangzik:

Az ének hívó szava.

Üdv az ellenforradalmi Magyarország elnyomottjainak, akik dalaik mélységes szavával szólnak hozzánk.

Panaszaik és igaz álmaik, reménységeik és fájdalmaik mind itt vannak összegyűjtve, a muzsika és írás jeleiben. Ahogy a könyvecskét lapozgatom, ahogy a dalokat hallgatom, látom és érzem, mi forr és mi készül kitörni, mi fog kitörni ennek a martír-proletáriátusnak a lelkéből.

De megszólal itt a világproletáriátus lelke is. Mert a diadalmaskodó fascizmus áldozatainak és elnyomottjainak a fájdalma és haragja nemcsak a magyar munkásságé.

Mindenütt a világon, a nagy, a ragyogó Szovjetoroszország kivételével, ugyanaz a jogtalanság, ugyanaz a kizsákmányolás gőgösködik, mely mindenütt ugyanazt a lázadást támasztja föl és egy napon ugyanabba a forradalomba érik, mely mindnyájunk közös „*Internacionálé*"-ja hangjaival indul majd diadalmas útjára.

Ez a mi nagy himnuszunk, amit együtt énekeltem magam is a német, osztrák, román, jugoszláv és angol munkásokkal, amikor megrendítő tömegeik sorában álltam, ez a hívó szó a föld rabjaihoz, a nemzetközivé váló világ igérete.

De itt van még a „*Vörös lobogó*", a „*Magyar munkások forradalmi indulója*", az „*Avanti popolo*" !. Majd itt van egy irdatlan nagy benső megindulás zengő szavaként, amit Oroszország küld ébresztő kürtjéül a világ népeihez: az orosz forradalmi dalok szép gyűjteménye, a *Dubinska*, a *Bugyonni mars*, a *Forradalmárok Gyászindulója* és a többi között egy megkapó és eredeti csehszlovákiai munkásdal.

A Franciaországban dolgozó magyar munkások is — ötvenezren vannak — föllépnek ebben az impozáns kórusban. Daluk: a „*Kommunista toborzó*" itt született, zenéjében és szövegében is a párisi magyar emigráns munkások műve.

De íme, van itt néhány dal, melyek mind a börtönök rácsán keresztül küldött sóhajok, a magyarországi fehér terror elmondhatatlan nagy drámáját éreztetik velünk. De nem csak ezt: jövendő dolgok szédítő perspektíváját, melyek egyszer még felforgatják ezt a földi pokolt, a „*Margitkörúti fogház*" dalát maguk a börtön szenvedő foglyai költötték.

A „*Vörös kovácsok*", majd egy másik orosz dal következik ezután, mely jogos önérzettel mondja: „Nézzétek büszke hadseregünket !" És hallgassuk csak azt a másikat, mely a föld népe történetének, vértanúságaiknak és lázadásaiknak egy tragikus epizódját idézi fel: a XVI. századbeli parasztháborút, ama parasztokét, akiket az elnyomatás és kizsákmányolás kergetett harcba és akik először emelték magasra az akkor még szűz és tiszta vörös-fekete-arany lobogót, melyet a zsarnokság rendjének zsoldosai vérbe gázoltak.

Így szállnak hozzánk minden idők és minden országok visszhangjai a lázadó rabszolgaság nagy szinfóniájában egyesülve. Ám ez a hatalmas hangtömeg világos és tudatos. És ezért félelmes is, mert nemcsak a jelent, hanem a jövendőt is áthatja és uralja.

Üdv a világ elnyomottjainak, akik dalaik mélységes értelmű szavával szólnak hozzánk !

Henry Barbusse

K. Markovits Györgyi

FIGYELŐ

Törekvések új bibliográfiaszerkesztési módszerek kialakitására. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája 1961. évi közgyűlésén az elnökségi beszámolóban többek között elhangzott az a megállapítás, hogy korunkban a tudományok fejlődésének egyik sajátossága a tudományok „matematizálódása".[1] A könyvtártudomány, közelebbről a dokumentáció területén is világszerte — elsősorban a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban — kutatások, kísérletezések folynak a matematika (és az elektronika) alapján álló új technika bevezetésére, az „information retrieval" keretében az indexelés új lehetőségeinek kialakítására, az ismeretanyagban való eligazodás sokoldalú, gyors és megbízható módszereinek kidolgozására. Ezzel párhuzamosan ugyancsak a tudományos fejlődés érdekében, gazdasági-műszaki érdekekből kiindulva, évtizedek óta, de különösen a második világháború után nemzetközileg nagy érdeklődés nyilvánul meg a szervezéstudomány iránt. Nyugaton, a szervezés („management") tudományos alapokra helyezése a matematika sajátos alkalmazása által szinte önálló tudományággá alakult „operations research", műveletkutatás címén, jóllehet még művelőinek körében sem alakult ki egységes álláspont önálló tudományági volta tekintetében.[2] A lényeg azonban nem is ez, hanem maga az „operatív kutatás" művelésének, alkalmazásának ténye, amit az is tanúsít, hogy kialakultak immár önálló szervezeti keretei (intézetek, társaságok), folyóiratai vannak, és irodalma már oly tekintélyes és az iránta megnyilvánuló érdeklődés olyan széleskörű Nyugaton, hogy az Operations Research Society of America kiadványsorozata keretében terjedelmes bibliográfiát tett közzé róla.[3] (Megjegyezzük, hogy ezt követően még egy jelentős annotált bibliográfia is megjelent a műveletkutatás irodalmáról.)[4]

Nem tekinthető véletlennek, hogy éppen az „operatív kutatás", a szervezéstudomány művelői által kiadott bibliográfia, az *„A comprehensive bibliography on operations research"* mutat olyan új szerkesztési törekvéseket, rendszerezési mechanizmust, annotálási módot, indexkészítési kísérletet, amely gyökeresen eltér a hagyományostól. Nevezetesen, ez a bibliográfia, amely a matematika sajátos szervezéstudományi alkalmazásának széles skáláját tükrözi mintegy 3000 tételben, a kutatás és fejlesztés, az iparágak, az oktatásügy, a személyzeti ügyek stb. területén könyvek, tanulmányok, kutatási jelentések és folyóiratcikkek alapján, egy mechanikus „code"-rendszer segítségével, a hagyományos annotálást helyettesítendő, tartalmilag sokoldalúan jellemezni képes minden egyes tételét az elméleti jelleg, a gyakorlati alkalmazhatóság, a gazdasági-műszaki vonatkozások stb. szempontjából — mindezt maximálisan gazdaságos terjedelem (hely) kihasználással. A bibliográfia, e „code"-rendszer alkalmazásán kívül még egyéb szerkesztési sajátosságokkal is bír.

Vegyük sorjába azokat a szerkesztési módszereket, amelyek újszerűek és bizonyos törekvéseket fejeznek ki a bibliográfiai tájékoztatási módszerek megújítására tisztán szerkesztési eszközökkel, még új gépi technika alkalmazása nélkül.

A legérdekesebb új az *„A comprehensive bibliography on operations research"*-ben, hogy jóllehet szakbibliográfia, mégis betűrendes rendszerezésű és tételeinek tartalmát egy sajátos *„code"*-táblázattal oldja fel. A *„code"*-táblázat 6 fejléces rovatot tartalmaz, a rovatokon belül

[1] *Godicsnoe szobranie Akademii Nauk SzSzSzR. Vesztnik Akad. Nauk SzSzSzR.* 1961. 3. sz. 3—48. l.

[2] A műveletkutatásról és a körülötte folyó vitákról tömör áttekintést ad Bod Péter: *Nemzetközi Operációkutatási Konferencia Franciaországban.* Magy. Tudomány, 1961. 3. sz. 190—193. l.

[3] *A comprehensive bibliography on operations research.* Through 1956, with supplement for 1957. New York. 1958. 188 l. (Publications in operations research 4.)

[4] Batchelor, James: *Operations research — an annotated bibliography.* Saint Louis. 1959. 876 l.

A "code"-táblázat vázlata :

Általános osztályozás	Szervezeti (szakterület) típus	Funkcionálisan	Technika	Kutatási aspektusok	Gyakorlat
1. Általános cikk 2. Szemle cikk 3. Életrajz, tört. . . . 9. Bibliográfia és indexek . . .	00. Nem alkalmazható 01. Bányászat-Fém 02. Szénbányászat . . . 18. Nyomdászat, kiadás . . . 40. Nagykereskedelem , . 84. Könyvtár . . .	00. Nem alkalmazható 01. Általános szervezés 02. Hirdetésügy . . . 11. Személyzeti ügyek . . . 14. Kutatás és fejlesztés . , ,	00. Nem alkalmazható 03. Lineáris programozás . . 14. Játékelmélet 15. Statisztika . . .	00. Nem alkalmazható . . 02. Hatékonyság számítás . . 07. Instrumentálás és mérés . . 11. Tervezés . . .	0. Nem alkalmazható . . 3. Szervezés 4. Személyzet kiválasztása és képzése . . .

számsorrendben követik egymást a fogalmak. Valamennyi bibliográfiai tétel mellett, egymástól elkülönítve hat számjegy szerepel (a 6 rovatból vett megfelelő számjegyek), és ezek visszakeresése a táblázatban adja meg az adott tétel tartalmi ismérveit, szakbeosztását, műfaját,tu lajdonképpeni annotációját.

A táblázat első rovata tehát a bibliográfiában szereplő tétel műfajára utal, míg a többi öt tartalmára, közelebbről az adott tétel szakterületére, funkcionális alkalmazására, a leírt technikára (milyen matematikai módszert használ a kérdéses közlemény), a kérdéses közlemény tudományos kutatási vonatkozásaira és gyakorlati vonatkozásaira.

Két példával:
ALDERSON, Wroe
5 00 04 18 00 0 1. *„Marginal Analysis of Productivity Marketing"* in CONFERENCE ON OPERATIONS RESEARCH IN MARKETING, January 29—31, 1953. Cleveland, Case Institute of Technology, 1953, pp. 40—43.
1 00 01 00 00 1 2. *„Operations Research and Management Problems"*, in PROCEEDINGS OF OPERATIONS RESEARCH CONFERENCE. New York, Society for Advancement of Management. Jan. 1954. Section 9. 13 pp.

Az első tétel feloldása a táblázat alapján: technikai cikk, nem vonatkozik konkrét szakterületre, funkcionálisan a piackutatással foglalkozik, általános matematikai módszereket ír le, kutatási vonatkozása nincs, gyakorlati szempontból nem alkalmazható. — A második tételé: általános cikk, nem vonatkozik konkrét szakterületre, funkcionálisan a szervezés általános kérdéseit érinti, leírt technikája nem alkalmazható, kutatási vonatkozása nincs, gyakorlatilag általános szempontból alkalmazható.

A kötetet egy szakbibliográfiának nevezett tárgymutató egészíti ki, amely a *„code"*-ban foglalt fontosabb fogalmakat sorolja fel betűrendben, utalva a szerzőkre (egy szerző több publikációja esetén az adott tétel sorszámára a szerző neve alatt).

Ezzel kapcsolatban a bibliográfia egy másik szerkesztési sajátosságáról: alapvető alfabetikus rendszerezésén belül betűnként először az angol nyelvű irodalmat közli, külön-külön csoportosítva a szerzős és a szerző nélküli közleményeket, majd az idegen nyelvű irodalmat. Egy szerző több publikációjának felsorolásánál kronológikus sorrend érvényesül.

A bibliográfiaszerkesztés e kötetben alkalmazott módszerei figyelemre méltóak, jóllehet a „code"-szerű „annotálás" és „indexelés" tagadhatatlan praktikus elemei mellett, mint amilyenek a rendkívül gazdaságos helykihasználás, a sokoldalú jellemzési lehetőség, ezeknek az újszerű szerkesztési módszereknek alkalmazása még meglehetősen sok nehézséggel jár a kutatás szempontjából és egyelőre valóban csak kísérleti jellegűnek tekinthető. Problematikus a „code" -rendszer alkalmazása a bibliográfiában, mert nehezen kezelhetővé teszi azt (állandó visszakeresés a táblázatban), továbbá mechanikusan meghatározott fogalom-kategóriákkal operálván,

nem teszi lehetővé az árnyaltabb tartalmi jellemzéseket, végül igen nehezen hozhatók össze általa az együvé (egy szakcsoportba) tartozó tételek. Lehetséges természetesen, hogy a „code"-rendszerű „annotálás" és „indexelés" további finomításával az említett hátrányok erősen csökkenthetők.

Mindenesetre a bibliográfia területén is tanúi vagyunk bizonyos — korlátozott értelemben vett — „matematizálódási" törekvéseknek, új, egzaktabb szerkesztési módszerek kialakításának, és ezek egyik érdekes kísérleteként fogható fel az elemzett műveletkutatási bibliográfia is.

RÓZSA GYÖRGY

A mikromásolás néhány ujabb lehetősége. Régóta foglalkoztat az a kérdés, hogy vajon szükséges-e a kiadványok évről évre növekvő özöne? Hiszen köztudomású, hogy sok a felesleges kiadvány. S talán még több a nem megfelelő példányszámban megjelent mű. Gyakran van szükség újabb kiadásokra és nem ritka jelenség az sem, hogy egyes művek túlzott példányszámban jelennek meg.

Bonyolítja ezt a problémát, hogy szükséges kiadványok néha kéziratban maradnak, vagy el sem készülnek a kiadás nehézségei miatt. Mindennapos dolog, hogy a lassú nyomdai átfutás miatt egyes tudományos eredmények csak hosszú hónapok múlva jutnak el az érdeklődőkhöz. Ha eljutnak! Ez a helyzet világszerte.

Lehet-e a kiadványok száma, példányszáma, gyorsabb megjelentetése terén javítani a helyzeten? Lehet és szükséges! A technika már kidolgozta a szükséges módszereket, a tudományok gyors fejlődése pedig fékeződik ezek alkalmazása nélkül. A megoldás egyik legjárhatóbbnak látszó útja a mikrokiadás.

I. Mikrokiadás

Maga a fogalom is újkeletű, bár előzményei több mint száz évre nyúlnak vissza. A fényképezéssel kicsinyített könyv tömeges megvalósítása korunkban nemcsak lehetséges, hanem szükséges is.

Mikor szükséges? Olyan esetben, amikor egy kiadványból csak kevés (20—50—100) példányra van szükség. A jelenlegi kiadványformák, a nyomtatott vagy sokszorosított megoldások ilyen alacsony példányszámok esetén nem gazdaságosak. Sőt a nyomdák jelenlegi túlterheltsége idején egyenesen pazarlás kis példányszámú kiadványokat nyomtatással előállítani. Viszont egyes kiadványok ki nem adása károkat és hátrányokat eredményezhet. Tehát megoldást kell keresni a kis példányszámú kiadványok előállítására. Szabadjon egy konkrét hazai példára hivatkozni. Éveken keresztül rendszeresen megjelent egy közismert kiadvány — a KOZOCSA—RADÓ-féle *Szovjet népek bibliográfiája*. Igaz, hogy a kiadvány néha éveket késett, de mégis megjelent. Az 1954-es év anyaga 1957-ben jelent meg. Az elmúlt 6—7 esztendő Magyarországon megjelent szovjet irodalmáról nincsen semmiféle összefoglaló áttekintés. Telnek az évek, a könyvtárosok hiányolják a kiadványt, a kiadók gazdaságossági meggondolásból nem folytatják a sorozatot. Persze nyomdai úton csak a nagy példányszám lenne kifizetődő. Az élet szükséglete pedig 100—200 példány minimumot igazol. Íme az ellentmondás. Az eredmény eddig az volt, hogy a kiadás lekerült a napirendről.

Az elsősorban könyvtári használatra szolgáló kiadványoknál a mikrokiadás könnyen megvalósítható, mert a könyvtárak vagy már rendelkeznek vagy könnyen beszerezhetnek olyan berendezéseket, amelyekkel a kicsinyített könyvoldalak könnyen leolvashatók.

Az ilyen jellegű kiadványokat tehát célszerűnek látszik mikrokártyán, mikrolapon, esetleg mikronyomaton közreadni.

Itt már a kiadványok egy új fajtájával állunk szemben. Ez a kiadványforma nyilvánvalóan erőteljesen fejlődni fog, és megoldja azokat a kiadás és szükséglet között feszülő ellentmondásokat, melyek jelenleg a kis példányszámok velejárói. Az USÁ-ban gyakori dolog az ilyen kiadvány. Nemcsak könyveket, hanem évtizedekre visszamenőleg folyóiratokat is kiadnak erősen kicsinyített formában. Emiatt azt írja SILVER Henry,[1] hogy a kiadók félnek a mikrofilmtől, mert nem veszik meg könyveiket. A mi kiadóink számára a mikrofilm nem konkurrenciát jelent, hanem olyan segítséget, amely új módon oldja meg a fontos, de hagyományos módon ki nem adható kiadványok sorsát, enyhíti a szűk nyomdakapacitás gondjait, megszünteti a remittendát stb.

Íme kirajzolódik előttünk egy újfajta kiadó szükségessége. Itt kicsi a példányszám, kicsi a könyv mérete. A társadalmi haszon viszont nem kicsi.

Az 1. sz. ábra egy ilyenfajta hazai kiadványt ábrázol. Szükségét az indokolja, hogy a *Nyugat* c. folyóiratban több mint háromszáz olyan orosz és szovjet vonatkozású írás, dokumentum van, amely irodalomtörténeti szempontból is, politikai

[1] SILVER Henry M.: *Az eredeti tudományos anyag kiadása*. American Documentation. 1950. 1. Vol. 1. № 13—23. l.

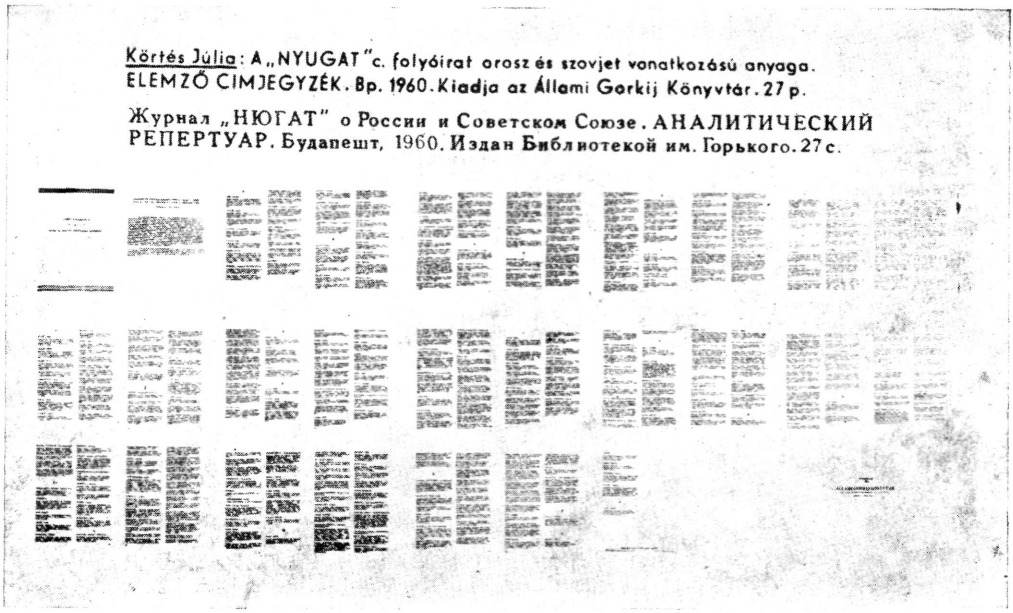

1. ábra

szempontból is rendkívül érdekes. Ki kell adni ezt a kiadványt? Feltétlenül! De érdemes-e kinyomtatni, növelve ezzel a kiadványok özönét? Semmiképpen sem. Ezért adtuk ki ezt a kiadványt mikrokártyán, illetve mikrolapon 50 példányban.

Az eddigiekben a mikromásolatok kiadványjellegét hangsúlyoztuk. Ez nem csökkenti a mikrofilmnek sem a tudományos munka megkönnyítésében kialakult jelentős szerepét, sem pedig az állomány megóvása és megőrzése terén betöltött óriási feladatát.

Aláhúzza a megőrzés fontosságát a papír, különösen az újságok papírjának gyatra minősége. Egy hosszabb idézettel bizonyítok:

Az amerikai könyvtárosok az utóbbi évek során egyre nagyobb aggodalommal látták, hogy a könyvekhez felhasznált papír minősége a század eleje óta fokozatosan romlott, sőt már messze elmaradt az újságpapíré mögött. Az 1940—49 között gyártott könyvpapír szakítási szilárdsága a múlt századinak már csak 36%-a. A rossz minőség okainak felderítésére s a hibák orvoslási módjának megállapítására a Council on Library Resources 49.500 dollár hitelkeretet nyújtott a Virginia State Library rendelkezésére. Ez a könyvtár szakemberek bevonásával 18 hónapi vizsgálat folyamán 500 db 1900—1950 év közötti, 32 db 1955—57 közötti, 24 db különböző korú könyv és 6 mai napilap papíranyagát elemezte.

A kísérlet során a 17. és 18. századi könyvállomány egyes darabjainak papíranyagát is megvizsgálták. A vizsgálat eredményeképpen a következőket állapították meg: a néhányszáz éves könyvek papíranyaga több százszor, sőt egyes esetekben több ezerszer tartósabb a mai könyvekénél; a régi könyvek papíranyaga lúgos, a maiaké savanyú kémhatású; a mai papír rossz minőségének oka a sav-tartalom. A vizsgálat eredményét két jelentésben tették közzé; mindkettő ezt a szokatlan, de stílszerű kolofont tartalmazza: „Nyomatott . . . a Council on Library Resources által a Virginia State Librarynak nyújtott kutatási segély költségén kikísérletezett állékony és tartós papíron . . . , amelynek hasznos élettartama elméletileg 300 év." (L. C. Information Bulletin 19. vol. 1960. 20. no. 444—445. p.)[2]

Ha semmi más nem is, de az Országos Széchényi Könyvtárban (és néhány más könyvtárunkban is) siralmas állapotban levő és igen gyakran hiányos folyóiratok és napilapok a mikrofilmezés meggyorsítását sürgetik. A nagyarányú mikrofilmezés általában mikrofilmtekercsre történik. Az olvasókészülékekben való nehézkes kezelés miatt azonban az olvasók számára nem a filmtekercs a kielégítő megoldás. Könnyen kezelhető mikromásolatok: a mikrolap, a mikrokártya vagy a mikrotábla látszik a legcélszerűbbnek.

Mindezek a tények megvizsgálandóvá teszik a mikrofilmezésnek a könyvtárban elfoglalt helyét és szerepét. Helyes-e a mikrofilmezés ügyét csak, vagy elsősorban az állományvédelem kérdéseire korlátozni? Nem helyes és nem is lehet. Az élet sürgető követelményei ezt a korlátot állandóan átlépik, és az állományvédelmi mikrofilmezés volumenje nem nő, hanem csökken.

[2] Megjelent a Könyvtári Figyelő 1960. 10. számában a 37. lapon.

Helyes-e ez a csökkenés? Nem helyes, sőt káros. Viszont a fényképezés sorrendjében a gyakran használt anyag állítandó az első helyre azon túl, hogy a munka egész volumene bővítendő.

Említettük a mikrofilm kiadványszerepét és állagmegóvó szerepét, kapcsolatosan a papírok rossz minőségével. Nem utolsó előny azonban a raktározás, a férőhely megtakarítás és a könnyebb kezelhetőség is.

2. a) ábra

2. b) ábra

Az állagmegóvás és a raktári helytakarékosság együttes előnyei jelentkeznek a napilapoknak mikrolapon vagy mikrokártyán való kiadásain.[3]

Bizonyára nem túl sokára néhány legfontosabb napilapunk is megjelenik majd mikroméretekben. Csak a szemléletesség kedvéért mutatjuk be a 2/a és 2/b ábrán a Népszabadság két számáról készült mikrokártyát. Mindkét újság a technika és a tudomány újabb szovjet diadalát adta hírül.

Az űrutazás korában talán már időszerű a napilapokat mikrokártyán is kiadni!

Végül — az általános kérdések között — még egy kérdésre szeretném felhívni a figyelmet: a mikrofilm és a diafilm rokonságára. Ezt a rokonságot kellően szimbolizálja a Képes Krónikáról, — Nemzeti könyvtárunk egyik legnagyobb értékéről — készült színes diafilm. (3. ábra.)

A rokonságot gyakorlatilag is alátámasztja, hogy nem egy tudósunk odahaza diafilmvetítővel olvassa le a mikrofilmeket. Hazánkban több mint 200 000 diafilmvetítőgép van. Az elmúlt 5 év alatt több mint 3 millió diafilm készült. Könyvtáraink egyik legkedveltebb része a diatár. Tízezrek ismerkednek ma a diafilmmel, hogy holnap vagy holnapután már ismerősként fogadják a mikrofilmet: barátjukat és segítőjüket a tudományos és oktató munkában.

II. A mikrokártya

A mikrokártya már minőségileg új megoldás. Nemcsak méretekben tér el a legelterjedtebb mikrofilmformáktól: a tekercstől és a csíktól, hanem anyagában is és használata jellegében is. A mikrokártya alapanyaga fotopapír, és felső szélén szabad szemmel olvasható a címleírás. Egyszemélyben katalóguscédula is és maga a mű is. A katalógusdoboz egyúttal a raktár is. A mikrokártya lényegesen olcsóbb a filmnél és a sérülésekkel szemben ellenállóbb.

Rengeteg előnye van, és emiatt nagy jövőt jósolnak neki.[4] Viszont olvasása a mikrofilmleolvasóktól lényegesen eltérő megoldást követel. Elterjedésének alapvető feltételét képezik a megfelelő olvasó készülékek. Bár igen erős nagyítóval közvetlenül is tanulmányozhatók, de ezt a megoldást a kutatók nem szívesen alkalmazzák. Ez idő szerint hazánkban mikro-

3. ábra

[3] CAIN Arthur írja *„A mikrofilmezés mai helyzete"* c. cikkében (ASLIB Proceedings 1955. 1. 25—30. l.), hogy például Svédországban az újságoknak kb. a fele mikrofilmen is megjelenik.

[4] Lásd az UNESCO összefoglaló jelentését a mikrofényképezésről (1950—51.) magyarul OSzK. 698. sz. fordítás.

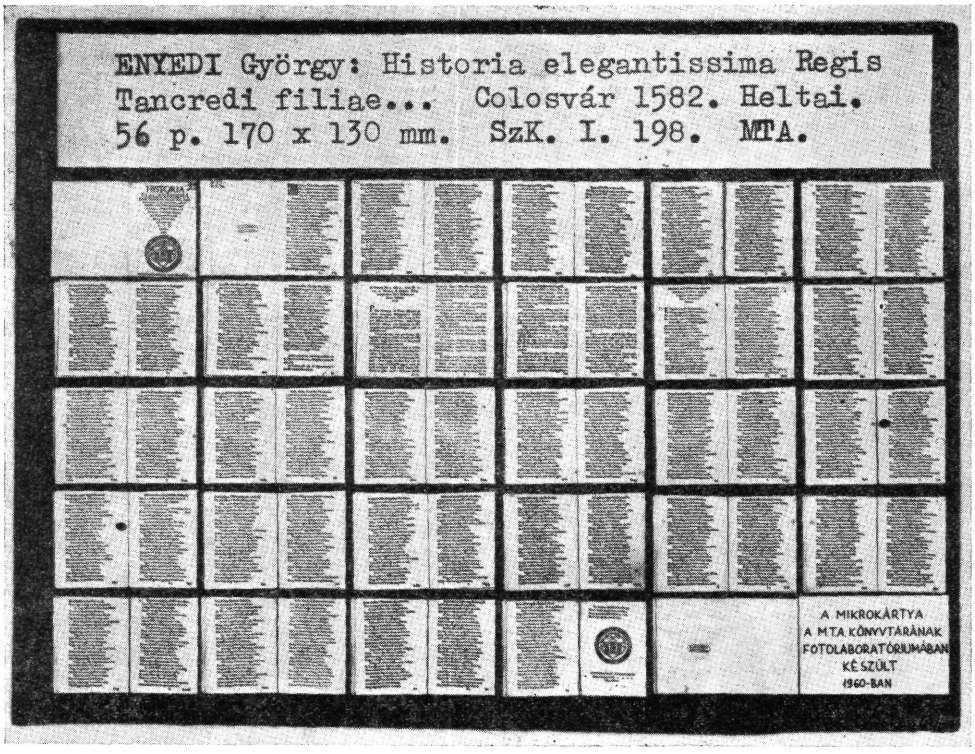

4. ábra

kártyákat csak a Tudományos Akadémia könyvtárában készítenek. Itt eredeti amerikai olvasóberendezés van. Az itt készült kártyák 90 × 120 mm nagyságúak. A 4. ábrán bemutatunk egy a Tudományos Akadémia könyvtárában készült mikrokártyát.

A Gorkij Könyvtárban is szaporodott a külföldről kapott mikrokártyák száma. Saját kísérleteinket is ebben az irányban folytattuk. Ezért elengedhetetlen szükségletként jelentkezett egy speciális olvasókészülék beszerzése.

A nehezebb, de járható megoldást választottuk: a mikrokártya-olvasó hazai előállítását. Még 1960 elején megbízást adtunk az Uránia Intézetnek a prototípus elkészítésére. A készülék 1961 elejére elkészült Bognár Ernő, az Uránia Intézetben dolgozó műszerész mester tervei és keze nyomán. (5. sz. ábra.)

A berendezés külsejében hasonlít az amerikai olvasókészülékre, de belső megoldása lényegesen egyszerűbb. A kép minősége sem marad el az eredeti mögött. Gyengéje ennek a berendezésnek, ugyanúgy mint az amerikainak, hogy csak kisméretű mikrokártya (75 × 125 mm vagy 90 × × 120 mm) leolvasására alkalmas. A mikrolex, a mikroprint kb. 150 × 240 mm-es méretei ebben a szerkezetben nem olvashatók. Ez a fogyatékosság késztetett bennünket arra, hogy a nagyméretű mikrodokumentumok leolvasását is megoldjuk. Így jutottunk el, illetve vissza a Dokumátor olvasókészülékhez, mely eredetileg csak diaszkópként használható mindenfajta mikrofilm (tekercs, csík, lap) olvasására és kivetítésére. Kis adaptert szerkesztettünk, amely a Dokumátorra egyetlen csavarral rászerelhető. Ezáltal a Dokumátor univerzális olvasóvá vált, mert a filmek mellett az át nem látszó papírképeket is olvashatjuk, sőt a mikrokártyák legnagyobb méreteit is tudjuk olvasni. (6. és 7. sz. ábra).

Az adapter leglényegesebb részét speciális elliptikus tükrös égő képezi, amely a 7. sz. ábrán jól látszik.

A 6. sz. ábrán a Dokumátor jobboldalán látható hüvelyek az elliptikus égő izzítási feszültségének szabályozására szolgálnak. (Ugyanis az égő 8 Voltos és 50 Wattos, de ekkora teljesítményre itt nincs szükség.

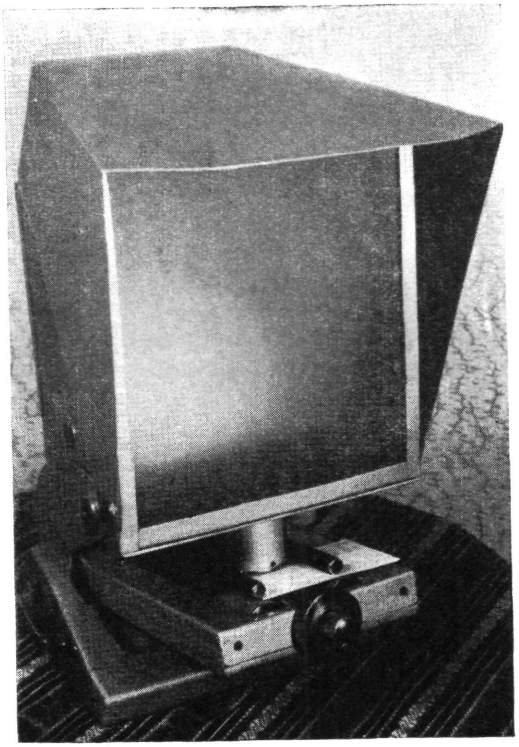

5. ábra

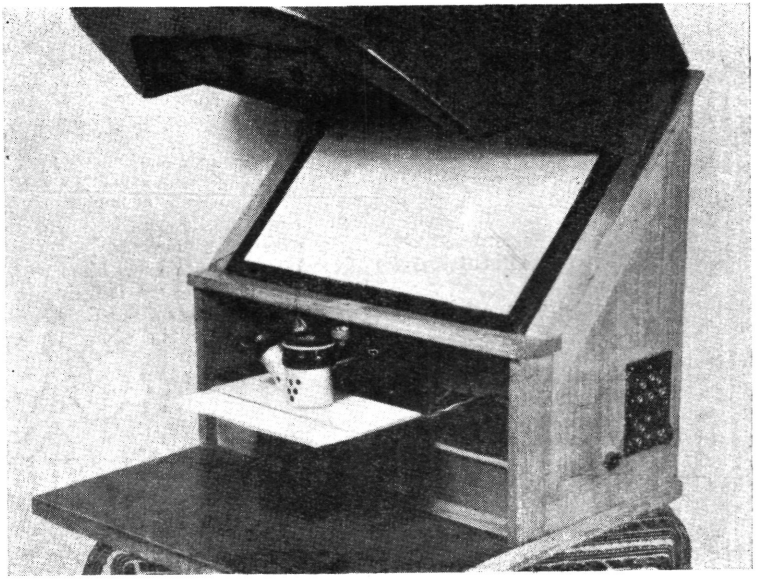

6. ábra

7. ábra

Ezért 6, $6^1/_2$, 7, $7^1/_2$ Volton is izzítható. Bevált a 7 Voltos alulfeszítés, amikor is az égő használhatósági ideje megduplázódik.)

A 7. sz. ábrán egy 100 oldalt tartalmazó mikroprint is látható a leolvasóban.

Még néhány szót a mikrokártyakészítés technikai megoldásáról. Nálunk mikrokártyákat eddig csak speciális felvevőgépek segítségével készítettek. Saját kísérleteink alapján mondhatjuk, hogy nemcsak ez az út járható. Költséges új berendezések nélkül megoldhatónak látszik a táblába szerkesztett mikrofilmcsíkok másolásával szerkesztett mikrokártya kisebb vagy nagyobb méretben egyaránt.

Az átlátszatlan mikrokártya a perforálatlan 35 vagy 16 mm-es mikrofilmek montirozásából származik, és ezt a módszert széleskörűen alkalmazzák az amerikai gyakorlatban is. A kiindulás ott is a mikrofilmtekercs.

Itt jegyezzük meg, hogy az 1. sz. ábrán látható mikrokártya is speciális felvevőgép nélkül készült.

III. A mikrotábla

Amíg az előző fejezetben át nem látszó (opaque) kártyákkal volt dolgunk, ezúttal visszatérünk a filmhez, mégpedig a tekercsfilmhez, illetve a filmcsíkhoz.

A tekercsfilm nagyon jól megfelel a muzeális megőrzés, az archiválás feladatainak. Talán a levéltári igényeket is jól kielégíti. Ugyanakkor a kezelése nehézkes, és ezért a gyakori használat céljára alkalmatlan.

A filmcsík hidalta át hosszú időn keresztül a tekercsfilm nehézségeit. Itt a kezelhetőség könnyebb, viszont a tárolás bonyolultabb. Nagyobb anyag áttekintése csíkokban nehézkes és hosszadalmas.

A probléma megoldására kísérleteket kezdtünk a filmcsíkok táblás szerkesztésével, rögzítésével és kartotékszerű raktározásával. Az eddigi eredmények bíztatóak, bár több részletkérdést még nem sikerült megoldani.

Az első kísérletek úgy kezdődtek, hogy 4 darab (egyenként 6 kockát tartalmazó) csíkot egy 150 × 240 mm-es Filmolux[5] táblára ráragasztottunk.

A tábla felső szélére 1 cm széles papírcsík került, melyre azt írtuk rá, hogy mi van a táblán. (l. 8. sz ábra Nyugat 1908. I. 1—70.)

A Filmoluxra való ragasztás jól megvalósítja azt a célt, hogy egyetlen egységbe vonja a négy filmcsíkot és egy könnyen kezelhető kartotékszerű filmtáblát hoz létre. Ha az emulziós oldalra ragasztjuk, akkor megvédi a filmet a karcolásoktól is. Hátránya, hogy ez a film kontakt meg-

[5] A Filmolux egy cellofánhoz hasonló önragasztó fólia, melyet könyvek borítására, megóvására használnak.

oldással nem sokszorosítható, hogy a ragasztás csak huzamosabb idő után válik teljesen buborékmentessé.

Ennél jobb megoldást eredményezett az a kísérlet, amikor az egymás mellé helyezett filmcsíkokat csak az érintkezési pontjaiknál ragasztottuk meg Filmoluxszal nem az emulziós oldalon. Ez a megoldás lehetővé teszi, hogy a filmtábláról pozitív papírkép másolható. Viszont az így összeragasztott filmcsíkok egy csík szélességre összehajtogathatók és mint filmcsík tárolhatók.

A mikrotáblával való kísérletek terelték a figyelmünket egyre inkább az adott tér gazdaságosabb kihasználására, azaz a perforálatlan filmre, sőt a perforálatlan 16 mm-es filmre.

A 9. és 10. ábrán egymás után látható két azonos méretű tábla sémája. (Méretük 150 × 240 mm.) Az első perforált, a második perforálatlan 35 mm-es filmet tartalmaz. Szemmel látható a nagy különbség. Egy újabb kazetta elkészítésével az is lehetővé vált, hogy a 10. ábrán közölt 72 oldal helyett 80 oldalt helyezzünk el egy táblán.

Amíg a perforált filmnél a veszteség 31%, a perforálatlannál csak 11%. Ha a különbséget forintban fejezzük ki, azt mondhatjuk, hogy minden méter filmen (1 m ára 3,46 Ft) kereken 70 fillért megtakaríthatunk.

Vagy ami még fontosabb: amíg a perforált filmtáblán 24 kocka (48 oldal) fér el; a perforálatlan filmtáblán 36 kocka (72 oldal).

Az anyagi előny 20%-os megtakarítás.
A térnyerés kb 50%.

Még tovább javítható a helyzet, ha 16 mm-es perforálatlan filmet használunk. Ezt láthatjuk a 11. sz. ábrán.

A tábla mérete azonos az előzőkben írtakkal. Ez nagy előny, mert egy nevezőre hoz különféle méretű filmeket. A 16 mm-es perforálatlan filmből szerkesztett tábla lehetővé teszi, hogy 96 db 14 × 18 mm-es kockát, kedvezőbb esetben 192 könyvoldalt helyezzünk el egy táblán. A kicsínyítés itt legfeljebb 20-szoros lehet.

Kísérletképpen elkészítettük a Sallai—Sebestyén-féle könyvtártudományi kézikönyv mikrofilmjét 16 mm-es perforált filmen. (12. sz. ábra)

A filmcsíkokból táblákat készítettünk. 3 táblán elfért az 576 oldalas könyv. A filmen az olvashatóság elég jó. A papírtábla másolaton már kevésbé. Ez a példa is figyelmeztet, hogy 16 mm-es filmet lehet használni, de csak módjával. Ahol 10 pontosnál kisebb betűk vannak, ott előzetes kísérletek nélkül nem is ajánlatos.

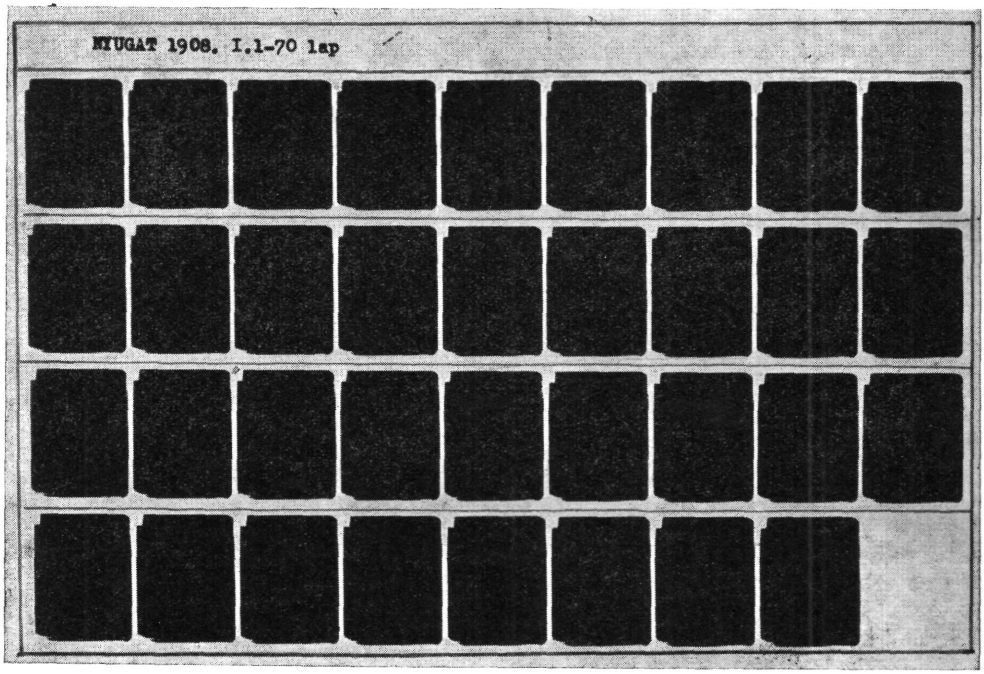

8. ábra

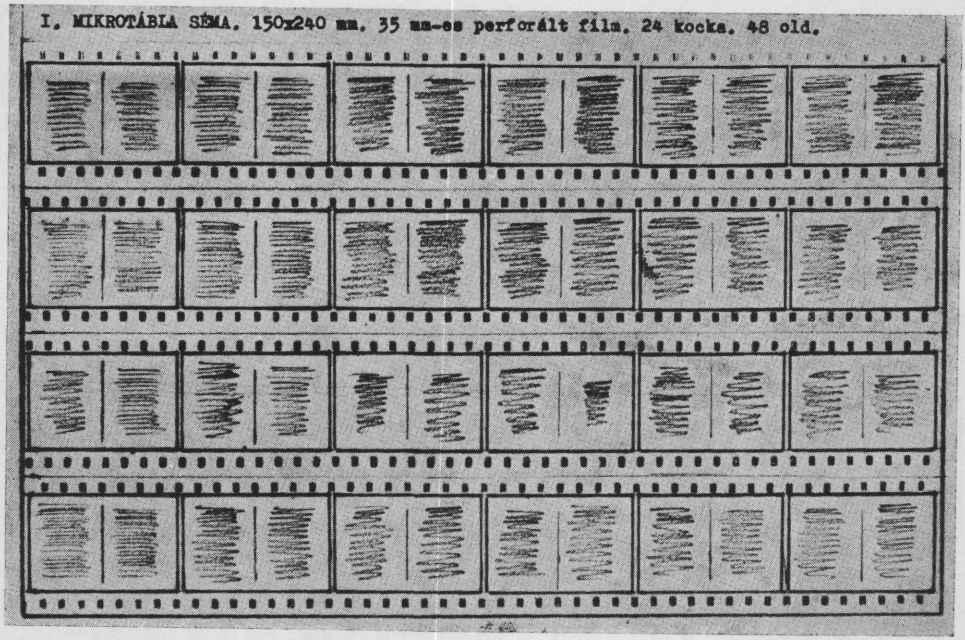

9. ábra

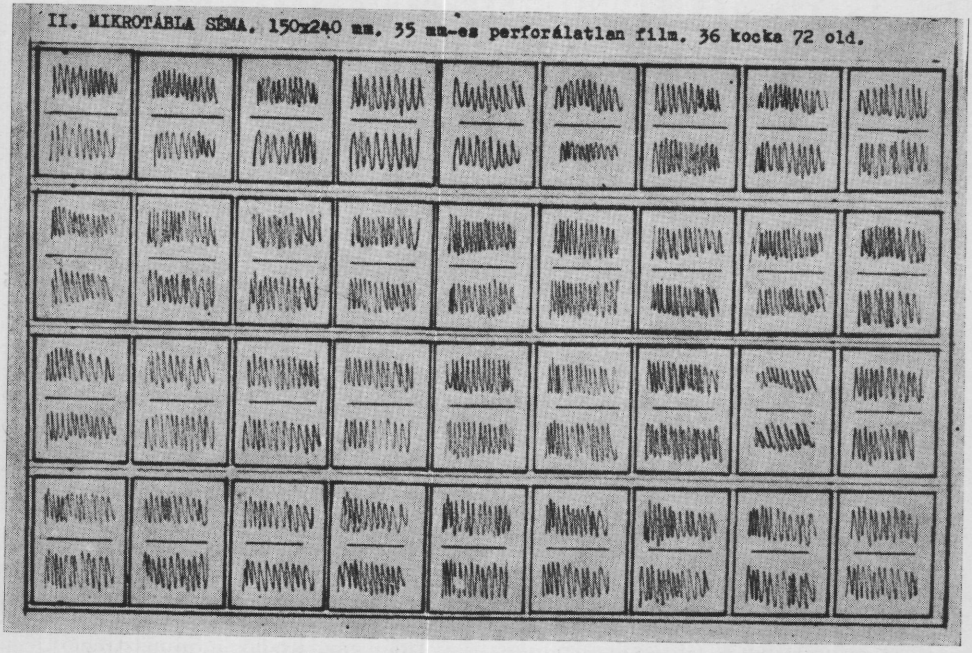

10. ábra

Kínálkozik a negatív filmből szerkesztett táblák kontakt úton való másolása, s ezzel a nagyméretű mikrokártyák gazdaságos előállítása. Ebben az esetben a csíkok összeerősítése természetesen nem az emulziós oldalon történik. Eredménnyel kecsegtet az átlátszó ragasztócsíkkal való rögzítés, amely biztosítja a csíkok egymásutánját, a tábla jelleget, viszont megengedi azt is, hogy a négy csík (vagy 16 mm-es film esetén 8 csík) egymásra hajtogatva csíkméretben tárolható. Csak a huzamosabb

6. a mikrotábla kísérletekre, melyek siker esetén a tárolás újabb, célszerűbb megoldását eredményezhetik.

A leírt kísérletek egyrésze még csak kezdeti próbálkozásnak tekinthető. De szükség van ezekre a próbálkozásokra, mert a mikrofilmezés fejlődése egyre gyorsuló ütemet mutat világszerte. Ahhoképest, hogy az első szabadalmak óta máz több mint száz év telt el, a mikrofilm elterjedése még igen kezdetinek mondható különösen Magyarországon, ahol a levél-

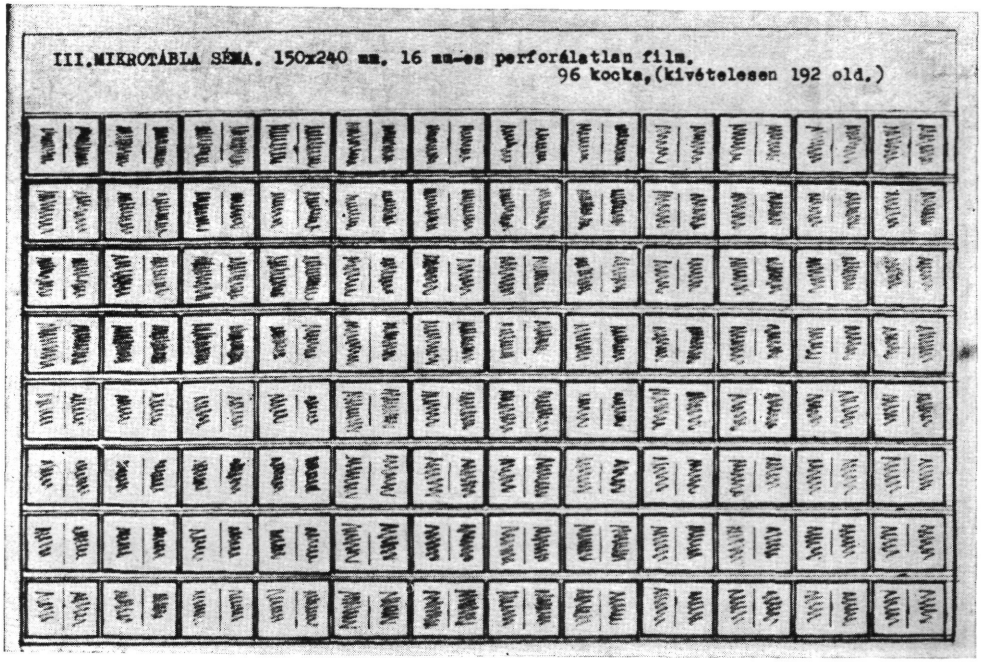

11. ábra

gyakorlati ellenőrzés döntheti el, hogy vajon életrevaló tárolási stb. módszerrel állunk-e szemben.

A cikk célja az volt, hogy ráirányítsa a figyelmet

1. a mikrofilmre mint új kiadványfajtára és egyes kiadványok ily módon való előállítására,

2. a mikrokártya különféle formáira mint a leggazdaságosabb és legkönnyebben kezelhető megoldásra,

3. a gyorsan pusztuló hírlap- és folyóiratanyag mikrofilmezésének soronkívüli szükségességére,

4. az olvasókészülékek új hazai megoldásaira,

5. a perforálatlan 35 mm-es és 16 mm-es film felhasználására,

tárakat leszámítva csak az utolsó 10—15 évben indult meg a könyvtári és dokumentációs mikrofilmezés. Az említett általános elmaradás és a mi hazai elmaradottságunk ennek a technikának a rohamos fejlődését és elterjedését eredményezheti a következő évtizedben.

A mikrofilm felhasználásának természetesen csak néhány kérdését tárgyaltuk. Óriási jelentőségű volna az irattárak mikrofilmezését megvizsgálni és napirendre tűzni, kidolgozni ezek módszereit.

Igen hálás feladat volna a dokumentáció szükségleteinek gyorsabb kielégítésére felhasználni a mikrofilmet sokkal inkább mint eddig.

Talán az irodai adminisztráció s a könyvtári ügykezelés-nyilvántartás is ka-

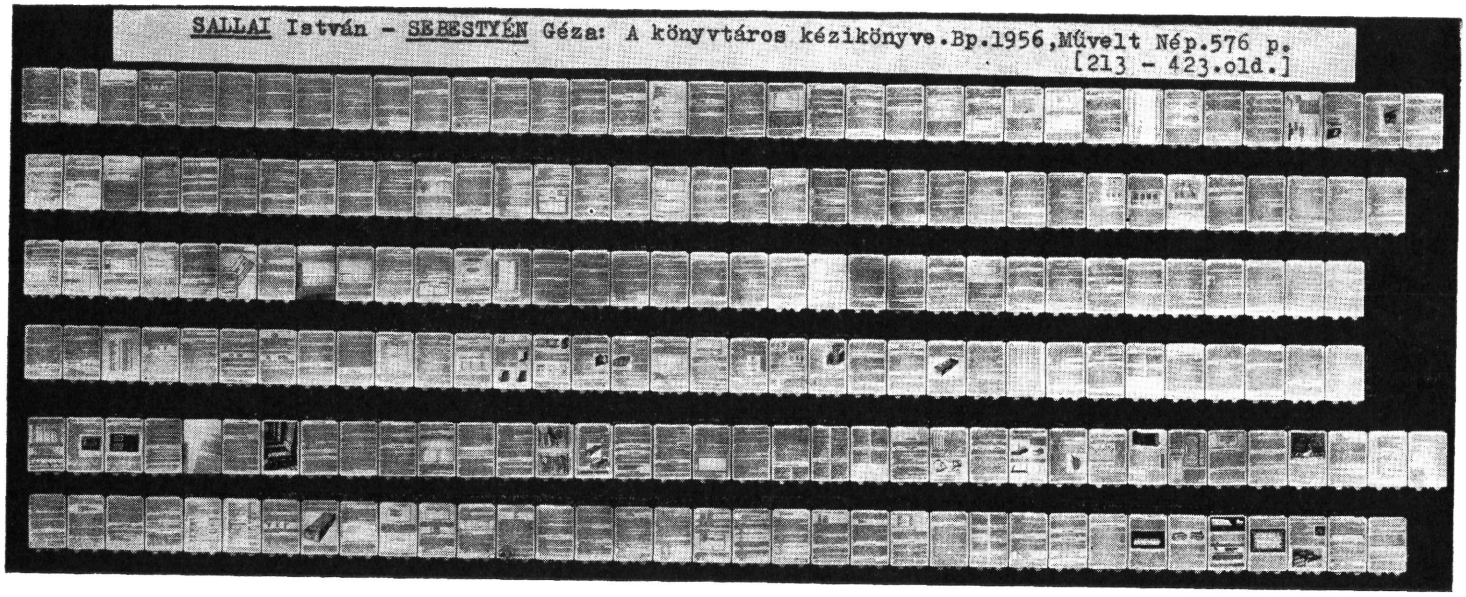
SALLAI István - SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve.Bp.1956,Művelt Nép.576 p.
[213 - 423.old.]

12. ábra

matoztathatná, a mikrofilm lehetőségeit.

Az általános elmaradás nagyságát igazolhatja, hogy amíg az elmúlt száz évben az ipari munka termelékenysége kb 1400%-kal nőtt, addig az irodai munkáé csak 40%-kal.

Minden kísérlet, publikáció, hasznos vita elősegíti a fejlődést, csökkenti az elmaradást. Már feltűntek a láthatáron a mikrofilmnél jobb és olcsóbb megoldások. Ilyen például az *elektromágneses képrögzítés*. Bár mikrofilm céljára való felhasználásáról még nem olvastunk, életrevalósága nyilvánvaló. A római olympiáról közvetített képek egy része már mágneses szalag segítségével került a magyar készülékek képernyőjére is.

Már több szakcikk beszámolt a *termoplasztikus képrögzítésről*. Ez a mikrofilmnél lényegesen tökéletesebb megoldások lehetőségét kínálja. Cérnaorsónyi filmtekercsre a 24 kötetes lexikonsorozat minden egyes oldala rögzíthető.

Mindez jelzi, hogy a fejlődés gyors és állandó. A mikrofilmezés a könyvtári és dokumentációs munkának a leggyorsabban fejlődő ága, ezért nagyobb figyelmet érdemel.

BARABÁSI REZSŐ

A régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiája. „E monumentális munka, melyet senki sem nélkülözhet, a ki hazánk régibb irodalmával foglalkozik, tudományos irodalmunk legfontosabb és legértékesebb termékeinek egyike . . . A *'Régi magyar könyvtár'* kellő méltatása nem foglalható egy ismertető cikkbe, a legőszintébb elismerés és dicséret nem adhat kellő kifejezést azon hálának, mellyel e szép mű szerzőjének tartozunk" — írta HEINRICH Gusztáv,[1] amikor SZABÓ Károly bibliográfiájának első kötete megjelent, s ezek az elismerő szavak a tudományos közvéleménynek adtak hangot. Hasonló méltatásban részesült a második, majd a HELLEBRANT Árpád által befejezett harmadik kötet is.

SZABÓ Károly nagy művének jelentőségével nem kívánunk e helyen bővebben foglalkozni, mindössze utalni kívánunk arra, hogy a *Régi magyar könyvtár* mindmáig az első valóban tudományos bibliográfiaként szerepel bibliográfiatörténetünkben, és sok vonatkozásban ma is elérendő példaként áll bibliográfusaink szeme előtt. Hatása már az első kötet megjelenése után több irányban megnyilvánult. Elsősorban természetesen bibliográfiai irodalmunk kiszélesedésében és színvonalának emelkedésében játszott közre. SZABÓ Károly művének nyomán az érdeklődés is erőteljesen a régi magyar nyomtatványok felé fordult. A könyvtárak — az abban az időben meginduló átszervezési munkák során — egymás után különgyűjteménybe emelték ki a régi magyar nyomtatványokat (Széchényi Könyvtár, Erdélyi Múzeum stb.), a nyomtatott katalógusokban a kéziratok és az ősnyomtatványok után külön ismertették ezeket (Pannonhalma, Csíksomlyó, kassai jogakadémia stb.), a bibliofil gyűjtők egész sora kezdett „régi magyar könyvtárat" összegyűjteni (RÁTH, ÁGOSTON, TODORESZKU, VIGYÁZÓ, KORNFELD stb)., megindult a régi iskolai, egyházi és magánkönyvtárak átkutatása (pl. a nagyenyedi és a kolozsvári ref. kollégiumok könyvtára), a könyvtáblákban rejlő nyomtatványok kiáztatása (FRAKNÓI, RÁTH stb.).

SZABÓ Károly művének első kötetét — hosszú évek munkájának eredményeként — egyedül állította össze, s csak a második kötet anyagának összegyűjtésében támogatták erőteljesebben a könyvtárak és a hivatalos szervek.[2] Az ország legjelentősebb könyvtáraiban járt, s mint maga írja műve előszavában, ezek közül csak a zágrábi és kalocsai érseki könyvtárba nem jutott el. A külföldi könyvtárak közül azonban egyet sem tudott átkutatni. A bécsi császári könyvtárról még rendelkezett valami kevés adattal, de a többiekről szinte semmivel sem. (Ma is voltaképpen csak a wittenbergi és a hallei könyvtárakról van ilyen feldolgozásunk és a British Museumról néhány elszórt adatunk. Nem nézte még senki át rendszeresen pl. a bécsi Nationalbibliothek, a prágai és a krakkói egyetemi könyvtár magyar anyagát sem!) Ilyen körülmények között SZABÓ Károly természetesen nem végezhetett tökéletes munkát. Maga is azt írta: „Munkám szerkesztésében nem is annyira a teljességre, . . . mint a megbízhatóságra, hitelességre s a használhatóságra fektettem a fősúlyt."

A teljességet — mai szempontból — azért sem érhette el, mert érdeklődését szinte kizárólag a könyvek kötötték le, s csak ilyen vonatkozásban támaszkodhatott előmunkálatokra. Nem nézte át azonban pl. a levéltárakat, pedig ott könyveken kívül igen sok — könyvtárakban nem található — egyleveles és kisebb-nagyobb alkalmi nyomtatványok (rendeletek, proklamációk, okmányűrlapok, meghívók stb.)

[1] *Egyetemes Philol. Közl.* 1879. 53. l.

[2] BORSA Gedeon: *Szabó Károly*. Könyvtáros. 1956. 103—105. l.

találhatók. Ezeknek irodalomtörténeti jelentőségük ugyan általában nincsen, az egyes nyomdák működésének megismeréséhez azonban igen fontosak, s nagyrészük történeti forrásként is értékes.

A *Régi magyar könyvtár* megjelenése után — a megnövekedett érdeklődés eredményeképpen — egymás után kerültek elő olyan régi magyar nyomtatványok, amelyeket Szabó Károly nem ismert. Maga Szabó Károly is folytatta munkáját, és kiegészítéseit a *Magyar Könyvszemlé*ben közölte. Példáját mások is követték, s alig találunk e folyóirat régebbi számai között olyant, amelyben — a külön e célra nyitott *Magyar könyvesház* rovatban vagy egyéb közleményben — néhány újonnan előkerült mű leírásával ne bővítenék az ismert régi magyar nyomtatványok számát. A *Magyar Könyvszemlén* kívül más folyóiratokban is jelentek meg kiegészítések, pótlások *(Erdélyi Múzeum, Századok, Irodalomtörténeti Közlemények, Sárospataki Füzetek* stb.).

A kiegészítések száma néhány évtized alatt olyan magasra emelkedett, és olyan sokfelé jelentek meg az addig ismeretlen nyomtatványok leírásai, hogy azok összegyűjtésére és kiadására a századforduló idején a Magyar Tudományos Akadémia is gondolt. Ezzel a munkával Dézsi Lajost bízták meg. Ő majd két évtizedig folytatta az elszórt adatok összegyűjtését az RMK első kötetéhez, műve azonban nem jelent meg, az új adatok egy részét tartalmazó nyomdai kefelevonat is csak nemrégen került elő hagyatékából.

A kiegészítések közreadását — az Akadémiától függetlenül — Sztripszky Hiador[3] valósította meg, amikor 1912-ben közzétette *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez* című művét.

Sztripszky művéről azonban már az egykorú kritika is megállapította, hogy nem végezte el a szétszórt adatközlések teljes összegyűjtését, hanem csak a *Magyar Könyvszemle* és néhány bibliográfia anyagára támaszkodott. Egyszerűen átvette az adatközlők különböző értékű leírásait, így művében sokkal több a hiba mint Szabó Károly munkájában.[4]

A kiegészítések összegyűjtésével szinte egyidőben felvetődött már az új, bővített és átdolgozott kiadás gondolata is. Ennek megvalósítására azonban a két világháború közötti időben nem került sor, hanem csak a kiegészítések, pótlások további gyűjtése folyt, továbbra is elsősorban Sztripszky magánkezdeményezéséből.[5]

A régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiájának megvalósítását a felszabadulás után az Országos Széchényi Könyvtár egyik munkaközössége tűzte feladatául. Az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság — megalakulása után — szintén a legsürgősebben megoldandó könyvtártudományi kérdések közé sorolta.[6] A munkaközösség — nagyrészt akadémiai céltámogatással — zömmel összegyűjtötte az irodalomban közölt adatkiegészítéseket, új leírásokat, továbbá nyilvántartásba vette a hazai könyvtárakban található régi magyar nyomtatványokat. Ilyen előmunkálatok után most már az új kiadás közreadása a soronkövetkező feladat.

Ennek első lépése egy nem részletező, tehát „rövidített" bibliográfia kiadása lesz. Ezzel az eddigi adatgyűjtést rövid időn belül a kutatók rendelkezésére lehet bocsátani, ugyanakkor lehetőség nyílik a „végleges" kiadás gondos előkészítésére és összeállítására.

A „végleges" kiadásban mindegyik nyomtatványt olyan részletesen kell leírni, hogy az a bibliográfiai, könyv-, nyomda- és könyvtártörténeti, irodalom- és művészettörténeti stb. kutatást a legmesszebbmenően támogassa. A „végleges" kiadásnak tehát tartalmaznia kell a betűtípusok, illusztrációk, könyvdíszek, vízjelek feldolgozását és repertóriumát, továbbá az egyes példányok kötésére, a tulajdonés egyéb bejegyzésekre vonatkozó adatokat, végül a nyomdászra és az egyes nyomtatványokra vonatkozó minden ismeretet is. Ha a jelenleg ismert műveknek ilyen részletes feldolgozását tűznénk ki közvetlen célként, az az előkészítő munkák szempontjából előrehaladott XVI. századi nyomtatványok esetében is több évi munkát jelentene.

A kutatóknak azonban halaszthatatlan szükségük van az eddig összegyűjtött adatokra, azok közreadásával nem várhatunk még további évekig. Ezért választottuk azt a megoldást, hogy a „végleges" kiadás előkészítésével tovább is foglalkozva, minél előbb közreadjuk az eddigi adatgyűjtést egy „rövidített" bibliográfia formájában. Ez a kiadás gyorsan elkészülhet és a kutatók és könyvtárosok rendelkezésére állhat, ugyanakkor jó kiindulópontot jelentene a további adatgyűjtéshez.

A rövidített forma azt jelenti, hogy az egyes nyomtatványok leírása nem lesz olyan

[3] Borsa Gedeon: *Sztripszky Hiador.* Könyvtáros 1959. 263—266. l.

[4] Vö. Melich János bírálatát *Magy. Könyvszle.* 1912. 350. l.

[5] Vö. *Irod. tört.* 1937. 36—38. l.

[6] Kőhalmi Béla: *Könyvtártudományunk feladatai.* Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irod-tud. Oszt. Közl. 1954. 6. köt. 353—378. l.

részletező, mint Szabó Károly művében.

Címlapleírás helyett az egyes művekről lényegében a modern könyvekre érvényes szabályok szerinti címleírást készítünk. Ehhez csatlakoznak aztán a különféle megjegyzések. Ezek első csoportja az eddigi legjobb, részletes bibliográfiai leírásra, a hasonmás vagy betűhív kiadásra és a bibliográfiai adatkiegészítésekre történő utalásokat tartalmazza. Az adatkiegészítések közül mindazokra hivatkozunk, amelyek a címleírás valamelyik adatát (pl. szerző vagy nyomdász) a korábbi leírásokkal szemben helyesbíti.

A megjegyzések csoportjába a bibliográfiai leírással kapcsolatos megállapítások kerülnek (pl. változatok megkülönböztetése, kronosztichon az ajánlás végén). Itt indokoljuk azokat a korábbi leírásoktól eltérő adatokat, amelyeket a bibliográfia összeállítása során állapítottunk meg (pl. a nyomtatvány debreceni eredetét a címlap fametszete bizonyítja, amely azonos a 325. sz. mű kolofonja alatt található).

Külön adatcsoportként ismertetjük, hogy milyen ajánlás található a műben: ki kinek ajánlja a művet.

Végül ismertetjük a mű lelőhelyeit. Felsorolunk minden ismert lelőhelyet, mégpedig két csoportban. Az első csoportban közöljük a bibliográfia munkatársai által ellenőrzött példányokat, a másodikban pedig a csupán irodalom alapján ismerteket a forrás megjelölésével. Mindkét csoportban jelezzük, ha a példány nem teljes (csonka, hiányos vagy töredék).

A *Régi magyar könyvtár* nem előre végiggondolt terv szerint tagolódik kötetekre, mindegyik kötet más szempontból határolja körül anyagát: az első kötet a *nyelv* (magyar nyelvű nyomtatvány), a második a *terület, megjelenési hely* (Magyarországon nyomtatott mű), a harmadik a *szerző* (magyarországi szerző) alapján gyűjtötte össze anyagát. Az új kiadás egységes szempontot igyekszik keresztülvinni, mint a *magyar nemzeti bibliográfia* első szakaszai, az újabb korokban is érvényesíthető felépítésben jelenik meg.

Az új bibliográfia ezért nyelvre való tekintet nélkül együtt fogja tartalmazni a korabeli Magyarország teljes nyomdatermését. (Szabó Károlytól eltérően azonban a Horvát-Szlavonországban megjelent nyomtatványokat nem vesszük fel a bibliográfiába.) A külföldi magyar nyelvű műveket — fontosságukra való tekintettel — ugyancsak feldolgozzuk, és a bibliográfia függelékében közöljük. Ezzel a *Régi magyar könyvtár* teljes első és második kötete egybekerül.

A külföldön megjelent nem magyar nyelvű, de magyar vonatkozású nyomtatványok (az RMK III. és az ún. Apponyiana) feltárására most még nem vállalkozhatunk. Ehhez még további igen hosszú és alapos adatgyűjtő munkára van szükség. (Itt a külföldön levő anyag mennyisége és jelentősége sokkal nagyobb mint a magyarországi nyomtatványok esetében!)

A „rövidített" bibliográfia előmunkálatai és közzététele három ciklusban (1473—1600; 1601—1700; 1701—1800) történnék. Az első korszak mintegy 850, a második kb. 4—5000, a harmadik hozzávetőlegesen 30 000 tételt fog tartalmazni. Tekintettel a XVIII. század hatalmas anyagára, megfontolandó, nem lenne-e helyes ezt két részre (1701—1750; 1751—1800) bontani.

Szabó Károly beosztásával szemben tehát a régi nyomtatványok esetében nemzetközileg is egyre jobban elterjedő mechanikus időelhatárolást választottuk. Ugyanakkor Szabó Károllyal ellentétben a „régi könyv" határát a hasonló csehszlovák és lengyel vállalkozások analógiájára 1711-ről 1800-ra toljuk ki. Így Petrik bibliográfiájának egy része is átdolgozásra és kibővítésre kerül.

A XVIII. századi nyomtatványok esetében azonban már bizonyos enyhítést kell végrehajtani a leírások részletességében, valamint a lelőhelyek teljességében. Ugyancsak módosítani kell a bibliográfiába felveendő nyomtatványok körét. A XVIII. század során önállósodnak nálunk az egyes kiadványfajták (periodika, térkép, zenemű stb.) amelyek speciális bibliográfiákba tartoznak. Megszorítást kell alkalmazni a kisnyomtatványok sorában is, hiszen ezek rendkívüli mértékben megszaporodtak ebben az időszakban (gondoljunk csak a II. József által kiépített adminisztráció óriási nyomtatvány-termésére!).

Mindegyik kötet alaprendje a *szerzői betűrend* lesz. Véleményünk szerint ez elégíti ki a leggyakoribb igényt: a bibliográfia használói ugyanis többnyire szerző szerint keresik a műveket (ebben az időszakban). Az alaprend már maga összefoglalja egy-egy szerzőnek az adott időszakban megjelent összes műveit, illetve az egyes műveknek valamennyi kiadását. A kutatóknak ez is további könnyebbséget jelent. A szerzői betűrendben — utalók formájában — helyet kapnak a szerzői névváltozatok, a feloldott anonym munkák címei stb., ezzel is igyekszünk a bibliográfia használhatóságát növelni.

Szabó Károly rendszere (az időrendi s egy éven belül hely szerinti) a leggyakoribb kérdések megválaszolása helyett csak arra tudott választ adni, hogy egy évben egy

városban mit nyomtattak. Ennek a válaszadásnak a teljessége és áttekinthetősége azonban igen kétes értékű, hiszen a számos hely és év nélkül megjelent nyomtatvány, illetve a töredékek esetén csupán hozzávetőleges és bizonytalan meghatározás lehetséges. (Ez az arány a XVI. századi magyar nyelvű nyomtatványok esetében megközelíti a 20%-ot!) A betűrendes beosztás a terjedelmet nem dagasztja feleslegesen: egy mű különböző kiadásaira nem kell mindenhol külön utalni, s az időrendi mutató is rövidebb mint a szerzői.

A betűrendes beosztást természetesen több mutató egészíti ki, s ezek teszik lehetővé a bibliográfia többrétű felhasználását. A következő mutatókat állítjuk össze: 1. általános időrendi mutató, 2. nyomdahely-mutató, ezen belül a nyomdák mutatója, 3. szakmutató (a régi nyomtatványok tartalmához igazodó speciális szakrendben, amely a könnyű áttekintést biztosítja), 4. névmutató a nem szerzőként szereplő nevekről (címben, ajánlásban stb.), 5. a korábbi bibliográfiákra (Szabó, Sztripszky stb.) utaló számkonkordancia.

A rövid bibliográfia közreadásának menete — ahogy már említettük — természetesen időszakonként fog történni. A XVI. századra vonatkozóan az adatgyűjtés lényegében befejeződött, most történik az adatok ellenőrzése és rendezése, illetőleg a külföldről mikrofilmen beszerezhető művek bekérése: a kötet így előreláthatólag még 1962-ben megjelenhet.

Ezzel egyidőben folyik már a következő időszakokra vonatkozó további adatgyűjtés, sőt a „végleges" kiadás előkészítése is (pl. a bejegyzések feldolgozása). A Magyar Tudományos Akadémia fokozott támogatásának megfelelően a munkálatok egyre gyorsulnak és szélesednek, s ez lehetővé teszi, hogy az első kötetet minél előbb kövesse a második, majd a harmadik.

Ezzel egyúttal Szabó Károly kívánságának teszünk eleget — ha kissé megkésve is —, hiszen az első kötet bevezetésében azt írta: „Bízvást merem reményleni, hogy éppen munkám megjelenése következtében fog hazai könyvtáraink gondos átkutatása nagyobb mérveket ölteni, s ha e reményem teljesültével az én munkám túl leend szárnyalva s annak újabb, teljesebb kiadása válandik szükségessé, azon én fogok legőszintébben örvendeni."

Borsa Gedeon—Dörnyei Sándor

Magyar—német dokumentációs tapasztalatcsere. Június első felében hazánkban járt a berlini *Német Tudományos Akadémia Dokumentációs Intézetének (Institut für Dokumentation)* küldöttsége, céljuk a magyar orvostudományi dokumentáció tanulmányozása volt. Egy hetet töltöttek nálunk. Az *Országos Orvostudományi Könyvtár* iparkodott olyan programot összeállítani, hogy vendégeink a munkát a lehető legszélesebben tekinthessék át. A delegáció az OOK központjában folyó dokumentációs munkán kívül tanulmányozhatta a Szegedi Orvostudományi Egyetem központi könyvtárában és négy egyetemi intézetben (hálózati tagkönyvtárak) végzett dokumentációt. Meglátogattunk öt országos jellegű egészségügyi intézményt, hogy tájékozódást nyerjünk a kutató munkával kapcsolatos dokumentációs módszerekről. Végül néhány határterület (gyógyszergyártás, genetika) szakdokumentációját tanulmányoztuk a megfelelő intézményekben.

Baráti beszélgetéseink során természetesen a német elvtársak is tájékoztattak bennünket a NDK-ban folyó dokumentációs munkáról.

Az IfD az NDK-ban folyó dokumentációs munka szervező és módszertani központja, itt szerkesztik továbbá a központi jellegű dokumentációs kiadványokat (referáló lapok, tájékoztató jellegű, katalóguskartonra nyomott cikkreferátum-sorozatok stb.). Az Intézet széleskörű dokumentációs hálózatot épített ki, az országban működő kutató, tudományos és tervező intézetek nagy része dolgozik az IfD-nek. Az IfD-nek egyébként nyolc főosztálya van, amelyek közül négy a referáló lapokat (Zentralblatt-okat) adja ki, egy főosztály a gazdasági, egy másik a technikai kérdésekkel (nyomdák, sokszorosítás stb.), kettő pedig a dokumentáció egyéb formáival foglalkozik. Ez utóbbiak egyikétől (hatodik főosztály: dokumentációs hálózat) érkezett hozzánk a küldöttség, H. Kofer, a dokumentációs hálózat vezetője és J. Nitke, az orvosi munkacsoport vezetője.

A látogatás utolsó napján záróértekezletet tartottunk, amelyen vendégeink elmondották benyomásaikat, tapasztalataikat. Az orvostudományi dokumentáció jelentősebb mértékben még csak az OOK-ban folyik Magyarországon, de sokféle kezdeményezést láttak az egyes intézmények könyvtárai és az intézményekben dolgozó kutatók részéről. Szinte minden intézményben dokumentálnak, ezeknek az összehangolása, szakmai színvonaluk emelése, elszigeteltségük megszüntetése jelentős eredményekre vezethet a jövőben. A dokumentáció egyik legfontosabb szervezeti problémája a dokumentáció és a könyvtár kapcsolata. Az NDK-ban a dokumentáció a könyvtártól függetlenül dolgozik, mi viszont arra törekszünk, hogy a dokumentációt összekapcsoljuk a könyvtári

munkával. E törekvést elismeréssel fogadták vendégeink, a könyvtári és a dokumentációs munka összekapcsolása mind szakmai, mind gazdasági szempontból előnyös. Számos gyakorlati probléma merül azonban még fel, ilyen például a folyóiratok használatának koordinálása dokumentációs és olvasószolgálati szempontból.

Megállapodtunk abban, hogy a két intézet között kialakult elvtársias kapcsolatot — amit ez a látogatás megteremtett — felhasználjuk együttműködésünk kiszélesítésére. Megállapodásunk főbb pontjai a következők:

Mindkét intézet készít szakbibliográfiákat, témabibliográfiákat, egyes kutatók kérésére végzett témakutatást és egyéb tájékoztató anyagot. Ezeket kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátjuk.

Folyamatosan tájékoztatjuk egymást az új szervezeti vagy technikai megoldásokról, amelyeket a dokumentáció terén bevezetünk.

A magunk részéről igen hasznosnak tartjuk az IfD által készített orvostudományi dokumentációs kartonsorozatot. Az IfD a teljes sorozatot megküldi az OOK-nak, az OOK pedig propagandát fejt ki a hazai orvostudományi intézetek között, előfizetőket gyűjtünk a kartonsorozatra. Ezzel a külföldi kurrens irodalomról való tájékoztatást segíthetjük elő.

Kölcsönösen segítjük egymás orvosi dokumentációs és módszertani közleményeinek a megjelentetését a hazai szaksajtóban.

Természetesen mindkét intézet egymás rendelkezésére áll mikrofilm vagy fotokópia szolgálat tekintetében.

A magunk részéről vállaltuk, hogy az IfD referáló hálózatába magyarországi intézeteket is bekapcsolunk, elsősorban azt vizsgáljuk meg, van e lehetőség arra, hogy a szakterület „fehér foltjai" közül egyiket-másikat valamelyik magyar intézet referálja. Egyébként kívánatos a magyar nyelvű orvosi irodalom széleskörű referálása a kartonszolgálat számára. Vállaltuk, hogy referenseket javasolunk az IfD hálózata számára, a referátumokat németül küldjük meg.

A közös munka kiszélesítése, továbbá a dokumentációs apparátus, valamint a munkamódszerek részletesebb megismerése céljából kívánatos volna, ha mindkét intézet tanulmányútra küldhetné egy-két munkatársát egymáshoz. Ennek az előkészítésére lépéseket teszünk az illetékes szerveknél.

Német barátaink látogatása a két intézmény együttműködése tekintetében az első, kedvező lépésnek tekinthető. Az elkövetkezendő években a magyar orvostudományi dokumentáció minden bizonnyal hasznosítani tudja majd azokat a fejlettebb módszereket, amelyekkel az IfD dolgozik. A magunk részéről a legfontosabb kezdeti tennivalónak egyrészt a magyar orvosi irodalom német nyelvű referálásának kiszélesítését, másrészt az igen hasznos IfD tájékztató kartonsorozat terjesztését tartjuk.

SZÉKELY SÁNDOR

A fehérorosz és makedón címek átírásáról. Az MSz 3394—51 szabvány nem tartalmazza a *fehérorosz* címek átírási szabályait, sőt utalás sem található benne erre vonatkozólag. Pedig nagyobb könyvtáraink fehérorosz könyvekkel állandóan gyarapodnak, s a fehérorosz címek átírására nem használhatók sem az orosz, sem az ukrán átírási szabályok.

Az alábbiakban bemutatjuk a *fehérorosz* címek átírására tőlünk javasolt szabályok táblázatát, és ehhez néhány magyarázatot fűzünk.

A cirill-betű alakja	Latin-betűs átírása	Példa	
А, а	a	палова	palova
Б, б	b	або	abo
В, в	v	выдання	vüdannja
Г, г	g	книга	kniga
Д, д	d	друк	druk
Е, е, ё	e	не, ён	ne, en
Ж, ж	zs	ужытак	uzsütak
З, з	z	зборнік	zbornik
І, і	i	адзін	adzin
Й, й	j	байкі	bajki
К, к	k	выпадак	vüpadak
Л, л	l	літаратура	litaratura
М, м	m	дэмакрат	démakrat
Н, н	n	інстытут	insztütut
О, о	o	народ	narod
П, п	p	паэт	paét
Р, р	r	зверка	zverka
С, с	sz	слаўны	szlawnü
Т, т	t	чытач	csütacs
У, у	u	увосень	uvoszen'
Ў, ў	w	доўгі	dowgi
Ф, ф	f	фонд	fond
Х, х	h	шлях	sljah
Ц, ц	c	совецкі	szovecki
Ч, ч	cs	час	csasz
Ш, ш	s	больш	bol's
Ы, ы	ü	творчы	tvorcsü
Ь, ь	'	фельетон	fel'eton
Э, э	e	тэкст	tékszt
Ю, ю	ju	бюро	bjuro
Я, я	ja	як	jak
'	''	п'еса	p''esza

A *fehérorosz* címek átírása az orosz, ukrán, bolgár szövegek átírási szabályainak alapelveit figyelembe véve történik.

Legközelebb áll hozzá az orosz cirillbetűs szövegek latinbetűs átírása. Ezzel egybevetve a következőket szükséges megjegyezni.

A *fehérorosz* г betű nem az orosz г-nek megfelelő hangot (*g*) jelöli, mert a *fehérorosz* г-nek a kiejtésben általában *γ* hang felel meg, amely a szájpadlás hátsó részén képzett zöngés réshang. (Nem tévesztendő össze az ukrán *h*-val, mely a magyar *h*-hoz áll közel, csak zöngés.) A fehérorosz г átírásánál számba jöhetne a *h* betű is. De egyrészt a magyar *h* hang lényegesen különbözik a *fehérorosz γ*-tól, másrészt a *h*-t fenn kell tartani a x latinbetűs jelölésére.

Az i betű *i* hangot jelöl, (akár az ukránban), s ennek megfelelően magyar *i*-vel írjuk át. A *fehéroroszban* и betű nincs.

Meg kell említeni az ў betűt, amely kétajakkal képzett réshangot jelöl. Az ў jelölésére a *w* betűt ajánljuk, amely hasonló hangot jelöl az angol helyesírásban. A mellékjeles *ŭ*, vagy a fonetikai átírásban használt *u̯* betű is megfelelő lenne, de a mellékjelek alkalmazása technikai nehézségeket okoz.

A ’ jel az orosz elválasztó jel (ъ) funkcióját tölti be: az utána álló я, ю, e betűk *j* + *a, u, e* hangcsoportokat jelölnek. Átírására a ’ jel alkalmatlan, mivel ezt a ь jel transzkripciójára foglaltuk le az orosz átírással egyezően. A ’ jel átírására a ” jelet ajánljuk, mellyel az azonos funkciójú orosz ъ betűt is átírjuk.

*

A *makedón* a legfiatalabb szláv irodalmi nyelv, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársasághoz tartozó makedón köztársaság hivatalos nyelve. Nagyobb könyvtárainkban jelentős számú *makedón* nyelvű történeti, irodalmi, nyelvészeti és egyéb irodalom van. (A szláv nyelvcsaládhoz tartozó makedón nyelvet nem szabad összetéveszteni az ókori makedónok nyelvével.)

A *makedón* nyelv a délszláv nyelvek csoportjába tartozik és számos olyan lényeges sajátossággal rendelkezik, amely a bolgárral közös. A *makedón* írás cirillbetűs, s több olyan betűt tartalmaz, amely a szerb ábécé-ből való (j, љ, њ, џ).

A *makedón* cirillbetűs szövegek átírásának alapjául a magyar betűkkel történő transzlitterálást ajánljuk, amelyet az orosz, ukrán, fehérorosz, bolgár címek esetében is alkalmazunk. Ez felel meg átírási rendszerünk jellegének, amely a szerb cirillbetűs szövegek átírására csak azért használja fel a horvát latinbetűs abécét, mert ez a szerb-horvát nyelv latinbetűs írásváltozata.

A *makedón* cirillbetűs címek átírási szabályait a következő táblázat tartalmazza.

A cirill betű alakja	Latinbetűs átírása	Példa	
А, а	a	азбука	azbuka
Б, б	b	баба	baba
В, в	v	ведар	vedar
Г, г	g	говор	govor
Ѓ, ѓ	g’	ѓавол	g’avol
Д, д	d	да	da
Е, е	e	елен	elen
Ж, ж	zs	жаба	zsaba
З, з	z	здрав	zdrav
S, s	dz	обзир	obdzir
И, и	i	игра	igra
Ј, ј	j	јама	jama
К, к	k	камен	kamen
Л, л	l	лав	lav
љ, љ	l’	љубов	l’ubov
М, м	m	маж	mazs
Н, н	n	набој	naboj
њ, њ	n’	конь	kon’
О, о	o	обем	obem
П, п	p	пазар	pazar
Р, р	r	работа	rabota
С, с	sz	состав	szosztav
Т, т	t	таец	taec
Ќ, ќ	k’	среќа	szrek’a
У, у	u	удар	udar
Ф, ф	f	фала	fala
Х, х	h	ходник	hodnik
Ц, ц	c	цвет	cvet
Ч, ч	cs	чај	csaj
Џ, џ	dzs	цеб	dzseb
Ш, ш	s	шивач	sivacs

A ѓ, ќ, betűk palatális zöngés, illetve zöngétlen zárhangot jelölnek, amelyek jelölésére a *g’*, *k’* mellékjeles betűket ajánljuk. A ѓ, ќ, betűkkel jelölt hangok ugyanis a magyar *g*, *k* hangokra hasonlítanak, csak lágyabban ejtik őket. Így a *g*, *k* magyar betűknek a lágyságát kifejező ’ jellel ellátott változatai fonetikailag hű jelölést biztosítanak. A *makedón* írásban nincsen ь betű, amelynek átírására a ’ jelre szükségünk lenne.

Az љ, њ betűket a makedón írás a szerb cirill abécéből kölcsönözte. Átírásukra a mellékjeles *l’*, *n’* betűket ajánljuk. E betűk lágyan ejtett *l’*, *n’* hangokat jelölnek. A ’ mellékjel itt is a hang lágyságára utal, mint más nyelvű cirillbetűs szövegek átírásában, amikor a ь-t jelöli. A љ, њ betűk különben is az л, н és ь egybeolvadásából keletkeztek.

A j betű átírására a magyar *j* magától kínálkozik.

Az *s* betű *dz* (ʒ), a џ *dž* (ǯ) affrikátát jelöl. Jelölésükre a *dz* és *dzs* magyar betűket ajánljuk, mert ezek biztosítják a helyes kiejtést.

Dezső László

HÍREK

Műszaki Gazdasági Tájékoztató címmel az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ 1960-ban indította meg újtípusú dokumentációs kiadványát a külföldi szakirodalomról. E kiadvány célja, hogy az ország műszaki és gazdasági szakemberei részére folyamatos tájékoztatást adjon arról, hogy egyfelől az egyes műszaki ágazatok és általában a korszerű technikai irányzatok, másfelől a különböző országok gazdasági fejlődésének alakulása között milyen kölcsönhatások és összefüggések nyilvánulnak meg.

Az MGT tárgyköre a technika teljes területe; mivel elérhetetlen törekvés lenne egy-egy számban a technika valamennyi időszerű gazdasági vonatkozású kérdéséről áttekintést adni, azért a szerkesztőség számonként 8—10 időszerű kérdés köré csoportosítja a feltárt friss szakirodalmi anyagot. Minden egyes ilyen témakört 5—7 szakirodalmi közlemény bő ismertetésével világít meg. Az így feldolgozott témakörök számonként változóak, csak a köztük való eligazodást célzó beosztás 5 fejezete állandó (I. A Műszaki fejlesztés alapvető kérdései. Műszaki színvonal; II. Az energia termelése és elosztása; III. Nyersanyag- és alapanyagtermelés; IV. Feldolgozó ipar és gyártástechnológiája; V. Közlekedés, építés, közüzemi gazdálkodás.) Az OMK-ba rendszeresen járó 2000 külföldi szakfolyóirat közül mintegy 1600-at, amelyek folyamatosan vagy visszatérően közölnek műszaki-gazdasági jellegű anyagot, a szerkesztők számról számra átnéznek, az ezekben az időszerű népgazdasági témákhoz felbukkanó anyagot előjegyzik, osztályozva rendezik, majd a következő számokra eldöntött szerkesztett témákra vonatkozóan a kivonatkészítéshez előveszik, újból átvizsgálják, s a megfelelő terjedelmű és a lényeget tartalmazó kivonatot elkészíttetik.

Az anyag kiválasztásában és szerkesztésében az újszerűség lényegében az, hogy az MGT törekszik a szakirodalom áradatából a valóban felhasználhatót, az adatszerűt és értékeset úgy közreadni, hogy az olvasó ne csak az irányzatokról kapjon nagyvonalú képet, hanem megismerhesse a tényeket és eredményeket is; ezáltal nagyrészt mentesülhet az eredeti közlemények utólagos, közvetlen áttekintésétől. Azok részére, akik az egyes témakörökben további szakirodalmi anyag megismerésére törekszenek, az egyes témakörök után megadott „Legújabb egyéb irodalom" szolgál útmutatással.

Az 1960-ban megjelent 4 szám 47 témakörben több mint 250, az 1961-ben eddig megjelent 2 szám 17 témakörben kereken 130 bő ismertetést tartalmaz a lényeges táblázatokkal, grafikonokkal, ábrákkal együtt. Egy-egy szám terjedelme kb. 120—130 kompressz (sűrűn gépelt) B5 oldal. — Az 1961-ben megjelent számokban eddig tárgyalt témák közül a második ötéves terv szempontjából különös érdeklődésre tarthatnak számot pl. az új technika gazdasági ösztönzésének lehetőségeiről, az olajtüzelés fejlődési irányairól, a mezőgazdaság őszi betakarítási munkáinak gépesítéséről, a világ műanyagtermelése és -felhasználása fejlődésének perspektiváiról stb. szóló témakörök.

Az újszerű dokumentációs kiadványok használhatóságát nagymértékben emeli az 1960. évi jól használható, sokoldalú tárgymutató, amely a visszakereső irodalomkutatás céljaira a közreadott anyagot a műszaki-gazdasági, a gyártmány, ill. iparág, valamint a földrajzi hely szerinti fogalmak figyelembevételével elemzően tárja fel.

A kiadvány 1961-ben — sikerére való tekintettel — a korábbi negyedéves megjelenés helyett már kéthavonta jelenik meg.

VINCE PÁLNÉ

A nemzetközi konferenciák anyagának bibliográfiája és az UAI tevékenysége. A nemzetközi konferenciák anyaga (dokumentumai, jegyzőkönyvei, zárójelentései stb.) iránt mindig nagy érdeklődés mutatkozik a szakemberek, intézmények és könyvtárak részéről egyaránt. A konferenciák rendezői is arra törekszenek, hogy ezeket a dokumentumokat a téma által kívánt széles körben terjesszék. Megelégedés fogadta tehát azt a határozatot, amely az *Unesco* égisze alatt és három nemzetközi szervezet — FID, UAI, ICSU (Nemzetközi Dokumentációs Szövetség, Nemzetközi Egyesületek Uniója, Tudományos Egyesületek Nemzetközi Tanácsa) — részvételével tartott legutóbbi nemzetközi értekezleten született. A konferencia résztvevői ugyanis elhatározták egy havonként megjelenő bibliográfia kibocsátását, amely rendszeresen fel fogja tárni a kérdéses dokumentumokat. A bibliográfia kiadására az *Union des Associations Internationales* (Nemzetközi Egyesületek Uniója) vállalkozott, mint olyan szerv, amely a nemzetközi szervezeteket és a nemzetközi élet tevékenységét tükröző kiadványok közrebocsátásával régóta foglalkozik.

A nemzetközi együttműködés vizsgálata szempontjából olyan fontos évkönyvet, az *„Annuaire des Organisations Internationales"*-t, amelynek első kötete még „Annuaire de la Vie Internationale" címen 1905-ben jelent meg, a második világháború után ugyancsak az UAI adja ki, s élvezi ehhez az ENSZ legmesszebbmenő támogatását. Ez az évkönyv rövid ismertetést ad az Egyesült Nemzetek Szervezetéről, ennek valamennyi intézményéről, továbbá az összes nemzetközi kormányközi és nem-kormányközi szervezetről, kiterjedve azok kiadványaira is. Az UAI havi folyóirata, az *„Associations Internationales"* nem kevésbé fontos orgánuma a nemzetközi életnek. Az 1957-ben megjelent monográfiának — *„Les 1. 978 organisations internationales fondées depuis le Congrès de Vienne. Liste chronologique"* — G. P. Speeckaert által írt 28 oldalas előszava külön is említést érdemel, mert statisztikai adatokkal és táblázatokkal ellátva áttekintést nyújt a nemzetközi élet fejlődéséről.

Az UAI adja ki a nemzetközi konferenciákat előre jelző *naptárt* is. Ez a naptár először az UAI havi folyóirata keretében kapott helyet, de később mind az érdeklődők, mind a konferencia rendezőinek szempontjából célszerűbbnek látszott, hogy külön brosúra alakjában jelenjék meg minden év végén. Közli a legtávolabbi időpontban rendezendő konferenciák helyét, idejét, a rendezőség címét és a beszámolók, illetve jelentések megjelenésének valószínű időpontját is. Az első brosúranaptárt 1959-ben adta ki az UAI angol nyelven *„International congress calendar 1960—61"* címen, Brüsszelben.

Igen fontos vállalkozása a Nemzetközi Egyesületek Uniójának az összes eddig rendezett nemzetközi kongresszusoknak a lehető legteljesebb számbavétele a legrégibb időktől 1940-ig. A négy kötetre tervezett mű első kötete már 1960-ban megjelent *„Les Congrès internationaux de 1681 à 1899. Liste complète"* címmel. A második kötet az 1900—1919-ig, a harmadik az 1920—1929-ig, a negyedik az 1930—1939-ig terjedő éveket fogja felölelni. — A *„La Science des congrès internationaux"* c. gyűjteményes mű egyes köteteinek kiadása ugyancsak az UAI vállalt feladatai közé tartozik.

Az UAI kiadásában megjelent *nemzetközi bibliográfiák* közül megemlítjük az 1953-ban napvilágot látott *„Répertoire des périodiques publiés par les organisations internationales non gouvernementales* c. munkát, amelynek 1959-ben megjelent második kiadása már kiterjed a kormányközi szervezetek periodikáira is. Az első kiadás 899 folyóiratot, a második 1340-et vesz számba. — A *„Les organismes internationaux et l'organisation internationale. Bibliographie sélective"* című, G. P. Speeckaert által szerkesztett bibliográfiában 783 jelentős mű, dokumentum és cikk szerepel olyan feldolgozásban, hogy a nemzetközi szervezetek működését, jogi helyzetét stb. tanulmányozni kívánó kutató érdeklődését kielégítse.

A nemzetközi konferenciák dokumentumait, jelentéseit tartalmazó legújabban megjelent, a bevezetésben már említett — 12 oldalas kis füzet a *„Bibliographie courante des documents, comptes rendus et actes des réunions internationales"* című bibliográfia első száma. Anyagának elrendezése az ETO szerinti csoportosítást követi minden egyes dokumentum pontos ETO-jelzetével.

Szigethy Jolán

A Szovjet Unesco Bizottság Könyvtártudományi és Bibliográfiai Albizottsága ismét felvette a kapcsolatot a *Magyar Unesco Bizottság Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságával*, és azt a kívánságát közölte, hogy a jövőben a két albizottság között élénkebb legyen az érintkezés és tapasztalatcsere. Ennek bevezetéseként a szovjet albizottság megküldte 1960. évi beszámolóját, melyből kitűnik, hogy az albizottság 46 könyvtárügyi szakemberből áll és öt köztársaságban helyi szervei is működnek. A szovjet albizottság feladatköre szélesebb mint a magyaré, amennyiben nem csupán az *Unesco* könyvtári ügyeivel foglalkozik, hanem hozzátartoznak a FID-del és az IFLA-val kapcsolatos teendők, sőt a szovjet könyvtárügy más nemzetközi kapcsolatainak a gondozása is.

Az albizottság 1960-ban javasolta, hogy az *Unesco* hívjon össze 1. könyvtárstatisztikai, 2. felsőfokú könyvtárosképzési, 3. a falusi lakosság könyvtári ellátottságával foglalkozó nemzetközi értekezleteket, támogassa a könyvtárügyi vándorkiállítások cseréjét, és adja ki a világ könyvtárainak nemzetközi címtárát.

Ugyanakkor az albizottság gondoskodott az *Unesco* kérdőívének kitöltéséről, a készülő új kiadványok szovjet fejezeteinek összeállításáról, lefordította a Vocabolarium bibliothecarii c. könyvtári szakszótárt, előkészítette a budapesti konferencián való részvételt, folyamatosan kiadta az Unesco könyvtári közlönyének orosz nyelvű változatát stb. Az IFLA 26. tanácsülésére ugyancsak az albizottság készült fel, adatokat szolgáltatott ezen szerv részére stb.

Jellemző még a szovjet albizottság élénk tevékenységére, hogy 1960-ban 19 nem-

zetközi vonatkozású előadó est megrendezését vállalta, melyeken a nemzetközi könyvtárügy új fejleményeit vitatták meg, illetőleg meghallgatták a külföldön járt szovjet könyvtárosok beszámolóit, fogadták a Szovjetunióba látogató külföldi könyvtárosokat stb.

A magyar albizottság a válaszában röviden beszámolt munkásságáról és a szovjet albizottság kérésére a Gorkij Könyvtár adatai alapján ismertette a magyar könyvtárak tapasztalatait a lyukkártyarendszer alkalmazásáról. Remélhető, hogy a két albizottság közötti kapcsolat a jövőben még élénkülni fog.

GOMBOCZ ISTVÁN

300 éves a Deutsche Staatsbibliothek. 1961. október 23-tól 28-ig ünnepelte a berlini Német Állami Könyvtár fennállásának 300. évfordulóját. Az ünnepi hét sajtókonferenciával és a „Die Deutsche Staatsbibliothek in Vergangenheit und Gegenwart" c. kiállítás megnyitásával kezdődött. A következő napon ünnepi ülés volt, melyen a Német Demokratikus Köztársaság kormányának képviselője és a Könyvtár főigazgatója ünnepi beszédekben méltatták a könyvtár jelentőségét. Ezután került sor „A könyvtár és tudomány a szocializmusban" témájú nemzetközi konferenciára. A következő napokon tudományos előadásokat tartottak, a következő témakörbe csoportosítva: A Német Állami Könyvtár feladatai a szocialista társadalom tudományos, kulturális, gazdasági és műszaki fejlesztése és a könyvtárak nemzetközi együttműködése szolgálatában. A nyugat-németországi Marburgban még mindig visszatartott állományrészek ünnepélyes és nyomatékos visszakövetelése ugyancsak a programon szerepelt. Fogadások, városnézések stb. tarkították a jubileumi ünnepségeket.

A nagymúltú Német Állami Könyvtár 1 820 000-es állományával, 450 dolgozójával egész Németország legnagyobb könyvtára, a Német Demokratikus Köztársaság legfontosabb, központi funkciókat is ellátó hatalmas intézménye. A Könyvtárral élénk kapcsolatot tartó magyar könyvtárosok és bibliográfusok ezúton is jó munkát és további felvirágzást kívánnak a jubiláló intézménynek.

GOMBOCZ ISTVÁN

Az Unesco a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrofilmtárát és Fotolaboratóriumát „társult könyvtári intézmény"-nek („Unesco Associated Library Project") ismerte el. 1955 óta az *Unesco* a nemzeti és akadémiai könyvtárak, bibliográfiai központok, cserekönyvtárak és közkönyvtárak egy részének bevonásával létrehozta „*Unesco Associated Library Projects*" nevű rendszerét. E társulás célja elsősorban az, hogy ezek az intézmények jobban megismerjék és segítsék egymás munkáját. Tevékenységükre, szakmai tapasztalataikra vonatkozó információik rendszeres kicserélésén kívül a szervezethez tartozó intézmények feladata a hasonló területen működő kisebb intézetek és könyvtárak munkájának előmozdítása belföldön vagy külföldön, szolgálataik folyamatos fejlesztése, modern könyvtári munkamódszerek gyakorlati alkalmazása stb. Mikrokönyvtárak és fotolaboratóriumok területén ez a korszerű technika alkalmazását, a kulturális kincseknek tekinthető kéziratok és régi könyvek mikrofilmezését, mikromásolatokra és fényképekre vonatkozó belföldi és külföldi megrendelések teljesítését, kis könyvtárak és tudományos intézetek mikrofilmszolgálatainak szakmai támogatását jelenti. A szervezethez tartozó könyvtárak szükség esetén számíthatnak az Unesco technikai segítségére, úttörő jellegű munkáik erkölcsi és anyagi támogatására, külföldi tanulmányutak megszervezésére. Az Akadémiai Könyvtár Mikrofilmtárának és Fotolaboratóriumának társult intézménnyé nyilvánítása az Unesco által bizonyára az Unescoval létesített kapcsolatok fejlődését s a mikrofilmezés és fotomásolás könyvtári szerepének szélesebb körben történő elismertetését fogja jelenteni.

TŐKÉS LÁSZLÓ

SZEMLE

A budapesti könyvtártörténet újabb irodalma. A *Budapest története* Szerkesztőbizottság gondozásában évről évre megjelenő *Tanulmányok Budapest múltjából* című évkönyv-jellegű kiadvány az elmúlt évek során több olyan közleményt jelentetett meg, amelyek Budapest nyilvános könyvtárainak múltjával foglalkoznak.

Budapest történetében az első közkönyvtár 1777-ben jelenik meg, az egyetem ideköltözésével. Ekkor kerül a város területére az Egyetemi Könyvtár, Magyarországnak legrégibb s ebben az időben egyetlen, nyilvános könyvtára. Az egyetemnek Nagyszombatból való átköltözésével Szalatnai Rezső foglalkozik: *Kempelen Farkas és az egyetem átköltöztetése Budára* címmel (TBM, XIII. köt. 1959. 207—227 l.). A dolgozat nem csak mint történeti kutatómunka eredménye jelentős, hanem gondos megformáltságával irodalmi élvezetet is nyújt. Mint a cím is mutatja, a szerző egy kiváló egyéniség, Kempelen Farkas személyén keresztül nyúlt a problémához. Megtudjuk, hogy a pozsonyi főharmincados fia egyik legjelentősebb alakja volt a Buda és Pest újbóli felvirágoztatását célzó törekvéseknek, s fő érdemei vannak az egyetemnek Budára való költözésében. Személye, mely az ország régi fővárosából, Pozsonyból indult el, érdekes összekötő kapcsot jelent a kialakuló új főváros, Budapest felé. A Vágon, majd a dunai tutajon Budapest felé úszó könyvanyag egy felvilágosult, új tudományos szellem és egy gazdaságilag is újjászülető város felfrissülő, modernebb életének szimbóluma.

Bármilyen jelentőségű volt azonban Budapestnek és az egész országnak ez az egyetlen közkönyvtára, az Egyetemi Könyvtár története még nincs megírva. Múltjáról, az egyetem történetét tárgyaló munkákban, alig néhány, elszórt megjegyzést találunk. Csupán az utóbbi években derített fényt a könyvtár múltjának egyes szakaszaira Tóth András tanulmányainak sorozata.

A szerző, aki a Magyar Könyvszemlében is foglalkozott az új könyvtárépület, valamint Fejér György igazgatásának problémáival, újabb tanulmányaiban, melyek a fent említett évkönyvben jelentek meg, Tolday Ferenc igazgatói működését vizsgálja: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján* 1843—1849 (TBM, XI. köt. 1956. 243—276 l.), valamint *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet* 1849—1876 (uo. XII. köt. 1957. 459—494 l.) címmel.

A tárgyalt korszak nem más, mint a természettudományos alapon újjászülető, pozitivista tudományosság korszaka, a szakszerű művelődés talaja. Mint ilyen, magában rejti a modern kor csíráit is. Ennek a szakszerűségnek talaján sarjadnak azok a fokozottabb technikai és szervezési készséget igénylő követelmények, melyek a modern könyvtártan kialakulása felé mutatnak utat. Nem kétséges, hogy a szerző érdeklődését éppen ez a vonatkozás keltette fel. Mindjárt előljáróban jól világítja meg a Fejér György és Tolday igazgatása közötti különbségeket. Mindketten aktív, komoly művelői a tudományoknak. Míg azonban Fejér tudományos működése mellett a könyvtárat elhanyagolja, addig Tolday annak nagy figyelmet szentel, s beolvasztja a tudományos gondoskodás körébe.

Tóth Andrásnak különösen jó képességei vannak a hivatalos ügykezelés, a könyvtári adminisztráció problémáinak megvilágításához. A dolgozatokból azonban fény derül Tolday alakjára is, aki amellett, hogy a magyar irodalomtörténetírás megalapítója és Vörösmarty—Bajza triászának harmadik tagja, mint könyvtárszervező is bemutatkozik. Megtudjuk, hogy könyvtári munkássága szoros kapcsolatban állt a magyar tudományos életben vitt szerepével. Mint haladó reformer, voltaképpen Eötvös József, Szalay László és a többi centralista köréhez tartozott, akik a forradalmi szellemtől távol maradtak. A tudomány világát külön-

választotta a politika világától. Az *Egyetemi Könyvtár* valóban az ő munkássága által indul meg a modern fejlődés útján. A könyvek régi, mondhatnánk patriarkális szellemű gondozását ő szünteti meg, áttérve a rohamosabb gyarapodásnak megfelelő, korszerűbb adminisztrációra. A szerzeményezés és a katalogizálás terén érvényesülnek leginkább ezek az újítások, de kiterjednek a raktári elhelyezés feladataira is. Végül is TOLDY műve, hogy a könyvtár 1876-ban új, korszerűbb, mai épületébe költözik. A könyvtár korábbi egyoldalú, teológiai jellege is az ő idejében változik meg döntő módon, miután a szerzeményezést kiterjeszti a modern, világi ismeretek, elsősorban a jog és az orvostudomány felé. Azt azonban vitathatónak tartjuk, hogy lehet-e TOLDYval kapcsolatban a „tudománypolitika" és a „szerzeményezési politika" túlságosan modern-ízű fogalmait felidézni.

A FEJÉR és TOLDY alakjának jól jellemzett különbsége egyúttal korszakváltásra is figyelmeztet. FEJÉR György egy nemzedékkel volt idősebb TOLDYnál, s a könyvtár utolsó papi igazgatója. Bár a haladó, modern eszméket valló pesti írók első csoportosulásához tartozott, mint a teológiai kar professzora sokkal inkább képviselte a könyvtár papi múltját, mint az új idők szellemét. Az ő kora a felvilágosodásban termékeny eszméket kapott ugyan, de a rákövetkező bécsi reakcióval súlyosbítva, a teológia gyámsága alól felszabaduló, tudományos elvilágiasodás problémáját maradék nélkül nem oldotta meg. Ez már csak TOLDY korában volt lehetséges.

Az új, pozitivista korszak szakszerűsége voltaképpen azt jelenti, hogy e könyvtárból ekkor lesz *hivatal*. Ez mindenekelőtt az adminisztráció megnövekedésével jár, mely külön szakértelmet igényel. Az egyetemi tanároknak nincs többé idejük arra, hogy egyúttal könyvtárosok is legyenek. Kialakul a speciális, könyvtárosi életforma, mely nem azonos többé a korábbi, patriarkális jellegű könyvtárkezeléssel, mellékfoglalkozással, hanem egész életet követelő hivatal. HORVÁTH Árpád az utolsó, aki egyszemélyben könyvtáros és egyetemi professzor, 1876-ban azért mond le a könyvtár igazgatásáról, mert a rektor megdorgálja, hogy hivatalos időben nem tartózkodik a könyvtárban. A jó könyvtáros ezentúl nem feltétlenül tudós, de szabályokat betartó, fegyelmezett hivatalnok.

Az átalakulásnak, korszak-váltásnak, s azon belül a speciális, könyvtárosi életforma megjelenésének ehhez az érdekes szakaszához kapcsolódnak V. WINDISCH Éva kutatásai. A szerző azonban nem annyira a hivataltörténet mint inkább a társadalomtörténet szempontjai felől közeledik témájafelé: *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban* (TBM, XIV. köt. 1961. 409—444.l.). c. tanulmányában. Szemléletének alapvető vonását az a kijelentése adja meg, melyet egy másik, hasonló témájú dolgozatában találunk: „Az elmúlt korszak könyvtári irodalma megfeledkezni látszott arról, hogy a könyvtár nemcsak könyvekből, állványokból, katalógusokból áll, hanem emberekből is . . ." (Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből, Magy. Könyvszle. 1957. évf. 2. sz. 152 l.) A könyvek, állványok és katalógusok között élő emberek kötik le tehát elsősorban a szerző figyelmét, s így vállalkozik arra a feladatra, hogy az eltűnt könyvtárosok életét megelevenítse. Dolgozata azt vizsgálja, mi módon szilárdult meg a könyvtárosság mint főfoglalkozás, tudott-e a reformkorban megélhetési alapot nyújtani, s milyen társadalmi súllyal bírt.

A kérdésre adott válasz természetszerűleg nem lehet kedvező. A könyvtárosok lényegében nem tudtak fizetésükből megélni. Csupán rövid ideig tartó átmeneti próbálkozásoknak vagyunk tanúi. A megüresedett állásokra kiírt pályázatok történetéből az is kiderül, hogy a közvélemény a reformkorban még a régi, patriarkális szemlélettel tekintett a könyvtárosságra. Elegendőnek tartotta a könyvek szeretetét, szakszerű képzettségre pedig nem is gondolt. Mint a szerző is megemlíti, a könyvtárosi életpályának Magyarországon voltaképpen az *Egyetemi Könyvtár* „taposta ki" az útját: itt jelentek meg először, ha átmenetileg is, főfoglalkozású könyvtárosok. Ilyenformán csak sajnálhatjuk, hogy a szerző kizárólag a Széchényi Könyvtár szerepét vizsgálta. De abból az elgondolásból indult ki, hogy az egyetemi könyvtárosság nagyrészt a tanszékekkel lévén összekötve, nem lehetett alkalmas tiszta típusok kialakítására. Ilyen típusok azonban az újonnan felállított, nemzeti könyvtárban is csak átmenetileg jelentek meg.

HORVÁT Istvánról való ismereteinket értékesen egészíti ki WINDISCH Éva szépen megformált, elmélyedő tanulmánya. A sajnálatos rögeszmékbe bonyolódó, elferdült tudóst megismerjük más oldaláról is: mint az akkori, magyar tudományos közélet fontos alakját és a könyvtár lelkiismeretes gondozóját. Azt is megtudjuk azonban, hogy HORVÁTH, aki mint a nacionalizmus, az izzó hazafiság bajnoka volt a legjelentősebb, végső fokon jó alkalmazkodó képességgel tudott beilleszkedni a bécsi kor-

mányzás feudális világába. Ez a jelenség különösen azokat indítja csodálkozásra, akik jól ismerik HORVÁT ifjúkori naplóját, a Széchényi Könyvtár kézirattárában őrzött Mindennapi jegyzőkönyvet. Ezek a feljegyzések nemcsak a hazafiasságtól izzanak, hanem a forradalmi hevülettől, a társadalmi kritikától, a feudalizmus elleni éles kijelentésektől és a Habsburgok állhatatos gyűlöletétől. Mindezek azt mutatják, hogy a híres, nacionalista egyetemi tanárban bizonyos átalakulás, a fennálló renddel való megalkuvás ment végbe fiatal éveitől kezdve érettebb kora felé. Nem lehetetlen, hogy ennek az átalakulásnak egyes indítékait éppen abban a mostoha anyagi helyzetben kell keresnünk, melybe HORVÁT élete derekán jutott, s abban a tényben, hogy megélhetésének gyenge bázisai, úgy a könyvtárosság mint az egyetemi tanszéken való helyettesítés a feudális államtól való függésben gyökerezett.

HORVÁT 1846-ban halt meg, éppen abban az időszakban, mikor TOLDY Ferenc fellépett, sokoldalú tudományos munkássága mellett, mint könyvtárszervező is. A könyvtárosi pálya végleges kialakulása az ő korszakára maradt, aki egy nemzedékkel fiatalabb volt HORVÁTnál.

DÜMMERTH DEZSŐ

Az ateizmus kérdésének újabb irodalma. (Összeállította a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára, ÁKOS Károly, LENGYEL Béla, PÁLVÖLGYI Endre.) Bp., 1961. Tankönyvkiadó. 84 l. (Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára. 13.) —**Az antiklerikális irodalom népszerűsítése.** (A bibliográfiát ECSEDY Andorné és GÁLICZKY Éva, az útmutatót a KMK Módszertani Osztálya készítette.) Bp., 1961. Könyvtártudományi és Módszertani Központ és Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 151 l.

Az ideológiai harc frontján a vallásos nézetek elleni harc az utolsó években erősen fokozódott. Ennek egyik megnyilatkozásaként 1961 első felében egyszerre két nagykönyvtárunk adott ki ateista-antiklerikális könyvészetet. A két munka célkitűzése teljesen más, egészen különböző olvasórétegek számára készült, s így, jóllehet számos azonos tételt lehet bennük találni, mindkettő megjelentetését csak helyeselni lehet.

Az Egyetemi Könyvtár, mint az ateizmus-antiklerikálizmus alapkönyvtára, könyvészetével elsősorban az egyetemi oktató-nevelő munkát kívánja világnézetileg támogatni, és az ilyen célú tudományos kutatásoknak akar bibliográfiai-dokumentációs bázist adni. Annotációit ennek megfelelően állította össze. Rövidek, túlnyomó részben a cím kibővítéseként csak a tartalmat ismertetik.

Szerkezetileg, mint erre a bevezetés is utal, a TUGOV által összeállított *Osznovü naucsnogo ateizma* című szovjet bibliográfiát veszi mintaképül. A témacsoportok dokumentálják a marxista—leninista filozófia szerepét a tudományos ateizmus alapvetésében, tanítását a vallás eredetéről, jelentőségéről és leküzdéséről, rámutatnak a kommunista és vallásos erköles közti különbségre, foglalkoznak a vallásos jóslatokkal, csodákkal, az ateizmusnak és a vallásnak a történetével, végül irodalmat adnak az ateista propaganda módszereiről és segédeszközeiről.

A Szovjetuniónak az ateista mozgalomban való vezetőszerepe következtében a könyvészet elsősorban szovjet munkákat sorol fel. Amennyiben magyar fordításban is megjelentek, ezt közli. Újabb munkákat tartalmaz, de természetesen szerepelnek a marxizmus—leninizmus klasszikusai mellett a francia materialisták, FEUERBACH és az orosz forradalmi demokraták műveinek újabb kiadásai is. Igen hasznos, hogy megtaláljuk benne a pártkongresszusokon a vallásellenes agitációról, a materialista világnézet megerősítéséről, a proletárdiktatúrának a valláshoz való viszonyáról elfogadott határozatokat, továbbá a marxizmus—leninizmus klasszikusainak azokat a munkáit, amelyeknek ateista vonatkozásai nem közismertek (pl. LENINnek GORKIJhoz írt leveleit).

A Szabó Ervin Könyvtár ajánló bibliográfiája könyvtárosoknak szól. Csak magyar nyelvű munkákat sorol fel.

Az egyes fejezetek foglalkoznak a kereszténység és a vallás marxista és polgári kritikájával, a vallás kialakulásával, a tudomány és a vallás kibékíthetetlen ellentétével, a Vatikán hatalmi politikájával. Történeti korok szerint csoportosítva ismerteti a könyvészet az antiklerikális propaganda céljaira felhasználható szépirodalmi műveket, és végül felhívja a figyelmet 35 olyan kiadványra, amelyek az összeállításkor még nem jelentek meg, de már nyomdában voltak, vagy legalább a kéziratuk elkészült.

A bő, de sohasem bőbeszédű annotációk igen sikerültek, méltán sorakoznak a Könyvtár eddig megjelent annotációihoz. A részletes tartalmi kivonat mellett értékelést is adnak. Olvasmánynak is érdekesek, helyenkint szinte költői szárnyalást kapnak. (pl. SCHILLER *Don Carlos*ának, FLAUBERT *Szent Antal megkísértetés*ének ismertetése.)

Könyvészeti szempontból igyekszik egészen pontos lenni, feltünteti az impresszum

adatokat, lapszámot stb. Feltűnő azonban, hogy antológiáknál (*A francia felvilágosodás, Tépjétek le a sötétség bilincseit* stb.) és az egyes szerzők válogatott munkáinál (Feuerbach, Holbach, Ady, Bessenyei stb.) a szerkesztőket, válogatókat következetesen nem nevezi meg. Pedig ez fontosabb a kiadóvállalatnál!

A címmutatóban egy vagy két csillaggal vannak megjelölve a kezdő és a haladó olvasó számára ajánlott művek. Felvetem a kérdést: nem lenne célszerűbb ezeket a jeleket az ismertetéshez tenni?

A bibliográfiához írt útmutató számbaveszi a vallásos nézetek elleni harc és az antiklerikális irodalom népszerűsítésének módszereit. Különösen ki kell emelni azt, hogy mennyire hangsúlyozza a mértéktartást, a fokozatosságot, a türelmet. Ezek szemmel tartása nélkül a propaganda inkább árt az ügynek mint használ.

Vértesy Miklós

A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete. Összeáll.: a Mezőgazd. Múzeum bibliográfiai munkacsoportja. Bp. Mezőgazd. Múzeum. 4. köt. (1868—1896). 1959. 379 l. 5. köt. (1897—1919). 1961. 595 l.

Az ismert bibliográfia két történelmi dátum közé ékelt újabb kötetei gazdaságipolitikai életünk fejlődésének fontos, immár „modern" szakaszát ölelik fel. E korszak mind társadalmi, mind agrotechnikai szempontból lényeges, mert egyenesen vezet legújabbkori történetünk döntő változásainak évtizedeihez.

A múlt század utolsó harmadában mezőgazdaságunkat a gyorsütemű fellendülés jellemzi, amire Engels is felhívja a figyelmet. A frissen életrehívott, de csakhamar tekintélyessé váló mezőgazdasági felsőoktatási és kísérletügyi intézetek számos kiváló tudósa, kutatója segíti tollával a fejlődést. A 90-es évektől az agrárproletariátus erősödő hangja, majd az Amerikába guruló kubikostalicskák csikorgása jelzi az ellentétek kiéleződését, a forradalmi változásokat magukban érlelő jelenségeket. A bibliográfia 5. kötetének záróesztendeje nemcsak a Tanácsköztársaság 133 napját, hanem a fasizálódás kezdetét is jelöli.

A szerkesztő kollektíva — bizonyos részlet-fogyatékosságok ellenére is — hatalmas munkával, elismerésre méltó eredménnyel tárta fel e fontos korszak szakirodalmát.

A bibliográfia a Magyarországon megjelenő könyveket és a nem folyóiratjellegű időszaki kiadványokat tartalmazza, de találkozunk jócskán külföldön napvilágot látott hungarikával is. — Böngészés közben szemünk megakadt néhány kéziratos munkán. Ezek felvétele erénye lenne a bibliográfiának, ha a lelőhelyek feltüntetése nem maradt volna el.

A terjedelem alsó határát nem szabták meg az összeállítók; bőven találunk a címleírások közt kétleveles nyomtatványt is.

A témakör meghatározásánál a bibliográfia általában a Földművelésügyi Minisztérium akkori ügykörét vette alapul, s így talán kissé szélesebb a szorosabb értelemben vett mezőgazdaságnál. A többletért nem teszünk szemrehányást a szerkesztőnek, mint ahogy a hiányokért sem, ami egy ilyen nagyszabású vállalkozásnál elkerülhetetlen. Csupán egyetlen művet említünk meg: *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikáját.* E munka öt kötetben jelent meg s a bibliográfia csak négyet ismer (5. kötet 1038. sz. tétele). Éppen az elmaradt 5. kötet — melynek utolsó fejezete a hazai mezőgazdasági irodalom könyvészetét tartalmazza — segítséget nyújthatott volna a hiányok pótlásánál.

A jelen két kötet szerkezetében és beosztásában követi a harmadikat. A 4. kötet 77 szakcsoportja mintegy négyezer, az 5. kötet 83 szakcsoportja pedig hétezernél több tételt tartalmaz. Minden címleírás csak egyszer szerepel; a több témakört érintő munkák szem elől tévesztése ellen csoportközi utalások védenek.

Az összeállítás többnyire nem autopszia, hanem bibliográfiák, katalógusok alapján történt s a címleírások egységesítésénél — mint az Előszóban olvashatjuk — a szerkesztők a Magyar Nemzeti Bibliográfia módszerét követték. Ismert tény, hogy a régibb mezőgazdasági irodalom csak szétszórtan, hiányosan található meg könyvtárainkban, s így az összeállítás alapjául szolgáló katalógusok, bibliográfiák hiányos címleírásainak kiegészítése, tartalmi kérdésekben a mű kézbevétellel történő vizsgálata aprólékos, fáradságos munka (és olykor szinte megvalósíthatatlan), mégis nagyobb súlyt kellett volna fektetni erre — a kutatók érdekében. A hiányos címleírások ui. könnyen félrevezethetik a kutatót és felesleges munkát okozhatnak, ha kiderül, hogy egy keresett mű nem abban a ciklusban jelent meg. (Ilyen pl. a 4. kötet — 1868—1896-os ciklus — 2389-es tétele, amely jóval később, 1905-ben látott napvilágot.)

Helyes törekvés volt az álnevű vagy névtelen munkák szerzőinek kiderítése, de sajnos, ez esetben a betűrendes mutatóban nem lelhető fel a névtelen mű címszava, illetve az álnév. A mutatóban minden címleírás általában csak egyszer, a

rendszónál szerepel. Kétszer vagy háromszor csak akkor került egy mű ide, ha ugyanennyi szerzőjét a címleírások élére kivetítették. E szűkkeblűség következtében elsikkadnak — a fentebb említetteken kívül — a szerkesztők, a címekben szereplő nevek; a gyakran, de nem következetesen alkalmazott testületi szerzők esetében a cím első szava stb.

A fejezetek nagyjából az ETO sorrendjét követik. Sajnos, több következetlen, pongyola, sőt hibás szakjelzettel találkozunk.

A bibliográfia kiállítása ízléses; közrebocsátója — mint a többnyelvű előszóból és fejezetcímekből is kiderül — külföldi használatra is szánta. A szép formához a tartalom is igyekszik közelíteni: az ötödik kötet javuló tendenciája feljogosít minket arra a reményre, hogy — kellő tapasztalatok birtokában — az újabb kötetek már minden tekintetben kiállják a próbát.

WALLESHAUSEN GYULA

(Barta Gábor :) A könyvtári munka szabványai. 2. bőv. kiad. Bp. 1960. M. Szabványügyi Hivatal. 384 p., 26 mell. tokban. (MSZ szabványgyűjtemények. 3.)

A könyvtári szabványok gyűjteménye immár másodízben jelenik meg jelentősen kibővülve és több célszerű és hasznos újítással is gazdagodva. A terjedelemnek a régivel szemben való megkétszereződését elsősorban az azóta napvilágot látott új szabványok, illetve egyik-másik régi szabványnak korszerűbb vagy részletezőbb új kidolgozása hozta magával. Ez utóbbi téren a címleírási szabványnak a periodikák katalogizálására vonatkozó bővebb előírásait kell kiemelnünk, amelyekre a kiadványfajta mindig jobban növekvő száma, tudományos és könyvtári jelentősége folytán égetően szükség volt már: a régi szabvány nagyon sommásan intézte el ezeket a kérdéseket. Az új szabványok már bizonyos mértékig a dokumentáció területére is átnyúlnak, ami szabványügyünk haladásának irányára vonatkozólag ad útbaigazítást. Az 1954-ben megjelent gyűjtemény 11 magyar szabványt tartalmazott, a jelenlegiben 18 szabvány van, amelyből 12 új, ill. módosított szövegben kerül közlésre. A szabványosítás üteme tehát az első évekhez képest — a szabványosítás valamivel több mint 10 éve indult meg — látszólag meglassult, ennek oka azonban benyomásunk szerint az, hogy ma már a könyvtári munkának szinte teljes egésze szabványosítva van, és így a feladat most már nem annyira újabb területek szabványosítása, mint inkább a meglevő anyag tökéletesítése. Így tudomásunk szerint most érlelődik annak eldöntése, hogy a címleírási szabvány egyes részlegeit — zeneművek, térképek stb. katalogizálási szabályait — nem kellene-e külön, részletesebb szabályokban kidolgozni; az *IFLA* 1961. őszi kongresszusa, amelynek célja a katalogizálás nemzetközi egységesítése, ugyancsak lényeges átdolgozásokat tehet majd szükségessé, pl. a testületi szerzőség sokat vitatott területén stb.

A most előttünk álló gyűjtemény átlapozása mindenesetre még határozottabbá és kétségtelenebbé teszi azt a véleményünket, amelyet már az első kiadás ismertetésekor e folyóiratban hangoztattunk, hogy a könyvtári munka magyar szabványai az egész könyvtárügyet felölelik, azoknak nemcsak gyakorlati, hanem fontos elvi jelentőségük is van — gondoljunk csak a, sajnos, könyvtáraink által kevéssé ismert terminológiai szabványra —, hogy tehát ez a könyv jelentős könyvtártudományi mű is egyben, amelynek elterjesztését és tanulmányozását minden módon szorgalmazni kellene. Éppen ezért rendkívül sajnálatosnak tartjuk, hogy a könyv példányszáma a már meglevő érdeklődést sem tudja kielégíteni, és mind az előző, mind a második kiadás szinte hetek alatt elfogyott.

Ez annál nagyobb kár, mert a második kiadás már élénkebb külföldi érdeklődésre is számíthat. Míg ugyanis az első kiadás csak „belső használatra" készült, a második már szemmel láthatóan nemzetközi érvényesülés igényével is fellép: angol és orosz tartalomjegyzéket, sőt az egyes szabványok eléggé bő angol és orosz nyelvű ismertetését is tartalmazza. Ezt az újítást örömmel üdvözöljük, bár korántsem tartjuk elégnek. Az idegen nyelvű összefoglalások — az általános tapasztalat szerint — egyébként sem érik el a remélt eredményt és legfeljebb a figyelem felkeltése szempontjából hasznosak: rendszerint elkerülhetetlen, hogy az érdekeltek a teljes lefordításról maguk gondoskodjanak. Fokozottan áll ez természetesen az ilyen jellegű anyagra, ahol nemcsak a gondolatok és elvek, hanem nagyon sok esetben egyes szavak is lényeges különbségeket eredményezhetnek. Kielégítő megoldás itt csak egyes — erre alkalmas — szabványok teljes szószerinti idegen nyelvű kiadása lenne, ahogyan azt például a német Szabványhivatal teszi. Szerény véleményünk szerint erre az útra a Magyar Szabványügyi Hivatal is bátran ráléphetne, mert tudomásunk szerint a magyar szabványügy aránylag rövid múltja ellenére is — társaival összehasonlítva — egyik legtermékenyebb intézménynek bizonyult. Ez derül ki abból a bibliográfiából is amelyet M. SCHUCHMANN adott ki (*„Bib-*

liographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation". La Haye, 1958. 107 p. /FID publ. 303./). Szabványaink színvonalát illetően is jó hírünk van a nagyvilágban.

Hogy könyvtári szabványosításunk jó irányban halad és szabványaink általában sikerültek, annak világos bizonyítéka, hogy a nemzetközi szabványosítás elismert szervezete (ISO), amely néhány év óta ún. ajánlásokat ad ki tagállamainak részére, az ajánlások kidolgozásánál a Magyar Szabványügyi Hivatal javaslatait is rendszeresen figyelembe veszi, és hogy az eddig megjelent ilyen ajánlások túlnyomó többségének rendelkezései az ezeknél évekkel előbb megjelent magyar szabványok előírásaival lényegükben megegyeznek. (Egyetlen kivétel a cirillbetűs átírás, amelynek hazai szabályozási módja itthoni könyvtárosi, bibliográfiai és nyelvészi körökben is erős kritikai hangokat váltott és vált ki, mert ezzel az ún. fonetikus szabályozással a magyar gyakorlat teljesen elszigetelődött.)

A magyar szabványgyűjtemény jelenlegi újabb kiadásának igen hasznos gyarapodása az is, hogy ezeket az *ISO*-ajánlásokat — összesen hatot — teljes fordításban közli. Ez ajánlások és a magyar szabványok futó összehasonlításából egyébként az is kiviláglik, hogy egy-egy magyar szabvány láthatólag egyes nagyobb összefüggő területek összefoglaló szabványosítására törekedett, míg az *ISO*-ajánlások egy-egy kisebb részlet szabályozását tűzték ki célukul. Ez utóbbi szerényebb, óvatosabb célkitűzést egy nemzetközi szabályozás jóval bonyolultabb feladata teljes mértékben indokolja.

Mindent összevetve: a Magyar Szabványügyi Hivatal — és persze nem utolsósorban a könyvtárügy szabványosítását kezdettől fogva irányító Barta Gábor — jó szolgálatokat tett mind bel-, mind külföldi viszonylatban az értékes munka kibocsátásával. Egy harmadik — remélhetőleg nem távoli időszakban megjelenő — kiadásban már szívesen látnánk egyes szabványok teljes idegennyelvű fordításait is — talán a mostani mellékletek rovására, amelyek nagyon megnövelik a könyv terjedelmét és nehézkessé teszik használatát is. Ez a tehermentesítés talán mikrokártyák csatolásával vagy más helykímélő módon is megoldható lenne.

Moravek Endre

Iudex Translationum. Vol. 12. Paris, 1961. Unesco. 737 p.

Idén is megjelent az Unesco kiadásában a fordítások nemzetközi bibliográfiája, mely a korábbi kötetekhez hasonlóan országonként és azokon belül az ETO 10 főosztályában sorolja fel az idegen nyelvből az adott ország nyelvére lefordított és 1959-ben ott kiadott könyveket. 67 ország Unesco bizottságai és kiadói szervei összesen közel 30 000 címet szolgáltattak.

A hasznos kézikönyv lapozgatása és a végén található mutató felhasználása útján érdekes statisztikai összehasonlításokra nyílik mód: az országok közül a legtöbb fordítást (5254) a Szovjetunió adta ki. 1000-en felüli számban jelentek meg fordítások (nagyságrendben) Németországban, Franciaországban, Csehszlovákiában, Belgiumban, Olaszországban, Hollandiában, Spanyolországban, Japánban, az Egyesült Államokban és Svédországban.

1959-ben is a legtöbb fordítás (közel 60%) a szépirodalmi művekből készült, utána következnek a jog, a társadalmi tudományok és a pedagógia, a történelem, a földrajz, majd csak ezután az alkalmazott tudományok, végül a vallás és a nyelvtudományok.

A szerzőket tekintve kitűnik, hogy N. Hruscsov áll a sor élén, akinek műveiből, beszédeiből 198 fordítás készült, főleg a Szovjetunió népeinek nyelveire. Utána következnek Lenin (174), a Biblia (171), Tolsztoj (130), Verne (124), Dosztojevszkij (114), Agatha Christie (103), Shakespeare (90), G. Simenon (74), Marx (69), Andersen (69), Csehov (68), Balzac (68), P. Buck (67), Cronin (60). 50 feletti számban készültek fordítások Zola, Maugham, Gardner, Turgenyev, G. Greene műveiből.

Gombocz István

Ankwicz — Kleehoven, Hans : **Der Wiener Humanist Johannes Cuspinianus. Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I.** Graz-Köln 1959. H. Bohlaus Nachf. XII, 344 l. 14 t.

Szerzőt több mint egy félszázadon keresztül foglalkoztatta az osztrák humanizmus egyik vezető egyéniségének, Cuspinianusnak a személye. Forráskiadványok, könyvek, cikkek sorozata az eredménye ennek a soha nem szűnő érdeklődésnek, amelynek mintegy összefoglaló eredményeként jelent meg most ez az életrajz, értékes gyarapodásaként a XVI. század tudománytörténetének és a magyar—osztrák történeti kapcsolatok kutatásának. A Habsburg-ház családi politikája és régóta Magyarország felé törő hatalmi igényei okozták, hogy Cuspinianusnak, ennek a félig diplomatának, félig tudósnak nem kevesebbszer mint harmincnégyszer kellett útnak indulnia Magyarország felé, hogy ott a császári politika érdekeit próbálja érvényesíteni. Bármilyen fontosak voltak is azonban történel-

münk későbbi eseményei és a magyar kultúra alakulásának szempontjából ezek az osztrák vonatkozások, A. munkájának ismertetésére természetszerűleg nem ezért került itt sor, hanem azért, mert sok új adattal és szemponttal járul hozzá a MÁTYÁS király halála után felbomlóban levő *Corvina-könyvtár* történetéhez. Cuspinianus ui. és a vele együtt vagy tőle függetlenül Budán megfordult német és osztrák humanisták: CELTIS, GREMPER, COLLIMITHIUS, VADIANUS, BRASSICANUS magyarországi útjainak egyik legfőbb vonzóereje éppen ez az egykor fényes, de ULÁSZLÓ idejében már elhanyagoltságba süllyedt könyvtár volt. Amit csak tudtak, igyekeztek megszerezni belőle. A. munkájának egyik nagy tanulsága éppen az, hogy a *Corvina* mennyire nemcsak egy hatalmát fitogtató uralkodó reprezentatív gyűjteménye volt, a *Corvin-kódexek* nem pusztán külső szépségüknél fogva tetszetős műkincsek, hanem sokszor valóságos kincsek a kor tudománya számára. A XVI. század humanistái nem hiába kutattak olyan szívósan a gondozó nélkül maradt könyvtárban, hanem görög szerzők addig kiadatlan műveit, egyiket a másik után rendezték sajtó alá a Budán szerzett kódexekből. A *Bibliotheca Corvinának* tehát éppen a bomlás állapotában komoly jelentősége volt a közép-európai humanizmus megtermékenyítésében. Ezért A. könyve nélkülözhetetlen a *Corvin-könyvtár* és a magyarországi humanizmus történetének minden kutatója számára.

CSAPODI CSABA

Bibliografija knjiga i periodičnih izdanja stampanih u Hercegovini (1873—1941). Szerkesztették: ŠTITIC, Lina és DŽIDAR, Hamid. Mostar, 1958. 132 p.

Jugoszlávia az első világháború után alakult meg, olyan területekből, amelyek addig különféle országok részei voltak. A kultúra munkásaiia ezért nehéz, de érdekes feladat várt, amikor a déli szlávok szellemi értékeit kellett számbavenniük. Nehéz volt annál is inkább, mivel addig az időpontig, amíg a déli szlávok egy országba nem tömörültek, több kulturális középpont tevékenykedett egymástól függetlenül, bár valamennyiük a nemzeti öntudat ápolását szolgálta.

A déli szlávok könyvkiadásáról összefoglaló kép még nem született meg; részletmunka azonban örvendetes módon mind nagyobb számban lát napvilágot. Így megjelent Montenegró restrospektív bibliográfiája, s a városok közül Fiume és Split kultúrmunkásai is elkészítették városuk retrospektív bibliográfiáját. Legutóbb pedig Hercegovina jelentkezett 1873-tól 1941-ig terjedő összesítésével. (Hercegovina 1528-tól 1878-ig török, majd 1878-tól 1918-ig osztrák—magyar megszállás alatt volt).

A gondosan összeállított munka előszavában a szerkesztők Hercegovina nyomdászattörténetét foglalják össze röviden. Ebből megtudjuk, hogy első nyomdájukat a ferencrendiek létesítették 1871-ben (a könyvkiadás csak 1873-ban indult meg). A műhely nemcsak a török, hanem az osztrák—magyar megszállás idején is működött, és fontos kulturális szerepet játszott, mert egyúttal kiadói vállalat is volt. Miután a törökök a közigazgatásukat többször átszervezték, 1876-ban a hercegovinai vilajet is kapott nyomdát Mosztárban. Utóbbi nem volt ugyan hosszú életű, mégis jelentősnek tekinthetjük, mert ott nyomták az első hercegovinai újságot, a *„Neretva"*-t. Maga a lap sem élt azonban sokáig, mindössze 38 száma jelent meg, közülük is csupán három példányt ismernek. (Az első hercegovinai újság hetenként egyszer jelent meg, négy lapnyi terjedelemben, török és szerb szöveggel, török és cirill betűkkel.) Az 1891. évben indult meg a harmadik nyomda, a *„Prva srpska štamparija Vladimira M. Radovića"*, amely 1904-ig működött. Itt nyomták az első ellenzéki újságot, a *„Srpski Vjesnik"*-et (1897-től 1903-ig hetenként kétszer jelent meg, cirill betűkkel). Ez a lap a *„Srpske Riječi"* megjelenéséig a szerb autonomista törekvések harci orgánuma volt. A nyomdában könyveket is adtak ki, mégpedig nemcsak eredeti szerb alkotásokat, hanem fordításokat is. Így például PETŐFI Sándor *Apostol*-ának első szerb fordítását, cirill betűkkel, 1892-ben. A mű fordítója, sajnos, ismeretlen.

Mosztár szellemi élete az annexiós krízis időszakában nagymértékben fellendült. A festői szépségű városban ekkor meleg otthonra talált az egykorú szerb irodalom majdnem minden jelentős képviselője. (SREMAC Stevan, NUŠIĆ Branislav, SKERLIĆ Jovan voltak a legnevesebbek.) Ennek a kornak és szellemnek volt érdekes szülötte és gyümölcse a *„Mala biblioteka"* című sorozat, amely 1899-től 1909-ig összesen 185 folytatásban jelent meg. A sorozat kis formátumban, rendkívül szerény tipográfiával jelent meg, azonban nemcsak a legjelentősebb délszláv irodalmi alkotásokat foglalta magába, hanem a világirodalom nagy alkotásainak is helyet adott. Köztük három magyar kötet is látott napvilágot. 1903-ban, a sorozat 60. folytatásaként HERCZEG Ferenc hat elbeszélését közölték, a Torontál megyei születésű GRČIĆ Jovan fordításában. GÁRDONYI Géza hat elbeszélését pedig PROTIĆ

Jovan fordította, 1905-ben jelent meg mint a sorozat 107. folytatása. 1909-ben „*Madžarski pripovedači*" címen, a sorozat 116—118. folytatásaként, magyar írók elbeszéléseit adták ki: Ady Endre, Ambrus Zoltán, Bársony István, Biró Lajos, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás, Krúdy Gyula, Lengyel Géza, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Rákosi Viktor, Szini Gyula, Szőllősi Zsigmond, Tóth Béla, Turi Zoltán, Vértesi Gyula és Zöldi Márton egy-egy elbeszélését, Kostić Slavko fordításában. A második világháborúig Hercegovinában még egy magyar szerző munkája jelent meg: Tóth Tihamér „*Krist i mladež*" című műve Krajinović Emanuel fordította le.

Igen tanulságos a hercegovinai könyvkiadás statisztikája is 1873-tól 1914-ig. A bibliográfia által feldolgozott időszakban több mint 800 munka került nyomtatásra. A műveknek mintegy fele adminisztratív jellegű kiadvány volt. A kezdeti időszakot követően 1897-ben indult meg a fokozottabb könyvkiadás s 1908-ban ért el legmagasabb csúcsára. Érdekes, hogy a déli szlávok egyesülése után Hercegovina könyvkiadása jelentősen visszaesett.

1873 és 1914 között kereken 50 időszaki kiadványt (periodikát) publikáltak. Életük azonban nem volt hosszú; egyet sem említenek közülük, amely túlélt volna tíz évet.

Az adatok szerint jelentős nyomdai tevékenység csupán Mosztárban volt. Más telephelyekről csak szórványos kiadványok származtak.

Az ismertetett bibliográfia a következőképpen tagolódik: Előszó. Bibliográfiai adatok évek szerint. Évszám nélküli kiadványok. Gyűjteményes kiadványok. Muzulmán sorozat. Szerzői névsor szerinti bibliográfia. Szakbibliográfia, 33 csoportba sorolva. Periodikák. A periodikák bibliográfiája betűrendben és szakok szerint, 6 csoportba osztva. Végül utószó. Meglepő, hogy a bibliográfiának nincsen tartalomjegyzéke.

Dániel György

Nasi, Franco: 100 anni di quotidiani milanesi. Milano 1958, Tip. I. G. I. S. 148 p., 26 t. (Quaderni della città di Milano 5.)

Nasi monográfiája alapos dokumentációra, levéltári és egyéb kutatások adataira támaszkodva foglalja össze a milanói sajtó száz évét, az osztrák csapatok kivonulásától, 1859. jún. 5-től napjainkig. A tárgyalt 176 napilap története egyrészt szorosan összefonódik az olasz belpolitikai élet mozgalmaival, másrészt a sajtó jelentős technikai fejlődésen ment keresztül a száz év alatt, amelyet a szerző szintén érint.

A munka egyik legérdekesebb fejezete az, amelyikben Nasi a milánói sajtó nagyobbik felének a fasizmus első éveiben kifejtett passzív ellenálló tevékenységét ismerteti. A szigorú 1925-ös sajtótörvény azután még a legcsekélyebb bírálat lehetőségét is megsemmisítette a nem fasiszta napilapok, a többi között az *Unità* és az *Avanti!* betiltásával. Noha a szerző bizonyos objektivitásra törekszik sajtótörténetében, több ízben is kénytelen kitérni a tőkés csoportoknak arra a szerepére, amelyet a sajtó „áthangolásában" játszottak.

Érdekes történelmi tény, hogy Mussolini, mielőtt még titokban eladta értékeit 1000 000 svájci frankért egy milanói nagyiparosnak, 1944-ben, az ún. fasiszta köztársaság idején, saját személyében is megtapasztalhatta a sajtócenzúrát. A német cenzor ugyanis nem engedélyezte a fasiszta diktátor több, névvel nem jelzett cikkének megjelenését, nem sejtve nyilván szerzőjük kilétét.

A második világháború utáni milánói sajtóra, a többi világvároséhoz hasonlóan, a legmodernebb eszközökkel rendelkező, fejlett hírszolgálat jellemző. Napjainkban a hangsúly egyre inkább a híranyag közlésének újszerű, expresszívebb módjára tolódik át, ezért tapasztalható újabban többféle formai újításra való törekvés *(Giorno)*.

Nasi monográfiáját a milánói sajtó adattára teszi teljessé, amely a lehetőség szerinti leírását adja az egyes lapoknak (cím, alcím, kiadó, szerkesztő, nyomda, formátum, megjegyzés). A jegyzékben egy magyar vonatkozású lapot is találunk, a Helfy Ignác szerkesztésében megjelent *Alleanza dei popoli*t („Népek szövetsége"), amely 1862—1870-ig előbb hetilapként, 1886-ban napilapként, majd ismét hetilap formában szolgálta az olasz kormány anyagi támogatásával a magyar, a lengyel és más emigrációk érdekeit.

A milánói sajtó története hasznos forrásul szolgálhat a kutatásnak, de használhatóságát nagymértékben növelte volna, a napilapok közölt betűrendes adattára mellett, egy jól szerkesztett időrendi és névmutató.

Hernády Ferenc

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Vidosa László
A kézirat nyomdába érkezet: 1961. V. 16 — Példányszám: 1000 — Terjedelem: 15·4 (A/5) ív
1961/54076 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

SZTE KÖNYVTÁR

TARTALOM

A Magyar Könyvszemle 357
Kőhalmi Béla : A tudomány és az emberiség jövőjének programja. Az SzKP. XXII. Kongresszusa alkalmából 359
Szigeti Kilián : A Szelepchényi-kódex 363
Mészáros István : Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből 371
Csapodi Csaba : Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? 399
Molnár József : A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására a XVI. században 1527—1576 között 422
D. Szemző Piroska : Heckenast Gusztáv, a zenei kiadó. (Liszt Ferenctől—Volkmann Róbertig.) 432

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Eckhardt Sándor : Balassiana 466
Dumitrescu, A. Dinu: Deux hungarica inconnus 469
Borbély Andor : Az esztergomi „Bibliotheca" Fugger-gyűjteményének eredete .. 469
Trócsányi Zoltán : Két kiadás és könyvmeghatározás 475
Gulyás Pál : Régi könyveink történetéhez. 478
Esze Tamás : Egy lengyel királyi tanácsos levele. Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához 482
Donáth Regina : Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzúra viszonyához a XVIII. század végén 489
Keresztúry Mária : Arany „Népnevelési ügyben" című cikkéről 497
Tiborc Zsigmond : Az első „Világosság" 499
K. Markovits Györgyi : Henri Barbusse előszava a betiltott kommunista daloskönyvben 1926-ban 499

FIGYELŐ

Rózsa György : Törekvések új bibliográfiaszerkesztési módszerek kialakítására 503
Barabási Rezső : A mikromásolás néhány újabb lehetősége 505
Borsa Gedeon—Dörnyei Sándor: A régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiája 516
Székely Sándor : Magyar—német dokumentációs tapasztalatcsere 519
Dezső László : A fehérorosz és makedon címek átírásáról 520

HÍREK : Műszaki Gazdasági Tájékoztató. *(Vince Pálné)* — A nemzetközi konferenciák anyagának bibliográfiája és az UAI tevékenysége *(Szigethy Jolán)* — A Szovjet Unesco Bizottság Könyvtártudományi és Bibliográfiai Albizottsága ismét felvette a kapcsolatot a Magyar Unesco Bizottság Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságával *(Gombocz István)* — 300 éves a Deutsche Staatsbibliothek *(Gombocz István)* — Az Unesco a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrofilmtárát és Fotolaboratóriumát „társult könyvtári intézmény"-nek ismerte el *(Tőkés László)* 522

SZEMLE

A budapesti könyvtártörténet újabb irodalma. Tanulmányok Budapest múltjából (Ism. *Dümmerth Dezső)* 525
Az ateizmus kérdésének újabb irodalma (Egyet. Kvt.) Az antiklerikális irodalom népszerűsítése (Szabó Ervin Kvt.) (Ism. *Vértesy Miklós)* 527
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (Ism. *Walleshausen Gyula)* . 528
Barta Gábor: A könyvtári munka szabványai (Ism. *Moravek Endre)* 429
Index Translationum. Vol. 12. (Ism. *Gombocz István)* 530
Ankwicz—Kleehoven, Hans: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinianus (Ism. *Csapodi Csaba)* 530
Bibliografija knjiga i periodichnih izdanja stampanih u Hercegovini (Ism. *Dániel György)* 531
Nasi, Franco: 100 anni di quotidiani milanesi (Ism. *Hernády Ferenc)* 532

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DE MATIÈRES

Magyar Könyvszemle (Pro domo) 357
B. Kőhalmi: Le programme de la science et de l'humanité. A propos du XXIIe Congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique 359
K. Szigeti: Le manuscrit Szelepchényi du XIIIe siècle (Avec résumé en allemand) 363
I. Mészáros: Un livre d'école en Hongrie daté de la première moitié du XIIe siècle (Avec résumé en français) 371
Cs. Csapodi: Quand la bibliothèque du roi Matthias a-t-été détruite? (Avec résumé en français) 399
J. Molnár: L'influence de l'imprimerie sur la langue littéraire hongroise entre 1527 et 1576 (Avec résumé en allemand) 422
P. D. Szemző: Gusztáv Heckenast, éditeur musical (De Ferenc Liszt à Robert Volkmann) (Avec résumé en français) 432

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Z. Eckhardt: Nouveaux documents sur Balassi, poète hongrois du XVIe siècle... 466
A. D. Dumitrescu: Deux hungarica inconnus 469
A. Borbély: Provenance de la collection Fugger de la „Bibliotheca" d'Esztergom 469
S. Trócsányi: Identification de vieux livres hongrois 475
P. Gulyás: Contribution à l'histoire de nos livres anciens. 478
T. Esze: La lettre d'un conseiller de roi en Pologne. Données sur la littérature de la guerre d'indépendance de Ferenc Rákóczi II. 482
R. Donáth: Les relations entre la Censure et les auteurs hongrois à la fin du XVIIIe siècle 489
M. Keresztury: Un article de János Arany intitulé „Sur l'affaire de l'éducation nationale" 499
Zs. Tiborcz: „Világosság", revue athée hongroise de 1911 497
Gy. K. Markovits: Préface de Henri Barbusse dans un chansonnier communiste de 1926 supprimé par la censure hongroise 499

CHRONIQUE

Gy. Rózsa: Nouvelles méthodes dans la rédaction des bibliographies 503
R. Barabási: Nouveaux moyens de la microreproduction 505
G. Borsa—S. Dörnyei: L'état des travaux de la nouvelle bibliographie des vieux imprimés de Hongrie 516
S. Székely : Échange d'expériences hongaro-allemand dans le domaine de la documentation 519
L. Dezső: Translittération des titres biélorusses et macédoniens 520
NOUVELLES 522

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Nouvelle littérature sur l'histoire des bibliothèques de Budapest. Articles dans le volume XIV de „Tanulmányok Budapest múltjából" (Etudes sur le passé de Budapest) *(D. Dümmerth)* 525
Nouveaux ouvrages traitant les problèmes de l'athéisme (Bibliothèque de l'Université de Budapest) — Popularisation de la littérature anticléricale (Bibliothèque Municipale de Budapest) *(M. Vértesy)* 527
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete *(Gy. Walleshausen)* 528
Barta Gábor: A könyvtári munka szabványai *(E. Moravek)* 529
Index Translationum Vol. 12 *(I. Gombocz)* 530
Ankwicz-Kleehoven, Hans: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinianus *(Cs. Csapodi)* 530
Bibliografija knjiga i periodichnih izdanja stampanih u Hercegovini *(Gy. Dániel)* 531
Nasi, Franco: 100 anni di quotidiani milanesi *(F. Hernády)* 532

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
A5. 542

KÜLÖNSZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

[redacted]

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI KUTATÁS KÉRDÉSEI

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT
ANKÉTJA
BUDAPEST, 1960. JÚNIUS 13—14.

[redacted]

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1961

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 77. ÉVF. KÜLÖNSZÁM 1—136. 1. BUDAPEST, 1961. JÚNIUS

[redacted]

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő
KŐHALMI BÉLA

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, JÓBORÚ MAGDA, KOVÁCS MÁTÉ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, SZEKERES PÁL, V. WALDAPFEL ESZTER

Szerkesztőség : Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon : 134—400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel.
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI KUTATÁS KÉRDÉSEI

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT
ANKÉTJA
BUDAPEST, 1960. JÚNIUS 13—14.

PROBLÈMES DES RECHERCHES BIBLIOTHÉCONOMIQUES

COLLOQUE ORGANISÉ PAR LE
CENTRE BIBLIOTHÉCONOMIQUE ET MÉTHODOLOGIQUE
BUDAPEST, LES 13 ET 14 JUIN 1960.

A könyvtártudományi kutatás kérdései

Ezen a címen a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1960. évi június hó 13—14-én az Országos Széchényi Könyvtár dísztermében ankétot rendezett. Az ankéton mintegy 110 kutató jelenlétében három előadás hangzott el. A résztvevők között egyaránt szerepeltek a tudományos, a szak-, valamint a közművelődési könyvtárak munkatársai. Az előterjesztett anyagot 19 hozzászólás vitatta meg, illetve egészítette ki.

Az ankét első napján SEBESTYÉN Géza, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, második napján JÓBORÚ Magda, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója és KOVÁCS Máté tanszékvezető egyetemi tanár elnökölt.

A Művelődésügyi Minisztériumot az ankéton SZEKERES Pál, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának vezetője képviselte. A német könyvtárosok üdvözletét Kurt BRÜCKMANN, a Német Demokratikus Köztársaság Felsőoktatási Államtitkársága Könyvtárosztályának vezetője tolmácsolta, aki az ankét megrendezése idején egy könyvtáros delegáció élén Magyarországon tartózkodott.

Tekintettel arra, hogy az ankét iránymutatást nyújthat a könyvtártudományi kutatások kiszélesítésében, elmélyítésében és szervezettebbé tételében, az alábbiakban közzétesszük teljes anyagát. Megjegyezzük, hogy az előadások itt közölt szövege a tömörített szóbeli formával szemben részleteiben kiegészült, illetve a szükségszerű simításon esett át. Az ankét anyagán kívül függelékben közöljük a művelődésügyi miniszter 77.114/1960. sz. utasítását a könyvtári kutatómunka szabályozásáról. Csatoljuk továbbá az országos távlati kutatási terv számára alkotott könyv- és könyvtártudományi kutatási tematikát, ami az ankét tanulságainak felhasználásával készült, s ami a konkrét szakkutatásnak máris alapul szolgál.

PROBLÈMES DES RECHERCHES BIBLIOTHÉCONOMIQUES

C'était l'objet d'un Colloque organisé par le Centre Bibliothéconomique et Méthodologique qui a eu lieu les 13 et 14 juin 1960 dans la Salle des Conférences de la Bibliothèque Nationale, Széchényi. Trois conférences ont été tenues à cette occasion en présence de 110 chercheurs, conférences complétées par les interventions (au nombre de 19) faites par les participants.

Cette publication embrasse les conférences du Colloque ainsi que les débats qui l'ont suivi; elle offre en outre les prescriptions du Ministre de la Culture au sujet de la réglementation des travaux de recherches bibliothéconomiques, de même que le programme des recherches bibliologiques et bibliothéconomiques prévues par les plans à long terme à l'échelle nationale.

AZ ANKÉT MEGNYITÁSA

Sebestyén Géza, *az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ vezetője*

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ nevében szeretettel üdvözlöm ankétunk résztvevőit, köztük a Művelődésügyi Minisztérium képviselőit, különösen pedig a jelenleg hazánkban tartózkodó német könyvtárosdelegációt, élén Kurt BRÜCKMANN-nal, a Német Demokratikus Köztársaság tudományos könyvtárait irányító Főiskolai Államtitkárság Könyvtárosztályának vezetőjével. Az ankét szervezése során felvetődött az a gondolat, hogy hívjuk meg a szocialista országok könyvtártudományának képviselőit közös kutatási és kutatásszervezési problémáink megvitatására. Mivel azonban ankétunk még csak az első ilyen irányú kezdeményezésünk, úgy döntöttünk, hogy szűkebb keretek között tartunk vitát a könyvtártudomány kérdéseiről. Annál nagyobb örömünkre szolgál, hogy alkalmunk nyílik német barátainkat körünkben üdvözölni, akik kifejezték szándékukat, hogy ankétunkon résztvegyenek.

Ismeretes, hogy milyen hatalmas utat tett meg könyvtárügyünk az elmúlt tizenöt esztendő alatt. Közművelődési és tudományos könyvtárak ezreinek megszervezése, az olvasók táborának rohamos növekedése, az 1956. évi könyvtárügyi törvény és annak végrehajtása jelzik a nagyarányú fejlődés útját, a könyvtári gyakorlat kibontakozását hazánkban. Nem követte azonban ezt a fejlődést kellőképpen az elmélet, a könyvtártudomány; lemaradása a gyakorlat mögött egyre érezhetőbben fékezi könyvtárügyünk további előrehaladását.

Ankétunk célja a könyvtártudományi kutatás hiányosságainak tudatosítása és felszámolása. Hangsúlyozni szeretném, hogy az ankét tárgyát *a szoros értelemben vett könyvtártudományi kutatások kérdéseire korlátoztuk,* és nem kívánjuk jelen alkalommal megvitatni azokat a könyvtárainkban folyó tudományos kutatásokat, amelyek más tudományágakra (történettudomány, irodalomtudomány stb.) vonatkoznak. Ugyanígy nem tartoznak az ankét tematikájába a könyvtár szolgáltatásai sem. A könyvtárakban folyó szaktudományi kutatásoknak és a könyvtárak tudományos szolgáltatásainak kérdéseit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága rendezésében külön konferencia fogja megvitatni.

Szekeres Pál, *a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának vezetője*

A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya nevében üdvözlöm az ankétot, amely a könyvtártudományi tevékenység szervezettebb fejlődésének megindulását jelzi. Az ankét tehát nem befejezés, összegezés, hanem kezdet.

Nem az a célja, hogy már tisztázott, lényegében kiérlelt kérdéseket tárgyaljon, hanem hogy vitát kezdeményezzen, eszmecserére ösztönözzön. Nagy szükség van erre, mert — teljesen igaza van SEBESTYÉN Gézának — jelentős gyakorlati eredményeink mellett még tisztázatlanok munkánk elméleti alapjai. LENIN mondotta a természettudományokkal kapcsolatban, hogy a filozófia fejlődése elősegíti a tudomány fejlődését. Vonatkozik ez a megállapítás a könyvtártudományra is. Eljutottunk már arra a pontra, ahol megfelelő gyakorlati tapasztalatok halmozódtak fel mögöttünk. Előrehaladásunkat az elmélet terén is biztosítani kell. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya nevében sok sikert kívánok az ankét résztvevőinek és rendezőinek: bízom abban, hogy konstruktív vita fog kialakulni, és hogy az ankét eredményei sem fognak elmaradni.

Kurt Brückmann, *az NDK Felsőoktatási Államtitkársága Könyvtárosztályának vezetője*

Mindenekelőtt megköszönöm SEBESTYÉN Géza üdvözlő szavait, és tolmácsolom a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosai köszöntését az ankét résztvevőinek. Ez az ankét is bizonyítéka annak, hogy milyen komoly jelentőséget tulajdonítanak a szocialista államokban a könyvtárügy kérdéseinek, a gyakorlati könyvtári munkának és a tudományos kutatásnak egyaránt. Örülök, hogy résztvehetünk ezen az ankéton, bár — sajnálatos módon — nem állt módunkban kellőképpen felkészülni a vitára. Munkájukhoz magam és a német könyvtáros delegáció minden tagja nevében sok sikert kívánok.

Kovács Máté

A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában

I. Tudománypolitika és az egyes tudományok

A *szocialista* tudománypolitika elvi útmutatása[1] és a tudományok története egyaránt azt tanúsítja, hogy a tudományok egy-egy ágának, illetve egész csoportjának szerepe és jelentősége — egyebek mellett — alapvetően két körülménytől függ. Éspedig a tudományág, illetve tudománycsoport tárgykörének *társadalmi fontosságától*, valamint e tárgykör *módszeres feldolgozásának* fokától. Vagyis attól, hogy maguk a természeti vagy társadalmi valóság vizsgált tárgyai és intézményei, jelenségei, illetve folyamatai mennyire jelentősek az adott társadalom gyakorlatában, valamint attól, hogy a kutatás szemlélete és módszerei, kiterjedése és mélysége, továbbá az eredmények megfogalmazásának és rendszerezésének színvonala mennyiben felel meg a társadalmi gyakorlat szükségleteinek. Az elért elméleti eredmények mennyiben válhatnak közvetlenül vagy közvetve a gyakorlat tudatos irányításának vezérvonalává.

A *polgári* tudományelmélet a társadalmi gyakorlat és az elmélet összefüggéseit nem vagy nem kellően vette számba. Valamely tudományág ismérvéül jobbára csak egyes formális és elkülönítő jegyeket hangsúlyozott, mint pl. a tudomány tárgyának elhatárolhatósága minden más tudomány tárgyától, az ismeretek önelvű rendszerezésének lehetőségei, a vizsgálódás sajátos nézőpontja stb. Nyilvánvaló, hogy a marxista tudományelmélet és a szocialista tudománypolitika számára ezek az elkülönítő jegyek szintén fontosak, de önmagukban nem lehetnek elégségesek. Ezek csak a társadalmi gyakorlat alapvető követelményei mellett, azok szükségszerű következménye- és kiegészítéseképpen jöhetnek tekintetbe. Annál is inkább, mert a marxista tudományos kutatás a természeti és társadalmi valóság tárgyait, jelenségeit és folyamatait nem csupán önmagukban, hanem összefüggéseikben is igyekszik megvilágítani.

Ahhoz, hogy mérlegelni tudjuk, mi ma az egyes tudományágak szerepe és jelentősége a szocialista tudománypolitikában, két fejlődési tendenciát kell párhuzamba állítanunk. Az első, hogy a tudományok társadalmi súlya, jelentősége a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szakaszában általánosságban máris szembetűnően megnövekedett, és előreláthatóan még tovább növekszik. Ez a szocialista társadalom gazdasági alaptörvényéből szükségszerűen következik. A termelés szakadatlan növelése és tökéletesítése, a legfejlettebb technika következetes alkalmazása, az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítése, valamennyi tagja sokoldalú fejlődésének biztosítása egészben véve magasabb-

[1] Erdei Ferenc—Kónya Albert: *Az országos távlati tudományos terv kidolgozása és a kutatások koordinálása.* Magy. Tudomány, 1960. 2. sz.

rendű termelési és kulturális feladatok megoldását teszi szükségessé. Ennek megfelelően a természeti és társadalmi valóság egyre mélyebb ismeretét és a kutatási eredmények egyre tervszerűbb felhasználását követeli meg. A fejlődés másik tendenciája pedig az, hogy a társadalom e forradalmi átalakulása ugyanakkor az egyes tudományok egymáshoz viszonyított súlyának megváltozását is szükségszerűen magával hozza. A társadalmi fejlődés következményeinek megfelelően a tudományok polgári együttese helyébe fokozatosan a tudományok új, szocialista rendszere lép.

Ez a fejlődés eddigi, a *szocializmus* alapjait lerakó szakaszában általánosságban a természet- és műszaki tudományok súlyának rendkívüli megnövekedésében, az egyes tudománycsoportokon belül pedig az egyes tudományok jelentőségének számottevő eltolódásában, sőt egyes eddig visszamaradt vagy újonnan fejlődésnek indult tudományágak jelentkezésében mutatkozott meg. A természettudományok és a technika körén belül pl. gyors fejlődésnek indult az atomkutatás, világűrkutatás, automatika és telemechanika, rakétatechnika, kibernetika stb. A társadalomtudományok körén belül pedig pl. az olyan alapvető fontosságú társadalmi folyamatok, mint a népgazdaság vagy az oktatás és nevelés előtérbe hozták a közgazdasági, ill. pedagógiai tudományokat. Vagy az olyan, immár évszázadok óta jelentős tudományok, mint a filozófia, történet-, állam- és jog-, irodalom-, ill. nyelvtudományok mellé kezdenek felsorakozni olyan, a társadalom újabban megerősödő vagy kialakuló jelenségeit, ill. folyamatait vizsgáló tudományok, mint a zenetudomány, színház-, film-, népműveléstudomány, a bibliológia, ill. könyvtártudomány stb. Nyilvánvalóan azért, mert a zenével, színházzal, filmmel, írással, könyvvel és könyvtárral, népműveléssel stb. összefüggő társadalmi jelenségek és folyamatok, értékek és intézmények szerepe erősen megnövekedett. A zenekultúra, továbbá a színház- és filmkultúra, ill. a könyv- és könyvtárkultúra stb. a szocialista társadalom gazdasági, politikai és kulturális életében az eddiginél sokkal nagyobb jelentőségre tett szert, a társadalomnak sokkal szélesebb tömegei és sokkal intenzívebben vesznek benne részt, mint eleddig bármikor. Így időszerű és közérdekű feladattá lett, hogy most már a társadalomnak e jelenségei és folyamatai is egész terjedelmükben és mélyrehatóan módszeres kutatás tárgyává váljanak. Ugyanúgy, mint azok, amelyek pl. a nyelvvel, az irodalommal, a művészetekkel vagy a társadalom fejlődésével, állam- és jogrendjével stb. kapcsolatosan már korábban kibontakoztak, s amelyeknek tudományos vizsgálata már a fejlődés korábbi fokán is fontos, közérdekű feladatnak minősült.

A magyar tudományos kutatás most készülő *országos távlati terve*[2] szocialista társadalmunk most kibontakozó gyakorlatának ezeket az alapvető, új politikai, gazdasági és kulturális követelményeit megközelítő teljességgel tükrözi. Társadalmunk fejlődésének, különösen pedig kulturális életének tudatos és tervszerű továbbfejlesztése szempontjából alapvető jelentőségű pl. az, hogy a *közművelődés*[3] elméleti, gyakorlati kérdéseinek és történetének kutatása — ezen belül a könyvkiadás, könyvterjesztés, sajtó és a könyvtárak leg-

[2] *Az országos távlati tudományos terv kidolgozása.* Bp. 1960. Tudományos és Felsőoktatási Tanács.

[3] A *közművelődés* szó a magyar nyelvhasználatban régebben általában a kulturális élet egészének összefoglaló jelölésére volt használatos. Újabban azonban szűkült a fogalom köre. Nem szokás beleérteni pl. sem az oktatást és nevelést, sem a tudományos kutatást. A mai szóhasználat egyre inkább a társadalom kulturális életének, a kulturális értékek társadalmi felhasználásának összefoglaló nevéül szolgál.

fontosabb elméleti és történeti problémáinak kutatása is — helyet kapott az országos kutatási feladatok között. Szükségszerűen következik ez szocialista művelődéspolitikánknak abból a célkitűzéséből, hogy kulturális életünk fejlődését a maga egészében közüggyé tegye, kulturális életünk egyes területeinek arányos fejlesztéséhez az anyagi, technikai és elméleti feltételeket biztosítsa. Így szocialista államunk a gazdasági szervező funkcióval párhuzamosan kulturális nevelő tevékenységét is hatékonyan elláthatja.

Az állam és a társadalom kulturális nevelő munkája viszont csak akkor lehet eredményes, és a szocialista kultúra a népgazdaság szocialista rendjének fejlődését csak akkor tudja a maga sajátos eszközeivel valóban hatékonyan támogatni, ha a művelődés egészét korszerűen tisztázott elméleti és történeti ismeretek alapozzák meg. Ha tehát a közművelődés gyakorlatának — ezen belül az írásbeli közléssel és olvasással, a könyvvel és sajtóval, valamint a könyvtárakkal összefüggő társadalmi gyakorlatnak — sajátos objektív törvényszerűségeit, fejlődéstörténetét és a társadalom gazdasági, politikai és kulturális életéhez fűződő összefüggéseit módszeres tudományos elemzéssel, pontosabban marxista társadalmi-történeti szemlélettel végzett rendszeres vizsgálattal igyekszik feltárni és elvszerűen rendszerezni. Ez annál is inkább elengedhetetlen, mert kulturális életünk egyes fő területei egymáshoz viszonyítva ma még több tekintetben is az egyenlőtlen fejlődés jeleit mutatják. Ami egyfelől abból adódik, hogy a művelődés egyes ágaiban már maga a polgári örökség is másmás terjedelmű és színvonalú volt. Másfelől pedig abból, hogy a továbbfejlődés anyagi és szellemi előfeltételeit az elmúlt másfél évtized során nem sikerült mindig arányosan biztosítani.[4] Végül, de nem utolsósorban abból is — s itt most ez a legfontosabb —, hogy egyes területeken a szaktudományi kutatás ma még erősen elmaradott állapotban van. Holott a kultúra szocialista fogalmában — még a szűkebb értelemben vett szellemi kultúra fogalmában is — szükségképpen szorosan egybekapcsolódnak a *szellemi értékek* és azok *létrehozásának*, valamint tervszerű és intézményes *társadalmi felhasználásának* folyamatai, vagyis az eredményeknek a termelésben és más gyakorlati tevékenységben, a szocialista tudat formálásában, a közművelődésben, valamint az oktatásban és nevelésben való gyakorlati alkalmazása.[5] Nyilvánvaló, hogy a művelődés fő folyamatai nemcsak szervesen kiegészítik, hanem kölcsönösen fel is tételezik egymást. Ugyannyira, hogy az egyik vagy a másik visszamaradása vagy túlsúlya megzavarhatja, sőt veszélyezteti az új szocialista kultúra egészének most kialakuló egyensúlyát is és továbbmenően a szocialista társadalom most kibontakozó gyakorlatában betöltendő szerepét és hivatását is. Éppen ezért nemcsak kultúránk egészének arányos fejlesztését és ennek szükséges előfeltételeit kell előirányozni, hanem művelődésünk valamennyi lényeges folyamatának korszerű, tervszerű és rendszeres tudományos kutatását is következetesen biztosítani kell. Mégpedig lehetőség szerint egymással összehangoltan és tár-

[4] A *polgári örökség* a művelődés egyes területein szükségképpen nálunk is másmás fejlődési fokig jutott, mert ezeknek pl. az ellenforradalmi művelődéspolitika a maga érdekeinek megfelelően a maitól alapvetően eltérő szerepet szánt. Az újabb fejlődés egyenlőtlenségei pedig az 1953—56-os évek politikai és gazdasági nehézségeiből fakadtak, amelyeknek hátrányos következményei csak fokozatosan küszöbölhetők ki.

[5] A közművelődés fogalmának körén belül pl. a *népművelésben* : az ismeretterjesztésben, a műkedvelő művészeti mozgalmakban, művelődési otthonok munkájában, a *könyv- és könyvtárkultúrában* : az írás és olvasás, a könyvkiadás és könyvterjesztés, a sajtó, a könyvtárak stb. útján, a *múzeumok* és *kiállítások*, a *színházi* és *filmelőadások*, a *hangversenyek*, a *rádió* és *televízió* révén.

sadalmi jelentőségükkel arányosan, hogy kulturális életünk minden ága korszerűen tisztázott elméleti és történeti ismeretekre épülhessen, s ennek megfelelően mai gyakorlatunk minél tudatosabbá válhasson, a közművelődés továbbfejlesztésének irányelvei és körvonalai pedig elméletileg megalapozott tudományos előrelátással legyenek kidolgozhatók.

A *könyvtártudomány*[6] helyét a szocialista tudománypolitikában, szerepét, kapcsolatait, és fejlődési lehetőségeit a marxista társadalomtudományok sorában, valamint ismeretrendszerének jelentőségét a szocialista társadalom gyakorlatában szükségképpen és alapvetően ugyancsak a tárgykör társadalmi fontossága és a kutatási eredmények értéke határozza meg. A kérdés megvilágítása tehát ebben az esetben is a tárgykörnek tekinthető társadalmi gyakorlat fejlődéstörténetének, mai állapotának és további fejlődési lehetőségeinek felvázolásával, valamint ismeretkörének körvonalazásával, az ismeretek összetételének, jellegének, rendszerezésének jelzésével, a célravezető kutatási szemlélet és módszer megvilágításával kísérelhető meg. A szakkutatás mai állapotának és a vele szemben támasztható korszerű követelményeknek a különbsége egyben feltárja a szakkutatás legidőszerűbb és legsürgősebb feladatait is.

II. A könyv- és könyvtárkultúra a modern társadalomban

A *bibliológia*, illetve a *könyvtártudomány* társadalmi fontosságát a társadalom életében betöltött jelentőségének megnövekedése, tárgykörének: az írásos-nyomtatásos közlésmódnak, az ezen alapuló társadalmi gyakorlatnak s az ebből eredő értékeknek, illetve intézményeknek szerepe, annak széleskörű kibővítése és jelentőségének szakadatlan fokozódása mutatja meg.

Az *írásos-nyomtatásos közlésmód* különböző megjelenési formáival — vagyis az írással és olvasással, továbbá a könyvvel, sajtóval és más kiadványokkal, valamint a könyvtárakkal — összefüggő társadalmi gyakorlat egyre gyorsuló ütemben és egyszerre két irányban is erőteljesen fejlődik. Egyfelől úgy, hogy az írás és olvasás ismerete és használata az egymást váltó társadalmi rendszerekben a társadalom egyre szélesebb köreire terjed ki. Másfelől pedig úgy, hogy az egyes embereknek az írással, még inkább az olvasással kapcsolatos személyes gyakorlata egyre intenzívebbé válik. Így az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző megjelenési formái az egyes emberek életében egyre nagyobb szerephez jutnak, tudatuk formálásában és munkájuk eredményes ellátásában egyaránt.

A rendi társadalom viszonylag kisszámú írástudóját pl. a kapitalizmusban nálunk is, másutt is a polgárság szélesebb írni-olvasni tudó rétegei váltják

[6] A *könyvtártudomány* elnevezés nálunk tágabb és szűkebb értelemben egyaránt használatos. *Tágabb* értelemben elsősorban a német gyakorlatot követve az írásbeli közléssel és olvasással, a könyvvel, sajtóval és más kiadványokkal, valamint a könyvtárakkal összefüggő jelenségek, folyamatok, termékek és intézmények módszeres vizsgálatából adódó ismeretrendszer egészének összefoglaló jelölésére szolgál. *Szűkebb* értelemben főként az angol gyakorlat nyomán ennek csak egy részét: a könyvtárak gyakorlatával és fejlődéstörténetével közvetlenül összefüggő ismeretek rendszerét jelöli. A szűkebb, ill. tágabb értelmezés váltakozása nem egyszer komoly zavarok vagy félreértések forrása. Megfontolandó, nem kell-e az elnevezés megkülönböztetésével is világosan különbséget tenni a tágabb és szűkebb fogalomkör között. A tágabb fogalomkört a román népek (olasz, spanyol, román stb.) szóhasználatának megfelelően és Szabó Ervin példájára is célszerűbb bibliológiával (könyvtudomány) jelölni. A *könyvtártudomány* elnevezést pedig helyesebb a szűkebb fogalomkör jelölésére használni.

fel. Sőt a fejlettebb kapitalista országokban a társadalom más osztályai, pl. a munkások és parasztok is fokozatosan megszerezték az írás-olvasás ismeretét, és kialakították a maguk sajátos olvasási kultúráját. A szocializmus, még inkább a kommunizmus viszonyai között pedig a társadalom egésze teljes mértékben és magas színvonalon részesévé válik az írásos-nyomtatásos közlésmód nyújtotta lehetőségeknek. Itt végre elvben is és gyakorlatban is a társadalom minden tagja számára hozzáférhetővé válik az emberi kultúra értékei közül mindaz, ami e legfejlettebb társadalmi rendszer megszilárdítása és kibontakozása szempontjából lényegesnek, időszerűnek és közérdekűnek minősül, s aminek a szétsugárzására az írásos-nyomtatásos közlésmód sajátos adottságai alkalmasak lehetnek. Itt és így az írásos-nyomtatásos közlésmód sajátos lehetőségei a társadalom gyakorlatában valóban a lehető legszélesebb körben és a legintenzívebb módon érvényre juthatnak.

Az UNESCO adatai szerint a világ könyvtermelése évente átlagosan negyed millió mű, megközelítően 5 milliárd példányban[7] Egyenlő megoszlás esetén tehát az emberiség egy-egy tagjára általában nem egészen 2 példány jutna. Az öt földrész napilapjainak száma mintegy 6300, amelyek naponta átlagosan 240 millió példányban jelennek meg. Tehát 10—11 főre esik 1—1 lappéldány.[8] Ezen kívül mintegy százezernyi folyóirat és számtalan különféle aprónyomtatvány (füzet, különlenyomat, jegyzet, zenemű, térkép, plakát stb.) lát folyamatosan napvilágot. S mind e hatalmas kiadványáradat, különösen a könyvek és folyóiratok túlnyomó többsége a különféle rendkívül nagyszámú közkönyvtárban és a szinte megszámlálhatatlan házi könyvgyűjteményben halmozódik fel, ahol az érdeklődő olvasó rendelkezésére áll.[9]

Az írással és olvasással, a könyvvel, sajtóval és más kiadványokkal, valamint a könyvtárakkal összefüggő társadalmi gyakorlat e világméretű kifejlődése azonban korántsem jelenti azt, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód kiterjedésében és mélységében máris elérte mindazoknak a lehetőségeknek a *szélső határát*, amikre sajátos adottságai alapján képes. Kiterjedésének további lehetőségeit szembetűnően mutatja az, hogy most még az emberiség 15 éven felüli részének csak alig több, mint a fele (mintegy 56%-a) tud írni-olvasni. Elmélyülésének további lehetőségeit pedig az jelzi, hogy ez idő szerint az írni-olvasni tudók mintegy kétharmadának írás- és olvasási ismerete alig haladja meg az elemi fokot. A kiadványokban és könyvtárakban felhalmozott értékekből tehát nem vagy alig részesül.[10] Jelenleg az írni-olvasni tudóknak csak mintegy harmada, vagyis mindössze az emberiség egyötöde fejlesztette magasabb színvonalra a maga írásgyakorlatát és olvasási kultúráját. Ugyanakkor tisztán kell látnunk azt is, hogy ez az arány az emberiség fejlődésének jelenlegi szakaszában gyorsuló ütemben javul. A népszámlálási adatok és más statisztikák tanúsága szerint az írás és olvasás ismerete és használata, s ezzel párhuzamosan a kiadványok és könyvtárak száma és igénybevétele is évtizedről évtizedre s egyre fokozódó ütemben növekvőben van.[11]

[7] Barker, R. E.: *Le livre dans le monde.* Paris, 1957, UNESCO. 19. l.
[8] *Statistical Yearbook.* New York, 1958, Stat. Office of the UN.
[9] *Statistics on libraries.* Paris, 1959, UNESCO.
[10] *L'analphabétisme dans le monde au milieu du XXe siècle.* Paris, 1957, UNESCO. 12. l. — Gray, William S.: *L'enseignement de la lecture et de l'écriture.* Paris, 1956, UNESCO. 37—38. l.
[11] *L'analphabétisme dans divers pays.* Paris, 1953, UNESCO.

Még világosabban előtűnnek azonban az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat mai állapotának *jellemző vonásai* és *fejlődési tendenciái*, ha a világhelyzet összesítő átlagos adatai mellett az egyes összetevő tényezőket vagy legalább is az egyes főbb típusokat külön-külön is szemügyre vesszük. A világátlag a társadalmi fejlődés jelenlegi három fő típusának megfelelően három egymástól erősen eltérő ütemű és színvonalú fejlődési fokozatot foglal magában: éspedig a fejlett szocialista országok és a fejlett kapitalista országok írás-, olvasás-, könyv- és könyvtárkultúráját, valamint az elmaradott — félgyarmati, gyarmati vagy volt gyarmati — országok fejletlen viszonyait.

A fejlett kapitalista országok írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrája mennyiségében is, minőségében általában közel jár ahhoz a felső határhoz, amelyhez eddig az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat a kapitalizmus viszonyai között az egyes társadalmi osztályok életében eljuthat. A termelés növekedésének fokozatosan lassuló üteme végső összefüggéseiben elkerülhetetlenül maga után vonja a kulturális élet, ezen belül az olvasási kultúra fejlődésének lelassúlását vagy éppen hanyatlását. Következésképpen ezzel együttjár a könyvkiadás, könyvkereskedelem és a könyvtárak fejlődésének lelassúlása vagy éppen visszaesése is.

Az *elmaradott országok* fejletlen gazdasági, politikai és kulturális viszonyai eddig nem adhattak kellő ösztönzést az írás és az olvasás, a könyv, a sajtó és a könyvtárak számottevő fejlődéséhez. Itt ez idő szerint a lakosság túlnyomó többsége még a szóbeliség alacsonyabb fokán él. Politikai és gazdasági függetlenségük visszaszerzése, a termelés erőteljes fejlesztése, társadalmi rendszerük máris megindult és várható további gyors átalakulása viszont szükségképpen a kulturális élet — ezen belül az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat — gyors kiszélesedését és fokozatos elmélyülését idézi elő. Az elkövetkező évtizedekben viszonylag rövid idő alatt az emberiség e ma még elmaradott nagyobb fele is előreláthatóan gyorsan birtokba veszi az írásbeliség magasabb lehetőségeit is.

A *fejlett szocialista országok* gazdasági és kulturális fejlődése fokozatosan megközelíti, egyes területeken már túl is haladja a fejlett kapitalista országok jelenlegi színvonalát. Ennek megfelelően kulturális életük — ezen belül új, szocialista írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrájuk — mennyiségében és minőségében egyaránt olyan lendülettel fejlődik, hogy nem egy vonatkozásban pl. a könyvkiadásban és könyvterjesztésében vagy a könyvtárak fejlesztésében és használatában máris elérték vagy éppen túl is szárnyalták a legfejlettebb kapitalista országokat.

A fejlődés eddig elért színvonala és továbbgyorsuló üteme számszerűen is kitűnik a fejlett szocialista országok könyv- és könyvtárkultúrájának néhány legfontosabb adatából. A *Szovjetunió* mai területén pl. 1913-ban megközelítőleg 30 000 művet adtak ki mintegy 99 millió példányban. 1956-ban a kiadott művek száma kétszeresére: 60 000-re, a példányszámuk pedig több, mint tizenegyszeresére: 1 milliárd 107 millióra emelkedett. A kiadott újságok száma 1913-ban 1055, 1956-ban 7537, a folyóiratoké pedig 1913-ban 1472, 1956-ban 2501 volt. A cári Oroszországban tehát 100 főre évente 62 könyv — és naponta 2 újságpéldány, a Szovjetunióban viszont 1956-ban 551 könyv — és naponta 27 újságpéldány jutott. De ezt is felülmúlja a szovjet könyvtárak rohamos fejlődése. A könyvtárak száma a cári Oroszországban 1914-ben 76 ezer, az állományuk pedig 46 millió kötet volt, 1957-ben viszont a Szovjetunióban

394 ezer könyvtár összesen 1,5 milliárd kötet állománnyal rendelkezett. Vagyis négy évtized alatt a könyvtárak száma ötszörösére, a könyvtári állomány pedig csaknem harmincháromszorosára növekedett.[12] A szovjet könyv- és könyvtárkultúra 1956—57 körül tehát valóban megközelítette vagy elérte, sőt azóta több tekintetben túl is szárnyalta a legfejlettebb tőkés országok könyvvel, ill. könyvtárral való ellátottságának színvonalát.

Magyarországon az utolsó másfél évtized során végbement fejlődés főbb mozzanatai szintén jól érzékeltetik könyv- és könyvtárkulturánk kiszélesedését, fejlődési ütemének fokozódó gyorsulását és a társadalom általános fejlődéséhez kapcsolódó összefüggéseit. 1938-ban pl. 8156 kiadvány, 17 272 000 példányban jelent meg, 1959-ben viszont 19 812, vagyis csaknem két és félszer annyi kiadvány 52 872 000, vagyis háromszor annyi példányban látott napvilágot. Ezen kívül az összes időszaki sajtótermékek száma 1958-ban 557 volt, évi példányszámuk pedig 1946-tól 1958-ig évi 288 millióról 579,5 millióra emelkedett. A kiskereskedelemben eladott kiadványok összes értéke 1951-ben 143 millió forintot, 1959-ben pedig ennek több, mint háromszorosát, 452 millió forintot tett ki. 1959-ben tehát az ország minden egyes lakosára 45 forint értékű könyvvásárlás esett, ami átlagáron kb. 3 műnek felel meg. De még ennél is szembetűnőbb az emelkedés a könyvtárak fejlődésében. A második világháborút közvetlenül megelőző években Magyarországon valamivel több, mint 1000 nyilvántartott tudományos és szakkönyvtár, illetve jelentősebb közművelődési és iskolai könyvtár, kb. 1650 népkönyvtár és megközelítően 300 különféle munkáskönyvtár, összesen kb. 3000 számontartott könyvtár volt, 12—13 millió darabból álló állománnyal. A legutóbbi országos felmérés idején, 1957. december 31-én viszont összesen 18 777 könyvtár működött, amelyeknek közel 40 milliót kitevő állományából több mint 2 millió olvasó csaknem 29 millió kötetet használt.[13]

Lényegében hasonló irányú és arányú fejlődésről tanúskodnak a szomszédos szocialista országok: Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Románia, Bulgária új könyv- és könyvtárkultúrájának adatai is. A szocialista világrendszerben a könyv és könyvtár valóban mindenütt jórészt máris a társadalom egészéé, elsősorban a dolgozó népé lett, s a jövőben még sokkal inkább azzá lesz.

Természetesen nem véletlen, hogy a szocialista társadalomban az írás és olvasás, a könyv, a sajtó és a könyvtár szerepe mindenütt kibővül, jelentősége mindenhol erőteljesen megnövekedett, és a szocialista írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra szerepének és jelentőségének körvonalai máris kirajzolódnak. Szükségszerűen egyik következménye ez annak, hogy a szocializmus politikai, gazdasági-technikai és kulturális célkitűzései egyértelműen a dolgozó ember anyagi és szellemi, közösségi és egyéni szükségleteinek és igényeinek minél teljesebb kielégítését állítják a társadalmi gondoskodás középpontjába. A népgazdaság szocialista rendszerének és a dolgozók új demokratikus

[12] *A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban.* Bp. 1958, Közg. és Jogi K. 218—219. l.

[13] *Magyarország művelődési viszonyai 1945—1958.* Bp. 1960, Közg. és Jogi K. 109—153. és 285—303. l. — Danyi Dezső—Ekés Mihályné—Sallai István: *A magyar könyvtárak statisztikai adatai.* Bp. 1960. (Kézirat.) — Kovács Máté: *A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában.* Magy. Könyvszle. 1960. 3. és 4. és 1961. 1. sz. — *A könyvtárügy második ötéves tervének irányelvei.* A Könyvtáros. 1960 6. sz.

életrendjének kialakulása, a kulturális élet kiszélesedése és elmélyülése együttesen és egymással állandó kölcsönhatásban érleli az alapvető előfeltételeit annak, hogy a szocialista humanizmus — a humanizmus e minden korábbit felülmúló, gazdagabb formája — egyre gyorsuló ütemben és minél teljesebb mértékben kibontakozhasson. A több és különb emberré fejlődésért vívott egyetemes erőfeszítésben az írás és olvasás, a könyv, a sajtó és a könyvtár szerepe és jelentősége is szükségképpen továbbnövekszik. Lehetővé teszik ezt a szocialista társadalom új gazdasági, politikai és kulturális viszonyai: különösen a termelés, a nemzeti jövedelem s ennek megfelelően az egy főre eső kereset és fogyasztási alap állandó növekedése, a munka jellegének megváltozása és könnyebbé válása, a szabadidő, a pihenés és művelődés lehetőségeinek emelkedése s nem utolsó sorban az átlagos életkor meghosszabbodása, a települési viszonyok, a közlekedés, a lakáskultúra, világítástechnika máris számottevő és előrelátható további megjavulása stb.

A világhelyzet elemzése és a fejlődés fő irányainak megfigyelése egyértelműen megvilágítja, hogy a *szóbeliségből* az *írásbeliségbe* való átlépés anyagi és kulturális feltételei a társadalom egésze számára valójában csak most, a szocializmus s még inkább majd a kommunizmus viszonyai között érnek meg. Az új, szocialista könyv- és könyvtárkultúra a szocialista kulturális forradalom egyik fontos eredményeként és vívmányaként alakul ki. A fejlődés társadalmi-gazdasági alapjainak, eddig elért eredményeinek és további lehetőségeinek ismeretében teljes biztonsággal megállapítható az is, hogy a szocialista társadalom írással és olvasással, könyvvel, sajtóval és könyvtárral összefüggő gyakorlata ma még csak kezdeti, alapozó szakaszában van. Teljes kibontakozása során mennyiségében és minőségében, kiterjedésében és mélységében szükségképpen messze túlszárnyalja a legfejlettebb kapitalista országok könyv- és könyvtárkultúráját is. Az emberiség fejlődési irányának figyelembevételével megalapozottnak tekinthető az is, hogy az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra e magasabb foka a szocializmus általános győzelmével egyetemessé válik, az emberiség egésze számára elérhetővé lesz.

Újabban — főként nyugaton, de szórványosan nálunk is — felmerülnek olyan vélekedések is, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód a többi, újabb *technikai* közlésmód versenyében, így a képrögzítés és a hangrögzítés (film, hanglemez, hangszalag), valamint a távközlés (rádió, televízió stb.) együttesében nem tarthatja meg azt a kivételes helyzetét, amire a *természetes* közlésmódokkal szemben (beszéd, ének, mozdulat stb.) évezredek folyamán szert tett.[14] Ezt az aggodalmat olyan jelenségek támasztják alá, hogy pl. az Amerikai Egyesült Államokban a televízió érezhetően csökkentette az olvasást, a könyvvásárlást és a könyvtárak használatát, a színházak, mozik és hangversenyek látogatását. Szélesebb nemzetközi tapasztalat szerint azonban ez az aggodalom nem látszik megalapozottnak. Az európai fejlett kapitalista országokban, még inkább a szocialista országokban a különféle közlésmódok általában nem küszöbölik ki egymást, hanem éppen ellenkezőleg támogatják, sőt felfokozzák egymás hatását. Kiegyensúlyozott kulturális viszonyok között ez természetes és szükségszerű is. A művelődés értékeit igénylő és átélő ember rendszerint nem egyoldalúan olvasó, színház- vagy mozilátogató, kép-, szobor- vagy zenerajongó, hanem egyetemes érdeklődésű és sokoldalú ember, aki képességeitől és művelt-

[14] *L'information à travers le monde. Presse, radio, film, télévision.* Paris, 1956, UNESCO.

ségétől függően bővebb vagy szűkebb terjedelemben,kisebb vagy nagyobb mélységben igényt tart az emberi művelődés egészére, és esetenként felváltva azt a természetes vagy technikai közlésmódot veszi igénybe, ami az adott körülmények között szükségleteinek leginkább megfelel. Az új technikai közlésmódok létrehozása és elterjedése tehát nem a korábbiak visszafejlesztését vagy éppen megszüntetését, hanem a művelődés lehetőségeinek kibővülését, a társadalom széles tömegeinek sokoldalú és színvonalas művelődését jelenti.

De a technikai közlésmódok együttesében az írásos-nyomtatásos közlésmód nemcsak megtarthatja a maga szerepét és jelentőségét, hanem a tapasztalatok szerint a különféle közlésmódok kölcsönhatása még ki is bővítheti, meg is növelheti azt. Az írásos-nyomtatásos közlésmód társadalmi jelentőségét alapvetően az adja meg, hogy különféle megjelenési formáinak sajátos adottságainál fogva a legalkalmasabb a tudattartalmak legmagasabb fokú kifejezésének: a beszédnek szabatos, tömör, pontos megrögzítésére, megbízhatóan hű megőrzésére, szinte korlátlan felhalmozására és széles körben való hozzáférhetővé tételére, valamint gyors és könnyű átörökítésére. Az írásmű, a kiadvány és a könyvtár mint a kollektív emlékezet legfejlettebb formája, a közlésmódok együttesében előreláthatóan továbbra is a természet korlátait szakadatlan küzdelemben legyőző ember egyik leghatékonyabb segítője marad.

Az írásos-nyomtatásos közlésmód *fejlődéstörténetének* főbb mozzanatai és *továbbfejlődésének* feltáruló lehetőségei megvilágítják és kiemelik a társadalom vele kapcsolatos gyakorlatának a jelentőségét. Az írással és olvasással, a kiadványokkal és könyvtárakkal összefüggő rendkívül szerteágazó, sokrétű társadalmi gyakorlat és annak állandó fokozódó jelentősége elengedhetetlenül szükségessé teszi e közlésmód és az ezen alapuló gyakorlat különböző megjelenési formáinak: jelenségeinek és folyamatainak, termékeinek és intézményeinek, valamint ezek alapvető társadalmi összefüggéseinek marxista társadalmitörténeti szemlélettel végzett mélyreható vizsgálatát. A fejlődés mai és elkövetkező fokán nélkülözhetetlenné teszi ezt egyfelől magának a szocialista könyv- és könyvtárkultúrának tudományos előrelátással megalapozott tervszerű továbbfejlesztése, másfelől pedig a társadalom életének megismerése, a gazdasági, politikai és kulturális élet bonyolult összefüggéseinek minél többoldalú megvizsgálása és megvilágítása is. Ebben a vonatkozásban tehát a szakkutatás tárgykörének korszerű tudományos vizsgálata nemcsak magának a könyv- és könyvtárkultúrának és az azt vizsgáló szaktudománynak alapvető érdeke, hanem elengedhetetlen ez a társadalom életének egésze és a társadalomtudományok összehangolt fejlődése szempontjából is. A társadalomtudományok marxista rendszere ugyanis csak akkor válhat teljessé, ha valamennyi, a társadalom jelenségeinek és folyamatainak vizsgálatára hivatott tudomány — köztük a bibliológia, ill. a könyvtártudomány is — a maga sajátos lehetőségeivel elősegíti, hogy a társadalom életének egészét együttes erőfeszítéssel és egymás eredményeinek kölcsönös felhasználásával minél átfogóbban és elmélyültebben világítsák meg.

III. A szakkutatás mai helyzete és fejlődésének lehetőségei

A *bibliológia* és ezen belül a *könyvtártudomány ismeretkörének* értékét és korszerű továbbfejlesztésének irányát, ütemét és mértékét — az elmondottak értelmében — alapvetően három körülmény, ill. követelmény határozza meg. Az első a tárgykör vizsgálatából adódó és a fejlődés mai fokán helytálló-

nak tekinthető *elméleti és történeti ismeretek* mennyisége és minősége: tehát a meglevő szakismeretek terjedelme és mélysége, színvonala és jellege, összetétele és rendszerezésének foka. A másik a szakkutatás tárgykörének: az írással és olvasással, a könyvvel, sajtóval és más kiadványokkal, valamint a könyvtárakkal összefüggő mai *társadalmi gyakorlatnak a szükségletei* : a gyakorlat minél tudatosabbá válásához és tudományosan megalapozott tervszerű továbbfejlesztéséhez nélkülözhetetlen elméleti és történeti szakismeretek iránti igényei. A harmadik a *korszerű kutatási szemlélet és módszer:* a marxista társadalmitörténeti szemlélet és módszer követelményei, amelyek megadják a lehetőséget a tárgykör eredményes feldolgozására és a korábbi eredmények kritikai értékelésére. Az ismeretkör értékelését és a továbbfejlesztés feladattervének kidolgozását tehát nem önmagában, a társadalmi valóságtól elszigetelten kell elvégezni, hanem összefüggésében: az ismeretkör történeti kialakulásának felvázolásával és mai állapotának elemzésével, valamint szocialista társadalmunk, még közelebbről szocialista könyv- és könyvtárkultúránk elmélet iránti szükségleteinek körvonalazásával lehet és kell megkísérelni.

Mindjárt előljáróban ki kell emelni, hogy a *szakkutatás* ez idő szerint sem nálunk, sem pedig külföldön nincs azon a szinten, amit a tárgykör állandóan növekvő társadalmi szerepe és jelentősége indokoltan megkívánhat, bár ma már kisebb-nagyobb terjedelemben, alacsonyabb vagy magasabb színvonalon a világnak csaknem valamennyi fejlettebb országában művelik. Az egész világon, főként a világnyelveken évente nagyszámú és gyakran magasszínvonalú különféle szakkönyv és mintegy 200 tudományos folyóirat s más időszaki kiadvány jelenik meg az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra köréből. A szakterület nemzetközi referáló folyóirata, a *Library Science Abstracts* erős válogatással is évenként közel 1000 nagyobb elméleti vagy történeti tanulmány, cikk ismertetését tartja szükségesnek. A kisebb, népszerűbb, a gyakorlatot közvetlenül szolgáló szakfolyóiratokat s a bennük megjelenő cikkeket pedig jóformán alig lehet számontartani. Nem is beszélve arról, hogy a tárgykör közleményeinek nem is jelentéktelen része más rokonterületek (irodalom, nyelvészet, történelem, művészet stb.) folyóirataiban és egyéb kiadványaiban lát napvilágot. A folyamatosan felhalmozódó elméleti és történeti szakismeretanyag tehát igen jelentős. És ez a felhalmozódás nem is újkeletű. Az utóbbi másfél évszázadban, főként a legutóbbi hat-nyolc évtizedben egyre bővülő terjedelemben, fokozódó igényességgel és erőteljesen gyorsuló ütemben folyik. A megnövekedett gyakorlat szükségleteinek — különösen a szocialista országok forradalmi gyorsasággal fejlődő könyv- és könyvtárkultúrája szükségleteinek — mégsem tud, még csak megközelítő mértékben sem megfelelni. Az elmélet mind máig világszerte — a szocialista országokban pedig a gyorsabban növekvő szükségletekhez viszonyítva különösképpen — elmarad a gyakorlat fejlődéséhez és igényeihez képest.

Ennek az elmaradásnak a fejlődés mai szakaszában, a két világrendszer egymás mellett élésének korában egyszerre két oka is van. Egyfelől ezt a polgári szakkutatás társadalmilag-történelmileg meghatározott ellentmondásai és korlátai, a polgári örökség viszonylag alacsony tudományelméleti színvonala teszik érthetővé. Másfelől pedig ez a marxista szakkutatás kezdeti hiányosságaiban, viszonylagos fejletlenségében leli magyarázatát.

A *polgári szakkutatás* szükségképpen a kapitalista társadalom, ezen belül a polgári könyv- és könyvtárkultúra viszonyainak függvénye. Ellentmondásai és korlátai a polgári társadalom írással, olvasással, könyvvel, sajtó-

val és könyvtárakkal összefüggő gyakorlatának sajátosságaiból és a szakkutatás végső fokon idealista — jobbára pozitivista, szórványosan szellemtörténeti — szemléletéből és módszereiből adódnak.

A *pozitivista* szakkutatás nálunk is, külföldön is zömében mindenekelőtt és fölött az írás, a könyv, a sajtó, a nyomdászat, a papír, a könyvkötés és a könyvkereskedelem, valamint a könyvgyűjtemények, könyvtárak történetével és gyakorlati működésével összefüggő tények és adatok felkutatását, összegyűjtését, leírását és publikálását tekintette feladatának. Tehát az érdeklődése elsősorban történeti, kisebb mértékben gyakorlati irányú, s főként a közvetlenül érzékelhető jelenségek, tárgyak, tények és adatok jobbára öncélú tisztázására szorítkozott. Félreértés ne essék, nem abban van a hiba, hogy a pozitivista kutatás a tárgyi emlékeket körültekintően összegyűjtötte, a tények és adatok jelentős részét nagy szorgalommal és általában lelkiismeretes gondossággal feltárta és jórészt közre is bocsátotta, hiszen ez minden érdemleges tudományos kutatás alapja, hanem abban, hogy többnyire ezt tekintette a szakkutatás céljának, s ennél nem vagy csak ritkán jutott tovább.[15] A szellemtörténeti kutatás pedig azért nem vezethetett eredményre, mert a könyv- és könyvtárkultúra jelenségeinek és folyamatainak önkényes, a társadalmi valóság törvényszerűségeinek ellentmondó, idealista értelmezésével kísérletezett.

A polgári szakkutatás ellentmondásai és korlátai alapvetően abból adódtak, hogy általában nem látta meg az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző oldalainak: az írásnak és az olvasásnak, és különböző formáinak: az az írásműnek, a kiadványnak és a könyvtárnak láncszerű összetartozását, s nem vette figyelembe kellő súllyal ezek társadalmi összefüggéseit. Egyes, jobbára ösztönös kísérletektől eltekintve nem vette észre, hogy az írással, olvasással, a könyvvel, sajtóval és könyvtárral összefüggő társadalmi gyakorlat jelenségei és folyamatai, termékei és intézményei meghatározott sorrendben olyan láncolatként kapcsolódnak össze, amelynek egyes láncszemei szorosabban vagy lazábban, de kölcsönösen feltételezik egymást. Nem vagy nem kellő tudatossággal ismerte fel, hogy a gyakorlat a maga egészében a mindenkori társadalmi rendszer szükségszerű részeként és függvényeként jön létre. Ugyanakkor, sajátos adottságainak megfelelően, nyomban maga is a társadalom tudatának és életének további alakító tényezőjévé válik.

A marxizmus-leninizmus társadalmi-történeti szemlélete és kutatási módszerei megmutatják, hogy e közvetlenül tanulmányozható tárgyak és jelenségek, tények és adatok az írással és olvasással, a könyvvel, a sajtóval és könyvtárral összefüggő társadalmi gyakorlatnak általában csak a felszínét, külső övezetét alkotják. A lényeget mélyebben: a közvetlenül érzékelhető jelenségeken keresztül s azok mélyén: a könyv- és könyvtárkultúra, valamint a társadalom politikai, gazdasági-technikai és kultúrális életének alapvető összefüggéseiben kell és lehet megragadni, s a társadalom fejlődéstörténetének törvényszerűségei alapján, a marxizmus-leninizmus tanításaival összhangban lehet és kell a társadalmi valóságnak megfelelően megvilágítani.

A szakkutatás idealista szemlélete és metafizikus módszerei szükségképpen oda vezettek, hogy a polgári könyvtártudomány színvonalát a pol-

[15] Nálunk pl. Szabó Károly, Petrik Géza és Szinnyei József nagy művei vagy Csontosi János, Gárdonyi Albert, Iványi Béla, Hoffmann Edit, Gulyás Pál, Trócsányi Zoltán, Fitz József és mások érdemes munkássága, ill. a *Magyar Könyvszemle*-ben nyolc évtizeden át felhalmozott hatalmas ismeretanyag. Vö. Kovács Máté: *A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében.* Magy. Könyvszle. 1957. 4. sz.

gári tudományosság viszonyaihoz képest sem lehetett kielégítőnek tekinteni. Világosan tanúsítják ezt azok az ismételt erőfeszítések, amelyek a szakkutatás tárgyának, ismeretkörének és rendszerének körvonalazására, helyének, szerepének és jelentőségének a tudományok polgári együttesében való kijelölésére és elismertetésére irányultak.[16] Ezek a kísérletek ugyanis — annak ellenére, hogy általában számottevő ismeretanyagra és nemegyszer széleskörű tájékozottságra támaszkodtak — nem vezettek, és az alapvető összefüggések felismerése nélkül eleve nem is vezethettek a remélt eredményre: a polgári bibliológia elméleti problémáinak tisztázására.[17] Lehetetlenné tette ezt az alapvető összefüggések, a társadalom politikai, gazdasági és kulturális életéből fakadó objektív szükségletek és tudatosuló igények beható tanulmányozásának mellőzésén kívül — egyebek között — olyan döntő összefüggések fel nem ismerése, mint pl. az írásbeliségnek s magának az írásos-nyomtatásos közlésmódnak alkotó, tevékeny részvétele a tartalom megformálásában, vagy olyan fontos kérdések tanulmányozásának elkerülése, mint az írás- és olvasás-, valamint a könyv- és könyvtárkultúra egyes területeinek kölcsönös egymásra hatása, illetve pl. egyes határterületek, továbbá a társadalom más jelenségeivel és folyamataival való kapcsolatok felderítése stb.

Az a körülmény pl., hogy a polgári szakkutatás az írás, a kiadvány és könyvtár műveltség-hordozó szerepét lényegében passzívnak, közvetítő jellegűnek fogta fel, elvileg is eleve kiiktatta azt a lehetőséget, hogy a szakkutatás ismeretanyagát, azonos értékűnek tekintsék más elismert tudományokéval, főként a társadalmi tudatformák tartalmi vizsgálatával foglalkozó társadalomtudományokéval. Holott a *tartalom* és *forma* dialektikus összefüggései nyilvánvalóvá teszik, hogy a kifejezendő tudattartalom és az írásos-nyomtatásos közlésmód sajátos adottságai az írásművet együttesen, kölcsönös, sokszoros és

[16] Vö. pl.: Paul Otlet, Adolf Harnack, illetve a Milkau-féle nagy kézikönyv elgondolásait vagy a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1949—50. évfolyamaiban folyó vitát Georg Leyh, Joris Vorstius, Albert Predeek részvételével. A kérdés történeti alakulását összefoglalja: Varjas Béla: *A könyvtártudomány elvi alapja es rendszere.* Magy. Könyvszle. 1955. 1—2. sz. és Kőhalmi Béla: *Vita a könyvtártudományról.* Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. — A legújabb elméleti anyag egy részét összeállította Futala Tibor: *A könyvtáros tudományos tevékenysége* c. bibliográfiájában.

[17] A könyvtártudomány tárgyáról, fogalmáról, jellegéről, ismeretei összetételéről és rendszeréről folytatott több évtizedes vita történeti alakulásának részleteire itt most nem térhetünk ki. Az egyes fontosabb felfogások, meghatározások, érvek és ellenérvek ismertetése Kőhalmi Béla és Varjas Béla jelzett összefoglalásaiban részben megtalálható. A bibliológiával, illetve a könyvtártudománnyal kapcsolatos tudományelméleti felfogások történeti fejlődésének elemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy a különféle elméleti meggondolások csaknem mindegyike kisebb-nagyobb lépés a kérdés tisztázása felé. De Bury *Philobiblon*jától, Gesner, Naudé, Durie, Leibniz, Denis, Schrettinger, Harnack munkásságán keresztül Leyh, Vorstius, Predeek vitájáig, Varjas Béla és Kőhalmi Béla említett fejtegetéséig mindegyik hozzájárul valamivel az írás- és olvasás, könyv- és könyvtárkultúra tudományos kutatásának egyik vagy másik tudományelméleti problémájának a felismeréséhez. Ezek a különféle előrelépések azonban együttesen sem vezethettek el a marxista tudományelméleti alapvetéshez. A kérdés korszerű vizsgálatát nem erről az oldalról kell megindítani, hanem az a szocialista társadalmi gyakorlat elemzése alapján, Marx, Engels, Lenin, Krupszkája útmutatásai segítségével és a tudományelméleti előzmények eredményeinek ismeretében közelíthető meg. A korábbi felfogások részletes ismertetése és gondolatmenetének kritikája elterelné a figyelmet a tulajdonképpeni feladatunkról. Ezért helyesebbnek látszott, ha e tudományelméleti problémák közül itt csak a néhány leglényegesebbet emeljük ki. A tudományelméleti elgondolások fejlődésének tüzetes megvizsgálása és marxista értékelése külön elvégezendő feladat.

mélyenjáró egymásrahatásban alakítják ki, s az írásműben dialektikus egységben jelennek meg. A szakkutatás szempontjából ennek az összefüggésnek a felismerése és beható vizsgálata azért alapvető jelentőségű, mert lehetővé teszi annak a fontos ténynek a megismerését és elismertetését, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód nemcsak megbízható megörökítője, hű hordozója és nagyhatású szétsugárzója az írásba foglalt tartalomnak, hanem a maga sajátos adottságaival alkotó módon résztvesz annak a kifejezésében és megformálásában is. Az írásos-nyomtatásos közlésmód sajátos törvényszerűségeire vonatkozó kutatások és ismeretek éppen olyan fontosak és értékesek, mint magáé a kifejezendő elsődleges tartalomé.[18]

A polgári szakkutatás feladatának olyan értelmezéséből, mely igyekezett elhárítani magától az írásművek *tartalmának* mindennemű vizsgálatát, kettős hátrány is származott. Egyrészt még nagyobb hangsúlyt kapott az írásos-nyomtatásos közlésmód egyoldalúan felfogott közvetítői, eszközi szerepe és jellege. Másrészt gazdátlanul maradt az írásművek, illetve kiadványok egyes olyan általános jellegű tartalmi jellemzőinek tanulmányozása (pl. a kiadványok tárgyköre, színvonala és funkciója, továbbá a kiadványfajták s azok jellege szerinti megoszlás, a művek tartalmának társadalmi kisugárzási köre és hatásfoka stb.), amit összefoglalóan egyetlen más tudományág sem képes áttekinteni, s aminek az elemzésére és ismeretére a bibliológiának is, illetve a könyvtártudománynak is, a tartalom szerint illetékes tudománynak is feltétlenül szüksége van.

Végül a polgári könyvtártudományi kutatásnak az a törekvése, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód egyes megjelenési formáit: pl. az írást és olvasást, a könyvet, a sajtót, a nyomdászatot, a papírt, a könyvkiadást, a könyvtárat — a polgári individualizmus szellemének megfelelően — egymástól elkülönítve, többé-kevésbé önálló kutatási területként vizsgálja, szükségképpen ezeknek az ismeretágaknak több-kevesebb különállását, sőt elkülönülését eredményezte. Ennek az önállósulási törekvésnek a következménye, hogy az egyes területek fontosabb ismeretágai egymástól többé-kevésbé függetlenültek. Pl. az írástörténet és paleográfia, könyvismeret és könyvtörténet, szerkesztéstan és kiadástörténet, papírismeret és papírtörténet, nyomdászatismeret és nyomdászattörténet, sajtótudomány és sajtótörténet, könyvterjesztési ismeretek és a könyvterjesztés története, a bibliográfia elmélete és története, a dokumentáció elmélete és története, vagy a könyvtártan, illetve a könyvtárügy története, könyvtártörténet stb. Ez viszont következményeiben hátrányos volt mind a szakkutatás belső fejlődése, mind a szaktudomány elismertetése szempontjából. Egyrészt azért, mert az egyes elkülönülésre törekvő ismeretágak nem támogatták egymást kellően az egyes kutatási témák sokoldalú komplex

[18] Bár a tudattartalom először szükségképpen a *beszédben* ölt nyelvi burkot, és az írásba foglalás sorrendben csak ezután következhet, mégsem jelenti ez azt, hogy az írásmű a beszédben kifejezett gondolatok egyszerű technikai rögzítése. Mutatja ezt a szóbeliség és írásbeliség kifejezési formáinak és e formákban kifejezett tartalmak nagy különbsége. A szóbeliség viszonylag kevés és kisterjedelmű formáihoz képest (dal, mese, monda stb.) az írásbeliség kifejezési formái rendkívül változatosakká váltak, terjedelmük megnövekedett, magasabb színvonalra emelkedtek (pl. a regény vagy a tudományos írásművek). Ez természetes is. Az újabb közlésmódok újabb kifejezési formák kialakulását teszik lehetővé és szükségessé. Pl. napjainkban a szemünk láttára hozta létre a film a filmregényt, filmnovellát, filmjátékot, a rádió a hangjátékot, hangképet stb. — Az írás történetére és társadalmi jelentőségére vonatkozó irodalom jó összefoglalását l. COHEN, Marcel: *La grande invention de l'écriture et son évolution*. Paris, 1958. 1—3. köt.

kidolgozásában, az érintkező és határterületek megvilágításában. Másrészt pedig azért, mert az ismeretágak többé-kevésbé öncélú elkülönülése megakadályozta, hogy a bibliológia, illetve a könyvtártudomány egyetlen összefüggő, elvszerűen felépített ismeretrendszerré alakuljon, s annak súlyával illeszkedjék be a társadalomtudományok sorába. Következésképpen az egyes ismeretágak többségükben inkább csak segédtudománynak minősültek, vagy olyan gyakorlati jellegű ismeretágnak számítottak, ami a tudományként való elismerésre nem vagy alig tarthatott igényt.

Mindez — még így vázlatosan is — világosan utal azoknak az ellentmondásoknak társadalmi és világnézeti gyökereire, amelyek a polgári szakkutatás tudományelméleti célkitűzései és törekvései, valamint adott lehetőségei és korlátozott teljesítményei között kétségtelenül fennállottak és ma is fennállnak. Egyes kiváló kutatók előtt nyilvánvalóvá vált ugyan az írás és olvasás, az írásmű, kiadvány és könyvtár társadalmi jelentősége. Kísérletet is tettek a könyv- és könyvtárkultúra kutatásának tudományelméleti megalapozására és az idetartozó ismeretágak rendszerezésére, de ez a polgári társadalom adott viszonyai között kielégítő eredményre nem vezethetett. A probléma tudományelméleti megvilágítása és gyakorlati megoldása csak a szocialista társadalom fejlettebb viszonyai között, a szocialista könyv- és könyvtárkultúra elmélyült vizsgálatával, a marxizmus-leninizmus világnézete alapján és módszereivel, a szocialista tudománypolitika tervszerű támogatásával lehetséges. Történelmileg tehát csak a szocialista társadalomban érkezett el az ideje annak, hogy az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra átfogó tudományos vizsgálata meginduljon, és a szakkutatás ismeretrendszere elvszerűen kialakuljon.

A *marxista szakkutatás* a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban a szocialista társadalom, ezen belül a szocialista könyv- és könyvtárkultúra fejlődése és tudománypolitika megerősödése során most van kialakulóban. Viszonylagos fejletlenségének oka és magyarázata az, hogy a szocializmus alapjainak lerakása idején az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlat elvi, politikai-világnézeti megalapozása, szocialista tartalmának és formáinak minél gyorsabb és gazdagabb kialakítása volt az elsődleges feladat. A szakkutatás korszerű kifejlesztésére csak ezután, a vizsgálandó gyakorlat bizonyos fejlettségi színvonalán kerülhet sor. Annyi azonban már az eddigi kezdeményezésekből is megállapítható, hogy a kutatásnak a korábbihoz képest alapvetően új, marxista szemlélete és módszerei, gyökeresen új problémafelvetései máris számottevő eredményekre vezettek. A könyv- és könyvtárkultúra társadalmi alapjainak, összefüggéseinek és hatásának tanulmányozása, a könyv és könyvtár társadalmi funkcióinak megvilágítása, az olvasás és az olvasmány tudatformáló hatásának elemzése, a szocialista könyv- és könyvtárkultúra közvetlen előzményeinek felkutatása stb. már több tekintetben is jóval túl mutat azon, ameddig a polgári szakkutatás egyáltalán eljutott.[19]

[19] A szocialista tábor országainak szakfolyóiratai és különböző évkönyvei elsősorban: *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (Berlin), *Der Bibliothekar* (Berlin), *Bibliotekar'* (Moszkva), *Szovetszkaja Bibliografija* (Moszkva), *Knihovnik* (Prága), *Bibliothekarz* (Varsó), *Studii şi cercetări de bibliologie* (Bukarest), *Csitaliste* (Szófia), *Bibliotekar* (Szófia) stb. Ezek számos fontos elméleti és történeti tanulmányt közölnek a szakkutatás legkülönbözőbb területeiről. Egy részüket magyar fordításban közlik a *Könyvtári Figyelő* (korábban: *Könyvtári Tájékoztató*, 1955—) évfolyamai.

Ma már nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalomban nemcsak a könyv- és könyvtárkultúra, hanem a vizsgálatára hivatott szaktudomány fejlődése előtt is új korszak nyílott meg. Az új, fejlettebb társadalmi rendszer új, fejlettebb kultúrát teremt, s ennek során fejlettebb fokon gyökeresen megújítja és korszerűen kialakítja a számára szükséges tudományokat is. A feudalizmus korának szórványos kísérletei után és a polgári szakkutatás sokirányú, sok tekintetben eredményes, társadalmilag és világnézetileg azonban erősen korlátozott alapozó munkája után most, a szocializmus viszonyai között van meg az objektív szükséglet és a reális lehetőség arra, hogy a bibliológia, illetve könyvtártudomány a marxista társadalomtudományok egyik jelentős tagjává fejlődjék. A szocialista könyv- és könyvtárkultúra már eddig is elért és a továbbiakban gyors ütemben kibontakozó magasabb fejlettsége és állandóan növekvő társadalmi jelentősége, továbbá a gyakorlat egyre fokozódó igényei az elmélet eredményei iránt és a tudományok gyorsabb fejlődése, valamint a valóság megismerésének marxista-leninista elmélete és módszere együttesen megteremtette a feltételeit annak, hogy e szaktudomány tudománypolitikai problémái is tisztázódjanak, tudományelméleti ismérvei is korszerű megfogalmazást nyerjenek, és maga a kutató munka szélesebb körben, korszerű formában kibontakozzék. Már a fejlődés mai fokán, az eddigi kezdeményezések alapján is megvan a lehetőség arra, hogy a szakkutatás tárgykörét és ismeretkörét a marxizmus-leninizmus szemlélete és módszere alapján és a társadalmi gyakorlat követelményei szerint körvonalazhassuk, s ezzel az szilárd elvi megalapozást nyerjen.

A marxista szakkutatás a *tárgyát* és *ismereteinek körét* alapvetően és szükségképpen másként fogja fel, mint a polgári kutatás. A marxista szemlélettel és módszerekkel végzett kutatás természetszerűen nem elégedhetik meg az írás, a könyv, a könyvkiadás, a nyomdászat, a papír, a könyvkereskedelem, a könyvtár stb. önmagában való elszigetelt tanulmányozásával. Az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző oldalait: az írást és olvasást és különböző megjelenési formáit: az írásművet, kiadványt, könyvtárt, az őket létrehozó társadalmi szükségleteket és igényeket, valamint a tudat formálásában betöltött szerepüket és kihatásaikat társadalmi összefüggéseikben vizsgálja. Az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúrát a társadalmi valóságnak megfelelően szükségképpen olyan jelenségek és folyamatok, termékek és intézmények szorosan összetartozó, sokrétű, bonyolultan összefonódott és szerteágazó szövevényének fogja fel, amelyben az egyes alkotó elemek meghatározott sorrendben, szorosabban vagy lazábban kapcsolódnak egymáshoz, és közvetlenül vagy közvetve kölcsönösen feltételezik egymást.

A marxista szakkutatás tárgyköre tehát szükségképpen és elvszerűen felöleli az *írás-* és *olvasás-*, a *könyv-* és *könyvtárkultúra* egészét és ennek a társadalom más jelenségeivel és folyamataival való kölcsönös kapcsolatait. Ennek megfelelően a kutatás tárgyköre magában foglalja:

a) a társadalomnak a tudattartalmak írásbafoglalásával és azok olvasásával, tehát az írásművekkel, kiadványokkal és könyvtárakkal összefüggő objektív *szükségleteit* és az ezek tudatosulásából keletkező *igényeket;*

b) e szükségletek és igények kielégítését szolgáló különféle *tevékenységek* sorát (pl. könyvkiadás, nyomdászat, könyvterjesztés, könyvtári munka stb);

c) valamint e tevékenységek *eredményeit*, vagyis *termékeit* (írásművek, kiadványok, könyvművészet stb.) és *intézményeit* (könyvkiadó, nyomda, könyvesbolt, könyvtár stb.);

d) továbbá az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző *oldalainak* (írás és olvasás) és különböző *formáinak* (írásmű, kiadvány és könyvtár) szerepét és hatását a tudat formálásában, főként a politikai tudat erősítése, az általános és szakműveltség tartalmának bővítése és színvonalának emelése terén; továbbá az erkölcs és ízlés fejlesztésében; végül

e) kölcsönös *összefüggéseit* a társadalom más jelenségeivel és folyamataival, különösen a társadalmilag fontos munkákkal (pl. a termeléssel, oktatással-neveléssel, tudományos kutatással stb.).

Mint ez a körvonalazás is mutatja, a marxista szakkutatás *tárgyköre* egyfelől valóban tágabb és mélyebb, másfelől pedig csakugyan szűkebb, de mindenképpen egységesebb, mint amilyennek azt a polgári tudományelméleti elgondolások felfogták. Szűkebb annyiban, mert elvszerűen és szorosan az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlatra összpontosítja a figyelmét. Az ahhoz nem tartozó tárgyakra, jelenségekre és folyamatokra nem terjeszkedik ki csak azért, hogy ismeretkörét így idegen ismeretekkel gazdagabbá és egyben jelentősebbé tegye. Így pl. nem tekintheti feladatának az írásművekbe foglalt tartalom szakszerű elemzését és értékelését, az összefüggések és határterületek minden irányú vagy éppen önmagában zárt vizsgálatát. Tágabb és mélyebb pedig annyiban, mert az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat jelenségeit és folyamatait, termékeit és intézményeit egészében, azok társadalmi összefüggéseivel együtt veszi vizsgálat alá. A tárgykör ilyen szűkülése, illetve kitágulása és elmélyülése nem valami véletlen elzárkózás vagy önkényes terjeszkedési törekvés következtében jön létre, hanem a marxista társadalmi-történeti szemlélet szükségszerű következménye. A valóban összefüggő társadalmi jelenségek és folyamatok, termékek és intézmények összetartozásának felismeréséből elkerülhetetlenül adódik. Annak, hogy a szaktudomány híven tükrözhesse a vizsgált valóságot, mindenekelőtt az a feltétele, hogy a kutatás tárgykörének tudományelméleti körvonalazása se legyen szűkebb és sekélyebb vagy tágabb és szétfolyóbb, mint maga a tanulmányozott társadalmi valóság. A mi esetünkben: a kijelölt tárgykör egybeessék az írással és olvasással, a könyvvel, sajtóval és más kiadványokkal, valamint a könyvtárakkal összefüggő társadalmi gyakorlat egészével, s magában foglalja annak elágazásait, kapcsolatait és határterületeit is ebben a vonakozásban.[20]

Esetleges félreértések elkerülése végett azonban világosabban és pontosabban is körül kell határolni, legalább fő vonalaiban a tárgykör sajátos belső

[20] Egyidőben a hazai szakirodalomban pl. a *könyv és könyvtár, illetve a könyv társadalmi funkciói* kerültek a vizsgálódás központjába. Ld. időrendben: Kovács Máté: *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1953. Debrecen, 1954. 65—80. l.; illetve Kőhalmi Béla: *Vita a könyvtártudományról.* (1954). Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1957. 76. l. és Varjas Béla: *A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere.* Magy. Könyvszle. 1955. 1—2. sz. 12. l. Kőhalmi Béla és Varjas Béla tanulmánya szerint a könyvtártudomány tárgya a *könyv, illetve a könyvtár társadalmi funkciója.* Attól eltekintve, hogy a gondolatot egyik tanulmány sem fejti ki, ez a próbálkozás azért sem hozhatott kielégítő eredményt, mert a könyv, illetve könyvtár funkciója sokkal szűkebb, mint a vizsgált tényleges társadalmi valóság: a tulajdonképpeni tárgykörnek tehát csak egy részét teszi ki. Alapvető tényező a *társadalmi szükséglet,* ami egy-egy társadalmi rendszerben meghatározza az írással és olvasással, az írásművel, kiadvánnyal és sajtóval, valamint a könyvtárakkal összefüggő társadalmi gyakorlat egészét, ezen belül egyebek között a könyv, illetve a könyvtár társadalmi funkciójának sajátos alakulását is.

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

tagolódását, a kutatási feladatok tágabb vagy szűkebb értelmezését, és ki kell emelni a témák rendszerint sokrétű, komplex jellegét, valamint a kutatás néhány más, a gyakorlatba átvezető fontos kérdését is, pl. a szakkutatás egységes tervét, ezen belül a kutatási feladatok megosztását, a kutató intézmények feladatvállalását stb.

A *tárgykör* pontosabb körülhatárolása során abból kell kiindulni, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló s azzal összefüggő társadalmi gyakorlat sokféle jelenség és folyamat, termék és intézmény sokrétű, bonyolult összefonódásával és sokirányú kapcsolódásával alakul ki, s ezeknek ugyanúgy *több oldaluk* van, mint a társadalom más, összetett folyamatának, tehát éppen úgy több nézőpontból tekinthető át, vizsgálható meg, mint azok. E sokrétű gyakorlatban mint legfontosabbak elválaszthatatlan egységben egyesülnek

a) egyfelől: a második jelzőrendszerben kifejezett *tartalom*, túlnyomó többségben nyelvi burkot öltött gondolat, kisebb részben pedig más pl. zenei vagy képzőművészeti kifejezést igénylő tudattartalom;

b) másfelől: a forma, az írásos-nyomtatásos *közlésmód*, ami mint egyezményes jelrendszer (írás, kotta, grafikon stb.) a maga sajátos adottságai szerint e tartalom alakítója és megrögzítője, megőrzője és szétsugárzója;

c) továbbá: az adott társadalmi rendszerre jellemző *gazdasági* összefüggések és azok kihatásai a gyakorlat fejlődésére (pl. termelési viszonyok, a nemzeti jövedelem itt felhasználható hányada, fogyasztási, illetve vásárlóalap, a kereskedelem viszonyai, pl. a kiadvány mint áru, a könyvtár és dokumentáció anyagi alapjai stb.)

d) végül: az adott társadalmi rendszer színvonalán álló *technika* (épületek, eszközök és anyagok: szerszámok, gépek, világító, szállító berendezések, papír, bőr, műanyagok, festékek stb.), amely a tartalom és forma korszerű egységének anyagi megvalósulását és adott társadalmi feladatainak betöltését lehetővé teszi.

Bár a gyakorlat egyes oldalai a valóságban elválaszthatatlan egységben kapcsolódnak össze, és a társadalom ez irányú szükségleteit is csak együttesen elégíthetik ki, a szakkutatás tárgykörébe nem mindegyik, illetve nem mindegyik egyformán tartozik bele. A bibliológiai, illetve könyvtártudományi szakkutatás tárgya és feladata e bonyolult társadalmi gyakorlat egyik alapvető tényezőjének: az írásos-nyomtatásos közlésmód egyes oldalainak (írás, olvasás) és megjelenési formáinak (írásmű, kiadvány és könyvtár), valamint ezek társadalmi összefüggéseinek (objektív szükségletek, igények, kapcsolatok és hatások), továbbá a közlésmód és a benne kifejezett tartalom, valamint az alkalmazott technika és az alapvető gazdasági összefüggések kapcsolatainak, főként ezek sajátos adottságainak és lehetőségeinek, fejlődéstörténetének és törvényszerűségeinek vizsgálata. A kutatás körének *központjában* természetszerűen és szükségképpen maga az írásos-nyomtatásos közlésmód áll, s a tartalom, a technika és a gazdasági alapok irányában, valamint a kapcsolódó társadalmi folyamatok vonatkozásában is annyira bővül, amennyire ezt a kutatás középpontjában álló közlésmód társadalmi összefüggéseinek, sajátos adottságainak és törvényszerűségeinek megvilágítása szükségessé teszi.

Az írásművekben kifejezett és a kiadványokban, illetve könyvtárakban felhalmozott *tartalom* egyes sajátosságainak tanulmányozásáról pl. nem mondhat le. A művek és gyűjtemények világnézetének vagy a tartalom jellegének (pl. szépirodalmi, ismeretközlő, tankönyv stb.), illetve színvonalának (pl. tudományos, ismeretterjesztő stb.) alapos ismeretét pl. nem nélkülözheti, mert

e nélkül az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlat egyik megjelenési formáját sem lehet eredményesen elemezni és megvilágítani. Nem lehet kétséges viszont, hogy a tartalom szakszerű elemzése, a vizsgált valósággal és a tárgyra vonatkozó előző ismeretekkel való összevetése, a mondanivaló és a megformálás kritikai értékelése az írásmű tárgya, illetve jellege szerint illetékes szaktudomány feladata. Vannak tehát a tartalomnak olyan sajátosságai, amelyeknek a tanulmányozása elől a könyvtártudomány nemcsak, hogy nem térhet ki, de amit a sajátos feladatként feltétlenül vállalnia és végeznie is kell.[21] Annál is inkább, mert az írásművekben és kiadványokban, valamint a könyvtárakban felhalmozódó tartalom ilyen általános jellemző vonásainak áttekintő vizsgálata semmilyen más tudománynak nem feladata, és azt semmilyen más tudomány nem is lenne képes ellátni.

Csaknem hasonló a helyzet a gyakorlat *gazdasági* és *technikai* oldalai esetében is. Az írás és olvasás, a könyv- és lapkiadás, a nyomdászat, a papírgyártás, a könyv- és lapterjesztés terén, valamint a könyvtárak működésében érvényesülő gazdasági összefüggések és alkalmazott technika problémáinak vizsgálata és tisztázása szükségképpen a közgazdasági tudományok, illetve a természettudományok és műszaki tudományok megfelelő ágainak a feladata. Pl. az alapvető termelési viszonyokkal a közgazdaságtan, a nyomdagépekkel a gépészet, a papír- vagy a nyomdafesték gyártással a kémia stb. foglalkozik.[22] Mindazonáltal a bibliológiai, illetve könyvtártudományi szakkutatás tárgyköréből sem hiányozhatnak a gazdasági és technikai vonatkozások. Főként a gazdasági összefüggések itt érvényesülő különleges formáinak tanulmányozása, vagy a korszerű technika színvonalán megoldandó feladatok kidolgozása, egyes alkalmazásba vett technikai berendezések és megoldások eredményeinek tanulmányozása, valamint a gazdasági és a technikai oldal fejlődéstörténetének vizsgálata tekinthető a tárgykör szerves részének.

Továbbmenően ki kell térni a tárgykör belső *természetes rendszerének* fontosabb sajátosságára és adottságára is. A tárgykörben egymás mellé kerülő termékek és intézmények, jelenségek és folyamatok nem valami rendszertelen halmazt alkotnak. A társadalmi valóság írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő részeinek is szükségképpen megvan a maga természetes rendszere. E jelenségek és folyamatok, termékek és intézmények a közlésmód sajátos megjelenési formáinak megfelelően s azok által meghatározott rendszerben három, a gyakorlat egészén belül viszonylag önálló területen sűrűsödnek és fonódnak össze, éspedig: az írás-olvasás, a kiadvány és az írásművek bizonyos rendszerezése és tartalmi feltárása, valamint a könyvtár körül. De a nagyobb területek mindegyike is a közlésmód egyes megjelenési formáitól és azok belső adottságaitól függően több további különálló kisebb területre tagolódik. Vagyis a gyakorlat egésze olyan sajátos rendszert alkot, amiben az egyes részek szorosabb-lazább összetartozása, alá- vagy fölérendeltségi viszonya a közlésmód megjele-

[21] Ebben a kérdésben elvileg helyes álláspontot van Varjas Béla: *A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere* c. tanulmányában. Magy. Könyvszle. 1955. 1—2. sz. 13. l.

[22] A két iparágnak, a papíriparnak és a nyomdaiparnak megvan nálunk is a maga külön ipari kutatóintézete: a Papíripari Kutatóintézet (Csepel, 1949) és a Nyomdaipari Kísérleti Üzem és Laboratórium (1949), amelyeknek feladata az iparágak természettudományi-műszaki problémáinak a megoldása. Hozzájárul ehhez a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület (1948) is a két iparág műszaki értelmiségének összefogásával és a műszaki tudományos feladatok tisztázásával.

nési formáinak, adott lehetőségeinek és a társadalmi összefüggések, kölcsönös egymásrahatásának a függvénye.

E három fő területhez azonban hozzá kell venni a *társadalmi összefüggések*, tehát a szükségletek és igények, kapcsolatok és kihatások együttes és rendszeres vizsgálatát is. Az egyes kutatási témákat: jelenségeket és folyamatokat, termékeket és intézményeket vagy ezek egy-egy mozzanatát, részletét, illetve keresztmetszetét ugyan mindenkor a maguk konkrét társadalmi összefüggéseiben és fejlődésében, vagyis jelenük, történeti előzményeik és előreláthatő továbbfejlődésük figyelembevételével kell és lehet helyesen elemezni, de éppen e részletkutatások egységes elvi megalapozása és támogatása érdekében feltétlenül szükség van az írásos-nyomtatásos közlésmód társadalmi összefüggéseinek áttekintő tanulmányozására, általános törvényszerűségeinek megvilágítására, a könyv- és könyvtárkultúra *marxista szociológiájának* kidolgozására is.

E meggondolások alapján a szakkutatást a tárgykör természetes tagolódásának megfelelően a következő területekre célszerű összpontosítani:

a) az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra *társadalmi alapjai és összefüggései:* a társadalomnak az írás, olvasás, az írásmű és kiadvány, valamint a könyvtár iránti szükségletei és igényei, továbbá az írásos-nyomtatásos közlésmód sajátos adottságainak hatása a társadalom életében, főként a politikai tudat fejlesztésében, a társadalmilag hasznos munkák támogatásában (termelés, tudományos kutatás, oktatás-nevelés stb.) és az általános műveltségi színvonal emelésében, (ismeretterjesztés, ízlés- és erkölcs-nevelés stb.) a szocializmus viszonyai között és a megelőző társadalmi rendszerekben;

b) az írás- és olvasáskultúra : a gondolkodás, a beszéd és más természetes közlésmódok (ének, mozdulat), valamint a tudattartalmak írásbeli kifejezésének összefüggései, a szóbeliség és írásbeliség kapcsolatai, egyezései és különbségei, az írásos közlésmód és más technikai közlésmódok (képrögzítés, hangrögzítés, távközlés) sajátos adottságai és kapcsolatai, az írásbeli közlés lélektani kérdései, az olvasás és olvastatás lélektani és pedagógiai problémái, továbbá az írással és az olvasással összefüggő gyakorlat fejlődéstörténete;

c) a könyvkultúra : a könyvkiadás és kiadványszerkesztés, a sajtó, a könyvművészet és bibliofilia, a nyomdászat, a papírgyártás és papírellátás, a könyv- és lapterjesztés gyakorlata és ezek fejlődéstörténete; továbbá az írásműismeret bizonyos ágai, főként az írásművek rendszerezése és tartalmának feltárása: a bibliográfia, dokumentáció és recenzió gyakorlata és fejlődéstörténete;

d) a könyvtárkultúra : a társadalomnak a házi könyvgyűjteményekkel és a közkönyvtárakkal összefüggő gyakorlata, főként a könyvtárakban felhalmozódó értékek tervszerű társadalmi felhasználása, valamint a könyvtárügy és a könyvtárak fejlődéstörténete.

A könyv- és könyvtárkultúra társadalmi összefüggéseit, belső tagolódását a részek egymáshoz és az egészhez való viszonyait az alábbi ábra igyekszik feltüntetni legalábbis addig a mértékig, ameddig a társadalmi valóság térben és időben végbemenő és egymással többszörösen kapcsolódó jelenségeit és folyamatait ilyen síkban megszerkesztett grafikai ábrázolás egyáltalán érzékeltetheti.

A marxista szakkutatás *ismeretanyaga* természetesen csak hosszas és rendszeres kutató munka eredményeként alakulhat ki. Az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlat a maga sokrétű, bonyolult összeté-

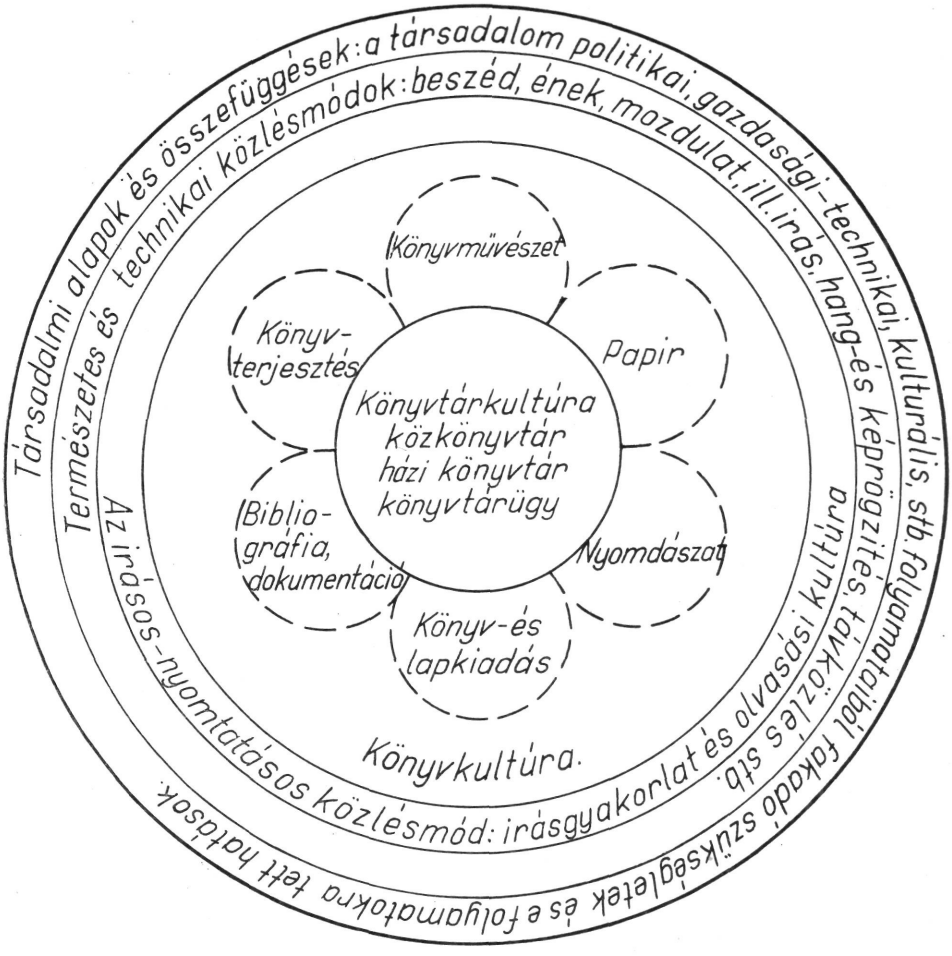

telében és szerteágazó kapcsolataiban csak évtizedes és széleskörben tervszerűen kiépített kutató munkával ismerhető meg.

Nem jelentheti és nem is jelenti ez azt, hogy a szakkutatás marxista ismeretrendszerének kialakítása során úgyszólván mindent előlről kell kezdeni, és pl., hogy a polgári örökséget jórészt figyelmen kívül kell hagyni. Az azonban elkerülhetetlen, hogy az ismeretanyag tartalmában és rendszerében is gyökeresen és korszerűen újjáformálódjék: a szocialista könyv- és könyvtárkultúra szükségletei szerint, a szocialista tudománypolitika és a marxista tudományelmélet követelményei alapján az eddigi marxista és polgári eredmények ésszerű felhasználásával alapvetően megújuljon. A marxista szakkutatás korszerű ismeretrendszere csak ennek eredményeként jöhet létre.[23]

[23] A tudomány ismeretkörének alapvető újjáformálása nem kivételes tudománypolitikai és tudományelméleti követelmény. A marxista társadalomtudományok mindegyike lényegében hasonló helyzetben van. Különbség legfeljebb két vonatkozásban mutatkozik közöttük. Az egyik, hogy a polgári örökség tudományáganként kisebb vagy nagyobb terjedelmű vagy értékű lehet. A másik, hogy ez idő szerint a marxista újjáformálódás előhaladottabb vagy kezdetibb fokon tart.

Ez az ismeretrendszer lényegében az alábbi három fő forrásból foglalható egységbe:

a) a tárgy jelzett körén belül eső vagy a határterületek valamelyikéhez tartozó témák közvetlen vizsgálatából származó ismeretekből: tehát magának a marxista szakkutatásnak az új eredményeiből;

b) a polgári, főként pozitivista szakismeretek ama részéből, amelyek e polgári örökség felülvizsgálása és kritikai értékelése során helytállónak bizonyulnak, s amelyek a szakkutatás marxista ismeretrendszerében is alkalmas építőköveknek tekinthetők;

c) végül azokból az ismeretekből, amelyek az alap- és társtudományok eredményeiből a könyv- vagy könyvtárkultúra valamely részének vagy határterületeinek, illetve összefüggéseinek megvilágítására alkalmasak, vagy ahhoz segítséget nyújtanak.[24]

A különböző forrásokból eredő ismeretek új egységbe foglalása azonban nem merülhet ki a részek mozaikszerű összeillesztésében. Az egyes témák sokrétű bonyolult összetettsége és szerteágazó összefüggései úgyszólván minden esetben megkívánják a *sokoldalú komplex* megvilágítást. A szakkutatás korszerű eredményekre valójában csak akkor és úgy vezethet, ha a kutató vagy a kutató munkaközösség a tárgy fejlődéstörténetének, jelenlegi állapotának és fejlődési tendenciáinak elemző vizsgálata mellett következetesen számbaveszi, kritikailag felülvizsgálja, értékeli és építőkövekként felhasználja mindazokat az ismereteket, amelyek a bibliológia, illetve a könyvtártudomány, valamint az alap- és társtudományok eredményeiből a témára vonatkoznak, vagy azt érintik. A korszerű kutatás egyik fontos módszerbeli feltétele, hogy necsak a témát, hanem *az azt érintő ismeretanyagot is fejlődésében* vizsgálja és értékelje.

A kialakulóban levő új marxista ismeretrendszer *rendszerezési elveit* is — mint általában a többi tudomány esetében is — lényegében magának a tárgykörnek a belső tagolódása határozza meg. Az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlat sajátos adottságai szükségképpen megadják az alapot a vizsgálatából származó elméleti és történeti ismeretek természetes rendszerének kialakításához is. A fejlődés jelenlegi kezdeti szakaszában még nem szükséges, de nem is célszerű az ismeretek majdani rendszerét előre részleteiben felvázolni. Annál kevésbé, mert az ilyen kísérlet elegendő konkrét ismeretanyag hiányában könnyen valamilyen önkényes megoldásra vezethet, ami belső ellentmondást hordoz magában. Ez idő szerint az idő előtti rendszerezés fő veszélye az, hogy a marxista bibliológiai ismeretrendszer összeállítására egyszerűen a polgári ismeretágak puszta egymásmelléhelyezésével tesz kísérletet. Az ilyen elsietett, felemás megoldás pedig nem tisztázáshoz segíti, hanem éppen ellenkezőleg a szétválasztandó elemek egybefogásával

[24] Az *alaptudományok* a marxizmus—leninizmus tudományágai. A *társtudományok* ismeretanyagából pedig a társadalom fejlődéstörténetét és jelenét vizsgáló tudományok egyes eredményeit, így különösen a történettudományok (általános történet, gazdaságtörténet, technikatörténet, művelődéstörténet, tudománytörténet, neveléstörténet művészettörténet, helytörténet, intézmény- és hivataltörténet stb.), továbbá a közgazdasági tudományok, a statisztika, a jogtudomány, a lélektan, a pedagógia, az esztétika, az irodalom- és nyelvtudományok, a néprajz (folklór), a filmtudomány, a népműveléstudomány stb. egyes olyan eredményeit kell figyelembe venni, amelyek az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlat valamely részének vagy összefüggésének a megvilágítására alkalmasak.

inkább összekuszálja a kérdést.[25] Nem kétséges viszont, hogy a korszerű marxista szakismeretek gyarapodásával, a tárgykör kiterjedtebb és elmélyültebb megismerésével párhuzamosan együttnövekszik annak a lehetősége is, hogy a rendszerezés elvei tisztázódjanak, és az ismeretek sajátos marxista rendszere fokozatosan kialakuljon.

IV. Tudományelméleti tanulságok a kutatás tervezésében és megvalósításában

Végső soron e tudományelméleti vizsgálódások és tudománypolitikai megfontolások legfőbb célja és értelme az, hogy a korszerű kutató munka szilárd elvi alapot nyerjen a maga *gyakorlatához*. A tárgykör elvszerű kijelölése, különböző oldalainak, komplex jellegének, sajátos belső tagolódásának és kiterjedt kapcsolatainak jelzése, továbbá a kutatás célravezető, marxista társadalmi-történeti szemléletének és módszereinek körvonalazása, végül az ismeretrendszer összetételének, jellegének, gyakorlati rendeltetésének és felhasználási lehetőségének már e vázlatos megvilágítása is megadhatják az alapokat és előfeltételeket a marxista szakkutatás programjának tudatos, tervszerű és korszerű kidolgozásához. A tárgykör és az ismeretkör sajátos adottságai, a szemlélet és módszer korszerű lehetőségei együttesen meghatározzák a megismerés leginkább célravezető útját és módját. Együttesen elősegítik azt, hogy a kutatás célkitűzéseit és feladatait, szervezetét és módszereit a vizsgált valóságnak és a társadalmi gyakorlat objektív szükségleteinek megfelelően alakítsa ki, és a maga elvileg korszerűen megalapozott távlati kutatási tervét az országos kutatási tervbe, mint a társadalom életének megismerését szolgáló kutatások fontos részét, illeszthesse be.

A tudományelméleti és tudománypolitikai alapvetés azonban ma még maga is csak kiindulásnak tekinthető. A szakkutatás előhaladása, a tárgykör behatóbb megismerése az alapvetés továbbfejlesztését és elmélyítését is szükségszerűen maga után vonja. Az elmélet és gyakorlat kölcsönös egymást támogató egymásrahatásának törvényszerűségei a megismerés folyamatában, a szaktudomány gyakorlatának és elméletének összefüggésében is szükségképpen érvényesülnek. Ez magyarázza, hogy ez a tudományelméleti vizsgálódás sem volt és nem is lehet öncélú. A szakkutatás korszerű gyakorlatának elméleti megalapozását kell elősegítenie.

Az elmélet és a gyakorlat alapvető összefüggéseiből szükségképpen következik, hogy a kutatási terv csak akkor lehet valóban korszerű és célravezető, ha a kutató munka feladatai és témái, szervezeti keretei és módszerei megfelelnek a kutatás tárgykörét képező társadalmi gyakorlat sajátos adottságainak és elmélet iránti szükségleteinek. Valóban eredményes munka alapja és vezérfonala csak abban az esetben lehet a terv, ha kidolgozásának irányelvei és végrehajtása következetesen összhangban vannak a tudományelméleti és tudománypolitikai vizsgálódások eredményeivel.[26]

[25] Ld. pl. Varjas Béla: *A könyvtártudomány elvi alapjai és rendszere* c. id. tanulmányát, amely a könyvtártudomány rendszerezésére a polgári könyvtártudomány ismeretágainak csoportosításával tesz eleve kilátástalan kísérletet.

[26] Az *elmélet* és *gyakorlat* kapcsolatáról, valamint a tudomány társadalmi jelentőségéről ld. az SZKP XXI. és az MSZMP VII. kongresszusának határozatából az alábbi megállapításokat:

a) *a SZKP XXI. kongresszusának határozatától :*

„Szakadatlanul erősíteni kell a tudományos intézmények kapcsolatát a gyakorlattal, a népgazdaságban általánosan és gyorsan alkalmazni kell a tudomány legújabb vívmányait, s merészebben kell végezni a kísérleti és tervezőmunkákat.

Kétségtelen ugyan, hogy egy-egy tudomány korszerű kifejlesztése nem könnyű feladat. Ezt a tudományok története általában is tanúsítja. A jelzett sajátos adottságok és körülmények között különösen nem az a könyv- és könyvtárkultúra marxista ismeretrendszerének kidolgozása. A vázolt gondolatmenetből azonban világosan elő kellett tűnnie annak, hogy e nehézségek nem leküzdhetetlenek. A szocialista könyv- és könyvtárkultúra minden korábbi fejlődési fokot felülmúló kibontakozása társadalmi-történelmi szükségszerűség. Következésképpen megnyílik, sőt már meg is nyílt a lehetőség a vizsgálatából adódó marxista ismeretrendszer kifejlődésére is.[27] A múlthoz való merev ragaszkodás s az újtól való félelem, maradiság vagy értetlenség ideig-óráig, egyes esetekben hátráltathatja ugyan a korszerű fejlődés menetét, vagy lassíthatja ütemét. Végeredményben azonban a társadalom alapvető fejlődési tendenciái feltartóztathatatlanul és egyetemlegesen érvényesülnek. A kérdés az, hogy az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra kutatói és irányítói tudnak-e és akarnak-e élni ezzel a történelmileg-társadalmilag meghatározott lehetőséggel. Erre kell felelnie a most készülő országos szakkutatási tervnek. Erre kell feleletet adniuk azoknak az elméleti és történeti eredményeknek is, amelyek a korszerű szakkutatás most meginduló új szakaszában megszületnek. Ez az egyetlen út ahhoz, hogy a bibliológia, illetve könyvtártudomány új ismeretrendszere korszerűen kialakuljon, eredményesen betölthesse a maga hivatását a gyakorlat továbbfejlődésében, és elfoglalhassa helyét a marxista társadalomtudományok együttesében.

A társadalomtudományokra, különösen a közgazdaságtanra az a feladat vár, hogy alkotóan összegezzék és általánosítsák a gazdasági és kulturális építés tapasztalatait, hogy megvizsgálják azokat az új kérdéseket, amelyeket az élet vet fel." *(Az SZKP XXI. kongresszusa. 1959. január 27—február 5.* Bp. 1959, Kossuth. 626. l.)

b) *Az MSZMP VII. kongresszusának határozatából:*

„A szocialista építés nagy feladatokat állít a tudomány elé. Szükség van arra, hogy kidolgozzuk a tudományos kutatómunka hosszabb távlati tervét. Népgazdasági céljainkat az iparban és a mezőgazdaságban csak akkor érhetjük el, ha megfelelő tudományos bázist teremtünk, ha eredményes kutatások folynak, tudósaink és tudományos munkásaink vizsgálják, elemzik és magasabb szinten általánosítják a gyakorlat során, a termelésben szerzett tapasztalatokat. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában különös fontosságú a fizika, a kémia, a műszaki tudományok művelése.

A társadalomtudományok, különösen a filozófia, a közgazdasági és történettudományok és a pedagógiai tudomány művelői a polgári és kispolgári áramlatok elleni harcban védelmezzék, alkalmazzák és fejlesszék a marxizmust, elemezzék és általánosítsák legújabbkori fejlődésünket, szocialista építésünk tapasztalatait." *(A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1959. november 30—december 5.* Bp. 1960, Kossuth. 586. l.)

[27] Alapvető segítséget adhatnak ehhez a *marxista klasszikusok* útmutatásai. Közvetve szemléltető példa lehet minden olyan művük, amely valamely társadalmi jelenség, folyamat sokoldalú feldolgozását nyújtja. De közvetlenül is felhasználható alapvető megállapításokat tartalmaznak Marx, Engels és Lenin egyes művei, feljegyzései, amelyek az írás, az olvasás, a könyv, a sajtó vagy a könyvtár problémáit érintik. (Vö.: Feyl Ottmár: *A könyvtárak és az olvasás Marx és Engels munkásságában.* Könyvt. Tájékoztató. 1957. 7—10. sz., valamint Krupszkája N. K.: *Mit írt, mit mondott Lenin a könyvtárakról.* Bp. 1953.) A hazai marxista szakkutatók közül pedig elsősorban Szabó Ervin könyvtártudományi tanulmányait és cikkeit kell kiemelni, mint amelyek témaválasztás, szemlélet és módszer tekintetében egyaránt gazdag tanulságot nyújthatnak. (Vö.: Szabó Ervin: *Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye.* 1900—1918. Bp. 1959.) Szabó Ervin munkatársai közül elsősorban Dienes László, Madzsar József és Kőhalmi Béla munkái adhatnak hasznos útbaigazításokat.

MÁTÉ KOVÁCS: BIBLIOTHÉCONOMIE ET BIBLIOLOGIE DANS L'ORGANISATION DES RECHERCHES SCIENTIFIQUES DANS LES CONDITIONS DU SOCIALISME

Les directives de principe d'une politique socialiste de l'organisation du travail scientifique et l'histoire des sciences aboutissent pareillement à la constatation que le rôle et l'importance d'une certaine branche de la science sont liés essentiellement à la portée sociale de l'objet étudié et à la qualité de l'ensemble des connaissances données. Les théories bourgeoises des sciences ne tiennent pas suffisamment compte des corrélations qui existent entre la théorie et la pratique. Ce n'est que grâce aux résultats des recherches scientifiques marxistes qu'on réussit à éclaircir les phénomènes et les processus réels de la nature et de la société, avec toute la complexité de leurs rapports réciproques.

En conformité avec la loi fondamentale de la vie économique socialiste, l'importance sociale des sciences s'accroît sans cesse et l'importance des différentes branches de la science, comparées l'une à l'autre, varie également en fonction de la portée sociale de celles-ci. Dans les conditions du socialisme, le rôle de la musique, du théâtre, du cinéma, de l'éducation des adultes, des livres et des bibliothèques s'accentue de plus en plus dans la pratique sociale et la participation des larges masses à ces manifestations de la vie culturelle est plus forte que jamais. C'est ce qui explique donc la pleine actualité des efforts ayant pour but d'étudier systématiquement ces phénomènes et processus qui se déroulent au sein de la société et la nécessité de les soumettre à une recherche scientifique approfondie.

Il en résulte que dans les plans perspectiviques qui se rapportent aux recherches scientifiques à l'échelle nationale, l'étude des principaux problèmes théoriques, pratiques et historiques du domaine de l'*éducation populaire* retient, parmi les tâches essentielles prévues, une place importante. Il en est de même quant aux questions de l'*édition*, de la *distribution des livres*, de la *presse* et des *bibliothèques*, faisant partie des problèmes de l'éducation populaire. Évidemment, pour pouvoir développer harmonieusement l'ensemble de la culture socialiste du pays, il faut établir les prévisions en ce qui concerne aussi les études méthodiques et modernes, systématiques et planifiées de toutes les manifestations essentielles du domaine de la culture.

L'accroissement de la portée sociale de la *bibliologie* et de la *bibliothéconomie* se base sur le progrès rapide de l'objet de leurs recherches, c'est à dire sur le progrès de la pratique sociale relatives aux communications écrites et imprimées. Selon les données de l'UNESCO, la production mondiale annuelle des livres se chiffre à 250 mille, avec un tirage de près de 5 milliards. Le nombre approximatif des quotidiens est de 6 300, dont le tirage moyen journalier atteint le chiffre de 240 millions. On publie en outre environ 100 000 périodiques et on fait paraître des imprimés divers en quantités innombrables. Il faut admettre néanmoins que les communications écrites et imprimées n'ont pas encore atteint, ni en profondeur, ni en extension, les valeurs limites des possibilités. Rappelons seulement à cet égard que si on tient compte de toute l'humanité, la proportion des personnes qui savent lire et écrire ne dépassera qu'à peine la moitié (56%) de la population ayant atteint sa 15e année et les deux tiers de ceux-ci ne sont parvenus réellement qu'à un degré rudimentaire de ces connaissances. Autrement dit, à l'heure actuelle un cinquième seulement de toute la population du globe a réussi de développer sa pratique d'écrire et son habitude de lire jusqu'à un niveau relativement élevé. Il n'est pas moins vrai que ce taux s'améliorera rapidement d'une décennie à l'autre.

L'évolution des bibliothèques et de l'édition des livres est particulièrement rapide dans les pays socialistes qui se rapprochent successivement et dépassent même, en ce domaine aussi, le niveau des pays capitalistes développés. Au territoire actuel de l'Union Soviétique, 30 000 ouvrages ont paru en 1913 en environ 99 millions d'exemplaires, contre 60 000 ouvrages d'un tirage de 1.107 millions en 1956. Ayant passé de 76 000 à 394 000, le nombre des bibliothèques de l'U. R. S. S. s'est vu quintupler au cours des derniers quatre décennies, avec un stock qui s'est multiplié à raison de 33 fois, en passant de 46 millions de volumes à 1,5 milliards.

Le progrès marqué en Hongrie présente sensiblement les mêmes ordres de grandeur. En 1938 on a publié 8.156 ouvrages avec un tirage total de 17 272 000 tandis qu'en 1959 on constate une multiplication à raison de 2,5, respectivement de 3 fois dans le nombre des publications (19.812) et dans celui du total des tirages (52 872 000). Avant la seconde guerre mondiale on comptait en Hongrie environ 3000 bibliothèques; à la fin de l'année

1957 on enregistrait 18.777 bibliothèques avec un stock de presque 40 millions de volumes, — dont presque 29 millions de volumes ont été empruntés par plus de 2 millions de lecteurs. Le développement que les autres démocraties populaires présentent est à peu près analogue.

L'élargissement du rôle de la graphie et de la lecture, celui des livres, de la presse et des bibliothèques est une conséquence inévitable des tendances du socialisme et des buts qu'on se propose d'atteindre dans le domaine politique, économique, technique et culturel, lorsqu'on assigne comme but central de la prévoyance sociale la satisfaction optimale des besoins matériels et spirituels, des besoins collectifs et individuels de l'homme. L'analyse de la situation à l'échelle mondiale et l'observation de la direction que suit l'évolution générale des événements aboutissent sans équivoque à montrer que les prémisses d'une transition éventuelle de l'usage oral à l'usage écrite ne se créent, pour la société entière, que parmi les conditions du socialisme, voire plutôt parmi celles du communisme.

Le fait que l'importance de la pratique sociale relative aux communications écrites et imprimées s'accentue sans cesse et qu'elle s'accentuera dans l'avenir, implique la nécessité d'un examen à poursuivre en base de la conception marxiste de la société et de l'histoire. En effet, le système marxiste des sciences sociales ne sera intégral que si toutes les branches des sciences, appelées à éclaircir les phénomènes et les processus divers de la société — et parmi celles-ci la bibliologie resp. la bibliothéconomie — apportent leur concours particulier à la mise en lumière de tous les aspects de la vie sociale.

La valeur des connaissances offertes sous ce rapport par la *bibliologie* resp. par la *bibliothéconomie* et la direction de l'évolution que les recherches scientifiques devront suivre, seront déterminées par les facteurs suivants:

1° la quantité et la qualité des connaissances théoriques et historiques obtenues par l'étude de l'objet donné, connaissances pouvant être considérées exactes au point de vue du stade actuel de l'évolution;

2° les besoins nés de l'objet-même des recherches: de la pratique sociale de nos jours concernant la graphie, la lecture, les livres, la presse et les bibliothèques; et finalement

3° la modernité de la manière de voir des chercheurs et celle de la méthode des recherches, c'est à dire la conception sociale et historique marxiste et la méthode marxiste.

Notons bien toutefois que le travail scientifique reste derrière l'évolution de la pratique et ne correspond pas aux exigences qui se manifestent de la part de celle-ci. Ce retard prend son origine d'un côté dans les contradictions inhérentes et dans les bornes des recherches bourgeoises, autrement dit dans certains facteurs déterminés par les circonstances sociales et historiques (niveau scientifique relativement bas du patrimoine laissé par la bourgeoisie). D'autre part il s'agit de l'état initial rudimentaire des recherches marxistes, de leurs imperfections relatives.

Ce sont les traits caractéristiques de la société bourgeoise qui déterminent à la fois les limites et le caractère contradictoire des *recherches bourgeoises spéciales* et ceux-ci résultent, à leur tour de la manière de voir adoptée par la bourgeoisie: de la conception idéaliste, qui se présente, pour la plupart, sous formes du positivisme ou — sporadiquement — sous forme de la conception historique des idées. Partant de ces conceptions, les chercheurs bourgeois n'ont pas réussi à se rendre compte de l'enchaînement des corrélations qui existent entre la graphie, la lecture, les publications et les bibliothèques et ont négligé les rapports spécifiques, qui existent entre ces facteurs, aspects divers de la communication écrite et imprimée. Étant de l'avis que le rôle que la graphie, les publications et les bibliothèques jouent, comme supports de la civilisation, est un rôle essentiellement passif, d'un caractère intermédiaire, ils se sont privés d'emblée de la possibilité de considérer les connaissances offertes par leurs propres recherches spéciales comme équivalentes aux connaissances d'autres branches des sciences sociales, des branches plus reconnues et dirigées surtout à l'étude de certains autres aspects de la conscience sociale. A vrai dire il ressort clairement des corrélations dialectiques qui existent entre la forme et l'essence que la pensée à exprimer et le caractère spécifique de la communication écrite et imprimée se présentent dans tout ouvrage écrit comme une entité dialectique.

Au point de vue de la bibliologie, resp. de la science bibliothéconomique, cette thèse possède une importance primordiale, car c'est elle qui permet qu'on se rend compte du rôle constructif que le communication écrite et imprimée joue, par suite de ses caractéristiques propres, dans l'expression des phénomènes de la conscience et même dans

leur formation; c'est elle qui offre la possibilité de faire reconnaître le caractère constructif de ce rôle. Dans la plupart des cas les chercheurs bourgeois étudiaient les aspects divers de la communication écrite et imprimée (la graphie, la lecture, les livres, la presse, la typographie, le papier, l'édition de livres et les bibliothèques) comme sujets isolés l'un de l'autre. Cette méthode de recherche avait maints inconvénients, au point de vue de l'évolution des études spéciales aussi bien que de celui de l'appréciation générale de cette branche de la science et ceci surtout parce que la séparation plus ou moins gratuite de l'étude supprimait la possibilité d'une transformation de la bibliologie en un système homogène de connaissances, qui serait basé sur certains principes et l'empêchait d'être rangée parmi les sciences sociales.

La tâche de la *recherche spéciale marxiste* est d'étudier les différentes formes de la communication écrite et imprimée, les ouvrages écrits, les publications, les bibliothèques, sans perdre de vue les phénomènes sociaux corrélatifs. Cette recherche s'étend donc nécessairement sur l'ensemble des phénomènes culturels qui résultent de l'exercice de la graphie, de l'édition des livres et du fonctionnement des bibliothèques, de même que sur les bases socio-économiques de celles-ci et sur les phénomènes ou processus de leur suprastructure, y compris les rapports réciproques qui existent entre ces facteurs divers. Ce domaine des recherches comprend donc:

1° les besoins objectifs de la société et les désirs subjectifs des individus qui se présentent à l'égard des ouvrages écrits, des publications et des bibliothèques;

2° les activités ayant pour but la satisfaction de ces besoins (édition des livres, industrie typographique, distribution des livres, travail de bibliothèque, etc.);

3° le résultat de ces activités: par exemple les produits de celles-ci (ouvrages écrits, publications, art bibliotechnique, etc.) et les institutions y relatives (maisons d'édition, imprimeries, librairies, bibliothèques, etc.);

4° le rôle et l'influence des différents aspects (graphie et lecture) et des formes différentes (ouvrages, publications et bibliothèques) de la communication écrite et imprimée sur la formation de la conscience et surtout sur l'évolution et le raffermissement de l'idéologie socialiste, sur l'élargissement et l'approfondissement de la culture générale et des connaissances spéciales, sur la formation des goûts et des mœurs; finalement

5° les corrélations réciproques de ces facteurs et des autres phénomènes et processus de la vie sociale.

Le domaine des recherches marxistes est donc à la fois plus étendu et plus restreint que celui des études scientifiques bourgeoises. Il est plus restreint d'une part, parce que les études correspondantes se concentrent, par principe, sur la pratique sociale qui a pour base la communication écrite et imprimée, d'autre part il est plus étendu, car on examine les phénomènes et les processus, les produits et les institutions de la pratique sociale dans leur ensemble, avec toutes leurs corrélations sociales.

Pour éviter tout malentendu il est nécessaire qu'on détermine *le système intrinsèque particulier des objets, et des tâches* des recherches scientifiques et les limites extrêmes d'une interprétation éventuelle de ses objets et de ses tâches.

La pratique sociale basée sur la communication écrite et imprimée et liée en même temps à celle-ci, possède — à l'égal des autres processus complexes de la société — plusieurs aspects. Elle réunit en soi, d'une façon inséparable:

1° d'une part les *phénomènes de la conscience*, exprimés par le second système de signalisation,

2° d'autre part la *forme :* la communication écrite et imprimée,

3° *les corrélations économiques* qui caractérisent le régime social donné et leurs répercussions sur l'évolution de la pratique,

4° finalement la *technique* correspondant au niveau du système social donné, technique offrant la possibilité d'une réalisation matérielle de l'essence et de la forme et permettant que celles-ci remplissent leurs fonctions sociales.

Bien que l'ensemble de la pratique de la communication écrite et imprimée se réalise en tant qu'entité inhérente, l'étude scientifique de ses aspects divers n'appartient pas d'une manière homogène aux tâches des recherches bibliologiques. Les recherches bibliologiques, resp. bibliothéconomiques ont pour but d'étudier les questions suivantes: les aspects de la communication écrite et imprimée (graphie et lecture), — et les manifestations de celle-ci, (ouvrages écrits, publications, bibliothèques) — les corrélations sociales y relatives (besoins objectifs, besoins subjectifs, rapports mutuels, effets), — les relations qui existent entre la communication écrite et imprimée et le contenu qu'elle exprime, — la connexité entre la communication écrite et imprimée d'une part

et entre la technique utilisée ou les lois économiques de l'autre, — examen des caractéristiques particulières de toutes ces corrélations. Il s'entend de soi que ces recherches se dirigent nécessairement sur la communication écrite et imprimée, qui forme le problème central. L'étude moins approfondie de certaines conditions des publications (p. e. leur répartition selon l'objet publié et selon leur niveau scientifique, etc.) et l'examen des problèmes économiques et techniques de la pratique ne possède qu'un caractère complémentaire. On ne négligera pas l'étude systématique et simultanée des corrélations sociales respectives, c'est à dire l'examen des besoins et des revendications divers, des relations différentes et de leurs répercussions.

Considérant ce qui précède, il est bien fondé de concentrer les recherches — en conformité avec la structure donnée du sujet — sur les domaines qui suivent:

1° *les fondements* et *les corrélations sociaux* (c'est à dire les aspects sociologiques) en connexion avec la pratique de la graphie, de la lecture, des livres et des bibliothèques,

2° l'*exercice*-même de *la graphie* et de *la lecture :* les corrélations qui existent entre les processus de la pensée, de la parole et d'autres modes de communication naturels (le chant, les gestes) et l'expression par écrit des phénomènes de la conscience,

3° sur tout ce qui se rapporte aux *livres :* édition des livres, typographie, l'art bibliotechnique, la bibliophilie, la distribution des livres, et sur certaines *connaissances spéciales* ayant pour objet *les ouvrages écrits :* la bibliographie, la documentation et les articles d'information,

4° sur les *bibliothèques,* sur la pratique et l'histoire de l'évolution des bibliothèques domestiques et publiques.

Les connaissances obtenues par les recherches spéciales marxistes doivent être refaites à fond, du point de vue de leur essence et de leur systématisation, et ceci en conformité avec les besoins de la pratique socialiste des livres et des bibliothèques, en conformité avec les exigences d'une politique socialiste de l'organisation des travaux scientifiques et avec les exigences formulées par la théorie marxiste des sciences. En même temps il faut utiliser les résultats déjà disponibles, obtenus soit par les recherches marxistes, soit par les études bourgeoises (après les avoir soumis à une critique préalable). Mais ce qui import le plus est l'élaboration des résultats nouveaux, modernes et ceci sous le plus bref délai possible. Néanmoins cette nouvelle synthèse des connaissances provenant de sources multiples ne devra pas revêtir un caractère fragmenté, la base des résultats nouveaux restera toujours une analyse multilatérale et complexe.

Ces recherches du domaine de la théorie des sciences et toutes ces considérations résultant du désir d'organiser les travaux scientifiques, ont pour but de créer les fondements théoriques solides pour la pratique des recherches modernes et d'esquisser les bases, assurer les conditions préliminaires d'une élaboration résolue, systématique et moderne du programme des recherches scientifiques marxistes. Les caractéristiques de l'objet donné et les connaissances déjà acquises ainsi que les possibilités qu'offre l'idéologie et la méthode donnée déterminent la direction et en même temps les méthodes les plus judicieuses qui s'offrent pour l'acquisition de connaissances nouvelles. L'ensemble de ces facteurs facilite qu'on puisse examiner les lois objectifs de la pratique sociale basée sur la communication écrite et imprimée, en se conformant à un plan élaboré à l'échelle nationale; ils facilitent en outre que cette pratique puisse être développée selon les exigences les plus modernes.

Parmi les principes qui régissent l'activité de la *planification,* il faut relever les suivants:

1° Les prévisions du plan des recherches bibliologiques resp. bibliothéconomiques — ainsi que ces recherches elles-mêmes — doivent s'étendre sur l'ensemble de leurs objets.

2° En ce qui concerne les travaux scientifiques des différentes secteurs des recherches et les prévisions du plan qui se rapportent sur ces travaux, il est recommandé d'assurer une certaine autonomie dans leur élaboration, sans perdre de vue toutefois que les corrélations entre l'objet des recherches d'une part et l'ensemble des problèmes des livres et des bibliothèques (voire l'ensemble de toute la vie sociale) de l'autre, doivent toujours être mises en évidence.

3° Les recherches spéciales doivent être dirigées en premier lieu sur l'examen approfondie de la pratique contemporaine, tout en englobant aussi les fondements théoriques du développement progressif de cette pratique. En faisant le choix parmi les différentes phases de l'histoire de l'évolution des livres et des bibliothèques, on devra donner la priorité aux études sur l'évolution de la période socialiste, et à l'examen des

événements qui l'ont immédiatement précédé (à l'édition de livres et à l'activité des bibliothèques sous le régime bourgeois, à la pratique de la classe ouvrière et paysanne dans la lecture).

4° Les recherches devront être entreprises suivant un plan unique, avec le concours de toutes les institutions intéressées pouvant se charger des travaux scientifiques relatifs; lors de la répartition et de la gestion des travaux on tiendra compte des possibilités et des capacités données.

5° Il s'en suit que les bibliothécaires assumeront une double tâche dans le domaine des recherches spéciales. Ils auront à remplir d'une part leur tâche principale: l'étude de la pratique et le développement des bibliothèques. D'autre part — fidèles à leurs traditions — ils prendront leur part des recherches spéciales bibliologiques, dans le sens plus large du terme. Cela entraîne l'obligation, pour les bibliothèques d'accepter le rôle principal dans l'élaboration d'un système marxiste des connaissances de l'écriture, de la lecture, des livres et des bibliothèques et de devenir ainsi les institutions centrales, les organes directeurs de ces recherches spéciales.

Lázár Péter

A hazai könyvtártudományi kutatás helyzete és értékelése*

1. *A könyvtártudományi kutatás szerepe a szocialista építésben és a kultúrforradalomban*

A könyvtártudományi kutatásnak, a könyvtártudomány aktív művelésének szerepét és jelentőségét, fejlődési irányát meghatározza adott társadalmi viszonyok között és meghatározott kulturális színvonal mellett egyrészt a könyvtártudomány szerepe és helyzete, másrészt pedig a tudományos kutatás általános szerepe és helyzete. Míg a könyvtártudomány idevágó problémáival Kovács Máté foglalkozott előadásában, a következőkben a könyvtártudományra konkretizált tudományos kutatás kérdéseiről fogok szólni.

A szocializmus építésének soronkövetkező általános feladatait az MSZMP 1959 decemberében tartott VII. kongresszusa határozta meg teljes szabatossággal.[1] A Párt lerögzítette, hogy a szocialista építés egyre nagyobb feladatokat állít a tudomány és a tudományos kutatás elé. Két alapvető feladatot jelölt meg, amelyek a tudományos kutatás minden ágára — a természettudományokra és a társadalomtudományokra — egyaránt érvényesek, amelyek tudományos életünk és fejlődésünk két legsúlyosabb hiányosságának felszámolására vezetnek:

a) A tudományos kutatómunkát összhangba kell hozni a szocializmus építésének feladataival. A gazdasági és kulturális fejlődés szempontjából legfontosabb kérdések megoldására kell tudósaink és kutatóink erőfeszítéseit összpontosítani; az eddiginél sokkal szorosabb kapcsolatot kell teremteni egyfelől a tudomány, az elmélet, a kutatás, másfelől pedig a szocialista építés, a gazdasági és kulturális munka gyakorlata között.

b) Tudósainknak és kutatóinknak a marxizmus-leninizmus eszmei és módszertani alapjaira kell helyezkedniük. Meg kell szüntetni azt az ellentmondást, ami a szocialista építés, a szocialista valóság és a tudomány és kultúra

* Szerző köszönetét fejezi ki Kovács Máté egyetemi tanárnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszéke vezetőjének és Sebestyén Gézának, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatóhelyettesének, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ vezetőjének a referátum kidolgozásához nyújtott hathatós támogatásukért, továbbá a következő munkatársainak, akik a könyvtártudományi kutatás helyzetének felmérésében, illetve a helyzetkép kialakításában — a szerző egyéni felelősségének teljes mértékű fenntartása mellett — közreműködtek: Mezei László (KMK), Kéki Béla (KMK — Budapesti Műszaki Egy. Kvt.), Tombor Tibor (KMK — Orsz. Műszaki Kvt.), Orosz Gábor (KMK — Orsz. Műszaki Könyvtár), Bóday Pál (KMK), Rácz Aranka (KMK), Futala Tibor (KMK).

[1] *A Magyar Szocialista Munkáspárt 7. Kongresszusának jegyzőkönyve.* Bp. 1960. 640 l., 8 t.

sok művelőjében még többé-kevésbé megnyilvánuló nem marxista gondolkodásmód között jelentkezik. A tudomány és a kultúra embereinek világnézete nem állhat tartósan ellentétben azzal a világnézettel, nem is lehet tartósan — szubjektív értelemben — semleges azzal a világnézettel kapcsolatban, amely a szocialista környezet elvi-ideológiai alapja.

A társadalomtudományok területén azonban még tovább kell részleteznünk a Párt útmutatása alapján a legfőbb teendőket :

c) A társadalomtudományok művelőinek mélyrehatóan elemezniük kell társadalmunk szocialista fejlődésének alakulását, a szocialista gazdasági fejlődés jelenségeit, a kultúrforradalom folyamatát. Az általánosított tapasztalatokból a marxista-leninista elmélet és módszertan alapján leszűrt törvényszerűségek ismeretében ki kell dolgozni azokat a módszereket, amelyek megkönnyítik, meggyorsítják a szocialista építés és a kultúrforradalom menetét.

d) Szembe kell szállni a társadalomtudományok területén a polgári és kispolgári ideológia megnyilvánulásaival, legyenek azok akár tudatosak, akár öntudatlanok, eredjenek külföldi vagy belföldi forrásokból. Figyelemmel kell kísérni, értékelni és bírálni kell a kapitalista államokban megjelenő sajtómegnyilvánulásokat. Segíteni kell a tudósokat és kutatókat, hogy leküzdhessék a gondolkodásmódjukat terhelő múltbeli ideológiai maradványokat.

A következő lépésben azt kell megvizsgálnunk, hogy miként érvényesülnek könyvtártudományi kutatásunkban a fenti alapvető szempontok, nevezetesen az elmélet és gyakorlat egysége, a marxizmus-leninizmus elvi és módszertani alapjainak alkalmazása, a szocializmustól idegen ideológiák elleni küzdelem.

2. *A hazai könyvtártudományi kutatás helyzete*

A könyvtártudományi kutatásnak régi tradíciói vannak hazánkban. Nagy bibliográfusaink, mint a két Szinnyei, Szabó Károly, Petrik Géza, Gulyás Pál, nagy könyvtártudósaink, mint Szabó Ervin, Dienes László, Kőhalmi Béla, Fitz József és sokan mások megalapozták — ha nem is fogalmazták talán minden esetben így — a könyvtártudomány hazai művelését. Ismeretes, hogy könyvtártudományi folyóiratunk, az 1876 óta megjelenő *Magyar Könyvszemle* a világ egyik legrégibb könyvtártudományi szakorgánuma; gazdag tartalma méltón tükrözi a régebbi korszakok könyvtártudományi kutatásainak eredményeit.

Könyvtártudományi kutatásunk történeti fejlődésével, múltbeli erényeivel és hibáival, részletes elemzésével és értékelésével foglalkozni nem feladata ankétunknak. A magyar könyvtártudomány fejlődésének vázlatát Kőhalmi Béla foglalta össze 1954-ben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának (ma Könyvtártudományi Bizottság) megalakulása alkalmából [1].[2]

A következőkben a könyvtártudomány és a kutatás jelenlegi hazai helyzetének és állapotának vizsgálatára szorítkozunk.

2.1 A könyvtártudományi kutatások felmérése

A könyvtártudományi kutatások áttekintése és értékelése iránti igény felvetődött már rövidesen a Könyvtártudományi Főbizottság működésének

[2] A szögletes zárójelbe helyezett számjelek a szöveg végén (72. l.) közölt bibliográfia tételeire utalnak.

megindítása után. 1955 novemberében Kőhalmi Béla, 1956 májusában pedig Kovács Máté küldött ki körlevelet mintegy 30 nagykönyvtárhoz a könyvtárakban folyó könyvtártudományi kutatómunka számbavétele céljából. A beérkezett válaszok különösen a könyvtárak tudományos és egyéb publikációiról tartalmaztak sok értékes adatot, módszeres feldolgozásukat azonban megakadályozta az 1956. októberi ellenforradalom. Az ellenforradalom leverését közvetlenül követő időszak nem volt kedvező a könyvtártudományi kutatások helyzetének értékelésére. Egyrészt más, fontosabb politikai és szakmai feladatok kerültek az érdeklődés homlokterébe, másrészt pedig az 1955-ben és 1956-ban begyűjtött anyag sok tekintetben elavult az ellenforradalom és leverése okozta változások miatt, amelyek kiterjedtek a könyvtárak személyi állományára, szervezetére és a könyvtárosok gondolkodására egyaránt.

A könyvtárügy fejlődésével, a könyvtári munka elmélyítésével kapcsolatban újból szükségessé vált a könyvtártudományi kutatások feltárása és értékelése [2]. Az 1959 elején létesített Könyvtártudományi és Módszertani Központra hárult ez a feladat. A KMK 1959 tavaszán felmérte a könyvtártudományi kutatás helyzetét és részletesen feldolgozta a felmérés adatait [3].

A Művelődésügyi Minisztérium 1959. február hóban 58 könyvtárat szólított fel az állományukba tartozó és tudományos kutatótevékenységet folytató dolgozók összeírására, 8 könyvtár nem szolgáltatott adatokat, 11 könyvtár pedig nemleges választ adott a kiküldött jelentőlapra *(1. melléklet)*. A jelentést beküldő 39 könyvtár közül 29-ben folyt könyvtártudományi tárgyú kutatás *(2. melléklet)*, ezek adatait vesszük tekintetbe a következők során.

Nem terjeszkedett ki a felmérés az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékén, általában az intézeti és vállalati szakkönyvtárakban, valamint a könyv- és lapkiadás, a nyomdaipar és a papíripar területén folyó könyv- és könyvtártudományi kutatótevékenységre.

A felmérés tehát nem teljes, nem öleli fel a könyvtártudományra vonatkozó összes kutatásokat és kutatókat. Fel kell azonban tételeznünk, hogy a fel nem tárt kutatások nem befolyásolnák lényegesen a feldolgozott adatok összefoglaló eredményeit.

A felmérés célja az volt, hogy gyors áttekintést szerezzünk egyszerű eszközökkel a könyvtári dolgozók által folytatott kutatási tevékenységről, a kutatások irányairól, méreteiről, szervezeti feltételeiről és körülményeiről, végül pedig — de nem utolsó sorban — a kutatókról.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen felmérés nem szolgáltathat részletes egyedi minőségi értékelést az egyes kutatásokról, hiszen ehhez behatóan kell ismerni legalábbis a kutatások részletezett tematikai tervét, feldolgozási módját és magát a kutatót. Erre a nagy alaposságot, körültekintést, türelmet, további megfelelő szervezetet és rendkívül sok időt igénylő értékelésre a körülmények eddig nem adtak lehetőséget, úgyhogy első lépésként meg kellett elégednünk szerényebb célok kitűzésével.

A felmérés korlátai elsősorban a felmérés célkitűzéseiből, másrészt a felmérés módszereiből, végül a feldolgozásra szolgáltatott adatok hiányosságaiból erednek.

A feldolgozott eredmények azonban még így is rendkívül tanulságosak és — más forrásokból származó tapasztalatokkal, a könyvtártudományi publikációk ismeretével, személyes érintkezéssel stb. kiegészítve — kellő alapot szolgáltatnak a hazai könyvtártudományi kutatás mennyiségi és minőségi értékelésére.

2.2 A feldolgozás módszertani kérdései

Az adatgyűjtés alapjául szolgáló jelentőlap *(1. melléklet)* a könyvtár megnevezésén és címén kívül egyrészt a tudományos kutatótevékenységet folytató dolgozóról, másrészt pedig a dolgozó által folytatott kutatásról kért tájékoztatást. Külön rovat szolgált ezenkívül a kutató eddig megjelent jelentősebb munkáinak felsorolására.

A jelentőlap rovatait úgy állítottuk össze, hogy a választást megkönnyítsük, és hogy a lehetőleg egyszerű válaszokból gyors áttekintést nyerhessünk a kutatótevékenység helyzetéről. Ezért mellőztünk sok részletet, aminek felvétele fokozta volna az adatszolgáltatás precizitását.

A jelentőlapon feltüntetett rovatok nem teljesen egyértelmű és részben hiányos megfogalmazása következtében némely kérdéscsoporthoz nem nyertünk pontos és egyértelmű adatokat. Az ebből eredő nehézségekre külön rámutatunk az egyes rovatok feldolgozási eredményeinek ismertetésekor. Gyakran előfordult azonban, hogy a válaszolás során nyilvánvalóan helytelenül, pontatlanul vagy hiányosan töltötték ki a jelentőlap egyik-másik rovatát, például nem jelölték meg pontosan a kutatási témát, nem közölték a kutatás megkezdésének vagy befejezésének időpontját vagy más adatot.

A pontatlan, hiányos vagy helytelen válaszokat általában nem helyesbíttettük az adatszolgáltatókkal, eltekintettünk a vitás bejegyzések személyes tisztázásától. Ez ugyanis jelentősen meghosszabbította volna a kiértékelés időtartamát, és megnehezítette volna a folyamatos feldolgozást anélkül, hogy a precizitás fokozásából származó eredmény arányban állna a ráfordított energiával. A nem egyértelmű és nem teljesen világos válaszokat igyekeztünk a jelentőlapon feltüntetett vagy egyébként általunk ismert körülmények mérlegelésével kiegészíteni vagy kiigazítani.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a felsorolt hiányosságok és gátló körülmények következtében nem tekinthető teljesen pontosnak és részleteiben is véglegesnek a könyvtárakban folyó tudományos kutatótevékenységről készített feldolgozásunk és értékelésünk. A helyzetfeltárás elsőrendű célja azonban nem annyira az egyes részletkérdések legaprólékosabb és legpontosabb feldolgozása, hanem mindenekelőtt azoknak az alapvető tendenciáknak a kielemzése, amelyek a könyvtárainkban folyó tudományos kutatómunkát jellemzik.

A felmérés anyagának rendszerezése céljából el kellett határolni a könyvtártudományi kutatást az egyéb tárgyú kutatásoktól, bár tisztában voltunk az elhatárolás elvi nehézségeivel és azokkal a problémákkal, amelyek a könyvtártudomány fogalmával és tárgyával kapcsolatban felmerülnek. Ezekre nem térünk ki a következőkben, mivel ankétunknak nem feladata ezeknek a kérdéseknek a megvitatása.

A feldolgozás szempontjából horizontális irányban szemlélve, a könyvtártudomány területére tartozónak véljük a könyvtárra, a könyvre, a könyv előállítására és terjesztésére vonatkozó ismeretek összességét, természetesen a könyv fogalmát kiterjesztve az összes írott dokumentumokra és a könyvtárügy fogalmát a dokumentációra is. Az így értelmezett könyvtártudomány részterületeit összefűzi a könyvtár és a könyv társadalmi szerepe és jelentősége. Nem tartozik a könyvtártudomány keretébe semmiféle egyéb társadalomtudomány, mint például a történettudomány, az irodalomtudomány, a nyelvtudomány stb., sem pedig műszaki vagy természettudományi ág, mint például az általános értelemben vett információelmélet stb. Általában nem tekintettük

könyvtártudományi kutatótevékenységnek az egyéb tudományágak területére vonatkozó szakbibliográfiák kidolgozását sem.

Kérdés, hogy könyvtártudományi tevékenységnek tekinthető-e a könyvtárak saját forrásanyag-állományának feltárása. Ez a tevékenység viszonylag lazán kapcsolódik a könyvtár általános társadalmi funkciójához, bár a könyvtár tudományos tájékoztató tevékenységének fogalmába beilleszthető; viszont ilyen jellegű feldolgozás elvégzéséhez nem feltétlenül könyvtáros szükséges. A forrásanyagok feltárása tehát elsősorban könyvtárhoz kötött, de nem könyvtároshoz kötött munka, amelynek eredményeként nem annyira a könyvtártudomány, mint egynémely más tudományág (történettudomány, irodalomtudomány stb.) gazdagodik elsősorban. A feldolgozás során a könyvtártudományhoz soroltuk ugyan az ilyen jellegű kutatásokat, de úgy véljük, hogy ez a kérdés még részletes tisztázásra szorul.

Vertikális irányban viszont el kell határolni módszertanilag a könyvtártudományi kutatást a könyvtári gyakorlattól és a könyvtári rutinmunkától. Élesen felvetődik ezzel kapcsolatban egyrészt a kutatómunka színvonalának, másrészt az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának problémája.

Nem szabad teret engedni olyan törekvéseknek, amelyek az élő könyvtárügyet ki akarják rekeszteni a könyvtártudományi kutatás köréből és az utóbbit lényegében a könyv- és könyvtártörténetre kívánják korlátozni. Ez a könyvtárügy problémáinak lebecsülésére, a könyvtártudomány elsekélyesítésére, leszűkítésére és lejáratására vezet. Megítélésünk szerint a könyvtárügyi, könyvtárigazgatási, könyvtárszervezési kérdések szintén beletartoznak a könyvtártudomány problematikájába. Az idevágó törvényszerűségek, elvi kérdések feltárása akkor szolgálja a könyvtártudomány érdekeit, ha megfelelő tudományos felkészültséggel és színvonalon történik.

A fenti szempontok figyelembevételével mellőztük 9 jelentőlap feldolgozását. Ezek a jelentőlapok olyan tevékenységről számoltak be, amelyek megítélésünk szerint nem tartoznak a tudományos kutatás fogalma alá (kurrens szakbibliográfiák, ajánló bibliográfiák összeállítása stb.). Némi kétkedéssel — és bizonyos fokú laza elbírálással — vontuk be a könyvtártudományi kutatások keretébe például az ETO egyes táblázatainak magyarra átültetését is.

A felsorolt szempontok figyelembevételével soroltuk be a bejelentett kutatási témákat a következő témafőcsoportokba, illetve témacsoportokba:

A. Könyvtörténet, könyvtártörténet

A. I. Könyv- és könyvtártörténet általában
A. II. Egyes könyvtárak, könyvtárhálózatok története
A. III. Helyi könyv- és könyvtártörténet
A. IV. Történeti jellegű könyvtári állomány feltárása. Általános bibliográfiák

B. Általános könyvtárügy

B. I. Könyvtárügy általában
B. II. Gyakorlati könyvtártan
B. III. Dokumentáció, bibliográfia

C. Nem könyvtártudományi kutatás

A besorolások eldöntésekor sok fejtörést okozott a témák nem elég kimerítő és pontos jellemzése, helytelen megjelölése. A témák pontos megfogalma-

zásának hiányában számolni kell azzal, hogy a beosztás nem minden esetben helyes. A vitás esetek száma azonban feltehetően csekély, úgyhogy a véleményünktől eltérő értékelés nem befolyásolná érezhetően a feldolgozás eredményeit.

Az adatgyűjtés és feldolgozás óta már eltelt több mint egy esztendő. Ezalatt változások történtek a felmérésben foglalt anyaghoz és adatokhoz képest. Az akkor bejelentett témák közül soknak a kidolgozása befejeződött, a kutatási eredményeket publikálták, újabb kutatási témákon dolgoznak könyvtárosaink; változott a kutatók köre is. Noha a felmérés mennyiségi adatai ilyenformán itt-ott talán módosulhattak, az elénk táruló kép és a belőle levonható következtetések lényegében ma is érvényesek.

Miután ankétunk kizárólag a könyvtártudományi kutatás kérdésével foglalkozik, a következőkben nem térünk ki a felmérésben szereplő és feldolgozott nem könyvtártudományi (történettudományi, irodalomtudományi, közgazdaságtudományi, természettudományi stb.) kutatásokra.

2.3 A kutatások és kutatók számának megoszlása kutatási témacsoportok szerint

A felmérés során feldolgozott 353 kutatási témából 189 esik a könyvtártudomány területére; a 231 főnyi kutatói gárdából 141 fő foglalkozott könyvtártudományi témákkal. Több kutató nem is egy, hanem több téma egyidejű feldolgozását jelentette be.

A könyvtártudományi kutatás helyzetének felmérése szempontjából kiemelkedően fontos annak a megállapítása, hogy milyen témákkal foglalkoznak a kutatók. A témaválasztás áttekintése céljából a következőképpen csoportosítottuk a kutatási témákat a bejelentett címek alapján *(1. ábra)*:

Témacsoport	A kutatási témák		
	száma	%-os megoszlása	
		A + B = 100	A = 100 B = 100
A. Könyvtörténet, könyvtártörténet	115	60,8	100,0
A. I. Könyvtörténet, könyvtártörténet általában	35	18,5	30,4
A. II. Egyes könyvtárak, könyvtárhálózatok története	29	15,3	25,2
A. III. Helyi könyv- és könyvtártörténet	23	12,2	20,0
A. IV. Történeti jellegű könyvtári állomány feltárása, általános bibliográfiák	28	14,8	24,4
B. Könyvtárügy	74	39,2	100,0
B. I. Könyvtárügy általában	22	11,7	29,8
B. II. Gyakorlati könyvtártan	33	17,5	44,6
B. III. Bibliográfia. Dokumentáció	19	10,0	25,6
Összesen	189	100,0	

A kutatásoknak kereken 60%-a történeti tárgyú, 40%-a pedig könyvtárügyi vonatkozású. A történeti témáknak mintegy negyedrészét szolgáltatja a könyvtárak birtokában levő történeti forrásanyagok (kódexek, kéziratok, ősnyomtatványok stb.) feltárása és általános bibliográfiák készítése (pl. régi magyar könyvek leírásának kiegészítése stb.), további negyedrészét pedig meghatározott könyvtárak vagy könyvtárhálózatok történetének feldolgozása. Ennél valamivel csekélyebb arányban szerepelnek a helytörténeti témák (megyei városok, megyék könyv-, könyvtár-, sajtó- és nyomdatörté-

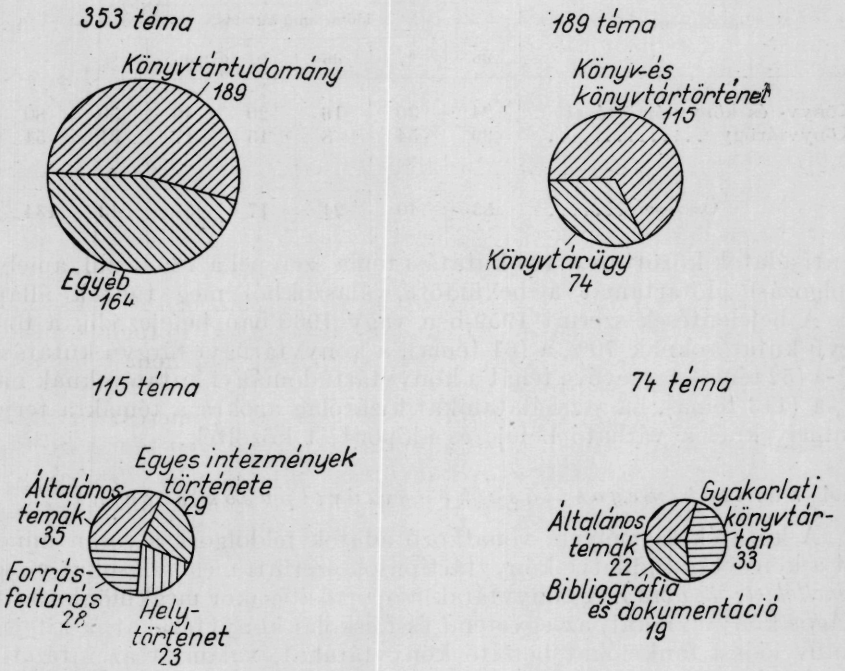

1. ábra. A könyvtártudományi kutatások megoszlása témakörök szerint az 1959. évi felmérés alapján

nete), viszont nagyobb arányban foglalkoznak könyvtárosaink általános jellegű, az előbbi csoportba be nem sorolható témákkal.

Ami a könyvtárügyi témákat illeti, túlsúlyban vannak a könyvtári munka egyes fázisait érintő gyakorlati témák (katalogizálás, osztályozás, olvasószolgálat stb.). Viszonylag kevesebb az érdeklődés a könyvtárügy általános, keresztmetszeti kérdései iránt (könyvtárak funkciója, tervezés, statisztika stb.), még csekélyebb a tudományos tájékoztatás korszerű kérdéseivel, a bibliográfia és a dokumentáció elméletével és gyakorlatával foglalkozó kutatás.

2.4 A kutatások időtartama

A kutatások időtartamát, a témák feldolgozására előirányzott időt a bejelentett kezdési és befejezési évszám különbségeként határoztuk meg, 1 éves

feldolgozási időtartamúnak tekintve azokat a kutatásokat is, amelyek megindítását és befejezését egyaránt 1959-ben jelölték meg.

Figyelemre méltó egyrészt a témák többségének viszonylag rövid feldolgozási ideje, másrészt az 1959-ben vagy 1960-ban befejezésre jelzett kutatások nagy száma.

A témáknak kutatási időtartam szerinti megoszlását a következő összefoglaló adatok jellemzik *(3. melléklet; 2. ábra)* :

Témafőcsoport	1 éves időtartamú kutatás		2 éves időtartamú kutatás		hosszabb időtartamú kutatás		Összesen	
	db	%	db	%	db	%		
A. Könyv- és könyvtártörténet	24	30	16	20	40	50	80	100,0
B. Könyvtárügy	29	54	8	15	17	31	54	100,0
Összesen	53	40	24	17	57	43	134	100,0

A fenti adatok között az a 134 kutatási téma szerepel a 189 közül, amelyiknek feldolgozási időtartamát a beküldött válaszokból meg tudtuk állapítani.

A bejelentések szerint 1959-ben vagy 1960-ban befejeződik a történeti tárgyú kutatásoknak 70%-a (61 téma), a könyvtárügyi tárgyú kutatásoknak 88%-a (52 téma), összevéve tehát a könyvtártudományi kutatásoknak mintegy 78%-a (113 téma), ha vizsgálatainkat kizárólag azokra a témákra terjesszük ki, amelyeknél a várható befejezés időpontját közölték.

2.5 A kutatók megoszlása könyvtártípusok szerint

A kutatók személyére vonatkozó adatok feldolgozása során mindenekelőtt a könyvtárak, illetve könyvtártípusok szerinti megoszlásukat vizsgáltuk *(4. melléklet; 3. ábra)*. A könyvtárak csoportosításakor megkülönböztettük az országos könyvtárakat, az egyetemi és főiskolai könyvtárakat, a kifejezetten közművelődési funkciókat betöltő könyvtárakat, valamint az intézeti szakkönyvtárakat. Az országos könyvtárak csoportjába soroltuk a nemzeti könyvtáron kívül a felsőoktatási intézményekhez nem kötött — nem közművelődési — könyvtárhálózati központokat és azokat a nagykönyvtárakat, amelyeket sem az egyetemi és főiskolai könyvtárak, sem az intézeti szakkönyvtárak csoportjába nem célszerű feldolgozásunk szempontjából besorolni.

A kutatóknak több mint 50%-a országos jellegű nagykönyvtár dolgozója (73 fő), az egyetemi könyvtárak pedig további 31%-ukat (44 fő) szolgáltatják *(3. ábra)*. Kisebb számú könyvtártudományi kutató dolgozik a közművelődési könyvtárakban, még kevesebb a feldolgozásban érintett néhány intézeti szakkönyvtárban. A budapesti és környékbeli könyvtárakat 103 fő (73,2%), a vidéket 38 fő (26,8%) képviseli.

2.6 A kutatóidő-kedvezmény mértéke

A könyvtártudományi kutatók igen jelentős munkaidőkedvezményben részesülnek a felmérés adatai szerint *(4. melléklet ; 4. ábra)*. A 141 kutató közül 90 fő (63,8%) élvez kutatóidőkedvezményt, mégpedig összesen heti 84 kutatónapot.

A kedvezményezettek aránya erősen változik könyvtártípusonként. Míg az országos jellegű nagykönyvtárakban átlagosan négy kedvezményezett

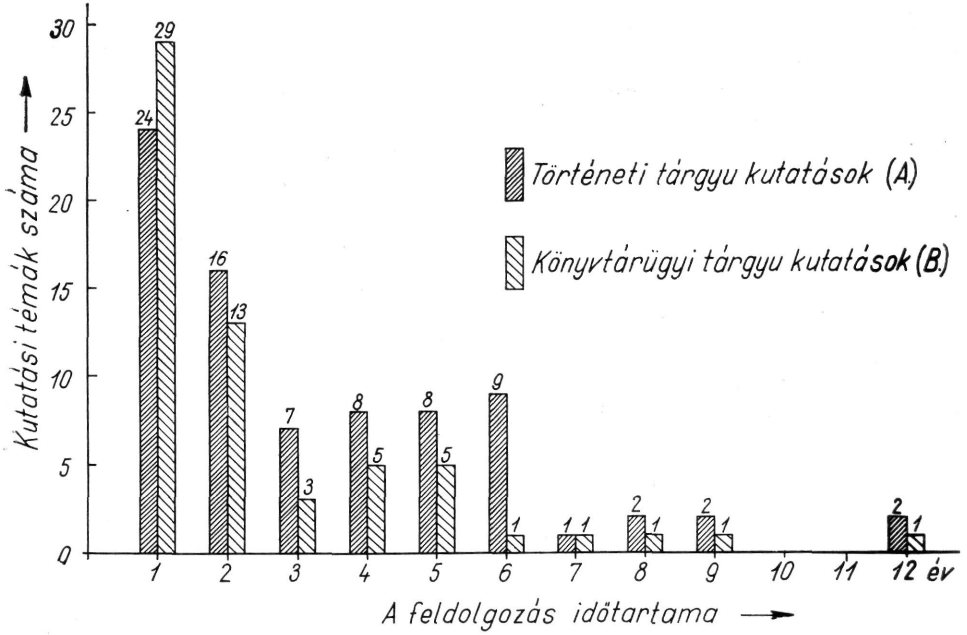

2. ábra. A könyvtártudományi kutatások gyakorisága a téma feldolgozási időtartama szerint

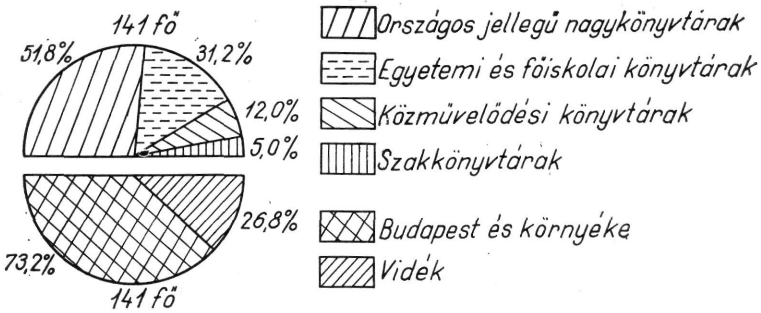

3. ábra. A könyvtártudományi kutatások százalékos megoszlása könyvtártípusok szerint, valamint Budapest és Vidék között

kutatóra esik egy időkedvezmény nélküli kutató, az egyetemi és főiskolai könyvtárak kutatói közül pedig lényegében minden harmadik végzi kutatásait munkaidőn kívül, addig a közművelődési könyvtárak kutatással foglalkozó dolgozóinak csaknem háromnegyed része, a szakkönyvtárak hét érintett dolgozója közül pedig hat fő nem részesül munkaidőkedvezményben.

Könyvtártípus	Kutatónap nélkül	½	1	1½	2	Összesen
		heti kutatónappal				
Országos könyvtárak	21,8	13,7	63,1	1,4	—	100,0
Egyetemi és főiskolai könyvtárak	38,6	11,4	50,0	—	—	100,0
Közművelődési könyvtárak	71,6	—	28,4	—	—	100,0
Szakkönyvtárak	85,7	—	—	—	14,3	100,0
Együtt	36,2	10,6	51,8	0,7	0,7	100,0
Ebből: Budapest és környéke	21,4	12,6	64,0	1,0	1,0	100,0
vidék	76,3	5,3	18,4	—	—	100,0

A kutatónap-kedvezmény tekintetében nagy aránytalanság mutatkozik nemcsak a különféle típusú könyvtárak, hanem a budapesti és a vidéki könyvtárak között is. Míg a fővárosban öt kutató közül átlagosan négy részesül időkedvezményben, addig vidéken csaknem pontosan fordított a helyzet: minden öt fő közül csupán egyetlen kutató élvez ilyen munkakönnyítést.

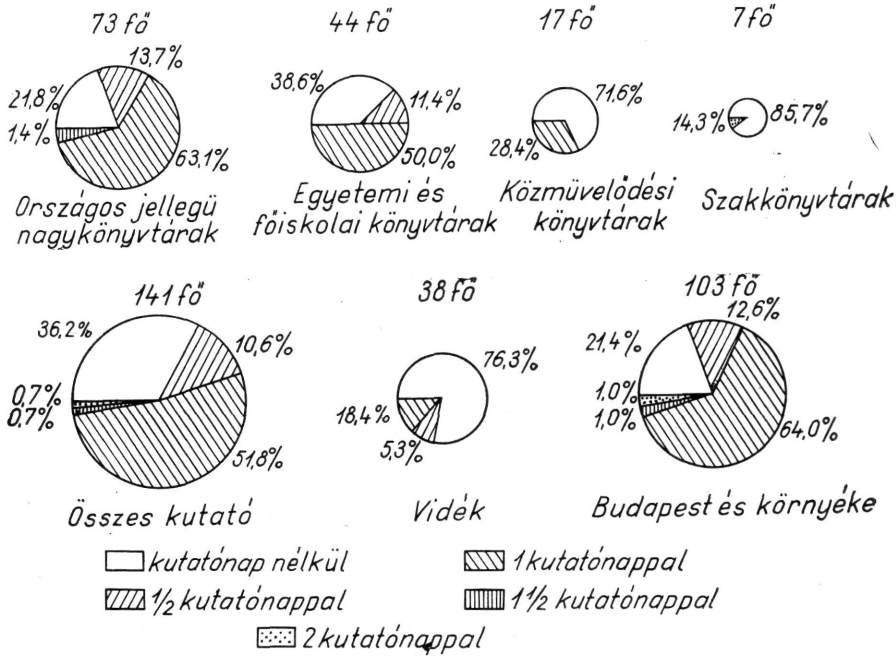

4. ábra. A könyvtártudományi kutatók százalékos megoszlása a kutatónap-kedvezmény mértéke szerint

2.7 A kutatók végzettsége és könyvtári szolgálatuk időtartama

A kutatók túlnyomó többsége (88,7%) egyetemi vagy főiskolai végzettséggel rendelkezik, a többi kutató részben egyetemi hallgató, részben könyv-

tárosi tanfolyamot végzett, részben pedig egyéb, illetve ismeretlen végzettségű.

A kutatók személyére vonatkozó adatok közül a könyvtári szolgálatban eltöltött idő vizsgálata nyújthat érdekes betekintést a kutatói gárda összetételébe és könyvtári gyakorlatába. A könyvtártudományi kutatóknak egynegyede legfeljebb 6,4 éve, fele pedig legfeljebb 9,3 éve áll könyvtári szolgálatban, további egynegyedük szolgálati ideje pedig meghaladja a 14 évet *(5. ábra)*. A 141 kutató közül idevágó adatot közlő 136 fő átlagos könyvtári szolgálati ideje 11,2 év; a leggyakoribb szolgálati idő 8, valamint 9 és 11 év, egyformán 13—13 kutatóval *(5. melléklet)*.

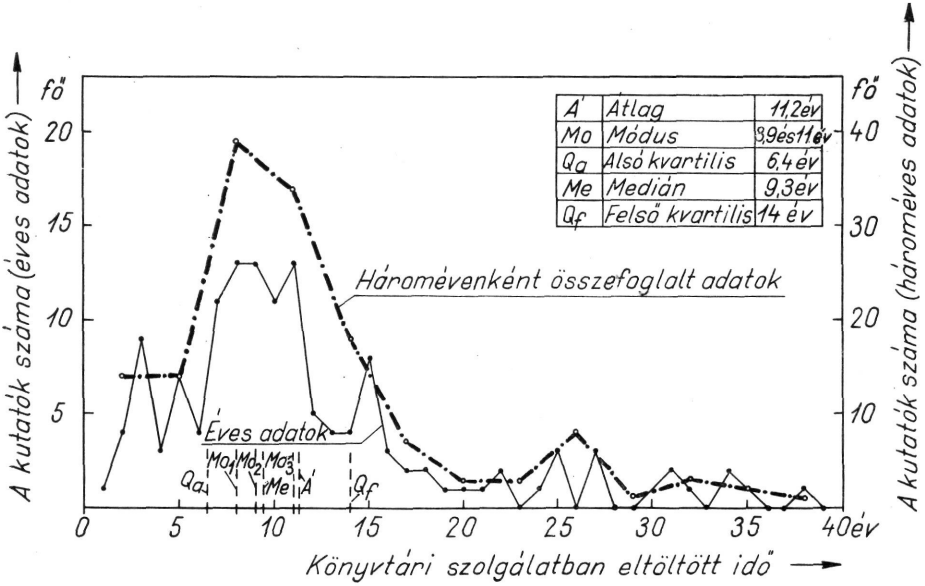

5. ábra. A könyvtártudományi kutatók megoszlása a könyvtári szolgálatban eltöltött megszakítatlan idő szerint

Megvizsgáltuk, hogy miként függ össze a témaválasztás a könyvtári szolgálat időtartamával. A *6. melléklet* részletezi az egyes témacsoportok, illetve témafőcsoportok szerint a különféle szolgálati idejű kutatók számát. Az áttekinthetőség kedvéért 3—3 év adatait összefoglaltuk; így például együtt mutattuk ki az 1959-ben, 1958-ban és 1957-ben könyvtári szolgálatba lépett, tehát 1—3 évet könyvtári gyakorlatban eltöltött kutatók adatait. A korrelációs tábla feltünteti a témafőcsoportok szerint csoportosított kutatók százalékos megoszlását is könyvtári gyakorlat szerint.

A több témát feldolgozó kutatókat kétszer vettük számításba, ha mindkét témacsoportban érdekelve vannak. Ha viszont csupán egyik vagy másik témafőcsoporton belül szerepelnek egynél több témacsoportban, akkor csak a sorrendben legelső témacsoportnál vettük számításba adataikat.

Jellegzetes, hogy a történeti kutatásokkal foglalkozó könyvtárosoknak viszonylag nagyobb hányada tartozik a rövidebb gyakorlattal rendelkező kutatók közé, mint a könyvtárüggyel foglalkozó kutatóké. A legkisebb gyakorlattal (1—3 év) rendelkező kutatók közé tartozik a történeti kutatók közül

minden nyolcadik, a könyvtárügyi kutatók közül pedig csupán minden huszadik. Ez a jellegzetesség ellentétesre fordul a 10 évnél hosszabb gyakorlatú kutatók esetében. A könyvtárügyi kutatók zöme jobban koncentrálódik az átlagos gyakorlati idő körül, így például 7—12 éves gyakorlattal rendelkezik

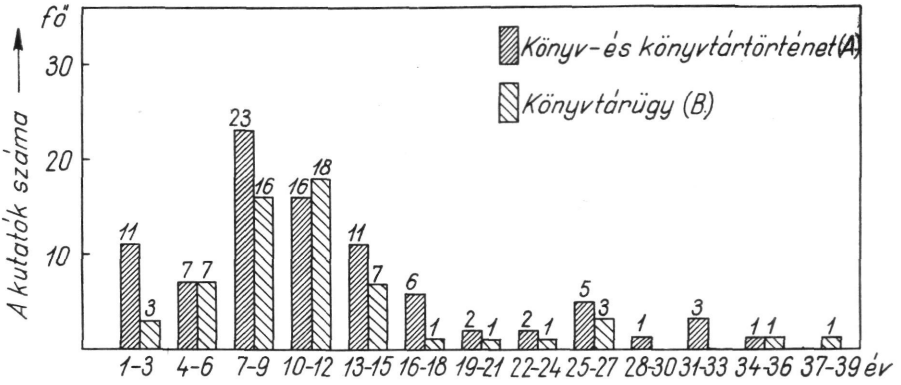

6. ábra. A könyvtártudományi kutatók megoszlása témafőcsoportok és könyvtári szolgálati idő szerint

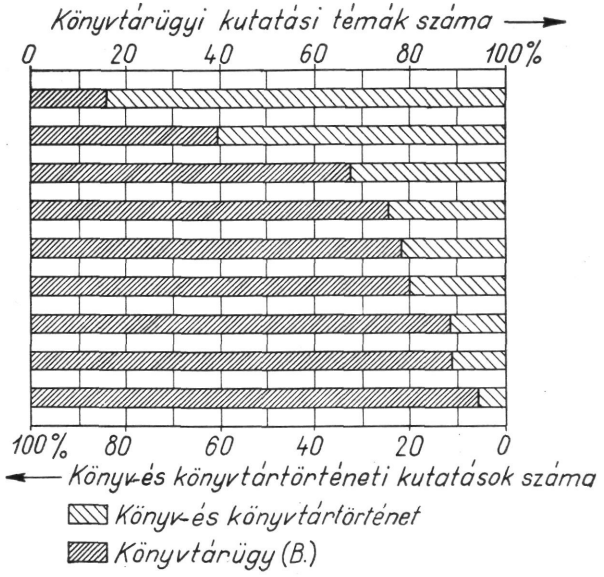

7. ábra. Hazai és külföldi könyvtártudományi kutatások százalékos megoszlása könyv- és könyvtártörténeti, illetve könyvtárügyi kutatásokra

57,5%-uk, míg a történeti kutatóknak csupán 44,3%-a tartozik ebbe a csoportba.

Az *5. ábrán* feltüntetett gyakorisági görbét külön-külön megrajzolva a történeti és a könyvtárügyi kutatókra, azt találnók, hogy a történeti kutató-

kat jellemző görbe egyenletesebb, szélesebb, míg a könyvtárügyi kutatóké koncentráltabb a 7—12 évi szolgálati évek körül.

A *6. ábrán* szemléletesen látható, hogy a könyvtári gyakorlat szerint rendezett csoportokba tartozó kutatók miként oszlanak meg történeti és könyvtárügyi témák között. Jellegzetes az az aránytalanság, ami a legrövidebb gyakorlattal rendelkező kutatóknál tapasztalható: átlagon felüli a történeti témák iránti érdeklődésük, alig néhányan választottak könyvtárügyi kutatási témát.

3. A kutatási tevékenység vázlatos értékelése

3.1 Az értékelés szempontjai

A könyvtártudományi kutatás helyzetére és állapotára vonatkozó tények és a mennyiségi viszonyok és arányok ismertetése után vizsgáljuk meg a kutatások minőségével kapcsolatos kérdéseket. Már említettük, hogy az egyes kutatások egyedenkénti részletes értékelésére nem volt lehetőségünk. Ismerjük azonban a kutatások részletes tematikai megoszlását, ismerjük a feldolgozás egyéb adatait és eredményeit, ismerjük a megjelent és a közeljövőre tervezett könyvtártudományi publikációkat, ismerjük az MTA Könyvtártudományi Bizottságának irányításával folyó szervezett kutatások helyzetét és állását, ismerjük részben a könyvtárakban folyó bibliográfiai tevékenységet is. Ezenfelül pedig konkrét tapasztalatokra tettünk szert rokontémákon dolgozó kutatókkal folytatott csoportos megbeszélések során. Ilyen megbeszéléseket tartottunk 1959 őszén *a)* az ősnyomtatványok, a régi magyar könyvek, *b)* a XVIII. századi könyvtörténet, *c)* a katalogizálás, *d)* a dokumentáció kérdéseivel foglalkozó kutatókkal. Becses adatokat szolgáltatott még az 1959. évi felmérés némely adatának az 1956. évi összeírásban szereplő adatokkal való összevetése is.

A felsorolt források elegendő támpontot nyújtanak a könyvtártudományi kutatás vázlatos minőségi értékeléséhez. Tisztában vagyunk természetesen azzal, hogy az értékelés elmélyítéséhez elengedhetetlen az egyes kutatások egyedi értékelése. Reméljük, hogy ezt a közeljövőben pótolni tudjuk az illetékes szervek támogatásával.

Az értékelés valamilyen mércéhez való hozzáillesztést, valóságos vagy képletes mérést jelent. Mi lehet a mérce, melyek lehetnek azok a szempontok, amelyekhez a könyvtártudományi kutatásokat hozzámérhetjük, milyen követelmények tükrében kell értékelnünk kutatóink tevékenységét?

Nem lehet kétséges, hogy az MSzMP VII. kongresszusának határozatai és megállapításai tartalmazzák azokat az irányelveket és szempontokat, amelyekre az értékelést alapoznunk kell. Induljunk ki ezekből az előzőkben már ismertetett irányelvekből és szempontokból, és vizsgáljuk meg, hogy a könyvtártudományi kutatás jelenlegi helyzete, állapota, iránya mennyiben felel meg a kitűzött céloknak.

3.2 A könyvtártudományi kutatás és a szocialista építés. Az elmélet és a gyakorlat egysége

Nem feladatunk a könyvtár szocializmusbeli társadalmi funkcióinak felvázolása, sem pedig azoknak a sajátos könyvtári feladatoknak részletes kielemzése, amelyek a szocialista építés és a kulturális forradalom jelenlegi

és közvetlenül előttünk álló szakaszában megoldásra várnak. Erről bővebben lesz szó a könyvtártudományi kutatás tematikai tervével kapcsolatban SEBESTYÉN Géza előadásában.

3.21 A témák vizsgálata a tematikai struktura keretében

Jelen összefüggésben elsősorban a kutatások tematikai megoszlását vizsgáljuk közelebbről, mégpedig abból a szempontból, hogy a kutatók által megjelölt témák feldolgozása mennyiben segíti elő a könyvtárak és a könyvtárügyi szervek napi és távlati feladatainak megoldását.

Az előzőkben nagy vonásokban ismertetett tematikus struktúra *(1. ábra)* egyik kiemelkedő jellegzetessége, hogy lényegesen nagyobb a kutatók érdeklődése történeti témák iránt, mint a könyvtárügy korszerű problémái iránt. Ha tovább részletezzük az összes kutatásoknak több mint 60%-át kitevő történeti kutatásokat, akkor megállapíthatjuk, hogy a 115 történeti téma a következőképpen oszlik meg történeti időszakok szerint:

korszakmeghatározás nélkül	25 téma	(21,7%)
XVIII. századik bezárólag	31 ,,	(27,0%)
XIX. század	21 ,,	(18,3%)
XIX. és XX. század	18 ,,	(15,6%)
XX. század	20 ,,	(17,4%)

Az érintett témáknak csaknem a felét teszik ki azok a kutatások, amelyek a XVIII. századdal lezáródó régebbi történeti időszakra vonatkoznak. Ha a XIX. századot is beszámítjuk, akkor csupán a kutatásoknak mintegy 1/5—1/6 része marad a XX. század könyv- és könyvtártörténetére. Pedig elsősorban a közelmúlt könyvtári vonatkozású történetének elemzése nyújtana segítséget jelen problémáink megoldásához, a ma felvetődő kérdések és nehézségek jobb megértéséhez. Kitűnő péda erre KŐHALMI Béla könyve és forrásgyűjteménye a Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügyéről,[3] amelyek jelentősen hozzásegítik könyvtárosainkat nemcsak 1919 könyvtári problémáinak, hanem a felszabadulás után a szocialista fejlődés útjára lépett Magyarország könyvtárügyi problémáinak jobb megértéséhez.

Elismerőleg kell kiemelni azt a néhány kutatást, amelyik az ellenforradalmi Magyarország könyvtárügyével, a munkáskönyvtárak történetével, a kommunista sajtó történetével, az ellenforradalmi cenzúrával, egyes könyvtárak közelmúltbeli történetével, a felszabadulást követő évek könyv-, könyvtár- és sajtótörténetével foglalkozik.

Ami az általános jellegű történeti kutatásokat illeti, köztük számos ígéretes témára lelhetünk, amelyek feldolgozása elé nagy várakozással nézünk. Ilyen pl. a magyar bibliográfia története, a magyar közművelődési könyvtárügy története, a modern magyar bibliofilia története, az orvosi könyvtárügy és bibliográfia története stb. Félő azonban, hogy az ilyen átfogó jellegű témák feldolgozása indokolatlanul elhúzódik, és nem végződik be a kutatók által közölt időpontra. Feltétlenül meg kell még emlékeznünk a könyvtörténeti kutatások áttekintésével kapcsolatban FITZ Józsefnek 1959-ben meg-

[3] KŐHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp. 1959. 258. l., 13 t. és *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Közzét., bev. és jegyz. ell. KŐHALMI Béla (Kiad. [az] Országos Széchényi Könyvtár. Könyvtártudományi és Módszertani Központ.) Bp. 1959. XI, 211 l., 1 t.

jelent munkájáról, amely — ideológiai és módszerbeli hiányosságai ellenére — kiemelkedő, magasszínvonalú könyv- és nyomdatörténeti összefoglalás.[4]

A könyvtártörténeti kutatások között szerepel néhány nagykönyvtár és egyetemi könyvtár történetének feldolgozása. Kérdés, hogy indokolt-e az a hosszú évekig tartó kutatómunka, amit a Budapesti Orvostudományi Egyetem könyvtárának története esetében 4—5—6 évre, sőt a Pécsi Egyetemi Könyvtár története esetében 8 évre terveznek az érintett kutatók. Elgondolkoztató, hogy nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár történetének megírásával — ilyen formában — senki sem foglalkozik, csupán történetének egyes korszakait tanulmányozza egy-két kutatónk. Rendkívül örvendetesnek tartjuk viszont a megélénkült vidéki helytörténeti kutatásokat, amelyek egy-egy vidéki város vagy megye nyomda-, sajtó-, könyv- és könyvtártörténetét kívánják feldolgozni. Ezen kutatások jórésze a két világháború közötti időszakot és a felszabadulást követő éveket is felöleli, ami nagymértékben fokozza témaválasztásuk időszerűségét.

Az általános könyvtárügyi témák — eltekintve a magyar könyvtártudományi bibliográfia és könyvtárügyi szakszótárak kidolgozásától — csaknem mind rövidlejáratú, gyorsan feldolgozható témának vannak megjelölve. Sajnálattal kell megállapítani, hogy még ezen viszonylag gyorslélegzetű tanulmányok elkészítése sem folyik kielégítő ütemben, a kutatások eredményei alig kerültek nyilvánosságra publikáció vagy előadás formájában, esetleg más alkalmas módon. Valamivel kedvezőbb a helyzet a könyvtári munka egyes mozzanataival (gyarapítás, feldolgozás, raktározás, olvasószolgálat stb.) kapcsolatos kutatásoknál.

A bibliográfia és a dokumentáció kérdéseit felölelő tudományos tájékoztatás problémakörébe vágó kevésszámú téma között szerepel két fontos kézikönyv a közgazdasági kutatás forrásairól és segédleteiről,[5] valamint a tudományos tájékoztató kiadványokról.

3.22 A tematikai szerkezet értékelése

Ha most a részletekbe való bepillantás után újból áttekintjük a kutatások tematikai szerkezetét és a témaválasztás irányait, akkor megerősödik az a felfogásunk, hogy a témák megoszlása nem kielégítő az alapvető kutatási szükségletek szempontjából. Nemcsak az a probléma merül fel, hogy a történeti jellegű témák számszerűen túlsúlyban vannak, noha jórészük aligha nyújt közvetlen segítséget könyvtárügyünk fejlesztéséhez, könyvtáraink legégetőbb feladatainak elvi és gyakorlati megoldásához. Sajnálattal kell leszögeznünk, hogy *nagy tematikai hiányosságok mutatkoznak a nem történeti jellegű, a könyvtárügyet érintő területeken is.*

A legfőbb hiányosság, amire a feldolgozás élesen rávilágít, a témaválasztás ösztönös, spontán jellege és ebből következően a kutatások összehangolatlansága, szervezetlensége, tervszerűtlensége. A kutatási témákat és a feldolgozási szempontokat általában nem a társadalmi szükséglet, hanem pusztán az egyes kutatók egyéni elgondolása, hajlama, érdeklődése szabja meg.

Nem az a baj, hogy a kutatók olyan témákkal foglalkoznak, amelyek érdeklődésüknek és hajlamaiknak megfelelnek. A kutatásnak nyilván egyik —

[4] Fitz József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem. 1. A mohácsi vész előtt.* Bp. 1959. 258 l., 5 t.

[5] Rózsa György: *A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei.* Bp. 1959. 283 l., 6 t.

nagyon lényeges — eleme a kutató érdeklődése a feldolgozott téma iránt. A baj gyökere ott van, hogy az érdeklődés és a hajlam ösztönösen, tervszerűtlenül érvényesül, nem pedig belefoglalva a társadalom közvetlen szükségleteinek kielégítésére szolgáló szervezett kutatási tevékenységbe.

Miként érvényesül ilyen körülmények között a társadalomnak a könyvtártudományi kutatással szemben támasztott igénye, az elmélet (a kutatás) és a gyakorlat (a könyvtárügy) egysége? Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy ezek az igények mai helyzetünkben általában nem érvényesülhetnek tudatosan, csak esetlegesen, véletlenszerűen. Az egyes kutatóknak maguknak még akkor sem volna lehetőségük a témaválasztás ismertetett hiányosságainak megszüntetésére, ha erre szubjektíven hajlandók volnának. Tervszerű irányítás hiányában nem várhatjuk a kutatás tervszerűségének kibontakozását, mégha a legjobb szándék tölti is el ilyen vonatkozásban az egymástól elszigetelten dolgozó kutatókat.

Nem számíthatunk azonban arra, hogy a témaválasztás nehézségeit csupán olyan objektív, a kutatók tudatától független tényezők okozzák, mint a kutatók egymástól teljesen független tevékenysége, központi összefogásuk és irányításuk hiánya. Vannak szubjektív, a kutatók tudatában, gondolatvilágában gyökerező akadályok is. Erre világít rá már az a túlzott, objektíven indokolatlan mérvű vonzódás is, ami kutatóink részéről történeti témák feldolgozása iránt tapasztalható.

Nyilván többféle okra vezethető vissza ez a történeti irányú érdeklődés.

Bizonyára nagy hatást fejtenek ki kutatóink jelentős részére a régi magyar könyvtártudományi kutatás hagyományai. Erősen él kutatóinkban a magyar írás-, könyv- és könyvtárkultúra hagyományainak tisztelete, megnyilvánul a vágy, hogy kultúrtörténetünknek e rendkívül érdekes fejezeteit feltárják és megvilágítsák.

Nem kevésbé befolyásolják azonban kutatóink — sőt ezen túlmenően könyvtárosaink — egynémelyikének tudatát azok a korszerűtlen, lényegében haladásellenes, reakciós eszmék, amelyek a múltszázadbeli polgári filozófia és mindenekelőtt a német tudományelmélet bizonyos irányainak késői lecsapódásai hazánkban. Ez az ideológia azt tartja, hogy a könyvtár nem egyéb, mint a történelmet tükröző könyvgyűjtemény, a könyvtáros pedig szobatudós, aki mellékesen könyveket is gondoz. A könyvtári munkát viszont kétféleképpen értékeli: a tudományos könyvtáros tudományos kutatótevékenysége magasabb rendű könyvtári munka, míg a „technikainak" nevezett könyvtári tevékenység (beszerzés, feldolgozás, olvasószolgálat stb.) alacsonyabbrendű munka. E felfogás szerint felesleges és káros felsőfokú végzettségű könyvtárosok munkaerejét elfecsérelni technikai munkákra, amelyeknek nincsenek kutatásra és elméleti tisztázásra váró elvi és gyakorlati problémái.

„Könyvtárosaink jobban szerették magukat irodalmároknak vagy történészeknek láttatni, mint szaktudományuk mestereinek" — írja Kőhalmi Béla idézett munkájában [1, 357. l.], majd így folytatja: „Nem csoda tehát, ha tudós értelmiségünk körében sem találkozunk a korszerű könyvtárosi munka helyes értékelésével. Gyakori nézet az, hogy a könyvtárossághoz elengedhetetlenül szükséges ugyan egy tudományágban való alaposabb jártasság, de a könyvtárosi tudnivalók mellékesen, járulékosan, menetközben, minden erőfeszítés nélkül megszerezhetők". Csupán azzal egészítjük ki Kőhalmi Béla tökéletesen helytálló megállapítását, hogy a tudományos könyvtárosok egy

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

része szintén azon tudós értelmiségünk körébe tartozik, amelyik lebecsüli, félreismeri a korszerű könyvtárosi tevékenységet.

Ezek a nézetek tagadják, hogy a könyvtári gyakorlat felvet olyan elvi és gyakorlati problémákat, amelyek megoldásához elméleti kérdéseket kell tisztázni, tagadják, hogy a mai könyvtár gyökeresen eltér a múlt század könyvtárától. A könyvanyag hallatlan mérvű megnövekedése és differenciálódása — ezzel párhuzamosan pedig a könyvtárak és az olvasók számának hasonló arányú fejlődése — újszerű problémák tömegét veti fel világszerte, amelyek elméleti és gyakorlati megoldásra várnak. Nem kétséges az sem, hogy a szocialista könyvtárügy önmagában is felvet — a kapitalista könyvtárügytől teljesen eltérő, azzal ellentétes jellegű — kérdéseket, amelyek tudományos igényű vizsgálata elkerülhetetlen könyvtárügyünk fejlesztése érdekében.

A könyv- és könyvtártörténeti kutatások túlértékelése tehát ellentmond alapvető célkitűzésünknek, annak, hogy a könyvtártudományi kutatás elsősorban a szocialista építés és a kultúrforradalom jelenségeit tegye kutatásai tárgyává, és a könyvtárügy továbbfejlesztését segítse minden erejével.

Nem jelenti ez a megállapítás azt, hogy most már meg kell szüntetni a történeti témák feldolgozását, és minden könyvtártudományi kutatót könyvtárügyi kérdések felé kell irányítani. Senki sem gondol arra, hogy például a napi munkájában történeti forrásanyaggal foglalkozó könyvtáros tudományos érdeklődését mindenképpen az általános könyvtárügy kérdései felé tereljük, vagy pedig, hogy a régi magyar könyvek szakértőit a korszerű dokumentáció problémáinak kutatásával bízzuk meg. Szó sincsen erről!

Szükség van könyv- és könyvtártörténeti kutatásokra a jövőben is. Mindenekelőtt azokat a nemzetközi és országos jelentőségű történeti kutatásokat kell ezzel kapcsolatban megemlíteni, amelyek hosszú ideje folynak, részben az MTA Könyvtártudományi Bizottságának anyagi és erkölcsi támogatásával, mint például a hazai ősnyomtatványkatalógus, az újonnan felfedezett régi magyar könyvek katalógusának elkészítése, a PETRIK-féle magyar könyvészet kiegészítése. Rendkívül fontos és hasznos volna a XX. század, különösen a két világháború közötti időszak, továbbá a felszabadulást követő időszak magyar és külföldi könyv- és könyvtártörténetének módszeres, tervszerű feldolgozása.

Nem mellőzhetők természetesen teljesen a felsoroltak körén kívül eső történeti kutatások sem. Körültekintően meg kell azonban fontolni, hogy milyen témát célszerű és érdemes kutatásra kitűzni. A témaválasztáskor általánosságban érvényesíteni kell alapszempontunkat, a szocialista könyvtárügy gyakorlati segítését, a történeti témák keretében pedig a témák összefüggő rendszerének kialakítását és a jelenlegi ötletszerű történeti kutatások szerves egységbe való tervszerű összefogását.

Ami a gyakorlathoz közelebb álló könyvtárügyi kutatásokat illeti, ott sem lehetünk megelégedve a jelenlegi helyzettel. Túl azon, hogy az idevágó elméleti munka mennyisége nem kielégítő, rá kell mutatni a témaválasztásnak ezen a területen is érvényesülő spontán jellegére. A feltüntetett témák korántsem azonos elméleti és gyakorlati jelentőségűek, nagyon fontos kérdések vizsgálata pedig rendkívül hiányos, vagy egyáltalán nem is szerepel a kutatások között.

Joggal lehet számon kérni kutatóinktól, miért nem tűzték napirendre — az Országos Könyvtárügyi Tanács kezdeményezései és ösztönzése ellenére sem — a magyar könyvtárügy sok égető kérdésének vizsgálatát, pl. mindjárt a

legfontosabbak közül a MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek végrehajtásából a könyvtárakra háruló feladatokat, a könyvtárnak a népművelés rendszerébe való szerves beilleszkedésének kérdését, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a falusi lakosság könyvtári ellátásával kapcsolatos jelenlegi és távlati feladatokat, a vidéki értelmiség szakirodalmi ellátásának kérdéseit, az olvasószolgálat rendkívül változatos és alig tisztázott elvi és gyakorlati problémáit, a katalogizálási szabvány felülvizsgálatát, a régóta esedékes részletes katalogizálási kézikönyv és példatár kidolgozását, hogy csupán néhány kiemelkedő problémát említsünk.

Ha példát keresünk arra, hogy hol ötlik erősen szembe az összehangolás, az egyeztetés és az eszmei-módszertani irányítás hiánya, aligha találunk meggyőzőbb példát, mint a vidéki egyetemi könyvtáraink és a megyei könyvtáraink által megindított helytörténeti kutatásokat. Ezeknek a kutatásoknak nagyon változatosak a témái és feldolgozási módszerei. Egyes megyékben csupán a megyei könyvtárnak, más megyékben a megye könyvtárügyének, esetleg nyomdászatának, sajtójának, a megyeszékhely nyomdászatának vagy egy-egy nyomdájának történetét kívánják feldolgozni. Magyarország művelődéstörténetének szintézisét jelentősen megkönnyítené, a kutatások hatékonyságát és eredményességét rendkívül fokozná, ha az érintett megyei könyvtárak egységes terv és módszer szerint végeznék kutatásaikat, nem is szólva arról, hogy kívánatos volna ebbe a munkába lehetőség szerint bevonni az eddig érdeklődést nem mutató megyei könyvtárakat is.

Mind a történeti jellegű, mind a könyvtárügyi kutatásoknál is elengedhetetlen a tematikai struktúra spontán kialakulásának a megszüntetése és a kutatásoknak a könyvtárügy előtt álló feladatok közvetlen megoldásába való tervszerű bekapcsolása. Ezt szolgálja — többek között — a könyvtártudományi kutatás tematikai terve, amelyet Sebestyén Géza ismertet majd következő előadásában.

3.3 A marxizmus—leninizmus eszméinek és módszereinek érvényesülése a könyvtártudományi kutatásokban. A polgári és kispolgári eszmeáramlatok bírálata

Könyvtártudományi kutatásunk fejlődésének alapkérdése, hogy milyen mértékben hatol be a marxista szemlélet a könyvtártudományi kutatásba, milyen fejlődést értek el kutatóink korunk tudományos világszemléletének, a materialista történetfelfogásnak és a dialektikus módszernek elsajátításában és alkalmazásában.

Az előzőkben tárgyalt problémák — az elmélet és a gyakorlat egységének — megoldása is lényegében a marxista világnézet érvényesülésével függ össze. A szocializmustól idegen eszmeáramlatok és eszmék elleni küzdelem pedig szintén nem támaszkodhat egyéb elvi alapra, mint a tudományos szocializmus világnézetére, ideológiájára.

Ugy véljük, hogy a kérdés megközelíthető azon tapasztalatok alapján, amelyeket nemcsak a kutatásokról bejelentett adatok feldolgozása kapcsán, hanem a publikált kutatási eredmények tanulmányozása, továbbá kutatókkal tartott csoportos értekezletek és egyéni beszélgetések során szereztünk.

3.31 A marxizmus—leninizmus ismeretének hiánya

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy egyre több kutatónk — mint ahogy általában egyre több könyvtárosunk is — mind világosabban látja saját tapasztalatai és tanulmányai nyomán a könyvtár és a könyvtári munka társadalmi jelentőségét és vonatkozásait, azt a szerepet, amit a könyvtárügy a szocializmus építésében betölt. Nem egy publikáció vagy kutatási téma igazolja kutatóink idevágó érdeklődését.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy mindezek ellenére sem mondható általánosnak a marxista szellemű kutatás a könyvtártudomány területén? Miért korlátozódik kutatóink nagyrészénél — tisztelet a kivételnek — a marxizmus-leninizmus elvi módszertani alapjainak „alkalmazása" gyakran a marxi-lenini elmélet egyes tételeinek vulgáris értelmezésére és megfogalmazására?

Kutatóink egy része nem ismeri — vagy nem ismeri kellőképpen, esetleg rosszul ismeri, félreismeri — a marxizmus-leninizmus filozófiáját és tudományos módszertanát magában foglaló dialektikus materializmust, továbbá a dialektikus materializmusnak általános törvényeit az emberi társadalom fejlődésére alkalmazó történelmi materializmust. Ha pedig nem ismerünk valamit, akkor azt nem is tudjuk alkalmazni tudományos tevékenységünk során, legalábbis tudatosan és rendszeresen nem. Megjegyezzük, hogy hasonló jelenségről számol be K. Brückmann a Német Demokratikus Köztársaság tekintetében is [4].

A marxi elmélet vulgarizálására alig kínálkozhat kézenfekvőbb példa, mint a történeti kutatásoknak vulgáris értelmezése könyvtártudományi kutatóink egy része által. Nem ismerve a különbséget a marxista történeti módszer és a történeti tárgyú kutatások között, arra a hamis következtetésre jutnak, hogy — amint ez kutatói csoportos megbeszélésen elhangzott — a könyvtártudományban csupán a történeti téma jelenti a tudományt és a kutatást, könyvtárügyi és egyéb — nem történeti tárgyú és jellegű — problémák megoldása nem tartozik a tudományra, illetve a tudományos kutatásra. Álláspontjuk igazolására a marxi szemlélet és módszer történeti jellegén kívül idézik még a dialektika azon törvényét, hogy minden dolgot és jelenséget fejlődésében, történeti alakulásában kell vizsgálni és egyéb tételeket.

Az idézetek és az idézett tézisek helyessége ellenére is helytelen következtetésre jutnak azok a kutatók, akik a könyv- és könyvtártörténet kutatásának kizárólagos jogosultsága mellett törnek lándzsát, mert kiszakítanak metafizikus szemlélettel egyes gondolatokat a marximus-leninizmus gazdag ideológiai tárházából és kisajátítják ezeket anélkül, hogy megvizsgálnák összefüggéseiket a marxizmus-leninizmus egyéb tételeivel.

Így mellőzik a dialektika más alapvető törvényeinek alkalmazását, mint a dolgok és jelenségek egyetemes összefüggése, az összefüggés különféle formái, a mennyiség és minőség viszonya vagy a dolgokban és jelenségekben rejlő ellentmondások harca és egysége stb.

Elfelejtkeznek azonban a történelmi materializmus alaptételeiről is, az osztályharc kérdéseiről, az alap és a felépítmény kérdéseiről és kapcsolatáról, a felépítmény egyes elemeinek szerepéről, hogy csak néhány példát említsünk.

A történeti szemlélet és a marxizmus-leninizmus egyéb alapvető vonásai és tételei egységes gondolati és módszertani rendszert alkotnak, amelyben lé-

nyeges helyet foglal el a tudomány és a kutatás jellegének és céljának meghatározása. A tudomány és a kutatás nem öncél, hanem eszköz az ember kezében a valóság céltudatos átalakítására. A marxista ideológia egyes vulgarizált tételein alapuló öncélú búvárkodás nem tudományos kutatás, nem tartozik a tudomány keretébe. Annyiban tudomány, amennyiben hozzájárul a társadalom fejlesztéséhez a valóság törvényszerűségeinek megismerése révén: „A tudomány a társadalmi-történelmi fejlődés folyamán és azzal szerves kapcsolatban kialakult, módszeresen szerzett, szüntelenül gyarapodó és tökéletesedő ismeretek rendszere, amely egyre mélyebben és teljesebben tükrözi a valóság (a természet, a társadalom és a gondolkodás) objektív törvényszerűségeit és ezáltal képessé teszi az embereket a valóság céltudatos átalakítására".[6]

Vissza kell tehát utasítanunk azt a nézetet, amely a könyvtártudományi kutatást történeti tárgyú kutatásokra *korlátozza*, és kizárja a kutatások fogalmi köréből a korszerű problémákat. Fejleszteni kell a könyvtárügyi kutatásokat, célszerűen kell megválasztani a történeti tárgyú kutatások témáit, helyes arányt kell megállapítani a könyvtárügyi és a történeti tárgyú témák között, és gondoskodni kell mindkét területen a színvonal emeléséről, a marxizmus-leninizmus eszmei és módszertani alkalmazásáról.

3.32 A tudományos módszer hiányosságai

Sok esetben erősen bírálható a kutatás és a tudományos feldolgozás módszere is. Nem akarunk bővebben kitérni a módszer jelentőségére a tudományban, hiszen ismeretes, hogy a módszeres tevékenység az egyik alapvető különbség, ami megkülönbözteti a tudományt a tudományon kívüli jelenségektől. A helyes módszer nem szubjektív felfogás dolga, hanem az objektív valóságnak egy sajátos, közvetett formában való visszatükrözése. A helyes tudományos módszer alapja ezért a dialektikus materializmus, és a módszernek a materialista dialektika alapvető törvényeire kell épülnie. Ilyen törvények a dolgok és jelenségek egyetemes összefüggése, a mozgás és a fejlődés legáltalánosabb törvényei, az ellentétek egysége és harca, a mennyiségi és minőségi változások egymásba való kölcsönös átmenete, a tagadás tagadása stb.

Vajon állíthatjuk-e, hogy kutatóink javarésze dialektikus módszerrel, összefüggéseiben és fejlődésében vizsgálja kutatása tárgyát, elemzi a jelenségekben rejlő ellentmondások egységét és harcát stb.?

Már az elmélet és a gyakorlat egységének vizsgálatával kapcsolatban is sok olyan mozzanatot állapítottunk meg, amelyik arra vall, hogy a módszerrel nincs minden rendben.

Gondoljunk csak vissza a témaválasztás hiányosságaira, a történeti tárgyú témák egészségtelen túltengésére; említettük már a történeti kutatás elszakadását a ma problémáitól. Nem emeltük azonban még ki azt a jelenséget, ami elsősorban jellemző a történeti tárgyú kutatásaink nagy részére: az adatkutatást. Kutatóink nagyrésze nem azzal foglalkozik, hogy általános törvényszerűségeket kutasson fel és állapítson meg, hanem ötletszerűen, sokszor szinte a kuriózumgyűjtés határait súroló módon gyűjtöget legváltozatosabb adatokat, megállapításokat stb.

[6] Nádor György: *A tudomány fogalmáról*. MTA Társ. tört. Tud. Oszt. Közlem. 1954. 137—147. l.

Ennek az irányzatnak két alapvető eszmei gyökerére kell rámutatnunk. Az adatgyűjtők és ténykutatók egyrészt a pozitivista, másrészt a szellemtörténeti filozófiai irányzatban lelik igazolásukat. A pozitivizmus és a szellemtörténeti irányzat szerint a természettudományok és a bennünket jelen összefüggésben érdeklő történeti tudományok tartalom és módszer tekintetében a következők szerint különböznek lényegesen egymástól.[7] Míg a természettudományok általános érvényű törvényeket állapítanak meg, addig a történettudományok egyedi, egyéni jelenségeket írnak le; míg a természettudományok generalizálnak (általánosítanak), addig a történettudományok individualizálnak.

Íme az egyedi történeti adatok gyűjtésének és feldolgozásának, mint tudományos tevékenységnek ideológiai indokolása!

Ismerve a pozitivizmusnak és a szellemtörténeti felfogásnak, elsősorban németországi iskolájuknak erős befolyását a felszabadulás előtti szellemi életünkre, aligha kétséges, hogy kutatóink nagy részének vázolt tevékenysége erre vezethető eszmeileg vissza, noha ez a kapcsolat sokszor nem is tudatos.

Mind a pozitivizmus, mind a szellemtörténet tudománytalan jellege ma már eléggé általánosan ismert. Antidialektikus jellegüknél fogva nem látják a természettudományok és a történettudományok azonos vonásait, csak különbségét, más összefüggést, kapcsolatot nem ismernek el. Tagadják az általános és az egyedi, a különös egységét. Idealista jellegüknél fogva nem a módszert származtatják valamely tudomány tárgyának természetéből, hanem megfordítva, a módszerből vezetik le a tárgyat. A történeti fejlődés törvényszerűségét a pozitivizmus tagadja, a szellemtörténet pedig az irracionális szellem megfoghatatlan fejlődésének tulajdonítja. De mindkét irányzat egyaránt felmenti a történeti tudományokat azon feladat alól, hogy a társadalmi fejlődés törvényeit kutassák.

Adatoknak öncélú, a szélesebb távlatokat nélkülöző gyűjtögetése és leírása még nem tudomány, bár elengedhetetlen kelléke a tudományos kutatásnak. A tudomány lényegéhez hozzátartozik a dolgok és jelenségek sokoldalú összefüggéseinek elemzése, az ismeretanyagnak helyes módszerekkel történő rendszerezése, az elvi általánosítás, oksági összefüggéseknek felderítése és általános törvényszerűségek megállapítása.

Más okát is látjuk azonban annak, hogy kutatóink visszahúzódnak a történeti adatkutatás hatalmas rengetegébe. Nemcsak a részletszépségek erejének lenyűgöző hatása vonzza őket, hanem éppen a visszahúzódás lehetősége. A történeti forráskutatás sok tekintetben biztonságosabb tevékenységnek tűnik, mint akár állást foglalni a történelmi fejlődés letagadhatatlan folyamatának marxista értelmezése mellett, akár pedig belebocsátkozni az aktuális könyvtárügyi kérdések kutatása során gyakran elkerülhetetlen vitákba és polémiákba, legyenek azok akár szakmai, akár pedig politikai vonatkozásúak. Emlékeztetünk ezzel kapcsolatban arra a különösen szembetűnő tényre, hogy mennyire háttérbe szorul a történeti témákon belül a legutóbbi évtizedek, a XX. század könyv- és könyvtártörténete.

Joggal állapítja meg Kőhalmi Béla [1, 360. l.]: „Nincs olyan [kutatási vállalás], amely a marxizmus-leninizmus szellemében kísérelné meg a polgári korszak könyvtártudományának elemzését, jóllehet könyvtárosaink ezt a feladatot a napi problémák megoldásánál esetről-esetre elvégezték". Ezek a szavak lényegében érvényesek még jelenleg is.

[7] Fogarasi Béla: *Logika*. Bp. 1950.

A visszahúzódó magatartással ki lehet ugyan küszöbölni azokat az ellentmondásokat, amelyek a könyvtárügy problémáinak vagy a könyv- és könyvtártörténet fejlődésének értékelése során felmerülhetnek, viszont keletkezik így egy másfajta ellentmondás a visszahúzódott kutató és a társadalom szükségletei között. Ez az újabb ellentmondás pedig egyre nehezebbé teszi a könyvtártudományi kutatás és — szubjektív értelemben — az érintett kutató helyzetét a társadalomban, amíg csak fel nem oldjuk az ellentmondást.

3.33 A polgári és kispolgári nézetek és elméletek bírálata

A marxizmus-leninizmus elméletének hiányos ismerete és a történeti múltba való visszahúzódás nyilvánvalóan nem szolgálja a marxista felfogással ellenséges, attól idegen nézetek visszaszorítását és leküzdését. Ahogy a szputnyikok és űrhajók tapasztalatai nyomán egyre magasabban kell elképzelnünk a gyakorlatilag légüres teret, de abszolút üres térről tulajdonképpen nem is beszélhetünk, úgy nyilvánvaló, hogy a marxista ideológia belső és külső, gondolati és publikációs megnyilvánulásának hiányában visszhangra találnak társadalmunkban antimarxista nézetek és elméletek a múlt gondolkodásbeli örökségében.

A könyvtáros, különösen pedig a kutató könyvtáros természetesen kapcsolatba jut külföldi könyvtártudományi szakirodalommal is.

A kapitalista államokból származó külföldi szakirodalom bővelkedik olyan megállapításokban, amelyeket a marxizmus-leninizmus alapjára helyezkedve el kell vetnünk. Ezek között találhatunk eszmei-ideológiai, módszertani, de nem ritkán politikai jellegű megnyilvánulásokat is, mint például disszidens könyvtárosok cikkeit a magyar könyvtárügy kérdéseiről vagy a hivatalos amerikai külpolitika konkretizálását a könyvtárügy területére.

Sajátosan kevés figyelmet szentelnek könyvtártudományi kutatóink a helytelen, hibás, antimarxista nézetek elleni küzdelemnek. Alig találunk ilyen értelmű utalást könyvtártudományi publikációinkban; ilyen jellegű, ideológiai tartalmú és célkitűzésű vitát még nem folytattak és nem folytatnak könyvtárosaink. Pedig a társadalomtudományok egyéb ágaiban az utolsó évek alatt már jelentősen fejlődött — habár még nem kielégítő mértékben — a polémikus vitatkozó kedv és készség. Összefügg ez a kritikátlanság azzal a tendenciával, amit visszahúzódással jellemeztünk. Lemaradásunk e téren a könyvtártudományi kutatás bizonyos fokú fejletlenségére és szervezetlenségére vall.

Az egyén világnézete állandóan formálódik a környezet hatására. A szocialista társadalomban élő kutatók előbb-utóbb általában mind eljutnak majd a tudományos szocializmus eszméinek megismeréséhez, megértéséhez és elfogadásához, ki rövidebb, ki hosszabb idő alatt. Ezt a fejlődést, ezt az objektív, az emberek — ez esetben az érintett kutatók — akaratától független folyamatot azonban meg lehet könnyíteni, meg lehet gyorsítani, ha elhárítjuk a szubjektív akadályokat, amelyek az érdekeltek mai gondolkodásmódjában, a polgári és kispolgári ideológia maradványainak sokszor nyomasztó hatásában jelentkeznek, ha segítséget nyújtunk a marxizmus-leninizmustól mint elmélettől és módszertől idegenkedő kutatóinknak, hogy leküzdjék ezt a fogyatékosságukat, és hogy minden alkotó energiájukkal a szocialista tudomány és kultúra felvirágoztatásáért küzdhessenek.

Nagy segítséget nyújtana ehhez könyvtártudományi szakirodalmunknak és kutatásainknak a marxizmus-leninizmus elvei alapján történő mélyreható

tartalmi elemzése. Ezt a feladatot rövidesen el kell végezni, ha el akarjuk hárítani a könyvtártudományi kutatás kibontakozásának akadályait.

4. Belföldi és külföldi példák a könyvtárügyi és történeti tárgyú könyvtártudományi kutatási témák arányára

Kitűnik az eddigiekből, hogy mennyire alapvető kérdése a könyvtártudományi kutatásnak — legalábbis Magyarországon — a témaválasztás szerkezete. Felvetődik a kérdés: hogyan alakul a könyvtárügyi és történeti témák aránya külföldön.

Természetesen rendkívül érdekes volna a külföldi könyvtártudományi kutatást részletesen elemezni sok más szempontból, elsősorban a tematikai irányok és a témák jellege szempontjából. Jelen összefüggésben kizárólag a tematikai szerkezet egyik legfőbb vonásával, a könyvtárügyi és a történeti témák arányával foglalkozunk.

A tematikai szerkezettel kapcsolatban felmerülő kérdések részletes megválaszolása aligha volna megoldható még hosszabb vizsgálatok után is. Egyetlen külföldi államról sem rendelkezünk a hazaihoz hasonló részletes áttekintéssel, amely többé-kevésbé teljes keresztmetszetét nyújtaná az országban folyó könyvtártudományi kutatásnak. Némi betekintést nyerhetünk azonban a kutatások tematikai szerkezetébe, ha megvizsgáljuk néhány jellegzetes forrás (könyvtártudományi szakfolyóiratok cikkei, könyvtártudományi disszertációk, nagykönyvtárak kiadványai stb.) tematikai megoszlását.

A feldolgozás eredményeit a *7. melléklet* foglalja össze. A témák csoportosításában ugyanazt a módszert és beosztást alkalmaztuk, mint a hazai felmérés adatainál, úgyhogy a külföldi megoszlási adatok ilyenformán összevethetők felmérésünk adataival. Az összehasonlítási alap kiszélesítése céljából feldolgoztunk még további hazai adatokat is, egyrészt a *Magyar Könyvszemle* új folyamában 1955—1959 között megjelent tanulmányokat és kisebb közleményeket, másrészt az *Országos Széchényi Könyvtár 1957. és 1958. évi Évkönyvét.*

A rendkívül kiterjedt és sokágú szovjet kutatást a *Szovetszkaja Bibliografija* bibliográfiai és könyvtártudományi folyóirat, a Lenin Könyvtár, a Szaltükov—Scsedrin Könyvtár és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Könyvtárának kiadványai, a leningrádi és a moszkvai könyvtárosképző főiskolák kiadványai, továbbá a leningrádi főiskolán megvédett könyvtártudományi disszertációk képviselik.

A népi demokratikus államok közül Lengyelországból a *Przegląd Bibliotecżny*, a Német Demokratikus Köztársaságból pedig a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* több évfolyamát dolgoztuk fel. A csehszlovák viszonyokra némi bepillantást enged az 1958/1959. tanévben a prágai egyetem könyvtártudományi tanszékén megvédett könyvtártudományi disszertációk megoszlása.

A nyugati államokban folyó könyvtártudományi kutatásról a nyugatnémet *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* cikkei, az amerikai kutatási irányokról pedig a Council on Library Resources által csaknem 2 millió dollár anyagi támogatásban részesített könyvtártudományi kutatási témák, az amerikai egyetemek könyvtártudományi intézeteihez benyújtott disszertációk tematikája, továbbá a *Library Research in Progress* című információs lap nyújt felvilágosítást.

Szembeötlő jellegzetessége a tematikai megoszlásnak, hogy az eléggé változatos adatok között a magyar kutatások messze vezetnek a történeti tárgyú témák aránya tekintetében *(7. ábra)*. A történeti témák aránya a *Magyar Könyvszemle* cikkei között több, mint 80%, az *OSzK Évkönyveiben* több, mint 70%, a kutatások felmérési anyagában több, mint 60%.

Jellegzetes a történeti témák arányszámának alakulása a szovjet könyvtártudományi disszertációk között. A táblázat adatai és a feldolgozott részletadatok lehetőséget nyújtanak a tematikai megoszlás fejlődésének vizsgálatára is. Míg 1945—1953 között a megvédett disszertációknak még 91%-a került ki a történeti témák köréből, addig 1954—1955-re ez az arány már 27,2%-ra csökkent. Ez a fejlődés nem önmagától jött létre, hanem a szovjet könyvtárügy céltudatos irányításának eredményeként.

40—50% közé esik a történeti kutatások aránya a szovjet nagykönyvtárak könyvtártudományi kiadványsorozataiban. A Szaltükov—Scsedrin Könyvtárra vonatkozó adatok felölelik az 1957. évben a könyvtár által kiadott összes kiadványokat, a könyvtártudományi tanulmányokat tartalmazó gyűjtőkötetek cikkeit, továbbá a könyvtár dolgozóinak nem a könyvtár kiadásában megjelent publikációit. A történeti kutatások aránya az összes témát figyelembevéve 44,3%, részleteiben pedig a gyűjtőkötetekben 62,2%, míg a munkatársak könyvtártudományi publikációi között mindössze 32,3%. A gyűjteményes kötetek 62,2%-ot kitevő történeti anyagából 48,9%, tehát az összes közzétett kutatásoknak csaknem a fele a könyvtár állományában levő történeti forrásokat ismertet, ez a magyarázata a történeti kutatások magas arányszámának. A történeti állomány sokrétű feltárása jellemzi egyébként az Akadémiai Könyvtár nagyon gazdag gyűjteményes köteteit is.

Nem éri el a 40%-ot a történeti tárgyú tematika aránya a szovjet könyvtárosképző főiskolák könyvtártudományi és egyéb értekezéseit közlő gyűjtőköteteiben (39,5%). A leningrádi főiskola önmagában 43,4%-ban, a moszkvai 33,3%-ban szerepeltet történeti témákat. Az utóbbi gyűjteménysorozatát vizsgálva, határozott és tudatos irányzat észlelhető a könyvtárügyi témák előtérbe helyezésére.

A történeti kutatások arányszámának sorrendjében az amerikai könyvtártudományi disszertációk következnek, amelyeknél az utolsó tíz év alatt érdekes módon némileg növekedett a történeti jellegű témák aránya, de átlagosan még mindig messze 40% alatt van. Az enyhe növekedés a forrásanyagok fokozódó ütemű feltárására, illetve az ezzel foglalkozó disszertációkra, valamint a gyakorlati könyvtártan, a bibliográfia és a dokumentáció tárgykörébe vágó disszertációk számának csökkenésére vezethető vissza. Érdekes volna részletesebben elemezni ennek a fejlődésnek az okait, különös tekintettel az amerikai könyvtárügy közismerten nagyon gyakorlati jellegére, a dokumentáció egyre inkább elismert fontosságára, valamint arra a körülményre, hogy az amerikai egyetemeken nem kötelező disszertáció benyújtása az egyetem elvégzéséhez.

Lengyelország és a Német Demokratikus Köztársaság vezető könyvtártudományi folyóiratában erősen ingadozik a háború utáni vizsgált időszakban a történeti és könyvtárügyi témák aránya. Ami a *Zentralblatt*ot illeti, rövidesen teljesen át fog alakulni a folyóirat jellege, mert a német tudományos könyvtárügy távlati tervének kialakításával és végrehajtásával kapcsolatban a tudományos könyvtárügy gyakorlati segítésének szolgálatában álló, havonta megjelenő lappá kívánják kifejleszteni. Ez minden bizonnyal befolyásolja az általunk vizsgált tematikai szerkezetet is.

Csehszlovákiában is élesen bírálták — akárcsak a Szovjetunióban — a könyvtárosszakot végző egyetemi hallgatók túlzott érdeklődését történelmi témák iránt, kiemelve a „holt témák" és „a mai könyvtárügyi törekvések számára is használható és ötleteket adó témák" különbségét. Az 1956—1959 időszakban benyújtott 114 disszertáció közül 36 foglalkozott történeti jellegű témával (31,6%), ezek közül 18 vonatkozik egyes könyvtárak történetére. A témaválasztás irányzata azonban kedvezően alakul, egyre több a gyakorlatot közvetlenül segítő téma. Feldolgozásunkban csupán az 1958/1959. évi témák szerepelnek, ezeknek 80%-a könyvtárügyi jellegű.

Nem éri el átlagosan a 20%-ot a történeti témák aránya a *Szovetszkaja Bibliografija* és a *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* (NSzK) cikkei között, bár az arány elég erősen ingadozik, különösen a szovjet folyóirat tekintetében, ahol 1957-ben 24,0%-ra is növekedett.

Hasonló képet nyújt az amerikai könyvtártudományi kutatások tematikai megoszlásáról az 1959-ben megindult *Library Research in Progress* című információs lap, amely az érintett kutatók vagy kutatóintézmények bejelentései alapján regisztrálja a kutatásokat. Alig szerepel viszont történeti kutatási téma az amerikai Council on Library Resources kutatási programjában. Ismeretes, hogy ezt a szervezetet a Ford Alapítvány hívta életre 1956-ban azzal a céllal, hogy módszeres kutatásokkal segítsen megoldani a könyvtárügy legégetőbb gyakorlati kérdéseit.

Mindezt egybevetve, megállapíthatjuk, hogy a vizsgált esetekben a történeti kutatások aránya tág határok között, 5,3-tól 84,0%-ig változik. A 16 vizsgált példa közül a történeti tárgyú témák aránya tekintetében 5 esik 0—20% közé, 4 esik 21—40%, további 4 pedig 41—60% közé, 61—80% között 2, végül 80% felett 1 példát találunk. Az utóbbi 3 mind hazai példa.

A külföldi adatokkal való összevetés megint csak arra vall, hogy a történeti témák hazai arányszáma nem reális, a könyvtártudományi kutatások jelenlegi tematikai szerkezete nem megfelelő.

Megjegyezzük, hogy a hazai kutatások tematikai megoszlásának vizsgálatakor nem tértünk ki más forrásokra (nagykönyvtárak kiadványai, a *Magyar Könyvszemle Figyelő* rovatát figyelmen kívül hagytuk stb.), így feldolgozásunk nem lép fel a teljesség igényével.

5. Összefoglalás

Áttekintettük könyvtártudományi kutatásunk jelenlegi helyzetét, elemeztük kutatásaink mennyiségi és minőségi viszonyait, izelítőt kaptunk a külföldi könyvtártudományi kutatás tematikai megoszlásáról. Foglaljuk össze a helyzetkép tanulságait és az ebből adódó legfőbb feladatokat.

5.1 Nem kielégítő a kutatás (az elmélet) kapcsolata a könyvtári gyakorlattal. Ennek szubjektív és objektív okai vannak.

Szubjektív ok, hogy sok könyvtárosunk indokolatlanul lenézi a könyvtárügy gyakorlati problémáit, és indokolatlanul többre becsüli történeti kutatási témák feldolgozását. Ebből következik a kutatások tematikai szerkezetének aránytalan megoszlása.

Objektív oknak tekinthető a kutatások központi irányításának és összefogásának teljes hiánya. Ebből táplálkozik a témaválasztás spontán jellege, ebből származik a kutatási irányok kijelölésének, a kutatások összehangolásának és egyeztetésének hiánya.

A magyar könyvtárügy — de egyben a magyar könyvtártudományi kutatás — fejlesztésének egyik legnagyobb akadályát hárítjuk el, ha leromboljuk azokat a gátakat, amelyek az elméletet és a gyakorlatot elválasztják. Könyvtárügyünk fejlődése szárnyakat kaphat a kutatások nyújtotta segítségtől, de a könyvtártudományi kutatás sem nélkülözheti a szocialista kultúra építésével, a gyakorlati könyvtári munkával való legszorosabb kapcsolatot, a könyvtári munka gazdag tapasztalatait.

5.2 Nem kielégítő a marxizmus-leninizmus eszméinek és módszereinek érvényesülése a könyvtártudományi kutatásban. Kutatóink nagyrésze nem ismeri kellőképpen a marxizmus-leninizmust, és nem alkalmazza kutatásai során a marxista tudományos módszert.

A tudat lényeges lemaradása a társadalmi lét mögött, a világnézeti ellentmondás káros a társadalom számára, mert a marxizmus-leninizmus — az egyetlen valóban tudományos világnézet — elvei és módszerei alapján végzett kutatás nagyobb eredményekre vezet rövidebb idő alatt; de káros a kutató számára is, mert fokozatosan elszakad a társadalmi valóságtól, az objektív törvények alapján fejlődő szocialista társadalomtól, és lemarad a szocialista társadalom által nevelt fiatalabb tudósnemzedék mögött.

Legfontosabb azonnali feladataink közé tartozik könyvtártudományi kutatóink marxista tudásának fejlesztése és elmélyítése, az objektív előfeltételek biztosítása ahhoz, hogy a tudatbeli lemaradást fokozatosan felszámoljuk, és így a könyvtártudományi kutatást a szocialista könyvtárügy fejlesztésének hajtómotorjává építsük ki.

5.3 Nem kielégítő a kutatási témák tárgy szerinti megoszlása. Túltengenek a történeti tárgyú témák. Azonban még ezek belső megoszlása is nagyon helytelen; alig néhány kutatás foglalkozik a közelmúlt aktuálisabb történeti kérdéseivel. Nem megnyugtató a könyvtárügyi témák megoszlása sem. Kevésbé lényeges kutatások mellett kimarad a vizsgálatokból a könyvtárügynek sok rendkívül lényeges kérdése.

Az objektív társadalmi szükséglettel nem indokolt témák kutatása azért káros a társadalom számára, mert elvonja az erőket a legfontosabb feladatok megoldásától; de káros az az érintett kutató számára is, mert kutatómunkájának értéke csökken, esetleg semmivé zsugorodik, és elveszti azt a társadalmi megbecsülést, ami a társadalmilag hasznos kutatásoknak szocialista államokban már a jelenben is — a jövőben pedig egyre fokozódó mértékben — kijár.

Az objektív társadalmi szükséglettel indokolt témák feldolgozásának hiánya fékezi mind szocialista könyvtárügyünk, mind pedig könyvtártudományi kutatásunk előrehaladását.

A témaválasztás ösztönösségének, spontán jellegének megszüntetésére és a kutatási tematika tervszerűségének biztosítására szolgál a könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve, amely kitűzi a kutatás fő irányait.

5.4 Nincsenek egyöntetűen biztosítva a tervszerű kutatás anyagi és szervezeti feltételei. Különösen a kutatási időkedvezmény és a publikálási lehetőségek terén észlelhetők helyenként és időnként nehézségek.

Szándékosan nem részleteztük előadásunkban a könyvtártudományi kutatás anyagi és szervezeti előfeltételeinek kérdéseit. Bár igen lényeges — helyenként és időnként súlyos — problémák is felvetődnek, mindenekelőtt a kutatónapkedvezménnyel és a publikálási lehetőségekkel kapcsolatban, úgy véljük, hogy a magyar könyvtártudományi kutatás fejlődését nem elsősorban szervezeti és anyagi kérdések, hanem az elvi és eszmei kérdések tisztázása be-

folyásolja. A szervezeti és anyagi előfeltételektől még lesz azonban szó SEBESTYÉN Géza előadásában.

5.5 Könyvtártudományi kutatásaink szép eredményekre tekinthetnek vissza, értékes publikációkkal szolgálták és szolgálják könyvtárügyünket és művelődésügyünket sok lelkes és szorgalmas kutató odaadó munkájának eredményeként. Igazolják ezt kutatóink publikációi a *Magyar Könyvszemle* és más folyóiratok hasábjain, az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványsorozata és számos monografikus vagy egyéb könyvtárügyi kiadvány.

A könyvtártudományi kutatásban közvetlenül résztvevő 141 fő hatalmas szellemi tartalékot alkot. Ezt a tekintélyes szellemi kapacitást azonban sokkal jobb hatásfokkal, sokkal eredményesebben hasznosíthatnók a kutatások és a kutatók tudatos és tervszerű segítésével és irányításával.

A tervszerű kutatás előfeltételeit csak a szocialista társadalom, a szocialista állam képes biztosítani. Az objektív előfeltételekhez tartozik a tudományos kutatás intézményes támogatása és szervezése, amelynek egyik látható és érezhető jele a tudományos kutatás távlati tervének országosan folyó hatalmas arányú feldolgozása. Ide sorolhatjuk még a kutatók támogatását munkaidőkedvezmények, kiadási lehetőségek biztosításával. A kutatás objektív előfeltételeinek bővítéséről még szólni fogunk ankétunkon.

Ami a szubjektív előfeltételeket illeti, nem kevés múlik a kutatók személyén, egyéniségén, gondolatvilágán. Kutatóinknak nem szabad szem elől téveszteniük, hogy a könyvtártudományi kutatás nem lehet öncél, hanem eszköz a szocialista könyvtárügy fejlesztésére. A kutatás az egyik legfontosabb eszköz, amelynek segítségével meggyorsíthatjuk a közművelődés, a termelés és a tudományos kutatás egyik fontos szolgáltató intézményének, a könyvtárügynek fejlődését, meggyorsíthatjuk a kulturális forradalom kibontakozását, fokozhatjuk a szocialista építés ütemét.

A könyvtár és a könyvtáros egyik legmagasztosabb feladata a közreműködés a szocialista tudat formálásában. Méginkább kötelezi ez a feladat a könyvtártudomány kutatóit, akiknek messze meg kell előzniök a könyvtárosok tömegeit az alapvető könyvtári problémák felismerésében, elemzésében és megoldásában. A szocialista tudat formálásához végső fokon szocialista tudattal kell hozzányúlni. A szocialista kultúrforradalom tevőleges továbbfejlesztéséhez mindenekelőtt az emberek tudatában levő belső ideológiai ellentmondásokat kell leküzdeni. A könyvtártudomány alkotó továbbfejlesztéséhez a marxizmus-leninizmus eszméire és tudományos módszerére kell támaszkodni. Csak így tehet eleget a magyar szocialista könyvtártudomány azoknak a követelményeknek, amelyeket az MSZMP VII. kongresszusa a tudomány és a kutatás számára a kulturális forradalom jelenlegi szakaszára meghatározott. Biztos vagyok abban, hogy kutatóink tehetsége, szorgalma és odaadó igyekezete rövid idő alatt kiküszöböli azokat a fogyatékosságokat, amelyek könyvtártudományi kutatásunkat jelenleg jellemzik, és felvirágoztatja haladó eszmei és tudományos hagyományainkhoz híven könyvtáraink tudományos tevékenységét.

1. melléklet

JELENTŐLAP

könyvtári dolgozók tudományos kutatótevékenységéről

1) *A könyvtár* megnevezése, címe:
2) *A* tudományos kutatótevékenységet folytató *dolgozó*
neve:
szolgálati beosztása:
végzettsége, tud. fokozata:
szaktárgyai, szakterületei:
mióta dolgozik könyvtárban:
mióta dolgozik jelenlegi beosztásában:
kutatónap-kedvezményének mértéke: heti .... nap
3) A dolgozó által folytatott *kutatás*
területének pontos megjelölése:
témájának pontos megjelölése:
megkezdésének időpontja:
befejezésének előreláthatható időpontja:
4) A dolgozó eddig megjelent *jelentősebb munkái:*

.....
tudományos kutató

Budapest, 1959. február 20.

P. H.

.....
könyvtárvezető

2. melléklet

A könyvtárakban folyó tudományos kutatás felméréséhez adatokat szolgáltató könyvtárak megoszlása könyvtártípusok szerint

Könyvtártípus	Adatszolgáltatásra felszólított könyvtárak száma	Ebből		Tudományos kutatótevékenységet folytató könyvtárak száma	Ebből könyvtártudományi kutatást	
		nem szolgáltatott adatot	nem jelentett kutatótevékenységet		végez	nem végez
Országos könyvtárak	7	—	1	6	5	1
Egyetemi és főiskolai könyvtárak .	13	3	2	10	9	1
Közművelődési könyvtárak	24	3	6	15	9	6
Intézeti szakkönyvtárak	14	2	2	8	6	2
Összesen	58	8[1]	11[2]	39	29[3]	10[4]

[1] Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára, Vegyipari Műszaki Egyetem Könyvtára, Szegedi Orvostudományi Egyetem Könyvtára; Megyei Könyvtár: Debrecen, Pécs, Szolnok; Népművelési Intézet Könyvtára, Magyar Országos Levéltár Könyvtara.

[2] Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ; Állatorvostudományi Főiskola Könyvtára, Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Könyvtára; Állami Gorkij Könyvtár, Szegedi Városi Somogyi Könyvtár, Megyei Könyvtár: Békéscsaba, Budapest, Hódmezővásárhely, Szekszárd; Országos Tervhivatal Könyvtára, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Könyvtára.

[3] Lásd a 4. mellékletet.

[4] Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára; Zeneművészeti Főiskola Könyvtára; Megyei Könyvtár: Eger, Kaposvár, Szombathely, Tatabánya; Járási Könyvtár: Nagykálló, Vásárosnamény; Történeti Múzeum Könyvtára, Ráday Könyvtár, Budapest.

3. melléklet

A kutatási témák megoszlása kezdési és befejezési időpont szerint

A. Könyv- és könyvtártörténet

Megkezdés időpontja	Befejezés időpontja									Összesen	
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1965 után	meghatározatlan	db	%
1959	6	4	3	2	1	—	—	—	1	17	14,8
1958	14	10	2	1	—	5	—	—	2	34	29,6
1957	3	1	1	—	—	—	1	—	6	12	10,4
1956	2	3	3	—	—	—	1	—	1	10	8,7
1955	2	4	1	1	—	—	—	—	1	9	7,8
1954	1	3	—	—	—	—	1	—	4	9	7,8
1953	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1952	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2	1,7
1951	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1950	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	0,9
1949	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	0,9
1945—1948	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1945 előtt	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	0,9
Meghatározatlan	4	3	—	—	—	—	—	—	12	19	16,5
Összesen db	32	29	13	4	1	5	3	—	28	115	100,0
Összesen %	27,8	25,2	11,3	3,5	0,9	4,4	2,6	—	24,3	100	

B. Általános könyvtárügy

Megkezdés időpontja	Befejezés időpontja									Összesen	
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1965 után	Meghatározatlan	db	%
1959	10	4	—	—	—	—	—	—	3	17	22,9
1958	15	1	1	—	—	1	—	—	—	18	24,3
1957	7	2	3	1	—	—	—	—	1	14	18,9
1956	—	1	—	—	—	—	—	—	1	2	2,7
1955	1	2	—	—	—	—	—	—	—	3	4,1
1954	2	—	—	—	1	—	—	—	1	4	5,4
1953	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1,4
1952	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	2,7
1951	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1950	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1949	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1945—48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1945 előtt	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1,4
Meghatározatlan	3	2	—	—	—	—	—	—	7	12	16,2
Összesen db	39	13	4	1	1	1	—	—	15	74	100,0
Összesen %	52,7	17,5	5,4	1,4	1,4	1,4	—	—	20,2	100,0	

3. melléklet (folytatás)

A. + B. Könyvtártudomány

Megkezdés időpontja	Befejezés időpontja									Összesen	
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1965 után	Meghatározatlan	db	%
1959	16	8	3	2	1	—	—	—	4	34	18,0
1958	29	11	3	1	—	6	—	—	2	52	27,5
1957	10	3	4	1	—	—	1	—	7	26	13,7
1956	2	4	3	—	—	—	1	—	2	12	6,4
1955	3	6	1	1	—	—	—	—	1	12	6,4
1954	3	3	—	—	1	—	1	—	5	13	6,9
1953	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	0,5
1952	1	2	1	—	—	—	—	—	—	4	2,1
1951	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1950	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	0,5
1949	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	0,5
1945—48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1945 előtt	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2	1,1
Meghatározatlan	7	5	—	—	—	—	—	—	19	31	16,4
Összesen db	71	42	17	5	2	6	3	—	43	189	100,0
Összesen %	37,6	22,2	9,0	2,6	1,1	3,2	1,6	—	22,7	100,0	

4. melléklet

A könyvtártudományi kutatók megoszlása könyvtáranként és könyvtártípusonként, a kutatónap-kedvezmény mértéke szerint

Sorszám	A könyvtár rövidített megnevezése	Kutatók száma					
		kutatónap nélkül	½	1	1½	2	összesen
			heti kutatónappal				
1.	OSzK	—	7	33	1	—	41
2.	MTA Kvt-a	2	2[1]	9	—	—	13
3.	Országgyűlési Kvt.	4	—	—	—	—	4
4.	OMK	10	1[2]	2	—	—	13
5.	Orsz. Pedagógiai Kvt.	—	—	2	—	—	2
	Országos jellegű könyvtárak	16	10	46	1	—	73
6.	Bp. Egyetemi Kvt.	2	2	5	—	—	9
7.	Debreceni Egyetemi Kvt.	2	2	4	—	—	8
8.	Szegedi Egyetemi Kvt.	6	—	2	—	—	8
9.	Pécsi Egyetemi Kvt.	4	—	—	—	—	4
10.	Közgazd. Egyetem Kvt-a	1	1	—	—	—	2
11.	Agrártud. Egyetem Kvt-a	—	—	1	—	—	1
12.	Bp. Orvostud. Egyetem Kvt-a	—	—	4	—	—	4
13.	Bp. Műsz. Egyetem Kvt-a	—	—	6	—	—	6
14.	Soproni Műsz. Egyetem Kvt-a	2	—	—	—	—	2
	Egyetemi és főiskolai könyvtárak	17	5	22	—	—	44
15.	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár	—	—	4[3]	—	—	4
16.	Megyei Könyvtár, Győr	1	—	—	—	—	1
17.	Kecskemét	1	—	—	—	—	1
18.	Miskolc	5	—	—	—	—	5
19.	Nyíregyháza	1	—	—	—	—	1
20.	Salgótarján	1	—	—	—	—	1
21.	Székesfehérvár	1	—	—	—	—	1
22.	Veszprém	2	—	—	—	—	2
23.	Zalaegerszeg	—	—	1	—	—	1
	Közművelődési könyvtárak	12	—	5	—	—	17
24.	Közgazd.tud. Int. Kvt-a	1	—	—	—	—	1
25.	Állam- és Jogtud. Int. Kvt.	—	—	—	—	1	1
26.	Orvostört. Kvt.	1	—	—	—	—	1
27.	Hadtört. Kvt.	1	—	—	—	—	1
28.	Debreceni Ref. Nagykvt.	1	—	—	—	—	1
29.	Sárospataki Koll. Kvt-a	2	—	—	—	—	2
	Szakkönyvtárak	6	—	—	—	1	7
	Összesen	51	15	73	1	1	141

[1] 1 fő heti $^5/_8$ kutatónapot, 1 fő heti ¼ kutatónapot élvez.
[2] Heti $^3/_8$ kutatónap.
[3] 1 fő heti ¾ kutatónapot élvez.

5. melléklet

A könyvtártudományi kutatók megoszlása könyvtári szolgálatban eltöltött idő szerint

A könyvtári szolgálat kezdete	Megszakítás nélkül könyvtári szolgálatban töltött idő	A kutatók száma
1959	1	1
1958	2	4
1957	3	9
1956	4	3
1955	5	7
1954	6	4
1953	7	11
1952	8	13
1951	9	13
1950	10	11
1949	11	13
1948	12	5
1947	13	4
1946	14	4
1945	15	8
1944	16	3
1943	17	2
1942	18	2
1941	19	1
1940	20	1
1939	21	1
1938	22	2
1937	23	—
1936	24	1
1935	25	3
1934	26	—
1933	27	3
1932	28	—
1931	29	—
1930	30	1
1929	31	2
1928	32	1
1927	33	—
1926	34	2
1925	35	—
1924	36	—
1923	37	—
1922	38	1
Ismeretlen	.	5
Összesen	.	141

6. melléklet

A könyvtártudományi kutatók megoszlása témacsoportok és könyvtári szolgálatban eltöltött idő szerint

Témacsoport	Könyvtári szolgálatban eltöltött évek													Összesen
	1–3	4–6	7–9	10–12	13–15	16–18	19–21	22–24	25–27	28–30	31–33	34–36	37–39	
A. I.	6	1	4	6	4	1	—	2	2	—	1	1	—	28
A. II.	—	3	7	7	2	2	—	—	2	—	1	—	—	24
A. III.	1	2	6	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	13[1]
A. IV.	4	1	6	1	4	3	1	—	1	1	1	—	—	23
A.	11	7	23	16	11	6	2	2	5	1	3	1	—	88[1]
B. I.	—	2	4	6	4	—	—	—	1	—	—	—	—	17
B. II.	3	4	7	6	2	1	1	—	—	—	—	1	1	26[2]
B. III.	—	1	5	6	1	—	—	1	2	—	—	—	—	16
B.	3	7	16	18	7	1	1	1	3	—	—	1	1	59[2]
Együtt	14	14	39	34	18	7	3	3	8	1	3	2	1	147[3,4]
százalékos megoszlás														
A.	12,5	8,0	26,1	18,2	12,5	6,8	2,3	2,3	5,7	1,1	3,4	1,1	—	100,0
B.	5,1	11,9	27,1	30,4	11,9	1,7	1,7	1,7	5,1	—	—	1,7	1,7	100,0
Együtt	9,5	9,5	26,7	23,1	12,2	4,8	2,0	2,0	5,4	0,7	2,0	1,4	0,7	100,0

[1] Ehhez 4 fő ismeretlen szolgálati idővel.
[2] Ehhez 1 fő ismeretlen szolgálati idővel.
[3] Ehhez 5 fő ismeretlen szolgálati idővel.
[4] Ebből 6 fő mind az A., mind a B. témafőcsoportban szerepel. A témafőcsoporton belül csupán a sorrendben legelső témacsoportban szerepelnek a többféle csoportba tartozó témákon dolgozó kutatók.

Belföldi és külföldi könyvtártudományi kutatások tematikai megoszlása témacsoportok szerint

A. I.: Általános témák
A. II.: Egyes könyvtárak története
A. III.: Helyi könyvtártörténet
A. IV.: Forrás-feltárás. Ált. bibliográfiák

B. I.: Általános témák
B. II.: Gyakorlati könyvtártan
B. III.: Bibliográfia, dokumentáció

Forrás	Időszak, kötet stb.	Könyv- és könyvtártörténet					Könyvtárügy				Együtt	
		A. I.	A. II.	A. III.	A. IV.	A.	B. I.	B. II.	B. III.	B.	A. + B.	
		%					%				%	db
Magyarország												
Felmérés	1959	18,5	15,3	12,2	14,8	60,8	11,7	17,5	10,0	39,2	100	189
Magyar Könyvszemle, tanulmányok, közlemények	1955	13,8	3,5	27,6	31,0	75,9	3,5	17,1	3,5	24,1	100	29
	1956	30,4	9,1	24,1	18,2	81,8	3,0	12,2	3,0	18,2	100	33
	1957	56,3	8,3	25,0	—	89,6	6,2	4,2	—	10,4	100	48
	1958	31,2	3,1	21,9	25,0	81,2	3,1	9,4	6,3	18,8	100	32
	1959	33,4	12,8	18,0	23,0	87,2	2,6	5,1	5,1	12,8	100	39
	1955—1959	35,4	7,7	23,2	17,7	84,0	3,9	8,8	3,3	16,0	100	181
Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve	1957	33,3	20,0	—	20,0	73,3	20,0	16,7	—	26,7	100	15
	1958	17,7	23,5	—	29,4	70,6	5,9	23,5	—	29,4	100	17
	1957—1958	25,0	21,8	—	25,0	71,8	12,5	15,7	—	28,2	100	32
Szovjetunió												
Szovetszkaja Bibliografija, tanulmányok, közlemények (26—31., 35—46., 49—58. sz.)	1949—1950	6,9	—	—	5,2	12,1	3,4	17,2	67,3	87,9	100	58
	1953—1954	4,4	—	—	—	4,4	4,4	37,7	53,5	95,6	100	45
	1955	10,0	—	—	2,5	12,5	—	25,0	62,5	87,5	100	40
	1956	11,5	—	—	—	11,5	7,7	34,7	46,1	88,5	100	26
	1957	13,7	—	—	10,3	24,0	14,2	22,2	39,6	76,0	100	58
	1958	11,1	1,4	—	2,8	15,3	13,9	16,6	54,2	84,7	100	72
	1959	—	1,1	—	2,2	3,3	14,3	19,7	62,7	96,7	100	91
	1949—1959	7,4	0,5	—	3,6	11,5	9,5	22,9	56,1	88,5	100	390

Nagykönyvtárak kiadványai Lenin Könyvtár, Trudü[1]	1—3. köt.	31,8	—	9,1	9,1	50,0	13,7	31,8	4,5	50,0	100	22
Szaltükov—Scsedrin Könyvtár kiadványai és munkatársainak publikációi[2]	1957	3,4	6,8	—	34,1	44,3	6,8	25,0	23,9	55,7	100	88
Tud. Akad. Könyvtára, Trudü[3]	2—4. köt.	8,2	4,1	—	30,4	42,7	16,3	12,3	28,6	57,3	100	49
Könyvtárosképző főiskolák kiadványai (Leningrád, Moszkva)[4]		35,3	4,2	—	—	39,5	16,9	33,2	10,4	60,5	100	48
Könyvtártudományi disszertációk (Leningrád)[5,5a]	1945—1953	81,8	9,1	—	—	90,9	—	—	9,1	9,1	100	11
	1954—1955	27,2	—	—	—	27,2	—	36,4	36,4	72,8	100	11
	1945—1955	54,6	4,5	—	—	59,1	—	18,1	22,8	40,9	100	22
Csehszlovákia Könyvtártudományi disszertációk[6]	1958/1959	4,0	16,0	—	—	20,0	20,8	40,0	20,0	80,0	100	25
Lengyelország Przegląd Biblioteczny, tanulmányok, közlemények	1946	—	—	—	—	—	50,0	50,0	—	100,0	100	2
	1947	25,0	—	—	—	25,0	75,0	—	—	75,0	100	4
	1948	12,5	12,5	—	12,5	37,5	37,5	25,0	—	62,5	100	8
	1949	—	—	—	40,0	40,0	—	—	60,0	60,0	100	5
	1950	—	—	—	—	—	42,9	42,9	14,2	100,0	100	7
	1951	6,7	—	—	—	6,7	53,3	20,0	20,0	93,3	100	15
	1952	16,7	—	—	33,3	50,0	25,0	16,7	8,3	50,0	100	12
	1953	4,5	—	—	4,6	9,1	50,0	22,7	18,2	90,9	100	22
	1954	—	9,5	—	—	9,5	33,4	42,8	14,3	90,5	100	21

[1] Goszud. biblioteka SzSzSzR im. Lenina. Trudü. 1—3. tom. Moszkva, 1957—1959.

[2] Afanasz'ev, Ju. Sz.: Goszud. publicsnaja biblioteka im. M. E. Szaltükova-Scsedrina v 1957 g. Leningrad, 1958.

[3] Trudü Biblioteki Akademii nauk SzSzSzR i Fundamental'noj biblioteki obscsesztvennüh nauk Akademii nauk SzSzSzR. 2—4. tom. Moszkva—Leningrad, 1955—1959.

[4] Leningradszkij goszud. bibliotecsnüj insztitut im. Krupszkoj. Trudü. 1—2., 3. tom. Leningrad, 1956—1958.
Moszkovszkij goszud. bibliotecsnüj insztitut. Ucsenüe Zapiszki. 2—4. vüp. Moszkva, 1956—1959.

[5] Babincev, C. M.: Diszszertacii po bibliografii. (Obzor diszszertacij, zascsiscsennüh v Leningrade v poszlevoennüj period.) Szovetszkaja Bibliografija, 36. vüp. 1954. 130—137. p.

[5a] Disszertacii zascsiscsennüe v Leningradszkom goszud. bibliotecsnom insztitute v 1954—1955 gg. = Leningradszkij goszud. bibliotecsnüj insztitut im. Krupszkoj. Trudü. 1. tom. Leningrad, 1956. 292—295. p.

[6] Jedlička, Jaromir: Diplomní práce v oboru knihovnictví. Knihovník, 4. r. 1959, 6. no. 185—188. p. (Magyarul: Könyvtári Figyelő, 1960. 1—3. sz.)

7. melléklet (folytatás)

Forrás	Időszak, kötet stb.	Könyv- és könyvtártörténet					Könyvtárügy				Együtt	
		A. I.	A. II.	A. III.	A. IV.	A.	B. I.	B. II.	B. III.	B.	A. + B.	
		%					%				%	db
Lengyelország (folytatás)	1955	8,0	—	8,0	8,0	24,0	44,0	24,0	8,0	76,0	100	25
	1956	13,6	—	—	—	13,6	68,3	13,6	4,5	86,4	100	22
	1957	31,8	—	9,1	—	40,9	31,8	27,3	—	59,1	100	22
	1958	42,8	4,8	—	4,8	52,4	38,1	9,5	—	47,6	100	21
	1959 (1-3. sz.)	23,1	—	3,9	11,5	38,5	26,9	23,1	11,5	61,5	100	26
	1946—1959	15,5	1,9	2,4	6,6	26,4	40,1	22,6	9,9	73,6	100	212
Német Demokratikus Köztársaság												
Zentralblatt für Bibliothekswesen	1947	19,0	—	—	—	19,0	38,1	42,9	—	81,0	100	21
tanulmányok, közlemények	1948	10,0	—	10,0	5,0	25,0	30,0	45,0	—	75,0	100	20
	1949	29,6	—	3,7	7,5	40,8	33,3	25,9	—	59,2	100	27
	1950	15,4	3,8	—	11,6	30,8	34,6	30,8	3,8	69,2	100	26
	1951	5,3	15,8	—	—	21,1	47,3	31,6	—	78,9	100	19
	1952	11,7	—	—	5,9	17,6	35,3	47,1	—	82,4	100	17
	1953	—	14,2	7,2	—	21,4	28,6	50,0	—	78,6	100	14
	1954	—	—	—	4,8	4,8	33,3	47,6	14,3	95,2	100	21
	1955	26,7	—	—	—	26,7	40,0	26,6	6,7	73,3	100	15
	1956	—	—	—	10,5	10,5	42,2	36,8	10,5	89,5	100	19
	1957	9,1	4,5	—	4,6	18,2	40,9	31,8	9,1	81,8	100	22
	1958	10,5	5,3	—	—	15,8	31,5	42,2	10,5	84,2	100	19
	1959	4,8	—	—	4,7	9,5	57,2	33,3	—	90,5	100	21
	1947—1959	11,5	3,1	1,5	4,6	20,7	38,0	37,2	4,1	79,3	100	261
Német Szövetségi Köztársaság												
Zeitschrift für Bibliothekswesen und	1954	14,3	7,1	—	—	21,4	14,3	35,7	28,6	78,6	100	14
Bibliographie	1955	8,3	—	—	—	8,3	41,7	8,3	41,7	91,7	100	12
tanulmányok, közlemények	1956	—	—	—	—	—	35,0	60,0	5,0	100,0	100	20
	1957	—	—	—	—	—	20,0	70,0	10,0	100,0	100	10
	1958	—	11,8	—	11,8	23,6	41,1	29,4	5,9	76,4	100	17
	1959	8,0	—	—	4,0	12,0	40,0	48,0	—	88,0	100	25
	1954—1959	5,1	3,1	—	3,0	11,2	33,6	43,0	12,2	88,8	100	98

Egyesült Államok												
Könyvtártudományi disszertációk[7]	1949/50	8,8	4,5	2,6	3,6	19,5	9,8	56,4	14,3	80,5	100	307
	1950/51	13,1	5,8	4,9	3,9	27,6	14,1	45,7	12,6	72,4	100	206
	1951/52	8,4	8,8	3,9	3,9	25,0	9,8	45,6	19,6	75,0	100	204
	1952/53	8,2	5,9	3,1	6,6	23,8	9,6	44,4	22,2	76,2	100	256
	1953/54	10,6	9,4	3,5	12,2	35,7	7,1	49,0	8,2	64,3	100	255
	1954/55	8,7	8,0	2,1	16,4	35,2	5,9	48,1	10,8	64,8	100	286
	1955/56	9,0	6,5	3,0	17,0	35,5	6,5	47,5	10,5	64,5	100	200
	1956/57	16,8	8,7	2,6	13,3	41,4	7,6	41,8	9,2	58,6	100	196
	1957/58	11,3	6,7	2,6	19,2	39,8	9,9	40,4	9,9	60,2	100	151
	1958/59	14,8	8,1	3,6	20,6	47,1	9,0	33,6	10,3	52,9	100	223
	1949—1959	10,8	7,0	3,2	11,3	32,3	8,7	46,0	13,0	67,7	100	2284
Council on Library Resources kutatási programja[8]	1956/1959	—	—	—	5,3	5,3	37,5	48,2	9,0	94,7	100	56
Library Research in Progress[9]	1959/1960 1—3. sz.	11,6	3,6	2,8	—	18,3	19,4	52,3	10,0	81,7	100	180

[7] CARNOVSKY, Leon: Graduate theses accepted by library schools in the United States.
1949—1950. Libr. Quart. 20. vol. 1950. 4. no. 289—299. p.
1950—1951. Libr. Quart. 21. vol. 1951. 4. no. 290—297. p.
1951—1952. Libr. Quart. 22. vol. 1952. 4. no. 342—349. p.
1952—1953. Libr. Quart. 23. vol. 1953. 4. no. 287—295. p.
1953—1954. Libr. Quart. 24. vol. 1954. 4. no. 392—400. p.
1954—1955. Libr. Quart. 25. vol. 1955. 4. no. 386—396. p.
1955—1956. Libr. Quart. 26. vol. 1956. 4. no. 367—374. p.
1956—1957. Libr. Quart. 27. vol. 1957. 3. no. 327—334. p.
1957—1958. Libr. Quart. 29. vol. 1959. 1. no. 48— 54. p.
1958—1959. Libr. Quart. 29. vol. 1959. 4. no. 256—264. p.
Az 1951—1952. évi részt Lester ASHEIM állította össze.

[8] Council on Library Resources, Inc. Annual report. 1—3. Washington, 1957—1959.

[9] Library Research in Progress. Washington, 1959—

IRODALOM

1. Kőhalmi Béla: Könyvtártudományunk feladatai. MTA Nyelv- és Irod.tud. Oszt. Közl. 6. köt. 1954. 353—378. p.

2. Sebestyén Géza: Mit várhatnak a könyvtárak a Könyvtártudományi és Módszertani Központtól? A Könyvtáros, 10. évf. 1959. 5. sz. 321—325. p.

3. [Lázár Péter]: A könyvtárakban folyó tudományos kutatótevékenység helyzete. Az 1959. február—márciusi adatgyűjtés feldolgozásának összefoglaló eredményei. Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Bp. 1959. 28 p., 14 mell.

Lázár Péter: A könyvtártudományi kutatás helyzete és feladatai. A Könyvtáros, 9. évf. 1959. 10. sz. 725—727. p.

4. Brückmann, Kurt: Über die nächsten Aufgaben des wissenschaftlichen Bibliothekswesens der Deutschen Demokratischen Republik. Zbl. Bibl. 73. Jg. 1959. Sonderheft. 259—276. p. (KMK fordítás: 2260.)

Петер Лазар:

СОСТОЯНИЕ И ОЦЕНКА БИБЛИОТЕКОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ВЕНГРИИ

1. *Роль библиотековедческих исследований в строительстве социализма и культурная ревсляция*

Важнейшие теоретические и методические задачи в области библиотековедческих исследований вытекают из резолюций VII съезда Венгерской Социалистической рабочей партии, касающихся науки и научных исследований:

обеспечение единства библиотековедческих исследований и библиотечного дела, теории и практики,

применение в исследовательской работе идей и методов марксизма-ленинизма.

2. *Состояние библиотековедческих исследований в Венгрии*

После мероприятий 1955 и 1956 гг, имевших целью выявление состояния исследований в области библиотековедения, Центр библиотековедения и методической работы при Гос. библиотеки им. Сечени в 1959 году провел подробный анализ положения.

В это время 231 исследователей из 39 библиотек работали над 353 темами. В области библиотековедения 141 исследователем было разработано 189 тем. Из них 60,8% относятся к истории, 39,2% приходятся на темы, касающиеся современной практики библиотечного дела. Исторические темы распадаются в общем равномерно на раскрытие исторических первоисточников, имеющихся в библиотечных фондах (кодексы, рукописи, инкунабулы и т. п.), на разработку истории отдельных библиотек или библиотечных сетей, на краеведческие исследования (история книг, библиотек, типографий и печати областей и городов на провинции), а также на темы общего характера, не входящие в перечисленные выше группы. Среди тем по вопросам библиотечного дела чрезмерно большое место занимают вопросы, относящиеся к отдельным фазам библиотечной работы (каталогизация, обслуживание читателей и т. п.). Значительно менее занимаются исследователи вопросами общего характера (функция библиотек, планирование работы и т. п.), а также вопросами теории и практики библиографии и документации.

Сроки, намеченные для разработки отдельных тем, во многих случаях слишком коротки. В 1959 и 1960 гг. была окончена разработка исторических тем в 34%-ах и тем по вопросам библиотечного дела в 55%-ах, что составляет всего 42% библиотековедческих исследований.

Свыше 50% исследователей составляют работники крупнейших библиотек общегосударственного значения (73 человека) и 31% (44 человека) — работники университетских библиотек. Лишь несколько библиотековедов работают в массовых библиотеках и еще меньше в специальных библиотеках научно-исследовательских институтов. Библиотеки Будапешта и ее окрестностей представлены 103 исследователями (73,2%), а провинция — 38 лицами (26,8%).

Из числа этих исследователей — 90 лиц (63,8%) имеют в счет своего рабочего дня время, предназначенное для исследовании. В противоположность работникам крупных

научных библиотек страны а работникам библиотек в Столице, большинство исследователей в библиотеках научных институтов, массовых библиотек и библиотек в периферии не пользуются таким правом.

Большинство исследователей (88,7%) имеет высшее образование.

25% исследователей имеет библиотечный стаж 6,4 года, дальших 25% стаж 6,4—9,3 года, дальнейших 25% 9,3—14 лет и последних 25% — свыше 14 лет. Средний стаж 11,2 года. Среди исследователей, занимающихся историческими темами преобладает короткий стаж.

3. *Общая оценка исследовательской работы*

3.1 *Исследование в области библиотековедения и строительство социализма Единство теории и практики*

Тематическую структуру исследований характеризует несоразмерное преобладание исследований на исторические темы по сравнению с темами по вопросам библиотечного дела. Но и исторические темы не распределяются надлежащим образом: наши исследователи уделяют сравнительно мало внимания истории книг и библиотек XX века, хотя для разрешения актуальных вопросов теории и практики, анализ истории библиотечного дела в ближайшем прошлом мог бы быть чрезвычайно полезным.

Субъективной причиной тяготения к историческим темам — помимо влечения исследователей к старинным венгерским традициям — являются также отсталые воззрения, в следствие чего неправильно оценивается библиотечная работа. Последовател и этих воззрений отрицают, что современная практика библиотек поднимает вопросы, для разрешения которых необходимо выяснять теоретические и практические проблемы и производить исследования. Они не учитывают, что современные библиотеки коренным образом отличаются от библиотек прошлого столетия и недавного прошлого не только по размерам книжных фондов и по их составу, но и потому что: а)библиотечное дело стран социализма ставит себе совсем другие задачи, чем библиотечное дело капиталистических стран; б) огромное увеличение как книжного материала, так и числа читателей во всех странах мира обусловливают возникновение еще неразрешенных проблем.

Тематические недостатки наблюдаются также и в исследованиях по библиотечному делу. Слишком мало из них посвящены основным вопросам развития библиотечного дела Венгрии, рассмотрению специфических особенностей социалистического библиотечного дела и его закономерностей, а также необычайному росту объема продукции издательской деятельности и его влиянию.

На основании разработки данных, с точки зрения важности, надо отметить следующее:

в числе исторических исследований — разработку тем, касающихся истории книги и библиотек самого последнего времени, краеведчетские исследования, а также исследования, руководимые Комитетом библиотековедения Академии Наук Венгрии (Старинная венгерская литература, Каталог первопечатных изданий) в целях выявляения исторических первоисточников;

в числе исследований по библиотечному делу — результаты исследований, опубликованные в серии изданий Венгерского Совета по делам библиотек, публикации справочного характера, работы по библиографии и составлению словарей.

Самым большим недостатком является стихийность в выборе тем и, вследствие этого, несогласованность, неорганизованность, бесплановость. Выбор тем определяется обычно не общественной необходимостью, а большей частью личными замыслами,склонностью или интересом к ним отдельных исследователей. Отчасти это объясняется и тем, что в прошлом планомерного руководства исследований не существовало.

В таких условиях исследования по библиотековедению не сосредотачиваются на принципиальных разрешениях актуальных вопросов, возникающих в связи с библиотечным делом, не обеспечено надлежащим образом соответствие между теорией и пратикой.

3.2 *Осуществление идей и методов марксизма-ленинизма в библиотековедческих исследованиях*

Часть наших исследователей недостаточно хорошо знакома с диалектическим и историческим материализмом, и поэтому в своих работах они не применяют основных законов диалектики и исторического материализма и часто вульгарно истолковывают

исторические исследования, не видят разницы между исследованием с исторической тематикой и марксистским историческим методом, между собиранием данных и описанием фактов, с одной стороны и научной деятельностью, занимающейся исследованием общих закономерностей с другой стороны.

Обилие исследований по историческим темам объясняется в значительной мере и позитивистским пониманием науки, а также толкованием этого понятия в духе так наз. «Geistesgeschichte». («истории идей»). Хотя эти воззрения и исходят из разных принципиальных основ, они тем не менее одинаково отрицают то, что исторические науки занимаются исследованием общих законов а утверждают, что они ограничиваются лишь описанием единичных, специальных явлений, в противовес естественным наукам, которые устанавливают общие закономерности. Как позитивизм, так и направление «Geistesgeschichte» являются антимарксистскими и реакционными, они отрицают марксистское понятие исторического развития и стремятся причислить к науке исследования по собиранию данных, являющихся лишь самоцелью.

Другая причина несоразмерно большого количества тем по истории и поисков данных кроется в том, что часть наших библиотекарей уклоняется от обсуждения вопросов культурной политики и не занимает четкой позиции по отношению к очередным проблемам современности. Об этом свидетельствует и оттеснение на задний план изысканий, относящихся к новейшей эпохе.

4. *Соотношение количества тем исследования по библиотечному делу и по истории в Венгрии и за рубежом*

Представление о тематической структуре исследований за рубежом можно составить себе рассматривая тематическую структуру некоторых характерных источников (журналов публикаций, диссертаций по библиотековедению). Из сопоставления многообразных советских, польских, чехословацких, немецких и американских данных с венгерскими данными вытекает, что количество исторических тем у нас чрезмерно также по сравнению с зарубежными странами.

5. *Заключение*

Анализ состояния исследований по библиотековедению позволяет установить, что именно надо сделать для развития библиотековедческих изысканий, посвященных теоретическим вопросам практики библиотечного дела. Необходимо удалить преграды, изолирующие теорию от практики, углубить знания в области марксима-ленинизма библиотековедов-исследователей, прекратить в специфической области наших изысканий отсталость в развитии сознания по отношению к бытию и превратить таким образом библиотековедческие исследования в движущю силуни социалистического библиотечного дела. Стихийность в выборе тем должна уступить место целеустремленной и согласованной работе, основанной на перспективном тематическом плане библиотековедческих исследований.

Sebestyén Géza

A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve

A könyvtártudományi kutatások korszerű programjának megfogalmazása, a főbb kutatási célok kitűzése már régebb idő óta időszerű feladat. Most azonban különös aktualitást ad a kérdésnek, hogy épp ezekben a hónapokban folyik *minden tudományágra vonatkozóan* a tudományos kutatás távlati fejlesztési tervének kidolgozása.[1] Ha mi most meg akarjuk határozni, milyen irányban haladjunk tovább, nyilvánvaló, hogy ennek az országos kutatási tervvel összhangban kell történnie, elhatározásainknak oda kell beépülniök.

Az országos távlati tudományos kutatási terv 104 *főfeladatot* sorol fel.

A főfeladatok számos *feladatot* foglalnak magukba, ezek viszont kutatási *témákra* oszlanak. A főfeladat — feladat — téma hármas szintjét jól meg kell jegyeznünk, hogy a terv szerkezetében el tudjunk igazodni. Ami a mi területünket illeti, az a 86. sz. főfeladatként nyert beiktatást, amelynek címe: *A közművelődés hazai története, elméleti és gyakorlati kérdései a szocialista társadalomban.* A szóban forgó főfeladat 5 feladatra oszlik, közülük a második a következő: *A könyvkiadás, könyvtári munka, sajtó, rádió, televízió, film, hivatásos művészetek kapcsolata a közművelődéssel,* — vagyis a könyvtárügy egy sorban szerepel a művelődés egyéb intézményeivel. E feladaton belül kell majd kidolgozni az egyes témaköröket, témákat. Meg kell jegyeznünk, hogy a tervben a könyvtár egy más összefüggésben is többször előfordul, szerepel ugyanis az ún. „kutatási helyek" fogalmán belül így: „kutatóintézetek, egyetemi tanszékek, könyvtárak, múzeumok, fejlesztési intézetek vagy üzemi kutatócsoportok". Vagyis a könyvtár két összefüggésbe tartozik bele, lévén egyrészt a közművelődés, másrészt a tudomány támogatása a feladata.

A további részletek kidolgozása, vagyis a program megalkotása az „előkészítő bizottságok" feladata lesz. Ezeket főfeladatonként alakítják meg (tehát az egész közművelődésügy számára egy bizottság létesül). A bizottság abban a tervtanulmányban, amelyet a főfeladattal kapcsolatban készít, nemcsak a programra terjeszkedik ki, hanem ezenfelül számos továbbmenő feladatai is vannak; mégpedig

a *kutatási kapacitás* számbavétele,
a kutatási feladatok, illetőleg *témák elosztása*,
javaslattétel a hazai és nemzetközi *kooperációra* és
a kutatási főfeladat megoldásához szükséges *anyagi és személyi feltételek* meghatározása.

[1] Tudományos és Felsőoktatási Tanács: *Az országos távlati tudományos kutatási terv kidolgozása.* Bp. 1960. 94 l.

Az előkészítő bizottság munkáját nyilván segíteni fogja, ha mi könyvtárosok egymás közt tisztázzuk legalább saját tematikánk körvonalait.

1. A kutatás javasolt témakörei

A könyvtártudomány, amelynek problematikájáról ezen a konferencián szó van, aránylag nem régi keletű. Mindazonáltal világszerte széles mezőnyben folynak a kutatások, s nem kis mértékű az a társadalmi haszon, amelyet ezek eredményeznek. Ha csak arra gondolunk, hogy az Egyesült Államokban pl. maga a Könyvtárfejlesztési Tanács (Council on Library Resources) — legutóbbi évi jelentése szerint — egyetlen év folyamán 1 275 000 dollárt fordított könyvtári kutatásokra, megérthetjük, hogy előre tervezett s kellő szervezettséggel vitt tudományos munka nélkül már sem a tőkés, sem a szocialista társadalomban nem lehet meglenni. Számunkra az a kötelezettség, hogy a magunk részéről mi is felvessük és *a kor színvonalán* igyekezzünk megoldani kutatást érdemlő kérdéseinket.

A helyzetet, amelyből elindulunk, két dolog jellemzi:

a) bizonyos lemaradás észlelhető a külföld kutatási szintjével szemben,

b) sürgetően jelentkeznek a szocialista társadalom igényei.

Sajátságos, hogy azzal a nagy fejlődéssel, amelyet könyvtárügyünk 1945 óta megtett, nem tudott kellő lépést tartani az elméleti munka. Vannak témakörök, amelyek eminensen kell hogy érdekeljenek bennünket, ezenfelül külföldön erőteljesen művelik is őket, s nálunk megfelelő érdeklődést mégsem keltenek. Ilyen egyebek közt a könyvtár társadalmi funkciója, a könyvtár és társadalom között fennálló sokfajta kölcsönhatás vizsgálata. Vannak kitűnő szakozóink, de alig foglalkozunk az osztályozás elméletével. Nem bontakoztak ki még kellően a dokumentációs kutatások. Elhanyagolt terület a könyvegészségügy stb. Nyilvánvaló, hogy az érintett elmaradás megszüntetése nélkül a gyakorlati munka sem fejlődhetik kellőképpen.

Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert a szocialista fejlődés különleges igényeket támaszt velünk szemben. Társadalmunk szokatlanul gyors változása azt eredményezi, hogy egyrészt évről évre nő az olvasók tábora, másrészt messzemenően differenciálódik is. Megmértük-e, mik az új igények, s milyen konzekvenciák adódnak belőlük könyvtárügyünkre nézve? Kielemeztük-e munkánk új feltételeit, s tudunk-e tudatosan, részleteiben tisztázott választ adni — nem szólamszerűen — arra, hogy miben segítheti a könyvtár sajátos módon a szocializmus építését?

Ezekre a kérdésekre választ nyilván a kibontakozó kutatások fognak adni. Ennek az ankétnak az a feladata, hogy állást foglaljon a fő irányokat illetően. Az alábbiakban majd megtesszük javaslatainkat. Természetesen nem gondolhatunk a témák egyenként való felsorolására, ilyen részletekbe az ankét nem mehet bele; itt csak a témaköröket tűzhetjük ki vitára.

Mielőtt azonban a javasolt témaköröket előterjesztenők, pár szempontot a továbbiak megértéséhez már előre szeretnék bocsátani.

A könyvtártudományban is világosan kettéválnak az elméleti kutatások (ebben a vonatkozásban: alapkutatások) és az alkalmazott kutatások. Az előbbiek célja általános elvek, törvényszerűségek felderítése, az utóbbiaké választ adni a „hogyan" gyakorlati kérdésére, vagyis tudományos szinten eljárási szabályok megállapítása. Elméleti kutatás pl. a könyvtár mibenlétének, funkcióinak tisztázása, az osztályozás elmélete, a dokumentáció elmélete stb. Az

alkalmazott kutatás ugyanakkor ilyen kérdésekre felel: *hogyan* lehet az irodalmat a katalógusban legcélszerűbben feltárni, *hogyan* lehet a kezdő olvasókat legeredményesebben kielégíteni stb. Ez utóbbi területet könyvtári metodológiának is nevezhetjük, nálunk régebben „gyakorlati" könyvtártannak hívták. Az elméleti kutatások azonban természetesen nemcsak általános, mindenkor érvényes törvényszerűségek felderítésére törekszenek, hanem a társadalmi valóság egy darabjáról lévén szó, azt a maga *konkrét s időben változó* mivoltában igyekeznek megismerni, benne a fejlődés törvényeit felderíteni. A szorosan vett könyvtárelméletet ezért ki kell egészítenie a helyzetelemzésnek (pl. Nagy-Budapest könyvtári helyzete, a tanyavilág könyvtári helyzete), továbbá a történeti fejlődés bemutatásának, megjegyezve, hogy a helyzetelemzés maga is történeti vizsgálat. Így a könyvtártudomány témái a következő felosztásban vetődnek fel:

elméleti kutatások (alapkutatások)
  könyvtárelmélet
  helyzetelemzés és történet
alkalmazott kutatás (metodológia).

A félreértések elkerülése végett itt ki kell térni még egy kérdésre. A könyvtárosság gyakorlati foglalkozás, a hozzá tartozó ismeretek jórésze is a mesterségbeli tudnivalók fogalma alá esik. Szó sincs róla, mintha minden könyvtári publikáció könyvtártudomány lenne, valljuk be szerényen, ezek zöme gyakorlati ismereteket terjeszt (de azért nem kevésbé értékes). Főleg nem árt ezt hangsúlyozni az alkalmazott könyvtártan vonatkozásában. A tudománynak megvannak a maga kritériumai, azok itt is érvényesek. De a gyakorlati ismeretek felett kétségtelenül van már egy rétege a könyvtári ismereteknek, amelyek tudományos vizsgálat eredményeként jönnek létre, *mi ezekre (és csakis ezekre)* gondolunk.

A vizsgálatok három köre.

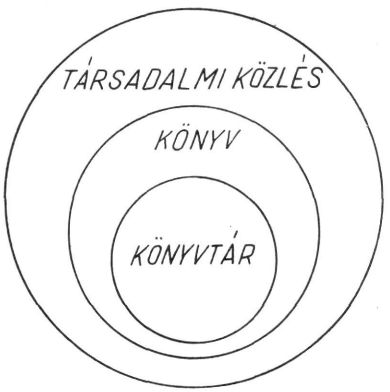

1. ábra

Szólnunk kell a vizsgálat köréről is. A könyvtáros mindig három kiterjedésben vetheti fel problémáit. *a)* Összpontosíthatja figyelmét magára a könyvtárra. *b)* Kiterjeszkedhetik a könyv és olvasás problematikáját követve könyvtáron kívüli területekre (könyvnyomdászat, bibliofilia, könyvterjesztés stb.). *c)* Végül kérdéseit vizsgálhatja a társadalom közlési folyamatainak egészében (könyv, film, rádió, televízió stb.). Egy példán illusztrálva ezt, az olvasók érdeklődésének vizsgálata szorítkozhatik magára a könyvtári forgalomra, de minthogy nem mindenki jár könyvtárba (és a könyvtárba járó olvasók szintén szereznek könyvet egyéb forrásból is), vizsgálni lehet az érdeklődést, az olvasmányok szerepét általában; végül az is nyilvánvaló, hogy — lévén a könyv az ismeretközlésnek, szórakoztatásnak stb. csupán egyik eszköze — ugyanaz a személy könyvet is olvas, rádiót is hallgat, moziba is jár, így teljes képhez csak akkor juthatunk és értelmezni a konkrét jelenséget csak úgy tudjuk, ha tágabb összefüggésben nézzük. A könyvtár, a könyv és a társadalmi közlés

problematikája három egymást magába ölelő körként ábrázolható. Ami bent van a belső kisebb körben, az bent van a külső nagyobbakban is. (Az országos kutatási terv 86. főfeladata is lényegileg ilyen keretben veti fel a kérdéseket.) A konferencia résztvevői jól tudják, hogy a könyvtártudomány tartalmának meghatározását illetően — mióta csak erről a tudományról beszélnek — mindig két szemlélet érvényesült. Az egyik a SCHRETTINGER-féle, amely csak a könyvtárakat vizsgálja, a másik, a szélesebb (PEIGNOT, OTLET stb.), amely a könyv egész kérdéskörét felöleli (tk. bibliológia, könyvtudomány). Újabban, ahogy a társadalmi közlés egésze tudományos probléma lett, jelentkezik a harmadik nézőpont. Lehetséges, hogy a közeljövőben egy nagy, egységes tudományterület fog kialakulni, felölelve a közlés módjának, tartalmának, hatásának mindenfajta problémáját. Az alábbiakban tehát mi elsődlegesen mindig a könyvtári problémákat vetjük fel, de ezt úgy értjük, hogy a fent említett kettős háttérre (könyv, közlés) állandóan tekintettel kell lenni.

Természetesen a témák fontossága, súlya nem azonos. Minthogy mindenre nem telik erőnk, ki kell választanunk a legfontosabbakat, a fontosak közül is a sürgőseket. Magától értetődik, hogy a szocialista fejlődés fent említett szempontjai döntően érvényesülnek itt. Minden szocialista államra érvényes ez. Az NDK könyvtártudományával kapcsolatban pl. K. BRÜCKMANN a kérdést így fogalmazta: „Meg kell követelnünk, hogy a kutató munka és a kiadott kutatási megbízások összeessenek azokkal a politikai, gazdasági és kulturális problémákkal, amelyek a szocializmus további felépítése szempontjából előtérbe nyomulnak."[2] Vagy idézzük a cseh J. DRTINÁT: „Az új könyvtártudományt, amely a könyvtári gyakorlatból származik, s azzal szoros kapcsolatban marad, egész világosan az elméletből gyakorlattá válás szándéka jellemzi."[3] Végül hivatkozzunk KŐHALMI Béla 1955. évi szavaira: „az öncélú elméletesdire . . . feleletet kell még adnunk marxista alapozású könyvtártudományi munkánkkal is."[4]

Az alábbiakban javaslatainkat négy *témacsoportban* terjesztem elő. Ezek:
Elméleti alapok.
Olvasásvizsgálat.
A modern könyvtermeléssel kapcsolatos problémák.
A könyvtári munka szervezése.
Az egyes témacsoportokon belül beszélünk témakörökről, témákról.

1.1 Elméleti alapok

A könyvtár társadalmi funkciója.

Mindenekelőtt hozzá kell fognunk a könyvtárral kapcsolatos alapvető elvi kérdések kidolgozásához. Érzik ennek a feladatnak a súlyát a polgári könyvtártudományban is (kiragadott példák: A. BROADFIELD: *Philosophy of librarianship*, B. LANDHEER: *Social functions of libraries*, P. KARSTEDT:

[2] BRÜCKMANN, Kurt: *Über die nächsten Aufgaben des wissenschaftlichen Bibliothekswesens der Deutschen Demokratischen Republik*. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 73. Jg. 1959. Sonderheft. 272. l.

[3] DRTINA, Jaroslav: *A szocialista könyvtárügy néhány lényeges jellemvonása*. Könyvtári Figyelő, 5. évf. 1959. 9. sz. 15. l.

[4] KŐHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 6. köt. 1954. 359. l.

Studien zur Soziologie der Bibliothek).[5] A könyvtár és társadalom összefüggése azonban sokkal hangsúlyozottabb, minden szempontból sokkal döntőbb a szocialista társadalomban, következőleg a kérdés elméleti hátterének tisztázása is sürgetőbb.

Arról van tehát szó, hogy a könyvtárat nem szabad izoláltan néznünk, hanem fel kell derítenünk a könyveket, könyvtárakat létrehozó társadalmi hajtóerőket, szükségleteket; innen kell magyaráznunk sajátos vonásaikat, jellegüket, továbbmenően változásaikat is. De kutatni kell egyben a könyvtár társadalomalakító munkáját is, a belőle kisugárzó hatásokat, amelyek viszont a társadalom életét módosítják. Csak így, a hatások és kölcsönhatások közös tisztázása útján juthatunk el a valóság olyan képéhez, amely tudományosnak nevezhető. Magától értetődően fokozott jelentőség jut a könyvtár mai funkciórendszerének, annak a kérdéskörnek, hogy mi a könyvtár szerepe a *mai* társadalomban (a tudomány mai fejlettsége, az olvasók mai száma és színvonala esetében). Elsősorban mellőzhetetlen a következő két terület alapos elemzése: *a)* a könyvtár és a polgári társadalom; *b)* a könyvtár és a szocialista társadalom.

Az általános kérdések tisztázása mellett az egyes könyvtártípusokra vonatkozólag (közművelődési könyvtár, szakkönyvtár, iskolai könyvtár, egyetemi könyvtár stb.) külön is el kell végezni a funkcióvizsgálatot (a szocialista tudat fejlesztése, az általános és szakműveltség növelése, a tudományos kutatás és a termelés közvetlen segítése, művészeti nevelés, szórakoztatás stb.). Felmerül az egyes könyvtárak mellett az összkönyvtári és hálózati funkciók vizsgálata is, mint korunk könyvtárügyének jellemző kérdése.

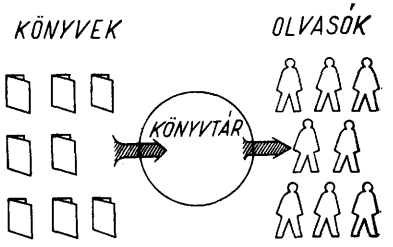

2. ábra

Itt vetődik fel a könyv terjedésének, felhasználásának általánosabb folyamata mint alapprobléma, továbbá a könyv és a többi közlési mód viszonya. (Pl. mi az, aminek továbbadására — és őrzésére! — elsősorban a könyv alkalmas, s mi az, amire a többiek jobban beválnak.)

A könyvtár szerkezeti elemzése

Ha feladatunk a társadalmi összefüggések vizsgálata, feladatunk az is, hogy képet nyerjünk a könyvtár szerkezetéről. A társadalmi szükséglet kialakította ezt az intézményt — annyi egyéb között — sajátos jelleggel, s nekünk vizsgálnunk kell a rá jellemző törvényszerűségeket. Kiindulásként azt az alaphelyzetet kell elfogadnunk, hogy a könyvtár mindig közvetítőként áll a könyvek és az olvasók között, ahogy ezt a *2. ábra* mutatja.. Mindkét irányú kapcsolata lényéhez tartozik, bár nem azonosak. A könyvek felé befogadó, azok állandóan áramlanak belé. Az olvasó felé viszont aktív, nyújtja könyveit és szolgáltatásait. Vagyis a könyvtár vizsgálata számára állandóan háromféle aszpektus adódik: nézni lehet a könyvek felől, az olvasók felől és a

[5] BROADFIELD, A.: *A philosophy of librarianship*. London, 1949. 120 l. — KARSTEDT, Peter: *Studien zur Soziologie der Bibliothek*. Wiesbaden, 1954. 97 l. — LANDHEER, B.: *Social functions of libraries*. New York, 1957. 287 l.

kettőt összekötő szervezet felől. Ami az utóbbit illeti, azért mellőzhetetlen, mert a könyvtár korántsem puszta csatorna, amelyen a könyvek átáramlanak az olvasó felé, hanem „gyűjtemény", amelyben azok egységgé formálódnak. Amikor leltárról, megőrzésről, raktári rendről, katalógusokról s a feltárás egyéb módjairól beszélünk, mindig ezzel a gyűjteménnyel állunk szemben. Minden valamirevaló könyvtári definícióban bent van ez a kifejezés: „rendezett könyvgyűjtemény", vagyis a könyvtár lényegéhez tartozik alakító, rendező szerepe. A rendezettségnek különféle fokozatai vannak s vannak válfajai; ezeket is vizsgálni kell. De vannak vele kapcsolatban olyan általános törvényszerűségek, amelyek minden könyvtárra jellemzőek. Ilyen pl. maga az, hogy a könyvtári rendet is állandóan két tényező determinálja: *a)* a könyvekben rejlő adottságok és *b)* az olvasók igényei (l. a fenti alapszkémát). Akár az ókori, akár a XVIII. századi, akár a bonyolult jelenkori osztályozásokat nézzük pl., mindig ezt találjuk. További általános jellemzője a könyvtári rendnek, hogy sosem befejezett, mindig alakuló. Bár a könyvtáros mindig áttekinthető egységre törekszik, azt sosem zárhatja le, hiszen szüntelenül új művek áramlanak be (egyúttal új igények jelentkeznek), vagyis a rendet folyamatosan változtatni is kell. Az ilyen alapelvek megállapítása nemcsak az elméleti megértés alapfeltétele, de elengedhetetlen a részletkutatásokhoz is.

Ennyit a könyvtárelméletről. Most áttérünk a helyzetelemzés és a történet kérdéseire. A fentiek után magától értetődő, hogy elsősorban két témacsoporttal kell foglalkoznunk: az olvasók és a könyvek vizsgálatával.

1.2 Olvasásvizsgálat (Helyzetrajz és történet)

Helyzetrajz

Ahogy adósak vagyunk az alapvető elméleti kérdések tisztázásával, pár kezdeményező lépéstől eltekintve alig tettünk valamit a konkrét könyvtári helyzet feltárására, megfelelő, tudományos elemzésére. Holott az élet csak úgy önti a problémákat, s ezek megválaszolása nélkül sem könyvtári világunk tudatos szemléletére nem juthatunk el, sem gyakorlatunkat megfelelően alakítani nem tudjuk.

A fő problémák az ellátottság, az igények és az irodalmi hatás körül csoportosulnak.

a) Ellátottság. Mindenekelőtt fel kell tárni a könyvtári ellátottságot, tisztázni: hogyan, milyen mértékben jut az adott könyvtári szervezetben könyvhöz a lakosság. A probléma először felmerül *földrajzi* nézőpontból, vagyis települési helyenként, mint falu, város, főváros; részletezendők természetesen ezen belül is az eltérések (pl. belváros, perifériák). De a földrajzi vizsgálat csak az egyik keresztmetszet, vizsgálni kell az ellátottságot *társadalmi szükségletek* szerint is. Itt arra kell választ adni, milyen mértékben vannak biztosítva a kutatómunka, a termelés, az egészségügy, az iskola vagy például a vakok, betegek stb. könyvtári feltételei. Már itt megjegyezhetjük — félreértések elkerülése végett —, hogy korántsem puszta adatgyűjtésről van szó, beható elemzésekre, az összefüggések felderítésére gondolunk. Például egy vidéki város (mondjuk Salgótarján) szakirodalommal, könyvekkel és folyóiratokkal való ellátottsága részlettanulmányként is rendkívül becses lehetne, ha az adatokat az ott élő szakemberekhez viszonyítva, azok megoszlását alapul véve mutatná be, másrészt a kapott helyzetképet beágyazná a szakirodalom nyúj-

totta lehetőségek összképébe. E kérdéskörben igen tanulságosak lennének bizonyos *negatív* vizsgálatok is. Sokat beszélünk róla, de mindig szólamszerűen, hogy a szakirodalom hiánya megbénítja a kutatást, visszafogja a termelést. Ezt a közhelyet így mindenki tudja, ezt a könyvtárosnak ki sem szabadna mondania. Neki *konkréten* kellene tudnia, hol mutatkoznak a hiányok, s azok milyen konzekvenciákat eredményeznek. Ami az értelmezést illeti, megvizsgálandó, van-e valami mérhető összefüggés az életszínvonal és a könyvtári ellátottság között, továbbá, hogy mi a természetes megfelelés a kulturális és a könyvtári ellátottság között.

b) Igények. Rendkívül fontos az olvasók igényeinek minél egzaktabb módszerekkel való feltárása. Ha tudjuk elméletben, hogy a könyvtárat társadalmi szükséglet hozta létre, vizsgálnunk kell konkréten is, mi ez a szükséglet. Fokozottan fontos ez szocialista társadalmunkban, ahol a régivel szemben teljesen új helyzet jött létre. V. I. SUNKOV, a szovjet Könyvtári Tanács elnöke legutóbbi programadó beszédében hangsúlyozottan emelte ki a fizikai és szellemi munka közti lényegi különbség fokozatos felszámolásának kihatását, azt hogy ma már nemcsak a kutatók, a mérnöki-technikus személyzet számára van szerepe a politikai, tudományos és műszaki könyveknek, hanem egyre nagyobb mértékben igénylik ezeket a szovjet társadalom egyéb rétegei is; ezért elengedhetetlen az idevágó elméleti kérdések kidolgozása.[6] Nem kis jelentőségű társadalmunk fokozódó differenciálódása. Míg régen meglehetősen homogén volt mind az ún. nép, mind a műveltek világa, ma mindkettő az olvasói igények végtelen változatosságát mutatja. Gondoljunk csak a foglalkozások mai sokaságára! És mindezt megint keresztezik a települési, képzettségi stb. viszonyok. De hogy a kérdés milyen lényeges, azt illusztrálja, hogy az 1958. évi washingtoni Nemzetközi Tájékoztatási Konferencia problematikájában az első témacsoportot a kutatói igények vizsgálata alkotta.[7] E. TÖRNUDD nagy beszámolójától *(Hogyan használják a tudósok és mérnökök a tudományos irodalmat és tájékoztató szolgáltatásokat?)* a részletbeszámolókig 13 referátum foglalkozott a témával. Megjegyezhetjük, hogy itt is adódnak *negatív* területek. Feladataink közé tartozik a nem-olvasók tanulmányozása is: hogyan oldják meg problémáikat? mennyiben jelentkeznek a nehézségek objektíven, s mennyi szerephez jutnak azok tudatukban? Az irodalom felől nézve negatív terület az, amit nem igényelnek; itt elsősorban a holt művek problémái merülnek fel (kiadványfajonként, tudományszakonként meddig él, hat, keresett az irodalom). Megjegyzendő továbbá, hogy fogalmilag szigorúan kettéválasztható a *szükséglet* és az *igény*, amaz objektív tényező, emez annak szubjektív felismerése. Igaz,hogy a módszerek (főleg a kérdőíves módszer járja) e téren még fejlesztésre szorulnak, de ez a körülmény is inkább a kutatásra kell hogy ösztönözzön bennünket.

c) Igénybevétel. Az igények és az ellátottság csak az eredmény feltételeit teremtik meg, hogy az létrejön-e, egyéb körülményektől is függ. Mindenesetre az eredmény az igénybevétel, s ez maga külön vizsgálati terület. Sőt megállapíthatjuk, hogy a helyzetrajz problematikájában világszerte az igénybevétel a legkidolgozottabb s méretét tekintve is a legszélesebb terület. Főbb kérdései

[6] SUNKOV, V. I.: *Zadacsi szovetszkoj bibliografii v predsztojascsem szemiletii.* Szovetszkaja Bibliografija, 1959. 3 (55). No. 3—8. l. — Magyarul: Könyvtári Figyelő, 6. évf. 1960. 4/6. sz. 114—121. l.

[7] *International Conference on scientific information. Washington, November 16—21. 1958. Proceedings.* 1—2. vol. Washington, 1959. 1635 l., 1 t.

ezek: kik, milyen céllal, milyen mértékben járnak a könyvtárba és mit olvasnak?

A „*kik*" kérdés az olvasók összetételét, rétegeződését rejti. Nem kell magyarázni, hogy megint milyen fontos probléma szocialista társadalmunkban. Vizsgálni kell, hogy a rétegeződés hogy alakul kor, foglalkozás, műveltségi szint stb. szerint, mik e csoportok arányai egymás közt, s hogy viszonyulnak ezek az össznépesség arányaihoz. Megint külön probléma falu, város, főváros stb.

Hasonlóan izgalmas kérdés azonban, hogy *mik az olvasás indítékai*. A szórakozás, továbbtanulás, művelődés stb. arányai merülnek itt fel, bár ezek még csak a durva kategóriák. Már finomabb vizsgálatot igényel, hogy e kategóriákon belül milyen befolyásoló tényezők érvényesülnek (divat, propaganda, ismerősök ajánlása, recenziók stb.) és milyen intenzitással. Mi tesz vonzóvá egy könyvet, s mi riaszt el tőle, esetleg várakozás ellenére is. Ha az irodalomtudományban fontos szerepet kap az ízlés kutatása, itt sokkal szélesebb keretekben vetődik fel a probléma: mindenfajta irodalmi termékre (tehát korántsem csak a szépirodalomra) vonatkozóan. Csupa olyan kérdés, amely egy szocialista társadalomban, ahol a tömegek kulturális, ideológiai nevelése fokozottan előtérben van, sürgős megválaszolást kér. Minthogy bizonyos mértékig rendelkezésre állnak a nyugati államokból az ottani vizsgálatok eredményei, érdekes lesz kideríteni, mi az eltérés a tőkés és a szocialista társadalmak között.

Az a kérdés, hogy *milyen mértékben* veszik igénybe az olvasók a könyvtárat, viszonylag a könnyebbek közé tartozik, mert mennyiségi adatokat kíván, de a könyvtár társadalmi hatása szempontjából legkevésbé sem jelentéktelen. Ennél a kérdésnél jegyezzük meg, de általánosabb érvénnyel, hogy a könyvtári nyilvántartások magukban is kifejezhetetlen értéket képviselnek, csak olvasni kell tudni bennük. Nem voltunk-e sokszor vakok e kinccsel szemben, nem jártunk-e úgy el, mint az írástudatlan beduin, aki nem tudott mit kezdeni a legértékesebb leletekkel?

Az igazi tartalmi kérdés az, hogy „*mit*" olvasnak olvasóink. Persze itt is komplex problémáról van szó. Lehet elemezni a helyzetet műfaji megoszlás szerint (könyv, folyóirat stb., illetve szépirodalom, ismeretterjesztő irodalom, szakirodalom), de még érdekesebb a részletező vizsgálat: hogyan alakul az érdeklődés tárgykörök szerint (sőt továbbmenően egyes művek szerint). Bizony nem lenne haszontalan feldolgozni a politikai irodalom, a természettudományi irodalom, a műszaki irodalom, a mezőgazdasági irodalom stb. forgalmát, természetesen több keresztmetszetben, vagyis szétválasztva a nehézségi fokokat (szakkönyv, népszerűsítő mű stb.), s megosztva figyelve az egyes könyvtártípusokat, eltérő olvasótípusokat. Közművelődési könyvtárügyünk keretében mindenesetre alapvetően fontos lenne tanulmányozni a most bontakozó szakirodalom-olvasást, bármilyen kezdetleges formák közt folyik is, kielemezni a tanulságokat. Különleges terület a tudományos könyvtárak használata. Feltehetjük pl. a következő kérdéseket: felhasználják-e és milyen mértékben azokat a forrásanyagokat, amelyek ott jelen vannak (külföldi szakkönyvek, külföldi folyóiratok)? milyen az ipari termelés és a könyvtárak kapcsolata? mit nyújtanak a könyvtárak az orvosi gyakorlat számára? stb. Ugyancsak nem lenne érdektelen megvizsgálni a könyvtárközi kölcsönzés több éves anyagát, főleg külföldi vonatkozásban. A kérdés vizsgálható, mint utaltunk is rá, olvasótípusok szerint. Pl. milyen érdekes lenne összehasonlítani, mit olvasnak az egyetemi hallgatók nálunk és egy másik népi demokra-

tikus vagy egy nyugati államban. De a fő típusok mellett figyelmet kell szentelni a melléktípusoknak is (pl. képzetlen sokat olvasó, képzett keveset olvasó).

Így keresnek feleletet a „kik", „mivégre", „mennyit" és „mit" kérdései. Természetesen ezek a kérdések a vizsgálatban nem mindig válnak így szét, sőt igazán hiteles képet együttes felvetésük eredményez. Pl. ha egy könyvtár forgalmát — mondjuk egy hét keretében — átfogó elemzésnek vetjük alá, együtt tesszük fel a kérdéseket: ki, mit, milyen célból olvas.

Eddig a helyzetrajz három problémakörét vettük sorra: az ellátottságot, az igényeket és az igénybevételt. Mindenki előtt világos, hogy ezek összefüggnek egymással. Hogy fejezhető ki az összefüggés? A kapcsolat először az igények és az ellátottság között áll fenn, majd ezek viszonya függ össze az igénybevétellel. Az igények és az ellátottság között az összhang, megfelelés keresendő, mindig innen kell kiindulni, mert ez a könyvtárügy eredményességének alapja. *(Első törvény.)* Az összhang, megfelelés foka hozandó azután párhuzamba az igénybevétellel, normális körülmények között itt egy újabb kapcsolat fedezhető fel. Részleges összhangnak ui. kis igénybevétel, teljes összhangnak maximális igénybevétel kell hogy megfeleljen. *(Második törvény.)* Csakhogy a gyakorlatban ez nem mindig így van. Sokszor igények és ellátottság egyezése esetén is elmarad a várt igénybevétel. Következőleg az igénybevételnek egyéb feltétele is van, ez pedig a könyvtár vonzóereje. A szélső eset az, ha az érdekeltek nem is tudnak a könyvtárról. De elmarad az eredmény akkor is, ha tudnak ugyan róla, de messze van, csupán nehézségek árán érhető el. Végül nincs megfelelő igénybevétel még közvetlen közelség esetén sem, ha rosszak a könyvtár szolgáltatásai, nehézkes az ügyvitele. Az igénybevétel elemzése tehát mindig el kell vezessen ahhoz a kérdéshez, hogy megfelelő-e, s ha nem, mik az elmaradás (részleges elmaradás) okai.

d) Hatások. A helyzetrajz teljessége megkövetel az eddigieken kívül egy további elemzést is, a könyvtár hatásának konkrét vizsgálatát. Ez valamennyi közt a legnehezebb. Mindnyájan tudjuk, hogy a könyvtár — általában az irodalom — nem kis hatást fejt ki, egész munkánknak ez a feltételezés az alapja, mégis megakadnánk, ha a részletekről kellene vallanunk. Megint azzal az esettel állunk szemben, hogy sokszor sajnos a könyvtárosoknak maguknak sincsenek tisztázott részletismereteik, holmi laikus általánosságoknál ők is alig tudnak még egyebet.

Felmerül a probléma az irodalomtudományban is, amikor vizsgálják egy-egy író (vagy akár mű) hatását a korabeli közvéleményre, az utókorra. Az ilyen vizsgálat ott is a társadalmi szemlélet jele. Számunkra természetesen a feladat még szélesebb mértékben jelentkezik. A módszerek sajnos itt a legtisztázatlanabbak. Míg az előző esetekben többnyire célhoz vezet a statisztikai módszer, itt sokkal kifinomultabb, néha egyenesen egyedi vizsgálatok szükségesek. A kérdések, amelyekre elsősorban választ kell kapnunk, a következők:

mikor jön létre a hatás, mik a feltételei? (Nem mindig jelentkezik, amikor kívánatosnak tartjuk, elő szeretnők idézni.)

hogyan folyik le?

milyen irányú? (tettre késztet, véleményt módosít, valamilyen vonatkozásban gazdagít stb.)

Igazi eredményeket természetesen a speciális vizsgálatok hoznak. A specializálás itt is főleg két irányban érvényesülhet:

olvasótípusok szerint (kutatók, gyakorlati szakemberek, gyermekek stb.)

az irodalom fajai szerint (népszerűsítő irodalom, klasszikus szépirodalom, modern szocialista irodalom stb.).

Mielőtt a könyvtári helyzetrajz kérdéskörét elhagynók, két kiegészítő megjegyzást kell tennünk. Az egyik az, hogy természetesen nemcsak az olvasásra vonatkoznak a fent elmondottak, hanem értelemszerűen a könyvtár egyéb szolgáltatásaira is. A tájékoztatással (dokumentációval) kapcsolatban pl. éppúgy felmerül az igények, az ellátottság, az igénybevétel, a hatás (hasznosítás) problémája, mint az olvasmányanyaggal kapcsolatban. A másik kiegészítés a vizsgálatnak a könyvtárat körülvevő köreire akar utalni (vö. 5—6. lap).

Szó volt már arról, hogy közönségünk olvasása, tájékozódása korántsem korlátozódik a könyvtár szolgáltatásaira. Ebből következik, hogy a fentebb tárgyalt vizsgálatokat lehet ugyan végezni pusztán a könyvtár viszonylatában, de lehet folytatni szélesebb keretek között is. Az utóbbi részleteire most nem térhetünk ki, mindenki értelemszerűen kiterjesztheti az elmondottakat. Csupán megjegyezzük, hogy a könyvtári ellátottságnak megfelelő szélesebb kategória az irodalmi ellátottság (itt az a kérdés, van-e könyv mindenkinek: a gyermekeknek, a műveltségbe újonnan belépő rétegeknek, szakmunkásoknak, parasztoknak stb., — s ami van, elég-e, megfelelő-e). Magyarázni sem kell, milyen fontos a könyvtári igény és irodalmi igény eltérésének tisztázása. Az olvasás és az irodalmi hatás ismert fogalmak. Arra is csupán utalni lehet — ezúttal is — , hogy tág lehetősége van a társadalmi közlés perspektívájában végzendő vizsgálódásoknak. Itt a fogalmak a következők: általános kulturális igény, általános kulturális ellátottság; kulturális „fogyasztás"; a művelődés hatása. Igen tanulságosak lehetnek (külföldön egyre gyakoribbak) az összehasonlító elemzések (pl. könyvtár és televízió között).

Ha talán kissé hosszadalmasnak tűnnek az elmondottak, arra szeretnénk csak utalni, hogy viszonylag kimunkálatlan területtel állunk szemben Kevesebb szóval nem lehetett volna elég világos képet adni. Másutt jobban állnak. A lengyeleknél pl. már szép hagyományai vannak az olvasásvizsgálatnak, amelynek központja ma a Könyvtártudományi és Olvasásügyi Intézet. Ez nemcsak maga végez munkát, hanem a vidéki megfigyelő állomások egész hálózatát építette ki.

Történeti kutatások

Szögezzük le, hogy rendkívül fontosnak tartjuk a történeti kutatásokat. De a könyvtár és társadalom viszonya meghatározó szempont kell hogy legyen itt is. Csak ebből a nézőpontból adhatjuk a jelenségek értelmezését, márpedig mi értelmezni akarjuk a társadalmi életnek ezt a darabját. Rendkívül fontosak ezért minden időszakra vonatkozólag az olyan kérdések, hogy mi volt a könyvtár jelentősége, szerepének tudata a korabeli közvéleményben, hogy mi volt az olvasók száma, osztálytagozódása, milyen sajátosságok jellemezték őket a könyvek használata közben, hogy mi volt a magánkönyvgyűjtés és közületi könyvgyűjtés viszonya stb.

Azt hiszem azonban, hogy egyetért az ankét abban, hogy számunkra a legfontosabb a könyvtártörténet utolsó száz évének feldolgozása. Ennek kettős oka van. Egyrészt ez érteti meg a jelen helyzetet. Másrészt ez a legdifferenciáltabb, következőleg legproblematikusabb, az értelmezést leginkább megkívánó időszakasz. A könyvtárügy döntő jelentőségre a közművelődésügy kiszélesedésével, az írás-olvasás általánossá válásával jutott, ez a tényező magyarázza a

közművelődési könyvtárügy kibontakozását; ugyanakkor a modern tudomány differenciálódása hozta létre a szakkönyvtárügy bonyolult szervezetét. S mindegyik a szolgáltatásoknak mennyi ágazatát, a felépítésnek milyen jellegzetes formáit alakította ki! A régi, alig tagolt, szűkkörű és kiskapacitású könyvtárak helyén a modern könyvtárügy szétágazó hálózatának kibontakozását megrajzolni, a változásra ösztönző és visszatartó erőket egyaránt számbavenni, az általános fejlődés és a hazai viszonyok egybevetését megadni — nem a legérdekesebb feladatok közé tartozik-e? S az utolsó száz év keretében nem kínál-e fokozottan bonyolult problematikát a legutóbbi tizenöt év szocialista fejlődése?

A fentiekből az következik, hogy legidőszerűbbnek két témakör minősül: *a)* a közművelődési könyvtárügy története, *b)* a szakkönyvtárak kialakulásának története. Nem mintha egyéb témák nem lennének fontosak, sőt igenis jelentősnek tartjuk az olvasási kultúra egész fejlődésének feldolgozását, de az első menetben az említett két témára kell a figyelmet összpontosítani.

1.3 A modern könyvtermeléssel kapcsolatos problémák (Helyzetrajz és történet)

Ha ez az ankét a témákat fontosságuk alapján akarja kiválasztani, éles vonalakkal rajzolódik szemünk elé az a témacsoport, amely a modern könyvtermés méreteivel függ össze. Az első előadás már igen meggondolkoztató adatokat közölt e méreteket illetően. De elképesztőek a számok akkor is, ha pusztán a tudományos termésre vagyunk tekintettel. A Tudományos Társulatok Nemzetközi Tanácsa (ICSU) szerint évi 13 millió lapnyi terjedelemben kerülnek közreadásra tudományos értékű publikációk. Olyan földcsuszamlásszerű jelenség ez, amely teljesen új feltételeket teremt munkánk számára. Mi jellemzi a könyvtermést, és milyen kihatások adódnak belőle a könyvtárak számára? — jelentkeznek szükségszerűen a megválaszolandó kérdések.

A modern könyvtermelés elemzése

Mindenekelőtt szembe kell nézni a helyzettel, meg kell vizsgálni a modern könyvtermést a maga konkrét mivoltában, különféle összefüggéseiben. Elsősorban három vonatkozásban szükségesek a tanulmányok: mennyiségi, műfaji és minőségi szempontból. (Most a második körben vagyunk, de ez esetben innen kell kiindulnunk; csak ennek felderítése után léphetünk be a belső, szűkebb körbe, a könyvtár területére.) A *mennyiségi* vizsgálat fogalma az eddigiek után világos. *Műfaji* vizsgálaton azt értjük, hogy tisztázandó a könyveken belül a monográfiák, kézikönyvek, adattárak stb. modern funkciója, a könyveken túl a sajtó, folyóiratok, referáló lapok, intézeti közlemények stb. szerepe. Ismeretes, milyen központi problémává lett a közreadás átfutási időtartama (az az idő, amely a tudományos felfedezés és a nyomtatott közlemény kézbevétele közé esik). Ez kiadványfajonként eltérő. Könyvekben csak évek múlva csapódnak le az új eredmények, a folyóiratcikkekben már hónapok múlva. Ezért jutottak a folyóiratok döntő jelentőségre számos tudományág területén, meghagyván a könyveknek az időnkénti összegezés feladatát. Csakhogy a kutatás olyan gyors tempót vett, hogy beállt a feszültség a folyóiratközlemények felé is; ma már bénítóan hat a 4—8 hónapos átfutás is. Ismeretes J. D. Bernal forradalmi javaslata, hogy a jelenlegi folyóiratrendszer helyére teljesen új megoldást léptessünk, megelégedve a cikkek kivonatainak kinyomtatásával

(a teljes szövegek fotomásolat vagy mikrofilm formájában lennének hozzáférhetők).[8] Itt vetődik fel az elsődleges és a másodlagos publikáció kérdése is.

A *minőségi* vizsgálat a publikációk tartalmára vonatkozik, azt igyekszik tisztázni, hogyan alakulnak a témák, irányzatok az egyes társadalmi rendszerekben, országokban, korokban stb. (Kitekintés a külső kör felé: közlési módok szerint, pl. könyv-film-rádió vonatkozásában.) Könnyű belátni, mennyire tanulságos lenne kielemezni, hogy milyen kérdésekre terjeszkedik ki a hazai szakirodalom szemben más országokéval, hogy mik a tárgyalás szempontjai a szocialista, illetve a tőkés országokban stb.

Nem szabad megfeledkeznünk egy speciális, határterületi kérdésről: a féligpublikált vagy nem publikált irodalomról. Annyira fontos ez, hogy H. Coblans egy előadásában, amelynek *A nemzetközi dokumentáció problémái* címet adta, kizárólag erről beszél.[9] A tudományos intézetekben ma már nagy számmal gyűlnek fel azok a szövegek, amelyek fontos tartalmuk ellenére sem látnak nyomtatásban napvilágot. Az ok főleg az az ellentmondás, amely a tudományos kutatás volumene és a publikációs lehetőségek közt kialakult, egyszerűen lehetetlen mindent kinyomtatni; néha a titkosság miatt nem kerül sor a közreadásra. Mindenesetre világszerte panaszkodnak, hogy mi minden marad ma rejtve a kutató előtt, gyakran még ugyanabban az épületben is. Mi olvassuk ezeket a panaszokat, vagyis a külföldi beszámolókból ismerjük a problémát (tudjuk pl. hogy az Egyesült Államokban évi 100 000 „műszaki beszámoló" készül), de senki sem mérte még fel, mi a helyzet nálunk.

Ami a vizsgálat szempontjait illeti, mindig két dologra kell a kutatónak figyelnie. Egyrészt azt kell kielemeznie, mik a jelenkor tipikus irányzatai, másrészt azt, hogy mik a szocialista társadalom jellegzetességei. Megjegyezhetjük, hogy e témacsoportban elsősorban a tudományos, illetve szakkönyvtárak kérdései kerülnek előtérbe.

Kihatások a könyvtári állományra

Mindez nem kis hatással van a könyvtárak állományára, átalakulást, nem egyszer súlyos zavarokat eredményezve.

a) A teljesség kérdése. Nemrégen még vitathatatlan követelménynek tartották a tudományos könyvtárak esetében a teljességet. Közben az élet rácáfolt az ideálra, a könyvtárak bizony tehetetlenül állnak szemben a feladattal. De inkább csak szenvedik a fejleményeket, a pontos diagnózis még hiányzik. Pedig itt is csak a bonyolult helyzet kielemzése hozhat eredményt. Tulajdonképpen a feladat a következő: a tudományos termés adatait számszerűen szembe kell állítani a könyvtári kapacitással, s elemezni kell a kapott viszonyt. Vagyis: nézni pl. a kémiában, hogy mit kellene beszerezni, s szembeállítani ezzel, mennyi a maximális keret kötetben, pénzben, devizában. Meg lehet rajzolni akár a grafikont is, ábrázolni, hogy a két vonal hogyan távolodik el egyre jobban egymástól. Így jelentkezik — tudatosan — egy újszerű társadalmi jelen-

[8] Bernal, J. D.: *Provisional scheme for central distribution of scientific publications.* The Royal Society Scientific Information Conference 1948. Report and papers submitted. London, 1948. 253—258. l.

[9] Coblans, H.: *Probleme der internationalen Dokumentation.* Nachrichten für Dokumentation, 1959. 1. Nr. 10—13. l. — Magyarul: Könyvtári Figyelő, 5. évf. 1959. 2. sz. 33—44. l.

ség: ellentmondás a világ irodalmi termelése és a könyvtárak felvevőképessége között. Nyilván fokozottan jelentkezik a probléma egy olyan kis állam számára, mint Magyarország. Ha az Egyesült Államok a Farmington Terv útján próbált a kátyúból kikeveredni, s ha e Terv első tíz évi tapasztalatainak tudományos feldolgozására 21 000 dollárt irányoztak elő, megérthetjük, mennyire fontos a kérdés a számunkra. Meg kell tehát vizsgálni nekünk is, milyen mértékben van jelen a külföldi tudományos szakirodalom könyvtárainkban. A kérdés a fenti mennyiségi egybevetés mellett elemezhető tartalmilag is, pl. úgy, hogy számbavesszük egyes fontosabb tudományok (pl. agrártudomány) könyvtermését, folyóiratait stb. egy bizonyos időszakban, majd a kapott címjegyzéket egybevetjük a hazai állománnyal, végül elemezzük mind a meglevő, mind a hiányzó anyagot kutatási irányok, országok stb. szempontok szerint. A nyomasztó kényszerűség helyett az értelmes szelekció útjára csak ezen az alapon léphetünk.

b) Eltolódás a kiadványfajok megoszlásában. Amit fentebb mondtunk a kiadványfajokkal kapcsolatban, nemcsak az irodalom területén jelentkezik, hanem ugyancsak felmerül könyvtári keretekben is. Az eltolódás igen nagyméretű. (Világszerte idézett példa, hogy a washingtoni Kongresszusi Könyvtár új szerzeményeinek már 3/4 része periodika). Mindez azt jelenti, hogy vizsgálni kell a kiadványfajok arányait, összevetve egymással a különféle könyvtártípusokat egyrészt, a hazai és a külföldi helyzetet másrészt. Főleg igen nagy gondot kell fordítani az újabb, sokszor még teljesen ki sem alakult típusokra, mint pl. a sokféle sokszorosítás, gépirat (l. fentebb a féligpublikált és nem publikált anyag kérdését). Feltárást érdemel maga az a speciális eset, hogy a kézirat és nyomtatvány hajdan véglegesnek tartott éles határa megint elmosódott a sokszorosítványok közéjük ékelődésével. Rendkívül időszerű a nemírásos dokumentumok (film, hangszalag, hanglemez stb.) gyűjtésével összefüggő kérdések tanulmányozása. Természetesen a szelekció a kiadványfajok tekintetében is kényszerítően érvényesül. Ma már a nemzeti könyvtár számára is probléma, hogy mit gyűjtsön pl. az aprónyomtatványokból. Ismeretes, hogy a nyomtatás milyen mértékben követ korunkban a közreadás funkciója mellett használati célokat is (zacskók, dobozok feliratai stb.). Ki gondolhatna ennek a nyomtatványáradatnak az elraktározására és megőrzésére? De hol van a határ?

c) Az értékküszöb. Ezzel elérkeztünk témáink egyik legnehezebbjéhez, annak a problémájához, hogy mely dokumentumnak van könyvtári értéke. Tipikusan korunk kérdése ez: számunkra azonban kikerülhetetlen. A válasz nyilván nem lehet sablonos, könyvtártípusonként eltérő lesz. A szakkönyvtárak szempontjából a *tudományos* értékküszöbnek van jelentősége, azt az irodalmat kell gyűjteniök, amely a kutatáshoz ad anyagot (tehát nem harmadkézi, népszerűsítő stb. feldolgozás). A közművelődési könyvtárak szempontjából a *használati* érték a lényeges. Itt különleges feldolgozást érdemel az „alighasznált" és a „holt" anyag kérdése, amelyek tisztázatlansága máris sok zavart okozott könyvtári életünkben Legnehezebb a nemzeti könyvtár problémája, ahol sem a használati, sem a tudományos értékküszöb nem elegendő. Itt az „archiválisʺ értéknek kell korszerű értelmet adni.

d) Állományelemzés. Ahogy az előző témacsoportban (1.2) a helyzetrajz fő problémája az olvasás volt, itt az állományelemzés lép annak a helyére. Ez épp úgy önálló kutatási terület rangját érdemli, mint amaz. Amit a fentiekben teljesség, kiadványfajok, értékküszöb kapcsán elmondtunk, tulajdonképpen mind állományelemzés, nemcsak gyakorlati vizsgálat. A fentiekhez tehát

ennek hangsúlyozása mellett csak annyit fűzünk hozzá, hogy a részvizsgálatok mellett van olyan elemzés is, amelynek vezető szempontja az állomány egésze (kiegyensúlyozottság, megfelelő arányok az egyes részlegek között, az a bizonyos gyűjteményjelleg). Itt említjük meg, hogy az állományelemzéshez elengedhetetlenül szükséges bizonyos standardjegyzékek kidolgozása.

Kihatások a feltárás módszereire

Korunk könyvtermésének méretei még egy vonatkozásban okoztak földcsuszamlást a könyvtári életben: a feltárás terén. Itt is teljesen új helyzet alakult ki, s annak jellegével, lehetőségeivel itt is szembe kell néznünk.

a) Az osztályozás problémái. A könyvtártudomány keretében azért lett főfontosságú ágazattá az osztályozás, mert ez van hivatva rendet teremteni a kiadványok különben áttekinthetetlen dzsungelében. A mai helyzet még csak nem is hasonlítható a hajdanihoz. Hogyan is lenne ahhoz mérhető, mikor a mai osztályozás pár tucat általános kategória helyett a tudományok túlspecializált, szinte a végtelenségig differenciált tematikájával áll szemben? Az ETO szakszámainak a mennyisége már meghaladja a százezret, s hasonló nagyságrendben folyik az új szovjet osztályozó rendszer kidolgozása. De a különbség nemcsak mennyiségi. A tudományok differenciálódása nem úgy történik, ahogy a fa ágai szétválnak egymástól, aholis minden hajtás külön él a többi mellett. Itt az új hajtások nemcsak kiválnak, hanem sokszor össze is nőnek egymással, mégpedig nem is egy irányban. Nemcsak az ún. komplex tudományokra jellemző ez, a témák sokirányú összefüggését, kapcsolatait tapasztalhatjuk a tudomány egész területén. (Egy elemzés szerint az 1950. évi közlemények 85%-ának összetett tárgya volt.) Az új helyzet azonban azt jelenti, hogy az osztályok lineáris elrendezésével, amely a régi osztályozó rendszereket jellemzi, a tudományok összefüggéseit ma már visszaadni nem lehet. (Innen ered a „többsíkú" osztályozás, s mindaz a kísérlet, amely a komplex valóságban, sokirányú, keresztül-kasul ágazó összefüggéseivel akarja ábrázolni a tudományos tematikát.) S e minőségi különbség mellett még szerepet kap a megközelítés más módja is. RANGANATHAN szerint az egyik legdöntőbb eltérés az, hogy régen a könyvtári szolgáltatás egységei az átfogó ismerettömbök voltak, ma a szolgáltatás kiterjed az ismeretelemekre is (könyvrészletek, folyóiratcikkek, adatok, egyes megállapítások stb.).[10] Következőleg az osztályozás számára is az elemeket feltáró eljárás a parancs, a mélységbe kell hatolnia („mélységi osztályozás"). Mindez csak fokozza az elmondottak súlyosságát.

Nyilvánvaló, hogy az új helyzetben nemcsak a gyakorlati osztályozás (a „szakozás") a könyvtárosok feladata, hanem tisztázniok kell az osztályozás elméleti kérdéseit is. Ma már az *osztályozáselméletnek* hatalmas irodalma van. Ezen belül nem kis feladatok várnak reánk is, minthogy a szocialista tudományrendszerezés egyre sürgetőbb. A külföldi idealista és prakticista irányzatokkal szemben („az osztályozás puszta konvenció dolga"), nekünk épp a tudományos osztályozás megteremtésén kell dolgoznunk. Tudománytalan minden osztályozás, amely önkényes, nem a valóságot tükrözi (még ha konvenció szentesíti is), tudományos pedig az, amely a valóság meglevő összefüggésrendszerét adja viszsza. A könyvtártudomány feladata az, hogy megoldja a gyűjteményeinkben

[10] RANGANATHAN, S. R.: *Micro thought and its service.* Annals of Library Science. 4. vol. 1957. 123—129. l.

együttlevő hatalmas publikációtömeg áttekinthetővé tételének kérdését, vagyis fedje fel az ott adva levő összefüggéseket. A spekulatív osztályozások kora lejárt, minthogy már folyik a valóságból kiinduló, azt elemző osztályozás, — értve valóságon ez esetben a gyűjteményünkben előttünk levő, írásos, rögzített ismeretek világát. Azzal a jólismert jelenséggel állunk itt is szemben, hogy kezdetben filozófiai keretben jelentkező probléma később szaktudományi jelleggel kerül vizsgálat alá, szaktudományi módszerekkel.

b) A bibliográfiai nyilvántartás. V. I. SUNKOV fentebb már idézett beszédében hangsúlyozottan utalt arra, hogy az eddiginél nagyobb mértékben és bátrabban kell megvitatásra bocsátani a bibliográfiai elmélet kérdéseit. Szavai értékeléséhez azonban tudni kell, hogy a Szovjetunióban önálló bibliográfiai folyóirat jelenik meg (a *Szovetszkaja Bibliografija*), s a beszédet megelőzően 1959-ben külön bibliográfiai konferencia zajlott le. De még ehhez a helyzethez képest is fokozni kell az elméleti munkát! Mit szóljunk akkor mi a mi oly vékonyan csörgedező bibliográfiaelméleti tevékenységünkkel? Igaz, hogy a téma fontossága nálunk is benn van a köztudatban (ezért nem is kell itt sokat időznünk), csak a szükséges tanulmányok maradnak el mégis csodálatos módon.

Pár kérdésre kell felhívnunk a figyelmet.

Az egyik a bibliográfiai feltárás *szélessége*. Amit fentebb a könyvtermés alakulásával kapcsolatban mondtunk, az mind bibliográfiai probléma is: a mennyiségi növekedés a hagyományos bibliográfiai kereteket feszegeti, a műfaji eltolódás új feldolgozási gondokat okoz stb. Mi modern értelemben véve a bibliográfiai nyilvántartás elengedhetetlen anyaga, ez a kérdés. Kiemelendők az új típusok: sokszorosítványok, félig publikált és nem publikált anyag stb.

Foglalkozni kell a feltárás *mélységével* is a fent említett RANGANATHAN-féle megjegyzés szellemében. A helyzetet az teszi nehézzé, hogy egyszerre kell szélesíteni is, mélyíteni is a feltárást. Hogy birkóznak meg ezzel a bibliográfiák?

Nagy probléma a bibliográfiai *átfutás*. Tisztáznunk kell, hogy tudományáganként és bibliográfiai típusonként mennyi az az idő, amíg a publikációkról az adatok bibliográfiailag hozzáférhetőek.

Gondos elemzést igényelnek az egyes bibliográfiai *műfajok*. Külön kell foglalkozni a szakbibliográfia, az ajánló bibliográfia, a nemzeti bibliográfia, a személyi bibliográfia stb. kérdéseivel, funkciójával, szerkezetével. Eközben döntő szempontként érvényesüljenek — itt is, de egyebütt is — a szocialista társadalom szükségletei.

A bibliográfiai munka általános kérdéseinek (célkitűzés, funkció, tartalom, forma) vizsgálata mellett foglalkozni kell a bibliográfiák tipológiájával, a nemzeti bibliográfia korszerű funkcióinak tisztázásával, a szakbibliográfiák és az ajánló bibliográfiák differenciált típusaival, a közművelődési, illetve a tudományos és szakkönyvtári hálózatok bibliográfiák iránti igényeivel, a bibliográfiák felhasználásával az egyes könyvtártípusokban, illetve az egyes olvasórétegek által. Fontos feladat a rejtett bibliográfiák, a folyóiratmutatók és a bibliográfiai hivatkozások problémáinak tanulmányozása.

c) Dokumentáció : referálás és gépi irodalomkutatás. Nincs időnk, hogy részletesen foglalkozzunk azzal, hogyan nő át a bibliográfia — épp korunkban — dokumentációvá. Míg a feltárás bibliográfiai szakaszában az olvasó megelégszik azzal, hogy segédeszközt kap, jegyzékbe foglalják számára az irodalmat (de maga választ!), hovatovább a jegyzékek sem elegendők, a válogatást is egyre jobban áthárítja az őt kiszolgáló apparátusra. (Minél nagyobb özönnel s minél gyorsabb iramban jönnek a publikációk, annál gyorsabb ez a

folyamat; magától értetődően elsősorban a természettudományok és a technika területén élesedett ki a helyzet.) A dokumentáció tehát korszükséglet, válasz arra az igényre, hogy összeköttetést teremtsünk a messzemenően differenciált olvasói, kutatói igények és az ugyancsak hatalmasan specializálódott publikáció-tömeg között.

Arra sem kell sok szót vesztegetnünk, milyen széles kutatási területté nőtte ki magát az utóbbi években a dokumentáció. Önálló folyóiratai vannak, konferenciák egész sora foglalkozik kérdéseivel, elég itt csak az 1958. évi washingtoni Nemzetközi Tájékoztatási Konferenciára utalnunk. Nyilvánvaló, hogy számunkra is komoly konzekvenciák adódnak ebből a helyzetből, ha nem akarunk lemaradni.

A bibliográfiai címjegyzékek elégtelensége mindenekelőtt a referálás elterjedését váltotta ki. Ezért először mi is ezt a témakört szeretnénk kutatóink figyelmébe ajánlani. Szükségünk van a hazai helyzet feltárására tudományáganként részletezve, a hazai és külföldi referálás viszonyának tisztázására (a kettős feldolgozás indokoltsága vagy feleslegessége), az egyes típusok elemzésére s itt a tárgyi hűség vizsgálatára.

A dokumentációban egyre inkább súlyponti helyet kap a gépi irodalomkutatás, értve ezen a kivonatoknak egy mesterséges „gépi" nyelvre való áttételét, a kódrendszerek kérdését, a különféle válogatási eljárások vizsgálatát. A súlyponti jelleg szembeötlő volt a washingtoni konferencia tematikájában, s jól látható a szovjet kísérletekben is. (G. I. Gol'dgamer: „Meg kell teremtenünk a feltételeket a tájékoztató munka gépesítésére és automatizálására, amely lehetővé teszi, hogy tízszeres, százszoros és ezerszeres gyorsasággal tudjuk végezni a szükséges anyag feldolgozását és kikeresését".[11]) Természetesen mi a Szovjetunió és az Egyesült Államok szintjén nem foglalkozhatunk a kérdéssel. Azonban mégsem mondhatunk le arról, hogy lépést tartsunk a fejlődéssel. Pár kiválasztott szektorban kutatásokat kell végeznünk elsősorban az olcsóbb lyukkártya megoldásokkal, de legalább egy területen a Filmorex rendszerű fotoszelekcióval is, ha az elektronikus gépekről még le is kell mondanunk.

A dokumentáció terén továbbmenően fontos témák a dokumentációs feldolgozások és szolgáltatások tipológiája, a szolgáltatások hatékonysága, a feldolgozások minőségi és mennyiségi viszonyai, a dokumentáció iránti igények felmérése. Foglalkozni kell a társadalomtudományi dokumentáció és a természettudományi-műszaki dokumentáció sajátos problémáival, a dokumentáció kutatásfejlesztő és termelésfejlesztő feladataival és szerepével, a dokumentáció terminológiájának kérdéseivel.

Történeti kutatások

Minthogy elméleti vizsgálódásaink középpontjában a bonyolult mai helyzet áll, a történeti kutatásban is azt kell előtérbe helyezni, amely ennek megértését elősegíti. Három témakört kölönösen ki szeretnénk emelni.

a) Fel kell dolgozni a *modern magyar könyvtörténetet.* Minthogy a betű igazán társadalomformáló erővé az írás-olvasás általánossá válásával lett, az utolsó száz év kiemelése ebben a vonatkozásban is indokolt. Az utolsó száz

[11] Gol'dgamer, G. I.: *Informacionno-bibliograficseszkaja rabota — vazsnüj étap naucsnogo iszszledovanija.* Szov. Bibliogr. 1959. 5. No. 27. l.

évben alakultak ki a kapitalista nagyvállalatok, a modern sajtó. A technikai fejlődést épp úgy meg kell rajzolni, mint a tartalmit, vagyis a különféle irányzatok harcát, a kiadványfajok differenciálódását ugyanúgy, mint a példányszám alakulását. Természetesen rendkívül fontos feladat külön a felszabadulás utáni korszak könyvtörténete, itt az új, szocialista tendenciák kimutatása.

b) Meg kell írni könyvtáraink *állományának* történetét. Először ezt a munkát az egyes könyvtárak keretében kell megkezdeni, később lehet az általános fejlődés megrajzolására vállalkozni. A kérdések, amelyekre feleletet akarunk kapni, nagyjából a következők: hogyan alakultak koronként a gyarapítás szempontjai, mi indokolta a változást (pl. néha csak az új vezető más tudományszakja); milyen volt a gyűjtött, profilba tartozó anyag teljessége, értéke (pl. az OSzK esetében a Hungaricáé, a Műegyetemi Könyvtár esetében a műszaki irodalomé); az egyes kiadványfajok aránya hogyan módosult; mi volt az aktív és a passzív állománygyarapítás szerepe. Külön és igen fontos kérdés a gyűjtőkör szabályozásának, legalábbis differenciálásának és összehangolásának története.

c) Hangsúly esik a *bibliográfia* történetére. A terület nagysága miatt itt is felbontva kell kézbevenni a feladatot. Lehetséges időbeli bontás (pl. a szakbibliográfia története a két világháború között; a szakbibliográfia története a felszabadulás óta). De szükséges tudományáganként is differenciálni (a társadalomtudományok bibliográfiája, a természettudományok bibliográfiája stb.). Mindenütt ki kell terjeszkedni a felölelt anyagra (rámutatva a kihagyottra is !), a szempontokra, a feldolgozási módszerekre, a szerkesztők, kiadók jellegzetességeire. Külön téma a hazai referálás története, először nyilván ez is tudományáganként megközelítve (pl. a műszaki, a mezőgazdasági, az orvostudományi referálás története).

Kiegészítőleg kell foglalkozni a régi könyvtörténettel. Kiemelendő szerepet kell biztosítani a RMK-problémakörnek (elvi kérdés: fenntartható-e a Szabó Károly féle elhatárolás), s be kell fejezni az ősnyomtatványkatalógust.

1.4 A könyvtári munka szervezése. Módszertani kutatások

A könyvtári módszertannak (amelyet másképp alkalmazott könyvtártannak is nevezhetünk) igen sok tétele ki van már dolgozva, koránt sincs szándékunk itt őket számbavenni. Mi most csak azokkal az időszerű, vizsgálatot érdemlő kérdésekkel akarunk foglalkozni, amelyeket indokol az alábbi három szempont valamelyike: *a)* a szocializmus építése, *b)* a gazdaságosság, *c)* a korszerűsítés, a minőségi színvonal emelése.

A szocializmus építésének követelményei

a) Az olvasóközönség szélesítése. A szocializmus lényegéhez tartozik hogy a lakosság egyre nagyobb tömegeit vonja be a művelődésbe, míg végre a „műveletlen rétegek" régi fogalmát teljesen ki is küszöböli. Hogy ez sikerüljön, ahhoz — tanulmányozás, kísérletezések utján — meg kell találnunk azokat a legjobb módszereket, amelyek biztosítják a nagyobb olvasóközönség beszervezését

földrajzi vetületben: pl. Budapest — vidék
kor szerint: pl. gyermekek — öregek
társadalmi csoportok szerint: pl. szakmunkások, parasztok, agronómusok.

Nyilvánvaló, hogy előzetesen meg kell teremteni az olvasási egyenjogúság feltételeit, de ehhez is tisztázandók a módszerek (bibliobusz?), és tisztázni kell alapvető kérdéseket (pl. a könyvtári nyilvánosság fokozatai és formái). A szóban forgó kérdéskörben különös hangsúly esik az olvasókkal való bánásmód kérdésére (ifjúság, nők, még alig olvasó parasztok stb. megközelítése).

b) Irodalompropaganda a tömegek között. 1945 után a szocialista irodalompropagandának számos formáját vezettük be: nagy számmal jelentek meg az ajánló bibliográfiák különféle típusai, több könyvtárunk próbálkozott az egyéni olvasófüzettel stb. Ezek a kísérletek azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményt. Ha más nem, ez maga figyelmeztethet arra, mire vezet a puszta gyakorlat! Már Kőhalmi Béla megállapította ezelőtt öt évvel az ajánló bibliográfiáról: „A nagy lendülettel megindult állami népművelő munka egyszerűen átvette ezt a Szovjetunió könyvtári gyakorlatába begyökerezett intézményt anélkül, hogy a valóságos szükségletet, egyes olvasórétegek igényeit, az olvasás irányát kinyomozta volna. . . . . Tapasztalatlan népkönyvtárosaink jórésze nem tudott mit kezdeni az ajánló bibliográfiák áradatával: feldolgozni még nem tudta. Még kevésbé használhatták fel az új olvasók; jórészüket meg se érintette még népnevelő munkánk."[12] Most módszeresebben kell újra kezdenünk, s jobban meg kell alapoznunk, ami első menetre nem sikerült. Számba kell tehát vennünk az önképzés jelenlegi formáit Magyarországon, az útbaigazítás iránt jelentkező szükségleteket. Hozzájuk képest kell megvizsgálnunk az ajánló bibliográfia típusait s lehetőségeit. Igen fontos kötelezettség a bibliográfiák hasznosításának állandó figyelése. Ami az irodalompropaganda *szóbeli* formáit illeti, ugyancsak a megfigyelésen és kísérletezésen kell kezdeni. Különösen fontos kérdés, hogy milyen formában és mértékben valósítható meg az olvasók egyéni irányítása (részkérdések: mi a cél, milyen szinten lehetséges, milyen módszerek vezetnek célhoz, mik a feltételek — pl. személyzet! — ?). A formák szerinti vizsgálatot ki kell egészítenie a *tartalmi* propaganda vizsgálatának. Itt a kérdések a következők: hogyan lehet eredményesen propagálni a politikai irodalmat? munkások közt a szakirodalmat? stb.

c) A tudományos kutatás és a termelés támogatása. Amilyen fontos szocialista feladat a tömegek körében az olvasás propagálása, épp olyan jelentős a másik ősi könyvtári feladat is: a tudományok támogatása. Ha a második témacsoportban felvetettük a bibliográfia elméleti kérdéseit, s az imént szóltunk az ajánló bibliográfiáról, fűzzük hozzá: a szakbibliográfiának is megvannak a módszertani kérdései. Sajnos, az a kötelezettség, amelyet Kőhalmi Béla idézett előadásában e vonatkozásban elénk vázolt, még mindig változatlanul fennáll. (Ő így írt: „A szakbibliográfiák módszertanának kidolgozása kétségkívül ránk váró feladat . . . ezeket minden tudományág számára történeti kialakulásuk, társadalmi funkciójuk, céljuk, más tudományokkal való kapcsolatuk, más tudományba való átnövésük és a saját belső fejlődési törvényük figyelembevételével külön-külön kell kidolgozni."[13] Semmit nem tehetünk hozzá.) A szakbibliográfiák módszertanát ki kell egészítenie a tájékoztatás (dokumentáció) módszertanának. Természetesen itt sincs generális megoldás, tudományáganként külön kell a választ megadni. Vannak problémák munkaáganként (pl. az aktív dokumentáció formái és határai). Külön fejezet (és az egyik legjelentősebb) a felhasználás módszertana és vizsgálata. Igen fontos téma az együttműködés

[12] *I. m.* 361. l.
[13] *I. m.* 362. l.

kérdése a tájékoztató szolgálatban. Végül e keretben vetődik fel — nagy hangsúllyal — a könyvtárnak mint „kutatási helynek" a problémája.

d) A nevelés és oktatás támogatása. Analóg módon kell kidolgozni, hogy miképpen működhetik közre a könyvtár a nevelésben és oktatásban. Fontosabb kérdés: az iskolai könyvtár és a gyermekkönyvtár, ifjúsági könyvtár eltérései, a rendszeres olvasásra való nevelés, szocialista erkölcsre való nevelés olvasmányok által.

e) A könyvtáros munkája és képzése. A szocializmus építésének minden területen megvannak a személyi feltételei, így van ez a mi munkánkban is. Éppen ezért, ha vizsgáljuk módszereinket főfunkcióink szerint, az is tisztázásra vár, milyen könyvtárosokat igényelnek ezek a funkciók. Megint csak a differenciált vizsgálat vezet célhoz. A kérdést tehát így kell felvetni: mit kell nyújtania a könyvtárosnak

a vállalati szakkönyvtárban,
az egyetemek intézeteiben,
a járásszékhelyeken stb.

Ahhoz képest, amit nyújtania kell, meghatározandó, hogy

mit kell tudnia (képzettség),
milyenek legyenek a képességei (adottság).

A gazdaságosság

Gazdaságosságon azt értjük, hogy minél kevesebb idő, energia, költség ráfordításával érjük el a célt. Gazdaságosság az is, ha ugyanazzal a ráfordítással minőségileg magasabb eredményhez jutunk. Ezek a követelmények érvényesek a könyvtári munkára is.

a) Munkaszervezési problémák. Könyvtárainkban nincs túl nagy becse a munkaszervezési kérdéseknek, ezért ritkán vizsgáljuk őket a kellő elmélyedéssel és színvonalon. Pedig olyan alapvető kérdések várnak tisztázásra, mint pl. az, hogy hol milyen *felépítés* a helyes. Lehet tagolni ugyanis a munkát feladatok szerint (gyarapítás, feldolgozás, az olvasók kiszolgálása stb.), de lehet tudományszakok szerint is, kiadványfajok szerint is (mint az OSzK tárai) stb. Úgy vélem, a szakosítás kérdése egyszerre több vonatkozásban is vizsgálatra vár. Foglalkozni kell pl. a berlini Staatsbibliothek szakreferensi megoldásával. S ha a könyvtár egész szerkezete nem is tagolódik szaktudományonként, fel kell vetni a problémát egyes osztályokon belül (szakosított feldolgozás, szakosított olvasószolgálat). Külföldi könyvtárak szép eredményeket érnek el a szakosított és komplex feldolgozással (nem külön címleíró és szakozó, hanem más-más szakképesítés és együtt címleírás, szakozás). Foglalkozni kell továbbmenően a könyvtári tevékenység *mutatószámainak* kidolgozásával, a könyvtárosok rétegződésével (tudományos könyvtárosok, középkáderek, technikai személyzet, kisegítő személyzet), a könyvtári munkakörökkel, a munkakörök leírásával, a szoros értelemben vett könyvtári *statisztika* feladataival és módszereivel.

b) Racionálisabb állománygyarapítás. A második témacsoport mondanivalói után szinte felesleges hangsúlyozni, milyen fontos e vonatkozásban a helyes módszerek kidolgozása. A főfeladat a *gyűjtőkörrel* kapcsolatos problémakör kidolgozása (nemcsak egyes könyvtári, hanem hálózati vonatkozásban is, sőt vizsgálva az esetleges nemzetközi kooperáció lehetőségeit is). Hogy a funk-

ciónak a gyakorlatig való levitele mennyire hiányzott, hogy a könyvtárosok elvi tisztázás nélkül milyen sokáig s milyen jóhiszeműen folytathatnak egy pusztán örökül kapott gyakorlatot, azt talán éppen a beszerzési munka mutatja legjobban. Komoly problémaként jelentkezik az *állománytípusok* kérdése. Ma már az állomány, mint általános fogalom, meghaladott. Sajátos típusok alakultak ki: falusi, kisvárosi, nagyvárosi, vállalati, egyetemi központi, egyetemi intézeti stb. Ezeket mindet vizsgálat alá kell vetni a funkció szempontjából: mire képesek, mire nem. S meghatározni, mi a jó, a megfelelő típus. Világszerte vitatott kérdés az *állománycsökkentés*, selejtezés. Nálunk főleg a közművelődési könyvtárakban vált akuttá az ügy, de korántsem korlátozódik rájuk.

c) A katalógusfejlesztés kérdései. A katalógusok terén a gazdaságosság mind az idő, mind a munkaerő, mind a költségek tekintetében hosszabb idő óta döntően jelentkezik. Régen leszoktunk arról, hogy minden elképzelt ideális igénynek eleget próbáljunk tenni. (Pl. hiába kívánnák az olvasók a folyóiratcikkek és újságcikkek katalógusát.) Minthogy azonban a lemondás inkább a kényszerhelyzetbe való belenyugvásként, mintsem elvi alapon történt, az első kérdés, amit tisztázni kell, ez: *mit tartalmazzon a katalógus?* Megint, most gyakorlati szempontból, a kiadványfajok kérdésével kell szembenéznünk (kisnyomtatványok, sokszorosítások stb.). Megválaszolandó a kérdés külön katalógusfajonként is (pl. tartalmazza-e a szakkatalógus is valamennnyi kiadást, utánnyomást stb.). Külön, nehéz kérdés, mit öleljen fel az ajánló katalógus. A következő kérdéskör a *feldolgozás módszereit* érinti. Foglalkozni kell a teljes és egyszerűsített feldolgozási eljárásokkal, a katalogizálás nélküli feldolgozással, a részletes katalogizálási szabályzattal és példatárral, a könyvtári és bibliográfiai címleírás sajátosságaival, az egyes kiadványfajták különleges címleírási problémáival, a testületi szerző fogalma köré csoportosuló aktuális elvi és gyakorlati kérdésekkel. A szakozás tekintetében meg kell vizsgálni, milyen az ETO használata könyvtárainkban. (Melyik táblázatnak mi a szerepe, jól alkalmazzák-e, milyen hibák, eltérések jelentkeznek, főleg a segédtáblázatok tekintetében?) De nem kevésbé fontos a szakkatalógus szerkesztésének kérdése. A feldolgozásnál is mindig két szempontból kell megítélnünk a helyzetet: 1. az anyag, 2. a használók szempontjából. Sajnos még teljesen elhanyagolt — viszont annál fontosabb — kutatási terület a *katalógusok használatának* részletes tanulmányozása és mélyrehatóan elemzése jól átgondolt és hosszabb időt felölelő kísérletsorozatok alapján. Könyvtárügyünk differenciáltsága megkívánja, hogy foglalkozzunk a feldolgozás különféle válfajaival, ahogy az egyes könyvtártípusok szerint eltérnek (színvonal, tempó, kapacitás, technika stb.). Ez vezet el a katalógus *gazdaságosságának* vizsgálatához (költségelemzések).

Mielőtt a gazdaságosság kérdését lezárnók, annak illusztrálására, hogy milyen horderejű problémának tekintik ezt világszerte, felsorolunk pár témát, amelynek kutatása az amerikai Könyvtárfejlesztési Tanács megbízásából folyik.[14] Ilyenek: az egyetemi könyvtárak folyamatos selejtezésének problémája (50 000 dollár — Yale University), az előzetes katalogizálás (58 000 dollár — Library of Congress), a könyvek helyproblémáinak korszerű megoldása (50 000 dollár — Yale University), a nagy tudományos könyvtárak anyagának felhasználása (40 000 dollár — University of Chicago) stb.

[14] *Council on Library Resources Annual report.* 1—3. 1956/1957—1958/1959. Washington, 1957—1959. 3 db.

A korszerűsítés szempontjai

A korszerűsítésen részben azt értjük, hogy vegyük át a külföldnek a mi színvonalunkat meghaladó eredményeit, de azt is, hogy nézzünk szembe a korproblémákkal magunk, s keressük meg a mai, kielégítő, korszerű megoldásokat.

a) A hálózat és a kooperáció. Könyvtárügyünk legmodernebb, alapvető elve a hálózati elv. Azonban nem elég azt deklarálni, részleteiben is ki kell dolgozni, hogy *hogyan oszlanak meg a funkciók*, ha a könyvtári életet egymást magukba foglaló egységekbe szervezzük. Mik tehát a helyi, mik a hálózati, mik az országos szintű feladatok, — ez a kérdés. Például az állománygyarapítást véve: mi a helyileg szükséges, ott alkalmas vagy fordítva: ott felesleges irodalom, mit kell gyűjtenie a hálózati központnak, s mi szükséges csupán országos szinten. Ugyanígy jelentkeznek a kérdések a feldolgozás, a bibliográfiai munka stb. tekintetében. Hangsúlyozottan fontos téma a raktározásé (helyi raktár, hálózati raktár, országos tároló raktár). A hálózaton belül másik témakör a *hálózat gondozásának módszertana.* A harmadik: *a központi szolgáltatások módszertana.* Itt a központi feldolgozás, könyvtárközi kölcsönzés, központi katalógusok stb. témái vetődnek fel. Az utóbbit véve: nagyon kívánatos lenne az igénybevétel elemzése (a cédulák élő és holt része). Elemezni kell a negatív eseteket is, igen fontos tanulságok adódhatnak belőlük 1. a KK felé (a művek tulajdonképpen megvannak, csak nincsenek bejelentve), 2. a könyvtárak felé (hiányos állomány). A *kooperáció* tekintetében elsősorban a közművelődési könyvtárak és szakkönyvtárak együttműködését kell vizsgálni. További téma ugyanazon hely (község, város) könyvtárainak együttműködése.

b) Könyvvédelem. Sajnos, nemcsak a szükségletekhez, lehetőségeinkhez képest is rendkívül el vagyunk maradva Nem ismerjük könyveink papírtípusait s azok tartósságát, nem foglalkozunk tudományos színvonalon a romlás megelőzésének, a papír tartósságának kérdéseivel. Ugyanezt mondhatjuk el a kötésekről stb. Sürgős feladat tehát az országos jellegű korszerű könyvegészségügyi laboratórium megteremtése. Ez foglalkozhatna a restaurálás elvi kérdéseivel is. Ki kell dolgozni továbbá a raktározás egészségtanát hazai viszonyainkra vonatkozólag.

c) *Mikrofilm.* Mint a könyvvédelem tekintetében, mindenekelőtt itt is fel kell dolgozni a legjobb külföldi eredményeket. Foglalkoznunk kell a tekercs, a filmcsík, a mikrolap és a mikrokártya előnyeivel és hátrányaival. Kísérleti alapon kell felderítenünk a mikrofilm alkalmazhatóságának határait.

2. *A kutatási terv szintekre bontása*

A feldolgozandó tematika olyan széleskörű, hogy eredményeket csak könyvtárosaink széleskörű bekapcsolódásától várhatunk. De sok esetben a témák jellege is olyan, hogy a decentralizált kutatást igényli. Éppen ezért azt javasoljuk, hogy a kutatás négy szinten induljon meg, válasszuk külön azokat a témákat, amelyeket 1. még országos szinten sem tudnak megoldani, vagyis nemzetközi kooperációt igényelnek, 2. az országos feladatokat, 3. a hálózatiakat és 4. a helyieket. Nyilvánvaló, hogy pl. a magyar könyvtártörténet megírása országos feladat, a mezőgazdasági könyvtáraké hálózati, a budapesti Egyetemi Könyvtáré helyi. Elgondolásunk érzékeltetésére szolgáljanak a további példák:

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Nemzetközi kooperációt igénylő témák : A könyvtártudomány enciklopédiája (a főtémák kooperatív kidolgozása egy közösen kiadandó gyűjtemény számára); a dokumentáció gépesítése; könyvegészségügy; mikrofilmtechnika; szabványosítás; ősnyomtatvány- és régi könyv-kutatás.

Országos témák : könyvtárelmélet, a szocialista irodalompropaganda általános kérdései, a modern könyvtermés analízise, az országos helyzetrajz, a bibliográfia elmélete, a tájékoztatás (dokumentáció) elmélete, a munkaszervezési kérdéskör, az országos könyv- és könyvtártörténet.

Hálózati témák : hálózati helyzetrajz, a gyűjtőkör vizsgálata, szakági dokumentáció, a dokumentáció hasznosítása, a hálózat módszertana, a hálózati könyvtárügy története.

Helyi témák : olvasóvizsgálatok, állományelemzések, katalóguselemzések, helyi bibliográfiák, táj- és helyismereti munka, egyes könyvtárak története, könyvtárosok életrajzai.

Azt javasoljuk, hogy központilag csak a két felső szint tematikáját dolgozzuk ki.

3. *Szervezési feladatok*

3.1 *A kutatási szervezet*

Az ismertetett távlati kutatási tematika felvázolja azokat a kereteket, amelyen belül a könyvtártudományi kutatásnak a következő időben ki kell bontakoznia. A vizsgálatok, témák kitűzése nyilvánvalóan a legelső és talán legfontosabb lépés a kutatás színvonalának és eredményességének fokozása érdekében. Világos azonban, hogy a kutatási feladatok kitűzése *szükséges, de nem elegendő* feltétele a könyvtártudományi kutatások fellendítésének, hiszen ehhez számos — szervezeti jellegű — kérdést is meg kell oldani.

A tudományos kutatás szervezése nagyon bonyolult feladat, amelynek során kedvező feltételeket kell kialakítani ahhoz, hogy a kutatásra képes és alkalmas szakemberek eredményes kutató tevékenységet folytathassanak. A kutatás szervezésének módja elválaszthatatlanul összefügg a kutatási terület jellegzetességével. Gondoljunk ezzel kapcsolatban például a természettudományi kutatás, a műszaki kutatás, a társadalomtudományi kutatás egymástól teljesen eltérő követelményeire és feltételeire.

A könyvtártudományi kutatás jellegzetessége, hogy többnyire nagyon szorosan kapcsolódik a tényleges könyvtári tevékenységhez. Ezért ezeket könyvtárakban dolgozó szakemberekre kell bízni, akik biztosítani tudják a kapcsolatot a kutatások során feldolgozott elmélet és a könyvtári tevékenységük során folytatott gyakorlat között.

Vannak azonban olyan kutatási feladatok, amelyek mintegy *alapkutatás* jellegűek, nem kapcsolódnak annyira szorosan tényleges könyvtári munkához, mint az előzőkben említett kutatások. Ezeket a kutatásokat folytathatják akár olyan könyvtárosok, akik az egyes könyvtárakban dolgoznak, akár pedig olyan kutatók, akiket egy másféle szervezeti keretben fognak össze. Miután az ilyen jellegű kutatások a könyvtárügy legalapvetőbb kérdéseinek *sokoldalú* tisztázását kívánják, általában célszerűnek látszik az idevágó kutatási erőfeszítéseket szervezetten *összefogni*.

Látható, hogy a könyvtártudományi kutatás területén is felvetődik — akár csak más tudományágak területén — a kutatások centralizálásának vagy decentralizáltságának kérdése.

Sem a teljes centralizálás, sem a teljes decentralizálás nem látszik célszerűnek és megoldhatónak a könyvtártudományi kutatással kapcsolatban. A centralizálás, vagyis a kutatások összevonása feltehetően növelné ugyan bizonyos vonatkozásban a kutatások eredményességét és hatékonyságát, azonban magában rejtené azt a veszélyt, hogy megszakad, de legalábbis meglazul az elmélet és gyakorlat kapcsolata. Megoldhatatlannak látszik a káderkérdés is, hiszen nem lehet a könyvtárakban dolgozó kutatókat a könyvtárügy sérelme nélkül kiemelni a könyvtárakból és egy központi kutatási szervbe tömöríteni. Másfelől azonban nem vezetne eredményre a könyvtártudományi kutatótevékenység teljes decentralizálása sem. Ezzel kapcsolatban vannak már kedvezőtlen tapasztalataink, hiszen a jelenlegi helyzet lényegében a kutatások decentralizálását tükrözi.

Az előzőkből kikerekedő kép szerint legcélszerűbb a jelenlegi helyzetben olyan szervezet kiépítése, amelyik egyesíti a centralizálás és decentralizálás előnyeit, és lehetőség szerint kiküszöböli hátrányait.

Elgondolásunk szerint továbbra is a könyvtárakban kellene végezni — a helyi témákon kívül — a könyvtári gyakorlattal legszorosabban összefonódó *alkalmazott* tudományos kutatásokat, míg emellett kislétszámú, de erős központi szervet kell létesíteni kettős feladattal. Egyik feladatként adódik a *könytártudomány elméleti kutatásainak végzése*, tehát olyan kutatásoké, amelyek a könyvtárügy legalapvetőbb problémáit tárják fel és oldják meg, és amelyek feldolgozása kihat az alkalmazott kutatások egész sorozatára. Második feladatként járulna ehhez a kutatások *szervezeti összefogása* és irányítása.

Központi szervként a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága és a Könyvtártudományi és Módszertani Központ jönnek tekintetbe. Az elsőnek főleg elvi, az utóbbinak operatív szerepet kell ellátnia. A feladatok a következők:

a könyvtártudományi kutatás országos távlati tervének összeállítása;

a kutatások részletes tématerveinek feldolgoztatása, értékelése, véleményezése, közzététele;

a kutatásokról készülő beszámolók feldolgozása, értékelése, közzététele, kutatási eredmények kiadása;

a könyvtártudományi kutatás elvi, módszertani és szervezeti kérdéseinek feldolgozása;

rendszeres tájékoztatás nyújtása a könyvtártudományi kutatásokról;

a kutatókkal való közvetlen foglalkozás (tanácsadás, szakmai és módszertani segítség) megszervezése;

kutatási ügyekben véleményezés, tanácsadás, javaslattétel az érdekelt állami és társadalmi szervek számára;

pályázatok kiírása, lebonyolítása.

A könyvtártudományi kutatások szervezéséhez és irányításához nem elegendők a KMK és az egyes könyvtárak és intézmények közötti hivatali kapcsolatok, annál sokkal közvetlenebben működő szervezetet célszerű kialakítani, egyrészt a Könyvtártudományi és Módszertani Központ és a kutatók, másrészt a kutatók egymás közötti kapcsolatainak kiszélesítésére.

Elgondolásunk szerint a Könyvtártudományi és Módszertani Központnak *kutatási* tanácsadó, véleményező és bíráló *bizottságokat* kellene alakítania, amelyek alkalmasak volnának arra, hogy biztosítsák a szoros kapcsolatot az

operatív irányító központ és a decentralizált kutatók között, és így segítsék érvényre juttatni a kutatási tervek végrehajtására vonatkozó elgondolásokat. Ezek a bizottságok, amelyekben a legkiválóbb, legtapasztaltabb kutatók foglalnának helyet, állandó szoros kapcsolatot tartanának fenn a különféle könyvtárakban működő kutatókkal, és megfelelő szakmai, ideológiai és módszertani támogatásban részesítenék azokat. Alkalmas forma volna ez a rokontémákon dolgozó kutatók összefogására, tevékenységük egyeztetésére és összehangolására, valamint a vidéki kutatók tevékenységének megkönnyítésére.

Elgondolható volna, hogy a szervezendő kutatási bizottságok egyben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának albizottságaiként vagy munkabizottságaiként működnének. Ez a szervezési mód jelentősen megnövelné a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának jelenlegi elég szűk bázisát, és megnövelné elvi irányításának hatékonyságát.

3.2 A tervszerűség biztosítása

A helyzetképből kiviláglott, hogy könyvtártudományi kutatásunk jelenlegi legsúlyosabb nehézsége a kutatások tervszerűtlensége. A témaválasztás ösztönös jellege folytán nem érvényesültek a kutatásban azok az alapvető szempontok, amelyek egyebekben többé-kevésbé világosan állnak a könyvtári dolgozók közvéleménye előtt.

A távlati kutatási tematika kidolgozása az első lépést jelenti az ösztönösség felszámolásához, a tudatosság érvényrejuttatásához. Kitűzött céljaink eléréséhez azonban a távlati tematikai keretterv még nem elegendő, ki kell dolgozni ennek alapján az előzőkben említett módon a hálózati kutatási terveket és az egyes könyvtárak kutatási terveit is mind távlati, mind pedig éves vonatkozásban.

A kutatási tervek kidolgozása és elkészítése után következik egy fontos lépés, amellyel gyökeresen szakítunk a közelmúlt és a jelen gyakorlatával, és új alapokra helyezzük a könyvtártudományi kutatások szervezeti kereteit. *A kutatási* tervekből az egyes könyvtárakra háruló *feladatokat* ugyanis *be kell építeni az érdekelt könyvtárak munkatervébe.* Ezzel felemeljük a könyvtári kutatást — akár munkaidőkedvezménnyel, akár anélkül, de a rendszeres könyvtári munkától függetlenül végzett mellékmunka szintjéről — a hivatalos könyvtári munka szintjére, és elismerjük az egyéb könyvtári elfoglaltsággal egyenrangú, az állam, a társadalom szempontjából fontos tevékenységnek. A kutatások ezáltal szilárd alapot nyernek, elvégzésük már nemcsak a kutatók eddig is bebizonyosodott felelősségérzetén, áldozatkészségén múlik, hanem ugyanolyan elbírálásban és támogatásban részesülnek a kutatási feladatok, mint a könyvtári munkatervekben szereplő egyéb feladatok.

A könyvtártudományi kutatásoknak a könyvtárak munkatervébe való beépítése természetszerűleg nagy felelősséget ró a könyvtárak vezetőire. Ennek a felelősségnek meg kell nyilvánulnia a kutatások gondos előkészítésében, folyamatos figyelemmel kísérésében és a kutatók rendszeres beszámoltatásában. A megnövekedett felelősséggel viszont az a nagy előny jár együtt, hogy a könyvtárak vezetőinek alkalmuk nyílik a kutatás tervszerűségének és céltudatosságának fokozására, a témaválasztás meghatározására és a kutatások hatékonyságának fokozására, a kutatási eredmények eredményesebb felhasználására.

A munkatervbe felvett kutatások elvégzéséhez szükséges feltételeket a könyvtáraknak szervezetten kell biztosítaniok. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy idetartozik többek között a kutatásokhoz szükséges munkaidő biztosítása is.

3.3 A kutatások színvonala

A kutatásoknak a könyvtári munkatervekbe való beillesztése fokozott felelősséget jelent a kutató számára is. Intézményessé kell tenni a kutatások módszeres előkészítését és feldolgozását.

Új kutatások megindítása előtt részletes, ütemezett feldolgozási munkaterveket kell készíteni, amelyet a könyvtár vezetője útján véleményezés céljából be kell küldeni a Könyvtártudományi és Módszertani Központhoz. A kutatásnak munkatervbe való felvételét a könyvtár vezetője dönti el a kutatás részletes tematikai és ütemterve, valamint a Könyvtártudományi és Módszertani Központ véleménye alapján. Meghatározott időközökben be kell számolniok a kutatóknak a könyvtár vezetője, illetve a KMK előtt. Ki kell építeni a félévenkénti írásbeli beszámolók rendszerét.

A folyamatban levő kutatások esetében összefoglaló beszámolót kell készíteni a kutatás jelenlegi állásáról, és össze kell állítani a még hátralevő kutatások részletes tematikai és ütemtervét.

A kutatások színvonalának emelését szolgálják azok a viták, megbeszélések, értekezletek, konzultációk, amelyeket a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szervez az említett kutatási bizottságok segítségével.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ további feladatai ezzel kapcsolatban központi dokumentációs anyagok változatos formában való szolgáltatása (belföldi és külföldi szakirodalom, bibliográfiák, referátumok stb.), szükség szerint szakértők bevonása egyéb problémák megoldására. Nagy gondot kell fordítani mindenekelőtt a fiatal kutatók nevelésére, szakmai, ideológiai, módszerbeli segítésére. Különleges feladatok hárulnak a Könyvtártudományi és Módszertani Központra a vidéken nagyobb vagy kisebb városokban stb. dolgozó kutatók ilyen irányú támogatásával kapcsolatban is.

3.4 Munkaszervezés

Kutatásoknál általában — és így a könyvtártudományi kutatásoknál is — találkozhatunk egyéni és csoportos kutatással egyaránt. Az egyéni kutatás esetén a kutató önmaga dolgozza fel a téma egészét, és igyekszik a problémákat sokoldalúan megvilágítani és megoldani. Csoportos kutatás keretében pedig több hasonló érdeklődésű kutató kollektív munkája nyilvánul meg.

Mindkét kutatási formának van előnye és hátránya. Elsősorban azonban a téma és a feldolgozási szempontok döntik el, hogy melyik kutatási formát célszerű alkalmazni. Vannak témák, amelyek sokoldalú feltárását és feldolgozását kellő színvonalon meg tudja oldani egy-egy kutató is. Vannak viszont olyan komplex kérdések, amelyek vizsgálatához kívánatos kutatócsoport alapítása.

A korszerű könyvtárügy bonyolult kérdéseinek vizsgálatával kapcsolatban egyre inkább terjed külföldön az a nézet és gyakorlat, hogy kutatócsoportok keretében végezzék el a munkát. Példaként megemlítjük a dokumentációs kutatások részére alakult sok külföldi munkacsoportot, az osztályo-

záselmélet terén úttörő munkát végző szovjet, indiai, angol és a nemrég megalakított amerikai munkacsoportot stb.

Ennek megfelelően kell egyes konkrét esetekben eldönteni, hogy egyéni vagy csoportos kutatás alkalmasabb-e az adott téma feldolgozására. Néhány komplex kutatás elvégzésére kutatócsoportot szervez a Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Az első ilyen csoport a katalogizálással kapcsolatos alapkutatások kidolgozására már meg is alakult. A közeljövőben meg kívánjuk szervezni a gépi dokumentációs eljárásokkal és az osztályozáselmélettel foglalkozó kutatócsoportokat is.

3.5 Ösztönzés. Pályadíjak

A súlyponti kutatások ösztönzésére, kutatóink tudományos erőfeszítéseinek a legfontosabb irányokba való terelésére nagyon hasznos módszer pályázatok kiírása. Úgy gondoljuk, hogy évente néhány — nem nagyszámú — pályázat megfelelően előkészített pályázati feltételekkel és pályadíjakkal vonzaná könyvtárosainkat.

A pályázatok kitűzését nyilvánvalóan koordinálni kell a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának pályázati kiírásaival, valamint az Országos Könyvtárügyi Tanáccsal, mint könyvtárpolitikai irányító szervvel.

3.6 Tájékoztatás

A helyzetképből kiviláglott a kutatások koordinálatlan, elszigetelt volta is. Az elszigeteltségen jelentősen segíthetne, és a könyvtártudományi kutatás országos egységét nagymértékben fokozhatná a kutatók — és általában a könyvtári közvélemény — rendszeres tájékoztatása a kutatások helyzetéről és állásáról. Ez a feladat, amelynek megoldására elsősorban a Könyvtártudományi és Módszertani Központ hivatott, a következőket öleli fel:

a távlati és éves kutatási tématervek rendszeres közzététele mind országos, mind hálózati és helyi vonatkozásban;

a kutatási témák és a kutatók központi nyilvántartása;

kutatási hírek rendszeres közlése;

egyes kutatások részletes tematikai és ütemtervének, módszereinek, részeredményeinek közlése;

egyéni kutatási beszámolók gyűjtése és közlése.

Miután a kutatások a könyvtárak munkatervi feladatai között szerepelnek, összefoglaló kutatási beszámolót kell a jövőben tartalmazniok a könyvtárak és hálózatok jelentéseinek, beszámolóinak, évkönyveinek.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ évente összefoglaló beszámolót készít a könyvtártudományi kutatásról saját tapasztalatai és a könyvtárak és könyvtárhálózatok jelentései alapján.

3.7 Közreadás

A közreadás terén a jelenlegi helyzetet az jellemzi, hogy párhuzamosan látszólag hármas (de együttesen sem elégséges) tevékenység folyik. Az egyik a *könyvtárak saját*, a másik a *központi könyvtári és könyvtárügyi szervek*, a harmadik pedig a *kiadók* publikációs tevékenysége.

a) *Könyvtárak.* E téren figyelemre méltó szempontnak vehetjük a publikációs tevékenység fejlődését. Ez is azok közé a könyvtári vállalkozások közé tartozik, melyek még egy évtizede (nem is szólva a felszabadulás előtti időkről) nem számítottak a magyar könyvtárak *feltétlenül szükséges* funkciói közé. (Hasonlóan például az olvasószolgálathoz vagy a szervezett referensz-szolgálathoz stb.). Ma a könyvtárak zöme a jelentkező, a vélt és a várható szükségletektől sarkallva kénytelen egyre nagyobb méretű publikációs tevékenység folytatására. Megvizsgálva a könyvtárak 1959. évi publikációs tevékenységét, azt látjuk, hogy a kiadványok zöme nem könyvtártudományi kérdésekkel foglalkozik, hanem bibliográfiákat, katalógusokat, gyarapodási jegyzékeket stb. ad ki. Ez alapjában helyes is így, s valószínű, hogy könyvtártudományi vonatkozásban a jövőben is kis mértékben számíthatunk az egyes könyvtárak kiadói tevékenységére.

b) *Központi könyvtári és könyvtárügyi szervek.* E vonatkozásban elsősorban az Országos Könyvtárügyi Tanács és a KMK jön számításba. Az elmúlt két év folyamán számos könyvtárügyi kiadvány jelent meg a két szerv kiadásában. Elenyésző azonban azoknak a kiadványoknak a száma, amelyeket a könyvtártudomány területén folyó kutatások eredményeinek vagy részeredményeinek publikációiként foghatunk fel.

c) *Kiadók.* A könyvkiadók túlnyomórészt bibliográfiákat adnak ki (ezt is igen korlátozott mértékben). A könyvtártudományi kiadványok kis példányszámot igényelnek, s a kiadók — jól érthető okokból — fáznak tőlük.

A periodikus könyvtárügyi kiadványokat részben a könyvtárak publikációihoz, részben pedig a központi könyvtári és könyvtárügyi szervek publikációihoz sorolhatjuk.

Áttekintésképpen az alábbiakban közöljük a három legjelentősebb könyvtári periodikában közölt cikkek mennyiségét 1959-ben.

Magyar Könyvszemle	60	cikk
A Könyvtáros	120	„
Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója	39	„

Nem könyvtári periodikákban 1959-ben összesen 22 könyvtári vonatkozású cikk jelent meg.

Ezek szerint a periodikáktól eltekintve, a könyvtártudományi munkák közreadása még nincs megszervezve. Javaslatunk az, hogy szervezzünk a KMK mellett egy speciális *könyvtári kiadót,* amely a KMK, az OKT és az egyes könyvtárak különböző jellegű kiadványai mellett közreadhatja a könyvtártudomány részeredményeit és végső konklúzióit is.

A kiadói intézmény részletes szervezeti felépítése kidolgozás alatt van.

Mondanivalóim végére értem. Hogy a javasolt kutatási irányok helyesek-e, a súlypontozás megfelelő-e, hogy az itt vázolt szervezeti megoldásokkal egyet lehet-e érteni, a kibontakozó vita lesz hivatva eldönteni.

GÉZA SEBESTYÉN: THE PERSPECTIVE PLAN OF THE THEMES OF RESEARCH IN LIBRARIANSHIP

By way of introduction it is pointed out that there exists a clear segregation also in librarianship between basic and applied research. The former is aimed at throwing light upon general principles and laws, whereas the latter is destined to clear up the practical problems of the „how to do it", better said, to establish certain rules of procedure on a scientific level. Basic research, for example, can be concerned with the substance or social functions of the library, etc. Applied research deals with questions such as for instance *how* to make literature accessible by the means of catalogues in the best possible manner, *how* to give the best service to people just beginning to visit libraries, and the like. This latter field is also called library methodology. It goes without saying that basic research is not exclusively aimed at the clearing up of general laws in force independently of the social order, but as librarianship is a part of social reality, basic research endeavours to examine its *concrete phenomena changing with time* and its laws of development. Library theory, in the strict sense of the word, therefore, must be complemented by the analysis of the present state (general survey) and the description of historical development, remarking that the analysis of the present state is a historical investigation in itself. Thus, the themes arising in connection with library science can be divided as follows:

Basic research
- library theory
- analysis of the present state (general survey) and history

Applied research (methodology).

Concerning the *extent* of the investigations, the librarian considers his problems from three angles. *(a)* He can focus his attention upon the library itself; *(b)* he may investigate domains closely linked to books and reading, but falling outside the scope of the library (printing, bibliophilism, book distribution etc.); *(c)* finally, he can examine his problems in the light of social communication processes (books, films, radio, television, etc.). The problem-complex of library, book and communication processes can be represented as three concentric circles: all that is contained in the inner, smaller circle is equally included in the outer, larger ones. Although the suggested research themes are inside the inner circle, i. e. they are primarily concerned with questions touching upon the library proper, still, in dealing with these problems, one must always be conscious of the double background represented by book and communication processes.

With respect to the *priority* to be given to questions in the course of the examinations, those come first that are important from the viewpoint of socialist development.

The submitted plan suggested four principal research subject groups, of which 1 to 3 are concerned with library theory, the 4th group deals with applied library science (methodology). Group 1 covers the theoretical fundaments, groups 2 and 3 analyse the most important questions relating to the general survey and the history.

1 *Theoretical fundaments*

The social functions of the library.
- Library and society, in particular: *(a)* the library and bourgeois society; *(b)* the library and socialist society;
- Functions of the different types of libraries. Networks. Relationship between library and other communication processes.

Constructional analysis of the library.

2 *Analysis of reading*

(a) Number of libraries
- according to geography (cities, provincial towns, villages)
- according to social requirements (extent of library services to research work, to production, to public health, to education, etc.,)

(b) Requirements and needs
- according to geography
- according to the social strata

(c) Utilization
- the readers
- motives for reading

what do they read?
how much do they read?

(d) Effects of reading

In the field of *historical* research the main task is to clear up the questions concerning the evolution of the present state (public library systems — special libraries), better said, before all the history of the last 100 years is to be elaborated.

3 *Problems relating to modern book production* (General survey and history)

Analysis of modern book production
(a) its quantity
(b) its quality
(c) its subject

The so-called "non-published" material

Two viewpoints should be given special emphasis:
what are the typical current trends?
what are the characteristics of socialist publishing activity?

Effect upon library holdings
(a) The question of completeness
(b) Displacement in the distribution of the different types of publications
(c) The doorstep of scientific, etc., value
(d) Analysis of library holdings

Effects upon the methods of processing
(a) Problems of bibliographical control
(b) Manual and mechanical methods of processing
(c) Problems of classification

In *historical* respect three fields of research must be given special attention:
(a) Modern history of the book (progressive phenomena and socialist trends)
(b) History of the book collections of the single libraries. History of the problem of the field of interest
(c) History of bibliographical processing

4 *Organization of library work* (Methodology)

From among the questions relating to the "how to do it" in library work, the ones that are linked to the following three requirements must be given particular attention:

The building of socialism
(a) Broadening of the reading interest
(b) Propagation of literature (recommending bibliographies, readers' advisory services, etc.)
(c) Services to research and production
(d) Services to education and instruction
(e) The librarian's work and training

Library Economy
(a) Questions of work organization
(b) Increased rationalization of acquisition policies (Types of collections, collection interests, weeding-out, etc.,)
(d) Questions concerning the development of the catalogues (additions to the catalogue, examination of their use, economy in cataloguinge, costs).

Modernization

Problems regarding library systems and cooperation: union catalogues, central storage systems, methodology of network maintenance.

Book hygiene (paper protection, restoration etc.,)

Microfilm techniques

It was suggested that the research plan be broken down according to the *levels* upon which the single problems are to be dealt with. Thus, the following distinctions should be made:

1 *Subjects requiring international cooperation :* Encyclopaedia of librarianship (cooperative elaboration of the main themes for a collection to be published jointly); mechanization of documentation; book hygiene; microfilm techniques; standardization; research in relation to incunabula and ancient books (historical bibliography).

2 *National subjects :* (library theory, general questions of socialist book propaganda, analysis of modern book production, general survey on the national level, theory

of bibliography, theory of documentation, the question-complex of work organization, national historical bibliography and library history).

3 *Subjects in connection with the library systems* (survey of the sistems, examination of collection interests, special documentation, utilization of documentation, methodological problems, history of library systems). It should be observed that in Hungary the libraries are grouped into systems (e. g. there exist technical, agricultural, school library systems etc.).

4 *Local subjects* (examination of readers, analyses of library stocks, of catalogues, local bibliographies, regional and local research subjects, history of single libraries, biographies of librarians).

Finally, the plan submitted contained proposals regarding the most important organizational questions. Concerning the problem *centralization — decentralization* it was suggested that the majority of the research themes, in first line those concerned with methodology, be elaborated also in the future by the libraries themselves (that is to say in a decentralized way), but under effective professional central guidance. For this latter task the Committee of Library Science of the Hungarian Academy of Sciences and the Centre of Library Science and Methodology (the latter within the frame of the National Széchényi Library) have been envisaged. *Systematic* work must be ensured; arrangements should be made that the research work for which the plan provides be given at least as much support by the chief librarians, as the so-called routine-work. To attain the highest *standard*, meetings, discussions, consultations should be arranged and to stimulate research, prizes should be offered every year. It is very important to arrange *publishing* facilities. The establishment of a separate publishing house for library literature and bibliographies has also been envisaged by the plan.

Felszólalások

Kőhalmi Béla *egyetemi tanár, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Intézete*

Egy szocializmust építő társadalom tudománypolitikájában minden tudománynak, így a könyvtártudománynak s az ettől elválaszthatatlan könyvtáraknak *nemcsak a helye, de a feladatai* is pontosan ki vannak jelölve. A társadalomépítés jelen szakaszában a feladatok foglalata: befejezni a szocializmus alapjainak lerakását.

Ha tehát a könyvtártudományi feladatok pontosabb kitűzéséről beszélünk, helyes ugyan, hogy tudományunk saját belső fejlődésének szükségleteiből indulunk ki, de félmunkát végzünk, ha nem vesszük figyelembe az ugyane célokat szolgáló többi tudományokkal való kapcsolat kérdéseit.

Éppen ezért nem helyeslem azt, hogy kizártuk a tárgyalás anyagából a könyvtárainkban folyó vagy esetleg ide telepítendő nem-könyvtártudományi kutatás megvitatását. A könyvtártudományt, *mint intézményekhez kapcsolódó tudományt* sajátosan az jellemzi, hogy alig találunk olyan alapkutatás jellegű témát, amely végső fokon ne a termelő munkát közvetlenül segítő kutatást, amely ne az oktatást vagy ne az általános művelődési színvonal emelését akarná szolgálni.

Áll ez a kapitalista országok könyvtártudományára is. Folyóirataikban különösen az utóbbi évtizedekben sűrűn találkozunk olyan tanulmányokkal, amelyek a kutatók és oktatók igényeit és szokásait puhatolják ki, és azt vizsgálják, hogy szolgáltatásaikat a valóságos szükségletnek megfelelően alakítsák ki.

A feladatoknak és témáknak az a seregszemléje azonban, amit kaptunk, ebben a formában nem szolgálta jól azt a célt, amiért összejöttünk. Az volna a teendőnk, hogy a *kiemelkedő* feladatokat beszéljük meg, éspedig azon a három fő területen jelentkező feladatokat, amelyeken a könyvtártudományi és könyvtári munka a legtöbb segítséget tudja nyújtani a szocialista építésnek, tehát: a) a tudományos kutatás megsegítése, b) az oktatás támogatása és c) a szocialista kultúra megalapozása területén jelentkezőket, de ezeken belül is *külön kell vizsgálat alá vennünk e feladatokat a társadalomtudományok és külön a természettudományok és alkalmazott természettudományok vonatkozásaiban.*

A *társadalomtudományok* esetében például alig lehet elérni „a tervezésnek szorosságát és egzaktságát"; itt a világnézeti és kulturális célok a fontosak. Ahogy az Akadémia főtitkára, Erdei Ferenc és Kónya Albert, a Tudományos Tanács főtitkára írta: *„itt nem témákból, hanem a főfeladatokból kell kiindulni, tehát a szocialista építés közgazdasági, jogi, pedagógiai, történeti, irodalomtörténeti és filozófiai problémáinak megoldására irányuló kutatói feladatokról van szó".* Itt van az a történelmi pillanat, amikor a könyvtártudományi munka belterjességét erőltető és ezzel beérő, féloldalas törekvésekkel le kell számolnunk.

Háromfajta nem egészséges szemlélettel kell itt szembeszállnunk. Egyrészt azzal a szemlélettel, mely a történelmi stúdiumokat úgy műveli, hogy nem vesz tudomást a társadalmi, politikai, gazdasági, tudománytörténeti háttérről, s így vajmi kevés vagy semmi tanulsággal nem szolgál a jelen vitái, küzdelmei számára. Kovács Máté és Sebestyén Géza előadásaikban e kérdésben a helyes nézőpontot alkalmazták.

Másrészt le kell számolnunk azzal a szemlélettel is, amely a történelmi stúdiumokat feleslegeseknek, mellőzhetőknek, legjobb esetben harmadrendűeknek minősíti, noha *a történelem a máig ér*. Ezeknek ajánlom az országos kutatási terv vázlatának elolvasását, ahol a főfeladatok között sok helyütt meg lehet találni a történelmi kutatás feladatait. Lázár Péter előadásában a történeti stúdiumokkal foglalkozó fiatal könyvtárosokról szólva, úgy állította be a dolgot, mintha fiatal kutatóink holmi káros szenvedélynek, valamiféle alkoholizmusnak hódolnának. Abban azonban egyet értek vele, hogy szocialista építőmunkánk könyvtári problémáival való foglalkozás több figyelmet érdemelne. Viszont megérdemelne még egy vitát, hogy mi módon kellene történeti stúdiumokat folytatniuk könyvtárosainknak.

A harmadik káros irányzat az, amely a könyvtártudományt úgy akarja művelni, hogy *nem hozza kapcsolatba a többi tudományokkal, nem teremt eleven kapcsolatot a szaktudományokat gondozó intézetekkel és azok kutatóival, s ilyen módon elszigetelődik és hajlamossá válik arra, hogy a könyvtártudományi kutató munkát egy szűk prakticizmus, a könyvtárak falán túl nem látó gyakorlat aprólékos kérdéseire korlátozza.*

Hogy mennyire szükséges a könyvtárak és kutatóintézetek közötti *szoros kapcsolat létesítése*, annak bizonyítására elegendő, ha rámutatok az országos kutatási terv nyelvtudományi, marxista irodalomelméleti, magyar irodalomtörténeti és történettudományi főfeladataira. Ezek a főfeladatok nagyobb részükben éppen a *legújabbkori magyar fejlődés vizsgálatának feladatait foglalják magukban*, már pedig ezek a feladatok *hatásos könyvtári közreműködés nélkül nem oldhatók meg. Meg kell mondanom, hogy könyvtári feltáró munkánk éppen ezen a területen a legelhanyagoltabb.* Gondoljunk arra a visszás helyzetre, amely a két világháború közti évtizedek hézagokkal teli *nemzeti bibliográfiájában, sajtóbibliográfiájában a Horthy-korszak kutatóját fogadja.*

Sőtér István akadémikus, a MTA első osztályának titkára az Akadémia nagygyűlésén elhangzott osztálytitkári beszámolójában ezt mondotta: „tudományos közvéleményünk türelmetlenül várja, hogy nagy vezető könyvtáraink, de a vidéki könyvtárak közül is a legjelentősebbek minél hamarább a különböző tudományágak kutató tevékenységének fontos, köztiszteletben álló tűzhelyeivé váljanak. El akarjuk érni azt a szintet, hogy könyvtáraink ugyanoly rangú tudományos intézetekként szerepeljenek a köztudatban, mint az akadémiai kutatóintézetek vagy az egyetemi tanszékek kutatócsoportjai."

A tudományos terv irányelveinek megszövegezői súlyt helyeznek arra, hogy a nemzetközi tudományos kapcsolatok szerephez jussanak. Ezek a kapcsolatok évről-évre gazdagabbak, egyre élénkebbek, de ennek ellenére alig van nyoma annak, hogy e nemzetközi szervek által fenntartott dokumentációs vállalkozásokban *mi is részt vennénk. Ezen pedig nekünk könyvtárosoknak — a magyar tudományosság nemzetközi súlya* és tekintélye érdekében — változtatnunk kell.

Áttérek most a könyvtártudománynak és a *szakkönyvtáraknak a természettudományokkal és az alkalmazott tudományokkal* való kapcsolatára. Az országos

tudományos kutatási terv vázlatának 104 főfeladata közül 71 a természettudományok és alkalmazott tudományok körébe esik. Ez a szocialista iparosításnak és a mezőgazdaság szocialista átalakításának jelen szakaszában magától értetődő. E feladatokkal kapcsolatban kell kiragadnom *néhány kérdéscsoportot,* amelyekkel nekünk is foglalkoznunk kell.

1. *Az országban folyó természettudományi és műszaki dokumentációs munka koordinálása.* Megvizsgálandó az Országos Műszaki Könyvtár sokoldalú dokumentációs szolgálatatásai *eredményes* felhasználásának kérdése. Megvizsgálandó továbbá a termelő tárcákhoz tartozó alközpontok, a nagyüzemek és fontosabb középüzemek házi dokumentációs tevékenysége és kapcsolatuk az Országos Műszaki Könyvtárral. *Az OMK koordináló szerepe megfelelő jogkör hiányában még nem eléggé érvényesül.* Az itt jelentkező tudományos feladat abban áll, hogy megvizsgáljuk a mi adottságaink folytán *fokozottan fejlesztendő iparágakban, tehát elsősorban ott, ahol elértük a világszínvonalat,* sőt esetleg meg is haladtuk azt, illetve ahol ezt a színvonalat meg kell tartanunk, sőt tovább kell emelnünk (műszeripar, híradástechnika, gyógyszerkutatás) a dokumentáció helyzetét, koordinálását.

2. A kutatói igények felderítése alapján meg kellene vizsgálni az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és az Orvostudományi Dokumentációs Központ dokumentációs tevékenységét.

3. A kellő nyelvismerettel nem rendelkező fiatal szakemberek számára *kísérletképpen* meg kellene teremteni a tudományos tájékoztatás olyan formáját, mely egy-egy igen fontos kutatási ágazatban *elért tudományos eredmények felett általános áttekintést ad.* Meg kellene indítani a kalauz jellegű, szakágazatonkénti másodfokú bibliográfiák sorozatát.

4. Tovább kell fejleszteni — a tudománytörténeti oktatás hiányának pótlására — a *Budapesti Műszaki Egyetem műszaki tudománytörténeti és az Orvostörténeti Könyvtár orvostudomány-történeti sorozatát.*

5. A világsajtó bibliográfiái és központi folyóiratjegyzékek alapján meg kellene vizsgálni, hogy a számunkra kiemelkedően fontos kutatási területek legfontosabb *külföldi folyóiratai legalább egy példányban* megtalálhatók-e valamelyik könyvtárunkban.

6. Végül: be kellene kapcsolódnunk az indexelés, osztályozás, visszakeresés, a kódolás és az *automatikus dokumentáció* kérdéseinek több mint egy évtized óta folyó *nemzetközi eszmecseréjébe.* Erre a célra a könyvtári osztályozás, a dokumentáció és a gépesítés szakembereiből *kutatói csoportot* kellene szervezni. Ez a csoport — RANGANATHAN washingtoni javaslata szellemében — idővel kísérletet végezhetne olyan területeken, *ahol a gépesítés várható előnnyel jár, s ahol ez gazdaságilag is indokolt, de ahol a visszakeresés tradicionális módja is használatos, hogy összehasonlításra, döntésre alapunk legyen.*

Fekete Béla, *az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója*

A világnézeti feladatok azt követelik tőlünk, hogy a könyvtáros vegyen részt a szocialista ember nevelésében, egyénileg foglalkozzék az olvasóval, személyes kapcsolatot teremtsen velük. Foglalkoznunk kell az állománygyarapítás teljesebbé tételével is. Egyik legfontosabb probléma, hogy miképpen lehetne a központi feldolgozást úgy megoldani országosan, hogy munkaerőket szabadítsunk fel. Amíg sok külföldi országban technikai újítások felhasználása lehetővé teszi ezt, addig a mi könyvtáraink idevágó felszerelése

szegényes. Fontos volna, hogy a technikai vívmányok legalább néhány helyen rendelkezésre álljanak, hogy feladatainknak meg tudjunk felelni. Az Agrártudományi Egyetem Könyvtára örömmel részt venne ebben a munkában, ha az illetékes szervek ezt a közreműködést kérnék.

Haraszthy Gyula

Sebestyén Géza olyan gazdag és sokrétű feladattervet vázolt fel, hogy feltétlenül szükség lesz a témák sorrendjének, sürgősségének megállapítására, a helyes súlypontok kialakítására. Bölcs önmérsékletet kell majd tanúsítanunk, hogy megállapítsuk, milyen témák kidolgozása szükséges elsősorban könyvtáraink és könyvtárügyünk fejlődéséhez. Mivel könyvtárosaink alapvető feladata nem a tudományos kutatás, hanem a könyvtári szolgáltatások magasszínvonalú teljesítése, méginkább összpontosítani kell erőinket a legfontosabb témák kidolgozására, s csupán később kell foglalkozni a másod- vagy harmadrangú témákkal.

Kovács Máté helyesen mutatott rá arra, hogy területünkön az elméleti kutatás hátramaradt. A gyakorlat nem egyszer előrerohant, ugyanakkor az elmélet háttérbe szorult. Ma viszont egész sor olyan könyvtári feladattal állunk szemben, amit elemzés, tudományos vizsgálat nélkül nem tudunk jól megoldani.

Itt különösen azokra a témákra utalok, melyek a *könyvtárközi együttműködéssel* kapcsolatosak. Az is természetes — ankétunk résztvevői előtt erről nem kell bővebben beszélni —, hogy *egy* könyvtár ma már nem könyvtár, bizonyos feladatokat egy-egy ország könyvtári hálózatainak kooperációs jellegű *együttműködése* oldhat csak meg hatásosan és hasznosan, sőt néhány területen nemzetközi együttműködésre is szükség van. E kooperációs feladatok kutatását, elemzését, korszerű feltárását könyvtári gyakorlatunk ma már nem nélkülözheti. Csak jelzésszerűen érintek néhány témát: a központi raktárintézmény, a különféle hálózatok együttműködésének problémája, a szerzeményezés egyeztetésének kutatása olyan szinten, amilyen szinten kizárólag szocialista államok képesek kooperációs problémákat előbb elvi-elméleti, majd szervezeti-gyakorlati síkon megoldani.

Lázár Péter bírálattal illette a könyvtári kutatómunka elaprózását, a folyóiratokban közzétett tanulmányok vagy cikkek túlburjánzását a monográfiák rovására. Alapjában véve helyes ez a megállapítás, de ki kell egészíteni a következőkkel. A könyvtártani témák nagy része a kérdőívek tanúsága szerint egy vagy legfeljebb két év alatt befejeződik. Így van-e ez minden esetben? Nem mindig. Itt számolnunk kell a kérdőívek okozta félreértéssel is: a kérdések s így a feleletek az 1959. év munkájára vonatkoztak, egy esetleges több éves programnak csak egyetlen évi részlete tükröződött a kérdőíveken, a több éves összefüggések technikai okokból nem bontakozhattak ki. A másik ok eddigi kiadási viszonyainkban rejlik. Illetékes kiadóink alig vállalkoznak könyvtártani jellegű monográfiák kiadására, így kutatóink — ha publikálni akarnak — kénytelenek összefüggő témáikat is folyóiratcikk formájában közzétenni, hiszen a kutatónapok „igazolása" szükségessé teszi, hogy publikációk lássanak napvilágot: cédulázásra illetékes hatóságaink aligha adnak kutatónap kedvezményt. Viszont e területen javulásra van kilátás: az Országos Könyvtárügyi Tanács és a KMK kiadói tevékenysége következtében a monográfiák száma előreláthatólag emelkedni fog.

Jós Ferenc, *Megyei Könyvtár, Kecskemét*

A könyvtártudományi kutatás általános érdekű problémáin kívül figyelembe kell venni azokat a sajátos feladatokat is, amelyek a megyei könyvtárak tájkönyvtári funkciójából természetszerűleg következnek. Kecskeméten pl. már régóta szüksége mutatkozik a városban és a megyében született vagy ott élt írók, tudósok, közéleti személyiségek irodalmi munkásságának a bibliográfiájának. Ennek elkészítése folyamatban van. A megyei könyvtárakban folyó tudományos kutatói munkának szorosan kapcsolódnia kell a tanácsi szervek és a különböző társadalmi szervezeteknek a terület gazdasági és kulturális fejlesztését szolgáló célkitűzéseihez; egy-egy feladat megoldásához mélyreható történeti kutatást, adatgyűjtést és azok feldolgozását kell elvégezni. Mint ahogy a területi fejlesztés problémái nem elszigetelt, helyi jelentőségű események csupán, hanem szervesen illeszkednek a szocialista építés országos terveibe, ugyanígy az ezekhez kapcsolódó kutatómunkának is helyet kell biztosítani a könyvtártudományi kutatás távlati tervében. Szívesen látunk olyan témákat, amelyek feldolgozása során Bács megyéről és Kecskemétről szóló adatok kutatásával hozzájárulhatnánk széleskörű problémák megoldásához.

Szilágyi János, *Országgyűlési Könyvtár*

A könyv- és a könyvtártörténeti kutatások terén eddig háttérbe szorultak a legújabb korra vonatkozó kérdések. De még a legújabb kor könyvtártörténetét kutatók sem foglalkoztak a munkás- és a népkönyvtárak történetével, holott ezek történetének feldolgozása legalább olyan fontos, mint a tudományos könyvtáraké. Hozzá kellene már kezdeni továbbá a felszabadulás utáni korszak könyv- és könyvtártörténetének feldolgozásához is. Ezen a téren jóformán semmi nem történt. Végül pedig meg kellene írni egy összefoglaló magyar könyvtártörténetet. Ilyen mű eddig köztudomásúlag még nem készült, csak egyes részelemei állnak rendelkezésünkre, amiket fel lehetne használni az összefoglaló műben. Természetesen nem egy emberre hárulna egy ilyen mű megírása, ezt csak egy munkaközösség vállalhatja magára.

A széles tömegek nem ismerik eléggé könyvtáraink szerepét. Tudományos publikációs lehetőségeinket nem használjuk fel eléggé a jelenlegi állapot megjavítására. A szélesebbkörű publikálást, a könyvtárügy szélesebbkörű megismertetését szem előtt kellene tartani a tudományos kutatás programjában is.

A beszámolók általában a könyvtártudomány elméleti kérdéseivel foglalkoztak, a gyakorlati teendőkkel, a szervezési feladatokkal azonban keveset. Pedig ezen a területen legalább olyan nagyok a hiányok, mint az elméleti kérdések terén.

1954 körül megkezdődött a könyvtártudományi munkaközösségek szervezése. Ezek csupán rövid ideig működtek, pedig létrehozásuk nagyon helyes volt. Fel kellene újítani tevékenységüket. Nagyobb segítséget kell nyújtani a könyvtárak személyzetének a könyvtártudományi kutatások megindításához, illetőleg végzéséhez. Számításba kell venni, hogy vannak olyan könyvtárosok is, akik eddig nem foglalkoztak kutatómunkával, ezek felkarolását és támogatását is biztosítanunk kell. Szeretnénk részletesebb és konkrétabb tájékoztatást kapni az említett pályázatok és ösztöndíjak kiírásáról.

A kutatónapok kérdése nagyon régóta vajúdó kérdés. Szükség volna egy olyan rendeletre, amely ezt egységesen szabályozza. Jelenleg az a helyzet, hogy akiknek van kutatónap-kedvezményük, jelentős előnyöket élveznek a többi kutatóval szemben. A kutatónapok engedélyezését azonban előzetesen elvégzett teljesítményhez kell kötni.

A munka tervszerűbbé tétele végett a KMK szervezzen központi nyilvántartást a könyvtártudományi kutatásokról, ezáltal elkerülhetjük a párhuzamos kutatásokat. Másrészt a KMK felvilágosítást és tanácsot tudna adni a kutatóknak, hogy milyen témákkal foglalkozzanak.

Csűry István, *a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója*

Legelőször is Kovács Máté gondolatmenetét szeretném alátámasztani, azt, hogy milyen gyakorlati haszna van a könyvtártudomány művelésének, és milyen károk származnak abból, ha ez elmarad. Sokan vannak itt közöttünk, akik a minisztériumban vagy az Országos Könyvtárügyi Tanácsban dolgoznak és tapasztalhatták, hogy számtalan olyan gyakorlati kérdés merül fel, amely alapos elemzést igényel. Sajnos, többnyire rögtönzéssel kell e problémákat megoldani, vagy hivatali feladatként kell kidolgozni olyan elvi, szervezési vagy módszertani problémák megoldását célzó terveket, amelyek tudományos elmélyedést igényelnének. Nagyon jellemző, hogy sokkal könnyebben jutunk előre olyan kérdésekben, amelyekhez szakirodalom áll rendelkezésünkre. Könyvtárügyünk leginkább az országos szervezettség tekintetében fejlődött, nem utolsó sorban azért, mert megfelelő irodalomra támaszkodhattunk. Most komoly formában foglalkozni kezdtek az illetékes szervek a központi katalógus továbbfejlesztésével. A központi könyvraktár terve is megérlelődött. A szakirodalom mindkét esetben tudományos szintű előmunkálatokat alapozhat meg. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban is azt tapasztaltuk, hogy azokon a területeken tudtunk a gyakorlatban előrejutni, amelyeken tudományos alapon is munkálkodhattunk, ahol viszont ez hiányzott, a gyakorlat sem fejlődhetett.

A könyvtártudományi kutatómunka nehézségeivel is szeretnék foglalkozni. Az előzetesen kibocsátott tájékoztató anyagából tudjuk, hogyha mindent összeszámítunk, kb. 50 fő munkaidejének megfelelő idő esik ki országosan könyvtártudományi kutatás címén a gyakorlati könyvtári munkából. Vajon arányban van-e az eredmény a ráfordított idővel? Én azt hiszem nincs. A könyvtári tudományos munka sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, mint úgyszólván minden más tudományos munka. Egész sor tudományágnak önálló kutatóintézete működik, tanszékük van az egyetemen. A könyvtártudomány területén azonban nem ez a helyzet. Van ugyan tudományos központunk, amely azonban elsősorban szervező munkával foglalkozik, van könyvtártudományi tanszék is, amelynek viszont a kezdet nehézségeivel kell megbirkóznia, és végül vannak könyvtárak, amelyek csak kevéssé tudják támogatni a tudományos munkát, minthogy az elsődleges gyakorlati teendők ellátására sincs elég emberük. Azt hiszem, ezt a kérdést nem szabad elhallgatni.

További probléma: a személyzeti politika nehézségeiből adódó kérdések. A könyvtárak életét, munkáját irányító szervek sokszor meg nem értő módon szólnak bele a könyvtár személyzeti ügyeibe. A könyvtártudomány iránti érdeklődés és alkalmasság kívánalma tehát gyakran a leendő könyvtárosok

kiválasztásában sem érvényesül. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a kutatónapok rendszerével nem lehet ezen a helyzeten sokat javítani.

Javaslom, hogy az illetékes szervek vizsgálják meg azokat a lehetőségeket, amelyek szerepelnek az előzetes tájékoztatóban, pl. hogyan lehet huzamosabb időre könyvtárosokat beosztani a KMK-hoz. Tudniillik az a baj, hogy ma könyvtártudományi kutatásokat többnyire éppen a gyakorlati munkával leginkább megterhelt szakemberek végeznek. Hosszabb időn át kellene nekik lehetőséget biztosítani arra, hogy elméleti munkával foglalkozzanak, s a gyakorlati teendőket félretehessék. Fontos, hogy azok műveljék a könyvtártudományt, akik benne vannak a gyakorlatban. Éppen ezért kutatói státusok szervezésével nem is lehetne megoldani problémáinkat.

Végül néhány szót arról, hogyan vonhatók be a könyvtártudományi munkába a nem könyvtártudományi érdeklődésű munkatársak. Vannak erre is lehetőségek, és nem árt, ha különösen most, amikor a könyvtártudományi kutatás megszervezéséről van szó, ezekre ráirányítjuk a figyelmet. Nagymértékben hasznosítani lehet pl. az egyéb irányú szaktudást a könyvtárban levő speciális anyagok (pl. kéziratok) feltárásában, publikálásában, valamint a szakbibliográfiai munkákban. Felkelthető az érdeklődés a könyvtártudomány határterületein elhelyezkedő témák kutatása iránt is. Leginkább azonban arra kellene az ilyen előképzettségű dolgozók figyelmét ráirányítani, hogy magának a könyvtártudománynak a területén is vannak olyan témák, amelyeknél jól lehet hasznosítani a másirányú szaktudást. Pl. a tudományos kutatói szükségletek könyvtári kielégítésének vizsgálata, az állományelemzés, a könyvtártechnika bizonyos problémái stb. Végül, amennyiben sikerül a tudományos könyvtárak szervezetét úgy átalakítani, hogy a szaktudományos előképzettséget igénylő könyvtári munkákat megfelelő képzettségű specialisták, az ún. szakreferensek végezzék, akkor helyes és célszerű, ha ezek a szakemberek nemcsak továbbképezik magukat a megfelelő szakterületen, hanem — a könyvtári lehetőségekhez mérten — annak önálló művelésében is résztvesznek. Ugy gondolom továbbá, hogy kivételes esetekben, valamely tudományág művelésében kiemelkedő eredményt elért könyvtárosok esetében e szervezeti reform megvalósítása előtt is lehetne arra gondolni, hogy a könyvtártudománytól idegen témával foglalkozzanak.

Kéki Béla, *Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára*

Senki nem vonhatja kétségbe, hogy az utolsó 15 évben a magyar könyvtárügy óriási mértékben fejlődött. Ha ezt így joggal megállapítjuk, akkor hihetetlennek tűnik, hogy közben a szakírók csak könyvtörténeti munkákat írtak, és hiányoznak a könyvtárügyi, a könyvtártechnikai vonatkozású közlemények. Ebben elvi ellentmondás rejlik. Haraszthy Gyula már megjegyezte, hogy nem egészen olyan a helyzet, mint azt Lázár Péter vázolta. Nézzük meg a valóságot.

Lázár Péter megvizsgálta a *Magyar Könyvszemlét* és a kutatók bejelentéseit. Ebből az a kép tárul elő, amelyet bemutatott. Ám az egyes könyvtárak kiadványai sem jelentéktelenek. Ezek is előrevitték a magyar könyvtárügyet, de nem vétettek számításba a helyzetkép felvázolásánál. Lehet, hogy a könyvtárak kiadványai között is akad jónéhány történeti munka, de legalább annyi a könyvtártani tárgyú.

Beszélni kell még *A Könyvtáros* c. folyóiratunk jónéhány cikkéről. Nem hiszem, hogy ezek mind elhanyagolhatók volnának. Sok olyan cikk jelent meg a lap hasábjain, amely megérdemelte volna a számbavételt. Utalhatnék Kőhalmi Béla cikkeire, de leghatásosabb bizonyítékom Rácz Arankának a szabadpolcról írt cikke. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára már egy évtizeddel ezelőtt 10 000 kötetet bocsátott a közönség rendelkezésére szabadpolcon, a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárában pedig 1953 óta 3000 kötetnyi szépirodalmi anyagban válogathatnak szabadon az olvasók. De erről nem jelentek meg beszámolók, nem írtuk meg a tapasztalatokat. *A Könyvtáros* egyszer régebben közölt ugyan cikket a szabadpolcról, de a frontáttörést Rácz Aranka cikke hozta meg. Ez a cikk vitát váltott ki, és a vita azt eredményezte, hogy ma már több megyei könyvtárban és a Fővárosi Könyvtár több fiókjában meghonosították a szabadpolcot. A vita *A Könyvtáros* hasábjain zajlott le. Vajon mellőzhető-e ez az értékeléskor?

Szerepet játszik itt a cikkek szerkesztési átfutási ideje is. A könyvtárügyi cikkek megkívánják a mielőbbi gyors publikálást, a könyvtörténeti tárgyúak kevésbé. Egy havonta megjelenő lapnál, mint *A Könyvtáros*, az átfutási idő sokkal rövidebb, mint a *Magyar Könyvszemlé*nél, ahol az 1—2 éves átfutási idő sem ritka. Az utóbbi évek könyvtörténeti kutatásainak talán legnagyobb eredménye Soltész Zoltánné nevéhez fűződik, aki valószínűsíteni tudta a második magyar ősnyomda létezését. Úgy tudom, hogy tanulmánya az elkészüléstől számítva egy év múltán jelent meg nyomtatásban. De ebből semmi baj nem származott. A könyvtárügyi cikkek szerzőinek viszont érdeküket fűződik hozzá, hogy javaslataikat, megállapításaikat minél előbb közöljék, ezért szívesebben publikálják cikkeiket rövidebben, tömörebben, de *A Könyvtáros* hasábjain.

Amíg magam is résztvettem 1959-ben a KMK Könyvtártudományi osztályának munkájában, addig csak a kutatók bejelentéseinek átvizsgálása történt meg. A valóságnak megfelelő képet csak akkor kapunk, ha a kutatók bejelentésein és a *Magyar Könyvszemlén* kívül az egyes könyvtárak kiadványait és *A Könyvtáros* évfolyamait is végignézzük, valamint ha a *Felsőoktatási Szemlé*nek és a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatójá*nak egyes cikkeit is figyelembe vesszük. Ha ezeket mind végigböngésztük, akkor meglátjuk, hogy a helyzetkép, amely tegnap elénk tárult, nem hiteles, nem felel meg egészen a valóságnak. Többen és többet foglalkoztak könyvtártani kérdésekkel, mint ahogy azt Lázár Péter megállapította.

A második kérdés, amelyről szólni kívánok, a könyvtörténetírással kapcsolatos. A XVIII. és XIX. század magyar könyvtörténetének nincs elég kutatója, kevés az érdeklődő, a munka összehangolatlan, kevés is az eredmény, de ezért nem mindenben a kutatók a hibásak. Az 1711 előtti kutatásokat megkönnyítette, hogy egy hősi feladatot vállaló ember, Szabó Károly végigutazta, jobban mondva, végigszekerezte az országot, és összegyűjtötte az 1711 előtti nyomtatványok bibliográfiáját. Ennek és Sztripszky Hiador mások kiegészítéseinek alapján a kutatók könnyen és biztonságosabban dolgozhatnak. Az a legnagyobb baj, hogy a Petrik-féle bibliográfia betűrendes. A XVIII. és XIX. századi magyar könyvtörténet kutatásához hiányzik a megfelelő bibliográfiai alapvetés.

Egy hosszabb időre szóló országos tervben ilyen alapvető munkák elkészítését kell célul kitűzni. Kronológikus katalógust kérünk 1711-től

1945-ig. Ha ez megvolna, máról-holnapra könnyebbé válna a kutatók helyzete, és e területen is fellendülne a kutatás.

Havasi Zoltán, *a Szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója*

A könyvtárosoknak egyfelől a legmagasabb elvi szinten folyó akadémiai munka, másfelől a dolgozó tömegek irányában ható és a dolgozó tömegektől inspirált munka távlataiban kell megtalálniok helyüket és szerepüket. Az MTA Könyvtártudományi Bizottsága és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Intézete, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ és a különféle könyvtárak tömegekkel érintkező könyvtárosai között meg kell teremteni az együttműködést.

A könyvtártudományi kutatások és a könyvtárakban folyó nem könyvtártudományi kutatásoknak minősített munkák közötti összefüggések felmérésének igénye a gyakorlatban is felmerül. Mit tegyen a szegény könyvtárigazgató, aki tudja, hogy saját könyvtárának színvonala megköveteli azt a fajta elméleti munkát, amellyel a magyar könyvtártudományi kutatómunkához hozzá akar járulni, de számolnia kell azzal a munkával is, amit egy-egy kisebb könyvtárosi munkaközösség kénytelen elvégezni a működési területén jelentkező társadalmi és tudományos igények alapján? Hogyan tud a rendelkezésre álló erőkkel úgy gazdálkodni, hogy a változatos igényeknek is meg tudjanak felelni? De maguk az egyes könyvtárosok is nehezen tudják egyeztetni a két oldalról támasztott követelményeket. Bizonyos bibliográfiai munkákra gondolok. Szegeden például, nem saját kezdeményezésből, hanem a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézete munkatársainak erőteljes ösztönzésére — az általuk támasztott igényekre — irodalomtörténeti bibliográfiai munkálatokba kezdtünk az MTA Irodalomtörténeti Intézetével együttműködve. Ismeretes Szeged szerepe a XX. századi vidéki magyar irodalomban. Városunkban nincs más intézmény, amely e bibliográfiai feltárást vállalhatta volna. Az Egyetemi Könyvtárnak kellett vállalnia. Jelentkezik tehát az igény, hogy a kétféle munkát, a könyvtártudományi és a nem könyvtártudományi feladatokat összehangoljuk.

Arról szeretnék még szólni, hogy a könyvtárosnak nem pusztán közvetítenie kell az ismeretanyagot tartalmazó könyvet. Nem szorítkozhat pusztán mechanikus szolgáltatásokra. Igaz, hogy nem lehet eléggé erőteljesen hangsúlyozni a technikai vonatkozásokat munkánkban, hiszen a technikai eszközökkel időt és erőt szabadíthatunk fel magasabbrendű munkákra. De végülis a tartalmi, az érdemi munka a fontos. Nem képzelhető el, hogy a könyvtáros csak a szűkebb értelemben vett szakmája kérdéseit, problémáit kutassa; ezen kívül még valamely tudományágban is felkészültnek kell lennie, művelnie kell a tudományt és széles körben igénybe kell vennie az olvasótábor tagjainak alkotókészségét. Másképpen nem tudunk kibontakozni az előterjesztett kutatási tematika bonyolult hálózatából.

Scher Tibor *egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Intézete*

A felvetett kérdések alapos megtárgyalása főleg azért fontos, mert hozzásegít bennünket többek között az alapvető problémának, a helyes *szemléletnek* tisztázásához. Ezen a téren nekünk, a könyvtártudomány egyes

szakterületeivel foglalkozóknak van, és nem is kevés tennivalónk. Éppen ezért leginkább Kovács Máté előadásához kívánok kapcsolódni. Referátumának komoly érdeme, hogy marxista szempontból veti fel és elemzi az egyes kérdéseket. Szükségesnek és a továbbiakra vonatkozóan termékenyítőnek tartom jónéhány megállapítását, annál is inkább, mert könyvtártudományi szakkutatásaink — csekély kivételtől eltekintve — főleg a pozitivista tudományszemléletet képviselik. Ezzel szemben kutatásainkat, vizsgálódásainkat a marxista szemlélet jegyében kell végeznünk, mert csak így számíthatunk valóban tudományos, időtálló és hasznos eredményekre. Azt sajnos nem mondhatjuk — kutatásainknak például csak egy részét, az írás-, könyv- és könyvtártörténetet tekintve —, hogy a pozitivizmus egyedül a múltban volt uralkodó. A megjelenő könyvtörténeti tanulmányok alig foglalkoznak a könyv fogalmának és a könyvkiadás differenciálódásának kérdésével. Nem vizsgálják a könyv és a ponyva viszonyát, nem foglalkoznak az uralkodó osztály és az értelmiség részére, továbbá a „misera plebs" részére kiadott könyvek közötti mély ellentmondással, amely ellentmondást csak a szocializmus tudta feloldani, amikor a legszélesebb tömegek kezébe a legkitűnőbb könyveket, a legmagasabb rendű irodalmat adja. Az elkövetkező időben a marxista könyvtörténet számára is fontos feladat lenne például a ponyva történetének, mondanivalójának, példányszámának és jellegének kutatása és elemzése. De az általános könyvtörténet számára ugyancsak garmadával vetődnek fel hasonló feladatok, amelyek mind a mai napig megoldatlanok, vagy eddigi megoldásuk nem kielégítő.

A referátumok és a felszólalások során többször felvetődött és vitát váltott ki, hogy egyes szakkutatásainkból több, a másikból kevesebb látott napvilágot. Ugy vélem, hogy e téren elsősorban a minőség kérdése — vagyis, hogy milyen szemléletet képviselnek az eddig megjelent egyes tanulmányok — és nem a mennyiség kérdése a lényeges.

Ha a marxista szemlélet igényével lépünk fel, akkor nem tagadható, hogy könyvtártudományunk szakkutatásai terén elmaradás, korszerűtlenség észlelhető. Az eddigi kutatások legfőbb hiányossága, hogy mondanivalójukkal általában a társadalmi valóságtól elszigetelten jelentkeznek, figyelmen kívül hagyják a meghatározó gazdasági és társadalmi feltételeket. Példa erre Fitz József legutóbb megjelent terjedelmes műve, *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történet*ének 1. kötete, amely alapvető mű lehetett volna, azonban említett elvi hiányosságai miatt e szerepét betölteni nem tudja.

Hasonló a helyzet az írástörténet vonalán is. Az írástörténeti kutatások megrekedtek a különféle írásformák fejlődésének, egymásba való átmenetének az ismertetésénél, és mindmáig adósaink maradtak a marxista szemlélet számára alapvetően fontos kérdéseknek még a felvetésével is! (Pl. Milyen körökben és mennyire volt elterjedve az írástudás? Mennyiben jelentett reális életszükségletet a társadalom különböző rétegei számára? Hogyan állt a jobbágyok írástudása? Milyen társadalmi rétegekből származtak az írni és olvasni tudók és mi volt ennek az oka?)

De adósunk maradt a szakkutatás a könyvkiadó és olvasóközönség, továbbá a mecénások szerepének helyes megvilágításával és ezen belül különösen az egyháznak mint mecénásnak a megvizsgálásával. Az egyház szerepének kimutatása könyvtörténeti kutatásunk egyik központi feladata, annál is inkább, mert az eddig e téren megjelent tanulmányok nagy része e kérdés-

ben nagyon is nem megfelelő szemléletet és következtetéseket képvisel. Nem szabad elfelejteni, hogy a mecénás-rendszer mindenkor a saját társadalmi törekvéseit akarta a könyvek igénybevételével is biztosítani!

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy milyen nagy feladatok várnak ránk a könyvtártörténeti vizsgálódások terén is. Hiszen a gyűjtő, illetve alapító személy vagy intézmény társadalmi állása, politikai és világnézeti beállítottsága határozta meg a könyvtárak gyűjtésének irányát. A vizsgálódás igen érdekes egyoldalúságokra mutathatna rá, hiszen például az egyházi alapítású könyvtárakra jellemző a korabeli irodalom teljes mellőzése. Úgy vélem, hogy már ez a néhány példa is elegendő arra, hogy igazolja Kovács Máté referátumát, különösen igazolja azt a felfogást, hogy vizsgálódásainknak a társadalmi összefüggések szempontjából a gazdasági és politikai háttér teljes megvilágításában kell történniök. Ha ezt a szempontot kutatóink figyelmen kívül hagyják, akkor az egyébként akár nagy gonddal is írott és sok adatra támaszkodó könyv már megjelenése pillanatában elavult. Az ankét legnagyobb érdemét abban látom, hogy a problémák felvetésével irányt mutat elkövetkezendő kutatásaink és vizsgálódásaink számára.

Geréb Lászlóné, *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*

A szocializmus építése szempontjából nagy jelentőségű az olvasás és az olvasással kapcsolatos kérdések vizsgálata. Az ilyen irányú vizsgálódásokhoz közvetlen élményekkel, leggazdagabb tapasztalatokkal a közművelődési könyvtárakban dolgozó könyvtárosok rendelkeznek. Közülük azonban nagyon kevés foglalkozik tudományos munkával. Ahhoz, hogy a történeti jellegű témákról a könyvtárosok figyelmét inkább a gyakorlati könyvtári munka problémáival való tudományos foglalkozás irányába tereljük, látókörük szélesítésére lenne szükség. Intenzívebb tapasztalatcserével és az anyagi érdekeltség fokozásával ezen a téren előbbre lehetne jutni. Ami a könyvtártudományi és más tudományágak területén folyó kutatói munkának a tudományos könyvtárakban fennálló antagonizmusára vonatkozik, az erre vonatkozó véleménnyel nem érthetünk egyet: Szabó Ervinnek, a modern magyar könyvtártudomány megalapítójának példája igazolja, hogy ilyen ellentétről beszélni nem indokolt.

Hencz Auréll, *Szegedi Egyetemi Könyvtár*

Kovács Máté referátumában említette, hogy egy tudományág helye, jelentősége alapvetően két tényezőtől függ: a tárgykör társadalmi fontosságától és a tárgykör tudományos feldolgozásának minőségétől és terjedelmétől. Talán nem árt — különösen a könyvtártudomány vonatkozásában — egy harmadik tényezőt is beiktatni, bár elgondolható, hogy ezt a referátum által említett első tényező magában foglalja: a társadalmi fontosság felismerését és felismertetését. E harmadik tényező érvényesítése, tudatosítása elsősorban tőlünk függ, s úgy gondolom, ezen a téren igen sok a tennivalónk. Gondolok itt most elsősorban a *Népszabadság*ban az elmúlt hetekben lefolyt vitára a műszaki fejlesztés és a műszaki tájékoztatás kérdéseiről.[1]

[1] Buzási János: *Javaslatok néhány műszaki fejlesztési probléma megoldására.* Népszabadság, 1960. máj. 22.; Hevesi Gyula: *A műszaki fejlesztés néhány problémájáról.* Népszabadság, 1960. máj. 25.; Jánszky Lajos: *A műszaki tájékoztatás a vezetés feladata.* Népszabadság, 1960. jún. 7.

Ankétunk egyik leglényegesebb pontja a könyvtártudományi kutatás távlati tervének körvonalazása. Az MTA Könyvtártudományi Bizottsága még 1954-ben, nem sokkal megalakulása után összeállította a könyvtártudomány ötéves tervét. Ezt a tervet KŐHALMI professzor tolmácsolásában az *Irodalomtudományi Közleményekből* annak idején megismerhettük. Kár, hogy egyik referátum sem tért ki arra, hogy a régi tervből mi valósult meg, helyesebben mi miért nem valósult meg, mert sajnos, azon kérdések zöme, melyeknek kidolgozását ez a terv kitűzte, lényegében ma is időszerű. Csak néhányat említek meg közülük: az 1945—1954. évi ciklusbibliográfia, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* frissebbé tétele, korábbi ciklusbibliográfiák pótlása, az *RMK* új kiadása, magyar könyvtártudományi kézikönyv megírása stb.

A másik igen lényeges kérdés, a távlati tudományos terv kérdése. Elevenebb és gyakorlatibb lett volna a vita, ha a távlati tudományos terv vázát ismernők, ha látnók, hogy a könyvtári problémák hogyan illeszkednek bele a tervbe. Meg kell találnunk azokat a lehetőségeket, melyek révén a legfontosabb könyvtártudományi kérdések bekerülhetnek a távlati tervbe.

A több mint két évvel ezelőtt a regionális tervezés rendszerével kapcsolatosan kiadott kormányhatározat alapján egyes tudományágak területén komoly felmérő és elemző munka indult meg. Különféle tudományterületeken dolgoznak a regionális rendezési terveken. Megoldandó könyvtártudományi kérdéseink egy részét igen szerencsésen lehetne ehhez a regionális tervezéshez, az e tárgyban folyó kutatómunkához kapcsolni, arról nem is beszélve, hogy az egyes régióknak megfelelő könyvtári szervezet, ellátottság s egyéb könyvtári problémák rövidesen fel fognak vetődni.

Az ismertetett tematikai terv részletes programot jelöl ki a könyvtár társadalmi funkciójával, a modern könyvtermés vizsgálatával, a könyvtári munka szervezésével stb. kapcsolatosan, de nem tesz említést a könyvtárosról. KOVÁCS Máté referátuma kutatási területként jelöli meg a múlt kiemelkedő könyvtáros-személyiségei életrajzának feldolgozását. SEBESTYÉN Géza ugyanezen témát „könyvtárosok életrajzai" fogalommal jelöli meg. A szervezési kérdéseknél történik csak említés a könyvtáros munkájáról és képzéséről. Véleményem szerint a ma könyvtárosának jelentőségét, szerepét, feladatát stb. erőteljesebben, hangsúlyozottabban kell kiemelni. LÁZÁR Péter különben célzott referátumában a könyvtáros személyére, szerepére, gondolatvilágára. A kutató és a könyvtáros, a könyvtáros és az olvasó kapcsolatának, a könyvtáros lélektanának a vizsgálata fontos. Vannak a könyvtárosi hivatáshoz fűződő olyan problémakörök, amelyekkel önálló témaként kell foglalkoznunk.

Balázs János, *Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára*

LÁZÁR Péter előadásában szemléletesen vázolta azt a problémát, amely előadásának gerincét képezte, hogy ti. megítélése szerint a történeti jellegű kutatások túlzott mérvűek, jelenlegi aktuális problémáink mellett az ezekbe fektetett energia indokolatlan. Miként szemléltető grafikonokon bemutatta, ez az aránytalanság nemzetközi összehasonlításban is szembeötlő.

LÁZÁR alapvetően abban látja e hazai jelenség magyarázatát, hogy a kutatók jelentős része a kor aktuális problémái iránt nem rendelkezik kellő hajlammal, nincs meg a bátorsága az ezek megoldásához szükséges, sokszor igen bonyolult elvi kérdések nyílt megvitatására. A történeti jellegű kutatá-

soknak azonban az esetek túlnyomó többségében nem ez a végső oka. Magyarázata a kutatói egyéniségnek és a tudományos kutatás természetének sokkal mélyebb rétegeibe nyúlik vissza. Elképzelhetetlen, hogy nemcsak a könyvtártudomány, de bármely más szaktudomány területén dolgozó kutató, mégpedig éppen a komolyan elmélyülni kívánó kutató, ne foglalkozzék történelmi stúdiumokkal. Az elmélyülő tudományos kutatásban a tudományág történetének vagy a tudományág egyes területei történetének kutatása nélkülözhetetlen előfeltétel. Ezt a magunk területére konkretizálva: nem lehet elképzelni a dolgok, a problémák gyökeréig hatolni kívánó könyvtárost történeti kutatásra való hajlam nélkül. A könyvtártudomány területén elmélyülni kívánó minden kutatónak szembe kell néznie a kérdések eredetének problémájával, az eddigi megoldási kísérletekkel, egyszóval ismernie kell a probléma eredetét, történetét. A problémák teljességéhez hozzátartozik azok múltja is, éppen a dolgokat folyamatukban szemlélni kívánó dialektikus szemlélet jegyében. A történeti stúdiumokkal való foglalkozás az esetek túlnyomó többségében nem a jelen aktuális problémáitól való elfordulás, sőt éppen a jelen kor problémáiban elmélyülni kívánó kutató esetében ez az igény csak *előstúdiumként* jelentkezik. Erre az előadásban közölt adatok, grafikonok szolgáltatják a legkézenfekvőbb bizonyítékokat. Az előadás szerint ugyanis a történeti kutatásokkal való foglalkozás különösen elburjánzott a kezdő könyvtárosoknál. Nem természetes jelenség-e az elmélyülni törekvő kutató számára, hogy kutatásának lehetőleg kezdetén megismerkedjék a tudomány, vagy annak egyes problémája vagy saját könyvtára történetével? Nem lehet egészséges állapot az, hogy a könyvtárba újonnan került dolgozók mindjárt a napi munka megreformálásával akarják kezdeni a tudományos kutatómunkát. Először gyűjtsenek tapasztalatokat, a tapasztalatok érlelődjenek ki bennük.

A történelmi stúdiumok és a könyvtártani érdeklődés az elmélyülni kívánó kutató szemléletében nem zárja ki egymást, hanem ellenkezőleg, szorosan és szervesen összefügg. A történelmi stúdium a mélyen megalapozni kívánt könyvtárosi pálya kezdetén szinte szükségszerűség.

Danyi Dezső, *a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője*

Ankétunk tárgya tulajdonképpen három problémakört ölel fel: a könyvtártudományi munka lényege és tartalma általában, soronlevő könyvtártudományi kutatásaink tematikai terve, végül a kutatómunka megszervezésének kérdései. Ami az első problémakört illeti, az a tény, hogy a távlati tudományos tervben a könyvtártudomány is helyet foglal, nem jelenti azt, hogy a könyvtártudomány tárgya és lényege tisztázott. Az ezzel kapcsolatos zavart az előadások és a felszólalások egymásnak ellentmondó nézetei is visszatükrözik. Például az egyik előadó szerint, ha a bibliográfiakészítés módszertanával foglalkozom, az könyvtártudományi munkának számít, de ha meghatározott tárgyú bibliográfiát készítek, az már nem könyvtártudomány. Mások viszont a bibliográfiák készítését is könyvtártudományi munkának minősítették. A könyvtártudomány nem egészen tisztázott tárgya egyéb nyomokat is hagyott a soronlevő könyvtártudományi kutatások tematikai tervében.

Kétféle módon lehet a könyvtártudomány fogalmának kérdéséhez hozzányúlni. Az egyik módszer szerint kereshetjük a könyv és a könyvtárak

kapcsolatait az élettel és a társadalommal és kutathatjuk kölcsönhatásaikat. Ez röviden szólva nem más, mint a könyv és a könyvtár szociológiája. A másik módszer szerint általánosíthatjuk, rendszerezhetjük a jelenlegi könyvtári gyakorlatban felmerülő problémákat, azaz a meglevő praktikumból tudományt alkothatunk. Nem kétséges, hogy az előbbi stúdium a fontosabb és elhatározó jelentőségű a könyvtári gyakorlat tudományos jellegű feldolgozása szempontjából is. A könyv és a könyvtár általános társadalomtudományi problémáinak kutatása — mondhatnám azt is, hogy az alapkutatás — időben is megelőzi a második módszer szerinti feldolgozást. Ennek a meggondolásnak a tervben is érvényt kell szerezni. Továbbá nyilvánvaló, hogy a könyvtártudomány legnehezebb, szociológiai jellegű feladatainak kidolgozását — az alapkutatást — ott kell összpontosítani, ahol kellő személyi, tárgyi és anyagi feltételek állnak rendelkezésre. Csak a könyvtártudomány szociológiai kérdéseinek alapos elemzése után lehet hozzákezdeni olyan téma feldolgozásához, mint pl. az ajánló bibliográfiák készítésének módszertana.

A könyvtártudományi munka nem azonos a könyvtárosok tudományos munkájával. Különösen akkor nem, ha szakbibliográfiák készítését nem minősítjük könyvtártudományi munkának, bár a szakbibliográfiával elősegíthetjük a távlati tudományos terv egyik vagy másik célkitűzésének megvalósítását.

A történelmi vonatkozású stúdiumok általános elítélésével nem értek egyet. Ugyanis a könyvtár, a levéltár és a múzeum talán legalkalmasabb környezetet nyújt történeti stúdiumok készítésére, és nem lehet csodálkozni, ha a könyvtáros történeti „beütéseket" kap a körülötte felhalmozott történeti művektől. Egyetértek azonban az előadóval abban, hogy a túlzott mértékű történeti kutatás az aktuális könyvtártudományi kutatómunka gyengeségét bizonyítja. De ha a történeti stúdiumok marxista ideológiai felkészültséget tükröznének, mégis fejlesztették volna könyvtártudományi tevékenységünk általános színvonalát.

A könyvtártudományi kutatás jelenlegi szervezete eltér az egyéb tudományok területén kialakult szervezeti formáktól; a távlati terv elkészítése során ezt is mérlegelnünk kell. Míg más tudományágakban a kutatók legnagyobb része kizárólag a tervben meghatározott tudományos témákkal foglalkozik, könyvtártudományi kutatást végző könyvtárosaink legnagyobb része egyéb munkákkal is meg van terhelve. Ilyen szervezeti körülmények között minőségileg és mennyiségileg csekélyebb eredmények várhatók, mint más tudományágak területén. Tehát a könyvtártudományi kutatás tervezett fejlesztéséhez szervezeti intézkedésekre is szükség van. Gondolok itt különösen a KMK-ra. A felvázolt programot sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem lehet az idejét múlta — heti 6 vagy 8 órás — úgynevezett kutatónap keretében megvalósítani. Az is felvethető, hogy ilyen nehézségek mellett nem volna-e célszerű egy minimális programmal kezdeni a szervezett kutatásokat? Előnyösnek látszik meghatározott kutatási témák vagy témacsoportok feldolgozását egy-egy könyvtár felelősségére bízni.

Polónyi Péter, *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*

Meggyőző tudományelméleti alapvetés, alapos helyzetelemzés, a lehetőségek, tennivalók feltárásában megmutatkozó tudományos és gyakorlati érzék harmóniája jellemezte a konferencia előadásait, amelyek a szocialista

művelődéspolitika követelményeinek és hivatásunk érdekeinek vonzó egységében nemcsak távlati célokat jelöltek meg, hanem konkrét munkatervet is adtak. Az előadásokban elhangzottaknak ezt a belső egységét két oldalról közelítették és bontották meg a hozzászólások. Egyrészt a könyvtári gyakorlat oldaláról — ennek adtak hangot a közművelődési könyvtárak dolgozói —, másrészt — a szakkönyvtárak képviselőinek aggodalmaiban nyilatkozott meg ez — egyéb tudományok érdekei felől.

E hozzászólások problematikája két fő kérdés köré csoportosítható. Az egyik: a könyvtári szakma — s ezzel együtt a szakmabeliek — viszonya a könyvtártudományhoz; a másik: a könyvtártudomány viszonya más tudományokhoz.

Ami az első kérdést illeti, úgy látom, hogy ez a viszony nem kielégítő. A könyvtárosok adósai saját szakmájuknak. Nem gyakorlati munkájukról van szó. A szakma elméleti kérdéseivel szemben fennálló adósság a nyugtalanító. Ez a közömbösség szakmánk problémái iránt megengedhetetlen. Sokan félreértették LÁZÁR Pétert; nem minősítésnek, hanem figyelmeztetésnek szánhatta, amit a könyvtárakban folyó kutatómunkáról mondott. Helyénvalóan. Mert elképzelhető-e az más szakmában, hogy kutatói idegen szakterületek felé húzódjanak, vagy többségükben történeti jellegű témákon dolgozzanak, mielőtt saját, legégetőbb problémáikat megoldották volna?

Az érdektelenség főokát bizonyos szemléleti konzervativizmusban látom. Ez az igazi kerékkötője a fejlődésnek. Alapját s tarthatatlanságát egyaránt a könyvtári munka természete világíthatja meg. A megőrzés elve, a szigorú következetesség — sokszor kényszerűen a hibás gyakorlathoz is, mert a munkamenetek korrekciója még nagyobb zavart eredményezhet — minden könyvtárost kritikusan tartózkodóvá tesz minden „rendbontó" újítással szemben. Sokszor még azokat is, akik egyébként jól tudják és derekasan vállalják is a szocialista könyvtár új funkcióiból adódó munkatöbbletet. Csak az elvi, a könyvtártudományhoz elvezető következtetést nem vonják le abból. Nem gondolnak arra, hogy könyvtáraink, melyek a kultúra és a társadalom egyre mélyebb rétegeibe hatolva napról-napra szélesebb körben tevékenykednek, és szolgáltatásaikkal nemcsak kielégíteniök, de fejleszteniök is kell olvasóik igényeit, munkánk hagyományos felfogásával nem lesznek képesek megbirkózni feladataikkal. Igazán eredményesen csak tudatosan, alapos szakmai elméleti felkészültséggel dolgozhatunk. A könyvtártudomány erre képesít. Világnézetünk, hivatástudatunk és a szakmai részletismeretek között ez az összekötőkapocs. Hogyan emelkedhetnének könyvtáraink megnőtt feladataik színvonalára, s milyen műhelyeivé válhatnának a tudományos munkálkodásnak? Fejlődésüknek KŐHALMI Béla által felidézett perspektívája bármily vonzó is, — irreálisnak tűnik. Alapvető különbség van a tudományos intézetek és a könyvtárak között. Azok mindegyike egy tudomány keretein belül fejti ki tevékenységét, mi több szaktudomány „bedolgozói" vagyunk. Gondoljunk például a szakbibliográfiákra.

A könyv- és könyvtárkultúra funkcionális vizsgálata lenne a feladatunk. Az, hogy munkánkat, szakproblémáinkat ne önmagunkból kiindulva szemléljük, hanem a jobban megismert társadalmi igények és szükségletek felől.

Olvasóink és könyveink — majd minden könyvtárban új és sajátos problémákat felvető, sokféle kísérlet, módszer tárgyát képező — érintkezésénél lehetne megfigyelni azokat a jelenségeket, amelyeknek vizsgálata nemcsak a magunk dolgában igazítana el, hanem fontos tanulságokkal szolgálna

a népművelés, az irodalom, a művelődéstörténet, a néprajz, a pedagógia, a lélektan, de még a praktikusabb tudományok művelői, szakemberei, irányító szervei számára is. Kivételesen kedvező helyzetben vagyunk, mert a kulturális értékek és a társadalom tagjainak kontaktusa nálunk nem alkalmi, az abban szerepet játszó tényezők meghatározhatók, a folyamatok nyomon követhetők, s típusokon belül megismétlődők.

Itt lenne az ideje annak, hogy széleskörű elemző vizsgálatok tárgyává tegyük a könyv, a könyvtár, az olvasás társadalmi szerepét és a tudomány eszközeivel is felmérjük, megrajzoljuk azt az utat, mely az otthontól, munkahelytől, iskolától a könyvtárig, írótól az olvasóig, az olvasmánytól az olvasás hatásáig vezet.

Alapvető és jobban megoldandó feladatnak érzem a művelődési intézmények tudományosan megalapozott, tervszerű együttműködésének biztosítását. A harmonikusan művelt, szocialista ember ideálja enélkül vágyálom marad. Milyen szerepet kell vállalniok, milyen erőket kell mozgósítaniok a könyvtáraknak ebben a népművelési munkamegosztásban? Mit kell tenniök a világnézet, a szakismeret, a korszerű általános műveltség kialakítása terén? Mit kell tenniök annak érdekében, hogy az olvasó emberek száma gyarapodjék, hogy olvasmányaikat ne ötletszerűen, egyoldalúan válasszák meg, hogy a könyveknek köszönhető élmények, tanulságok egyéni magatartást formáló erővé és társadalmilag is jelentős teljesítmények ösztönzőivé váljanak? Ezek a mi feleletre váró, legfontosabb kérdéseink.

A másik probléma a könyvtártudomány viszonya más tudományokhoz. Ebben a kapcsolatban a könyvtártudomány részben felhasználója, részben gyarapítója más tudományoknak. Nagy általánosságban a társadalomtudományokkal (pedagógia, lélektan, néprajz, irodalom-, történettudomány, szociológia stb.) való kapcsolatát lehet így jellemezni. A határvonal meghúzása a könyvtártudomány és más társadalomtudományok tartománya között rendkívül nehéz. Horváth János például az irodalomtudomány feladatának tekinti az olvasóközönség vizsgálatát is, azt, amit mi egyik legjellegzetesebb könyvtártudományi kutatási témánknak tartunk.

A természettudományokkal való kapcsolatunk az olvasószolgálati problémák tanulmányozása révén szerzett tapasztalatok közvetítésének mértékéig terjedhet.

Annál többet várhatunk viszont az orvos- és főként a műszaki tudományokkal való összefogástól. A könyvtártudomány művelőinek fontos könyvegészségügyi problémák megoldására kell szövetkezniük bakteriológusokkal, közegészségügyi szakemberekkel, vegyészekkel. A könyvtártudományi munkálatok sorába be kell iktatni gépesítési feladatokat, mint pl. a dokumentumtárolás, keresés és továbbítás korszerű — utóbbiaknak esetleg távközlés útján történő — megoldása; az anyagfeltárást megkönnyítő szelektorok, állományvédelmi és raktári stb. jelzőberendezések alkalmazása, gazdaságosabb helykihasználást eredményező raktározási, építési formák kialakítása; a kölcsönzési és a statisztikai munka nyilvántartási részének automatizálása; célszerű propagandaeszközök konstruálása stb.

Vizsgálat tárgyává kell tenni magának a könyvtárosnak helyzetét is. A könyvtártudomány célkitűzéseinek szépségében, a könyvtárosok hivatásszeretetében és képességeiben biztosítékát látom annak, hogy terveink megértő fogadtatásra találnak, és előbb-utóbb valóra is válnak.

Walleshausen Gyula, *Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára*

Sebestyén Géza bejelentette, hogy egy későbbi ankéton fogunk foglalkozni a könyvtárakban folyó nem könyvtártudományi kutatásokkal. Akkor látjuk majd teljes egészében a ránk váró feladatokat: milyen kérdések megoldására van szükség sürgősen és mi az, amit későbbre halaszthatunk. Akkor dől el az is, milyen arányban szerepeljenek kutatásaink között könyvtártudományi kérdések és — főleg a szakkönyvtárakban — az egyéb szaktudományokkal együtt megoldandó témák. E kétféle téma közötti határ egyébként is elmosódik. Másként is megvonhatjuk azonban a határt, megkülönböztethetjük az olvasókat közvetlenül szolgáló vagy közvetve szolgáló kutatási témákat. Minden könyvtár általában a saját olvasóit közvetlenül szolgáló témákat részesíti előnyben, — s ez természetes. Az egyetemi könyvtár a professzorok, a hallgatók, tehát az egyetemen folyó oktató-, kutató- és nevelőmunka támogatását van hivatva szolgálni. A területi közművelődési könyvtár a helytörténeti kutatást részesíti előnyben, a szakkönyvtár a mérnök, orvos, közgazda stb. igényeit elégíti ki. Így szerzünk megbecsülést a könyvtári munkának a társadalomban, bizonyítjuk be a könyvtár nélkülözhetetlenségét, társadalmi hasznosságát.

Hibás lenne fentiekből arra következtetni, hogy a szakkönyvtár ne foglalkozzék könyvtártudományi kutatással. Szó sincs róla. A szakkönyvtárakban is felmerülnek sajátos problémák, ezek elvi kérdéseit más, mint a szakkönyvtár nem oldhatja meg.

A múltban találkoztunk olyan egyoldalú, helytelen szemlélettel, amely szerint a termelőüzem csak termeljen, a kutatóintézet pedig kutasson. Ma már viszont egyes termelőüzemeknek önálló kutató részlegük van, amely a speciális helyi feladatokkal igyekszik megküzdeni. A könyvtárügy területén is hasonló megoldásra gondolok. Az általános jellegű (alap-) kutatások valamely központi szerv keretében, a helyi jellegű, szűkebb körűek pedig a megfelelő könyvtárban oldandók meg.

A könyvtártudományi kutatások mellett folytatni kell a nem szorosan könyvtártudományi, de egyéb szakterületek javát szolgáló kutatásokat is. Egyaránt fontos ez a társadalom és a könyvtár szempontjából. Éppen ezért nem helyes a könyvtártudományi kutatás szembeállítása a könyvtárosok által más szaktudományok javára végzett komplex témájú kutatásokkal. Persze, ezzel kapcsolatban olyan jellegű kutatásokra gondolok, amelyeket kizárólag a könyvtáros végezhet el a könyvtár állományára támaszkodva.

V. Waldapfel Eszter, *az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója*

8—10 évvel ezelőtt még a könyvtártudomány létén vagy nemlétén vitáztunk. A vitákban nagyobb számban olyanok vettek részt annak idején, akik a könyvtártudomány létét tagadták, és legfeljebb a könyvtörténeti stúdiumok számára voltak hajlandók a könyvtártudomány rangját elismerni. Óriási lépést jelentett e téren, hogy 1952-ben létrejött az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának keretében a Könyvtártudományi Bizottság, melynek bölcsőjénél ott álltunk mindazok, akik a könyvtártudomány egészséges fejlődését óhajtottuk. A bölcsőhöz azonban odasurrant a jószándékú és a tudomány fejlődését egyengetni szándékozó könyvtárosok mellett a rossz tündér is, mert csak ezzel magyarázható az, hogy a Bizottság — annyi

jószándék ellenére — 6 év után sem tölti be hivatását teljes egészében és minden területen.

De el kell ismernünk, már pusztán abban a tényben, hogy ma itt ülünk és a korábbi meddő viták helyett konkrét problémákról vitatkozunk, ennek a Bizottságnak is igen nagy szerepe van. Nem az volt ankétunk döntő kérdése, hogy van-e könyvtártudomány, annál többet vitattuk azt a kérdést, hogy melyek a könyvtártudományi kutatás soronlevő döntő feladatai, és hogy a könyvtártudománynak melyik szektorát kell a legsürgősebben fejleszteni. Ezt a kérdést igen sokan felvetették. Nem szeretném azonban, ha belecsúsznánk abba a téves szemléletbe, hogy a könyvtörténetet a könyvtártudományon belül szembeállítjuk az alkalmazott könyvtártudománnyal.

Mind a három referátum felvetette ezt a kérdést elvileg és kultúrpolitikai síkon. Érzésem szerint és felfogásomnak legmegfelelőbben Sebestyén Géza helyezte a könyvtörténeti kutatásokat a maga helyére. Lázár Péter tavalyi álláspontjához képest kissé szelídebben fogalmazta meg támadását a könyvtörténeti kutatásokkal szemben. Azt hiszem, hogy ez az egyik fő oka annak, hogy a hozzászólások nagy része e köré a kérdés köré csoportosult, és sokan úgy érezték, hogy a könyvtörténeti kutatások létjogosultságát kell megvédeni Lázár Péterrel szemben.

A könyvtörténeti kutatások aránytalan méretei tekintetében két problémát kellene felvetni, mindkettőt említette is Lázár Péter: mi az oka ennek a jelenségnek? egészséges-e ez a jelenség? Ez utóbbira egyértelműen kimondhatjuk, hogy nem egészséges. Nem egészséges az, hogy olyan sok kutató a történeti témák felé fordul, s a többi probléma egyáltalán nem érdekli.

A másik kérdés, vagyis hogy mi az oka ennek a jelenségnek, sokkal bonyolultabb. Az előadó nem elemezte eléggé ezt a kérdést.

Fontos volna annak tisztázása, hogy ha most már elfogadott és elismert tudomány a könyvtártudomány, melyek azok a törvényszerűségek, amelyeket megállapít. Ehhez az elemző munkához Sebestyén Géza referátuma nagy segítséget fog adni.

Ha felidézzük azokat a tudományokat — gondolok itt például a pedagógiára —, amelyek a múlt században kezdtek küzdeni elismertetésükért, és a századforduló vagy az első világháború idején érték el egyenjogúságukat, a könyvtártudomány mai helyzetéhez hasonló jelenségekkel fogunk találkozni. Területünkön az egyetemi oktatás igen hibás ebben, különösen a korábbi években, de ma sem változott még eléggé a helyzet. Az egyetemi oktatás nem tudta még eléggé közel vinni a hallgatókhoz a könyvtártudomány egész tartalmát. A történeti és az irodalomtörténeti kutatás hosszú múltra tekinthet vissza, módszerei, tematikája már kikristályosodott, a mi tudományunknak pedig még a problematikája is csupán kialakulóban van. Ezért is szívesebben fordulnak kutatóink azokhoz a témákhoz, melyekre a más tudományoknál kialakult módszerek alkalmazhatók. Amikor az idősebb generáció a könyvtártudományi kutatómunkát elkezdte, még szinte ismeretlen volt a könyvtártudomány gyakorlati, alkalmazott területe; a kutatások csaknem kizárólag a könyv- és könyvtártörténet területére korlátozódtak.

Felelni szeretnék röviden arra a megállapításra is, hogy a heti 6—8 órai szabad kutatás nem felel meg a korszerű kutatási módszereknek. Én nem hiszem, hogy bárki, aki ezért a heti néhány óráért harcolt, vagy aki ezt engedélyezte, úgy fogta volna fel a kérdést, hogy a kutató csak abban a 6 vagy 8 órában kutat. A kutatás a kutató számára bizonyos mértékig szórakozás,

felüdülés is. Valljuk meg, hogy minden komoly kutató szabadidejének igen nagy részét tölti kutató munkával.

A másik probléma a honorálás kérdése. Itt sem érzek döntő akadályozó tényezőt. *A Könyvtáros* pl. sokkal jobban fizet, mint más tudományos folyóirat. Nem hiszem, hogy a tudományos kutatást az anyagi tényező komolyan befolyásolná.

Mezei László, *az MTA Könyvtártudományi Bizottságának titkára*

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága több mint hat esztendeje képviseli a könyvtártudományt az Akadémián. Több hozzászólásból kicsendült az aggodalom, hogy bizonyos nehézségek vannak a Bizottság és a KMK között. Akik közelebbről ismerik a tényeket, tudják, hogy ezek a nehézségek nem léteznek, sőt a kapcsolat szükségszerűen úgy kellett hogy alakuljon, hogy a bizottság mint kutatóintézettel nem rendelkező akadémiai szerv, a KMK megalakulását örömmel üdvözölte, a KMK munkáját igénybe vette, és a megalakulás óta az együttműködés egyre szilárdul.

Az elmondottak alapján azt hiszem, a jelenlevőknek nem lesz kétsége afelől, hogy bizonyos kérdések — mint a könyvtárak szaktudományi szolgáltatásai és a könyvtárosok nem könyvtári tárgyú tudományos munkássága — azért nem kerültek most szőnyegre, mert ennek a konferenciának megvolt a maga szorosan meghatározott tematikája. Az akadémiai Bizottság a most elhangzottak felhasználásával az itt el nem mondottakat is felveszi programjába, és egy újabb ankéton igyekszik tisztázni a könyvtár és a tudományos munka kapcsolatait.

Szekeres Pál, *a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának vezetője*

Az utóbbi évek hazai fejlődését az jellemzi, hogy a könyvtárügy fontos állami üggyé vált. Nyugodtan állíthatjuk ezt a könyvtártudományi munkáról is. Ezzel megelőztünk sok gazdagabb országot. A múlt évben létrehoztuk a Könyvtártudományi és Módszertani Központot azzal a rendeltetéssel, hogy legyen irányítója a könyvtártudományi munkának elvi kérdésekben is és szervezeti kérdésekben is.

Mindannyian tudjuk, hogy folyik a távlati tudományos kutatási terv összeállítása. Ez a munka nagy segítséget nyújt kutatási elgondolásaink végrehajtásához. Nemcsak arra gondolok, hogy a tervben helyet kapnak a könyvtártudományi kutatások is. Ezen túlmenően minden egyes országos kutatási főfeladat keretében lehetőség nyílik, hogy a könyvtárak tudományos tevékenysége és szolgáltatásai felvétessenek a tudományos kutatás távlati tervébe. Kimeríthetetlenek az ebből eredő lehetőségeink; félő, hogy korántsem fogjuk kihasználni azokat.

A KMK kimutatása szerint 141 könyvtáros foglalkozik könyvtártudományi kutatással. Gondoljunk arra, hogy van hazánkban még jónéhány tudományterület, amelynek feldolgozására nem áll rendekezésre ennyi kutató. Valószínű, hogy a felsorolt kutatók egy része érdemtelenül élvez kutatónapkedvezményt. Nincs mögöttük tudományos tevékenység, de még egy szerényebb igényű cikk sem. Meg kell fontolni, kiknek a számára kívánjuk ezt a kedvezményt biztosítani; ezáltal sokat tudnánk segíteni az ankéton fel-

vetett problémák megoldásában. Ezt célozza az az előkészítés alatt álló miniszteri utasítás is, amely a könyvtárakban folyó könyvtártudományi kutatási tevékenységet kívánja szabályozni. Az utasítás lényege az, hogy a könyvtártudományi kutatások jelentős részét be kívánjuk építeni a könyvtárak munkatervébe.

Publikálási lehetőség tekintetében komoly lépéseket tettünk az elmúlt 1—2 évben. Őszintén fel kell azonban tárni, hogy a múlt évben csupán 50%-át használtuk ki a kiadványok megjelentetésére előirányzott kereteinknek. Nem fordult elő, hogy érdemes kéziratot anyagi eszközök hiánya miatt nem tudtunk volna megjelentetni. Erre az évre is nagyobb a kiadványok költségeire szánt költségvetési keretünk, mint amennyi a kilátásba helyezett megfelelő, értékes kiadványokhoz szükséges.

Legfontosabb célkitűzésünk, hogy a könyvtártudományi kutatás a könyvtárosok közügyévé váljék, hogy a kutatás jelentőségét tudatosítsuk, mert kutatás nélkül könyvtárosaink nem fejlődhetnek úgy, ahogyan azt szeretnők.

Nem állítható, hogy a gyakorlat egyáltalán nem fejlődhet elmélet nélkül; azonban előbb-utóbb kiütköznek az elmélet lemaradásából folyó nehézségek. Ez a helyzet kezd kialakulni a hazai könyvtárügy tekintetében is. Nem nagyképűségből hivatkozom Hegelre, aki azt mondta, csak a szürkület beálltával kezd repüléshez a bagoly. Ez érvényes a könyvtárügyre is. Először igen komoly könyvtári gyakorlatnak kell kialakulnia ahhoz, hogy komoly színvonalú tudományos tevékenység megindulhasson. Ezt tapasztalhattuk a legkülönfélébb tudományágak esetében is. Bár a könyvtáraknak évezredes előzményei vannak, tömegméretűvé csak az utóbbi évtizedekben váltak, úgyhogy most már tudományos vizsgálatok alapját alkotja a könyvtárügy.

A létnek és a tudatnak a marxista filozófiából ismeretes viszonyának tükrében kell a könyvtártudományi kutatás viszonylagos lemaradását is értékelni. Ma már felhalmozódott a legkülönfélébb könyvtártípusok területén olyan tömeges tapasztalat, amelyekre színvonalas tudományos munka építhető. Ezért van adva ma már a könyvtártudományi kutatás minden lehetősége. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya nevében azt a reményt fejezem ki, hogy a könyvtárosok körében egyre fokozódik a tudományos tevékenység iránti érdeklődés, ugyanakkor pedig a megoldás felé haladnak a szervezeti kérdések is.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központnak kell a könyvtártudományi kutatómunka irányítását és szervezését kézben tartania és az idevágó elvi és gyakorlati kérdéseket tisztáznia. Remélem, hogy Sebestyén Géza és Lázár Péter megbirkózik ezzel a feladattal. Bízom abban, hogy meggyorsíthatjuk a könyvtártudományi kutatás fejlődését, bízom abban, hogy az elméleti tevékenység egyre inkább segíteni fog bennünket gyakorlati problémáink megoldásában és a könyvtári szolgáltatások hatékonyabb teljesítésében.

Szükségesnek látok azonban még egy kérdést felvetni, amely a vita folyamán kissé eltorzult. A történeti kutatások szükségességét Lázár Péter nem vonta kétségbe. Nyilvánvalóan nem egészen jószándékú tehát az a nézet, hogy a történeti kutatások mellőzése ellen kell harcolni, mert ilyen javaslatról Lázár előadásában nem volt szó. A történeti stúdiumok szükségessége tekintetében tehát nincs ellentét. Ezek természetesen hozzátartoznak a könyvtártudományhoz, a marxista tudományhoz. Eltorzult azonban a történeti

kutatások kérdése más vonatkozásban is, midőn úgy vetődött fel, hogy a könyvtárügyi és a történeti kutatást szembeállították egymással. A kérdés lényege nem az, hogy vagy történeti kutatások, vagy könyvtárügyi kutatások, hanem az, hogy a helyes kutatási arányokat biztosítsuk. Úgy látom, hogy e tekintetben sincs ellentét az előadó és a felszólalók között. Nem az a baj, hogy történeti kutatások folynak, hanem az, hogy ezek a történeti stúdiumok nem nyitnak utat sem a mai helyzetünk elemzése, sem a holnap fejlődése számára.

Egyetértek WALDAPFEL Eszternek és BALÁZS Jánosnak az előadót bíráló észrevételeivel és bizonyos, hogy világosabban láttuk volna a kérdést, ha LÁZÁR Péter megemlítette volna az általuk felvetett szempontokat is. De tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy LÁZÁR az ellenkezőjét sem állította annak, amit WALDAPFEL és BALÁZS hiányolt. Könyvtáraink már sokat fejlődtek, közművelődésügyi könyvtáraink munkája is ma már magasabb színvonalú. Sok könyvtárunkban folyik több irányú könyvtári kutatás is. A kutatók többségének azonban nincs kellő perspektívája. Márpedig a távlatokat nem nélkülözhetjük a kutatásban. Közel kétmillió ember látogatja ma már hazánkban a könyvtárakat. Ez a kétmillió ember évente 18—20 millió alkalommal fordul meg könyvtárainkban. Ez nem csekélység! Hatalmas ösztönző erő ez minden jószándékú könyvtáros számára. Akit ez a hatalmas kulturális tömegmozgalom nem ragad magával, az nem tekinthető igazán könyvtárosnak, annak nincs is helye a könyvtártudomány területén.

A könyvtári munka távlata szorosan összefonódik a szocialista művelődés fejlődésének távlatával. Egyetlen társadalmi rendszernek sem volt olyan társadalmi és művelődési eszménye, mint a szocializmusnak. Mindegyik osztálytársadalom igen szűk körre korlátozta művelődési eszményeit, amelyek igen ellentmondásosak voltak. Másféle műveltség volt az eszmény az uralkodó osztály számára és más az elnyomott osztályok számára. A szocialista társadalom viszont korlátozás nélkül biztosítja a dolgozó nép művelődésének fejlődését, a szocialista műveltség eszményének megvalósítását. Ez szolgáltat kellő távlatot a művelődésügy dolgozói, köztük a könyvtárosok tevékenysége számára. A szocialista művelődésügy fejlesztéséért, a kulturális forradalom sikeres megvalósításáért vívott küzdelemben előkelő szerepük van a könyvtárosoknak. A művelődést szolgáló sok más tényezővel szemben a könyvtárosi tevékenység, a könyv áthatja az élet minden területét. Könyvtárosainknak meg kell érteniük és meg kell szokniuk az előttünk álló távlatokat, amelyek egész népünk kulturális felemelkedésének útját kijelölik. Ennek birtokában könnyebben vállalkozhatnak könyvtártudományi kérdések tisztázására, és a történeti témákban is megtalálják a jövő felé mutató utat, amelyen előre kell haladnunk.

Fontos végül, hogy a Könyvtártudományi és Módszertani Központ hasson ösztönzőleg a fiatal könyvtárosokra, adjon nekik lehetőséget a fejlődésre, segítse és támogassa őket, hogy egyre nagyobb feladatokra vállalkozhassanak sikerrel. Abban a reményben, hogy ankétunknak céltudatosabb kutatómunka lesz az eredménye, sok sikert kívánok minden résztvevőnek.

Válaszok a felszólalásokra

Lázár Péter, *a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Könyvtártudományi osztályának vezetője*

Az ankéton elhangzott értékes felszólalások jórésze érintette a könyvtártudományi kutatás jelenlegi helyzetének, valamint a könyvtártudomány és a többi tudományágak kapcsolatának problémáit. Az utóbbi kérdésekkel nem kívánok foglalkozni, mivel ezeket előre megfontoltan kiiktattuk ankétunk tárgyköréből. Tettük pedig ezt azért, mert a könyvtártudomány és a többi tudományág kapcsolatának kérdései többet érdemelnek, mint hogy más — hasonlóan fontos — kérdések mellett mintegy mellékesen vitassuk meg azokat. Az ankét résztvevőinek érdeklődése megerősít azon felfogásunkban, hogy az idevágó kérdéseket egy későbbi ankét napirendjére tűzzük. Összefügg ez a problémakör azzal az általánosabb kérdéssel, hogy mi is a könyvtár szerepe társadalmunkban. Ennek a témakörnek tudományos színvonalú feldolgozása fog nyilván kielégítő választ adni a könyvtártudomány és a többi tudományág kapcsolataira.

Ami a történeti tárgyú kutatások kérdését illeti, a lényeges kérdésekben az összes felszólalók alátámasztották és megerősítették az általam előadottakat.

Mindenekelőtt szeretném hangsúlyozni, hogy több felszólalóval (Kőhalmi, Danyi, Balázs, Waldapfel) együtt magam is erélyesen tiltakoznék a történeti tárgyú kutatások beszüntetése ellen, ha valaki ilyen javaslattal élt volna. Ilyen javaslat azonban senki részéről nem hangzott el, úgyhogy nem tudom, ki ellen kellene megvédeni a történeti tárgyú könyvtártudományi kutatások létjogosultságát! Nem kívánom részletesen idézni előadásom idevágó részét, amelyben kiemelem, hogy szükség van történeti kutatásokra, nem mondhatunk le róluk, még ha a történeti kutatások jelenlegi helyzete és színvonala nem is kielégítő. További fejtegetéseimben a kutatás hiányosságait elemeztem, rámutatva a témaválasztás hiányosságaira, ennek feltehető okaira és a könyvtárügyi kutatások elhanyagolására.

Érdekes vita alakult ki arról, hogy mivel magyarázzuk azt az egészségtelen jelenséget, hogy olyan sok kutatónk a történeti témák felé fordul, s a többi probléma egyáltalán nem érdekli (Waldapfel Eszter fogalmazása!). Előadásomban ennek történeti és ideológiai okait elemeztem, ezt egészítette ki Gerébné László, Balázs János és Waldapfel Eszter további szempontokkal.

Balázs szerint nem igazi kutató az — bármely szaktudomány területén működjék is —, aki nem tisztázza a kutatásra váró kérdések eredetét, fejlődését problematikájának kialakulását és történetét. Ezt helyeselni is lehetne, ha Balázs „tisztázáson" nem értene elmélyülő kutatást és történeti stúdiomokkal való foglalkozást. Ilyen kiterjesztett értelemben azonban már nem helytálló Balázs tétele. Ne csak a műszaki tudományokra és a természettudományokra

gondoljunk ezzel kapcsolatban, ahol nyilvánvaló BALÁZS felfogásának elfogadhatatlan volta, de még a társadalomtudományok terén sem érvényesül általában. Miért kellene minden közgazdaságtudományi kutatónak gazdaságtörténeti kutatásokat is végeznie, sőt — gazdaságtörténeti kutatásokkal előkészítenie közgazdaságtudományi kutatásait? Nem tévesztjük-e össze ezzel a felfogással a történeti kutatást, a produktív, alkotó kutatómunkát a receptív jellegű, tájékozódó, tanulmányozó vizsgálódásokkal (előstúdiumokkal, ahogyan BALÁZS maga is nevezi ezt a tevékenységet)?

Ezen elvi jellegű észrevétel mellett kétségemet kell kifejeznem aziránt, hogy adott esetünkben éppen a legszélesebbkörű kutatói körültekintés, könyvtárügyünk égető kérdéseinek megoldása iránti vágy hajtja kutatóinkat a történeti stúdiumok felé. Igaza van KŐHALMI Bélának: a történelem a máig ér. Milyen kár azonban, hogy történeti témákkal foglalkozó kutatóink javarésze szerint csak a XVII—XVIII. századig! A mai valóság korszerű könyvtárügyi problémáihoz átvezető legújabb korszak, különösen a két világháború közötti korszak csaknem teljes mellőzése könyv- és könyvtártörténeti kutatásainkban — SZILÁGYI János emelte ezt ki nyomatékosan — nem arra enged következtetni, hogy BALÁZS János vélte szellemi magatartással állunk általában szemben; sokkal inkább igazolja ez a jelenség azon okok érvényesülését, amelyeket beszámolómban részletesen elemeztem.

A fiatal kutatók túlnyomóan történeti irányú érdeklődését GERÉB Lászlóné arra vezeti vissza, hogy a fiatal könyvtárosok nem rendelkeznek elég könyvtári tapasztalattal. Kérdés azonban, hogy a könyvtári munkába belecsöppenő, tapasztalatlan fiatal könyvtárosok érdeklődése mért fordul éppen a könyvtári gyakorlattal alig összefüggő múlt felé, és mért nem a hiányzó könyvtári tapasztalatok mielőbbi megszerzése és tanulmányozása felé?

Feltétlenül megszívlelendő az a szempont, amelyet WALDAPFEL Eszter említett a könyvtártudomány kialakulásáról és tudományos módszereinek fejlettségéről. Egyetértek felfogásával, hiszen magam is hangsúlyoztam a hagyományok nagy szerepét a könyvtártudományi kutatások témaválasztásában. A tudományos módszerek kidolgozatlan volta, kutatóink ezirányú járatlansága azonban csupán részben magyarázza — ha nem is menti — kutatóink túlzott érdeklődését történeti tárgyú témák iránt. Utalok ezzel kapcsolatban arra, amit előadásomban a kutatási módszerek értékeléséről, a módszer és a hagyományok kapcsolatairól állítottam.

Az elmondottakból kitűnik, hogy mennyi probléma vár még megoldásra egyedül a történeti kutatások helyes tematikájának és módszereinek kialakításával kapcsolatban. Nagyon megszívlelendő KŐHALMI Bélának ankétunkon elhangzott intelme, hogy önálló értekezletet érdemelne a könyv- és könyvtártörténeti kutatások módszertanának megvitatása.

Előadásomat tárgyi vonatkozásban KÉKI Béla részesítette konkrét bírálatban. A könyvtártudományi kutatásról vázolt helyzetkép szerinte nem felel meg egészen a valóságnak: a könyvtártudományi szakirodalmi termés és a kutatási eredmények elemzéséből kimaradtak *A Könyvtáros* és néhány más folyóirat könyvtártudományi cikkei, továbbá nagykönyvtáraink tudományos kiadványai; szerinte a *Magyar Könyvszemle* és a kutatási bejelentések nem nyújtanak valósághű képet. Ami az elemzés teljességét illeti, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy nagykönyvtáraink tudományos kiadványsorozatai főként különlenyomatokból állnak, amelyek szövege éppen a *Magyar Könyvszemlé*ben jelent meg. Ami ezenkívül publikálódott, az mennyiségre nézve olyan

csekély, hogy a helyzetképben elénk tárt számszerű arányokat aligha módosítaná. *A Könyvtáros*ban megjelent cikkek közül pedig nagyon kevés tekinthető tudományos kutatási eredmény publikálásának (erre különben GERÉBNÉ is utalt felszólalásában), úgyhogy a kutatás helyzetének feltárásához aligha lehet szükség *A Könyvtáros* általános elemzésére.

Nem kétséges, hogy egyetlen ankét sem képes válaszolni olyan bonyolult kérdéscsoport minden részletére, mint a könyvtártudományi kutatás helyzete és jövője. Az sem kétséges, hogy a felvetődő kérdéseket csak alapos megvitatás nyomán lehet megoldani. Ha maradtak problémák, amelyek további tisztázásra szorulnak, ha maradtak — itt fel nem vetett — nézeteltérések álláspontunk és az ankét egyes résztvevőinek álláspontja között, ezeket folyamatosan tisztáznunk kell a következő időkben; ez a Könyvtártudományi és Módszertani Központ egyik legfontosabb feladata. A következőkben már a kutatóké a szó, a kutatásoké a terep! Igyekezni fogunk az ankét tapasztalatait minél alaposabban hasznosítani. Kutatóinkon múlik, mennyire eredményesen tudják elősegíteni közös célunk megvalósítását, a magyar könyvtárügy és a könyvtártudomány felvirágozását.

Sebestyén Géza, *a Könyvtártudományi és Módszertani Központ vezetője*

Ha most az ankét végén a vitára reflektálunk, az első kérdés, amire ki kell térnünk, a tematika kérdése. KŐHALMI elvtárs a könyvtári szolgáltatások kérdéskörét hiányolta a referátumokban. Mint bevezető szavaimban már utaltam rá, ez egy külön őszi ankét témája lesz, a jelen ankét szándékosan nem terjeszkedett ki rá. Azt is kérdezték, hogy miért nem foglalkoztunk a „nem könyvtártudományi" témákkal — ez megint csak ökonómia céljából történt. Tisztában vagyunk ennek fontosságával, és meg fogjuk ezt is vitatni. Egy félreértést mindenesetre el szeretnék oszlatni. A felszólalások egy részéből az csendült ki, hogy a könyvtártudományi munkát magasabbrendű témának tartjuk mint más munkákat. Szó sincs róla. Ha valamelyik könyvtárban az egyik könyvtáros könyvtártudományi munkával, egy másik pedig közgazdasági témájú kutatómunkával foglalkozik, könnyen lehet, hogy a közgazdasági természetű kutatómunka sokkal értékesebb, mint a könyvtártudományi. De hasonló a helyzet a könyvtári munka praktikus részét illetően is, sok esetben bizony az is értékesebb az ott folyó elméleti vizsgálódásoknál. Mindazonáltal nem tagadhatjuk a könyvtár elméleti kérdéseinek fontosságát, és ankétunk éppen ezeket tárgyalta.

Az ankét általános értékelését illetően nekem is az a véleményem, amit WALDAPFEL Eszter fejezett ki, hogy a jelenlegi helyzet a 6—8 év előtti állapothoz képest igen komoly előrehaladást mutat. Lehet, hogy hevesek voltak a viták, de ez is azt mutatja, hogy a kutatás kérdései érdeklik kollégáinkat.

Én a magam részéről a történeti és nem történeti témák kérdésével nem akarok foglalkozni. Úgy érzem, hogy a vita helytelenül csúszott erre az útra. Nyilván azért, mert félreértésről volt szó. Ezek az izgalmi hullámok hamar el fognak csitulni. Magam részéről szeretném, ha a történeti kutatások a mostanihoz képest inkább fejlődésen mennének keresztül. Számos fontos kérdésnek hiányzik történeti megvilágítása. Vannak azonban igen nagy számban más témák is, amelyek ugyancsak feldolgozásra várnak!

Elhangzottak olyan vélemények, hogy száz évre szóló kutatási tematikát vázoltunk fel. Azt hiszem, a helyzet nem olyan veszélyes. Fárasztó ugyan mind-

ezt egy másfélórás előadás keretében végighallgatni, de 5 esztendő alatt kevésnek is bizonyulhat.

A könyvtár társadalami funkciójának vizsgálata, szerkezeti elemzése alapvető feltétele az egész könyvtári kutatómunkának, s így az összes többi témára is kihat. Erről lemondani nem lehet. Abban viszont mégsem értek egyet DANYI elvtárssal, hogy először ezt a munkát kell elvégeznünk, és csak azután foghatunk hozzá egyéb területek megmunkálásához. Az élet ezt nem engedi meg. Párhuzamosan kell folynia a többi kutatásnak is, így a konkrét társadalmi valóság (szerkezeti és történeti) elemzésének, elsősorban az olvasás és a könyvtermelés vizsgálatának. Mivel a hozzászólók a történeti kérdések jelentőségét eléggé hangsúlyozták, engedjék meg, hogy én újból az alkalmazott kutatások fontosságát emeljem ki. Kétségtelen, hogy van máris számos idevágó publikáció, csakhogy ezek jelentős része nem haladja meg azt a színvonalat, ahol a tudományos munka kezdődik. Itt tehát a tudományos igényű vizsgálatokat sürgetjük.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy egyidejűleg többirányú kutatásra van szükség. Valamennyi kutatási terület együttes művelése teremt egyensúlyi helyzetet, és csak az egész terület felkutatása nyújt megfelelő tudományos rangot is. Ha a könyvtártudománynak csak egyes részleteit mutatjuk be, más képet kapunk róla, mint amikor teljességre törekvően dolgozzuk ki.

SZILÁGYI elvtárs felvetette a munkaközösségek problémáját, javasolta, hogy ezeket fel kellene eleveníteni. Egyetértünk vele, foglalkozni fogunk a kérdéssel.

DANYI elvtárs felhívta a figyelmet arra, hogy heti 6—8 óra alatt komoly szervezési kérdéseket megoldani, valamint kutató munkát végezni nem lehet. WALDAPFEL elvtársnő szembeszállt ezzel a nézettel. A valóság azonban az, hogy más tudományágakban vannak több időre függetlenített személyek is.

CSŰRY elvtárs részéről elhangzott egy javaslat, hogy egyes kollégákat meghatározott időre és téma kidolgozására mentesíteni kellene folyó munkájuk alól, és átmenetileg a KMK-ba kellene beosztani. A másik javaslat az, hogy bizonyos témákat, meghatározott könyvtárakba kellene telepíteni. Azt hiszem, hogy e javaslatok pozitívak, és nyilvánvalóan tisztázni lehet, milyen témákkal, milyen megoszlásban melyik könyvtár foglalkozzék. A KMK-ban mindenesetre már adva van az az operatív szerv, mely ezeket a kérdéseket kézbe fogja venni.

Befejezésül engedjék meg, hogy, mintegy határozati javaslatként felvázoljam a legfontosabb — és legáltalánosabban fogalmazott — feladatokat.

1. A kutatásokat ki kell szélesíteni; azt a distanciát, ami a könyvtári gyakorlat és az elméleti munka között van, el kell tüntetni.

2. Intézményes keretek között meg kell szervezni a könyvtártudományi publikációt.

3. A konferencia tanulságait felhasználva, részletesen ki kell dolgozni a következő 5 évre vonatkozólag a kutatási tematikát. A feladatot végezze az a bizottság, amelyet a távlati tudományos terv 86. sz. előkészítő bizottsága keretében a Művelődésügyi Minisztérium kiküldött.

4. Az itt felvetett témák kidolgozására meg kell teremteni a kellő szervezeti keretet, lehetővé kell tenni, hogy a könyvtárak munkatársai megfelelő megbízatást és mentesítést kapjanak e munkák elvégzésére.

DÉBATS ET RÉSOLUTIONS

Ceux qui ont pris la parole après les comptes-rendus ont constaté à l'unanimité que le développement progressif de la bibliothéconomie est nécessairement lié à la liquidation du retard qui se manifeste dans le domaine des recherches bibliothéconomiques, par rapport aux exigences d'une pratique avancée. Bien que le colloque n'ait pas tenté de donner une définition exacte de la notion de bibliothéconomie, certains participants n'ont pas manqué de signaler les difficultés qui en résultent, notamment l'incertitude de la planification que cet état des choses entraîne dans certains domaines (par exemple dans celui de la rédaction des bibliographies spéciales). D'autres ont énoncé le vœu général que l'activité scientifique des bibliothécaires soit moins „bibliothéco-centrique"; ceci pour empêcher que les recherches — en s'éloignant des exigences sociales multiples formulées à l'égard des bibliothèques — n'aboutissent à une impasse. Un Colloque particulier sera convoqué pour qu'on puisse éclaircir ces questions d'une façon plus détaillée.

La thèse selon laquelle il faut multiplier les objectifs des recherches bibliothéconomiques a été approuvée par les participants, certains avaient néanmoins l'impression que la tendance des conférenciers, à indiquer la réduction de l'importance des études historiques comme un des buts à atteindre, n'était pas justifiée. En raison des débats les participants ont pu comprendre finalement qu'il ne s'agit pas de négliger les recherches historiques et que ce n'est qu'une tendance à assainir les proportions du programme. L'objet des études qui actuellement embrassent surtout la période jusqu'au XVIe—XVIIe siècle, sera à élargir jusqu'à l'analyse historique du passé le plus récent. Une autre tâche très importante est l'adoption sans équivoque de la conception marxiste des études historiques.

Les difficultés en connexion avec le manque de temps dont se plaignent les chercheurs, ont été également traitées. Comme solution on a envisagé de dispenser certains chercheurs — pour une période déterminée — de toute autre occupation et de créer des collectivités de travail pour l'élaboration des sujets d'une certaine envergure.

En ce qui concerne l'organisation des recherches, les participants ont approuvé la méthode centralisée aussi bien que la méthode décentralisée de l'étude, à condition qu'il soit possible d'assurer une coordination judicieuse excluant les imbrications éventuelles. Une importance considérable a été attribuée au caractère méthodique des recherches, à la succession chronologique des travaux selon leur portée, de même qu'aux problèmes de la publication des résultats scientifiques obtenus.

Faisant suite aux conférences et aux débats, les décisions suivantes ont été prises par les participants du Colloque:

1° Il faut élargir le domaine des recherches: on tendra à supprimer la distance qui se présente entre la pratique bibliothéconomique et l'activité théorique.

2° Les publications bibliothéconomiques devront être organisées dans un cadre institutionnel.

3° On devra établir un programme détaillé des recherches pour les 5 années à venir en faisant valoir les conclusions du Colloque.

4° Il faut créer des possibilités organisatrices à l'élaboration des sujets proposés et faire tout le nécessaire pour que les collaborateurs bibliothécaires soient officiellement invités à se charger de certaines études et en même temps dispensés des autres travaux.

Zárószó

Kovács Máté *egyetemi tanár*

A záróülés elnöke a határozati javaslatot szavazásra bocsátja. A konferencia tagjai a javaslatot egyhangúlag elfogadják. Az elnök ezután elmondja zárszavát:

Úgy látom, hogy a referátumok igen komoly érdeklődést keltettek. A 19 hozzászólás a legkülönbözőbb szerveket érintette, és a legkülönbözőbb módon világította meg a problémákat. Azt hiszem, hogy nem a pesszimistáknak, hanem az optimistáknak van igazuk, mert ha a könyvtártudomány ilyen érdeklődést keltett, akkor valóban megvan a lehetőség arra, hogy kitöltse azt a teret, amely most nyílt meg előtte.

Az a távlat, ami itt előttünk nyílt, igen messze mutat, nagy feladatot tár felénk. Többen ki is emelték ezt. Nem hiszem azonban, hogy ez az új lehetőség megijesztene bennünket. Hiszen nem egy évről, hanem öt vagy tizenöt évről van szó. Elég okosaknak kell lennünk ahhoz, hogy ebből azt válasszuk ki, ami most időszerű. Annak a bizottságnak, amely e téren tevékenykedik, az a feladata, hogy kiválassza azt, amit *most* kell elvégezni, de azért az egészet is látnunk kell. Azt gondolom, hogy ez a megbeszélés abban az értelemben igen hasznos volt számunkra, hogy végre szembenéztünk saját problémáinkkal; látjuk a tennivalókat, s ez értelmet ad munkánknak, megnöveli erőnket, megsokszorozza eredményeinket.

FÜGGELÉK

Az országos távlati tudományos kutatási terv részére kidolgozott könyv- és könyvtártudományi kutatási tematika

1. A könyvkiadás, sajtó, könyvtári munka társadalmi szerepe és jelentősége
.1 A könyvkiadás, sajtó, könyvtári munka szerepe és jelentősége a szocialista társadalomban
.2 A könyvkiadás, sajtó, könyvtári munka szerepe és jelentősége a kapitalista társadalomban
2. Az olvasás kérdései
.1 A könyvtári ellátottság földrajzi vetületben (főváros, vidék, falu)
.2 A könyvtári ellátottság társadalmi szükségletek szerint (kutatás, termelés, oktatás, egészségügy stb.)
.3 A könyvtár iránti igények és a könyvtárak igénybevétele, olvasáselemzés (kik, miért, mit olvasnak?)
.4 Az írásbeli közlés és az olvasás alapvető lélektani kérdései
.5 Az olvasás és az olvastatás pedagógiai kérdései
.6 Az olvasószolgálat korszerű módszerei
3. A könyvkiadás, sajtó, könyvtári munka mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésének alapvető kérdései
.1 A könyvkiadás mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésének alapvető kérdései
.2 A könyvterjesztés mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésének alapvető kérdései
.3 A sajtó és lapterjesztés mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésének alapvető kérdései
.4 A közművelődési könyvtárak mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésüknek alapvető kérdései
.5 Az iskolai könyvtárak mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésüknek alapvető kérdései
.6 A tudományos és szakkönyvtárak mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésüknek alapvető kérdései
.7 A könyvtárhálózatok és a könyvtárközi együttműködés mai helyzetének elemzése és továbbfejlesztésének alapvető kérdései
4. A szocialista irodalompropaganda módszerei
.1 A politikai és ideológiai irodalom propagandája
.2 A társadalomtudományi irodalom propagandája
.3 A természettudományi irodalom propagandája
.4 A műszaki irodalom propagandája
.5 A mezőgazdasági irodalom propagandája
.6 Az ismeretterjesztő irodalom propagandája
.7 A szépirodalom propagandája
.8 A művészeti irodalom propagandája
5. A könyvtári állomány kérdései
.1 A tudományos könyvtárak állományának és szerzeményezési gyakorlatának vizsgálata az irodalomáradat és a termelés és oktatás igényeinek tükrében
.2 A közművelődési könyvtárak állománytípusai
.3 A nem könyv-jellegű kiadványtípusok (használati nyomtatványok, sokszorosítások, kutatási jelentések, nem publikált anyagok, filmek, hanglemezek, fényképek stb.) szerepe a könyvtári gyűjteményben
.4 Az elavult könyvtári állomány kezelése és selejtezése
.5 Korszerű raktározási eljárások

.6 A könyvtári állományvédelem elvi és technikai kérdései
.7 A régi kéziratok és könyvek megőrzésének és restaurálásának, töredékgyűjtemények kiépítésének kérdései
.8 A mikrofilm szerepe és jelentősége a könyvkiadás és a könyvtári munka területén
6. A könyvtári osztályozás és katalogizálás elmélete
.1 Az Egyetemes Tizedes Osztályozás és továbbfejlesztésének kérdései
.2 A többsíkú osztályozás elméleti és gyakorlati kérdései
.3 A társadalomtudományi szakirodalom osztályozásának elvi kérdései
.4 A teljes és egyszerűsített feldolgozás
7. A bibliográfia korszerű módszerei
.1 Az ajánló bibliográfiák elméleti módszertani kérdései
.2 A szakbibliográfiák elméleti módszertani kérdései
8. A szakirodalmi tájékoztatás (dokumentáció) elvi és fejlesztési kérdései
.1 A műszaki dokumentáció hazai formáinak és helyzetének elemzése és fejlesztési irányainak kidolgozása
.2 A mezőgazdasági dokumentáció hazai formáinak és helyzetének elemzése és fejlesztési irányainak kidolgozása
.3 Az orvostudományi dokumentáció hazai formáinak és helyzetének elemzése és fejlesztési irányainak kidolgozása
.4 A természettudományi dokumentáció hazai formáinak és helyzetének elemzése és fejlesztési irányainak kidolgozása
.5 A közgazdasági dokumentáció hazai formáinak és helyzetének elemzése és fejlesztési irányainak kidolgozása
.6 A társadalomtudományi dokumentáció hazai formáinak és helyzetének elemzése és fejlesztési irányainak kidolgozása
.7 A dokumentáció gépesítésének alapvető kérdései, elvi és gazdaságossági vonatkozásai
9. A könyvtári munka szervezése és tervezése
.1 A könyvtári munkaszervezés elvi kérdései
.2 A könyvtári munka gazdaságossági és költségszámítási kérdései
.3 A könyvtári munka mutatószámai. A könyvtári munka tervezése
.4 A könyvtári munka gépesítésének kérdései
.5 A könyvkiadási, könyvterjesztési, sajtó- és könyvtári statisztika elvi kérdéseinek kidolgozása
10. Könyvtárépítés és berendezés
.1 Korszerű könyvtárépítési követelmények és irányelvek
.2 Építési és felszerelési normák kidolgozása
.3 Korszerű könyvtári bútorzat
.4 Korszerű gépi berendezések (fűtés, szellőztetés, klimatizálás, szállítás stb.)
11. Magyar könyv-, sajtó- és könyvtártörténet
.1 Könyvtörténet, 1945—1965
.2 Sajtótörténet, 1945—1965
.3 Könyvtártörténet, 1945—1965
.4 Könyvtörténet, 1919—1944
.5 Sajtótörténet, 1919—1944
.6 Könyvtártörténet, 1919—1944
.7 Könyvtörténet, 1867—1919
.8 Sajtótörténet, 1867—1919
.9 Könyvtártörténet, 1867—1919
.10 Könyvtörténet, 1867-ig
.11 Sajtótörténet, 1867-ig
.12 Könyvtártörténet, 1867-ig

A művelődésügyi miniszter 77.114/1960. sz. utasítása a könyvtári kutatómunka szabályozásáról

A könyvtári kutatómunka eredményessége érdekében szükséges a kutatási tevékenység szervezettségének fokozása és eredményesebb ellenőrzése. Ennek érdekében a Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó általános tudományos könyvtárakban, tudományos szakkönyvtárakban, tudományági szakkönyvtárakban és megyei könyvtárakban (a továbbiakban: könyvtárak) folyó kutatások szervezését az alábbiakban szabályozom.

I.

Könyvtártudományi kutatások

1. A könyvtártudományi kutatómunka szervezettségének biztosítása és az esetleges párhuzamos kutatások elkerülése érdekében a könyvtárak a tervbe vett könyvtártudományi kutatási témáikat a tárgyévet megelőző év november 1. napjáig kötelesek bejelenteni az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ könyvtártudományi osztályának (a továbbiakban: KMK). A bejelentésnek tartalmaznia kell a kutatás részletes tematikáját és a tárgyévre szóló ütemezett munkatervét. A bejelentési kötelezettség valamennyi könyvtártudományi kutatási témára vonatkozik.

2. A bejelentések alapján a KMK a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága véleményének figyelembe vételével összeállítja a könyvtártudományi kutatómunka éves tervét és felterjeszti jóváhagyás végett a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztályához.

3. A kutatási tématervek összeállításánál és jóváhagyásánál előnyben kell részesíteni a könyvtár nevelőmunkájának továbbfejlesztését, az olvasók szocialista világnézetének alakítását, a termelési kultúra fejlesztésének elősegítését, a könyv- és könyvtárkultúra társadalmi összefüggéseinek vizsgálatát és a könyvtári munka korszerűsítését célzó kutatási témákat.

4. A jóváhagyott kutatási terv alapján az egyes könyvtárak munkatervében biztosítani kell ezeknek a kutatásoknak az elvégzését. A kutatómunka zavartalanságának biztosításáért a könyvtár vezetője felelős.

5. A munkatervben szereplő könyvtártudományi kutatómunkáról a könyvtárak minden év február 1-ig jelentést kötelesek küldeni a KMK-nak, amely ezek alapján elkészíti és a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztályához megküldi beszámolóját a könyvtártudományi kutatás helyzetéről.

II.

Nem könyvtártudományi kutatások

6. Azok a könyvtárosok, akik akadémiai vagy más megbízás alapján valamely nem könyvtártudományi témában kutatómunkát végeznek, ennek tematikáját és ütemtervét ugyancsak kötelesek minden év december 1-ig bejelenteni a KMK-nak. Ezeket a munkákat a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya a Magyar Tudományos Akadémiával, illetve a megbízó szervvel egyetértésben egyénileg bírálja el és hagyja jóvá. A könyvtárosztály vezetője a KMK útján értesíti döntéséről a dolgozót.

7. A jóváhagyástól függően a könyvtárak munkatervében biztosítani kell a nem könyvtártudományi témák kutatását is. A kutatómunka ellenőrzését ebben az esetben a megbízó szerv a könyvtár vezetőjével együttesen végzi.

A munkatervben szereplő kutatómunka eredményeként létrejövő jelentés, tanulmány, disszertáció stb. egy példányát a szerző (szerzők) a KMK archívuma részére köteles megküldeni abban az esetben, ha a mű kiadásra nem került, illetve nem esik kötelespéldány szolgáltatási rendelkezés alá.

III.

Kutatónap és egyéb kedvezmények

8. A könyvtárak munkatervében szereplő kutatómunkára kutatónap csak az 1033/1951. (XI. 24.) Mth. sz. határozat rendelkezései szerint adható. Az e határozat szerint kutatónap-kedvezményben nem részesíthető könyvtárosoknak a más könyvtárban, levéltárban stb.-ben levő anyag tanulmányozására fordítandó időt a könyvtár vezetője a témától függően a munkatervben vagy esetenként engedélyezi.

9. Egyes indokolt esetben a művelődésügyi miniszter (a megyei könyvtáraknál a megyei tanács VB. elnöke) rendkívüli szabadságot engedélyezhet bizonyos kutatási feladatok elvégzésére oly módon is, hogy a szabadság időtartama részletekre elosztható legyen. A rendkívüli szabadságot a könyvtár vezetője útján kell kérni.

IV.

Vegyes rendelkezések

10. A könyvtárak munkatervében a kutatási témákat és a kutatásra fordítandó időt úgy kell csoportosítani, hogy azok az olvasók könyvigényeinek kielégítésével kapcsolatos állandó munkát ne gátolják.

11. Jelen utasítás nem vonatkozik a múzeumok, levéltárak és művészeti intézmények könyvtáraiban foglalkoztatott tudományos munkatársak közül azokra, akik tudományos tevékenységüket az adott intézmény feladatkörében fejtik ki (pl. régészet, műveszettörténet stb.).

Budapest, 1960. szeptember 26.

Aczél György s. k.,
a miniszter első helyettese

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős : Pataki Ferenc
A kézirat nyomdába érkezett : 1961. III. 21. — Példányszám : 1000. — Terjedelem : 12 (A/5) ív

61.53247 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető : Bernát György

TARTALOM

Bevezető 3

Az ankét megnyitása 5

Előadások

Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában 7

Lázár Péter: A hazai könyvtártudományi kutatás helyzete és értékelése 35

Sebestyén Géza: A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve 75

Felszólalások 106

Válaszok a felszólalásokra 126

Zárószó 131

Függelék

Az országos távlati tudományos kutatási terv könyv- és könyvtártudományi kutatási tematikája 133

A művelődésügyi miniszter 77.114/1960. sz. utasítása a könyvtári kutatómunka szabályozásáról 135

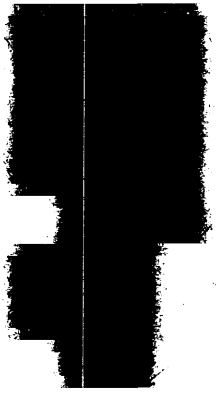

OR. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

TABLE DES MATIÈRES

COLLOQUE SUR LES PROBLÈMES DES RECHERCHES BIBLIOTHÉCONOMIQUES ORGANISÉ PAR LE CENTRE BIBLIOTHÉCONOMIQUE ET MÉTHODOLOGIQUE LES 13 ET 14 JUIN 1960.

Introduction (Avec résumé en français) 3

Ouverture du Colloque 5

Conférences

M. Kovács: Bibliothéconomie et bibliologie dans l'organisation des recherches scientifiques dans les conditions du socialisme (Avec résumé en français) 7

P. Lázár: La situation présente des recherches bibliothéconomiques hongroises (Avec résumé en russe) 35

G. Sebestyén: Perspectives et plan thématique des recherches bibliothéconomiques (Avec résumé en anglais) 75

Interventions 106

Réponses aux interventions 126

Conclusion 131

Annexes

Thèmes et sujets proposés pour un plan national des recherches futures dans le domaine de la bibliothéconomie de la bibliologie 133

Arrêté no. 77.114/1960 du Ministre des Affaires Culturelles concernant le réglement des recherches scientifiques dans les bibliothèques.. 135